د پښتو څانګې د دوکتورا دورې لومړنی چاپي اثر

پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا (Ph.D) پروګرام پیل شو. د (۱۳۹٦ل) کال په پای کې د دې کورس فارغانو خپلې مقدماتي او نهایي دفاعګانې پیل کړې.
استاد محمد اسمعیل یون چې د دې پروګرام محصل و، له پیله بیا تر پایه یې په منظم ډول د دوکتورا کورس تعقیب کړ، دی لومړی شخص و چې د دې کورس په بهیر کې یې خپل (یولس) عنوانه لیکلي سیمینارونه سره ترتیب او د **(کتاب الشعر)** په نامه یې په یوه ټولګه کې سره راټول او د دې تر څنګ یې **(فلسفه او فلسفي بهیر)** اثر چې د همدې کورس په لومړي سمستر کې شامل تدریسي مضمون و، هم له دري څخه په معیاري پښتو وژباړه او دواړه یې پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ کړل.
استاد یون د (۱۳۹٦ل) کال د سلواغې پر (۲۵) مه او د کب پر (۵) مه نېټه په بریالیتوب سره خپله مقدماتي او وروستی دفاع تر سره کړه او **(د خادم نړۍ‌لید)** دا مهم اثر چې له څېړنیز، شننیز او علمي پلوه په خپله برخه کې ساری نه لري، بشپړ او دا دی اوس یې د چاپ په ګاڼه سمبال کړ.
ما چې د استاد یون د دوکتورا دورې ټول کار له نږدې څارلی، نو ډېر زیات خوند مې ترې اخیستی، که ووایم چې د کابل پوهنتون د دوکتورا په تاریخ کې د استاد یون دا اثر او دفاع یو بې ساری کار ګڼل کېږي، نو مبالغه به مې نه وي کړې. **(د خادم نړۍ‌لید)** څېړنیز اثر چاپ د ماسترۍ او دوکتورا دورې محصلینو لپاره په دې برخه کې د نویو څېړنو یو [illegible] له د [illegible] څه [illegible] هیله [illegible] چې [illegible] سره [illegible] رته څېړن[illegible] کې [illegible] مر[illegible] تنوی، واف[illegible] ش[illegible]

د استاد پوهاند دوکتور محمد اسمعیل یون
د لا زیاتو بریاوو په هیله
پوهنمل وفاء الرحمن وفا
د کابل پوهنتون د ماسترۍ
او دوکتورا پروګرام امر

خادم نړۍ‌لید

(د دوکتورا دورې پایلیک)

څېړونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۹٦ل

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل پوهنتون

ژبو او ادبیاتو پوهنځی

پښتو څانګه

د خادم نړۍ لید

(د دوکتورا دورې پایلیک)

څېړونکی

پوهاند محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د خادم نړۍ لید

لیکـــــــوال: محمد اسمعیل یون

خـپرونـدی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي څانگه

وېــبپـاڼـه: www.melitahrik.com

کمپوز: فیاض حمید

پښتۍ ډیزاین: سپین سهار

چــاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چــاپکـــال: ۱۳۹٦ ل کال/ ۲۰۱۸م

د تحریک د خپرونو لړ: (۱۳۸)

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۷)

چاپځی: اسد دانش مطبعه- کابل/ ۰۷۰۰٤٤۹۲۹۸

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو څانګې نظر	۷
۲	د لارښود ګزارش	۹
۳	د خادم نړۍ لید او زما نظر	۱٤
٤	د خادم نړۍ لید	۱۸
۵	د ارزوونکي نظر	۲٤
٦	سریزه	۲۸
	لومړۍ برخه	
	خادم څوک و؟	
۷	د خادم پېژندنه	٤۰
۸	۱- زوکړه	٤٤
۹	۲- زده کړه	٤۸
۱۰	۳- لیکوالي	۵۲
۱۱	۴- دندې	۵۵
۱۲	۵- اثار	۵۹
۱۳	٦- سیاسي فکر، ژوند او هڅې	٦۱
۱٤	۷- کورني او بهرني سفرونه	٦۸
۱۵	۸- کورنی او ټولنیز ژوند	٦۹
۱٦	۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه	۷۰
۱۷	۱۰- یادونه او نمانځنه	۷۳
۱۸	۱۱- د ژوند پېښو لنډیز	۷۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویمه برخه

خادم څه کړي ؟

۱۹	د خادم اثار	۸۱
۲۰	الف - د استاد خادم منظوم اثار	۸۲
۲۱	ب- د استاد خادم منثور اثار	۱۰۰
۲۲	د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه	۱۸۲
۲۳	الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه	۱۸۳
۲٤	ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه	۲۲٦
۲۵	په ویښتیایي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام	۲۳۹
۲٦	د ولس په ویښتابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه	۲٦٤
۲۷	د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید	۲٦۸
۲۸	الف- خادم او خپله ټولنه	۲۷۰
۲۹	ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه	۲۷۵
۳۰	ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه	۳۹۵

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

۳۱	ملتپالنه	٤٤۲
۳۲	الف- پښتانه او پښتونولي	٤٤۵
۳۳	ب- پښتانه او پښتونستان	٤۷۵
۳٤	ج- افغان او افغانیت	٤۹٦
۳۵	دینپالنه	۵٤۸
۳٦	الف- د دین اصلي ماهیت	۵۵۰
۳۷	ب- د دین اخلاقي ایډیالونه	۵۵۷
۳۸	ټولنپالنه	۵۷٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۹	سمونپالنه	۵۸۶
۴۰	الف- فردي سمون	۵۸۷
۴۱	ب- ټولنيز سمون	۵۹۳
۴۲	ج- هېوادنی سمون	۵۹۷
۴۳	کره کتنه	٦۰۴
۴۴	الف- ژبپوهنيزه کره کتنه	٦۰۵
۴۵	ب- ادبي کره کتنه	٦۰۹
۴٦	ج- سياسي او ټولنيزه کره کتنه	٦۱۳
۴۷	ښارپالنه	٦۲۵
۴۸	د فلسفي افکارو روزنه	٦۴۰
۴۹	د سيمې او نړۍ په باب انګېرنې	٦۷۵
۵۰	الف – په سيمه ييزه کچه انګېرنې	٦۷۷
۵۱	ب- په نړيواله کچه انګېرنې	٦۷۹
۵۲	ژبپالنه او نور افکار	٦۸۹

څلورمه برخه

۵۳	خادم د نورو ليکوالو له نظره	۷۱۵
۵۴	الف- کورني ليکوال	۷۱٦
۵۵	ب- بهرني ليکوال	۸۳۵

پنځمه برخه

۵٦	د خادم د خدمتونو ارزونه	۸۴۸
۵۷	فرهنګي برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۸۵۰
۵۸	الف- ليکنيز خدمتونه	۸۵۰
۵۹	ب- رسنيز خدمتونه	۸۵٦
٦۰	ج- ديني خدمتونه	۸٦٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦١	ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۸٦۹
٦٢	الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپېریال	۸۷۰
٦٣	ب- عامه ټولنه	۸۷۱
	شپږمه برخه	
٦٤	وروستۍ یادونې	۸۷۵
٦٥	وروستۍ بشپړونې	۸۷۷
٦٦	لنډیز او پایله	۸۸۳
٦٧	اخځونه	۸۹۰
٦۸	CERTIFICATE	۸۹۵
٦۹	وروستۍ نښلونې	۸۹٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د خادم نړۍ لید) په باب
د پښتو څانګې نظر

(د خادم نړۍ لید) د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا (Ph.D) دورې ډیزرټېشن یا پایلیک دی چې په خورا زحمت لیکل شوی دی.

مولینا قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو د پنځو ځلانده ستورو له جملې څخه دی، پښتو ژبې، ادب او ټول افغان ولس ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

تر شپېتو زیات علمي، تاریخي، ژبپوهنیز او ادبي اثار لري. څه باندې پنځه لسیزې یې افغان ولس ته فرهنګي خدمت کړی دی. د ده پر ژوند، اثارو ځینې متفرقه لیکنې شوي او یوه رساله هم چاپ شوې، خو تر دې دمه پرې کوم لیکوال لوی او هر اړخیز اثر نه دی لیکلی. په تېره بیا د هغه پر افکارو یا (نړۍ لید) باندې. د پښتو څانګې استاد ښاغلي محمد اسمعیل یون چې د ډاکټرۍ ډیزرټېشن یې (د خادم نړۍ لید) څېړلی، نو په ده کې هغه ضرورت تر ډېر حده رفع شوی، چې د خادم د افکارو لپاره د یوې پراخې او هر اړخیزې څېړنې د نشتوالي له امله احساسېده. استاد یون له معتبرو اخځونو او د استاد خادم له خپلو اثارو څخه، چې په حقیقت کې د خادم د فکر په باب اصلي سرچینه ده. ګټه اخیستې، نه یوازې د خادم اثار یې په ترتیب سره پېژندلي، ډلبندي کړي او شنلي دي، بلکې افکار (نړۍ لید) یې هم په نهو جلا جلا برخو کې چې ځینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخې يې پر نورو څنگزنو برخو هم وېشل شوي، په تفصیل سره څېړلي او تحلیل کړي دي. پښتو ټولنې چې دا اثر له سره تر پایه وکوت، نو موږ ته دا څېړنه او شننه ځکه نوې ښکاره شوه چې تر دې دمخه هېڅ چا هم د داسې لوړې علمي پوړۍ لپاره دا ډول اثر نه دی لیکلی، دا په خپل ذات کې د افغانستان او سیمې په کچه د خادم د نړۍ لید په باب لومړی او جامع اثر دی. نه د چا له اثر سره ټکر خوري او نه تر دې وړاندې کوم دا ډول اثر و چې له هغه سره محتوايي ټکر وخوري او یا هم تکراري بڼه ولري. د استاد خادم له خپلو اثارو او همدارنگه د استاد خادم په باب د نورو لیکوالو له لیکنو او نظرونو څخه چې کومه اړتیا وه گټه اخیستل شوې، هغو ته هم د کتاب په متن کې د اخځ په ښودلو سره نغوته شوې ده. د نورو لیکوالو نظرونه هم په یوه ځانگړې څپرکي کې تشریح شوي دي.

لنډه دا چې دا اثر د (Ph.D) د ډیزرټېشن له ټاکلو مفرداتو سره سم، لیکل شوی، بشپړ شوی دی او په افغانستان او نوره نړۍ کې د استاد خادم په باب د دوکتورا د دورې لومړنی اثر دی. د کوم ارتحال، سرقت او بېځایه تکراري مسایلو څرک په کې نه شته، پښتو ټولنه د اثر نویوالی، اړتیا، نوښت او هر اړخیزوالی تائیدوي او استاد یون ته د لازیاتو بریاوو هیله کوي.

په درناوي

د پښتو ټولنې امر

پوهندوی بخت میر وزیری

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لارښود گزارش

د اثر پېژندنه:

- د اثر نوم: د خادم نړۍ لید
- بشپړوونکی: پوهاند محمد اسمعیل یون
- د بشپړولو هدف: د دوکتورا د تحصیلي دورې د ډیزرټېشن (Dissertation) لپاره
- د بشپړولو کال: ۱۳۹٦ هـ ش
- مخونه: ٦۳۰ (شاوخوا)
- لارښود: سرمحقق زلمی هېوادمل

د اثر جوړښت:

د خادم نړۍ لید یوه سریزه او شپږ اساسي مرکزي برخې لري. سریزه یې د دغسې علمي اثارو له شرایطو سره برابره لیکل شوې او ټول هغه مسایل په کې څېړل شوي چې د څېړنې د معاصرو روشونو مطابق باید د علمي- تحقیقي اثارو په سریزو کې وڅېړل شي.

د اثر اساسي برخې هره یوه خپل مطرح کړي موضوعات تر بېلابېلو اصلي او فرعي عناوینو لاندې مفصل څېړي. د ډیزرټېشن په وروستیو برخو کې یې له څېړل شویو موضوعاتو منطقي او د څېړنې له اصولو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتضا سره سم نتایج راایستلي دي او په پای کې یې د هغو مأخذو فهرست راوړی دی چې د اثر په بشپړتابه کې ترې استفاده شوې ده.

د اثر موضوع او د موضوع مبرمیت:

زموږ د معاصرو ادبي څېړنو د بهیر له مطالعې څرګندېږي چې زموږ زیاترو څېړونکیو په دغه راز څېړنو کې د شاعر او لیکوال پر شرح حال او د اثارو پر هر اړخیزه معرفۍ ډېره تکیه کوله او د شاعر د اثارو فکري او تنویري اړخونو ته ډېر لږ تم کېدل. خو که چېرې موږ په خپل فرهنګي بهیر کې د فکر د تولید او د بېلابېلو فکري لیدلوریو د پیدایښت او پایښت مسیر څېړو، نو اړ کېږو چې د څېړنو نویو تمایلاتو ته په پاملرنه او د اوسني دوران له غوښتنو سره سم، د ټولو هغو پخوانیو او اوسنیو لیکوالو او شاعرانو چې یې له لیکنو او پنځونو د یو فکري مسیر د تبارز څرک لګي- اثار له دې جهته وڅېړو. د ځان او چاپېره جهان په باب یې پر مفکورو، نظریو او تصوراتو پوه شو.

په ادبیاتو کې نړۍ لید یا جهان بیني د ادبي تیورۍ په مباحثو کې مطالعه کېږي او د دې خانګې پوهان عقیده لري چې جهان بیني ادبي اثارو ته لوری ورکوي. د لیکوال او شاعر په نړۍ لید کې د هغه فلسفي، اجتماعي، سیاسي، اخلاقي، ایستیتیک، مذهبي، علمي او نور عقاید شاملېږي او د دغو عقایدو او تصوراتو مجموعه د شاعر او لیکوال جهان بیني جوړوي.

د خادم نړۍ لید چې د لوړو مفکورو، مفاهیمو، تصوراتو او نظریاتو پر بنسټونو د ده د اثارو له تحلیل او تجزیې بشپړ شوی دی، د دې ساحې د څېړنو یوه بشپړوونکې کړۍ ګڼل کېدای شي او پخوا تر دې په دې برخه کې د دغو مشخصاتو درلودونکی اثر په پښتو نه دی لیکل شوی، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله برخه کې يې د يو نوي اثر په توګه ليکل ضرور و او پوهاند يون دا ضرورت رفع کړ.

د څېړنې ميتود:

ما چې دا ډيزرټيشن له پيله تر پايه لوستی او د لوست پر مهال مې ښاغلي څېړونکي ته خپلې مشورې هم ورکړې دي. د څېړنې ډول يې کتابخانه يي دی، خو کله د ساحې له موادو هم استفاده کوي او د څېړنې روش يې تشريحي چې د انتقاد مالګه هم لري. البته دا ميتود داسې تشريحي هم نه دی چې د خالص تحقيق له عنعني دود سره سم د موادو د ټولولو له لیارې د ادبي پديدو تشريح وکاندي، بلکې د عملي تحقيق د يو محقق په توګه يې تشريحات پر يوه نتيجه مبني کېږي او اثر يې په معاصرو علمي تحقيقاتو کې خپل ځای تثبيتوي.

مآخذ:

د دې ډيزرټيشن په څېړنو کې چې له کومو مأخذونو استفاده شوې ده، زياتره د منبع پوهنې د معيارونو پر بنا په لومړي لاس منابعو کې حسابېږي، مانا د مرحوم استاد قيام الدين خادم خپل اثار. ښاغلي څېړونکي خپل تحليلونه او تفسيرونه او د خادم فکري مسيرونه د ده د خپلو اثارو پر بنسټ تهيه او تعيين کړي دي، خو کله کله يې د څېړنې د بشپړتابه په مراتبو کې له دويم لاس موادو او د نورو پوهانو له څېړنو هم جايزه استفاده کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکنې روش:

پوهاند محمد اسمعیل یون په لسګونو منظوم او منثور آثار لري چې پر بېلابېلو موضوعاتو لیکل شوي دي، تحقیقي او تدریسي آثار هم په کې شامل دي. د ده د لیکنې سبک څرګند، روښانه او روان دی او د هرې موضوع او هر صنف اثار یې د هماغې موضوع او صنف د بیان ژبنیو خصایصو ته په پاملرنه لیکلي دي.

د علمي څېړنو د بیان شیوه او د تحقیقي اثر لیکنۍ ژبه ځانته خپل خصوصیات، قواعد او ضوابط لري چې میتود پوهان یې د علمي اثارو په لیکلو کې پر تطبیق تاکید کوي. د خادم نړۍ لید ژبه او د لیکنې روش هغه ځانګړنې لري چې میتود پوهانو د دغسې اثارو د بیان لپاره وضع کړې دي.

د اثر د استفادې موارد:

د خادم نړۍ لید، نومي اثر له مطالعې ما ته څرګندېږي چې له دې اثره د پښتو د معاصرو ادبیاتو مطالعین او په اوسني دوران کې د فکري جریانونو پلټونکي ښه استفاده کولای شي. زموږ د فرهنګي او ادبي تاریخ د مورخانو، د دې څانګو د استادانو، محصلانو، عامو لوستونکیو او د خادم د شعر، نثر، هنر او فکر د هواخواهانو د استفادې او مطالعې لپاره کافي موارد په کې موندلای شو او زما په پوهه له دې اثره د استفادې موارد په کافي اندازه محسوس دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه او وړاندیز:

د دې لنډې ارزیابۍ په نتیجه کې ویلای شم چې:

پوهاند محمد اسمعیل یون د دې تحصیلي دورې درسونه، کنفرانسونه، جامع ازموینه او نور وجایب په بشپړ ډول له اکاډمیکو معیارونو سره برابر سر ته رسولي دي او د دې تحصیلي دورې په پای کې یې (د خادم نړۍ لید) غونډې مفصل او جامع اثر هم لیکلی دی چې څېړنه یې د اوس لپاره په کمي او کیفي لحاظ بشپړه ده او د (Ph.D) د تحصیلي دورې د یو تمام عیار ډیزرټیشن (Dissertation) ټول شرایط یې پوره کړي او د دې تحصیلي درجې (دوکتورۍ) د حاصلولو لپاره زما په پوهه کافي دی.

د دغو ټولو علمي او تحقیقي کارونو د موفقانه انجام په پای کې زه اوس په ډاډه زړه وړاندیز کولای شم چې د کابل پوهنتون مربوطې څانګې دې دا اثر د علمي دفاع مجالسو ته وړاندې کړي.

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم نړۍ لید او زما نظر

ښاغلي پوهاند محمد اسماعیل یون د خپل (Ph.D) تېزس د (قیام الدین خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې په شپږو برخو کې اوډلی او تنظیم کړی دی، دا باید و ویل شي چې نړیوال معیار یې په پام کې نیولی دی، نیولیک، پیلیزه، لنډیز او ورپسې د تېزس اصلي برخه یې په یوه مبسوطه سریزه پیل کړې ده چې د مسألې طرحه، د څېړنې موخه، د څېړنې میتود، د څېړنې مراحل، د څېړنې مخینه، د څېړنې ارزښت، د څېړنې لاس ته راوړنې، د څېړنې پوښتنې... دا ټول یې پکې رانغاړلي دي. په همدې ترتیب یې د تېزس لومړۍ برخه د خادم پېژندنې ته وقف کړې او ژور بحث یې پرې کړی دی: زوکړه، زدکړه، لیکوالي، دندې، اثار،سیاسي فکر او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورنی او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه، یادونه او نمانځنه او د ژوند پېښو لنډیز دا ټول یٍې په فرعي سرلیکونو بېل کړي او یو له بل سره یې د زنځیر د کړیو په څېر نښلولي دي چې څېړونکي د استاد خادم د ژوند په اړه په اسانۍ سره بشپړ معلومات تر لاسه کولی شي، د تېزس په دویمه برخه کې یې د استاد خادم منظوم او منثور اثار څېړلي دي او پر نوښتونو او ارزښتونو یې هم په زړه پورې بحث کړی دی، د معاصر ادب تاریخ په لومړيٍ پړاو کې یې د استاد خادم د اثارو مقام ټاکلی او په دویم پړاو کې یې د استاد خادم پر افکارو باندې د اغېزو، تقلید او تولید په برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې له کومو کورنیو او بهرنیو شخصیتونو څخه متاثر شوی ، تفصیلي بحث کړی دی.

ښاغلي یون د خپل تېزس په درېیمه برخه کې (د خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې چې دا یې د تېزس اصلي برخه ده پر لاندې فرعي سرلیکونو وېشلې:

ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښار پالنه،د فلسفي افکارو پالنه،د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې، ژبپالنه او نور افکار یې لکه څنګه چې په کار وو، هغسې یې سپړلي او تشریح کړي دي.

د تېزس په څلورمه برخه کې یې (خادم د نورو لیکوالو له نظره) تر سرلیک لاندې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره چې هغوی خادم څنګه ارزولی دی، د هغوی لیکنې او یا هم د ځینو لیکنو اړوندې برخې یې راوړې دي.

د دې تېزس په پینځمه برخه کې (د خادم د خدمتونوارزونه) تر سرلیک لاندې فرهنګي فعالیتونه او ټولنیز فعالیتونه یې په فرعي سرلیکونو وېشلي او بحث یې پرې کړی دی او د استاد خادم هڅه او هاند یې په دې برخه کې ستایلی دی، ددې لپاره چې د استاد خادم حق یې ور ادا کړی وي.

د تېزس په وروستۍ (شپږمه) برخه کې یې د وروستۍ یادونې تر سرلیک لاندې پایله، پایلیزه، مناقشه، او ماخذونه له نړیوال معیار سره سم کارولي او تنظیم کړي دي چې هېڅوک ترې سترګې نه شي پټولی.

د پورته ټکیو په پام کې نیولو سره خپل نظر په لاندې ډول وړاندې کوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. د پوهاند محمد اسماعیل یون ټاپیک ډېر ښه او مناسب دی، علمي او څېړنيز اهمیت او ارزښت يې په زړه پورې او غوره دی.

۲. د تېزس د جوړښت په اړه يې باید و ویل شي چې سرليکونه يې ډېر ښه ټاکلي او سر تر پایه يې تسلسل په پام کې نیولی چې تېزس ته يې خوند، رنګ او ښکلا وربښلې ده.

۳. د تېزس مواد يې ارزښتمن او د اهمیت وړ دي، ښه ترتیب، تنظیم او اوډون لري، نو ځنګه چې دا یوه ډېره پراخه موضوع ده، ښاغلي لیکوال کولی شول د استاد قیام الدین خادم د ادبي او سیاسي ژوند پر یوه برخه باندې يې خپل (PhD) اثر بشپړ کړی وای، خو د ده ځوان همت په دې بسنه و نه کړه او دغه درانه پېټي ته يې اوږې ورکړې چې دا دی اوس يې بشپړ کړی او ستاسې مخې ته پروت دی، دا هم باید وویل شي چې پر دې موضوع باندې تر دې لازيات کار هم کېدی شي. خو په فعلي شرايطو کې دغه څېړنه په بشپړ ډول د دوکتورا لپاره کفايت کوي.

٤. درانه لیکوال پر خپله راټوله شوې ډېټا خورا ډېر زيار او زحمت وېستلی، تعبير او تفسير يې ډېر ښه او په زړه پورې دی.

٥. ښاغلي یون د خپل تېزس په بشپړولو کې له نويو او پخوانيو معتبرو او مستندو مدارکو او منابعو څخه کار اخيستی چې دغه تېزس ته يې لوړه درجه وربښلې، دا د دې لپاره چې په راتلونکي کې د معتبر او مستند ماخذ او سرچينې حيثيت ولري

٦. تر کومه پورې چې د ژبې مساله ده، په دې اړه باید ووايم چې ژبه يې پسته، خوږه، سليسه او روانه ده ، غوټې او الهام نه لري، ځکه چې په لوستلو يې لوستونکی خپل مطلب په ډېرې اسانۍ سره تر لاسه کولای

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي او بیا لوستلو ته یې اړتیا نه پیښیږي او دا هنر په لږو خلکو کې لیدل کیږي او دا ددې تیزس له غوره ځانګړنو څخه ده.

د پورته شپږو مادو پر بنسټ باور لرم چې دا به د لوړې درجې له تیزسونو څخه وي، نو ځکه زه ورته د قدر په سترګه ګورم او د لیکوال زیار او زحمت ستایم دا ځکه چې دومره هڅه او هاند یې کړی دی چې هېڅوک ترې سترګې نه شي پټولی، نو پر دې اساس د پوهنتون له چارواکو او د خپرونو له آمریت څخه هیله من یم چې دغه تیزس د چاپ په زیور متحلي کړي ترڅو ګټه یې عامه شي او د پښتو ادب مینه وال د ادب په ګلبڼ کې یو بل خوشبویه ګل هم وویني او خپله تنده پرې ماته کړي، په پای کې له لوی خدای څخه نو موړي لیکوال ته د زړه له کومي مبارکي وایم، او په راتلونکي کې له لوی خدای څخه ورته تر دې د لازیاتو بریاوو هیله لرم.

په درناوي

پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم نړۍ لید

(تقریظ)

لومړی- دموضوع نوښت :

دخادم نړۍ لید (khadim's Idea or worldview)اثر د ښاغلی یون هغه علمي څېړنه (Research) ده چې دیوه تنظیم شوي علمي میتود (scientific method) پربنسټ ترتیب او په شپږو لویوبرخوکې په تحلیلی توگه تشریح او څېړل شوې ده . په لومړۍ برخه کې څېړونکي (دخادم پیژندنه) چې په هغې کې لس واړه سرلیکونه راغلي، ټول په یوه علماً تنظیم شوي لړ کې راوړل شوي دي، لکه (زوکړه ، زده کړه، لیکوالي، دندې، آثار، سیاسي فکر، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، یادونه او نمانځنې) . په دویمه برخه کې هم ښاغلي یون هڅه کړې چې دنومیالی لیکوال قیام الدین خادم پرآثارو ، دهغو پرارزښت او پر مفکوروي بهیر باندې رڼا واچوي ، هغه چې ددغه نومیالي افغان تحلیلگراو نوښتگر لیکوال په آثارو کې انعکاس شوي او د ده د اند و ژوند فکري او علمي تومنه جوړوي . په درېیمه برخه کې د تیزس آره موخه یا موضوع (دخادم نړۍ لید) تحلیل شوی چې دهغې په ترڅ کې تر یو شمیر اصلي سرلیکونو لکه (ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمون پالنه، کره کتنه، ښارپالنه ژبپالنه) وروسته په وړو څنگځنو سرلیکونو کې یې خپل تحلیل ته دوام ورکړی دی. په څلورمه برخه کې خادم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لیکوالو له نظره چې په هغو کې کورني او بهرني لیکوال راځي، په گوته شوي دي. په پنځمه برخه کې د خادم د خدمتونو ارزونه هم په ورو ځانگړو سرلیکونو کې په تشریحي او تحلیلی توگه وړاندې شوې ده . په شپږمه برخه کې وروستۍ یادونې راغلې چې دهغو په ترڅ کې بیا هم د قیام الدین خادم پر آثارو، افکارو او د هغو پر ډولونو باندې تبصرې شوي او پر همدغه سرلیک سره یې خپل ریسرچ پر یوه لنډیز، پایله او اخځونو باندې پای ته رسولی دی.

دغه ترتیب په خپل ذات کې لوستونکي او کره کتونکي ته دا علمي ټکي ورپه گوته کوي چې یون د خپل علمي ریسرچ لپاره پریوه نوې، ناسپړلې او تراوسه د یوه علمي تحلیل او میتودولوژۍ په رڼاکې ناڅېړل شوې موضوع ته متې رانغښتي او هغه یې په پښتو معاصر ادب کې د یوې علمي اړتیا او نوښت په توگه بشپړه کړې ده .

دویم د تیسس علمي ارزښت(Scientific Importance):

پښتو ادب څېړنه او ادبي مطالعات د هرې ورځې په تېرېدو او د نویو عصري شونتیاوو (امکاناتو) د ودې په رامنځ ته کېدو سره پر نویو تگلورو او ابعادو ور مخه کوي، دا خبره په علمي لحاظ دوه اړخه لري، یو دا چې علمي څېړنې له ذهني بندیزونو ځان د عیني قضاوتونو ډگر ته ورباسي، په دې مانا چې د ادبي پدیدو پر وړاندې له علمي چلند او منطقي تحلیل څخه کاراخیستل کېږي، د علمي څېړنو د ساحې کارپوهان د علمي وړتیاوو او اړتیاوو تر څنگ له نویو نوښتونو څخه په پراخ نظرۍ سره د ننگې او ځارنې دومداره بهیر ځاري چې په ترڅ کې یې ایجادیات او کشفیات د ټولنیز ژوند په عملي بسیاینه کې درېږي . همدا ده چې د ادب او ادبي څېړنو په برخه کې هم څېړونکي یوازې د زېرمه کولو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجاد پر پوله باندې ځان نه دروي ، بلکې د دغه ادب پر پېژندنه ، تحلیل او حقانیت باندې نورهم باوري کوي اوهغه نظرته عملي بڼه ورکوي لکه چې نومیالی خوشال خټک پر باوري و او سوونه کاله دمخه یې ویلي وو چې: (د خوشال قدر که اوس په هېڅا نشته-پس له مرګه به یې یاد کا ډېرعالم). خو اوس د خوشال هغه عصر نه دی او نه به په نږدې راتلونکې کې هغه حالت وګورو ځکه چې اوسني پښتون کول، پوهه ترلاسه کوي، تجربې کوي او تر ټولو مهمه دا چې د ځان او نورو هغو د پېژندني شعور ورسره دی، ځکه خو په خپلو ادبیاتو کې په ارزښتونو پسې څېړنې او هڅې کوي ، هغه راسپړي، پر هغو ځان پوهوي او په پای کې یې نورو ته ورپېژني. له همدغه لیده ویلای شو چې یون پر یوه نوې هڅه پسې خوځېدلی، هغه یې د پښتوژبې د معاصر لیکوال او شاعر قیام الدین خادم په افکارو او آثارو کې موندلې، د هغې ارزښت یې موندلی او بیا یې د خپل دغه تیسس په ترڅ کې له یوې خوا تشریح او تحلیل کړی او له بلې خوا یې په علمي او انتقادي توګه ارزولی هم دی.

درېیم: د دغه تیسس د لیکنې علمي میتود (Scientific Method) :

یوه علمي موضوع ، تر هغه وخته چې د یوه علمي میتود په واسطه یې لاربنوونه او ارزونه و نه شي ، په یوه مثبته پایله باندې کله هم پای ته نه شي رسېدای ، علمي تحقیق مانا دحقیقت پېژندل اومعرفت دی ، دغه معرفت او وروستي حل ته د رسېدو وسیله په څېړنیز بهیرکې علمي میتود دی. په یوه انګریزي ډکشنري کې د علمي میتود په اړه راغلي چې :

" A method of research in which a problem is identified, relevant data are gathered, a hypothesis

(c) ketabton.com: The Digital Library

formulated from these data, and the hypothesis is empirically tested"

http://www.dictionary.com/browse/scientific-method

په دغه پورتنۍ لنډه څرګندونه کې لومړۍ خبره د ستونزې او موضوع پېژندنه ده ، تر هغه وروسته د اړوندو ډیټاګانو او معلوماتو راټولول دي، تر هغه وروسته د دغو معلوماتو پر اساس فرضیې او د هغو چوکاټ بندي رامنځ ته کېږي څوچې دیوې دقیقې مشاهدې او کتنې په ترڅ کې پریوه پایله باندې پای ته رسېږي . د یون تیسس په خپل ذات کې یوعلمي ریسرچ دی ، یوه علمي هڅه ده چې د یوه منظم علمي میتود او تګلارې په ترڅ کې یې لارښوونه او غځېدلې ده ، داسې چې ارزیابي یې پر یوه مثبته پایله باندې پای ته رسېدلې ، د بېلګې په توګه یون دخادم د نړلید د سمې تشریح لپاره داسې معلوماتو ته ورمخه کړې چې هغه کومه تیاره نمړۍ نه ده ، بلکې پر هغو پسې یې بېلابېلو سرچینو ، آثارو او اسنادو ته رجوع کړې، هغه یې لیدلي ، هغه یې لوستي او د هغو پر بنسټ یې د خپل تحلیل پایه اعلام کړې چې وایې خادم ، دیوه مترقي intellectual) (سمون پالي (Reformist) او یوه دقیق ملت پالي (Nationalist) په توګه د یوه خپلواک نظر او لید په رڼا کې په عملي او نظري توګه له ټولنیزو هلو ځلو سره ایجادیاتو ته هم ورمخه شوی او په دغه ترڅ کې د یو فعال او پېژندل شوي او ژمن لیکوال رسالت په خپل عصرکې په عقلاني او شعوري توګه له یوې خوا درک کړی او له بلې خوا یې تر سره کړی دی. مانا داچې یون هڅه کړې چې د خپل تیسس د بشپړتیا پر لامل د علمي میتودولوژۍ، هغه چې ږ داکترۍ د یوه تحقیقي تیسس لپاره په علمي او اکادیمیکو موسسو کې اړین دي له پرنسیپونو څخه کار واخلي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورم- ددغه تیسس اړتیا:

زموږ په ادبی بهیرکې د ژوندلیکونو لیکل یو لرغونی دود دی ، چې د اوږدې مودې لپاره یې په شرقي ادبپوهنه کې دپیاوړو لیکوالو او پوهانو پاملرنه پرځپله خوا ور اړولې ده او په دغه ادبي برخه کې یې ځانونه آزمویلي او یو شمیر آثار یې چې نن سبا ان تر نړیوال شهرت پورې رسېدلي لیکلي دي، خو دا باید ووایو چې د هغو دغه هڅه په ځپل وخت کې د ستاینې او یادونې وړ ده ، خو نن سبا چې لیکوالو دغه ټکي ته مخه وراړولې له هغوسره یې لوی توپیر دا دی چې ننني پوهان او څېړونکي په اوسني عصر کې ددغه ادبي ډول څېړنیزو او انتقادي ابعادو ته د علمي لید او زوایې له دریځه ګوري ، دوی په دغه برخه کې په دې نظر هم دي چې ادبي ژوند لیکنه اوس د پخوا په انډول پېچلې شوې، په دې مانا چې پخوانیو پوهانو دغه ژانر ته یوازې له ادبي (یوازې له املایي او انشایي) پلوه پاملرنه کوله،خو اوسني ژوند لیک لیکنه دیوې ځانګړې علمي څېړنې او میتودلوژۍ د لارښونې او څارنې علمي میتود وړاندې کوي دا ځکه چې ددغې ډلې یو شمېر پوهان په دغه څېړنېزه برخه کې پر دې باوري دي چې : « ازآنجایکه خاطره نویسی و سفرنامه نویسی وزندگی نویسی ادبی و با بیان احساسات وعواطف همراه است می توان آنها را جزو ادب غنایی محسوب داشت » (سیروس شمیسا ، انواع ادبی ص ۲٦۰) یون دخادم نړۍ لید کې د یاد شوي تیوریکي ټکي پراهمیت باندې پوه شوی ځکه یې په ځپل تیسس کې د دغه دوه بعدي شخصیت پر (هنري او علمي) اړخونو باندې تکیه کړې او هغه یې د هغو ټکو له مخې چې پر دغه شخصیت یې تحقیق کړی، د یوې علمي اړتیا په توګه په ځپل تحقیق کې پرته له دې چې کوم ځاني منفي غرض د موقتي ګټو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پربنسټ په کې مطرح وي دده په نظر د یوې ملي او ادبي اړتیا په توګه بشپړکړی دی .

ددغو یادو شویو ټکو په پام کې نیولو سره ښاغلي یون په خپله څېړنه کې د لیکنې ټولې املایي او انشایي ځانګړتیاوې ، لکه د څېرکو تنظیم او ترتیب ، په سمه توګه د اخځونو لیکنه او نور توکونه په ښه توګه ترتیب او تنظیم کړي دي ، دلیکنې ژبه یې روښانه او د تقلید څرک په کې نه لیدل کېږي . له موضوعي پلوه یې هم تحقیق پریوه منظم سستماتیک تګلوري باندې لارښوونه شوې ، همدا ده چې د انتقاد لپاره څه په کې نه ترسترګو کېږي.

زما په نظر په پښتو معاصرادب کې د یون دغه تحقیقی هڅه یوه نوې هڅه ده ، داسې چې په دغه کیفیت سره بل چا تر اوسه پورې په دغه برخه کې په دومره تفصیل سره څه نه وو لیکلي ، له همدې امله زه د ده دغه علمي تحقیق مثبت ارزوم او د دوکتورا درجې لپاره یې مستحق او وړ بولم .

په درناوي

پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید

د نهرو پوهنتون د پښتو څانګې استاد

د ۲۰۱۸م کال د فبروري دویمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزوونکي نظر

د کابل پوهنتون د دوکتورا پروګرام علمي بورډ مشرتابه ته!

په درنښت لیکم:

د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو ژبې او ادب څانګې د (Ph.D) سکالر ښاغلي محمد اسمعیل یون د دوکتورا لوړې زده کړې دورې پایلیک (تېزس) چې (د خادم نړۍ لید) سرلیک لاندې یې لیکلی او د (۲۹/۹/۱۳۹٦) نېټې (٦۱۴)ګڼه رسمي لیک په ملتیا مو د اروزنې لپاره رالستولی و، تر هر اړخیزې کتنې وروسته یې په اړه خپل ارزوونکی نظر په لاندې ټکو کې وړاندې کوم:

۱) موضوع د څېړنې لپاره ښه مناسبه، علمي او تحقیقي ارزښت یې په هر لحاظ جوت او هغه دا چې: اروابناد استاد قیام الدین خادم (۱۳۲۵هـق - ۱۳۵۸ل) چې زموږ د معاصر پېر نومیالی علمي - فرهنګي، ملي، سیاسي او ټولنیز مفکر شخصیت، چې نږدې شپږ لسیزې یې د پوهې، فرهنګ، ملي او ټولنیزو چوپړونو په ډګر کې ارزښتناکې ادبي او علمي هڅې او هلې ځلې کړې دي.

د پیاوړي عالم او معلم په توګه په مدرسو، ښوونځیو او د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استاد، نوماند شاعر، لیکوال، څېړونکی او کره‌کتونکی و، د نظم او نثر پر لسګونو ځانګړو چاپ او ناچاپ اثارو سربېره یې په چاپي خپرونو کې په سلګونو علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او معلوماتي تحلیلي لیکنې او کره کتنې دا خبره ښه زباتوي. تکره ژورنالست و، د زېري اونیزې، طلوع افغان، اصلاح،

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغان ولس او کابل مجلې مسوول مدير او چلوونکي په توګه يې کلونه کلونه خپرنيز او مطبوعاتي خدمتونه او نورې علمي فرهنګي چارې د دې لامل شوي چې زموږ د معاصر ادب او فرهنګ په ځلاندو ستورو کې شمېر او پر هسک وځلېږي. د دغسې علمي، ملي او ټولنيز مفکر شخصيت پر ژوند، اثارو څېړنه او سپړنه مهمه څه چې يوه ستره علمي، فرهنګي اړتيا وه، چې بايد د يوې اکاډميکې څېړنې له لارې ترسره شوې وای. د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ دا کړنه، چې دغه موضوع يې ښاغلي يون صاحب ته سپارلې ده، د ستاينې وړ بولم، هغوی د موضوع څېړنيز حق ډېر ښه ترسره کړی او دا دی دغه چار يې په برياليتوب سره د دفاع تر پوړه رارسولې ده.

۲) د څېړنې اوډنه، ترتيب او تنظيم يې سم دی، داسې چې اړونده موضوع يې په شپږو لويو برخو (څپرکو) کې څېړلې او سپړلې ده: په لومړۍ برخه کې د (خادم څوک و؟) تر سرليک لاندې د هغه پر قوم، قبيله، زوکړه، زده کړو، ليکوالۍ، دندې، اثار، سياسي، فکر، ژوند او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنيز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينې لنډه، خو هر اړخيزه رڼا اچوي او دغسې د استاد خادم د شخصي او علمي، فرهنګي ژوند نقشه د لوستونکو مخې ته ږدي.

دويمه برخه (خادم څه کړي؟) تر سرليک لاندې د استاد منظوم او منثور اثار ښېل ښېل راپېژني، پر غوره نوښتونو او معنوي ارزښتونو يې هر اړخيزې شننې کوي. دريمه برخه د استاد خادم نړۍ ليد ته ځانګړې شوې چې په کې د هغه دينپالنې، ملتپالنې، ټولنپالنې او سمونپالنې په اړه د استاد علمي، ديني، ملي، سياسي، ټولنيزو، فلسفي اثارو او افکارو شننې او تحليل شوی او په پای کې يې پر ادبي نظريو او کره کتنو هم تحليلي بحثونه شوي دي. په څلورمه برخه کې څېړونکي د نورو هممهالو کورنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بهرنیو لیکوالو نظریات راخیستي چې ورڅخه د استاد خادم علمي- فرهنګي شخصیت او زموږ د هېواد په معاصره علمي – فرهنګي وده او پرمختیا کې د هغوی ونډه او دریځ جوتېږي. په پنځمه برخه کې د یوې هر اړخیزې کره کتنې په ترڅ کې د استاد د ټولو فرهنګي، ملي او ټولنیزو خدمتونو ارزونه شوې او په وروستۍ برخه کې د وروستیو یادونو او بشپړونو تر سرلیکونو لاندې د ټولې څېړنې پایلې په ډېر لنډیز خو هر اړخیز ډول وړاندې شوي دي، چې دغسې د څېړنې هره برخه له اکاډمیک ارزښت او اهمیت څخه برخمنه او پر معیار برابره ده.

۳) څېړونکی خپله څېړنه له علمي میتودونو او معیارونو سره سمه بشپړه کړې، په لیکنه کې لفظي او معنوي پېچلتیا نه لیدل کېږي، ژبه یې خوږه او روانه او په لیک کې د لیکنښو بشپړ رعایت شوی، چې له دې اړخه یې څېړنه معیاري ارزوم.

۴) په څېړنه کې له زیاتو باوري اخځلیکونو او سرچینو څخه ګټه اخیستل شوې، څېړونکي منابع په متن کې د مخ ګڼو او اثر په شمېرنه په نښه کړي او بیا یې هغه د ټولې څېړنې په پای کې د مأخذ ښوونې له علمي او اکاډمیکو معیارونو سره سم په ترتیب سره راوړي دي. دا برخه یې هم پوره ده.

۵) د موضوع د څېړنې ضرورت او اړتیا یې څرګنده ده، د موضوع اړوند مطالب او مفاهیم یې په سمه توګه ټول کړي، څېړلي او سپړلي او په منطقي ډول یې داسې اوډلي چې لوستونکی د لوستو پر مهال هر څه په اسانه ترلاسه کولی شي. زه یې له دې اړخه پوره او کره ارزوم او د موضوع څېړنیز حق ترسره شوی ګڼم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې پورته يادونو ته په پاملرنه زه دا څېړنيز ا ثر مثبت ارزوم، ښاغلي پوهاند محمد اسمعيل يون د دې څېړنې په ترسره کولو د دوکتورا (Ph.D) لوړ علمي سند د ترلاسه کولو وړ ګڼم، څېړونکي ته د نورو برياليتوبونو هيله او د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ نه په دې ارزوونکي نظر کې سپارښتنه کوم چې د دې څېړنيز اثر د خپراوي لپاره لازم امکانات برابر کړي، چې ګټه يې عامه شي.

په درنښت

سرمحقق دوکتور سيد محی الدين هاشمي

د علومو اکاډمي- د ژبو او ادبياتو مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

استاد قیام الدین خادم د هېواد ستر او ځیرمن لیکوال، شاعر او څېړونکی و. ده د خپل ژوند څه باندې (۵۰) کلونه د هېواد، ژبې، ادب او فرهنګ د خدمت لپاره وقف کړل، په دې بهیر کې استاد قیام الدین خادم تر (٦۰) عنوانو پورې بېلابېل ځانګړي او مستقل اثار ولیکل. په دې اثارو کې علمي، څېړنیز، ادبي او تاریخي اثار شامل دي. استاد خادم له نورو ژبو هم ژباړې کړي او د شعرونو بېلابېلې ټولګې یې هم چاپ شوي دي. استاد خادم د یوه ځانګړي فلسفي لید او فکر خاوند و، په ملي، سیاسي او ادبي مسایلو کې یې هم ځانګړی لید او ژور نظر درلود. د خادم نظر یو مستقیم لید لوری درلود او له ډېرو پیغامونو ډک و، د استاد خادم هره لیکنه په مثبتو پیغامونو سینګار وه، دده د کلام بېلابېلې بېلګې زموږ د نن او سبا لپاره ډېر نور پیغامونه لري، خو لکه څنګه چې پکار ده زموږ تېر او اوسني پښت د خپل خادم د پیغامونو ژورو تلو ته لاره نه ده موندلې. ما په دې خاطر چې د هېواد اوسني او راتلونکي نسل ته د خپل یو لوی مفکر او خادم پیغامونه ورسوم، وپتېیله چې د استاد خادم د فکر، نظر او نړۍلید په هکله یو ځانګړی اثر ولیکم او همدا موضوع د ډوکتورا د (ډیزرټیشن) لپاره وټاکم، ما دې موضوع ته د (خادم نړۍلید) نوم ورکړ، دا موضوع په شپږو برخو کې بیان شوې ده، په لومړۍ برخه کې سریزه ده او ددغه اثر د لیکلو انګېزه او اړتیا او د استاد خادم پېژندنه ده، په دویمه برخه کې خادم څه کړي؟ دده منظوم او منثور اثار معرفي شوي او پر هغو بحث شوی دی. په درېیمه برخه کې د خادم نړۍلید او فکري خوا څېړل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې، چې په هغې کې ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه او ژبپالنه د خادم له نظره څېړل شوي او هغه کارونه چې ده په دې برخه کې کړي دي، دا ټول په کې ارزول شوي دي. په څلورمه برخه کې خادم د هېواد د نورو نامتو لیکوالو، لکه: پوهاند علامه عبدالحی حبیبي، استاد عبدالروف بېنوا، کاندید اکادمیسین محمد صدیق روهي، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله رفیع او نورو له نظره د استاد قیام الدین خادم فکر او نظر شنل شوی دی.

په پنځمه برخه کې د استاد قیام الدین خادم د خدمتونو ارزونه شوې؛ په فرهنگي برخه، ټولنیزه برخه، دیني برخه او نورو کې چې استاد قیام الدین خادم کوم خدمتونه کړي، د هغو یادونه او ارزونه شوې او په شپږمه یا وروستۍ برخه کې د دې اثر نتیجه یا پایله راغلې او د اخځونو یادونه شوې ده.

۱- ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا:

ځینو سره کېدی شي دا پوښتنه راپیدا شي چې د استاد خادم په باب خو ځینو نورو لیکوالو او څېړونکو هم لیکنې کړي، نو د دې ځانگړي اثر د لیکو اړتیا او انگېزه څه وه؟ په دې برخه کې باید ووایو: د دغه اثر د لیکلو ضرورت دا دی چې استاد خادم د افغانستان یو لوی لیکوال او خدمتگار تېر شوی ، پر هر افغان لیکوال د استاد دا یو حق دی چې دده اثار، شخصیت او فکري لید نوي نسل ته ورو‌پېژني او هغوی ورسره اشنا کړي. د استاد خادم ژوند نوي نسل ته دا پیغام ورکوي، چې څنگه خپل فکري ژوند د صفر له نقطې څخه پیل او د بریالیتوب لوړو پړاوونو ته یې ورسوي. د استاد خادم د ژوند په تشریح کې ډېر پیغامونه پراته دي، ولس ته دده د هر پیغام رسول په کار دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم که څه هم د هېواد او سیمې یو لوی لیکوال تېر شوی، خو لا هم دده د اثارو یوه ډېره درنه برخه ناخپړل شوې پاتې او نورو ډول ډول خپرنو ته اړتیا لري. ددغه اثر یو هدف همدا دی چې د استاد د فکر بېلابېلې خواوې وخپړل شي او ډېره خوږه او پیغامیزه برخه یې اوسني او راتلونکي نسل ته انتقال شي.

زموږ په نظر استاد خادم زموږ د ټولنې ذهني معمار دی، ده په نظم او نثر دواړو کې داسې افکار وړاندې کړي، چې د هغو په لوستنې او بیا بیا کتنې ددې ټولنې له هر وګړي څخه د خپلې ټولنې یو معمار او خدمتګار جوړېدی شي. د خادم نړۍ‌لید په حقیقت کې د ټولنې د خدمت وسیله ده، هر څوک چې د خپل هېواد او ټولنې د خدمت نیت لري، د خادم د نړۍ‌لید مطالعه ورته ضروري ده.

په ماته کښتۍ ناست یم، توپانونه مې په مخکې
پر دې لاره یې بیا یم که وم وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښومه
خادم باد د سبا یم که وم وم که نه وم نه وم.

دا د خادم نړۍ‌لید دی؛ دا پورتني بیتونه د خادم د شاعرۍ او فکر د دریاب یو څاڅکی دی. په همدې دوو بیتونو کې هم موږ ته د استاد خادم فکري نړۍ‌لید او په ټولنه کې له ناوړه حالت څخه د راوتلو لپاره د ده د پخې ارادې څرک لګي. خادم په دې نظر دی چې که امکانات کم هم وي، کښتۍ ماته هم وي، خو چې اراده او عزم قوي وي، هدف ته رسېدل ممکنوي.

د سختو لارو لنډول، سربښندنې ته اړتیا لري، سربښندنه، قرباني، عزم او اراده ددې شعر پیغام دی، ویدې غونچې یا د ویده نسل راویښول، هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم په ډېر مهارت او ځیرتیا سره، لکه د سهار باد چې گلونه غوړوي، له تشدد او افراط پرته د مبارزې لاره چاره او پیغام راکوي، موږ په دې اثر کې د خادم د نړۍ‌لید دغسې پیغامونه راسپړو، نو ځکه مو دې اثر ته (دخادم نړۍ لید) نوم ورکړی دی.

۲- د خادم په باب د څېړنو شالید:

د استاد قیام الدین خادم په باب، هم دده د ژوند پر مهال او هم دده تر ژوند وروسته گڼ شمېر لیکنې او ځینې مستقل اثار چاپ شوي دي. دې ډول لیکنو او نظرونو ته مو (خادم د کورنیو او بهرنیو پوهانو له نظره) په بحث کې نسبتاً په تفصیل سره نغوته کړې او یا مو هم د هغو پوهانو نظرونه راوړي، چې د استاد خادم د فکر او د هغه د اثارو په باب یې په بېلابېلو وختونو کې لیکلي، خو پر یادو نظرونو او متفرقه لیکنو سربېره د خادم پر ژوند، اثارو او افکارو یو شمېر مستقل اثار هم لیکل شوي، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو. په دې اثارو کې د لېسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او یو شمېر مستقل اثار هم شامل دي:

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو څانگې او همدارنگه د هېواد د یو شمېر نورو پوهنځیو د پښتو څانگې فارغانو د استاد خادم د ژوند، افکارو او یا هم مستقلو اثارو په باب خپل یو شمېر مونوگرافونه لیکلي دي، دا مونوگرافونه اکثره د استاد د ژوند او اثارو پر پېژندنې راڅرخي، ځینې یې داستاد د اثارو پر فکري او هنري برخې لیکل شوي او ځینې یې یو یا څو اثارو ته ځانگړي شوي دي. دا پایلیکونه د څېړنې او ارزونې ابتدایي او ساده بڼې دي، څومره چې د استاد حق دی، هغه ټولې خواوې په ژوره توگه نه افاده کوي. پر مونوگرافونو سربېره پر (۱۳۸۷ل) کال (مېرمن هوسا نوري یوسفزۍ) د استاد خادم پر اثارو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبي خدمتونو د خپلې ماسترۍ دورې تېزس ليکلى دى. دې اثر ته يې (د پښتو ادب په پرمختيايي بهير کې د استاد قيام الدين خادم ونډه) نوم ورکړى دى. د ماسترۍ دورې بل تېزس ښاغلي (مطيع الله روهيال) ليکلى دى. روهيال (د پښتنو ننني ليکوال) پر اثر باندې د خپلې ماسترۍ دورې تېزس ليکلى دى. (د پښتو ننني ليکوال) لومړۍ او دويمه برخه د استاد خادم له خوا ليکل شوې او پر (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. د همدې دويمې برخې په پاى کې د استاد خادم پېژندنه راغلې چې د (سيد قام رښتيا) له خوا ليکل شوې ده.

(د پښتو ننني ليکوال) درېيمه برخه بيا استاد رښتين ليکلې، چې پر (۱۳۱۹ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. روهيال د خپلې ماسترۍ دورې تېزس کې (د پښتو ننني ليکوال) اثر څېړلى او پر (۱۳۹٦ل) کال يې د خپل تېزس دفاع کړې ده. دغه راز د کونړ پوهنتون استاد (پوهنيار احمد الله عزيز) د (پوهنملۍ) علمي رتبې لپاره خپل تېزس د استاد خادم ژوند او اثارو ته وقف کړى دى. (د پښتو معاصرو ادبياتو په پرمختګ کې داستاد خادم ونډه) په نوم يې خپله موضوع ثبت کړې ده.

د لېسانس او ماسترۍ دورې د پايليکونو ترڅنګ د استاد خادم پر افکارو، اثارو او ژوند مستقل اثار هم ليکل شوي او ځينې داسې اوږدې تحليلي ليکنې هم شوي. چې هغه هم د مستقلو اثارو بڼه خپلوي او همغه معيار ، کميت او کيفيت ته رسي، چې يو مستقل اثر يې لري. دلته يې د ځينو يادونه کوم: د پښتو ادبياتو نامتو څېړونکي ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) د استاد خادم له خوا پر يوه ژباړل شوي اثر (مکارم الاخلاق) يو تفصيلي ليکنه کړې ده. دا ليکنه هم (مکارم الاخلاق) نومېږي. دا ليکنه پر (۱۳٦۰ل) کال چاپ شوې ده. په دې ليکنه کې نه يوازې (مکارم الاخلاق)

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرفي شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو هم اوږد بحث شوی، د ښاغلي سرمحقق هېوادمل دا ليکنه د عادي ليکنو تر کميت او کيفيته پورته ده او د يوه مستقل کتابگوټي بڼه لري. دا ليکنه د کمپيوټر د اوسني کمپوز له مخې په کتابي کچه نږدې څلوېښت مخه رانغاړي او د استاد خادم په باب د لومړنيو هر اړخيزه ليکنو له جملې څخه ده.

استاد سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار هم د استاد خادم په باب (د ملي ادب او ژورناليزم خادم) په نامه يو هر اړخيز ځانگړی اثر ليکلی دی. دا اثر درې ځله چاپ شوی دی. لومړی ځل پر (۱۳٦۸ل)کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې، دويم ځل پر (۱۳۸٦ل) کال د افغانستان د قلم ټولنې او گويتې انستيتيوت او درېيم ځل پر (۱۳۸۷ل) کال د خادم صيب د کورنۍ له خوا په کابل کې د زر زر ټوکونو په شمېر په (۱۵۴) مخونو کې خپور شوی و. د استاد بختاني دا اثر ځکه خورا مهم دی چې دی له استاد خادم سره تقريباً هممهاله ليکوال و، ډېر وخت له هغه سره له نږدې پاتې شوی او د هغه له اثارو او افکارو خورا ښه خبر و.

ددې ترڅنگ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم منظوم کليات راټول کړي او د (خادم باد سبا يم) په نامه يې په يوه ټوک کې چاپ کړي دي. په دې کلياتو کې د استاد خادم اکثره هغه منظوم اثار، چې زياتره يې ترې دې دمخه چاپ شوي وو او د کتاب د چاپ تر وخته د راټولونکي لاس ته ورغلي دي، خوندي شوي دي. دا اثر پر (۱۳۹۱ل) کال په کابل کې د دانش خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

له دې اثر سره په (۴۴) مخونو کې د راټولوونکي يوه تحليلي او معلوماتي سريزه هم مل ده چې د استاد خادم پر ژوند او اثارو رڼا اچوي او ددې ترڅنگ د استاد خادم د اثارو او فکر په باب د يو شمېر نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوالو لیکنې هم په کې خوندي شوي دي. تر تحلیلي لیکنو وروسته د منظومو کلیاتو اساسي برخه پیلېږي. دا اثر ټول (٦٣٣) مخونه لري.

ددې ترځنګ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم هغه منثور اثار هم راټول کړي، چې تر (۱۳۹۴ل) کال پورې یې ده ته راټولونه ممکنه وه. په دې اثر کې چې (رڼه چینه) نومېږي او د استاد خادم د نثري لیکنو ټولګه ده، د استاد هغه نثري لیکنې خوندي شوي، چې یا د مستقلو اثارو په توګه چاپ شوي او یا هم په متفرقه ډول تر دې وړاندې چاپ شوې وې، دا اثر په دوو ټوکو کې پر (۱۳۹٦ل) کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. دواړه ټوکه ټول (۱۲۸۸) مخونه لري. ددغه اثر په پیل کې د استاد خادم د نثر په باب د ښاغلي (ازمون) یوه تحلیلي سریزه هم راغلې ده. دا دواړه راټولونې که څه هم د استاد خادم اثار دي، خو پر دې دواړو کلیاتو راغلې سریزې په خپله د خاص ارزښت وړ دي او د استاد خادم په اړه لوستونکو ته ښه معلوماتي مواد وړاندې کوي، نو که له کلیاتو پرته په ځانګړي ډول هم چاپ شي، د مستقلو څېړنیزو کتابګوټو بڼه خپلولای شي.

پر یادو اثارو سربېره د استاد عبدالروف بېنوا په (اوسني لیکوال)، د استاد پوهاند عبدالحی حبیبي (پښتانه شعراء لومړي ټوک) او (د پښتو ادب تاریخ)، د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار (پښتانه شعراء پنځم ټوک)، د کاندید اکاډمیسین سرمحقق محمد صدیق روهي (د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره)، (پښتو هنري نثر) او یو شمېر نورو اثارو کې هم د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو بحث شوی او ګټور مالومات وړاندې شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بهرنيو پوهانو له جملې څخه شوروي ادبپوه (گ.ف گيرس) د استاد خادم د ليکوالۍ (هنري نثر) په باب يوه تفصيلي ليکنه کړې ده او همدارنگه ځينو نورو بهرنيو ليکوالو.

ددې ترڅنگ د استاد خادم پر ژوند او اثارو يو شمېر سيمينارونه او علمي پروگرامونه هم جوړ شوي، ځينې يادغونډې يې شوي، ځينې ځايونه او روزنيز مرکزونه هم د هغه په نامه نومول شوي، چې د استاد خادم (يادونه او نمانځنه) بحث کې به ورته نغوته وشي.

لکه څنگه چې دمخه مې يادونه وکړه، د استاد خادم په باب گڼ شمېر متفرقه ليکنې شوي او دا لړۍ اوس هم روانه ده، د هغو ټولو يادول دلته ضرور نه بولم، خو اټکليز شمېر يې تر (۱۰۰) متفرقه ليکنو اوړي، ددغه اثر د ليکنې او بشپړاوي لپاره د استاد پر چاپي او ناچاپو اثارو سربېره له يادو پورتنيو اثارو او متفرقه ليکنو څخه هم گټه پورته شوې ده. د دې اثارو تر کتنې، ارزونې، شننې او سپړنې وروسته موږ ته د استاد خادم نړۍ‌ليد په ښه ډول څرگندېږي.

۳- ددغه اثر ارزښتونه او ترجيحات:

لکه څنگه چې مو پورته يادونه وکړه؛ د خادم صيب د فکر او ژوند په باب هم متفرقه ليکنې شوي، هم پرې لعمي غونډې او سيمينارونه جوړ شوي، هم پرې د ليسانس، ماسټرۍ دورې تېزسونه ليکل شوي او هم پرې مستقل اثار، نو کېدی شي پوښتنه پيدا شي چې بيا ددغه اثر ليکلو ته څه اړتيا وه او ترجيحات يې څه وو؟ دې پوښتنې ته مې د سريزې په پيل کې هم نغوته وکړه؛ خادم صيب د افغانستان يو داسې لوی ليکوال او عالم دی چې د ژوند په بېلابېلو برخو کې يې ژوره معنوي پانگه او زېرمه موږ ته پرې ايښې، ددې افکارو څېړنه، شننه، ارزونه او نورو ته يې روښانونه د لا زياتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو او مستقلو اثارو د ټوکېدو غوښتنه کوي. ان دا چې د خادم صیب ځانګړي اثار، یو شمېرځانګړې لیکنې او د هغه له خوا د ژوند د بېلابېلو مسایلو ارزونه او تحلیل، هر یو یې د یوه ځانګړي اثر د لیکلو ایجاب کوي، نو د ټولې لیکوالۍ لپاره یې خو د یوه ځانګړې اثر او اثارو لیکل خورا ضروري دي. په دې برخه کې بله خبره دا هم وه چې د خادم صیب پر ژوند او فکر د لیسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او تېزسونه لیکل شوي، خو د دوکتورا (PhD) دورې دا لومړی تېزس دی چې د خادم صیب ژوند او په تېره بیا د افکارو تحلیل او ارزونې ته ځانګړی کېږي. د خادم صیب د افکارو سپړنې او شننې، نه یوازې ددغه اثر د ایجاب غوښتنه کوله، بلکې که موږ غواړو خپل یو رښتینی خدمتګار او د هغه د فکر ژورتیاوې خپلو خلکو ته په ښه ډول وروپېژنو، د نورو دا ډول اثارو د لیکلو اړتیا هم احساسېږي. په دې اثر کې اصلي موخه داده چې (د خادم نړۍ لید) خلکو ته وروپېژندل شي او له همدې تفکره په ګټې اخیستنې، موږ خپل ځوان قشر، د هېواد فرهنګي او ټولنیزې غوړونې ته وهڅوو. زه د لوی خدای(ج) له درباره هیله لرم، ما ته ددې توفیق راکړي چې هم د استاد خادم د خدمتونو حق ادا کړم او هم دده د افکارو د ځلونې له لارې خپل هېواد ته د استاد خادم په شان د خدمت جوګه شم.

۴- ددغه اثر لیکنې میتودولوژي او د اخځونو ارزونه:

د هر ادبي، تحلیلي او څېړنیز اثر لیکنه خپله میتودولوژي لري. (د خادم نړۍ لید) اثر په لیکنه او بشپړاوي کې هم له ځانګړې میتودولوژۍ څخه کار اخیستل شوی دی. په دې میتودولوژۍ کې له کتابي، لیکني یا کتابتوني څېړنې او پلټنې څخه هم کار اخیستل شوی؛ نږدې ټول هغه اثار پلټل شوي او مطالعه شوي چې د استاد خادم په باب تر دې دمه لیکل شوي او د چاپي بڼې پیدا کېدل یې شوي وو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساحوي څېړنيز ميتود څخه هم کار اخيستل شوی؛ د خادم د زېږېدنې د ځای او محل ليدنه کتنه شوې او له بېلابېلو مخورو اشخاصو سره د استاد خادم پر ژوند، فکر او نړۍ ليد خبرې شوې دي. د کورنۍ له غړو سره يې هم اړيکي نيول شوي. د ناچاپو اثارو په باب يې له هغوی څخه ځينې معلومات او نور اړوند مواد ترلاسه شوي او د دې ترڅنگ له يو شمېر هغو ليکوالو سره هم اړيکي نيول شوي چې د خادم صيب د فکر په باب يې معلومات درلودل. د هغو له جملې څخه ځينو يې په ليکلې بڼه خپل نظرونه وړاندې کړي دي. يانې د څېړنې او شننې لپاره له څلورو بېلابېلو برخو، لکه: د خادم صيب خپل او د هغه په باب د نورو ليکوالو له خوا ليکل شوي چاپي اثارو، ساحوي څېړنې، د کور له غړو سره د تماس او له هغو څخه د ناچاپه اثارو او نورو اړوندو ليکنيو موادو په باب د معلوماتو د ترلاسه کولو له دغو څلورو سرچينو څخه گټه پورته شوې ده. د چاپي اخځونو په برخه کې بايد وويل شي چې په دې کې دوه ډوله اثار موجود دي: يو د خادم صيب خپل اثار دي چې د ده د فکر او نظر د څرگندونې اصلي سرچينه ده او دويم د خادم صيب د فکر او اثارو په باب د نورو ليکوالو له خوا ليکل شوي اثار دي. دا دويمه کتگورۍ اثار چې ما وکتل، اکثره يې د خادم صيب پر ژوندليک، د اثارو پر لنډې دوديزې پېژندنې او ژوند پېښو راڅرخي، يا هم له شکلي پلوه د خادم صيب د اثارو پېژندنه رانغاړي، ډېر کم داسې اثار وو چې د خادم صيب فکر او پيغام يې له هر پلوه په بنه ډول توضيح کړی او شنلی وي، يا يې د هغه د پيغامونو پر بنسټ نور پيغامونه پنځولي وي، په دې مانا چې په خپله د استاد خادم پېژندنه شوې، خو د افکارو، پيغامونو او نظرياتو برخه يې تر ډېره حده ناسپړلې پاتې ده. په دې خاطر د داسې يو اثر د ليکلو ضرورت محسوسېده چې هغه تر ډېره بريده د خادم پر فکری نړۍ ليد راوڅرخي، د هغه فکر او پيغام خلکو ته وروپېژني. لکه څنگه چې خادم صيب په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو ژور عالم و، فلسفي، اصلاحي، او سمونپالی فکر یې درلود او د هر شي د مانا او مفهوم د پلټنې په فکر کې و، نو دغسې یو کار په کار و چې د ده د فکر د شننې لپاره هم باید فکر وشي؛ خادم چې د ژوند د کومو رازونو او رمزونو د سپړلو په لټه کې و، نو موږ هم باید د همغو رمزونو پر راز پوه شو. په دې اثر کې هڅه شوې چې همدغه رازونه وپلټل شي او همدغه پیغامونه ولس ته څرګند شي. خدای (ج) دې وکړي چې زه په خپله دې څېړنه کې دې هدف ته رسېدلی یم.

ددغه اثر د لیکني متن په برخه کې یوه یادونه ضروري بولم او هغه دا چې په دې اثر کې له کومو اخځونو ګټه پورته شوې، کوښښ شوی چې متن کټ مټ راولېږدول شي، خو په ځینو برخو کې چې چاپي، املایي او انشایي تېروتنې وې، هلته په ډېر احتیاط سره هغه تېروتنې اصلاح شوي او بیا متن راانتقال شوی دی. په خپله د استاد خادم منظوم او منثور متون چې انتقال شوي ، که له اوسنۍ املا او انشا سره د هغو ځینې برخې سمې هم نه دي، نو د متن تاریخي اصالت ته په پام سره هغه په همغه بڼه راوړل شوي، چې د ده په خپلو اثارو کې وې، هیله ده درانه لوستونکي دې ټکي ته هم پر خپل ځای پاملرنه وکړي.

دلته غواړم له خپل لاربنود استاد (سرمحقق زلمي هېوادمل) څخه هم ډېره ډېره مننه وکړم چې هم یې ما سره ددې موضوع (د خادم نړۍ لید) په انتخاب کې مرسته وکړه؛ هم یې دا موضوع تائید کړه، هم یې د هغې د څېړنې لپاره مفردات ترتیب کړل او هم یې د اثارو په نښه کولو او پیدا کولو کې راسره مرسته وکړه. له بل لاربنود استاد ښاغلي پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې د دې اثر په بشپړاوي او بیا کتنه کې خپله مرسته ونه سپموله، دغه راز له ښاغلي استاد دوکتور عبدالخالق رشید او دوکتور سرمحقق سید محی الدین

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاشمي او نورو قدرمنو استادانو څخه چې هر یو په خپل وار سره په دې برخه کې خپلې لارښوونې او مشورې له ما څخه ونه سپمولې او په دې کار کې ما سره مرستندویان شول، له ټولو څخه مننه کوم. ددې ترڅنګ له ښاغلو (ضیاء الرحمن، فیاض حمید، ایمل افغان او...) څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې ددغه اثر په کمپوز، ډیزاین او د اثارو په راټولونه کې مرسته او ملګرتیا وکړه.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

خادم څوک و؟

(د خادم پېژندنه)

د شلمې پېړۍ د پیل په تېره بیا (۱۹۱۹ - ۱۹۷۸م) کلونه د پښتو ادبیاتو د ودې طلایي کلونه دي، د شلمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې افغانستان خپله خپلواکي بېرته ترلاسه کړه او دا کار ددې سبب شو چې افغانستان کې ملي حکومتونه رامنځته شي. له (سقاوي اړودوړ) پرته بیا د شورویانو تر یرغل پورې اکثرو واکمنو تر ډېره بریده ملي روحیه پالله. د اعلیحضرت محمد ظاهرشاه ارامې واکمنۍ د ادبیاتو د ودې لپاره ارامه فضا برابره کړه. له پښتو ادبیاتو او ادیبانو څخه د حکومت ملاتړ د هغو په هڅونه او د ادبي اثارو په پنځونه کې مهم نقش درلود. دا مهال ګڼ شمېر ادبي-علمي مرکزونه رامنځته شول او د لیکوالو د سیستماتیکې ودې لپاره زمینه برابره شوه. چاپي صنعت وده وکړه او د چاپي رسنیو د ودې لپاره ښه زمینه برابره شوه. په مشرقي کې (اتحاد مشرقي)، په خوست کې (افغان) جریده، په کندهار کې (طلوع افغان) جریده او (کندهار ادبي انجمن)، وروسته بیا په کابل کې (ادبي انجمن) او (کابل مجله) او تر دې وروسته بیا (پښتو ټولنه) او نور ګڼ شمېر علمي او خېړنیز مرکزونه رامنځته شول. دې بهیر نه یوازې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو پر ودې مثبت اغېز وکړ، بلکې په کوزه پښتونخوا کې یې هم د لیکوالو پر کار او هڅونې مثبت تاثیر وکړ، د همدغو علمي او ادبي غورځنګونو په برکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان او نورو ټولو پښتون مېشتو سيمو کې ګڼ شمېر ليکوال راوټوکېدل او د پښتو ادبیاتو د پرمختګ او ځلا لپاره ښه زمینه برابره شوه. د همدې پېړۍ تر پيل لږ دمخه او د همدې پېړۍ په بهير کې په سلګونو لوی او کارنده ليکوال راوټوکېدل، د هغوی اثار چاپ شول او د پښتو ژبې او ادب په غوړېدا کې يې مهم نقش ولوباوه. په همدې زماني واټن کې په پښتو کې د ((عبدالباري اشنا، اجمل ختټک، نظر محمد اځک، عبدالخالق اخلاص، محمد شاه ارشاد، عبدالله جان اسير، ابو سعيد فضل احمد افغان، محمد ظاهر افق، شوکت الله اکبر، عبدالاکبر اکبر، ګل پاچا الفت، محمد رحيم الهام، حفيظ الله امين، غلام سخي انتظار، انوار الدين انوار، اياز داودزی، محمد اعظم ايازی، محمد نادر ايوبي، محمد علم بڅرکی، عبدالله بختانی، عبدالغفار بريال، نادر خان بزمي، سيده بشري بېګم، محمد عمر خان بلبل افغان، عبدالغفران بېکس، محمد اکبر بېنوم، سيد محمد طاهر بينا، سيد محمد بيدار، عبدالرازق پالوال، محمد اکبر پامير، عبدالقدوس پرهېز، عبدالرحمن پژواک، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتيانی، جان محمد پکتا، نور محمد تره کی، حبيب الله تږی، محمد ابراهيم ثابت، غلام رحمن الله جرار، غلام جېلاني جلالي، عبدالطيف جلالي، جمعه ګل، شهزاد خان جوهر، رحيم خان جوهر، نور محمد ځيګر، عبدالحی حبيبي، محمد رفيق حبيبي، مولانا محمد شريف حبيبي، حداد، پروانه حريق، سيد حسن خان حسن، عبدالرازق حکمت، ضابط خان حليم، امير حمزه شينواری، مېرمن حميده، ملا عبدالمنان حيرت، قيام الدين خادم، محمد اکبر خادم، مصري خان خاطر، عبدالاحد خالېز، عبدالغفور خروټی، خسرو، عبدالخالق خليق، محمد ابراهيم خواخوږی، محمد امين خان خوګيانی، عبدالجليل خوښمن، محمد شاه خيال، سيد عظيم شاه خيال بخاري، غلام غوث خيبري، عبدالهادي داوي، عبدالمنان دردمند، دوست شينواری، رشيد علي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهقان، راحت الله راحت، قمر الزمان راهي، محمد صديق رازقي نړيوال، محمد طاهر رحيمي، سيد رسول رسا، عبدالشکور رشاد، صديق الله رښتين، محمد خالد روښان، محمد رضا رضا، ميرزا حسن رضا، حبيب الله رفيع، تکريم الحق روغ لېونی، محمد صديق روهي، عصمت الله روحاني، غلام حضرت روغمن، محمد عارف رهين، محمد حسن ريدي، سيد جعفر حسين شاه رښتونی، عبدالهادي ريشا، محمد اسماعيل زاهل، غلام محی الدين زرملوال، محمد ولي زلمی، امين الله زمريالی، پاينده محمد زهير، خواجه محمد زهير، عبدالرزاق زهير، تاج محمد زېب، زيتون بانو، مجاور احمد زيار، غلام دستگير ړنگ، محمد دين ژواک، سميع الله ژوند، غلام حسن ساپی، محمد حسن ساپی، امير محمد ساغر، فضل الرحيم ساقي، مېرمن سايره، محمد صفدر سالارزی، سراج الدين سعيد، سيف الرحمن سليم، محمد سلام سليم، محمد ارسلان سليمي، سيد فاروق شاه سمايلزی، سمندر خان سمندر، حکيم محمد اسلم سنجري، حسن خان سوز، سهارگل سهار، عمل خان سياح، محمد غازي سيال، ميراجان سيال، سيد حسين سيد، امان الله سېلاب، محمد عمر خان سيماب، عزيز الرحمن سيفي، زيارت شاه شاکر، محمد نبي شاکر، ميا احمد شاه، عبدالرحمن شباب، سعد الدين شپون، محمد اسلم خان شرر، محمد شريف شريف، محمد موسی شفيق، مبارک سلطانه شميم، فضل الحق شيدا، عبدالحکيم شيدا، شېر محمد خان، محمد ايوب صابر، مولوي صالح محمد، هاشم خان صبدر، صوفي عبدالحميد خان، محمد علي طالب لوگری، محمد حسين طالب، غلام سرور طاهر، ولي محمد طوفان، محمد احسان زهير، عبدالعلي اخونزاده، مولانا عبدالقادر، عبدالله نورزی، محمد گل عتيقي، سيد عبدالقيوم عسکر، عطاء الله عطاء، محمد ابراهيم عطايي، عمر دين عمر، امان الله عندليب، فضل احمد غازي، مير رحمان غازي، لعل محمد غريب، ميا غلام صديق، عبدالله غمخور، خان عبدالغني خان، عبدالمالک

(c) ketabton.com: The Digital Library

فدا، عبدالرزاق فراهي، غلام حضرت فقید، محمد جان فناء، عبدالاحد اخوند، عطاء الله خان، محمد رفیق قانع، محمد طاهر قانت، عبدالروف قتیل، قلندر مومند، سید محمود کارگر، محمد حسن کاکړ، اغا محمد کرزی، برهان الدین کشککي، برکت الله کمین، سید احمد ګلزار، سلېمان لایق، محمد ګل للمه، داود خان لېوال، ماسټر عبدالکریم، محمد اغا متین، سید شمس الدین مجروح، محمد موسی محتاج، عبدالکریم محب، محمد ایوب خان اڅکزی، ولي محمد مخلص، عبدالروف مخلص، عبدالعلي مستغني، مېرمن مستوره شال، محمد رسول مسلم، محمد اکبر معتمد شینواری، عبدالله مسیزی، عزیز الرحمن ممنون، عبدالمنان ملګری، عبدالطیف منتبار، محمد ګل خان مومند، سید مراد مین، سید یوسف مېړنی، جنت ګل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید حنیف، احمد جان نشتر، نصر الله نصر، محمد نعیم جان، فاتح الملک ننګ یوسفزی، محمد ګلاب ننګرهاری، عبدالرحیم ننګیالی، محمد ګل نوري، محمد نسیم نوري، محمد انور نومیالی، عبدالخالق واسعي، محمد شفیق وجدان، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، عبدالصمد ویسا، عبدالرحیم هاتف، ظهور الله همدرد، نبي هوتک، سید احسان هېر ، زلمی هېوادمل، عبدالباري جهاني، محمد صدیق پسرلی))(۲:نیولیک) او ګڼ شمېر نور لوی لیکوال راوټوکېدل.د پښتو ادب اسمان له ادبي ستورو ډک شو، همدا مهال و چې د پنځو لویو ادبي ستورو اصطلاح هم راوټوکېدله؛ استاد حبیبي، استاد رښتین، استاد بېنوا، استاد الفت او استاد خادم پنځه لوی ادبي ستوري وګڼل شول. دا هغه لوی ادبي لیکوال وو چې په رښتیا یې هم په معاصره ادبي دوره کې پښتو ادب ته ډېر زیات خدمتونه وکړل، د نویو ادبیاتو اساسات یې کېښودل او بیا په سلګونو نورو لیکوالو د دوی لاره تعقیب او پښتو ادبیاتو ته یې د پرمختګ لاره اواره کړه. دلته غواړم د پښتو ادبیاتو د همدغو لویو ادبي سټو له جملې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلې موضوع ته راوګرځم او د (استاد قیام الدین خادم) پېژندنې ته تم شم.

د خادم صیب د ژوند په باب بېلابېلو لیکوالو لیکنې کړي او د استاد خادم پېژندنه یې کړې ده، سرمحقق زلمي هېوادمل یې پر ژوند او اثارو یوه اوږده او هر اړخیزه څېړنه کړې، استاد عبدالله بختاني خدمتګار پرې یو مستقل اثر لیکلی، ښاغلي لال پاچا ازمون هم پرې په (خادم باد سبا یم) کې یوه اوږده معلوماتي لیکنه کړې، استاد بېنوا بیا تر دې ټولو دمخه په اوسني لیکوال کې د استاد خادم په خپل قلم د هغه د ژوند په باب هر اړخیزه معلوماتي لیکنه چاپ کړې او خپله خادم صیب هم په نظم او نثر دواړو کې خپل ژوند تشریح کړی دی، نو ځکه خو د اکثرو لیکوالو د پېژندنې اساسي مواد همدا دي چې خادم صیب په خپل قلم او خپله ژبه په نثر او نظم کې بیان کړي دي. پر دې اساس نو موږ دده د لومړنۍ پېژندنې لپاره همدا مواد تر ټولو کره او اساسي ګڼو او پر همدې بسنه کوو. دغه راز به د نورو بېلابېلو لیکوالو له هغو نظرونو څخه هم ګټه پورته کړو چې نظرونه یې یو بل سره توپیر لري او یا هم د (استاد قیام الدین خادم) ژوند او پېژندنې ته یې له بېلابېلو لوریو کتنه کړې او ځینې تیاره ګوټونه یې روښانه کړي دي.

۱- زوکړه:

د استاد قیام الدین خادم د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه او لومړی لاس اخځ د هغه خپلې لیکنې دي او خپل کلام دی، هغه د ځان پېژندنې په باب وایي: ((زه تخمیناً پر (۱۳۲۵هـ ق) کال په کامه کې زېږېدلی یم، زما د پلار نوم (ملا حسام الدین) او د نیکه نوم مې (ملا علي ګل اخونزاده) دی چې د خپل وخت جید عالم و، زما د پلار پلار او دا رنګه زموږ وړاندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلسله ټول د خپل وخت د مروجه تعلیم پر اساس تعلیمیافته او عالمان وو. زموږ په سلسله کې ناخوانه سړی نه دی تېر شوی. موږ د پلار له خوا د کوز کونړ د (شګې) له اخونزاده ګانو څخه یو. د شګې خلک په قام زاخېل دي، چې د مومندو د پښتنو یو قام دی. مګر ما له خپل پلار څخه مکرر دا اورېدلي دي، چې زموږ وړاندې نیکه د (څوکنو میا عمر صاحب) دی، دغه وجه ده چې زما له نامه سره په اخبارونو کې کله د (کاموي) او کله (زاخېلي) او کله (میاعمرزي) لیکلی شوی دی. ولې زما خپل تخلص (خادم) دی. کله کله مې له خپل نامه سره (سیلانی) هم لیکلی دی ځکه چې زما مورنی نیکه (سیدعبدالرحمن سیلانی) نومېده چې فقیر صاحب یې بولي.))(۲: ۳۹۲) .

(د خادم صیب لومړنی استوګنځی، د کامې زرشوی کلي یوه څنډه)

د لمریز کال په حساب استاد خادم پر (۱۲۸٦ل) کال زېږېدلی دی چې له (۱۹۰۷م) کال سره سمون خوري. استاد خادم خپله لنډه پېژندنه د یو لنډ نظم په بڼه هم بیان کړې ده. دا نظم (تعارف) نومېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم په دې نظم کې یو ځل بیا یادونه کړې چې د پلار د پلار له خوا د (میاعمر) لمسی او د پلار د مور له خوا بیا د (اخوند بابا) زوی دی. د پلار له طرفه یې د مور نصب (فقیر صاحب) ته رسي او د مور له موره (نیا) څخه یې ریښه (خواجه احرار) سره پیوندېږي.

ددې ترڅنګ دی بیا په دې نظم کې د خپلو نیکونو مراقد هم ښیي او وایي چې؛ (میا عمر صاحب) بیا په څمکنیو کې خښ دی او (فقیر صاحب) بیا د کامې ولسوالۍ په (خښیو) کې، ددې ترڅنګ د (اخوند بابا) او (خواجه احرار) یادونه هم کوي چې یو په کونړ او بل په هرات کې تدفین شوي دي. د (فقیر صاحب) یادونه کوي چې د (عبدالرحمن سېلاني) په نامه یادېږي او دده یو زوی (صاحب زاده مراد علي) نومېږي. استاد خادم یو ځل بیا د میا عمر یادونه کوي چې په ټولو پښتنو کې منلی و او زوی یا ځایناستی (خلیفه) یې (محمدي صاحب زاده) نومېده چې لوی شاعر و. خادم صیب یادونه کوي چې پښتو پالنه له مور و پلاره ورته په میراث پاتې ده او پلار و نیکه یې د پښتو پالنې د ډګر مخکښان و، نو ځکه دی هم له پښتو څخه هېڅ منکر نه شي منلای. خادم صیب د (خادم) پر تخلص سربېره ددې یادونه هم کوي چې په لیکنو کې یې کله کله ځان په (سیلاني)، کله (احراري) او کله هم په (میاعمرزي) نومولی دی. څرنګه چې پلار یې د ښېوې په شګه کې (خاړپوخي) کړي او هلته (زاخېل) ټبر اوسېده، نو ځکه خو ده کله کله ځان د (زاخېلي) په نامه هم یاد کړی دی. څرنګه چې د خادم صیب کورنۍ یوه علمي او مذهبي کورنۍ وه او دی هم د علم په همدې زانګو کې زنګېدلی، نو ځکه خو له پیله بیا تر دې دمه، دی هم پر همدې علمي لاره تللی دی. په دې ډول خادم صیب د (تعارف) په نامه شعر کې خپل ځان په ترتیب سره په ډېر ښه ډول معرفي کړی دی. ښه به وي چې د لا وضاحت په خاطر د خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

صیب دا نظم هم لوستونکو ته وړاندې کړو:

تعارف

(۱)

د پلار د پلار لخوا لمسی د میا عمر یمه زه
د پلار د مور نه د آخوند بابا پسر یمه زه
مور مې له پلاره د فقیر صاحب نصب ته رسي
د مور له موره د خواجه احرار ځیګر یمه زه

(۲)

د میا عمر صاحب زیارت په څمکنیو کې دی
فقیر صاحب د کامې بره خوا ښنیو کې دی
آخوند بابا دی په کونړ، خواجه احرار په هرات
خادم د دغه صاحبانو په لمسیو کې دی

(۳)

فقیر صاحب، عبدالرحمان سپلاني یاد بړي
د ده فرزند صاحبزاده مُراد علي نومېږي
په پښتنو کې میا عمر دی په رښتیا منلی
د ده فرزند او خلیفه محمدي یاد بېږي

(۴)

محمدي صاحبزاده و لوی شاعر د پښتو
مُراد علي صاحبزاده و مفسر د پښتو
د پلار و موره میراثه را له پښتو پاتې ده
خادم به و نه مني هېڅکله منکر د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

يمـــه خـــادم کلـــه مـــې ځـانتـــه سپلانـــي وييلـــی
کلـــه مـــې ځـــان پـــه احـــراري، ميـــا عمرزي ښـــو ولی
پـــلار مـــې د شـــګې پـــه زا خپلـــو کـــې خـــار پوڅـــې کـــړي
پـــدې لحـــاظ مـــې کلـــه ځـــان پـــه زا خپـــلي بللـــی
د علـــم و فقـــر پـــه ځـــانګـــو کـــې زېږېدلـــی يمـــه
لـــه ابتـــداء نـــه پـــدې لاره بانـــدې تللـــی يمـــه.

(۲۹: ۳-۴)

د استاد خادم دا نظم که څه هم په ساده الفاظو کې اوډل شوی او له شعري تلازماتو څخه يې په کې ډېر کار نه دی اخيستی، خو ده په کې خپل ځان په ښه ډول معرفي کړی دی. په دې ډول نظمونو کې د استعارو، کنايو او ډول ډول تشبيهاتو راوړل ځکه اسانه نه دي چې موضوع سپينه ده او بايد په مستقيم ډول بيان شي. د (تعارف) په نامه د استاد دا نظم ډېر لنډ، ساده، بې تکلفه او ټولو ته د پوهېدلو وړ دی او د ده د پېژندنې ښه انځورګري کوي. که څوک د خادم صيب د ژوند تفصيلي اړخونو ته داخل هم نه شي، نو دا يو نظم هم ددې جوګه دی چې د لوستونکي ذهن ته د استاد خادم د پېژندنې لومړنی انځور وړاندې کړي.

۲- زده کړه:

څرنګه چې قيام الدين خادم په يوه ديني او علمي کورنۍ کې زېږېدلی دی، نو طبيعي خبره ده چې د زده کړې لومړنی چاپېريال يې هم د ده خپله کورنۍ ګڼل کېږي. خادم خپلې لومړنۍ ديني زده کړې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل پلاره پیل کړې، لومړی یې (بغدادي قاعده) او بیا یې ورپسې د (قران کریم) زده کړه له خپل پلاره پیل کړه او بیا یې ورپسې په ترتیب سره د خپل وخت نور دودیز، په تېره بیا دیني علوم تعقیب او په هغو پسې سفرونه پیل کړل. خپله استاد خادم په دې باب وایي: ((د ورکوټوالي څخه زما والد زما او زما د نورو وروڼو په خواندګۍ کې کوښښ کاوه. د قران شریف او ځینې د نظم کتابونه ما د خپل والد څخه ولوستل، زما د خط سره ډېر شوق و. ما د خپل ځانه سره قلمونه، کاغذونه او قسم قسم رنګونه ګرزول او تمامه ورځ به اخته وم.

کوم وخت به چې راسره قلم او کاغذ نه و، نو په ډکو باندې به مې په دېوالونو خط کاوه او پښتو، فارسي یا عربي عبارتونه به مې لیکل، دا و چې په لږه زمانه کې زما پوره املا او خوشخطي زده شوه.

زما پلار چې زما خط ته ملتفت شو، نو زه د ډېر تحسین او افرین مورد وګرځېدم. زما پلار به د خوش طبعۍ په ډول کله کله د اشنایانو په مخکې ویل: ((د افلاطون زوی دی. هر څه یې له ځانه یاد دي.))

د خط په زده کړه همدغسې بې استاده په خپل شوق لګیا وم. کوم وخت چې مې په ګلستان او بوستان او نورو پاړسي کتابو شروع وکړه، نو څو میاشتې مې له استاذ څخه هم خط وکړ. زما د خط د استاد نوم ملا خلیل و، ما دده فقط یوه سرنامه پخه کړې ده، چې هغه تراوسه ما ساتلې ده. ټولټال به دا سرنامه پنځه کرښې وي.

دې مهربان استاد به تل زما د طبیعت ستاینه کوله او ویل به یې دده په وچولي کې منطق ځلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې وروسته ما د فقې متون د (کنزه) پورې وویل. ما د خپل پلار د خولې نه اورېدلي وو، چې مور ته به یې ویل چې ((زه په تاسو صرف او نحو اول وایم، بیا د علومو اصلاحات درښیم، تاسو نور په خپله ملایان کېږئ.))

(بوډیالۍ کلی) خادم صیب خپلې لومړنۍ دیني زده کړې په همدې کلي کې ترسره کړې دي.)

زما د والدې مقوله ده، دې به ویل: ((ستاسو تنسته او بوده ورېښم دي، تاسو ته لږ اشارت کافي دی.)) (۲: ۲۹۱)

استاد خادم تر دې وروسته هڅه کړې چې نورو زده کړو پسې له کوره بهر ووځي. دی لیکي: ((زه د خپل پلار په تېره وینا چې اوس دده د مرحمت سیوری زموږ د سر نه پورته شوی و، د خپل یو بل استاد په معرفت د کونړ (بوډیالۍ) ته د (صرف میر) د یادولو لپاره لاړم. ما په اول سبق کې د (نصري ګردان صغیر) ټول واخیست او دغه استاذ مې اریان پاتې شو. نورو شاګردانو ته یې وویل او یوه هنګامه پورته شوه پس له څو ورځو څخه ټول همدرسان د ما نه مخالفه شول. زما به دې خبرې ته چندان پام نه و، ځکه چې زما مطالعه او ملاحظه لا تر دې حده نه وه رسېدلې چې د نفس مقابله او موازنه د خارج او نورو اشخاصو سره وکړم. په اخره کې د ملګرو رقابت د حسد درجې ته ورسېد. ځکه چې زه خبر نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وم او د خپلو ډېرو همدرسانو څخه تېر شوی وم. دلته ما په یوه میاشت کې (۱۸) بابه صرف میر یاد کړو او بیا کاله ته راغلم.

په کور کې مې د صرف او نحوې کتابونه وویل، بل هغه وخت چې ما (صرف میر) شروع کړی و، (کافیې) ته رسېدلی وم او د (منیې) پورې (هدایت النحو) او څه (شرح ماته عامل) سره د نظم مې په یاد کړي وو. په څه موده کې ما ((کافیه)) وویله او یاده مې کړه. وروسته مې ((شرح ملا)) شروع کړو. د (مرفوعاتو) پورې ((شرح جامي)) په عبارت سره زما یاد شو. اوس نو زه کامې نه علاوه د (لږه موړې، کنډي باغ، اګام، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور) او داسې نورو ځایونو په درسونو ګرزېدلی وم او د صرف او نحوې د کافي معلوماتو په واسطه مې په درسونو کې ښایسته شهرت حاصل کړی و او په دې اورېدو سره چې ((فلانی ښه پوهېږي)) په ما کې یو مخصوص د بې پروایي حس هم پیداشوی و... ددې مرحلې نه وروسته ما د منطق په رسالو لاس پورې کړو:

(ایساغوجي) مې یاده کړه او د (حصارک) او (سرشاهي) په درسونو د ګرځېدلو نه پس لاړم (پېښور) ته او متعاقباً ورپسې د (مکهډ) مدرسې ته او بیا (ډیلي) او (لودهیانې) ته لاړم. څو چې د خپل صحت په خرابۍ پوه شوم، نو بیا راغلم کابل ته. ددې وخته پورې ما صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظر، اصول فقه، طب او نور مروجه علوم لوستي وو. کافیه، ایساغوجي او هدایة الحکمت د ډېرو کالو پورې زما د الحمد په شان یاد وو..)) (۲: ۲۹۳)

استاد خادم تر سپین ږیرتوبه له زده کړې او لوسته لاس وانخیست. د زده کړې، شعور او تفکر پایلو دی د استادۍ درجې ته ورساوه. ده نه یوازې د نورو کتابونه ولوستل، بلکې نورو ته یې خپل کتابونه هم وړاندې کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم ته د اوسني وخت د عصري علومو لړۍ او پوړۍ برابرې نه وې او نه هم هغه وخت له روزنځي، ښوونځي څخه تر پوهنځي او پوهنتونه د زده کړو منظمې او سستماتیکې لړۍ او پوړۍ موجودې وې، خو کوم دوديز علوم، په تېره بیا ديني زده کړې او نور علوم چې هغه وخت یې د زده کړې چانس او امکان و، استاد خادم اکثرو هغو ته ځان ورسولی دی. هغه که لرې وو که نږدې، سخت وو که اسانه، خو ده شپه او ورځ پرځان یوه کړې او د خپل وخت اکثره علوم یې په ښه ډول زده کړي وو، نه یوازې چې خپله یې زده کړي وو، بلکې نورو ته یې هم ورزده کړي دي.

په دې ډول د استاد خادم د ژوند ډېره برخه پر زده کړه، ښوونه او نورو ته پر تعلیم تېره شوې ده؛ د متعلم او معلم (زده کوونکي او ښوونکي) دواړه مرحلې یې تېرې کړي دي. خادم یو وخت په خپل کور کې زده‌کوونکی و، بیا تر کوره بهر په مسجد او مدرسه کې او بیا له خپلې پلرنۍ سیمې لرې سیمو ته یې په علم پسې سفر کړی او کله چې یې د علمي سفر توښه او ثمر ترلاسه کړي، هغه یې بیا بېرته په خپل کلي ولس او سیمه کې پر نورو خلکو وېشلي دي. د استاد خادم په شان ډېر کم اشخاص پیداکېږي چې له ماشومتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر یې په روزنیز، ښوونیز، علمي او تدریسي بهیر کې تېر شوی وي.

۳- لیکوالي:

لکه څنګه چې مو د هغه په پېژندنه کې مو ولوستل؛ خادم له کوچنیتوبه یو ځیرک، هوښیار، متشبث، متجسس، هڅاند او ژورلیدی انسان و، نو طبیعي خبره ده چې له داسې انسان څخه په پای کې د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی عظیم انسان، لیکوال او پوهاند د جوړېدو هیله کېدی شي، خادم له کوچنیتوبه له قلم، لیک او لیکوالۍ سره روږدی و، دا چې ده لومړی لیکوالي څه وخت؟ څنګه؟ او چېرته پیل کړه؟ دی په خپله وایي:

((اول- وار- زه په ۱۳۰۴ هـ ش کې په کامه کې د ابتدایې مکتب معلم مقرر شوم او بیا لږ وروسته لاړم هندوستان ته، بیا په جلال اباد کې معلم مقرر شوم، په دې موده کې زه سخت پرېشان وم او د پرېشانۍ اسباب مې ناجوړتیا، د تحصیل پرېښودل او د حیات په کارزار کې داخلېدل وو. په دې وخت کې زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. راغلم د لواړګي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلکان خواننده او په شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم. زه تقریباً دوه نیم کاله په لواړګي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسنده ګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم. د تعلیم په ضمن کې ما اردو ژبه زده کړې وه. لیک مې هم په کې کولای شو، تعلیم مې عربي کې و او په عربي مې ښه څه لیکلی شول.

پښتو مې خپله ژبه وه او له اوله څخه بې د چا د ښودنې ځنې ما د پښتو په لیک شروع کړې وه. څه ناڅه په انګرېزۍ هم پوهېدم، نو ګویا ما ته د نویسندګۍ زمینه تیاره وه. د شاعرۍ ذوق په ما کې له وړوکیني څخه و. د ورکوټوالي څخه په ما کې د یو نامعلوم تحیر، تجسس او لټون ماده پرته وه.

زما یاد دي چې زه وړوکی وم او چېرته لرې د خپلوانو په یو کور کې اوسېدم، هلته یوه ښځه وه چې به تل زه په دې خبره رټلم چې: ((ته – څومره ډېرې پوښتنې کوې؟)) زه اوس پوهېږم چې دا زما د فطرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقاضا وه، بروز کول یې غوښتل.

حاصل دا چې په تمام عمر کې زما دا خاصیت و چې هر شي ته به مې په یوه بېله نګاه کتل، تخمونه به مې کرل او زر زر به مې راسپړل چې وګورم دا څنګه جوړ شوي دي؟ ټوپک سپړلو او لیدلو ته به لېواله وم چې وګورم ډز څنګه کېږي؟ کارتوس څنګه لوېږي؟ کوټکه څنګه ښکته پورته کېږي؟ او داسې نور... د ګاډي ټېسن ته به چې لاړم خلکو به نور څه کول. ما نه به ملګري لاړل، مګر زه به د انجن په تماشه نه مړېدم، ولاړ به وم، کتل به مې چې یوه پرزه په بلې څه تعلق لري؟ څنګه حرکت کوي؟ او څه رنګ دا دروند بار کش کوي؟ دغسې به زه کایناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخره کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و، اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو. (دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قادر نه وم، خو هغه وخت چې ما د (اقبال) اثار ولوستل، زما د زړه د مبهم درد ترجماني یې راته څه وکړه. زما لومړنی نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې نشر شوی دی، (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، زما ړومبی نثر چې هغه هم په اتحاد مشرقي کې نشر شوی دی، له اردو څخه یوه ترجمه ده چې د کار او صحت په متعلق ده...))
(۲: ۲۹۴)

دا و د خادم صیب د لیکوالۍ د پیل سریزه. خادم صیب د خپلې لیکوالۍ له پیله بیا د خپل ژوند تر پایه له دې مسلک سره ملګری پاتې شو او د خپل عمر تر وروستني بریده یې دا مسلک وپاله. خادم صیب نږدې پنځوس کاله په منظم او متواتر ډول لیکوالي وکړه او په دې بهیر کې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لسګونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړل چې دده د اثارو په بحث کې به پرې تفصیلي بحث وشي.

۴- دندې:

د استاد خادم د رسمي او نارسمي دندو په باب خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو پوره څرګندونې کړې دي. ښاغلي لال پاچا ازمون چې د استاد خادم منظوم کلیات یې راټول او چاپ کړي دي، په دې اثر کې یې د استاد خادم پر نورې پېژندګلوۍ سربېره د هغه دندې هم معرفي کړي دي. د هغه په وینا:

((استاد خادم د خپل ژوند په بهیر کې هیله لرله چې د دودیزو علومو یو کتاب هم ترې نالوستی پاتې نه شي. زده کړه وکړي، خو د ژوند تنګلاسیو او بې وسیو دده د ارمانونو مخه ونیوله او دی یې د خپلو هیلو بریا ته پرې نښود. دی په خپله وایي: ((ما پنځلس کاله سفر وکړ. زیات د طبیعت د ناسازۍ او لږ د دې جهته چې زما تحصیل تر یوه حده ورسېد، نو زه لا تراوسه بې زېرې او هلک وم چې د تدریس مقام ماته په لاس نه شو راتللی، نو ناعلاجه مې په نوکرۍ شروع وکړه او په جلال آباد کې د ابتدایي مکتب معلم شوم. څو موده پس ورپسې د رشدیې تعلیمونه هم راکړی شو، مګر په دې وختو کې زه ناسازه وم.))

خو په یو بل ځای کې لیکي چې: ((اول وار زه په ۱۳۰۴ش کې په کامه کې د ابتدایي مکتب معلم مقرر شوم.))

خیر د ده د دندې لومړنی بنسټ همدا د ښوونې سپېڅلې دنده وه او له څرګندونو یې داسې ښکاري چې لومړی ځل په خپل پلرني ټاټوبي (کامه) کې پر ښوونه بوختېږي. یو څه مهال یې رنځ د هندوستان پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیبانو ګرځوي. له هغه ځایه چې راستنېږي، نو بیا په جلال اباد کې ښوونکی ټاکل کېږي.

داسې پوه شخصیتونه غواړي چې د ژوند تر پایه زده کړه وکړي. خو د مهال د تنګلاسۍ او بې وسۍ له لاسه یې د زړه هیله نه خړوبېږي. خادم صاحب چې هم د زمانې تنګلاسي او بې وسي زده کړې ته نه پرېږدي، نو لاس کاروبار ته اچوي. پرېشانۍ او د زمانې د ناخوالو رنځورتیا دی دې فکر ته هم نه پرېږدي چې په کاروبار کې کومه لاره ونیسي: ((... زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. ما د ځان لپاره کوم مسلک نه و خوښ کړی چې په هغې مشغول شوی وای. د تعلیم له دایرې راوتلی وم یا په بل عبارت د خپلې یوې خوړې او د زړه پورې معشوقې نه په ناچارۍ بېل شوی وم، په تیاره شپه کې روان وم. لاره رانه ورکه وه او نه پوهېدم چې چېرته لاړ شم؟

خیر کوم وخت چې اعلیحضرت نادرشاه شهید په خپل جلوس د پښتنو تاج ته زینت ورکړ، نو زه د معالجې په نیت پېښور ته لاړم. په هغه حوزه کې د کوهاټه پورې وګرځېدم او بیا راغلم د لواړګي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک و لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلک خواننده او شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم... زه تقریباً دوه نیم کاله په لواړګي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسندګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیداکړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم.))

خادم صاحب د خپل هځاند ذهن، پوهې او فکر له برکته د لواړګي تر جوماته پاتې نه شو. پر (۲۴/۱۱/۱۳۱۱) نېټه کندهار ته ځي او هلته پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار په ادبي انجمن کې مقررېږي. کله چې دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجمن پر (۲۵/۵/۱۳۱۴) نېټه کابل ته راکډه کېږي، تر یو مهاله د پوهنې په وزارت پورې تړل کېږي او تر هغه وروسته پر (۱۳۱۵ل) کال، کابل انجمن د پښتو پر انجمن گډېږي او بیا وروسته پر (۱۳۱٦ل) کال (پښتو ټولنه) رامنځته کېږي، ددې ټولنې خپرونه (زېری) د درې میاشتو لپاره ده ته سپارله کېږي. پر (۱۳۱۸ل) کال په همدې ټولنه کې د تالیف او ژباړې څانگې مشر ټاکل کېږي. د خادم وړتیا ورو ورو دی خپل مقام ته رسوي. د (۱۳۲۰ل) کال د زمري پر لومړۍ نېټه د پښتو ټولنې عمومي مرستیال ټاکل کېږي. پر (۱۳۲۱ل) د اتحاد مشرقي مدیر او پر (۱۳۲۴ل) د دایرةالمعارف د ژباړې مدیر په توگه دنده پرمخ بيايي. خو پر (۱۳۲۵ل) له مطبوعاتي بهیره د تعاوني ډیپو د پلټنو مدیریت ته کډه وړي او هلته د یادې څانگې د لوی مدیر په توگه گومارل کېږي. له دغه ځایه یې بیا سر په هرات لگي. خو پر (۱۳۲۹ل)کال بېرته خپل مسلک ته راځي او د کندهار د (طلوع افغان) د مدیر په توگه گومارل کېږي. شاوخوا یو کال دغلته دنده ترسره کوي. پر (۱۳۳۰ل) کال د (کابل) مجلې چلوونکی ټاکل کېږي. یو کال دغه دنده پرمخ بيايي، خو بیا پر (۱۳۳۱ل) کال له مطبوعاتي بهیره د سروبي برېښنا فابریکې کوپراتیف مدیریت ته کډه وړي او د مدیر په توگه گومارل کېږي. تر یو کلن مدیریته وروسته پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح) ورځپاڼې د مدیر په توگه راځي. تر دغې دندې وروسته څو کاله د کورسونو مدیر (د پښتو تدریساتو مدیریت) او د (زېري) چلوونکی پاتې کېږي. پر (۱۳۳۵ل) کال چې پښتو ټولنه له مدیریته ریاست ته لوړېږي، استاد الفت یې د مشر په توگه گومارل کېږي. د پښتو تدریساتو لوی مدیریت د زېري له جریدې سره پښتو ټولنې پورې تړل کېږي. دا مهال د پښتو ټولنې غړیو ته د علمي درجو لایحه منظورېږي، نو کره او پاخه لیکوال ورته رامخه کوي. دا مهال استاد خادم د پښتو ټولنې غړی ټاکل کېږي، د علمي درجو پر بنسټ دی او استاد الفت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(څېړنوال) په علمي درجو ومنل شول. پر (۱۳۴۱ل) کال چې په پښتو ټولنه کې ادلون بدلون راغی، نو استاد خادم ته دندې خوند نه ورکاوه. کرار پر کور کېناست. یو کال یې په کور کې له ماموریته وزګار وخت پر لیکنو تېر کړ. خو د (۱۳۴۲ل) کال په لومړیو میاشتو کې د رییس په بست کې د (هېواد) ورځپاڼې د مسوول مدیر په توګه وټاکل شو. تر (۱۳۴۴ل) کاله پورې ددې ورځپاڼې مشر و. پر (۱۳۴۴ل) کال د مشرانو جرګې لپاره د انتصابي سناتور په توګه د ملت خدمت ته وټاکل کېږي، چې ددې دورې تر پای ته رسېدو وروسته یې بیا بله رسمي دنده وانه خیسته. استاد بختاني خدمتګار لیکي چې: ((استاد سره له پخوا نه دا شوق و چې د ملي شورا غړی (وکیل) دې شي. د ولسي جرګې د وکالت د اتمې دورې لپاره یې ځان په کامه کې کاندید کړی و. مګر د بې علمۍ د عمومیت، د حاکمه طبقاتو د زیاتو مداخلو او په انتخاباتو کې د زیاتو پیسو د لګولو په وجه، خلکو ونه شوای کولای چې خپل خادمان انتخاب کړي. استاد خپله ناکامي ولیده (د زړه درد) یې داسې څرګند کړ:

د پښتون په غلامۍ مې زړه خوږېږي
د خپل قام په بدنامۍ مې زړه خوږېږي
غیرتي پښتون غلام د بل غلام دی
د فلک په بې راسۍ مې زړه خوږېږي
یار د یار جېبو ته ګوري دی سلګۍ کا
ددې مینې په خامۍ مې زړه خوږېږي
نه د ځان او نه د قام شولې خادمه
ستا په داسې ناکامۍ مې زړه خوږېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل ځل یې بیا وغوښتل چې ځان کاندید کړي. مګر د بریالیتوب لپاره یې رو ګودر ونه لید او پاته شو...)) [۱۲: ۱۲-۱٦]

پر یادو دندو سربېره استاد خادم د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د استاد په توګه دنده هم ترسره کړې ده او هلته یې د هېواد سلګونه اولادونه په ښه ډول روزلي دي. دغه راز لکه څنګه چې یادونه وشوه استاد خادم د مشرانو جرګې د انتصابي سناتور په توګه هم خپله ملي دنده، مسولیت او رسالت په ښه ډول ترسره کړی دی.

۵- اثار:

استاد خادم دوه اویا (۷۲) کاله په دې دنیا کې تېر کړل، ژوند یې که له یوې خوا له سترړیاوو او کړاوونو ډک و، نو لاسته راوړنې او بریاوې یې هم کمې نه وې، په تېره بیا په ادبي او علمي ډګر کې. استاد خادم نږدې (۵۰) کاله په متواتر او منظم ډول لیکوالي وکړه او ټولنې ته یې تلپاتې اثار وړاندې کړل.

استاد خادم په دې نیمه پېړۍ کې په لسګونو، علمي، ادبي او تاریخي اثار ولیکل، چې مجموعي شمېر یې د خادم صیب د لور (ډاکټرې ثریا خادم) په وینا تر (۷۰) بېلابېلو عنوانونو اوړي. (نبوغ او عبقریت، د ډاکټرې ثریا خادم یادونه او مننه). دی د همدې اثارو له کبله په ټولنه کې د یوه څېړونکي، شاعر، کره کتونکي، ژورنالېست، عالم او استاد په توګه مطرح شو. د استاد د اثارو یوه برخه دده د ژوند پرمهال او ځینې یې تر ژوندون وروسته چاپ شول، ځینې یې لا اوس هم ناچاپ پاتې او یو شمېر یې ان له منځه تللي دي.

د استاد په اثارو کې منظوم او منثور دواړه شامل دي چې د هرې برخې څېړنه یې جلا بحث ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ به ددې اثر په درېيمه برخه کې هغه په تفصيلي ډول وڅېړو، خو دلته يې يوازې نومونه اخلو:

((معلم د پښتو، پښتو کلی: ۱-۴ ټوکونه، د کوچنيانو اخلاقي پالنه، نوی ژوندون، پښتونولي، بايزيد روښان، د شريف سرگذشت، د مرغلرو امېل، څاروان، خيالي دنيا، نبوغ او عبقريت، نوې رڼا، د پښتو نني ليکوال، د پښتو د تاريخ يوه زړه پاڼه، د خوشال او رحمان موازنه، مکارم‌الاخلاق، پښتانه شعرا، پارسيان څوک وو؟، په تذکرة الاوليا تبصره، کوشانيان څوک وو؟، د بابا نصيحت، سيد کمال او ببوجانه، د پښتو پټې، لوی اصحابان، نشنليزم او انتر نشنليزم، افغاني حکومت، د پښتو نثر تاريخي تطورات او دنثر ليکونکو تذکره، معياري پښتو، لرغوني پښتانه قومونه، پښتو قرائت د دويم ټولگي لپاره، پښتو قرائت د درېيم ټولگي لپاره، د پښتونخوا قيصې، مکالمات، غريزه حب خير، سورگل، کانفرانسونه، کره پښتو، پښتو زده کړه، نصوص الحکم، د پښتو شاعري، پښتو په عربي ليکدود، پښتني پور، پېرۍ او پښتانه، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، اينده پښتنو ته، د تنقيد حق، ساتلې خزانې، د پښتو ولسي ادب، د ادبي نثرونو مجموعه، د داستانونو مجموعه، مجلسي شاعران)) (محمد اسمعيل يون، د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود، يون کلتوري يون، ۱۳۸۸ل کال، ۴۰-۴۲مخونه)، د خوشال دستارنامې ته يوه کتنه، د پټې خزانې په باب توضيحات، شعر و ادب، د پښتون سته او څانگې، اسماني غږ، د سياسي ليکنو ټولگه، د علمي ليکنو ټولگه، د ژورناليستيکو ليکنو ټولگه، د دري ليکنو ټولگه، پښتو موسيقي،)) او نور...

پر يادو کتابونو سربېره دانش کتابتون، د استاد خادم منظوم کليات (خادم باد سبا يم) او علومو اکاډمۍ منثور کليات (رڼه چينه) چې د يادو منظومو او منثور اثارو يوه درنه برخه په کې خوندي شوې، هم چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. په دې ډول هغه کمی چې د استاد خادم د چاپي اثارو د کموالي له امله احساسېده، تر یوه حده رفع شوی دی.

څرنګه چې د استاد د اثارو پېژندنې ته مو په بله برخه کې ځانګړی ځای ورکړی، نو ځکه د تکرار د مخنیوي په خاطر دلته د هغو له سپړنې او یادونې تېرېږو او اوس یې پر سیاسي فکر او هڅو هم لنډه رڼا اچوو:

٦- سیاسي فکر، ژوند او هڅې:

ځینې کسان انسان یو سیاسي موجود ګڼي، وایي سیاست له ټولنیز چاپېریال څخه الهام اخلي، هر څه چې په ټولنه کې وي، په سیاست کې څرګندېږي، ټولنیز ژوند او سیاست دواړه بیا پر هنر هم مستقیم تاثیر لري. ښتانه لیکوال چې اکثره په جبري سیاست کې راګیر شوي، همدا ټولنیز تصویر یې په کلام کې څرګندېږي. استاد خادم هم د ټولنې د یوه حساس لیکوال په توګه په جبري او اختیاري ډول سیاست ته داخل شوی. خادم پر ټولنیزو ناخوالو نیوکه کوي او دا د سمون یوه لاره ګڼي، استاد که له یوې خوا پر نورو نیوکه خپل حق ګڼي. پر ځان هم د نورو نیوکه د هغوی حق ګڼي. هغه په دې باب وایي: ((په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص، هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادي:

وایي: ((نه منونکی سړی دی)) دا انتقاد به په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه مګر زما جواب به دا و چې: ((که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای. په ورکوټوالي کې به مې د مور سره تل په دې جنګ و. دې به ویل: ((خلک داسې کوي او ته داسې)) ما به ویل چې ((خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي.)) استاد محمد صدیق روهي هم په خپله یوه لیکنه کې د ټولنې د سمون او همدارنګه د استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم دیوه ټولنیز اندود په توګه پورتنیو انتقادونو ته اشاره کړې ده. دغه راز د استاد عبدالروف بېنوا هم دې ډول نیوکو ته نغوته کړې ده.

ښاغلی لال پاچا ازمون چې د استاد خادم د سیاسي ژوند په باب یې یوه تحلیلي لیکنه کړې او په (خادم باد سبا یم) اثر کې یې چاپ کړې ده، د خلکو د نیوکو په باب د استاد خادم د پورتني ځواب په باب وایي:

[د استاد خادم ځواب په دې برخه کې یو منطق لري او هغه دا چې دی په خپله د یو فکر څښتن دی، د فکر څښتنان هڅه کوي چې خپله خبره وکړي، خپل منطق ووایي، د نورو خبرې که هم کوي، نو هغه لومړی له ځانه سره تحلیلوي، هضموي یې، د یو فکر په پایله کې یې له منطقي تسلسل او خپل نظر سره د وړاندې کولو هڅه کوي. یوازې حوالې نه ورکوي. داسې انسانان غواړي چې له خپله ځانه وړتیا وښیي.

استاد خادم یو بل ځای کې بیا خپل اصولي او منطقي دریځ، چې په هغه کې د ده علمي او عملي شخصیت څرګندېږي، داسې په ګوته کوي: ((وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي. مګر ما مخکې ویلي دي چې په ورکوټوالي کې به هم زه خپلو خپلوانو په دې ترټلم چې: (څومره ډېرې پوښتنې کوې.) دا خبره زه نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟

استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو. زه په خپله هم پر دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مګر په اساسي او اصولي خبرو، نه مطلق بحث. دغه وجه ده چې په عادي مجالسو کې زه اکثره غلی پاتې کېږم او خلک وایي ډېر ښه او ساکت سړی دی. زه د خلکو نه په دې شاکي یم چې ماته هېڅکله د پوره بحث موقع نه ده راکړې شوې چې ما في الضمیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه واضح ووایم او هغه چې وروسته یې صداقت ښکاره کېږي، دوی پرې پوه کړم.))

هوښیار او د منطق خاوندان هڅه کوي چې پر یو څه ځان ښه پوه کړي. په پټو سترګو او کڼو غوږونو یو څه ژر نه مني. ځان پرې قانع کوي او بیا یې منل هم له خپل تحلیل او نظر سره وړاندې کوي. استاد خادم چې د فلسفي او منطقي نظرونو څښتن دی، نو د منطق پر خاوندانو د خپلې کمزورې او نامنطقه خبرې منل ناشونې خبره ده. استاد غواړي چې په بار بار پوښتنو یوه موضوع ځانته ښه څرګنده کړي. دغه څرګندتیا او په بار بار پوښتنې په ورته وخت کې دده د نظر او فکر څرګندونه هم کوي. دی په هغو مجلسونو کې چې هلته د فکر او نظر څرګندونه نه کېږي، غلی پاتې کېږي، خو په هغو مجلسونو کې چې پر منطق او فکر ولاړ دي، په هغوی کې دی د خپل نظر او فکر څرګندونه غواړي.

لکه څنګه چې استاد خادم په غونډو او مجلسونو کې د منطقي خبرو، فکر او نظر څرګندولو پلوی دی، همداسې دی غواړي چې هر انسان باید خپل نظر او فکر پرته له کوم خنډوځنډه څرګند کړي. دا د هر انسان یو طبیعي حق بولي. ((وایي سرشوخه دی)) مګر دوستان مې وایي، ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې: ((کلان کاری دی.)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې (د طمعې بار زما په ورمېږ نه شته.)

لوی خلک هېڅکله هم پر خپلو اورمېږونو دطمعې بار نه وړي. د داسې فکر څښتنانو ژوند پر واقعیت او حقیقت ولاړ وي. دوی د جرئت ، پر خپل نفس د حاکمیت او مېړانې څښتنان وي او د ژوند ګانه هم اخلاقي جرئت ګڼي. د استاد خادم جرئت له استغنی زېږېدلی. پر لېمو کوزګوری بانه او مړاوې وریځې نه مني. دی پر خپلې استغنی لېمو ته د غرور درس

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورکوي او باڼه لکه پښتانه ګرځوي. د وېرې او ډار ساړه يې هم په زړه نه ننه وځي. نېغه خبره کوي: که وم وم که نه وم نه وم. د داسې نظريې انسان چې هغه د ژوند شمله د تمې پښو ته ټيټه نه کړي، د هغوی ژوند له حقيقت سره وي او همداسې زېږې او نرې خبرې کوي.

داسې شخصيتونه چې د ژوند او شخصيت بنسټ يې پر استغنی، اخلاقي جرئت، منطق، فکر او نظر ولاړ وي، طبيعي خبره ده چې هغوی د يوې سياسي ايډيالوژۍ او ټولنيزو اخلاقو خاوندان وي. د هغوی فکر د ځان د راڅرګندولو لپاره يو لوری نيسي. استاد خادم پر همدې بنسټ د خپل نظر څرګندولو لپاره څو نور ملګري پيداکوي، له هغوی سره په ګډه د (افغان ملت) بنسټ ږدي. قلمي مبارزه پيلوي. د افغان ملت په جريده کې ليکنې خپروي، خو ((کله چې په دې ډله کې انشعاب راغی، يو شمېر کسان ترې بېل شول او د (ملت) په نامه يې بله جريده وايستله، استاد خادم هم خواشينی شو، ډله يې پرې ښودله او د خپلو افکارو، نظرياتو او اثارو د خپرولو لپاره يې پر (۱۳۴۸ل) کال د (افغان ولس) په نامه خپله جريده راوايستله. ددې جريدې د امتياز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و. هغه غوښتل چې ددې جريدې په شاوخوا کې يوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شو.))

استاد دغه جريده هم د مالي کمزورۍ او د حکومت د فشار له امله تر (يوولسو) ګڼو زياته خپره نه شوه کړای.

استاد د ويښ زلميانو په ټولنيز حرکت کې چې زياتره په کې فرهنګيان وو، د يو موسس او ولايتي مسوول په توګه پاتې شوی دی.]

(۱۲: ۳۲-۳۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ويښ زلميانو د غورځنګ په باب ښاغلي محمد عالم بڅرکي يو کتاب ليکلی ، د دې کتاب نوم دی: (ويښ ځلميان د افغانستان يو سياسي تحريک). په دې اثر کې راغلي دي:

[د(۱۳۲۷ل) کال د جوزا مياشتی پر اوومه نېټه د ويښو ځلميانو د تدارک کمېسيون د لارښوونې له مخې د کندهار، ننګرهار او کابل يو شمېر ادبي او عرفاني ملګرو، لکه: عبدالرؤف بېنوا، فيض محمد انګار، نورمحمد تره کي، قيام الدين خادم، صديق الله رښتين، ګل پاچا الفت، نيک محمد پکتياني، محمد ارسلان سليمي، عبدالقدوس پرهېز، ابو الحسن هزاره، پاينده محمد روهيلي، محمد ولي ځلمي، عطا محمد شېرزي، محمد طاهر تائب او ځينو نورو ليکوالانو او روښنفکرانو د موسسې کنګرې غړو ته، چې شمېر يې (دوه ويشتو) تنو ته رسېده، د دارالامان په افشارو کې د عبدالمجيد زابلي د نوي تعمير په يوه سالون کې د ماسپښين پر دوو بجو د ويښو ځلميانو د ګوند جوړولو لپاره د بېلابېلو ولايتونو د استازو طرحې وړاندی شوې، چې يوه يې د عبدالروف بېنوا او نور محمد تره کي، بله يې د قيام الدين خادم او درېيمه يې د صديق الله رښتين وه. لومړۍ يې مترقي او عصري، دويمې يې ملي او وطني، درېيمې يې مذهبي او کلتوری رنګ درلود. تر زيات بحث وروسته د ټولو طرحو د مهمو مادو په ګډون پر دغو لاندې ټکو دټولو موافقه راغله : د اسلام، مشروطه شاهي نظام او د پاچا د مقام درناوی، د دولت د دروګونو قواوو، لکه: اجرائيې، مقننې، قضايې تر منځ تفکيک او بېلوالی ، د هغوی د حقوقو او صلاحيتونو ټاکل، د ازادو انتخاباتو پر اساس د رابلل شوې لويې جرګې له لارې د وخت له غوښتنو سره سم په اساسي قانون کې تعديلات او تغيرات راوستل ، داساسي قانون پلي کول، د علم او معارف خپرېدل او پراختيا، د مطبوعاتو، دفکر او بيان د آزادۍ تضمينول، د هر ډول نژادي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبني او سیمه ییز تعصب او لوړتیا غوښتنومخه نیول، د قانون په واسطه د افرادو د طبیعی او ټولنیزو حقوقو تامینول، د ظلم، رشوت، پټې سوداګرۍ (قاچاق) او بی عدالتیو پر وړاندې مبارزه کول، په ټولنیز ژوندکې له افراط او تفریط څخه ډډه کول، د تخنیک اوصنعت رواجول، په هېواد کې د هر چا لپاره د کار او تعلیم د زمیني برابرول، د کارګرو او بزګرو حقوق، اقتصادي او زراعتي اصلاحاتو ته پاملرنه، له موهوماتو او مزخرفاتو سره مجادله کول، د ملي ژبې (پښتو) او پښتونستان د ملی خپلواکۍ پرننګه درېدل، د بشر د حقوقو د اعلامیې او نړیوالې سولې او سلم غوښتل او په عملي ډول یې تطبیقول او ځینې نور مهم مسایل د ددې غورځنګ اساسي هدفونه وو. بځرکي صاحب په پورته یادشوي کتاب کې لیکلي چې دویښ ځلمیانو د غورځنګ لومړی مرام پر (۱۳۲۷) او دویم یې پر (۱۳۲۸ل) کال دزمري میاشتي پر (۲۷) نېټه تصویب شوی دی . ((ویښ ځلمیان دافغانستان یو سیاسي سیاسي تحریک)) د محمد عالم بځرکي له دې اثر څخه دخادم صاحب او د پښتو ادب د نورو ستورو د سیاسي فعالیت په باب نور معلومات هم تر لاسه کېدلای شي . ارواښاد خادم دحقیقت له څرګندولو سره مینه لرله، تل یې هر څه په ډاګه ویل. خادم صاحب په زیات شمیر ادبي او علمي محافلو کې برخه اخیستې ده او کله کله د دولت د اړونده ارګانونو له خوا په ستاینلیکونو او ډالیو سره هم نازول شوی او ستاینه یې هم شوې ده. مرحوم خادم دفلسفي اند او علمي شخصیت څښتن و،هغه په رښتیني له خپل ولس سره مینه درلوده او په ډېره خوښۍ یې د هغه خدمت کاوه. هغه د هر ډول مشکلاتو او سختیو په مقابل کښې د مقاومت، صبر او حوصلې لاربنوونه کوله. استاد خادم نه یوازې د پښتو معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوروڅخه و، چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولی، بلکې دی داسې یو ویښ ځلمی هم و چې په ډېر جرئت او احساس یې دپښتو ادب او هېواد چوپړ کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد سیاسي مبارزې له ادبي مبارزې رنګ اخیستی و. د ادب له لارې یې سیاست ته مخه کړه. سیاست یې د ملي یووالي، خپلواکۍ، د پوهې دودولو، د ولس د ذهني او فکري کچې د لوړاوي، پرمختګ او قوم ته د رښتینې خدمت کولو لپاره د یوې وسیلې په توګه کاراوه. سیاست یې چل او فریب، نه ګاڼه او نه یې هم د مادیاتو د ترلاسه کولو وسیله ګڼله. دده په فکر سیاستوال باید د ټولنې د پرمختګ، سرلوړۍ او سوکالۍ په فکر کې وي.

کله چې موږ د (استاد خادم) ژوند ته په ټولیز ډول کتنه کوو، نو په لومړي ګام کې دی تر هر څه وړاندې موږ ته د یوه لیکوال او شاعر په توګه انځورېږي، په داسې حال کې که په ځیرتیا سره ورته وګورو، نو د خادم صیب په ژوند، عمل او فکر کې چې کوم څه تر ټولو زیات مطرح دي، هغه دده سیاسي فکر او عمل دی. دده سیاسي فکر تر هر څه لومړی دده په کورني او ټولنیز چاپېریال کې څرګند شو، د روزګار سرګردانیو او تنګلاسیو د هغه سیاسي فکر لا پسې پوخ کړ، کله چې یې پر شعر او شاعرۍ پیل وکړ، نو لومړی شعر یې هم د سیاسي انګېزې له مخې وپنځوه.

(شه بیدار پښتونه!) دده لومړنی نظم دی چې په (اتحاد شرقي) کې خپور شوی. دا د استاد خادم د سیاسي او فکري بلوغ لومړي پړاوونه دي. دده د فکر لومړی پرمختیایي پړاو هم له سیاسي فکره پیل شو، خو له یو ملي سیاسي فکر څخه، د ولسي جرګې ټاکنو ته د ځان نوماندول یې یوه بله عملي سیاسي پروسه وه. د مشرانو جرګې انتصابي غړیتوب هم د دې لړۍ یوه بله کړۍ وه، د ژوند په وروستیو کې د سیاسیونو له خوا قصداً او یا سهواً دده بندي کول بل سیاسي عمل و. د وخت چارواکو د دده دسیاسي افکارو او سیاسي حرکتونو له امله له ده څخه وېره لرله، نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو يې دی د زندان تورو تيارو ته وردننه کړ. لنډه دا چې استاد خادم له کوچنيتوبه د يوه متحرک سياسي انسان په توګه، سياسي هڅې پيل کړې او دا هڅې يې بيا د ژوند تر پايه په فکر او عمل دواړو کې پاللې دي.

۷- کورني او بهرني سفرونه:

انسان يو ګرځنده موجود دی، د ژوند په اوږدو کې په جبري او اختياري ډول سفرونو ته اړ کېږي. استاد خادم هم د خپل ژوند په اوږدو کې له دې ډول سفرونو سره مخ شوی دی.

خادم په کوچنيتوب او د ژوند په نورو پړاوونو کې د زده کړو لپاره له کوره لرې لرې (بوډيالۍ) او له هغه ځايه يې د ننګرهار ځينو نورو سيمو؛

(استاد خادم په عشق اباد کې د ترکمنستان له نامتو ليکوال کربابايوف سره، ۱۳۴۴ل کال، لړم)

(لږه موړې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سر شاهي، ارغچ، کيلغو، کابل، لواړګي، پېښور، مکهډ، ډيلي، او لودياني) ته سفرونه کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د رسمي او نا رسمي دندو لپاره هم سفرونو ته اړ شوی دی، له (کامې) څخه د ننگرهار بېلابېلو سیمو، لواړگي، کندهار، کابل، هرات او ځینو نورو سیمو ته یې د رسمي دندې د سرته رسولو لپاره سفرونه کړي او وروسته یې بیا د ژوند زیاته برخه ان تر مړینې پورې د خپل ژوند ټول سفر په کابل کې بشپړ کړی دی. کابل کې د استوگنې پر مهال یې، پاکستان، هند، د پخواني شوروي جمهوریتونو؛ ترکمنستان، ازبکستان او روسیې ته هم سفرونه کړي دي. چین هېواد ته یې هم رسمي سفر کړی او دغه راز ځینو نورو هېوادونو ته. له هېواده بهر د استاد خادم سفرونه په رسمي بڼه وو او یو لړ کلتوري او علمي سفرونه گڼل کېدل. ده په دې سفرونو کې په ښه ډول د خپل هېواد استازولي کړې او د خپل هېواد یو رښتینی او واقعي تصویر یې د هغو هېوادونو علمي او کلتوري ټولنو او موثرو شخصیتونو ته وړاندې کړی دی. د خادم صیب علمي استدلال او د منطق د جاذبې قوه د کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پام وړ گرځېدلې او له هغې څخه اغېزمن شوي دي.

۸- کورنی او ټولنیز ژوند:

سره له دې چې استاد قیام الدین خادم اساساً په یوه دیني او مذهبي کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی و او د دې ترڅنگ یې د افغاني ټولنې د کلیوالي چاپېریال په سختو کلتوري چوکاټونو او بندېزونو کې ژوند کړی و، خو دې سره سره بیا هم ده، د فردي خپلواکۍ، فکري ازادۍ او په ټولنه کې د نجونو پر تعلیم ټینگار کاوه. خادم صیب (نهه) اولادونه درلودل: (روښان خادم، یما خادم، همایون خادم او بشیر خادم یې زامن وو، تورپېکۍ خادم، ثریا خادم، زهرا خادم، مکۍ خادم او زېبا خادم یې لوڼې دي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده پر خپلو ټولو اولادونو د خپل وخت مروجه علوم زده کړل، په تېره بيا پر خپلو لوڼو. پر ټولنه باندې د حاکم اغزن چاپېريال خيال يې ونه ساته. کله چې په راډيو افغانستان کې د پښتو ويندويۍ لپاره ويندويانې نه وې او چا نطاقۍ ته زړه نه ښه کاوه، نو ده يې خپلې لوڼې وهڅولې چې د وياندويۍ چارو ته زړه ښه کړي او دا کار هغه مهال د ټولنې له عام اغزن چاپېريال سره په ټکرکې و. خو خادم صيب دا لاره خلاصه کړه. خادم لکه څنګه چې د يوه پلار له شان سره مناسب ښکاري، خپل اولادونه يې په مينه وروزل، په ټولنيز ژوندانه کې د هغه د ژبې د صراحت او مستقيم بيان له امله يو شمېر اشخاص له هغه څخه ډېر خوښ نه وو او ځينو يې نبوغ او لياقت سره هم خپل حسد درلود، خو خادم صيب هم کورني او هم خپل ټولنيز ملي مسوليتونه په ښه ډول ترسره کړل.

۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينه:

[استاد خادم وروستي کلونه له فکر، خيال او ليک سره په بوختيا تېر کړل. له هغه مهاله چې ده رسمي دنده پرېښې، نو بيا يې هم وخت وزګار نه دی پرېښی. د وخت پر اوږو يې د ژوند داسې بارونه وړي چې نن يې موږ له معنوي فيضه برخمن يو. ده په تېر عمر دومره ثمر راپرېښی چې نن زموږ د مانا ماڼۍ پرې رنګينه او شتمنه ده. لوی خلک تر هغه مهاله چې سترګې يې د ژوند په ځولۍ کې غړولې وي. د قام او ملت د سرلوړۍ لپاره کار کوي. د ژوند هره شېبه يو ښه فرصت ګڼي. په هر سهار کې د سترګو په پرانيسته نوی زېږي، نوی ژوند مومي او نوی فکر کوي. استاد خادم پر همدې بنسټ ځان بوخت کړی. د ژوند د نهيليو وره ته يې په نوي فکر ځواب ويلی، بېرته ماشوم شوی، له خيال سره يې ځان بوخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی او پر پستو وږمو یې د ناز په خوب ویدې غونچې راویښې کړي. څکه خو دا بیت یې د ژوند پر وره ولیکه:

د نــاز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښومه
خـادم بــاد د سبا یـم کـه وم وم کـه نـه وم نه وم

استاد بختاني د ده د ژوند وروستیو کلونو یو انځور کاږي، چې په هغه کې ددغه لوی انسان او د ملت خادم څېره له ورایه ځلېږي: ((پر استاد خادم باندې وړې تبې راتلې او شلېدلې، مگر لویه تبه یې د ژوند ترپایه پورې ونه شلېدله. هغه د پښتنو د یووالي، ترقۍ او انکشاف غم و، چې دده په زړه کې یې ځای نیولی و.

هغه د ژوند وروستي کلونه بې کاره او ظاهراً ارام تېرول، مگر چا چې ورسره ناسته ولاړه درلوده او زړه ته یې غوږ نږدې کړی و، په هر نفس کې یې د پښتون پښتون اواز، د پښتو پښتو ښکالو، د پښتونولۍ فریاد او د افغان افغان آه و فغان اورېده. په دې کلونو کې به هغه د پښتنو د اصل نسب، تاریخ، روایاتو او عنعنو په باره کې فکر، مطالعه او لیکنه کوله. له ورځنیو سیاسیاتو نه گوښی د ملي فرهنگي سیاست پر بنیادونو یې فکر او کار کاوه. په ځینو ادبي تحقیقي سیمینارونو کې یې برخه اخیستله. مقالې به یې لیکلې او اورولې. د خپل فکر او طرز اړم و. ده د بایزید روښان په بین المللي سیمینار کې د روښانیانو مبارزې شرح کړې. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د تاسیس په بین المللي سیمینار کې یې د پښتو د چاپ شویو اثارو په سیمینار کې د متلونو په رڼا کې د پښتنو حیاتي فلسفه څرگنده کړه او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی به کله روغ او کله ناروغ و، کله به په کور و کله په صحرا، کله به په کابل یا ننګرهار کې و او کله به یې پېښور ته هم سر ښکاره کاوه. مګر په هر حال کې به د افغاني ثقافت غم ورسره و او له دې خدمته نه وزګارېده.)) (۲۹: ۸۲-۸۳)

(د کامې په زرشوی کلي کې د خادم صیب مزار)

استاد د خپل ژوند په بهیر کې د زندان تورې تمبې هم لیدلي دي. د (۱۳۵۷ل) کال په لومړۍ نیمایي کې دی هم د زندان تورو خونو ته ننوېستل شو او ډېرې سختې پرې تحمیل شوې، خو استاد د خپل منطق او پوهې پر بنسټ داسې څوک نه لیده چې له ده څخه دې تحقیق وکړي. سخته یې پرځان منلې وه، خو د هغو کسانو چې تر ده یې علمي سویه ټیټه وه، پوښتنو ته لیکلی او شفاهي ځواب نه وایه. دده په خوله دغه یوه نره خبره وه: ((زه ددې وطن لیکوال او د خلکو خادم یم. زه هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاته تحقیق نه شم ورکولی. بالاخره دا خبرې پاس ورسېدې. تر شل پنځه ویشت ورځو بند نه وروسته خوشې شو.))

خو د بند په موده کې استاد ته د زیاتو شکنجو له امله د هغه لاسونه او پښې فلج شوي وو.

د مانا دغه غر، پر پښتنو باندې د الله(ج) دغه لویه لورېینه تر (۷۲)کلن ژوندانه وروسته د (۱۳۵۸ل) کال د وږي پر پنځمه نېټه د دوشنبې پر ورځ چې د (۱۳۹۹هـ ق) د شوال المکرم له پنځمې او د (۱۹۷۹م) د اګست له (۲۱)مې سره سمون خوري، راونړېد او په علي اباد روغتون کې یې د ابدي ژوند جام پر سر راواړاوه.

دغه لویه هستي د همغې ورځې پر سبا په خپلې پلرنۍ هدیره (زرشوی- کامه) کې خاورو ته وسپارل شوه. پر ګور یې قلموال او د سیمې ولسي خلک راټول شول. مړینه یې د یو فقیر انسان په شان وه.]

(۴۱-۱۲:۳۸)

۱۰- یادونه او نمانځنه:

استاد قیام الدین خادم د افغانستان یو لوی عالم، لیکوال، شاعر او د فلسفي فکر خاوند شخصیت و، دده د خپل لیاقت او استحقاق په اندول نه د ژوند او نه د ده تر ژوند وروسته چا د ده یادونه او نمانځنه کړې ده، البته څه یادونې او نمانځنې شوي، خو نه هغومره چې د ده له شان سره مناسبې وای. ده د خپل ژوند پر مهال د خپل لیاقت په زور څو ځله جایزې اخیستي، د وزیر محمد ګل خان مومند له خوا ورته په یوه مسابقه کې یوه جایزه ورکړل شوه، پر (۱۳۴٦ل) کال استاد خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته (د شریف سرګذشت) دا اثر د ژباړې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

املہ ورکړی شوې ده.

دغه راز څو نورې جایزې چې د ده آثارو په بېلابېلو وختونو کې گټلې دي. خو دا ټولې ویاړنې او ستاینې د ده د لیاقت او کفایت په اندول کمې وې، کله چې خادم صیب له دې نړۍ څخه وکوچېد، بیا هم د هغه له شان او استحقاق سره سم د هغه یادونه و نمانځنه، نه ده شوې. استاد بختاني خدمتګار چې د خادم صیب له ډېرو نږدې مینوالو او لېوالو څخه دی، په دې باب په یوه ځانګړې لیکنه کې خپله خواشیني څرګنده کړې ده: ((څومره چې یې حق دی او څومره چې ښايي، هومره د استاد خادم یادونه او نمانځنه چا نه ده کړې. په ډېره محدوده توګه یې دا لاندې یادونې او نمانځنې شوې دي:

۱- پر (۱۳٦۰ل) کال د (امیر علي شیر نوایي) د ژوندانه او اثارو د څېړلو لسیزه پیل شوه. په دې مناسبت د علومو اکاډمۍ له خوا د اوو پښتو مقالو یوه مجموعه هم خپره شوه. د یوې مقالې عنوان (مکارم الاخلاق) دی. ددې مقالې په لومړي سر کې د (خواند میر، مکارم الاخلاق) معرفي شوی دی چې هغه د (میر علي شیرنوایي) د اخلاقو په باره کې یو کتاب دی. بیا د (مکارم الاخلاق) له نوم څخه په استفادې سره پښتو (مکارم الاخلاق) چې د استاد خادم ترجمه ده، ښودل شوی او بیا په خپله د استاد خادم لنډه بیوګرافي او ببلیو ګرافي ښودل شوې ده. په دې مقاله کې د استاد خادم د ژوندانه په باره کې ګټور معلومات وړاندې شوي دي. دې مقالې سره د هغه لیکوال (ښاغلي زلمي هېوادمل)، خپل نوم نه دی چاپ کړی.

۲- په همدې کال کې زه د ((هېواد)) ورځپاڼې چلوونکی وم، د استاد خادم د دویم تلین پر ورځ، د (۱۳٦۰ل) کال د سنبلې پر پنځمه په (هېواد) ورځپاڼه کې مې ددې ورځپاڼې د یو پخواني حقدار مسول مدیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(استاد خادم) په باره کې يو لړ مطالب خپاره کړل. په دې کې د (ياد استاد گرامي) او (د استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د سرمحقق معتمد شينواري څېړنه، (زموږ خادم) د نصرالله حافظ شعر، د استاد خادم شپږ پارچې شعرونه او نثرونه او داستان، د نوموړي استاد (افغاني ترانه) د هغه په خپل خط او عکسونه چاپ شول. زه په دې کار اوس وياړم او ورسره د هغو ملگرو په درک تاسف کوم چې په تعصب او تنگ نظرۍ يې زه په دې کار ورټلم.

۳- پر (۱۳٦۵ل) کال د قومونو او قبايلو وزارت د نشراتو او فرهنگي چارو د رياست له خوا د استاد خادم نمانځنې لپاره يو ادبي محفل جوړ شو، په هغه کې ما وينا وکړه، مشاعره وشوه او د استاد خادم شعرونه هم واورول شول. زما وينا بيا د (استاد قيام الدين خادم) تر عنوان لاندې د نوموړي وزارت د (مليت هاى برادر) په مجله کې، د استاد خادم له پورتريت سره چاپ شوه.

۴- زه د ژورنالېستانو له اتحاديې څخه مننه کوم چې د ژورنالېستانو د معرفۍ په لړ کې يې د استاد خادم د پېژندنې کار ماته سپارلى دى. ما د وخت او وسايلو له محدوديت سره دا ليکنه وکړه. زه اعتراف کوم چې زما دا کار ډېر مختصر، محدود او نيمگړى دى. د استاد خادم حق تر دې زيات او کارونه يې ډېر دي چې پراخې اکاډميکې څېړنې غواړي. د هغه چاپي ناياب او ناچاپ اثار هم بايد ولټول شي، وټاکل شي او وڅېړل شي او د چاپ او نشر ډگر ته راووځي.)) (۲۹: ۹۰-۹۱)

استاد خدمتگار خپله پورتنۍ گيله او اندېښنه تر (۱۳٦۸ل) کال وړاندې کړې وه. تر هغه وروسته بيا پر (۱۳٦۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې د استاد خادم د لسم تلين په درناوي د سرمحقق عبدالله بختاني له خوا د استاد خادم په باب ليکل شوى اثر (د ملي ادب او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژورنالېزم خادم) اثر هم چاپ کړ او دا اثر بیا پر (۱۳٦۸) او (۱۳۸۷ل) کال دویم او درېیم ځل هم چاپ شو.

په اوپایمو کلونو کې په کابل کې سخت جنگونه پیل شول، د ټول هېواد حالات کړکېچن شول، دا مهال په کابل کې د فرهنګي غونډو او سیمینارونو جوړول ناشوني شول، خو پر (۱۳۷۳ل) کال په جلال اباد ښار کې د (ننګرهار فرهنګي ټولنې) له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو ورځنی علمي سیمینار جوړ شو، چې د سیمې بېلابېلو لیکوالو په کې د استاد خادم پر ژوند اواثارو خبرې وکړې او خپلې لیکلې مقالې یې واورولې. دغه راز بیا هم، په همدې جلال اباد ښار کې پر (۱۳۸۸ل) کال (د ننګرهار ولایت د مقام په مرسته د ختیزې سیمې د لیکوالو او ژورنالېستانو د خپلواکې ټولنې) له خوا د استاد خادم د (۳۰م) تلین په مناسبت یو علمي سیمینار جوړ شو، چې په هغه کې د ختیزې سیمې پر لیکوالو سربېره له کابل او د هېواد له نورو سیمو څخه ګڼو لیکوالو ګډون کړی و او داستاد خادم پر ژوند او اثارو یې خپلې لیکنې او ویناوې واورولې. تر هغه وروسته بیا پر (۲۰۱۴م) کال په اکتوبر کې د (خښۍ کلتوري ټولنې) له خوا د کابل په (میتودیک) دفتر کې د استاد خادم د (۳۴) تلین په یاد علمي غونډه جوړه شوه. په غونډه کې زیات شمېر لیکوالو ګډون کړی و. په دې غونډه کې د عبدالوکیل اټک، غني هاشمي، استاد حبیب الله رفیع، محمد حسن ولسمل، ډاکټر فیض محمد ځلاند او محمد حلیم فدایي له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو مقالې ولوستل شوې او همدارنګه د استاد دوه اثار (خیالي دنیا) او (نبوغ او عبقریت) چې نوي چاپ شوي وو. د غونډې پر برخوالو ووېشل شو. دغه راز تر دې وروسته د (خادم بابا) په نوم په کامه کې یو کتابتون هم پرانیستل شو او د زاخېلو یو اړوند کلی هم د قیام الدین خادم په نامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونومول شول. تر دې وروسته د کابل ښار په احمد شاه بابا مېنه کې یوه لېسه هم د استاد قیام الدین خادم په نامه ونومول شوه. د دې ترڅنګ په کابل ښار کې د کابل مېشتو کاموالو ځوانو لیکوالو له خوا د (خادم) په نامه یوه مجله هم څو ګڼې چاپ شوه، خو وروسته دا مجله هم بنده شوه. تر دې یادونو وروسته پر (۲۰۱۷م) کال کې د اطرېش د ویانا په ښار کې د مېشتو افغانانو له خوا د خادم صیب په یاد یو علمي سیمینار جوړ شوی و، په سیمینار کې افغان لیکوالو د خادم د ژوند او اثارو په باب رڼا واچوله. د دې سیمینار هدف دا و چې بهر مېشتي افغان ځوانان د استاد خادم له افکارو او اثارو سره اشنا شي. په سیمینار کې د استاد خادم ځینې نوي چاپ شوي اثار هم ځوانانو ته ورکړل شول. د (۱۳۹٦ل) کال په (لیندۍ) کې د ننګرهار د بحراباد څمڅو له پاسه غونډېو کې د ښوونکو لپاره د یو ځانګړي ښارګوټي د بنسټ ډبره کېښودل شوه، په دې مراسمو کې د ښار جوړونې وزیر (سید سعادت منصور نادري) او د مشرانو جرګې رییس (فضل هادي مسلمیار) هم ګډون کړی و، دا ښارګوټی د (مولانا قیام الدین خادم) په نامه ونومول شو.

۱۱- د ژوند پېښو لنډیز:

د خادم صیب د ژوند پر بېلابېلو اړخونو مو پورته په نسبتاً تفصیلي ډول رڼا واچوله، څرنګه چې دا پېژندنه کرونولوژیکه نه وه او لوستونکي ته به سخته وي چې ګام پر ګام د استاد ژوند تعقیب کړي، نو ځکه خو دلته لازمه بولو چې همدا پېژندنه څه نا څه په مسلسل یا کرونولوژیکه بڼه بیان کړو، په دې ډول به لوستونکي وکولای شي، د استاد خادم ژوند ګام پر ګام تعقیب کړي. سرمحقق زلمي هېوادمل د خادم صیب ژوند ته یوه کتنه کړې او هغه یې تقریباً په مسلسل او کرونولوژیک ډول په لنډیز سره بیان کړې ده. استاد هېوادمل پر (۱۳٦۰ل) کال په یوه لیکنه کې لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((له نن نه شپږ اویا کاله دمخه (۱۳۲۵هـ ق) کا ل د ننګرهار د کامې د پښتنو په یوه علمي کورنۍ کې یوه ماشوم دنیا ته سترګې پرانیستې، دغه ماشوم خو اول د ملا حسام الدین کور رڼا کړ، مګر چې لوی شو، ځوان شو، علوم یې زده کړل او خپلې مورنۍ ژبې ته متوجه شو او د خدمت لېچې یې ورته راونغښتې، نو یې په دغو لیارو کې دومره مثبت ګامونه اوچت کړل، چې د هاند و هڅو شغلو یې د پښتني تاریخ، ادب او کلتور ډېرې ناروڼې خواوې روښانه کړې، ملي او فکري هڅې یې هم د افغانانو په بیدارۍ کې بې برخې نه وې، وطني او ملي ترانو یې ډېرو پښتنو او افغانانو ته د وطنپالنې درسونه ورکړل.

د دغه نوي زوکړي ماشوم نوم پلار، قیام الدین کېښود، قیام الدین لا کوچنی ماشوم و، چې د ده کورنۍ او د کلي مالت خلکو په ده کې یو فطري استعداد لیده او دا به یې ویل چې له ده څخه به یو شخصیت جوړېږي.

پلار (ملا حسام الدین) دی، په کوچنیوالي کې د قران عظیم الشان لوستو ته کېناوه، دیني ابتدایي علوم یې پرې زده کړل، د پارسي او پښتو د نظم کتابونه او د عربي د صرف و نحو ځینې مسایل یې په کامه کې ولوستل، د لوړو متداولو زده کړو لپاره یې پر کامې سربېره بوډیالۍ، لړه موړې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور، مکهډ، ډهلي، اولودهیاني ته سفرونه وکړل. د دغو ځایونو په جوماتونو، مدرسو او درس ځایونو کې یې صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول فقه، طب او نور مروجه علوم ولوستل، پنځلس کاله یې د اوږدو او لنډو سفرونو پردیسۍ او مزلونو ستړیاوې وګاللې، د وخت په مروجو علومو کې یې مطالعه وکړه. عربي، اردو او فارسي ژبې یې زده کړې او پر خپلې مورنۍ ژبې سربېره په دغو دروسرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو کې د مطالعې، تکلم او تدريس جوگه شو، کله چې بېرته وطن ته راستون شو، په جلال اباد کې يې د ابتدايي ښوونځي دمعلمۍ وظيفه غوره کړه.

دی لومړی ځل پر (۱۳۰۴ل) کال په کامه کې د ابتدايي ښوونځي د ښوونکي په توگه مقرر شو، خو دغه وظيفه يې پرېښوده، د علومو د زده کړې لپاره هندوستان ولاړ او دهندوستان تر سفره تر بېرته راستنېدو وروسته د جلال اباد د يوه لومړني ښوونځي ښوونکی شو.

پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار د ادبي انجمن غړی شو، په کندهار کې يې استوگنه غوره کړه، د استوگنې په دغه موده کې يې د کندهار له پښتنو ورونو څخه ډېره ښه خاطره درلوده، کابل ته د کندهار د ادبي انجمن له لېږد سره دی هم کابل ته راغی او په کابل کې د دغه انجمن غړی و.

کله چې د کندهار ادبي انجمن په پښتو ټولنه بدل شو، نو دی هم هماغې موسسې ته ولاړ او درې مياشتې يې د زېري جريده هم وچلوله. پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تاليف او ترجمې مدير شو. پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې مرستيال شو. پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) د اخبار مدير شو. او پر (۱۳۲۴ل) کال د دايرة المعارف د ترجمې مدير و. پر (۱۳۲۵ل) کال د تعاوني ډيپو د پلټنې لوی مدير و، پر (۱۳۲۹ل) کال د کندهار د طلوع افغان مدير و. پر (۱۳۳۰ل) کال بېرته پښتو ټولنې ته راغی او د کابل مجلې د چلولو چارې هم وروسپارل شوې. پر (۱۳۳۱ل) کال په سروبي کې د کوپراتيف مدير و او پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې مسول چلوونکی و، بيا د پښتو تدريساتو مدير و، ورپسې د پښتو ټولنې غړی شو. د (۱۳۴۲-۱۳۴۳ل) کلونو په حدود و کې د هېواد د ورځپاڼې چلوونکی و، ورپسې د مشرانو جرگې غړی شو، د ژوند وروستي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلونه يې په کور کې تېر کړل او د (۱۳۵۸ل) کال د سنبلې پر پنځمه نېټه وفات شو.

د ژوند او رسمي کارونو په دغه ټوله موده کې ده د مختلفو علومو مطالعه کړې، ليکنې يې کړي، کتابونه يې ليکلي، تدريس يې کړی، د خلکو د ويښولو لپاره يې ترانې ويلي او په افغانانو کې يې د وطنپالنې دحس د روزلو لپاره د قلم او خپرونو له لارې او هم په عملي توګه مبارزه کړې ده. د دغو ټولو هڅو په نتيجه کې ده په لسګونو کتابونه او په سلګونو مقالې ليکلې دي، په سلګونو ادبي پارچې يې ايجاد کړي، شعرونه يې ويلي او ډېر شاګردان يې روزلي دي، او الحق چې موږ بايد دی استاد وبولو او دده د علمي او ادبي مقام نمانځنه وکړو.)) (۳۹: ۴۰- ۴۴)

دا و د استاد خادم ژوند ته يوه کتنه چې هره برخه يې په ډېر لنډيز سره بيان شوه، البته کېدی شي، د استاد د ژوند پر دې هرې برخې يو ځانګړی اثر وليکل شي او هغه له هر پلوه تحليل او وشنل شي، خو موږ هرې برخې ته په لنډيز سره نغوته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويمه برخه

خادم څه کړي ؟

(د خادم اثار)

کله چې موږ دا پوښتنه مطرح کوو: (خادم څه کړي؟) نو تر ټولو اسانه ځواب يې د هغه په اثارو کې پيدا کولای شو. کله چې موږ د استاد خادم ټول ليکل شوي اثار له نظره تېر کړو، نو هلته موږ ته پته لګي چې استاد مولانا قيام الدين خادم څومره ستر کارونه کړي دي. خپله د استاد خادم اثار د (څه کړي؟) پوښتنې ته ښه ځواب ويلای شي. موږ د دې اثر په نورو برخو کې غواړو د استاد خادم اثار د فکري، هنري او نورو محتوايي اړخونو له پلوه وڅېړو، خو مخکې تر هغې ددې اثر په دويمه برخه کې غواړو د استاد خادم ټول اثار له شکلي پلوه يانې دا چې (منظوم) دي که (منثور)، په هغو کې پر کومو برخو وېشل کېږي؟ او تر هغه وروسته به يې د اثارو پر نوښتګرو خواوو، اغېزو او نورو اړخونو بحث وکړو. يانې په لاندې ډول غواړو د استاد اثار دروپېژنو او بحث پرې وکړو:

الف - د استاد خادم منظوم اثار

ب - د استاد خادم منثور اثار

ج- د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف - د استاد خادم منظوم اثار:

د استاد خادم لومړنی نظم (شه بيدار پښتونه!)نومېړي چې د ده په خپله وينا په (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی.البته دا په دې مانا نه ده چې دا د استاد خادم لومړنی نظم دی، بلکې دا لومړنی چاپي نظم دی. دا نظم پر (۱۳۱۵ل) کال چاپ شوی، خادم لا تر دې څو کاله دمخه شاعري کړې ده، خو دا يې لومړنی چاپي نظم ګڼل کېدی شی.خو داسې فکر هم کېږي چې د خادم صيب لومړني شعرونه يا نظمونه تر دې دمخه چاپ شوي وي. ددې فکر علت دا دی چې خادم تر يادې نېټې دمخه په کندهار کې د ادبي انجمن د غړي په توګه مقرر شوی و، غالباً چې د پښتو انجمن مجلې (پښتو) او همدارنګه په (طلوع افغان) کې به يې شعرونه خپاره شوي وي، خو په اکثرو اخځونو کې ياد نظم د استاد خادم د لومړني چاپي نظم په توګه ياد شوی دی. ښه به وي چې د استاد خادم دا نظم د ده د لومړيو نظمونو د بېلګې په توګه راوړو. ده دا نظم د (۱۳۱۵ل) کال د روژې مياشتې پر (۱٦)مه نېټه په (لواړګي) کې ليکلی دی.

شه بيدار پښتونه!

نـــن د غفلـــت د خوبـــه پاڅـــه شـــه بيـــدار پښـــتونه
د ترقـــۍ پـــه لار روان شـــه مـــه کـــړه وار پښـــتونه
مـــلا دې بســـته کـــړه پـــه عمـــل او پـــه تقـــوی مضـــبوطه
علـــم و ســـله درســـره واخلـــه پـــه تلـــوار پښـــتونه
پـــه هغـــه ســـم ســـرک د شـــرع د نبـــي (ص) چلېـــږه
تـــه چـــې روان يـــې دغـــه نـــه ده د ديـــن لار پښـــتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــه جامـــد کېـــږه چـــې دا نـــه ده فرمـــوده د اســـلام
مـه عـادي کېـږه چـې داخـل نـه شـې پـه نـار پښـتونه
پربېــــږده نفـــاق توبـــه د ظلـــم د نـــارو وباســـه
د مسـلمان پـه مـخ کـې مـه اچـوه انکـار پښـتونه
د خپـل راحـت لـه پـاره وړې پـه بـل غریـب بارونـه
د نـورو غـم دې ولـې نـه کـړ پـه ځـان بـار پښـتونه
زړه او روح دواړه کـــړه قربـــان د ســـر و مالـــه ســـره
پـه محبـت د جامعـه کـې پـه سـل وار پښـتونه
کـــه تـــه خـــالي یـــې د دې ټولـــو جـــذباتو ځنـــې
مسـلم دې نـه بـولي هغـه نبـي (ص) رویـدار پښـتونه
چـــین و جاپـــان، یـــورپ، امریکـــه و افریقـــه تمـــام
واړه عـــالم در پـــورې خانـــدي پـــه بـــار بـــار پښـــتونه.

پر (اتحاد مشرقي) سربېره د هېواد په یو شمېر نورو خپرونو: (طلوع افغان، زېري، انیس، هېواد، اصلاح، ننګرهار مجله، کابل مجله، کابل کالنۍ) او نورو کې هم د استاد نظمونه خپرېدل. دده دغه نظمونه په ځانګړو ټولګو کې هم خپاره شوي دي او په متفرق ډول هم. دلته غواړو لومړی د استاد خادم مستقل منظوم اثار دروپېژنو.

۱- د مرغلرو امېل: د استاد خادم لومړۍ شعري ټولګه ده چې پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې له خوا بشپړه خپره شوه. تر دې وړاندې دغه ټولګه تر شپېتو مخونو پورې په (طلوع افغان) چاپخونه کې خپره شوې وه. استاد بختاني خدمتګار ددې شعري ټولګې په باب وایي: [دا د استاد خادم د شعرونو لومړۍ مجموعه ده چې نیمه یې (تر ٦٠ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې) د کندهار د طلوع افغان په مطبعه کې چاپ شوې وه او نیمه یې پاتې وه. په دې کې استاد خادم په خپله هورې دورې شو. مګر کله چې استاد د اصلاح ورځپاڼې مدیر شو، بیا یې نو غم وخوړ. چاپ شوې پاڼې یې له کندهاره وغوښتلې او پاتې برخه یې د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ کړه. په دې مجموعه کې د استاد خادم (سل پارچې) شعرونه راغلي دي. استاد په مقدمه کې لیکي: ((د مرغلرو امېل ړومبی نظم پر (۱۳۰۹ هـ ش) کال

لیکل شوی او دې سلسلې تر (۱۳۳۱هـ) کال پورې دوام کړی دی، نو په دغه شان سره په شلو کالو کې دا کتاب لیکل شوی او ترتیب شوی دی. هر نظم په یو خاص وخت کې د مخصوصو احساساتو او ماحول تر تاثیر لاندې تسوید شوی دی او شاید چې د دغو عواملو اغېزه په کې معلومه وي. دا نظمونه اکثره په خپلو وختونو کې د لرې او برې پښتونخواه په جرایدو کې خپاره شوي دي. بیا په زحمت سره مسودې یې راټولې شوي او ساتل شوي دي چې څو چاپ ته یې نوبت رسېدلی دی، په دې لار کې به ډېر نظمونه داسې هم وي چې زما هېر شوي او پاته شوي دي.

دا شل کاله چې د مرغلرو امېل په کې لیکل شوی دی، د پښتونخوا (افغان او افغانستان) د تحول، بلکې د ایشیا د انقلاب ورځې دي. په دې ورځو کې افغان قوم د تاریخ یو مهم پله څخه تېرېږي او په یو سخت اندروني اضطراب اخته معلومېږي. په شل میلیونه افغانانو کې د طوفاني سمندر په شان تموجات شته، مګر د سېلاب غوندې یې مخه نه ده کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم د یو پرېشانه شاعر په شان له ننګرهاره پاڅېږي، د غم جان، غم افغان او غم جهان د کیفیاتو سره د عشق د مرموزو متروکو لاندې د ښکته او پورته پښتیانا (پښتونخوا) په سیمو ګرځي او قدرت په دغه شان سره د مرغلرو امېل پوره کوي. سره ددې چې په دې حالاتو کې څه لیکل، څه ویل، څه نشرول او څه تالیفول دومره مشکل کار و چې تصور یې د همدغه وخت سړي کولی شي...))

له پورته لیکنو نه د استاد خادم د شعر هدف او غایه، د هغه محتوا او مضمون او په عین حال کې هم یې شخصي اندروني احساس او هم یې له محیط او چاپېریال او له سیمې او جهان سره ارتباط څرګندېږي. هو! ددې شعري مجموعې اهدا هم په لنډو الفاظو کې دا خبره رابرسېره کوي او هغه داسې ده:

هغه زلمي ته یې اهدا کوم

چې (د ادب د حیات لپاره) مبدا باندې عقیده او باور لري.

چې (شاعر د بیتونو سازوونکی نه د قومونو جوړوونکی دی)

خادم

د استاد خادم د شعر هم، دغه پیغام دی او شاعرانو ته د هغه د زړه اواز هم. لکه څنګه چې دمخه مو وویل، دې شعري ټولګې د چاپ یو کړلېچن بهیر تېر کړی، نو استاد خادم د مجموعې د چاپ په سریزه کې لیکي:

((د مرغلرو امېل یو کال په پښتو ټولنه کې تېر کړی او چاپ ته ونه رسېد او دوه کاله په کندهار کې پروت و، څکه هغه وخت چې زه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

طلوع افغانه موقوف شوم، نو دا کتاب هلته د اعانو په پيسو نيم چاپ شوی پاتې و.] (۲۹: ۵۱-۵۳)

په دې ټولگه کې د استاد خادم د (شلو کلونو) نظمونه ځای شوي دي. دغه ټولگه (۱۱۹) مخونه لري. څرنگه چې دغه کتاب ډېر پخوا چاپ شوی و، نو لوستونکو ته يې پيدا کول اسانه کار نه و، خو پر (۱۳۹۱ل) کال، ښاغلي لال پاچا ازمون په (خادم باد سبا يم) منظومو کلياتو کې يو ځل بيا چاپ کړ.

د مرغلرو امېل رښتيا هم له مرغلرو ډک دی، ټولنيز، اخلاقي، ملي، ديني او ډول ډول مفاهيم په کې بيان شوي دي. د نن او سبا دواړو فکر په کې دی. استاد خادم په دې نظر دی چې انسان بايد د ژوندون له هرې شېبې څخه گټه پورته کړي، فرصت له لاسه ورنه کړي او د سبا فکر هم وکړي. دی وايي:

((ښه تو ښه د رسره واخله نن دې وار دی
هر انسان ته د سبا فکر په کار دی
نه فرصت وي نه مهلت وي صبح شام
نه ښکاري مونډلی هره ورځې ښکار دی.))
(۱۳: ۱۹)

((د مرغلرو امېل)) د شاعر په دې مقطع پای ته رسېږي.

د ابدارو مرغلرو ښه امېل شو لو تيار
دا خدمت د خير په لار کې که افغان ته شي په کار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- څاروان: د استاد خادم د شعرونو یا نظمونو دویمه ټولګه ده

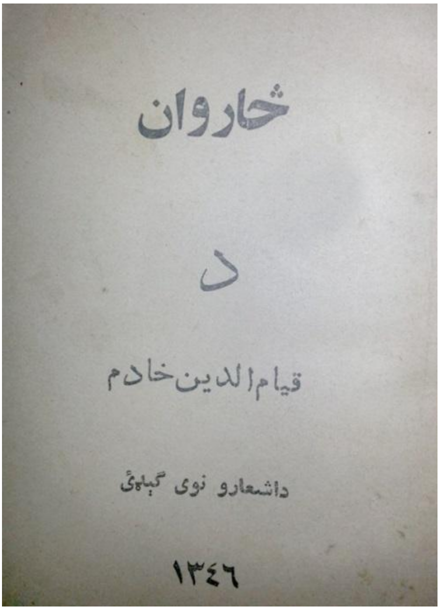

چې پر (۱۳۴٦ل) کال خپره شوه. په دې ټولګه کې یو شمېر داسې نظمونه هم ځای شوي دي چې هغه د مرغلرو امېل کې هم خپاره شوي دي استاد بختانی خدمتګار ددې اثر د پېژندنې په برخه کې وايي: [په (۱۳۴٦ل) کال کې د استاد خادم د شعرونو نوې ګېډۍ یا دوهمه مجموعه له چاپه ووتله. ددې مجموعې لږ شمېر شعرونه (د مرغلرو امېل) کې هم چاپ شوي وو او زیات تعداد یې هغه وو چې د لومړۍ مجموعې تر چاپ وروسته ویل شوي یا لیکل شوي وو. د استاد خادم د شعرونو دغه نوې مجموعه (څاروان) نومېږي. ما ددې مجموعې د شعرونو په استناد له نن نه پوره شل کاله دمخه د استاد خادم په شاعرۍ یو څه لیکلي دي. زما لیکنه د څاروان په سر کې چاپ شوې ده. زه اوس هم په خپلو خبرو ولاړ یم او ځینې برخې به یې د طباعتي غلطیو تر سمون وروسته دلته بیا ولیکم او داسې: که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقۍ عوامل او د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هنداره ده، نو د خادم صاحب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مختلفو دورو او وختونو په اشعارو کې دا خبره ثرگندېږي چې هره پارچه يې د خپل وخت د جرياناتو او رجحاناتو نمايندگي کوي.

خادم صيب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرايطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخيص او قضاوت له مخه يو څه ويلي دي او کوښښ يې کړی دی چې کله کله ځينې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه به يوه ورځ کې لولي، نو د ټولو ترمتضادو تاثيراتو لاندې وايي چې د خادم صاحب په فکر يا وينا کې تضاد موجود دی. که مونږ دغه انتقاد ونه منو او يا يې ومنو او دمحيط تر تاثير لاندې خادم صاحب مجبور وبولو او ترې تېر شوو، بيا نو د ده په شعر کې د افغان ولس د يووالي او پرمختگ او بيدارۍ يوه ډېره عميقه مفکوره پرته ده چې کله په يو رنگ او کله په بل رنگ ځان ښيي. سربېره پر ملي اشعارو د ده يو څه غزليات هم شته چې د هغو په عمق کې يو راز درد موجود دی چې د کلاسيک هنر په ژبه يې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله کله يې کنايې لا د صراحت نه زيات بلاغت پيدا کوي.

د خادم صاحب اکثر شعرونه سليس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات يې په ښه شان په کې ځای کړي دي.

خادم صاحب په خپل سبک او اهنگ کې هم د پښتو د لرغونو تحريري او هم د عنعنوي شفاهي ادبياتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زياته استفاده کړې ده او معاصر مسايل يې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بيان کړيدي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پيروۍ يوه عصري نمونه ده چې ددې عصر يو ځانله ممتاز سبک يې بللی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شک نشته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه يې د شعر معنوي خوا بډايه ده. دی وايي:

چــې روان تــر اوبــو نــه وي او ژور هــم لــه دريابــه
نــه پــوهېږم ځلــه وايــې دا شــعرونه خوشــې خوشــې

نو ځکه يې په خوشې خوشې خبرو خوشې خوشې خبرې نه دي ليکلي، بلکې د قوم د ويښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره يې سندرې ويلې دي...))

هو! يوه بله تخنيکي معلوماتي خبره دلته زياتوم، هغه دا چې د مرغلرو امېل په ځينو شعرونو کې چې چېرته د (ويښ زلميانو) عبارت راغلی له هغه څخه د وخت مجبوريت له مخه (ويښ) کلمه غورځېدلې او بيا په (ځاروان) کې بېرته په ځای شوې ده، ځکه چې په دغه وخت کې سياسي فضاء بدله شوې غوندې وه.] (۲۹: ۷۳-۷۷)

د استاد قيام الدين خادم منظوم کليات (خادم باد سبا يم) کې د چاپ پر مهال هڅه شوې چې په دې ټولګه کې راغلي تکراري شعرونه ترې وايستل شي او نا تکراري يې په کلياتو کې چاپ شي.
ځاروان شعري ټولګه (لويې پښتونخوا ادې ته!) ډالۍ شوې ده.
په دې شعري ټولګه کې د مانا او محتوا له پلوه هر ډول شعرونه يا نظمونه راغلي دي. اخلاقي، ټولنيز، ملي او ديني بېلابېلې محتواوې په کې رانغاړل شوي دي.
دلته به يې يو څو بيتونه د بېلګې په توګه راوړو: د ژوند د قافلې يو لار ورکي ته په خطاب کې وايي:

ســـترګې مښـــې او تـــر ګـــورې هـــر چـــا تـــه
لاره دا ده مـــــه ځـــــه بلـــــې خـــــوا تـــــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولـــې دغســـې تـــرور او وار خطـــا يـــې
اوبـــه شـــته دي تـــه تـــيمم کـــړې بـــې ثباتـــه
خپـــل يـــاران دې کـــړه خبـــر بـــې غمـــه دومـــه
مـــه وېرېـــږه دا هنـــر نـــو لـــه ســـبا تـــه.

دی خپل فکر، ثمر او کار د خلکو د سوکالۍ لپاره کاروي، وايي:

ځـــانګې نـــه رامـــاتوم چـــې مېـــوه وخـــورم
چـــې مېـــوه نثـــاروي هغـــه شاخســـاريـــم
مـــانو نـــه يـــم چـــې د بـــل پـــه اوږو ســـپور ځـــي
د کښـــتۍ غونـــدې د خلکـــو بـــاربرداريـــم.
(۱۱:۲۸)

او همدارنګه د ګڼو ټولنيزو او اخلاقي مسايلو په باب نور نظمونه.

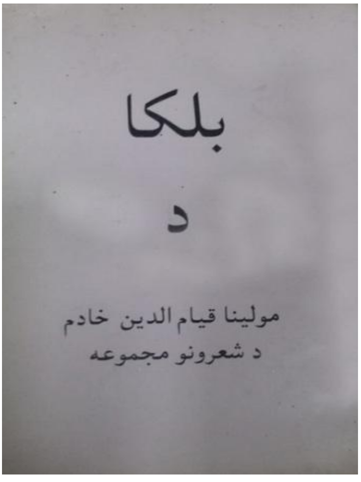

۳- بلکا: دا د استاد خادم د نظمونو بله ټولګه ده چې پر (۱۳۸۰ل) کال د (خادم ډاينسټي) له خوا په لومړي ځل خپره شوې ده. په دې ټولګه کې زياتره غزلې، ملي سندرې، څلوريزې او قطعې ځای شوي دي. دغه ټولګه (۲۲۱) مخونه لري. ټول شعرونه او نظمونه يې (۱٦۵) ټوټو ته رسېږي. د کتاب اهدا په خپله استاد خادم داسې کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغـــــه پښـــــتون زلمـــــي تـــــه چـــــې
د افغــــــان ولــــــس د نجـــــات لار لټــــــوي !

***

زړه پـــــرې روښــــانه کــــړه بلکـــــا واخلــــه
تـــــورې تيــــارې لــــــره رڼـــــا واخلـــــه
(خادم)

د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز مسؤل قتيل خوږياڼي (د ارواښاد استاد خادم بلکا) تر سرليک لاندې خپلې خبرې داسې پيل کړي:

((...د ملغلرو امېل او ځاروان د استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولګې دي، چې دده په ژوند چاپ شوي او دا بلکا دده د اشعارو درېيمه مجموعه ده چې دده د نيکو فرزندانو له خوا (صدقه جاريه) حکم لري، چاپېږي.

ارواښاد خادم (د قام سره مينه) تر سرليک لاندې شعر کې وايي:

بــې تــاثيره چــې تــرې څــوک خلاصــېداى نــه شــي
يــــوه ژبــــه بــــل مکتـــــب، بـــــل ســــينما ده
کـــه پـــردي وي پــــه پـــردي رنـــګ کـــې راغلـــي
دا څيزونــــــه د يــــــوه قـــــوم پـــــه ســـــربلا ده
خپـــل لبـــاس او خپـــل اســـاس درتـــه پکـــار دی
کـــه دې مينـــه د خپـــل قـــام ســـره رښـــتيا ده.

(ماشيني سړی) تر سرليک لاندې په يو شعر کې وايي:

لــه حجــرې جماتــه لــرې لــه د ېــرې نــه خبــر نــه دی
ښه زلمی دی، خو افسوس دی چې زمونږ له ټبر نه دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مغربي فېشن کې طاق دی، عجيبه شاني ګرېږي
د خبرو سره خوځي ته به وايې چې ګډېږي
دی زمونږ د اکا زوی دی، خو پردیو سره لوی دی
چې د چا سره لوی شوی، د هغو په خوی اوبوی دی
چې د قام وطن خبرې ورته وکړې خفه کېږي
خلک دده او دی د خلکو په خبرو نه پوهېږي
ماشيني غوندې سړی دی د دفتر د چلېدو دی
نور امېد ترېنه ونه کړې چې د غرونو د ختو دی.

په خپل يو بل شعر کې د پښتنو د مشر په اړه داسې وايي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زمونږ چې مشر شي دولت غواړي
ای چې سودا ده د مشرۍ درسره
قام دې له تا ځنې خدمت غواړي.

ددې کتاب په سريزه کې استاد خادم د شعر په ټولو ډولونو، په ځانګړي ډول د پښتو پر خاصو فورمونو رڼا اچولې ده.

اروابناد استاد خادم ددې کتاب په اړه ليکي:

((په بلکا کې که څه هم د پخوانيو دوه مجموعو ځينې نظمونه راغلي دي، خو ډېر يې نوي دي)) بل ځای بيا ليکي:

((رښتيا دا ده دا کار ښه و که بد، ما کړی نه دی، په ما شوی دی، بلکا نوی جهان دی، ډېر تازه او د پسرلي په ګلانو مالامال، ددې خوب نه د ويښتيا تعبير کېدای شي او ددې خيال نه د يوه حقيقت تصوير لاس ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلی شي، دلته ښکلا او ظرافت د بداعت او قوت او تاریخ د حال او دوارو د مستقبل سره د شعر په طلسمي رسۍ تړل شوي دي.

زه پوه شوی یم چې ما دا څلوېښت کاله مزل خوشې نه دی کړی، قدرت خپل کار کوي، د چا ژبه د چا قلم، د چا لاس او د چا توره ورته بهانه.

تر دې وروسته به گورو چې د خپل (نوي ادب) په تکل کې تر څه حده، بریالیتوب زمونږ په نصیب کېدای شي.)) (۲۰: ۱۹)

۴- نصوص الحکم: دغه اثر د ارواښاد استاد قیام الدین خادم د رباعیاتو او قطعاتو یوه ټولگه ده، ځینې نیمگړې غزلې او بیتونه هم په کې شته. دغه اثر لومړی ځل پر (۱۳۷۹ل) کال د (خادم ډاینسټي) له خوا په (۲٦٦) مخونو کې چاپ شوی دی، پر دې کتاب ښاغلي حبیب الله رفیع یوه علمي او هر اړخیزه سریزه کښلې ده، د کتاب اخر مخ د استاد خادم په لنډه پېژندنه او یو ښکلي انځور سره ښکلی شوی دی، په دې اثر کې د استاد خادم (۵۳۲) قطعات او څلوریزې راغلي دي.

استاد حبیب الله رفیع ددې کتاب په رڼا کې د استاد خادم د فکر ځینې اړخونه داسې بیانوي:

[استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور ځیزونه ضروري گڼي:

زور او قـــوت دی پــــه څلـــور ځیـــزه
درتــــه یــــې وایــــم زمــــا عزیــــزه
صــــحت دولـــت او علـــم شـــهرت دی
ښــه یـــې پــه یـــاد کـــړه اهـــل تمیـــزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل ځای د ټولنپالنې په اړه لیکي او پښتون د ژوند نوې لار ته سیده کوي:

خـــــادم ایســــــتلې ده نـــــوې لار
نــــوي ژونـــدون تـــه ســمه هـــواره
ټولنپالنـــــــه نـــــوې رڼـــــا ده
پاڅـــه روان شـــه بــــې خــــوف وډاره

یو بل ځای د ملي فکر تلقین کوي، خلک وحدت ته رابولي او تشتت غندي:

تـــل یـــې د قـــوم بیـــرغ اوچـــت کـــړ
دا یـــو افغـــان و، چـــې یـــې همـــت کـــړ
نـــن دا څـــه ټکـــه شـــوله رانبـــکته
چـــې هـــر یـــو کلـــي خپـــل ځـــان ملـــت کـــړ.

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره په واحد ملي کلتور او واحده ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یو ملت په وحدت کې د بنسټ ډبرې ګڼې او ورانکاري غندي:

هـــر یـــو لګیـــا دی پـــه ورانولـــو
د لـــوی افغـــان پـــه راپرزولـــو
دود دســـتور او دیـــن پـــاتې نـــه شـــو
کـــار یـــې مشـــکل شـــو د جوړولـــو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صاحب په خپلو نظریاتو کې پښتو ژبې ته خاص ارزښت ورکوي او پښتنو ته د هغې د پاللو او ساتلو توصیه کوي:

پښتو مو ژبه پښتو مو سا ده
افغانه پوه شه دا مدعا ده
چې چا نه لاړه هغوی خو مړه شول
اوس مو، دې پاتې قام ته سودا ده.

بل ځای بیا داسې وايي:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټوله دنیا ده په دې خبره
پښتون لا اوس هم پرې نه پوهېږي
(۱۷: ۳۲)

۵- د بابا نصیحت: د خادم صیب په ناچاپو اثارو کې (د بابا نصیحت) په نامه د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، دا یادونه استاد بختاني په (پښتانه شعراء پنځم ټوک) کې کړې ده.

په (اوسني لیکوال) کې بیا د استاد خادم په پېژندنه کې چې زیاتره برخه یې د هغه په خپل قلم لیکل شوې، د دې منظومې یادونه نه ده شوې، خو د (اوسني لیکوال) په یو ځايي چاپ کې چې د (مطیع الله روهیال) له خوا درې واړه ټوکونه سره په یوه ټوک کې اوډل شوي او تدوین شوي، په لمن کې د مدون له خوا د دې منظومې یادونه شوې او اخځ یې هم د پښتانه شعراء همغه پنځم ټوک ښودل شوی دی. (د کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود) کې هم همدا یادونه شوې ده. یانې اکثرو تذکرو دا د خادم صیب په ناچاپه منظومو اثارو کې یو خپلواک اثر ګڼلی دی، خو په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې د (بابا نصیحت) په نامه یو نظم خوندي شوی دی. دا نظم ټول شپږ نوي (۹٦) مسرې یا اته څلوېښت (۴۸) بیتونه لري. دا نظم په مثنوي فورم کې لیکل شوی او په دې نظم کې د (لمسي او بابا) د زړه خواله انځور شوې ده. نظم داسې پیلېږي:

بابا تــه ورغلــم ســحر کـــې پــه ژړا ومـــه زه
لــه اندېښــنواو لــه غمونــو پــه ســودا ومــه زه
مال په ژوندو کې چېرتـه یـو ځای د ګیلـې نـه شته
ســپېڅلی زړه لټــوم هلـــې او دلـــې نـــه شـــته.

او په دې بیتونو سر ته رسېږي:

زړونه یـو کېږي د پښـتو پـه تکلیفونـو سره
شـیطانان تښـتي د قـران پـه ایـاتونو سـره
له بلهیکا نه لوی پښتون لـره پیغـام مې دی
بابا ویل په پښتونخوا باندې سلام مې دی.
(۱۲: ۵۸٦-۵۹۰)

دا نظم د (۱۳۳۵ل) کال د غبرګولي پر (۲۸)مه نېټه لیکل شوی دی.

زه فکر کوم کومو تذکرو کې چې د دې نظم یا منظومې یادونه شوې، غالباً چې د (بابا نصیحت) په نامه به همدا مثنوي (منظومه) وي. استاد هېوادمل بیا ددې نظم په باب وایي: ((د ده یو اوږد نظم د بابا نصیحت په نامه (٦مخه) د پښتو ټولنې د زېري جریدې پر (۱۳۳۵ل) کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مستقل ډول خپور کړی دی.)) ښاغلی حبیب الله رفیع د دغه نظم په باب وايي: ((د پښتونولۍ په باب د استاد خادم یو اوږد نظم دی چې د موضوع د اهمیت له کبله په کابل مجله او زېري سربېره په ځانګړې توګه خپور شوی دی.)) (۳۱: ۵٦۵)

٦- د شعرونو درېیمه مجموعه: به پښتانه شعرا پنځم ټوک کې استاد بختاني (د شعرونودرېیمه مجموعه) په نامه یو اثر د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې شمېرلی دی. څرنګه چې یاد اثر پر (۱۳٦۷ل) کال چاپ شوی، نو تر هغه وروسته خو د خادم نور اثار هم چاپ شوي دي، غالباً چې د شعرونو دا ټولګه به غالباً همدا (بلکا) وي، چې مخکې ورته اشاره وشوه، ځکه چې د (مرغلرو امېل) او یا (څاروان)، دواړو ټولګو یادونه یې کړې، خو د (بلکا) یادونه نه ده راغلې او (نصوص الحکم) هم هغه وخت به ناچاپو اثارو کې یاد شوی دی.

۷- اینده پښتنو ته!: (اینده پښتنو ته!) ته هم به ځینو تذکرو کې د استاد خادم یو مستقل ناچاپ اثر معرفي شوی دی، خو وروستی ځل چې بختاني صیب د استاد خادم پر ژوند او اثارو کوم اثر لیکلی، د خادم صیب د یوه مستقل اثر په توګه د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو د خادم صیب په منظومو کلیاتو (خادم باد سبا یم) کې (اینده پښتنو ته پیغام) تر نامه لاندې یوه مثنوي یا منظومه موجوده ده، دا مثنوي (۱۷۰) مصرې یا (۸۵) بیتونه لري. ددې مثنوي د سر څو بیتونه دا دي:

ای اینده پښتنو – ای فهمیده پښتنو
تا سو بم وپېژنئ – که به مو نه پېژنئ
چې مونږه څه کړي دي – بد که مو ښه کړي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د پای بیتونه یې په دې ډول دي:

د استعمار علاج - د استثمار علاج
فقط دا کار دی بس - دا مې اظهار دی بس
نور دی سلام زما - دا دی پیغام زما.
(۱۲: ۲۰۰-۲۱۳)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۴۴ل) کال د لېندۍ پر (۱۹)مه نېټه په (کونځوا) روغتون کې لیکلی دی. (پښتانه شعراء) پنځم ټوک او ځینو نورو اثارو کې چې (اینده پښتنو ته) نظم د یو مستقل اثر په توګه معرفي شوی، په زیات ګومان یې هدف همدغه منظومه یا مثنوي ده چې ما یې پورته یادونه وکړه.

۸- نوې پوهېتابه: د (نوې پوهېتابه) په نامه هم د استاد خادم په کلام کې څو ځایه د یوې شعري ټولګې یادونه شوې او پر همغه بنسټ یو شمېر نورو لیکوالو هم د دې اثر یادونه کړې ده، خو په دې نامه تر دې دمه کوم مستقل اثر چاپ شوی نه دی. غالباً چې د دې ټولګې شعرونه تر دې وروسته په نورو شعري ټولګو کې خوندي شوي وي.

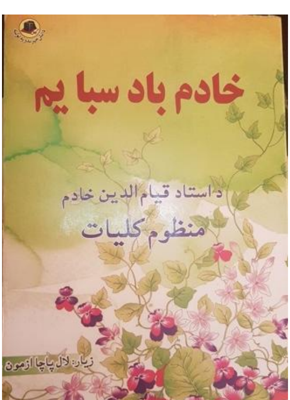

۹- خادم باد سبا یم: دا د استاد خادم منظوم کلیات دي چې ښاغلي لال پاچا ازمون راټول کړي او پر (۱۳۹۱ل) کال د دانش خپرندویې ټولنې له خوا چاپ شوی دی. په دې کلیاتو کې پورتنۍ څلور واړه ټولګې یو ځل بیا چاپ شوي دي او هغه اړتیا چې لوستونکو ددې اثارو مطالعې ته لرله، کېدی شي ددې کلیاتو په ترلاسه کولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره تر یوه حده پوره شي. دغه راز په دې کلیاتو کې د استاد خادم پر ځانګړو شعري ټولګو سربېره د هغه یو شمېر نور متفرقه شعرونه یا نظمونه هم خوندي شوي دي. دا کلیات د سریزو او یادښتونو په ګډون ټول (٦٣٣) مخونه لري. دلته به له دې اثر څخه د خادم صیب یو غزل چې (ستایمه) نومېږي، د بېلګې په توګه راوړو. دا غزل استاد خادم د (١٣٥٣ل) کال د لیندۍ پر (٢٨)مه نېټه لیکلی دی:

ستا یمه

یـــو ځـــل راتـــه ووایـــه چـــې ســـتا یمـــه
زه دې پـــــه دې تمـــــه بانـــــدې پایمـــــه
دا دنیـــا لـــه مینـــې جـــوړه شـــوې ده
دا خـــو یـــو زه نـــه یـــم چـــې دا وایمـــه
مینـــه خـــو ګنـــاه نـــه ده چـــې پټـــه شـــي
وایـــم چـــې مـــین یـــم او پـــه تـــا یمـــه
زړه کـې مـې یـو عشـق د وطـن ځـای شـولو
تـــا هـــم د وطـــن پـــه مینـــه ســـتا یمـــه
تـــه د پښـــتونخوا د جنـــت حـــوره یـــې
زه یـــو فـــدا کـــار د پښـــتونخوا یمـــه
ای خادمـــه ســـتا دا پاکـــه مینـــه مـــې
خوښـــه شـــوه دا ســـتا یمـــه او ســـتا یمـــه.
(٢٠١:١٢)

که چېرې دا منظوم کلیات له نظره تېر کړو، نو د استاد خادم اکثره نظمونه دلته موندلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- د استاد خادم منثور اثار:

استاد خادم پر نظم ليکنې سربېره، زموږ په ټولنه کې د (استاد نثر ليکونکي) په توگه هم پېژندل شوی دی. که څه هم نظم يې تر نثره يو څه مشر ښکاري، خو نثر يې هم له نظم سره پر يو مهال په يوه اخبار (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. دده لومړنی نثر له اردو ژبې څخه يوه ژباړه ده، چې په همدې (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. ده د هنري او ادبي ټوټو په چوکاټ کې هم نثرونه ليکلي چې دا دده او دده د زمانې يوه ځانگړې لاسته راوړنه ده. پر دې سربېره يې څېړنيزې، فلسفي، ټولنيزې، تاريخي، سياسي او تحليلي ليکنې او کره کتنې هم کړې دي چې هغه هم په نثر کې يو ځانگړی مقام لري. د تذکره ليکنې، تاريخي پېښو او متن پېژندنې په برخه کې هم د ستاينې وړ اثار لري. دلته يې په ترتيب او لنډيز سره درپېژنو:

الف- ټولنيزې، تاريخي او فلسفي ليکنې:

د استاد خادم د نثري اثارو يوه زياته برخه د ټولنيزو، تاريخي، فلسفي او سياسي مسايلو او د هغو تحليل ته وقف شوې ده، په دې اثارو کې د ژوند بېلابېلو خواوو ته نغوته شوې، انتقادي، اصلاحي، تعميري او نورې ډېرې برخې په کې رانغاړل شوې او څېړل شوې دي، دلته غواړو دې ډول بېلابېلو اثارو ته په لنډيز سره نغوته وکړو:

۱- پښتونولي: دا د استاد خادم هغه څېړنيزه رساله ده چې لومړی ځل پر (۱۳۱٦ل) کال په (کابل کالنۍ) کې خپره شوه. وروسته په جېبي کچه د پښتو ټولنې له خوا پر (۱۳۳۱ل) کال په ځانگړي ډول خپره شوه. په دې رساله کې استاد خادم د پښتنو پر اخلاقو، کرکټر، عادتونو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

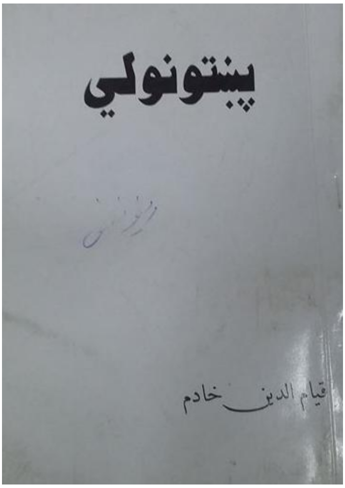

دودونو، نرخونو او همدا راز پر حقوقي او جزايي تعاملاتو باندې رڼا اچولې ده. دا د پښتنو د فرهنګ مهمه موضوع ده چې هم د کلتور پوهنې او هم د ټولنپوهنې له نظره زيات ارزښت لري.

پوهاند صديق الله رښتين پر دې اثر يوه سريزه کښلې ده، چې په يوه برخه کې يې راغلي دي: ((پښتو او پښتونولي د دوی د دردونو، عادتونو او رواجونو لويه نامه ده، نو په دې لحاظ د پښتونولۍ په رڼه هنداره کې ددې قوم د روحياتو سپېڅلي مخونه په ښه شان ځلېږي او د دوی د روحياتو ښکلي اړخونه په کې برېښي.))

(۱۰: ۱)

بيا د ښاغلي مؤلف له خوا د پښتونولۍ تر سرليک لاندې (مخکينۍ خبرې) راغلي چې د دې موضوع د ليکلو موخه او هدف داسې بيانوي: ((ددې موضوع ليکل... د قومي روح د استحکام او ټينګوالي لپاره فايده لري او دا د شکه وتلې خبره ده چې قومي روح چې هر څومره زيات پوخوالی، اشاعت او نفوذ ومومي هماغومره قومي اتحاد او اتفاق قوت مومي او نزاع او جګړه کمېږي.)) (۱۰: ۹).

دا اثر په ټوليز ډول (۲۰۴) مخونه، (۵۵) سرليکونه او دوه بابه لري، چې لومړی باب يې د اخلاقو او عادتونو او دويم باب يې د پښتنو د حقوقي او جزايي تعاملاتو په باب بحث کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ارزښتمن اثر کې ټول هغه موضوعات شامل دي، چې د پښتنو د قومي روح، تاريخي عظمت او ملي رواياتو بنسټ ګڼل کېږي او استاد غواړي دا څرګنده کړي چې (لاربښوونکی يا نمونه پښتون) بايد څنګه وي.؟

نو څکه خو د پښتونولۍ حدود او مقررات ټاکي.

اوس به له دې اثر څخه د بېلګې په ډول هغه، لنډې ليکنې راواخلو، چې د پښتنو د روحياتو او نفسياتو د ځينو اړخونو انځورنه کوي:

اروابناد خادم د (توره) تر سرليک لاندې مضمون کې د تورې لفظ د وسلې په معنا نه کاروي، بلکې مراد يې ددې لفظ له اطلاق څخه زړورتيا، شجاعت او بهادري ده، د تورې د اهميت په اړه داسې اشاره کوي: ((پښتانه عموماً تورې ته ډېر اهميت ورکوي او دا په دوی کې يوه منلې عنعنه ده، چې پښتون بايد ضرور توريالی، شمشېر زن او بهادر اوسي، د ميدان نه به هېڅکله مخ نه اړوي او نه به شا ګرځوي او ضرور به ميدان ګټي يا به مري.)) (۱۰: ۱۴)

پښتانه په خپل عهد او قول باندې تر مرګه ټينګ ولاړ وي، پښتون ځان وژني، خو له خپل قول څخه نه تېرېږي، مؤلف د خپلې ادعا د تائيد لپاره د څو نومياليو شاعرانو شعرونه د بېلګې په ډول راوړي:

خوشال وايي:

که يې سر له تنه درومي نور به نه شي
د خوشال چې د خپل يار سره ميثاق دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:

قـول بـول پـه ژونـدون نـه شـي بـدلولی
ځکــه ځــان پــه قــول وژنــي پښــتانه.

یا دا چې:

ځـان بـه مـړ د عشـق پـه ځـېل کـړمـه ناصـحه
وا بــه نــه وړم زه حمیــد هســې پښــتون یــم.
(۱۰: ۵۸)

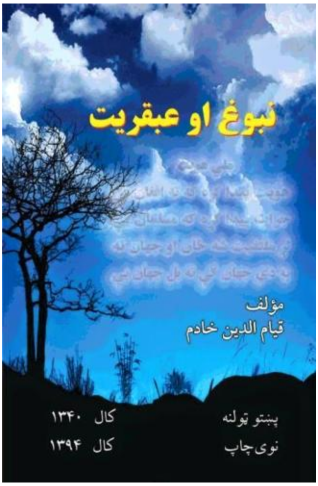

۲- نبوغ او عبقریت: دا د استاد خادم یو تحلیلي فلسفي اثر دی چې پر (۱۳۴۰ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپور شوی دی.

دا کتاب (د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ) له خوا پر (۱۳۹۴ ل) کال پر سریزو او یادونو سربېره په (۱۲۰) مخونو کې د (یو زر) ټوکونو په شمېر یو ځل بیا چاپ شوی دی.

کله چې د استاد خادم د نبوغ او عبقریت کتاب له چاپه راووت، دمحترم استاد عبدالله بختاني په قول: ((استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) د هغه وخت د لیکوالو تر منځ (معرکة الارا) و، ډېرو لیکوالو وربانديې مثبت تقریظونه لیکلي او چاپ کړي دي او ځینو وربانديې اعتراضونه هم کړي دي.)) (۲۸: ۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بېلګې په ډول مرحوم استاد جلالي داسې لیکلي وو: ((نبوغ او عبقریت د یوه ښکلي کتاب نوم دی، دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو، ما په خپل نیمګړي ژوند کې دې موضوع ته راجع ډېر مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي، سربېره پردې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې مقالې ترجمه کړې دي، مګر تر اوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی، چې یوازې په دې موضوع مشتمل وي.

رښتیا خبره دا ده چې ښاغلي مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کراړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې ګاللی دی، زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی، چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی او د لوست ډګر ته راوتلی دی، ځکه دا کتاب د علمي اسلوب په بنسټ سم لیکلی شوی دی...)) (۱۵: هـ)

ښاغلی عبدالحکیم هلالي بیا د استاد خادم هغه نظر ردوي چې وایي: ((استعدادونه په فطري ډول اختلاف سره لري، سل نفره طالبان په یوه صنف کې درس وایي استاد، کتاب، د هستوګنې ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق نه شته، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب او څوک اعلی درجه اخلي، نو که د استعدادونو فرق نه دی، نور څه شی دی؟)) (۱۵: ۱۵)

ددې نظر په باب ښاغلی هلالي داسې نظر لري: ((مګر دا خبره حقیقت نه لري، ځکه استعدادونه په فطري ډول مساوي دي او شرایط مختلف دي، چې موږ نه شو کولای حتی د دوو تنو لپاره عین شرایط برابر کړو... حتی په یوه صنف کې چې استاد شاګردانو ته درس ورکوي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولو علمي سویه، د کورني ژوند او ماحول پخوانۍ تجربې، د فکر تمرکز، ذوق، خارجي منبهات، د تأثراتو اندازه، غم او خوشالي او نور شرایط یو تر بله فرق لري.)) (۴۱: ۵۰)

وروسته بیا کره کتونکی د نابغه او عادي شخص د دماغ د حجراتو د یووالي په اړه د ځینو سرچینو په استناد لیکي: ((د فزیولوجۍ له مخې دا خبره ثابته شوې ده، چې ټول بشري دماغ له ځینو مخصوصو حجراتو څخه ترکیب شوي دي، هغو ته (نورون) وایي. دغه حجرات د کیمیاوي جوړښت او ترکیب له حیثه یو له بله توپیر نه لري، د یوه نابغه دماغ او د یوه عادي شخص دماغ د ساختمان له مخې یو شان دی او دا دواړه دماغه کولای شي چې خارجي منبهات په یو شان ثبت کړي (البته مرضي حالات مستثنی دي) مگر د یوه عادي شخص او د یوه نابغه ترمنځ چې کوم توپیر شته هغه په شرایطو پورې اړه لري.)) (۴۱: ۴۹)

کله چې سړی د استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) ولولي، نو ورته څرگندېږي چې استاد دا کتاب په دې منظور لیکلی چې که چېرې د یوې ټولنې په افرادو کې د نبوغ الهي عطیه څرگنده شوه، باید ضایع نه شي، خپل کمال ته ورسېږي او که کومه ټولنه د (خدای) په دې ډول ښښنو، ناشکري کوي، نو په پای کې به په قحط الرجال اخته شي، پایله یې بیا ذلت، حقارت، مریي توب، انحطاط او سپکاوی دی. ۴۸: ۴٦)

د استاد قیام الدین خادم نوموړی کتاب یو مغتنم فلسفي اثر دی، چې دده په وینا: ((د منلو نه منلو او تردید په درې واړو صورتونو کې د گټې وړ دی.))

د ځینو لیکوالو په نظر: په رښتیا هم دې اثر ډېر درانه لیکوالان دې ته وهڅول، چې موضوع ته یو څه پاملرنه وکړي، د خپل فکر نیلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وځغلوي او لږ تر لږه يو څو کرښې د چاپ ډګر ته راوباسي، بايد يادونه وکړو، چې استاد خادم د لومړي ځل لپاره دغسې هڅې وتخنولې او په حرکت يې راوستلې، دا چې دا کار به تر کومه ځايه بريالی وي، دا موضوع په بېلو بېلو استعدادونو پورې اړه لري او کنه نو د يوې خبرې سپيناوی او هغه هم په فلسفي ډګر کې يوه کړکېچنه موضوع ده او هېڅکله د يوه مشخص فورمول په چوکاټ کې نه راځي.

له دې مهم فلسفي کتاب سره د زياتې اشنايي په خاطر به ښه وي چې يو نثر (نبوغ څه شی دی؟) يې د بېلګې په توګه راوړو:

((نبوغ يوه عربي کلمه ده، دعربو په ادبياتو کې نابغه، عبقري او داهي تقريباً د يوې معنا لپاره استعمالېږي. کوم وخت چې سړی عربي قاموسونو ته مراجعه وکاندي، نو دغسې لغوي شرحې په کې ميندی شي: په المنجد کې ليکي (نبغ، ينبغ، نبوغاً) الشئ: خرج و ظهر الماء: نبغ الرجل: قال الشعر و آجاده فی العلم و غيره: آجاد. نبغه القوم: خيارهم (النابغه) – ج. نوابغ: المجيد الفصيح: (الرجل العظيم الشان)، دا خو د نبوغ په باب ليکنه وه. د عبقري په باب ليکي: (عبقره، عبقرة) السراب: تلأ لأ (عبقر): موضع کانت العرب تزعم أنه کثير الجن. (العبقري) نسبة الی العبقر. السيد. (الذی ليس فوقه شئ. کل ما يتعجب من کماله و قوته و حذقه). د دهاء په باب وايي: الدهاء: جودة الرای والحذق.الداهی: العاقل. ج- (ادهياء)، نو په دې ټولو لغوي شرحو او بيانونو کې د نابغه، عبقري او داهي په معنی کې يو شی مشترک دی چې هغه لويي، د شان عظمت، دعقل کمال او فوق العاده ګي ده، نو که موږ وغواړو چې په پښتو لغت سره د نبوغ څخه تعبير کړو، نو وبه وايو: (وتلی او اتل سړی دی)، نابغه يعنې وتلی، اتل او عظيم الشان شخص. دا خو لغوي څېړنه ده، په متعارفو ادبي اطلاقاتو کې د نبوغ داسې تعريف شوی دی: (هو تملک

(c) ketabton.com: The Digital Library

القوة لادراک النتیجة السامیه) په المنجد کې يې لیکلي دي چې (سما-یسمو-سموا) علاو ارتفع. (السامی والسامیه: اسم فاعل) نو د نبوغ تعریف داسې شو چې نبوغ د یوې لوړې او عالي نتیجې د حصول لپاره د قوت لرل دي. یعنې نوابغ هغه کسان دي چې د لویو کارونو د کولو لپاره د لوی قوت خاوندان وي او د خارق العاده کارو لپاره صلاحیت لري.

نو د پورته څېړنیو څخه چې کوم شی زموږ لاس ته راتلای شي هغه دا دی چې انساني شخصیتونه او د اشخاصو قوتونه او صلاحیتونه قدرتاً او خلقتاً متفاوت دي. دا تفاوتونه په کم او کیف دواړو کې دي. مثلاً عسکریت او شجاعت بېل صلاحیت دی. شعر، نویسنده گي او د لیکلو طاقت بېل شی دی. د بیان، ناطقې او خطابت قوه علیحده ده. عقل، سنجش او قرار ورکول ځان ته صلاحیت دی. حافظه بېل شی دی. ادراکه قوه بېله ده. نو په دغه شان سره که موږ د انسان د پېژنگلوۍ مقام ته راشو، نو راته معلومېږي چې دلته د خوردي او من نه هم ډېر تفاوت وجود لري. موږ وینو چې د یوې مدرسې په یو صنف کې سل نفره طالبان درس وايي، استاد، کتاب، د هستوگنې په ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق نه وي، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب او څوک اعلی درجه. ښه نو که دا د استعدادونو او صلاحیتونو فرق ن نه وي، نور نو څه دي؟))

(۱۵: ۵-٦)

۳- لرغوني پښتانه قومونه: دا د استادخادم یو څېړنیز کتاب دی، چې د پښتنو د نسب سلسله یې د خپل تحلیل او مطالعې پر بنسټ وړاندې کړې ده. دغه کتاب پر (۱۳۵۲ل) کال لیکلی شوی او پر (۱۳۵٦ل) کال په پېښور کې خپور شوی دی.

دغه اثر دویم ځل پر (۲۰۰۸م) کال په ننگرهار کې هم چاپ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم دغه اثر (شېخ کټه) ته ډالۍ کړی دی د دې ډالۍ یو علت شاید دا وي چې شېخ کټه رحمة علیه هم د (لرغوني پښتانه) په نامه یو تاریخي اثر لیکلی دی او په هغه کې یې پخواني نومیالي پښتانه معرفي کړي دي. ((شېخ کټه متیزی، د شېخ یوسف زوی اود شېخ ملي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزانې ترې زیات اقتباسات کړي دي.))

(۴۹: ۶۲۰-۶۲۱).

یادکتاب د مضامینو ترنیولیک وروسته په حمدیه کلام داسې پیلېږي:

نمانځنـــــــه د هغـــــــه چـــــا ده
چـــې پـــه لاس کـــې یـــې دنیـــا ده
هغـــــه چــــې د هـــــر چـــا رب دی
او د ژونـــــــــدون ســــــــبب دی

بیا د استاد له خوا د سر په خبرو کې د پښتنو په اړه داسې راغلي دي: ((پښتانه لومړی مغروره وو او اوس مجبور دي، په دغه وجه له ځانه بېځانه او له خپل خیر و شره پاتې شوي دي، له دوی ځان ورک دی، نو ځکه ټول په تشخصي عزم او قدام خاوند په ازادۍ مین او زړور دي، نن سبا ډېر ستومانه او خاورې په سر دي، دومره راټیټ شوي دي، چې ناهیلۍ په سر اخیستي او په ځان کې یې شک پیدا شوی دی، علاج یې زمونږ په فکر د خپل تاریخ او جهان پېژندنه او د ملي شعور په طریقه د خطراتو مخنیوی او د ځان ژغورنه ده، دا کار په بې علمه سیاست او بې پوهې ضدیت او نورو ته د تسلیم په مطلق صورت نه کېږي.)) (۱۴: ۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد په خپل پورتني نظر پښتانه دې ته هڅولي، چې د خپل تاريخ په اړه معلومات ترلاسه کړي او د ملي شعور په وسيله د خطرونو مخنيوی وکړي، ځکه د خپل تاريخي هويت په درک سره هره ټولنه کولای شي خپل تېر تاريخي برم بېرته راژوندی کړي، استاد ددې تاريخي اثر زياته برخه د پښتنو لوی قام ته چې دوه زره کاله تاريخي قدامت لري او سهاک يې بولي، وقف کړې ده.

دغه کتاب پر دوو برخو وېشل شوی، د کتاب په وروستۍ برخه کې د (حاصل او نتيجه) تر سرليک لاندې استاد له خپلو څېړنو او پلټنو څخه داسې پايله لاسته راوړې ده.: ((د غور لوړه سطحه د پامير هندوکش او د سلېمان غره علاقه د دغو غرونو درې لمنې، شمال او جنوب، شرق او غرب، له امو څخه تر جېلمه د پښتنو تاريخي ځمکه ده په دې سيمه کې د (پخت، پکت، کاسي، سهاک، سيتي، اسکامي، پارتي، يوچي، تخار، کوشاني، يفتلي، پهلويان، برمکيان، غوريان، سوريان، لوديان، غلجيان، ابداليان، هوتکيان، بارکزيان، سدوزيان، محمدزيان) او نور... او هغه څوک چې د پښتون، افغان او پټان په نامه يادېږي، دوی د ټولو قومونو، قبيلو او عشيرو سره د يو اصل، يو قوم او تېر ښاخونه او څانګې دي، چې خپلې ژبې، لهجې، مذاهب، اديان، قوانين، عادات، کلچر، تهذيب او تمدن لري...)) (۱۴: ۱۰۲)

دا کتاب د پښتنو د تاريخي او ملي عظمت د روښانولو لپاره يو مهم اثر دی او د ځوانو څېړونکو لپاره ښه لارښود ګڼل کېږي.

۴- بايزيد روښان: دا د بايزيد روښان په باب يو مهم اثر دی چې د هغه ژوند او کارنامې راسپړي. تر دې ليکنې وړاندې موږ په پښتو ادبياتو کې داسې کومه تذکره نه ده ليدلې چې هغه دې د يو شخص د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند او کارنامو په باب خپره شوې وي. دغه رساله پر (۱۳۳۲ل) کال شاوخوا خپره شوې ده، خو استاد پر (۱۳۲۳ل) کال لیکلې ده. دا نو داسې زمانه ده چې بایزید په داسې بشپړه توګه چې د هغه ژوند او کارنامې خلکو ته وړاندې شوي وي، نه دی پېژندل شوی. تر دې وړاندې بایزید په سیمه کې د (پیر تاریک) په نوم شهرت لاره. استاد بختانی خدمتګار ددې کتاب په باب وايي: ((مولوي محمد امین خوګیاڼي به ویل چې ما تر خادم صاحب دمخه پر بایزید روښان باندې کار کړی دی او یوه رساله مې لیکلې ده، دا د هغه د خولې خبره ده، خو دغه رساله په خطي یا چاپي بڼه ما (خدمتګار) نه ده لیدلې، په دې موضوع کې د استاد خادم بایزید روښان، لومړنی کتاب دی چې پر (۱۳۳۲ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. پر کتاب د چاپ تاریخ نشته، مګر (د شریف سرګذشت) د چاپ نېټه (۱۳۳۲ل) کال د (جوزا) میاشت ښودل شوې ده او بیا د همدې کتاب په وروستۍ پښتۍ کې د استاد خادم د چاپ شوو کتابونو فهرست چاپ شوی دی. هلته دا کتاب داسې ښودل شوی دی:

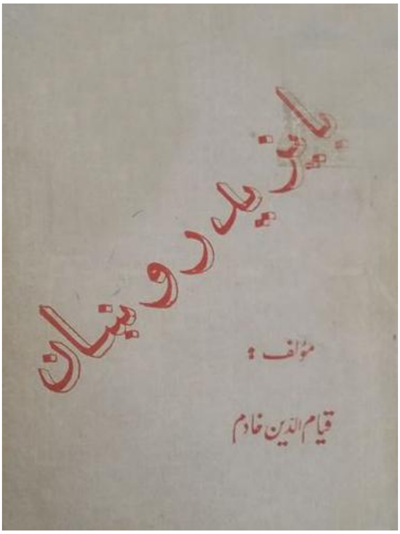

((بایزید روښان (نږدې دی چې طبع شي) سوانح او مشاهیره)) نو ضرور همدغه کال (۱۳۳۲ل) کال کې چاپ شوی دی.

د استاد خادم د بایزید روښان د چاپي کتاب وروستۍ کرښه داسې ده:

((کابل- ۱٦ دلوه ۱۳۲۳ قیام الدین خادم)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کرښې څخه دا جوتېږي چې ددې کتاب د ليکلو کار استاد خادم د هغه تر چاپ يوولس کاله دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال پای ته رسولی دی. هغه مهال لا د روښان او روښانيانو پر حالاتو څوک نه پوهېدل. د (حالنامې) حال نه و معلوم، (خيرالبيان) د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی او ختيځپوهانو لا پوره او سم نه و لوستی، (د علم رساله) لا د جهل په دوړو کې پټه وه، د روښان او روښاني شاعرانو اثار نه وو چاپ شوي او پير روښان لا په (پير تاريک) يا (تاريک پير) مشهور و.

استاد خادم د روښان پير د مخالف اخوند درويزه د منفي ليکنو، د ځينو ختيځپوهانو د لنډو او مبهمو معلوماتو، د تاريخ د ځينو محدودو کتابونو د محدودو ليکنو او د ځينو روښاني شاعرانو د خطي نسخو له شعرونو څخه په خپل استخراج، پرتلنه او استناد دا کتاب ترتيب کړی دی، چې ضرور به له تاريخي تېروتنو څخه خالي نه وي او اوس بشپړونې ته اړتيا لري، خو تر ډېره حده پورې خصوصاً د کتاب د چاپ پر وخت ګټوره، نوې او نوښتګره هڅه وه.

په هغه وخت کې چې روښان (تاريک) بلل کېده او د څلورو پېړيو د پرله پسې تبليغاتو په نتيجه کې د چاپېريال عام ذهنيت په پوره ډول د هغه په مخالف سمت کې و، د داسې کتاب ليکل او خپرول د ليکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.))

د استاد خادم دا اثر ټولټال (۴۳) سرليکونه او (۱٦۴) مخونه لري .

لکه څنګه چې مو دمخه يادونه وکړه د کتاب د چاپ کال نه دی ښودل شوی، د لومړۍ پښتې په دننه خوا ليکل شوي: ((دې کتاب په (۱۳۲۳ل) (۱۹۴۴م) کال کې د اقتصاد جايزه اخيستې ده)) د اثر په څلورو لومړيو مخونو کې نيوليک راغلی دی، وروسته د ښاغلي مولف

(c) ketabton.com: The Digital Library

عکس، بیا د پښتو ټولنې د خپرونو په لړ کې (۱۰۵) نمبر ښودل شوی، وروسته د پوهاند صدیق الله رښتین له خوا یو لنډ تقریظ کښل شوی، چې د بایزید روښان مقام او شخصیت یې په ډېر لنډ ډول ستایلی او لوستونکي یې ددې ارزښتمن اثر لوستلو ته هڅولي دي.

بیا د ښاغلي مولف له خوا (لومړنۍ خبرې) شوي، په دې لومړنیو خبرو کې د دې اثر د تحقیق علت داسې ښودل شوی: ((یوه له دغو مسئلو څخه چې تحقیق یې غوښت د (بایزید روښان) او د ده د عصر او محیط د واقعاتو او حوادثو پلټنه او د دغو اصل او منشاء پیدا کول وو، چې په دې باب کې مختلف افکار او رنګارنګ نظریې په روایتي او کم و بېش ادبي ډول موجودې او د خلکو په منځ کې متداولې وې، اما په دې باب کې څومره چې د موضوع، وخت او مراجع په لاس راتلل او زما ناڅیزه قلم د جولان تقاضا وه، د پښتنو وروڼو او د علم او تحقیق د شایقینو څخه مې خپل زیار دریغ نه کړ...)) (۱۹: ۳)

د کتاب د په ځینو برخو کې د دولت لواڼي او میرزاخان انصاري له دېوانونو څخه د روښان په اړه ځینې بیتونه اواشعار راغلي دي، دا کار په دې خاطر شوی چې د (روښان) په اړه د نوموړو شاعرانو نظریات څرګند شي. د دې اشعارو په لوستلو سره د دولت لواڼي او میرزاخان انصاري علمي، ادبي، اخلاقي او مسلکي مقام ښه څرګندېږي او په دیني او مذهبي حیثیت هم دا دواړه شاعران پاخه مسلمانان او پاک سنیان ثابتېږي. د دوی په اقوالو کې له دین، قران، مذهب او اخلاقو څخه پرته بل څه نشته. څرنګه چې د دوی مقام څرګند شو، د نوموړو په دېوانونو کې چې په زرګونو ابیات موجود دي، د روښان او د ده د کورنۍ په باب کوم بد لفظ یا له ادبه وتلې خبره سړی کتلی نه شي، د کفر او الحاد حکمونه خو لا څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوې، بلکې غوره شوو ادبياتو کې (روښان) ته د نوموړو شاعرانو اخلاص او ارادت له ورايه معلومېږي.))

د يادونې وړ برېښي چې استاد خادم د بايزيد روښان تحقيقي اثر په داسې وخت کې ليکلی و، چې د استاد بختاني په قول: ((په هغه وخت کې لا د روښان او روښانيانو حالات دومره نه وو روښانه شوي، د حال نامې حال نه و معلوم، خير البيان لا د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی. په هغه وخت کې د داسې کتاب ليکل او خپرول د ليکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)) (۲۸: ۴۲)

هر ليکوال ته په کار دي چې علمي شهامت او اخلاقي شهامت ولري، له نېکه مرغه دا بارز خصوصيات د استاد خادم په خټه کې اخښل شوي دي، نو ځکه خو هره موضوع د علم په معيار او بنسټ څېړي، نه پر ټولنه د واکمن چاپېريال په ګټه او غوښتنه.

مؤلف په پايله کې په لنډ ډول د روښان دتحريک بنياد په (۱۱۰) مادو کې څېړي او بيا د روښان په باب ليکي:

((د ده په سر کې د پښتنو د لاسه تللي برم او د هغه د بېرته اعاده کولو، د مغولو د تخت اړولو او د پښتنو د ملي حکومت د جوړولو نقشه پرته وه، ده غوښتل دغه قوم چې پرته د وينې له رنګ نه بل هيڅ رنګ نه قبلوي، متحد کاندي او کار ترې واخلي، د مغولو حکومت چې کوم وخت دده په پلان پوه شو، نو په خپل ټول زور او قوت سره يې د پښتنو دغه لوی سياسي مشر په خپل هدف کې ناکام کړ او د ده اولاده يې هم په ارامه پرېنښوده.))

د پايلې په وروستۍ برخه کې ښاغلی مؤلف خپل تأسف داسې څرګندوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په دې ناکامۍ کې پښتنو هم برخه واخیسته او خپله پښه یې په خپله په تسکوره ووهله، اه! که ویشتلی یم، خو بیا په خپل ټوپک یم.))

(۱۹: ۱٦۴)

۵- نوې رڼا: نوې رڼا د استاد خادم د (سلو) خورو ورو څېړنیزو او تحلیلي لیکنو ټولګه ده چې پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې له خوا خپره شوه. دغه لیکنې لومړی د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خورې ورې خپرې شوې دي. وروسته استاد راټولې کړې او بیا یې کتابي بڼه ورکړه. په دې ټولګه کې په لوړ ادبي ذوق او هنري ګاڼه پسولل شوې یو شمېر داسې لیکنې هم ځای شوې دي چې هغه منثور شعر ګڼل کېدی شي. استاد بختانی بیا ددې کتاب په باب لږ شان تفصیلي معلومات ورکوي، هغه وایي: ((دا د استاد خادم د اجتماعي، سیاسي، ادبي، سلو مقالو یوه مجموعه ده، چې دا مقالې د کتاب د چاپ له وخته په تېرو څلوېښتو کلونو کې په خپل وخت د هېواد په خپرونو، زیاتره په اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري، کابل، اصلاح او هېواد) کې خپرې شوي او ژورنالېستیک ارزښت یې زیات دی. په دې کتاب کې خو د لیکوال یو هدف دا هم و چې د پښتو د عادي نثر نمونه وړاندې کړي او رښتیا هم چې ډېره ښه او غوره نمونه یې وړاندې کړې ده، چې د هېواد ژورنالېستانو لپاره د مشق او تقلید وړ ده. د ټولنیزې مفاهمې د وسایلو ژبه باید دغسې ساده، روانه، خوږه او ښکلې وي چې که موضوع مبهمه او مغلقه هم وي د سواد د متوسطې سویې خاوند ورباندې ژر پوه شي.

د کتاب په سر کې مقالې سل ښودل شوې دي، خو په فهرست کې (۱۰۵) عنوانه درج دي. دا دواړه صحیح دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول:

په اجتماع کې خپلچاري، په اجتماع کې ساده وګړي، په ټولنه کې سودا ګران، نېکان او محسنان تر څلورو عنوانونو لاندې لیکنې په حقیقت کې د یوې مقالې څلور برخې دي. (د کتاب له ۲۲٦ څخه تر ۲۴۲مخه پورې).

- (پښتون د ملت نوم دی، د قام نوم نه دی)، تر عنوان لاندې مقاله د استاد الفت لیکنه ده، داسې ښکاري چې دا مقاله د مولف خوښه شوې ده او هغه یې راخیستې ده، په اخره کې یې تخلص (الفت) هم راوړی دی. (له ۳۸۹ څخه تر ۳۹۳ مخه پورې)

- ایا د وطن مینه غریزي ده؟ تر عنوان لاندې مقاله چې د مکالمې یا څو کسیز ډیالوګ شکل لري، ما (بختاني) لیکلې ده او د زېري په جریده کې مې خپره کړې ده. دا لیکنه هم د استاد خوښه شوې ده، هغه یې په خپل کتاب کې راخیستې ده او په پای کې یې ورته لیکلي دي: (زېری)، (۳۹۴ څخه ۴۰۴ مخه پورې).

په دې صورت په خپله د استاد په قلم (سل مقالې) پاتې کېږي او د کتاب د سر دا عبارت: (د قیام الدین خادم سل مقالې) سم دی.

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه دا کتاب د هېواد ورځپاڼې له خوا پر (۱۳۴۳ل) کال په (۵۲۴) مخونو کې خپور شوی دی او وروسته بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا پر (۱۳۸۴م)کال یو ځل بیا په (٦۳۰) مخونو کې خپور شوی دی.

ددې کتاب په اړه ښاغلي (اسد الله غضنفر) یوه اوږده تحلیلي لیکنه کړې چې د استاد خادم په باب دکورنیو لیکوالو په نظرونو کې په بشپړ ډول راغلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- افغاني موسیقي: استاد خادم د افغاني موسیقي په باب یو ځانګړی اثر هم لیکلی و، د دې اثر څرک د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له هغې لیکنې څخه لګي چې د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوی علمي اثر (مکارم الاخلاق) یې لیکلې ده، استاد هېوادمل په دې لیکنه کې یادونه کوي چې: ((استاد خادم د افغاني موسیقي په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی. په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړي او په افغاني موسیقۍ کې یې د ځینو سیمو د موسیقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.)) سرمحقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې.)) (۴۴: ۵۰)

که څه هم د (افغاني موسیقي) ځانګړی کتاب تر اوسه زموږ لاس ته نه دی راغلی، خو د (ملي موسیقي) او (زموږ کومه موسیقي ملي رنګ لري؟) تر سرلیکونو دوه ځانګړې لیکنې په (رڼه چینه) کې خوندي شوي دي، چې دا دواړه لیکنې زموږ د ملي موسیقي څرنګوالی په ګوته کوي.

(۲۴: ۱۱۵۲-۱۱۵۴)

۷- شلمه پېړۍ او پښتانه: په دې نامه هم د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې د یوه اثر یادونه راغلې ده. دا یادونه هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې شوې ده او ځینو نورو اثارو کې هم د همغه بنسټ له مخې یو ځل بیا تکرار شوې ده. د دې کتاب د محتویاتو په باب تر دې دمه نور معلومات په لاس کې نه شته، چې څو مخه و او تر کومو سرلیکونو لاندې په کې لیکنې راغلې دي. دا چې د دې اثر خطي نسخه به اوس چېرته وي، په دې باب هم کره معلومات په لاس کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- پښتني پور: پښتني پور هم د پښتانه شعراء په پنځم ټوک کې د یوه ناچاپ مستقل اثر په توگه یاد شوی، خو د یاد کتاب مولف بیا د دې اثر په باب بیا نور معلومات نه ورکوي. تر هغه وروسته چې استاد بختاني خدمتگار (د ملی ادب او ژورنالیزم خدمتگار) په نامه د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب بل ځانگړی اثر ولیکه او لومړی ځل یې پر (۱۳٦۸ ل) کال د استاد خادم د لسم تلین په مناسبت چاپ کړ، بیا هم د دې اثر شرح نه ده راغلې، نو ځکه خو دا معلومه نه شوه چې دا یو مستقل اثر دی او یا هم کومه لنډه یا اوږده لیکنه چې د خپل وخت په کومه خپرونه کې چاپ شوې ده. د لیکنې له عنوان څخه ښکاري چې د پښتني کلتور د یوه دود (غچ) په باب به لیکل شوې وي.

۹- د پښتنو قامولي: په دې نامه هم د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د یوه ځانگړي اثر نوم راغلی دی، دا یادونه په پښتانه شعرا پنځم ټوک کې هم شوې او بیا چې ښاغلي مطیع الله روهیال د استاد بېنوا د (اوسني لیکوال) درې واړه ټوکونه سره یو ځای چاپ کړل، هلته هم د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې په لمن کې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په توگه ددې اثر نوم راغلی دی، خو نوره زیاته شرح یې نه ده ورکړې. په (رڼه چینه) دواړو ټوکو کې چې د استاد خادم د اکثرو نثرونو ټولگه ده، په هغه کې هم د (پښتنو قامولي) په نامه نه د کوم ځانگړي اثر او نه هم د کومې لیکنې متن راغلی دی. البته دې ته ورته نورې ډېرې زیاتې لیکنې په کې خوندي شوې دي.

۱۰- غوره سندرې: غوره سندرې هم په بېلابېلو تذکرو او د خادم صیب په پېژندنه کې د یوه ځانگړي ناچاپ اثر په توگه یاد شوی دی، خو په دې اړه نور معلومات نه دي ورکړل شوي. (رڼه چینه) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

(خادم باد سبا یم) کې په دې نامه د کوم ځانګړي اثر يادونه نه ده شوې. تر دې دمه موږ غوڅ حکم نه شو کولای چې (افغاني موسيقي) او (غوره سندرې) به يو اثر وي، يا بېلابېل او يو بل سره به څومره ارتباط لري؟ کېدی شي (غوره سندرې) د يو شمېر غوره سندرو ځانګړې ټولګه وي. (افغاني موسيقي) يو جلا اثر دی چې مخکې مو ورته يادونه وکړه.٠ خو په ادبي تذکرو کې دا دواړه بېلابېل اثار ګڼل شوي چې تر دې دمه لا چاپ شوي نه دي.

۱۱- د پښتو مشاعرې: په (پښتانه شعرأ) پنځم ټوک کې په دې نامه د يوه ناچاب اثر يادونه شوې ده او تر هغه وروسته نورو چاپ شويو تذکرو کې يې هم يوازې يادونه راغلې ده، نه دا چې دا اثر يې تشريح کړی وي.

په (رڼه چينه) او (خادم باد سبا يم) کې هم په دې باب په مشخص ډول څه يادونه نه ده راغلې، خو په (رڼه چينه) کې د شعر او شاعرۍ په باب نور ګڼ مسايل راغلي دي، لکه: (د شعر او شاعرۍ په باب سوال او ځواب، د پښتو شاعرۍ معيار، د رحمان بابا مشاعره) او ځينې نورې ليکنې راغلي، خو تر پورته عنوان لاندې د يوه مستقل اثر يادونه نه ده شوې او نه کوم متن راوړل شوی دی.

البته په (خادم باد سبا يم) کې د خادم صيب او ځينو نورو شاعرانو تر منځ د يو درېو مشاعرو يادونه راغلې او د هغو اړوند شعرونه يا نظمونه هم ورسره چاپ شوي دي. ددې احتمال هم شته چې (د پښتو مشاعرې) تر عنوان لاندې اثر کې استاد خادم د يو شمېر ترسره شويو مشاعرو شعرونه خوندي کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- د تنقید حق: د تنقید حق هم د استاد خادم په ناچاپه مستقلو اثارو کې ګڼل شوی، لومړی ځل چې دا اثر پر (۱۳٦۷ل) کال په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) کې د ناچاپ اثر په توګه یاد شوی، تر هغه وروسته چې نورو تذکره لیکونکو یا څېړونکو له دې اخځ څخه ګټه اخیستې، هغوی ټولو دا په همغه شان راوړی چې په لومړي اخځ کې ښودل شوی دی، خو په یوه څېړنیز اثر کې هم ددې اثر په باب معلومات نه دي راغلي چې د دې اثر کمیت او څرنګوالی تشریح کړي.

۱۳- ساتلې خزانه: ساتلې خزانه هم د پورتنیو یادو اثارو په توګه یو بل ځانګړی اثر ښودل شوی دی. دا یې هم د استاد ناچاپ ځانګړی اثر ګڼلی دی، خو هېڅ تذکرې تشریح نه ده ورکړې، چې دا کومه ادبي تذکره ده، د پخوانیو شاعرانو د شعرونو غورچاڼ دی او که د پښتنو د تاریخ په باب ځانګړی اثر دی او یا هم کومه لیکنه ده. ادبي تذکرو یوازې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په نوملړ کې راوړې ده.

۱۴- د پښتو ولسي ادب: د پښتو ولسي ادب هم د استاد خادم په ځانګړو ناچاپه اثارو کې شمېر شوی اثر ګڼل شوی، البته دې کې هېڅ شک نه شته چې خادم صیب د ولسي ادب په باب ګڼ شمېر متفرقه لیکنې پر خپل وخت په رسنیو کې خپرې کړې دي، کېدی شي دا د همغو لیکنو یوه ټولګه وي، خو تر دې وخته د کوم ځانګړي اثر په توګه چاپ شوې نه ده او یوازې د ناچاپه اثارو په نوملړ کې یې یادونه راغلې ده.

۱۵- افغاني حکومت: د (افغاني حکومت) تر نامه لاندې د (پښتانه شعرا) په پنځم ټوک کې د دې اثر یادونه راغلې او دا یې د خادم صیب یو ځانګړی چاپي اثر ګڼلی دی. د خادم صیب د اثارو د پلټنې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهير کې ياد اثر ما ته تر گوتو نه شو او نه هم د هغه په منثورو کلياتو (رڼه چينه) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر يا ليکنې متن موجود دی. په (رڼه چينه) دواړو ټوکونو کې د خادم صيب اکثره چاپي ليکنې په تېره بيا مستقل چاپي اثار خوندي شوي دي، خو تر پورته عنوان لاندې د کوم ځانگړي اثر يادونه په کې نه ده راغلې.

۱٦- مليت او بين المليت: د (پښتانه شعراء) پنځم ټوک کې نيشنليزم او انټرنيشنليزم (مليت او بين المليت) په نامه د يوه ځانگړي چاپي اثر يادونه راغلې او پورته عنوان يو چاپي اثر گڼل شوی دی، ما ته خو تر دې دمه د يو خپلواک اثر په توگه د دې اثر چاپي نسخه تر سترگو نه شوه، البته په دې نامه د استاد يوه ځانگړې ليکنه شته چې په (رڼه چينه) دويم ټوک کې په (۹۰۳-۹۰۵) مخونو کې چاپ شوې ده، دا ليکنه په دري ژبه ده او تر دې دمخه په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. څرنگه چې خادم صيب پر ملت، مليت، قوميت او نورو ملي مسايلو ډېرې زياتې ليکنې کړي دي، نو د دې احتمال شته چې دا ليکنې يې تر پورته عنوان لاندې سره اوډلې وي، خو مخکې تر دې چې د يوه ځانگړي اثر په توگه چاپ شي، په متفرق ډول خپرې شوې دي.

۱۷- کوشانيان څوک وو؟: استاد بختاني (کوشانيان څوک وو؟) اثر د استاد خادم د چاپي اثارو په لړ کې (۲۱)شمېره اثر گڼلی، چې چاپ شوی دی، خو نور تفصيل يې نه دی ورکړی. البته په همدې نامه يوه ځانگړې ليکنه په (رڼه چينه) دويم ټوک کې چاپ شوې ده. (۲۳: ۴٦۳ – ۴٦۹)، خو د يوه مستقل کتاب په بڼه ما ته تر اوسه په لاس نه دی راغلی، په (رڼه چينه) کې هم دا ليکنه (د لرغوني پښتانه قومونه) څخه رااخيستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸ - پارتیان ځوک وو؟: دا هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې د استاد خادم یو ځانګړی اثر ګڼل شوی دی او د چاپي اثارو د لېست په لړ کې (۲۰)مه شمېره ورکړل شوې ده، خو په دې برخه کې نور توضیحات نه دي ورکړل شوي، کېدی شي دا هم د استاد خادم کومه ځانګړې لیکنه وي، چې استاد بختاني هغه د چاپي اثارو په لړ کې د یوه ځانګړي اثر په توګه ګڼلې ده.

۱۹- د خوشال او رحمان موازنه: په دې نامه د استاد خادم د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، خو تر اوسه پورې لا د ځانګړي اثر په توګه چاپ شوی نه دی. ځینې نور څېړونکي بیا په دې نظر دي چې استاد خادم د خوشال خان خټک او رحمان بابا د افکارو په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې، په دې لیکنه کې یې د پښتو ادب دا دوه ستر شخصیتونه او د هغو افکار پرتله کړي دي. خادم صیب په دې نظر دی چې ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري)) نو کومو تذکرو چې ((د خوشال او رحمان موازنه)) یو مستقل اثر بللی، غالباً موخه به یې د خادم صیب هغه تفصیلي لیکنه وي، چې استاد په همدې نامه لیکلې وه او یوه علمي سیمینار کې یې اورولې هم وه.

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د دغه اثر په باب وایي: ((دا د هغې رسالې نوم دی چې ده د خوشحال خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) د مړینې د (۲۸٦) تلین په بین المللي سیمینار کې اورولې ده او د لیکلو تاریخ یې ښایي پخوانی وي، ځکه د استاد د اثارو کوم لېست چې په اوسني لیکوال کې چاپ شوی دی، هورې هم د دې رسالې یادونه شته)) (۴۲: ۴۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰ - د پښتو د تاریخ یوه زړهپاڼه: (د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه) په نامه د استاد خادم د یوه ځانګړي ناچاپ اثر یادونه شوې، دا هم په همغو چاپي تذکرو کې راغلې چې دمخه مو یادونه وکړه. د دې ځانګړي اثر یا لیکنې د څرنګوالي په باب نور زیات څه نه دي ویل شوي.

۲۱ - نوې لار: استاد سر محقق زلمي هېوادمل په خپله هغه لیکنه کې چې د استاد خادم (مکارم الاخلاق) پر ژباړل شوي اثر یې کړې او په هغې کې یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو هم تفصیلي رڼا اچولې ده، د همدې لیکنې په پای کې د (نوې لار) اثر یادونه کوي، خو نور توضیحات یې نه دي ورکړي چې دا (نوې لار) کوم بېل ځانګړی اثر دی او که همغه (نوې رڼا) ده، چې د خادم صیب د هنري، نیمه هنري، څېړنیزو او تحلیلي لیکنو یوه ټولګه ده.

۲۲ - نوی ادب، شعر و ادب: په ځینو تذکرو کې (نوی ادب) هم د خادم صیب یو ځانګړی اثر بلل شوی، خو په دې باب یې نور توضیحات نه دي ورکړي چې دا څه ډول اثر دی. البته د نوي ادب، شعر او شاعرۍ او په ټوله کې د ادبیاتو په باب استاد خادم بېلابېلې لیکنې کړې چې ځینې یې په ځانګړو اثارو او ځینې یې هم په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. په (رڼه چینه) منثورو کلیاتو کې هم دا ډول لیکنې راغلې دي، کېدی شي د همغو لیکنو ټولګې ته یې (نوی ادب) نوم غوره کړی وي، خو لا تر دې دمه د ځانګړي او مستقل اثر په توګه چاپ شوی نه دی. دغه راز د ((شعر و ادب)) په نامه د لیکنو یوه بله ځانګړې مجموعه چاپ شوې ده، سرمحقق زلمی هېوادمل له دغې مجموعې سره د استاد خادم د لیکنو د ارتباط په باب وایي: ((په (شعر و ادب) نومې مجموعه کې د استاد خادم دغه لاندې لیکنې: (د شعر غرض او غایه، ادب

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حیات، د شعر او شاعرۍ په باب) او د ادبیاتو او شعر په باب په عمومیاتو خبرې لري.)) (شعر او ادب) مجموعه عبدالله بختاني راټوله کړې او پر (۱۳۳۳ل) کال پښتو ټولنې چاپ کړې ده.

۲۳- علمي پښتونولي: علمي پښتونولي هم د خادم صیب یو اثر ګڼل شوی او هېوادمل صیب یې په پر (مکارم الاخلاق) باندې په خپله لیکنه کې یادونه کړې، د دې اثر په باب په نورو ځایونو کې مشخص معلومات نه شته چې د اثر څرنګوالی او څومره والی په ګوته کړي.

۲۴-غریزه حب خیر: په دې نامه د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د یوه اثر نوم راغلی دی. تر (پښتانه شعراء) پنځم ټوک وروسته په نورو ادبي تذکرو کې هم د دې اثر یادونه شوې، خو یوازې نوم یې یاد شوی دی، نور یې هېڅا پر څرنګوالي او څومره والي بحث نه دی کړی.

۲۵- اسماني غږ: د استاد قدرمنې لور (ډاکټرې ثریا خادم)د (اسماني غږ)په نامه د استاد د یوه ځانګړي اثر یادونه کړې ده. دې د (نبوغ او عبقریت) اثر د دویم چاپ په پیل کې په (یادونه او مننه) کې ویلي دي: ((په نږدې راتلونکي کې به (اسماني غږ) او (د مرغلرو امېل) کتابونه چې د چاپ چارې یې روانې دي، ستاسو مطالعې ته وړاندې شي.)) (نبوغ او عبقریت، یادونه او مننه مخ) . په (رڼه چینه) لومړي ټوک کې هم د (اسماني غږ) په نامه یو نثر شته چې د یاد کتاب په (۱۵۴-۱۵۵) مخونو کې چاپ شوی دی. (۲۳: ۱۵۴-۱۵۵) استاد خادم دا لیکنه په (کهي) کلي کې د (۱۳۳۷ل) کال د غبرګولي میاشتې پر (۲۳)مه نېټه کړې ده.

۲۶- د پښتون د ستې ځانګې: پر (۱۳٦۷ل) کال چې (پښتانه شعرا پنځم ټوک) چاپ شو او د استاد خادم د اکثرو چاپي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناچاپه اثارو نوملړ يې خپور کړ، نو د (پښتون د ستې ځانګې) په نامه په چاپي او ناچاپه اثارو کې د کوم اثر يادونه نه ده شوې، خو پر (۱۳۹۴ل) کال د (نبوغ او عبقريت د بيا چاپ پر مهال د ډاکټرې ثريا خادم د يادونې له مخې (د پښتون د ستې ځانګې) اثر چاپ شوی دی، خو زما له هڅو سره سره د دې ليکنې تر مهاله ما د دې اثر چاپي بڼه ترلاسه نه کړای شوه.

۲۷- لرغوني افغانان: که څه هم په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (لرغوني افغانان) په نامه د استاد خادم د کوم ځانګړي اثر يادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطيف ياد د استاد خادم دژوند او اثارو په باب په يوه ځانګړې ليکنه کې دا (لرغوني افغانان) د استاد خادم يو ځانګړی ناچاپه اثر ګڼلی دی. (لرغوني پښتانه قومونه) په نوم چې مو د مخه د کوم اثر يادونه وکړه، کېدی شي (لرغوني افغان) او لرغوني پښتانه قومونه) يو اثر وي.

۲۸ - د پښتونولۍ ادب: (د پښتونولۍ ادب) په نامه په نورو ادبي تذکرو کې د کوم ځانګړي اثر يادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطيف ياد ورته په خپله يوه ځانګړې ليکنه کې نغوته کړې ده. څرنګه چې استاد خادم د پښتو او پښتونولۍ‌او دېته نورو موضوعاګانو په باب ګڼ شمېر ليکنې کړي دي، د (پښتونولۍ روح) په نامه هم استاد خادم يوه ځانګړې ليکنه لري چې په (رڼه چينه) کې هم خپره شوې ده، خو د (پښتونولۍ ادب) په نامه ليکنی متن او يا هم د هغې د څرنګوالي په باب معلومات مې ترې دې دمه ترلاسه نه کړای شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹- لوی سهاک: ښاغلي لطیف یاد د یوه ځانګړي اثر په توګه د (لوی سهاک) په نامه د یوه ناچاپه ځانګړي اثر یادونه کړې ، خو نورو ځایونو کې د یوه ځانګړي اثر په توګه د دې اثر یادونه نه ده شوې.

۳۰ - ټولنپال افغان مونوفیسټ: ښاغلي لطیف یاد د ټولنپال افغان مونوفیسټ په نامه د استاد خادم په اثارو کې د یوه چاپي اثر یادونه کړې ده. په نورو تذکرو کې د دې ځانګړي او یا هم چاپي اثر یادونه نه ده راغلې، خو خادم صیب همدې ته په ورته مفهوم ډېرې لیکنې کړي دي. له هغې جملې څخه یې یوه په (رڼه چینه، دویم ټوک) کې چاپ شوې ده. که د خادم صیب دا ډول لیکنې سره راټولې شي، نو حجم یې تر یوه ځانګړي اثر هم پورته کېږي.

د یادونې وړ ده چې د (ټولنپال افغان مونوفیسټ) په نامه د (افغان ملت) جریدې په لومړۍ ګڼه کې هم ځینې مطالب خپاره شوي دي. سرمحقق زلمی هېوادمل هم د استاد خادم له خولې د دې اثر د شتوالي تائید کوي.

۳۱ - کنفرانسونه: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې (کنفرانسونه) د استاد خادم یو ناچاپ اثر ګڼل شوی دی، په دې اثر کې د خادم صیب هغه ویناوې او لیکنې شاملې دي چې ده د ملي شورا مشرانو جرګې ته کړي او یا هم په نورو علمي، ټولنیزو او سیاسي غونډو کې یې اورولې دي. د دې ډلبندۍ ځینې لیکنې په متفرق ډول د هېواد په چاپي خپرونو کې خپرې شوې دي، خو د ځانګړي اثر په توګه لا تر دې دمه چاپ شوې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- ادبي تذکرې او تاریخ لیکنه:

پر پورتنیو یادو نثري اثارو سربېره چې زیاتره ټولنیز مسایل په کې بیان شوي دي، استاد خادم په تذکره لیکنې کې هم لوی لاس درلود.

خادم صیب یو له هغو لومړنیو لیکوالو څخه دی، چې په پښتو کې یې د تذکره لیکنې لپاره اساسي هلې ځلې کړي دي. دده او له ده سره د نورو ملګرو لیکوالو د زیار او کار له برکته د پښتنو لیکوالو د پېژندنې په باب د (تذکرة الشعرا) او (پښتانه شعرا) لړۍ توده شوه. ده نه یوازې دا چې په دې برخه کې پښتانه نثر لیکونکي او ناظمان راپېژندلي، بلکې د تذکره لیکوال لپاره یې د تذکره لیکنې یوه تیوري او عملي بېلګه هم وړاندې کړې ده. دده په قلم لیکل شوې تذکرې دادي:

۱- د پښتو نني لیکوال: دا د هغې زمانې د شاوخوا لیکوالو یوه تذکره ده، چې خادم صیب په کې ژوند کاوه، په دې تذکره کې د هر شاعر او لیکوال لنډه پېژندنه راغلې ده.

دغه تذکره د کابل کالنۍ د (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال ګڼو کې خپره شوې ده. په دې تذکره کې استاد په خپل خواږه قلم د لیکوالو پېژندنه او د هغوی د اثارو بېلګې وړاندې کړې دي. استاد بختانی په دې باب وایي: ((هو! خادم صیب د هغه وخت د نورو لیکوالو بیوګرافۍ لیکلې وې، خو د کابل کالنۍ مسول مدیر (سید قاسم رښتیا) بیا د نوموړي لیکوال (قیام الدین خادم) بیوګرافي لیکلې ده او د هغه د کار په پای کې یې خپره کړې ده. زه فکر کوم چې دا د استاد خادم په شمول د پښتو د معاصرو لیکوالو لومړنۍ تذکره ده چې ابتکار یې استاد خادم ته راجع کېږي.))

(۲۹: ۳۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د پښتو نني ليکوال) د تذکرې د چاپي قدامت له مخې د پښتو د لومړنيو چاپي تذکرو له جملې څخه ده. دلته د دې خبرې يادول هم په کار دي، کوم ليکوال چې په دې تذکره کې له استاد خادم څخه پاتې شوي و، وروسته ورپسې استاد رښتين معرفي کړل او په همدې نامه يې پر (۱۳۱۹ل)کال په (کابل کالنۍ) کې چاپ کړل.

۲- د پښتو نثر تاريخي تطورات او د نثر ليکونکو تذکره:

((دا د پښتو نثر يوه تاريخي پلټنه ده چې په هغې کې د پښتو د پخوانو نثر ليکونو پېژندنه هم شوې ده، د استاد خادم دغه رساله د کابل کالنۍ د (۱۳۱۹ل) او (۱۳۲۰ل) کال په ګڼو کې خپره شوې ده.

په همدې زمانه کې د پښتو ټولنې له خوا، د پښتو شاعرانو د تذکرې ليکلو کار هم روان و، (تذكرة الشعرأ) او د (پښتانه شعرا) لړۍ د همغه کار نتيجه او ادامه ده. ځېنې څېړونکي وايي: ((داسې معلومېږي هغه وخت داسې فکر و چې د شاعرانو او ناظمانو د تذکرو بېله لړۍ وي او د نثر ليکونکو بېله، ځکه نو دغه د نثر برخه استاد خادم ته رسېدلې وه. کاشکې له هماغه پيل نه د نظم او نثر د ليکوالو د تذکرې ليکلو ګډه سلسله پيل شوې وای، ځکه چې د پښتو ادب او ليکوالۍ په دواړو خواوو کې زيات کار شوی دی او زموږ د پوهانو، شاعرانو، ليکوالو د فکر او هنر مرغلرې په دواړو لړيو کې پېيل شوې دي. که ددې دواړو خواوو تذکرې سره يو ځای وای، نو د ادب تاريخ د ليکوالو لپاره به کار اسان شوی وای.)) د استاد خادم له خوا ليکل شوې تذکره هم د لومړنيو چاپي تذکرو له جملې څخه ګڼل کېږي.

۳- پښتانه شعرأ: که څه هم دغه لړۍ تر پنځم ټوکه پورې خپره شوې، شپږم او اووم ټوک يې هم د استاد بختاني په زيار ترتيب شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. استاد خادم د دغې لړۍ په لومړۍ کړۍ کې چې د استاد حبیبي په زیار او دویمه کړۍ کې چې د استاد رښتین په زیار په ترتیب سره پر (۱۳۲۰ل) او (۱۳۲۱ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې، خپله ونډه اخیستې ده. په لومړي ټوک کې مدون لیکلي چې: ((ښاغلی قیام الدین خادم، چې تر ټولو لومړی حق لري او د کتاب ډېرې برخې یې لیکلي او په پلټنو کې یې زیار کښلی دی.)) د دویم ټوک مدون بیا استاد خادم په مرستندویانو کې راوستی دی. د پښتانه شعرا په دویم ټوک کې (میانعیم، عبدالنبي، مراد علي، نورالدین، نعمت الله، ملا مقصود، نوروز، غلام محمد او میر احمد شاه) د استاد خادم په قلم معرفي شوي دي.

۴- مجلسي شاعران: دا کتاب هم یوه تذکره ګڼل شوې ده، دا اثر د استاد خادم د ژوند پر مهال هغه په خپلو ناچاپو اثارو کې ګڼلی او تر دې دمه (۱۳۹٦ل) کال پورې چاپ شوی نه دی، په غالب ګومان په دې کې به پښتو ولسي شاعران معرفي شوي وي، خو څرنګه چې اوس ددې اثر کومه نسخه زموږ په واک کې نه شته، نو ځکه ډېر بحث پرې نه شو کولای، چې څومره او د کومو سیمو شاعران به په کې معرفي شوي وي.د یادونې وړ ده چې په همدې نامه (دردمند) صیب هم یو اثر لیکلی او په متفرق ډول یې کابل مجله کې چاپ کړی دی.

۵- روهي ګلونه: روهي ګلونه که څه هم بشپړه تذکره نه ده، خو د تذکره لیکنې یو څه تومنه لري او هغه دا چې په دې ټولګه کې استاد په خپل عالي ذوق له (بېټ نیکه) رانیولې ان د للمې تر (ملا احمد ګله) د (پنځوسو شاعرانو) د شعرونو بېلګې غوره کړي او راټولې کړې دي. دغه اثر پر (۱۳۲٦ل) کال خپور شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر د پښتو د پنځوسو تنو شاعرانو د شعرونو انتخابي مجموعه ده چې خادم صاحب د پښتو شعر له دومره پراخې او بډایې ذخیرې څخه ضرور د ډېرې مودې په ترڅ کې انتخاب او د موضوع له مخه په شپږو بابونو کې ترتیب او تدوین کړې ده. هر باب یې څو فصلونه او هر څپرکی یې ځانله ځانله عنوانونه لري. د استاد خادم خبره: ((څومره چې دا مجموعه یوه ادبي مجموعه ده او د ادب او شعر د نزاکتونو او شهکاریو څخه ډکه ده، هغومره د ژوند او زندګۍ د اسرارو خزانه هم ده.)) استاد ددې ارزښتمن اثر متن پر (۱۳۲۵ل) کال بشپړ کړی او پر (۱۳۲٦ل) کال چاپ او خپور شوی دی.

استاد عبدالروف بېنوا ددې کتاب په باب وایي:

((دا ښکلي ګلونه چې د ښاغلي خادم په زیار راغونډ شوي دي او د پښتو ادب مینانو ته د سوغات په توګه وړاندې کېږي، دا هغه ګلونه دي چې د پښتو د پخوانیو شاعرانو د زړه په وینو روزلی شوي دي.

څنګه چې تر اوسه پورې د پښتو ژبې په ادبیاتو کې داسې یو جامع منتخبات نه وو او ښاغلی خادم چې د پښتو یو پیاوړی ادیب دی په دې کار ګوتې پورې کړې او بریالی شوی دی، نو پښتو ټولنه دا خپله وظیفه ګڼي چې ددې فاضل د ستایلو وړ خدمت وستایي او په دې انتخاب ده ته تبریک ووایي او هم په دې ګلونو سره د هغو پردیسانو روح ښاد او یاد کړي چې دوی به د خواږه وطن په بېلتون کې ویل:

قاصدان له روهه نه راځي مدت شو
سلام باد رارسوي منت یې تم دی

او له خدایه غواړي چې داسې ډېر اثار پښتنو ته وړاندې کړي.))
(۲۹: ۳۹-۴۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- په تذکرة الاولیا تبصره: استاد بختاني د استاد خادم د اثارو دپېژندنې په لړ کې (په تذکرة اولیا تبصره) د هغه په چاپي اثارو کې یو اثر ګڼلی، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي.

ج- ژباړه:

استاد خادم په پښتو ادبي نثر لیکوالو کې یو له هغو معاصرو او لومړنیو لیکوالو څخه ګڼلی شو چې منثوره ژباړه یې کړې ده. استاد پر پښتو او دري سربېره په اردو او عربي ژبو دومره برلاسی و چې کره ژباړه یې ترې کوله. اردو یې په هندوستان کې د پاتې کېدو پر مهال او عربي یې د دیني کتابونو له لیک لوست څخه زده کړې وه. انګلیسي ژبه یې هم تر هغه حده زده وه چې علمي ګټه یې ورڅخه پورته کولای شوه. استاد خادم د ژباړې په برخه کې یو لړ اثار راپرېښي چې څه یې په کتابي بڼه خپاره شوي، ځینې په متفرقه ډول د خپل وخت په چاپي رسنیو کې او څه یې هم خواره واره دي او تر اوسه لا چاپ شوي هم نه دي.

۱- د کوچنیانو اخلاقي پالنه: استاد خادم دغه رساله چې اصلاً (هر برت سپنسر) په انګرېزي ژبه لیکلې وه، له اردو څخه پښتو ته راژباړلې ده. د کتاب په باب یې خپل تحلیل او څرګندونې هم ځای پر ځای لیکلي. دغه ژباړه پر (۱۳۱٦ل) کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې ده. دا هم د پښتو ټولنې د چاپ په لړۍ کې لومړنی اثر دی او هم د استاد خادم د چاپ شویو کتابونو لومړی نمبر اثر دی. تر دې وروسته بیا هم پښتو ټولنې او هم خپله خادم صیب ګڼ شمېر اثار ټولنې ته وړاندې کړل.

۲- اصحاب کرام: دغه ژباړه پر (۱۳۱۴ل) کال بشپړه شوې او بیا پر (۱۳۵۰ل)کال پېښور کې د (لوی اصحابان) په نوم خپره شوه. ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب خطي نسخه د استاد بختاني په وينا په دوو ټوکونو کې د افغانستان په ملي ارشيف کې تر (٦٢) او (٦٥) نومرو لاندې خوندي ده. دا د اسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد (ص) د لويو اصحابانو سيرت او تاريخ دی استاد خادم په ډېر دقت او علمي صلاحيت په خوږه او روانه پښتو ترجمه کړی دی. دا کتاب دومره مهم دی چې زموږ ځينو عالمانو يې د اسلامي تحقيقاتو د مرکز له خوا د هغه د اکاډميک متن د بيا بيا چاپ غوښتنه کړې ده.

۳- د شريف سرگذشت:د شريف سرگذشت هغه ناول دی چې (نياز فتحپوري) په اردو ژبه ليکلی. استاد خادم دغه ناول په روان او سليس نثر پښتو ته راژباړلی، چې د ژباړې رنگ پرې نه ښکاري. دغه ناول پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح ورځپاڼې) له خوا خپور شوی دی. ددې اثر په باب ويل کېږي چې پر (۱۹۴٦م) کال يې د (استقلال) جايزه واخيسته، دغه راز دغه ژباړه پر (۱۹۴۷-۱۹۴۸م) کلونو کې د کندهار په (طلوع افغان) کې خپره شوه، تر دې وروسته په اصلاح کې او بيا پر (۱۹۵۳م) کال د يوه مستقل اثر په توگه خپره شوه.

۴- د افغانستان پخوانی تاريخ:د سرمحقق زلمي هېوادمل په وينا: ((د افغانستان د پخواني تاريخ د لومړي ټوک يوه برخه هم استاد خادم ژباړلې ده. دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده او بيا د نورو برخو له ژباړې سره يو ځای پر (۱۳۳۴ل) کال د تاريخ انجمن له خوا چاپ شوې ده.)) (۴۴: ۵۵)

۵- اريانا دايرة المعارف: استاد خادم د اريانا دايرة المعارف ځينې برخې هم پښتو ته ژباړلې دي، دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، د دایرة المعارف دا برخه پر (۱۳۵۵ل) کال (د اریانا دایرة المعارف ټولنې) له خوا چاپ شوې ده.

٦- مکارم الاخلاق: دغه کتاب په عربي ژبه د (الشیخ عبدالقادر المغربي) له خوا د (الاخلاق والواجبات) په نوم لیکل شوی دی. استاد دغه کتاب په ډېره روانه ژبه په پښتو نثر د (مکارم الاخلاق) په نوم راژباړلی دی. استاد د دغه کتاب ژباړه پر (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳)مه بشپړه کړې ده. خو یاد اثر پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې اداري له خوا خپور شوی دی. دغه کتاب په دویم ځل په پېښور کې یونیورسټي بک ایجنسۍ هم خپور کړی دی. د (مکارم الاخلاق) د ژباړې د څرنګوالي او د اثر د محتویاتو په باب ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل یوه بشپړه تحلیلي او څېړنیزه لیکنه کړې او د (امیرعلیشېر نوایي) په یاد د چاپ شویو مقالو په ټولګه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې د (مکارم الاخلاق) پر محتویاتو او ژباړې بحث شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او په تېره بیا د هغه د اثارو پر محتوایي وېش هم تفصیلي بحث شوی دی. د دې لپاره چې د مکارم الخلاق پر ټوله محتوا ښه خبر شو، نو ښه به وي چې ددې مقالې ځینې برخې دلته راانتقال کړو:

سرمحقق زلمی هېوادمل د خپلې لیکنې په دوام هغې پوښتنې ته ځواب وایي او په دې باب رڼا اچوي چې مورږ به خپله ژبه (پښتو) کې هم په دې باب کوم کتاب لرو که نه؟ سرمحقق زلمی هېوادمل په دې باب وایي:

[له نېکه مرغه په دې نامه په پښتو کې هم یو کتاب شته، چې د خواندمیر د مکارم الاخلاق ترجمه نه، بلکې محتویات یې هم د خواندمیر له مکارم الاخلاقه توپیر لري!

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو مکارم الاخلاق د الشیخ عبدالقادر مغربي د ((الاخلاق والواجبات)) پښتو ترجمه ده، چې مترجم دغې موضوع ته په خپله سریزه کې داسې اشاره کړې ده: ((دغه کتاب چې پورته مو ورته اشارت وکړ، په عربي ژبه د (اخلاق و الواجبات)) په نامه لیکل شوی دی، چې زه یې دې پښتو ترجمې ته مکارم الاخلاق وایم، مترجم به خپله څلور مخیزه سریزه کې چې د مکارم الاخلاق د ترجمې په پیل کې یې چاپ کړې، د دې ترجمې اصلي هدف داسې بیانوي: ((له ډېرې مودې څخه زما په زړه کې دا خبره گرځېده، چې د پښتنو د استفادې د پاره په پښتو ژبه څه داسې کتابونه ولیکل شي، چې د قران او حدیث په رڼا کې د اخلاقو فردي، عایلوي، اجتماعي او مدني موضوعگانې په کې د زمانې د تغیراتو او د مدنیت د تطوراتو سره سم، د نن ورځې په اصطلاح او اسانه ژبه ښودل شوي وي او د حکمت ښکلا په کې هم موجوده وي.))

په پښتو مکارم الاخلاق کې دغه لاندې موضوعات راغلي دي:

د ((مکارم الاخلاق)) تر لوی سرلیک لاندې: پر عمومیاتو سربېره، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، تر کوچنیو عناوینو لاندې پر همدغو لوړو موضوعاتو بحث شوی دی.

پر دغو مقدماتي خبرو پسې د کتاب لومړی باب د ((شخصي واجبات)) تر سرلیک لاندې پیل کېږي او په دې باب کې دغه لاندې موضوعات څېړل شوي دي: جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، حیا او د سترگونو، امید او نامیندگي، سعیه او عمل، کرنه او رغونه، کسب او تجارت، اقتصاد او اسراف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دوهم باب کې د ((کورني واجبات)) تر سرلیک لاندې پر دغه لاندې موضوعاتو خبرې کېږي:

کور او کهول، د ښځې کړنه او پرېښونه، نمسي او کړوسي، مور و پلار، ښځې او پلار مړي.

لوړ یاد شوي موضوعات د کتاب په لومړي جلد کې راغلي، په دوهم جلد کې د اجتماعي واجبات تر لوی سرلیک لاندې پر دغو لاندې موضوعاتو بحث شوی دی:

ګډوالی او بېلوالی، مرسته او محبت، زړه سوی او مهربانی، په حیواناتو باندې رحم، خیرات او زکوة، امانت او عهد، حق ویل، عدل او ظلم، کینه او حسد، غیبت او چغلي، نفاق یا ریا، مدني واجبات، حکومت او وطن، اطاعت او منښت، حرب او دفاع، دوهم جلد همدلته پای ته رسي او بیا د کتاب ((خاتمه)) ده، چې د (قران بحثونه) تر لوی سرلیک لاندې یې پر دغو موضوعاتو مطالب بیان کړي دي:

د ایتونو او سورتونو ترتیب، د قران یادول او لیکل، د قران تعلیم او ښودنه، د قران اول وارغونډول، د قران دویم ځل غونډول، قران ته په ابتداء کې د مسلمانانو توجه، په ابتداء کې د قران په لوستلو کې اختلافات، بسوالی، د عثمان په یوه لهجه، قران د څه د پاره راغلی دی؟ د قران اساسي تعلیمونه، د قران اعجاز، د قران محکمات او متشابهات، د قران تفسیر او تا ویل، د موول او متشابه لږوالی او ډېروالی، ناسخ او منسوخ په قران کې، د قران علوم، په قران باندې تفسیر لیکل، ړومبنی سړی چې تفسیر یې ولیکلو او په دې کې د سلفو طریقه، په منځنیو پېړیو کې د تفسیر حالت، په وروستیو پېړیو کې د تفسیر حال، د حدیثو بحث، د حدیثو علمونه، د حدیثو لیکل او غونډول، د حدیثو غونډولو او تصیح

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته اهتمام، د حديثو مشهور علماء او کتابونه، په لومړي عصر کې د خپل پيغمبر د حديثو يادولو ته د مسلمانانو د توجه نمونه، په منځينو پېړيو کې د حديثو علم، د حديثو علم، په وروستنيو پېړيو کې، د حديثو پرېښودنه ډېره زمانه کېدی شي.

د مکارم الاخلاق پښتو ترجمه د (۱۳۱۸ل) کال د ميزان پر (۱۳مه) نېټه بشپړه شوې او مترجم پرې سريزه د همدغه کال د همدې مياشتې پر (۲۷)مه نېټه کښلې ده.

دغه ترجمه شوی متن لومړی ځل په کابل کې په (۱۳۴۳ل) کال (۳۱٦مخه) د هېواد د نشراتي موسسې له خوا چاپ شوی دی او دويم ځل (۳۰۳مخه) د يونيورسټي بک ايجنسي له خوا په پېښور کې چاپ شوی دی، چې وروستی چاپ يې د چاپ کال نه لري. د مکارم الاخلاق د پښتو ترجمې د معرفۍ په ترڅ کې دا ښکاره نه شوه، چې دغه ترجمه چا کړې ده؟

د مکارم الاخلاق مترجم د پښتو لوی خدمتګار او په پښتو او پښتونولی مين ليکوال او شاعر ارواښاد استاد قيام الدين خادم دی]. (۴۲: ۳۵- ۳۹)

۷- يو مسلمان او ټوله اروپا: دا اثر هم د استاد خادم له خوا يو ژباړل شوی ډرام ګڼل شوی دی، خو زموږ ليکوالو ددې ډرام په باب ډېر معلومات نه دي وړاندې کړي، چې لومړی ځل چېرته او څه وخت چاپ شوی دی.

۸- د مور مينه: دا د استاد خادم له خوا يو ژباړل شوی اثر دی، په دې اثر کې چې (د مور زړه، روسيې سجيه، دا عصر د مليتونو دی، د دنيا ټول انقلابونه کلتوري دي) موضوعګانې هم راغلې دي. (۲۳: ۱۵۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپله استاد خادم هم په دې هکله نظر ورکړی، هغه وايي: ((دا قصه (م.ګورکي) ليکلې ده، ګورکي دروسي ادبياتو د اسمان ځلاند ستوری دی، چې شرق او غرب يې پېژني، د ډېر تعريف محتاج نه دی، د ګورکي اثار هم ښکلي دي، دا کيسه هم شعر دی او هم حقيقت او هم خورا لوړ پند او عبرت.

د دې قصې د ترجمې په وخت کې ما د قضيې په ترتيب کې لږ شانې تغيير کړی دی؛ مګر د ګورکي د نوم او ضمير احترام هېڅوک دېته نه پرېږدي چې د هغه په اسلوب کې ګوتې ووهلی شي.)) (۲۳: ۱٦۱)

(د مور مينه) له ځينو نورو ليکنو سره يو ځل پخوا چاپ شوې وه او دويم ځل د خادم صيب دمنثورو کلياتو (رڼه چينه، لومړي ټوک) کې د (ژباړې) تر ډلبندۍ لاندې له (۱٦۲)څخه تر (۱٦۸)مخونو پورې يو ځل بيا چاپ شوې ده.

۹- د ريګويدا سرودونه: (د ريګويدا سرودونه)هم د استاد خادم يو ځانګړی اثر ګڼل شوی. که څه هم په زياترو ادبي تذکرو کې داستاد خادم د دې اثر يادونه نه ده شوې، خو ښاغلي لطيف ياد چې داستاد خادم پر ژوند او اثارو کومه ليکنه کړې او هغه يې د انټرنېټ په ځپو خپره کړې، د استادناچاپه اثارو په لړ کې يې ددې اثر يادونه هم کړې، خو نور تفصيلات يې نه دي ورکړي.په (رڼه چينه) کې بيا د يو ويدي سرود ژباړه خوندي شوې، دا ژباړه (ای ځمکې) نومېږي او په (۱۸۲)مخ کې چاپ شوې ده.

هـ - هنري نثر ليکنه:

د استاد او دده د هممهالو ليکوالو يو لوی نوښت دا دی چې دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د یو ډول داسې هنري نثري ټوټو ور پرانیست چې ژور فکر یې په عالي ذوق او لوړ خیال وړاندې کاوه. ځینې لیکوال وايي: ((د دوی دغه نثري ټوټې چې د شعر په کچه هنري قوت لري، شعر ګڼلی شو. له دغو نثرونو څخه د نثر لیکنې هنر زده کېږي. دغه نثرونه د تلپاتې خوند ځواک لري. په هر ځل لوستو او اورېدو نوی کېږي، لامل یې دادی چې د دغو نثرونو الفاظ پر یو داسې اهنګین مزي اوډل شوي دي چې یو ډول ځانګړې موسیقي لري. ژبه پرې ښه چلېږي. د ویلو پر مهال کوم ژبنی درونوالی نه لري، چې لوستونکی ستړی کړي. مانا یې په داسې کلمو او جملو کې رانغاړلې چې سندریز شور یې د زړه رګونه په ترنګولو راولي او سړی یې په خوند نه مړېږي.))(۱۲: ۳۱-۳۲) دلته غواړو د استاد خادم دې ډول اثارو ته هم نغوته وکړو:

۱- نوی ژوندون: دا د استاد خادم د لنډو ادبي نثرونو مجموعه ده چې د استاد پوهاند حبیبي له لیکنې سره سم ((مضامین یې ډېر عصري او حیاتي او افکار یې د جدیدې تربیې له اساس سره سم دي.)) ددې مجموعې پر ځینو نثرونو باندې د (رابندرانات ټاګور) او (علامه اقبال) د هنر او فکر اغېز لیدل کېږي. د استاد خادم دغه مجموعه پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ او خپره شوه چې هغه وخت او اوس هم د پښتو ادب مینانو ته ښه تحفه وه او ده. په خپله استاد خادم ددې ټولګې په باب وايي: ((نوی ژوندون زما د ډېرو مودو د فکري او قلمي زیار نتیجه او د منثورو اشعارو، ادبي نثرونو او عصري مضامینو مجموعه ده، د خپل ننګیالي قام حضور ته یې وړاندې کوم. له ښتنه غواړم چې زما دا زحمت زما د قام د حساسو افرادو او ادبي ذوق والاوو په مینه د ملیت (پښتو او پښتونوالي) ته مفید زیار وبلل شي.)) (قیام الدین خادم، نوی ژوندون، پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال.) د نوي ژوندون ټول نثرونه په (رڼه چینه ۱ ټوک) کې یو ځل بیا هم چاپ شوي دي

۲- خیالي دنیا: دا د استاد خادم د هنري نثر یا ادبي ټوټو یوه مجموعه ده چې ده ((منثور اشعار)) بللي دي. که سړی ورته ښه ځیر شي په دې ټوټو کې له زیات شعریت سره مخ کېږي. د الفاظو ښکلا، د معنا ژوروالی، ښکلي تصویرونه، د ژبې خوږوالی او فصاحت د دغو ټوټو هغه خصوصیتونه دي چې هغه د ښو شعرونو په قطار کې دروي. دا د استاد خادم د دغسې شعرونو دویمه چاپي مجموعه ده، د ځینو لیکوالو په نظر:

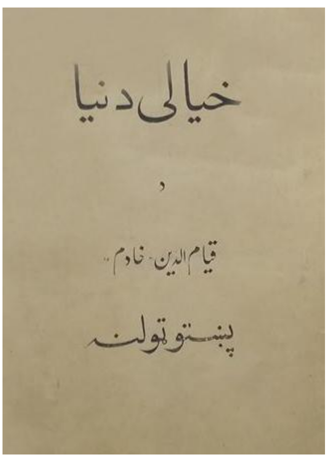

تر منظوم شعره ددې لیکنو یو شی کم دی چې هغه ریتم او اهنګ دی، هغه عروض دي. په نورو ژبو کې د (نوي شعر) یا (ازاد نظم) استازو لا عروضي قیدونه نه دي مات کړي، خو دلته دا قید هم مات شوی دی.

د استاد خادم په (خیالي دنیا)، د استاد الفت په (غوره نثرونو) او د خدمتګار په (مرغلرو) کې داسې ټوټې شته چې تر ډېرو منظومو شعرونو زیات شعریت لري. بېځایه نه ده چې خیالي دنیا، منثور اشعار بلل شوي دي.

خیالي دنیا د استاد خادم د (۵٦) ادبي پارچو یا منثورو شعرونو مجموعه ده چې پر (۱۳۳۹ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده او پر (۱۳۹۴) له کال، یو ځل بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا خپره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و- کیسه لیکنه:

استاد په خپل ادبي ژوند کې یو شمېر ولسي کیسې، ټوکې او ډرامې هم لیکلي چې د هېواد په خپرونو کې خورې ورې چاپ شوي، ځینې یې په کتابونو کې هم راغلي دي او ځینې یې لا ناچاپه پاتې دي، دلته یې یادونه کوو:

۱- سورګل: دا د استاد خادم له خوا لیکل شوی یو ډرام دی، چې دده د ژوند تر وروستیو کلونو پورې چاپ نه شو، استاد هم په خپلو ناچاپو اثارو کې یاد کړی دی. دا چې ددې ډرام خطي نسخه به اوس چېرته او چا سره وي، په دې باب معلومات نه شته او تر (۱۳۹٦ ل) کال پورې لا ورته د چاپ زمینه نه ده برابره شوې.

۲- ادبي قصې: دا هم د استاد د کیسو یوه ټولګه ګڼل شوی، چې په مستقل ډول لا خپره شوې نه ده. د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې یې یادونه شوې ده. د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې (د داستانو مجموعه) په نامه هم د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، غالباً چې دا دواړه به یوه واحده ټولګه وي. د استاد ځینې کیسې خورې ورې خپرې شوې هم دي.

۳- سید کمال او بابو جانه: (سید کمال او بابو جانه) د استاد خادم په منثورو ناچاپه اثارو کې یو مستقل اثر ګڼل شوی دی. خو حقیقت دا دی چې دایوه لنډې کیسې ته ورته یو اثر دی چې پخوا چاپ شوی او په (رڼه چینه) لومړي ټوک کې یو ځل بیا چاپ شوی دی. د سید کمال او ببوجانې کیسه د دوو ولسي مینانو په کرکترونو کې راغلې، د کیسې انجام تراژیک دی او د دواړو په مرګ تمامېږي. کیسه د یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتينې ولسي کيسې پر اساس ليکل شوی، خو ځينې برخې يې مبالغه ييز او افسانوي رنګ لري.

۴- د داستانونو مجموعه: (د داستانونو مجموعه) هم د استاد په ناچاپه اثارو کې يو ځانګړی اثر ګڼل شوی، پښتانه شعرا پنځم ټوک اوځينې نورې تذکرې يې يادونه کوي، خو لکه څنګه چې مو ورته دمخه اشاره وکړه، کېدی شي دا او (ادبي قيصې) يو اثر وي.

۵- د پښتونخوا کيسې: (د پښتونخوا کيسې) هم په بېلابېلو تذکرو کې چې پورته مو ورته نغوته وکړه، د استاد خادم يو مستقل ناچاپه اثر ګڼل شوی دی، د دې اثر دځرنګوالي په باب څېړونکو څه نه دي ويلي او تر (۱۳۹٦ل) کال پورې چاپ شوی هم نه دی.

٦- علمي سفرونه او يونليک: (په رڼه چينه لومړي ټوک) کې د استاد خادم د يونليک او علمي يادښتونو يادونه هم شوې ده. ((د استاد علمي سفر يادښتونه او يوه سفرنامه)) تر عنوان لاندې راغلي دي: ((په دې ټولګه کې د هېواد جنوبي برخو ته د استاد يو علمي سفر او د سفر پايله کې جغرافيوي او ژبني بحثونه د لوستو دي، همدارنګه يې يو سفري ګزارش هم زيات شوی دی او هغه مورږ ته د هندوستان د روغتون او ډاکټرانو وضعيت راښيي، استاد دلته ديوه ناروغ، ډاکټر او روغتون حالات په رښتينې ژبه وړاندې کوي، خپلو خبرو ته سپېروني نه ورکوي، چې څه يې ليدلي، پرې تېر شوي او خوړلي يا څښلي، هغه يې کټ مټ رانقل کړي دي.)) (۲۳:غ).

په داستاني يا کيسه ييزه برخه کې کېدی شي استاد خادم يو شمېر نورې کيسې هم ليکلې وي او يادو اثارو کې هم کېدی شي، ځينې اثار

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې یو بل سره ننوتي وي، خو موږ یې د وضاحت لپاره دټولو یادونه ضروري وبلله.

ز - درسي کتاب لیکنه:

استاد خادم پر هنري او تحلیلي نثر سربېره یو لړ ژبنۍ څېړنې او تحلیلي لیکنې هم کړې دي. دی په لومړي ځل هم پر یوې ژبنۍ موضوع د ښې لیکنې له امله ویاړل شوی او نمانځل شوی هم دی. پخپله وایي: ((زه، زما او څوک، چا)) مساله د محمد ګل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه چې ددې کلمو تفریق د ګرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښيي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادبا شامل شوه. مګر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومېګا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ما ته په نمانځنه کې راکړی شول.))

استاد خادم په ژبنۍ برخه کې هم ډېرې څېړنې او لیکنې کړې دي، ځینې لیکنې یې په متفرق ډول خپرې شوې دي او د لیکدود په باب یې یو اثر په خپلواک ډول هم خپور شوی دی.

استاد خادم کلونه کلونه د یوه استاد په توګه پاتې شوی او یو مهال د پښتو کورسونوو مدیر هم و او د کابل پوهنتون د استاد په توګه یې هم دنده ترسره کړې ده، نو د استادۍ او ښوونې په بهیر کې یې هم په مستقل ډول او هم یې له نورو سره د یو شمېر ښوونیزو اثارو په رامنځته کېدو کې ونډه اخیستې ده، چې دلته یې دې ډول اثارو ته نغوته کوو:

۱: پښتو پټې: دغه کتاب د لیکل دود په باب د استاد خپل تحلیل دی چې په پېښور کې خپور شوی دی. استاد خادم د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود په باب ځانګړی نظر درلود او اوسنی پښتو لیکدود یې د پښتو غږونو د پوره افادې لپاره کافي نه ګاڼه، نو ځکه یې دغه اثر ولیکه.

۲- پښتو په عربي لیکدود: به دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپ اثارو کې یو اثر موجود دی، چې تر اوسه لا چاپ شوی نه دی، لکه څنګه چې په (پښتو پټۍ) اثر کې مو یادونه وکړه چې استاد خادم عربي لیکدود د پښتو ژبې د غږیز جوړښت دافادې لپاره سم نه ګاڼه، نو ځکه یې په (پښتو پټۍ) اثر کې د هغې د نیمګړتیا یادونه کړې، دغه اثر چې (پښتو په عربي لیکدود)، نومېږي، په غالب ګومان به دا دواړه یو اثر وي، ځکه چې دواړه یوه موضوع تعقیبوي.

۳- پښتو نحوه: دا هم یو ژبنی اثر دی چې د پښتو ګرامر نحوي برخه رانغاړي، دا اثر هم د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې ګڼل شوی او د استاد بختاني په وینا دغه کتاب ده لیدلی و، خو تر دا مهاله لا خپور شوی نه دی.

۴: معلم پښتو: دا کتاب په کندهار کې خپور شوی دی، چې د پښتو زده کوونکو لپاره یو تدریسي اثر دی. پر هغه وخت چې دا کتاب چاپېده، پښتو تدریسي کتابونه د ګوتو په شمار وو، په تېره بیا د پښتو د زده کړو په باب تدریسي اثار، نو پر دې مهال چې هر چا هر څه لیکلي، د خپل وخت د اړتیا له مخې د زیات ارزښت وړ ګڼل کېږي. په دې اثر کې له استاد خادم سره د پښتو انجمن ځینو نورو غړو هم برخه اخیستې ده.

۵- پښتو کلي اول جز: دا هم د پښتو زده کوونکو لپاره یو درسي اثر دی. دا کتاب او نورې پاتې برخې یې د هغو زده کوونکو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل کېدې چې نوې یې پښتو زده کوله، یانې یو ابتدایي تدریسي اثر ګڼل کېدی شي.

٦- پښتو کلي دویم جز: دا هم د همدې لړۍ یوه بله کړۍ ده. یانې د ژبې لومړنی تدریسي کتاب دی.

٧- پښتو کلي درېیم جز: درېیم جز یې د همدې لړۍ یوه بله برخه ده. دا لړۍ په ترتیب سره لیکل شوې ده.

٨- پښتو کلي څلورم جز: (استاد خادم وایي په دې کتاب کې یې له خپلو ملګرو سره پوره برخه اخیستې ده). د پورته لړۍ بله کړۍ ده.

د پښتو کلي د دې ټولو برخو په باب باید وویل شي چې دا اثار ټول تدریسي او تعلیمي بڼه لري. د خپل وخت د اړتیا پر بنسټ لیکل شوي وو. البته یو شمېر لیکوال او کره کتونکي د دې اثارو په باب وایي چې دا اثار په پوره او کره ډول له تدریسي اصولو سره سم نه دي لیکل شوي او یو لړ نیمګړتیاوې په کې احساسېږي، دا خبره به تر یوه حده سمه وي، خو که د هغه وخت امکانات او اړتیاوې په پام کې ونیول شي، نو بیا هم دا یو خورا غنیمت کار دی. خو که موږ یې د اوسمهال له تدریسي اصولو سره ارزوو، طبیعي خبره ده چې په دې تول پوره نه خېږي.

٩- کره پښتو: کره پښتو لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، د پښتو ژبې د معیاري کولو په برخه کې لیکل شوی اثر دی، بېلابېلو تذکره لیکوالو دغه اثر د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د دغه اثر نوم هم یاد کړی دی. دا اثر هم تر دې دمه (١٣٩٦ل) کال پورې چاپ شوی نه دی. البته د کره پښتو او پښتو لیکنې سمون په برخه کې د استاد بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنې د خپل وخت په چاپي رسنیو کې خپرې شوې دي، چې د هغو ځینې برخې یې په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا خوندي او چاپ شوې دي.

۱۰- پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره: دا یو تدریسي اثر دی چې د وخت د پوهنې وزارت په تعلیمي نصاب کې شامل و او څو ځله د یاد وزارت له خوا چاپ شوی دی.

۱۱- پښتو قرائت د دریم ټولګي لپاره: پښتو قرایت د دریم ټولګي لپاره هم یو تدریسي اثر دی او د همغې لړۍ یوه بله کړۍ ده چې پورته مو یادونه وکړه.

۱۲- پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره: دا اثر هم یو تدریسي اثر دی او د ښوونځیو څلورمو ټولګیو لپاره لیکل شوی دی، د یادونې وړ بولم هغه وخت چې زه (یون) د سردار محمد داودخان په جمهوریت کې د لومړني ښوونځي زده کوونکی وم، دا کتابونه مې لوستي وو، له هغه وخته دا دی څه باندې څلوېښت کاله تېر شوي، خو تر اوسه پورې د هغو کتابونو ځینې خوږې کیسې او پندونه زما په حافظه کې پاتې دي.

۱۳- پښتو زده کړه : (پښتو زده کړه) هم د هغو اثارو په ډله کې شامل دی چې د استاد خادم ناچاپ اثار ګڼل شوي دي. په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) او نورو تذکرو کې دا اثر په ناچاپو اثارو کې شمېرل شوی دی، د اثر له عنوان څخه ښکاري چې دا هم د پښتو ژبې د زده کړې په باب لیکل شوی او تدریسي بڼه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴- معياري پښتو: د (معياري پښتو) په نامه اثر د استاد خادم يو ناچاپ اثر ګڼل شوی دی او تر (۱۳٦۷ل) کال وروسته په يو شمېر نورو چاپ شويو تذکرو کې د (پښتانه شعرا پنځم ټوک) په استناد دا اثر د استاد خادم يو ناچاپ اثر ګڼل شوی دی. که څه هم تر (۱۳۹٦ل) کال پورې په دې نامه کوم ځانګړی اثر نه دی چاپ شوی، خو په (رڼه چينه) اثر کې د استاد خادم ګڼ شمېر داسې ليکنې شته چې همدې موضوع ته ځانګړې شوې او که ټولې سره راټولې شي نو د يوه ځانګړي اثر بڼه خپلولای شي.

۱۵- مکالمات: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (مکالمات) په نامه د استاد خادم د يوه ناچاپ اثر يادونه شوې ده، د دې اثر په باب زموږ څېړونکو نور معلومات نه دي ورکړي. څرنګه چې مکالمات يا خبرې اترې يو ژبنی بحث دی، نو ځکه ما دلته د استاد د ژبنيو اثارو په ډلبندۍ کې شامل کړ.

ح- متفرقه اثار:

د استاد خادم يو شمېر نور اثار يا متفرفه ليکنې هم شته چې به مستقلو چاپي او ناچاپي اثارو کې يې ځانګړې يادونه نه ده راغلې، په تېره بيا د ده نثري ليکنې. دا ليکنې اکثره سياسي، ټولنيزه، ژورناليستيکه او ديني محتوا لري چې پر بېلابېلو وختونو يانې هغو وختونو کې چې استاد خادم د (هېواد، اصلاح، طلوع افغان او اتحاد مشرقي) خپرونو مسول مدير و، خپرې شوې دي. استاد بختانی دې ډول ليکنو ته تقريباً همغه نومونه ورکړې دي چې دا ليکنې په کې خپرې شوې دي. د ساري په توګه په (طلوع افغان، افغان ولس، اتحاد مشرقي) او نورو خپرونو کې خپرې شوې ليکنې يې د همدغو خپرونو په نومونو يادې کړي دي. ښاغلي سرمحقق

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمي هېوادمل بيا د استاد خادم اثار او ليکنې له محتوايي پلوه ډلبندي کړي دي. ښاغلي لال پاچا ازمون بيا په همدې خپرونو کې چاپ شوې ليکنې له محتوايي پلوه سره وېشلي او په (رڼه چينه) کې يې خوندي کړي دي. زما په نظر د خادم صيب د نورو اثارو محتوايي وېش ته په پام سره تر ډېره حده دا دويم محتوايي وېش منطقي برېښي، که څه هم ددې هرې برخې ليکنې د يوه ځانګړي اثر د کميت تر حدودو وځي، خو ښه به وي چې هره برخه يې لږ تر لږه د يوه مشخص اثر په چوکاټ کې راشي او د يوه ځانګړي اثر بڼه ورکړای شي. دلته غواړو دا ډله اثار هم په لنډيز سره دروپېژنو:

۱- سياستپوهنه او ټولنپوهنه:

دا ليکنې د استاد خادم د ژوندانه په اوږدو کې په بېلابېلو وختونو کې، د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوي دي. د لاسته راغلو ليکنو شمېر يې تر (۵۰) عنوانو رسېږي، کېدی شي واقعي شمېر يې تر دې هم زيات وي. د دې ليکنو يوه برخه د خادم صيب په بېلابېلو مستقلو اثارو کې هم چاپ شوې ده او نورې يې په بېلابېلو مهالنيو خپرونو کې خپرې شوې دي او تر هغه وروسته بيا په (رڼه چينه) کې يو ځل بيا چاپ شوې دي: په دې ډلبندۍ کې دغه لاندې ليکنې شاملې دي:

- د ټولې نړۍ حکومت
- ايا د جنګ مخنيوی ممکن دی؟
- د کمال اتاتورک يو تقرير
- ديموکراسي څه شی دی؟
- د مليت حس

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **د ملیت علمي تشریح**
- **افغان ملیت او پښتنې ښځې**
- **ملت او حکومت**
- **زموږ استقلال**
- **دا عصر د ملیتونو دی**
- **حزبي حکومت که بې طرفه**
- **په ولسي جرگه کې وینا**
- **په نولسمه پېړۍ کې د استعمار رول په منځني شرق کې**
- **د مهاتما گاندي د لویۍ سببونه**
- **د افغان ولس لنډ مرام**
- **وطن ونمانځو که خارج؟**
- **ملک حقیقي نهضت غواړي**
- **ملي منافقان**
- **نشنلېزم او فاشېزم**
- **افغان ملت او اینده دنیا**
- **خپلې عقیدې پټې وساتو که ښکاره یې کړو؟**
- **ناسیونال دیموکرات سوسیالېزم**
- **حزب او جمعیت**

(c) ketabton.com: The Digital Library

- حزب د څه لپاره جوړېږي؟
- صالح ملي حکومت څه دی دی؟
- ملت، دولت او حکومت
- وران ویجاړ حال به څنګه سم شي؟
- د لیډر حکومت
- حزب حکومت جوړوي که حکومت حزب؟
- مهم سوالونه او لنډ ځوابونه
- نور خلک زموږ په مملکت کې څه کارونه کوي؟

ددې لپاره چې ددې ډول لیکنو له څرنګوالي سره اشنا شو نو یوه لیکنه به یې د بېلګې په توګه راوړو:

نشنلېزم او فاشېزم او په دې باب د اشتباهاتو رفعه

((نشنلېزم یعنې ملیت او ملت پرستي، دا هغه مسلک دی چې نن په ټوله دنیا حاوي دی، د ملیت معنا د فردي سوداګانو، عایلوي ګټو، خانداني امتیازاتو، قبیلوي تعصباتو څخه تېرېدل او کوم خلک چې تاریخ سره یوکړي وي، د هغوی د مشترکې ګټې ، ترقۍ، خوشالۍ، اتحاد او هماهنګۍ لپاره سعې او کوشش کول او د هغوی کلچر او عنعناتو په اصولو حکومت جوړول دي. یعنې فرد په دیموکراتیک ډول په جامعه کې مزج کول او د جامعې د رجحان تابع کول او بیا د ملي حکومت په ذریعه د ملت ټول عناصر تقویه کول، منکشف کول او په پښو درول او په دغه شان سره د نورو قومونو په مقابل کې خپل ملي، اجتماعي، سیاسي، کلتوري، اقتصادي، هنري استقلال او جامعې ته د پرمختګ وسایل تهیه کول، ظلم

(c) ketabton.com: The Digital Library

زور، جهالت، انفرادیت، چټي تعصبات او خارج پرستۍ مخه نیول، ملت پرستي یعنې نشنلېزم:

د خپل قام او ملت، د خپل وطن او خاورې، د خپل تاریخ او عنعناتو، د خپلې جامعې د فرهنګ او ګټو، د خپل مملکت او د ټولنې سعادت، نېکبختي او خوشالي غوښتل دي. یو نشنلست غواړي چې خپل ځان د خپل ملت عالي نمونه وښیي، دی غواړي چې دده وطن دې موړ، پټ، په عزت، بډای او د سیالانو سره سم وي، دی غواړي چې دده ملت دې معناً او مادتاً هغسې اندازې ته ورسېږي چې دده لپاره د فخر وړ وي، ابرو، عزت، شهامت او کرامت، د یوه نشنلېست په نظر کې وي، دده ارزو دا وي چې قوم او وطن دې یې سر لوړی وي، نشنلېست اول خپل ځان او خپلې جامعې ته ګوري، بیا نور جهان ته، د نورو د خوشالۍ لپاره خپل ملت څملول، تباه کول کفر ګڼي، دی د قوم او وطن خدمت کوي، نه چې ورنه ګټه کوي.

تاسو کولای شئ چې د دنیا ټول نني دولتونه وګورئ، غور په کې وکړئ؛ نو درمعلومه به شي چې ټول د نشنلېستۍ صبغه لري، جنګ کوي، که صلح، مرسته ورکوي، که هئیاتونه لېږي، متعلمین قبلوي او که مېلمانه، کتابونه لېږي، که اخبارونه، رقاصان لېږي، سندرغاړي، مدعا یې خپل ملي شان او خپل ملي نفوذ قایمول وي.

یعنې د خپل وطن ګټه یې د خپل ملت ګټه یې د بل د فایدې نه مقدمه په نظر کې وي. تاسو به هېڅ داسې ملت ونه ګورئ چې د خپلې ژبې نه یې پردۍ خوښه وي،هېڅ قوم نه شئ پیدا کولای چې د خپل ځان مادي یا معنوي تاوان ددې لپاره ومني چې بل ملت خوشاله شي؛ نو معلومه شوه چې دنیا ټوله د نشنلېزم دنیا ده، په ځان اتکا کول، په ځان

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعتماد کول، ځان ته په درنه سترګه کتل او خپله مستقله لاره او مستقل ملي هویت او ملي منافع ساتل ددې عصر له واجباتو څخه دي.

هو دا انټرنېشنل ایزم یعنې بین المللیت نوم په دنیا کې شته، خو عمر یې ډېر لېږې دی، لکه د خوب دنیا.

هو له ځان سره د جهان فکر ساتل بله مسئله ده، چې په نشنلېزم اړه لري، که ملي تمرکز ددې لپاره وي چې زه ابرومند، ساهو او د سیالانو په شان ژوند وکړم، د چا غلام، محکوم او د استثمار لاندې نه اوسم، د خلکو او قومونو سره مساوي او په سیالیانو کې سیال اوسم دا معقوله نظریه ده او که مدعا دا وي چې زه متمزکر، قوي او زورور شم؛ نو کمزوري به خورم، حکمراني به پرې کوم او د بادار په حیثیت به ژوند کوم، نو دلته نشنلېزم فاشېزم ته رانږدې کېږي، دلته مسایل باید داسې تشخیص شي چې قوت د څه لپاره؟ قوت ددې لپاره چې یو قوم، یوه جامعه او یوه ټولنه ابرومنده وي، له ذلت، حقارت او غلامۍ څخه خلاصه وي، که ددې لپاره چې د تجاوز، تېري، تعدي او استعمار لاس نورو ته اوږد کړي، که مدعا اوله وي، نو نشنلېزم او که دویمه وي، نو امپریالېزم او فاشېزم دی، خو د امپریالیزم او فاشېزم فرق دومره دی چې که څه امپریالېزم دواړه د ځان تفوق او د نورو استبداد او استثمار غواړي، خو امپریالېزم د قوت په ټولو وسایلو تشبث کوي، مګر په ملیتارېزم او عسکري زور زیاته اتکا کوي، نورو قوتونو ته په دویمه درجه قایلېږي. البته د یوه ملت د ژبې، عنعناتو، ملي قدرت او په خپلو پښو درېدل غوښتل او دا چې دا ملت دې وپېژني او ځان ته دې په درانه نظر وګوري، د خاورې او ملیت د دښمنانو له دسایسو دې ځان خلاص کړي، که څوک دې ته فاشېزم وایي؛ نو دا یا جهل دی، یا د امپریالیستانو د دسایسو پر مخ بیول. هېڅ د غرض خاوند نه غواړي چې دده نښه کړی ښکار دې، هوښیار یا دومره د قوت خاوند شي چې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه دې والوځي، يا دې پر ده حمله وکړي. امپرياليزم او استعمار ځانته منطق او فلسفه لري چې اکثره په مغالطه بنا وي، دوی همېشه خلک خطا باسي او په غلطفهمۍ کې يې اچوي، که د کوم مخ پر انکشاف مليت مقومات تقويه کول وغواړي، پنځه سره انجرې ورته راپه مخه کوي، مثلاً وايي، د ملت ژبه عامول تبعيض دی، ملي بنه غوره کول نه مني او وايي، کومه بنه؟ که دعنعناتو بحث داير شي، دی وايي، دا قهقراييط دي.

که د ډيموکراسۍ موضوع راشي، وايي دا خو وخت راشي، که د حزب مسله دايره شي، وايي خلک بې سره کېږي، که د انتخاباتو مسله راشي، وايي چې په کمپاين کې پيسې ورکول جواز لري، که د رشوت صحبت داير شي، وايي رشوت خو هر څوک خوري، که دې ويل چې مملکت په خپلو پښو درېدل ضرور دي، وايي واړه مملکتونه په خپلو پښو نه شي درېدای، مدعا داده چې مليت يوجايز دنيايي حق دی، مليت د فاشېزم سره ملتبث کول، استعماري چال دی، موسوليني د فاشېزم موسس په خپل يوتقرير کې وايي، د ټولو نه مهمه خبره دا ده چې که د وخت د سياسي مصلحتونو څخه نظر واړوو، نو فاشېزم چې څومره د انسانيت مستقبل او دهغه پرمختګ په نظر کې نيسي، نو دغومره نه د عام ايمن فايده په فکر کې لري او نه په هغه باندې يقين، نو خبره داده چې فاشېزم دامن پرستۍ مذهب سبب رد کوي، ځکه دا د سعې د ترک کولو مسلک دی او د قربانۍ او ايثار په مقابله کې د ډار مظاهره، دا خو جنګ دی چې انساني قوت لوړو مدارجو ته رسولای شي، نو په قومونو کې چې دا صلاحيت وي، نو په دغو د شرافت مهر لګوي، پاتې نور ټول تجارب بدل او قايم مقام دي، چې د دغو په واسطه انسان هېڅکله دې ځای ته نه رسېږي چې عظيم الشانه فيصله وکړي چې هغه د مرګ او ژوند فيصله ده،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ځکه کوم مسلک چې د امن په دې مضره نظریه بنا وي، نو هغه د فاشېزم مخالف دی.

مسولیني وایي: (تاریخ ښيي چې کوم وخت د یوه محرک په واسطه قومي جذبه ویښه شي، محرک جذباتي وي، که خیالي وي او که عملي؛ نو بیا په مقابل کې ټول موانع لېرې کېږي او الوځي.) مسولییني وایي: (فاشېست ژوند په نظر کې نیسي او له ژوند سره مینه لري، دا د ځان وژلو نوم نه دی، ژوند یوه فریضه ده، یو کشمکش دی او یوه فتح، د ځان لپاره هم ژوند کول په کار دی، خو ډېر د نورو لپاره، هغه نور چې وروسته راځي.) (مجله جامعیه ملیه دهلي) دا وو د مسولیني خپل عبارت، اوس نو زه د خپلو منورینو او ځوانانو څخه خواهش کوم چې د هر چا د خولې پروپاګند دې نه خپروي، خپلې پښې دې نه وهي، ملیت یوه ډېره شریفه پاکه نظریه او مسلک دی، په ملیت کې نجات دی، په ملیت کې ترقي ده او په ملیت کې شرافت، د ملیت په برکت موږ د ټولو بلاوو خولې بندولای شو، دا بلاوې رشوت خواره دي، که معرضین، پول پرستان، مستعمره‌چیان او استثمار کوونکي خارجي وي که داخلي. تاریخ ثابته کړې ده چې شریف پښتانه تل د نورو ورونو خدمتګاران وو او د نورو له اوږو یې پېټې اخیستي دي، خلک د افغان د تاریخي عظمت څخه ډارېږي، انې بهانې راته جوړېږي او نه مو پرېږدي، خو دا زنځیرونه ماتول غواړي.))

(۲۴: ٦٦٥-٦٦٧)

په دې لیکنو کې دې ته ورته نورې مهمې لیکنې هم راغلي دي، چې هره یوه یې خپل خپل ارزښت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- علمي څېړنه او شننه :

په دې برخه کې هم د استاد خادم یو زیات شمېر داسې متفرقه لیکنې شته چې په مستقلو اثارو کې نه دي راغلي او یا یې یوه برخه راغلې ده، دا لیکنې که ټولې محاسبه کړو، د یوه ځانګړي اثر تر کمیته هم پورته کېږي، هغه لیکنې چې په (رڼه چینه) کې راټولې شوي او د (بېلابېلو لیکنو) تر سرلیک لاندې ډلبندي شوي، ما ورته (علمي، څېړنه او شننه) نوم غوره وباله، په دې برخه کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

- د ارتقا حس
- د انسان ضرورت او ترتیب یې
- د ازدواج د عمر په باب د علم ځواب
- حیات او مهات
- د نوو اکتشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت
- د نبوغ اساسي لارې
- اتفاق او اختلاف
- دیانت او روحانیت
- انسانیت او حیوانیت
- انسان او فاضل ملکات
- د هندوستان د ملیت بنیاد
- علما او نوابغ
- وطن مور

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ژوند څه شی دی؟
- اختراعات څنګه وشول؟
- علم او عقل
- زموږ د تګ لار
- ذهنیت او علمیت
- سعادت په څه کې دی؟
- استعداد
- د زړښت او ځوانۍ په باب

ددې لیکنو له جملې څخه به د (علما او نوابغ) په نامه یوه لنډه لیکنه چې په (زېري) جریده کې خپره شوې ده، د بېلګې په توګه راوړو:

علمیا او نوابغ

((شوپنهاور مشهور فیلسوف د مطالعې او تفکر په باب وایي:

څنګه چې ډېره مطالعه، فکر وسعت او ودې ته نه پرېږدي، ډېر لیکل او ډېر لوستل هم د حقایقو د معرفت مخه نیسي. د دنیا ډېره لویه کتابخانه چې بې نظمه او بې ترتیبه وي هغه ارزښت نه لري، لکه چې یوه کوچنۍ منظمه کتابخانه یې لري.

همدغه راز ډېره زیاته پوهه چې په ذهن او دماغ کې ښه هضم شوې نه وي، له هغو لږو معلوماتو څخه لږ قیمت لري چې په جزیاتو کې یې ډېر غور او دقت شوی وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقایقو باندې سړی هغه وخت پوهېدلی شي چې د علیت په قانون پوه شي او په جزیاتو کې یې مطالعه ولري.

څنګه چې انسان مطالعې ته ضرورت لري، تفکر ته یې هم لري، مطالعه او تفکر د انسان په ذهن کې دوه متضاد تاثیرونه لري چې که یو زیات شي، هغه بل کمېږي.

مطالعه د سړي ذهن د هغو افکارو او عقایدو تر تاثیر لاندې راولي چې ممکنه ده د انسان له ذاتي احتیاجاتو سره مخالفت ولري. ازاد تفکر یعنې د هغه طبیعي سیر او حرکت تعقیب چې محتط او ضروري مسایل یې د انسان په ذهن کې پیدا کوي، د مطالعې په شان څه خاص شی ذهن ته نه سپاري، بلکې د فکر کولو تومنه ذهن ته سپاري، همدغه سبب دی چې ډېره زیاته مطالعه د شخصي فکر د پرورش مخه نیسي او سړی څه قدر سطحي او ناپوه کوي.

علما او پوهان هماغه کسان دي چې ډېر کتابونه یې لوستي وي، مګر نوابغ او د فکر خاوندان چې د انساني مدنیت لاربښودونکي دي او د بشریت قافله د ترقۍ خوا ته بیایي، هغه کسان دي چې د جهان په کتاب کې یې غور کړی دی او د نورو په خبرو کې یې خپل فکر نه دی بایللی.)) (۲۴: ۷۱۱)

۳- ژورنالیستیکي لیکنې:

په دې لیکنو کې د استاد خادم هغه لیکنې شاملې دي چې د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې، لکه: (هېواد، اصلاح، زېري، افغان ولس، افغان ملت) او نورو کې د سرلیکنو، خبري لیکنو او ځینو ژورنالیستیکي تحلیلي لیکنو په بڼه پر خپل وخت خپرې شوې دي. په دې لیکنو کې دا لاندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنې شاملې دي:

- افغان ملت جریده، مسلکي جریده ده
- د افغان ملت د لارې په باب یو څه توضیحات
- د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار
- د قره قولیو ټیکس معاف کېږي
- د ژورنالېستانو سره مرسته په کار ده
- کلیو او دیهاتو ته د ډاګ انتظام
- د مشاعرې افتتاحیه وینا په کابل کې د پسرلنۍ پښتو مشاعره
- د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرګو فیصلې
- د هېواد په شمال کې د قره قولیو د درېو نورو کوپراتیفونو تاسیس
- شوروي اتحاد ته د همایوني اعلیحضرت او علیا حضرتې معظمې ملکې سفر
- لبنیات او کابل
- هېڅ ډول زور او فشار د پښتونستان خلک د خپل ملي مرام څخه اړولی نه شي
- د ولایاتو د پوهنې مدیرانو ته د ښاغلي صدراعظم لارښوونې
- د خلکو د روغیتا او تندرستۍ او د ښار تنظیف د روغتیا د مقدیانو او د ښاروالۍ جدي څارنه غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

- په شوروي اتحاد کې د افغانستان د ګران پاچا اعلیحضرت او ملکې تاوده هرکلي
- د مطبوعاتو د نوي قانون په رڼا کې، د راډيو، اصلاح، او انيس په خپرونو کې نوی تحول
- په مملکت کې د يو قوي پارلمان د منځ ته راتلو د پاره د وکيلانو په انتخاب کې د زيات قدر ځخه کار واخلئ!
- د ټول افغانستان د صحيه چارو موظفينو لوی کانفرنس
- د دنيا اميدونه
- د لوی خدای په نامه
- د نومونو اينبودلو جرګه
- د بشر په حقوقو، قانون او عدالت پورې استهزا
- زموږ جامعه
- د مېرمنې او خاوند ګډ ګوزران
- مطبوعات څه خدمت کوي؟
- زموږ اينده نسل
- د مطبوعاتو ځان ځاني
- خير او نيکي
- ناحق دعوې او خلک ازارول
- د کراچې د دومينيون کابينه ماته شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د خپلواکۍ حق
- اجمل خټک ولې بندي شو؟
- حکومت او ملت
- د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟
- وېره، شرم او علاج یې
- د کراچۍ پروپاګندي لهجه
- میلریا یا موسمي تبې
- د میلریا اهمیت او علاج یې
- د اخلاقو موقعیت
- د اختر په ورځ د افغانستان د ګران پاچا وینا
- د کامیابۍ لیاره
- اخلاق او ایمان
- پښتونستان
- د غازي والا حضرت شفقت امېزه سلوک
- د خدای بنده المتوکل علی الله خلد الله ملکه
- د عمومي پور د ترویج لایحه
- د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید ګل بادشاه
- مونږ څوک یو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ریشخور یاغازي اباد؟
- د مصر وضعیت وخیم دی
- د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو
- د خلکو نمانځه
- د چا غیبت مه کوئ
- د پونده وو د تعلیم انتظام
- د کوریا جګړه درې کاله وروسته خاتمه وموندله – د کوریا متارکه لاس لیکه شوه
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال په مناسبت
- د اصلاح ورځپاڼې ۲۵م کال
- تنظیم اواطاعت
- تلافي کول او عفوه غوښتل
- د پښتونستان لوی زعیمان د پاکستان په جېل کې د (بلوچستان) د زعیم، خان عبدالصمد حالت
- د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار
- د لوی اختر ورځ
- حریت او ازادي
- افغانستان او پښتونستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

- زړه سوی او مهرباني
- رحم او عاطفه
- په محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم
- په شمالي افرېقا کې د ازادۍ تحریک
- د سردار محمد داود خان صدراعظم سیاست
- عهد او امانت
- د افغاني سرې میاشتې د مراسمو ورځې
- مستر عبدالقیوم د خان عبدالغفار خان په خلاصون کې ځان ته ضرر ویني
- غندینه او بده ستاینه
- چغلي او خبرې وړل
- دوه تاریخي ورځې سر په سر د میزان ۲۲م او ۲۳م
- زموږ د اخلاقو سلسله
- بین المللي منشور دې باید ترمیم شي
- د پاکستان د دومینیو یو بل ظالمانه اقدام
- د یهودو عسکري تعرض په عربي کلیو تصدیق شو
- د پاکستان د حکومت قادیانت پروري
- ولسي جامې
- د پښتونستان مجاهد

(c) ketabton.com: The Digital Library

- تیاره دنیا
- افغاني ثقافت
- له عاشق شاه پاچا سره د یو اخباري نماینده مصاحبه
- په هېواد کې د ملکي هوايي سرويس پرانيستل
- د بريتانوي ګيانا زعيم ډاکتر جګن
- د تنګي غارو د سرک په باب نوی تصميم
- د هندوستان دجمهوريت جشن
- د افغانستان د ماليې د وزير او د اتحاد شوروي د لوی سفير په منځ کې يوه موافقه
- ښاغلی صدراعظم د خپل حکومت اقتصادي سياست توضيح کړ
- د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳)کال پروګرام
- په تېر کال کې موږ څه وکړه؟
- نوی کال او نوي پلانونه
- ونې او نيالګي
- د شرقي بنګال انتخاباتو کې د مسلم ليګ ناکامي
- فساد مه کوئ
- صحت اوتندرستي
- د ښاغلي صدر اعظم ګرمه پذيرايي په جنوبي کې
- زمونږ قلمي همکارانو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له طلوع افغانه څه غواړئ؟
- د پاکستان واکداران وارخطا دي
- دنیا څنګه ترقي کړې ده؟
- د قندهار د ښاروالۍ انتخابات
- د بلدیې انتخابات شروع کېږي
- پروګرام او دستور العمل
- د ډېموکراسۍ تحکیم او ټینګول
- د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه د ۵۰ ورځو د کار راپور
- په محکوم پښتونستان کې اغتشاش
- طلوع افغان د چا دی؟
- د ملي ورورګلوۍ ټینګار
- د اجتماعي سمون لیاره
- ډېموکراسي څه شی دی؟
- د پښتونستان ګرانو لیډرانو ستاسو وظیفه خورا درنه ده
- د پښتونستان د هیئت پذیرایي په قندهار کې
- د قومي ترقۍ اساس د فکر و بیان ازادي ده
- ازادي څه معنا؟
- اجتماعي حقوق

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ملت او ملي يووالی
- د ننګرهار ادبي کلوب
- ځوانانو! تاسو ته وايم
- انګار راووت
- تېر مطبوعاتي کال
- په مملکت کې اصلاحي فعاليت
- محتکرين او متقلبين
- نوی کال او نوی کار
- د پاکستان د ازادۍ ورځ
- په ۲۹ ولايتونو د مملکت وېش
- شاګردانو ته د پوهنې د ښاغلي وزير ګټور پيغام او غټ ټکي يې
- بلاکونه او بې طرفه هېوادونه
- د يوې ډلګۍ داړه مارو نيول
- ددې وخت مهم مرضونه او علاج يې
- معاشونه په کافي اندازه زيات شول
- د نجونو د تعليماتو په لړ کې د کامې خلک د نجونو ښوونځی غواړي
- د هېواد شپاړسم نشراتي کال
- د کامې د ولسوالۍ په باب نظريه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د بلوچستان په یو کلي د پاکستان د الوتکو بمباري
- ملي موسیقي
- زموږ کومه موسیقي ملي رنګ لري
- زموږ تر ټولو غټ احتیاج دخوراکي موادو زیاتول دي
- په ډیموکراسۍ کې د عقیدې ازادي
- ډیموکراسي او د عقایدو ازادي
- د جلال اباد ښار بې اصوله دی
- د مامورینو لپاره د شپې لیسه
- د امام ابو حنیفه مدرسه پرانستل شوه
- د وړو او غوړو نرخ پاملرنه غواړي
- د ښاغلي خروسچف د زیږیدنې ۷۰م کال او په دغه مناسبت مراسم
- د هیواد لوی ښارونه به علمي مرکزونه شي
- یو تشویشناک خبر:
- د زراعتي کانګرس نتیجې چې تر اوسه لاس ته راغلې دي
- د زراعتي کانګرس بحثونه او نتایج
- خارجي پورونه او قراردادونه باید څنګه وي؟
- د جلال اباد د ښاروالۍ انتخابات
- په کابل کې د اقبال د یادګیرنې وینا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د اقبال د شاعرۍ محرکات
- د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین
- د اقبالی د خودۍ د فلسفې مبدا
- د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري په نوره هم ټینګه شي
- د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟
- پوهنه او کړنه
- ډیموکراسي او د خلکو روزنه
- د ډیموکراسۍ معیار
- د ښار په احاطه کې خشت مالي
- هغه خبرې چې لا حل شوې نه دي
- د دې وخت لوی قوت ملت دی
- د وطن د پاره لوی خدمت
- فرانسې ناجي او مجدد صدر دوګول د اعلیحضرتینو کوربه
- د ښه وکیل افکار
- په ډیموکراسۍ کې ګوزاره او اغماض
- په انتخاباتو کې د رایو برخه
- په انتخاباتو کې د اخبارونو برخه
- په سیاسي مبارزو کې تقوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د یوه والي نېکه اراده: د اخلاقي جرأت غټه نمونه
- د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاريانو په مخکې دده تعهد
- د خلکو اراء افکار او جرايد
- له انتخاباتو سره د خلکو دلچسپي
- موږ ښه خلک څنګه پېژندی شو؟
- فرانسه به له افغانستان سره په بېلو بېلو ساحو کې مرسته وکړي
- د شورا لپاره څرنګه وکیل انتخاب کړو؟
- معظم ټولواک د فرانسې کوښښونه د مخ په انکشاف روانو هېوادو ترقۍ کې وستایل
- د مختصرو پروژو له جملې څخه
- چاته رایې ورکړو؟
- له ژورنالیستانو سره مرسته په کار ده
- بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي؟
- د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې
- د انتخاباتو فلم جوړېږي
- د ملګرو ملتونو موسسه
- د بندیانو د حال پوښتنه او وارسي
- د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي
- عصري ښارونه او ارزانه کورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **ښځې په انتخاباتو کې**
- **د پلان د وزير ښاغلي عبدالله يفتلي بيانات، په مملکت کې د پلانېنګ وضعه**
- **امريکا د ازادۍ ورځ**
- **سيمه ييز انکشافي پلانونه**
- **کابل د څلورو بين المللي لارو په منځ کې**
- **د ننګرهار د کانال يوه برخه ځمکه به مستحقينو ته ورکړل شي**
- **د اقتصادي بحران د حل په باب د ښاغلي زابلي مفکوره**
- **د اسلام پيغمبر او قران**
- **صحت او نظافت**
- **د عراق او فرانسې ملي ورځ**
- **د افغانستان انکشافي پلانونه او د دوستو مملکتونو مرسته**
- **زموږ د ملک طبيعي امکانات**
- **د عربي متحده جمهوريت د جوړېدو ديارلسم تلين**
- **په مملکت کې د معارف پوره تعميم له لارې، ناپوهۍ، لوږې او ناروغۍ پر ضد مجادله کېدی شي**
- **د انتخاباتو قانون نشر شو**
- **د مشاعرې افتتاحيه وينا: په کابل کې پسرلنۍ پښتو مشاعره**
- **په انتخاباتو کې تهديد او تطميع**

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د مملکت په کارونو کې په ځان اعتماد په کار دی تعصب د ملي وحدت دښمن دی
- موټرونه او ورکشاپونه
- کابل د خوشبویۍ په دریا کې لامبو وهي
- له ښاریانو نه ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده
- قانوني انتخابات
- د استقلال د استرداد یادګیرنه
- آیا جنګ د دنیا فیصله کولی شي؟
- د فرانسې ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله
- یوه خوږه خاطره میر نصیر خان او احمد شاه بابا
- د هنري ننداري موسسه پرانیستل شوه
- د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال
- تورې به لالا وهي مړۍ به عبدالله وهي
- ښځې او سیاست
- په سیاسي میدان کې دروغ ویل
- د دارالبیضا کانفرانس
- محتکرین او متقلبین
- د ازادۍ د لاس ته راوړو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده
- ګډه اعلامیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- په سوات کې مو څه ولیدل
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرنس
- په انتخاباتو کې ګډون وکړئ
- فداکاري او امانت داري
- پښتونستان ملي ورځ
- امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت
- سور صلیب او سره میاشت
- استقلال او ملي ارتقاء
- د ملاریا سره د مجادلې اهمیت
- اساسي قانون ته انتظار
- د واشنګټن په سیمه کې دهمایونی اعلیحضرت د مسافرت خاتمه
- د ملي شورا دتاسیس تقریب
- د سرې میاشتې هفته
- د افکارو تنویر
- متقابل احترام
- اصلاحي تحولات
- افغانی شهامت
- د کلیو دانکشاف نهضت

(c) ketabton.com: The Digital Library

- دکابل د ښار تنظیمات
- د مامورینو حاضري)) (۲۴: نیولیک)

دا لیکنې که څه هم د ژورنالیستیکو لیکنو په ډلبندۍ کې راغلي دي، خو په دې کې یو شمېر داسې لیکنې هم شته چې فرهنګي، تحلیلي، ټولنیز، ادبي او سیاسي وزن او کیفیت یې تر ژورنالیستیکو لیکنو زیات دی، خو څرنګه چې دا لیکنې د مناسبتي ورځو پر وخت په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوي، نو ځکه په دې ډلبندۍ کې راوړل شوي دي. که دا لیکنې بیا هم د محتوایي څرنګوالي له خوا ډلبندي کړو، نو بیا به هم پر ټولنیزو، سیاسي، علمي، ادبي او نورو ډول ډول لیکنو وویشل شي.

دلته به ددې لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلګې په توګه راوړو دا لیکنه د نادر پښتون واټ په باب لیکل شوې او د خپل وخت د ژورنالېزم او خبر جوړونې څرنګوالی ورڅخه په ښه ډول څرګندېږي:

د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

((د جادې د پاره مونږ د (واټ) کلمه منلې او اینبې ده، نو ګویا د (نادر پښتون واټ) دویمه برخه کار، دا څلورمه ورځ ده چې د ښاروالۍ له خوا شروع شوی دی.

د نادر پښتون واټ دویمه برخه د پخواني (پل خشتي) څخه چې اوس یې (د نادر پښتون پل) پورې شروع کېږي او د پخواني نغاره خانې حد ته چې اوس یې (د پښتونستان واټ) بولي، ور وځي.

د نادر پښتون (رح) د واټ د دویمې برخې د کار مسئله له څه مودې څخه د ښاروالۍ د ریاست په نظر کې وه، ترتیبات یې ورته نیول، نقشه یې جوړوله، ځمکې یې پیمایش کولې، قیمتونه یې تعقیبول، خلک

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې راضي کړل، د نوي فوري ودانۍ فکر يې سنجاوه. د اپارتمانو د جوړولو او د خرڅولو زمينه يې تهيه کوله چې دا ټول ترتيبات يې ونيول، د کورونو خاوندانو ته يې اعلان وکړ چې که خپله تعميري مساله څوک په معينو ورځو کې وړی شي، يو دې سي، که نه نو په ټاکلې نېټه تخريب شروع کېږي.

هماغه و چې په ټاکلي تاريخ کار شروع شو، په دې څلورو ورځو کې دومره کار شوی دی چې سړی اوس د سيند په غاړه ودرېږي، د بانک مانۍ او د پښتونستان واټ په نظر راځي، يعنې د نقشې په منځ کې کورونه ونړول شوه، دلته د ورځې يو عالم هجوم، فعاليت کار او غلغله ليدل کېږي. ښاغلي رييس او د ښاروالۍ نور غټ مامورين د ورځې له ابتداء تر نمر پرېواته پورې ولاړ وي، کار کوي، د ډول او سورنو غږونه راځي او دوړې او گردونه پورته کېږي.

مولانای بلخي ښه ويلي دي ((هره زړه بنا چې نوې ودانوئ، نو وړومبی يې د بېخ او بنسټ څخه ورانوئ)) په دغه شان سره د هر زوړ عمارت نوی تعمير څه لږ و ډېر تخريب په ضمن کې لري. لېکن نتيجې ته کتل او اساسي فکر په کار دی چې فايده څومره ده او ضرر څومره؟ يو بدن چې مرض شي او خرابي پيدا کاندي، اکثره اپرېشن غواړي، مگر دا هم يو همت او يو عزم غواړي چې سړی اپرېشن ته تن کېږدي، نو خدای يې صحت په نصيب کاندي.

زموږ وطن ډېرو اصلاحاتو ته اړ دی، دا اصلاحات عزم، اراده او فداکاري او قيمت غواړي، گورئ دغه کارونه چې وشول او کېږي، له ډېر پخوا څخه د حکومت خوښ وو، غوښتل يې چې وشي، مگر سړی په کار و د کابل په اينده تاريخ کې به د ((فرهاد)) نوم يادوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده د خلکو خبرو ته ونه کتل او اصل کار یې په نظر کې ونیوه، هغه کار چې افغانستان ته په کې فایده ده او ابرو یې په ځای کېږي. دی پوهېږي چې ددې وخت خبرې له وخت سره تېرېږي، مګر کار او اثار پاته کېږي. یوه ورځ ده په یو صحبت کې وویل:

((په جرمني کې یو متل دی چې لوی کاروانه کوې نو وړو خبرو پسې مه ګرځه)). یعنې لویه غایه او لوی هدف باید په نظر کې ونیول شي.

هو، بد او وران کاري خلک چې یوازې په ځان یې نظر وي او کوم عالي نصب العین نه لري، په هره جامعه، هره ټولنه او هره طبقه کې وي.

دا بدبختان ځان هم شرموي او لوی خلک هم، د دوی علامې دا دي چې نهایت نرم، خوښ ګفتاره، خنده رویه، بلې صاحب ګویان وي او خورا مطبع ځان ښکاره کوي. د لوی سړي په مخ کې په ناحقه ترورې ترورې منډې وهي، د خبرو سره فوراً پاڅېږي او په ملاقاتونو کې د لویو خلکو لاسونه ښکلوي. د یو او بل خبرې ورته راوړي، د لویانو په کورونو طواف کوي، په زېردستانو همېشه (برو او بزن) کوي چې لوی سړی ووایي خورا فعال سړی دی. مګر په حقیقت کې هغه کاروانه کوي (چې له شرمه یې هېڅ غل او کاسیر نه کا) لویه علامه یې داده چې د وطن او مال مقابله راشي، مال اخلي او د وجدان په ځای وربانډې د وجدان زیات حاکمیت لري او د حضرت پیغامبر (ص) د وینا له قراره چې (د دنیا محبت دټولو ګناهونو سر دی).

د دوی د دنیا د شدید محبت له کله په هېڅ ګناه او رزالت ډېل نه وي، ای خدایه! زموږ فداکار او نیکو کار مشران د دغو شیاطینو له افسونه خلاص کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ ټینګ یقین لرو چې زمونږ په وطن کې اوس ډېر ښه خلک او دښو نیتونو خاوندان شته، مګر د استفاده جویانو او شخصي سیاستمدارانو چالونه دومره عمیق او د دوی دامونه دومره همرنګه زمین دي چې هر قسم زیرکه مرغه هم ورنه ځان نه شي بچ کولی. دا خلک که په نرمۍ ونه شي، نو د ګرمۍ چل هم ورځي. فوراً اسباب جوړوي، پروپاګند کوي، غال مغال سازوي او د یو نیک سړي پلان ناکام کوي. دا خلک د وطن لافې ډېرې وهي، مګر همیشه ((د سپږې د پاره پوستین اور ته اچوي))، مونږ پوهېږو چې لوی خلک هم د دوی څخه جګر خون دي، خو څه ویلی نه شي چې په هر وطن کې دا خلک ډېر وي، په هغه وطن کې کار کوي، خورا مشکل دي.

ای پروردګاره! زموږ د وطن نیکو کسانو مل شې چې ستا د پرېوتو او ضعیفو بندګانو خدمت وکړي.)) (۲۴: ۹۳۲-۹۳۳)

۴- دري لیکنې:

استاد قیام الدین خادم نه یوازې د پښتو نومیالی لیکوال و، بلکې په دري ژبه یې هم ښې لیکنې کولې او ګڼ شمېر دري لیکنې یې هم د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. استاد په دري ژبه نظم او نثر دواړه لیکلي دي. که د ټولو دري نثرونو یا لیکنو ټولګه یې په یوه ځانګړي اثر کې چاپ شي، یو لوی اثر ترې جوړېږي. د ده دري لیکنې چې له بېلابېلو خپرونو راټولې شوي او په (رڼه چینه) کې خپرې شوې دي، دا دي:

- ایا افلاس سبب ارتشا است؟
- فرانسه و هند چین

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هدف اصلاحات اداری ما
- در اطراف بیانات خواجه شهاب الدین
- لذت توفیق در وظیفه
- تاسیس موسسه خدمات سیاسي؛ اقدام نیک حکومت
- وضعیت ارتزاقی مملکت
- وزارت مالیه بکار های اساسی دست زده است
- مطالبه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکاء دارد
- مجموعه چار کتاب نایاب
- نقاط مهم سیاست اقتصادی
- مبینات شرح منبهات
- انتقاد و نصیحت
- قابل توجه وزارت مالیه
- ایا تفتیش هم تفتیش دارد؟
- افغانستان امروز و سیاحین ما
- سرک گلبهار و سروبی
- توجه بداد خواهی مردم
- حقوق بشر و دنیای کنونی
- حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اهمیت موضوع پشتونستان توجه بناغلی نکسن راجلب نمود
- سالگرهٔ جلوس اعلیحضرت شاه
- ایا محصولات گمرکي بر اموال وارداتی اضافه گردیده است؟
- فوت شخصیت بزرگ افغانستان بعد از محمد نادر شاه کبیر
- در اطراف مقاله مصونیت و کلاء
- روز عاشورا
- علت کشیدگی اوضاع در مراکش
- سالگره تاسیس شورای ملی
- شخصیت والا حضرت سپه سالار غازي شاه محمود خان و خدمات شان
- استفسارات هیئت مطبوعات
- گزارشات مراسم شاندار
- پروپاگند ناحق پاکستان
- پادشاه ادب پرور ما
- نطق شاغلی مالنکوف و تبصره های دنیا بران
- پلانهای اصلاحی در افغانستان و پیشرفت ان
- مرستون یعنی چه؟
- طومار محبت
- مصر جهت تمامیت خاک خود می کوشد

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **برادری و برابری**
- **هدایت تعمیر ((نوی ښار)) در لغمان**
- **به جرائد معاصر وطن**
- **سعادت نسل اینده بشر یا تربیه صحیح اطفال**
- **مصؤنیت و کلا**
- **اختتام جنگ کوریا**
- **مسله هند چین**
- **مصر و کانال سویز**
- **راه ها، معابر و سرک ها**
- **زندگانی به اسایش مولود کار است**
- **حس قدردانی**
- **حق ازادی**
- **طبع مجدد قران کریم**
- **ایا وضعیت مصر راجع به کانالسویز جدی تر شده است؟**
- **ملت پاکستان در اتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با مسلمین پاکستان**
- **پنجاه، سال بعد**
- **مادر وطن**
- **ملیت و بین المللیت**

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **تفقد حکومت مهربان ما بر حال رعیت**
- **جلسات شورای ملی اغاز خواهد شد**
- **مفکوره اقتصادی علیحضرت معظم همایونی**
- **قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان**
- **درام یتیم بی حامی**
- **انکشاف زراعتی در مملکت ما**
- **اعلیحضرت معظم همایونی ورود مسعود پادشاه محبوب ما به مرکز**
- **انصاف در وزن و ترازو**
- **بزرگترین نعمت های خداوندی**
- **فتنه قادیانیزم**
- **روشنی امید در افق سیاسی جهان**
- **به نویسندگان محترم این روزنامه**

او یو شمېر نورې لیکنې...

دلته به یې د دري لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلګې په توګه راوړو، دا لیکنه (مصونیت وکلا) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې چاپ شوې ده:

مصونیت وکلا

((چندی میشود گپ عجیب و غریبی اتفاقاً به میدان آمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

((مصؤنیت وکلا)) هیچکس گفته نمیتواند که این گپ چطور آمد، کی اورد و چگونه نشر شد؟ هر کس میگوید: ((وکلاء مصؤنند))، بتصویب رسیده است؟ و اگر بگویند که از مسلمات دنیا است حاجت ندارد که نوشته و تصویب شود.

پس ایا از تمام مسلمات دنیا فقط ((مصؤنیت وکلاء)) رابصورت عنعنه قبول میکنند. حقیقت این است که یک قانون تا وقتی مورد استناد شده نمیتواند که مراحل خود راطی نکند و صورت عبارت صریحی بخود نگیرد.

تعاملائیکه بعضیها نام آنرا میگیرد مخصوص قطعی شده نمیتواند.

میگویند شخصی تیمم رایاد گرفته بود، او در هر جا و هر وقت از ان کار میگرفت و فرقی بین با محل و بی محل بودن ان نمیگذاشت، اخیراً شخص مذکور گفت: ((تیمم نبود گنج خدا بود، اموخته شدم اسوده شدم)).

ایا ((مصؤنیت وکلاء)) راه هم میخواهند باینصورت استعمال کنند؟

این مصؤنیتکه بگوش مردم در حق وکلاء رسیده است، این مصؤنیت چه معنی دارد؟

ایا این مصؤنیت باین اندازه مطلق است که وکیل شوری هر چه بکند و یا هیچ نکند؟ اگر چنین مطلق باشد ایا این اطلاق در مرحله اول قابل صلاح و ترمیم نیست؟

بس کسانیکه چراغ راگرفته تمام روز به شوق اینکه در مملکت اصلاح کنند بالای هر کس و هر مقام گپ و سخن میزنند چرا در رفع و اصلاح این نقیصه بزرگ نمی کوشند؟ اگر وکیل شوری بطوری مصؤن باشد که هیچ مسؤلیتی از هیچ جا باو راجع نباشد، پس وکالت صورت یک تجارت

(c) ketabton.com: The Digital Library

رابخود قبول نخواهد کرد؟ درین حالت مضیقه اقتصادی ایا کسی خواهد بود که این حساب رانداند که از جمله سه ساله معاش و امتیازات شوری ده یا پانزده هزار انرا بصورت پیشکی صرف کند و خود را وکیل مصؤن شورای ملی بتراشد که تابستان از هوای صاف کابل واب پغمان استفاده کند و زمستان ٦ ماه بدون دغدغه درخانه بامور شخصی و احیاناً ملاقتها مصروف شود؟ خوب، وقتی وکالت شورای ملی این صورت رابخود اتخاذ نماید، عاقبت افغان و افغانستان درین دنیای پرشر و شور که ما محتاج کار و بصیرت اضافه ترهستیم چه خواهد شد؟

آیا زمان و وقت در حیات وممات ملل و اقوام قیمتی ندارد؟

در همین بازیها و ساعت تیریها فرصت بصورتی از دست ما نخواهد رفت که باز پشیمانی هیچ سودی نخواهد داشت؟

ایا نمیتوانند تحدید مصؤنیت وکلاء رابجراید توضیح دهند؟ و ایا کسانیکه عمداً نمیخواهند در شوری کاری شود بس ایا مصؤنیت انها مانع است که نامهای شان به جراید نشر شود؟ و ایا یک وکیل مصؤن نمیتواند نام یک وکیل مصؤن دیگری راکه کشتی یک ملت رابه طوفان می کشاند، در اخبار نشر کند؟ و اگر وکلاء با هم متفق باشند و هیچ یک پرده را از اعمال دیگری بالا نمیکنند پس این وکلا حق اعتراض و انتقاد را هم بالای اراکین حکومت که تا یک اندازه کار می کنند، خواهند داشت؟

ایا وکلاء به حضور ملت مسؤلیت ندارند؟ و جرائد که نماینده احساسات حکومت و ملت اند نمیتواند از وکلاء بحث کند؟ وکلاء چرا باید این ملت را بی زبان تصور کنند کسانیکه می تواند بالای انهائیکه حقیقتاً مورد فعالیت و کار در مملکت شده و حق خود راباثبات رسانیده اند انتقاد کنند. پس چگونه خوف مصؤنیت وکلاء از جرات انتقاد شان بالای

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوری خواهد کاست؟ متیقن است که در مملکت کسانی موجود اند که حق احترام مقام بادشاه و مملکت و قوم را از حقوق اشخاص بلند تر میدانند و برخود واجب میداند که ازین حقوق در مقابل هر گونه مشکلات دفاع کنند. ما ایمان داریم که در دنیا هیچ کار و عمل بدون پاداش موجود نیست وکالت شوری که یکی از وظایف مهم و کار های بس ضروری است چگونه بی مسؤلیت خواهد بود؟ وکلای منور شوری و مخصوصاً اصحاب قلم اولتر با صلاح شوری ملتفت شوند و برسوخ مصؤنیت خویش مصؤنیت دیگران را اصلاح کنند محبت حق و حقیقت باید در نزد اهل علم و قلم از همه چیز ها مقدم باشد چون وطن ناموس مشترکی است و زندگی بذات خود مسؤلیت است بنا بران از مسؤلیت این نوشته خویش شانه راخالی نه کرده نام خود را مخفف و با مرموز نوشته کرده نمی گذاریم و واضح ام خویش باید نوشته کنیم.)) (۲۴: ۸۸۱-۸۸۲)

پر منثورو دري ليکنو سربېره استاد خادم يو شمېر دري شعرونه يا نظمونه هم ليکلي دي. هغه دري نظمونه دي چې د ده په منظومو کلياتو کې راغلي دي، دا نظمونه تر دې پخوا په متفرق ډول او ځينې يې له نورو پښتو شعرونو سره يو ځای چاپ شوي دي. دلته يې يو دري شعر يا نظم د بېلګې په توګه راوړو:

بهر ما روح و روان

ملتـــی دیـدی کــه جــای مــا بمــن پیچیـــده انــد
بـــی خبــر از حــزر جــان انــدر بــدن پیچیـده انــد
یوسف گم گشـته را در طلـب کـس نیسـت نیسـت
مصـــریان انـــدر هـــوای پیـــراهن پیچیـــده انـــد
رمـــز عمـــق زنـــدگی چیـــز و فقیـــه و محتســـب
مـــن نمیـــدانم چـــرا انـــدر ســـخن پیچیـده انـد

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصـــه شــــیرین فرهـــاد نـــوین اغـــاز شـــد
بـــی جهـــت مـــردم چـــرا در کـــوهکن پیچیـــده انـــد
کشـــور مـــا پـــر زاهـــو نافـــه و مشـــک و غـــزال
شـــاعران بیهـــوده بـــر مشـــک خـــتن پیچیـــده انـــد
شـــاه مـــا ســـرو روان بهـــر مـــا روح و روان
خلـــق بـــر دورش چـــو شـــاخ نســـترن پیچیـــده انـــد.
(۱۲: ۲۳۳)

کله چې موږ د استاد خادم داسې متون (نثر او نظم) مطالعه کوو، نو هغه راته په دري کې هم د ښه قلم خاوند ښکاري، دري ليکوالي يې هم د خپل وخت له نورو هغو ليکوالو سره چې دا مهال يې ليکوالي کوله، د انډول وړ برېښي، په تېره بيا د دري ژبې د منځنۍ کچې له ليکوالو سره. دا و د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو لنډه پېژندنه. پر تېرو يادو اثارو سربېره ځينو ليکوالو د استاد خادم په پېژندنه کې دهغه ځينو نورو چاپي اثارو ته هم نغوته کړې ده. خو د استاد خادم اثارو ته په کتنې سره دایادونه دقيقه نه وه، دا ډول پېژندنې له يو بل څخه په مسلسل ډول کاپي شوي او د بيا بيا خپراوي پر مهال ځينو کې تېروتنې هم شوي، ان د ثابتو چاپي اثارو دپېژندنې په برخه کې هم ورڅخه تېروتنې شوې دي. ځينو يې ځانګړې ليکنې هم د مستقلو اثارو په توګه پېژندلي، ځينو بياچاپي اثار په ناچاپي اثارو کې شمېرلي، ما دا ټول سره پرتله کړل او له هغو څخه مې په خپل نظر سمه نتيجه راوويستله چې تاسومخکې ولوستله. دا د استاد خادم د اثارو شکلي ډلبندي او پېژندنه وه. البته پر محتوايي برخو به يې په نورو بحثونو کې هم رڼا واچول شي.

د استاد خادم د اثارو تر دې پېژندنې وروسته اوس راځو د استاد خادم د نظم او نثر نوښتګرو خواوو ته، دلته غواړو لومړی پر نظم او بيا پر نثر باندې بحث وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

په پښتو ادبیاتو کې تر (روښانتیايي) پړاو وروسته (ویښتیايي) پړاو پیلېږي. په (روښانتیايي) پړاو کې د کلاسیکې دورې د ادبیاتو تاثیرات څه نا څه محسوس وو، خو په (ویښتیايي) پړاو کې بیا دا تاثیرات بېخي کم شول او ځای یې نویو مفاهیمو ونیو. استاد خادم د پښتو ادبیاتو په (ویښتیايي) پړاو کې یوه مطرحه څېره ده. ده سره له دې چې د کلاسیکو ادبیاتو پوره مطالعه لرله، خو ددې پړاو شاعرانو او لیکوالو پوره هڅه وکړه چې د نظم او نثر په دواړو برخو کې نوې پنځونې وکړي، په تېره بیا دا چې د مانا او محتوا له پلوه نوښت رامنځته کړي. دوی پر دې بریالي شول چې د خپلې زمانې او خپل چاپېریال غوښتنې، انګېرنې، اړتیاوې او د خپل ژوند تصویر په ښه ډول په ادبیاتو کې انځور کړي. له مانیز پلوه د استاد خادم کلام د ژوند بېلابېل اړخونه رانغاړي؛ فلسفي، سیاسي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي، ملي، کلتوري، ژبني او نور ډول ډول مفاهیم یې په خپل کلام کې افاده کړي او تشریح کړي دي.

دا مسایل تر دې دمخه په (روښانتیايي) پړاو کې دومره مطرح نه وو او که وو هم کم وو. که هغه پړاو بیا له (ویښتیايي) پړاو سره د څومره والي او څرنګوالي دواړو اړخونو له پلوه، پرتله کړو، نو د ویښتیايي پړاو تله پرې ډېره درنه خېږي. دلته غواړم په دې برخه کې لومړی د استاد خادم دمنظوم کلام پر ځانګړنو، نوښتونو او ارزښتونو تبصره ولرم او بیا تر هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته منثور کلام ته راځم، خو په دې دواړو برخو کې غواړم د محتوا په انډول پر شکل زياته تبصره ولرم او دا ځکه چې پر محتوا باندې يې موږ په نورو ځايونو کې هم بحث لرلی او په نورو برخو کې به هم پرې بحث ولرو.

الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم اثار ځينې داسې مشخصات لري چې د پښتو معاصرې ادبي دورې د نورو پړاوونو له اثارو او همدارنګه د خپلې زمانې د ادبي اثارو له ځانګړنو سره توپير لري، همدا ځانګړنې په حقيقت کې د ليکوال فردي تشخص څرګندوي او دی له نورو ليکوالو توپيروي. دا ځانګړنې په شکلي او محتوايي دواړو برخو کې محسوسې دي. دلته غواړم لومړی په نظم کې دې ډول ځانګړنو ته نغوته وکړم.

۱- د ملي نظم فورمونه: کوم شعري يا نظمي فورمونه چې د خادم صيب د زمانې تر مهاله دود وو او اکثرو پښتنو شاعرانو هغه کارول، خادم صيب هم د خپل منظوم کلام لپاره له همغو فورمونو څخه ګټه پورته کوله، خو د خادم صيب د ژوند او زمانې ضرورتونه دومره زيات او ډول ډول وو، چې فکر او خيال يې نورو منظومو فورمونو ته هم اړتيا لرله. د ښاغلي (عبدالهادي هدايت) په نظر، استاد خادم دا اړتيا محسوس کړه، نو ځکه خو يې خپلې شعري ټولګې (بلکا) په سريزه کې وليکل: ((د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسيک فورم چې ښه په عروج کې دی، د ښکارندوی، ميرزا خان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی. مګر دغه کلاسيک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ايران او عربو له خوا راګډ شوی دی. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنګ، ګنډلی او محدود دی.

تر دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات،لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي. دا شکل د حضرت بایزید روښان خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل ته وروګرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. د دې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د مرغلرو امېل څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسعې پیدا کولو لاره پیدا شوې ده. په (ځاروان) کې دغه رنګ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر د پاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی، لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوې مجموعه کې د (نوې پوهېتانه) په نامه راټولېږي.)) هدایت صیب په خپله لیکنه کې دې مسلې ته اشاره کړې او د خادم صیب د نظم یو څو نمونې یې هم وړاندې کړي، چې دلته یې ډېر لنډیز ته نغوته کوو. (دا ځکه چې پښتون یم) د نظم یو بند به دلته د بېلګې په توګه وړاندې کړو)) (۱۲: ٦٠-٦١)

دا ځکه چې پښتون یم

چوکۍ مېز دې د بل وي   ما له توره دې وسپاره

دا ځکه چې پښتون یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوټې ټوټې مې تن دی تیار راله کفن دی
هېڅوک پر ما نه ژاړي پردی رانه وطن دی
زګېروي هم نه وباسم نه خبر یم له اسراره
دا ځکه چې پښتون یم

وګورئ! د خادم صیب دا نظم چې ده پر (۱۳۱۸ل) کال ویلی دی.

په دې نظم کې استاد خادم د پښتو پر کلتوري شاته پاتې والي، تنګنظریو او ټولنیزو ستونزو سخت انتقاد کوي.

(د شاعر زړه) د استاد خادم بل نظم دی چې دا هم د ولسي یا ملي نظم په وزن ویل شوی دی، ده دا نظم د (۱۳۴٦ل) کال د زمري پر (۸)مه نېټه لیکلی دی. خادم صیب د (شاعر زړه) په باب وایي:

ډک لـــه ارانونـــو دی نـــه پـــوهېږم څـــه غـــواړي
راز د اســمانـــــونو دی نـــه پـــوهېږم څـــه غـــواړي
سود یې په پیسو نه شي کـــار یـــې پـــه ټنګـــو نـــه شـــي
تېر لـه دې غمـــونو دی نـــــه پـــوهېږم څـــه غـــواړي

دا نظم همداسې امتداد پیدا کوي، هدایت صیب د خادم صیب په حواله دا په ولسي نظمونو کې حساب کړی دی او هدف یې دا دی چې دا یې له کلاسیکو فورمونو څخه جلا په نوې ولسي بڼه یې ویلی دی.

سره له دې چې (خادم باد سبا یم) کلیاتو کې دا پورتنی نظم د (غزل) په برخه کې ډلبندي شوی، یانې د فورم له مخې غزل ګڼل شوی، خو پر دې (نظم) نه د فورم او نه هم د محتوا له پلوه د (غزل) فورم د تطبیق وړ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نظم د شاعر د فکر او زړه د ارمانونو انځور کاږي او ټولنې ته د شاعر ایډیال وړاندې کوي.

(ای د دې جهان خاونده) نظم یې هم په همدې ولسي نظمونو کې ګڼلی دی.

لـــــوی عـــــذاب و دې نـــــړۍ تـــــه
اســـــــــتعمار دی اســـــــــتعمار دی
چـــې نـــړۍ نـــن پـــه کـــې ســـوزي
دغـــــه اور دی دغـــــه نـــــار دی
لـــــه تیـــــري د اســـــــتعماره
زور زیـــاتی دی پـــه جهـــان کـــې
اســـــتعمار شـــــکېدلی کـــــټ دی
ترمیمیـــــږي انګلســـــتان کـــــې

دا د اوږده نظم یوه برخه ده، نورې برخې هم همداسې امتداد پیدا کوي. خادم صیب په دې نظم کې د ښکېلاک انځور کاږي او هغه ټولنې ته یو اور او غضب ګڼي. دی انګستان د دې مفکورې روزنځای او پالنځی ګڼي او له هغه څخه سر ټکوي.

دغه راز (افغان ولس) نظم هم همغه ډول نظم ګڼل شوی چې د خادم صیب او هدایت صیب په نظر له کلاسیکو دودیزو فورمونو څخه یې لاره جلا ده.

افغان ولس

مونږ افغانان او مسلمان یو　　　　په خپله سمه لار روان یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه تمه لرو نه ډار　　　　عقیده لرو په کار او په زیار

له حرص او بېکارۍ یو بېزار

تر شا مو لوی تاریخ او تر مخ مو لوی جهان دی

دا مو له نعمتونو ډک کوهستان دی

لرغونی مو دی ثقافت　　　　او ټینګ مو دی اقتصاد

نشته داسې بنیاد

دا جهان به کړو اباد　　　　په خپل کوشش او جهاد.

(نوې پوهېتانه)

دا نظم هم همداسې پسې غځېږي او نورې برخې هم لري. پر دې نظم کې پر خپل ملت او تاریخ ویاړي. شاعر په دې نظم کې له دیني او اخلاقي جرئت څخه کار اخیستی، پر ټولنه باندې د واکمن مذهبي جریان د مدعیانو ناخبري یې انځور کړې، پر هغو یې پر ظریفانه او کنایي ډول نیوکه کړې چې (واوا) په دې مسلمانۍ چې له اسلامه خبر نه دي، خو د اسلام پر منصب او مسند ناست دي.

دا نظم پر خپل وخت یو محتوایي نوښت او اخلاقي جرئت ګڼل کېږي، ځکه چې هغه وخت د داسې مسایلو مطرح کول او د سمون لپاره یې هڅه اسان کار نه و.

د هدایت صیب په نظر: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو د شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.)) (۱۲: ٦١-٦٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صیب لومړنۍ هڅې بریالۍ شوې او دا بېلګې نورې هم پسې زیاتې او تر پخوانیو هغو یو څه پخې شوې. په ولسي فورم کې د دې ډول نظمونو یوه دوه درې نورې بېلګې به هم راوړو، دا یوه بېلګه یې (واوا مسلماني) نومېږي، چې پر (۱۳۲۰ل) کال لیکل شوی دی:

واوا مسلماني!

بلبل د ګل د پاسه کړله داسې خوشخواني

واوا مسلماني!

***

د ږیرې د وېښتو په دام کې نیسي برالا

طایر د بیت الله!

دانې ورته تسبیح کاندي ځان نه ګڼي جاني

واوا مسلماني!

***

په سر د مظلومانو به پښې ږدي چې اوچت شي

خاوند د منزلت شي

په دې منبر به کېني، کړي به وعظ قراني

واوا مسلماني!

***

ځي تل به یې د ږیرې د تیرې لاندې کاروان

کچرې او اوښان!

(c) ketabton.com: The Digital Library

غريب چې په لاس ورشي پې ښکاره کا ښه ځواني

واوا مسلماني!

***

مرام د حکومت به وي يو څه دی به بل څه کا

مقصد به د خپل زړه کا

په سل قسمه نيرنگه به ساتي خپله خاني

واوا مسلماني

***

قانون او عدالت او وظيفې پورې به خاندي

عمل دغسې کاندي

مقصد يې وي په ژوند کې خپل هوس او کامراني

واوا مسلماني

***

تعبير به دملت او حکومت منځ کې غلط کا

پاشانه جمعيت کا

دوستان سره دښمن کا چې وي دا ترجماني

وا وا مسلماني

***

شيشه به د آمالو د مسلم وهي په ځمکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه دار لري نه کرکه

راضي به په فساد وي، خوند به اخلي په وراني

واوا مسلماني

***

د شل کالو خرمن به دې په يو تيلي ايره کا

ستا مېنه به سپېره کا

مغرور به وي لا دی چې ومې کړه مهرباني

واوا مسلماني

***

وجدان يې د جودان په نغوته درومي په هر لوري

ژورې لوړې گوري

قرآن چې په کې بود شي، وي هماغه قرآني

واوا مسلماني

***

له وينو د مظلوم څخه به جوړه کا غازه

خپل مخ لره تازه

په دې باندې به ځان کاندي عالم ته نوراني

واوا مسلماني

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

دښمن دنوي علم او رڼا وي په يقين

خپل وهم ګڼي دين

ګمان کوي چې دا ده هغه وحې اسماني

واوا مسلماني

***

لا دا زاړه ماغزه به دعوه کاندي چې عالم يم

د قوم زه ((خادم)) يم

ولاړ وي په نمانځنه کا د غويو پاده واني

واوا مسلماني

***

نغمې د بلبلانو به نه اوري په سبا

له مکر و له ريا

ضرر به مسلمان ته ګڼي چاره ايماني

واوا مسلماني

***

په دې باغچې کې ګرځي هسې شان زاغ و زغن

چې وران کاندي چمن

د دوی له ډاره نه شي کړای بلبل نغمه خواني

واوا مسلماني

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په دې نظم کې پر ټولنې باندې د ناسم ذهنیت پر حاکمیت او له مذهب څخه پر ناسمو تعبیرونو انتقاد کوي او د هغوی د سمون غوښتونکی دی.

هغه وخت په دې ټولنه کې د داسې فکر، تبلیغ او ترویج او په ټوله کې د ټولنې دسمون لپاره هر ډول فکري هڅه له سختو غبرگونونو سره مخامخېدله، خو خادم صیب دا نوښت او جرئت وکړ چې پښتو نظم یې د ملتپالنې او سمونپالنې لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توگه وکاروه. په دې برخه کې یې بیا ولسي فورمونه هم په ښه ډول وکارول، د پورتنی نظم د محتوا لپاره هم ولسي فورم په کار و، په نورو فورمونو کې د دې ډول محتوا ځایول هم اسانه کار نه و، دې بل نظم ته به هم تم شو.

د تربگنۍ لعنت

تا ورکړمه د خدای او د رسول په دښمنۍ

ارمان دی تربگنۍ

اخته دې په بلا کړم   له خپلو دې جلا کړم

د کوره وتی نه شم بې کارتوس او جرمنۍ

ارمان دی تربگنۍ

چنډال شومه له مال   دا گوره بد مې حال

عالم راپورې کاندي مسخرې او خندنۍ

ارمان دی تربگنۍ

جهان راله تورتم دی   خوراک راباندې غم دی

دا وکړلې په ما د شیطانانو شیطانۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارمان دی بربګنۍ

د ورور سره دښمن يم   دښمن ته لګه زن يم

هندو او نصاری ته وايم جار و قربانۍ

ارمان دی تربګنۍ

قاتل شومه خونکار شوم   له ملک نه هم فرار شوم

له دين دنيا يې خلاص کړم حماقت او نادانۍ

ارمان دی تربګنۍ

ما ويلې چې غيرت دی   غيرت نه و لعنت دی

په تېر عمر افسوس کومه ډېرې غمګينۍ

ارمان دی تربګنۍ

(۱۲: ۴٦۵-۴٦٦)

پورتنی نظم په ولسي فورم کې ويل شوی، د افغاني په تېره بيا د پښتني ټولنې يو لوی ټولنيز رنځ ته يې په انتقادي نظر کتلي او هغه يې په راڼه ډول انځور کړی دی. څرنګه چې (تربګنۍ) د پښتني ټولنې يوه خاصه اړوند موضوع ده او يو ټولنيز رنځ ګڼل کېږي، نو ددې رنځ د بيان او افادې لپاره رښتيا هم له ولسي نظمونو پرته بل فورم دغسې جوت او پوره کار نه شي ورکولی.

خادم صيب چې د کلاسيکو فورمونو ترڅنګ پر خاصو پښتو ولسي فورمونو ټينګار کاوه، يو اساسي علت يې دا و چې دلته د پيغام د افادې لپاره ساحه پراخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ځکه خو یې د پښتو کلاسیکې شاعرۍ پر نظمي فورمونو سربېره د پښتو په ځانګړو ملي اوازونو یا ملي نظمي فورمونو کې هم شعرونه وویل، په دې فورمونو کې د چاربیتې فورم هم شامل دی، چاربیته بیا د پښتو له خاصو شعري فورمونو څخه یو ځانګړی فورم.

((چاربیته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربیتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربیتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا له څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه ښخې کم نه دي. په چاربیته کې همېشه یوه اوږده موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربیته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربیته

۲- زنځیري چاربیته

دغه دوه ډوله چاربیتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر د برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي، لنډو یا اوږدو مسرو زنځیري چاربیته.

له مانیز پلوه چاربیته پر عشقي، تاریخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربیتې یوه بېلګه، دا چاربیته د نوښار د محمد دین ده.

مطلع:

څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان
یوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بند:

یوځای به څوک نه شي لکه و عـاشق فـرهاد
تــل بــه یــې کـولـو پــه اشنا پسې فریاد
وه یې کړه خواري ځکه حاصل یې شـه مـراد
کړې به یې خبرې د طوطا د ښارونۍ په شان

او همداسې نور بندونه...

(۳۳:۳۰)

په دې ډول ساده چاربيته کې له ځينې استثنايي حالت پرته، د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستۍ مسره په قافيه کې د مطلعې له مسرو سره يو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرگندونه کېږي، چې په دې فورمونو کې ويل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې له پخوا ديوان لرونکو شاعرانو او په اوسني دوران کې د هېواد ځينو نوميالیو لوستو شاعرانو هم شاعري کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربيتې په فورم کې په ساده چاربيته کې له پورتني ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د جرار صيب د ساده چاربيتې د يو بل ډول د يوې بېلگې يوه برخه راوړو:

د ســترگــو مـخ مــې وسو یاره ستا د مخ په نور
تک تور لکه مـاغوت
تاو کړی په ماغوت کې خپل اشنا ته ورځم ضرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرو اوښکو یاقوت

که وایم ستا په مخ مې دا جوړه کسي وریته دي

تــاثــیر بــه د لمبې وي

وښنته د مخ له تاوه تار پــه تــار ســره پـراته دي

دا تاو به د شـغلې وي

حبشو ته حیران یم پـه فـرنګ یـې ورخـاتـه دي

دا زور به د حـملې وي

سپــین مــخ دې مــعرکه شــو امــتحان به کړي ضرور

معلوم به شي مزبوت

(۲۷: ۵۹-۶۱)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېیمه مسره د څپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابرې دي او یو شان قافیه تعقیبوي. دویمه او څلورمه مسره بیا په خپل منځ کې د یو شان قافیې لرونکې او د څپو د شمېر له مخې سره برابرې وي، د هر بند لویې مسرې په خپل منځ کې دڅپو د شمېر له مخې سره برابرې او په خپل منځ کې یو شان قافیه تعقیبوي او وړې مسرې یې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لویه او وړه مسره بیا د مطلعې د لویې او وړې مسرې د قافیې او شکلي جوړښت تابع ده. په ټولیز ډول ټولې لویې مسرې له لویو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځیري چاربیته: زنځیري چاربیتې ته اته مسریزه چاربیته هم وایي، په دې باب یو لیکوال وایي:

((هغه چاربیتې چې اته مسرې لري هغې ته عوامي چاربیته ویلی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربیته وایي همدې ته چې څلور بیته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربیتو کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه نه وي، بلکې اوله یې په یوه قافیه وي او دویمه یې په بله. او بیا د هر بند په پای کې چې کوم بیت راځي د هغه بیت د دواړو مسرو قافیه د مطلعې د دواړو مسرو له قافیې سره یوشان وي. عبدالحلیم اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربیته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- یو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بیتونه یانې شپږ مسرې یې په خپل کور کې سره په یوه قافیه وي او وروستی بیت د چاربیتې له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلګه داده:

مطلع:

شاګرده اول نص د الهی پروردګار دی
استاده بل حدیث د محمد نبي حضرت دی

بند:

شاګرده په جهان کې جبرائیل نومی ملک دی
استاده خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی
شاګرده ټول وجود یې د زنځیر حدیده کلک دی
استاده سر تر پایه په وزرو باندې چک دی
شاګرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاده ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
بې حده ښایسته د نور په شان شعله انګار دی
د باد په شان ته ګرځې په هوا باندې اوچت دی))
(۸۱:۴۲)

په پورتني فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیتې دویم ډول:

په دې ډول چاربیته کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستۍ قافیه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، درېیمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافیې هم د نومونړو مسرو د قافیو بڼه تعقیبوي، خو د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافیې راځي، چې دا بیا د نومونړو مسرو خپلمنځي قافیې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بیت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

۳- د اته مسریزې زنځیري چاربیتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفی وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول چاربيته کې له ځينو مسرو پرته د نورو اکثرو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دويم بيت د لومړيو مسرو قافيې سره يوشان وي او د دويمو مسرو قافيې په خپل منځ کې يو شان وي. د هر بند د درېو بيتونو د درېو لومړيو مسرو قافيه يو شان او درېو نورو مسرو قافيه بل شان وي، خو د څلورم بيت رغښت او بڼه د مطلع د بيت تابع وي.

په دې ډول چاربيتې کې د سر لومړی بيت يا مطلع په لومړۍ مسره کې يو شان دوه قافيې موجودې وي. د دويمې مسرې تر نيمايي پورې بيا يو شان دوه قافيې چې د لومړۍ مسرې له قافيې سره يوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنگينه کلمه راځي چې له دې قافيو سره په جوړښت کې توپير لري.

د هر بند لومړۍ مسره ځانته يو شان دوه قافيه لري او د دويمې مسرې په پای کې يوه ځانگړې قافيه؛ درېيمه مسره له لومړۍ مسرې سره په قافيه کې يو شان وي څلورمه د دويمې په شان وي، پينځمه د لومړۍ او شپږمه د دويمې په شان وي او هم د څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافيې د بند د لومړۍ مسرې د قافيې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بيت يا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافيې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافيو تابع وي او پاتې برخه يې د مطلعې د دويمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دويمې مسرې تکرار وي.

د خادم صيب په منظوم کلام کې (د ملک محمد عمر خان شهادت) په نامه يو نظم موجود دی. دا نظم استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال د (تلې) مياشتې پر (۱۱)مه نېټه ليکلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ ځينو ادبپوهانو دا نظم پښتو چاربيته ګڼلې ده. که څه هم موږ په پښتو کې د ځينو معمولو چاربيتو هغه ځانګړنې چې موږ پورته ورته اشاره وکړه سل په سلو کې د چاربيتې په توګه پر دې نظم نه تطبيقېږي خو بيا هم د نورو فورمونو په انډول چاربيتې ته ډېره نږدې ده. د محتوا او تاريخي پېښو د بيان له پلوه د چاربيتې فورم خپلوي؛ که چېرې له مطلع پرته هر بند يې څلور څلور مسرې درلودې، نو بيا يې په پوره ډول د هغې چاربيتې بڼه خپلولای شوه، چې موږ د چاربيتې په پيل کې معرفي کړه، خو دلته ددې نظم هر بند د څلورو مسرو پر ځای درې مسرې لري، خو دې سره سره د بل هر فورم په انډول چاربيتي ته نږدې ده.

د ملک محمد عمر خان شهادت

د ډېره غمه مې د خولې آه و ارمان درومي
چې عمر خان غازي په کوچ له دې جهان درومي

***

زړه مې خفه و بې سببه چې خبر ولګېد
نن سخي ځوان له دې جهانه په سفر ولګېد
په استقبال يې د جنت حوري غلمان درومي

***

په دې فاني دنيا کې هېڅ بشر بقا نه لري
بې د الله (ج) نه چې باقي دی او فنا نه لري
ذايق الموت دی په زمين که په اسمان درومي

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سترګو نم، په زړه مې غم په خوله خندان یمه زه
د فراقته د اشنا په شور فغان یمه زه
شو مه خورسند چې یار په لوري د جانان درومي

***

تا د اسلام په ګټه توره رااوچته کړله
د ځوانمردۍ لویه قوه دې هزیمته کړله
د تورې غږ دې مشهور په ټول افغان درومي

***

دنیا کې خان وې، اخرت کې شوې سردار صاحبه
د شهیدانو په ټولګي کې شوې نامدار صاحبه
د داسې حال مومنان واړه په ارمان درومي

***

په فاتحه کې دې تبریک او تهنیت وایمه
په ټول مومندو عزیزانو دې رحمت وایمه
ستاسو غیرت وو چې ناکامه انګریزان درومي

***

څوک په غیرت د خپل مذهب په ډېر اخلاص وتلي
د خپله سر و ماله تېر دي بې وسواس وتلي
((خادمه)) ګوره زوړند سر منافقان درومي.

خو د (مومندو غزا) په نامه د خادم صیب یو نظم هم شته چې هغه د چاربیتې له هغو ځانګړنو سره چې موږ ورته پورته نغوته وکړه، تر ډېره حده سمون خوري. دې چاربیتې ته به هم تم شو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مومندو غزا

پرنګی راغی په کنډو کوي جنګونه
مخې ته یې درومي د سرحد واړه فوجونه
نن د اسلام ختلی نمر، قریب دې لوېږي
د زړونو شمع په سلګیو ده مړه کېږي
دښمنان شاوخوا زمونږ نه خوشحالېږي
طمع یې کېږي د اسلام په وطنونه

***

مومنه ویښ شه ته اعلی یې په جهان کې
سیاست وګوره په حدیث و قران کې
بیرغ د فتح دې ښکارېږي په اسمان کې
روګردان مه شه د قران له ایتونه

***

دا ټولې وریځې چې ژړېږي مسلمان دي
که وزیری که اپریدی دی، ټول افغان دي
په ملېزو او سالارزو کې نن سوران دي
چې ورته ګورم زړه مې سوځي په اورونه

***

هغه حشر دی چې جوړ شوی په افغان
پرنګی راغی په کنډو شو راعیان

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزا تـه درومـي چـې هـر څـوک وي مسـلمان
ګـوره خـا پښ بانـدې ښـکارېږي بیرغونـه

***

حـاجي صـاحب پـه دې ضـعیف صـورت بهـر شـو
ماشـین یـې واخیسـتو پـه سـر کـې د لښـکر شـو
د ماسل خان (ماصل خان) او د بـازو وان ټبر خبر شو
صـد افـرین شـه د غازیـانو پـه صـبرونه

***

د کوډاخېلـو (کـوډي) نـه راضـي یـم
پـه خپـل ځـان شـو را ولاړ پـه یـوه چغـه پـه یـوه ان
خـوازي پـه سـر و مـال اړ نـه دي پـه هـېڅ شـان
د خپلـو ورونـو سـره یـې وکـړه کومکونـه

***

مجاهـدین مهـاجرین پـه ډېـر اخـلاص
شـولو حاضـر پـه ډېـره مینـه پـه وسـواس
غیـرت یـې کـړی دی، پـه دیـن د خیرالنـاس
د پـاک الله (ج) نـه دې، پـه دوی وي رحمتونـه

***

بیـا د لالپـورې غازیـان راغلـه پـه حشـمت
پـه وسـله پـوره قریـب دوه سـوه وو لا زیـات
ډېـر پـه اخـلاص پـه دلسـوزۍ کـوي خـدمت
هـېڅ نـه وېرېـږي، د کـافر لـه جهازونـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حلیمـــزو ځوانـــان د شـــپې وژنـــي کـــافر
دوی پـــه دوســـتۍ کـــې دښـــمني کـــړه ورظـــاهر
هـــره ډاکـــه کـــې ســـل دوه ســـوه وي حاضـــر
کـــافران مـــري پـــه هـــره شـــپه بانـــدې زرګونـــه

***

لـــه هـــر طـــرف ځنـــې راجمـــع شـــوه غازيـــان
ورتـــه راغـــي لـــه خپلـــه لاســـه پټنګـــان
د چـــار يـــار نـــارې اوچتـــې پـــه اســـمان
اوري کـــافر، شـــوه ورنـــه پـــاتې تدبيرونـــه

***

افســـوس دی څـــه شـــوې بهـــادره پهلوانـــه
د چکنـــور مـــلا صـــاحبه ماســـل خانـــه
نـــن د مـــردۍ ورځ ده حاضـــر شـــه پـــه میړانـــه
ستاســـو د قبـــر نـــه مـــو کېـــږي اميدونـــه

***

ظـــالم تـــه ګـــوره تـــوپ، ټانـــک لـــري بـــې شـــان
فـــوج يـــې پـــه ځمکـــه، جهـــاز يـــې درومـــي پـــه اســـمان
کـــه خـــدای (ج) کـــوي قـــوت هـــم ډېـــر دی د افغـــان
پـــه خپـــل وطـــن بانـــدې تېرېـــږي لـــه ســـرونه

***

پـــه ټـــول اســـلام کـــې نـــن عجيبـــه غلغلـــه ده
هـــر چـــا اخيســـتې د کـــافر پســـې وســـله ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کافر لاړ شي دغه چاره ورته ښه ده
ګوندې راځي د پښتنو واړه قومونه

***

په داسې شان جنګونه وشوه په دې پروار
کافر په هره ورځ مړه کېږي بې شمار
د شهادت جامونه څکل شي په هروار
ځوانان داخل شوه د جنت په محلونه

***

په سفر لاړ د کوداخېلو (کودیخېلو) عمر خان
ورسره نور هسې زلمي او ښه ځوانان
زه به دعا ورته کومه په هر آن
واړه مغفور دي هسې وایي کتابونه

***

په شهیدانو مې تبریک د شهادت دی
په ټول غازیانو مبارک فتح نصرت دی
نن کافر واړه په خپل کار کې خجالت دی
بیا د پښتون نامه به نه اخلي په کلونه

***

د (خادم) ښه دی دا بیان چې اوس اظهار شي
په اشتهار د مجاهد کې انتشار شي
امید مې دا دی چې پښتون ته به په کار شي
چې مسلمان وي پرې به وباسي شکرونه.

(۱۲: ۴۷۹-۴۸۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب دا چاربیته (د مومندو غزا) د (۱۳۱۲ل) کال د تلې پر (۱۵)مه نېټه لیکلې ده.

د چاربیتې ترخنګ د خادم صیب په منظوم کلام کې ګڼ شمېر نور دا ډول نظمونه هم شته چې د پښتو په نورو ملي اوازونو کې ویلي شوي او له عربي څخه پښتو ته له راغلو مروجو نظمي چوکاټونو څخه لرې دي.

لکه: (واړه افغانان یو) نظم

واړه افغانان یو

واړه افغانان یو - ټول مسلمانان یو

ګران هېواد زموږ لکه ګل افغانستان دی

جګ له کل جهان دی

څه ښایسته فضا لري - د جنت هوا لري

ډک له نعمتونو دی - حسن او ښکلا لري

څومره چې وطن ښایسته هومره یې انسان دی

جګ له کل جهان دی.

دا بل نظم به هم وګورو چې خادم صیب د (۱۳۴۳ل) کال د سلواغې پر (۱۴)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی:

دا یوه ارزو لرو

واړه پښتانه یو، یو مرام د پښتنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلې پښتونخوا ته زړه کې مینه د پښتو لرو

دا یوه ارزو لرو!

څوک چې دلته اوسي واړه ورونه دي یو قام دی

یو شان یې مرام دی

ځو د خپل هدف پر لوري تل هڅه د تلو لرو

دا یوه ارزو لرو!

یون د اباسین او د امو څوک ځنډولی شي؟

دا کله کېدلی شي؟

ټینګه اراده لکه د تېرو مېړنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

دا د هر ملت ده وظیفه او دا یې کار دی

څه په دې کې ډار دی

مونږ ویښ شوی قام یو مرامونه د ژوندو لرو

دا یوه ارزو لرو!

لوړ دې وي بیرغ او ډېر دې عمر د باچا وي

مخکې دې رڼا وي

کلک د پښتونخوا سره پیمان د ویښ زلمو لرو

دا یوه ارزو لرو!

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د (پښتانیا ادبې، جام د نوي ژوند، سپین غر، ښاغلی لېونتوب، اعلیحضرت محمد نادر شاه، انګرېزه توبه، د استعمار زمزمه، د جرار جواب، ننګرهار، د کابل واوره، استقلال، د تورې برېښ، سید جمال الدین افغان ته، د ښکلاوو جهان، سینما ده سینما ده، مستقل افغان ته، ای ددې جهان خاونده) او ګڼ شمېر نور داسې نظمونه شته چې هغه هم په ملي اوازونو کې ویل شوي دي، پر ځینو یې د چاربیتو قانون هم تطبیقېږي، خو اکثره یې داسې دي چې د وزن له پلوه ملي اوزانو کې ویل شوي، خو د پښتو د ولسي ادب مشخص فورمونه پرې سل په سلو کې د تطبیق وړ نه دي، یوه برخه یې د یوه فورم یوه برخه رانغاړي، بیا بله برخه یې له هغه څخه وځي، خو د ولسي اوازانو له چوکاټ څخه نه وځي.

خادم صیب په پښتو معاصره شاعرۍ په تېره بیا په ویښتیایي پړاو کې هغه شاعر دی چې په لیکنۍ او ګړنۍ شاعرۍ یا ولسي نظمي فورمونو او همدارنګه له عربي ژبې څخه په راغلیو نظمي فورمونو دواړو کې یې شعرونه یا نظمونه ویلي دي. د دې پړاو او نورو شاعرانو په کلام کې بیا ولسي فورمونه د هغو نورو په اندول کم دي او ځینو لا ښېخي په هغو فورمونو کې شعرونه نه دي ویلي، ان د پښتو ادب په پنځو ستورو کې څلورو نورو هم د خادم صیب په اندول کمه ولسي شاعري کړې ده. د هغوی اکثره نظمونه په غزل، څلوریزو او نورو هغو فورمونو کې ویل شوي چې اکثره یې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلی دي. نو په دې ډول ویلای شو؛ که د (پښتو ادب روښانتیایي) پړاو د کلاسیکې او معاصرې دورې تر منځ د وصل یوه کړۍ ګڼل کېدی شي، نو خادم صیب هم د ګړنۍ او لیکنۍ یا ولسي او لیکنۍ شاعرۍ د وصل کړۍ ګڼلای شو.

ګډ شعري فورمونه: پښتو ادبیاتو ته له عربي ژبې څخه ګڼ شمېر نظمي فورمونه راغي دي، لکه غزل، قصیده، رباعي، مخمس،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسدس، ترکیب بند، ترجیع بند، معشر، مسبع او نور. له دې جملې څخه بیا (غزل، قصیده، قطعه، مثنوي، رباعي) او ځینې نور له پښتني چاپېریال سره داسې اوبدل شوي چې فکر نه کېږي، له بلې ژبې دې راغلي وي، په تېره بیا غزل، قطعه او رباعي، په دې کې بیا هم غزل. خادم صیب په دې فورمونو کې هم زیاته شاعري کړې ده.

لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه د خادم صیب د شاعرۍ یوه برخه په ولسي فورمونو کې ځای شوې ده، نوره ډېره برخه یې بیا همغه نظمي فورمونه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي، دلته غواړو، دې ډول فورمونو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- قطعه: ((قطعه په هغو فورمونو کې راځي چې له عربي ژبې څخه راغلي او په پښتو شاعرۍ کې باب شوي دي. قطعه لکه د څلوریزې (رباعي) په شان څلور مسرې لري، خو له رباعي څخه یې توپیر دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفي وي، یانې دواړه مسرې یې سره قافیه لري، یانې یو شان قافیه تعقیبوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره همقافیه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ او د دویم بیت لومړۍ مسرې له قافیې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یو شان قافیه جوړوي. قطعه هم د ظاهري شکل له پلوه په دوه ډوله ده، یو هغه ډول قطعه ده چې تر قافیې وروسته ردیف لري او بله یې هغه ډول ده چې تر قافیې وروسته ردیف نه لري. په قطعه کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. (۵۰: ۴۳)

د استاد خادم په منظوم کلام کې یو شمېر قطعې شته او په قطعو کې هم د هغه دواړه بېلګې موجودې دي. دلته به یې یو څو قطعې د بېلګې په توګه راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ دود او دستور

پـــــه خولـــــه د قـــــام اکثریـــــت یـــــادوي
خـــو د خپـــل قـــام ژبـــه کلتـــور نـــه منـــي
زمـــوږ لیـــډر ټـــولې نـــړۍ تـــه ګـــوري
خـــو د نـــړۍ دود و دســـتور نـــه منـــي.

د خلکو مینه

چـــې د بـــل د غـــم پـــه اوښـــکو تـــازه نـــه وي
داســـې ســـترګې دې بینامـــه وای ړنـــدې وای
نـــا خبـــر چـــې د تـــودو اوښـــکو لـــه خونـــد وي
ددې خلکـــو خـــولې د مـــرګ پـــه ســـوک کـــږې وای.

صنعت او تجارت

پـــه صـــنعتي دنیـــا کـــې زیاتـــه نـــه ده
کـــه تصـــنع پـــه کـــې څـــه زیاتـــه شـــي هـــم
تـــاجر لـــه ښـــایي چـــې دی ګټـــه وکـــا
کـــه د ربښـــتیا خونـــه میراتـــه شـــي هـــم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنیز اعلان

چـــې وطــــن ژبـــه، ملـــت درڅخـــه لاړ شـــي
نـــو بـــه څـــه شـــی درتـــه پـــاتې شـــي افغانـــه
خلـــک پـــه ژبـــه راټـــولېږي پـــه وطـــن کـــې
بیـــا پـــه دوی شـــي د ملـــت خونـــه ودانـــه.

تور دېو

د تـــور دېـــو پـــه لاس یـــې ورکـــړه پښـــتو ژبـــه
ورتـــه وګـــورئ پـــه څـــه دبـــاب کـــې ښـــوري
د پښـــتو پـــه ټالونـــه یـــې ځـــان غـــټ کـــړ
بـــې غیرتـــه قـــام لا اوس هـــم ورتـــه ګـــوري.

د خادم صیب په منظوم کلام کې د ردیفوالو قطعو په انډول ناردیفوالې هغه کمې دي او په ټولیز ډول بیا د څلوریزو په انډول د قطعو شمېر کم دی. خو د څلوریزو شمېر یې سوونو ته رسېږي. خادم صیب د قطعو په جوړونه کې هڅه کړې د څلوریزو له وزن څخه ګټه پورته کړي، دا په داسې حال کې ده چې د څلوریزو لپاره وزن او د څپو شمېر تقریباً قید دی، نو ځکه خو کله چې د استاد خادم قطعې لولو، نو له یو لړ وزني ځنډ و خنډ سره مخامخېږو. مجبور یو هره قطعه څو څو ځله ولولو چې اصلي وزن یې پیدا کړو. یو زیات شمېر شاعرانو او ناظمانو سره داسې یو تصور دی چې ګنې دا دواړه فورمونه سره نږدې جوړښت لري او د مسرو د شمېر له مخې هم سره مساوي دي، نو څپیز خجیز جوړښت به یې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو شان وي، په داسې حال کې چې د ځپیز خجیز او اهنگیز جوړښت له مخې دا دواړه شعري فورمونه سره توپیر لري. خادم صیب هم هڅه کړې چې یو شمېر قطعې د څلوریزو له وزن سره برابرې کړي، نو ځکه خو دی هم له مشکل سره مخ شوی او لوستونکي ته یې قطعې هغه شان خوند نه ورکوي، لکه د ده څلوریزې چې روانې، خوږې او په خپل اصلي وزن کې دي.

د استاد خادم هغه قطعې چې سړی په کې د وزني ستړیا احساس کوي، لکه (دود او دستور) چې مخکې مو د بېلګې په توګه راوړه او دغه راز دغه لاندې یو څو نورې قطعې:

فرعون ته خطاب

عدالت ورته ښکاربږي، ستا ظلمونو ته چې ځیر شي
ای فرعونه ناموره ! دا مخلوق درپسې ژاړي
تا خدایي په خلکو کړله، خو د دوی روزي رسان وې
دا خدایان هم خدایي کاندي هم روزي له نورو غواړي.

د غیرت چغه

زه دې مین شوم د غیرت په چغه
نه وم خبر د حقیقته ځنې
چې څوک پښتو او پښتانه نه مني
نو څه یې هیله کړې له ملته ځنې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یا دا هم بله قطعه:

کــــه پښــــتو پښــــتون مـــو پرېښـــودو ځوځـــا ده
پـــه قیمامـــت بـــه زمـــا لاس ستاســـو ګرېـــوان وي
مـــونږ تـــه پـــاتې لـــه نیکونـــو نـــه جهـــاد دی
تـــل قومونـــه پـــه جهـــاد بانـــدې ودان وي.

د خادم صیب په (قطعو) کې بېلابېل، ټولنیز، ملي، دیني، اخلاقي، انتقادي، اصلاحي، علمي، فلسفي، سیاسي او د ژوندانه د ډګر ګڼ شمېر نور مسایل بیان شوي دي. چې وروسته به یې په محتوایي برخه کې پرې بیا هم بحث وشي. په دې فورم کې د شکل له مخې کوم نوښت ممکن نه و، ځکه چې فورم ثابت او مقید دی، خو د محتوا له پلوه استاد خادم په دې بریالی شوی چې دا فورم د بېلابېلو مسایلو د بیان او انځورونې جوګه کړي.

۲- څلوریزه یا رباعي: ((رباعي هم هغه ډول شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي، د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي، په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفي وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. د غزل په شان په څلوریزه کې هم ردیف اختیاري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې ردیف راوړل شو، څلورمه مسره کې به ضرور بیا هماغه ردیف تکرارېږي.

په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي. دا رباعي اکثره په تول تللې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه رباعي چې لس څپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېش کېږي، پنځه څپې يې يوه خوا او پنځه يې بله خوا په تول تللې وي.

د لوی خان (خوشال بابا) هغه رباعيات چې د يوه ځانګړي کتاب په بڼه د (خوشال رباعيات) په نوم د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوي او شمېر يې تقريباً (۱۵۰۰) رباعياتو ته رسېږي، تقريباً په سلو کې (۸۵) څلوريزې يې لس څپيزې دي. پر اوس وخت د څلوريزو بل پشپړ کتاب چې زموږ په لاس کې دی، هغه د (پسته اور) په نوم د هېواد د نومیالي شاعر محمد صديق پسرلي د څلوريزو مجموعه ده. به دې اثر کې څه کم (يو زر) څلوريزې راغلي چې ټولې يې لس څپيزې دي. د استاد قيام‌الدين خادم اکثره څلوريزې هم لس څپيزې دي. يوه بله خبره چې د رباعي يا څلوريزو په باب د يادولو وړ ده، هغه دا ده چې عام ولس او په ځانګړي ډول ځينې سندرغاړي رباعي هغه ډول شعر يا نظم ته وايي چې معمولاً د پند، نصيحت او اخلاقي مسايلو په باب ويل شوي وي او په موسيقۍ کې يې سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندرې دمخه وايي او په همدې موقع کې د اورېدونکو د ذهن پاملرنه ځانته راجلبوي. دلته يوه تېروتنه رامنځته کېږي: هغه دا چې اکثره سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندرې دمخه کوم شعر لولي، هغه اکثره د مانا د انتخاب له مخې وي، نه د فورم له مخې. څرنګه چې په رباعي کې هم ډېر زيات اخلاقي، ديني او نور مسايل راځي، نو دوی اکثره هغو شعرونو ته چې دا موضوعات په کې بيان شوي وي، رباعي وايي. سره له دې چې که د فورم له مخې هغه غزل هم وي. (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۴۰مخ)

څلوريزه دوه بڼې لري، رديفواله او بې رديفه، د خادم صيب په څلوريزو کې دواړه ډوله څلوريزې ليدل کېږي. د اهنګ له پلوه هم اکثره

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا لس څپیزې څلوریزې دي. د خادم صیب د منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) په ډلبندۍ کې ځینې څلوریزې له قطعو او ځینې قطعې له څلوریزو سره ډلبندي شوي دي.

دلته به د خادم صیب یو څو څلوریزې د بېلګې په توګه راوړو:

ګډوډ ملت

ملـــت یـــو کېــږي، چـــې یـــو کلتـــور شـــي
پـــه ګـــډوډۍ کـــې خلـــک مجبـــور شـــي
کـــه ملـــت واړه یـــو وجـــود نـــه شـــي
لمســـه د نـــورو پـــه کـــې ضـــرور شـــي.

د خدای غضب

د خلکـــــو قهـــــر، د خـــــدای غضـــــب دی
ځمکـــــه د خـــــدای ده، مخلـــــوق د رب دی
څـــوک چـــې د خلکـــو دښـــمني اخلـــي
د پرزېـــــدلو، همـــــدا ســـــبب دی

شیطاني تمدن

پنـــاه پـــه خـــدای ده، لـــه شـــیطانانو
لـــه ابلیســـیانو، لـــه مکـــارانو
لا چـــې واکـــداره، د تمـــدن شـــي
تېښـــته او ډار دی، لـــه مفســـدانو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپېڅلی قوم

لـــــه ســـــپین تمــــا نــــــه، تـــــر نـــــن زمانـــــه
پـــــه مـــــنځ د ځمکـــــې، ټیـــــټ لـــــه اســـــمانه
محمـــــــــدي او، احـــــــدي نـــــــه شـــــــته
ســـــــپېڅلی قـــــــوم، بـــــــې لـــــــه افغانـــــــه.

او همداسې نورې ډېرې څلوریزې چې له بېلابېلو مفاهیمو ډکې دي. یانې په دې مانا چې د خادم صیب په څلوریزو کې اخلاقي مسایل بیان شوي دي، فلسفي مسایل په کې راغلي دي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي او د ژوند د اکثرو برخو مسایل په کې افاده او انځور شوي دي.

۳- غزل: ((په پښتو شاعرۍ کې غزل هم یو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبولیت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو په غزل فورم کې زیات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځینو نورو شعري فورمونو په انډول زیات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل ښکلا او ظرافت په دې نور هم زیات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېریال زیاتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازمېښت کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافیې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به په غزل فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په ټولیز ډول یې غنایي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنګارنګ ګلونو ډکه شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنګارنګي بیانېدی شي.

په پښتو کې لومړنی شاعر چې دې شعري فورم ته یې پښتني شال ور په سر کړ، هغه لوی خان (خوشال بابا) و، چې د غزل په یوه مسره کې یې (توره) او بله کې (زلفې) وځلولې:

تـــوره چـــې تـېرېـــږي خـــو ګـــوزار لـــره کـــه نـــه
زلفـــې چـــې ول ول شـــي خـــو خپـــل یـــار لـــره کنـــه

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون اوتسلسل ترڅنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه پښتو ته دا فورم راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وایي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵) بیتونو پورې وي. د څپو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی. (۲۰-۴۹:۱۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صیب په منظوم کلام کې د غزل فورم برخه خورا درنه ده، لکه د بل هر پښتون شاعر په شان خادم صیب هم په همدې فورم کې زیاته شاعري کړې ده. اکثره پښتانه شاعران په همدې فورم کې خپل وزن، فکر او استعداد وازمويي بيا د شاعرۍ نورو ډولونو ته مخه کړي. په همدې خاطر خو خادم صیب ته يوه خبره منسوبه هم ده او هغه دا چې خادم صیب وايي: ((پښتانه شاعري په غزل شروع کوي)) دده يو لومړنی شعر یا نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې خپور شو (شه بیدار پښتونه!) هغه هم د غزل فورم کې دی، خو پیغام او محتوا يې ملي رنګ لري. خادم صیب د غزل فورم د غزل له محتوا سره په همغږي او مساويانه ډول نه دی کارولی. یانې په دوديزه مانا عشقي او غنايي مسایل يې په کې نه دي بیان کړي او که بیان کړي يې هم دي، نو ډېر کم دي. ده د غزل فورم، د ملي، ټولنیزو، دیني او اخلاقي پیغامونو د انتقال د یوې وسيلې په توګه کارولی، یانې دا چوکاټ يې د خپلې غايې لپاره کارولی دی. ډېرې کمې داسې غزلې به پیدا کړو چې د فورم او محتوا دواړو له نظره د غزل اطلاق پرې وشي. خادم صیب کې ملي ولوله او جذبه ډېره پیاوړې وه، نو ځکه خو يې دا فورم هم د خپل ملي هدف لپاره کارولی دی. دلته به يې يو غزل د بېلګې په توګه راوړو چې د ده د نورو غزلو په انډول يې د محتوا له مخې هم غزلیزه برخه يو څه جوته ده:

استاد دا غزل د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۷)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی.

خوله مې ترخه ده زه په نورو خوږو څه پوهېږم
په غم کې ډوب يم، د ساحل په مزو څه پوهېږم
چې رقیبانو سره وخاندي په مینه هوس
بیا راته وګوري په داسې کتو څه پوهېږم

(c) ketabton.com: The Digital Library

که راته سر په سپینه خوله د غمازانو کړي فاش
سر درکولی شم په نورو قصو څه پوهېږم
خو راته وو ایه چې یار یم نو لا ډار د څه دی
د شونډو لاندې دې په (نه) او په (هو) څه پوهېږم
له دغه سم پښتونه څه شي په غمزو غوارې ته
چې سم نه وايې په وینا د پښو څه پوهېږم
لکه د غشي سم په نښه لګېدلی شمه
په مدعا دی پټ د وروځو کږو څه پوهېږم
لکه بلبل سوری په خار د ګل په مینه کې یم
په زخمي زړه خادمه، بې له ګلو څه پوهېږم.

۴- بولله (قصیده): ((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي. خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر (١٦) یا (١٧) کم نه و او دا نوم د قصد له مصدره جوړ شو، چې معنا یې استقامت او اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب وو.(٦: ١).

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (پنځو څخه تر پنځه لسو) پورې وي او د قصیدې بیا له (شپاړسو څخه تر دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانیز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې دویمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه تر تغزل یا تشبیب وروسته پیلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاینه کوي. د قصیدې درېیمه برخه دعائیه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای(ج) له دربار نه د ښېنې او هوساینې غوښتنه کوي.

په اوسنیو قصیدو کې پورتني نورمونه چندان په پام کې نه نیول کېږي. د غزل او ځینو نورو شعري فورمونو په شان، په قصیده کې هم ردیف اختیاري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دویمو مسرو کې یې راوړل حتمي کېږي. قصیدې دوه شکلونه لري، یو هغه ډول دی، چې ردیف نه لري او بل هغه ډول دی، چې ردیف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصیده په همغه شکل کې راځي چې ردیف نه لري. د خادم صیب په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمونه شته چې هغه د (قصیدې) په نامه د هغه په اثارو کې چاپ شوي دي. سره له دې چې د قصیدې له معمول تعریف سره سم د هغې ټول خصوصیات نه پوره کوي. (د خلکو خدمتګار) په نامه د خادم صیب یو نظم هم د (قصیدې) په ډلبندۍ کې راغلی، ده دا نظم (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۲٦مه) نېټه د کابل ښار په (خادم مېنه) کې لیکلی دی. که څه هم یاد نظم د قصیدې د معمول تعریف ټولې ځانګړنې نه رانغاړي، خو د غزل فورم له قید شویو حدودو څخه هم وځي، یانې د بیتونو شمېر یې تر (۱۵) پورته کېږي، نو په دې ډول د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې فورم ته ورداخلېږي.

دا نظم که څه هم د محتوا له مخې ځواکمن نظم ګڼل کېږي، هنري ښکلا یې هم د ده د نورو نظمونو په انډول قوي ده، خو د قصیدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټول خصوصیات په کې پوره نه ښکاري او یوازې د بیتونو د کمیت له مخې ورته قصیده ویلای شو.

د خلکو خدمتګار

زه څه وایم چې څه او د څه کار یم
خو د تللي قافلې د پښو غبار یم
د فطرت باغوان کرلی یم په خپله
په دامان کې غوړېدلی لاله زار یم
ځانګې نه راماتوم چې خپله مېوه وخورم
چې مېوې نثاروي هغه شاخسار یم
ګلان اخلمه د ګلو په بدل کې
سوداګر نه یم د ګلو خریدار یم
ماڼو نه یم چې د بل په اوږو سپور ځي
د کښتۍ غوندې د خلکو باربردار یم
زهیر نه یمه چې څوک رانه ازار شي
څه که خپله زه له خپلو نه ازار یم
عشق او مینې په یو هسې ځای قایم کړم
خوښ پتنګ او سمندر غوندې په نار یم
د سرو شونډو او سور مخ له ډېرې مینې
منت باره د ګلشن او د انګار یم
چې له ښکلو ځنې طمعه د وفا کا
ساده لوحه روهیلې د ننګرهار یم
بې له عشقه مې څه عیب او څه ګناه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

معتــــرف پـــه دغـــه تـــور د تـــوره داريـــم
کـــه پـــه لار د عشـــق کـــې وژاړم و چـــا تـــه
پـــه ربښـــتيا بـــه دروغجـــن پـــه دې اقـــراريـــم
د خـــــودۍ او خـــــود دارۍ لــــــه برکتـــــه
پـــه ګومـــان د ډېـــرو خلکـــو دنيـــا داريـــم
توپـــانونو او جنګونـــــو تـــــه د هـــــر چـــــا
چـــې ســـر نـــه ښـــکته کـــوي، هغـــه کهســـاريـــم
مـــخ مينځـــی د ګلـــو کـــړم پـــه شـــان د پرخـــې
ســـاتندويه د خپـــل بـــوټي لکـــه خـــاريـــم
ازاده يـــــم لـــــه همـــــه وارو قيـــــدونو
بـــې لـــه دې چـــې يـــم ســـړی او ســـړی چـــاريـــم
کـــه څـــوک مينـــه مـــرض بـــولي، نـــو بېشـــکه
زه د مينـــې پـــه مـــرض بانـــدې بيمـــاريـــم
زړه مــــــې پټـــــه خزانـــــه ده د لعلونـــــو
پـــروت پـــه خپلـــه خزانـــه، لکـــه ښـــاماريـــم
يـــا مهتـــاب يـــم يـــا افتـــاب تنـــدرنيـــولی
يـــا چـــې ځـــان تـــه ســـوزي شـــمعه د مـــزاريـــم
کاروانونـــــه قـــــافلې لاړې پـــــه مخکـــــې
پـــه ايـــرو کـــې ترېنـــه پـــاتې ســـور انګـــاريـــم
چـــې د تللـــي کـــاروان پـــل ګـــوري پـــه شـــپه کـــې
و هغـــــو تـــــه لکـــــه ســـــترګه د ســـــهاريـــم
چـــې معـــراج د ســـرېتوب تـــه ځـــان زينـــه کـــا
زه خـــادم د هغـــو خلکـــو خـــدمتګاريـــم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنی نظم د ښکلا او محتوا له مخې په اوچتو نظمونو کې راځي، د بيتونو د کميت له پلوه د قصيدې چوکاټ ته ورداخلېږي، خو د قصيدې د پخوانيو معمولو تعريفونو ټولې ځانګړنې نه رانغاړي. د خادم صيب په منظوم کلام کې دا ډول نور نظمونه هم شته چې د کميت له پلوه د قصيدې بڼه خپلوي.

۵- دوه يزه (مثنوي): ((دوه يزه (مثنوي) هغه ډول شعري فورم دی، چې هر بيت يې په خپل منځ کې ګډه قافيه لري (مقفی وي)، د بيتونو شمېر يې ثابت نه دی. په ټولو قافيه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بريده بيان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لويو موضوعګانو د بيان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامې د ليکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په يوه قافيه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بيت ځانته قافيه لري، کېدی شي ځينې بيتونه يې رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، خو د ټولو بيتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر يې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.)) (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۵۹-۶۰ مخونه)

د خادم صيب په منظوم کلام کې په مثنوي فورم کې هم يو شمېر نظمونه ويل شوي، چې دلته يې يوه مثنوي د بېلګې په توګه راوړو. دا مثنوي (بې اتفاقي) نومېږي، لوړ اخلاقي او ملي پيغام لري او استاد خادم د (۱۳۱۴ل) کال د لړم پر (۱۱)مه نېټه ليکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې اتفاقي

يــــــوه ورځ چېرتــــــه پــــــه لاره تېرېــــــدم زه
ناڅــــــاپي د ونــــــې لانــــــدې ودرېــــــدم زه
دوه مرغـــۍ شـــوې پـــاس پـــه ونـــه کـــې پـــه جنـــګ
دواړه غونـــډې کلولـــه شـــوې پـــه دا درنـــګ
د غونډ ســـــکې غونـــــدې لانـــــدې ولوېـــــدلې
پيشـــو ټـــوپ کـــړو دواړه يـــې غبرګـــې ونيـــولې
چـــغ و پـــغ شـــور و فريـــاد يـــې وکـــړه بـــر
مګـــر څـــه کېـــده چـــې وخـــت و ځنـــې تېـــر
نفـــاق دواړه د بـــلا پـــه خولـــه کـــې ورکـــړې
غلـــيم دواړه ريـــز مرېـــز زېـــر و زبـــر کـــړې
د خـــلاف ونـــه ګـــل نـــه نيســـي ســـرداره
نـــه بـــه وځکـــې مېـــوه تـــرې مـــزه داره
اغـــزي نيســـي چـــې پـــرې نـــه وي تـــرنجبين
نـــېش لـــري هغـــه چـــې نـــه لـــري ګبـــين
ده قـــران پـــه مـــذمت ســـره ســـتايلې
لـــوی ښتـــتن ورتـــه خبيشـــه ده ويلـــې
راشـــه مـــه کـــوه د چـــا ســـره جفـــا
دوبـــاره دې راتلـــه نـــه شـــته پـــه دنيـــا
((کـــر د ګلـــو کـــړه چـــې ســـيمه دې ګلـــزار شـــي
اغـزي مـه کـره چـې پښـو کـې بـه دې خـار شـي))

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــه څــوک کانــدي اخــتلاف لــه خپلــه وروره
لـــه تربـــوره بـــه پامـــال شـــي لـــه ضـــروره
کـــه تربـــور چـــا ســـره نـــه وي مـــلا تړلـــی
لـــه پـــردي بـــه وي ســـرماتی غـــابښ وتلـــی
قـــام تېـــر کـــه ســـره نـــه وي زړه ودان
نـــو فرصـــت ګټـــي هغـــه وخـــت دښـــمنان
کـــه اختـــه شـــي ســـره خپلـــو کـــې ملـــت
نـــو ضـــرور بـــه ځنـــې درومـــي حريـــت
کـه څـوک غـواړي چـې د ورور مـړی پـه خولـه کـا
نـــو دښـــمن تـــه بـــه ببښـــکه ګټـــه وکـــا
فـــرض کـــړه دا چـــې همېشـــه دښـــمن تيـــار دی
د فرصـــــت و د موقـــــع پـــــه انتظـــــار دی.

دې نظم ته چې ګورو د شکل او محتوا له پلوه د مثنوي ټولې ځانګړنې پوره کوي. دا نظم د ښوونځو له تعليمي نصاب سره سم د (پښتو قرائت) په مضمون کې ځای شوی و. زده کوونکو له دې مثنوي څخه خورا اخلاقي پند اخيستی او د هغو د معنوي او اخلاقي روزنې سبب شوې ده.

د خادم صيب د منظوم کلام په مثنوي فورم کې نور داسې نظمونه هم ويل شوي دي.

ددې بحث په پای کې د نتيجې په توګه ويلای شو چې خادم صيب د پښتو شاعرۍ په دواړو فورمونو ګړني او ليکنې،ولسي او دېواني يا هم په ملي فورمونو او له عربي څخه په راغلو نظمي فورمونو دواړو کې شاعري کړې ده. که څه هم د شکل له پلوه په فورمونو کې څه نوښت نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی راغلی، یانې کوم نوی نظمي فورم نه دی رامنځته شوی، خو د محتوا له پلوه دا فورمونه له بېلابېلو په تېره بیا د ملتپالنې او ژبپالنې له پیغامونو ډک دي. شاعر تر خپل وروستي بریده فورم د محتوا د خدمت لپاره کارولی دی. د مانا بار یې ډېر درونډ دی. د مانا او فورم دواړو تله برابره نه ده. محتوایي نوښتونه په کې ډېر دي، خو فورمونه پر خپل ځای پاتې دي. پر ملي پیغامونو سربېره په دې نظمي فورمونو کې زیات شمېر، ټولنیز، سیاسي، اخلاقي، دیني، فلسفي او نور ډول ډول پیغامونه هم ځای شوي دي.

ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم د منظومو اثارو ځینو ځانګړنو او معنوي ارزښتونو ته مو نغوته وکړه، ده تر خپله وسه دهغې زمانې دشرایطو په حدودو کې په نظم کې خپل خپل مانیز نوښتونه لرل. ده په پښتو کې د نظم مروج فورمونه د ملي افکارو د ځلونې لپاره په ښه ډول کارولي. د ده د خپلې زمانې د لیکوالو او شاعرانو په ډله کې دهېچا په اثارو کې هم د ملي فکر دومره تودوخه په دومره کچه او ولوله نه لیدل کېږي، لکه دخادم صیب په اثارو کې چې دا جذبه، ولوله او تودوخه محسوس ده. د استاد خادم د نثر په برخه کې هم ګڼو پوهانو خپل نظرونه څرګند کړي دي. دی یې د پښتو د معاصرو نثر لیکونکو له مطرحو څېرو او مخکښانو څخه ګڼلی دی. د روښانیانو او اخوند درویزه او د دوی د کورنیو د غړو لیکوالو نظمونه او نثرونه زیاتره د مذهبي افکارو انځورونکي وو، دواړو مشرانو او د هغو پلویانو مسجع نثر هم په پراخه کچه دود کړ، د روښاني غورځنګ په پیل کې پر مسجع نثر تمرکز زیات و، وروسته وروسته یې روان نثرونه هم ولیکل او تر هغو وروسته بیا خوشال او د هغه د کورنۍ غړو یو ځل بیا پښتو نثر د ژبې له عام ګرامري جوړښت سره برابر کړ. (دستار نامه) او نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو منثور اثار ولیکل شول. د پښتو معاصرې ادبي دورې په لومړي پړاو کې بیاهم پښتو نثر خپل اصلي مسیر ته و نه لوېد، خو د همدې دورې دویم پړاو کې پښتو (پنځو ادبي ستورو) او نورو لیکوالو تر یوه اوږد زماني واټن وروسته یو ځل بیا پښتو ژبه د هغې له ګړني جوړښت سره سمه د نثر لیکنې کالب ته ورداخله کړه. خادم صیب په دې مسیر او بهیر کې خپل رول ولوباوه. ده ګڼ شمېر منثور اثار ولیکل چې موږ په خپل ځای کې ورته اشاره کړې ده.

په دې اثارو کې، ژورنالیستیک، ساده، هنري او یو څه مسجع نثرونه شامل دي، خو ډېر کار، ساده او هنري نثرونو ته شوی دی. پښتو ادبپوهانو د خادم صیب نثرونه له لفظي ښکلا، کلتوري ارزښتونو، ژور تحلیل، ګټورو پیغامونو، ملي افکارو او نورو ښکلاوو ډک ګڼلي دي. له شکلي پلوه دا نثرونه اکثره په روانه ګړنۍ ژبه لیکل شوي دي، خو یو څو نثرونه په کې داسې هم شته چې ځینو برخو کې یې له سجعې څخه هم کار اخیستی دی. دلته به یې یو څو داسې نثرونه د بېلګې په توګه راوړو، دغه لنډ نثر یې د (۱۳۵۰ل) کال د تلې پر (۱۲)مه نېټه لیکلی دی، په دې نثر کې یې د سجعې له کارونې کار اخیستی دی:

هغه چې تر ټولو لوی دی!

هغه زموږ خلوی دی!

دلته دی په کایناتو کې یو وړوکی جهان!

دا دی کور د انسان!

هر څوک یادېږي په خپل توکم او تون!

موږ ته وایي پښتون!

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ ژبه ده پښتو یا افغاني!

دا یوه واقعه ده اسماني!

د پښتو روزل په موږ دی فرض د ژوندون!

بله په کې نه کا چې څوک وي پښتون!) (۲۳: ۳٦)

دا نثر د روښانیانو دورې په تېره بیا د پیر روښان د خیرالبیان نثر ته د سجعې د کاروني له پلوه یو څه ورته دی. دا بل نثر یې هم وګورئ!

نمانځنه د هغه چا ده!
چې په لاس کې یې دنیا ده!
هغه چې د هر چا رب دی او د ژوندون سبب!
موږ ته یې رالیږلی نور او هدایت!
یاد یې کړو په افغان ملت!
بخدي یې وستایله په سپین تمان!
او پښتیانا یې رڼا کړه په سراج الدین روښان!
په اوستا یې وروزله اریانا!
او په خیر البیان یې راټوله کړه پښتونخوا!
ملي ته یې ورکړ دفتر!
چې غرب ترې زده کړ د ژوند هنر!
راویې ښوده و موږ ته دپښتون مسلمان لار!
رازده یې کړ د پښتو او خدمت شعار!
چې و ترټو هر ډول ظلم او استعمار!
او بیا بل کړو د مینې نور او نار!)) (۲۳: ۴۱)

ځینې نور نثرونه یې بیا داسې دي چې مسجع نه دي، خو لیکنۍ بڼه یې د ازاد شعر لیکلی شکل غوره کوي، یو ډول مخصوص وزن او

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهنګ هم لري، خو نه هغه وزن او اهنګ چې په ازاد شعر کې کارېږي. پښتو ازاد شعر که څه هم د قافيې، رديف او مقيدو څپو له قيد څخه ازاد دی، خو دڅپييز خجيز جوړښت له مخې پرې همغه قانون د تطبيق وړ دی چې پر نورو ټولو مقيدو فورمونو باندې د تطبيق وړ دی. په دې مانا چې پښتو ازاد نظم کې هم د فشار قاعده همغه ده چې پر نورو ټولو نظمونو تطبيقېږي، يانې د نظم هره درېيمه څپه بايدخجنه راشي. د خادم صيب دا ډول نثرونه نيمه وزن او اهنګ لري او ليکنۍ بڼه يې د ازاد نظم شکل غوره کوي، خو له ازاد نظم سره يې توپير دا دی چې دلته پر څپو باندې د خج مسئله مطرح نه ده. يانې کوم مقيد منظم يا تللی وزن نه تقيبوي، لکه:

ما کره مه راځه!

ما د خواږه ژوند ورځې او شپې دده په ياد تېرولې!

د حيات ستغ او سپور مې دده په تصور زغمل!

ټولې ناوړه او ناخوالې مې په سر اخيستې!

ما ويل داسې يوه ورځ به راشي، زه به دې وګورم.

ليدلي، اورېدلي، لوستلي او درک کړي به ټول ورته ووايم!

ما ويل ده به ماته غوږ نيولی وي او زه به ورته د زړه ټولې غوټې وسپړم!

راز و نياز به ورسره وکړم

هو، دغه ورځ راغله، خو ده ما ته وويل:

((ما کره مه راځه))

ما سره ارزوګانې وې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما سره ارمانونه وو،

ما سره د کلونو کلونو سودا وه!

زما په ژبه ترانې او زما په رباب کې نغمې وې!

ما ویل دا به د ده په حضور عرض کړم!

زما په ځولۍ کې ګلان وو، زما په لاسونو کې هار و، دا ما د ده په یاد جوړ کړي وو.

خو چې زه ورغلم ده ویل:

((**ما کره مه راځه**))

زما خبرې، زما ارزوګانې، زما ارمانونه ټول پاته شوه!

اسرار، ونه ویل شول!

رازونه پټ پاته شول!

زما د امالو ښیښه په تېزه ولګېده!

زما زړه د پاچ ټیکرې و چې دګل په بوټي غوړېدلی و، کوم وخت مې چې راغونډاوه، په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی!

زما په سترګو کې اوښکې وچې شوې!

کوم وخت چې ده وویل:

((**ما کره مه راځه**))

ده ما ته د پوښتنې فرصت رانه کړ!

ده زه ملامته کړم!

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو تر بله پوه نشو!

نه پوهېږم چا لمسولی و!

چا بد پوه کړی و!

یا زه په ادابو پوه نه شوم!

لاسونه مې یې ښکل نه کړل!

ما ویل زړه په زړه اینه ده!

ما ویل ما سره اخلاص دی، تصنع څه په کار؟!

خو زما ستونی بند شو،

هغه وخت چې ده ویل:

((ما کره مه راځه)).

(۲۳: ۵۴-۵۵)

دا نثر نه یوازې د لیکنۍ بڼې له مخې نوی شکل لري او تر دې دمخه په پښتو ادب کې په دې بڼه څه خاص او ډېر نثرونه ننه دي لیدل شوي، بلکې د ښکلا او محتوا له نظره هم دا نثر خپل ځانګړی نوښت لري، د نثر خوږه ژبه، خیال او کیسه ییز بیان لوستونکی تر پایه ځان سره بیایي.

یا هم د (هوښیار ماشوم) نثر چې دا هم د ازاد شعر لیکنۍ بڼه خپلوي:

هوښیار ماشوم

ادې جانې ولې ژاړې؟

هان، ادې جانې ولې ژاړې؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا مې درسره جنګ کړی دی؟

وې وهلې و هان؟

نو ولې يې وهلې؟

هان، ادې جانې، په څه شي يې ووهلې؟

ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنګ کوي؟

هان، ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنګ کوي؟

هان، ادې جانې بيا دې، بيا دې په سبو کې مالګه ډېره اچولې وه؟

خير دی، ښه ادې جانې!

ته مه خپه کېږه!

ودرېږه چې بابا مې راشي، زه به يې هم ووهم!

ښه، ادې جانې مه خپه کېږه!

ته نوره مه ژاړه کنه!

ته مه خپه کېږه! چې بابا مې راشي، ښه، زه به ورته قار وکم، ښه!

پرون يې وهلې وې؟

دا پېره مې چې بابا جنګ کوي، زه به هم ورسره جنګ وکم ښه ادې جانې!

ما چې رشيد وهي، نو زه يې هم وهم!

چې بابا مې وهلې، ته يې هم وهه!

ادې جانې بابا مې زورور دی هان؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې نه شې وهلی؟

ته ښځه يې؟

هغه زورور دی؟

څنګه زورور دی هان؟

بل څوک نو ولې نه وهي؟

ادې جانې زورور خو حاکم دی کنه!

هغه څه و؟

هغه څه و، هغه حاکم چې راغلی و، هغه سړی يې چې ووهلو!

ودرېږه ښه!

زه به ورته ووايم چې بابا مې هره ورځ تا وهي!

ادې جانې مه ژاړه زه خپه کېږم!!!)) (۲۳: ٦۳-٦۴)

دا نثر خورا ښکلي تصويرونه او هنري ښکلا لري، د افغاني ټولنې د منفي کلتور يو رښتينی، يو ژوندی او دردوونکی انځور کاږي، هر څوک چې يې په ژور نظر ولولي، نو د خپل کورني چاپېريال يو تصوير به يې ذهن کې تداعي شي. د مور تصوير په دې نثر کې په داسې هنري ژبه بيان شوی چې د سړي سترګو ته اوښکې راولي، د شاعر او هنرمند قوت، نوښت او هنري جوهر همدلته معلومېږي، چې د لوستونکي عواطف راپاروي.

د هنري نثرونو په لړ کې د خادم صيب په نثرونو کې نوی والی، خوږلني او فکري نوښتونه خورا زيات دي. دا نثرونه د خپل وخت معياري نثرونه ګڼل کېدل، چې د ده د زمانې په ليکوالو کې له استاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

الفت، استاد رښتین او استاد بېنوا پرته د نورو لیکوالو په اثارو کې دومره ښکلا، فکري پانګه او پیغامیزه برخه په دومره قوت سره نه لیدل کېږي. دا په خپله زمانه کې د لیکوال یو ډېر غټ قوت او نوښت و چې فکر او هنر یې دواړه سره موازي روان کړي دي. فکر یې هم یو مسیر او پیغام لري، له لوستونکي څخه لاره نه ورکوي، لاره ورښیي. ده چې هره موضوع ټاکلې، هغه یې په ډېر لنډیز سره په منسجمو کلمو کې افاده کړې ده. دی (د ژوندانه درې خوا) نثر کې د (علم، شعر او سیاست) تعریف کوي، د درېواړو پولې او برید ټاکي او عملاً چې له هغو څخه کوم کار اخیستل کېږي، هغه مشخصوي. که څه هم د دې درېواړو موضوعګانو په باب نورو پوهانو هم خپل خپل نظرونه څرګند کړي، خو اکثره یې په جلا جلا تعریفونو کې راغلي دي، ډېرو کمو یې یو بل سره ګډه رابطه ښنلې او پر یو بل یې اغېز تشریح کړی دی. خادم صیب په خپل موجز کلام کې د دې نوښت کړی دی او دا درې موضوعګانې یې یوه له بلې سره په رابطه کې څېړلي دي:

د ژوندانه درې خوا

(علم، شعر، سیاست)

((علم: اکتشاف! شعر: احساس! او سیاست: کول دي!

عالم فکر کوي. شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي!

عالم ګوري، شاعر خاندي او ژاړي او سیاستدان لوبې کوي!

علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د ګېډې او غړیو پورې تعلق لري!

عالم قوانین، شاعر ملل (ملتونه) او سیاست دان ډلې جوړوي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالم تخم پيدا کوي، شاعر يې کري او خړوبوي او سياست دان يې رېبي او حاصل يې اخلي!

زنده ګي يو سرسبزه او ښېرازه ونه ده. علم يې بېخ، شعر يې تنه او سياست يې مېوه ده!)) (۲۳: ۷۴)

((د ژوندانه طلسم)) نثر يې هم له قوي محتوا ډک دی. د ژوندانه بېلابېل فصلونه تشريح کوي، د نسلونو تر منځ د طبيعي تضاد او توپير ماهيت بيانوي.

د ژوندانه طلسم

((بس! همدا و ژوندون؟

زوړ سړی د ژوندانه په غاړه ناست د خپلو ارزوګانو بېړۍ يې تلونکې ليده، سوړ اسويلی يې وايست او دا خبره د ده د زړه له عمق نه داسې راووته، لکه په اوبو کې چې يو شی ډوب شي او د اوبو په سر يې څو بربړۍ څرګندې شي! د ماښام وخت دی او دلته د ژوندانه ماښام دی!

په اسمان باندې د لړو ورځو سپوږمۍ، خپله ښايستوکې رڼا خپره کړېده، مرغۍ، په هله هله خپلو جالو او د شپې ځايونو ته ځان رسوي؛ لمر لوېدلی دی! دغه دی دا تنکۍ سپوږمۍ چې د تيارو په لوړنيو غوړسکو باندې لړه شانې پازه غورځولو لپاره دنيا ته راغلې ده، پرې به ووځي او په هر شي به تورتم شي!

د زاړه په زړه کې هم د يو لطيف احساس ځلک تر څه وخته وځلېد، د ده د ښکلي زلميتوب ورځې تېرې دي، اوس به دا زوړوالی او د هغه احساس هم تېر شي او د ده روح به د خپلې وروستۍ استوګنې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای و خوا ته وزرونه خپاره کړي، وا به لوزي! له ځان سره یې وویل: ای ژوندونه! ته همدا وې؟ ((ده بیا سر وخوزاوه ویې ویل ته ټوکه یې او که نه! لېکن ځواني خو ارو مرو ټوکه ده!))

دا یې وویل زوړ سړی غلی شو، نور یې د خولې نه وانورېده شول، دی هغه اوبو ته په ځیر شو چې د بېړۍ په ډډو لګېدې؛ د ده رباب، د ده هغه خوشالي، ملګري چې درست عمر، هر ماښام به د ده د ارمانو سره په یو غږ غږېدو د ده له لاسه ولوېد!

بېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی، لیکن بېړۍ والا خوشال او په خندا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلاکېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي، زر تر زره د ده د سترګو نه پټ شي او د دوی یاد هم د ده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت د ده د زړه نه چاپېره وو؛ د ده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا ګومان کاوه چې زما سترګې د حقیقت تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنګونو کې خپل زړه رنګ کړو او له دغه رنګ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د ښایست سبا خپل جعلي نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وریځ په فضا کې خپله چترۍ، وغوړوله، وریځ ورکه شوه، بیا نو د مستۍ رنګ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو، چې ویې لیده ماښام نږدې دی، نو ورڅرګنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنګ ورونق په دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره و، طاقت، قوت، بډايي، عشرت خودي، ازادي، ترقي، ښايست، مينه، علم او باور د دې ټولو پټ ښکاره شول!

حيات زړه څه فرض کړی و او څه يې ومیند؛ لیکن يو قوي روح ته د حقيقت په لیدو کله ضعف پيدا کېږي؟

ژوندون بې شکه يو طلسم دی چې ماتېږي، خو د يو زړور انسان لپاره څنګه ښکلی دی، دا طلسم او څنګه خوندور دي دا ماتېده!؟

خبرېده د هوښيار زړه لپاره لوی تسل دی او حقيقي ژوند لپاره مرګ هډو څه مرګ نه دی!!!)) (۲۳: ۷۶-۷۷)

د استاد هنري نثرونه اکثره همدومره ښکلا او ځلا لري. د (نوی ژوندون) او (خيالي دنيا) اکثره نثرونه همدا قوت لري. (نوې رڼا) کې هم يو شمېر هنري نثرونه خوندي دي او همدا راز په يو شمېر نورو ټولګو او متفرقه ليکنو کې د هنر قوي جوهر جوت دی.

په مجموعي ډول که موږ د استاد خادم په نظم او نثر کې د نوښتونو او ارزښتونو خبره کوو، نو د نظم په برخه کې ويلای شو چې ده تر خپلې زمانې وړاندې ان تر روښانيانو پورې پر دوديزو نظمي فورمونو سربېره يو شمېر ولسي نظمي فورمونه هم وکارول، دا کار د ده د پراخو افکارو د بيان لپاره يو ضرورت و، ده په ولسي کالبونو کې هم ډېر نظمونه وليکل او هم ځينې شعرونه، د دې نظمونو پيغاميزه برخه بيا ډېره بډايه او له رنګارنګ مفاهيمو ډکه ده، زيات فکر يې پر ملتپالنې، ژبپالنې او پرمختګ، د خلکو پر سوکالۍ او هوساينې راڅرخي. په نثري برخه کې هم استاد خادم هم له شکلي پلوه او هم له هنري او محتوايي پلوه ځينې نوښتونه وکړل، هم يې مسجع نثر، چې تر روښانيانو او د خوشال خان تر کورنۍ راوروسته ډېر نه کارېده، يو ځل بيا وکاروه، نيمه اهنګين نثر يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم رامنځته کړ چې له شکلي پلوه يې د ازاد شعر ليکنې بڼه خپلوله او د هنري جوهر له پلوه داسې نثرونه رامنځته شول چې ځينو يې له شعر سره سيالي کوله؛ خيال، فکر، عاطفه او ژبنی بيان يې دومره قوي و چې چا هم لوستل، نو د شعر تنده او مينه يې پرې ماتېدله، په همدې خاطر د استاد خادم دې ډول نثرونو ته ځينو ادبپوهانو د (منثور شعر) اصطلاح هم کارولې ده. يانې يوازې په مقيد وزن، قافيه او رديف کې تر منظوم کلامه کم وو، نوره هنري او تخيلي ښکلا يې د شعر کچې ته رسېدله، نو ځکه خو په وروستۍ جمله کې د يو ټوليز نظر په توګه ويلای شو چې استاد خادم په نثر کې د شکل او محتوا دواړو له پلوه نوښتونه کړي او نثرونه، په تېره بيا هنري نثرونه يې له زياتې ښکلا ډک دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وېښتيايي پړاو کې
د استاد خادم د اثارو مقام

د پښتو معاصرو ادبياتو د پيل او د هغو د بېلابېلو پړاوونو په باب د پښتو ادبپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته. ځينو دا دوره د امير شېرعلي خان د دويم ځل پاچاهۍ او په افغانستان کې د چاپي خپرونو له پيل سره تړلې، ځينو نورو بيا د امير حبيب الله خا د پاچاهۍ تر نيمايي وروسته د (سراج الاخبار) له دويم ځل چاپ يا بيا خپرېدو سره تړلې ده. همدا مهال و چې پښتو شاعرۍ او په ټوله کې په ادبياتو کې فکري، محتوايي او شکلي تحولات محسوس شول. لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي د پښتو نوي شعر پيل له همدې زمانې او لږ نور هم په مشخصه توگه د استقلال تر گټلو وروسته زمانې پورې تړلی بولي او په دې باب وايي:

((په افغانستان کې د استقلال له غورځنگه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توگه ليدل کېږي، ددې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېرعلي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيدجمال الدين افغان په ظهور او په بالاحصار کې د نوي مکتب په تاسيس او د شمس النهار د تنکيو پلوشو په خپرېدنگ ايښودل شوی و، خو دويم جنگ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت له فکري خوا څخه پرځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پورې کړ او تقريباً نيم قرن وروسته چې کامل سياسي استقلال بيا مونده شو، نو هغه فکري تجلاوې بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چې له استعمار سره په اول او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم جنګ کې بالکل ورانې شوې وې، بیا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پېشرفته څخه تر شا پاتې شو. په اول او دویم جنګ کې زموږ ملت دا ثابته کړه چې موږ دا وطن ساتلای شو او د خپل ملي موجودیت لپاره د دنیا له قویترین او غښتلي سازمانه سره هم ډغرې وهلای شو او په هر حال کې خپل مرکزیت خوندي کوو.

مګر یو قوم چې د خپلې خاورې او خپل ملي موجودیت په دفاع کې یو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وینو کې رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهنې، روزنې ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کې د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتویات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړۍ پلا په سراج الاخبار کې وینو، چې (عبدالعلي مستغني او غلام محی الدین افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نویس) ځینې اشعار نشر کړي دي، په دغو ادبي ټوټو کې د وطن خواهۍ نوی احساس، د افغانیت او ملیت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وو چې د استقلال د نهضت لپاره یې ډېره ښه زمینه برابره کړه.)) استاد حبیبي په خپله لیکنه کې تر استقلال وروسته پړاو څېړي، تر هغه وروسته بیا د غازي محمد نادرخان د دورې په باب وایي: ((د اعلیحضرت محمد نادر شاه غازي تر دورې وروسته چې د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دی، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دی. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون شو او په هغه دوره کې موږ، لکه: (امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سليمي) غوندې شاعران لرو، چې په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو اثارو کې د نوي توب څرکونه وينو.))

(۷: ۲۵۴- ۲٥٦)

استاد حبيبي په خپل دې علمي او ادبي تحليل کې د پښتو د معاصر شعر د لومړي پړاو او همدارنګه د ويښتيايي پړاو يو عمومي تصوير او وېش وړاندې کوي. د ده په تعقيب بيا د هېواد يو بل ادبپوه (کانديد اکاډمېسن محمد صديق روهي) د پښتو معاصره ادبي دوره له هر پلوه څېړلې او لوستونکو ته يې د دې دورې د بېلابېلو پړاوونو په باب يو نسبتاً پراخ نظر وړاندې کړی دی. استاد روهي هم د دې دورې د پيل په باب تقريباً له استاد حبيبي سره ورته نظر لري، خو د دې دورې د همدې پړاوونو د وېش په باب يې نظر يو څه مشرح دی.

استاد روهي بيا د پښتو ادب تاريخ معاصره دوره پر دريو پړاوونو (روښانتيا پړاو، ويښتيا پړاو او د اوښتون پړاو) وېشلې ده. استاد روهي د روښانتيا پړاو او د هغې د تاريخي پس منظر په باب وايي:

[د شلمې پېړۍ په رابرېدلو سره په افغانستان کې د معاصر ادب د پيلېدو لپاره عيني او ذهني شرايط برابر شوي وو. په همدې وخت کې د کلتور مادي توکونه، لکه فابريکې (د وړيو اوبدلو، بوټ جوړولو او د برېښنا د توليد چار ځايونه)؛ مطبعه، روغتون، عصري لوازم (لکه موټر، ټلېفون، فوټوګرافي او نور)، د کار وسيلې (لکه سړکونه، د فابريکو ودانۍ، پلونه، ويالې، د اوبو رسولو نلونه او نور) د عصري ژوند د ښکارندوی (مظهر) په توګه تر سترګو کېږي. په عنعنوي ژوند کې د بدلون په راتللو سره نوې مفکورې هم پيداکېږي او د معنوي فرهنګ په بڼ کې نوي ګلبوټې تېغونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان د فرهنګي ژوند په لوړتیا کې یو بل عمده عامل د امیر حبیب الله په دوره کې د هغو فراریانو راستنېدل وو چې د امیر عبدالرحمن له خوا تبعید شوي وو. هغوی هېواد ته له راستنېدو وروسته د اذهانو په روښانولو کې ستره ونډه واخیسته او د معاصرو ادبیاتو په بنسټ ایښودلو کې یې مهم نقش درلود. د دغو کسانو په ډله کې د محمود طرزي او غلام محی الدین افغان نومونه په خاصه توګه د یادونې وړ دي. همدارنګه د عصري پوهنو د تدریس لپاره له هند څخه ځینې استادان راغوښتل شوي وو چې د نویو مفکورو په ترویج کې یې ډېر خدمت کړی دی.

د فرهنګ په ساحه کې دوه مهم کارونه ترسره شول. لومړی دا چې په کابل کې د حبیبیې ښوونځی او د حربیې ښوونځی او د سراج الاخبار د جریدې اداره د سیاسي فعالیتونو په مرکزونو بدل شول.

په همدې وخت کې د میر غلام محمد غبار په قول: ((په کابل کې د بهرنیو هېوادونو جریدې لاس په لاس ګرځېدې او د روښانفکرانو قشر چې په لومړي سر کې یې د ملي بورژوازي او لیبرال ملاکانو نماینده ګي کوله وروسته یې د پاچا د بې سرحده واک د محدودولو او د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره په مبارزه لاس پورې کړ.)) (۳۷: ۷۱٦)

د تجدد او روښانتیا دوران ادبیات د ملي ارمانونو د عرادې په توګه د فرهنګ پرمخ بیولو ته وقف شوي وو. په دې کې شک نه شته چې د معاصر ادب ترڅنګ، کلاسیک ادب او فوکلوري ادب دواړه په خپل قوت پاتې وو، خو معاصر ادب د محتوا او پیغام درلودلو له کبله نور ادبي جریانونه له خپل عنعنه یي اهمیت څخه وغورځول. معاصر ادب د یوه متعهد او رسالتمن ادب په توګه د ټولنې په خدمت کې په کار واچول شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هېواد کې د مزمن فقر، بېسوادۍ، اداري فساد، اختناق او ټولنیزې بېعدالتۍ عمومیت ټول هېواد پالونکي، ازادي خوښوونکي روښانفکران دې ته وهڅول چې د منځنیو پېړیو د عطالت او رکود د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه پیل کړي. ادبیات د یوه معنوي مشال په توګه د خلکو د ذهنونو د روښانولو لپاره استخدام کړي او ولس د غفلت، بې خبرۍ،ړانده تقلید او بې تفاوتۍ له درانه خوبه راویښ کړي. ددغه وخت یو شمېر نامتو شاعرانو او لیکوالو د ادبي تخلیقاتو له لارې د خان خانۍ، استعمار، ځانځانۍ او استبداد پرضد ګړندۍ مبارزه کوله او ځینو یې د خپلو لوړو ارمانونو د پوره کولو په لاره کې د قربانۍ میدان ته هم ورودانګل او د شهادت جامونه یې وڅښل.

د سراج الاخبار د جریدې په خپرېدلو سره پښتو ژبې او ادبیاتو ته هم د انکشاف زمینه برابرېږي. په همدې وخت کې ((په لره او بره پښتونخوا کې ډېر داسې ځوانان موجود وو چې د نویو علمونو او اروپایي ادب مطالعه یې کړې وه، نوي ادبي ژانرونه او فورمونه یې پېژندلي وو، د خپل خیال د اظهار لپاره یې نوې لارې په نښه کړې وې او د پښتو د لرغوني ادب پر پاخه بنسټ یې د پښتو د نننی ادب ماڼۍ پیل کړه.)) (۴۳:۵۷).

که څه هم انګرېزي استعمار پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ په تحمیلي کرښې سره د افغانستان د خاورې یوه برخه له اصلي پیکر څخه بېله کړه، خو ویې نه شو کولای چې د پښتنو د ګډو ارمانونو، ګډو ارزښتونو او ګډو ویاړونو ترمنځ د بېلتانه کرښه راوباسي. د هنري فرهنګ په ډګر کې دلته او هلته په یوه وخت کې حرکت پیل شو. ددغه حرکت مخکښان د ټولنې روښانکفران وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې د (سراج الاخبار افغانستان) جریده د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د (۱۹۰۶م کال د جنورۍ په یوولسمه نېټه) له چاپ څخه راووتله، خو د همدغې لومړۍ ګڼې له خپرېدلو وروسته جریده بنده شوه او دویم ځل لپاره د(سراج الاخبار افغانیه) په نامه پر (۱۹۱۱م) کال د محمود طرزي په مدیریت او مشرۍ خپره شوه. په همدې وختونو کې په لره پښتونخوا کې هم د پښتو د معاصر ادب د پراختیا په لاره کې ګامونه پورته شوي وو. پر (۱۹۱۰م) کال د (افغان) جریدې په خپرېدلو سره په پښتو ادب کې نوي ژانرونه باب شول او د (راحت زاخېلي، فضل محمود مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، عبدالمالک فدا) غوندې نامتو شاعران او لیکوال ددغه نهضت سرلاري وو.

محمود طرزي او عبدالرحمن لودین په (سراج الاخبار افغانیه) کې د پښتو نظمونو او مقالو خپرولو ته په اګاهانه توګه پاملرنه اړولې وه. د پښتو لومړی شعر چې په نوموړې جریده کې خپور شو د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څـــــــه عجـــــــب دوران دی
چـــې راغلـــی پـــر افغـــان دی
رنګارنګـــــــه ترقـــــــي ده
څـــه عجـــب محبـــوب عنـــوان دی

***

دا لـــه کومـــه شـــو پـــه مـــوږ کـــې
چـــــې ظـــاهر او نمایـــان دی
دا خـــــو عصـــــر د ســـــراج دی
چـــې افغـــان تـــول پـــرې روښـــان دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

تـــه ســـراج الاخبـــار تـــه ګـــوره
چـــې د ملـــک پـــه تـــن کـــې ځـــان دی
اوس بیـــا نـــور علـــي نـــور شـــو
پـــه پښـــتو چـــې دی ګویـــان دی.

په دغه شعر کې د نوي دوران د پیلېدو زېری ورکړ شوی دی. له روښانتیا سره سراج او د ((نورعلي نور)) ارتباط مضمون ته ادبي رنګ هم ورکړی دی. که په دغه شعر کې د سراج عصر ستایل شوی دی، وجه یې داده چې د هېواد ترقۍ ته یې پاملرنه کړې ده.

د روښانتیا پړاو کې د پښتو د معاصر ادب سرلاري دغه کسان دي: مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالواسع کندهاری، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي. د سراج الاخبار د نورو قلمي همکارانو په ډله کې چې په پښتو یې شعرونه ویلي دي. د سیدمحسن کندهاري، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاری، عبدالرسول محمدزایي، میرزا عبدالرحیم رحیمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغانی نویس) نومونه د یادونې وړ دي. محمود طرزي په دې دوران کې د پښتو د عامېدلو او ودې لپاره کار کړی، خو دا کار یې په دري ژبه دی. عبدالرحمن لودین که څه هم پښتو ژبې ته ډېر خدمت کړی دی، خو د پښتو شعر یا داستان کومه نمونه یې لاس ته نه ده راغلې.] (۳۲: ۵۱-۵٦)

استاد روهي بیا د پښتو د معاصرو ادبیاتو دا پړاو چې دی یې (روښانتیا) پړاو بولي، ځانګړنې پر دې ډول په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[د شلمې پېړۍ په پيل کې د افغانستان په ادبياتو کې موډرنيزيشن په پراخه اندازه منعکس شوی دی. د هغه وخت ادبي نوښتګرو په شعوري توګه هڅه کوله چې له ادبياتو څخه د ملي او دموکراتيکو هدفونو د تحقق لپاره د يوې اغېزناکې وسيلې په توګه کار واخلي. ددې وخت د ادبياتو سوژه، هېوادپالنه، خپلواکي غوښتنه، د اختناق او فساد رټنه، د فاناتيزم (تعصب) او ارتجاع غندنه، د مثبتو علومو او ټکنالوژۍ او نوي فرهنګ خپرونه، د ملي وحدت ټينګونه، د عصري ژوند له غوښتنو سره د دودونو او انګېرنو سمونه، دمطلقيت او سټاټسکو (اوسني حالت ساتنې) پرضد د خلکو پارونه، د انګرېزي استعمار په مقابل کې د ختيځ په تېره د مسلمانو ملتونو پاڅونه او داسې نور ملي، اسلامي او بشري ارزښتونه او ارمانونه دي. پر دې اساس ددغه پړاو په ادبياتو کې د پيغام او تعهد برخه ډېره پياوړې ده او پر مضمون باندې د زيات ټينګار له امله ادبي فورم ته لازمه پاملرنه نه ده شوې. له ځينو ليکنو څخه څرګندېږي چې د روښانتيا پړاو د ادب مخکښانو په قصدي او عمدي توګه د کلاسيک ادب د بديعي صنايعو د عنعنې له پيروۍ څخه ډډه کړې ده.

د مثال په توګه محمود طرزي په خپله مقاله (حسب حال مابين شعر طرز جديد و شعر طرز عتيق) کې د کلاسيک ادب پر تشبيهاتو باندې داسې ملنډې وهلې دي: ((در اين عصر قد دراز سر و عرعر مانندی راکه ده پانزده برابر قامت طبيعي بشر باشد و ان سرود و ليمو يا دو انار بار اورده باشد و مار های سياه پر زهر از دو طرف ان اويخته باشد... هيچ کس نمی پسندد.)) (۳٦: ۹۷۴). د پښتو د معاصر ادب د لومړي پړاو اکثر شعرونه هېواد پالنې ته وقف شوي دي او په اصطلاح ((وطنيه)) شعرونه دي، خو د فورم او بديعي ځانګړتياوو له پلوه په هغو کې نيمګړتياوې ليدل کېږي. داسې ښکاري چې د مضمون په نوي کېدو سره د نوي هنري شکل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایجادولو لپاره هلې ځلې روانې وې. د ځینو ادبپوهانو په عقیده، ددې پراو مخکښانو له عنعنه یي ادب څخه په لرې کېدو سره هڅه کوله چې د نوي ادب د بنسټ تیږه په خالي فضا کې کېږدي چې په نتیجه کې یې د محتوا او شکل یووالی او تناسب زیانمن شو.

په اماني عصر کې د پښتو معاصر ادب، د انتظار پر خلاف، مخ په ځوړه روان شو. ددغې دورې ډېر شعرونه په لاس کې نه شته او یوه دوې بېلگې یې چې لاس ته راغلې دي د عادي نظم سطحې ته هم نه رسېږي. د تعجب خبره ده چې ځینو ادبپوهانو دغو شعرونو(!) ته د نوي او ابتکاري شعر په نظر کتلي دي. داده لومړۍ بېلگه:

امیر امان الله خان

چې غازي دی بې مثال

و ملت د افغان

وبښل استقلال

قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین

لپاره د مسلمان

د نوي او ابتکاري شعر لپاره تر هر څه دمخه د ژبې سموالی حتمي دی؛ که ژبه له گرامري قواعدو سره سمون ونه لري، لکه ((و ملت د افغان وبښل استقلال)) یا ((قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین)) نو دغسې شعر(؟) اصلاً شعر نه گڼل کېږي. ابتکاري خو یې لا پرځای پرېږده.

په پورتني شعر(!) کې له وزن څخه بې خبري او سکتې په ((نوي شعر)) تعبیر شوي دي، د شاعر احساس د قدر وړ دی، خو له بده مرغه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د نظم ژبه سمه ده، نه وزن لري، نه تصوير لري، نه تشبيهات يا نور شعري تلازمات او نه کومه نوې مفکوره.

اوس د همدغه وخت د شعر(!) يوه بله نمونه چې لاس ته راغلې ده،وګورئ:

شاه غازي امير امان الله خان

عادل، عاقل، عامل، کامل

ملک محکم او قوي دی افغانستان

متين، رصين، حصين، سنګين

دغه بېلګه چې له پورتنۍ بېلګې څخه کوم امتياز لري هغه دادی چې ژبه يې څه سمه ښکاري.

ددغې پورتنۍ يادونې لومړی مقصد دادی چې په اماني عصر کې د معاصر ادب د پيلامې لپاره، لکه ځينو چې ادعا کړې ده، قناعت بښونکی دليل نه شته او دغه عصر له سراجي عصر څخه په ادبي لحاظ وروسته پاتې کېږي. دويم مقصد دادی چې د شعر او ادب وده او ترقي په ميخانيکي ډول ټولنيزې ترقۍ سره اړه نه لري. کېدی شي چې د هوسا او بسيا ټولنې د شرايطو پرځای په بحراني حالاتو کې ښه شاعران او ليکوال پيداشي.] (۳۲: ۵۶-۵۹).

استاد روهي وايي: ((مولوي صالح محمد هوتک، غلام محی الدين افغان، عبدالعلي مستغني، عبدالهادي داوي، عبدالواسع کندهاری او ملا عبدالباقي کاکړ) ددې پړاو نامتو ليکوال او شاعران دي.

استاد روهي بيا د پښتو ادبياتو د معاصرې دورې د دويم پړاو چې دی يې د ((ويښتيا)) يا ويښتيايي پړاو بولي، په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

[د امیر امان الله خان ټولنیز، اقتصادي او فرهنګي اصلاحات چې د ترقۍ غوښتونکو روشنفکرانو ارمانونه یې تمثیلول د روحانیونو، ملایانو، خانانو او محافظه کاره سردارانو له مخالفت سره مخامخ شول. که څه هم په وروستیو وختو کې امیر امان الله خان څو ګامه په شا ولاړ او پر خپلو ریفورمونو یې نوې کتنه وکړه، خو پاچا په عامه ذهنیت کې وهل شوی و او د ده پرضد فعالیتونه پیل شول. د(۱۹۲۹م) کال د جنوري (۱۳۰۷ل جدي)په میاشت کې حبیب الله نومی (چې د سقاو زوی په نامه شهرت لري) پاچهۍ ته ورسېد. د اکثرو تاریخپوهانو په نظر د امیر امان الله خان د ناکامۍ او زوال یو عمده علت د انګرېزانو تبلیغات او تخریبي فعالیتونه وو چې نه یې غوښتل په هند کې د ازادۍ غوښتونکو لپاره پیاوړې پشتوانه او تکیه ګاه جوړه شي. انګرېزانو له شوروي اتحاد سره د اماني دولت د ښو مناسباتو ټینګول هم په خپله ګټه نه بلل. سره له دې د اماني رژیم د زوال اساسي علت دا و، چې په افغاني ټولنه کې د نفوذ خاوندان د ریفورمونو مخالف وو او افغاني ټولنه د سایکالوجۍ له مخې د اصلاحاتو منلو ته چا نه وه اماده کړې.

د سقاو زوی یو بې سواده لار وهونکی و. د سیاست او ادارې له پلوه د پاچهۍ د کارونو لپاره جوړ نه و. د غبار په قول، دمملکت اداره خو پرېږده د یوه کلي له ادارې څخه هم عاجز و. (۳۷: ۸۲٦) دده د خپلې پاچهۍ په لومړۍ ورځ اعلان وکړ چې زه به په راتلونکې کې د بیت المال پیسې په تعمیرونو او مدرسو باندې ضایع نه کړم او هماغه و چې د معارف (ښوونې او روزنې) وزارت یې لغوه کړ او د ښوونځیو دروازې یې وتړلې. ده د څو اویا تنو ملایانو په لاسلیک سره د امان الله خان د تکفیر فتوا صادره کړه. د تکفیر ځینې دلایل یې دا وو چې امان الله خان د پګړۍ پرځای خولۍ رواج کړه؛ د ږیرې خریلو او دریشي اغوستلو رواج یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهڅاوه؛ د ښځو ښوونځي يې پرانيستل، قمري سنه يې په شمسي واړوله او داسې نور.

د (۱۹۲۹م) کال د اکتوبر پر (۱۰)مه (د ۱۳۰۸ش کال د ميزان ۲۳مه) نېټه د کورني اړودوړ په پای کې محمد نادرشاه پاچهۍ ته ورسېد. محمد نادرشاه د تدريجي اصلاحاتو پلوی و او کوښښ يې وکړ چې له تېرو تجربو څخه په استفادې سره داسې زمينه برابره کړي چې په ارامۍ سره حکومت وکړي. دده لومړی کار دا و چې راډيکال مخالفان له صحنې څخه لرې کړي او د طبقاتي يا صنفي اتحاد له لارې د سوداګرانو، متنفذو روحانيونو، ديني علماوو او اعتدال خوښوونکو روشنفکرانو ملاتړ ترلاسه کړي. د همدغه داخلي سياست په ادامه کې يې خارجي سياست هم داسې عيار کړ چې د پرديو د لاسوهنې لپاره بهانه برابره نه کړي، د بېطرفۍ او له ټولو هېوادو سره د برابرۍ، د مناسباتو د ټينګولو تګلارې ته يې د (۱۹۳۱م) کال په اساسي قانون کې قانوني جنبه ورکړه.

محمد نادرشاه ددغه فارمول پر اساس چې ((سره ټول يې کړه، کنټرول يې کړه)) خپل احتمالي پلويان په بېلابېلو ګروپونو کې تنظيم کړل. سوداګران يې دې ته وهڅول چې شرکتونه جوړ کړي او د فابريکو په جوړولو کې ونډه واخلي. د شلمې پېړۍ په دېرشمو کلونو کې پنځلس لوی شرکتونه تاسيس شول. پر (۱۹۳۲م) (بانک ملي افغان) پرانيستل شو چې په هغه کې په سلو کې (۹۴) پانګې په ملي سوداګرو پورې اړه درلوده. د روحانيونو او ديني علماوو د رضايت د جلبولو لپاره يې يو لړ اقدامات ترسره کړل. د ازادو ديني مدرسو جوړولو ته يې اجازه ورکړه، شرعي محکمو ته يې په کافي اندازه ازادي ورکړه، پر خپلو دولتي قوانينو باندې يې د شرعي مهر لګولو لپاره (جمعيت العلماء) تاسيس کړ؛ يو شمېر ديني عالمان په ښوونځيو کې په تدريس لګيا شول. د رسوخ خاوندان،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه روحاني شخصیتونه، ستر ملاکان او د سوداګرو د طبقې نماینده ګان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښوونکي روښانفکران او د (جوانان افغان) د ډلې پاتې کسان یې په ادبي او فرهنګي موسسو کې مقرر کړل؛ په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړل شو. پر (۱۳۱۱ هـ. ش) (په کندهار کې) د پښتو انجمن په جوړېدو سره د (پښتو) مجلې په خپرېدو پیل وکړ.

پر (۱۹۳۳م) کال (د ۱۳۱۲ش د عقرب ۱٦) چې محمد ظاهر شاه د پاچهۍ پر تخت کېناست په عمده توګه یې د خپل پلار تګلاره تعقیب کړه. د ظاهرشاه د سلطنت په دوره کې ځینو نړیوالو پېښو پر افغاني فرهنګ په تېره پښتو ادبیاتو باندې خپل سیوری واچاوه چې هغه عبارت دی: د المان له نیشنلیزم، د هند د نیمې وچې وېش او د ګاونډي هېواد؛ شوروي اتحاد د کمونیستي ایډیالوژۍ له تبلیغ څخه. د جرمني فاشیستي افکارو په ټولو هېوادونو کې د افراطي یا معتدل نیشنلیزم د رامنځته کېدو امکانات برابر کړل. په افغانستان کې یو معتدل نیشنلیزم منځته راغی، چې عمده مضمون یې ملت پالنه، د تاریخي مواریثو او عنعنو درناوی، حماسي ادب، پرځان وېسا او ملي غرور و.

د هند د نیمې وچې د وېش په وخت کې داسې مفکوره پیاوړې شوه، چې د ډیورنډ د تحمیلي کرښې په واسطه له افغانستان نه بېله شوې برخه دې بېرته له خپل پلرني هېواد سره یوځای شي. هغه ریفرنډم چې د هند په نیمه وچه کې د انګرېزانو له خوا ترسره شو د افغانانو لپاره د منلو وړ نه و.

د ظاهرشاه د سلطنت په دویمه لسیزه کې پښتو ادب له یوې خوا د پښتو ژبې د تعمیم او پیاوړتیا له جریان سره او له بلې خوا په هېواد کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسۍ او ریفورم غوښتنې له نهضت سره په ملګرتیا کې ډېر ژر نوي پړاو ته داخل شو، چې موږ یې د (ویښتیا پړاو) بولو.

د ویښتیا پړاو تر زیاتې اندازې د ویښ ځلمیانو له سیاسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د ویښ ځلمیانو له سیاسي غورځنګ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د ویښ ځلمیانو په سیاسي سازمان کې شامل وو او له همدې لامله د ویښتیا د دورې اکثر شعرونه او لیکنې اجتماعي-سیاسي رنګ لري. د ویښ ځلمیانو په مرامنامه کې د (پښتو ژبې له ترقي ورکول) فقره هم شامله ده. که څه هم د ویښ ځلمیانو له ګوند نه وروسته ځینې نور سیاسي سازمانونه هم جوړ شول چې د (وطن) او (ندای خلق) په نامه نشراتي ارګانونه یې درلودل او سربېره پر دې ځینې نورې جریدې هم د ځینو سیاسي سازمانونو له خوا خپرېدې، خو په عامه ذهنیت کې د ویښ ځلمیانو نوم نقش شوی و او هر تحول غوښتونکی شخص به یې ویښ ځلمی باله. په واقعیت کې د سیاسي سازمانونو مرامنامې یو بل ته ورته وې، یوازې د تاکید ټکی د هغوی د تشخیص نښه ده. د مثال په توګه، د (وطن) ګوند پر اقتصادي اصلاحاتو ټینګار کاوه، ویښ ځلمیانو ملي مفکورو او د (ندای خلق) چلوونکو سیاسي تحول ته زیاته پاملرنه درلوده.))

ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادمل هم د ویښتابه پړاو په باب همدې ته ورته نظر لري. هغه وایي: ((د ادبپوهانو د دوره بندۍ له مخې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو ورشو او ودې له مخې دویم پړاو یې د ادبي اثارو خصوصیاتو ته په پاملرنه د ویښتیا پړاو نومولی او د پیل ترېښت یې ورته د ویښ زلمیانو له ملي او مترقي غورځنګ سره کړی دی.)) سرمحق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((د پښتو نثر د پرمختیایي مسیر په مطالعو کې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پړاو د ارواښاد محمد هاشم خان له استعفی (د ۱۳۲۵هـ ش کال د جوزا ۲۵مه) او د ارواښاد سپه سالار شاه محمود خان غازي د صدارت له پیله شروع کېږي.)) (۴۵: ۷۸۳-۷۸۴)

استاد روهي ددې پړاو د محتوایي ځرنګوالي په باب وایي: ((د ویښتیا د پړاو ادبي میتود انتقادي ریالېزم و چې په عمده توګه د اداري فساد، بیروکراتیزم، اختناق، اتوکراسي، ارتجاع، ظلم او استثمار (په تېره د خانانو او ملاکانو له خوا د بزګرانو د استثمار) پرضد مبارزه په کې منعکسه شوې ده. همدارنګه ددغې دورې په ادبیاتو کې د پښتنو او بلوڅو دملي ازادۍ بښونکي نهضت، د ښځو د دموکراتیکو حقوقو، ټولنیزو سیاسي ریفورمونو، د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره مبارزه د یادونې وړ ده. د ویښتیا دورې په ادبیاتو کې کله کله د سوسیالستي ریالیزم بېلګې هم لیدل کېږي، خو دغه وخت مسلط ادبي میتود انتقادي ریالیزم دی چې د شعر، لنډې کیسې، ادبي ټوټو، ډرامې، طنز او ادبي مقالو په بېلابېلو ژانرونو کې یې ځان ښودلی دی.

د ویښتیا په ادبیاتو کې د فورم له پلوه د روښانتیا د دورې په نسبت ډېر ښه والی راغلی دی. خو سره له دې پیغام او ایډیا ته د بدیعې مختصاتو په نسبت زیاته پاملرنه شوې ده، مفکورې زیاتره نېغ په نېغه بیانېږي او له ادب څخه د تبلیغاتو د وسیلې په توګه کار اخیستل کېږي.

په دغه وخت کې فورمالیزم او (هنر د هنر لپاره) مفکوره وغندل شوه. دا ټکی په اسانۍ سره د پوهېدو وړ دی ځکه چې افغاني ټولنه په اقتصادي او فرهنګي لحاظ دومره ډېره پاتې شوې وه، چې نړه هنر، فورمالیزم او فیشني ادب د زغملو وړ نه و. په عمومي توګه ویلای شو چې د پښتو معاصر ادب له ریالیزم پېچلی تکنیک نه لري، ساده دی او له بلې خوا د خپل ماهیت له مخې د تبلیغاتو لپاره ښه کار ورکوي.))

(۳۲: ۸۲-۸۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد روهي د خپلې ليکنې په بهير کې د پښتو ادبياتو د معاصرې دورې د ويښتيايي پړاو د نامتو ليکوالو او شاعرانو په باب وايي:

((د ويښتيا دورې په ادبياتو کې عام تمايل داسې دی چې ادبي څېړونکي هم د ليکوالو په ډله کې حسابېږي او له همدې امله، کله چې ادبي څېړې معرفي کېږي، نو د هغو پر نومونو باندې سترګې پټول يو ډول بې انصافي ښکاري. ددغه تمايل د رامنځته کېدو يو علت دادی چې د ځينو روښانفکرانو په نظر کيسه ليکل يا شعر جوړول د څېړنې په نسبت ساده او ارزانه ښکاري، په تېره بيا چې د پښتو يو زيات شمېر شعرونه او کيسې د ابتذال په سطح کې واقع شوي دي. له بلې خوا په عنعنه يي لحاظ (ادبيات) د بديعي ادب او همدارنګه د ادبپوهنې په مفهوم استعمالېږي، نو ځکه د بديعي اثر هستوونکي او ادبي څېړونکي په هماغه يوه ساحه کې په کار بوخت دي.

پخوا له دې چې د ويښتيا دورې نامتو ليکوال او شاعران معرفي کړو، ښايي يادونه وکړو، چې د ويښتيا د پړاو ځينې ليکوال او شاعران د اوښتون په پړاو کې لا زيات فعال شول او زيات اثار يې په وروستني پړاو کې چاپ شول. له دې کبله بايد په ياد ولرو چې د شاعر ژوند کله کله له پړاوونو سره سر نه خوري.

۱- شاعران: الف) ددغه پړاو نامتو شاعران دادي: ګل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، سليمان لايق، عبدالباري جهاني، بهاءالدين مجروح، محمد صديق پسرلی، سعدالدين شپون، قيام الدين خادم، برکت الله کمين، نصرالله حافظ، عبدالله بختانی، مجاور احمد زيار، عبدالروف قتيل، کبرا مظهري، حبيب الله زړه سواند، عبدالله غمخور او سېلاب ساپی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب) هغه شاعران چې د اشعارو کمیت یې لږ او کیفیت یې زیات دی: عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، محمد موسی شفیق، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله تږی، محمد جان فنا او طالب کندهاری.

ج) له متوسط نه پورته شاعران: ولي محمد مخلص، عبدالخالق اخلاص، سید حسن حسن، شمس الدین مجروح، دوست شینواری، محمد عثمان نژند، مستوره شال، عبدالقدوس پرهېز، غلام رحمن جرار، عبدالمنان دردمند، حبیب الله رفیع، محمد عارف غروال، محمد ارسلان سلیمي، غلام جیلاني جلالي، محمدشاه ارشاد، محمد صدیق رازقي نړیوال، محمد دین ژواک، عبدالرزاق فراهي،غلام دستگیر ړنگ، محمد ابراهیم عطایي، محمد رحیم الهام، عبدالکریم محب، محمد طاهر بینا، عزیزالرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری او امین الله زمریالی.

د) نور شاعران: محمد عمر بلبل افغان، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، محمد رفیق حبیبي، مېرمن حمیده، محمد ابراهیم خواخوږی، خالد روښان،غلام محی الدین زرمتی، سمسور ساپی، غلام حضرت روغمن، محمد اکبر پامیر، پاینده محمد زهیر، خواجه محمد زهیر، محمد حسن ضمیر ساپی، محمد سلام سلیم، سید حسین سید، محمد گل عتیقي، عطاالله خان عطا، عبدالله نورزی، لعل محمد غریب، غلام حضرت فقید، قاضي عبدالصمد اخوند، محمد رفیق قانع، سید محمود کارگر، برهان الدین کشککی، سیداحمد گلزار، محمد گل للمه، داودشاه لېوال، محمد صفدر سالارزی، نورالله ولسپال، محمد طاهر رحیمي، محمد طاهر بینا، محمد عارف رهین، عبدالروف مخلص، سید مراد مین، محمد رسول مسلم، عبدالله مسیزی، محمد اکبر معتمد، عبداللطیف منت بار، یوسف مېړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید نحیف، نعیم جان، نظر محمد اخک، محمد ګلاب ننګرهاری، عبدالرحیم ننګیالی، محمد ګل نوري، محمد ګل مومند، محمد نسیم نوري، عبدالخالق واسعي، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، ظهورالله همدرد، غلام نبي هوتک، احسان الله هېر، حاجي الهداد،غلام سخي انتظار، انوارالدین انوار، عبدالغفار بریالی، عبدالرزاق پالوال، جان محمد پکتا، عبدالقادر تېر، جمعه ګل، رحیم جان جوهر، پروانه حریق، ملا عبدالمنان حیرت، عبدالاحد خالېز، عبدالجلیل خوښمن، سلیمي کندهاری، سهارګل سهار، محمد نبي شاکر، عبدالحکیم شیدا، سید عبدالقیوم عسکر، محمد ظاهر قانت او په لسګونو نور شاعران چې په اوسني لیکوال (درې ټوکه)؛ (اوسني شاعران) نومي کتاب او د (دا لیکوال او دا خېرې) کتاب کې معرفي شوي دي.

دا باید وویل شي چې د پورتنیو شاعرانو ټول اثار نه دي، کتل شوي کېدی شي چې ځینې یې په لومړۍ یا دویمه کټګورۍ کې شامل شي.

۲- اوپرا جوړوونکي: په پښتو ژبه کې عبدالرحمن پژواک او محمد اکبر پامیر اوپرایي شعرونه ویلي دي.

۳- کیسه لیکونکي: سعدالدین شپون، موسی شفیق، نورمحمد تره کی، استاد حبیبي، غوث خیبری، احسان الله هېر، کبرا مظهري، قتیل خوږیانی، یوسف ساپی، سلیمان لایق، عبدالله بختانی، ګل محمد نورزی، محمد دین ژواک، حبیب الله تږی او نور.

۴- ناول لیکونکي: محمد رفیق قانع، برهان الدین کشککی، غوث خیبری، کبرا مظهري او ابراهیم عطایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند رښتین د محمد رفیق قانع (دوه سره مین ورونه) او د برهان الدین کشککی (پټه مینه) ډرامې ګڼلې دي اما د حبیب الله رفیع په قول دغه اثار د ناول په کتار کې درېږي. د برهان الدین کشککي یو اثر (په پټه د پټو پلټنې) چې ما کتلی دی هغه یو پولیسي ناول دی. همدارنګه د استاد حبیبي د (تورپېکۍ) کیسه ځینو لیکوالو ډرامه بللې ده، په داسې حال کې چې نوموړې کیسه ډرامې ته ورته ده، کیدی شي چې ډرامه وزمه کیسه یې وبولو.

۵- ادبي څېړونکي: عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، غلام جیلاني جلالي، ګل پاچا الفت، سعدالدین شپون، حبیب الله تږی (نیازی)، عبدالروف بېنوا، محمد رحیم الهام، قیام الدین خادم، دوست شینواری، ابراهیم عطایي، امین الله زمریالی، عبدالله بختانی، حبیب الله رفیع، مجاوراحمد زیار، معصومه عصمتي، معتمد شینواری، زلمی هېوادمل، مفتاح الدین ساپی، جاج پښتونزوی، زېورالدین زېور او نور.

٦- ژبپوهان: محمد ګل مومند، محمد اعظم ایازي، عبدالحی حبیبي، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، قیام الدین خادم او محمد شېرګل.

دغو ژبپوهانو عصري ژبپوهنه په بهرنیو هېوادو کې لوستې او اثار یې لیکلي دي.

حبیب الله تږی (نیازی)، محمد رحیم الهام، مجاور احمد زیار، عبدالحکیم هلالي، دولت محمد لودین او سیدالشاه پولاد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- هنري نثري او ادبي ټوټې: الفت، بېنوا، محمد جان فنا، ژواک، بختاني، زيار او نور.

۸- د ادبي طنز ليکونکي: الفت، شپون، بېنوا، عبدالاحد وحيد او نور.

۹- فوکلوريستان: محمد گل نوري، ابراهيم عطايي، حبيب الله رفيع، علي محمد منگل، محمد عارف غروال، عبدالکريم پتنگ، حبيب الله جاج اونور.] (۳۲: ۸۸-۹۳)

د پښتوادبياتو د معاصرې دورې د لومړي (روښانتيايي پړاو او دويم (وېښتيايي) پړاو له دومره تفصيلي بيان څخه مو هدف دا و چې د دې پړاوونو څرنگوالی اوڅومره والی تشريح او توضيح شي او په دې کې بيا د استاد قيام الدين خادم دريځ او مقام هم څرگند شي.

استاد روهي بيا ددې پړاو د يوه استازي ليکوال په توگه د استاد قيام الدين خادم يادونه کوي، هغه د دې پړاو او د ادبياتو په ټولو ډولونو او په هغو پورې په اړوندو علومو کې شريک گڼي او د دې برخې يو ښه استازی. استاد روهي، استاد قيام الدين خادم، ددې پړاو د يوه ليکوال، شاعر، څېړونکي او ژبپوه په توگه معرفي کوي او د هغه دريځ پياوړی گڼي، ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادمل هم په ويښتيايي پړاو کې د استاد خادم يادونه کوي او هغه هم په ژباړه او په هنري نثر ليکنه کې د دې پړاو يو مخکښ ليکوال گڼي. استاد روهي بيا د هغه په باب په ځانگړي بحث کې وايي:

((کله چې د ويښ ځلميانو د وخت په ادبياتو باندې بحث کېږي، نو د لومړي ځل لپاره د حبيبي، الفت، بېنوا، خادم، رښتين او رشاد نومونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې دوی د پښتو د معیاري ژبې او لیکدود (املاء) او د ادبي سبک په پالنه کې ډېر ستر خدمتونه ترسره کړي او زیات شاګردان یې روزلي دي. لوی استاد حبیبي او فاضل استاد رشاد دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله ساحه کې د تبحر په لحاظ بې ساري دي. محترم استاد پوهاند رښتین هم په ګرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي دي، خو هغوی زیاتره د ویښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توګه شهرت لري.

که موږ په ادبي تاریخ کې د پوهاند رښتین او پوهاند رشاد نه مخکې د جهاني یادونه کوو، دلیل یې دادی چې په ادبیاتو کې هنر او بداعت له علم او تحقیق نه مخکې راځي. که څوک د ادبي څېړنو تاریخ لیکي هلته ښایي د ځینو نامتو شاعرانو او کیسه لیکونکو هېڅ یادونه ونه شي.))

استاد روهي تر دغې لنډې یادونې وروسته د استاد قیام الدین خادم پر ژوند لیک رڼا اچوي او وایي:

[قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی او د ملا علي ګل اخونزاده لسمی دی. د (اوسني لیکوال) مولف لیکي چې: ((ښاغلی قیام الدین خادم په اوسنیو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.))

خادم صاحب د پښتو، پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، د ښو احساساتو خاوند و او د لهجې صراحت یې درلود.

استاد خادم په (اوسني لیکوال) کې خپل ژوند لیک خپور کړی دی، په یوه برخه کې یې د (زما په حیات انتقادات) ترسرلیک لاندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ليکلي دي: په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص هغه انتقادونه چې په ما يې خلک کوي دادی:

۱- وايي نه منونکی سړی دی. دا انتقاد په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه، مگر زما جواب به دا و چې (که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای.) په ورکوټوالي به مې د مور سره تل په دې جنگ و، دې به ويل: (خلک داسې کوي او ته داسې.) ما به ويل چې: (خلک راته مه يادوه خلک خو هر څه کوي!!!)

۲- وايي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي.... دا خبره نه شم فيصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عيب؟ استادان به هم زما پوښتنو ته اريان وو، زه په خپله هم په دې قانع يم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو. نه مطلق بحث...

۳- وايي ((سر شوخه دی)) مگر دوستان مې وايي ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ويل چې ((کلان کار دی)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قايل يم او دا ځکه چې د طمعې بار زما په ورمېږ نه شته.

۴- هو، په دې يو گناه زه په خپله هم قانع يم چې هغه حقيقت مينه بايد وبولم.

خلک په امورو کې د نورو نورو ملاحظاتو مراعات کوي، مگر زه په حقيقت او واقعيت پښې نه شم ايښودلای، ما خپل دغه عادت په هغه نظم کې چې (د شاعر مسلک) يې نوم دی تصوير کړی دی.

زه دا ټولې خبرې اورم مگر د ځان سره وايم: ((ډېرې خولې ډېرې خبرې)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا پورته لیکنه د خادم صیب د نثر نمونه هم کېدای شي. دده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي.))

استاد روهي بیا په خپله لیکنه کې داستاد خادم د اثارو یادونه هم کوي او (د شاعر مسلک) په نامه د هغه یو شعر دهغه د شاعرۍ د بېلګې په توګه راوړي. په دې شعر کې د خادم صیب د عمومي تفکر یو ټولیز جاج لیدل کېږي، شاعر په دې شعر کې د حقیقت د بیان لپاره پر خپل عزم ټینګار کوي، د حق له پاللو بل څه نه غواړي. دازادۍ مفکورې خاوند دی، د انسان بندګي نه مني، چاپلوسي او که څوک یې دمقام سپکه وکړي، نو دی یې دښمنۍ ته تیار دی. همداسې د دې شعر پیغامونه په بل پسې امتداد پیدا کوي. ښه به وي چې دلته دې شعر ته لږ تم شو.

د شاعر مسلک

صحیح لاره به ښایم که وم وم که نه وم نه وم
رښتیا رښتیا به وایم که وم وم که نه وم نه وم
د حق د پیروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وم وم که نه وم نه وم
آزاد یم زېږېدلې بندګي کولی نشم
بنده د خپل مولا یم که وم وم که نه وم نه وم
په بډو خوشامندو مې څوک خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ یم خو همدا یم که وم وم که نه وم نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام د څه جهته
دښمن د هغه چا یم که وم وم که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ماته کښتی ناست یم طوفانو نه می په مخ کې
په دغه لار یې بیا یم که وم وم که نه وم نه وم
خدمت د خپلې خاورې ، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پا یم که وم وم که نه وم نه وم
په ټینګ عهد و پیمان چې مې بیعت ورسره کړی
دده په تولا یم که وم وم که نه وم نه وم
لرم ښکلي تخمونه چې ګلزار شي پښتنو ته
په دغه تمنا یم که وم وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو ویښومه
خادم باد د سبا یم که وم وم که نه وم نه وم.

استاد خادم که څه هم د روښانتیایي پړاو د وروستۍ برخې او د ویښتیایي پړاو په اساسي لیکوالو او شاعرانو کې حسابیږي، خو ددې دورې تاثیرات بل پړاو ته هم انتقالیږي. د استاد خادم افکار او اثار د دې بل پړاو پر لیکوالو او اثارو خپل خپل اغیز ښندي او دا تاثیرات ان تر ننه محسوس دي. زه چې دا اثر لیکم، دا په خپله د پښتو ادب پر اوسني بهیر د استاد خادم د فکر، هنر او کار اغیز څرګندوي.

استاد روهي د معاصرو ادبیاتو دریم پړاو د (اوښتون پړاو) بولي ځینې نور لیکوال بیا دې ته (اوښتیایي) پړاو هم وایي. استاد روهي په خپله لیکنه کې ددې پړاو نامتو لیکوال هم معرفي کړي دي.

(۳۲: ۱۵۴-۱۵۹)

ددې تفصیلي لیکنې په سر کې موږ د یو شمېر لیکوالو او شاعرانو نومونه واخیستل،چې هغوی په روښانتیایي پړاو پورې اړه درلوده،خو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویښتیایي پړاو یې خپل خپل تاثیرات درلودل. دغه راز د ویښتیایي پړاو د لیکوالو تاثیرات بیا اوښتیایي پړاو ته راوړسېدل، له هغې جملې څخه د دې پړاو د یوه استازي لیکوال استاد قیام الدین خادم افکار پسې وغځېدل.

استاد خادم نه یوازې د ویښتیایي پړاو د یوه مهم لیکوال او شاعر په توګه مطرح و، بلکې تاثیرات یې د اوښتیایي پړاو پر لیکوالو او شاعرانو هم څرګند وو. دده یو زیات شمېر اثار همدې اوښتیایي پړاو کې چاپ شوي او تر ننه پورې یې تاثیرات روان دي. په تېره بیا دا چې په همدې اوښتیا یي پړاو کې له ملي ارزښتونو، ملتپالنې افغانیت او پښتو ژبې سره ډېر زیات ناوړه چلندونه ترسره شول، نو دا مهال د خادم صیب د اثارو د محتوا ارزښت، لرلید او اهمیت لاپسې په ډاګه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ولس په ویښتابه کې
د استاد خادم د مفکورو اغېزه

شاعر یا لیکوال خپله یو ویښ موجود دی، په ټولنه کې تر ټولو زیات حساس او دراک انسان دی، خپله هم تر ټولو لومړی وېښېږي او هغه کوي چې نور هم له درانه خوبه راویښ کړي. د خادم صیب د (شاعر مسلک شعر) زموږ ددې ادعا ښه ثبوت دی:

د ناز پـه خوب ویـدې غـونچې بـه ورو ورو ویښـومه
خـادم بـاد د سـبا یـم، کـه وم وم، کـه نـه وم، نـه وم

لکه څنګه چې مو د خادم صیب په پېژندنه او همدارنګه په یو بل ځانګړي بحث کې یادونه کړې چې خادم صیب د ویښتیایي پړاو یو شاعر او لیکوال دی، دی هم د یو چا له خوا راویښ شوی او پالل شوی، نو ده هم نور څوک راویښ کړي او خوځولي دي.

خادم صیب لا هغه وخت د نوي نسل پر ویښتابه لاس پورې کړ چې په لواړګي کې یې په یوه دیني مدرسه کې پر تدریس لاس پورې کړ، دی خپله لیکي چې ما په دربو میاشتو کې زده کوونکي خواننده او په شپږو میاشتو کې ((خواننده او نویسنده)) کړل. د ښوونې او تدریس په بهیر کې یې فکر د ولس د نوي نسل په روزنه کې اغېزناک رول ولوباوه، پر ټولنه باندې د ده د فکر تاثیرات هغه وخت لا پسې زیات شول چې دی رسنیز ډګر ته داخل شو. په (طلوع افغان، زېري، هېواد، اصلاح، اتحاد مشرقي)

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو خپرنیزو، څېړنیزو او علمي مرکزونو کې د استاد خادم دندو او مسولیتونو هغه د دې جوګه کړ چې خپل افکار او نظریات خلکو ته ورسوي. هغه وخت د چاپي رسنیو لپاره د موثریت ښه زمینه برابره وه. غږیزې رسني کمې وې او لیدنۍ رسنۍ (ټلوېزیونونه) بېخي رامنځته شوي نه وو، نو ځکه خو چاپي رسنیو د خلکو پر ذهنیت ډېر زیات تاثیر درلود، په ټول هېواد کې امن او سولې هم د رسنیو له لارې خلکو ته د لیکوالو د پیغامونو رسول اسانه کړي وو. یوې ارامې ذهني فضاء په خلکو کې د مطالعې شوق زیات کړی و. خادم صیب د خپل وخت تر ټولو معتبرو رسنیو کې د مسول چلوونکي په توګه کار کړی دی.

دا رسنۍ د هېواد ګوټ ګوټ ته رسېدلې او د خلکو د ذهنیت په روښانتیا کې یې خپله اغېزه ښندله، خادم صیب په مهالنیو خپرونو کې نه یوازې د خپلو شعرونو او متفرقه لیکنو له لارې د خلکو د اذهانو په روښانتیا کې خپله ونډه لرله، بلکې د خپلو مستقلو، علمي، ادبي او ټولنیزو اثارو له لارې یې هم د خلکو پر فکر او ذهن خپل اغېز درلود. هغه په ټولنه کې د سالمو اخلاقو د تبلیغ او ترویج په خاطر د (مکارم الاخلاق) مهم اثر وژباړه، دا اثر د دیني او اخلاقي روزنې لپاره مهم اثر دی.

په دې کې د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، سجیه او عمل، کرنه او رغونه، اقتصاد او اسراف او ګڼ شمېر نور مسایل څېړل شوي دي.

ده د پښتو د ادبي تاریخ په باب اثار ولیکل او دې اثارو د پښتو ژبې له ادبیاتو او تاریخ سره د هېواد ځوان نسل اشنا کړ، تر دې دمه د ادب تاریخ په باب ډېر کم اثار لیکل شوي وو، څرنګه چې دا اثر د لومړنیو اثارو له جملې څخه وو، نو ځکه خو یې پر لوستونکو او ځوانو لیکوالو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل تاثیرات درلودل. نه یوازې د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب یې ګټور اثار ولیکل، بلکې د دې ترڅنګ یې د ادب او په تېره بیا د پښتو ادب په باب هم تفصیلي او تحلیلي لیکنې او اثارو رامنځته کړل چې دې اثارو هم د ادبیاتو د بېلابېلو خواوو په پېژندنه او اروزنه کې خپل خپل نقش درلود او ځوان نسل یې د خپلو ادبیاتو له بېلابېلو خواوو سره اشنا کړ.

استاد خادم دینپوهنه او اسلامپوهنه کې هم ګڼ شمېر اثار ولیکل او په دې ډول یې د دین له اصلي ماهیت سره خلک اشنا کړل، روزنیز یا تدریسي اثار یې هم ولیکل، دپښتو ژبې تدریسي اثار یې په ښوونځیو کې د نصاب یوه برخه شول او له دې لارې د میلیونونو زده کوونکو ذهن ته ورسېدل.

ما خپله شخصاً (۴۰) کاله دمخه د استاد خادم تعلیلي تدریسي اثار (د پښتو قرائت) په دویم، درېیم او څلورمو ټولګیو کې لوستی و او څلوېښت کاله وروسته یې هم زما پر ذهن خپل مثبت، ملي او روزنیز اغېز پاتې دی. ان تر دې چې اوس یې زه د استاد خادم پر ژوند او بیا د افکارو پر نړۍ لید باندې د دوکتورا (PhD) دې اثر لیکلو ته وهڅولم.

اصلاحي او فلسفي اثارو یې د خلکو د ذهني کچې په اوچتیا کې خپل رول ولوباوه ژورنالیستیکي لیکنو یې وخت پر وخت خلکو ته مثبت پیغامونه او الهامونه ورسول، هېوادوال یې د هېواد له ورځنیو حالاتو باخبره وساتل، د ځوانو لیکوالو روزنې او پالنې ته یې لاره اواره کړه، د ویښ زلمیانو د غورځنګ په جوړښت کې د ده له خوا لیکل شوې طرحې محوري رول ادا کړ، د دې علت دا و چې د ده طرحه پر ملي احساساتو او اساساتو ولاړه وه. د ولس او حکومت ترمنځ یې د ارتباطي پله حیثیت هم غوره کړی و. انتقادي افکارو او اثارو یې د ولس پر ذهنیت مثبت تاثیر وکړ، په خلکو کې یې ملي مفکوره تزریق کړه، هېڅ لیکوال به د ملي تفکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ملي ایډیالوژۍ تبلیغ ته دومره وخت نه وي ورکړی، لکه استاد خادم چې ورته څومره پاملرنه کړې وه.

د پښتونستان داعیه د ده د ملي تفکر یوه اساسي برخه وه، پر پښتون ولس حاکم اغزن چاپېریال او تنګظري، له علم څخه لرېوالی یې په کلکو ټکو وغانده، ده د پیغام د مستقیم بیان لپاره اخلاقي جرئت درلود او د روهي صیب په وینا یې انتقادي ریالېزم په اثارو کې څرګند و، ژبه یې له تکلف او تصنع څخه پاکه وه، نو ځکه خو یې عوامو او خواصو دواړو د ده له افکارو او اثارو ګټه پورته کولای شوه، لنډه دا چې د استاد خادم څه په وس کې وو، هغه یې له خپل ولسه ونه سپمول او د هغو د ذهنونو په روښانتیا کې یې اساسي نقش ولوبوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم په اثارو کې
فکري تاثر، تقلید او تولید

کله چې موږ دیوه لیکوال اثار مطالعه کوو؛ د هغه فکري او محتوایي تولید څېړو، نو هېڅکله هم دا حکم نه شو کولای چې ووایو، د دې لیکوال ټول فکري یا هنري تولید خپل دی او یا یې هم ټول په مطلق ډول له نورو رااخیستی دی. څرنګه چې په طبیعت کې هېڅ شی په مطلق ډول خالص نه دی او هر شی د یوه بل شي له امتزاجه رغېدلی، دغسې انسان هم دیوه ټولنیز موجود په توګه په خپله هم له ټولنې تاثر اخلي او هم پر نورو خپل اغېز مني. په انسانانو کې بیا لیکوال او شاعران د ټولنې یو داسې ځانګړی قشر دی چې پوټکی یې ډېر نازک دی، دا قشر ډېر حساس دی او د یو شي پر وړاندې ډېر ژر حساسیت ښیي، دوی دا غبرګون د خپلو اثارو په وسیله څرګندوي. کله کله دا غبرګون داسې وي چې د شاعر او یا لیکوال د خپل فکر زېږدنده وي او کله کله یې د بل چا له فکر څخه د اغېزمنې له کبله د مستقیم او نا مستقیم اغېز په وسیله ترسره کوي. که چا د خپل فکر ترڅنګ له بل څخه هم اغېز اخیستی وي، د هغه فکر او خپل خیال یې هم ورسره ملګری کړی وي او په ډېر لطیف او راڼه ډول د خپل پیغام په وسیله دا غبرګون څرګندوي، نو دا د قوي لیکوالو یوه ځانګړنه ده. په دې خاطر مشهور انګرېز لیکوال (فرانیسس بېکن) شاعران پر درېو ګټګوریو وېشلي دي: ((ځینې د مېږیانو په شان ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت داني راټولوي، ځيني د غنو(عنكبوت) په څېر هر څه له ګېډې را وباسي او ځينې نور د مچيو په شان د ګلانو شيره راغونډوي او په شاتو يې بدلوي.))

(۴۲: ۱۳)

د استاد قيام الدين خادم په باب هم د (فرانيسس بيکن) دا وروستۍ خبره تر ډېره حده د تطبيق وړ ده. خادم صيب له کوچنيتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر له قلم، کتاب او مطالعې سره تېر کړ، هغه د خپل وخت اکثره مروجه علوم زده کړل، د سيمې درې غټې علمي ژبې: عربي، اردو او دري يې زده کړې او پښتو خو يې خپله مورنۍ ژبه وه، نو ده ته د مطالعې يوه پراخه ساحه او د اخځ مهمې سرچينې ممکنې شوې، دى لکه د شاتو د مچيو په شان پر رنګارنګ بڼونو وګرځېد، خپل فکر او خيال يې ښه پوخ کړ او د خپل فکر ثمر يې ټولنې ته وړاندې کړ. که خادم صيب تر ليکوالۍ دمخه پر يادو ژبو نه پوهېدلاى او له انګليسي څخه يې هم تر يوه حده ګټه نه شواى پورته کولاى، نو پوره باور دى چې داسې اثار يې نه شو پنځولاى او نه يې د فکر او مطالعې ساحه دومره پراخېدلاى شوه. دده په اثارو کې يوه پاموړ برخه د ژباړې هم ده، چې ده له عربي، فارسي او اردو څخه پښتو ته ترسره کړې ده. دا چې د خپلو تخليقي اثارو په پنځونه کې يې د نورو ژبو له محتوايي پانګې څخه څومره ګټه پورته کړې، د ده د اثارو له قوت او ظرفيت څخه په ښه ډول څرګندېږي. د خادم صيب له اثارو څخه په ډاګه جوتېږي، چې د سيمې او نړۍ د يو شمېر مطرحو ليکوالو، مفکرينو او مبارزينو له افکارو او اثارو څخه متاثر شوى دى. دى خپله وايي چې ما د علامه اقبال له اثارو څخه اغېز منلى دى. استاد بېنوا هم دې ټکي ته اشاره کوي، هغه وايي: ((د استاد خادم فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخيستى دى او کله هم د رابندرنات ټاګور، معنوي فلسفې ته ورته والى لري.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مجموعي ډول چې استاد خادم له کوم فکري او معنوي چاپیریال او د موثرو اشخاصو له افکارو څخه تاثر اخیستی هغه پر دریو کټګوریو وېشلای شو:

الف- خادم او خپله ټولنه

ب- کورني لیکوال او موثر شخصیتونه

ج- نړیوال لیکوال او مهم شخصیتونه

لومړی خپله ټولنه او پر هغې حاکم چاپېریال دی چې د ده د اثارو او افکارو د پنځونې اصلي سرچینه ده، دویم کورني شاعران، لیکوال او موثر شخصیتونه دي چې په یو نه یو ډول یې د ده پر افکارو او اثارو تاثیر کړی. درېیم نړیوال لیکوال او مهم سیاسي او ټولنیز شخصیتونه دي چې استاد خادم د هغوی له افکارو، اثارو په مستقیم او نا مستقیم ډول الهام اخیستی او د ده د اثارو د پنځونې او یا هم هغو ته د لیدلورو او تګلورو د ورکولو سبب شوي دي.

دلته غواړو دغه درې واړه برخې په ترتیب سره وڅېړو؟ کومو برخو دده د اثارو له فکري تولید سره مرسته کړې، کومو پر ده اغېز کړی، د نورو له افکارو څخه خپله خادم څه ډول ګټه پورته کړې ده او ولې یې هغو ته په خپلو اثارو کې نغوته کړې او یا یې ورته خپل څېړنیز اثار وقف کړي دي.

الف- خادم او خپله ټولنه:

د بل هر لیکوال په شان د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ او مهمه سرچینه خپله ټولنه ده. شاعر هم داسې دی، لکه کب. کب چې له اوبو لرې شي، نو ژوند یې ناممکن شي. شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

او لیکوال هم چې کله له خپلې ټولنې لرې شي، نو نه یې شخصیت جوړېدی شي او نه هم لیکوالي کولای شي.

شاعر باید خپل مخاطب ولري، شاعر له ټولنې یو څه اخلي، څه ترې زده کوي او څه بېرته ورته زده کوي. شاعر د ټولنې ناخوالې، تجربې، اندونه او پندونه ټول سره راټولوي، هغه له خپل خیال او فکر سره وصلوي، له ذهني فلتره یې تېروي او بیا یو صیقل شوی نتیجه او یوه ثمره خپل ولس ته وړاندې کوي، نو د خادم صیب تر ټولو لومړۍ روزنیزه مدرسه د هغه خپله ټولنه ده. د دغه فکري تولید او روزنیزې مدرسې لومړني پړاوونه او درسونه د ده له خپلې کورنۍ څخه پیلېږي. که خادم صیب په یوه علمي او دینپاله کورنۍ کې نه وای زېږېدلی، نو طبیعي خبره ده چې قیام الدین خادم به اوسنی خادم نه و. پلار یې په کوچنیتوب کې د قران کریم زده کړو ته کېناوه، دیني علوم او لومړنۍ زده کړې یې پرې وکړې، همدا هڅې د ده د روښانه راتلونکي، فکري بلوغ او فکر تولید لپاره لومړني اساسات شول، تر دې زده کړو وروسته یې چې د پښتو او دري ژبو د نظم کتابونه ولوستل، نو ذهن یې نور هم پسې وغوړېد، کله چې له خپلې کورنۍ او خپل کلي لرې لرې،(بوډیالۍ، لړه مورې، کنډې باغ، اګام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کلیغو، کابل، پېښور، مکهد، ډهلي، لودیانې) او نورو سیمو ته یې په علم او نورو زده کړو پسې سفرونه وکړل، نو د ذهن او فکر ساحه یې نوره هم پراخه شوه، د خادم په ذهن کې پټ استعداد ورو ورو په راڅرګندېدو شو. په دې سیمو کې ده د وخت اکثره مروجه علوم لکه صرف، نحو، منطق، حکمت، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول، طب او نور علوم ولوستل، نو فکري پانګه یې نوره هم پسې زیاته شوه، دې سفرونو کې ده ډېرې ستړیاوې او د روزګار ډېرې ناخوالې ولیدلې، د روزګار نوې تجربې او نوي عبرتونه یې ترلاسه کړل، د ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړلېچن مسير ورته څرګند شو. دا سفرونه که له يوې خوا ده ته ستړي کوونکي وو، نو له بلې خوا يې دی د دې جوګه کړ چې پارسي، اردو او عربي ژبې زده کړي او وروسته د خپل فکري توليد لپاره له دې سرچينو څخه د اساسي وسيلو په توګه کار واخلي، کله چې د علم له سفره راستنېږي، نو بيا په خپل کلي ولس کې ورته د عملي ژوندانه عملي دنده ورپه غاړه کېږي.

د معلمۍ يا ښوونکي دنده اخلي، دا نو هغه مرحله ده چې ده تر دې دمه څه په خپل ذهن کې راټول کړي وو، بايد چې بل ته يې انتقال کړي، د فکري توليد او فکري وېش لړۍ پيلېږي، د روزګار ستونزو دی يو ځل بيا سفر ته اړ باسي، بيا د علم په لټې پسې هندوستان ته ځي، تر دې زده کړو وروسته بيا ښوونکی شو، تر دې دمه يې زده کړې او نورو ته د زده کړې څو تجربې پسې غبرګې کړې، تر ښوونې او نورو ته تر زده کړې وروسته بيا ورته په کندهار کې د دندې زمينه برابرېږي، د کندهار د ادبي انجمن په غړيتوب سره يې منظم ادبي کاروان پيلېږي، البته تر دې دمخه يې د تدريس او ليکوالۍ تجربه په لواړګي او نورو سيمو کې هم ترسره کړې وه، هم يې خپله ليکوالي او شاعري پيل کړې وه او هم يې نورو ته ور زده کړې وه. تر هغه وروسته د يوه بل ادبي خدمت لپاره وګومارل شو؛ د زيري جريدې مسول شو، دا نو داسې يو مهال و چې خادم صيب مجبور و، هم خپله ليکنې وکړي او هم يې له نورو ليکوالو راټولې کړي، ايډېټ يې او جريدو کې يې چاپ کړي. د عملي او نظري ليکوالۍ او د هغې د پخولو لپاره ډېره ښه زمينه او تجربه ورته مساعده شوې وه. يو ګام نور هم اوچت شو، د پښتو ټولنې د تاليف او ترجمې د مدير په توګه يې مسوليت او کار نور هم زيات شو، استاد خادم دلته لا پسې مجبور شو چې پر خپل ذوق سربېره د رسمي مکلفيت له مخې هم د اثارو په پنځونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژباړه لاس پورې کړي، خادم صيب ته دا ځای د فکري توليد لپاره مناسب چاپېريال شو او يو شمېر مهم اثار يې همدلته وليکل او ځينې يې وروسته بيا خپاره کړل.

د پښتو ټولنې د مرستيال په توگه يې دندې، کاري مسوليت نور هم پسې لوړ کړ او فرهنگي کار ته يې ورته لا پسې زمينه برابره کړه، پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) مدير شو، نو نه يوازې خپل اشعار او نثرونه يې په دې جريده کې خپاره کړل، بلکې د نورو ليکوالو او ځوانو شاعرانو د اثارو خپراوي ته يې هم لاره اواره کړه، دا همغه جريده وه چې د ده لومړنی نظم يې خپور کړی و، طبيعي خبره ده چې په يوه خپرونه کې د کوم شاعر لومړی شعر خپور شوی وي، هغه يې د تلپاتې خاطرې په توگه په ذهن کې پاتې کېږي، د خادم صيب لومړی نظم په همدې جريده کې خپور شوی او بيا داسې وخت راورسېد چې دی خپله د همدې جريدې مسول مدير شو او د نورو ليکوالو د اثارو خپرولو مسوليت ورپه غاړه شو. تر هغه وروسته په (دايرة المعارف) کې پر دنده وگومارل شو. دلته د ده علمي مسوليت او صلاحيت نور هم پسې زيات شو، دلته يې هم مهم فرهنگي کارونه ترسره کړل، د دايرة المعارف ځينې برخې يې هم پښتو ته وژباړلې، تر دې وروسته يو لړ نور اداري مسوليتونه ورپه غاړه شول، چې هغو هم د ده د فکري او ټولنيز بلوغ په لوړتيا کې خپل نقش ولوباوه. کله چې تر دې وروسته پر (۱۳۲۵ل) کال يو ځل بيا کندهار ته لاړ او هلته د (طلوع افغان) جريدې مسول مدير شو، نو دا مهال يې هلته د موجوده چاپي وسايلو له لارې يو شمېر اثارو ته د چاپ زمينه برابره کړه. تر دې وروسته چې د کابل مجلې مسول مدير شو، نو دې مجله کې يې هم خپلې گڼ شمېر ليکنې چاپ کړې او د نورو ليکوالو اثارو د چاپ لپاره يې هم کارنده هڅه، هاند او کوښښونه وکړل. يو ځل بيا يې په نورو سيمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې له اداري مسولیت څخه نوې تجربې ترلاسه کړې. په (اصلاح) ورځپاڼه کې یې د مدیر په توګه لیکنې او تجربې لاپسې پخې شوې او هغه تجربې یې چې په (اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري جریدې، کابل مجلې) او (پښتو ټولنه) کې ترلاسه کړې وې، یو ځل بیا یې د پخو تولیدي وسایلو په توګه وکارولې. اصلاح ورځپاڼه کې یې په سلګونو لیکنې خپرې کړې چې هم یې ژورنالیستیکه بڼه درلوده او د ځینو یې هنري جوهر هم ډېر پیاوړی و، د پښتو تدریساتو د غړي په توګه دده هغه تدریسي تجربه چې د ځوانۍ په پیل کې یې ترلاسه کړې وه، لاپسې پخه کړه. د پښتو ټولنې غړیتوب او بیا وروسته هلته د علمي رتبې ترلاسه کولو د استاد خادم فکري بلوغ نور هم پسې زیات کړ، تر دې وروسته یې د هېواد د ورځپاڼې د مدیر په توګه یو ځل بیا له ژورنالېستیکو کارونو سره مخ شو. د دې فرهنګي تجربو او کارونو ترڅنګ استاد خادم سیاسي فعالیتونو سره هم خاصه مینه لرله، یو ځل د ولسي جرګې لپاره په ټاکنو کې د هغه وخت د ناسمو سیاسي او ټولنیزو شرایطو له امله بریالیتوب ته پرېنښودل شو، خو وروسته بیا د مشرانو جرګې انتصابي سناتور په توګه ورته زمینه برابره شوه. استاد پردې مهال ګڼ شمېر سیاسي او ټولنیزې لیکنې ټولنې ته وړاندې کړې، دا هم د ده د فکري تولید یوه خاصه دوره ګڼل کېدی شي. تر هغه وروسته کله چې پر کور کېناست بیا یې هم له لیک، فکر او تولیده لاس وانخیست، هر وخت به پر لیکنو مصروف و، ان کله چې په زندان کې و، هم یې خپلې لیکوالۍ ته دوام ورکړ، تر هغه پورې چې د بلې نړۍ سفر یې پیلوه، استاد له قلم او کتاب سره ملګری پاتې شو. ډېر کم لیکوالان داسې پاتې کېږي چې د ټولنې او روزګار له ناخوالو سره سره یې په دومره منظم او سستماتیک ډول له علمي، کلتوري، روزنیزو، ښوونیزو او څېړنیزو موسسو سره کار کړی وي او په منظمه توګه یې خپل اثار لیکلي وي. د دې لیکنې د دې تفصیلي اړخ له بیان څخه زموږ هدف دا و، له هغې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځې چې استاد خادم قلم په ګوتو کې نیولی، بیا تر هغې ورځې پورې چې ګوتو یې کار کاوه، ده قلم له ګوتو نه دی لرې کړی او په دې ټول عمر کې یې ګڼ شمېر اثار پنځولي چې شمېر یې تر (٦٠) عنوانو بېلابېلو اوړي.

د دې برخې د نتیجې په توګه ویلای شو چې د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ، مهمه، هر اړخیزه او بډایه سرچینه خپله همغه ټولنه وه چې خادم صیب په کې خاپوړې کړې وې او بیا یې تر وروستۍ سلګۍ پورې همدلته په کې ژوند وکړ، له کوره تر ګوره په خپله ټولنه کې پاتې شو او د ژوند (۷۲) کلونه یې په کې سترۍ خو هدفمن سفر ترسره کړ. څرنګه چې انسان یو ټولنیز موجود دی، نو طبیعي خبره ده چې دی خپله هم له نورو تاثر اخلي او پر نورو هم خپل اغېز ښندي، خادم صیب هم له دې حالته مستثنی نه دی، له نورو یې هم فکري تاثر زغملی او نورو ته یې هم خپل فکر، هنر او پیغام انتقال کړی دی. پر خپله ټولنه سربېره، سیمه او نړۍ کې نور حالات، موثر اشخاص او داسې جریانونه او فکري بهیرونه هم شته چې د ټولنې پر بل هر مطرح شخص په تېره بیا پر لیکوال او شاعر خپل متقابل اغېز کوي.

ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه:

استاد قیام الدین خادم سره په ټولنیز، سیاسی، اداري او کاري چاپېریال کې داسې موثر او فکري اشخاص، لیکوال، شاعران او مهم شخصیتونه وو چې د ټولنیزې راشې درشې له امله یې پر استاد خادم خپلې فکري او ادبي اغېزې پرې ایښې وې او یا هم استاد خادم پر هغو خپل تاثیر ښندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ډول تاثیرات خپله د همغو لیکوالو په هغو اثارو او لیکنو کې هم ځرګندیږي چې هغوی د استاد خادم د فکر او هنر په باب لیکلي دي او خپله د استاد خادم په اثارو کې هم د دې ځرک شته چې ده د نورو کورنیو لیکوالو او مهمو اشخاصو په باب لیکلي دي. له دې اشخاصو ځخه استاد خادم له فکري پلوه په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېزمن شوی، نو ځکه یې په خپل نظم او نثر کې د هغوی یادونه کړې ده. که هغوی پر ده خپل خپل اغېز نه لرلی، نو طبیعي خبره ده چې د ده اثارو ته یې لاره نه کوله او خادم صیب ته یې د یادونې اړتیا نه پیدا کېدله په ځینو برخو کې استاد خادم ددې لیکوالو د اثارو له شکلي او په ځینو برخو کې له معنوي بنې ځخه اغېزمن شوی دی. د ساري په توګه که پیر روښان خیرالبیان په مسجع نثر نه وای لیکلی، نو کېدی شي خادم صیب مسجع نثر نه وای لیکلی، نو ځکه ویلای شو چې خادم صیب له مهمو کورنیو لیکوالو او شخصیتونو ځخه تاثر اخیستی، ان په ځینو برخو کې د یو ځه تقلید او ځرګند پلویتوب ځرکونه هم په کې لیدل کېږي. هغو لیکوالو چې د خادم صیب په باب خپل نظر ځرګند کړی، هغو ته موږ په بله برخه کې ځای ورکړی، خو دلته غواړو د هغو لیکوالو، شاعرانو او مهمو شخصیتونو یادونه وکړو چې د خادم صیب پر فکر یې تاثیر پرې ایښی او دغه تاثیر خادم صیب په خپل کلام کې یاد کړی دی.

استاد قیام الدین خادم ددغه راز خپلمنځي تاثیراتو په باب وایي:

((د اسد په ۲۸-۱۳۴۵ل کال د خوشحال خان د سیمینار په جریان کې ما د ساعت تېري د پاره یوه رباعي ولیکله او په پټه خوله مې نږدې ناستو ملګرو ته وړاندې کړه، هر یوه پرې یوه یوه رباعي زیاته کړه او مختصره مشاعره ترې جوړه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

په کوم یو قام کې چې بې قدري شي
اکثره خلک یې چور لېوني شي
د چالاکانو ښه قدر کېږي
ځان ته حیران یې هوښیار سړي شي.
(خادم)

(۲)

په کوم یو قام کې چې بې قدري وي
عزیز له خپلو ورته پردي وي
هغه ځان هېڅ وخت نشي ساتلای
چې ځان سره یې تل دښمني وي.
(الفت)

(۳)

نوای خادمه هوښیار بېړه
چې هوښیاري دې دلته خواري ده
چې ته هر څونې نادان ښکاره شې
هومره په برخه ستا باداري ده.
(حبیبي)

(۴)

په کوم یو قام کې چې ځان ځاني شي !
د جمعیت یې پرېشاني شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـــړون يـــې لاړ شـــي، ژونـــدون يـــې شـــل شـــي
نـــه وړانـــدې تـــګ شـــي، نـــه روانـــي شـــي.
(حمزه شينواری)

(۵)

چـــې پـــه ولـــس کـــې بـــې هنـــري وي
د هنرمنـــــــدو بـــــــه بېقـــــــدري وي
د هنـــــر پوهـــــه پـــــه هنـــــر کېـــــږي
د درو قـــــــدر پـــــــه جـــــــوهري وي.
(حمزه شينواری)

(۶)

چـــې را پـــه يـــاد مـــې خوشـــحال خـــاني شـــي
ټـــول ارمانونـــه مـــې لېـــوني شـــي
د تـــش خبـــرو بـــه څـــه پښـــتو وي
کاشـــکې خويونـــه مـــو پښـــتني شـــي.
(سېلاب ساپی)

(۷)

راشـــه مـــه ګرځـــه خادمـــه پـــه ويجـــاړه
چـــې څـــه شـــته پـــه دنيـــا هغـــه ورنـــه غـــواړه
کـــه خنـــدا کـــړې ټولـــه ورځ درســـره خانـــدم
کـــه نـــه ژاړې، ګـــوټ کـــې کېنـــه ژاړه ژاړه.
(ميا سيد رسول رسا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنۍ ګډه مشاعره که څه هم فی البدیحه وه، خو زموږ د نومیالیو شاعرانو او لیکوال شعري قریحه او قوت ورڅخه له ورایه څرګندېږي، په تېره بیا مانیز قوت چې په ډېر لنډ او تنګ وخت کې یې خپل فطري او خدایي استعداد په څه ډول الفاظو کې څرګند کړی دی.

خادم صیب دغه راز د (طبع ازمایي) په نامه د یوې بلې مشاعرې یادونه هم کوي، هغه وایي: ((یو وخت زه د سیال ورور نه لږ ماښېجن وم، ما ورته دا لاندې رباعي ولیکله، سیال صاحب په جواب کې راته ورپسې رباعي راولېږله، په دې باندې نورو ملګرو مشاعره جوړه کړه او د طبع ازمایۍ رنګینه پاڼه جوړه شوه.))

سیال ته

دوستان هغه وي چې لار پرانیزي دوستانو لره
د خوشبینۍ فضا پیدا کاندي یارانو لره
د خادمانو کار خدمت دی په رښتیا او صدق
د حقیقت پتهول نه ښایي سیالانو لره.
کامه: ۴د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (خادم)

خادم ته

دوستان هغه وي چې باور لري دوستانو باندې
تل ښه ګمان کړي ازموده خپلو یارانو باندې
سیالان خو هغه کړي چې ښایي له سیالانو سره
د ښو نظر یې وي د قام په خادمانو باندې
جلال اباد، دلوه، ۱۰، ۱۳۲۸ل کال، (سیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

سيال، خادم ته

د سيالۍ ټينګ اميد کاوه شي له سيالانو ځنې
خلک خدمت غواړي له خپلو خادمانو ځنې
چې د دوستۍ عهد و پيمان باندې وفا کوي څوک
دغسې سيال غواړم خادمه له زلميانو ځنې.
۱۳ د دلوې، ۱۳۲۸کال، (بختانی)

دردمند وايي:

راشه ملګری په رښتيا شه له دوستانو سره
شخصي اغراض مناسب نه دي له سيالانو سره
زلمو ميندلې ترقي ده د وطن په مينه
طواف د شمعې چې کوي له پتنګانو سره
قام او وطن ته چې خدمت د زړه په وينو کوي
وکړئ ګډون دروميء په لار له خادمانو سره.

وحدت وايي:

د زړه آرزو مې کړه اعلام له شاعرانو سره
ټينګ په وفا يم همېشه له صادقانو سره
ناري وهمه د وحدت قامي لوړتيا لټوم
زه يم ملګری له دردمندو خادمانو سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشک وايي:

مينې ملګرى کړم له پاکو مينانو سره
طواف د شمعې ته ورځم له پتنګانو سره
چې نيم بسمل يې په ټوپونو سلامۍ ته درومي
روح د اشک درومي مجلس ته له يارانو سره.

باور وايي:

اصلاحي فکر چې پيدا شي له زلميانو سره
دوستي اعلان کړي په محفل کې له پوهانو سره
لوی او واړه د حق ملګري وي ذکرونه کوي
باور طواف ته وي روان له اشنايانو سره.

طاهر ساپى وايي:

نه يم شاعر چې وکم بحث له اديبانو سره
خو وايم دا پوهه لازم ده له ځوانانو سره
پښتونستان د هر پښتون د پښتو ننبه بولم
دا زه ساپى يمه ملګرى له زلميانو سره.

دې مشاعرې ته چې لږ ځير شو، نو موضوع په ښه ډول تعقيب شوې، د موضوع وحدت د شاعرانو تر منځ صميميت او يو بل ته درناوى له ورايه په کې ځليږي. موضوع له يوې شخصي خوابدۍ څخه پيل شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بیا تر پایله ملي رنګ خپلوي او پر ملي ارمان پای ته رسېږي. د شاعرانو خپلمنځي مشاعرې او تاثیراتو ته وروسته راځم، خو خپلې اصلي موضوع ته راګرځم؛ هغه شخصیتونه، لیکوال او شاعران درپېژنو چې د خادم ذهن یې ترې په یو نه یو ډول اغېزمن شوی او د همدغې اغېزمنۍ له کبله یې ده په خپل منظوم او منثور کلام کې یادونه کړې ده. د لا وضاحت په خاطر یادونه او ټینګار کوم چې دا لاندې یادېدونکي شخصیتونه ځکه راوړم، چې د همدې شخصیتونو افکارو د استاد خادم پر افکارو اغېز کړی او هغه یې د دوی پر شخصیت او افکارو منثورو او منظومو لیکنو ته اړ کړی او هڅولی دی:

۱- سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین غوري د غوریانو د سلسلې یو وتلی او نامتو واکمن تېر شوی. ده د هند په نیمه وچه کې د اسلام مبین دین وځلاوه و او څو واره یې هند ته لښکر کشي وکړه. شهاب الدین غوري، د مېړانې، غیرت او شجاعت سمبول و، ده (۳۲) کاله حکومت وکړ او تر ده وروسته نسلونه دده پر کارنامو وویاړېدل. د دې عظیم الشان

پاچا د اتلولۍ او سیرت په باب استاد خادم یوه لیکنه کړې چې د تاریخ یو باب دی او هم له دې شخصیته د استاد خادم تاثر څرګندوي، دا لیکنه په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شهاب الدين غوري سيرت

وايي چې سلطان شهاب الدين غوري ۳۲ کاله حکومت کړی دی او دا ټول عمر يې په غزا، جهاد او د اسلام د نشر او اشاعت په لاره کې تېر شوی دی.یو ځل په ۵۸۷ هـ کې سلطان دهند لور ته د غزا په نيت لاړ.

د لاهور نه کوز بټهنډه نومي کلا يې په څو ورځو کې فتح کړه، د هغه ځای نايب الحکومه يې خپل يو افسر چې ضياء الدين نومېده، مقرر کړ او خپله بېرته د غزني په خوا راستون شو. په دې وخت کې ورته خبر راغی چې د ډيلي راجاري پتورا او داجمير راجا کهانډې رای د دوه لکه فوځ سره جنګ ته راغلل، سلطان د وطن د تګ عزم فسخ کړ او بېرته وروګرځېد. د تانيسر په ځمکه د سر سوتي سيند په غاړه دواړه فوځونه مخامخ شول. د وطن د خلکو تعداد زيات و، دسلطان دواړه خواوې فوځ چې پښتانه او ترک تاجک په کې وو، په جنګ کې وارخطا شول او ماتې يې وکړه. سلطان ته چا وويل چې اعليحضرت لښکر وتښتېد، په سلطان دا خبره ډېره بده ولګېده او په خپله دجنګ ميدان ته ورګډ شو. په سلطان له هرې خوا حملې شروع شوې. د ډيلي راجاګهانډې رای چې د متقابل ټولو متحده لښکرو سپه سالار هم و، کوم وخت يې چې نظر په سلطان ولګېد، هاتي يې ورپسې وروځغلاوه. د دواړو بادشاهانو په منځ کې لاس په لاس جنګ ونښت. د سلطان سره نېزه او د راجا سره توره وه، مخامخ يې يو پر بل ګذارونه وکړل. دسلطان د نېزې په وار د راجا مخامخ دوه غاښونه ووتل او نېزه يې تالو ته ورسېده، همدارنګه د راجا دتورې په جوابي ګذار د سلطان مټ زخمي او بې کاره شو.نېږدې و چې له اسه ولوېږي، په دې وخت کې يو غلجي زلمي ورټوپ کړل او سلطان پسې په اس سپور شو، سلطان يې ټينګ کړ او اس له يې داسې پونده ورکړه چې تا به ويل سيلۍ ده او په تېزۍ يې شل ميله لرې تښتيدلي فوځ ته زخمي بادشاه ور

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسولو، دلته دوی غزني ته په ماتې راغلل او هلته دسلطان نايب الحكومه چې د مقاومت تاب يې نه درلود تسليم شو.

دې واقعې د سلطان د غيرت اور داسې تازه کړو چې دا و چې جنگ نه تښتېدلي منصبداران، جرنيلان او سپه سالار يې راغونډ کړل، مخونه يې ورباندې تور کړل، د هډوکو امېلونه يې ور په غاړه کړل او په خرو يې چپه سپاره کړل. د اوربشو توبرې يې ور په غاړه کړې او په بازار کې يې وگرځول. دا حکم يې هم کړی و چې که هر افسر د خره غوندې په توبره کې خوله دننه نه کړي او وربشې ونه خوري، سر يې غوڅ کړئ، په دغه شان سلطان عملاً وروښوده چې دپښتونولۍ نه څوک انحراف وکړي،سزايې څه ده؟

د دېنه پس په دويم کال کې ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، يو نيم لک پښتانه، ترک او تاجک لښکر ور سره و، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو، هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي،اخر يو زړور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی ويل يې اعليحضرت ستاسو اراده ده؟ او د دې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وويل: ((ستا ياد دي چې په تېره غزا کې زما قوم اوملگرو زه يوازې په ميدان پرېښودم او زموږ جنډه نسکوره او دښمن غالب شو. زموږ شان ډېر ټيټ شو او موږ د خلکو په نظر کې سپک ښکاره شوو. ده ويل زما د وجود زخم جوړ شوی دی، د زړه زخم مې نه دی جوړ شوی. بيا يې وويل، رانېږدې شه، گوره، دا هماغه کميس دی چې په تېر جنگ کې مې اغوستی و، تر اوسه مې نه دی بدل کړی. ده ويل ما له هغه وخته راهيسې ښه خوراک نه دی خوړلی. په بستر نه يم ويده شوی، ما به تاسو سره په خندا خبرې کړې وي، خو په زړه کې مې تل ژړلي دي)). وايي چې سلطان په دغه موده کې د هر قسم عيش او خوشحالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه لاس اخیستی و، تر دې چې کور تبر ته هم نه تللو، ده قسم خوړلی و چې څو د دین او ملت ناموس په ځای نه کړم عیش او ارام به ونه کړم.

چې د سلطان خبرې خلاصې شوې، سپین ږیری سپاهي ور وړاندې شو او په لمدو سترګو یې د ده لاسونه ښکل کړل، ویل یې ښکه چې تاسو د دین او قوم د غیرت حق په ځای کړی دی او عرض یې وکړو چې دا جرنیلان اوسپه سالاران ډېر سپک شوو، ډېر وشرمېدل، نور یې وبښئ او موقع ورکړئ چې د بدنامۍ داغ په خپله ووینځي! بادشاه دا مشوره قبوله کړه چې ملتان ته ورسېد، نو ټول جرنیلان او سپه سالار یې دربار ته حاضر کړل او دا یې ورته وفرمایل: ((مسلمانانو ورونو! تاسو د جنګ له میدانه وتښتېدئ او زه مو یوازې پرېښودم،ستاسو تېښتې د اسلام په لمن او د پښتون په جامه تور داغ ولګاوه. زه،قوم او دین مو وشرمولو، اوس زه تاسو ښنم، تاسو له خدایه ښنه وغواړئ.خدای به هلته تاسو وبښي چې د ایثار او فداکارۍ له مخې په غیرت اوایماندارۍ سره خپل ناموس په ځای او خپله وظیفه اجرا کړئ!)) سلطان د لښکر سره لاهور ته ورسېد، رای پتور ته یې ولیکل: ((اسلام ته اطاعت وکړه!)). هغه سخت او مغرورانه ځواب ورکړ او بیا په هماغه ځای د سرسوتي سیند په غاړه د جنګ صفونه جوړ شول. سلطان خپل لښکر ته امر وکړ چې بې زما له حکمه قدم وانخلئ او خپل لښکر یې په څلورو برخو ووېشلو، شپه په ناکرارۍ تېره شوه، سبا چې لمر پلوشو د نیاز غفراني کړه، نو یو نیم لک پښتون د درې لکه مقابل خلکو سره نېزه په نېزه او توره په توره مخامخ شول. وایي چې په دې جنګ کې اوه نیم شلې راجګان، سپه سالار ګهانډي راو، چواندارای او نور ډېر بېشماره خلک څه مړه شول اونور وتښتېدل. په اخره کې سلطان اجمیر فتح کړ، هانسیو سامانه، کهرام، بنارس، قنوج، وار په وار فتح شو. بهار او بنګال ته لار ببرته شوه. سلطان د هندوستان د انتظام لپاره خپل غلام قطب الدین ایبک پرېښود او په خپله غزني ته ولاړ، سلطان په اخري ځل پر ۶۰۲ هـ کال چې (۱۲۷۵ع) سره برابر دی، بیا هندوستان ته ولاړ، له جنګونو وروسته چې وطن ته تلو، په هسیاک نومي ځای کې د کهکړ نومي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبیلې هندوانو د شپې په فوځ حمله وکړه او سلطان شهید شو. دا واقعه د برات د میاشتې په درېیمه (٦٠۴هـ) کال کې وشوه، د حکومت موده یې (۳۲) کاله ده. د ده وزیر اعظم خواجه موید الملک د ده پور له خلکو واخیست اوجنازه یې غزني ته راوړه.)) (۲۳: ۴۷۴-۴۷۵)

د استاد خادم له پورته لیکنې څخه موږ ته دا خبره جوتېږي چې د سلطان شهاب الدین غوري شخصیت، غیرت او استقامت پر استاد خادم تاثیر کړی او هغه بیا تر همدغه تاثیر لاندې دغه لیکنه کړې ده.

۲- بیتې نیکه: **بیټ نیکه د پښتنو له سترو نیکونو څخه دی چې د کسي غرو په لمنو کې به اوسېده. بیټ نیکه د لوی خدای (ج) له درباره د خپل کور کهول او پښتنو د زیاتون هیله وکړه او خدای پاک یې دا هیله پوره کړه. بیټ نیکه وویل:**

لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــــه - ســتا پـــه مینـــه پـــه هـــر ځایـــه
غـــــر ولاړ دی درنـــــاوي کـــــې - تـــولــــه ژوي پــــه زاري کــــې
دلـــته دي د غـــرو لــــمنــــــې - زمــوږ کېږدی دي په کې پلنې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــه - لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه

***

دلته لـــږ زمـــــــــوږ او بـــــــل - ووړ کورګی دی ووړ بورجل دی
مېنـــه کـــې ســتا مـــوږ مېشـــته یـــو - بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه یـــو
هســـک او مځکـــه نغښــتـه ســتا ده - د مــــــړو وده لـــــه تـــــا ده
دا پالنـــــه ســـتا ده خدایـــــــــــــه- لویـــه خدایـــه لویـــه خدایـــه
(۳۹:۲۴)

د بیټ نیکه دا منظوم کلام د هر پښتون شاعر په ژبه خور دی او خپل نیکه لپاره د دعا لاسونه لپه کوي. خادم صیب د یوه ژور او مفکر څېړونکي په توګه د خپل نیکه د ژوندوني او دایمي استوګنځي په لټه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی او په خپله یوه لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. دا لیکنه (د بېټ نیکه مزار) نومېږي چې دا دی دلته یې وړاندې کوو:

د بیټ نیکه مزار

((بیټ بابا د پښتنو مخکنی نیکه دی، چې تقریباً زر کاله دمخه یې ژوند کاوه او د ځینو کتابونو او روایتونو څخه هم رامعلومېږي چې د کسي یعنې د سلېمان په غره کې به اوسېده. لکه چې د پښتانه شعرا په لومړي جلد کې د ده په باب معلومات شته: اغلباً دا گومان کاوه شي چې د بیټ بابا قبر به هم هلته د کسي یا قیس په غره کې چېرته وي،

لېکن اوس یوه خبره واضحه لاسته راغله چې د بیټ نیکه قبر په (تور غر) کې دی.

تورغر هغه غر دی چې چیشنکي او جگدلي د حدودو څخه راجلا شوی دی او ښکته یې پر درونټه سر لگېدلی دی او په دغه شان سره یې لغمان د حصارک، خوگیاڼو او سره رود څخه بېل کړی دی. دا غر ښایسته لوړ غر دی او ځای په ځای په کې ابادۍ دي چې اکثره پښتانه او کوچي قبایل په کې اوسي او خورا خوش هوا او معمور غر یادېږي.

دلته په دغه غره کې تقریباً سرخ پل ته مخامخ یو زیارت دی چې د بېټ بابا زیارت یې بولي. وایي چې دا ډېر پخوانی زیارت دی، د دې خبرې دلیل چې دا بیټ هماغه بیټ دی، دا دی چې شاوخوا خلک

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوران یې پښتانه دي او میاګان یې بولي. دا خلک یې زیارت ته په ډېر احترام ګوري.

نو دا بیت په اصل کې هماغه بیت دی چې د (سړبن او غرغښت) ورور دی او په پښتو کې چې (بېټنی) یادېږي، دا خلک ده ته منسوبوي او دا هم ثابته شوه چې زر کاله دمخه لا دلته هم پښتانه اباد وو.)) (۲۳: ۳۴۲)

۳- شېرشاه سوري: شېر شاه سوري د پښتنو د تاریخ او اسلامي نړۍ یو نومیالی اتل دی. ده پنځه کاله پر هندوستان حکومت وکړ، خو څلور سوه کاله یې پر هند خپل تاثیرات پرېښودل. دی یو عادل، مدبر، پرمخیال، باعفته او باعزته مشر و. د پښتنو یووالی یې ټینګ کړ او په هند کې یې د پښتنو تېر برم یو ځل بیا راتازه کړ. د شېر شاه سوري اخلاقي کیسې دومره زیاتې او خوږې دي چې ان د افسانوي اخلاقي کیسو حد ته رسېدلي دي. استاد خادم چې په خپله هم د شېرشاه سوري له اخلاقي ایډیاله متاثر دی، په یوه لیکنه کې یې (د شېر شاه سوري اخلاق) څېړلي دي. دا دی دلته یې همدا لیکنه وړاندې کوو:

د شېرشاه سوري اخلاق

((د شېر شاه اصل نوم فرید خان و، ده په ۱۴۵۰ع کال د خپل پلار نیکه په جاګیر سهسرام کې سترګې وغړولې، د پلار نو م یې حسن خان و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حسن خان ډېرې اصيلې او وينځې ښځې لرلې، خو فريد او نظام د يوې پښتنې مور څخه زېږېدلي وو.

د شېر شاه نيکه ابراهيم خان سوري نومېده، سوري او غوري کورنۍ تقريباً سره يو شی دي. د غوريانو د عروج په وخت کې د غور د پښتني کهول ډېر مشهور خلک د افغانستان له غزنۍ ځمکې څخه راغلي، د اباسيند نه پورې رااوړي، آن تر بنګاله مېشت وو. ابراهيم خان په پېښور کې اوسېدو، خو چې د غوريانو د بخت لمر پرېوت، نو ابراهيم خان سوري له پېښور نه هند ته لاړ او هلته د سلطان بهلول لودي سره نوکر شو. په لږه موده کې يې د بادشاه باور د ځان په باب پيدا کړو، نو بادشاه د ده د ښو خدمتونو په صله کې ده ته سهسرام، باندې، حاجي پور او خاص پور، پرګنې په جاګير کې ورکړې.

دا هغه وخت و چې د هندوستان د سياست د سطرنج په تخته په کشمير کې سلطان زين العابدين، ملتان کې سلطان يوسف، مالوه کې علاوالدين، چونپور کې سلطان ابراهيم، د سلطنت لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ډهولو کې اوچت و، خو له بده مرغه په دغه پښتنو بادشاهانو کې اختلاف و او باالاخره دا اختلاف په نفاق بدل شو او کورنۍ دښمني دې حد ته ورسېده چې له دغه مينځه يو نفر پښتون چې يوسف خېل يې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې ولاړ او مغول بابر بادشاه ته يې په سلطان ابراهيم لودي باندې د يرغل کولو لارې چارې ور وښودې او ترغيب يې ورکړ، چې څو د دغه کورنۍ د نفاق او ملي خيانت په نتيجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او دسلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهيم لودي د پاني پت په ميدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه د مغلو سره په جنګ کې په شهادت ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به بېرته د فرید خان یعنې شېرشاه د کوچنیتوب حال ته وروګرځو. شېرشاه کې له کوچنیوالي څخه د لویۍ نښې څرګندې وې، نو ځکه د میرې بدې راتلو. په دغه سبب له پلاره مرور شو او د جونپور حاکم جلال خان ته ورغی. هلته یې د نوکرۍ سره له قاضي شهاب الدین څخه کافیه، د فقې کتابونه، تاریخ او فلسفه ولوستل، څه موده پس د ده پلار جونپور ته راغی او جلال خان دغه پلار او زوی سره پخلا کړل او فرید خپل جاګیر ته راغی او د ځمکو ډېر ښه انتظام یې وکړ. خلکو به د ده صفتونه کول او په میرې یې بد لګېدل چې څو بیا د ده اوقات ترخه شول او د خپل سکه ورور نظام سره د سلطان سکندر لودي یو حاکم دولت خان له بهار ته ورغی.

د حسن خان د مرګ نه وروسته د همدغه دولت خان په واسطه د فرید خان دپلار جایداد د ده په نامه شو. کوم وخت چې سلطان ابراهیم لودي د بابر له پلوه په پاني پت کې ووژل شو او هر ځای مغولي حاکمان مقرر شول، نو فرید خان کله د بهار د حاکم سلطان محمد او کله د مانکور د حاکم سلطان جنید برلاس سره نوکر و. یو وخت چې د ښکار په موقع یو زمري په سلطان محمد حمله وکړه او ده هغه په توره دوه نیمه کړ، نو سلطان محمد ورته شیرخان لقب ورکړ او بیا وروسته د برلاس په ذریعه د بابر شاه ملاقات ته ورسېد او بابر دی په شاهي فوځ کې داخل کړ. بابر سره یې ښه خدمت کاوه خو اخر په منځ کې بدګوماني پیدا شوه. وایي چې شېر خان کوم وخت ویلي وو: ((ای پښتنو که بخت ما سره یاري وکړي، نو لږه موده کې به مغول له هنده وشړم، ځکه چې په توره کې پښتانه له مغولو ډېر مېړني دي. پښتانه بې اتفاقۍ برباد کړي دي. ما مغول لیدلي دي چې په جنګ کې د ټینګېدو نه دي، دوی په مزو او چړچو کې ډوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، ټول کارونه وزیران او امیران کوي، وزیران د امیرانو نه او امیران د سپایانو نه او سپایان د عام ولس نه رشوت اخلي.))

شېر شاه ویلي وو ژر به واورئ چې ((ما پښتانه راغونډ او په اتفاق کړي دي او سلطنت مې له مغولو اخیستی دی.))

شېر خان ولاړ او څه موده پس د بهار حاکم سلطان محمد سره نوکر شو چې سلطان محمد وفات شو، نو زوی یې چې جلال خان نومېده او پلار یې د شېرخان په تربیت کې ورکړی و او دی لا وړوکی و چې د پلار پر ځای کېناست، نو د حکومت کاروبار به ټول شېر خان کاوه.

د بنګال د بادشاه سلطان محمود یو حاکم چې په جیپور کې و او مخدوم عالم یې باله، د ده سره د شېر خان اشنایي پیدا شوه، په دې باندې سلطان محمود د بنګال بادشاه ته قهر ورغی او خپل بل یو حاکم دمونګیر حکمران قطب خان ته یې امر وکړ چې شېر خان او مخدوم عالم دواړه لاس تړلي ما ته راوله، شېر خان ډېره سعیه او زاري وکړه چې جنګ واقع نه شي او پښتانه او بنګالیان تباه نه شي، خو ونه شوه اخر جنګ وشو قطب خان په کې مړ شو او د شېر خان په لاس د غنیمت ډېر مال ورغی. د دېنه وروسته سلطان محمود د بنګال بادشاه خپل زوی جنګ ته راولېږه چې هغه هم په کې مړ شو.

د چنارګر بادشاهي د سلطان سکندر لودي دکورنۍ دیو شاهزاده سره وه، چې نوم یې تاج خان و. تاج خان د کورنۍ په یوه اله ګوله کې مړ شو. د تاج خان د ښځې لاډو بي بي ورور امیر احمد خان شېر خان ته وویل چې چنارګر واخله او دا کار وشو. له دې نه پس د چتوړ بادشاه سلطان محمود لودي د لوانیانو په لمسونه په شېر خان پسې د لښکر تیاری وکړ، خو چې د بهار پښتانه د شېر خان سره ملګري شول، نو شېر خان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو په سلا د سلطان محمود لودي اطاعت ته غاړه کېښوده. په دغه وخت کې د سلطان محمود لودي او همايون په منځ کې جنګ وشو. سلطان محمود ماتې ورکړه، بيا همايون په شېرخان پسې خپل سپه سالار هندوبيګ ته ولېږه چې چنارګړ جنګ ته ولاړ او دغه ځمکه يې له شېرخانه ونيوه. اوس نو د شيرخان او همايون په منځ کې مخامخ زور ازمايي شروع شوه.

لومړی خو د شېر خان مطلب دا و چې د پښتنو او مغولو لاسونه يو د بل په وينو سره نه شي، خو چې دا کار نه کېدو، نو شېر خان پښتانه ميدان ته راوايستل، شېر خان ۱۴۲۵ع کې د بنارس ښار واخيست، همايون د ډېرې پرېشانۍ په حال کې اګرې ته ولاړ، په دغه وخت کې د همايون له خوا د منګير په ښار ملي خاين يوسف خېل خان خانان چې بابر پسې کابل ته تللی و، ګورنر مقرر و. د شېر خان جرنيل خواص خان يوسف خېل خاين لاس ترلی، د شېر خان حضور ته حاضر کړ. شېر خان په هره خوا پښتانه جرنيلان مقرر کړل. مثلاً هيب خان نيازی او ده ته، جلال خان لکهنو ته، قطب خان چونپور ته، نصيب خان مانګهور او حاجي خان قنوج ته ولاړل. دغه ټول جرنيلان د فتحې د نغارو سره شېر خان ته راستانه شول، د رهتاس په جګړه کې د همايون او شېر خان سخته مقابله وشوه، همايون فاحش شکست وخوړ، مغول داسې وتښتېدل لکه ماشې د باد نه. اسونه، پيلان د جنګ سامان هر څه يې په ځای پرېښودل. تر دې چې د همايون ښځې هم په ميدان پاتې شوې. د شېر شاه چې په شاهي حرم سترګې ولګېدې، فوراً له اسه راکوز شو، هغوی ته يې ډاډه ورکړ، بيا يې دوه رکعته نفل وکړل او په حمد او ثنا کې يې سر په سجده کېښود او ويې ويل: ((ای خدايا! قوت او لويي تا لره ښايي. ته بې زواله بادشاه يې، تا زما عاجز سر جګ کړو. فتح دې زما په نصيب کړه، د همايون بادشاه لښکر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مال او عیال دې ما ته په لاس راکړل. خیر ستا په لاس کې دی او ته په هر څه قادر یې)) بیا یې حکم وکړو چې د مغولو کوچنیان او ښځې په احترام بېرته ور ورسوئ، نو همدغسې یې وکړه او خپل زوړ جرنیل: حسین نامي په معرفت یې حرمسرای په ښه صورت همایون ته ورسولو. تر دغه وخته شېر خان ځان بادشاه نه ګڼلو دغه فتحې نه وروسته یوه ورځ مسند عالي عیسی خان ټول جرنیلان راغونډ کړل او د شېر خان په حضور یې داسې عرض وکړ: ((ای زموږ مشره، موږ پوهېږو چې ستاسو نیت د بادشاهۍ نه دی، خو بادشاهي د خدای لوی نعمت دی او ستاسو په شخصیت کې د بادشاهۍ ټول صفتونه موجود دي، بې اتفاقه او تار په تار پښتانه ستاسو په برکت یوه لړۍ شوي دي.

دښمني او تربګني لرې شوې ده، اوس ټول پښتانه یو شوي دي په اتفاق کې لوی برکت دی، د سلطان ابراهیم د وخت د اختلاف او نفاق پېغوورونه چې هر چا به پښتانه بد ګڼل او هر ځای ته به چې پښتانه ورتلل، خلکو به ورته ویل تاسو هغه خلک یئ چې خپل حکومت مو برباد کړی، اوس موږ بربادوئ، دا خبره له منځه ولاړه، اوس خلک پښتنو ته په درنه سترګه ګوري او دا ټول ستاسو په سعې او کوښښ وشول، اوس بسم‌الله کړئ او د بادشاهۍ بار په خپلو اوږو واخلئ! کوم قام چې بادشاه نه لري، نوم نښان نه لري، دا پښتانه چې تاسو بیداره کړي دي، په ټینګه به ستاسوملاتړ وکړي!)) د دې تقریر نه وروسته عظیم خان شروانی پورته شو او دا یې وویل: ((زموږ مشره! مغولو خپل ځان ډېر اوچت ګڼلو، پښتانه یې هډو سړي نه ګڼل، د دوی سترګې له پښتنو څخه نه سوې، تاسو د مغولو د سر نه دغه نشه کوزه کړه. په هر جنګ کې مغولو ماتې وکړه اوس دوی د جنګ توفیق نه لري. ملک د خدای دی، چې هر چا ته یې چې خوښه شي، ورکوي یې، پښتانه به ستاسو د تخت نه ځانونه قربان کړي! د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردارانو په ډېر اصرار شېرخان بادشاهي قبوله کړه او د شير شاه لقب يې ځان ته غوره کړو، د عاشورى په لسم تاريخ د هجرت په (۹۴۷) کال د شېرشاه او همايون اخري لويه نښته وشوه. قنوج په څمکه د گنگا په غاړه شېرشاه خپل لښکر داسې برابر کړو چې د لښکر په مخکې په خپله شير شاه ولاړ و چې هيبت خان نيازى، عيسى خان شرواني، قطب خان لودي، حاجي خان جلواني، بلند خان، بجان خان او سرمست خان ورسره وو، بنى خوا ته يې شهزاده جلال خان، تاج خان، سلېمان خان، قطب خان، حسين خان او نور سرداران د امر منتظر وو، په دې وخت کې شېرشاه د فوځ په مخکې داسې وينا وکړه: ((زما ورونو! ما په ډېر کوشش تاسو راغونډ کړي يئ او ستاسو سرلوړى مې مطلب دى. نن ورځ ستاسو دازمېښت ده، نن ورځ که هر څوک په ميدان کې بر شو، د هغه مرتبه به لوړه شي. داسې کوشش وکړئ چې د جنگ په ميدان کې ټول پښتانه يو ځاى او يو اواز اوسي. د پښتنو په لښکر کې که اتفاق وي، نو په توره کې هېڅوک د دوى مخه نه شي نيولاى. زه تاسو عزيزانو ته دا خواست کوم چې کينه، حسد او اختلاف پرېږدئ. د سلطان ابراهيم په وخت کې هم د کور دښمنى او اختلاف پښتانه تباه کړل. تاسو ښه سزا ومونده.

عزيزانو! ما اراده کړې ده چې يا به د دې جنگ له ميدانه د فتحې او نصرت بيرغ په لاس وځم او يا به زما سر د دښمن د اسونو د پښو لاندې شي. مرگ يو ځل دى، نو په کار دي چې په مېړانه او نېک نوم مړه شوو!

اى عزيزانو! وېره ونه کړئ، د جنگ ميدان ته داسې لاړ شئ، لکه زمري، ديو سپاهي د پاره د دېنه بل لوى شرم نشته چې د هغه سالار مړ شي او سپاهي ژوندي راشي.

که په دې جنگ کې قدم کلک کړئ، نو هندوستان ستاسو دى. زه زوړ يم او په ډېر کوشش ماپښتانه راغونډ کړي دي، خداى مه کړه که په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې جنګ کې تاسو شکست وکړ، لښکر تار په تار شو، نو بیا راغونډېدل ناممکن دي.

هغه پاڼې چې له ځانګې پرېوزي، هغه بیا ځانګې سره یو ځای کېدای نه شي، جنګ و نښت او داسې سخت و چې اسمان او ځمکه ولړزېدل او د همایون فوځ د پښتنو له لاسه د مېږو او ملخو په شان بدل شو. پښتنو مغول په مخه کړل او همایون ساه نیولې اګرې ته ورسېد. همایون ځان په مرګ ونیو اوځومره قوت یې چې لرلو پر له پسې یې میدان ته راوست او پرله پسې یې شکستونه وکړل. د جوسه میدان کې همایون مات شو او سیند ته پرېوت. که سقه نظام راویستلی نه وای،نو ګنګا به وړی و.

شیر شاه پنځلس کاله په امیرۍ کې او پنځه کاله یې د هند په بادشاهۍ کې تېر کړل او دنیا ته یې وښوده چې پښتانه څنګه حکومت کوي!

په اخره کې چې په یوه کلا جنګ و، د اور پیپان به یې کلا ته غورځول، یو پیپ بېرته راغی او لاندې نورو پیپانو اور واخیست او په دې منځ کې اعلیحضرت شېرشاه، شېخ جلیل، شېخ نظام او دریاخان سروانی په اور کې جلبل شول. په دغه حال کې چې سوی سکور و، نو هم اخري وصیت یې دا و چې ګورۍ کلا پاتې نه شي، فتحه یې کړئ، هماغه و چې د ماښام نه مخکې ورته دفتحې زېری راغی او شېر شاه د ربع الاول په ١٢ تاریخ ٩٥٢ هـ کال د یکشنبې پر ورځ وفات شو. شېر شاه پنځه کاله حکومت وکړ، خو داسې حکومت چې نظیر یې د هند په تاریخ کې نشته. د ده موضوعه قوانین او اصول د مغولو، انګرېزانو او نورو لپاره دلارې مشال وو او دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده عمراني او مدني اصلاحات په تواريخو کې کتل په کار دي.))

(۲۳: ۴۷۰-۴۷۳)

استاد خادم د شېر شاه سوري له دغسې سترو اخلاقي ایډیالونو تر اغېز لاندې راغلی و، نو ځکه یې پورتنۍ لیکنه پرې کړې ده.

۴- شېخ ملي: شېخ ملي د پښتنو يو بل مشهور نيکه د پوهې او تدبير خاوند شخص تېر شوی دی. ده د لومړي ځل لپاره د زمانې او جغرافيې د حالاتو په پام کې نيولو سره د پښتنو د خپلمنځي شخړو د حل لپاره د پښتنو تر منځ پر سړي سر د ځمکو وېش مسله مطرح کړه، ددې کار لپاره يې قوانين وضع کړل، هر دولس کاله وروسته به د ولس پر هر ټبر ځمکه وېشل کېدله. ده دا قوانين په خپل يو کتاب کې چې د (شېخ ملي دفتر) په نامه مشهور شو، ځای پر ځای کړل، نږدې اووه پښته د ده دا قوانين وچلېدل. د شېخ ملي په باب په پښتو تاريخونو کې ډېر زيات معلومات نه دي راغلي، استاد خادم دې نيمګړتيا ته متوجه شوی او د شېخ ملي د نظر او فکر د روښانولو په خاطر يې پر هغه يوه ښه څېړنيزه او تحليلي ليکنه کړې. دا ليکنه په افغانستان کې د شېخ ملي په باب له لومړنيو تاريخي او تحليلي ليکنو څخه ده، نو ځکه خو غواړو د هغې متن دلته کټ مټ راانتقال کړو:

شېخ ملي

((شېخ ملي د پښتنو په تاريخ کې يو مشهور سړی دی، د پښتو د ادبياتو تاريخ، د پښتنو د مهاجرتونو تاريخ، د مشاهيرو او نوابغو تاريخ او بالاخره اجتماعي او د دنيا د اقتصادي سستمونو فلسفه، د پښتون قام دغه لوی مفکر او د لوړ عقل خاوند روحاني شخص نه شي هېرولای. شېخ ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتانه قام د نوي نهضت او نوي حرکت د لارښوونکو لپاره د غور او دقت ټکی دی. د دې وخت په څېړنو او تالیفاتو کې د ډېرو خواوو څخه شېخ ملي یادګیرنې او نوم اخیستلو ته اړتیا پېښېږي او ډېر هم یاد شوی دی. مګر تر اوسه لا د دغه مشهور او نامتو سړي، په باب کافي او پوره معلومات لاس ته نه دي راغلي، خو د امید خبره دا ده چې د شېخ ملي په باب هره ورځ زموږ د معلوماتو دایره ارتېږي.

پخوا موږ سره د شېخ ملي په باب د خوشحال خان د دېوان د یو بیت او د زړو تاریخونو د کوم مختصر ذکر او د قومي روایاتو څخه پرته چې هغه هم خورا مجمل وو، نور څه په لاس کې نه وو، خو اوس چې پښتانه لیکوال د خپل پښتني ثقافت د تازه کولو او رابرسېره کولو خوا ته متوجه شوي دي، نو په هره خوا کې ګوتې وهي او د کار خبرې پیدا کوي. لس، شل کاله مخکې د پښتانه قام په ځینو ولسونو او سیمو کې څه عجیب او غریب رواجونه او قوانین موجود وو، دغه عجایب خو څه د نوي تمدن او تهذیب د راتګ او رواج او څه د پښتنو په ایالاتو د پردو او اجنبي وګړو د سلطې په واسطه له مینځه تللي او څه لا اوس هم په ځینو ځایونو کې موجود دي. یو له دغو ځانته او علیحده رواجونو څخه د ځمکو د وېش دود و چې په سوات، بونیر، باجوړ او د پښتنو په ځینو نورو ایالاتو کې یې رسوخ درلود. د دې قانون په مطابق به هر دولس کاله پس د یو اولس ټولې ځمکې د خلکو له لاسه ایستل کېدې او مشترکې به شوې او بیا به د نوي وېش او تقسیم په اساس په تپو، کورونو او افرادو توزیع کېدلې. د یوې حوزې او ساحې د ځمکې مالک فقط هماغه قوم و چې دغلته به اوسېده.

دا فرادو او کورنیو او تپو مالکیت او د استفادې حق موقتي او د څه وخت لپاره و، مدعا دا چې فرد د ځمکې مطلق مالک نه و، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقتي او مشروط مالک و، البته قوم او ولس د خپلې سيمې مطلق مالک ګڼل کېده. دا قسم وېش به دولس، دولس کاله پس يو ځل کېده. په دې اساس نه څوک بې ځمکې پاتې کېدی شو او نه د ډېرې ځمکې خاوند کېدی شو. د ځمکې د خرڅانه او پيرودلو حق هم هېچا ته حاصل نه و او لکه چې ځمکه په وراثت هم نقل کېدی شوه، نو هېڅ ضرورت هم نه و چې يو سړی بل يو په ځمکه او پوله پټي ووژني. يوه له عجايبو څخه دا هم ده چې دغو ولسونو له هغه وخته څخه چې په افغانستان او هند کې د پښتنو حکومتونه کمزوري شول او سقوط يې وکړ، خپل مرکزي حکومت نه درلود.

مګر له بلې خوا يې عجيبه قسم لا مرکزي حکومت درلود.چې ډېر قوي او نافذ الکلمه و. يعنې ((د موقتي شورى حکومت)) دا داسې و چې د وړو وړو حوزو خبرې او داخلي حوادث، خو به د هماغه ځای د محلي جرګو مشرانو فيصله کولې، خو چې غټه اولسي قضيه به پېښه شوه، د ټول قوم مشران به راغونډېدل او په جرګه به يې فيصله کوله، بيا نو د تصويب اجرا هر فرد خپله لومړنۍ فريضه ګڼله.

جزاګانو او تعذيراتو هم عجيب شکل درلود. مثلاً: په غټو ګناګانو کې چې قتل او مېړوښې ښځې تښتول او يا بې ناموسي او داسې نور وو. که به مجرم په لاس راغی او د قوم جزا ته به يې غاړه کېښوده، نو د قوم په رواياتو او د جرګې د فيصلې په اساس به سزا ورکول کېده او که وبه تښتېد، نو د هغه جزا دا وه چې د قام د جملې څخه به ووت. له وېشه به يې پچه وغورځول شوه او که تښتېدونکی به داسې مجرم و چې بايد وژل شوی وای، نو جرګې به پرې د (کشنده) حکم کاوه، يعنې دا که چا مړ کړ پوښتنه يې نشته. خلاصه دا ده چې د دنيا ددې عجيب او ساوو قوم په منځ کې د دقت او ملاحظې ډېر څه وو او ډېر څه لا شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا به ډېر لوی ظلم وي، که د دغسې تاريخي او قوي ثقافتونو خاوندانو قومونو پسې د شاړ، وحشي، قاتل او غارتگر يا بد اخلاقه په عبارتونو پروپاګند وشي، مگر افسوس چې د دغه قوم پسې د دوی قوي دښمنانو په ټوله دنيا کې دغسې پروپاګند کړی دی او دنيا يې خطا ايستې ده.

زما څېړنه په شېخ ملي بابا ده. شېخ ملي د خپل وخت ليډر، مفکر او ليکوال و. د ځمکو دغه قسم روايتي وېش چې تر اوسه هم لا د باجوړ په سيمه کې شته، د شېخ ملي د فکر نتيجه ده. شېخ ملي په دې باب يو کتاب هم ليکلی دی چې دغه قسم وېش ته يې قانوني شکل ورکړی دی، دا کتاب د شېخ ملي دفتر نومېږي، دکتاب د نامه په اساس اکثره پښتانه اوس هم ((پټي)) او د کروندې ځمکې ته ((دوتر)) وايي لکه طلا ته چې اوس هم ټول پښتانه ((اشرفۍ)) وايي او دا د شاه اشرف هوتک پاچا نامه ته منسوبه ده

يو وخت چې ما د دغو قومونو د ځمکو د دغسې وېش قصه واورېده، سخت په حيرت او تفکر کې ولوېدم، ما ويل په دې صورت خو به د ځمکې سره هېڅوک علاقه نه ساتي، وداني به نه کوي. کورونه به نه جوړوي او په عايداتو او محصولاتو کې به ډېر تاوان او نقص پېښېږي! مگر پنځه شپږ کاله مخکې چې ما ته د باجوړ د سفر موقع په لاس راغله او په چمرکنډ، ناوگۍ، چارمنگ، کوټگۍ، خلوزو او مروره باندې تېر شوم، ما ته معلومه شوه چې دغه خلک د پښتنو د ډېرو قومونو څخه ودان، ماړه، روغ رمټ، خوشحاله، ازاده او مست وو. ما هغه ښځې وليدې چې نارينه و سره به يې يو ځای کارونه کول، دوی به د غاړې نه د لمنو پورې په سپينو روپيو کې پټې وې او د هر سړي په غاړه به اصيل ټوپک او تمانچه وه، نو حيرت مې لا پسې زيات شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما واورېدل چې دا خلک د تقسیم په وخت کې خپلې ودانې ځمکې کورونه، باغونه او جایدادونه په ډېر خوشحالۍ پرېږدي او یو تر بله یې تبدیلوي.

او راشئ د حضرت شېخ ملي (رح) په باب لږ زیات معلومات چې په دوران مجله کې د ښاغلي نصرالله خان نصر په قلم خپاره شوي دي ولولئ، د شېخ ملي اصل نوم ((ادم)) دی. د پلار نوم یې یوسف او په قام یوسفزی دی، د پښتنو د ملاتړ له برکته چې سلطان محمود غزنوي ((کال ۴۱۵هـ څخه تر ۴۹۰هـ)) له هندوستان نه څومره ځمکې ونیولې، په دغو ځمکو کې دلازاک قوم ودان شو. کوم وخت چې د ترکو او پښتنو خپلو کې زړونه بد شول او ګذاره سخته شوه، د پښتنو یو څو قومونو له افغانستان نه د سرحد د صوبې لور ته هجرت وکړ، د ارغستان د سیمې غوړې مرغې یوسفزي چې د ننګرهار په لار د سرحد صوبې ته په کډه راتله د شېخ ملي نیکونه هم ورسره وو، پېښور ته چې راورسېدل، دلازاکو یې درناوی وکړ او په پېښور کې یې ځای ورکړ، خو کوم وخت چې د پښتنو او ترکانو ((مغولو)) اختلاف ډېر زیات شو او یو د بل غوښو ته کېناستل، دلازاکو د مغولو پره وکړه، مګر هغه وخت چې د یوسفزو کومک ته نور پښتانه قومونه راورسېدل.

نو اول یې د لازاکو سره دحساب سپیناوی وغوښت، دغه وخت دلازاکو او نورو قومونو په منځ کې ډېر خونړي جنګونه واقع شول چې همدغه د دښمنانو مدعا وه، په اخر کې د لازاکو میدان بایلود او بری د یوسفزو په برخه شو. ملک یوسفزو واخیست او د سوات پورې ځمکه د یوسفزو لاس ته ورغله، څو موده وروسته بیا دوی هم یو بل ته بدنیته شول او په ځمکو یې جنګونه راواخیستل، په دغه وخت کې د شېخ ملي او شېخ احمد به برکت چې د پښتنو سیاسي او روحاني مشران وو او په پوهه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوښیارۍ او د توري او قلم په لرلو یې شهرت درلود، په پښتنو کې بیا اتفاق پیدا شو، شیخ ملي د پېښور نه د سوات پورې ملک په مندړو، لغمانو، ننگرهارو، اکوزو، عیسی زیو، خلیلو، مومندو، گگیاڼو، محمدزو او یوسفزو باندې د سر د شمېر په لحاظ ووېشه. دغه وېش د شیخ ملي وېش په نامه شهرت وموند. د وېش په وخت کې د خټکو قام په وزیرستان کې ودان و. د پېښور نه اټک (اباسیند) پورې علاقه د خلیلو برخه شوه. د وېش نه وروسته شیخ ملي په یوه لویه جرگه کې وویل چې: ((دا ځمکه د خدای تعالی ده، موږه د هغه مخلوق یو، موږ ته په کار دي چې د خاوند د رضا سره سم په دې ځمکه واوسېږو. د دې ځمکې مثال داسې دی، لکه یوسرای چې یو ترې ځي او بل ورته راځي))

شیخ ملي د ځمکې د وېش لپاره قوانین کېښودل او لارې یې و ایستې، دا قوانین یې د کتاب په صورت وکښل چې د شیخ ملي دفتر یې بولي، لکه چې خوشحال خان وایي:

په سوات کې دي دوه څیزه یو جلي دی بل خفي
یو مخزن د دروېزه دی بل دفتر د شیخ ملي

اخون دروېزه د شیخ ملي د وېش په باب داسې لیکلي دي:

یوسفزو چې سوات مملکت ونیو، شیخ ملي دا مصلحت ولید چې د ټول ولس واړه، لوی، نر، ښځې حساب کاندي او سوات ورباندې تقسیم کړي. اکوزي د یوسفزو سره شپږ زره شول، مندړ دولس زره شول، مگر ننگرهاري، لغماني او کابلي چې دوی سره وو، ورسره یې حساب کړل، د شیخ ملي د دفتر د قوانینو یو څو مثالونه دا دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- ټول قومونه به دولس کاله پس خپلو کې د پچې په ذریعه ځمکې وېشي، یعنې د کوم قوم پچه چې د کومې ځمکې راووته، هغه قوم به په ګډه هغه ځمکې ته د دولس کالو لپاره ځي.

۲- که چېرې د دوه قومونو مینځ کې غر وي، دهغه غر باراني اوبه چې کوم قوم پلو بهېږي، هغه ځمکه به هم د هغه قوم تصور کېږي.

تبصره: د ځمکو د ګروپونو د جوړولو لپاره به خیال کېږي چې ودانې، شاړې، آوي، باراني، سمې او غریزې منطقې په عدالت سره برابرې کړی شي او بیابه وروسته د قومونو د سر شمېر په حساب وربانډې پچه اچول شي.

شیخ ملي هم په هماغه وخت کې دا خیال ساتلی و. دغه وېش هغه وخت پښتنو ډېر خوښ کړ، نوې روح یې په کې پیدا کړ، د وېش قوانینو ته به یې په درانه نظر کتل. د وېش د قوانینو خلاف کار به یې لویه ګناه ګڼله.

کوم وخت چې د پښتنو ملک ته دانګرېزانو حکومت راغی، د شېخ ملي د ځمکو د وېش څه مواد په خپله د انګرېزانو حقوقیونو او قانون پوهانو منل او حتی په بین المللي مسایلو کې ورته په اهمیت قایل شول، خپله ډیورنډ د غرونو په وېش کې د شېخ ملي د (ابرېزۍ) ماده قانون وګڼله او دغه شان یې چې څنګه خوښه وه، خپل منحوس خط یې د پښتونخوا په منځ کې کش کړ. د شېخ ملي وېش په پښتنو کې ډېره موده دوام وکړ، په ۱۸۳۹ع کال کې چې انګرېزان د سرحد صوبې ته راغلل د سرحد په صوبه کې لا هماغسې ډېرو پښتنو د شېخ ملي د دفتر په اساس د ځمکې فیصلې کولې، د ۱۸۷۰ع په سرشته کې د قبایلي ایجنسیو څخه علاوه نورې څومره ځمکې چې چا سره وې، حکومت د هماغو په نامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثبتې کړې. په ۱۹۲٦ع کې چې پرنگيانو عليجاه عبدالودود، گل شهزاده د سوات والي ومنلو، د ده د حکومت په دره کې د شيخ ملي د وېش رواج دوام درلود چې څو ده د وېش قانون منسوخ کړ. هغه وخت کې چې چا کومه ځمکه خوړله، هماغه پسې يې وليکله، د مالاکنډ ايجنسۍ د ((تاڼې)) علاقې اوسېدونکي د ځمکو په باب د پخوا زمانې د وېش په ډېرو قوانينو عمل کوي.

دغه رنگ د هزارې ضلعې د وېشان (دڼکرې علاقه) سواتيانو د خپلو پخوانو مشرانو ياد تر اوسه پورې تازه ساتلی دی. دوی هم هغسې د شيخ ملي د زمانې په شان د ځمکو وېش کوي. نن سبا د دوی د وېش لار په لاندې ډول ده.

دولس کاله پس د(وېشان) علاقې اوسېدونکي په مقرره ورځ باندې ټول راغونډېږي، د ټولو ټبرونو د مشرانو نومونه په بېله بېله پاڼه وليکي، بيا دا ټولې پاڼې ديو ماشوم (کوچني) په څولۍ کې واچوي، د يوې ونې لاندې يې کېنوي.

مشران ورته گرد چاپېره کېني، اول يو کس د ځمکې ديوې برخې نوم واخلي، ورپسې ماشوم د څولۍ نه يوه د کاغذ پاڼه راوباسي، په پاڼه کې چې د چا نوم راوخېژي، هغه ځمکه د دولس کالو لپاره د دغه قوم شي. منشي د هغه قوم نوم په کتاب کې وليکي، ځمکه ښه وي او که بده په خوشحالۍ يې قبلوي. دغه ځمکه بيا د قوم د مشر له خوا د کورنيو د افرادو په سر وېشل کېږي. ښځې او نر مساوي برخه اخلي کومه ښځه چې د قام نه د باندې واده شوې وي، د هغې برخه وسوزي د کورنيو له برخو څخه علاوه د معنوي خدماتو په عوض کې هم وگړو ته برخې ورکول کېږي. په پېښور کې اوس هم ټول مساجد برخې لري. دغو برخو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سيرۍ) وايي. د (وېشان) وګړي د وېش ورځو ته که د دنيا په هر ګوټ کې وي ځان رارسوي.

د وېش نه پس هر چا ته چې هره برخه ورسي، په خندا خوشحالۍ جرګه خپره شي. خلک د خوشحالۍ هوايي ډزې وکړي او هر څوک خپلو خپلو ځايونو ته لاړ شي.

د سرحد د صوبې په ځمکه چې د پرنګيانو قبضه ټينګه شوه، نو د هرې ژبې د علمي او ادبي اثارو قلمي نسخې يې راغونډې کړې، په دې اثارو کې د شېخ ملي دفتر د پښتو ژبې مشهور مستشرق ميجر راورټي ته په لاس ورغی. ډېر زيات پرې خوشاله او کتاب يې د برېټش موزيم کتابخانې ته وسپاره، چې هلته اوس هم خوندي دي.

په ۱۴۵۵ع کال کې چې راورټي د پښتو ګرامر وليکه، د دغه کتاب په مقدمه کې يې د شېخ د دفتر تاريخ (۱۴۱۷ع) ليکلی دی، ښايي چې دغه تاريخ دا ستنساخ نېټه وي، نه د تصنيف. اخون درويزه وايي کوم وخت چې ښاغلي شېخ ملي د مرګ په دروازه پښه کېښوده، نو عقيدتمندان يې ورته راغلل، ده هغو ته وويل: ((ما په خپل عمر کې دولس خدمته خاص د خدای لپاره کړي دي. په ټول عمر کې مې يو درهم ياد دی چې لاسته راغلی و. لېکن هغه مې په څه تمه او لالچ نه و اخيستی. که چېرې زه رښتينی يم، نو زه له خدايه هيله کوم چې زما د وېش په دود باندې به زما ولس تر اوو پښتو پورې عمل کوي. اوس معلومه شوه چې شېخ ملي رښتينی و، تاريخ ثابته کړه چې د اوو پښتو څخه زيات د ده په قانون عمل وشو.

د پېښور په تاريخ کې د شېخ ملي د اولاد شجرې چاپ شوې دي، ليکن ماخذ نه لري. ځينې تاريخ پوهان وايي چې مليزي قوم د ده اولاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، خو د تیرا شېخ ملخیل قوم دعوی لري چې شېخ ملي د دوی نیکه دی. په تیرا کې د شېخ ملي په نامه زیارت هم شته چې متولیان یې همدغه خلک دي. دتیرا اپریدي چې د شېخ ملي په نامه منښته وکړي، نو دغو خلکو ته یې ورکوي، نن په دغه کې ملک نیاز محمد مشر او سپین ږیری دی، له بلې خوا د پېښور خلک وایي چې د شېخ ملي بابا زیارت په هشنغر کې د بولي بابا د څنګله هدیره کې دی، د یوسفزو خلک دا عقیده لري چې د شېخ ملي بابا قبر په مردان کې دی او په ملي بابا مشهور دی، دغه شان په نورو علاقو کې هم د شېخ ملي د ناستې ځایونه دي چې وروسته پرې قبرونه جوړ شوي دي. نصر ملګری په اخره کې وایي ((د تیرا زیارت یې راته اصلي ښکاري!))] (۲۳: ۳٦۲-۳٦٦)

د شېخ ملي د ژوند او فکر دا داستان خورا خوندور دی، هر څوک یې چې ولولي، جذبوي یې. پر خادم صیب هم د شېخ ملي افکارو خپل تاثیر کړی و، نو ځکه یې پورتنۍ لیکنه له هغه سره د خپلې لېوالتیا له مخې کړې ده.

۵- خوشال خان خټک: لوی

خان؛ خوشال خان خټک د پښتو ادب پلار ګڼل کېږي، خوشال خان چې پر (۱۰۱۲هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۱۱۰۰هـ ق) کال وفات شوی، ټول ژوند یې له مبارزو او کارنامو ډک دی. خوشال د خپل ژوند په اوږدو کې تر (۲۵۰) زیات بېلابېل اثار لیکلي، خو اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي او یا هم تر دې دمه تر موږ نه دي رارسېدلي، خوشال خان شاعر و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوال و، فلسفي و، فقهي و، جنرال و، مشر و، طبیب و، صوفي و، ښکاري و، سیاستوال و، سیاستپوه و، لنډه دا چې هر څه و، تر خوشال وروسته اکثره پښتانه شاعران په مستقیم او نا مستقیم ډول د بابا له پراخو افکارو الهام اخیستی دی. خادم صیب هم په دې ډلې لیکوالو کې دی، دا چې دی خپله وایي: ما له خوشال خانه څه زده کړي، نو ښه به وي چې همدا لیکنه یې ولولو:

ما له خوشحال خانه څه زده کړه؟

((د ښاغلي عارف عثمانوف ځواب:

د زېري د جریدې په پرلپسې (۹۴۷مه) ګڼه کې زما دوست او ملګري ښاغلي عثمانوف د (د محترمو افغاني منورینو ته یو سوال) د عنوان لاندې د شلو کسو افغاني لیکوالو په نامه یوه اقتراح خپره کړې او ځواب یې غوښتی دی، پوښتنه دا ده: (د لوی شاعر، ادیب او عالم خوشحال خټک د افکارو له کومې خوا څخه تاسو متاثر شوي یئ، یا په بل عبارت، د خوشال د افکارو کومې خواوې ستاسو ډېرې خوښې دي؟)

یو خلف چې د صلف د افکارو د کومې ډډې څخه ډېر متاثر شوی وي او دغه ډډه یې تر نورو زیاته خوښه وي؛ نو معنا یې دا ده چې د دغې ډډې تعقیب به یې کړی وي او پر دغه لاره به تللی وي؛ نو ځکه د ښاغلي عارف عثمانوف پوښتنه مې په خپل باب کې داسې واړوله: (ما له خوشحال خانه څه زده کړه؟) او دغه سوال مې بې ځواب نه شو پرېښوداې، ځکه عارف عثمانوف پر ما دوه حقه لري، په دغو کې یو شخص دی او بل ملي شخص، حق یې پر ما دا دی چې کوم وخت ده د کابل د پوهنتون د ادبیاتو په فاکولته کې پښتو زده کوله؛ نو هغه وخت یې زما سره لږه پېژندګلوي لرله، خو چې کوم وخت زه د مسکو په سنترالي ناروغتون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې پنځوس ورځې کټ لوزوی وم، دی او د ده استاد نیکوالی دورینکوف چې هغه هم زما خوږ دوست دی، دوی ما سره خورا ډېر کمک او مرسته کړې ده، چې زه یې نه شم هېرولای. دویم حق چې ملي دی او زه ورته په هېڅ شان سترګې نه شم پټولای، هغه د دوی د پښتو ژبې له لارې افغاني ثقافت ته خدمت دی. درېیم سبب چې ما ځواب ته لمسوي هغه دا دی چې لیکوالي زما مسلک دی او هر څوک چې د اخبار په خوله له ما کومه پوښتنه کوي؛ نو ګویا ما خپل په زړه پورې مسلک ته ترغیبوي او خوشالوي مې، مخکې تر دې چې زه د دې سوال ځواب ولیکم چې ما له خوشحال خانه څه زده کړي دي، بده به نه وي که زه دلته په لنډ ډول دا یادګیرنه وکړم چې زه د پښتو د لیکوالۍ پر خوا څنګه وګرځېدم او زما لارښوونکی څوک و؟ نیمه پېړۍ مخکې چې ما سترګې غړولې وې او په ښه او بد پوهېدم: نو مې لیدل چې د پښتنو په دې لویه دنیا یعنې لویه پښتونخوا کې چې موږ یې اوس پښتیانا هم بللی شو، د پښتونولۍ یو خوږ ژوند او ژوک موجود و، یعنې هر څه په پښتو وو خو خپله پښتو نه وه، د دې خبرې معنا دا ده چې دلته د هرې خوا یعنې رسمونه، رواجونه، پرېکړې، او فیصلې؛ جرګې او مرکې؛ قیصې او افسانې؛ ادب او موسیقي؛ ګډا او نڅا؛ دیانت او نمانځنه؛ کالي او استوګنه؛ خبرې او شاعري؛ حجرې او دېرې؛ صنعت او رغونه ... لنډه دا چې ټول ژوند د پښتو د کلچر د تاثیر لاندې و، یو ډېر ښاغلی او ښکلی قومیت او ملیت موجود و، خو شعوري نه و، یعنې دا چې پښتو د پښتنو لپاره د زده کړې، ژبه وه، خو په شفاهي ډول، نه د لیک په صورت. په پښتنو کې علم او لیک و، خو په پښتو نه و، په نورو ژبو و، دا کمی یوازې زموږ په عصر کې نه و. سوریان، غوریان، لودیان او ابدالیان هم د دې کمي په پوره کولو نه وو بریالي شوي، دوی به په کورونو او ولس کې پښتو ویله، خو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دفتر او کتاب خبره به راغله، نو دا ځای به نورو ژبو نیولای و، ښه نو زما پښتو ته څنګه پام شو؟

څوک یې مني او که نه، خو ما پښتو لیکنه له ځانه زده کړې، زما د لیک، لوست او علم سره ډېر شوق و، ما به مور و پلار، ماماګانو او نورو استادانو څخه سبق وایه او هغه به مې لیکه، په ډکو به مې په ښویو دېوالونو او په رنګونو به مې د پلار د کتابونو په وقایو مشقونه کول.

یوه ورځ زما پلار ولیدل ما ته یې وویل: تا خو زما ټول کتابونه خراب کړل، دا ته څه کوې؟ بیا یې راته یو څه پټۍ ولیکلې او تخته یې په لاس راکړه، چې لږ الف و ب مې زده کړه، نو خپلې جملې به مې لیکلې، یوه ورځ مې یو ماما زما پلار ته راغی او هغه زما خط ولید او ما ته یې وویل: ((هلکه دا تا کړی دی؟)) ما ویل: هو. ده وویل: اوهو دا خو ډېر ښه خط دی. تر دې وروسته به زما صفتونه کېدل، په ۱۳۱۰ هـ ش کې ما د خیبر په مرکز لواړګي کې یو ازاد مکتب جوړ کړ چې څلوېښت کسه هلکان او نجونې شاګردان په کې داخل وو، دغو ته مې پښتو اردو او فارسي لیک او لوست ښوده، تر ده وخته ما پښتو لیکله، خو چې څه به مې ویل هغه به مې لیکل، معیار راسره نه و، په ۱۳۱۲ هـ ش کې زه د قندهار پښتو ادبي انجمن کې مقرر شوم، دغلته ما ولیدل چې هر څوک بېله بېله پښتو لیکي، نو زه د معیار پیدا کولو فکر کې ولوېدم، زما زړه کې به راتلل چې په پښتو باید پښتانه راغونډ شي، نو ما د احمد شاه بابا، پیر محمد کاکړ، رحمان بابا او خوشحال خان قلمي دېوانونه وکتل چې ټول په یو ډول لیکدود او یو قسم پښتو لیکل شوي وو، بس نو دغه وخت ما معیار پیدا کړو، تر دې وروسته به زما او زما د قندهاریانو ملګرو تر منځ د پښتو په ادبي او خطي معیار باندې تل تاوده بحثونه کېدل، په ۱۳۱۴ل چې مور کابل ته راغلو او دلته مو پښتو ټولنه تاسیس کړه، نو د پښتو د لیکدود او ادب په باب مو

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرګې شروع کړې او د پښتو ادبي معيار تر يوه حده ټينګ شو، په دغه وخت کې د ښاغلي محمد ګل خان مومند د پښتو مبارزه هم په ننګرهار، قندهار، فراه او کابل کې جاري وه، خو غريب په يو سر لګيا و، د پښتو ټولنې تاسيس نه وروسته موږ ته لږ شانې د پښتو په باب د کوم اثر د مطالعه کولو فرصت په لاس راغی، تر دې دمخه مو د رحمان بابا، خوشحال خان دېوانونه، رشيد البيان، د امير حمزه او ګل اندامې قصې او نور کتابونه ليدلي او اورېدلي وو، خو پښتو چا څه کوله، د دېرشو کلو وړاندې خبره ده، په کابل کې يو ځل د مرحوم سيد حسين خان په کور کې، زه، حبيبي، مجروح، الفت، عبدالله افغاني نويس، خوګياڼي، منشي ميرغلام او دغسې نور ډېر کسان راغونډ وو. سيد حسين خان او سراج الدين سعيد هم حاضر وو، په دې موضوع مناظره شروع شوه چې رحمان بابا لوی شاعر و، که خوشال، د خوشال طرفداران ډېر وو، خو زه او څو کسه نور د رحمان طرفداران وو، موږ په خالص شعري لحاظ رحمان پورته ګڼه، د دغې مناظرې په ملاحظه لږ وروسته (د خوشحال او رحمان موازنه) ما کابل راډيو ته يو مضمون هم وليکه چې نتيجه يې دا وه: (خوشال په ټوله معنا شاعر دی، خو رحمان د شاعر نه پورته مقام لري). همدغه موضوع د خوشحال په سيمينار کې بيا ما وڅېړله او تر يوه حده تکميل شوه، موږ لا په همدغو کلونو کې په پښتو او پښتونولۍ ادبي او ثقافتي بحثونه کول چې د پښتونستان مسله منځ ته راولوېده، دلته زموږ توجه دې خوا ته شوه چې افغان ملت بايد په کومو اساساتو ودرول شي، دلته د خوشال خان دېوان لوی قيمت پيدا کړ، د پښتنو د کلچر مناظرې خو لا اوس هم تمامې نه دي، چې د پښتنو دنيا دا خبره مني چې د پښتون مليت لپاره د خوشحال خان شاعري داسې مثال لري، لکه، شيکسپير، ګويټې، پوشکين، ډينټې او فردوسي، د خپلو ملتونو لپاره، نو ما د خوشحال نه دا زده کړې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- ټول افغان ته د واحد ملت په نظر کتل.

۲- پښتو ته د ټول ملت د ژبې په نظر کتل.

۳- لیکوال باید یوازې د خبرو نه، بلکې د عمل مرد هم وي.

۴- پښتون باید پښتونولي د یوه مسلک په حیث وپېژني.

۵- د پښتو ادب باید د پښتون پېژندلو او جهان بینۍ په اساس ودرېږي.

٦- د پښتو ادب باید د پښتنو معایب اصلاح کړي او محاسن یې ټینګ کاندي.

۷- پښتون شاعر باید باز، زمری او عقاب زیات وستایي، نه بلبل او قمري (لکه چې ما د خوشحال او رحمان موازنه) کې دا خبره څېړلې ده چې خوشحال یو زبردست قوي شاعر دی، د ده شاعري د یوه واحد ملت د جوړولو د هدف لپاره جدوجهد دی، څومره چې خوشحال پښتون قوم پېژني، بل یې هېڅوک دومره نه پېژني، د ده په شاعرۍ کې د پښتونولۍ یوه ښکلې دنیا تیاره موجوده ده، مبصرین وایي، د خوشحال دغه کوشش نتیجه هم ورکړه داسې چې زموږ بهادر نیکه میرویس خان د خوشحال خان په ایډیال حکومت تاسیس کړ او وروسته بیا په همدغه اساس احمدشاه بابا د افغان نشنلېزم یو تعمیر ودراوه، مګر تاسف دی چې د دنیا د حوادثو په مقابلو کې موږ دغه ملي اساسات ونه شو ساتلی. عمر له موږه د تاریخ تکرار غواړي، خوشال د پښتو په باب لوی ابتکار کړی دی، ده معیاري ژبه جوړه کړې ده، لغات یې د هر ځای استعمال کړي دي، د پښتو د نظم او نثر، لیکدود او لیکنې تهداونه یې پاخه کړي دي، د ده ژبه یوازې د ختکو ژبه نه ده، بلکې د پښتون قوم ژبه ده، د خوشحال خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه موږ دغه دستورونه زده کړي دي، چې پورته ورته په اجمال اشاره وشوه.)) (۲۳: ۳۲۸-۳۳۰)

٦- رحمان بابا: رحمان بابا د پښتو ژبې او سيمې يو ستر شاعر تېر شوی، هېڅ پښتون شاعر به د پښتنو د عوامو او خواصو پر ذهنيت دومره تاثير ونه لري، لکه رحمان بابا يې چې لري. د ده خوږ کلام د هر پښتون ذهن ته ورداخل شوی دی. دی خپله هم وايي: ((زه رحمان په پښتو ژبه عالمگير يم)) هر پښتون شاعر له رحمان بابا سره مينه لري او د هغه له شاعرۍ څخه يې په يو نه يو ډول الهام اخيستی دی. استاد خادم هم د

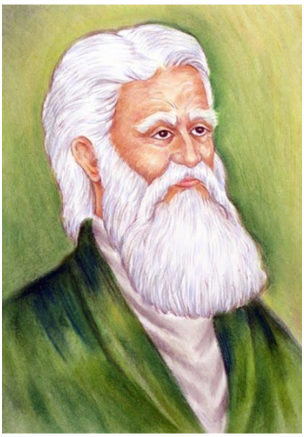

رحمان بابا له مينوالو څخه دی. نه يوازې دا چې رحمان بابا ته يې ځانگړي نظمونه ليکلي، بلکې پر هغه يې څېړنيزې ليکنې هم کړي. ((د رحمان او خوشال موازنه)) د استاد خادم د مشهورو تحليلي ليکنو له جملې څخه ده. دلته به يې دې نظم ته تم شو چې ده د رحمان بابا په ياد ليکلی دی.

((يو نظر ته په احوال د جهان وکړه
بيا د قام د ناجوړيو درمان وکړه
هلته پا څه چې فرصت درنه تېرېږي
تجسس په لار د تللي کاروان وکړه
که ختل غواړې معراج د ترقۍ ته
په ملت کې دې تعميم د عرفان وکړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

که فلک دې ګلشن ډاګ به په پیری کړ
په دې ډاګ د خپلو اوښکو باران وکړه
قلم و اخله توره کېږدئ له لاسه
تګ په لاره د مېړه خوشحال خان وکړه
که ملنګ یې نور دې نه کېږي له وسې
د پښتو خدمت په شان د رحمان وکړه
ملنګ نه دی عالمګیر د خپل ادب دی
په دوه لاسه یې تعظیم د داستان وکړه
باغ و بڼ د ملي ژبې نن غوړېږي
د خدمت نظر په دې ګلستان وکړه
به میدان د حب د قوم کې ظاهر شه
په سر لوبې لکه فخر افغان وکړه
د ملي ادب ژوندون د قام ژوندون دی
ای (خادمه!) دا په زوره اعلان وکړه.))
(۱۲: ۱۱۸)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال د سلواغې میاشت کې لیکلی دی. په نظم کې یې د رحمان بابا تر څنګ د نورو شاعرانو او د پښتنو د سیخو ستهو یادونه هم کړې ده. له دې نظم څخه د خادم نړۍ لید یو ځل بیا په ډاګه کېږي چې دی دغه ډول فکر لري او پښتون قام کومې لارې ته سیخوي.

استاد خادم، رحمان بابا ته د ځانګړي عقیدت ترڅنګ چې په منظوم کلام کې وړاندې شوی، پر رحمان بابا نورې لیکنې هم کړي، هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال او رحمان موازنه هم کړې ده، خادم صیب وايي: ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی او رحمان بابا د شاعر نه پورته مقام لري.)) خادم صیب د رحمان بابا په یاد په یوه مشاعره کې یوه لیکنه هم کړې، لیکنه لنډه خو ډېره ارزښتمنه ده. دا مشاعره د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې جوړه شوې وه او خادم صیب د مشاعرې تر پیل دمخه دا لیکنه اورولې وه. دا لیکنه د (رحمان بابا مشاعره) نومېږي. خادم صیب په دې لیکنه کې د رحمان بابا پر ادبي شخصیت او د مشاعرې پر ضرورت رڼا اچولې ده:

د رحمان بابا مشاعره

((د نړۍ ټول ملتونه منلي شخصیتونه لري او هم دغسې پښتونخوا هم لوړ او منل شوي سړي خپلې غېږ کې پاللي او لوی کړي دي. په دغو سړو او اشخاصو کې رحمان بابا یو داسې ادبي او عرفاني ځای نیولی دی چې ډېر اوچت دی او د هر افغان سر ورته په درناوي ښکته کېږي.

رحمان بابا د خپل جګ استعداد، مشتعل طبیعت، قلبي مراقبو او افاقي مشاهدو لحاظ د انساني حیات هغه رموز او اسرار پېژندلي وو چې له ده څخه یې کوڅ دستار تړلی قلندر جوړ کړی و. دی عارف و، دی عاشق و، دی انسان و او د انسان په درد دردمن و، د ده کلام دومره خوږ کړی دی، لکه انګبین، دومره یې مستانه کړی دی، چې په شعر یې د پښتونخوا د باګرام ترکې هم نغمې وایي، هم رقص کا او هم خاندي او د هر بیت مصره یې دومره خوشبویه ده، لکه د خوبانو زلفې.

د رحمان بابا دشعر زور دومره دی چې یوه مصرع یې پوره ملت پاڅوي. خارجي استعمار له ملکه باسي او شاهان په تخت کېنوي، دغه دلیل دی چې لویې پښتونخوا د خپل شعور او ویښتوب په جال کې د یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

موکد سنت په حیث دا خبره په ځان ګڼلې ده چې په هر پسرلي کې به ځای په ځای د رحمان بابا په نامه مشاعرې کوي.

د رحمان بابا د مشاعرې دا معنی نه ده چې ټول شعرونه به د رحمان بابا فضایلو ته راجع وي، مګر مدعا يې دا ده چې دغه اشعار باید تبرکاً د ده لوی نامه ته انتساب وموميي او په ادبي، ملي، انتباهي او عالي مضامینو مشتمل وي، چې څو د رحمان بابا د لوړ روحانیت په برکت د پښتو ژبه خپل ملي مرام او هدف ته ورسېږي.

په تېرو کالونوکې د هر حمل په میاشت په پښتونخوا کې درنې درنې مشاعرې شوې دي، چې د پښتنو زړونه يې د ګلانو په شان تازه کړي دي. دغه اشعار په اکثرو ځایونو کې د مشاعرې په وخت کې په لاوډ سپیکرونو کې خپاره شوي او په کتابي صورتونو چاپ شوي دي چې ذوقمندانو ترې ډېره استفاده کړې او دپښتو په ادب کې لویه اضافه ګڼل شوې ده.

رښتیا چې د یوه قام د ژبې اوادب د روزلو او وده ورکولو دپاره دغسې لويې او قومي مشاعرې خورا سمه لار او لویه وسیله ده.

په عربو کې د اسلام نه مخکې همدغسې مشاعرې وې چې معلقې يې منځ ته راوستلې او عربي ژبه او ادب يې هغه مقام ته ورساوه چې داسماني وحې د نازلېدو استعداد په کې پیدا شو، په تېرو پنځه ویشتو کالو کې چې ډېر لږ عمر او د یوې پېړۍ څلورمه برخه ده، د پښتو ادب له هغه ګړنګونو څخه تېر شوی دی چې ولوېږي یا وغورځول شي، اوس دا د پښتنو د همت او غیرت ذمه واري ده چې په ټول قوت سره د پښتو بیرغ هسک کړي، نو په پښتو کې بیا دومره صلاحیت شته چې د پښتونخوا خاوره د اسمان د ستورو مقام ته ورسوي.)) (۲۳: ۱۵۸-۱۵۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- احمد شاه بابا: لوی

احمد شاه بابا د معاصر افغانستان بنسټګر او د نړۍ له لويو امپراتورانو څخه دی. ده نه یوازې متفرق افغانستان سره راټول کړ، د یو قومي مرکزي حکومت بنسټ یې کېښود، بلکې د افغانستان حدود یې خپلو طبیعي پولو ته هم ورسول، ددې تر څنګ یې د افغانستان امپراتوري تر ډیلي، سمرقند او اصفهان پورې هم ورسوله. احمد شاه بابا دلوړو اسلامي او افغاني اخلاقو خاوند و، یو ډېر حیاناک او عزتمن سړی و. احمد شاه بابا نه یوازې یو ملي مشر او سر لښکر و، بلکې د پښتو ژبې ښه شاعر هم و. په پښتو ژبه ترې د شعرونو دېوان هم پاتې دی. د احمد شاه بابا نظریات، افکار او فتوحات نه یوازې د کورنیو لیکوالو د پاملرنې وړ ګرځېدلي دي، بلکې پر بهرنیو لیکوالو یې هم خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. (ډاکټر ګنډا سنګهـ) یو سک هندی دی چې پر احمد شاه بابا یې د خپلې (PhD) تېزس لیکلی او د هغه د اخلاقو او ټولنیز شخصیت ستاینه یې کړې ده. استاد خادم هم د احمد شاه بابا له افکارو او اخلاقو متاثر دی او پر هغه یې یو شمېر لیکنې کړي دي. ده د احمد شاه بابا پښتونولي ستایلې او په دې باب یې یوه لیکنه کړې ده. دا دی دلته دا لیکنه د احمد شاه بابا په باب د خادم صیب د ذهنیت د یوه تصویر په توګه وړاندې کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمد شاه بابا پښتونولي

((کوم وخت چې نادر شاه افشار په مشهد کې په خپله د ایرانیانو له لاسه په قتل ورسېد، نو احمد شاه بابا په فوځ کې لوی جرنیل و. د نادرشاه د وژلو په وخت کې پرته له احمدخانه نور نهه تنه پښتانه سرداران هم د نادر شاه په عسکرو کې په ایران کې موجود وو.

یو له دغو نهو تنو څخه حاجي جمال خان د پاینده خان پلار او د وزیر فتح خان او د امیر دوست محمد خان نیکه او د مشهور مجاهد او وطن پرست غازي اکبر خان ورینکه و، فیریر فرانسوي د پښتنو د تاریخ په (٦٨)مخ کې لیکي چې دغو سردارانو ته تجربې ثابته کړې وه چې د پښتنو د محکومیت او غلامۍ اصلي سبب د دوی بې اتفاقي، اغراض او کورنۍ جګړې دي، نه د رقیب قومونو زور او قوت!

په دې وجه دغو سردارانو د نادرشاه له مرګه پس یوه جرګه وکړه او په هغې کې یې په قران قسم وکړ، موږ به پس له دېنه په مینه محبت او اتفاق یو تر بله ژوند کوو.

دوی دغه جرګه د یوې میاشتې لپاره خپره کړه او ویې ویل چې په دغه موده کې باید موږ په فکر سره د پښتنو د رواجونو او روایاتو سره سم څه اصول پیدا کړو چې د پښتني حکومت بنیاد او اساس وي. د پښتنو سردارانو د دې جرګې یو محرک هغه حمله هم بلل کېده چې ایرانیانو د نادر شاه له مرګه پس په دغو پښتنو باندې کړې وه او په دغه حمله کې ډېر پښتانه د ایرانیانو له لاسه مړه شوي وو، څه موده پس بیا پښتنو سردارانو یوه بله جرګه وکړه په دې جرګه کې په قطعي طور پرېکړه وشوه چې پښتانه باید نور د هېچا غلامۍ ته غاړه کښې نږدي. دوی تصمیم ونیو چې باید د پښتنو په منځ کې د ورورولۍ، اتفاق او تنظیم اساسونه تقویه کاندي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه وخت کې د دغو پښتنو په مغزو کې د پښتانه قوم تاریخي عظمت او د خپلواکۍ جذباتو چپې وهلې او د پښتون قوم د جاه و جلال او شان و شوکت خوبونه به یې لیدل.

تر دې وروسته دغه سرداران او نور پښتانه کندهار ته راغلل، په کندهار کې بیا دغو مشرانو یوه جرگه وکړه او په دې جرگه کې یې په اتفاق نور محمد خان علي زی د فوځ له سپه سالارۍ موقوف کړ، ځکه چې دی د نادر افشار له لاسه ناست و. ددې نه پس دغو مشرانو د کندهار د ټولې علاقې یوه لویه جرگه راغونډه کړه چې په هغې کې د ابدالیانو، غلجو، بلوڅو، هزاره و مشران شامل وو.

دوی په اتفاق سره دا خبره فیصله کړه چې د ایران سره تعلق پرېکول په کار دي چې ایرانیان او پښتانه بېل بېل خواص لري او یو پر بل حکومت نه شي کولای او دا یې لازمه وبلله چې دا جرگه دې خپل بادشاه غوره کړي چې هغه د خپل ملک او ملت د انتظام واگې په لاس کې واخلي. وایي چې پرله پسې اته جرگې وشوې، مگر هر کله چې له هرې خوا قوي سړی کاندید شوی و او ډېر طرفداران یې لرل فیصله کول ډېر گران کار و. په دغو کاندیدانو کې ذکر شوی حاجي جمال الدین خان د محمد زو سردار او مشر موجود و.

وایي چې په دغو جرگو کې یو پښتون ملنگ چې ((صابر شاه)) نومېده هم شامل و، په اخره کې صابر شاه را پاڅېد ویې ویل: ((پښتنو! د خدای لپاره دا جرگې خپرې کړئ، دا څه شور او غوغا مو جوړه کړې ده؟ خدای تعالی په تاسو کې احمد خان یو لوی او دروند سړی پیدا کړی دی، هغه په ټولو پښتنو کې په هر څه ښه دی او قابل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو که تاسو خدايي کار نه منئ، نو د خدای تعالی قهر به درباندې نازل شي!)) دا يې وويل او د اوربشو يوه کوده يې راوشوکوله او د احمدخان په پګړۍ کې يې وټومبله.

ويل يې خدای دې دا ستا تاج کړي، تر دې وروسته حاجي جمال‌خان او نورو ټولو سردارانو تقريرونه وکړل او د احمد خان په لاس يې بيعت وکړ. احمد خان د ټولو قومونو په مخکې په بېغرضۍ د حکومت کولو او د ټول قوم مشترک مفاد لټولو لپاره عهد او لوړه وکړه، په ۱۷۴۷ع کال په يو مسجد کې د احمد خان باقاعده تاجپوشي وشوه او د بادشاه لقب ورکړ شو. په دغه وخت کې د احمد شاه بابا عمر ۲۳ کاله و، مګر په رښتيا، ايمانداری، تقوی، نېکۍ په قومي جرګو کې په درنه وضعه، په مشوره کې د رايې په پخوالۍ، د قوم د اخلاقو څخه په واقعيت هر چا پېژندلی و، نو ځکه يې په ټولو پښتنو مخصوصاً په ابداليانو کې ډېر رسوخ درلود.

احمد شاه بابا پنځه ويشت کاله حکومت وکړ، هغه حکومت چې له نشته، ده شته کړی و، دده د وفات پر وخت يې د شمالي له خوا سرحد د امو درياب و، د کافرستان د غرونو پورې رسېدلی و او د لمر خاته پلو ته يې تبت کوهستان، ستلج او اباسيند حد و، جنوب ته يې د عمان خليج و او غرب يې خراسان، ايران او کرمان ته لګېدلی و. دده د حکومت دوره د پښتنو او نورو خلکو لپاره د سعادت، خوښۍ، ودانۍ، امن او عدالت زمانه وه. په احمد شاه بابا باندې د ځينو خلکو اعتراض دا دی چې ده ملکونه ونيول او ويې نه شو ساتلای. مګر اصل خبره دا ده چې احمد شاه د خپل پښتني خوی پر بنا د جهانګيرۍ وږی نه و. په حکومت کې د هغه مقصد استعمار نه و، بلکه د امن او عدالت، مساوات او د خدمت په اراده ده دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړاوونه په سر اخیستي وو او شک نشته چې دی د پښتون ملت باني او سم خادم و! او دا کار د ده د عشق درجې ته رسېدلی و.

په دې ځای کې موږ نه غواړو چې د احمد شاه بابا په جنګونو، فتوحاتو او مبارزو څخه بحث وکړو، بلکې زموږ په مخکې یو سوال پروت دی د هغه جواب لټوو.

هغه سوال دا دی چې د احمد شاه بابا د دې ټولو حیرانوونکو کامیابیو علة العلل څه شی و؟ دې کې شک نشته چې احمد شاه فوق العاده شخصیت، نبوغ او لیاقت درلود.

مګر همدومره خبره د سوال جواب نه شي کېدای!

د سایل په زړه کې دا خدښه پاتې کېږي چې اخر دغه لوی انسان کومه لیاره غوره کړه چې دغې کامیابۍ ته ور باندې ورسېد؟ ځکه چې د لویو خلکو اصول او مقررات د ډېرو زمانو پورې د استفادې وړ وي. بله دا ده چې تاریخ یو تکرر ځیز دی. که هغسې اسباب، علل، شرایط، اصول او مقررات بیا تکرار شي، ممکنه ده چې نتیجه ورکړي.

مخصوصاً د پښتنو د موجوده مشکلاتو په وخت کې د احمد شاه بابا د کامیابو اصولو په فلسفه غور کول، د هر مفکر پښتون او افغان وظیفه ده. اوس د تاریخ له پاڼو دغه جواب غواړو! پښتون لیډر قاضي عطاء الله خان مرحوم په خپل کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکي چې کوم وخت احمدشاه درانی په تخت کېناست، نو د ده په مخ کې دوه لوی کارونه پراته وو. یو د پښتنو خپرې او تیت و پرک ځانګې، د یو ملیت او قامولۍ په دایره کې راغونډول او بل هغو کې د مشترک قومیت جذبات تازه کول او ټینګول، بل د یو قوي او کلک حکومت تهداو ایښودل. هر کله چې احمد شاه بابا د پښتنو د خوی خصلت او د هغوی د رواجونو او عاداتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه ښه واقف و او خدای تعالی ورته روڼ دماغ او صاف ضمیر ورکړی و، نو هغه د خپل حکومت لپاره یوه داسې طریقه غوره کړه چې هم فطري وه او هم د پښتنو په زرگونوکالو روایاتو برابره. داسې چې ده د ټولو پښتنو قومونو سرداران او مشران ځان سره د حکومت په ټولو معاملو کې شریک او شامل کړل. هغه ته دا معلومه وه چې څو پورې د پښتنو هر قام او هره قبیله د ازادۍ او خپل حکومت خوند وانه خلي او څو پورې چې زه دوی ته د حکومت په هره شعبه کې برخه ورنه کړم، تر هغې په دوی کې د قامولۍ جذبه او د قومي ژوندون احساس ټینگول مشکل کار دی، نو احمد شاه بابا د پښتنو د قومونو کورنۍ چارې لکه د مشرانو مقررول، داخلي امن، فیصلې کول، ماتې گوډې د خپلو پښتني اصولو د شرایطو لاندې په جرگو سمول او داسې نور کارونه خپله قومونو ته ورپرېښودل او په لویو لویو خبرو کې لکه د نورو قومونو سره جنگ یا صلحه کول یا په ټول ملک کې د یو خاص نظام یا قانون جاري کول، یا په خلکو باندې غیر معمولي محصول یا مالیه لگول او په دغسې خبرو کې به یې د قومونو دمشرانو او سردارانو سره مشوره کوله او صلا به یې ورنه اخیسته. بیا به یې اقدام کاوه. احمد شاه بابا د پښتنو هر قوم ته په قومي اصولو د شاهي فوځ لپاره د لښکرو ورکولو تعداد معلوم کړی و، د احمد شاه بابا لوی قابلیت دا و چې هغه خپل هر کار ته قومي رنگ ورکاوه.

هغه ځان ته ((پښتون بادشاه)) وایه. ده به ویل زه پښتني قومیت او حکومت ټینگوم او د پښتنو د خیالاتو او د پښتو او پښتونولۍ د تهذیب او روایاتو په بنیاد حکومت غواړم. احمد شاه بابا به چې له پښتنو څخه هره غوښتنه او تقاضا کوله، نو د پښتو او پښتونولۍ له مخې به وه ((هغه به ویل پښتنو ورونړو! د پښتو په روی ما سره دا کومک وکړئ!)) یا به یې ویل: ((پښتنو عزیزانو د پښتو د سرلوړۍ لپاره راولاړ شئ دا کار وکړئ!))

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا به هېڅکله کوم داسې کار ته لاس نه اچولو چې د ټول قام مشترکه فایده او ګټه به په کې منظور نه وه.

د پورته اصولو په بنا هغه دپښتنو د لویو قومونو څخه نهو تنو مشرانو ته وزارت جوړ کړ او په ټولو معاملو کې به یې د دغه جرګې په فیصله عمل کاوه. د ټول قوم او سردارانو ژبه په جرګو کې او بهر له جرګو څخه پښتو وه.

فیصلې به د پښتو په رواج او قانون کېدې. هېڅ کار به د قام د مشرانو د منظورۍ نه بغیر نه کېده. رښتیا خبره دا ده چې لوی احمدشاه د لوی افغانستان لوی بادشاه نه، بلکې مهربان پلار و، ځکه نو خلکو ورته (بابا) لقب ورکړو، په پښتني تهذیب کې د دېنه بل لوی او معنی دار لقب نشته. دا نه وه چې ګوندې احمد شاه بابا یوازې د پښتو مشر، محبوب، بادشاه او پلار و، بلکې د افغانستان نورو قومونو هم ده ته د همدغه احترام په نظر کتل، ځکه چې احمد شاه بابا د حکومت کولو لپاره یو څه اصول لرل، دا اصول اګر چې پښتني وو، لېکن د حکومت فواید او ښېګڼې د کوم خاص قوم او خاص ټبر له پاره مخصوص نه وې، بلکه ټول مملکت په کې مساوي و.

پښتني اصول د نظم او انتظام، د حکومت د تحکیم، د خلکو د خوشالۍ، ازادۍ او مساواتو ساتلو او په یوه نقطه راغونډولو لپاره منل شوي وو. د دغو لوړو او عالي اصولو په بنا خلکو احمد شاه بابا یو بادشاه نه، بلکې یو ولي او د برخې خاوند ګڼلو، کوم وخت چې احمد شاه بابا په تخت کېناست، نو دستي یې د قامونو ((لویه جرګه)) راوبلله. دې جرګې ته یې په خپل سلطنت کې د هغو ټولو علاقو د شاملولو تجویز وړاندې کړو چې هلته پښتانه اوسېدل. په دغو علاقو کې غزنی، کابل، پېښور، هرات او د پښتنو ځینې نور غربي ولایات شامل وو، چې د ایران په لاس کې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرګې فیصله وکړه چې دا علاقې دې ازادې کړی شي. ولې عجالتاً د کابل، غزني او پېښور د ازادۍ لپاره اقدام لازم وبلل شو.

د کابل ګورنر یو سړی و چې ناصر خان نومېدو، دی د مغولو له خوا مقرر شوی و، خو کوم وخت چې نادر شاه دی مات کړو، نو بېرته یې له خپلې خوا په همدغو علاقو مقرر کړو، احمد شاه بابا، ناصر خان ته ولیکل چې دغه علاقې د پښتنو دي. دا خوشې کړه، ناصر خان انکار وکړ. دا وخت د کابل په بالاحصار کې ۱۲زره قزلباش پراته وو، چې نادر شاه د ځان سره راوستي وو. دا خلک ناصر خان د جنګ لپاره تیار کړل. له بلې خوا یې کوشش شروع کړ چې هزاره او اوزبک په فوځ کې ونیسي، مګر ((هزاره او اوزبکو د احمد شاه سره د جنګ کولو نه انکار وکړ)) او ناصرخان ته یې چور پرېکړی جواب ورکړ. تر دې وروسته ناصر خان د یوې معمولي مقابلې نه وروسته میدان پرېښود او وتښتېد. په دغه شان سره د قومي او ملي قوت او اتفاق په مقابل کې هېڅا د مقاومت تاب نه درلود. ناصر خان له اټکه پورېوت او ټول پښتني هېواد د احمد شاه د بیرغ لاندې د عزیزولۍ په رنګ کې متحد او متفق شو.

د احمد شاه بابا په لاس دراني، غلجي، یوسفزي، د اشنغر محمدزي او مومندو نه راواخله تر سیستان او کاکړو پورې ټول پښتانه یو قام او یو ملت شو. ایلفنسټن وایي چې د احمد شاه د پښتنو سره دومره مینه او محبت و چې که چېرې به کومې قبیلې د ده نه بغاوت وکړ، نو هم ده به ورسره د جنګ کولو نه ډډه کوله. د ده دا نه پېرزو کېده چې د ده په لاس دې پښتنو ته د ځان یا مال نقصان ورسېږي، احمد شاه بابا په یوسفزو، ترکاڼو، ګیګیانو، تخانخېلو، بر مومندو، د هشنګر شنګر محمدزو، خلیلو، مومندو، اپریدو، شینوارو، ورکزو، داودزو، خټکو او بنګښو ته (بر دراني) ویل او خپل نږدې قام یې ګڼلو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جنوري په ۱۱-۱۷۴۸ع کال کې چې حیات الله خان د پنجاب مغلي گورنر په لاهور کې د احمد شاه بابا په مقابل کې ماتې وکړه او ډیلي ته وتښتېد، نو احمد شاه بابا د لږ توقف نه وروسته د ډیلي په خوا روان شو. د ډیلي شهنشاه دوه لکه، لښکر د ده مقابلې ته را وایست او قمرالدین صدراعظم یې ورباندې سپه سالار مقرر کړ. په ۲۵ د فبرورۍ د مغلو فوځ سرهند ته راورسېد. دوی لیدل چې علی محمد خان د سر هند گورنر چې یو پښتون سړی و، قلعه یې پرېښې ده او په خپله تللی دی. اوس نو دوی ته ځرگنده شوه چې پښتون د پښتون ورور سره جنگ کول نه غواړي. د پاني پت په مشهور جنگ کې د احمدشاه سره پنځوس زره فوځ و. په دې پنځوس زرو کې لس زره هغه کسان وو چې نواب شجاع الدوله د حافظ رحمت خان د کورنۍ مشر، د ځان سره د احمد شاه بابا د کومک لپاره د روهلکینډ نه راوستي وو او علاوتاً دېرش زره نور روهیلي هم د ایله ناچارۍ په طور د احمد شاه بابا تر ځنگ حاضر وو. پښتانه چې هر ځای وو احمد شاه بابا ته یې د بادشاه په سترگه نه،بلکې د خپل مشر او لیډر په سترگه کتل او د ده امر یې بې دلیله منلو. په دغو دلایلو دی، په هر ځای کې کامیابېدو. د احمد شاه بابا شخصي اعمال بېخي پاک او صاف وو کومې ورانۍ چې د مشرق په سلاطینو کې دغه وخت موندل کېدې په ده کې نه وې. په معاملو کې باالکل سم، په لوظ قول کې ډېر پوخ و. پنځه وخته لمونځ به یې کولو، هېڅ نشه یې نه کوله. د هر قسم حرص، منافقت، لالچ او ظلم ځخه پاک و. په قومي معاملو کې هغه په خپل قوم بلکل مین او شیدا و. فیرید وایي چې احمدشاه په خپل سلوک او محاوره کې ایماق، تایمني، بلوچ او نور چې د چا ژبه پښتو او نژاد پښتون نه و، پښتانه نه بلل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمد شاه بابا خپل وليعهد ته نصيحت کې ويلي وو چې هېڅکله بايد د چا غوږ، پوزه غوڅ نه کړی شي. د ښځو طلاق هغه ډېر بد گڼلو او د بادار نه يې د خپل مريي د وژلو اختيار سلب کړلو. بادشاه ته په دربار کې ټيټېدل او ځمکه ښکلول هغه شرک گڼلو، حکم يې کړی و چې د بادشاه د احترام په وخت کې دې سړی لاس په تندي ږدي او سلام دې کوي. د علماو مجلس يې ډېر خوښ و او له هغوی څخه يې د دين او دنيا معلومات حاصلول او استفاده به يې کوله. د حکومت د انتظام لپاره هغه باقاعده قوانين منظبط کړي وو او لوی واړه ټولو د دغو قوانينو يوه پيسه نه اخستله. حتی الوسع به هغه خپل لوی مخالفين هم نه وژل، د پښتنو د قومونو په منځ کې به هغه د يو پښتون په حيث جرگې او روغې کولې. د پښتو په ادبياتو کې هغه ډېر اوچت معلومات او علم لرلو او په خپله د پښتو شاعر هم و، د علماوو فضلاوو د رايې د ازادۍ احترام به يې ساتلو. هغه په هېڅ مصيبت او تکليف کې له خپلې رايې څخه نه اووښتو. فيرير فرانسوي مورخ وايي د احمد شاه عهد د خلکو لپاره د ښېگڼو او خوشحاليو عهد و. احمد شاه په خپله ډېره ساده وضعه او سلوک د خلکو په زړونو کې ځای نيولی و. خلک ورته په ډېره اسانۍ سره رسېدی شول. خلکو سره يې سختې خبرې نه کولې. خلک به يې رضا ساتل او هېچا د هغه د فيصلو نه شکايت نه و کړی. ميلسن هم د دغو ټولو خبرو تصديق کړی دی، نو مورخين وايي: چې احمد شاه طبعاً نرمۍ او رحم ته مايل و. اگر چې په حکومت کې سړی سختۍ کولو ته اړ کېږي. د احمد شاه طبيعت بشاش او خوش خويه و. په دربار کې خو به يې خپل وقار ساتلو. مگر عموماً د هغه طبيعت او سلوک د خلکو سره په سادگۍ اواخلاص بنا و. ده به کوشش کاوه چې ځان کې د بزرگانو خوی خصلت پيدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمد شاه بابا په باب د ټولو مورخینو د اراو خلاصه ده: ((احمد شاه په اصلي معناوو کې پښتون او د پښتنو د قومیت باني و. د هغه زمانه کې غیرت او عزیزولۍ ته پښتو ویل کېده. دینداري، مېلمه پالنه او بهادري پښتو بلل کېده. هر یو نېک او ښه صفت د پښتو په تعریف کې داخل و او د ده د دربار ژبه پښتو وه او د ده د سردارانو ټول خصلتونه په پښتو بنا وو. د عزیزولۍ ټکی د ده د زمانې نه شروع شوی دی. د دغې عزیزولۍ په نوم ده ټول قام د خپل ځان نه راچاپېر کړی.))

(۲۳: ۴۸۸-۴۹۲)

پر پورتنیو شاعرانو او مطرحو شخصیتونو سربېره یو شمېر نور داسې شخصیتونه او لیکوال هم شته چې خادم صیب یې له اثارو او افکارو سره خواخوږي ښودلې، د هغوی اثار او افکار یې مطالعه کړي، پر هغوی یې لیکنې کړي، لکه خپله اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، خان شهید عبدالصمد خان اڅکزی، فقیر صاحب، سپه سالار شاه محمود خان، سردار محمد هاشم خان، عبید زابلی او ګڼ شمېر نور چې دلته یې له تفصیلي بیان څخه تېرېږم، ددې ترڅنګ استاد خادم په خپلو ژورنالیستیکو لیکنو کې هغه مهال ګڼ شمېر نور داسې شخصیتونه، لیکوال او مهم افراد یاد کړي چې ده د بېلابېلو خېرونو د مسول په توګه دنده ترسره کوله.

د استاد خادم په دې ډول لیکنو کې د سیمې او نړۍ له مطرحو لیکوالو او شخصیتونو سره د ده روحي او فکري پیوند څرګندېږي. پر هر چا چې هر ډول لیکنه شوې، یا ورته نظم ځانګړی شوی، نو په هغه کې بیا نور ډول ډول مثبت پیغامونه پراته دي، چې کله څوک دا لیکنې او نظمونه لولي، نو د اصلي شخصیت د ځانګړنو او ښېګڼو د بیان ترڅنګ له ګڼ شمېر نورو داسې مرتبطو، نویو او ښکلو موضوعاتو سره مخامخېږي چې د اصلي موضوع ترڅنګ دا نوې موضوعګانې لا پسې خوندورې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د خادم صیب د فکر پر همدې برخه هم تفصیلي کار وشي، نو د (PHD) د یو بل تېزس لیکنې ایجاب کوي.

۸- سید جمال الدین افغان: **سید جمال الدین افغان د افغانستان د معاصر تاریخ یوه ځلانده**

څېره ده. د ده له لیکنو او افکارو نه یوازې افغان لیکوال او پوهان متاثر شوي دي، بلکې ټول ختیځ او په مجموعه کې ټوله اسلامي نړۍ د ده له اسلامي افکار و الهام اخلي. اسلامي ورورګلوي او اتحاد د سید جمال الدین افغان د ایډیالوژۍ محور جوړوي. د خادم صیب له خوا سید جمال الدین افغان ته په دې ویل شوي نظم کې د هغه ټوله مفکوره او کړه وړه په ډېر دقت سره بیان شوي دي. ښه به وي چې خپله دې نظم ته تم شو.

سید جمال الدین افغان ته

ســـــــتا منتظـــــــــره افغانســـــــــتان دی
ســـــیده راشـــــه دا مـــــو ارمـــــان دی
ســـــوری ځیګـــــر دې لـــــر،را ښـــــکاره کـــــړه
ســـــوی ټټـــــر دې لـــــر،را ښـــــکاره کـــــړه
ښـــــکلی بشـــــر دې لـــــر،را ښـــــکاره کـــــړه
عشـــــق مضـــــمر دې لـــــر،را ښـــــکاره کـــــړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

محفـــــل جـــــوړ شــــوی ســــتا دبیـــان دی
ســــــیده راشـــــــه دا مـــــو ارمـــــان دی

***

پـــــه ســــــفر لاړې ولــــــې لــــــه مــــونږه
مــــــرور لاړې ولــــــې لــــــه مـــــونږه
بـــــې خبـــــر لاړې ولــــــې لــــــه مـــــونږه
لاس پـــــه ســــر لاړې ولــــــې لــــــه مـــــونږه
واړه ملـــــــت دې نــــــن قـــــدردان دی
ســــــیده راشـــــــه دا مـــــو ارمـــــان دی

***

لکـــــــه نســـــــیم وې تــــــل نـــــاقراره
ګلشــــــن ویــــــده وو تـــــه وې بیـــــداره
ژونــــدون دې صـــــرف کـــــړو ملـــــت د پـــــاره
شـــــرق دې خبـــــر کـــــړو لــــــه خپلــــه کـــاره
غـــــږد (درا) کـــــړه تیـــــار کــــاروان دی
ســــــیده راشـــــــه دا مـــــو ارمـــــان دی

***

مــــړ اور دې بـــل کــــړ مصــــر و ایـــــران تـــــه
جـــګ پـــه منبـــر شـــوې هنـــد و افغـــان تـــه
بـــې ځانـــه تـــرک دې راجـــع کـــړه ځـــان تـــه
مســـــلم دې وویســــــت بیــــا و میـــــدان تـــــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا په نغمو کې تاو د باران دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

بوتې د لاس ستا نن د ثمر شو
اګاه له حاله مصر و ازهر شو
جګ د اقبال لمر ستا په اثر شو
نن په توحید بیا اسلام خبر شو
شام کې د زړه غبر ستا ارسلان دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

په ډېره مینه ستا د دیدن کې
بلبلې وایي اوس په چمن کې
قدم مو کېږده بیا په ګلشن کې
هغه حال شته نن په وطن کې
چې زړه خوږمن ستا ورته ستومان دی
سیده راشه دا مو ارمان دی

***

تیاره ظلمت کې اعلام دې راوړ
لانست نارا، پیغام دې راوړ
بې خوده قام ته انعام دې راوړ
د حریت نښه ډک جام دې راوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـــه ګـــوټ د خونـــد و یـــاد مـــو هـــر آن دی
ســـــیده راشـــــه د امـــــو ارمـــــان دی

***

بانــــــک د تعـــــالو الـــــی دې ووې
پـــــه ښـــار و دښـــت و صـــحرا دې ووې
ســـــر دژونـــــدون او عقبـــــا دې ووې
څـــه ښـــه پـــه خونـــد او رســـا دې ووې
قـــــام دې هـــــر غـــــېږ روح روان دی
ســـــیده راشـــــه دا مـــــو ارمـــــان دی

***

غـــافلان جـــګ شـــو ســـتا لـــه اذانـــه
مـــړی ژونـــدی شـــو ســـتا لـــه بیانـــه
غـــږ د لبیـــک شـــو لـــه هـــرې خوانـــه
جومـــات جـــوړ شـــو چـــول و بیـــدیا نـــه
داغمـــو پـــه زړه ســـتا لوســـت د قـــران دی
ســـــیده راشـــــه، دا مـــــو ارمـــــان دی.

(۱۲: ۴۹۲-۴۹۸)

په پورتني نظم کې هم د افغان سید جمال الدین، فکر، هیلې او فکري نړۍ لید انځور شوی او هم سید جمال الدین افغان ته د خادم صیب د عقیدت، درناوي او اخلاص انځور ښکاره کېږي.

۹- توکل بابا: **په پښتو ولسي شاعرۍ کې توکل بابا یو نامتو او وتلی نوم دی. دی اصلاً د پخواني کوز کونړ او اوسني ننګرهار د ښېوې**

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولسوالۍ اوسېدونکی و، د ده نوم د عوامو پر ژبه خور دی. خو څومره چې د ده نوم يادېږي، شعرونه يې هغومره عوامو ته نه دي رسېدلي. د دې علت دا دی چې موږ د خپلې ولسي شاعرۍ پر څېړنې زيات کار نه دی کړی. په ننگرهار کې يو متل دی: ((نن وي که سبا وي، توکل له ښېوې تلی)) توکل بابا مشهور و، خو شعرونه يې له ولسي سندرغاړو پرته د ډېرو خلکو لاسته نه وو ورغلي، تر هغه وخته چې خادم صيب دا ليکنه کړې، د توکل بابا په باب ډېر کم ليکلي معلومات موجود وو.

څرنگه چې خادم صيب هم په همدې سيمه کې لومړني ديني تعليمات کړي وو، نو دې سيمې سره ډېر اشنا و، نو ځکه يې پر توکل بابا دا ليکنه وکړه. اوس په ښېوې ولسوالۍ کې د (توکل بابا) په نامه يوه لېسه هم شته، د خلکو په منځ کې دتوکل بابا خاص احترام موجود دی. ښه به وي چې دزياتو معلوماتو لپاره د خادم صيب ليکنې ته تم شو:

توکل د ښېوې

((ښېوه په کوز کونړ کې د شگې څخه څلور کروه بره يو لوی کلی دی، د دې کلي څخه دسپين غره خوا ته د ((نور)) دره ده چې کوز سر ته يې بوډيالی وايي، توکل په بوډيالۍ کې د ملک سيدال د کلي دی، داسې برېښي چې په قام ساپی دی، اورېدلي مو دي چې توکل په اوله کې يو شوقي ځوان و او د ساز و سرود شوق يې درلود، اکثره به يې غزل سرايي کوله او د ساز و سرود په مجلسو کې به شريکېده، په اخره کې د ده وضعيت بېخي وگرځېد او يو بل کيفيت پر طاري شو، دا کيفيت د استغراق او محوه کېدو کيفيت و، په دې حالت کې د ده شعر هم جاري شو، دا جريان څنگه جريان و؟ دا يو بند درياب و چې ناڅاپه يې بندونه يوړل او راخلاص شو، په داسې شان چې هېڅ شي يې مخه نه وه نيولې!

(c) ketabton.com: The Digital Library

توکل سوونه او زرګونه بدلې جوړې کړې دي، د ده شعر هر څه چې دی ټول غزل دی، رباعي او چاربيته او نور اقسام نه لري.

او غزل يې هم ټول يو مخصوص اهنګ او وزن لري چې ډېر دلکش او خوندور دی، دی د نورو شعراوو غوندې په مختلفو زمينو او بحرو کې نه دی ګډ شوی، د ده شعر ټول د عميق او ژور عشق او محبت او سوز و ګداز د يوې بلې دنيا څخه حکايت کوي.

د توکل ډېر ډېر غزل اوس هم د ننګرهار او پېښور د سازنده ګانو په خولو جاري دي، سازندګان عادت لري او د توکل د غزلو لپاره د دوی په منځ کې يو مخصوص وخت ټاکل شوی دی چې هغه کراره شومه او د نيمې شپې پس وخت دی، په بل وخت کې د توکل غزل نه وايي.

په دغه وخت کې چې کاينات د شپې د سکوت په ژوره کې پراته وي.

او د ډېر لرې لرې نه هم بې چرګانو د وار په وار اذانونو او کېږړو د خوړو ساندو څخه بل اواز نه اورېدل کېږي او عالم د خوب په شرابو مخمور وي، په دې وخت کې د توکل غزل د ساز او سرود سره دومره کيف پيدا کوي چې سړی د دې عالمه اوچتوي او يوې داسې دنيا ته چې د ستورو د دنيا څخه هم پورته ده، هلته يې بيايي او له خونده سړي ته ټالۍ ورکوي!

د توکل په غزلو کې چې کومه د عشق او محبت جذبه ليدل کېږي، هغه د نورو له هغو څخه سوا او بل رقم ده، له دې څخه د يو عالي او بې زواله مينې بوی راځي، په دغه معنوي خواصو کې د توکل غزل د رحمان‌بابا رباعي ګانو ته ورته او تر نورو ټولو شاعرانو پورته دی.

که څه هم توکل ناخوانه سړی دی، مګر د شعر موهبه يوه لاهوتي موهبه ده، څومره چې په فطري استعداد او تناسب باندې اړه لري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغومره تعلم او زده کړه په کې دخل نه لري، همدا خبره ده چې د سړي دا رقم شعر محل د ډېرو تعجب او حیرت دی!

توکل د یوه ځانته اسلوب موجد دی، تر توکل وروسته نورو ډېرو شاعرانو د ده پیروي کړې ده، مګر په دې لاره کې د ده حد ته څوک نه دي رسېدلي، په تېرو شاعرانو کې یوازې (میرا) د ده په رنګ غزل ویلی شي، ګومان کاوه شي چې دوی دواړه سره معاصر دي او تر (۱۲۵۰هـ) وروسته اوسېدل، دلته یوه خبره بله هم د یاد وړ ده، هغه دا ده چې دا میرا هغه میرا نه دی چې زموږ په تذکره (د پښتو شاعرانو تذکره چې موږ اوس لیکلې ده) کې د قلندر سره یو ځای ذکر شوی دی، د قلندر میرا شاعر نه دی، بلکې د قلندر شاعر معشوق دی.

قلندر یې د خپل نامه سره یادوي او دا میرا پیاوړی شاعر دی.

د توکل د سبک خواص دا دي:

۱- مخترع د یو مخصوص سر او اهنګ دی.

۲- د مجازي محبت د نرۍ پردې لاندې یوه بله دنیا او بې زواله محبت ښیي.

۳- دژبې استعمال په داسې طور سره کوي چې هېڅ رقم تکلیف په کې نه وي او سړی ګومان کوي چې روان نثر دی، دی په کلام کې د تخیل د لوړوالي او د ژبې د محاورو او متلو په استعمال خوږوالی او جذابت پیدا کوي، په تخیل، تمثیل او استعاراتو کې د پښتانه له محیطه نه وځي.

په دې لحاظ چې د توکل غزلیات د کتاب په صورت نه دی ټول شوي چې موږ په کې انتخاب وکړی شو او د ادبي تبصرې لاندې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راولو، نو هغه چې په لاس راځي، دلته يې د نمونې په ډول ليکو، که څه هم زمونږ د پورته ادعاګانو اثبات ونه کړي شي.

غزل

(۱)

په ګلشن کې د بلبلو شور ما شوردی
غمازان چې غمازي کا مخ يې تور دی
د هغو چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی په عاشقو ظلم زور دی
ما به دم کړې د وصال په منترونو
سور پېزوان دی او د دار په شونډو سور دی
درسته شپه انوار ورېږي تر سهاره
د سهار د وخت رحمت ګوره لا نور دی
د دنيا له عيشه وتی سراسر دی
چې بل شوی د هغو د مينې اور دی
سر دې نه پورته کوي د غم له تاله
توکله ! نن دې څه کاني په کور دی.

(۲)

پربرېده چې مې مړ کي شاه ليلا په تېره توره
ستا ظلم و جفا ده ياره ما و ته منظوره
زه که بېګناه د ستا له لاسه شادت مومم
ته که رانه لاړې رب به راکه جنت حوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر دا ستا په شان زېر زمين شو بې شانه
پرېړده کبر پرېږده نوره مه ګرځه مغروره
راغی په توکل پسې چپاو د غمازانو
اوس به يې سرغوڅ کا په چاړه او يا په توره.

(۳)

شا ليلا په تور وربل اېښې ګلونه
اوس روانه ده په سيل کوي سيلونه
بال و پر مې د هجران په لمبو وسو
چا ته نه وايم د سوي زړه حالونه
توکل دې تل صفت د خال و خط کا
سپين دندان دې مرواريد شوندې لالونه.))
(۲۳: ۱۵۱-۱۵۳)

د توکل په باب معلومات که له يوې خوا له نومړي ولسي شاعر سره د خادم صيب مينه او لېوالتيا ځرګندوي، نو له بلې خوا د هغه شعرونه خوندي کوي. د توکل پر کلام د استاد خادم دغه تبصره او تحليل موږ ته هغه مهال د پښتو ولسي ادب د پېژندنې لپاره ښه وسيله کېدی شي. له بلې خوا ادب تاريخ ته د دې موادو خوندي کول ډېر زيات ګټور دي. پر ولسي ادب باندې د استاد خادم د پوهې احاطه بل هغه ارزښت دی چې موږ ته د دې ډول شاعرۍ تحليل او څېړنې ته ښه زمينه برابروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰ - باچا خان (فخر افغان): په شلمه پیړۍ کې د پښتنو او سیمې یو ستر ملي او مبارز شخصیت دی. نږدې اویا کاله یې ملي مبارزه وکړه او نږدې (۳۰) کاله یې د انګرېزانو له خوا په زندانونو کې تېر کړل. ده د هند په ازادۍ کې فعاله ونډه واخیسته، خو د پښتونستان د ازادولو په لاره کې خپل ملي ارمان ته ونه رسېد، ده په سیاست کې د سرېتوب لاره ونیوه، (عدم تشدد) یې اختیار کړ، جنګ جګړې ته یې لاس وانه

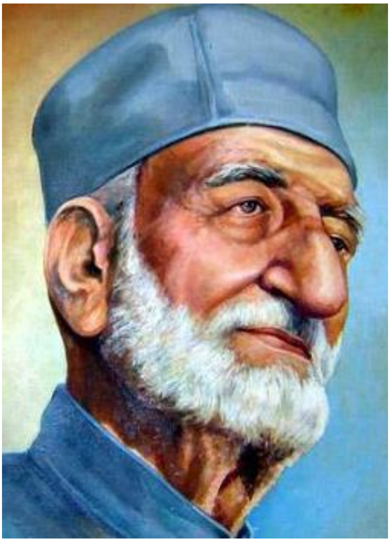

چاوه، د خدایي خدمتګارو تحریک یې جوړ کړ او د پښتنو د پرمختیا لپاره یې تعلیم او سواد یوه اساسي لاره وګڼله. د باچا خان نظریات د سیمې پر ډېرو لیکوالو خپل تاثیر کړی دی. خادم صیب هم په دې ډله کې شامل لیکوال دی. ده فخر افغان ته ګڼ شمېر شعرونه او لیکنې لیکلي دي، چې دلته یې ځینې د بېلګو په توګه راوړو:

((راتــګ دې پســرلی دی پــې چمــن فخــر کــوي
د نــاز پــه تــش کتلــو دې ګلشــن فخــر کــوي
کــولی شــي پــه ښــه ژبــه تعریــف ســتا د کمــال
پــه ټــول چمــن کــې نــن ځکــه سوســن فخــر کــوي
چــې ښــکل یــې شــي نصــیب د قــدمونو دا شــنا
هغــه خــاوره پــه مشــکو د خــتن فخــر کــوي
د مینــدو ســرلوړی دی د زامنــو پــه نبــوغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښــو زلمــو پــه ســرباندۍ وطــن فخــر کــوي
پــه خیــر راغلــې وطــن لــره زمــونږ فخــر افغانــه
پــه یــاد ســتا د نامــه شــعر و ســخن فخــر کــوي
(خادم) چې په اخلاص شي څوک د ملک و د ملت
وطــن یــې پــس لــه مرګــه پــه مــدفن فخــر کــوي.))
(۱۲: ۱۲۱)

استاد خادم دا نظم فخر افغان ته د (۱۳۱۷ل) کال د کب پر (۱۳مه) نېټه لیکلی دی، دا هغه مهال و چې باچا خان له محکوم افغانستان څخه ازاد افغانستان ته سفر وکړ، دلته یې د هېواد بېلابېلې سیمې وکتلې او له ګڼو ولسونو سره یې ملاقاتونه وکړل.

خادم صیب چې د خپل وخت یو مفکر شاعر او د ملتپالنې د ښوونځي لېوال او مینوال وو، د پاچا خان افکارو پرې ډېر تاثیر کړی و، نه یوازې پورتنی نظم یې ورته ویلی، بلکې ډېر نور نظمونه یې هم ورته ویلي دي، د بېلګې په توګه به یې دا بل نظم هم وګورو. دا نظم یې بیا تر هغه پخواني نظم، شپږویشت (۲٦) کاله وروسته ویلی دی. دا ددې مانا ورکوي چې د (۲٦) کلونو په بهیر کې له پاچا خان سره د خادم صیب مینه هماغسې توده پاتې شوې ده. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۳ل) کال د جدي پر (۱۰)مه نېټه په کابل کې لیکلی دی.

((د پښــــتو او پښــــتنو بــــه لا څــــه حــــال و
کــــه تــــه نــــه وای بابــــا فخــــر افغانــــه
د پښــــتون شــــان دې بیــــا وښــــودو دنیــــا تــــه
تکلیفونــــه دې ډېــــر وګاللــــل بــــې شــــانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د چـا پـه نـوم ویـده پښـتون راویښ شـو
مـارګلۍ نـه تـر هـرات او بدخشـانه
د تکـل پـه لاره ډار لـه هېچـا نشـوې
اولوالعزمـه و بهـادره، پهلوانـه
د همـت تخـم دې وکـاره پـه ملـک کـې
پښـتونخوا دې پـه بـل رنـګ کړلـه ودانـه
پـه افغـان کـې دې د مینـې مشـال بـل کـړ
پلوشـې یـې پورتـه کېـږي تـر اسـمانه
د پښـتون تـوره د ورور پـه وینـو رنـګ وه
د خپـل قـام پـه تبـاهۍ یـې وه مېړانـه
کتـارۍ یـې وه تـر مـلا ټوپـک پـه ولـې
د تربـور د مـرګ لـه پـاره سـرګردانه
تـا یـې تـوره، ټوپـک واخیسـتل لـه لاسـه
د تربـور کـور تـه دې بوتللـو پښـېمانه
دښـمنې دې پـه وروری کړلـه بدلـه
لارښـوونکیه و راهنمایـه مهربانـه
د خـدایي خـدمتګارۍ پیغـام دې راوړ
هـدایت دې پښـتنو تـه لـه اسـمانه
تـه دښـمن د اسـتعمار او اسـتبداد یـې
رحمتونـه دې پـه تـا وي لـه رحمانـه
تـه بـه مـړ شـې، مـوږ بـه مـړه شـو، ټول بـه مـړه شي
د پښـتون نـوم بـه ورک نـه شـي لـه جهانـه
اباسـین بـه پـه مسـتۍ مسـتۍ بهېـږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غورځـــوي بـــه ســـپين ځګونـــه لـــه دهانـــه
ســـپينې واورې بـــه پـــه لـــوړو غـــرو وربـــږي
لـــــه پـــــاميره، تـــــر خيبـــــره او کاغانـــــه
کاروانونـــه بـــه چلېـــږي تـــل تـــر تلـــه
لـــه امـــو نـــه پـــه خيبـــر تـــر هندوســـتانه
پـــه بـــل شـــان بـــه تاريخونـــه ليکـــل کېـــږي
وي هېـــر شـــوي بـــه وختونـــه لـــه هـــر چـــا نـــه
خـــو ســـتا نـــوم بـــه د پښـــتون پـــه خولـــه يـــاد بږي
ځـــو چـــې وي د پښـــتنو خونـــه ودانـــه
کاشـــکې نـــه واى کـــږه شـــوې دغـــه لاره
اى د ټولـــو پښـــتنو قومونـــو پـــلاره
پـــه جامـــه د پښـــتانه کـــې لـــوى انســـان يـــې !
تـــه افغـــان يـــې، خـــو خيـــر خـــواه د کـــل جهـــان يـــې !))
(۱۲: ۴۰۲-۴۰۳)

پورتني نظم کې د باچا خان د مبارزو يو ډېر ښه تصوير وړاندې شوى دى، دا نظم په حقيقت کې کې د باچا خان د مبارزو يو مانيفسټ دى. د هغه ارمانونه تصويروي، د دې ترڅنګ له باچا خان سره د خادم صيب روحي پيوستون څرګندوي. د دې نظم له محتوا څخه دا خبره په ښه ډول څرګندېږي چې د خادم صيب پر روح و روان، فکر او نظر د باچا خان مبارزو او فکر څومره ژر تاثير پرې ايښى دى. خادم صيب نه يوازې په نظم کې د باچا خان د مبارزو تصوير کاږلى، بلکې په نثر کې يې هم د هغه په باب ګڼ شمېر ليکنې کړي دي. که د باچا خان په باب د استاد خادم منظوم او منثور کلام ټول سره راټول کړو، نو يو ځانګړى اثر به ترې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ شي. دلته به يې د نثر يوه بېلګه هم وړاندې کړو:

د پښتونستان لوی زعيمان

((خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان به په جېلخانو کې تر کومه مريضان پراته وي؟

پنځه کاله او شپږ کاله بامشقته قيد د يو داسې شخص د پاره چې عمر يې د (٦٠) او (٧٠) کالو څخه تېر وي، څه اسانه کار نه دی او بيا د يو داسې شخص د پاره چې په عمر کې يې تحقير، سپکوالی، خرابه غذا، بنده هوا او بدني مشقت نه وي ليدلی، انسان خو له غوښو جوړ دی، له تيږو خو جوړ نه دی.

خان عبدالغفار خان د محکوم پښتونستان د سرحد د صوبې لوی زعيم، د خدايي خدمتګارو د حزب موسس او رييس او خان عبدالصمد خان د بلوچستان لوی زعيم او د وطن د حزب موسس او رييس چې دواړه په اوه مليونه پښتنو کې نافذ الکلمه او منلي ليډران دي. د پاکستان د تشکيل نه وروسته په دې ګناه چې دوی پښتونستان او د خپل وطن او قام ازادي غواړي، بې محاکمې او بې ګفتګو په کوم وخت چې د فرنګ له قيده خلاص شوه، د پاکستان په جېل کې ولوېدل.

ډېر کلونه تېر شول، ډېرې وعدې راغلې او پوره شوې، خو هر وار پاکستان د دوی د قيد ميعاد افزود کړ او پرې يې نه ښودل، اوس هېڅوک نه شي ويلی چې دا لوی زعيمان او دا اوه ميليونه پښتنو ازادي غوښتونکي به تر څه وخته بنديان وي؟ د دوی صحتونه خراب دي، د دوی زندګي تباه ده. ځينې پښتانه ليډران لکه قاضي عطاء الله په بندونو کې مړه شول. ايا پاکستان دا اراده کړې ده چې د دوی مړي دې له جېلخانو ووځي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د وطن ازادي غوښتل دومره لويه ګناه وای چې سزا يې مرګ وای، نو پرنګيان خو تر هر چا زيات د قوت خاوندان وو، نو خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی يې ولې په بندونو کې نه وژل چې هره دفعه به يې د غذا په نه خوړلو او د صحت په خرابېدو له بنده ايله کول.

قوي خبره دا ده چې که د سياسي ازادۍ غوښتلو سزا مرګ وای، خو مسټر جناح، لياقت علي خان او دا نور ټول به په بندونو کې مړه وو. ښه، هر کله چې دا کار پرنګيانو نه کاوه، نو د اسلام مدعيان يې په کوم سند کوي؟

مخکې جرايدو ويلي وو چې د نهرو، محمد علي له خبرو او مفاهمې نه وروسته به خان عبدالغفار خان ايله کړی شي. په لندن کې ښاغلی محمد علي د جرايدو نمايندګانو ته ويلي وو چې زه پاکستان ته ورشم، نو د خان عبدالغفار خان په بند به غور وکړم. مبصرينو ويل چې د نهرو او محمد علي د ملاقات نه به وروسته (خان) خلاص شي، مګر مونږ پوهېدو چې د پاکستان صدر اعظم دا کار نه کوي او دغه دی ويې نه کړ.

په دې ورځو کې محلي جرايدو د خان عبدالغفار خان يو دردناک تصوير نشر کړی دی. دا معزز سړی په يو ابتر حالت او مريضه قواره سره د بنديخانې د فولادي سيخونو هغه خوا ته څادر اغوستی ښکاري، ناشر د فوټو په سر ليکلي دي:

((باچا خان د فرنګ له قيده وروسته د پاکستان په بند کې)) زه پوهېږم چې د دې تصوير په ليدو به هر پښتون وژاړي، دا دی هغه تصوير موږ هم کاپي او نشر کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا خان خو هر چا ته معلوم دی چې دا څلورم، پنځم ځل دی چې شفاخانه په شفاخانه یې گرځوي او پاکستاني ډاکټران یې اپرېشن کوي او خپل مشقونه وربانډې کوي او اوس په لاهور کې پروت دی، یوه بله د زړه خبره د خان عبدالصمد خان اڅکزي هغه لیک دی چې ده د خپل یو دوست په ځواب کې د روژې نه مخکې لیکلی او دا خط مونږ ته د دهلي د تیج اخبار په ذریعه راغلی دی.

تیج وایي چې دا خط د لاهور د (اثار) نومې اخبار نشر کړی دی او مونږ ته د ډاک په ذریعه رارسېدلی دی. دا خط د هند او پاکستان نورو جرایدو هم نشر کړی دی.)) (۲۳: ۹۲۴-۹۲۵)

۱۱- کامل مومند: دوست محمد خان کامل مومند د پښتو ژبې یو لوی لیکوال تېر شوی، پښتو ادب ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي، په تېره بیا په خپړنیزه برخه او خوشال پېژندنه کې، دوست محمد خان مومند تر شلو زیات علمي اثار لیکلي، چې اکثره یې چاپ شوي دی. د کامل مومند شخصیت ، اثارو او افکارو پر خادم صیب خپل خاص تاثیر لرلی دی او هغه ته یې د (۱۳۴۸ل) د غبرگولي، پر (۲۸)مه نېټه

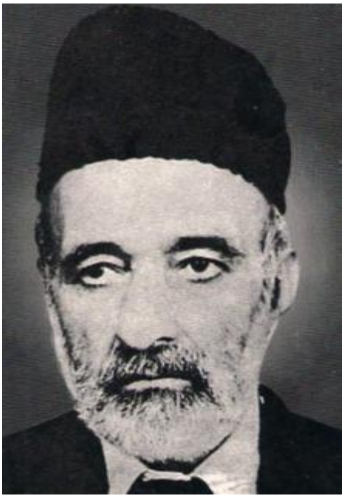

یو نظم لیکلی دی، ددې نظم له محتوا څه ښکاري چې انگرېزانو د کامل مومند د تعلیم او کار مخه نیولې او دې کار د خادم صیب پر افکارو تاثیر کړی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل خان مومند

((د انګرېـــــز نـــــا مـــــراد تعلیمـــــه !
پـــــوه پښـــــتون چـــــې دې عاطـــــل کـــــړ
پـــــه غربـــــي تعلـــــيم لګیـــــا شـــــو
خـــــو پښـــــتو ادې فاضـــــل کـــــړ
لـــــه نـــــري رنځـــــه ممنـــــون يـــــم
غـــــټ مومنـــــد يـــــې چـــــې کامـــــل کـــــړ
لـــــوی کـــــرم و لـــــه اســـــمانه
چـــــې پښـــــتون تـــــه يـــــې مايـــــل کـــــړ.))
(۱۲: ۱۹۴)

د پورتني نظم محتوا ته په کتو سره خادم صیب د کامل مومند له سیاسي ملي او پښتني افکارو سره خواخوږي څرګندوي او دا د خدای لوی کرم ګڼي چې د کامل په شان یو لوی انسان يې د پښتو او پښتنو خدمت ته وهڅاوه.

۱۲- جهان زېب: جهان زېب د پښتنو يو بل ادبي او ټولنيز شخصيت تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره هممهاله و، د هغه افکارو د خادم پر فکر خپل تاثير کړی او خادم صیب دې ته هڅېدلی چې د هغه کار، فکر او مبارزه وستايي او هغه ته د غزل په فورم کې يو ځانګړی نظم وليکي، نظم ته يې هم د (جهان زېب په مينه) نوم ورکړی دی. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۸)مه نېټه ليکلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جهان زېب په مینه

((زېبا ګلونه جهانزیب په پښتونخوا کړلي
تازه بڼونه یې په مینه د بابا کړلي
ښکلی وطن، ښکلی پښتون، ښکلې پښتو ده په کې
یا په وربل ښکلي ګلونه دي لیلا کړلي
د عشق او مینې په هېواد او د مکېز په سیمه
ګل خندانې دا ګلونه په خندا کړلي
قربان د هغه پاکې خاورې د آدم نه شمه
چې درخانۍ په کې باغونه د وفا کړلي
توتیان به پورته د زیب سر د هغې ځمکې نه شي
چې یې تخمونه د نغمو په کې پخوا کړلي
د افغان زېبه، ته نواب وې چې ګلشن دې که جوړ
(خادم) ته ګوره چې ګلان یې په بېدیا کړلي.))
(۱۲: ۱۳۰)

پورتني نظم کې خادم صیب د جهان زېب، پښتو او پښتونولي ستایي او په دې برخه کې د جهان زېب خدمت، د ستاینې وړ بولي، هغه ته د افغان زېب خطا کوي، څرنګه چې جهان زېب هغه مهال یو ټولنیز شخصیت و او خدمتونو یې څرګند وو، نو خادم ورته په خطاب کې وایي چې تا په نوابۍ کې ګلشن جوړ کړی، خو خادم په بیدیا کې همدا فکر پاللی او ګلان یې په کې کرلي دي. ددې نظم محتوا دا ده چې جهان زېب او خادم یوه لاره تعقیبوي او هغه پښتو او پښتنو ته خدمت کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- اجمل خټک: د پښتو په معاصرو ادبياتو کې اجمل خټک يوه ځلانده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې لوی لاس لري. د اجمل خټک افکار او شاعري د خپل وخت پر ځوان ادبي قشر خپل تاثيرات پرې ايښي دي. استاد خادم چې د اجمل خټک د زمانې هممهاله ادبي شخصيت دی، هم د اجمل خټک له نظرياتو سره يې نظريات ډېر نږدې دي او په ځينو برخو کې يې د هغه د افکارو رنگ هم اخيستی دی. د (غيرت چغه) د اجمل خټک يو مشهور کتاب دی. د دې شعري ټولگې شعرونه دومره عام شوي وو چې خلکو به په مظاهرو او لويو غونډو کې د شعارونو په توگه کارول، ان اوس هم د هغه له شاعرۍ څخه همدا ډول گټه پورته کېږي. (د غيرت چغه) کتاب څخه يو غزل يو وخت د مشاعرې لپاره انتخاب شوی و، گڼو مطرحو پښتنو شاعرانو ددې شعر په اقتفا شعرونه وويل او بيا دا مشاعره د يوه ځانگړي کتاب په بڼه هم چاپ شوه، استاد قيام الدين خادم هم د اجمل خټک د دې غزل په اقتفا يو شعر ليکلی دی.

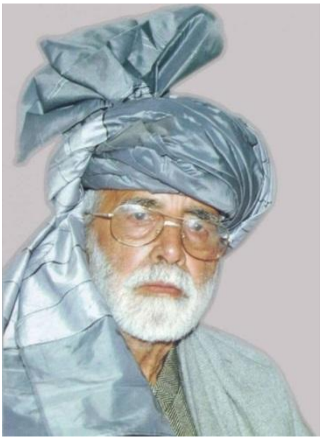

سربېره پر دې استاد خادم د اجمل خټک د زنداني کېدو او د هغه د مبارزو په باب نورې ليکنې هم کړي، دلته به يې لومړی دغه منظوم کلام ته نغوته کوو:

د اجمل په شعر

خبـــر د زمـــانې لـــه انقـــلاب لـــري کـــه نـــه؟
ســبا تـــه بـــه دغـــه ښـــکلی حبـاب لـــري کـــه نـــه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه سـرو سـترګو خمـارو نـه دې ځـار شـمه سـاقي
د خـم د ځنځولـو هـم څـه تـاب لـرې کـه نـه؟
راوا چـوه نـامردي دا وخـت نـه بـه وي سـبا لـه
لـړ نـور هـم چیـرې وګـوره شـراب لـرې کـه نـه؟
بهـار د تـازګۍ او رنګینـۍ پـه تېرېـدو دی
مطربـه پـه تخـرګ کـې دې ربـاب لـرې کـه نـه؟
قومونـه درنـه والوتـه د بـرق پـه وزرونـو
افغانـه تـه هـم فکـر د شـتاب لـرې کـه نـه؟
بادشـاه د قـام پـه مینـه جام د نـوي ژونـد اوچت کـړ
خادمـه کـوم غـزل دې انتخـاب لـرې کـه نـه؟))
(۱۲: ۱۴۲)

استاد خادم دا پورته غزل د (۱۳۴۲ل) کال د ثور پر (۳۰)مه نېټه په کابل کې لیکلی دی. دا شعر چې د اجمل خټک د شعر په اقتفا لیکلی شوی، د خادم صیب د فکري قوت او هنري جوهر څرګندونه کوي. په هغه زمانه کې چې چا هم د اجمل خټک د غزل په اقتفا شعرونه لیکلي، اکثره یې تقریباً یوه مشترکه موضوع تعقیبوي، یانې همغه موضوع چې اجمل خټک پنځولې وه، پر همدې اقتفا د نورو شاعرانو ټول لیکل شوي شعرونه بیا د همغې موضوع پر محور راڅرخي.

د اجمل خټک فکر او د مبازو تاثیر خادم صیب له ذهني مسیر سره برابر دی او پر هغه خوږ لګي، په یوه بل ځانګړي نظم کې اجمل خټک ته وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجمل ته

مــــا پېژنــــدلی پــــه پښـــتو بانـــــدې
اجملــــه وروره پـــــه نغمــــو بانـــــدې
مســــحور پـــه چغــــه د غيـــرت دې شــــومه
پـــــه افغـــاني ننــــګ و همــــت دې شــــومه
دا دې لا بلـــــه څـــــه نعـــــره وکړلـــــه
لــــه پښــــتونوالې دې توبــــه وکړلــــه.

د اجمل خټک په باب يې نور نظمونه او نثرونه هم ليکلي دي، دا يو نثر يې د هغه د زنداني کېدو په اړه دی چې ادبي رنګ هم لري.

اجمل خټک ولې بندي شو؟

((د يو متجسس شاګر پوښتنې

استاذه! هغه بله ورځ ما ويل چې زه يوه پوښتنه کوم، تاسو ويل چې اوس د پوښتنو وخت نشته، نو اوس غواړم چې همغه پوښتنه وکړم:

استاذ: ښه وايه کنه هغه پوښتنه څه ده؟

شاګرد: ما دا پوښتنه کوله چې اجمل خټک ولې بندي شو؟

استاذ: کوم اجمل خان؟

شاګرد: ولې اجمل خټک د پېښور مشهور شاعر او اديب؟

استاذ: هو، پوه شوم اجمل خان د کومې ژبې شاعر او اديب دی؟

شاګرد: خو د پښتو ژبې شاعر او اديب دی کنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاذ: په پېښور کې ګونډې د پاکستان د حکومت له لاسه یوازې اجمل خان خټک بندي شوی دی، بل څوک نه دي بندیان شوي؟

شاګرد: هسې خو معلومه ده چې ۱۲ زره پښتانه بندیان دی، خو د اجمل خان بندي کېدل یوه تازه پېښه ده.

استاذ: ولې د صنوبر حسین بندي کېدل ګونډې تازه پېښه نه ده؟

شاګرد: صنوبر حسین غریب خو پخوا هم ډېر وخت بندي و، هغه خو خبره جوړه ده وایي چې خدایي خدمتګار او د فخری افغان د ګوند سړی دی. پخوا یې هم سیاسي کارونه کړي دي او اوس هم د پښتونولۍ په ننګ ولاړ دی. صنوبر حسین خو معلوم سړی دی او اوس خو یې ډېر احتیاط کاوه، خو د اسلم په مجله کې چې په پښتو یې چلوله، له یوې خوا یې پښتو ته خدمت کاوه او له بله پلوه یې د پښتنو په تذلیل او غلامۍ ژړل. ما اورېدلي دي چې صنوبر حسین خان د اسلم د مجلې د یوې ګڼې په سبب چې په هغه کې یې د (رحمان بابا) د سالګرۍ په باب مشاعره شوې وه او په هغه کې د پښتنو حال ژړا وه، په هغه بندي شوی دی.

استاذ: ښه نو دغه مجله تا کتلې ده؟

شاګرد: نه، نه مې ده کتلې.

استاذ: دغه مجله پیدا کړه، ویې ګوره، د اجمل خټک ګناه به هم درته معلومه شي!

شاګرد: ښه، استاده! تاسو به کتلې وي، هلته نو اجمل څه ویلي دي؟

استاذ: هلته اجمل خان خټک یو ډېر دردناک شعر ویلی دی. په هغه شعر کې نور څه نشته، یوازې د پښتنو عظمت، وقار، دبدبه، اخلاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سجا په دغسې بلاغت بیان شوي دي، چې په لوستو يې پښتون اوښکې نه شي ټينګولای، ما يو ځل دغه منظومه د خپل يو دوست په کور کې واورېدله، چې ده راته لوسته. دومره مې پرې وژړل چې د پلار پر مرګ مې دومره نه دي ژړلي.

شاګرد: اهو دريغه ما هم يو ځل دغه شهکار ليدلی وای.

استاذ: هيله ده چې زه به يې دروښيم.

شاګرد: ښه، نو اجمل خان يوازې په هغه يو شعر چې هغه هم د پښتونولۍ په باب ليکل شوی بندي دی؟

استاذ: نور نو څه؟

شاګرد: ښوونکيه! په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنايې يادول هم ګناه ده او سړی به د خپل عظمت په ياد ژړلی هم نه شي؟

استاذ: ولې به ژاړي، د شاعر اوښکې خو عروق تازه کوي او د قوم لپاره اوبه او ژوند دي. پاته شوه دا خبره چې ته وايې په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنايې يادول هم ګناه ده؟ دا خبره بايد تا ته معلومه شي چې د پاکستان حکومت چې يو بې تاريخه حکومت دی، د پښتو او پښتونولۍ له اصطلاحاتو څخه دومره وېرېږي چې د توپ له ګولې نه دومره نه وېرېږي. دوی تل کوښښ کړی دی چې د پښتو او پښتونولۍ سرچينې په محکوم پښتونستان کې وچې کړي.

شاګرد: ښه، نو سياست د خلکو له تهذيب سره څه کار لري؟ ژبه او تهذيب خو د هر قوم ازاد دی او هر قوم که څه هم د بل محکوم وي، د خپل تهذيب په ساتلو کې ازاد دی، لکه دين چې ازاد دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاذ: ته د کوم ځای خبرې کوې؟ ته چې لګیا یې دا خو دنیایي قوانین او نړیوال اصول بیانوې. د پاکستان واکمن دا یو هم نه پېژني، په پاکستان کې نه دین ازاد دی، نه تهذیب او بل دا چې د دوی د ځانګړي سیاست نقشه غرب طرحه کړې ده.

شاګرد: نو دا خو ډېره بد اخلاقي ده چې د پاکستان سیاسیون یې کوي.

استاذ: په (خندا شو) د سیاستوالو په اند اخلاق او سیاست بېل بېل ځیزونه دي، په ځانګړي ډول هغه سیاستوال چې د دین غږوندي یې شلولي دي، هغوی هېڅکله نه متجسس کېږي او نه د قوانینو او مقرراتو پابندي کوي.

شاګرد: دا نو څه خبره ده چې سیاست له اخلاقو بېل شی دی؟

استاذ: زه دا خبره اوس نه شم بیانولی، خو د (ماکیاولي) دغه نظریه ده او په دغه نظریه سره دین او سیاست سره بېل شوي دي او همدا لامل دی چې نن یې دنیا د بد اخلاقۍ په سیند کې لاهو کړې ده. مسلمانان باید دغه نظریه ونه مني، خو له بده مرغه د پاکستان حکومت د اسلام له دعوو سره بیا هم په بېله لاره روان دی.

شاګرد: دا په زړه پورې بیان به کله واورو؟

استاد: که خدای کول په یو فرصت کې به یې واورو، خو اوس به پوه شوي یاست چې اجمل خان خټک او صنوبر حسین خان ولې بندیان شول او ۱۲ زره خدایي خدمتګاران ولې بندیان دي او پښتانه او پاکستان ولې له یو بل سره په ټکر کې دي؟ د پاکستان حکومت یوازې پښتانه نه دي، تنګ کړي، خپله د پاکستان مظلوم مسلمانان هم په بندونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځورېږي. الله دې رحم وکړي، نن ټول شرق وسطي خوځېږي او يوه قوه يې خوځوي. د پښتونستان مساله په دغو مسايلو کې يوه مساله ده.

ډېره مهرباني، السلام عليکم.)) (۲۳: ۸۴۶-۸۴۷)

۱۴- خان عبدالولي خان: خان عبدالولي خان د پښتنو له سترو سياسي مشرانو څخه و، ده په سياست کې د خپل پلار باچا خان لاره تعقيب کړه او د ژوند تر پايه يې خپلې مبارزې ته دوام ورکړ. خان عبدالولي خان پر سياسي فعالتونو سربېره ليکوالي هم کړې او يو شمېر کتابونه يې هم چاپ شوي دي. (رښتيا رښتيا دي) دده د نامتو اثارو له جملې څخه دی. د ده فکر او مبارزې د استاد خادم پر فکر او مبارزې تاثير ښندلی او د همدې اغېز له امله يې هغه ته يو نظم ډالۍ کړی دی. په دې نظم کې يې هغه يو مشر او ليډر معرفي کړی دی:

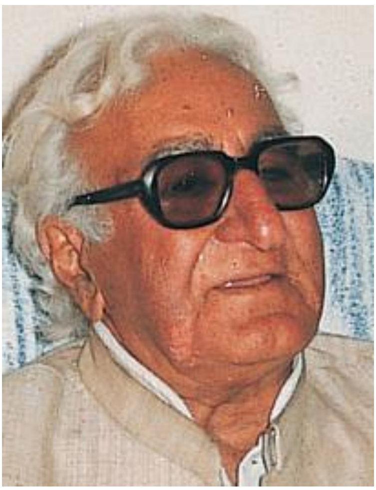

عبدلولي خان ته

عبدالولي خان، مشر او ليډر دی
پښتون چې څه دی، ټول يو تبر دی
سل مو دې ومري، يو مو دې نه مري
ځينو ته لاس او زمونږ سر دی

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــونږه خانـــه، پـــه مـــونږه ګرانـــه
صـــاحب د عـــزم او لـــوی انســـانه
کـــه هـــر پښـــتون دې، د ملـــک ولـــي کـــړ
مشـــکلات واړه، بـــه شـــي اســـانه

***

قـــام خـــو مـــريض دی، مـــرض يـــې څـــه دی
مـــرض د ســـر دی، د ګېـــډې نـــه دی
ســـر يـــې د بـــل دی، نـــور بـــه يـــې څـــه کـــړو
کـــه ســـر يـــې ښـــه شـــو، بـــدن يـــې ښـــه دی

***

کولتـــورو هـــر قـــام تـــه لکـــه ســـاه ده
هـــو اقتصـــاد يـــې د ژونـــد بقـــا ده
قـــام دې ژونـــدی کـــړه، سياســـت دانـــه
لـــه عمـــرو پـــاتې، دغـــه خـــلا ده

***

هـــر اســـتعمار چـــې قومونـــه ګېـــر کـــړي
تـــول خپـــل دودونـــه ورځنـــې هېـــر کـــړي
ذهـــن يـــې غـــلام کـــړي، کـــه وي ازاد هـــم
هېـــر يـــې پـــه هېـــر او تېـــر يـــې پـــه تېـــر کـــړي

***

حســـوده پرېـــږده، خوشـــې ســـودا ده
دا ډلـــې نـــه دي، دا پښـــتونخوا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

بـــدي يـــې ماخلـــه، دوســـتي يـــې ښـــه ده
دا نســـــــــخه تاتـــــــــه، د مســـــــيحا ده

***

ګـــولۍ بـــاران شـــوې، دربانـــدې ديـــر کـــې
تـــاثير يـــې پرېښـــود، زمـــوږ ضـــمير کـــې
د عشـــــق د لارې، ترخـــــه خـــــوارۀ وي
انســـان تـــه رســـي، چـــې وي تقـــدير کـــې.

دا نظم چې د اوو څلوريزو له جوړښته رغېدلی، د ولي خان سياسي او ملي شخصيت ته د استاد خادم د درناوي څرګندونه کوي. په دې څلوريزو کې نه يوازې د ولي خان شخصيت ارزول شوی، بلکې ډېر غټ حکمت هم په کې پروت دی. هغه په دې څلوريزو کې د خپل قام ناروغي په ګوته کوي.

۱۵- ماسټر عبدالکريم: ماسټر عبدالکريم د پښتو معاصرو ادبياتو

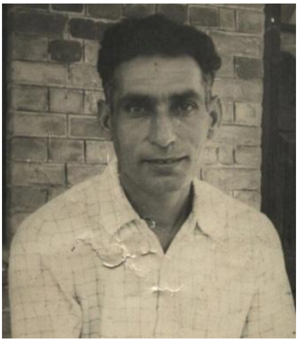

يوه ځلانده څېره وه. دی د لنډو کيسو يو خورا پوخ ليکوال و. ده په لسګونو لنډې کيسې ليکلې دي او نثر يې خورا خوږ، سليس او روان و. د ده د نثر اغېزې نورو ځوانو ليکوالو ته هم وررسېدلې او ځينو يې د ده د نثري ليک پسې تعقيب کړی. استاد خادم له ماستر عبدالرکيم سره له نږدې ليدلي او کتلي وو، د هغه ليکوالي يې خوښېدله، کله چې ماستر عبدالکريم وفات شو، نو استاد خادم (د ماسټر کريم ادبي شخصيت) تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامه لاندې یو مضمون ولیکه او د ماسټر کریم د شخصیت په باب یې رڼا واچوله. دا دی دا لیکنه دلته وړاندې کوو:

د ماسټر کریم ادبي شخصیت

((د پېښور د اتمانزو ماسټر عبدالکریم چې ملګرو او همزولو به (ماسټر کریم) باله، په تېرو ورځو کې له دې دنیا څخه سترګې پټې کړې. د ده مرګ د پښتونخوا په لر او برو سیمو کې یوه خواشینې او ژړوونکې حادثه وګڼل شوه.

هر څوک پوهېږي چې مرګ یوه طبیعي حادثه او په هر ژوندي هرو مرو راتلونکې ده. دا ترخه د هر چا له ستوني تېرېدونکې او په دې تورتم کې هر څوک ورننوتونکی دی او چې خوږېږي او رڼا کېږي، نو په خپل عمل او بس.

ماسټر د عمر په لحاظ د مرګ نه و، خو مشکلاتو وواژه، موږ سره نور هېڅ نشته، یوازې تاوده اهونه د ده سره ملګري کوو. ماسټر خو به مړ کېده، ځکه چې بې له دې بله چاره نشته، خو د ده په تللو د پښتو او پښتونستانیانو په ډله کې یو داسې درز پیدا شو چې په مشکل سره به ډکېږي او د ارمان خبره دا ده چې ارماني ګور ته ولاړ.

ماسټر کریم له یوې غریبې کورنۍ سر رااوچت کړ او د باچا خان په سیوري کې لوی شو، دومره لوی شو چې خپله کورنۍ، د ملګرو ډله او پښتنه دنیا یې درنه کړه. د خدایي خدمتګارانو په ملي ښوونځیو کې عالم او بیا هملته استاد شو. د قوم په تربیه، پوهولو، راپورته کولو کې یې تکالیف وګالل. بندونه یې تېر کړل، ستغې سپورې یې وزغملې، خو نه یې شکایت وکړ او نه یې چا ته سر ټیټ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خدای رحمت شه د ده په زېږېدنه، دده په ځوانۍ... د ده مړینه او د ده په عزم اوپښتونولۍ.

ماسټر کریم په ډېر جګ او ډېر ټيټ سړی نه و، منځنۍ ونه يې درلوده، نه نروچکی و او نه ډېر چاغ، غنمي رنګ، ښکلې قواره او جذابه بشره يې لرله، خبرې يې لږې په ورو ورو او خوږې وې، په زوره يې نه خندل، خو په شونډو يې تل يوه نرۍ مسکا لوبېده.

ارام، متين او مؤقر سړی و، څوک يې په ناسته او جرګه نه مړېدل، د ده له څېرې څخه راستي، صميميت او مينه برېښېده.

د سرې يا خړې خامتا کالي به يې اغوستل، د کالو په سکښتاو کې يې پښتني اسلوب نه پرېښود، يو خړ څادر به يې به ځان راتاواوه. څپلۍ به يې په پښو کولې، خو د مشر او خپلې ډلې په پل به لوڅ سر ګرځېده. ماسټر کريم د پښتو زورور ليکوال و. ده په نثر کې يوه ځانته لاره ايستلې وه. هغه وخت چې (پښتون) مجله چاپېده، نو په روانو سياسياتو باندې به تبصرې په کې د ده په قلم وې.

د ده نثر روان، خوږ او سيلس و. پښتو به يې په خاص پښتني اسلوب ليکله. د نورو ژبو تاثير لاندې به نه راته.

دی په انګرېزۍ او نورو ژبو ښه پوهېده، ولې پښتو به يې نه ګډوله، لغات پښتو، ترکيبونه پښتو، جمله تړل پښتو او تعبيرونه پښتو، چې د پښتو په محاورو، کنايو، امثالو او استعمارو به ډک وو، دا د ده د اسلوب خصوصيات وو.

دی زيات يو عملي سړی و، خو د عمل نه پس يې د قلم په ډګر کې هم ځان ستړی کړی و، ولې لکه په عمل يې چې قيود لګېدلي وو، د قلم نتيجه يې هم لکه چې د قام په نصيب نه شوه. د ده په مرګ د پښتنو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوالو له ډلې دپښتو د میدان یو مزی پهلوان کم شو. د (۱۳۲۷هـ ق) کال په ژمي کې چې بېنوا او زه د پېښور موزیم ته دمشاعرې د ګډون د پاره پېښور ته تللي وو، نو هلته د ښاغلي عبدالولي خان په مرسته په اتمانزو کې د باچا خان په لیدلو بختور شو، دغلته د پښتو ډېر لیکوال او شاعران رابلل شوي وو او له دې محفل څخه مو ډېر خوند واخیست، څو ورځې پس مو ماسټر کریم په پېښور کې ولید: بېنوا ورته وویل: ((ماسټره! ته چېرته وې چې دا څو ورځې مو هېڅ ونه لیدې؟)) ماسټر ورته په مسکا وویل: ((زه خو د حکومت نوکر یم او د حاضرۍ په قید کې یم)). ما ورته په ټوکه کې وویل: ((نو خدای دې موقوف کړه چې موږ دې ډېر ووینو!)).

بله ورځ چې ماسټر راغی له ورایه یې خندل. موږ وویل: ((وایه څه چل دی؟)) ده ویل: ((زه خو یې رښتیا موقوف کړم)). موږ وویل: ((ولې اخر په څه؟)) ده په خندا کې موږ دومره پوه کړو چې: ((موږ په خپل وطن کې د (ولې) حق نه لرو)).

ماسټر سره موږ په څو مجلسونو کې مخ شوي وو، خو ماسټر بې له سترګو او تبسم نه په بله ژبه ډېرې خبرې له مصلحته د باندې ګڼلې!.

ماسټر کریم مړ شو، خو کوم وخت چې د پښتو او پښتون د هیلو غوټۍ ګلونه وسپړي، نو د پښتونخوا ځوانان او پېغلې به د پښتو دلارې د نورو شهیدانو په لړ کې هر کال د ده په مزار هم دګلونو ګېډۍ ږدي او د پښتونخوا د مالیار په حیث به ورته دعا کوي، دکابل پښتو اکاډیمۍ دغه مړینه لویه ادبي ضایعه ګڼي او د ده کورنۍ او ملګرو ته نېک اجر غواړي.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې د مرحوم ماسټر عبدالکريم له ادبي اثارو څخه د نثر يوه نمونه رانقلوو:

پاکه پاڼه

((پاڼې په څو قسمه دي، د ونې پاڼې، د گل پاڼې، د قران پاڼې، د ژوند د کتاب پاڼې او د تماکو پاڼې، سره د دې چې هره پاڼه په خپل ځای ډېره درنه ده، خو په ټولو کې د قران پاڼه ډېره پاکه او مبارکه ده، مگر زيات کار نن سبا د تماکو له پاڼې څخه اخيستی شي....

يوازې کور، کوڅه، حجره، دېره، پوله، پټی نه دی چې گنې د تماکو د پاڼې پيريان پرې ناست دي.

که سگرېټ په جامه کې سکول، کالج، دکان، دفتر او ښکلو ماڼو ته ورسېد؛ نو هغه ده د نسوارو په ډبلي کې د جماعت محراب کې ناسته ده او ان د ملا صاحب نه سرسايه اخلي، ولې ډېره موده کېږي چې د چين ماچين ښاپېرو زمورږ دې وطن ته يوه نوې پاڼه راوړې ده او دا وطن د دې پاڼې دومره خوښ شو چې خپل ټول قام قبيله يې ورپسې په کډه راوستلې او نوې پاڼه يې شا ته کړه، دا پاڼه د رنگه توره او د خوی نه ترخه ده؛ خو بيا هم د خلقو تن وجود دی او هر سړی ورته دومره ممتاز دی چې بې د دې د اجازې نه د کوره بهر ته نه شي وتی، بس د هر چا د کور مېرمن ده، دې ته د چايو پاڼه ويلی شي، پخوا به خلقو سحر سبا په جمات کې د قران په پاڼه سترگې غړولې، ولې اوس خو چې يې د چايو پاڼه ښکل کړې نه وي، د قران پاڼې ته کتلی قدرې نه شي.

که چای د خوی نه ترخه ده، نو خواږه يې هم شته، که ډېټې ته دې وړاندې کړه، نو مقدمه به وگټې، که په وکيل دې ووهله، نو رښتيا به درله دروغ کړي او دروغ به درله رښتيا کړي چې د تاڼې تحصيل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

واکدارو د چایو غم کوې، نو بیا سپین باز ګرځه، خیر دی که بې لېسنه ټوپک ساتې او که غلا غلطې او جوارۍ کوې، که دعوه ګټې قاضي صاحب باندې یې نوش کړه. که مړی ښښې، نو ملا صاحب ته یې هبه کړه.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۱)

خادم صیب پر ماسټر عبدالکریم باندې په تحلیلي نثر کې د ماسټر عبدالکریم د نثر ځانګړنې، کمال او هنر هر څه په ګوته کړي. دا کار له مرحوم ماستر عبدالکریم سره د استاد خادم مینه او خلوص هم څرګند وي او له هغه یې تاثر هم.

۱۶- وزیر محمد ګل خان مومند:

وزیر محمد ګل خان مومند په شلمه پېړۍ کې د پښتنو د ستر ادبي، سیاسي، ټولنیز، ملي او حکومتي شخصیت دی. محمد ګل خان مومند په دې پېړۍ کې د افغاني نشنلېزم او ملتپالنې له مخکښو څېرو څخه دی. ده د پښتنو د سیاسي، ټولنیز، اقتصادي او فرهنګي ودې لپاره نه هېرېدونکي کارونه ترسره کړل. دی نه یوازې یو پوخ سیاستوال او پوځي جنرال و، بلکې ښه لیکوال او شاعر هم و.

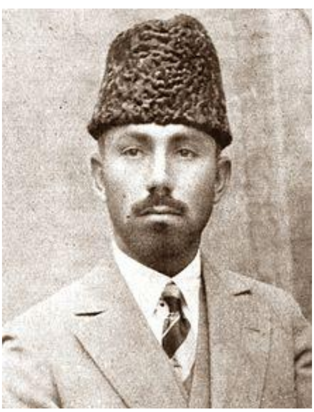

(پښتو لیاره، پښتو سیند، لنډکۍ پښتو) یې مشهور اثار دي. ده په ویښتیایي پړاو کې د پښتو پنځه ستوري وهځول چې خپلې ژبې ته بې دریغه خدمت وکړي. که د ده سیاسي، اقتصادي او حکومتي ملاتړ نه وای، نو نه به په کندهار کې (طلوع افغان) پښتو شوی وای، نه به کابل مجله، نه به (پښتو ټولنه) جوړه شوې وای، نه به پښتو د پرمختګ جوګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې وای. نه به د پښتو پنځه ادبي ستورو په زغرده کار کړی وای، نه به اساسي قانون کې پښتو ته خپل حق ورکړل شوی وای او نه به هم دا نور پرله پسې ادبي خدمتونه په دې ډول رامنځته شوي وای. د پښتو پر نورو ګڼو خدمتګارانو او لیکوالو سربېره استاد خادم هم د مومند بابا له افکارو څخه سخت متاثر و. خادم صیب خو لومړی ځل په کندهار کې د همدې وزیر محمد ګل خان مومند بابا له خوا په ډالۍ یا جایزې ونازول شو او خادم هم وروسته د بابا لاره تعقیب کړه. وزیر صیب یو وخت په مشاعره کې دغه لاندې شعر ووایه:

((پښتو مین په تا یم که وم وم که نه وم نه وم
هر کله به دې ستا یم که وم وم که نه وم نه وم
پښتو د بڼ چونې یم شور به کومه پښتنو ته
تل دوی ته په وینا یم، که وم وم که نه وم نه وم
د رب مخ مې دروړی پښتنو پښتو کړئ ټینګه
زه تا ته په ژړا یم، که وم وم که نه وم نه وم
دروغ مې هېڅ زده نه دي، هم ټګي نه شم کولای
پښتون یم په رښتیا یم که وم وم که نه وم نه وم
خبره د زلمو ده چې پښتو ته ځان تکره کړي
زه زوړ یم او بوډا یم که وم وم که نه وم نه وم
غلیمه ورځ به راشي چې له تا سره کتل شي
څرګنده درته وایم، که وم وم که نه وم نه وم
لیلا د مجنون نه کړم ژبه وینځه ستا په مخ کې
مجنون د ستا لیلی یم که وم وم که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړۍ ټولې ښایستې به له پښتو خپلې نه ځار کړم
تر مړینې به همدا یم، که وم وم که نه وم نه وم
پښتو کوکیانه ښه ده په همدې درست ګلستان کې
د دغه بڼ بورا یم، که وم وم که نه وم نه وم
که نه وه پښتونواله او اعمال اسلامي راکې
پیرنګ د اروپا یم، که وم وم که نه وم نه وم
که خوشې کړم پښتو بې پښتوګي کړم زه نن غوره
نن خوشې به بېړا یم، که وم وم که نه وم نه وم
که خوږ ژوندون مې پلورم او ځان وژن بل لپاره
نو پوهې کې سنډا یم که وم وم که نه وم نه وم
په ختټه سپین پښتون یم محمد ګل د قام خادم یم
له ستې نه اریا یم که وم وم که نه وم نه وم.))
(۴: ۵۳-۵۴)

دا شعر وروسته نورو شاعرانو هم پسې تعقیب کړ، د خادم صیب مشهور شعر (شاعر مسلک) هم د همدې شعر په پلوی لیکل شوی:

صحیح لاره به ښایم که وم وم که نه وم نه وم
رښتیا رښتیا به وایم که وم وم که نه وم نه وم
د حق د پیروۍ نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وم وم که نه وم نه وم
ازاد یم زبېږید لی بندګي کولی نشم
بنده د خپل مولا یم که وم وم که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بډو خوشا مندو مې ځان خوښ نه دی چې غټ شم
کـه غـټ یـم خـو همـدا یم کـه وم وم کـه نـه وم نـه وم
چې څوک غـوا ړي څـه سپکه مـې د قـام لـه څـه جهتـه
د ښمـــن د هغــه چایــم کــه وم وم کــه نــه وم نــه وم
پـه ماتـه کشـتۍ سـپوریم طوفانونـه دي پـه مـخ کـې
پـــه د ې لاره یـــې بیـــایم کــه وم وم کــه نــه وم نــه وم
خدمـت د خپلـې ژبـې قـام وطـن زمـا مسلـک دی
پـــه د ې میـــنه بــه پایــم کــه وم وم کــه نــه وم نــه وم.
د نـاز پـه خـوب ویـد ې غـونچې ورو ورو راویښـومه
خـــادم بـــاد د سـبا یـم کـه وم وم، کـه نـه وم نـه وم

وروسته بیا خادم صیب په نورو برخو کې هم د وزیر صیب لاره تعقیب کړه او د هغه په یاد یوه مشاعره کې یې دا نظم ووایه.

د محمد گل خان مومند په یاد د مشاعرې شعر

((عمـر د ې تیـر کړلـو پـه نـره د پښـتو لـه پـاره
اروا د ې لاړلـــه پــــه بــــره د پښــــتو لـــه پــــاره
خلکـو پـه د ې نیمگـړې جـوړې کـړې مـانۍ او چتـې
تـــا د مېړونـــو لار کـــړه غـــوره د پښـــتو لـــه پـــاره
پـه ملیونـو سـرونه خلکـو ځـان لـه پـاره کـړه تېـټ
تـه پـه همـت تېـر شـوې، لـه سـره د پښـتو لـه پـاره
ارزو د ې دا وه چـې پـه قـام کـې شـي سـرونه پیـدا
هـــوډ دی پخپلـــه کـــړو ترســـره د پښـــتو لـــه پـــاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلـه ورګـډ شـولې میـدان تـه چـې پښـتو وګټـې
کلـه ورتېـر شـوې تـر سـنګره د پښـتو لـه پـاره
د پښـتونخوا د بـاغ مالیـاره ! شـه اوچـت لـه خوبـه
بابــا راغلــی لــه خیبــره د پښــتو لــه پــاره
چـې د پـامیر څوکـه یـې غـواړي اباسـیند ورسـره
ورځ ده راغلــې مقــرره د پښــتو لــه پــاره
ځوانان راغونډ دي په مزار دې محمد ګل مومنده !
مشــاعره ده زوروره د پښــتو لــه پــاره
واړه پښـتون ده مـلا تړلـې چـې پښـتو لـوړه شـي
ښــه تقاضــا ده زوروره د پښــتو لــه پــاره
ټینګــه وعــده راســره کړېــده ښــاغلي صــدر
کاشـکې رایـاده یـې شـي غـوره د پښـتو لـه پـاره
خادمــه کلــه بــه جرګــه د پښـتونخوا جـوړه شـي
د پښــتنو د زړه پرهــار لــه بــه دوا جــوړه شــي.))
(۱۲: ۴۱۰-۴۱۱)

په یوه بله خلوریزه کې د محمد ګل خان مومند په باب وایي:

پښتو مینان

داسـې څـوک دی چـې هـر څـه لـه پښـتو ځـار کـړي
محمــد ګــل یــا باچــا خــان یــا صــمد خــان دی
بــل یــو کــس کــه لټــوئ پــه پښــتنو کــې
یــو خــادم دی چــې ولاړ پــه دې میــدان دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷- غازي محمد نادرخان: غازي محمد نادر خان د افغانستان د خپلواکۍ د ګټونکو له جملې څخه دی. د ده په مشري افغاني

لښکرو د جنوبي جبهې په (ټل) چاونۍ کې انګرېزانو ته سخته ماتې ورکړه او همدا ماتې بیا د هغوی د نورو ماتو سبب شوه. غازي نادر خان نه یوازې د ازادۍ د بېرته ګټلو یو سرلښکر و، بلکې کله چې پر افغانستان باندې د غازي امان الله خان د نظام تر سقوط وروسته، د انګرېزانو تر ښکېلاک یو بل بدتر حالت (سقاوي اړو دوړ) حاکم او هېواد له یوه بحران سره مخامخ شو، نو نادر خان یو ځل بیا له همدې جنوبي څخه د هېواد او ولس د نجات لپاره مبارزه پیل کړه، سقاوي اړو دوړ یې ختم کړ او ملک بېرته نورمال حالت ته راوګرځېد. د نادر خان فکر او مبارزې د خادم پر فکر او خیال تاثیر کړی او ده ورته په ولسي فورم کې یو نظم لیکلی دی.

اعلیحضرت محمد نادر شاه ته

((پښتون دې خلاص کړو له زندانه - غازي شاه افغانه

اصیل ازاد وې، ته له فطرته خاص یو وجود وې، جوړ له غیرته
دریاب د الطاف بې پایانه

بیرغ د افغان چې لوړ رپېږي په کارنامو ستا باندې نازېږي
عالي همته عالي شانه

اول دې خلاص کړو له کافرانو بیا دې د لاسه د ناپوهانو
وطن شو ستا په مخ روښانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چا کړي داسې مشکل کارونه درته حیران دې ټول عالمونه

الله په تا شو مهربانه

حلقه به گوش وې د مصطفی ته مخلص بنده وې د پاک الله ته

شوه مشکلات درته اسانه

واړه دې کړلو غاړه په غاړه بدي د منځ زمونږه لاړه

خبر دې کړو له هرې خوانه

تهداو د ټولو کار و موسم شو له هرې خوا مو زړگی راجم شو

په ترقۍ کې شو کوشانه

(خادم) دعا درته د مغفرت کا سوال د ښېگڼې د ټول امت کا

خالي له تمې (طمع) له ریا نه)).

(۱۲: ۴٦٦)

خادم صیب دا ولسي نظم د (۱۳۱۳ل) کال د تلې پر (۷)مه نېټه لیکلی دی. ده د اعلیحضرت نادر خان په باب په نثر کې هم یو شمېر لیکنې کړې دي، د هغه کارنامې یې ستایلي چې د دې بحث د اوږدوالي له امله یې له راوړلو څخه ډډه کوم.

۱۸- سردار محمد داود خان:

سردار محمد داود خان د افغانستان په معاصر تاریخ کې یوه ځلانده څېره ده، دی دوه ځله د صدراعظم او یو ځل د جمهور رییس په توگه دنده ترسره کړې ده. ده د خپل حاکمیت پر مهال افغانستان کې د ابادۍ ډېر زیات کارونه ترسره کړي دي. په افغانستان کې دی د یوه ستر معمار حیثیت لري. د ده لنډ مهالي او اوږدمهالي پلانونه د افغانستان لپاره خورا گټور وو او ان درې څلور لسیزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هم د ده له پلانونو څخه ګټه پورته کېږي. داود خان پر (۱۳۵۲ل) کال د چنګاښ پر (۲٦)مه نېټه شاهي نظام ختم او پر ځای یې جمهوریت اعلان کړ. هغه وخت تر یوې اوږدې سلطني واکمنۍ وروسته د جمهوریت اعلانول د خلکو له هر کلي سره مخ شول. خادم صیب هم د جمهوریت هر کلی وکړ او دا یې د خلکو هیله وبلله. خادم صیب وایي:

داود خاني جمهوریت

جمهوریـــــــــــت و ارزو د خلکـــــــــو
دا لـــــــوی نعمـــــــت و ارزو د خلکـــــو
افغـــان بـــه اوس شـــي، ســـیال د قومونـــو
ملـــــــي نهضـــــــت و، ارزو د خلکـــــــو.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې بیا د جمهوریت ځانګړنې بیانوي او وایي:

جمهوري حکومت

جمهوریـــــــت دی، اختیـــــار د خلکـــــو
چـــې پـــه کـــې نـــه وي، ازار د خلکـــو
چـــې خلـــک یـــې غـــواړي هماغـــه کېـــږي
حکومـــــت نـــــه وي، بـــادار د خلکـــــو.

د جمهوریت وظیفه

وطـــــن خـــــراب دی، جـــــوړول غـــــواړي
ملـــــت وران شـــــوی، رغـــــول غـــــواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغـــــه کـــــانې کــــا ، پــــردي لاســــــونه
پــــــردي لاســـــــونه، لنـــــدول غـــــواړي.

وروسته وروسته چې جمهوریت څخه هم خلک ناهیلي شول، نو خادم صیب بیا یوه بله څلوریزه ولیکله:

د جمهوریت ابتکار

دا یـــو ملـــت و ، پــــردو ټــــوک ټــــوک کـــړ
یــو لــوی کــاروان و ، غلــو شــوک پــه شــوک کــړ
همـــدا یـــو کـــاردی، چـــې کـــول غـــواړي
مـــرد بـــه هغـــه وي، کـــه چـــا یـــو ســـوک کـــړ.

خادم صیب که څه هم د داود خان له افکارو او رغاونیزو ارمانونو څخه متاثر و، خو وروسته یې بیا په جمهوریت کې د دیکتاتورۍ او په دربار کې د غوړه مالۍ له حالته خوښ نه و، خو پر خپل وخت یې د داود خان د جمهوریت تائید کړی دی.

۱۹ - نور محمد تره کی: نور محمد تره کی د افغانستان په معاصرو ادبیاتو کې یوه مطرحه څېره ده، به تېره بیا په نثر لیکنه یا ناول لیکنه کې. تره کي په څلوېښتمو لمریزو کلونو کې (د افغانستان د خلکو دیموکراتیک گوند) تاسیس کړ، تر هغه وړاندې یې پر (۱۳۲٦ل) کال د ویښو زلمیانو غورځنگ به جوړونه کې خپل نقش درلود. ددې غورځنگ په جوړونه کې د تره کي، خادم او رښتین له طرحو گټه پورته شوه. د خلکو دیموکراتیک گوند پر (۱۳۵۷ل) کال د سردار محمد داود خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمهوري نظام ړنګ کړ او پر ځای یې په خپله اصطلاح د افغانستان دیموکراتیک جمهوریت جوړ کړ. دا مهال یو ډول ایډیالوژیک حکومت رامنځته شو چې د خپل مخالف زغمل ورته اسانه کار نه و، خادم صیب چې له نور محمد تره کي او حفیظ الله امین سره یې له کلونو کلونلو راهیسې پېژندل، هغه یې هم د زندان تورو خونو ته وردننه کړ. اختناق تر دې

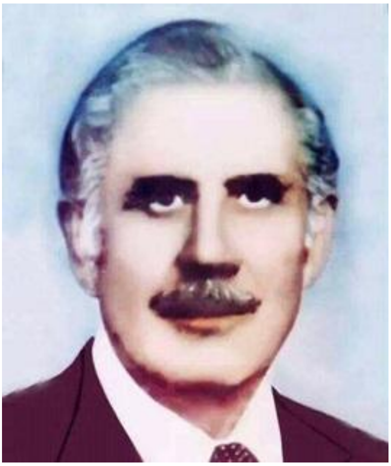

حده زیات شو چې د خادم صیب په شان لوی لیکوال هم د مرګ له ګوابښ سره مخامخ شو. خادم صیب د تره کي د واکمنۍ پر مهال هغه ته یو نظم لیکلی، دا نظم (د افغانستان د خلق رهبر په حضور) نومېږي. د دې نظم له متن او رواني حالته ښکاري چې خادم صیب تر سخت فشار لاندې دی، نو ځکه یې دا نظم لیکلی دی. دا نظم موږ ته دا پیغام راکوي چې ژوند لوړې ژورې لري، نه په کې واکمن په یو حال کې پاتې کېږي او نه په کې ولس، نه سیاستوال او نه هم لیکوال، نو خادم صیب هم د یوه لیکوال په توګه د زمانې ناخوالو ځپلی او دې ډول نظم ته یې مجبور کړی دی. دا نظم په خپل ذات کې د یوې مشخصې دورې د واکمنۍ د زور انځورنه هم کوي.

د افغانستان د خلق د رهبر په حضور

((رهبره وروره زه خادم یمه بادار خو نه یم
که ګناګار یمه نو دومره ګناګار خو نه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ستا خادم نه یم، نو وایه د چا یمه زه
د مرتجع، سرمایه دار او استعمار خو نه یم
شاعر ته تش د کړو سترګو سزا هم ډېره ده
د عتابونو او ناخوالو سزاوار خو نه یم
زه عندلیب یمه پر ګلو مې نغمې ویلې
بدخواد ګل او د باغوان او د ګلزار خو نه یم
پر دغه سمه لار به درومو چې ویستلې ده تا
په زحمتونو کامیابۍ ته رسولې ده تا
دموکراتیکه لاره غوره ده منلې ده موږ
د ده پر ضد هر یو شعار زموږ شعار خو نه دی
چې جوړولی هېڅ یو کار نه شي ورانی کوي تل
داسې سړی زمونږه خپل او زمونږ یار خو نه دی
چې د وطن په غم کې نه وي بد امنې جوړوي
د وطن دوست او غمشریک او خدمتګار خو نه دی
وخت دی چې ودرېږو په نره په رهبر پسې ټول
د بېلتانه او تشتت هم روزګار خو نه دی
خلکو ځانونه په زحمت اسمان ته ورسول
چې ورنه پاتې وو هغه کاروان ته ورسول
(۱۲: ۴۰۲)

اوس نه تره کی شته او نه هم خادم، خو دا نظم د زماني د یوه ترخه انځور په توګه زموږ سترګو ته پروت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰ - موسی شفیق: موسی شفیق د هېواد د نومیالي علمي شخصیت او د پښتو معاصرو ادبیاتو د ویښتیایي بهیر له وتلو څېرو څخه دی. موسی شفیق یو ژور لیکوال، شاعر او سیاستوال و. ده د هېواد د ابادولو لپاره ژور لرلید، لیدلوری او تګلوری درلود. دا تګلوری له ملي او اسلامي فکره رغېدلی و او پر اقتصادي اساساتو یې ډېره لګوله. موسی شفیق د خپل کفایت او درایت له مخې د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه له خوا د خپل لومړي وزیر په توګه غوره شو.

هغه د پښتونستان د ازادۍ لپاره یو ښه دقیق او منظم پلان درلود چې د هېواد اقتصادي ودې ددې پلان زړی جوړاوه. موسی شفیق او خادم صیب دواړه د یوې لسوالۍ (کامې) اوسېدونکي هم وو. د یوه بل له نظره او فکره ښه خبر و او یو پر بل یې فکري اغېزې هم لرلې. استاد خادم د موسی شفیق په نظر حکومت او د هغه وخت حالات په څو څلوریزو کې په ښه ډول ارزولي دي:

د شفیق نظریه

توحید بهتر دی، له افتراقه
ټولنه ښه ده له انفلاقه
پارلمان، حزب، دولت دې یو شي
کار به کاوه شي، بې له نفاقه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شفیق حکومت

مـــــدعا کـــــار ، کـــــه دیموکراســـــي ده؟
مطلـــــب ژونــــدون دی، کـــــه ازادي ده؟
دا ګنګوســـــې وې، نـــــن کابینـــــه کـــــې
څـــه کـــې فایـــده ده، څـــه کـــې ښـــادي ده؟

د شفیق پر حکومت تبصره

یـــــو ویـــــل دا خـــــو کمونیســـــتي ده
بـــــل ویـــــل نـــــه دا ، بـــــورو کراســـــي ده
حکومـــت هـــر رنـــګ، هـــر شـــان کېـــدای شـــي
خـــــولې مـــــاتې شـــــوې، دي ازادي ده.
(۱۲: ۲۵۸-۲۵۹)

استاد خادم په یوه څلوریزه کې د موسی شفیق نظریه په ښه ډول انځور کړې، هغه وایي چې موسی شفیق تر انفلاق او چاودنې د یووالي او پیوستون حالت ډېر ښه ګڼي، مخکې تر دې چې خبره انفلاق ته ورسي، نو تر هغه مخکنی حالت څو ځله ښه دی. شفیق په دې نظر دی که چېرې په یوه دولت یا ټولنه کې ګوندونه، دولت او پارلمان ټول سره لاسونه ورکړي او له نفاقه لاس واخلي، نو د ټولنې د پرمختګ لپاره به لاره اواره شي. موسی شفیق پر داسې یو مهال دا نظریه وړاندې کړې وه چې اکثره سیاسي ډلې ډېرې ګرمې وې، افتراق او انفلاق ته یې لمن وهله، خو نږدې پنځه لسیزې وروسته او نن مونږ عملاً ګورو چې د موسی شفیق نظریه ډېره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګټوره وه. څرنګه چې شفیق پر یوې ولس خوښې اسلامي ولسواکۍ باور درلود، نو ځکه خو د هر چا له خوا یې پر حکومت ډول ډول تورونه پورې کېدل.

۲۱- غلام رحمن جرار: ښاغلی غلام رحمن جرار د پښتو د معاصرو ادبیاتو له مطرحو شاعرانو څخه دی، ده د دېواني شاعرۍ په انډول ولسي شاعري زیاته کړې ده. په ولسي شاعرۍ کې یې هم د (چاربیتې) فورم زیات کارولی دی. د جرار صیب چاربیتي خورا مشهورې دي، پر هر چا اغېز ښندي. خادم صیب د جرار صیب همعصره شاعر و، د ده چاربیتو پرې تاثیر کړی دی، نو ځکه یې د جرار صیب د یوې چاربیتې ځواب ویلی دی. خادم صیب په دې باب وایي:

د جرار جواب

((ښاغلی غلام رحمن (جرار) د کسبه وو په باب یو فکاهی نظم په اتحاد مشرقي کې نشر کړی و دا نظم د ده په جواب کې لیکلی شوی دی.)):

((جراره زما یاره!

شاعره نامداره!

بیان دی د کسبه ؤ په قانون د شعر سم دی

د خوږ ژړونو ملهم دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

لیکن چې ورته ګورم، لوستو باندې یې ښورم
په حقه درته لورم
پوهېږم چې تا کړی په دې شعر کې څه چل دی
زما زړه په تا غل دی

***

کسبه بې شانه ډېر دی		له حدو شماره تېر دی
څه یاد او څه مې هېر دی
په دوی کې زورور عاجز غریب او معتبر شته
بینا او بې بصر شته

***

نیولی دې غریب دی		هېر شوی دی رقیب دی
دا کار د ستا عجیب دی
د حق ځینې خبرې دې پرې ایښې دي له ډاره
شاعره نامداره

***

شاعر چې شاعري کا		زرګر دې زرګري کا
ساحر دې ساحري کا
ورکړی رب قوت دی، د خوږو خوږو خبرو
د لعلو جواهرو

***

تاثیر کوي په زړونو		د ښکلو ښکلو نجونو
مغرورو کبرجنو
دا نور عالم خو څه کوې پرې لوبې شاعران کا
هر څوک پسې ارمان کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

حکمت چې په کې نه وي   دقت چې به کې نه وي
رقت چې په کې نه وي
دا شعر نه دی یاره هسې خوشې کوتې لال دی
بې فیضه قیل و قال دی

***

طامع اوریا کار   حاسد او جفا کار
مداح او بې وقار
لایق د دروند لقب د شاعرۍ نه د ادب دی
مغضوب په دې سبب دی

***

د حق رښتیا بیان   ښکاره ویل عیان
سموالی د جهان
دا کار د شاعرانو ادیبانو د عالم دی
د خوږ زړونو ملهم دی

***

چې څوک لیکي اخبار   ادیب راځي په شمار
نور مه کوه گفتار
که نیت یې په دې کار کې ویښول وي د ملت
د خدای دې وي رحمت

***

که تش گټه د ځان کا   ناحقه پوچ بیان کا
نو خپل ایمان به زیان کا
په خپل ټیټ وضعیت باندې به ځان کاندي ښکه
رذیل به وي بیشکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

قاضي صاحب ته ګوره   په خوا خوا کې یې ښوره
خبره نه کړې سپوره
بېځایه به په تول کې د املوکو چېرې دل شي
مصره به د غزل شي

***

هو، څه وکړې قاضي   ترې زه یمه راضي
قضیه ده...
حاکم یې تحقیقات په دروغه کړي دا یې رایه
لیکلې ده څو ځایه

***

حاکم وایي زه څه کړم   چې دغه بندي نه کړم
نو کار به څنګه وکړم
اصلی جانی خو نشته یا ترې زه یمه بیزاره
شاعره نامداره

***

که ونیوې ما سل   په حق وي که باطل
زه یې ښیم درته چل
چې ونه کړې خبرې د قانون دا یې قانون دی
لیکلی په مضمون دی

***

چې لاړ شي سرمامور ته   یا قوماندان حضور ته
چې ونه ګورې پورته
معقول ځان ښکاره نه کړې چې بیا ونه کړې ارمان
په منځ کې د زندان

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

ته ورمه شې دښمنه! زندان و ته دننه
چې بیا نشته پوښتنه
امید نشته چې دلته به څوک رحم په تا وکړي
شاید زړګی به ښه کړي
***

رښتیا رښتیا به وایو ښه، بد، به په کې ستایو
هر چا و ته یې نمایو
چې نن لا ښه دوره ده په وطن له هره حاله
خبر شه له احواله
***

چې څوک کوي خدمت په صاف ښکلي نیت
د قام و او د ملت
سلام په داسې ویښ زلمو (خادمه) مقدم دی
د خوږ زړونو ملهم دی)) (۱۲: ۴۷۲-۴۷٦)

څرنګه چې د خادم صیب دا چاربیته د جرار صیب د چاربیتې په خواب کې ویل شوې، نو ځکه خو له شکلي پلوه د جرار صیب چاربیتو ته ډېره ورته ده او د هغه شکلي اغېزې پرې محسوسې دي.

۲۲- نصیر خان بلوخ: نصیر بلوخ د بلوڅو یو ملتپال شاعر دی، د پاکستان تر جوړېدو دمخه یې د انګرېزانو او تر هغه وروسته یې د پاکستان د واکمنو پر وړاندې مبارزه کړې ده. استاد خادم د ده ادبي او سیاسي مبارزه تعقیب کړې او کله چې نصیر بلوخ د پاکستاني چارواکو له خوا بندي شو، نو استاد خادم پرې خپل تاثر څرګند کړی او دغه لاندې لیکنه یې پرې کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي

((په دې ورځو کې جرایدو او راډیو ګانو یو خبر خپور کړی چې د هېواد په ادبي محافلو کې یې اضطراب پېښ کړی دی. خبر وایي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر د کوټې اوسېدونکی د پاکستان د حکومت له خوا نیول شوی او بندي شوی دی. د ده د بندي کېدو سبب دا ښودل شوی دی چې د ده په شعرونو کې دازادۍ غوښتلو سپریټ موجود دی او هم دا چې بلوڅ او پښتانه یووالي او اتفاق ته رابولي. خبر وایي چې د دغې حادثې په نسبت د پېښور د مشهور شاعر اجمل خټک تر مشرۍ لاندې دپېښور د ادبي ټولنې (ساهو مرکې) له خوا یوه غونډه شوې وه چې د دغې سیمې ادیبانو، شاعرانو او نورو خلکو په کې ګډون کړی و، غونډې د بلوڅ شاعر نصیر خان په نیول کېدو سخته خواشیني څرګنده کړېده.

خبر دا هم وایي دغه ټولنه چې په یوه درنه مشاعره او د ښاغلي سلیم راز، ښاغلي ایوب صابر، ښاغلي منتظر، ښاغلي قلندر مومند، ښاغلي اجمل خټک، د ټولو شاملینو په نماینده ګۍ له حکومت څخه وغوښتل چې ښاغلی نصیر خان دې سمدستي پرېښودل شي.

زموږ د هېواد ادبي ټولنه د (ساهو مرکې) د غوښتنې په تائید هیله کوي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر دې فوراً ایله کړی شي. ځکه شاعران په قومونو کې داسې دي، لکه په مرغانو کې بلبلې، بلبلې خلک نه بندوي او نه یې په پنجرو کې اچوي، بلبله یوه وړه او کمزورې مرغۍ ده، خو په لویو لویو او غټو غټو مرغانو غوټې کوي او په ټونګو یې وهي. ایا دغه غټ او قوي مرغان نه شي کولی چې په یو ګوزار د بلبلې کار تمام کړي؟ وګورئ! توتکۍ ته هېڅ غوښه خوړونکی مرغه څه نه وایي، ښه نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په وړو وړو مرغیو کې دغومره شرافت او ساهو توب شته نو انساني ټولنې دې ولې ورځخه خالي وي.

په بلبلو او توتکیو کې نور څه شی دي؟ بې له دې چې سحر خېزې دي او د سباوون په روح پروره هوا کې د کایناتو غوږو ته خپلې خوږې او شیریني نغمې اهدا کوي، د ښکلا، ظرافت او جمال پرستۍ شعور د ژوند په ذره ذره کې راښکل شوی دی، نو ایا حیف به نه وي چې د سیاست د زور سره او نا پایداره لوبو لپاره روح نواز شاعر چې د کایناتو د زړه اواز منعکس کوي، بندي، محبوس او ازاد کړی شي. شاعر د حیات په ډګر کې خپله مستقله او جلا وظیفه لري، دی د ښکلا، حسن او ظرافت پسې ګرځي. د ژوند ښایست او استحکام د خلکو خوشالي او نېکمرغي د جامعې سعادت او بهبود د شاعر هدف دی، نو ځکه کېږي که کله د شاعر نغمه د سیاست له ډول سره تصادم وکړي، ایا د رباب اواز ډول ماتولی شي؟ او یا د تنبور ټنګهار د ډول په درزهار غلبه موندلی شي؟ چې نه یې شي موندلی، نو وېره له څه ده؟ د دې نړۍ ټول قومونه او ملتونه د شاعر او ادیب احترام کوي او ناز یې اخلي. تاسو وګورئ اقبال، ټاګور او برنارد شا څه نه دي ویلي، د ګورګي او تولستوی اقوال د ګوندۍ په سیاست برابر وو څه؟ ادب هېڅکله په سیاست نه شي برابرېدی او چې برابر شي، هغه ادب نه دی، بې ادبي ده کوم شعر او ادب چې د حقیقت لاره پرېږدي او د سیاست په لاره روان شي، نو ګمراه شي، شاعر پرېږدئ او ایله یې کړئ، دی ستاسو د ټولو دی، په ده ظلم مه کوئ، ځکه:

د هغوی چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی پر عاشقو ظلم زور دی))

(۱۲۱٦:۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳- سید حسن خان: **سید حسن خان د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره وه. نه یوازې د شاعر او لیکوال په توګه مطرح و، بلکې، سیاسي اوقومي شخصیت هم و، د دې شخصیت فکر او عمل د استاد خادم پر فکر او احساس تاثیر کړی او د هغه پر قبر یې یو نظم لیکلی دی. دا نظم په ټولیز ډول د سید حسن خان د کرکتر انځورګري کوي.**

د سید حسن خان د قبر ډبره

په ادب بانـدې تېرېـږه ای زلمیـه درتـه وایـم
د حرمت او شـرف ځـای دی، زه یـې پـه ګوتـه درتـه ښـایم
دا د خـاورو ډېـرۍ ګـوره پـه کـې لعـل د بدخشـان دی
مـرور ورتـه راغلـي پـه کـې پـروت سـید حسـن خـان دی
د وطـن پـه هـوډ کـې مـړ دی، لـوی پښـتون دی لـوی سـړی دی
لوی عالم دی،لوی شاعر دی،لوی پښتون دی،لوی سړی دی
خولـه یـې ډکـه لـه خنـدا ده، خـو پـه زړه یـې دي غمونـه
د وطـن پـه غـم غمجـن دی چـا تـه نـه وایـي حالونـه
پـه محفـل کـې د یـارانو د ډیـوې غونـدې بلېـږي
پـه هـېڅ وخـت یـوازې نـه دی، پتنګـان پـرې راټـولېږي
پـه خنـدا خنـدا پـه ټوکـو د علـم درسـونه وایـي
د ادب، د سیاسـت او د تـاریخ بابونـه سـتایي
لـوی جنـرال دی لـوی قایـد دی، نېشنلېسـت دی وطنپـال دی
نـه یـې کـور شـته نـه یـې اور شـته مسـافر دی دا یـې حـال دی
د وطـن پـه مینـه مسـت دی لـه هـر څـه نـه بـې پـروا دی
پـه دې مینـه لـه سـرتېر دی، دغـه کـار لـه پیـدا دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوږې ژبې خاوند دی، ښه ملګری ښه اشنا دی
ټوله مینه محبت دی، مهربانه په هرچا دی

***

نه سید دی نه پاچا دی نه د کوم بابا اولاد دی
کلک پښتون دی، مېړنی دی، نر فرزند د پښتونخوا دی
نه منت منې نه عذر، نه یې څوک شي اړولی
دا ولس یو فدایي دی څوک یې نه شي ډاړولی
اشنایانو دی ټکلای خپلو ورونو تېر ابستلی
بې ارزښه خوابدی کړی څوک یې شي پخلا کولی
په زندان کې یې ساه ورکړه نه یې عذر نه فریاد کړ
د همت هېر شوی درس یې دوباره مونږ ته را یاد کړ
وایي خښ مې په ډېران کړئ چې میدان کې شهید نه شوم
څه پروا کېده له مرګه خو افسوس چې سعید نه شوم
ځئ چې غونډه یې شو په قبر ورته ښکته کړو سرونه
لاس یې ښکل کړو پښې یې ښکل کړو ورته و کاندو عذرونه.))
(۱۲: ۲۲۳-۲۲۴)

استاد خادم دا پورته نظم د (۱۳۴۷ل کال د کب پر (۳)مه نېټه لیکلی دی. په دې مثنوي نظم کې یې سید حسن خان ته د خپل عقیدت ترڅنګ د هغه د شخصیت څرنګوالي ته هم نغوته کړې ده.

۲۴- استاد عبدالروف بېنوا: استاد عبدالروف بېنوا هم د پښتو معاصرو ادبیاتو یو مخکښ لیکوال دی. د پښتو پنځو ادبي ستورو له جملې څخه یوه ځلنده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې یې پښتو ادب ته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېرېدونکي خدمتونه کړي. د ادب تاریخ په برخه کې یې هم خورا غنیمت کارونه ترسره کړي دي او په لسګونو عنوانه اثار یې لیکلي دي. (اوسني لیکوال) درې ټوکه یې خوار مهم اثر دی. د استاد بېنوا نظم او نثر دواړه دومره خواږه دي چې څوک یې په لوستلو نه مړېږي. استاد خادم ته هم د استاد بېنوا لیکنو خوند ورکړی، دی د هغه لیکنې د سپرلي سره ګلونه ګڼي او د هغه د پښتو په باب وایي:

د بېنوا پښتو

چې را یاده مې پښتو د بېنوا شي
سره ګلونه د بهار سترګو له را شي
د ادب په بې قدرۍ دا سې خفه شم
خوږین زړګی مې په سلګو کې په ژړا شي

۲۵ - حمزه شینواری:

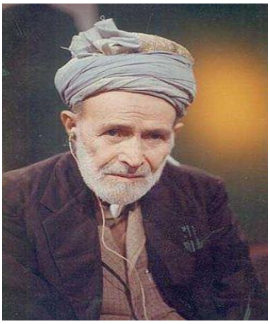

امیر حمزه شینواری د پښتو معاصرو ادبیاتو له سترو لیکوالو او شاعرانو څخه دی، په نظم او نثر دواړو کې یې په لسګونو اثار لیکلي دي. په تېره بیا په نظم کې د نظم په برخه کې یې هم دغزل فورم کې زیاته شاعري کړې ده. ده غزل ته بېخي پښتني رنګ ورکړ او زیات نوښتونه یې په کې راوستل، نو ځکه خو پښتنو لیکوالو ده ته (د غزل بابا) لقب ورکړی دی، ده خپله هم دې ټکي ته اشاره کړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا په اننګو کې د حمزه د وینو سره دي
ته شوې د پښتو غزله ځوان زه دې بابا کړم.

خادم صیب د حمزه بابا کار او هنر ستایلی او دی یې په خپل وخت کې د خیبر د ادب پلار ګڼلی دی. خادم صیب وایي:

امیر حمزه شینواری

چې مین په پښتو ژبه او مسلک دی
چې رښتیا په پښتنو اله باندې کلک دی
د خیبر د ادب پلار امیر حمزه دی
چې یې هر تالیف ددې لارې محک دی

حمزه شینواري هم په خپل وار د استاد خادم، پښتو او پښتونواله ستایلي چې پر خپل ځای ورته اشاره شوې. پښتو، پښتونولي، افغانیت، ملتپالنه او هېوادپالنه د دواړو سترو لیکوالو او شاعرانو د افکارو مشترک ټکي دي.

۲٦- استاد ګل پاچا الفت: **استاد ګل پاچا الفت د پښتو ادب په پنځو ستورو کې یو بل ځلنده ستوری دی. په نثر او نظم دواړو کې یې تر (۵۰) عنوانو بېلابېل مهم او مغتنم اثار لیکلي دي. د الفت شاعري او نثر په معاصره ادبي دوره کې د هر چا ذهن ته وررسېدلي، د ده د اثارو او افکارو په نتیجه کې یو ملایم فکري خوځون رامنځته شوی دی. استاد خادم هم د استاد**

(c) ketabton.com: The Digital Library

الفت رول ستايي، خو د دې ترڅنګ خواشيني هم څرګندوي چې الفت ولې پر سياست اخته شوی دی. استاد خادم وايي:

د الفت شاعري

چې پيدا مو پښتو ژبه کې الفت شو
د پښتو د ښکلا خوب مو حقيقت شو
چا نا مراد کړو د خپل قوم په خدمت کې؟
چې شاعر رانه اخته په سياست شو.

۲۷- پوهاند عبدالحی حبيبي: **پوهاند عبدالحی حبيبي د پښتو معاصرو ادبياتو يوه مطرح څېره او د پښتو ادب له پنځو ځلانده ستورو څخه يو ځلاند ستوری دی. ده په نظم او نثر دواړو کې ګڼ شمېر اثار ليکلي دي.**

په تېره بيا په تاريخ ليکنه، ژبپوهنه او ادبپوهنه کې د ده اثار د زياتې يادونې وړ دي. استاد حبيبي تر (۱۳۵) عنوانو زيات، علمي، څېړنيز او تاريخي اثار ليکلي دي. د پښتو ادب د لرغونې پانګې يوه برخه د همدې استاد د زيار او پلټنې په نتيجه کې ترلاسه شوې ده. (پټه خزانه) او (تذکرة اوليا) او ځينې نور ادبي او تاريخي اثار دده د څېړنو او پلټنو په نتيجه کې رابرسېره شوي دي. استاد حبيبي پر پښتون ولس او پښتو ژبې ډېر حق لري، خو پښتون داسې يو قام دی، هر څومره خدمت يې چې کوې، له ستونزو سره به مخامخېږې. استاد حبيبي هم يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت له ډول ډول ستونزو سره مخامخ شوی. استاد خادم دې ډول ستونزو ته متوجه شوی، نو ځکه یې د استاد حبیبي په باب لیکلي دي:

حبیبي او پښتو

حبیبـــــي پــــه پښـــتو ژبـــه نـــامور شـــو
خـــو اخیـــر لـــه خپلـــه کـــاره لاس پـــه سـر شـــو
خـدای زده کـوم ظـالم سـتومانه پـه خپـل کـار کـړ
د پښـــتو قلـــم یـــې کېښـــود مـــرور شـــو.

خو استاد خادم د استاد حبیبي خدمتونه نه هېروي او وایي چې همدی و چې د پښتو ژبې تاریخ یې عیان کړ .

حبیبي او د پښتو تاریخ

ورک تـــاریخ د پښـــتو ژبـــې یـــې عیـــان کـــړ
حبیبـــــي پـــــه پښـــتو ژبـــه لـــوی احســـان کـــړ
پـــه دې کـــار تـــر هغـــه وختـــه ځورېـــدلو
چـــې پـــه کـــړو خـــدمتونو یـــې پښـــېمان کـــړ

او ورپسې ددې کار په مقابل کې د جهاني د خبرو په باب وایي:

جهاني وایي

راتـــه وایـــي دا جهـــان دې ولـــې جـــوړ کـــړ؟
د پښـــتو ژبـــې کـــاروان دې ولـــې جـــوړ کـــړ؟
چـــې ویـــل مـــو هـــم هغـــه بـــه دې کـــولای
دې کـــاروان لـــره ښـــاروان دې ولـــې جـــوړ کـــړ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۸- سلېمان لایق: ښاغلی سلېمان لایق هم د پښتو معاصرو

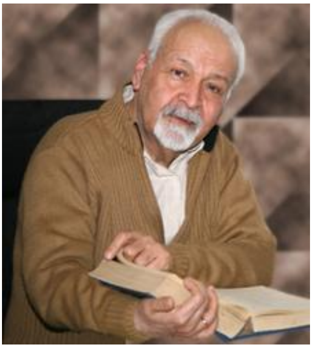

ادبیاتو کې یوه مخکښه او سرکښه څېره ده. ده د پښتو معاصر شعر محتوا ته نوی رنګ ورکړ، هم د فورم او هم یې د مانا له مخې د شعر رنګونه بدل کړل. لایق ګڼ شمېر اثار ولیکل، په تېره بیا په نظم کې د ده اثارو پر ټولنې ژور اغېز وکړ، د لایق انقلابي شاعرۍ له ټکر او پرمختګ سره ګام پر ګام حرکت وکړ او نویو شاعرانو ته یې ذهني فضا خلاصه کړه. استاد خادم، سلېمان لایق هغه وخت د پښتو دخدمت یو لایق زلمی ګڼي او د هغه په باب وایي:

سلیمان لایق

لانـــــدې ځمکـــــه پــــاس اســــمان دی
مــــنځ کــــې پــــروت د پښــــت جهــــان دی
د پښـــــــتو لا یقـــــــان ډ یـــــــر دي
ښــــه زلمــــی یــــې ســــلېمان دی.
د افســــــــوس ده دا خبــــــــره
پــــه پښــــتو نــــا مهربــــان دی

تر لایق وروسته خادم د خپل ځان په باب هم قضاوت کوي او وایي:

خادم څه دی؟

څــــه پوښــــتنه د خــــادم کــــوئ چــــې څــــه دی
پــــه پنجــــره کــــې بنــــدي شــــوی یــــو مرغــــه دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو په کبیره ګناه کې ګیر شو
څوک خبر نه شو چې څنګه دی او څه دی؟

تر دې وروسته بیا د پښتو او پښتنو په باب نظر څرګندوي او د هغو پښتنو یادونه کوي چې له پښتو سره مخالفت ښيي، په دې باب وايي:

پښتانه او د پښتو مخالفت

څوک ناپوه شو څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاتـه و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو دغسې تعین شو

استاد خادم د پښتو د خدمتګارانو وروستۍ نتیجه هم په ګوته کوي او وايي چې څوک پښتو ته کار کوي، نو نتیجه به یې څه وي؟

د پښتو نتیجه

نه پوهاند، نه به رییس، نه به وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا
هو! دا ټول تري جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرګنده د پښتو نه بېزاري کا.

استاد خادم که څه هم دا قطعه له نن (۱۳۹٦ل)کال څخه نږدې پنځوس- شپېته کاله دمخه ویلې، خو که اوس یې هم د خپلې ټولنې پر عیني واقعیتونو تطبیق کړو، نو سل په سلو کې پرې د تطبیق وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹ - سید رسول رسا : سید رسول رسا هم په لسگونو اثار پښتو ژبې ته پرې ایښي دي. (ارمغان خحوشال) یې د اثارو یوه بېلگه ده چې د خوشال بابا دژوند، فن او اثارو په باب په کې هر اړخیز معلومات وړاندې شوي دي. استاد خادم سید رسول او همېش خلیل دواړه په یوه قطعه کې یاد کړي چې وروسته به ورته اشاره وشي.

۳۰ - همېش خلیل: همېش خلیل د پښتو ژبې د دې معاصرې دورې اوچت شاعر، لیکوال او څېړونکی دی. ده په لسگونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار لیکلي او د شعرونو څو ټولگې یې هم چاپ شوې دي. په تذکره لیکنه او د تاریخي متونو په راټولونه کې ده ډېر زیات زیار گاللی دی. دده د چاپ شویو اثارو شمېر لسگونو ته رسېږي. (ورکه خزانه) د ده د نامتو تذکرو له جملې څخه و.

موتي خاوره د وطن به پرې وړنه کړم
که په سر د ځمکې هر وطن ختن شي
که غلیم له ما بري یووړ محبوبې
ستا پړونی دې زما د تن کفن شي

دا او دې ته ورته نور شعرونه د همېش خلیل د هغو شعرونو له جملې څخه دي چې د عوامو او خواصو پر ژبه خواره دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب د دې دواړو لیکوالو او شاعرانو (رسا او همېش) شاعري او لیکوالي په یوه قطعه کې ارزولې ده:

رسا او همېش

د رسا په شاعرۍ او لیکوالۍ کې
چې مې وکتل هم ډار هم ابتکار شته
خو همېش د پښتو ژبې فداکار دی
که رښتیا چېرته پښتو ته فداکار شته.

۳۱- محمد عمر سیماب: **محمد عمر سیماب هم په پښتو معاصره ادبي دوره کې یو مطرح شاعر تېر شوی دی. د ده کلام پر استاد خادم خاص تاثیر کړی دی. کله چې هغه د ناروغۍ پر بستر پروت و، نو خادم صیب ورته ډېر ځورېدلی او دغه ځلوریزه یې ورته لیکلې ده:**

محمد عمر سیماب

په سیماب محمد عمر مې زړه زهیر دي
د خوږې ژبې شاعر مرض کې ګیر دی
قومیت عالي احساس د پښتونوالي
دا شعري نغمه اواز یې د ضمیر دی.

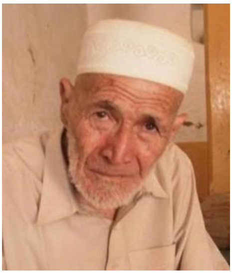

۳۲- مراد شینواری: **مراد شینواری بیا د پښتو ژبې د معاصرې دورې بل مطرح شاعر دی، چې شاعري یې نه یوازې پر خیبر ادبي حوزې خپله اثر ښندلی و، بلکې ټولې پښتونخوا ته یې اغېز رسېدلی و. د مراد شینواري شاعري پر خادم**

(c) ketabton.com: The Digital Library

صیب هم خپل خاص تاثیر کړی و، خادم صیب هغه ان له (دقیقي بلخي) سره چې د غزنویانو په عصر کې د فارسي ژبې یو نومیالی شاعر تېر شوی و، پرتله کړی او وایي، که دقیقي بیا راژوندی شي، نو هم د مراد شعر به وستایي. خادم د مراد شینواري په باب دا څلوریزه پر (۱۳۴۱ل) کال لیکلې ده.

مراد شینواری

ښایسته ګلونه واښول په خیبر کې
کاشکې دا سې ګلان شنه شوای په شېبر کې
د مراد د تاترې شعر به ستایي
دقیقي که بیا ژوندی شي په باختر کې.

۳۳- سېلاب ساپی: سېلاب ساپی بیا د پښتو معاصره شاعرۍ کې یو بل نامتو شاعر تېر شوی، د خادم صیب سیموال هم دی او خوږه شاعري یې هم کړې ده. د سېلاب کوم شعرونه چې د هنرمندانو له خولې ویل شوي، هغه د ټولو افغانانو د خوښې وړ ګرځېدلي دي:

لېونۍ مینې دې اشنا کړم له بیابانه سره
پربېږده چې ګرځم لېونی په غرونو

د سېلاب شعرونه د زړه تل ته لاره پیدا کوي، د ده شاعري د خادم صیب هم خوښه شوې، نو ځکه خو هغه د ښې قریحې خاوند ګڼي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

سېلاب او پښتو

ځـو مره ښـه قريحـه خـداى وركـړه سـېلاب تـه
ځــو قدمــه يــې هــم واخيســـتل پــه لار كـــې
رډې ســـــتر ګې دښـــــمنان د پښـــــتو ژبـــــې
چــې يــې وليــدل ســر ګو مه شــو پــه چــار كـــې.

۳۴- قاضي عطاء الله: قاضي عطا الله خان دمرحوم نصرالله خان دويم زوى و، دعطاالله خان پلار د پېښور د (تاكال) په كلي كې اوسېده او (قاضي)يې كورنى لقب و .

قاضى عطاالله خان شرعي متداول علوم له خپل پلار څخه لوستي وو او ورسره ورسره يې په ښوونځيو كې زده كړه كړې وه، د(۱۹۱۸ع) كال په شاوخوا كې يې دعليګړ له پوهنتون څخه د وكالت (حقوقو) په څانګه كې برى ليك واخيست او تر دې وروسته يې په مردان سيمه كې پر وكالت لاس پورې كړ،خو د وكالت يې لا يونيم كال تير شوى نه و، چې په مغزو كې يې دسياست افكارو وده وموندله.

قاضي عطاالله خان د پښتنو دازادۍ دحق دغوښتلو اوګټلو په لاره كې خورا زيات ربړونه ، تكليفونه ، زيانونه اوجېلونه وګالل، خو دانګريزانو ځاى ناستو ته يې د تسليم سر د يو نرپښتون په شان ښكته نه كړ ، د (۱۹۴۸ ع) كال پر جون مياشت دوروستى ځل له پاره بيا دحيدر آباد سنده سنټرل جېل ته بوتلل شو او ترڅلور كاله بند وروسته په داسې حال كې له جېله دلاهور يو روغتون ته يو وړل شو، چې په ژوند كې يې څه پاتې نه و او دوې درې ورځې وروسته د (۱۹۵۱ ع) كال دفبروري پر (۱۹) مه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳۳۰ هجري شمسي) کال دسلواغې میاشتې په پای کې دنامرادۍ په حال کې وفات شو او دحق غېږې ته ولاړ .

قاضي عطاء الله (د پښتنو تاریخ) مهم اثر هم لیکلی، په جېل کې یې ډېر کتابونه ولیکل، دا کتاب څو ځله چاپ شوی دی. استاد خادم د دغه نومیالي پښتانه له افکارو متاثر شوی او (د شهید قاضي عطاء الله په یاد) په نامه یې دغه لاندې لیکنه پرې کړې ده:

د شهید قاضي عطاء الله په یاد

((د خلقت او پیدایښت په سلسله کې ډېر خلک پیدا کېږي، مګر د خلکو حقیقي خدمتګاران کله کله پیدا کېږي!

په دریاب کې زرګونه او کروړونه ځاځکي لوېږي، مګر کوم یوه په کې شهواره مرغلره شي.

ډېرې مېندې کېنې او زامن راوړي، مګر داسې کله کله پېښېږي چې مور نابغه زوی وزېږوي.

مکتبونو ته ډېر هلکان ځي او علم زده کوي، مګر د علم سره سړیتوب د هر چا نه په برخه کېږي!

دا صحیح ده چې ټول سرونه ماغزه لري، مګر په مغزو کې کامل استعداد د هر چا نه روزي کېږي.

سیندونه او غرونه له کاڼو ډک دي، مګر لعل په بدخشان کې او هغه هم د ځینو کاڼو په سینه کې وي!

هر قوم او هر ملت ډېر سړي لري، مګر د سړو سر یو یا دوه کسه وي، په کاروان او قافله کې لکونه عالم روان وي، ځي، مګر د قافلې سالار هر کس نه شي کېدای!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سړیتوب دعوې هر سړی کوي،مګر هغه سړی چې خلک یې په سړیتوب قانع او قایل شي، هر څوک نه وي!

قاضي عطاء الله مرحوم خو یو سړی و، مګر ښنګه سړی؟

یقیناً قاضي صاحب مرحوم د پښتون ملت صحیح رهنما او خدمتګار و.

دې کې شک نه شته چې د افغان د لوی ټبر او لویې جامعې په منځ کې یې داسې حیثیت درلود، لکه شهواره مرغلره یوه امېل کې!

رښتیا ده چې شهید قاضي د پښتو بابا او پښتني انا رشید او ننګیالی زوی و.

د قاضي صاحب سره علم او عمل، همت او مردانګي، عزم او اراده، قوم پروري او قوم پرستي د کمال په درجه کې موجود وو.

دا لوی شخص، لوی پښتون، د کره مغزو خاوند، د پښتنو سر او د حریت خواهانو د قافلې مشر و.

دده سره پولادي اراده او نه ماتېدونکی عزم او د پښتونولۍ په شرافت کامل ایمان موجود و.

د پښتونستان او خدایي خدمتګارانو په لیډرانو کې د خان بابا مټ بازو او دده د ښه اعتماد ځای و.

افسوس دی چې دښمنانو د ده شخصیت ونه شو زغملای.)) (۲۳: ۱۴۴)

۳۵ - نصر الله حافظ: نصر الله حافظ د پښتو ادبیاتو د ویښتیایي او اوښتیایي دواړو پړاوونو شاعر دی او خوږه شاعري لري. تر (۱۲) زیاتې شعري ټولګې لري، چې اکثره یې چاپ شوي دي او همدارنګه نور ګڼ

(c) ketabton.com: The Digital Library

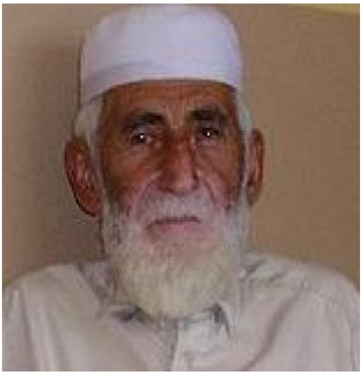

ادبي او څېړنيز اثار. د (شمشاد له هسکې څوکې) د نصر الله حافظ د شعرونو هغه ټولګه ده چې خورا مشهوره ده. نصر الله حافظ او خادم د نږدې يوې زمانې شاعران وو، يو بل سره يې له نږدې پېژندل، پر يو بل يې شاعري خپله خپله اغېزه هم کړې ده. خادم صيب د حافظ شعر ((په غره کې يوه رڼه چينه)) ګڼي او شاعري يې يوه ((ازاده توتکۍ)) چې پر څانګه ناسته وي او ترانې وايي:

د حافظ نصر الله پښتو

د حافظ نصر الله خان شعر مې خوښ دی
لکه پاکه چې چينه غره کې بهېږي
توتکۍ ده بې ازاره ښايستوکې
چې په څانګه باندې ناسته ده وېېږي

۳٦- ولي محمد مخلص: ښاغلی مخلص هم د پښتو معاصرو ادبياتو د ويښتيايي پېر شاعر تېر شوی، د خادم صيب د ژوند له زمانې سره يې ژوند هممهاله و، پر (۱۳۵۲ل) کال د زمري پر (۱۴)مه نېټه، استاد خادم د هغه په ياد يوه مرثيه ويلې. په دې مرثيه کې په ښه ډول د ولي‌محمد خان مخلص د شخصيت انځورنه شوې ده. دا مرثيه په مثنوي فورم کې ويل شوې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ولي محمد خان مخلص په یاد

((شاعره ستا ښکلی صورت مې شو یاد
ستا د مزې ښایسته صحبت مې شو یاد
د کندهار د سیمې ستوری وې ته
په خوارو خلکو باندې سیوری وې ته
رښتیا زهیر وې په ملت باندې
مین د خلکو په خدمت باندې
څومره ازاد و ستا فطرت شاعره
مولا درکړی و قدرت شاعره
طمعه او ډار دي طبیعت کې نه و
ساز شي کار دې په فطرت کې نه و
وې آیینه د پښتنې تولنې
تل به دې کړې د ارتقا خبرنې
کله ولاړ به محافلو کې وې
مصروف د خلکو په روزلو کې وې
کله به ګیر په کار او بار کې شوې
کله ورګډ به په دربار کې شوې
حرص دې وژلی و ازاد شاعره
څکه د خلکو یې په یاد شاعره
هر څه دې کړل، خو د ملت په مینه
نه د پیسې نه د دولت په مینه
په زړه مې ګرځي ستا خوږې خبرې
له مینې ډکې د مزې خبرې
ځان به دې وور کړه د کوچنیانو سره
درونـد لکه غر وې د لویانو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیــــوه د جمعــــې د یـــارانو وې تـــه
تنـــدر پـــه ســـر د مغرضـــانو وې تـــه
ســـتا پـــه ښـــکنځاو کـــې حکمـــت پوښـــلی
و ټولـــو خلکـــو تـــه عبـــرت پوښـــلی
وې د مومنـــــــد او د داود ملګـــــــری
د قـــام د ګټـــې او د ســـود ملګـــری
راتـــه یـــاد بړي ســـتا روان شـــعرونه
د محـــافلو قهرمـــان شـــعرونه
بالفعـــل شـــعر پـــه محفـــل کـــې ویـــل
لـــوړ مطالـــب نظـــم و غـــزل کـــې ویـــل
و ســـتا د طبیعـــي لـــوړ مثـــال شـــاعره
چـــې پکـــې زور وهـــم جمـــال شـــاعره
د خـــدای رحمـــت ســـتا پـــه مـــدفن دې وي
ســـتا پـــه اروا لا پـــه کفـــن دې وي
واخلـــه ســـلام دې د خـــادم مخلصـــه
نـــوم دې ژونـــدی او ســـه دا یـــم مخلصـــه))
(۱۲: ۲۳۰-۲۳۳)

۳۷- سرمحقق عبدالله بختانی خدمتګار: استاد سرمحقق

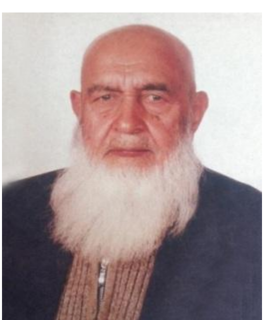

عبدالله بختانی خدمتګار د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه ځلانده او مخکښه څېره ده. ده په نظم او نثر دواړو کې په لسګونو عنوانه مستقل اثار لیکلي دي. د استاد بختاني د ټولو لیکلو اثارو شمېر تر (۷۰) اثارو پورې رسېږي. شاعري یې هم کړې، خو ډېر کار یې په څېړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ادب تاریخ لیکنه یا تذکره لیکنه کې ترسره کړی دی. د پښتو ژبې یو رښتینی خدمتګار دی. د استاد خادم په باب یې هم (د ملي ادب او ژورنالېزم خدمتګار) په نامه یو اثر لیکلی دی. استاد خادم د استاد بختاني کار او زحمت او له پښتو ژبې سره د هغه مینه تشخیص کړې او د هغه په باب وايي:

بختاني او پښتو

بختـــــاني پــــه کـــــار د ژبـــــې ښــــه پــــوهېږي
چـــې دا بـــد حـــال د پښـــتو ګـــوري ځـــورېږي
زړه یــې غــواړي چــې راګـډ شــي پـه میـدان کـې
د اســـــلافو حـــــال چـــــې وګـــــوري ډاربـــــږي.

پښتو ته د خدمت په برخه کې د هر لیکوال په باب د استاد خادم نظر څکه دقیق دی چې استاد خادم خپله هم د روزګار دا تجربې تېرې کړي، نو څکه د استاد حبیبي، استاد بختاني او یا هم کوم بل لیکوال په باب چې څه وايي، له حقیقت او واقعیت سره بشپړ سمون خوري. له استاد بختاني سره د استاد خادم یو شمېر ادبي لیکونه هم تبادله شوي، هم استاد خادم او هم استاد بختاني په ډېرو ځایونو کې د یوه بل یادونه کړې او هغه لیکونه یې هم په خپلو اثارو کې خپاره کړي چې دوی یو بل ته لیکلي دي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو د استاد خادم په باب به د بختاني نظریات په خپله برخه کې راوړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه:

ددې لیکنې په مخکنۍ برخه کې مو د هغو کورنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو، ټولنیزو، سیاسي او ملي شخصیتونو یادونه وکړه چې خپله افغانان وو او په یو نه یو ډول یې استاد خادم له اثارو، افکارو، ټولنیزو او سیاسي کړو څخه متاثر شوی و او هغو ته یې د همدغه تاثر له مخې شعرونه او نظمونه لیکلي او یا یې دهغو پر فکر، شخصیت، اثارو او کړنو لیکنې کړي دي. د دې لیکنې په دې برخه کې غواړو هغه نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه دروپېژنو چې استاد خادم یې اثار او افکار لوستي او پر ده یې خپل تاثیر پرې ایښی، ان یو نیم پرې منفي اغېز هم کړی دی. همدغو اغېزو ته وشعر، نظم او لیکنې په غبرگون ښودلی چې دا دی دلته یې په ترتیب سره وړاندې کوو:

۱- ماکیاولي: (نیکولو ډي برنارډود ماکیاولي) د ایټالیا ډېر نامتو فیلسوف، سیاسي شخصیت، شاعر او لیکوال و، د (۱۴۴۹م) کال د مې پر

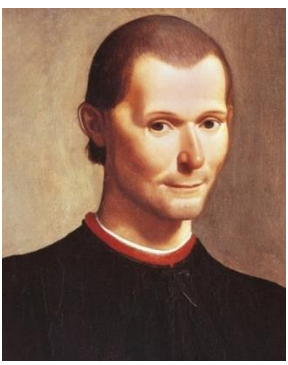

(۳)مه نېټه په فلورانس کې وزېږېد او د (۱۵۲۷م) کال په جون کې ومړ. ماکیاولي، د سیاست، فلسفې او ادبیاتو په برخه کې ډېر کتابونه لیکلي دي. سلطان یا (ټولواک) په نامه یې یو نامتو اثر دی چې د واک د نیونې او ساتنې لارې چارې په گوته کوي. دا اثر د نړۍ په اکثرو ژبو ژباړل شوی، پښتو ته هم (محمد داود حبیبزي) ژباړلی او چاپ شوی دی. د ماکیاولي نظریات په ټوله نړۍ کې خپل پلویان او مخالفان لري. خادم صیب هم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماکیاولي له نظریاتو خبر دی، خو دی یې نړۍ ته په ګټه نه بولي، نو ځکه یې د هغو پر وړاندې غبرګون ښودلی دی. خادم صیب وايي:

ماکیاولېزم

د وخـــــــت وبـــــــا ده، ماکیــــــــاولیزم
تـــــــوره بـــــــلا ده، ماکیــــــــاولیزم
مشـــــــري و قـــــام تــــــه پیغمبـــــري ده
لویــــــــه اغـــــــوا ده، ماکیــــــــاولیزم

ماکیاولیست

چـــې وايـــې یـــو څـــه، عمـــل بـــل څـــه کـــا
پـــه ســـمه لار بانـــدې، هـــم تلـــه نـــه کـــا
پـــــرې خطـــــا نـــــوځې ماکیاولســــــت دی
پـــــه دروغـــــو دربـــــو، خطـــــا ایســــــته کـــــا.

۲- ماکسیم ګورکي: ماکسیم ګورکي د شلمې پېړۍ په پیل کې

د روسیې ستر شاعر و. نه یوازې د روسیې، بلکې د ټولې نړۍ په کچه یو ستر شاعر او لیکوال و. د هغه اثار د نړۍ تر (۵۰) زیاتو ژبو ته ترجمه شوي او د نړۍ په ګوټ ګوټ کې لیکوال او عام خلک ترې متاثر شوي دي. (مور) د ماکسیم ګورکي هغه ناول دی چې نړیوال شهکار ګڼل کېږي او په نړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خورا مشهور دی. ګورکي د لوړ اخلاقي ایډیال په لټه کې و او ستر انساني ارزښتونه یې پالل. استاد خادم د ګورکي له اثارو الهام اخیستی، د هغه شخصیت پرې تاثیر کړی او هغه یې په یو لوړ او خواږه نظم کې ترسیم کړی دی:

ماکیسم ګورکي

ای د نــــوي ادب پـــــلاره، ای ازاده قلنـــــدره !
ای د روس د خـــاوری زویـــه، ای انســـانه منـــوره
هغـه خـاوره وه لا جګـه چـې یـې تـا غونـدې پیـدا کـړ
تـا بیـرغ د قـام اوچـت کـړ، لـه دې خـاورې نـه تـر نمـره
فکـر جـګ لـه اقتصـاد شـي، حکیمـانو وو ویلـي
تـــا وطـــن ثـــروتمن کـــړ د خپـــل فکـــر لـــه ثمـــره
د دې ځمکـې پـه ښیتهـوالي د رحمـت بـاران پـه کـارو
د انســـان لـــه انحطاطـــه ژړېـــدلې بـــه شـــیبره
د هـوس پـه دام کـې ګیـر و، د ادب مارغـه اسـیرو
تـا پنجـره کـړه ورتـه ببرتـه چـې تـرې والـوزي پـه بـره
د سـاقي لاس کـې شـراب وو د مظلـوم د زړه د وینـو
دا پیـالې بـه هـر چـا څښـلې بې لـه خـوف او لـه خطـره
غریـب ډوب و پـه خولـو کـې هـېڅ خبـر نـه و لـه ځانـه
نـه خبـر و لـه جهانـه، نـه لـه خیـر او نـه لـه شـره
د شـــرف قبـــایې ګـــرو وه پـــه دکـــان د ســـوداګرو
د یـــوې مـــړۍ د پـــاره تېرېـــدلو بـــه لـــه ســـره
د حســـد پـــه ویرانـــه کـې لاره وره کـه وه لـه عشـقه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه وره کې چې چينه شي په ترخه ځمکه بنجره
په صهبا د زندګۍ کې سره شراب د دښمنۍ وو
په صحنه د دې جهان کې نيکي نه وه بې له شره
فلسفه وه نا اميده له نېکۍ او سعادته
په نهاد د دې بشر کې يې بدي ليده مضمره
دا خو ته وې چې انسان دې د معشوق په صورت وليد
د دوستۍ د طفل پلاره په ليکوالو کې بهتره
زه څه و وايم چې څه وې خو دا وايم چې انسان وې
په انسان باندې مين شوې، دغه مينه دې کړه غوره
ته د مينې راهنما وې، ته د دې تياري رڼا وې
اى د روس د خاورې زويه اى د نوي ژوند رهبره
د ګورکي خاورې ته يوسه د خادم سلام د مينې
اى سبا سبک خرامه اى د مينې پيغامبره.
(۱۲: ۱۳۲-۱۳۷)

استاد خادم پورتنی نظم د (۱۳۵۵ل) کال، د کب پر (۲۲)مه نېټه ليکلی دی. خادم صيب پر پورتني نظم سربېره د ګورکي ځينې منثور اثار هم ژباړلي او د دې ترځنګ يې د هغه په باب ځينې ليکنې هم کړې دي، چې د ليکنې د زيات غځېدو له کبله ورڅخه تېرېږو.

۳- مصطفی کمال اتاترک: مصطفی کمال پاشا د (۱۸۸۱م) د مې پر (۱۸)مه نېټه زېږېدلی او د (۱۹۳۸م) کال د نومبر پر (۱۰)مه نېټه وفات شوی دی. ده د ترکيې د استقلال لپاره مبارزه وکړه او د ترکيې جمهوريت اساس يې کېښود، ترکانو د ده خدمتونه، مبارزې او هلې ځلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وستایلې او ده ته يې اتاتورک (د ترکانو پلار) لقب ورکړ. مصطفی کمال اتا ترک پر ترکيې باندې د (۱۵) کلنې واکمنۍ په بهير کې ترکيې ته ډېر خدمتونه وکړل، د هغه مبارزې، فکر او د حکومتولۍ طرز د يو زيات شمېر نړېوالو پر اذهانو تاثير وکړ او هغه د يو نړېوال مبارز په توگه مطرح شو. مصطفی کمال له افغانستان سره ځانگړې مينه درلودله او غازي امان الله خان ته يې د ملگرتيا او

دوستۍ لاس ورکړی و. دواړو مشرانو له انگرېزي ښکېلاکه د خپلو هېوادونو د ژغورنې بريمنه تجربه لرله. د اتا تورک افکارو او نظرياتو د استاد خادم پر فکر هم خپل تاثير پرې ايښی و. استاد خادم د اتا تورک د افکارو له جملې څخه د هغه يو تقرير ته اشاره کوي. ده دې وينا ته ده (د کمال اتا تورک يو تقرير) نوم ورکړی او دا يې په خپلو اثارو کې خوندي کړې ده.

د کمال اتاتورک يو تقرير

((کمال اتا تورک په خپله يوه وينا کې وويل: يوه زمانه وه چې ما به ډېر کتابونه لوستل، غرض مې دا و چې د دنيا لوی لوی مفکرين او فلسفيان د ژوند متعلق څه وايي؟

بعضې فلسفيان چې په ژوند کې په هر لور تياره ويني وايي چې زموږ هستي نيست ده، زموږ له پاره د دنيا په عارض ژوند کې هېڅ قسمه خوشحالۍ نشته، خو ځينې نورو هوښيارانو خلکو د ژوند متعلق په بل شان اظهار کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغوی وایي، که د ژوند انجام نشت دی، نو دا د نا امېدۍ خبره نه ده، ځومره پورې چې موږ ژوندي یو خپل ژوند په خوشحالۍ او په خندا تېرول په کار دي.

زه په خپله د ژوند دا وروستی مفهوم خوښوم، البته د ژوند د تېرولو طریقه زما خپله ده.

زما خیال دی چې هغه سړی ډېر بد قسمت دی، ځوک چې خیال کوي چې د انسان د ټول ژوند داورمدار په ما موقوف دی یعنې نور خلق دې ما د پاره ژوند وکړي.

دا ظاهره ده چې د دې سړي انفرادي ژوند به ډېر ژر تباه شي، خپل ځان هېرول او د موجوده او د راتلونکي نسل د پاره تعمیري کار کول په اصلي معنی کې د خوشالۍ د حصول لومړی راز دی.

د عقل او هوش خاوند په مدعا پوهېدی شي چې په ژوند کې د پوره پوره خوشالۍ د حاصلولو بېشک او بېشک چې بس یوه طریقه ده او هغه دا چې سړی د راتلونکي نسل د عزت او خوشالۍ حاصلولو د پاره ژوند تېر کړي.

کوم سړی چې په ژوند کې له دې قسمه رویه اختیار کړي، نو هغه دې هېچرې د ځان نه دا نه پوښتي چې آیا هغه راتلونکي نسلونه چې د چا د ښېګڼې د پاره ما په ځان شپه او ورځ یوه کړې ده، زما په ښو به قایل وي او که نه زما د کار قدر به ونه کړي؟ زما خیال دی چې ټولو کې خوش قسمته خلق هغه دي چې خپله زرینه کارنامه او ښه اعمال د راتلونکي نسل د نظر نه پټ ساتي، ځکه چې د خپل نوم ناموس لپاره د قوم او د وطن خدمت کول د خوشحالۍ سبب نه شي جوړېدای. البته هر سړي ته د څه کار په کولو کې خوشالي حاصلېږي، ځینې خلکو ته باغباني خوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورکوي، ځینې نورو ته مالیاري او ګلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشحالۍ باعث وي. کوم سړی چې د شوق او خوشحالۍ لپاره ګلونه کري او پالي يې، هغه ته ګلونه نور څه ورکوي؟ خو صرف ګلونه کرل او پالل او هغو ته کتل د هغه د خوشالۍ سبب وي. دغه شان چې کوم خلک د خلکو د پاللو مالیاري په سر اخلي، نو هغو ته په کار دي چې د ګلونو د مالیار د ذهنیت په مطابق خپل کار وکړي، صرف دغه قسم خلک د خپل وطن او قوم په اصلي معنی کې خدمت کولی شي، د نامه او شهرت او د مالي مفاد او د ذاتي عهدو خواهشمند خود غرضه دي. د قوم خادم نه دی، څوک چې خپلې خوشالۍ او خپل مفاد ته د قوم او د وطن په خوشالۍ ترجیح ورکوي او خپله خوشالي ورله د قوم د خوشالۍ نه زیاته مرغوبه ښکاري، نو داسې خلک که هډو د قوم خانان هم شي، نو هیڅ د کار خلک نه وي.

او داسې خلک هم څوک چې ځان ته ډېر قیمت ورکوي او د هغو خیال وي چې د وطن او د قوم د مفاد او د خوشالۍ مکان د هغوی په سر ټینګ دی، په حقیقي معنی کې د قوم او وطن د مفاد سبب نه شي جوړېدای، صرف هغه خلک څوک چې خپل ژوند د راتلونکو نسلونو، مفاد او خوشالۍ لپاره وقف کړي او ځان په لیس بشی شمار کړي په اصلي معنی کې د خپل نسل خدمت کولی شي.

دا یوه لویه غلطي ده، که یو قومي کارکن خیال کوي چې د قوم د ترقۍ او مفاد بوټي چې د هغه په لاس زرغون شوي دي، د هغه د ژوند نه پسته به بې خصمانې پاتې شي او وچ به شي، د روغ نیتي سړي د لاسه لګېدلي بوټي د زمانې د حوادثو باد بارانونه او طوفانونه نه شي بادولی، هغه همېش او همېش شنه ولاړ وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر اوسه پورې ما په یو نسل کې د یو فرد د اوسېدو په طریقه بحث کولو، خو نن ورځ د دنیا د ترقۍ او د اتحاد رخ نه معلومېږي چې د ځمکې د مختلفو تېو اوسېدونکي ټول کوښښ کوي چې یو بل سره د ورورولۍ او د اتحاد خپلوي وساتي، په دې سبب سړي ته په کار دي چې د خپل قوم د ترقۍ او د مفاد د خیال سره د نورې دنیا د ترقۍ او د امن خیال هم ولري، نن ورځ د دنیا د ټولو هوښیارو خلکو دا خیال دی چې د دنیا د ټولو اقوامو د امن او خوشحالۍ ساتل یو مبارک خیال دی او په حقیقت کې دا د خپل وطن د خلکو د خدمت یوه بله طریقه ده. که د دنیا د مختلفو قومونو تر منځ د امن، اتحاد او ښه سلوک رشته او خپلوي قایمه نه وي، نو یو قوم ځان ته امن او خوشحالي نه شي حاصلولی، د دې لپاره د خپل قوم د محبت په خاطر زه د دنیا د نورو قومونو سره هم د اتحاد او اتفاق رشته ساتم.

د یو قوم رښتینی مشر همېشه هیله لري چې د خپل قوم د تعمیر په خیال کې یوه نمایانه حصه واخلي، خو هغه هېچرې دا نه غواړي چې د نورو قومونو په تعمیري کار کې خلل انداز شي، د دنیا د واقعاتو نه ظاهره ده چې یو افت یا بلا چې په یو قوم نازله شي، اکثره نور قومونه هم په مصیبت کې واچوي. د انسان ژوند لکه د یو جسم غوندې دی، د دنیا قومونه د یو جسم اندامونه دي چې د جسم یو اندام نقصاني شي، نو ټول جسم نقصاني شي.

(ترک) او د هغوی دوستان نن د خدای (ج) په فضل سره په طاقت کې دي او په خپلو پښو درېدای شي، موږ له هېچا نه هېڅ قسمه طمع نه لرو، په دې وجه موږ ته موقع ده چې د دنیا په واقعاتو سړه سینه غور وکړو. موږ په هغه خلکو کې نه یو چې په ډکه خوله وایي چې د دنیا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغې حصې کې یا دغې حصه کې که بې قراري ده، یا جنګ دی، یا جګړه ده، نو زموږ پرې څه؟

د دنیا په هره حصه کې چې بد امني پیدا شي، نو هغې ته دومره توجه کول په کار دي، لکه څنګه چې د سړي په خپل وطن کې ګړبړ وي، دا یو داسې اصول دي چې د دنیا قومونه او د دنیا حکومتونه د خود غرضۍ نه خلاصولی شي.

د سړي اول فرض خپل کور جوړول دي، چې خپل کور جوړ شي، نو بیا د ټولې نړۍ د کور جوړولو فکر په کار دی.)) (۲۴: ۶۳۱-۶۳۲)

د کمال اتا تورک افکارو او کرکتر د استاد خادم پر افکارو دومره تاثیر کړی و چې کله هم مصطفی کمال وفات شو، نو استاد خادم یې پر مرګ مرثیه وویل، دا مرثیه دا ده:

د مصطفی کمال مرثیه

خدای په مشرق باندې ببښکه امتحان کړلو
داسې صورت یې د بلا ورته عیان کړلو
نمر پرېواته له خوا یې وازه خوله مشرق ته کړله
لکۍ یې تاوه په کې ګیر یې ټول جهان کړلو
یوه په مځکه بله شونډه یې وه تر غرونو جګه
یوه مرۍ به یې مملکت په یوه آن کړلو
دوزخ د نس یې و له تیږو او قومونو نه ډک
له مصیبته به هر یو شور فغان کړلو
شپاړس مرېو باندې، کله تسلي کېدله
په اشتها یې نیت د ستورو د اسمان کړلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نمر خاته لور ته راتلله په بندر د سویز
وچې لندې به طاعت یې په ښه شان کړلو
مشرق له ځانه بېخبره و د مړي په شان
غم یې د دین او د دنیا او نه د ځان کړلو
توتې توتې د جهالت او د نفاق په توره
نه یې زګېروي نه د جوړوالي یې ارمان کړلو
د شخصیاتو، خرافاتو، په زنځیر تړلې
نه یې د ژوند وینې رګونو کې دوران کړلو
مریض پر کاله و توره شپه بلا یې راغله په سر
نجات هر ګوره له قدرته و د عقل بهر

***

په پورته غاړه ناڅاپي سپینه رڼا شوله
ورسره سمه د محشر غوندې غوغا شوله
دوړې، ګردونه، بربښناګانې ډزهار کې
یوه یوه په کې رمباړه د بلا شوله
ښکاره په دې منځ کې یو ځوان شو ملا تړلې ولاړ
چې په لیدو یې په حیرت واړه دنیا شوله
وبستلې توره په ښي لاس کې یې بلکونه کوي
ګس کې یې ښکلې سیاسي رنګې همسا شوله
په دې همسا باندې عجب ډول کارونه کوي
ګویا دغه یې هرې خوا سره وینا شوله
کله به، یې مخ کړلو بلا ته په څه ډول سره
چې ترېنه پورته به زوړونه واویلا شوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده بــه ځــواب پــه خپلــه تــوره د حملــې کولــو
بیـا بـه یـې زر مخـه مشـرق تـه پـه خنـدا شـوله
وی بـه یـې پورتـه شـه چې د پـو د استعمار راغـی
چـاره کــوه زنــدګي ســخته نــن ســبا شــوله
لمـن یـې لو یـه ترېنـه لانـدې د زمریـانو بچـي
پـه دوی یـې ډېـره خواخـوږي مینـه رښـتیا شـوله
د شـرق کمـال د تورکـو پـلار و مصـطفی دا ځـوان
پـه کامیـابۍ ځي نـن پـه لـوري د عقبـی دا ځـوان

***

ښه عمـارت د شـرق و غـرب منځ کې ودان کـه تـا
پــه بــل رقــم دې نــوی دور د اســمان کــه تــا
تــالا والا مشــرق مثــال د قربــانۍ غوښــتلو
پــه ښــه مېړانــه ســره پــاس دا امتحــان کــه تــا
د ملیــت اســاس دې وښــودو مشــرق تــه خپلــه
نــورو تــه تــګ د دغــه لارې ښــه اســان کــه تــا
د لـوی عفریتـه سـره مـخ شـوې پـه لرګـي او تـوره
پـه څـه حکمـت سـره تـر لاس ترېنـه میـدان کـه تـا
خــدمت دې وکړلــو د قــوم پــه مېړانــه ســره
ملـت د ترکـو ګروېـده د خپـل احسـان کـه تـا
څـاروي یـو یـو وو ترهېـدلي لـه لېوانـو څخـه
پـه کوښښـونو سـره جـوړ ترېنـه کـاروان کـه تـا
سـم دې ملـت کـړ د سـیالانو لـه عالمـه سـره
تـر سـر پـه تـوره د زخمـي زړګـي ارمـان کـه تـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیاره د جهل دې بهر کړه له وطنه څخه
وطن په علم و معرفت سره روښان که تا
فداکاري دا هسې ښایي له مردانو سره
خپل خاصیت په ملیت باندې قربان که تا
د ترکو پلاره ستا په غم مو سترګې سرې دي نن
په بېلتانه دې د مشرق نارې سورې دي نن))
(۱۲: ۵۰۳-۵۰۵)

استاد خادم دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال په لیندۍ میاشت کې لیکلی دی. پر همدې کال اتاتورک له نړۍ سترګې پټې کړې. استاد خادم په پورتني نظم کې د مصطفی کمال اتا تورک، فکر، مبارزه او پر نورې نړۍ، په تېره بیا پر اسلامي ټولنې د هغه تاثیرات په ښه ډول انځور کړي دي.

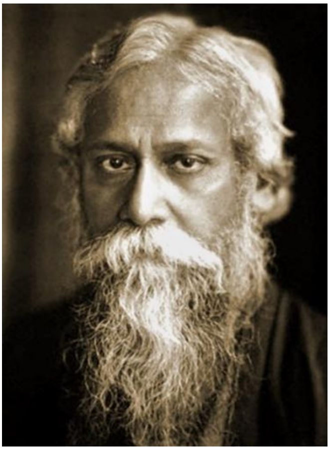

۴- رابندرنات ټاګور: د هند د نیمې وچې لوی لیکوال او شاعر دی. نه یوازې د لوی هند لوی شاعر ګڼل کېږي، بلکې د ختیزې نړۍ د شاعرۍ یو لوی استازی هم دی.

ټاګور ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د نړۍ په ډېرو معتبرو ژبو ژباړل شوي دي. په پښتو کې هم د ټاګور اثار ژباړل شوي. (تاج) او (ګیتانجلي) د ټاګور دوه مهم اثار دي چې پښتو ته ژباړل شوي. د (تاج) اثر مهم کرکترونه پښتانه افغانان دي، چې ټاګور د خپلو اثارو لپاره غوره کړي دي. د ټاګور اثار نه یوازې د شرقي ټولنې غوره اثار دي، بلکې نړیوال ادبي میراث هم ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. (گيتانجلي) د ټاګور مشهور اثر د نوبل نړیواله ادبي جايزه اخيستې ده. د ټاګور له اشعارو او اثارو څخه اکثره افغان ليکوال اشنا دي او ځينې ترې په مستقيم او نا مستقيم ډول متاثره هم دي. استاد خادم هم يو له هغو ليکوالو څخه و چې د خپلې ليکوالۍ او مطالعې له پيله يې د ټاګور او علامه اقبال له اثارو تاثر اخيستی دی استاد بېنوا، خپله استاد خادم او ځينو نورو ليکوالو هم دې تاثر ته اشاره کړې ده. استاد خادم د ټاګور ځينې لنډې ليکنې راژباړلي چې د ټاګور افکار د يوه عمومي تصوير په توګه يې يو څو بېلګې دلته وړاندې کوو:

زما نغمې!

((ما په ټول ژوند کې ستا د موندلو کوښښ په نغمو سره وکړ، دغه نغمې وې چې زه يې در په در وګرځولم او دغه نغمې وې چې د دوی په مدد ما د خپلې دنيا په تلاش او احساس کې ته، خپل څلور واړه خوا موندلې!

هغه څه چې کله ما زده کړل هغه دغه نغمې وې چې دوی ما ته دا راوښودل! دوی پټې لیارې راته ښرته کړې، دوی د زړه په افق کې راته ډېر ستوري راوځېژول، دوی ټوله ورځ ما ته د مسرت او غم د رازونو په طرف لارښودنه کوله او ماښام يې د سفر د ختم په وخت کې زه دا د کوم محل درشايي ته راوستم؟

د سفر تياری

ما ته رخصت راکړی شوی دی ای ورونو! ما ته په مخه ښه ووايئ، زه تاسو ټولو ته سلام کوم او روانېږم! دغه دی د دروازو ټولې کنجيګانې

(c) ketabton.com: The Digital Library

درکوم او د خپل مکان، د ټولو اینده دعوو نه ابرا کوم، اوس زه له تاسې څخه تش د مهربانۍ د وروستیو الفاظو د اورېدو په امید یم!

مونږ او تاسې ډېره موده همسایه وو، لېکن ما ته همېشه د هغې نه زیات عوض راورسېد څومره چې ما ورکړل. اوس ورځ تمامه شوه او هغه ډیوه چې زما تیاره گوټ به یې رڼا کاوه مړه شوه، د طلب پیغام راغلی دی او اوس زه سفر ته تیار یم.

یوه پوښتنه

د دنیا په دې لوی جشن کې ما ته هم زیری رارسېدلی دی، ځکه زه خوشاله یم، زما سترگو ولیدل، زما غوږونو واورېدل.

په دې جشن کې ساز غږول ما ته سپارل شوي دي، هغه څه چې ما کولی شوه، ومې کړل!

زه اوس دا پوښتنه کوم چې تر اوسه گوندې هغه وخت په دې راغلی چې زه دننه درشم، ستا صورت وگورم او خپل غلی سلام ستا په حضور کې تقدیم کړم!!!

وروستۍ ورځې

زه پوهېږم ورځ به راشي چې د دې دنیا نظاره ما لپاره تمامه شي او ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

لېکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر راخېژي او ساعتونه به د دریاب د چپو غوندې د غم او ښادۍ حساب کوي او موجونه به وهي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه چې کوم وخت د خپلو لمحو د دغه انجام فکر کوم، نو د دغه لمحو پرده وشلېږي او زه د مرگ په رڼا کې ستا دنیا او د هغسې بې انتها خزانو ته گورم، د هغې یو ډېر حقیر څیز هم بېمثله او د هغې ډېر ذلیل ژوند هم بې بها دی!

هغه شیونه چې د هغو بېکاره ارزو ما کوله او هغه شیونه چې ما ته ورسېدل هغه ټول پرېږده! ما ته یوازې په هغه حقیقي څیزونو قبضه راکړه چې هغه ما تل پرېښي او غورځولي مې دي!

د ژوندون مبارزه

هر کله چې محاربین ړومبی ځل د خپل څښتن له ځایه راغلل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړی و؟ د هغوی زغرې چېرته وې؟ د هغوی وسلې کوم ځای وې؟

هغوی غریب او بېکسه ښکارېدل، کوم وخت چې د خپل بادار له ځایه راوواته، نو د غشو باران پرې وشو! هر کله چې د خپل بادار کور ته بیا لاړل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړ؟ هغوی تورې وغورځولې، غشي او لیندۍ یې کېښودل، صلح د هغو په وچولو کې ځلېده، هغوی د خپل ژوندانه نحوې تر شا پرېښودې، څه وخت چې د خپل بادار ځای ته بېرته لاړل!

زما دعا

ای زما خاونده، زه له تا څخه دا غواړم چې زما له زړه څخه د افلاس بنیاد وباسه! ما ته دا قوت راکړه چې د ژوند د ترخو او خوږو برداشت اسانۍ سره وکړی شم!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما ته دا قوت راکړه چې بې وزلي له زړه ونه باسم او خپل سر د کوم گستاخ قوت په مخکې ټیټ نه کړم!

ما ته دا قوت راکړه چې خپل ځان له روزمره رذایلو څخه پورته وساتم! او ما ته دا قوت راکړه چې خپل قوت له مینې سره ستا رضا ته وسپارم!

زه شرمېږم

د ملاقات ټاکلي ځای ته د تلو لپاره ما ټوله لیاره یوازې قطع کړه، لېکن دا څوک دی چې په دې چوپه تیاره کې ما سره روان دی؟

زه ورنه د بچ کېدو لپاره لاره پرېږدم، خو نه یې شم پرېښودای!

هغه په خپل متکبرانه رفتار کې خاورې الوزوي، ځي. هغه خپل جگ اواز زما د هر یو لفظ سره یو ځای کوي! ای باداره! دا زما خپل مختصر وجود دی، دی خو نه شرمېږي، لېکن له ده سره ستا دربار ته په رسېدلو زه شرمېږم!

شاه جهان

ای د تاج و تخت خاوند شاه جهانه!

تا ته معلومه ده چې د زمانې تېز توپان جاري دی، حسن، زنده گي، عزت، شهرت او دولت هر څه له ځانه سره وړي!

لېکن ستا د زړه درد؟

آه، شهنشاها! ستا دا ارمان و چې ستا د زړه درد تل باقي پاتې شي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا سلطنت چې په خپل استحکام کې د فولادو نه هم زيات محکم و، که چېرې دغه سلطنت د لمر د لوېدو د منظرې غوندې د فراموشۍ د دروند خوب د تيارې سره يو ځای ولاړ شي، نو لاړ دې شي کنه.

مگر ای شهنشاها! ستا دا ارزو وه چې ستا د زړه درد همېشه د يوې لوړې نور افشانې شغلې په شان اسمان د خپل درد په لمبه روښانه او دردمن کړي!

ستا دا ارمان و!

ستا جاه جلال، ستا عظيم الشان سلطنت، ستا د لويې د پادشاهۍ، دبدبه چې ددې دنيا په اسمان په لعل، زمرد، عقيق او الماسو باندې دجړاو شوي محير العقولې قوس فرح غوندې خپره شوې وه، که هغه شان او شوکت د عدم په ويرانه کې ورک او فناء شي، نو شي دې کنه!

آه! پاتې دې شي.

د زمانې په مخ ستا له سترگو لوېدلې

د اوښکې مرغلره مجلا او روښانه تاج محل.

های د انسان بې واکه زړه!

په وارو وارو د ورمېږ اړولو کتلو فرصت چېرته دی؟

وخت يو رنگ د ژوندانه په تېز سېلاب کې بهېږي!

ددې دنيا له ډېرو دمه ځايونو څخه ته تېرېږې!

له يوه ځايه ته پېټی اخلې، په بل ځای کې يې ږدې!

له ښکته چې کوم وخت د پسرلي باد په شرنگهار رادرومي، ستا د باغ پر هر کونج گرځي، ناڅي او نغمې وايي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسرلی چې هر کله ستا باغ ته د ګلانو د یو سېلاب په شان راشي، بیا کوم وخت چې په ماښام کې شپون خپلې رمې کلي ته راولي، نو د مال له پښو نه پورته شوی ګرد د ماښام له تیارې سره یو ځای کېږي، نو ګوره!

د پسرلي ټوله حسن افریني هم ورو ورو له ځښورو سره ګډېږي!

ګلان مړاوي شي، ورژېږي!

د وخت او زمانې ډېل نه شته؟

بیا پرځې ته د ډکو شپو وخت راځي

نو ستا په باغ کې پسرلی خپل کمال ته رسېدلی دی او بیا هر کله چې د ورېځو ټوکرۍ د سپینو سپینو پاغوندو په شان په اسمان کې سرګردانه ګرځي، نو ښایي چې د دغه وخت دا د اوښکو ډکې ډکې لمنې د چا په مزار د نذر د مرغلرو په شان نثار کړې وي!

های! د انسان بېواکه زړه!

های! ستا انتخاب!

دا هر څه به د ورځې په تمامېدو، دلته د لارې په غاړه پاتې شي! وخت نشته، فرصت نه شته، د زمانې مهلت نه شته،

ای د بادشاهۍ د تاج خاونده!

کوم وخت چې تا په خپل ناقراره زړه کې فکر کړی و او تا دا ارزو کړې وه چې له زمانې زړه ته د حسن نذرانه ورکړم او خپل یې کړم!

واه تا دغه نذر او دغه تحفه څومره ښکلې تیاره کړه، مرګ چې د شکل او صورت نه مبرا دی، تا هغه ته بې زواله مجسم ښایست ور وبښه.

واه! تا دا څومره دلفرېب وګرځاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېکن آه! د اوښکو تویولو لپاره زما فرست ورکوې، د ژړا لپاره مهلت نه شته!

نو ځکه تا خپلې نه ټینګېدونکې اوښکې د مرمرین سکوت په جال کې بندې کړې، کېدې ښودلې!

د دې اسمان نه لاندې، د سپوږمۍ په غلې عبادت ګاه کې،

چې تا خپله محبوبا په کوم نامه ورو ورو په خپل زړه کې يادوله

هغه نوم او د هغې انګازه نن د هر چا په غوږو کې انعکاس کوي!

ای لویه بادشاه، ای شاعره، هغه ستا د زړه د ارزو تصویر د چا د دلربا حسن یادوي؟

په دې عظیم الشان، تمام اطمینان

مرمرینه مجسمې باقي پاتې دی

دا ستا استازی،

دا بې مثله شعر

دا بې نظیره وزن او لا جوابه ترنم د اسمان په لورې تل پرواز کوي، هلته چې ستا د معشوقې د ارام ځای دی!

هغه د سبا د رنګین منظر په انعکاس کې دی!

د ماښام په ستړي ستومان ژور تنفس چې د مغرب پر غاړه خپور دی!

د ځوارلسمې سپوږمۍ په رڼا کې د شبو ګلانو په بې انتهاء خوشبويي او ملاحت کې دی!

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه په هغه نا ليدونکی د بيان نه يا هر فردوس کې دی!

چې له هغه ځايه د ديدار وړې سترګې په وارو وارو په ناکامۍ بېرته راګرځي.

ستا دا بې زبانه استازی د ښايست غمی تاج محل په هره زمانه کې چې د پهره دار سترګې څاري، ستا پيغام رسوي، هېر مې نه يې، زما د روح له ياده وتلی نه يې!

ای شهنشاها! ته نن په دې دنيا کې نه يې

ستا سلطنت د خواړه خوب په شان والوت

ستا تخت نن وجود نه لري!

ستا لښکرې چې د هغوی د قدمونو له هيبته دنيا رپېده

نن د دغه ټول جاه و جلال ياد، د ډيلي د سرکونو په دوړو او ګردونو کې الوزي!

ستا درباريان، مصاحبان او ستا د حضور شاعران نن ستا د مدحې قصيدې نه وايي!

د جمنا د چپو اواز ستا د ماڼۍ د نوبت د ساز سره نه ګډېږي.

ستا د ماڼۍ د پيمخې ډمې د پايزېبونو شرنګهار د ورانو ماڼيو په ګوټونو کې غلی پروت دی او نن هلته د کيرړو سخت اواز اورېدل کېږي.

تيارې شپې، تياره اسمان په خپل قسمت په سرو سترګو ژاړي

ستا قاصد هغه چې ستوماني يې هېڅکله له خپل خدمت نه زړه بدی کوي

د پادشاهانو د سلطنتونو د جوړېدو او ورانېدو سره کار نه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چې د زمانې د تعمیر او تخریب تصویر خیال ته نه راولي.

هغه چې د ژوند او مرګ له لاس وهلو څخه ازاد دی، په خپله دل ګدازه نغمه یې عالم په غم کې محوه کړی دی.

ستا د دې قاصد پیغام د تاج محل فریاد!

د ابدي فراق وهلی شهنشاه پیغام دی:

هېر مې نه یې، زما د روح نه هېر نه یې!

غلطه ده، څوک وایي چې هېر شوی نه یې!

دا څوک وایي چې د محبوبې د یاد کفس دې بېرته کړ او د یاد مرغه دې پرېښود چې والوزي

تا د محبوبې د یاد مرغه پرېښود چې والوزي!

د تېرې زمانې د مغرب غاړه چې همېشه یو تیاره عالم دی، ستا زړه اوس هم د هغې د تورو زلفو په ول کې نښتی دی.

د فراموشۍ په همېشه خلاصه لاره هغه نه دی...

مزار مزار، خو تل په یو ځای ولاړ دی

د قبر په غلیظو تیارو کې پټ دی

او قبر مرګ د خپل کفن په پرده کې پټ ساتي

لېکن ژوند؟ څوک یې منع کولی شي؟ څوک یې درولی شي؟

د اسمان هر ستوری هغه خپلې خوا ته رابولي، راشه په ټول عالم د زنده ګۍ بلنه ده، د ژوندانه د هر سبا په طلوع کې د هغې بلنه ده، د یاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوټه پرانیستل کېږي او له لاسه وځي، د فراموشۍ په خلاصه لاره کې ورکېږي.

ای شهنشاه! ته د دنیا تاج و تخت په خپلې غېږ کې ټینګ ونه شوې ساتلی،

دریابونو لره په غېږ کې پالونکې دا زمکه، ای باد شاه! ستا د ژوندانه لپاره ناکافي ثابته شوه، نو ځکه تا د ژوندانه له دې رنګین محفل څخه پښې سپکې کړې، پاڅېدې. ته د خپلو اعمالو له لویې څخه خورا لوی وې، نو ځکه ستا د ژوندانه تېز ګامه اس هر وارې ستا اعمال او د هغې نتایج وروسته پرېښي، مخکې درومي. له دې سببه ستا نښې دلته باقي پاتې دي او ته په خپله دلته نه یې، هغه دلبستګي چې نه پاتې کېده، پاتې نه شوه، هغه عشق چې خپل تخت یې د لیارې په سر ایښی وي، هغه عشق چې په کوم لطف او عشرت سره یې ستا استقبال وکړ، هغه د لیارې د دوړو غوندې ستا په پښو پورې نښتی و، تا هغه د خپلو پښو د ګرد غوندې وڅنډه او لیارې ته وسپاره، مګر د تا نه وروسته د لیارې په ګرد کې ستا د ژوند یوه ټوټه خدای خبر څه وخت لوېدلې وه، هغه ګوره د ژوندانه د هار یوه دانه وه چې بېله شوې لوېدلې وه!

ته ډېر وړاندې تللی یې، لېکن هغه دانه د یو همېشه ګل په صورت غوړېدلې د اسمان په خوړا یې مخ کړی ولاړه ده.

د دې نغمې راګ په زوره وایي: هر څومره چې لرې ګورم، هغه مسافر هېچرې نه شته،

د هغه معشوق دې راستون نه کړای شو، تخت و تاج د هغه لیاره بنده نه کړه او مانع یې نه شوه، غرونه او دریابونه له مخې لرې شول

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن د هغه د سپرلۍ اس د تیارې شپې له غلې انګازې نه د ستورو په نغمه الوزي، د سبا د ختو خوا ته یې مخ کړی درومي، ځکه زه اوس دلته د محبوبې دیاد د باد لاندې پروت یم

او هغه چې له باره ازاد دی، دلته نه شته.)) (۲۳: ۱۸۰-۱۸٦)

استاد خادم د ټاګور نورې نثري ټوټې، لکه (د سحر باد، وروړکی، نارکو، ای ژوندونه، د زړه درد، خوب او حقیقت، زما پېشکش، یوه ارزو، بدبخت خوب، د ودې چم، خوشحالي، له مرګ سره محبت، د خپل لاس زولانه، د ازادۍ جنت، عبادت) او نور هم ژباړلي چې خورا هنري قوت په کې پروت دی. په دې اثارو کې نه یوازې د ټاګور روح ځلېږي، بلکې د ژباړن هنري قوت، له ټاګور سره اخلاص او د هغه ټول تاثر هم په کې له ورایه ځلېږي.

۵- مهاتما ګاندي: موهنداس کرم چند ګاندي پر (۱۸۴۹م) کال

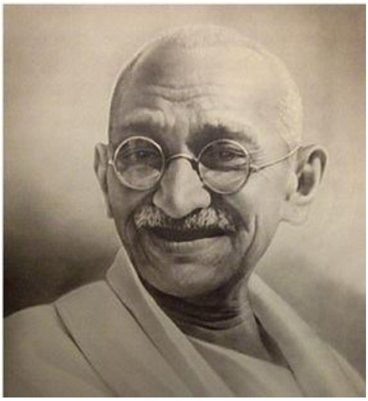

په یوه منځنۍ سوداګریزه کورنۍ کې زیږېدلی دی، ګاندي خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل استوګنځي کې ترسره کړې او بیا د نورو زده کړو لپاره (راجکوټ) ته لاړ ، وروسته بیا د نورو زده کړو لپاره لندن ته لاړ. لندن کې له نوي ژوند او همدارنګه له بېلابېلو افکارو سره اشنا شو، بېلابېل ادیان یې مطالعه کړل، وروسته بیا جنوبي افریقا ته لاړ او هلته څو ځله زنداني شو، تر هغه وروسته هند ته راغی او پر لویې سیاسي مبارزې یې لاس پورې کړ. (۲۹) کاله یې مبارزه وکړه، ده د هند د ازادۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره سوله ییزه مبارزه پیل کړه او په پای کې دا مبارزه د هند د ازادۍ سبب شوه. ګاندي که څېله د (عدم تشدد) د نظریې له مخکښانو څخه و، خو څپله د یوه تشدد ښکار او پر (۱۹۴۸م) کال د (ناتورام ګودسه) په نوم د یو شخص له خوا وویشتل شو او ووژل شو. د ګاندي فکر، نظر او مبارزه د نړۍ ګوټ ګوټ ته خپره شوه او په نړۍ کې یې له تشدد پرته د یوې سوله ییزې مبارزې له لارې د سیاست ور پرانیست. په همدې خاطر د نړۍ ستر شاعر رابندرنات ټاګور او وروسته بیا هندي ملت هغه ته د مهاتما (لویې ارواح) لقب ورکړ. د ګاندي نظریات ریښتیا هم انساني او له نفرت څخه لرې وو، نو ځکه خویې نظریه پر ټولې نړۍ خوره شوه.. استاد خادم هم له دې نظریې څخه متاثر شوی او د هغه نظریاتو ته یې یوه کتنه کړې ده.

د مهاتما ګاندي افکار

((...د ریښتیاوو په عمل کې ریښتینی تسکین دی، صداقت پخپله د صداقت انعام دی، له قیمتو څخه قیمته څیز خرڅوونکي لپاره لکه څنګه چې د هغې نه بل قیمته څیز لاس ته نه راځي، دغه شان، ریښتیا ویونکی به د ریښتیا نه زیات نور څه شی وغواړي؟ ... ریښتیا چې کوم ځای ته د لمر غوندې ګرمي ورکوي، هلته ژوندون هم ختم کوي...))

((... هغه انسان چې خپله ژبه په واک کې نه شي ساتلی، هغه د حق مدعي نه شي کېدی))

((د ریښتیاوو نه وروسته په اصل کې عدم تشدد په دنیا کې تر ټولو لوی طاقت دی. هغه هېڅکله عبث نه ځي، تشدد تش د پاسه کامیاب ښکاري.))

په توره او په خدای باندې اعتقاد لرل، دوه متضاد شیونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چېرې عدم تشدد یا د محبت مذهب زموږ د ژوندانه نه وای، نو په دې فاني دنیا کې زموږ ژوند مشکل کېدو، ژوند خو په مرگ باندې د ظاهري او پخواني فتح علامه ده.

... که چېرې د انسان او د حیوان په منځ کې کوم اساسي او لوی فرق شته، نو هغه دا دی چې انسان خپل فرض پېژندلی شي. د تېرې او اوس زمانې ښه خلک دخپل توفیق او طاقت په اندازه د ژوند دغه ډېر ضروري قرض روښانه مثالونه وو. په دې کې شک نه شته چې په مونږ کې حیوانیت کله کله حاضرېږي. مگر د دېنه دا نه ثابتېږي چې دا فریضه غلطه ده. له دېنه تش دا ثابتېږي چې په دې باندې عمل مشکل کار دی.

د تورې په ذریعه چې کوم شی حاصلېږي هغه په توره بېرته هم اخیستل کېږي.)) (۲۳: ۸۵)

خادم صیب د دغه لوی انسان د لویۍ سببونه په یوه لیکنه کې په گوته کړي دي، دا لیکنه د گاندي د لسم تلین په مناسبت شوې وه. استاد خادم دې لیکنې ته د ((مهاتما گاندي د لویۍ سببونه)) نوم ورکړی دی:

د مهاتما گاندي د لویۍ سببونه

((دی فطرتاً د تفکر او تجسس خاوند و، تفکر یې د علم پوهې، هندوستان او جهان پېژندنې لپاره په کار واچاوه. د نفس په ضبط او په نفس باندې د حاکمیت لپاره یې جهاد شروع کړ، په هوا و هوس، حظوظو او لذایذو خود خواهۍ او نورو کامیاب شو.

دی وایي غذا باید د دوا په صورت وخوړل شي، په جنسیاتو کې پام په کار دی، دا مسخره او لوبه نه ده، د ملت د زړونو په لاسته راوړلو لگیا شو، دا کار یې په خدمت، ایسار، قربانۍ، ادب او احترام چې مشرانو او کشرانو ته یې لاره وکړه او لوی اعتماد یې وگاټه، د ملت د خدمت د مینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره يې بله مينه ګډه نه کړه. ده د مخالفت عنوان ترک کړ، د صبر استقامت او زغم روحيه يې ټينګه کړه، ده ويل زه د هېڅا مخالف نه يم، حتی د انګرېز هم، ده ويل زه فقد ازادي غواړم!

ده ويل زه هندو يم، خو د هېڅ مذهب او مسلک مخالف نه يم، په خدای ايمان لرم، خدای د هر چا دی، خو هندي کلچر د هندوستان لپاره له بل هر تهذيب نه بهتر دی. ده ويل له نفرت نه نفرت او له تشدد نه تشدد پيدا کېږي. موږ بايد د هر انسان څه چې د هرې زرې روح سره مينه وکړو. ده ويل زه نوی مذهب، نوی حزب او نوې ډله نه جوړوم، هنديت مې مذهب او ډله مې د هند خلک دي. په دغه شان د خلوص، صميميت، کار او عمل فکر او ذکر مجسمه شوه.

دی په خپلو مجاهدو کې په وېره، تمه، غمونو، دردونو او مرګ غالب او بيا فاتح شو. سره د دې چې مهاتما ګاندي په يقيني تور خدای نمانځونکی و، خو حکومت يې لا مذهبي جوړ کړ، چې مذهبي اختلافات له منځه لاړ شي، د ټول هند د وفاق او اقتصادي مساوات د پاره يې د سوشل ډيموکرات جمهوريت ومانه.

يقيناً مهاتما ګاندي د ډېرې ستاينې وړ انسان و، خو دلته د انګرېز ديموکراسۍ هم بې ستاينې نه پاتې کېږي، چې په دغه حکومت کې د ګاندي، نيهرو، پټېل، را دا کرشنن، راجا ګوپال، ابوالکلام غوندې خلکو د نشو نما امکانات موجود وو.)) (۲۴: ٦٥٥)

٦- علامه اقبال: علامه اقبال د اسلامي نړۍ يو ستر مفکر و، دی پر (۱۲٥٦ل) کال د سيالکوټ په ښار کې چې هغه وخت د هندوستان اړوند يو ښار و، وزېږېد، هغه لومړی ديني علوم ولوستل، بيا يې شاعرۍ ته مخه کړه، دري ژبه يې هم زده کړه او په دې ژبه يې زيات شعرونه وليکل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

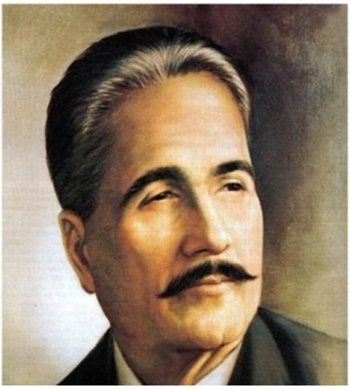

له (کیمیرج) پوهنتون څخه يې د حقوقو په څانګه کې د دوکتورا سند ترلاسه کړ.علامه اقبال، په اردو، دري، انګلیسي، الماني او عربي ژبو پوهېده، د اسلامي معارفو ژوره مطالعه يې وکړه او په پای کې ترې یو لوی عارف، شاعر او فيلسوف جوړ شو، چې پر ټوله اسلامي نړۍ يې افکارو تاثير وکړ. علامه اقبال بیا په خپله له افغان ملت او په تېره د هغه له ستر حکیم (خوشحال خټک) څخه زیات متاثر و، د خوشال شعرونه يې لوستي وو او پر هغه يې ژوره اغېزه کړې وه.

استاد خادم بیا پر خپل وار د علامه اقبال د شاعرۍ او فکر تر اغېز لاندې راغلی و، پر ده يې زور تاثير ښندلی و، ځکه نو څومره چې استاد خادم د فکري او ادبي بلوغ لوړو مدارجو ته رسېده، له علامه اقبال سره يې نوره مينه هم زیاتېدله. د ژوند تر پایه يې له علامه اقبال سره خپله مینه وپالـله، د هغه پر ژوند، فکر او اثارو يې ګڼ شمېر ليکنې وکړې. (خودي در نظر اقبال، د اقبال د شاعرۍ محرکات) او ځينې نورې لیکنې يې غوره مثالونه دي. دلته يې یوه ليکنه (د اقبال د شاعرۍ محرکات) د بېلګې په توګه راوړو:

د اقبال د شاعرۍ محرکات

((مخکې تر دې چې مونږ د علامه اقبال د شاعرۍ اساس او بنیاد ته ځان ورورسوو، بايد د ده د شاعرۍ محرکات او ماحول وپېژنو. اقبال څنګه د شاعرۍ دې معيار ته ورسېد او څنګه يې دغه قسم شاعري غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه؟ د دې سوال د ځواب د پاره باید اتیا کاله شاته وګرځو او وګورو چې دغه وخت د هند و پاکستان د قارې څه حال و؟ ایشیایي ملتونو کوم مراحل طی کول؟ د غرب او شرق مناسبات په څه ډول وو؟

اقبال د شپېتو کالو په عمر مړ دی. (۲۷) کاله یې د مرګ نه تېر دي، مونږ به د ده د زیږېدنې شاوخوا محیط په نظر کې ونیسو او اتیا کاله به تر شا ولاړ شو. په دې وخت کې د هند الې ګولې لږې کرارې دي، د هند د قارې د استیلاء رقیبان غلي دي. د هند د حکومت واګې د انګلستان د سلطنت په لاس کې دي، د انګلستان مدبرین فکر کوي چې هېڅ قوم هېڅکله تر ډېره پورې د بل قوم واګې کاملاً په خپل لاس کې ساتلی نه شي او که ساتي یې فایده نه لري، نو څه په کار دي؟ په کار دا دي چې ورو ورو هندیانو ته د نوي تعلیم او تربیت سره د ادب او سیاست دروازه بېرته کړی شي چې څو په څه وخت کې د خپل ځان د ادارې په خپله توان پیدا کړي، نو د کانګرس د بنیادونو د اینبودلو د پاره یې په زمینه برابرولو غور شروع کړ.

هند چې د دنیا د تهذیبونو او کلچرونو د موزیم حیثیت لري، بیا هم دوه ثقافته په کې د نورو نه غټ او اوچت سترګو ته راتلل. یو هندو تهذیب و چې له ډېرو مودو څخه په دغه قاره کې پیدا شوی، روزل شوی او پاتې و.

بل د اسلام تهذیب و چې له لس سوو کالو څخه دغلته راغلی او مستحکم شوی وو. د هندو تهذیب حامله د سنسکریت ژبه وه او د اسلامي تهذیب خزانه عربي او فارسي ژبه وه. د سنسکریت ژبه همدغلته پیدا شوه، لویه او بېرته ورکه شوه چې نورې ژبې یې وزېږولې، د فارسي او هندي له اختلاطه اردو پیدا شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندیان چې د هند بومي خلک وو په خپل کلچر ډېر ټینګ ولاړ وو او سخته پا فشار ې پرې لرله. انګرېزي ژبې، غربي تعلیم او تربیت او غربي ادارې هند ته نوي رجحانات راوړل. کانګرس په خلکو کې سیاسي شعور او فعالیت پیدا کړ. هندوانو د غربي تعلیم سره په خپله ژبه، دین او ثقافت اصرار لاره. په مسلمانانو کې هم د غربي رنګ د منلو سره په اسلامیزم او عربي شعایرو د رد العمل په ډول ټینګار پیدا شو. د دې حرکت او رقابت ته په دواړو خواوو کې لوی علماء، سیاستدان، ادبا او شعرا منځ ته راغلل چې د شعراوو په ډله کې ټېګور او اقبال داسې ادب او شاعري وړاندې کړه چې د حیرت او استعجاب وړ ده. ټېګور سل په سلو کې هندو او اقبال سل په سلو کې مسلمان و، خو دا دواړه د انسانیت د پاره مهم او مفید غړي وو.

په دغسې ماحول کې اقبال او د ده شاعري وزېږېده، نو ځکه د ده په شاعرۍ کې غربي جهان بیني، اسلامي تصوف او د هندي تفکر ګډ لیدل کېږي. په سیاسي لحاظ اقبال مجبور و چې د هندي نېشنلیزم په مقابل کې چې په ډېرو پخو تهداوونو ولاړ و، د اتکاء او تمرکز کوم بل ټکی پیدا کړي. دا ټکی بې له مذهبه د هندي مسلمان د پاره بل هېڅ شی نه شو کېدای. ځکه هلته نژاد، تاریخ، ژبه او د ملیت نور مقومات نه وو، نو ځکه په هندوستان کې مسلمانانو زیات په مذهب او ورپسې په اردو ژبه د خپلې سیاسي مانۍ تهداو کېښود، خو اردو ژبه هم د ښاغلي نهرو په قول هغه ژبه ده چې په هند کې زېږېدلې ده او د هندي کلچر جز دی. همدا وجه ده چې هندي مسلمان د پاره بې له اسلامي روایاتو د اتکاء او تمرکز ثابته نقطه بله نه وه، نو د شاه ولي الله صاحب د تحریک پسې د سر سید او شبلي شاګردان او په اخره کې د اقبال شاعري راپیدا شوه چې په هند کې یې اسلامي حرکت د فلسفې او تصوف په عالمګیرۍ کې نغښتی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فارسي شاعرۍ په اب و تاب کې مصور کړ. دا و په هندوستان کې د مسلم‌لیګ او پاکستان د تاسیس محرکات.

د اقبال د شاعرۍ غټې عناوین

د اقبال شخصیت له تېز ذکاوت، وسیعي مطالعې، سوزان عشق، فلسفي تفکر او شاعرانه بیان څخه جوړ شوی و، ده غوښتل چې په ژوند کې نوې مفکوره او لیاره پیدا کړي. د ده کوشش دا و چې د عقل او دین علم او عقیدې، فلسفې او شعر نه یو ګډ جوهر وباسي او مخلوط معجون ترې جوړ کړي. د اقبال په شاعرۍ کې د متداولې او غلطې پیرۍ، ملایۍ، پیر پرستۍ او هوا و هوس سخت مذمت موجود دی. په مقابل کې یې مومن، فقیر، بې نیاز، مسلمان او رند ډېر یادوي.

دی په مخلصانه جدوجهد، بې لوثه خدمت او انساني کرامت معتقد دی. د ده په شاعرۍ کې د سوشلیزم ډېر مواد پیدا کېږي. د شخصیت پرستۍ او استعمار سخت مخالف دی، د غرب د استعمار اسرار او رموز په ډېر ښه شان ښکاره کوي. یو روغ مسلمان او سم انسان د تربیت د پاره د ده شعر ډېره ښه لاره ښیي، نو ځکه یې د ځوانانو د پاره مطالعه ډېره ضروري ده. سره د دې چې خپله مفکوره او نوې لیاره په خپلې شاعرۍ کې نه پرېږدي او تعقیبوي یې. په شاعرۍ کې هم نوي ابتکارات کوي، نوې کلمې، نوي تراکیب او نوي مصطلحات او تعبیرات په خوندور ډول پیدا کوي. په منظرنګارۍ او تصویر ایستلو کې دومره ماهر دی چې په یو څو جملو او تعبیرونو کې یوه وسیعه، ښکلې تابلو د انسان مخې ته ږدي. د اسلامي عباداتو او روایاتو د پاره نوي استدلالونه پیدا کوي. د غرب او شرق د افکارو خلص او ماحصل په شاعرانه تعبیراتو کې مجسم کوي. په اسلامي دنیا کې د ده ډېره توقع له افغانانو او عربو څخه کېږي. د اروپا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرب څخه مايوس دی، نوې روسيې ته هيله من دی، نو ځکه ورته پيشنهادونه کوي. د ايشيا په حال ژاړي او د هندوستان په غربت اوښکې تويوي. دی غواړي چې خلک اسلام ومني او په نوي او حقيقي شان داسې اسلامي دولت جوړ شي چې د مادي او معنوي حريت او مساوات په بنيادونو ولاړ وي.

د دې د پاره چې دی خپلو اهدافو ته په ښه شان ځان ورسوي او نوی نسل په يوه مبدا معتقد او تربيه کړي، نو د ((خودی)) په مبدا ډېر ټينگار کوي، خودي په پخوانۍ اصطلاح د غرور او تکبر په معنا راغلې ده، خو دی يې په نوې معنا استعمالوي او نوې اصطلاح ورڅخه جوړوي، خودي د ده په نزد ځان شعور، ځان پېژندنه او له ځان څخه يو صالح عنصر جوړول دي. خودي د ځان د تربيت، د نفس تکميل او د اخلاقي مراتبو او مراحلو طی کول دي. دی داسې فکر کوي چې د مسلمانانو د انحطاط لوی سبب د تصوف هغه تلقينات دي چې انسان نفس وژلو، بېځايه تواضع، انکسار، له ځانه تېرېدلو او فنا ته سوق کوي. دی فکر کوي چې په دې شان په انسان کې په ځان اعتماد، د حيات د پاره مجادله او د حق د پاره د جهاد روحيه کمزورې کېږي او مري. بيا نو انسان هر څه قضا و قدر گڼي او په يو غير اسلامي جبر عقيده پيدا کوي.

نو ځکه علامه اقبال د خودۍ په تعليم او تشريح زور لگوي او په خپلو ټولو کتابونو کې له مختلفو خواو د (خودۍ) شرحه او تفسير وړاندې کوي. که څه هم د ده په ټولو اشعارو کې د خودۍ ذکر شته، خو يو مستقل مثنوي يې هم ورباندې د ((اسراسر خودی او رموز بېخودی)) په نامه ليکلی دی. په (اسرار خودی) کې د شخص د تکامل مراتب ښيي او په (رموز بېخودی) کې شخص ته په جامعه او ملت کې د انضمام او محوه کېدو لارې چارې ښيي. د خودۍ دغسې تعبير او تبليغ د علامه اقبال

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهن ته د افغاني اخلاقو د مطالعې او د افغان ملت د سایکالوجي د شرحې او معرفت نه راغلی دی. دا هغه شی دی چې په خپله افغانان ورته په افغانیت او پښتونولۍ تعبیر کوي او افغاني روح یې ګڼي.)) (۲۴: ۱۱۷۹-۱۱۸۱)

له علامه اقبال او د هغه له اشارو او افکارو سره استاد خادم دومره مینه لرله او دومره ترې متاثر و چې کله علامه اقبال د ابدي نړۍ د سفر لمنه ونیوه، نو استاد خادم پرې زيات متاثر شو او دغه نظم یې ورته ولیکه.

د اقبال په مرګ

((ځنګه په مشرق نن د رڼا او تیرې جنګ دی؟
ولې د فلک ګرېوان په وینو باندې رنګ دی؟
غلی په طلسم د تیري دی هر بلبل د باغ
زړه د هر انسان لکه غوټۍ له غمه تنګ دی
نشته دی نغمې د زرکو چېرته په راغونو کې
نه د چا په غوږ کې د نسیم د رباب شرنګ دی
لکه بې اسرې چې هر یو ژاړي پټ له ځان سره
ستورو د مشرق هر یو پرېښې د بل ځنګ دی
ډوب په آه و اوه کې نمر خاته دی سر تر پایه اوس
هر زړه باندې پروت د بدبختۍ د تیري زنګ دی
ځکه چې لوبدلی د مشرق نمر د اقبال دی
خر اسمان د علم او د ادب او د کمال دی
ای اقباله ستا په غم کې ژاړي مسلمان ټول
چین تر شام و رومه، ترکیه، هندو افغان ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته تمامي عمر ژړېدلی د ملت په غم
ځکه دي قومونه ستا په تلو باندې ګریان ټول
مړاوی لاله زار دی د خلیل تازه په اوښکو کړو
مه وچوه سترګې چېرې وچ نه شي ګلان ټول
بیا دې هېر سبق مسلم ته یاد په زېر و زور کړلو
ودې ښوده دوی ته محکمات د ښه قران ټول
پېټې وو درانه او منزلګاه لرې بېحده وه
ستا سوو نغمو ښه دمه لو دی که کاروان ټول
پاتې چې سید، شبلي حالي نه وو په لار کې
تا هغه بارونه کړل اوچت په یوه ځان ټول

***

مخکې لږ مزل دی چې یې پرې نه ږدې په لار کې
داسې لار بلدې هېڅوک نه شته په قطار کې
تا چې مخ کړو پټ او په خندا لاړې مولا لره
اوس به نو رهبر د خودۍ څوک شي ایشیا لره
پورته د کوشش په تمه سترې د تقدیر کړه
دا قدرت درکړی دی خاوند یوازې تا لره
نن د بغاوت له عقله وېره چې حرم کې ده
جګ د ولایت له عشقه فوج که دې بلا لره
شعر و فلسفه تاریخ دې ګډ کړه په حکمت سره
جوړه دې نسخه کړه تر بېنه ملت بیضا لره
ای د ژوند حکیمه زړه دې ډک و د بشر په غم
تا پیام راوړی همګې واړه دنیا لره

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرق و غرب دې مخکې د يوې منډې ميدان و
ځکه دې نظر تل په حصار د کهکشان و !))
(۱۲: (۴۰۷-۴۰۸)

استاد خادم له علامه اقبال سره ډېره مينه لرله، د اقبال افکارو، اثارو او شخصيت د استاد خادم پر ذهن ژور اغېز کړی و، نو ځکه يې به خپله منظوم او منثور کلام کې د علامه اقبال زياته يادونه کړې ده، هم يې نظمونه پرې ليکلي او هم ګڼې ليکنې. که دا ټول منظوم او منثور کلام سره راټول شي، نو د علامه اقبال په باب يو غټ او ځانګړی اثر ترې جوړېدی شي. موږ يې دلته په لنډيز سره يادونه وکړه.

په پای کې غواړم د يوې ټوليزې نتيجې په توګه يادونه وکړم چې خادم صيب د يو متحرک انسان او ليکوال په توګه مجبور و چې له خپلې ټولنې، چاپيريال او د خپل مسلک له نور مطرحو څېرو سره تماس او اړيکي ولري، له هغو څخه اغېز ومني او پر هغو هم خپلې متقابلې اغېزې وښندي. دا اغېزې داسې وي چې له تېرې زمانې څخه اوسمهالی شخص متاثر کوي او له اوسمهالي شخص څخه د خپلې زمانې او راتلونکې زمانې اشخاص متاثر کېږي. خادم صيب هم همدغسې اغېز زغملی او نورو ته يې هم خپل تاثيرات وررسولي دي. پر خادم صيب چې کومو پخوانيو کورنيو او بهرنيو ليکوالو، مطرح څېرو او هم د ده د خپلې زمانې مطرحو ادبي او ټولنيزو شخصيتونو کوم اغېز پرې ايښی، د هغو شمېر زيات وو، خو موږ پورته ياد کړي اشخاص د ډېرو مطرحو څېرو په توګه ياد کړل. دا لړۍ تر دې زياته غځېدلای شوه، خو موږ د دې بحث د نور زيات اوږدوالي له امله پر همدغو اشخاصو بسنه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېیمه برخه

د خادم نړۍ لید

د استاد خادم د نړۍ لید د پېژندنې لپاره تر ټولو غوره سرچینه د هغه خپل اثار دي. کله چې موږ غواړو د استاد خادم فکري نړۍ لید وپېژنو، نو په کار ده چې دده ټول اثار په ژور ډول له نظره تېر کړو. خادم صیب د ژوند ډېرو لوړو ژورو ته په ژور ډول متوجه شوی، په هره برخه کې یې خپل فکر ځغلولی او موږ ته یې ګڼ شمېر اثار پرې ایښي دي. دلته غواړو د استاد اثار لومړی له فکري پلوه ډلبندي کړو او تر هغه وروسته به د ملتپالنې، دینپالنې، سمونپالنې، کره کتنې، ټولنپالنې او نورو مسایلو په باب د استاد خادم نړۍ لید راوڅېړو:

ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل د استاد خادم د ژوند او فن په باب یوه مفصله لیکنه کړې، دا لیکنه یې پر (۱۳٦۰ل) کال د (امیر علي شېر نوایي) په نامه په یوه ځانګړي اثر کې خپره کړې ده. د استاد نړۍ لید یې د هغه د اثارو د محتوایي وېش له مخې پر بېلابېلو برخو وېشلی دی. په دې لیکنه کې یې د استاد خادم اثار د فکري څرنګوالي له پلوه په ډېر ښه ډول ډلبندي کړي دي. همدا لیکنه په حقیقت کې د استاد د فکري جغرافیې بېلابېلې برخې څرګندوي.

زه غواړم د همدې لیکنې د ډلبندۍ زیاته برخه د موضوع د څرګندتیا لپاره دلته راانتقال کړم او ددې ترڅنګ د ضرورت تر کچې په هغې کې څه زیاتونې او کمونې هم وکړم. هېوادمل صیب په خپله لیکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د خادم صیب کتابونه هم په لنډیز سره معرفي کړي، خو څرنګه چې موږ دکتابونو پر پېژندنې په بله برخه کې بحث کړی، نو ځکه یې دلته د کتابونو د پېژندنې له برخې څخه تېرېږم. استاد سرمحقق زلمی هېوادمل په خپله لیکنه کې وایي:

[استاد عبدالروف بېنوا په اوسني لیکوال کې کښلي دي: ((ښاغلی قیام الدین خادم، په اوسنیو پښتو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.

ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی. دده د ژوند زیاته برخه په لوستلو او لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لوستلو او لیکلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قوم راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ایستلی دی او اوس هم لګیا دی زیار باسي.

دده فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخیستی دی او کله د رابندرنات ټاګور معنوي فلسفې ته ورته وي. خوپه دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

د استاد بېنوا پورته نظر چې د استاد خادم فلسفي افکار کله د (علامه اقبال او کله د (رابندرنات ټاګور) له معنوي فلسفې رنګ اخیستی دی، دې موضوع ته مو په یو بل ځانګړي بحث کې هم نغوته کړې او د بېلګې په توګه مو د خادم صیب د منظوم او منثور کلام ځینې داسې بېلګې راوړې چې دې لویو شاعرانو ته یې لیکلي دي. دا په دې مانا ده چې: که خادم صیب دې لویو نړیوالو لیکوالو سره فکري لېوالتیا نه درلوده، نو دا لیکنې نه رامنځته کېدلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېوادمل صیب په نظر د استاد خادم په اثارو کې د نورو فکري خواوو ترڅنګ د فلسفې رنګارنګي هم څرګنده او جوته ده، استاد هېوادمل دې ټکي ته اشاره کوي چې:

[په خپله استاد خادم هم د خپل ژوند په قصه کې په دې باب یو ځای لیکلي دي: ((... دغسې به زه کائناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخر کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو، دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قارد نه وم. خو هغه وخت چې ما د اقبال اثار ولوستل زما د مبهم زړه ترجماني یې راته څه څه وکړه.))

استاد هېوادمل زیاتوي: ((دده د فکر په باب تاسې د پښتو د یوه نومیالي لیکوال او په خپله د استاد خادم نظر ولوست. دغه لوړې خبرې پر خپل ځای د منلې وړ دي. مګر که چېرې سړی د استاد خادم د خپرو شویو اثارو مطالعه وکړي او له پیله یې تر پایه پسې وڅېړي په ګُلي ډول دغه لاندې ټکي ترې راوځي:

۱- د استاد لومړنۍ لیکنې او کتابونه او حتی ځینې ادبي اثار دیني رنګ لري. دین ته زیات تمایل ښیي او د اسلام د مبارک دین اساساتو ته په پاملرنه د جامعې او خلکو د رفاه او ارامۍ لار لټوي او د اسلامي نصوصو د مقدسو ارشاداتو په رڼا کې د خلکو د اخلاقي او اجتماعي روزنې لپاره اثار لیکي او د اسلام په ننګه شعرونه وایي. د اسلامي علومو د علماوو، مشاهیرو او رجالو او سیالانو په باب مقالې کاږي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هېوادمل صیب نظر دا دی چې د نورو افکارو تر څنګ د استاد خادم د لومړنیو اثارو د فکر یوه درنه او پام وړ برخه دیني مسایلو ته وقف شوې ده. څرنګه چې خادم صیب په خپله یو لوی دیني عالم و، نو طبیعي خبره ده چې دا ډول افکار یې په کلام کې جوت او ثابت دي. د هېوادمل صیب په نظر د دیني افکارو تر څنګ پښتني افکار هم دده د کلام یوه اساسي برخه ده. سرمحقق زلمی هېوادمل په دویمه برخه کې دې افکارو ته اشاه کوي، او وایي:

[۲- ورپسې استاد پښتو، پښتنو، د پښتنو تاریخ او پښتني کولتور ته متوجه کېږي او دا ورته ښه ایسي چې د خپل نومیالي قوم د ملي کولتور او ملي تاریخ د ځلولو هڅه وکړي. د پښتو ژبې او پښتو اثارو په باب تحقیقات وکړي او د شعرونو او نورو ادبي ایجاداتو مخه یې هم په دغه وخت کې د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د څرګندولو خواته اړولې ده.

۳- په یوه بله مرحله کې د استاد په اثارو کې د یوه ملي فکر پلوشې ځلېږي. دغه مهال دده هڅه داده چې خپلې دغه فکري اندېښنې د وطن د ابادۍ، د اجتماعي اصلاح او د یوه پیاوړي او متحد ملت د جوړولو په لیاره کې استخدام کړي

ده په دې لاره کې ډېرې هڅې کړي او ددغو هڅو ازانګې یې په اثارو کې هم ښکاري. د استاد فکر وطني او ملي فکر دی، د استاد فکر اجتماعي عدالت غواړي، خو په افغانستان کې د ټولو اوسېدونکو وروڼو قومونو د ملي دیني او نورو سنتي دودونو ته په کلکه پاملرنه. د استاد فکر ظالم غندي او د مظلوم پر خوا دی. د استاد فکر د هر ډول ملي او اجتماعي ستم پرضد دی. دده په فکر د نړۍ له ټولو ولسونو سره دوستي او په سوله او ارامۍ کې ژوند کول، د خپل هېواد د ابادۍ لپاره د نورو له تجربو او مرستو څخه استفاده کول. د وطن او خلکو په ګټه کار دی. مګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر هغه حده چې د وطن ملي مصالح يې غوښتنه وکړي. دده فکر هر ډول استعمار، استثمار، تېري او تجاوز غندي. د انګرېزي متجاوزينو پرضد د استاد چاربيتې زموږ د ملي ادب ښه باب جوړوي. دده فکر پر خپلو خلکو او وطن د نورو بلوسېدل نه مني او په خپله هم په چا نه بلوسېږي، خو خپل حق چاته نه پرېږدي.

دا وه د استاد فکر لنډيز چې ما يې د اثارو له مطالعې څخه څرک ايستلی دی. دده زياتره مقالې، ليکنې او اشعار او ادبي پارچې ددغه فکر مولود دي.

۴- په وروستيو مرحلو کې استاد د پښتو او پښتني تاريخ اساسي ستونزو ته متوجه شوی دی. د پښتو د ليک او د پښتنو د تاريخ ځينې مهم مسايل يې څېړلي دي.))

استاد سرمحقق زلمی هېوادمل بيا د همدغه فکر د څرنګوالي له مخې د هغه اثار هم ډلبندي کړي دي.د عمومي ډلبندۍ ترڅنګ يې اثار هم په لنډيز سره معرفي کړي دي. خو زه يې دلته د اثارو دمعرفۍ له برخې تېرېږم او يوازې فکري ډلبندۍ ته يې په لنډيز نغوته کوم:

استاد هېوادمل بيا د موضوعي يا فکري وېش له مخې داستاد خادم اثار په دې ډول ډلبندي کوي:

د پښتو د ادبي تاريخ په باب ليکي:

استاد هېوادمل وايي: ((که څه هم استاد د ادبي تاريخ او يا د ادبي تاريخ په څانګو پورې مربوط کوم مستقل کتاب نه دی کښلی. خو دده ځينې متفرق کارونه زموږ د ادبي تاريخ د ځينو برخو په روښانو کې بې ونډې نه دي، نو ځکه زه دلې هغه کارونه يادوم چې استاد په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوص کې ترسره کړي دي.)) په دې برخه کې بيا (۱- د پښتو د قديمو شاعرانو شرح حال، ۲- بايزيد روښان،۳- د پښتو د نثر تاريخي تطورات او د نثر ليکونکو تذکره، ۴- د پښتو نثني ليکوال) اثارو يادونه کوي او په لنډيز سره يې معرفي کوي چې استاد خادم په دې برخه کې ليکلي دي.

د ادب او پښتو ادب په باب تحليلي څېړنې:

استاد هېوادمل د استاد خادم د اثارو د موضوعي وېش په لړ کې وايي: ((د استاد قيام الدين خادم په اثارو کې ځينې داسې ليکنې هم موندل کېږي چې هغه د ادب په باب عمومي بحثونه کوي او ځينې وختونه د پښتو ادب د ځينو برخو په باب تحليلي څېړنې هم وړاندې کوي. په دې خصوص کې د دوی له ډېرو زياتو ليکنو څخه څو مقالې او څېړنې د يادونې وړ دي: ۱- د خوشال او رحمان موازنه، ۲- د خوشال دستار نامې ته يوه کتنه، ۳- د پټې خزانې په باب توضيحات، ۴- شعر و ادب.))

د پښتو ژبې او پښتنو د تاريخي قدامت په باب ليکنې:

د استاد هېوادمل په وينا: ((د استاد خادم په کښلو اثارو کې ځينې داسې کښنې هم شته چې په هغو کې د پښتو ژبې او پښتون قوم د تاريخي قدامت په باب خبرې او بحثونه شوي دي. د دوی دغه ډول ليکنې دده د هغې مينې ښکارندويي کوي، چې ده له خپلې مورنۍ ژبې او خپل قوم سره درلوده. دلته دغه يادونه هم ضروري ده چې د استاد دغه ډول ليکنې تر يوه حده پر احساساتو ولاړې دي.)) د ښاغلي زلمي هېوادمل په نظر ((د استاد دا ډول ليکنې تر زياته حده د احساساتو تر اغېز لاندې راځي. دده په نظر دا سمه ده چې پښتانه او پښتو ژبه لرغونی تاريخ لري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا ډول تاریخي واقعیتونه باید له احساساتو لرې، د علمي پرنسیپونوپر اصولو برابر وڅېړل شي.))

له لرغونو متونو سره مینه:

د هېوادمل صیب په نظر: ((استاد خادم د پښتو پر کوم لرغوني متن مستقل کار نه دی کړی، خو د (روهي ګلونه) په نامه د لرغونو متونو یو منتخب یې ترتیب کړی دی.))

د پښتني کلتور او فولکلور په باب لیکنې:

استاد خادم د پښتني کلتور او فولکلور د ځلولو په لاره کې هم د قدر وړ کار کړی دی، ده چې د (۱۳۱٦ل) کال په کالنۍ کې د (پښتونولۍ) (۲۵: ۵٦۸-٦۴۷) په نامه کومه رساله خپره کړه. داسې وخت و چې په پښتنو لیکوالو کې له لوی استاد پوهاند حبیبي پرته بل پښتون په دې خصوص کې په پښتو ژبه څه نه وو کښلي. استاد خادم په دې رساله کې د پښتني کلتور پر یوه ډېر مهم ټوک (پښتونواله) رڼا اچولې او د کلتور دغه برخه یې معرفي کړې وه. وروسته یې خپلې دغه څېړنې لږ څه بشپړې کړې. د پښتنو قبیلوي حقوقي او جزایي لیارې، د احمدزو جرګې او د دغو لارو او جرګو ځینې خاص اصطلاحات یې هم په کې شرح کړل او د پښتونولي د رسالې له نشر څخه پنځلس کال وروسته یې بیا دغه بشپړ متن چاپ ته وړاندې کړ.

پر (۱۳۵۴ل) کال د پښتنو ټولنې له خوا د پښتو څېړنو د نړیوال مرکز د پرانیستلو بین المللي سیمینار په کابل کې جوړ شو، په دغه سیمینار کې استاد خادم ته د پښتونولۍ موضوع د تحقیق او څېړنې لپاره ټاکل شوې وه. استاد خادم په دغه مقاله کې د پښتونولۍ په باب عمومي څېړنه کړې، خو پر ځینې داسې موضوعاتو یې هم خبرې په کې کړې دي، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه باید په ډېره دقیقه توګه د فلالوژۍ د اساساتو له مخې وڅېړل شي، مګر زموږ استاد د خپل فکر په زور څېړلي دي، خو بیا هم د مقالې محتویات، د پښتونولۍ په باب عمومي معلومات د لوستونکو زړه ترلاسه کوي او له موضوع سره د استاد مینه ترې څرګندېږي.)) (۲۲: ۹۹-۱۱٦)

استاد هېوادمل د خپلې لیکنې په ترڅ کې وایي: ((د پښتني کلتور د ځینو مهمو خواوو د څرګندولو په ترڅ کې استاد د پښتني فولکلور په باب هم کله ناکله څېړنې او لیکنې کړي دي، چې زه یې له دغه ډول خدمتونو څخه درې بېلګې لوستونکو ته واندې کوم:

۱- استاد خادم د سید کمال او ببوجانې نکل لومړی ځل له ولس څخه ثبت او بیا یې لومړی ځل په (وږمه) (۹: ٥٦-٦۲) او بیا په نوې رڼا کې خپور کړ.

۲- د پښتو حیاتي فلسفه د متلونو په ملاحظه، په دې برخه کې د دوی له تحلیلي څېړنو څخه یوه څېړنه ده، چې په وروستیو کې د پښتو د چاپي اثارو د بین المللي سیمینار په مناسبت کښل شوې، په یاد سیمینار کې اورول شوې او بیا په (پښتو چاپي اثار) نومي مجموعه کې چاپ شوې ده. (۲۱: ۲۳٦-۲۴۴)

۳- استاد خادم د افغاني موسیقۍ په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی.)) هېوادمل صیب زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې)) په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړې دي او افغاني موسیقي کې یې د ځینو سیمو د موسیقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو د تاریخ په باب لیکنې:

((د استاد خادم په متفرقه لیکنو کې د پښتني تاریخ پر ځینو خواوو کښنې موندلی کېږي، د پښتني تاریخ د ځینو قهرمانانو په باب یې هم خاص څه کښلي دي، خو په دې خصوص کې یې مرتب لیکونه لاندې ښیم:

۱- بایزید روښان، ۲- لرغوني پښتانه قومونه، ۳- د روښانیانو مبارزې پورتني لیکونه یې له دې ډول اثارو او لیکنو څخه دي.))

دیني لیکنې:

استاد هېوادمل وايي: ((دمخه مې دا یادونه کړې وه، چې د استاد خادم لومړني اثار دیني رنګ لري، ددې موضوع د روښانولو لپاره غواړم، چې د استاد له ډېرو دیني لیکنو او اثارو څخه چې زیاتره یې په (هېواد، اصلاح، طلوع او ننګرهار،اتحاد مشرقي) کې خپاره شوي، د څو لیکنو او کتابونو یادونه وکړم:

۱- استاد چې د کندهار د پښتو ادبي انجمن غړی شو، نو د انجمن د نشراتي ارګان لپاره یې ځینې تربیتي او اخلاقي مضامین له داسې منابعو څخه ترجمه کول او یا لیکل چې دیني جنبه به یې درلوده او کله یې د اسلامي نړۍ د مشرانو شرح حال هم کښه، لکه د پښتو مجلې د (څلورم) کال په (٦-٧) ګڼه کې د ((حضرت سعد ابن وقاص)) مقاله، د څلورم کال په (اتمه) ګڼه کې د ((د اولاد پالنې اسلامي طریقه)) مقاله او نور...

۲- استاد خادم د (اصحاب کرام) پښتو ترجمه په (۱۳۱۴ل) کال کې بشپړه کړه او پښتو متن یې په دوو جلدونو کې ترتیب کړ، چې خطي نسخې یې په ملي ارشیف کې د اصحاب کرام (پښتو) په نامه ضبط دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخلاقي ليکنې:

((لکه چې د مقالې په پيل کې تاسې ولوستل د اخلاقو په باب استاد د (مکارم الاخلاق) په نامه يو غنيمت کتاب پښتو ته ترجمه کړی دی، خو ددې ترڅنګ ده د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره هم کار کړی او (د کوچنيانو اخلاقي پالنه) په نامه يوه کوچنۍ رساله يې د (هربرټ سپنسر) د يوې رسالې له اردو ترجمې څخه پښتو کړې او ځای پر ځای يې خپلې خبرې او لارښوونې هم ورزياتې کړې دي، پر دې سربېره د اخلاقو په باب يې متفرقې مقالې هم ليکلې دي، چې د هېواد موقوتو نشراتو، په بېلابېلو کلونو کې خپرې کړې دي.))

فلسفي ليکنې:

((استاد قيام الدين خادم، د (نبوغ او عبقريت) په موضوع کې په همدې نامه يو کتاب ليکلی دی.))

درسي ليکنې:

((استاد خادم د خپلو اثارو په فهرست کې راوړي دي، چې : د پښتو کلي لومړي، دويم، درېيم او څلورم جزونه ده کښلي دي، خو د پښتو کلي ګانو د دويم جلد پر لومړي او دويم جز دواړو له ښاغلي زمرياالي سره يو ځای د قيام الدين خادم نوم هم راغلی دی. (وګورئ! پښتو کتابونه، د ښاغلي ويښ، ۵-٦ مخونه، د ۱۳۳۷ل کال چاپ، کابل، پښتو ټولنه) چې د دويم ټوک دغه دوې جزوې دوی دواړو په ګډه تاليف کړې دي او پر (۱۳۱۹ل) کال د پښتو ټولنې له خوا نشر شوي دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجتماعي او اصلاحي ليکنې:

((که چا د استاد ليکنې لوستې وي، د دوی اجتماعي او اصلاحي ليکنې تر (١٣٢٦ل) کال پخوا د اخلاقي پرنسيپونو تابع او د (ښه کوئ، بد مه کوئ)، پر اصولو برابرې دي. تر دغې نېټې وروسته دده اجتماعي او اصلاحي ليکنې دوه مشخصې لارې تعقيبوي.

الف: هغه ليکنې چې د يوې مشخصې ملي او مترقي مفکورې په رڼا کې ليکل شوې دي.

ب: هغه ليکنې چې د وخت د دولتونو د پاليسيو په رڼا کې يې کښلي دي، استاد له (١٣٢٦ل) کال راپدېخوا د (طلوع افغان، اصلاح او هېواد) ورځپاڼو د چلوونکي په توګه کار کړی دی. دغه ورځپاڼې دولتي ورځپاڼې وې او خپرونې يې د دولت له پاليسۍ سره سمې عيارېدلې، نو دده هم د وخت د دولت له نشراتي پاليسيو سره سمې اجتماعي، اصلاحي او سياسي مقالې او سرمقالې په کې کښلي دي.))

له نورو ژبو څخه ترجمې:

((د مخه مو وښودل چې استاد خادم (مکارم الاخلاق)، (لوی اصحابان) او د (کوچنيانو اخلاقي پالنه) زياته برخه له نورو ژبو څخه ترجمه کړې دي، د دغو اثارو تر څنګ د دوی دا لاندې ترجمې هم د يادونې وړ دي:

۱- د شريف سرګذشت: استاد دغه داستان له اردو څخه پښتو کړی او پر (١٣٣٢ل) کال په (١٠٨) مخونو کې د اصلاح ورځپاڼې له خوا خپور شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د افغانستان د پخواني تاریخ د لومړي ټوک د یوې برخې ترجمه؛ (۸: ۴۹۰-۵۳۵) دوی دغه ترجمه له پارسي څخه کړې ده.

۳- د اریانا دایرة المعارف د ځینو برخو ترجمه: (۱:سریزه) دغه ترجمه هم له پارسي ژبې څخه شوې ده. سربېره پر دې استاد ډېرې مقالې له عربي، اردو او پارسي ژبو څخه پښتو ته ژباړلې دي او د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. د استاد د ترجمو مهمه خاصه داده چې مطالب د پښتو ژبې په چوکاټ کې ترجمه کوي او د بلې ژبې تر تاثیر لاندې نه وي، نو ځکه یې په ترجمو کې رواني او سلاست لیدل کېږي.))

پښتو رسم الخط او خادم:

((استاد خادم د پښتو له موجوده رسم الخط سره پوره موافقت نه ښود او په دې برخه کې د فونیمیکي الفبا تابع هم نه و، ده غوښتل چې د کوشاني دورې له رسم الخط سره سم پښتو رسم الخط جوړ شي او زموږ د ژبې رسم الخط خپل ملي او تاریخي حیثیت ولري، پر همدې اساس استاد د خپل ژوند وروستي کلونه د کوشاني رسم الخط په رڼا کې پښتو ته دیوه خاص رسم الخط پر جوړولو تېر کړي او د خپل زیار او هڅو نتیجه یې د یوه کتاب په بڼه پښتنو ته وړاندې کړه.

د استاد دغه کتاب (پښتو پټۍ) نومېږي او په دې وروستیو کلونو کې له پېښوره چاپ او خپور شوی دی.)) (۴۴: ۴۱ – ۵۵)

که څه هم د سرمحقق زلمي هېوادمل له خوا په دې فکري وېش کې د استاد خادم د فکر بېلابېلو خواوو ته په لنډیز سره نغوته شوې، خو بیا هم د استاد خادم د اثارو فکري خواوې د ژوند نور ډېر زیات ډګرونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم رانغاړي چې هغو ته هم اشاره په کار ده. د هېوادمل صیب د لیکني محتوایي لنډیز دا دی چې استاد خادم په فلسفي، تاریخي، ژبنیو، سیاسي، ټولنیزې، اصلاحي، دیني، اخلاقي او ځینې نورو برخو کې لیکنې کړي اوفکري محتوا یې پر همدې محور راڅرخي. دلته غواړو د همدې مسایلو ځینې برخې اوهمدارنگه یو لړ نور اساسي مسایل چې داستاد خادم د فکر محور جوړوي او هغه ورته خپل پنځوس کلن فرهنگي ژوند وقف کړی و، د ده د خپلو اثارو په رڼا کې څه نا څه په تفصیل سره وڅېړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملتپالنه

ملتپالنه د استاد خادم د اثارو د فکری محتوا محور جوړوي، د ده په اثارو کې هېڅ بله برخه دومره زیاته محوري نه ده، لکه ملتپالنه، ملي فکر او ملي ایډیالوژي. د استاد خادم په مستقلو چاپي او ناچاپه اثارو کې، (پښتونولي، نشنلېزم او انټر نشنلېزم، افغاني حکومت، لرغوني پښتانه قومونه، اینده پښتنو ته، پښتني پور، د پښتنو د تاریخ زړه پاڼه) هغه اثار دي چې په مستقیم ډول له ملتپالنې سره تړاو لري او د ملت د مفاهیمو توضیح او تشریح ته ځانګړي شوي دي. د دې ترڅنګ (نوي ژوندون، مرغلرو امېل، نوې رڼا، د پښتو شاعري، د پښتو ولسي ادب) او ځینې نور هغه اثار دي چې په مستقیم، نامستقیم او په یو نه یو ډول له ملتپالنې سره اړیکي لري. د مستقلو اثارو ترڅنګ استاد خادم د پنځوسو کلونو په بهیر کې ګڼ شمېر داسې لیکنې کړې دي چې هغه هم په مستقیمه او نا مستقیمه توګه ملتپالنې ته وقف شوي؛ د ملت مفهوم تشریح کوي او د هغه پر پالنه ټینګار کوي.

په مجموعي ډول د استاد خادم په ټولو منظومو او منثورو اثارو کې ډېر داسې نظمونه او لیکنې شته چې د ملت، ملتپالنې او ملت ځلونې پر محور راڅرخي. په دې کې دغه لاندې لیکنې او نظمونه شامل دي:

((په محشر کې، د پښتونولۍ روح، افغان ولس، افغاني ثقافت، پښتو او پښتونولي، پښتانه په قران کې، کالي، د پښتنو مقابله له سکندر سره، پښتانه څوک دي؟، د افغانستان ملي ثقافت، موږ څوک یو؟، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د ملیت حس، د ملیت علمي تشریح، افغان ملیت او پښتنې ښځې، ملت او حکومت، زموږ استقلال، دا عصر د ملیتونو دی، نشنلیزم او فاشیزم، افغان ملت او اینده دنیا، ناسیونال دیموکراتیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسيالست، ملت، دولت او حکومت، د هندوستان د ملت بنياد، د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رويې په ضد د ملي جرګو فيصلې، مادر وطن، د خپلواکۍ حق، حکومت او ملت، د کراچۍ عمالو پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟، پښتونستان، د محکوم پښتونستان جمعيت العلماء مولانا سيد ګل بادشاه، د بلوچستان د وطن حزب مشر خان عبدالصمد خان، مليت و بين المليت، د پښتونستان لوی زعيمان، د پاکستان په جېل کې د بلوچستان زعيم عبدالصمد خان، حريت او ازادي، افغانستان او پښتونستان، په محکوم پښتونستان کې په پښتنو مشرانو ظلم، افغان در مرض امتحان، اعترافات به حقيقت پښتونستان در نشرات پاکستان، د پښتونستان مجاهد، ولسي جامې، افغاني ثقافت، حقيقت پشتونستان قابل توجه دنيای حق پسند، اهميت موضوع پشتونستان توجه ښاغلی نکسن راجلب کرد، مطالعه پشتونستان بر روی حقايق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د ملي وروږګلوۍ ټينګار، د پښتونستان د ليډرانو وظيفه خورا درنه ده، د پښتونستان د هيئت پذيرايي په قندهار کې، د قومي ترقۍ اساس د فکر و بيان ازادي ده، ازادي څه مانا؟، ملت او ملي يووالی، ملي موسيقي، زموږ کومه موسيقي ملي رنګ لري؟، ددې وخت لوی قوت ملت دی، تعصب د ملي وحدت دښمن دی، د استقلال د استرداد يادګيرنه، د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ، استقلال او ملي ارتقاء.)) دا هغه ليکنې دي چې استاد خادم په بېلابېلو وختونو کې ليکلي دي، ځينې يې د هغه په ځانګړو اثارو او ځينې نورې يې په بېلابېلو چاپي خپرونو کې پر خپل وخت چاپ شوي دي. د دې ترڅنګ په منظومو اثارو کې استاد خادم په بېلابېلو نظمي فورمونو کې داسې نظمونه ليکلي چې ملي فکر او ملي روحيه لري. لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((دعا، شه بيدار پښتونه، د ملي شهيد حضور ته، د استقلال جشن، نارينتوب، قومي ژوندون، فخر افغان ته، د وطن بهبود، قام ته خطاب، د جهان زېب په مينه، د شاعر مسلک، وطن غواړي خدمت، حجره، فخر افغان ته، څه شوه يارانه، ځوانان راټولوم، افسوس مې په ځان، خوږ جهان، ملي ارشاد، سياسي مشاعره، روښان به شم، ستا يمه، ته يې وينې که نه؟، د قهر تاثير، ذلت، افغانيت، ملي انتقام، په ملت شبخون، ملي حاسد ته، ملي کاروان، د وحدت فکر، ملي هسته، د توحيد شعار، وطن او خلک، د استعمار نسخه، ورانکاري، ملت او حکومت، د پښتونخوا مجادله، معمور افغان، د انگرېز ماته، د پښتو دښمني، افغانيزم، ملي هويت، د مليت شرطونه، ملي افکار، ملي کلتور او اقتصاد، افغان ملت، ملت او قومونه، ابدالي، افغان او پښتون، قومي تفرقه، د استعمار فساد، د هند پښتانه، د ايران پښتانه، امتحان، د افغان تاريخ، وران ملت، ملي وحدت، د انحطاط سبب، بې لارې مشر، بې سري، ملت بې سره کول، مړ ملت، سپی او سړی، مغرض مشر، افغان عيب، قام او قبيله. پښتون ليډر، انگرېز او پښتون، وطن ته، د قام تباهي، بلا وهلي پښتانه، د افغانستان بدلون، خوار افغان، خادم وايي، مذهب او قام، استعمار او پښتون، د پښتون تاريخ، افغانيزم، وړ شوم، د افغان گمراهي، د پښتون مال، ملي هويت، ملتونه، ناسيوناليزم، د ملت دنيا، د فرد قوت، د افغان نوم، قومي مرگ، ويښ مرگ دی، گډ وډ ملت، سم انسان، سپېڅلي قومونه، د حق اول غږ، د ظلم منکر، سړی قام، ملت سازول، پښتون او استعمار، د انگرېز ماته، پښتون دښمني، پس له انگرېزه، افغان او ازادي، د دښمنۍ ثبوت، ساک او پښتون، پښتانه قومونه، پښتون په اسلاميزم کې، شپږ سوه کاله ، له انگرېز سره جنگ، د ناکامۍ علت، د ناکامۍ علاج، ملي حکومت، افغاني محک په کار دی، دا افغاني محک دی، پر محک سم، طفلانه کارونه، ملت ساتنه، د وروسته والي علت، افغان مشر غواړي، منلی حق، افغاني شعار، قوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغاني حکومتونه، پردي لاسونه، دين او ملت، بې مارکه افغان، مسلطه بلا، بې دستوره افغان، د افغان مړی، چې افغان ياد کړم، مکتب او د فساد پلان، ملي تخريب، بېکسه افغان، ځان خوري، بدبخته افغان، ايزمونه ټينګ شول، بد استعمار، د پښتون قيمت، د قتل حکم، ملي تخريب، د ملت قاتلان، پلان، دوه نيم زره کاله مبارزه، مشوره، ټيټ شو پښتون. د شلم قرن پښتون، شاعر او قوم، مات قلم، افغان وطن، غوره لاره، له پښتونه ګيله، پښتون ته خط، لاړې قافلې، نوي نسل ته پيغام، واړه افغانان يو، دا يوه ارزو لرو، پښتانيا ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، لوی جهان، ځوان ته بلنه، مستقل افغان ته، سپين سترګي، يو نظر کړه، اينده پښتنو ته پيغام.)) او ځينې نور نظمونه ټول ملي ايډيالوژي او ملتپالنه تبليغوي او پر هغو ټينګار کوي. په دې نظمونو کې د فورم له مخې قصيدې، غزلې، قطعې، څلوريزې، ولسي فورمونه او نور شامل دي. په دې مانا چې دا نظمونه په يادو فورمونو کې ويل شوي دي.

دلته غواړو د همدې نثري ليکنو او نظمونو د ځينو برخو څېړنې او شننې ته تم شو. دا ټولې ليکنې چې تحليل او تجزيه کړو، نو په ټوله کې د ملتپالنې پر محور راڅرخي، په ملتپالنه کې بيا هم درې غټ محورونه لري: پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان او افغان او افغانيت، چې دا درې واړه بيا په خپل وار سره د افغاني نشنليزم يا افغان ملتپالنې زړی جوړوي، دلته غواړو پر همدغو دريو محورونو لږ په تفصيل سره رڼا واچوو:

الف- پښتانه او پښتونولي:

د افغان ملت او افغانيت د لويې بدنې د يو اساسي او رغوونکي رکن په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم په اثارو کې ډېر زيات

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطرح دي، لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه، دا برخه په کې محوري نقش لري، دی په خپلو اثارو کې پښتانه هم خپلې ټولنې او هم نورې نړۍ ته ورپېژني، د هغوی ځانګړې پېژندنه کوي، اتلولۍ يې څرګندوي او له نورو سره يې مقابله او مبارزه تشريح کوي. استاد خادم په يوه ځانګړې ليکنه کې چې ((پښتانه څوک دي؟)) د هغوی تاريخ تشريح کوي، د هغوی جغرافيايي موقعيت په ګوته کوي، له دې ډول ليکنو څخه د استاد يو هدف دا دی چې پښتانه له خپل تاريخ څخه خبر کړي او بل يو شمېر پرديپالو عناصرو ته دا په ډاګه کړي چې پښتانه د دې ځای اصلي اوسېدونکي دي او له بل ځايه راغلي نه دي. استاد په دې ليکنه کې دې ټکي ته هم اشاره کوي چې د پښتنو په باب اکثره تاريخونه د پرديو له خوا ليکل شوي او هر کله چې د يو چا تاريخ د بل چا له خوا وليکل شي، نو طبعاً به له غرضه او مرضه خالي نه وي. استاد خادم په دې ليکنه کې د يو شمېر ليکوالو له خوا د پښتنو د بني اسرائيليت خبره هم ردوي او دا د پرديو يوه توطيه ګڼي. هغه په دې ليکنه کې وايي:

((پښتون په قومي لحاظ د يو توکم او نسل نوم دی، په پښتو ژبه خبرې کوي. دا قوم د زرګونو کالو څخه د امو او اباسيند، پامير او بحر هند د منځ په غرنيو علاقو کې اوسېدلی او اوسېږي.

د زر دولس سوو کالو څخه مخکې د دې قوم تاريخ څه ډېر روڼ او روښان نه دی، د اسلام د دورې نه رادې پلو دا قوم په زيات تعداد د بلخ، غزني، غور، ملتان، پکتيا، کابل او ننګرهار په سيمو کې د مالدار او زميندار په حيث ليدل کېږي. د شل دېرش کالو مخکې پورې ددې قوم تاريخ نورو خلکو ليکلی دی. پخپله د پښتنو په لاس نه دی ليکل شوی، د اسلام نه مخکې اثار اوس يو يو له ځمکې د ليکل شويو ډبرو په شکل راوځي، مګر هغه هم لا په ښه شان تر اوسه نه دي لوستل شوي او څه زمانه غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دغه تاريخي خبرې سپينې شي. د اسلام نه وروسته زمانه هم په دغه قوم باندې اکثره د داخلي او خارجي جګړو او جنګونو په صورت تېره شوې ده، نو په دغه لحاظونو موږ سره خپله د دغه قوم په لاس ليکل شوي، تاريخي مثايق ډېر لږ دي، چې هغه هم بل چا ليکلي دي او د سهوو، غلطيو سياسي او استعماري اغراضو څخه خالي نه دي.

د اسيا او اروپا غير پښتون ليکوالو پښتنو ته هر څه ويلي دي، خو هغه چې تر اوسه يې د يو لوی روايت شکل غوره کړی و، هغه دا خبره ده چې پښتانه بني اسرائيل دي. د دې خبرې سر پوره نه معلومېږي چې لومړی ځل دا خبره چا او د څه مدعا لپاره ليکلې ده، مګر دا خبره ډېر ځله ډېرو خلکو يو تر بله نقل کړې ده، داسې معلومېږي چې دا خبره هغو خلکو عمداً جعل کړې ده چې هغوی غوښتل چې پښتانه يو مهاجر، منفور او مغضوب قوم معرفي کړي. او په دغه شان سره د دغه غيور او بهادر قوم رسوخ او قيمت هم د دنيا او هم د دوی په خپلو نظرونو کې ټيټ کړي، څو دوی په خپله نفساتي ضعف اخته شي او د دوی په ښکلې ځمکه به دغه مغرضين تسلط وکړي، دې کې هېڅ شک نه شته چې خلک د پښتنو د رندانه جرأت، بېباک اقدام او ملي حمايت څخه سخت په ډار کې وو او دي.

له دغه کبله خلکو او مخصوصاً اروپايي استعمارچيانو چې په مشرق کې هر ځای د قوت مبدا ليدلې ده، علم، سياست، توپ او توره يې هغه ټکي ته متوجه کړي دي، چې څو يې منحله کړې ده، نو په پښتنو باندې د اسرايليت اطلاق خالص د غرض کار دی چې د پښتنو ژبه، ادبيات، عتيقه اثار او ملي عنعنات ټول يې په وضاحت سره ترديد کوي.

دلته يوه بله خبره هم شته چې د اولې نه کمه نامعقوله نه ده او هغه دا ده چې پښتانه عرب او د خالد بن وليد اولاد دی. د پکت او پښت مبدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتون د کلمې اصل حسابېږي او د دغه قوم نوم دی او دغه شان د پښتو ژبې د لغاتو او کلماتو څرک دومره مخکې لګي چې هغه وخت لا تقریباً حضرت اسماعیل او حضرت یعقوب هم نه وو پیدا شوي، نو معلومېږي چې پښتانه او پښتو ژبه د عربو او یهودو، عربي او سریاني ژبو څخه مخکې موجود وو.

دلته یوه غټه خبره د پښتو ژبې ده. پښتو ژبه خو د موثقو دلایلو له مخې یوه لرغونې او پخوانۍ ژبه ده چې سنسکرت او ژوند او اوستا سره خوا په خوا او یا د دغو دوو ژبو نه مخکې هم موجوده وه، نو هر کله چې پښتو ژبه څو زره کاله مخکې ژوندۍ وه، نو د پښت او پکهت د ریشې او همدارنګه د بلخ د کلمې د شهادت په اساس چې په اصل کې بخدي و او د بخد، بخت، پخت او پکت کلمې ته راجع کېږي، نو دا هم دلالت کوي چې پښتو ژبه او پښتو ویونکي زرګونه کاله مخکې موجود وو، نو دغه پښتو ویونکي زرګونه کاله مخکې هم دمخه پښتون قوم دی چې د یو ملت په حیث د امو او اباسیند په منځ کې اوس هم اوسېږي.

همدارنګه د فردوس کلمه چې په قران شریف کې راغلې ده او په اروپایي لهجو کې په پیرا ډایز ګرځېدلې ده، په اصل کې (برادیس) یعنې اوچته هېواد او د استوګنې جګ ځای په معنی ده.

فردوس جنت هم په اسمان کې دي، داسې برېښي چې دا تخیل د پښتون له تخیل څخه معرب شوی دی، قران کریم چې د خلکو په اصطلاح نازل شوی دی، دغه کلمه یې اخیستې ده او دغه فکر یې تصحیح کړی دی. د اعلیحضرت نادر شاه د عصر نه دې پلو چې په وطن کې رسماً ادبي او تاریخي تحقیقات او انجمونه جاري شول، اوس په ډېرو دلایلو او شواهدو دا خبره ثابته شوه چې پښتانه ارین او پښتو ژبه د اریایي ژبو له جملې څخه یوه ډېره پخوانۍ او متینه ژبه ده، چې د زمانې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوادثو له لاسه تر اوسه د پښتیانا یعنې پښتونخوا د غرونو په منځ کې د پښتو په وینا او لهجه باندې د نن ورځې پورې پاته ده او ځوک چې دغه ژبه وایي طبعاً هغوی پښتانه او د دې خاورې بومي او لرغوني خلک دي.

په افغانستان کې یهود ځای پر ځای، تر اوسه موجود وو چې هغوی په خپلو کې په سریاني ژبو ګړېدل، هر کله چې پښتو ژبه او پښتون قوم بل هیڅ ټاټوبی بې له افغانستانه نه لري، نو په یقین سره د پښتنو له څټ څخه داسرائیلیت شرمناک اتهام چور لرې کېږي!)) (۲۳: ٤٨٦ -۴۸۷) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه ځکه ضروري وه چې یو شمېر کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پښتنو د اسرائیلیت موضوع ته ډېره لمن وهلې، ولف کایرو انګرېز چې د پټانز (پښتانه) په نامه یې غټ اثر لیکلی دی، هغه هم دې موضوع ته اشاره کړې ده. دخادم صیب په شان یو شمېر نورو لیکوالو هم دې ډول پوښتنو او ګومانونو ته منطقي او ژبنی ځواب ویلی دی او هغه دا چې ټول ژبپوهان په دې متفق دي چې پښتو یوه مطرح اریایي ژبه ده، نو دا ژبه دلته چا ویلې چې له اسرائیلو څخه یوه قبیله راغله، دلته یې دا ژبه زده کړه، په دې کې حل شوه، نو ځکه د دوی په اصطلاح دا ورکه قبیله پښتانه دي، مخکې تر دې چې کوم یهود زموږ هېواد ته راشي او دا ژبه زده کړي، نو دا ژبه (پښتو) دلته چا ویله، ویونکي یې ځوک وو؟ دا خو باید دلته یو لوی قوم او مدنیت موجود وای چې د وړو او نورو مهاجرو قبیلو د جذب او حذف ظرفیت یې درلودلای. خادم صیب هم دې موضوع ته په خپله لیکنه کې منطقي ځواب ویلای دی.

استاد خادم د پښتو ژبې او پښتنو له تاریخ سره د زیاتې مینې او پر هغوی باندې د ګڼو لیکنو ترڅنګ، د پښتونولۍ پر فلسفې هم خورا سخت مین دی. دی د پښتونولۍ پر ماهیت پوه دی او غواړي نورو ته هم دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماهيت ورسوي. دی (د پښتونولۍ روح) په ادبي طرز او نوي ډول تشريح کوي او په همدې نامه يوه ليکنه کې وايي:

((انسان يو عجيب مخلوق دی، د عالم اسرار خو تر يوې اندازې پورې معلوم شوه، مگر دا پټه خزانه لا همغسې سرمهره پرته ده.

دده د حالاتو څخه بيداري، خوب، مرگ دی، د بيدارۍ او خوب په منځ کې يو بل حال هم شته چې له ما سره تر اوسه د هغه لپاره نوم نه شته.

په داسې حال کې ناست، د حس مشترک په مينمايي پرده رنگارنگ صورتونه متحرک وينم، ناڅاپه پرده لوېږي، يو داسې ښکلی او بې عيبه روغ، صورت گورم چې په ښايسته مخ کې يې رعب، وقار، شجاعت، ديانت، توره، نارينتوب... بلقېږي، زه د ده مفتون شوم، نو د پېژندگلوۍ خواهش وکړم، نو زما او د ده دا گفتگوی شروع شي:

دی ووايي: ته ما نه پېژنې...؟ شک نه شته چې ته به ما نه پېژنې! په دې سبب چې ته خو که ويده نه يې، نو ويښ هم نه يې!

زه البته همداسې به وي، مگر زه ستاسې د تعارف ارزو لرم!

زه ورته وايم، خو په دې شرط چې زما وينا لکه د گنبذې غږ همدلته ورکه نه شي، بلکې لکه د سبا د شمال غوندې د وطن په فضا کې نشر شي، چې زما متعلقين پوه شي، چې زه څه وايم!

-په دواړو سترگو! دا خو ښځي اسانه فرمايش دی، مهرباني وکړئ.

-زه هغه څوک يم چې په تاسې، ستاسې په پلرونو، نيکونو، د افغان په تاريخ، تر دې چې د آرين په نسل زه حقونه لرم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

-منم صحیح ده، مهرباني!... معاف مو کړې، که په خوب کې مو څه هېر شوي وي، نو تاسې!...

د پښتونخوا ښاغلي ما ډېر ښه پېژني!!...

- په دې کې هېڅ شک نه شته! مګر ستاسې املا؟...

-((د پښتون ژوندون!))

-اوه! اوس پوه شوم!

د پښتو د نهضت څخه خبر یې؟...

-په خندا، خو همدې زموږ احساسات راوخوځول!

-زه تاسې خپلو ملګرو ته په خپل نامه ښودلی شم؟

- ارو مرو! اوس خو دې وپېژندم، زه یم ((د پښتونولۍ روح))! چې لکه د لاله د تخم غوندې د وطن د خاورو د لاندې پوره جلوې ته د رحمت د باران انتظار باسم!)) (۲۳: ۱۲۸)

خادم صیب پښتو او پښتونولي داسې یو عنصر ګڼي چې د پښتنو روح او روان ته داخلېږي، هر پښتون چې دا عنصر ونه لري، هغه په پښتنو کې نه حسابېږي. شاعران بیا په دې برخه کې ډېر حساس دي او تر هر چا زیات په کې دا عنصر ښکاره کېږي. استاد خادم (په محشر کې) په نامه یو نثر لري، په دې نثر کې استاد خادم د یو شاعر روحي حالت انځور وي چې پښتو او پښتونولۍ یې روح و روان ته لاره پیدا کړې ده او په خوب کې هم د پښتو، پښتنو او پښتونولۍ غم ورسره دی، هغه وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((راحاضر کړئ، دغه سړی چې په دنیا کې یې ډېر ژړلي او اوښکې یې تویې کړي دي، ما د دغو اوښکو له برکته دی وباښه، ځه، زما جنت ابدي نعمتونو، حورو قصورو ته!

پښتون شاعر: ای زما خاونده! ای د کایناتو خالقه! ما په ډېر عجز او نیاز ستا رحم او مهربانۍ، ستا داد او نعمتونه غوښتي دي، مگر نه یوازې د ځان لپاره ای زما مهربانه باداره! زما ناپوه، خوار اومظلوم قام ستا د رحم وړ دي!

لوی څښتن: ځه، قام دې هم درسره بوزه!

پښتون شاعر: ای زما ربه! زما قام یوازې همدا نه دي، زما قام د خیبر نه کښته پورته، د سلیمان غره نه لر و بر پروت دی. ظالمانو دوه نیمه کړی دی. که اذان وي چې غونډ او متحد یې ووینم، دغه دی زما سوال ای زما اقا.

لوی څښتن (په مسېدو) ځه، همدغسې زما خوښه ده - ای زما د غریب مخلوق محب او خدمتگاره!

پښتون شاعر: (د قام د وحدت ترانه وایي) روان شو!

د شاعر مېرمن: پاڅه، پاڅه، ای سړیه په خوب کې هم ستا سندرې دي، پاڅه سبا دی! لمونځ قضا کېږي!... پاڅه!)) (۲٦: ۵)

خادم صیب د ځینو تاریخي اثارو له مخې د یوه ژبني او تاریخي تحلیل په ترڅ کې (پښتو او پښتونولي) تشریح کوي او هغه څوک چې له دې محتوا څخه زیات معلومات نه لري، هغو ته گټور معلومات وړاندې کوي، پښتو او پښتونولي، د پښتون د پېژندگلوۍ نښه گڼي او د پښتنو د ژوند لار. استاد په دې لیکنه کې د ژبپوهنې او فلالوژۍ د علم له مخې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو، پښت او پکت تاريخي ريښه هم څېړي او هغه مورخان چې دا کلمه يې په خپلو اثارو کې کارولې، د هغو يادونه هم کوي او تر هغه وروسته پښتونولي معرفي کوي. هغه په دې باب وايي:

((د پښتو او پښتونولۍ کلمه اوسنۍ نه ده ، له زرګونو کلو څخه چې پښتون ځان د پښتون په حيث پېژندلی دی، نو پښتو او پښتونولي ورسره ده. هر شی علامه لري او د هر شي د شناخت او پېژندګلوۍ لپاره نښې نښانې پيدا شوې دي او د پښتون د پېژندګلوۍ نښه او مارک پښتو او پښتونولي ده.

پښتونولي د پښتو د ګرامر او د ژبې د لیارې په اصطلاح فعلي مصدر يعنې د معنی اسم دی، پښتونولي د پښتون د کلمې نه جوړ شوی لفظ دی. پښتونولي يعنې افغانيت يا د فارسي په تعبير افغان بودن! پښتون په ګرامري اساس سره صفتي اسم دی.

دا اسم د پښتو له کلمې څخه ساز شوی دی، نو د پښتون معنی شوه (هغه شخص چې پښتو لري او د پښتو خاوند وي) پښتو خو که يو پلو پښتو د ملي ژبې نوم دی، خو له بلې خوا يو جامع لفظ دی او ډېرې معناوې لري چې د غيرت (همت) شرافت او اصالت د عناوينو لاندې راغونډېدای شي. پښتو د ګرامر اصولو په قرار منسوب اسم دی، نو اصل کلمه (پښت) پاته شوه (پښت) د شاه، توکم، نژاد، اصل او قوم په معنی دی.

په قديمو تاريخي رواياتو کې چې د هيون تانګ چيني زوار او يوناني مورخينو څخه منقول دی، پښت: پکت هم قيد شوی دی چې د يو قوم نوم و. همدارنګه پکتين او پښتين هم پخوانو مورخينو د دغه قوم نوم ياد کړی دی. زموږ د اوسنۍ پښتو په لهجو کې هم چې ځينې و او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(یې) بدلوي، پښتون ته پښتن وایي او همدغه شان د پکتون تلفظ باید پکتین وکړي، خو داسې معلومېږي چې اصل کلمه (پښت) ده.

پکت د یوناني لهجې په اساس د (پښت) د کلمې متحرف تلفظ یا تحریر ته راجع دی.

د پښت او پکت څخه (پکتیا، پکتیانه او پښتیانا) ظرفي کلمې جوړېږي، نو د پکتیا او پښتیانا معنی شوه، د پښت او پکت قوم د اوسېدو ځای یا وطن او هېواد. د پکت څخه پکتیا کټ مټ په هغه شان جوړېدای شي، لکه د (ار) څخه چې اریانا جوړ شوی. پښت نه هم پښتي پښتیه، پښتیا، پښتیانه او پښتیانا اصولاً او اساساً جوړېدای شي، وګورئ له لودي څخه لودیان د ظرف اسم جوړ شوی دی او همدارنګه خوګیاڼی چې خوګیانه ته منسوب دی، یعنې د خوګیاڼي اوسېدونکی.

اوس مو چې د پښتو او پښتونولۍ په اشتقاق د ګرامر او فلالوجي خواوو څخه مجمل بحث وکړ، نو رابه شو دې ته چې پښتونولي په موجوده اصطلاح څه شي ته وایي: لکه د پښتنو ټول کولتور او ثقافت چې تر اوسه پټ او د خاورو لاندې پاته دی.

نو په پښتونولۍ باندې هم تر اوسه په کتابي صورت چا بحث نه و کړی، لومړی کتاب چې په دې باب ولیکل شو، هغه د پښتونولۍ په نامه د دې کتاب د لیکونکي لخوا په (۱۲۳۱هـ ش) کال کې چاپ شوی دی.

ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزي د ورور پښتون رییس د پښتو میاشتنۍ مجلې په ۹-۱۰ ګڼه کې چې د مارچ اپریل (۱۹۵۴ع) کال له بابته له ګلستان څخه نشر شوې ده، د پښتونولۍ له کتابه اقتباسات کړي دي او خپله اڅکزي خان د پښتونولۍ په باب خورا مدلل او قوي بیان په دغه مجله کې نشر کړی دی. راځئ! چې د ده له خولې د پښتونولۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرحه او معنی واورو: (پښتو یا پښتونواله د یو بېل ژواک او ژوند لیاره ده د الیار سرېتوب، روغې، امن، نېکۍ، ازادۍ او مسلمانۍ ته تر اوسنۍ انگرېزي یا یوروپي ژواک یا ژوند تر لار او دود چې خپله دغه خلک یې قانون بولي، زیاته ورته او نژدې ده. پښتنو هر کله د خپل دین په شان په خپل دغه ژوند او ژواک او دغه دود او قانون سرونه ورکړي دي. همدغه شی د اوسني افغانستان د خپلواکۍ سبب دی. د کابل دویم جنگ چې د غازي اکبر خان، غازي عبدالله خان او غازي محمد جانخان په مشرۍ شوی دی، په همدغه پښتونولۍ شوی دی. ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزی وایي: د پښتنو جرگه په رښتیا د خلکو له خوا او د خلکو لپاره وه او ده. پښتانه بې له جرگې چې د پښتونولۍ پر اساسونو جوړه شوې وي، نه چلیدلي دي او نه به وچلېږي.

خان وایي:

لنډه دا چې پښتانه او بلوڅ له نورو خلکو څخه جلا او بېل خلک دي، ځکه دوی ځانته ژوند او د ژوند علیحده دود او قانون لري چې نور یې نه لري، ځکه خو پخوانی هند چې پاکستان او بلوڅو ونه مانه، تر دې وروسته هم پښتانه بې پښتو او پښتونولۍ په بل څیز نه شي چلېدلای او نه ورته غاړه ږدي او دا ځکه چې پښتونولي که نور هېڅ هم نه وي د پښتون لپاره تر بل هر دود او قانون ښه ده.

د ښاغلي عبدالصمد خان د وینا خلاصه دا ده چې په پښتونولۍ کې د پښتنو د ژوند ټولې خواوې لکه اخلاق، عادات، اجتماعیات، جزایي اصول، د جنگ قوانین، عدلي مسایل، حتی اقتصادیات هم ښودل شوي او فیصله شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو ولس د پښتونولۍ د قوانینو د تطبیق لپاره ځانته متخصصین او جرګې لري، د پښتونولۍ عمومیات هر پښتون نر او ښځې ته معلوم دي. نو پښتونولي د پښتنو لپاره د ژوند ظابطه او قانون دی. البته دا قانون تر اوسه دپښتنو په منځ کې په روایتي او تعاملي صورت موجود دی او په کتابي رنګ کې یې بابونه او فصول نه دي پیدا کړي، خو د پښتنو د روح سره اغږل شوي دي.)) (۲۳: ۲۲۴-۲۲۵)

ددې ډول لیکنو لیکل خورا ضروري دي، دا لیکنې که له یوې خوا یو ټولنیز قانون تشریح کوي، نو له بلې خوا یو شېر هغو شکاکانو ته ځواب دی چې پښتو او پښتونولۍ یوه ((شیونیستي)) پدیده ګڼي. په داسې حال کې چې پښتونولي یو ټولنیز قانون دی، چې اساس یې پر جرګۍ، معرکې او مشورې ولاړ دی او پرېکړې یې د اکثریت په خوښه کېږي، د استاد خادم له خوا د داسې مقالو لیکل نه یوازې د خپل وخت یوه اړتیا وه، بلکې د نن او سبا اړتیا هم ده، ځکه زموږ ننۍ او راتلونکی نسل هم باید د خپل تېر او اوسني ټولنیز قانون له څرنګوالي ښه خبر شي.

خادم صیب تر دې وروسته یو ګام نور هم پورته اخلي او (پښتانه په قران) کې په نوم یوه ځانګړې لیکنه کوي،سره له دې چې دا ټولې لیکنې زیاتې څېړنې او دقت ته اړتیا لري، خو په دې برخه کې د استاد احساس او ملي روحیه د ستاینې وړ ده. هغه په دې لیکنه کې وایي:

((مولانا ابوالکلام آزاد په خپل یو مشهور تحقیق کې دا خبره په ښه شان سره ثابته کړې ده چې ذوالقرنین هغه چې په قران کې یاد شوی دی (کوروش) دی چې په (۵۱۹-۵۵۹ق م) کې تېر شوی دی. وایي چې د یاجوج او ماجوج (سد) چې په قفقاز کې دی او یاجوج او ماجوج همغه قوم دی چې د قفقاز د تنګي نه هغه پلو ته پراته وو او هر کله یې چې هېڅ مدنیت نه درلود، قران په (لایکادون یفقهون حدیثا) سره یاد کړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. دی وايي: ماجوج، ماگوگ منگول او مغول سره نژدې لغات دی چې په دوه نيم زره کالو کې لاندې باندې شوي دي. (کوروش) هخامنشي شاهنشاه دی چې په تورات کې د (دوه ښکري قوچ) په نامه ياد شوی دی.

يشعيا پيغمبر، دی د مشرق د عقاب په صورت ښودلی دی، مولانا وايي: په همدغه دوه لحاظونو سره د کوروش کومه مجسمه چې په پاسارگاد يعنې (مشهد مرغاب) کې پيدا شوې ده، دوه ښکرونه او د عقاب وزرونه لري.

مولانا په دغه تحقيق کې ليکي: د ذوالقرنين دوهم قدم په مشرق الشمس يعنې په هغه ځای کې و چې لمر راخېږي.

هيرودوت اکتزياس وايي: کوروش د (ليدي) او (بابل) د فتح نه مخکې دغه ځمکې ته مخه وکړه. ځکه دغه ځای کې اغتشاش موجود و. وايي: چې دا خبره د قران سره مطابقت لري(حتی اذا بلغ مطلع الشمس و جدها تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا) يعنې کوم وخت چې د مشرق انتها ته ورسېد ويې ليدل چې لمر په يو داسې قوم خېږي چې د خپلو ځانونو د ساتلو لپاره د لمر د گرمۍ څخه وسايل نه لري. وايي چې دا قوم کوچي قبايل وو چې په ښارونو کې نه اوسېدل او طبعاً کورونه او ځايونه يې نه درلودل.

مولانا ليکي: چې ښه ! دا قبايل څوک او دا ځمکه کومه ده؟ دی وايي: د يونان د مورخينو له ليکنو څخه معلومېږي چې ښايي دا هماغه د (باکتريا) يا د بلخ قبايل وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم وخت چې موږ نقشې ته گورو، وینو چې بلخ نسبت ایران ته لرې شرق دی، ځکه چې له دغه ځایه غرونه یو وار ارتفاع مومي او لاره بندوي، وایي چې کوروش شرق ته مخه کړه او تر بلخه ورسېد.

ښاغلی کهزاد په خپل تاریخ کې لیکي چې پخوا پخوا په بلخ کې د آرین د نورو اقوامو څخه یو قوي او لوی قوم د پښت او پکتین په نامه هم په بلخ کې اوسېدل او دا هماغه پښتانه دي چې د وطن د حمایت او حفاظت لپاره یې دوه نیم زره کاله مخکې د ذوالقرنین سره مقابلې کړې دي چې د قران کریم د نص په اساس هغه وخت هم کوچیان او مالدار وو او د هغو اولاده اوس هم هماغسې وطن دوسته او حیرت پسنده پوونده دي.

تاریخ دا هم ثابتوي چې عقاب د لوی کوروش نښه او د هغه د سترې واکمنۍ د برم علامه ده. وایي چې: کوروش خورا نېک خصاله ستر واکمن و.)) (۲۳: ۴۲٦-۴۲۷)

د استاد خادم او نورو لیکوالو دا ډول لیکنې که څه هم د تامل وړ دي، خو دنورو تاریخي پلټنو لپاره زمینه برابروي. استاد خادم کوروش یو خورا نېک خصاله ستر واکمن معرفي کړی دی. خو زموږ ځینې نور لیکوال له هغې جملې څخه پوهاند رشاد بیا د ځینو تاریخي اسنادو له مخې (کوروش) یو ظالم او وینې څښونکی واکمن معرفي کوي او وایي چې مرگ یې هم د یوې پښتنې مېرمنې په لاس ترسره شودی دی. استاد رشاد د (کوروش خوناشام) په نامه یوه وړوکی منظومه هم لري چې د او یایمو لمریزو کلونو پر مهال په پېښور کې چاپ شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورتنۍ منظومه لیکنه که څه هم د یو لړ تاریخي روایاتو پر بنسټ لیکل شوې او یو څه تخیلي رنګ هم لري، خو بیا هم په دې برخه کې نورو تاریخي لیکنو ته د پلټنو او څېړنو انګېزه ورکوي.

استاد خادم په خپلو ګڼو لیکنو کې د تاریخ په بهیر کې د پښتنو اتلولي څېړلې او د تاریخي اسنادو له مخې یې د هغو مبارزې ثبت کړې دي، په یوه لیکنه کې یې له سکندر سره د پښتنو مبارزه هم یاده کړې ده. دا لیکنه د تاریخ یوه پاڼه ده چې مونږ ته تر میلاد وړاندې په سیمه کې د پښتنو د ثابت موجودیت او د سکندر په شان له یو ستر زورواکي سره د پښتنو مقاومت په ګوته کوي. د پردیو پر وړاندې د پښتنو مقاومت یو تاریخي تسلسل لري او دا تسلسل تر ننه رارسېدلی دی. په دې لیکنه کې دا پیغام په ښه ډول افاده شوی دی. خادم صیب په دې لیکنه کې وايي:

((د حضرت مسیح علیه السلام تر میلاد تخمیناً (۳۲۷)کاله پخوا د هخامنشیانو تر زوال وروسته یوناني سکندر د هندوستان د نیولو په غرض د پښتنو په ځمکه حمله وکړه، خو دمخه تر دې چې هندوستان ته ورشي، افغانستان او پښتونستان کې د داسې سختو مقاومتو سره مخامخ شو چې څو کاله د ده ټول لښکر د پښتنو په غرو او رغو کې حصار و او دی پخپله دوه واره د پښتنو له لاسه ټپي شو.

د (۳۲۷ قبل المیلاد) په پسرلي؛ هغه وخت چې سکندر د هندوکش د شمال له خوا د هندوکش جنوبي خوا ته حرکت کاوه د ده عکسر یو سل او شل زره پلي او پنځلس زره سپاره وو.

د خاواک د کوتل له لارې په لسو ورځو کې د پروان هغې نظامي کلا ته راورسېد چې دوه کاله یې دمخه جوړه کړې وه. د هغه ځای حاکم یې معزول کړ او له خپلې خوا یې حاکم وټاکه او هم یې خپل څه ستړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

عسکر هلته پرېښودل او پخپله د ((نیکایا)) د ښار خوا ته روان شو. د نیکایا د ښار اصلي موقعیت ښه معلوم نه دی، خو پروفیسر (ولسن) هغه د بگرام په شاوخوا کې بولي او (ونسنټ سمت) یې د جلال اباد د لمر لوېدو خوا ته د کابل او هند په لاره کې گڼي. کوم وخت چې سکندر د نیکایا ښار ته ورسېد، هلته یې واورېدل چې ځینې آریایي قبایل د کونړ، اسمار، باجوړ سوات او نورو غرونو په غرنیو کلاگانو کې اوسېږي.

سکندر ته دا هم وویل شول چې دا خلک تر اوسه د هېچا او هېڅ قوت تابع شوي نه دي او ازاد ژوندون کوي، ځکه نو سکندر دا عزم وکړ چې دا غرونه فتح کړي.

خپل لښکر یې په دوه برخو ووېشه، یوه برخه لښکر یې د ځان سره وساته او بله برخه لښکر یې د دوه لویو او مشهورو یوناني مشرانو (هفستیون) او (پردیگاس) تر قوماندانۍ لاندې وټاکل چې د (تکسیلا) د شهزاده په لارښوونه د (پوکي لاوتیس) د منطقې خوا ته لاړ شي چې هلته پر اباسین باندې د لښکرو د تېرېدو د پاره پل جوړ کړي.

دی په خپله د خپل لښکر سره د لغمان او کونړونو د نیولو په غرض هغې خوا ته وخوځېد، خو څومره چې دی پر مخ تلو په هماغه اندازه د پښتنو له مقاومت سره مخ کېده.

د کونړ د سیند پر غاړه یې ډېر تلفات ورکړل او سره د دې چې له سکندر سره د ټول یونان او نورو مفتوحه ملکونو مجهز لښکر بېخي ډېر و، خو بیا هم د هغه ځای ننگیالیو پښتنو ډېر وځنډاوه او ډېر مشکلات یې ورته پیدا کړل، حتی چې د یوې کلا د محاصرې په وخت کې پخپله سکندر په اوږه باندې ټپي شو چې دا د سکندر بطلیموس د لاکوس زوی، اولو ناتوس د سکندر دوه لوی منصبداران هم ټپیان شول، سکندر د سخت

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرو پښتنو له دې مقاومت څخه سخت عصبي او په غضب شو، امر یې وکړ چې د پښتنو ټول بندیان چې د یونانیانو په لاس کېوتي دي، هغه دې ټول تر تېغ تېر کړي چې په دې امر یې د پښتنو ټول بېگناه بندیان په ډېر وحشت سره ووژل، خو بیا یې هم ونشو کولای چې د پښتنو جنگي کلا ونیسي څو په پای کې سکندر خپل ټول قوت سره یو ځای کړ او کلا یې محاصره کړه او ډېر سخت خونړۍ جنگ یې شروع کړ. هر کله چې دپښتنو جنگیالو شمېر بېخي لږ و او هم محاصره ورباندې ډېره تنگه شوې وه، دوی مجبور شول هغه کلا یې تخلیه کړه خو بیا یې هم ځانونه متجاوزینو ته تسلیم نه کړل او د غرو سرونو ته وختل، مگر سکندر دومره په غضب شوی و چې د هغې کلا یوه تیږه یې هم پر ځای پرې نه ښودله، له بېخه یې ونړوله او لوټې لوټې یې کړه او هم هر څوک چې یې پښتون لیده که بوډا و که ماشوم که نر او که ښځه، ټول یې په ډېر بې رحمۍ او ظالمانه ډول وژل. له دې نه وروسته سکندر خپل څه لښکر د (کراسروس) په قوماندانۍ د کونړ په دره کې پرېښود او پخپله د (سوات) د سیند په غاړه رهي شو، د هغه ځای پښتنو چې د سکندر د راتگ واورېدل خپل ښار ته یې اور واچاوه او پخپله په دې غرض چې د دښمن په لاس ورنه شي غرونو ته وختل. تر هغه وروسته سکندر د اسمار له لارې د باجوړ او جندول د پښتنو سره لاس او گرېوان شو.

سره د دې چې د سکندر عسکري قوت ډېر زیات وو، خو بیا هم پښتنو د خپلې ازادۍ ساتلو لپاره لاس په لاس خورا سخت جنگونه ورسره وکړل چې په دې جنگوو کې د پښتنو یو ننگیالی مشر هم مړ شو.

مؤرخین لیکي چې سکندر په دې جنگونو کې څلوېښت زره سړي بندیان کړل او دوه لکه او دېرش زره غوایي یې په غنیمت ونیول او څنگه چې هغه وخت پښتونستان ډېر ښه څاروي درلودل، خصوصاً غواوې، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکندر امر وکړ چې څو غواوې دې د نسلګیرۍ لپاره یونان ته واستولې شي.

سکندر تر ډېرو جنګونو وروسته باجوړ قبضه کړ او د پسرلي په وخت د (کوریوس) تر رودخانې چې اوس یې (پنجکوړه) بولي پوریوت او د کوز سوات په دره کې بیا د هغه ځای د غښتلو او ننګیالیو اوسېدونکو د سختو مقاومتو سره مخامخ شو.

(آرین) مورخ لیکي چې د هغه ځای اوسېدونکو دوه زره سپاره او تر دېرشو زرو زیات پلي جنګیالي مېړونه او دېرش پیلان د جګړې ډګر ته حاضر کړي وو.)) (۲۳: ۴۷۸- ۴۷۹)

پورتنۍ لیکنه له تاریخي شواهدو، اسنادو، روایاتو، حکایاتو او ملي احساساتو جوړه یوه لیکنه ده، خو په دې کې ګڼ شمېر پیغامونه پراته دي. په سیمه کې د پښتنو دایمي شتوالی، له سکندر سره د جګړو رښتینوالی او د پښتنو سایکالوجیک جوړښت چې تر ننه پورې په کې د پردیو پر وړاندې کوم تغیر نه دی راغلی. دا لیکنه پر دې سیمه د پښتنو تاریخي وراثت او حاکمیت ثابتوي او هغو کسانو ته چې پر پښتنو ډول ډول تورونه پورې کوي، هغو ته هم یو تاریخي او منطقي ځواب ګڼل کېدی شي.

(د پښتو د لرغوني تاریخ یو فصل) په نامه په یوه بله لیکنه کې هم د پښتنو پر لرغوني تاریخ، د هغوی پر سیاسي جغرافیا او اتلولیو رڼا اچوي. دا لیکنه هم دکورنیو او بهرنیو سرچینو پر بنسټ لیکل شوې ده.

خادم صیب په یوه بله تحلیلي او تاریخي لیکنه کې پښتانه او د هغوی تاریخي ټاټوبی معرفي کوي، خادم صیب په (موږ څوک یو؟!) لیکنه کې هم دا ډول مسایل تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو د استوګنې پر جغرافيايي موقعيتونو، تاريخي نومونو او بېلابېلو دودونو رڼا اچوي.

هغه په دې ليکنه کې وايي:

((موږ هغه قوم او نژاد يو چې د ايشيا په منځ کې ژوند کوو، زموږ وطن له امو تر اباسينده او له چتراله تر بلوچستانه او د عربو د دريا ګوټې پورې وسعت لري، په دې وطن کې زموږ پلرونه او اسلاف زرګونه کلونه کېږي چې تولد شوي، لوی شوي او خاورې شوي دي.

دا ځمکه چې بهترينه هوا او رنګارنګ مېوې، نعمتونه او هر قسم پيدا وار او معادن لري؛ دلته چې خروشان سيندونه، قوي ابشارونه، لوړ غرونه، شنې جلګې او مزارع موجود دي او د قدرت په شاهکار يو ښايسته ده، (لويه پښتونخوا)، (اريانا، (پښتيانه) يا (طبيعي افغانستان) بولي.

د زرګونو کلو څخه دا وطن زموږ دی او په دې ځمکه کې زموږ تاريخ، زموږ روايات او مفاخر او زموږ ابدات چې زموږ د قومي حيات اسناد او زموږ د اجتماعي ژوند د بناء ستنې بلل کېږي؛ پراته دي، د دې ځمکې موږ وارثان يو؛ دا ځمکه موږ ته خدای (ج) راکړې ده او موږ په کې د استوګنې او واک حق لرو، زموږ تربيه او مورثي اخلاق موږ ته دا وايي چې دا ځمکه اباده کړو، په خپله خوښه مو څنګه چې رضا وي؛ هغسې ادارې او قوانين په کې قايم او جاري کړو، دا زموږ وظيفه ده چې دا ځمکه د هر متعرض له يرغله او د هر داړه مار له چپاوه وساتو، موږ په دې ځمکه کې مختلفې دورې تېرې کړې دي، مختلف تهذيبونه مو پاللي او زاړه کړي دي، ډېر خلک راغلي او موږ سره يې کور-کلی شروع کړی او وروړګلوي يې راسره منلې او په موږ کې پاتې شوي او له موږ سره يو شوي دي، موږ په پښتو او فارسي خبرې کوو او دپښتونولۍ او افغانيت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وینه مو په رګونو کې زغلي، موږ د دنیا ټولو قومونو مخصوصاً د همسایه ګانو سره خاص بیا په دې مدني عصر کې په صلح او ارامۍ ژوند کول غواړو، زموږ د بابا ادم له اولاد سره ورانه نه شته.

ټول راباندې ګران دي؛ خو خپل قوم او عزیزان راباندې تر هر چا دمخه حق لري چې په مینه او محبت ورسره ژوند وکړو او د حق د راګرځولو او اثباتولو لپاره ورسره د هر ظالم او متجاوز په مقابل کې د دوی په خوا ودرېږو او د حیات په قیمت یې وګټو او خاص بیا په هغه وخت کې چې زموږ قوم او عزیزان د ظالمانو له ظلمه څخه چغې او سورې وهي او له مونږه کومک غواړي؛ ځکه که دا ونه کړو؛ نو ژوندی قوم نه حسابېږو.

نو موږ څوک یو؟! حقیقت دا دی چې موږ (پښتانه) یو، که څه هم اوس موږ ځان ته (افغانان) وایو او خلکو په موږ د (پټان) یا نورو نومونو اطلاق کړی دی او زموږ طبیعي ملک او خاوره دغه ده چې پورته وښودل شوه، پښتانه د خپل طبیعي وطن په یوه څنډه کې د ازاد پښتونستان جوړول غواړي، د دنیا هېڅ قوت به ونه کړای شي چې پښتانه د پښتونستان له جوړولو منصرف کاندي؛ ځکه دا هېڅ امکان نه لري چې پښتانه د خپل وطن خاوره بل چا ته پرېږدئ؛ یا په خپله خاوره بې له پښتونستان نه بل نوم ومني.

پښتانه که په خپلو دننه معاملو کې هر قسم ژوند او اداره خوښوي؛ دا د دوی خپل کار دی؛ مګر د دنیا په سیاسیاتو کې دا ټول شل میلیونه یو (پښتون) دی، د دغه (لوی پښتون) د ازادۍ، استقلال حریت او حق لپاره مجادله د هر فرد وظیفه ده.

د دغې ارزو لپاره د هر پښتون زړه ناکراره دی، که څه هم په امریکا، هند، روسیه، اروپا او جاپان کې اوسېږي دا هغه کېدونکی کار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د دنیا لوی لوی سیاست دانان ور نه غافل پاتې شوي دي او دې غفلت د دوی په سیاست کې لویه خامي پیدا کړې ده او کېدونکی کار اخر کېږي.)) (۲۳: ۴۹۹ – ۵۰۰)

پر تاریخي ویاړونو او دودونو د ویاړ ترڅنګ د دې لیکنې بل اصلي پیغام پر اینده باندې پوره باور دی. لیکوال دا په ډاګه کوي چې که اوس هر څومره ستونزې شته، خو پښتانه د خپل لوی ارمان (لوی پښتونستان) له جوړېدو څخه تېرېدونکي نه دي او اخر به دې ارمان ته رسېږي.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم پر پورتنیو لیکنو سربېره نورې لیکنې هم شته چې پر همدې موضوع راڅرخي، چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو پر نثري لیکنو سربېره د استاد خادم په نظمي کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظمونه شته چې پر یادې موضوع راڅرخي دی د (دعا) په نظم کې د خدای (ج) له درباره هیله کوي چې خدایه پښتانه د نظام خاوندان او ښه نظام ورته په برخه کړې.

خدایه پښتنو لره ورکړې، ښه نظام
دغه دعا زما- کړم یې صبح و شام
یا حق د پښتون نه شته یا نه شته پښتون چېرې
دی په ازادۍ کې اوس څله دی غلام.

په (اتحاد مشرقي) کې د استاد خادم صیب لومړی چاپ شوی نظم هم پښتنو ته وقف شوی، دا نظم (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، د سر بیت یې دا دی:

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بیدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کړه وار پښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (نارينتوب) په نامه نظم کې هم خادم صيب د پښتنو ځانګړنو ته نغوته کوي، د هغوی غيرت او مميزات ستايي، پر هغو ویاړ کوي. دا نظم د خادم صيب د ډېرو نامتو او مطرحو نظمونو له جملې څخه دی چې د تعليمي نصاب په پښتو قرائت کتاب کې هم خپور شوی و. خادم صيب په دې نظم کې وايي:

((زه پښتون يم، زما کار دی نارينتوب
راښودلی مور و پلار دی نارينتوب
توره، سپر، توپ و ټوپک زما ګاڼه ده
بس زما ډول سينګار دی نارينتوب
نر يم زه نر مې بابا نر مې دا دا وو
نارينه لره په کار دی نارينتوب
چې د ظلم زغرې وڅيري له يو ګذاره
هغه تېغ جوهردار دی نارينتوب
پرې تېر شوی يم، همېش له مال و سره
ميراثه زما د پلار دی نارينتوب
په فيشن و په خبرو څه کار نه شي
چې د چاشي ورنه ډار دی نارينتوب
قلم ښه دی هنر ښه دی علم ښه دی
خو په ټولو کې سردار دی نارينتوب
چې اسانه ورته فتحه د خيبر ده
خدايرو هغه ذوالفقار دی نارينتوب
قلم هله کړي خبرې چې خبر شي
چې تر شا يې مددګار دی نارينتوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وطـــن ګـــل چـــې ســـاتي لـــه هـــر خزانـــه
خدایـــه څـــه ښایســـته بهـــار دی نـــارینتوب
اخســـته واړه حقـــوق پـــه نـــارینتوب شـــي
دغـــه شـــاني پـــر اســـرار دی نـــارینتوب
پـــرې ښایســـته بـــاغ د شـــرف و د ایمـــان دی
د دښـــمن د ســـترګو خـــار دی نـــارینتوب
هـــېڅ ســـر ســـر د استبداد پـــرې اثـــر نـــه کـــا
همېشـــه تـــازه ګلـــزار دی نـــارینتوب
ور بـــه یـــې نـــه کړمـــه لـــه لاســـه چـــې ژونـــدی یـــم
مـــا ګڼلـــی ډېـــر پـــه زیـــار دی نـــارینتوب
د (خـــادم) دغـــه ســـبق د نـــارینتوب دی
ښـــه یـــې زده کـــړه مـــزه دار دی نـــارینتوب.))
(۱۲: ۱۰۶)

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې د انګرېزانو ماتې ته اشاره کوي، سره له دې چې پر ماتې خوښ برېښي خو وايي چې دا ماته هم پښتنو ته په یو فساد او غټ زیان بدله شوه.

انګرېز غمجن شو، چې دلته مات شو - دافتحه نه وه، مونږ ته پسات شو
په مغولواله کې قام ژونـــــــــــدی و - چې انګرېز لاړو پښتون میرات شو.

بیا د انګرېز چل ول ته نغوته کوي، وايي چې کله انګرېزانو پر پښتنو باندې یرغل کاوه، نو دا مهال د پښتنو پر ژبه، کلتور او کمرزوریو نه و خبر، نو ځکه یې ماته هم وخوړه، خو کله چې د پښتنو پر ژبه او کتلور پوه شول، نو بیا یې پښتنو ته چلوټه جوړه کړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرنګـــي چــې پــه پښــتون بانــدې یرغــل کــړ
خپــل عســکر یــې د پښــتون پــه ســیمه دل کــړ
دی هغــــه وخــــت پــــه پښــــتو ژبــــه نــــادان و
خو چې پوه شـو ، نو پښـتون ته یې ساز چل کړ.

په یوه بله څلوریزه کې بیا له انګرېزانو سره د پښتنو د دښمنۍ په باب وایي، چې دا د څو کسو دښمني نه ده، د ټول قوم او ټولې پښتونخوا دښمني ده.

لــــه انګرېــــز پــــاتې، د پښــــتنو دښــــمني
د لــــــوی ټبــــــر د پرګنــــــو دښــــــمني
اوس یـــو څـــو کســـو ، پـــه ذمـــه اخیســـتې
د پښـــــــتونخوا د مېړنیـــــــو دښـــــــمني.

خادم د نورو پښتنو شاعرانو په شان د پښتنو یوې دایمي ناروغۍ (قومي تفرقې) ته هم نغوته کړې، دا هغه ناروغي ده چې د نړي رنځ حیثیت لري او پښتانه یې ټول کړولي او شا ته پرې ایښي دي. هغه وایي:

پښــتون چــې بېــل شــو ، افغــان چــې بېــل شــو
جــوړ پــه وطــن کــې یــو ټېــل ماټېــل شــو
امریـــــــالیزم، همـــــــدا غوښـــــــتله
ازاد افغـــــان پـــــه اســـــانه ښـــــکېل شـــــو

استاد خادم نه یوازې هېواد مېشتو پښتنو ته غمجن دی، د هغوی پر حال ژاړي، د هند د پښتنو غم هم ځورولی او کړولی دی، استاد خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو قوم په ژبه ژوندی ګڼي او چې ژبه یې ختمه شوه، قوم خپله ختمېږي. هغه د هند پښتنو په باب وایي:

پــــه هندوســــتان کــــې پنځــــوس میلیونــــه
پښتــــانه محــــوه شــــول پــــس لــــه یونــــه
نومونــــه یــــې شــــته دي، پښتــــانه نــــه شــــته
پښتــــو چــــې لاړه، ورک شــــوه قومونــــه.

چېرته چې پښتون پروت دی او د محوه کېدو له خطر سره مخامخ دی، نو استاد خادم ورته ځورېدلی او هغه حالت یې په نظم کې انځور کړی دی، هغه په خپله یوه څلوریزه کې (د ایران پښتانه) هم یادوي، وایي:

کــــورد او بلــــوڅ او پارتیــــان څــــه شــــول؟
چــــې هضــــم نــــه شــــول هوتکیــــان څــــه شــــول؟
لــــړ څــــه خــــو فکــــر، دخراســــان کــــړه
ســــوچه قومونــــه، افغانــــان څــــه شــــول؟

بیا له پښتنو مشر څخه هم ګیله کوي چې په پښتنو سوداګري کوي، دلته یې د کوزې پښتونخوا کوم پښتون مشر ته نغوته ده، هغه دې ډول (پښتون لیډر ته!) په خطاب کوي او ورته وایي:

اول دې ومانــــــه، قــــانون لیــــــډره
بیــــا دې ورتېــــل واهــــه پښتــــون لیــــډره
پښتــــو دې پرېښــــوده، بوتــــو د پــــاره
اوس راشــــه څــــه کــــوې لمســــون لیــــډره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د انګرېزانو او پښتنو د تاریخي دښمنۍ پر بنسټ یو ځل بیا (انګرېز او پښتون) سره پرتله کوي او تر دې عنوان لاندې په یوه څلوریزه کې وایي:

چــې انګرېــز پــه جهــان وي پښــتون بــه نــه وي
تښـــــتېدلی دا بنـــــده دی لـــــه ســــرکاره
پــرې یــې بنــدې تــولې لارې د ژونــدون کــړې
پــه هــر خــوا چــې ځغلــي نشــته چېــرې لاره.

خادم صیب د (بلا وهلي پښتانه) په نامه یوه څلوریزه کې له پښتنو څخه هم ګیله کوي چې څه بلا وهلي یاست چې ځای پر ځای ناست یاست، نورې نړۍ پرمختګ وکړ، تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ، نورې نړۍ ځان او ورپسې جهان وپېژندل، خو تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ.

هــر څــوک پــه ځــان پســې جهــان پېژنــي
پــه ژوندانــه کــې ســود او زیــان پېژنــي
دا څــــه بــــلا شــــوه پــــه پښــــتون نازلــــه
چــې نــه خپــل ځــان او نــه جهــان پېژنــي.

بیا (د پښتون تاریخ) ته نهیلی دی، پر هغه ځورېږي، د دښمنانو له چل ول څخه خفه دی او د پښتنو راتلونکي ته فکر وړی دی:

اوس ښــه پــوه شــوم د پښــتون تــاریخ ورکېــږي
ای پښــتونه ســتا پــه حــال مــې زړه ځــورېږي
دښــمنانو راتــه خپــل هــم دښــمنان کــړل
لا بــه څنګــه پــه دې کــار څــوک نــه پــوهېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د پښتنو سرو مال ته هم فکر وړی او وايي چې کله يې مشران (ماکياولي) ځانګړنې ولري، نو د دوی سر او مال ته خطر دی، له لويه خدايه هيله کوي چې په داسې يو حالت کې د (پښتون مال) ته خير پيښ کړي.

ماکياوليست چې ليډر، واکوال شي
ژوند و ملت ته واړه وبال شي
الهي خير کړې قام د پښتون ته
پرې نه پوهېږو څه به يې مال شي.

استاد خادم د (پلان) په نامه يوه څلوريزه کې هغه رنځ ته اشاره کوي، چې پښتون هم کله کابل ته راشي، نو د کابل په چاپېريال کې خپله ژبه پرېږدي، ژبه يې هېره او تېره شي او په ژبني لحاظ محوه شي، خادم دا يو پلان ګڼي او په دې خبره ډېر ځورېږي.

که څه هم ځو لسيزې پخوا کابل په همداسې يو حالت کې و، خو اوس کابل نه يوازې د پښتنو د قبرستان حيثيت نه لري، بلکې کابل د پښتو ژبې او ادبياتو د ودې يوه حوزه هم ګڼل کېدی شي.

رښتيا چې مړ شو، پښتون کابل کې
دا جوړه شوې وه په اول کې
يو بدل نوم هم چا ورپرې نه ښود
پلان تکميل شو، اوس سل په سل کې.

خادم د (ټيټ شو پښتون) په نامه يوه څلوريزه کې، د پښتنو يو بل رنځ ته نغوته کوي او هغه رنځ دا دی چې پښتون مشر نه مني، د پښتنو دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرض د خادم صیب تر زمانې پخوا هم و، د هغه په زمانه کې هم، اوس هم دی او ګانده کې هم د دې اټکل شته.

ټیټ شو پښتون او لا ټیټېږي به نور
ښکته لوېدلی دی او لوېږي به نور
نه مشر پېژني، نه ځي ورپسې
چې داسې وي، نو داسې کېږي به نور.

خادم صیب که له یوې خوا له پښتنو څخه ماڼېجن دی چې مشري نه مني، نو له بلې خوا (د پښتنو مشر) څخه هم خپلې ګیلې لري او وایي چې زموږ مشران د عزت پر ځای دولت غواړي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي
ای چې سودا ده د مشري درسره
قام دې له تا ځنې خدمت غواړي.

د پښتنو د ګڼو نیمګړتیاوو تر څنګ خادم صیب د (شلم قرن پښتون) ته یو ځانګړی او مثبت پیغام لري چې په هغه کې د وطن سوکالي او ښېرازي نغښتې ده، هغه (د شلم قرن پښتون) له لیدلوري غږېږي او وایي:

((که زه پښتون ومه ، وطن به کړم بیدار یو ځلې
قام به مې پوه کړمه، د خیر و شر په چار یو ځلې
رهبر د اوښکو چې کوم راز په نیمه شپه را وښود
د عشق له فیضه به یې، اخر کړمه اظهار یو ځلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نـه بـه دا تـوره شـپه ظلمـت وي، نـه ژړا د شـمعې
مـات بـه دا سـحر کانـدي، سترګه د سـهار یـو ځلـې
خلاص به له جالـه کړمه، دا طوطیـان د لـوړو ځوکو
شـور د بلبلـو بـه شـي جـوړ، پـه دې ګلـزار یـو ځلـې
پښـتون بـه یـو پـه ورور ولـې، او محبت سره شي
پـه پښـتونخوا بانـدې بـه، بیـا راشـي بهـار یـو ځلـې
نفـاق بـه نـه وي، زور بـه نـه وي، نـاداني ورسـره
لکـه د نـاوې بـه وطـن کړمـه، سـینګار یـو ځلـې
آمـو بـه بیـا شـي معتـرف، لـه اباسـینده سـره
په (لوی پښتون) باندی به، وکاندي اقرار یو ځلې
د طمعـې طـوق بـه د زلمـو، لـه غـاړې وشـلومه
بیـړۍ بـه مـاتې، د زلمـو نـه کـړم د ډار یـو ځلـې
آزادیخـواه یـم زه، د بـد رسـمونو جیـل نـه یـم
لـه غلامـۍ ځنـې مـې، کـړی دی انکـار یـو ځلـې
پختـه کـار شـوی، د شـلم قـرن پښـتون یمـه زه
نبـه رسـېدلی پـه رازونـو، د ژونـدون یمـه زه))
(۱۲: ۳۹۹)

خادم صیب (د پښتنو تاریخ) پر حال افسوس کوي او وایي چې سیاست او سیاستوالو مسخه کړی دی:

چــې مــې وکتــو تــاریخ واړه غلــط و
خپــل پــردي وربانــدې کــړی تجــارت و
د پښــتون د معاصــرو لــوی تــاریخ ټــول
اړولــی مســخ کــړی سیاســت و

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر افسوس چې په خپل ځان او قلم راغی
چې د علم په نوم شوی پرې غارت و.

بیا له پښتنو څخه گیله کوي:

ای پښتو نه خدایږو چې گیله مې شي له تا نه
دا گیله مې څه ده چې گیله مې ده له ځانه
لاړې قافلې پرله پسې او لا ویده یې ته
نه اورې نغمې نه د جرس نه له ځاروانه
خوب دی، که غفلت دی که دا مرگ دی نه پوهېږمه
هېڅ هم خبر نه یې نه له ځانه له جهانه.

او دې سره یو ځل بیا پښتون ته خطاب کوي او هغه ته بلنه ورکوي چې د غفلت له خوبه راویښ شه او دغه راز (اینده پښتنو ته) په پیغام کې وایي:

د استعمار علاج
د استثمار علاج
فقط دا کار دی بس
دا مې اظهار دی بس
نور دی سلام زما
دا دی پیغام زما.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم په نثر او نظم کې ډېر زیات مطالب بیان شوي، چې موږ ددې بحث په پیل کې ددې ډول نثرونو او نظمونو نومونه یاد کړل. دلته د هغو ټولو لیکل او شنل ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکنې د زيات اوږدوالي سبب ګرځي، نو ځکه مو دلته پر همدې يو څو بېلګو بسنه غوره وبلله.

ب- پښتانه او پښتونستان:

لکه څنګه چې مې دمخه په خپل بحث کې وويل؛ د افغان ملتپالنې د يوې اساسي برخې په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم د افکارو يو مهم عنصر ګڼل کېږي او په دې برخه کې محوري نقش لري، دغسې پښتانه او پښتونستان، هم د افغان ملت د لويې داعيې او د ملتپالنې د يوې اساسي برخې په توګه مطرح دي. خادم صيب د خپلو اثارو او افکارو يوه درنه برخه، پښتو، پښتونولۍ، پښتنو او پښتونستان ته وقف کړې ده. زموږ ځينې مطرح ليکوال هم د خادم صيب د فکر او اثارو په باب همدا نظر لري. پوهاند صديق الله رښتين د استاد خادم په باب وايي: ((خادم د پښتو ژبې يو نوميالی ليکوال او په زړه دردمن شاعر دی، دده ټول درد د پښتو او پښتون له غمه و. په ده کې يې نړدې (اويا) کاله ډېرې چغې او سورې ووهلې. د خادم په اشعارو کې د بيدارۍ، د پښتو او پښتونولۍ، چغې، قومي ترانې، دژوند پيغامونه، انتقادي سکونډاري، د عشق بلبلې او داسې نور مطالب په ښه شان بيان شوي دي.)) (۴۰: ۱۵۱)

رښتيا هم خادم د خپلې ليکوالۍ يوه درنه برخه همدې ارزښتونو ته وقف کړې وه. په پښتو معاصره شاعرۍ کې مرحوم ملنګ جان او بيا استاد قيام الدين خادم هغه شاعران دي چې پښتانه او پښتونستان يې په شاعرۍ کې ډېر زيات ځليدلي دي. استاد خادم د پښتونستان د خپلواکۍ لپاره ګڼ شمېر ليکنې کړي دي، د پښتنو د حقه حقوقو ملاتړ يې کړی او د پښتنو پر خاوره يې وخت پر وخت د پاکستان مظالم غندلي دي. ده ((د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رويې پر ضد د ملي جرګې

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیصلې)) په نامه په یوه ژورنالیستیکه او تحلیلي لیکنه کړې، استاد په دې لیکنه کې دبهرنیو مداخلو په باب د پښتنو دجرگو درول په باب رڼا اچولې او د پاکستان دمظالمو په باب یې د پښتنو دیووالي څرنگوالی تشریح کړی دی، هغه په دې لیکنه کې وایي:

((له دې ښکاره او څرگند حقیقت څخه هېڅوک حتی هېڅ ولس او قام انکار نه شي کولی چې یو ځل په یوه ملت کې د خپلواکۍ او ازادۍ غوښتلو روحیه او جذبه راژوندۍ شوه او احساسات یې راوپارېدل، هرو مرو د خطر په مقابل کې لکه د زمري په شان مقامت کوي، تر څو چې په خپلو ارزوگانو بریالي شي. خو دغه بریالیتوب او موفقیت په ملي یووالي او وحدت سره لاس ته راتلی شي او په نړۍ کې چې څومره محکوم ولسونه تر اوسه پورې ازادۍ ته رسېدلي او د خودارادیت د حق په اخیستلو موفق شوي دي، د ملي یووالي، اتحاد او اتفاق په رڼا کې دغه مقصد ته رسېدلي دي. د پښتونستان توریالی ولس تقریباً د اتلسو کالو راپه دې خوا د خپلې ازادۍ او د خودارادیت حق د لاس ته راوړلو د پاره په مجاهده او مبارزه لگیا دی. که څه هم په دې لار کې یې ډېر فشارونه او کړاوونه، زحمتونه او تکلیفونه قیدوبند، مرگ او ژوبله او داسې نور ډول ډول جبرونه لیدلي دي او لاویني یې، خو د خپل دغه مشروع حق او د خاورې د تمامیت د دفاع د پاره یې خپله ملي مجاهده او مبارزه جاري ساتلې ده. په تېره بیا کوم وخت چې د دښمن له خوا د دوی په حقوقو تېری او چارو کې د هغه له خوا مداخله شوې ده، د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو عالمان، مشران او نور خلک سره راغونډ شوي او د دښمن د دغې مداخلاتي رویې په مقابل کې یې د قومي او ولسي جرگو او مرکو جوړولو ته اقدام کړی او د رایو په اتفاق یې مفید او گټور تصمیمونه نیولي دي او دښمن یې دېته نه دی پرې ایښی چې خپل متجاوزانه پلانونه او نقشې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونستان په خاوره کې عملي کاندي. د دغو جرګو په سلسله کې لا د شمالي ازاد پښتونستان نه په رارسېدلو خبرونو کې ویل شوي دي چې په دې وختو کې یوه ستره ملي جرګه د عیسی خېلو، برهانخېلو او ترکزو د قبیلو له خوا په (ماین) نومي ځای کې او بله جرګه د شینوارو او صافیو د عالمانو او مشرانو له خوا د ګوردامي ورسک به سیمه کې جوړې شوې وې چې په هغو کې د نوموړو قامونو د عالمانو مشرانو او قومي نمایندګانو له خوا د پښتونستان ازادۍ څخه د دفاع په باب ډېرې مهمې او جذابې ویناوې وشوې او په دې ترڅ کې د ګټورو تصمیمونو په نیولو علاوه د رایو په اتفاق د پښتونستان د خلکو په مقابل کې دپاکستان د حکومت تېری کوونکی سیاست وغندل شو او دغه حکومت ته اخطار ورکړی شو چې له خپلې دغې رویې څخه لاس واخلي او که نه د هغې د ناوړو نتیجو مسولیت به د پاکستان د حکومت په غاړه وي. د پښتونستان خلک چې کوم وخت له خطر سره مخامخ شي او دوی د خپلې خاورې په کومې سیموي باندې د تېري او تجاوز احساس وکړي د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو ولسونه، قامونه او قبیلې سره راغونډېږي او ټول سره یو لاس کېږي، جرګه او مرکې جوړوي او د تېري کوونکي او دښمن په مقابل کې ملي او قومي فیصلې صادروي او د دغو فیصلو په رڼا کې مفید او ګټور تجویزونه نیسي. دغه جرګې د پېړیو پېړیو نه راپه دې د پښتونستان په خلکو کې چې د پښتونستان خلک او خاوره دښمنانو له خوا د تېري او تجاوز مورد ګرزېدلي د دغو ملي جرګو او مرکو په رڼا کې یې د غلیمانو شومې نقشې او پلانونه شنډ کړي دي او هېڅوک یې نه دي پرې ایښي چې د دوی په خاوره او کورنیو چارو کې لاس ووهي.

نو اوس چې د ازادۍ او خپلواکۍ، د عدالت او مساوات عصر دی او د دنیا اکثر ولسونه او قامونه د خودارادیت مشروع حق ته رسېدلي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید چې د پښتونستان خلک هم دغه حق ته ورسېږي. ښه به دا وي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان د خلکو د خود ارادیت په حق اعتراف وکړي او هغه گړي او هغه گړېږ ته خاتمه وکړي چې له دغې ناحیې څخه موجود دي.)) (۲۴: ۷٦۰-۷٦۱)

دا لیکنه که څه هم هغه وخت د یوه ژورنالیستیکې خبري لیکنې په توگه نشر شوې، خو اوس یې تر ژورنالیستیک اړخه تاریخي ارزښت زیات مطرح دی. اوس چې کله هم څوک دلته د پښتونستان یا د لوی افغانستان د جوړېدو خبره او داعیه مطرح کوي، نو یو شمېر کسان وایي چې لرو پښتنو دپاکستان پر وړاندې نه پخوا مقاومت کړی او نه یې اوس کوي، خو د خادم صیب دا لیکنه موږ ته د خپل وخت یو تاریخي تصویر راتداعي کوي. لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه دا لیکنه که څه هم یوه ژورنالیستیکه خبري لیکنه ده، خو د خپل وخت حقایق او د پښتونستان د خلکو مبارزه ترې په ښه ډول څرگندېدلای شي. خادم صیب که په بېلابېلو چاپي رسنیو کې د مسول چلوونکي په توگه دنده تر سره کړې، نو خپل ملي مسولیت یې هم له یا ده نه دی ایستلای. له پښتنو، پښتونستان او نورو ملي مسایلو سره د ده ځانگړې لېوالتیا دی، دېته هڅولی چې له دا ډول ملي او وطني افکارو ډکې لیکنې وکړي او د خپل وخت په چاپي رسنیو کې یې خبرې کړي.

استاد خادم خپلو دې ډول لیکنو ته دوام ورکوي، د پاکستان تر جوړېدو وروسته چې کله هم پاکستان له (کراچۍ) څخه اداره کېده او په اصطلاح هغه یې اداري مرکز و، نو د دې سیاسي مرکز له خوا چې په پښتونستان کې څومره ناوړه مداخلې کېدلې او پښتانه په کې څومره کړېدل، خادم صیب د هغه وخت د حالاتو تصویر کاږلی دی. ((د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې کوي؟)) په نامه یوه لیکنه کې هم دی پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو باندې د پاکستان د حکومت د مظالمو تصویر کاږي، دی په دې لیکنه کې وايي:

((پښتنو چې کوم وخت په محکوم پښتونستان کې خپل پښتني او افغاني حکومت له لاسه ورکړ، په قسم قسم عذابونو مبتلا شول. دوی عاجزانو په خپل وطن او سیمه کې دکرارۍ ژوند ونه کړ. زموږ په یاد دي چې په لکونو پښتانه د پردو اجانبو د حکومت له لاسه تنګ شول او په یو مخ یې کډې وکړې او خپل کور افغانستان ته راغلل چې له هغوی څخه اوس هم په افغانستان کې اباد فامیلونه پراته دي. په قصه خانه کې پر ګولیو وویشتل شول، مارشالاګانې ورباندې جوړې شوې او مغربي قوانین ورباندې اجباري کړی شول. دا قیصه ډېره زړه او خورا ټیرایجیډي ډرام لري. پردو دا کارونه دڅه لپاره کول؟ د دې لپاره چې پښتانه دوی ته اورمېږ ټیټ کاندي. مګر پښتون دا کار نه شوای کولای او تر ابده یې هم نه شي کولی، مګر په زور هر څه کېږي.

کراچیوال چې وايي پښتنو پښتونستان پخوا ولې نه غوښت، چې اوس یې غواړي، نو دوی دې پخپله ووايي چې دغه جدوجهد د څه لپاره و؟ د دې لپاره چې د مغرب د سیاست شاګردانو ته څوکۍ پیدا شي. د پاکستان له تشکیل نه وروسته پر پښتونستان همداسې ځمکه توده ده، لکه پخوا چې وه، اوس هم همغه لوبه کېږي، لکه پخوا چې کولی شوه، پخوا هم د پښتنو پر ځمکه پردو خلکو اجباري حکومت کاوه او اوس هم همغه د مغرب توپ او ټوپک په زور حکومت کوي. پښتانه د پښتون اسلامي حکومت غواړي او خپلې جرګې، دودونه، خپله ژبه او خپلې حجرې د مغرب له دروغجنې ډیموکراسۍ نه ښې ګڼي، سره د دې چې کراچیوال بیا هغه دروغجنه ډیموکراسي هم نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پرنګيانو په وخت کې سرحد چې نن پښتونستان بلل کېږي، په دوو برخو وېشل شوی و، لومړی یې تصفیه شوی او دویم یې نا تصفیه شوی و. کومې برخې چې د پرنګيانو په لاس کې وې او خپل قانون یې ورباندې چلولی و، دا یې تصفیه شوی بللې، مګر کوم چې د دوی په لاس کې نه وې، هغه یې نا تصفیه بللې، اوس کراچیوال غواړي چې نا تصفیه شوې برخې تصفیه کاندي او رسماً یې ډومینیو کې داخلې کاندي، د دې مطلب لپاره بلا پیسې لګېږي چې حساب یې خدای ته معلوم دی. سیاست دانان چې وايي د سرحد صوبه خپل مصارف نه پوره کوي، خو وجه یې همدا ده.

کوم خلک چې له حوادیثو سره دلچسپي لري، هغوی پوهېږي چې پاکستان پر پښتونستان څه لوبې کوي او د څه لپاره؟ هر ځای د مکتبونو او شفاخانو اعلانونه کوي، وايي چې په جم کې مکتب جوړ شو، مصارف یې د حکومت پر غاړه دي. ډېر خلک پوښتنه کوي چې ګوندې په پاکستان کې د افغانستان په څېر تعلیم وړیا او مجاني دی، مونږ وایو نه، نو بیا څنګه په پښتونستان کې دمجاني تعلماتو اعلان کېږي.

مګر خلک په دې خبر وو، اوس خلک پوه شوي دي چې دا همغه دام دی چې دا نه یې ببله ده، د پاکستان مدعا همدا ده چې ناتصفیه شوي مناطق د مکتبونو او شفاخانو په زور تصفیه کاندي. یعنې څه؟ مدعا دا چې له پښتونولۍ یې وباسي او د اغیار په حکومت راضي شي. په دې کې کراچیوالو سهوه کړې ده، دوی نه دي پوه شوي، همغه خدای چې عبدالغفار خان، ډاکټر خان صاحب، عبدالصمد خان، مرحوم ګاندي او اقبال لاهوري یې پیدا کړي چې د استعمار طنابونه یې وشلول. سره له دې چې دوی ټولو انګرېزي مکتبونه لوستي وو، همغه خدای او همغه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتونولۍ روح او د ازادۍ خواهش اوس هم په انسانانو او پښتنو کې نه دی مړ.

په دې مکتبونو کې به نور کسان هم پیدا شي چې د استعمار جرړې وباسي، نو دغه وخت کې به د پښتنو ځمکې خالص پښتنو ته پاته شي. کراچیوال نه شي کولای چې د قوم روح ووژني، بلکې دوی به په خپله مړه شي او پښتونستان به ازاد شي. که غربي استعمار اوس په جامعه کې لوبه کوي، نو پښتانه هم په بله لوبه پوه شوي دي او د ازادۍ بله ترانه وایي. ۲۰ میلیونه پښتانه پښتونستان غواړي، نو دا به څنګه قوه وي چې دا ارزو ما ته کړي. نن ۲۰ میلیونه پښتانه او افغانان دا ترانه وایي:

چې مانع نن بیرغ د لوړولو د افغانان وي
مونږ ته یو شان دی، خارجي که پاکستان وي

کراچیوال نن مغرورانه لګیا دي او پښتونستان تصفیه کوي. یعنې څه؟ د غلامۍ په زنځیرونو کې به یې راګیروي. لږ پخوا یې هم د دربند ریاست په پاکستان کې دا خل کړی و او اوس یې اعلان وکړ چې د امب نواب غټ ګورنر صاحب ته عریضه کړې وه او د هغه په امر دامب ریاست په پاکستان کې وتړل شو. اوس نو په اصطلاح تصفیه شو، خو د پاکستان حکومت په دې اړه هیڅ اظهارات نه کوي چې دا څنګه داسې وشول چې د دربند او امب نوابانو خپله ځمکه پاکستان ته ورکړه او د خیر پر غونډۍ کېناستل، دروغو ته خو لږ پرتوګ په کار وي، خو اوس د دوی خبرې پرتوګ څه شی دی؟

مونږ پوهېږو هغه لوبه چې له دربند او امب سره یې وکړه، د سوات، دیر، چترال او نورو سره یې هم په زړه کې ده. مګر نه پوهېږي چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((بنده وتړل بارونه، خدای وکړل خپل کارونه)). دا د کراچۍ عمال دي او د پښتنو زړونه وګورئ چې په زړونو کې يې څه شی دی؟ دوی ته هغه بادار او دا بادار هیڅ فرق نه کوي، دوی له سره بادار نه غواړي. د هغې ازادۍ باد غواړي چې په ایران، مصر او ښکته یشیا کې لګېدلی دی. حتماً به پښتانه هم خپل وطن کامل ازاد کاندي، مګر دوی د پښتنو ځمکه بل چا ته ورکوي، نو دغه ضعیف عنصر دغه قوي لقمه نه شي تېرولی، ازاد دې وي ۲۰ میلیونه افغانان.)) (۲۴: ۸۵۰-۸۵۱)

دا لیکنه که څه هم دخپل وخت یوه خبري او ژورنالیستیکه لیکنه ګڼل کېږي، خو لیکوال ورسره خپل سیاسي تحلیل او تبصره هم ملګري کړي. اوس دې لیکنې د یو تاریخي سند بڼه خپله کړې، که څوک غواړي د پاکستان له خوا په چل او فریب او د یوه سستماتیک پلان له لارې د پښتنو سیمو د لاندې کولو مسیر مطالعه کړي، نو دا او دېته ورته لیکنې ورته د یو تاریخي تصویر او سند په توګه کار ورکولای شي. استاد خادم د یوه ژورنالېست په توګه په دې بریالی شوی چې د خپل وخت حساسې ملي موضوعګانې ثبت کړي او راتلونکي نسل ته یې ولېږدوي.

استاد خادم د پاکستان د حکومت له خوا د پښتنو د ځمکو د غصب تر څنګ د پښتنو شخصیتونو د حذف او ځورولو لړۍ هم له یاده نه ده ایستلې، د پښتونستان د خپلواکۍ د مبارزینو په لړ کې د یوې مطرح څېرې (اجمل خټک) د بندي کېدو یادونه کوي، دی د اجمل خټک پر بندي کېدو خواشیني څرګندوي، (اجمل خټک ولې بندي شو؟!) په نامه یوه لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د پوښتنې او ځواب په بڼه، چې د یوه زده کوونکي او ښوونکي تر منځ تبادله کېږي، د هغه شخصیت، تفکر او د پاکستان د حکومت مظالم انځورېږي. دې لیکنې ته موږ د اجمل خټک په باب د استاد خادم د نظریاتو په برخه کې اشاره کړې ده، نه غواړو بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تکرار شي. استاد خادم د (پښتونستان) په نامه يوه بله ځانګړې ليکنه هم لري چې دا ليکنه يې هم پر خپل وخت په (اصلاح) ورځپاڼه کې خپره شوې ده. استاد په دې ليکنه کې د پښتونستان موضوع، د پښتونستان مشران او نور مسايل په ښه ډول تشريح کړي دي.

د ليکنې په پيل کې د افغانستان تاريخي موقعيت تشريح کوي او دلته قومي او تاريخي واقعيتونو ته اشاره کوي، بيا د خپلو نيکونو مبارزو ته نغوته کوي، وروسته دمحکوم پښتونستان دمبارزينو حالات څرګندوي، د خان عبدالغفار خان او اجمل خټک د زندانونو داستان بيانوي او د پاکستان دحکومت توطيې بربنډوي، استاد په دې ليکنه کې وايي:

((څکه خو مونږ نن د دنيا دلويو لويو قوتونو دحسد، غبطې او انتقام هدف واقع شوي يو، نو توکل په خدای: د پښتنو د لويو لويو امپراطوريو او د افغانانو د لويو لويو شهنشاهيو د دوران له تېرېدلو نه وروسته چې غوريان، سورياين، خلجيان، لوديان، له تختونو پرېوتل او سرونه يې په کفانه کړل، دپښتون پر خاوره د مغولو يرغلونه، د سکانو پتنه او د غربيانو حملې راغلې او د اوبو او پسرلي د تنا په شان تېر شول. په دې عصر کې چې انسان د خپل دماغ د انکشاف او دعلم دتوسيع په واسطه د امن خوا ته مايل ليدل کېږي، نو انسانان په خپلو هغو حقونو چې په پېړيو پېړيو سلب شوي او خوړل شوي وو، نايل کېږي او د حق او ازادۍ نارې په شرق او مغرب کې ډنګول کېږي، د پاکستان ځينې مشران په دې سودا کې دي چې د پښتون بابا د زامنو هغه ميراث چې روښان، رحمان بابا، خوشحال خان، جلال الدين، شېخ عمر، عبدالقادر، اعليحضرت محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان غازي او سردار محمد داود خان او داسې نور په دغه ننګ باندې ولاړ وو او خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او زرګونه پښتانه ورباندې بندونه او محروميتونه تېروي او جناب ميرزاعلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان د تیرا اپریدي، د خیبر ځوانان، د مهمندو او باجوړ زلمیان، د دیر، سوات او چترال ننګیالي وربانديږ جنګیږي، غواړي چې دا ځمکه تر خپلې خېټې لاندې کړي او د پښتنو د خانانو پر ځای د دوی خانان پرې باندې واکمن پاتې شي.

ایا دا ممکنه ده؟ فرض کړو چې د غرب سیاست هم د خپلو اغراضو لپاره د دوی پخوا ورغړي او د دوی ملا ټینګه کړي؟ فرض کړو چې کشمیر مساله حل شي او د کوریا جګړه په سوله بدله شي، هندوچین هم خپلې ستونزې حل کړي، د سویز د کانال په شاوخوا کې هم ډاډ حاصل شي، له ایرانه غربي طنابونه وشلیږي او د پښتونستان ادعا همدغسې د بلې راتلونکې ورځې د وړاندوینې لپاره وساتله شي او فرض کړو چې د پښتنو ډېر سپین ږیري په بندونو کې مړه شي او ځینې نور دلته او هلته مسافر او در په در پاتې شي او فرض کړو چې پښتانه په لویو لویو مظاهرو، غال مغالونو او په هر ځای او هر محل کې په نطقونو او د دنیا د سیاحینو په راوستلو او د حقیقت په ښودلو موفق نشي؛ نو ایا بیا به هم د پښتنو ځمکه د پاکستان شي؟

نه دا کار کېدونکی نه دی، دا خبره رښتیا ده چې غربیانو ډېره موده پر اسیا حکومت کړی دی او ښایي چې یو څه موده نور هم په مشکله سره دلته پاتې شي، اسیا د اسیاوالو ده، پښتانه به ضرور خپله ځمکه په خپله ولکه کې راولي، دا یوه د افسوس خبره ده چې غربیان په اسیا د حکومت کولو په اسلوب کې له هر چا سره یو قسم ګوزاره وکړي، مګر تر هر چا یې له پښتون سره ډېره سختي غوره کړه. شاید چې دا زمونږ د سختۍ د ردالعمل په نتیجه کې وه، خو بیا هم له پښتنو سره د غربیانو دومره سختي ښه نه وه، لکه د پاکستان حکومت چې خپل لاسونه له ګرېوانونو ایستلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبس، تعرضونه، بمباری، په ژبه مذهب، تهذیب، ادیبانو قیود اېښودل، دا ټول کارونه د پاکستان د واکوالانو له لاسه پر پښتنو وشول، مګر د ۲۰ میلیونو پښتنو همدا ناره ده چې دا ازاد پښتونستان دی.

له پاکستانه مخکې چې په پښتنو دغو کسانو د زور حکومت کاوه، ځانونو ته یې مسلمانان هم ویل، په دغه وخت هم دپښتنو مشران بندیان وو، خو هېڅکله داسې نه دي شوي چې پنځه یا شپږ کاله دې بندیان شوي وي. اوس دا شپږم کال دی چې دپښتنو لوی مشر خان عبدالغفار خان په پاکستان کې بندي دی.د دنیا د ټولو حکومتونو لویو کسانو د خان عبدالغفار خان خلاصون وغوښت او د ده بې ګناه او بې محاکمې بند یې یو ظلم وباله، مګر تر اوسه د پاکستان د واکوالانو په زړونو کې په دې اړه د رحم اوبه نه دي تویې شوي. اوس خان عبدالغفار خان د لاهور په شفاخانه کې مریض پروت دی.

مسټر سهراوردي چې د پاکستان د عوامي لیک موسس دی، څو ځلې یې د خان عبدالغفار خان د خلاصون تقاضا وکړه او ویې ویل چې ژر تر ژره دې نوموړی خوشې شي. دی وایي چې زه هېڅ نه یم خبر چې خان ولې بندي شوی دی، ده دا هم وویل: هغه کسان چې مدني ازادي محترمه ګڼي، د خان بې محاکمې بند ته په ډېر نفرت ګوري. ښاغلي سهراوردي اضافه کړه: د پاکستان دولت باید پوه شي چې که چېرې بد اتفاق خان عبدالغفار خان ته پېښ شي، نو ممکنه ده چې د پاکستان د حکومت بر علیه عمومي قهر او خواشیني خطرناک صورت غوره کاندي.

همدارنګه د ډهلي د راډیو د وینا له مخې د جناح عوامي لیګ حزب د سرحد د سیاسي کارکوونکو په توقیف او د هغو پر بندي کېدو نیوکه کړې ده. د دغه حزب عامه کومېټې تصویب کړې ده او ویلي یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې د سرحد حکومت له بندیانو سره بد سلوک کوي او غوښتنه یې کړې ده چې د دغه حزب ټول سیاسي بندیان دې خوشې کړي.

همدارنګه دې کومېټې ویلي دي چې د دغو کسانو د باز خواست په اړه عریضې او حکمونه نه دي لېږل شوي یا د دې عریضو لېږل تر نامعلومې نېټې پورې ځنډېدلي دي. له پېښوره رارسېدلو اطلاعاتو وویل چې د ارباب عبدالغفور خان د خلف هغه عریضې چې دوی غوښتې وې چې له دوی نه دې په محکمه کې بازخواست وشي، رد شوې دي او وویل شول چې دوی د امنیت عامه قانون په اساس توقیف دي. پاکستان ټایمز چې په لاهور کې چاپېږي، فوراً یې د عبدالغفور خان خلاصون وغوښت او ویې ویل: ((خان عبدالغفار خان هند د نیمې قارې د ازادۍ له پېش روانو څخه دی چې اوس په بند کې دی. دغه ورځپاڼې وویل: د خان له لاسه کوم بد کار نه دی شوی چې دی پرې بندي شي، خو د نوموړي کړنو د پاکستان حکومت ته شکونه پیدا کړي وو)).

د جوزا پر (۲۷)مه مسټر غلام محمد خان(اف لونډ خور) د سرحد د ایالت د عوامي لیګ زعیم وویل چې خان اوس د خپل بند په شپږم کال کې دننه شو او ویې ویل چې دا لومړی سړی دی چې له محاکمې پرته په بند کې ساتل کېږي او بندي کېږي. د دې ترڅنګ یې دا خواهش وکړ چې خان عبدالغفار خان دې ژر تر ژره خوشې شي او دا به هند او پاکستان په ډېرو شخړو کې دحل لاره پیدا شي چې له هغو څخه یوه هم د کشمیر مساله ده.

نوموړي وویل چې ما له خان عبدالغفار خان سره ډېرې شپې او ورځې تېرې کړې دي، خان یو وطنپرسته شخص دی او د غدار په حیث د ده بند یو مضحک کار دی. ترجمان د سرحد جریدې د سرحد د ټولو سیاسي بندیانو خلاصون، چې خان هم په کې دی غوښتی دی. دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځپاڼې ویلي دي: ((د حیرانتیا ځای دی چې هغه کسان چې ټول عمر یې د ازادۍ په لاره کې تېر کړی، نن بندیان دي. د جون د دویمې نېټې اطلاع ده چې په سرحد کې د خان د خلاصون لپاره کار پیل شوی دی.))

د پېښور په عمرزو کې ډېرو خلکو عریضې تیارې کړې چې د پاکستان مشر محمد علي له سفره بېرته راشي، نو دوی به دا عریضې ورته وړاندې کوي. په دې عریضو کې د خان عبدالغفار خان دخلاصون غوښتنه شوې ده. همدارنګه دمصر، عراق، ترکیې، ایران او هند او د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د خان دخلاصون لپاره اوازونه پورته شوي دي، خو د پاکستان مشران یې نه مني. خیر دی، هغه وخت چې د مومندو پښتنو د ځینو منصبدارانو برمته شروع کړې وه، بیا یې په بدل کې ۱۲ تنه بندیان ازاد کړل، اوس هم لرې نه ده چې دا کار بیا پیل کړي چې پښتانه له بندونو څخه پرې را ازاد کړي. پښتنو د پرنګیانو په وخت کې پر دې لوبه ډېر کار کړی دی او اوس هم ورباندې ډېر کار کېږي.

لنډه دا چې کوم لاس چې د پښتونستان مسالې ته نورې غوټې هم ور اچوي، هغه لاس پټ نه دی، بلکې ټول یېویني. مغرب به د پښتونستان په مساله کې کوم سیاست په نظر کې نیولی وي، خو دا یې هېره شوې ده چې دپښتنو دوستي د منځني شرق په مسایلو کې ډېر دخل لري او د پښتنو یاس به د شرق وسطي پر سیاسیاتو یو داسې تاثیر وکاندي چې بیا به یې تلافي ډېرو خلکو ته ناممکنه وي!)) (۲۴: ۸۸۳-۸۸۵)

پورته لیکنه چې څوک یو ځل په دقت سره له نظره تېره کړي، د پښتنو دداعیې یو غمجن داستان تداعي کوي. د دې لویې داعیې لپاره خلکو ډېرې قربانۍ ورکړي، خو اوس چې حالت د پاکستان د نظامیانو په ګټه انګېرل کېږي، دا به بې انصافي وي چې د پښتونستان د مبارزینو اتلولي هېره شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې لیکنې د پوره متن له راوړلو څخه زما هدف دا و چې لوستونکي د پښتونستان د هغه وخت د حالاتو پر څرنګوالي بنه خبر شي او هم د خادم صیب له ملي افکارو څخه چې څنګه دې ملي موضوع ته متوجه و. که خادم صیب په خپل قلم د هغه وخت حالات نه وای ثبت کړي، نو اوس به موږ ته هم دهغو حالاتو څرنګوالی څرګند نه و.

استاد په یوه بله لیکنه کې چې (د پښتونستان نوي زعیمان) نومېږي، د پښتنو دوه ستر مشران (خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی) معرفي کوي، په زندان کې د هغوی پر حالاتو خواشیني څرګندوي او د پاکستان له حکومت څخه غواړي چې هغوی باید ژر تر ژره له زندان څخه راخلاص شي، دې لیکنې ته مو په یو بل بحث کې هم اشاره کړې ده. دغه راز استاد خادم په یوه بله ځانګړې لیکنه کې یو ځل بیا د خان عبدالصمد خان یادونه کوي چې دا مهال دپاکستان په جېل کې شپې تېروي. د دې لیکنې نوم دی: (د پاکستان په جېل کې د بلوچستان د زعیم، خان عبدالصمد خان حالت). په دې لیکنه کې د عبدالصمد خان اڅکزي دهغه لیک متن هم راغلی چې ده له زندانه رسنیو ته لېږلی و او هغه وخت په (اثار) اخبار کې خپور شوی و، لیک کې عبدالصمد خان د خپلې ناروغۍ په باب لیکلي، خو د پاکستان حکومت د هغه له ناروغۍ سره سره هغه په زندان کې ساتلی و. استاد قیام‌الدین خادم نه یوازې د پښتونستان دلویو مشرانو زنداني کېدل غندلي، بلکې د باچا خان د نورو ملګرو او د لارې د لارویانو او نورو دیني او ملي شخصیتونو بندي کېدل یې هم غندلي دي. ده (د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید ګل پادشاه)) په نامه یوه لیکنه کړې ده او د دغه عالم نیول کېدل یې محکوم کړي دي. استاد خادم لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((مولانا سید گل پاچا د محکوم پښتونستان د پېښور دضلعې مشهور او فاضل عالم دی او د هغه ځای د جمعیت العلماء د ډلې مشر دی. دا لوی او فاضل شخصیت د خان عبدالغفار له بندي کېدو سره سم په بندیخانه کې اچول شوی دی. د خان عبدالغفار خان دبند دا شپږم کال پوره شو او د پاکستان او هند ټولو سیاسي حزبونو دا خبره په تاسف سره یاده کړه او وې ویل: ((خان)) کله چې له پېښور څخه د کوهاټ خوا ته روان و، په لاره کې ونیول شو او په بندیخانه کې واچول شو، پلمه یې دا وه چې له فقیر صاحب سره یې لیدل، نوځکه ونیول شو.

د هند او پاکستان ملي او سیاسي کسانو دا وویل چې د خان عبدالغفار خان بې محاکمې بند او پر ده باندې د خاین تور د خندا وړ خبره ده. خان عبدالغفار لومړی سړی دی چې د هند او پاکستان د ازادۍ لپاره یې ډېره فداکاري ور کړه او دا ډېره د افسوز خبره ده چې نور خلک ازادۍ ته ورسېدل او دی دې په بندیخانه کې پاتې شي، باید ژر تر ژره خوشې شي او له ده سره نور سیاسي بندیان هم باید ایله کړای شي. ځینې منابع وایي چې خان به تر محمد علي کتنګ نه وړاندې خوشې شي، خو ځینو مطبوعاتو دا وویل چې عبدالقیوم د ده له ایله کېدو سره ډېر مخالف دی.

دی وایي چې خان له فقیر صاحب سره جوړ دی، نو کوم وخت به نوموړي ته ضرر ورسوي، خو ښاغلي عبدالقیوم دا خبره نه ده کړې چې خان دې شکمن سړی وي، بلکې د دې لپاره چې که دا خلک له بنده خلاص شي؛ نو د ه ته به ضرر ورسوي. دا ځکه چې عبدالقیوم د پښتونستان له پښتنو سره ډېر بد سلوک کړی دی او دی له خپلو بدو عملونو څخه وېرېږي. دا چې د خان عبدالغفار خان بندي کېدل د عبدالقیوم له وېرې نه دي، خو دا نور علماء چې د هغوی ایډیال او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد د اسلام له حمایته نه بل هېڅ نه دي، دوی ولې بندیان دي؟ دا پوښتنه خو د سړي فکر ته راځي، خو چې لږ فکر په کې وشي، نو په اصلي خبره پوهېدل څه مشکل کار نه دی.

اصلي خبره دا ده چې پښتانه، سیاسیون او عوام ټول دیني او ټولنیزه ازادي غواړي او دا د پاکستان د واکوالانو لپاره لویه ګناه ده. مولانا سید شاه د پېښور یو مشهور عالم دی، نوموړی له یوې خوا د پښتونولۍ پر اساسونو ټینګه عقیده لري او له بلې د پاکستان د ځمکوالو پر هغو چلونو ښه پوه شوی دی چې باید پاکستان او محکوم پښتونستان یوازې د پاکستان دواکمنانو له اسلامي چغو سره ډېره موده نور هم د غلامۍ او اسارت دوره تېره کړي. نو پر همدې اساس د پښتنو خوشې کېدل د الله تعالی په کړو پورې تعلق لري او په اسانه یې پاکستان نه خوشې کوي او دا ډېر لوی ظلم دی.)) (۲۴: ۹۰۲)

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه عبدالصمد خان اڅکزی د پاکستان د حکومت په جېل کې و او سخت ناروغه و، نو کله چې د پاکستان پر حکومت زیات فشار راغی، نو حکومت مجبور شو هغه له زندان څخه روغتون ته انتقال کړي، استاد خادم په یوه بله لیکنه کې دا حالات هم ثبت کړي دي، د دې لیکنې نوم دی: ((د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو)). خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((په پښتنو کې خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او حاجي میرزا علی خان لومړني او لوی مشران دي. د دغو مشرانو پروګرام د پښتنو او پښتونخوا ازادي او د اسلامي شریعت نظام قایمول دي. د دغه مقصد د ترلاسه کولو لپاره دې لویو مشرانو جهاد او کوښښونه کړي دي او دوی له پرنګیانو څخه د مذهب، قوم او خپل وطن ازادي غوښتله او مشکلات یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګالل. کله چې پاکستان جوړ شو، دا مشران يې په بنديخانو او قيدونو کې واچول، هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا وطنپال انسانان د بشريت دوستۍ په جرم بنديان دي، نو دوی به خلاص شي او که به د قاضي عطاءالله په څېر د قوم او وطن د ازادۍ په مينه کې خپل سرونه ورکړي.

دا درې مشران غير معروف کسان نه دي، هر څوک يې پېژني. د نړۍ سياسي خلک به چې راتلل، نو له دوی سره به يې ليدل او هم د دنيا له لرې لرې ځايو څخه وزيرستان ته د فقير صاحب ليدو ته راځي. فقير صاحب او خان عبدالصمد خان دواړه باچا خان ته عقيده لري او د وطن د ازادۍ په جهاد کې د دوی پروګرام پلان يو دی او ډېره موده دا لويان په همدې مفاهمه روان وو. خان عبدالغفار خان پر همدې پلمه نيول شوی چې له فقير صاحب سره يې د ملاقات اراده درلوده. په همدې کال چې خان عبدالغفار خان ونيول شو، نو په کوېټه کې خان عبدالصمد خان او د ده ملګري هم ونيول شول.

دا شپږم کال دی چې خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان په بند کې پراته دي او د دوی پر جايدادونو او اولادونو د ظالمانو له خوا ظلم کېږي او له دغو مذهبي مشرانو سره بې انصافي او بد سلوک کېږي. په ټوله دنيا کې به له خلکو سره دومره ظلم نه وي شوی، لکه دوی چې له دې مشرانو سره وکړ. د دغو درې لويو مشرانو رسوخ له چتراله تر بلوچستانه په پښتونستان پورې غوړېدلی دی. د دوی فيصله د پښتنو په نزد د قطعيت حکم لري. د دنيا هېڅ قانون او هېڅ خوا کې به چا داسې نه وي کړي چې دومره لوی او دومره ډېر کسان بې حرمته کړي. خان عبدالغفار خان خو څو ځلې شفاخانو ته يوړل شو او تر عملياتو پورې ورسېد. اطلاعات وايي چې خان عبدالصمد خان د ډېر بند له امله ناروغ شوی او روغتون ته وړل شوی دی. دې درې ملګرو يو ځای د وطن

(c) ketabton.com: The Digital Library

حزب بنیاد کېښود. له دغو درې کسانو څخه یو هم محمد ایوب خان دی چې نن د پښتونستان د ازادۍ په هیله په افغانستان کې ژوند کوي. پر پښتنو د دغو مشرانو ډېر احترام حق دی چې دوی باید دې کسانو ته ډېر مرحمت ولري.

د دنیا په یو ډېر رذیل قوم باندې به هم د دنیا یو ډېر زورور او جابر قوم هم داسې لوبې ونه کړي، لکه نن یې چې پاکستاني مشران په شریفو پښتنو کوي او له ټولو څخه خندا او استهزا دا ده چې د پاکستان پروپاګنده منابع بیا لا هم د پښتنو دوستۍ او محبت ته تمه لري. تل نارې وهي چې پښتانه او پاکستانیان سره وروڼه دي او د دوی تهذیب، مذهب او ثقافت سره شریک دي، که وروري د دوی په قول صحیح وي، نو په وروڼو خلک داسې کوي چې د کافرو زړه همورباندې خوږ شي او ورباندې وژاړي؟ مګر اصله خبره دا ده چې پښتو مذهب سوچه مسلماني ده او د پاکستان واکوالان په ژبه ټینګ ولاړ نه دي؛ ژبه او مذهب خو یې سره دومره لرې دي چې هر څوک پرې پوهېدای شي او پاکستان د نن پښتنو ژبه او تهذیب محوه کول هم غواړي او دغه کوښښ کوي چې ښه نو څنګه به شي دا دوستي؟)) (۲۴: ۹۰۲)

پورتنۍ لیکنه کې موږ ته د پښتنو د سترو مشرانو اوږده مبارزه انځوربېږي. موږ ګورو چې په دې ملي مبارزه کې د ټولنې بېلابېل اقشار، سیاستوال، مذهبي مشران او لیکوال ټول سره همغږي دي او د خپل ملي ارمان لپاره په ګډه مبارزه کوي. دا لیکنه په پښتونستان کې د تاریخي پېښو یو ښه تابلو ده چې تاریخ لیکونکو ته پاخه مواد په لاس ورکوي او هر څوک چې د پښتونستان منظم او تفصیلي تاریخ لیکي او د پښتونستان د پېښو کرونولوژي جوړوي، نو دا ډول لیکنې ورته ځکه ډېرې ضروري دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا ليکنې پر خپل وخت ليکل شوي او هره هغه ليکنه چې پر خپل وخت وليکل شي، دقيقې ځکه وي چې حوادثو ته نږدې ليکل شوې وي.

پر پورتنيو ليکنو سربېره استاد خادم د (افغانستان او پښتونستان) په نامه په يوه ليکنه کې د پښتون ولس ځانګړنې تشريح کوي او دا دواړه د يوه وجود دوه غړي ګڼي. د دې ترڅنګ د (ګذارشات مراسم شاندار) په نامه په يو بل خبري راپور کې په ارګ کې د پښتونستان د ورځې د نمانځنې جريان بيانوي. په دې مراسمو کې د وخت د حکومت پر افغان چارواکو سربېره دپښتونستان مشران هم حاضر وو، وروسته په پښتونستان واټ کې دا ورځ په شاندارو مراسمو سره ونمانځل شوه. استاد خادم دغه راز د پاکستان د بېلابېلو اخبارونو په استناد پر پښتنو مشرانو له شوي ظلم څخه پرده پورته کوي. په دې لړ کې د يوې ليکنې نوم دی ((محکوم پښتونستان کې دپښتنو په مشرانو ظلم)). دا ليکنه هم په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې ده. په دې ليکنه هغه مظالم بيان شوي چې د پاکستان د حکومتي چارواکو له خوا پر پښتنو مشرانو ترسره شوي دي.

استاد خادم د پښتونستان داعيه په خپلو ليکنو کې تر دې حده تعقيب کړې چې ان پاکستاني نشرات هم ورڅخه پاتې شوي نه دي، هغه يې هم ګام پر ګام تعقيب کړي، له هغې جملې څخه يې يوه ليکنه ده: ((اعترافات به حقيقت پښتونستان در نشرات پاکستان)) په دې ليکنه کې چې په دري ژبه ده، په پاکستان کې دکراچۍ راديو او نورو رسنيو په استناد ويل شوي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان او همدارنګه بنګالي ژبې له داعيې څخه په وېره کې دی. دوی دا داسې داعيې ګڼي چې دوی به يې يو وخت په کنترول کې پاتې راشي.

استاد خادم په يوه بله ليکنه کې چې هغه هم په اصلاح ورځپاڼه کې خپره شوې ده، (حقيقت پښتونستان قابل توجه دنياى حق پسند)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومېږي. استاد خادم په دې لیکنه د پښتونستان د داعیې پر حقانیت رڼا اچولې، هغه یې تشریح کړې ده او هدف یې دا دی چې دنیا باید دې برحقه داعیې ته پاملرنه وکړي.

په یوه بله لیکنه کې بیا وایي: (اهمیت موضع پشتونستان توجه شاغلی نکسن را جلب نموده)). د امریکا متحده ایالتونو نوموړي لوړپوړي چارواکي افغانستان ته سفر درلود، د وخت صدر اعظم (سردار محمد داود خان) سره تر ملاقات وروسته چې هغه ورته دپښتونستان موضوع تشریح کړه، نو د هغه پاملرنه یې ځان ته راجلب کړه. په دې لیکنه کې هم دې موضوع ته اشاره شوې ده. د پورته لیکنو ترڅنګ، استاد خادم د (مطالعه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، دپښتونستان د لیډرانو وظیفه درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایي په کندهار کې، د ازادۍ لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ) او ځینې نورې لیکنې هم لري، په دې ټولو لیکنو کې استاد خادم د پښتونستان داعیه شنلې او واضح کړې ده.

د دغو یادو منثورو لیکنو ترڅنګ استاد خادم د خپل منظوم کلام یوه درنه برخه هم د پښتونستان او پښتنو موضوع ته وقف کړې ده. (فخر افغان ته، د جهان زېب په مینه، ولي خان ته، اجمل خټک ته، حمزه شینواري ته) نظمونه یې هم دې موضوع ته وقف شوي چې موږ ورته په خپل ځای اشاره کړې ده. پر دې یادو نظمونو سربېره استاد خادم دې موضوع ته ځینې څلوریزې او قطعې هم ځانګړې کړې دي:

(د پښتونخوا مجادله) په نامه یوه څلوریزه کې د پښتونخوا د خلکو مبارزې او راتلونکې هیله منتیا ته نغوته کوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـــــه پښـــــتونخوا کـــــې مجادلـــــه ده
د هـــــر يـــــو ظلـــــم او تېـــــري ســـــره ده
فـــــتح پـــــه خـــــوا بـــــه د لـــــوی افغـــــان وي
ســـــبا را تلـــــونکی دی، نـــــن تـــــوره شـــــپه ده.

په يوه بله څلوريزه (پښتون په اسلاميزم او نشنليزم کې) د پښتنو دريځ ته اشاره کوي او وايي:

پـــــه اســـــلاميزم کـــــې پښـــــتون بـــــرو
پـــــه اشـــــيا کـــــې لکـــــه رهبـــــرو
چـــــې نشـــــنليزم بيـــــرغ او چـــــت کـــــړ
دی لـــــه جهانـــــه، نـــــه نـــــاخبرو.

استاد خادم د پښتنو د ناکامۍ بېلابېلې علتونه څېړل دي، په يوه بله څلوريزه کې بيا هم يو علت ته اشاره کوي:

انګرېـــــز جـــــوړ کـــــړی قـــــوي ملـــــت و
مظبـــــوط پـــــه نظـــــم، د خپـــــل دولـــــت و
پښـــــتون غافـــــل و، لـــــه نـــــوي عصـــــره
د ناکـــــامۍ مـــــو دغـــــه علـــــت و.

او همدارنګه ګڼ شمېر نورې څلوريزې او نظمونه چې همدې موضوع ته وقف شوي او ددې ليکنې د زيات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او يوازې پر همغو نومونو يې بسنه کوو چې د دې ليکنې په پيل کې مو ورته نغوته کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- افغان او افغانيت:

افغان او افغانيت د استاد خادم د فکر اساسي او تر ټولو مرکزي محتوا جوړوي. د دې موضوع دوه برخې مو دمخه يادې کړې. پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان، د پښتون نشنليزم او په ټوله کې د افغان نشنليزم يا ملتپالنې دوه اساسي برخې جوړوي. پښتو او پښتونپاله يا ژبپالنه چې د اکثرو ټولنپوهانو په نظر د دې ملتپالنې بله برخه ده، موږ به په خپل ځای کې پرې بحث وکړو، خو اوس راځو، د همدې ملتپالنې دې بلې اساسي برخې ته:

افغاني ملتپالنه که څه هم د پېړيو په اوږدو کې يانې د افغانستان د ځو زره کلن تاريخ په بهير کې په طبيعي ډول زموږ د ولس په ذهن او شعور کې موجوده وه او د همدې عنصر په وسيله يې بهرني خطرونه رفع کول، د افغانستان تېر تاريخ د دې پېښو شاهد دی. له سکندر مقدوني، مغولو، عربو، صفويانو او نورو سره د افغانانو جګړې د دې ادعاوو ثبوت دی. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د پښتنو په اکثرو سياسي مشرانو او فرهنګيانو کې تر بل هر عنصر زياته د نشنليزم او ملتپالنې روحيه زياته مطرح وه. د امير کروړ وياړنه د ملتپالنې او ټبرپالنې رنګ لري. د شېخ اسعد سوري په ويرنه کې له محمد سوري سره د خواخوږۍ تر ټولو غټ عنصر، ملتپالنه ده. د ښکارندوی غوري قصيده هم پر هند باندې د يوه افغان شاهنشاه (سلطان شهاب الدين غوري) د بريد او فتوحاتو په ترڅ کې د دينپالنې او ملتپالنې تصوير کاږي. د خليل خان نيازي رباعي هم له خپل مشر سره د ملتپالنې د روحيې رنګ لري. د مغلو پر وړاندې د بابا هوتک سندره پر ملي احساساتو ولاړه ده، د شېرشاه سوري د مبارزې نيت د خپلو نيکونو د تاريخ بيا راژوندي کول، پښتونولي او افغانيت و. د روښانيانو غورځنګ که څه هم مذهبي رنګ پرې ډېر غالب و، خو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پردیو پر وړاندې د هغو پرله پسې مبارزه ، پر پښتو ژبه د ګڼو اثارو لیکل د ملتپالنې روحیه څرګندوي. خوشال بابا خو بیا په منظم او سستماتیک ډول د افغاني نشنلیزم بزغلی وکاره. د افغان په ننګ یې توره وتړله، له کندهاره تر اټکه یې د ټولو پښتنو د یووالي غږ پورته کړ او د پښتنو یووالی یې داسې یو ارمان وګاڼه چې دی پرې بیا ځوانېدلای شو، خوشال د پښتنو د تېر شان و شوکت د بیا احیا هیله څرګنده کړه او تر پایه پورې د پښتونولۍ او افغانیت پر اساساتو ټینګ ودرېده. خوشال په حقیقت کې په منظم او ستراتیژیک ډول د افغاني نشنلیزم اساسات ورغول او ادبیات یې ددې مفکورې د تبلیغ لپاره د یوې کارنده وسیلې په توګه وکارول، د خوشال د هیلو زړي د میرویس نیکه او د هوتکیانو د ملي دولت په جوړېدو سره زرغون شول او میرویس نیکه پر دې بریالی شو چې د افغانستان په یوه برخه کې د ملي حکومت اساسات ټینګ کړي. احمد شاه بابا دې اساساتو ته لا پراختیا ورکړه او د معاصر افغانستان په جوړېدو سره یې د افغانانو له خوا په سیمه کې د یوې لویې امپراتورۍ زړی زرغون کړ. دې سره نو په ولس کې د ملت او ملتپالنې روحیه پیاوړې شوه او تر هغه وروسته نورو اکثرو افغان شاهانو هم تر خپله وسه دا روحیه وپاللـه. خو نشنلیزم یا د ملتپالنې مفکوره په نړیواله کچه د یوه منظم او سیستماتیک ښوونځي په توګه د نولسمې پېړۍ په بهیر او د شلمې پېړۍ په پیل کې زیاته مطرح شوه. زموږ په هېواد کې هم انګرېزي ښکېلاک ته په دریو پوځي جبهو کې تر ماتې او د خپلواکۍ تر ګټلو وروسته دا روحیه ډېره پیاوړې شوه. غازي امان الله خان د یو ملي او مترقي دولت بنسټونه جوړ کړل او په لسو کلونو کې په دې برخه کې د پاموړ پرمختګ وشو، که څه هم د حبیب الله کلکاني (سقاو زوی) له خوا په نهه میاشتني اړو دوړو سره دا پرمختګ او ثبات متزلزل شو، خو غازي اعلیحضرت محمد نادر خان او د هغه ملګرو، هېواد بېرته نورمال حالت ته ستون کړ. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعلیحضرت ظاهر شاه او سردار داود خان په حاکمیت کې ملي افکار په ښه ډول وځلېدل او وروسته بیا هېواد له یو نوي بحران سره مخ شو، چې تر دې دمه لا دوام لري. په دې دوره بهیر کې د ملتپالنې روحیې سره سره مذهبپالنه هم په قوت کې روانه وه، ان تر ملتپالنې هم په ډېر قوت کې وه. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي چې افغان ولس د بهرنیو خطرونو د دفعې لپاره دوه ایډیالوژیک بېزونه لري : یو اسلامیت دی او بل ملتپالنه. د اسلامیت اساس پر عقیدې (دین) ولاړ دی او د ملتپالنې اساس پر (افغانیت) او ملي احساس. هر کله چې دا دواړه بنسټونه یا عناصر په هماهنګ ډول کارول شوي، نو افغانانو په ښه ډول افغانستان ساتلای دی. خو کله که له دغو دوو اساسي وسیلو څخه یوه کارېدلې، افغانانو جنګ ګټلی، خو په ډېر قیمت ورته تمام شوی دی. ځینې نور بیا په دې نظر دي چې اسلامیت یا د خادم صیب په اصطلاح (اسلامیزم) زیاتو افغانانو ته تر افغانیت زیات د یوې اساسي دفاعي وسیلې په توګه کار ورکړی دی. دوی د یوې محاسبې له مخې وایي، افغانانو ټول هغه جنګونه چې د اسلام تر راتګ وروسته یې له نامسلمو یرغلګرو سره کړي، تقریباً ټول یې ګټلي او نږدې اکثره هغه جنګونه یې بایللي چې دوی له مسلمانانو سره کړي دي. د انګرېز او روس جګړې یې له نامسلمو سره غوره مثالونه دي او له مغولو سره جګړې یې له مسلمانانو سره د جګړې څرګند مثالونه. خادم صیب که څه هم د یوه دیني عالم په توګه تر یوه حده پر اسلامیت ټینګار کړی، خو څومره تودوخه چې د افغانیت په باب د ده په افکارو کې موجوده ده، د بلې هېڅ موضوع په باب دا تودوخه هغه حالت ته نه رسېږي. د اسلامیت په باب د خادم صیب نظریه به په بل عنوان (خادم او دینپالنه) کې وڅېړو، خو اوس راځو خپلې اصلي موضوع؛ خادم او ملتپالنې ته او په هغې کې هم افغانیت ته!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملیت، افغان، افغانیت او ملي کلتور په باب خادم صیب په لسګونو لیکنې کړي او هم یې په منظوم کلام کې په دې باب ډېر څه ویلي دي، دلته غواړم په ترتیب سره د ده د ځینو مهمو لیکنو پر بنسټ د خادم د ملي افکارو یادونه وکړم، خو مخکې تر هغه غواړم دې ټکي ته اشاره وکړم چې (ملیت) د خادم صیب په اثارو او افکارو کې، په هغه مفهوم نه دی کارول شوی چې پر افغانستان باندې د روسانو تر یرغل وروسته هغوی او د هغو کورنیو پلویانو دلته استعمال کړ. دلته دوی (ملیت) د یوه قومي تشکل په توګه وکاروه، یانې د (قوم) او (ملت) تر منځ یو بل جوړښت. په داسې حال کې چې (ملیت) د (ملت) تشریح ده، لکه (انسانیت) چې د (انسان) تشریح ده. یا هم په انګلیسي کې چې (Nationalism) د (Nation) څرنګوالی تشریح کوي، خو روسانو د خپلو کورنیو لاسپوڅو د خوشالۍ لپاره د هغو اړوندو قومونو ته د (ملیت) اصطلاح وکاروه، خو استاد خادم (ملت) او (ملیت) دواړه پر خپلې اصلي مانا کارولي دي.

استاد خادم د ملي مسایلو د تشریح په ترڅ کې تر ټولو لومړی ملي احساسات تشریح کوي، ملي ولوله او احساس څه ته وایي او څه وخت رامنځته کېږي. هغه (د ملیت حس) په نامه په یوه لیکنه کې دا موضوع ډېره ښه تشریح کوي، خادم ملتپالنه یو طبیعي احساس ګڼي چې په طبیعي او خدایي ډول په انسان کې موجود وي. هغه په دې باب وایي:

((د شلم قرن په اوایلو کې دانسان فکر د یوې داسې دنیا په جوړولو کې بوخت شو چې په هغې کې د جنګ او نا ارامۍ اثار او علایم ونه لیدل شي. یعنې بشر په داسې ډول سره متحد او یګانه شي چې د دوی اتحاد او یووالی د نړۍ دصلحې او امنیت ضمانت وکړي او دنزاع او اختلاف مخه بنده شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همدې مفکورې په اساس د امریکايي (ویلسن) او افریقايي (سمتس) د نظریو له مخې دملتونو جامعه منځ ته راغله، دې جامعې د دې د پاره چې له یوې خوا په نړۍ کې صلح او امن ټینګ شي او له بې خوا خلک وکولی شي چې په سرعت او اسانۍ سره د لویو قوتونو د علمي پانګو او پرمختګ څخه ګټه واخلي، نو د دولتونو د اتحاد طرفداري یې په کلکه سره کوله.

مګر دا جهاني موسسه د داسې مشکلاتو او موانعو سره مخامخ او مواجه شوه چې له هغو ټولو پیشرفتونو او ښو نظریو څخه چې په نظر کې وو پس پاتې شوه. حتی داسې حوادث او واقعات چې د دولتو د اتحاد او د صلحې د استقرار سره یې مخالفت و، د دې موسسې دړنګېدو او بېخي شکست اسباب وګرځېدل.

د دویم لوی جنګ نه وروسته ځینو عواملو د نشنلیزم (ملیت) مفکوره په ډېر شدت او مختلفو ډولو سره منځ ته راوړه.

د دوهم لوی جنګ دنتایجو او د ملیت د مفکورې د موثراتو څخه یو د برتانیې د لویې امپراطورۍ شکست او د ډېرو داسې ملتونو او جوامعو ازادي وه چې څو قرنه یې په اسارت کې تېر کړي وو او دازادۍ مخ یې نه و لیدلی چې د دغسې ممالکو یومثال هندوستان دی، هندوستان د ازادۍ ګټلو نه وروسته د ملیت د نظریې په اساس په درې برخو هندوستان او پاکستان او کشمیر ووېشل شو چې کشمیر په همدې اساس سره د هندوستان او پاکستان تر منځ د نزاع او جګړې مورد وګرځېد.

پاکستان هم دنشنلېزم (ملیت) نظریې په درې حصو تقسیم کړ چې عبادت له شرقي پاکستان اومغربي پاکستان او (پښتونستان) څخه دي چې ددغې وروسته منطقې په سر اوس هم مناقشه موجوده ده!

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شمالي افریقا کې د ملیت خواهۍ نهضت ورځ په ورځ زیاتېدونکی او مخ په انکشاف دی چې دهمدې انکشاف له امله د فرانسې تسلط او اقتدار په دغه منطقه کې مخ په ضعف او انحطاط روان دی. بلکې د اروپا مدنیت هم په دغه ځای کې دملیت او نشنلیزم د تقویت دپاره خدمت کوي.

ملیت په امریکا کې:

د ملیت مفکوره په امریکا کې نه یوازې دهسپانوي زبانو سره شته، بلکې په ټوله امریکا کې دغه مفکوره په ډېر شدت سره د نشوو نما په حال کې لیدل کېږي. د کاناډا ملیت چې اوس د ملي رشد مرحلې ته رسېدلی دی.

غواړي چې کاناډا د لویې برتانیې له پنجو څخه وباسي او همدارنګه په خیال کې لري چې د امریکې هغه اقتصادي سیطره چې د خپلو اقتصادي چارو د ازادۍ مخالفه یې ګڼي، ختمه کاندي. په هر حال دا کار په لاتیني امریکا او کاناډا کې یوه مهمه واقعه او تاریخي حادثه ده.

که څه هم ځینې مؤرخان او فلاسفه د ملیت او نشنلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي. خو سره د دې دیو نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنګه چې خلک دخپل موروثي هېواد (مقط الرأس) سره بې دلیله محبت او علاقه لري.همدارنګه یې دخپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې د دې مفکورې په ضد هر رنګ مقابله کوم تاثیر نه شي کولی.

دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه ګڼي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وخت ځان مسعود او نېکبختويني چې خپل ملي افتخارات او قومي غرور د تاريخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. مليت په هر نسل کې خپل موجوديت ساتي اوپه يوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.))

(۲۴: ۶۳۵-۶۳۶)

خادم صيب (د مليت حس) تر توضيح وروسته د (مليت علمي تشريح) ته راځي او تر دې عنوان لاندې په تفصيل سره ملت، مليت او نور اړوند مفاهيم تشريح کوي، د استاد دا ډول ليکنې ځکه ډېرې گټورې دي چې ځيني خلک د (مليت) يا (ملت) له اصطلاحاتو سره ډېر حساس دي، له هغو څخه ناوړه تعبير کوي او هغه په توکم پالنه يا نژاد پالنې تفسيروي او تعبيروي، نو ځکه يې (د مليت علمي تشريح) ته پام وکړ، دې ډول ليکنو سره دا ډول ناسم تعبيرونه له منځه ځي. خادم همدغه ډول ناوړه تعبيرونو ته د سم ځوا ب او رڼاوي لپاره په (اصلاح) ورځپانه کې د همدې موضوع اقتراح خپره کړه او څو پرله پسې يادښتونه يې ورپسې خپاره کړل، په دې اقتراح کې يې (مليت) او (بين المليت) تشريح کړل، د شکاکانو او د ملتپالنې مخالفينو ته يې منطقي ځواب ووايه. په دې ترڅ کې يې په پښتني او په ټوله کې په افغاني ټولنې کې د ملتپالنې د مخالفينو دريځ هم څرگند کړ، خادم دا موضوع واضح کړه چې په نوي عصر کې حکومتونه د همدې ملتپالنې په احساس راجوړ شوي، افغانانو چې په نولسمه او شلمه پېړۍ کې انگرېزانو ته ماتې ورکړه، دی يې يو اساسي علت د ملتپالنې د شعور ويښتيا بولي. له دې ډول ليکنو څخه د خادم صيب هدف دا و، لکه چې اوس د (افغاني نشنليزم) پر وړاندې ببلابېل خطرونه موجود دي، شپږ اوه لسيزې دمخه هم دا ډول گواښونه او خطرونه وو، خو خادم صيب د خپلو علمي او تحليلي ليکنو له لارې دې ډول گواښونو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل غبرګون ښودلی دی. هغه په ولس کې د ملي شعور غوړېدا ته هیله من او خوشاله دی، په دې باب وایي:

((که په غور خپل ولس ته ځیر شو، نو دا به راته څرګنده شي چې په دې څو وروستیو کلوکې یو لوی فکري تحول پکې پېښ شوی دی، هر چېرې چې څو کسه سره پېښ شي، معلم وي، که متعلم، مامور وي که دوکاندار، سم د لاسه خپل یا د جهان اجتماعي اوضاع د بحث میدان ته راغورځوي. خپل او پردی حال سره څېړي، دجهان په لویو اشخاصو، رهبرانو او لیکوالو تبصرې کوي. یو یې ښه یادوي بل یې بد وایي. یو یې د حق د لارې پیرو بولي، بل یې د نفس خواهشاتو مرید. یو یې اجتماعي خدمات شمېري بل یې خبط او خطاوې، یو بل په دلایلو او براهینو سره قانع کوي او له خپله بحثه نتیجه سره اخلي. مقصد دا دی چې نن ورځ لکه پخوا سړه او توده هوا، یا د فلاني اس او ګاډۍ د بسمندان سپی او پیشیی یا د هابل لنګر اوډوډۍ د بحث موضوع نه ده. بلکې د انسان بشري صفات د اجتماعي او ملي خدماتو په مقیاس د مباحثې ډګر ته راوتلي دي، هېڅ یو مطلع سړی د یو ملت د مادي ترقۍ له مزایاو څخه انکار نه شي کولی، هېڅ یو د عقل او شعور خاوند به پیدا نه شي چې د ښکلو ښارو، د لویو فابریکو د منظمو هوسا لارو او سړکو، د لوړې ملي حیاتي او اقتصادي سویې ارزو نه لري. مګر زه فکر کوم چې تر دې ټولو نه لومړی هغه فکري تحول او هغه اجتماعي حالت ډېر د خوشالۍ وړ دی چې سړی وویني ولس یې د جامعې سره علاقه او مینه لري. د ملت په خیر او شر په هسکه او ټیټه کې ځان شریک بولي او د ولسي او ملي رهبرانو او لیکوالو کړه وړه څېړي، نه غواړم چې د دې اوضاع د نتایجو او اجتماعي مفادو په وینا مو سر وخوږوم، مګر صرف د خپلې ادعا د اثبات لپاره دومره وایم چې ډېرو جوامعو ته د مادي ترقۍ وسایل میسر شو. د اوسپنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خطوط په کې ځغلېدل، لوړې ماڼۍ، ښایسته ښارونه په کې جوړ شول، فابریکې پرانیستلې شوې، خو چې ولس کې یې اجتماعي حس نه و، ملي مفاد یې نه شوای پېژاندی، د هر چا نظر فقط په خپله ګېډه او خپل کور کهول و، نو نتیجه یې هغه شوه چې د وسپنې له پټلیو او د فابریکو له فولادو څخه یې بېلونه او سپارونه او یا د تشناب نلونه جوړ شول، شته او هستي یې تالا شوه او ملي جواهر یې په شخصي هوسو ولاړل.

څو ورځې پخوا په یوه مجلس کې د اصلاح اقتراح (ملیت او بین المللیت) دا د بحث موضوع وه، له یوې خوا دا اقتراح یوه ډېره د ستایش وړ او هغه بل د یوه غټ سړي، د وینا په استناد بې موجبه بلله. یوه ویل چې رښتیا دا لومړی پلا ده چې په (اصلاح) کې داسې یو مضمون د بحث او اقتراح میدان ته راوزي، بل ویل دې موضوع کې علماوو ډېر کتابونه لیکلي....

موږ فطرتاً ملت پرست یو...، نو د دې مضمون لیکل بې مورده دي. دا بل ورته راسم شو، ویې ویل رښتیا چې علماوو په دې موضوع کې او ډېرو نورو موضوعاتو کې کتابونه لیکلي دي، که موږ د جهان کتابونه پسې را وپلټو داسې یوه معمولي خبره به هم پیدا نه شي چې په امریکا یا اروپا او یا د جهان په بل ګوټ کې په هغې څه نه وي لیکل شوي، په دې اساس موږ باید هېڅ ونه لیکو چې مبادا د نړۍ دکوم مولف پر حق تجاوز ونه شي.

همدارنګه دا یقیني خبره ده چې د ملت او بین المللیت موضوع په درستو وېښو ممالکو کې څېړل شوې. کتابونه پرې لیکل شوي او یا لږ تر لږه ترجمه شوي دي او جامعه په دې مهمو موضوعاتو پوهول شوې ده، مګر زموږ په مملکت کې چې تر اوسه په دې خبره تالیف لا څه چې کومه وړه رساله هم نه ده ترجمه شوې، په سلو کې مو یو سړی هم په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوع ښه نه پوهېږي، نو څنګه اجازه ورکوي چې یو خادم راپیدا شي او کومه کوچنۍ مقاله د اولس تر غوږو ورسوي دا چې وایي موږ فطرتاً ملت پرست یو نو بین المللي موضوع کې ګډېدل خدای مکړه زموږ دې حس ته ضرر پېښوي، ډېره د تعجب خبره ده!

اول خو بین المللیت (اینټر ناسیو نالستي) او ضد ملیت (اینټي ناسیو نالستي) دوه بېل موضوعات دي یعنې بین المللیت د ملیت د ضد معنی نه لري.

بله دا چې له بلا څخه ژغور لاره دا نه ده چې د خپل خواخوږي لاس اوپښې سترګې او غوږونه وروتړئ.

بلکې د ګمراهۍ نه یګانه ناجي علم او پوهه، تحقیق او مطالعه ده او بس. د جهان په بیدیا کې هغه څوک جل وهي او تباه کېږي چې د سراب له خواصو خبر نه وي، په هر تقدیر دا مباحثه او ایراد که د شخصي نقاضت په اساس و او که بې له کومه غرضه و، د فکر وړ و څکه چې د ایراد او انتقاد اسرار امیزه خاصه دا ده چې یوې ډېرې کوچنۍ او بې اهمیته موضوع ته هم دخلکو ورپام کوي او بې له انتقاده ډېرې لویې او مهمې خبرې ته سړی نه متوجه کېږي!

نو دا مسلمه کلمه ده چې انتقاد که پر ځای وي، یا بېځایه په دواړو صورتونو د جامعې په خیر تمامېږي. په اول مورد کې انتقاد د سهوې او خطا د خبط او خیانت مقتدر راګرځوونکی دی او په دوهم مورد کې لومړی د یوه فرد خیر خواهۍ ته یو څه صدمه رسوي، مګر له بلې خوا چې د خلکو توجه موضوع ته جلب شوه، حقیقت ښکاره کېږي او ډلې ته د هغه فرد قدر او احترام لا زیاتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا خبره ده چې د جهان یوه پیاوړي شخص ویلي دي چې که په فرض د محال څوک د اجتماعي خدمت په ډګر کې مخالفه ډله ونه لري، نو ښایي چې دا جنبه له تیرېږ او لرګي څخه جوړه کړي.

په اوله کې چې د ملیت او بین المللیت موضوع اقتراح ته راووته زما قصد دا نه و چې زه دې همدا بحث وڅېړم، مګر دې پورته مباحثې اړ کړم چې یو څو کرښې ولیکم.

ملیت اوبین المللیت:

ملیت په هغه مفهوم چې نن ورځ یې دنیا پېژني، کومه زړه خبره نه ده او خصوصاً د دې کلماتو شیوع زموږ په وطن کې ډېره تازه ګي لري. مقصد دا نه دی چې منظم اجتماعي ټولګی چې په معیني خاورې کې ژبست کوي تر یوه بیرغ لاندې راټولېږي، دولتي منظم تشکیلات لري دا کوم نوي شیان دي، د پښتون قوم څو زره کاله پخوا (د استرابون اوهرودت په قول سره چې په خپل عصر کې دجهان پیاوړي علمي شخصیتونه وو) په همدې خاوره کې ژوند کاوه، د خپلې زمانې سره سم یې منظم تشکیلات لرل منتها د افغانستان نوم آریانا و، سیاسي حدود یې دومره نه وو رانغښتل شوي، یوې خوا ته اباسین بلې خوا ته یې پارس پاپرزلیس و. شمال ته یې جیحون (آمو) او جنوب کې یې بحر پروت و. د افغان اوسنۍ جامعې وجود درلود، خو اساس د تشکل یې ملت نه و، یعنې د ملت پرستۍ په محور نه و راټول شوي، بلکې په هغه زمانو کې اوس بیا حتی تر څو کلو راپه دې خوا د دې خاورې بشري کتله د یوې کورنۍ او یا د یوه مطلق شهنشاه تر قیادت لاندې راټوله وه او یا د یوه جهانګشا تر بیرغ لاندې درېدلې وه دا اجتماعي سره وضعه یوازې زموږ د جامعې په برخه شوې نه وه، بلکې د جهان د درستو اوسنیو مللو خاصه هغه ورځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا وه. د بلخ امپراطورۍ او د بګرام تر ټولواکي د کابل شاهیانو، غزنویانو او غوریانو، هرې یوې کورنۍ تر هغه د خوند شهنشاهي چلوله چې اهل او لایق کسان یې درلودل. په مجرد د دې چې به یو بې کفایه ټولواک په تخت کېناست یو د لاس لاندې حکمدار یا همسایه پادشاه به پرې یرغل راوړ هغه به یې ورک کړ او اول به په رضا او رغبت د دې نوي د قدرت خاوند فرمان بردار و.

فداکاري اکثراً د شخصي اغراضو یا د یوه فرد لپاره وه نه د یوې سپېڅلې مفکورې (ملیت) په خاطر!

بابر له فرغانې راغی پښتنو په کابل کې د هند د امپراطورۍ اساس ورته کېښود، لرې به نه ځو په ۱۸ او ۱۹ع پېړۍ کې ورور د ورور، پلار د زوی، زوی د پلار، تره دوراره او وراره د تره په مخ کې تورې راوایستې، د کابل، کندهار، فراه، هرات، بلخ او مزار میدانونه یې د یو بل په وینو ګلګون کړل دا ځکه چې زموږ د اجتماع محور فردیت او قدرت پرستي وه، نه وطن دوستي او ملت پرستي.

د ملوک الطوافي، یا ځان پرستۍ لمن د ۱۹ پېړۍ په اخرو کلو کې په ډېر شدت سره ورټوله شوه، درست قوتونه قلعه او قمع شول او مرکزي قوت په ټول مملکت کې سلطه ټینګه کړه.

د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستۍ پلوشې وطن ته راولوېدې دملت پرستۍ رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول، د قوم پرستۍ بنا د ملت پرستۍ خوا ته توسعه ومیندله، تر څو چې لومړی ځل د ملت پروری عالي او مقدس روح د استقلال په جنګ کې مجسم تبارز وکړ، د دې خاورې زمریو ړومبی د لوی تاریخ په ادوارو کې ډېرې مجاهدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې دي، ډېرې وينې يې تويې کړي او د ډېرو وينې تويې شوې دي، پردۍ خاورې يې په خپلو وينو گلگونې کړي او خپله خاوره يې د دښمنو په وينه رنگينه کړې. مگر د استقلال مقدسه مجاهده د معنی په لحاظ له هېڅ يوې بلې جگړې سره مقايسه کېدای نه شي. ځکه چې دا هغه وخت و چې دښمن ظاهراً د پښتنو په خاوره تېری نه و کړی، د پښتنو پادشاه، امر او مامور درست پښتانه وو، له پښتنو کوم پردي باج او خراج نه غوښت، دوی ارام او اسوده په خپلو کورو کې له خپل کلي کور سره ژوند کاوه، مگر يو ناڅاپه هيجان او شور ورته پېښ شو، توره او ټوپک، تبر او چاړه يې سره راواخيستل دوطن په جنوبي او شرقي سرحدو کې ددښمن د توپو اوطيارو ماشينگڼو او بمو په مقابل کې ودرېدل. دوی څه غوښتل؟ ايا د غوريانو او غزنويانو برم او جلال يې په زړه شوي وو؟ ايا د احمدشاه او زمان شاه هوا يې په خاطر کې گرځېدلې وه، نه نه، د دوی غايه له دې واړو څخه ډېره لوړه وه، د دوی مقصد ډېر مقدس او سپېڅلی و، دوی د ملي حريت او سياسي ازادۍ په معنی پوهېدلي وو، دوی استقلال او خپلواکي غوښته، له نر او ښځې، له قلم او کاغذ، له تورې او ټوپکه د حريت او ازادۍ نارې ختې، هغه څوک چې ملت پرستي زموږ فطري خاصه بولي، گومان کوم چې يا سهوه کوي او يا د خلکو خوشحالول غواړي، يو ليکوال چې دجامعې د طبابت سمت لري، نو د يو پوه اوصادق طبيب غوندې اول د ناروغ رنځ کشفوي او بيا يې علاج ته ملا تړي، ترخه دوا ورکوي او کله، کله يې پيچ کاري او اپرېشن کوي هم، له دې هېڅوک انکار نه شي کولی چې پښتانه که څه هم اساسي تعليم او تربيه نه لري افق نظر يې هم نه دی وسيع شوی، خو بيا هم قومي حس پکې دومره قوي دی چې کله کله هر يو فرد د خپل قوم په مخ کې له سر او مال نه تېر شي او بيا همدا حس دخارجي خطر په مقابل کې په يوه ملي حس بدل شي چې د تاريخ پاڼې يې له مثالو ډکې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتنو کې یو متل دی چې: تربور ته دې خدای بې وروره مه کړه، ورور ته بې زویه، مگر هغه پښتانه چې یو وار پوه شول یو ځل یې افق نظر وسیع شو او د جهان په حال او په خپله ورځ خبر شول، یو پلا د ملیت حس ورته پیدا شو، د حق په مقابل کې پر هغوی د تربره او ورور، د ورور او زوی فرق نه کیږي، هغوی ته ټول وطن خپل کور او درست وطنداران وروڼه او زامن ښکاري، قومي، نژادي، طبقاتي او نور درست غټ واړه اختلافات د ملیت تر نامه قربانوي. په کراره کې خو د وطن د شپږو خواوو خلک یو د بل له اجتماعي حال څخه خبر وي، یو د بل په ښادۍ ښاد او په غم یې غمجن وي، اساس یې د ټولنې او اجتماع یې محور د بحث او خبرېنې وي، مگر کله چې یې د ملي احساساتو سیند په څپو شي، زړه یې له شوق او محبته جوش وکړي، د وطن او ملیت له پاکو کلماتو خبر اخلي، نو یو روحي عالم یې احاطه کړي، په خپلې اجتماع کې فقط یو شی ویني، یو شی اوري او هغه یو شی څه وي؟ (ملت) د لویو ملي اشخاصو او باعظمته سلسلو دکارنامو په یادونه یې زړه باغ شي، د وطن د بدبختیو د عاملینو، د خارجي او داخلي غاصبانو او ظالمانو په یاد یې د څېرې رنگ بدل شي، وینې یې په جوش راشي او د نفرت طوفان یې څپې ووهي، له ښو دورو سر مشق او له تیاره او غمجنو شپو ورځو د عبرت درس اخلي او د ملت پخوا پورې لا نږدې کیږي.

ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې دوطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي اوقوم څخه تیر وي، ملي گټې ته له هرې یوې بلې گټې نه ترجیح ورکوي.

دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي، ملت پرستان په نړۍ کې بې معارضې نه دي پاتې،یوه ډله مخالفین لري چې هغوی ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

انټي ناسيونالستان وايي او د دوی د نظرياتو په اساس دولتونه هم جوړ شوي دي، دوی ملت پرستي، خودخواهي ګڼي او وايي چې له ملي احساساتو تفوق ملي او له تفوق ملي څخه لوی مخالفتونه د مللو تر منځ پيدا کېږي او په نتيجه کې دا حس بشري جامعه د خونړيو جګړو خوا ته راکاږي، نو ښايي چې د جهان ملل له دې تنګ نظرۍ څخه صرف نظر وکړي او يو کوچني ټولګي په ځای چې ملت يې بولي د درست بشريت لمنې ته ځان ورواچوي.

مګر ناسيونالستان وايي: په دې کې شک نشته چې بشر يو دی د انسانيت په لحاظ د بشر تر منځ زښت ډېر اختلافات موجود دي چې له دې څوک منکرېدای نه شي.

مثلاً په ظاهري شکل او د ژوند په سويه کې د اروپا متمدن ملتونه لکه جرمن، انګليس او فرانسه به چندان توپير نه لري، مګر که عادات، اخلاق، شئونات، دود دستور، طرز تفکر او روحياتو ته يې ورننوزو، نو فاحش لرې والی او جدايي به يې تر منځ وليده شي.

بل دا چې ملت په عالم بشريت کې د يوه فاميل حکم لري، نو که چېرې څوک له خپل فاميل سره مينه کوي، دا معنی نه لري چې له همسايه سره دې رخه او حسد ولري او که څوک دخپلې کورنۍ اسايش او شرافتمندانه ژوند د سمون په لار کې هڅه کوي، دخپلې کورنۍ د غړو د حياتي، اقتصادي، صحي او علمي سويې په لوړتيا کې زيار باسي، معنی يې دا نه ده چې هرو مرو د خپلو ګاونډيانو د حقوقو غصبول غواړي، بلکې يو مهذب فاميل د يوې ښې تربيې خاونده کورنۍ يو پوه او باحسه فاميل شومره چې د ملت لپاره خدمت کوي، يو د لوړو صفاتو خاوند ملت هم په جامعه بشري کې هماغومره عالم بشريت ته لوی خدمات کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برجسته ملت ضمناً د نورو مللو د رقابت حس راپاڅوي چې د دې مسابقې نتيجه کې دمدنيت د کاروان سرعت ګړندی کيږي.

بين المليت (انټر ناسيونالسيتي):

بين المليت داسې يوه مفکوره ده چې د مليت تر منځ واقع شوې ده، له يوې خوا ملت ته قايله او د ملت د وجود احترام کوي، له بلې خوا غواړي چې د مللو د تصادماتو جلوګيري وکړي.

په هغه وخت کې چې ملتونو وجود نه درلود يعنې بشري جوامعو قبيلوي او قومي ژوند کاوه يا يې د کوم جهان کشا په قلمرو کې شپې تېرولې په هغه وخت کې هم دا د بين المليت اوصافو او خواصو وجود درلود.

مثلاً څو زره کاله پخوا د بودا او زردشت په زمانې کې ځينې داسې اوصاف او مميزات، داسې دودونه او رواجونه، اخلاق او اداب د اريانا، فارس، هند او چين تر منځ موجود وو چې دوی يې لږ او ډېر يو بل ته سره نږدې کول.

په نوي عصر کې کوم وخت چې ملي حس تقويه او ملي حکومتونه جوړ شول، د بين المليت مفکوره په عمومي ډول سره ميدان ته راووته، ويې غوښتل چې د مللو د زياده روۍ مخه ونيسي او دوی سره نږدې کړي، نو منازعاتو او دعوو د دفع لپاره يې بين المللي محکمې او بين‌المللي جوامع جوړې کړې او د دوی د نږدې والي لپاره يې موسسات او مجالس لکه د پوستې او تلګراف او د وسپنې د لارې او د امراضو د مجادلې بين المللي موسسات، د مللو د اجتماعي، علمي او اقتصادي سويې د لوړتيا مجالس پرانيستل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بين المليت عناصر يا په بل عبارت د بين المليت د بنا خټه ملت دی. بين المليت بې د ملت له وجوده معنی نه لري.

حقيقي ملت بې د ملي حس له روزنې تشکيلېدای نه شي او ملي حس پرته د تعليم او تربيې، د نشرياتو او تبليغاتو له لارې په بله لار پيدا کېدای نه شي، هغه څوک چې وايي فلانی قوم فطرتاً (بې له تعليم او تربيې) مليت پرست دی، دوی يا د مليت او قوميت تر منځ فرق نه شي کولی او يا د ځان يا د جهان غولول غواړي.)) (۲۴: ۶۳۷-۶۴۱)

د خادم صيب په پورته ليکنه کې د ملتپالنې ډېر درسونه، عبرتونه او پندونه پراته دي. هغه دلايل چې اوس هم د ملتپالنې پر وړاندې لويه ننگونه ده، ده يو په يو څېړلي دي او د مغرضو کړيو پوښتنو، انگېرنو او پلمو ته يې ځواب ويلای دی. د خادم صيب دا ليکنې مو ځکه په تفصيل سره راوړې چې گڼ موضوعات يې په کې په تفصيل سره څېړلي دي، هغه پوښتنې او گروېږنې، ابهامات او شکونه چې له هر چا سره د ملت، ملتپالنې او افغانيت د پاللو په باب موجود وي، هغه ټول په دې ليکنو او بحثونو کې واضح شوي دي.

خادم په افغاني ټولنه او ملت جوړونه کې د ښځو نقش ډېر مهم گڼي، هغه په دې باب يوه ځانگړې ليکنه کوي او په دې ليکنه کې د ژوند په ټولو چارو کې د ښځو دفعال گډون غوښتونکی دی. (افغان مليت او پښتني ښځې) د دې ليکنې نوم دی او په ټولنيز، سياسي او مدني ژوندانه کې دښځو دگډون اړتيا تشريح کوي. خادم صيب د همدې ليکنې په پای کې وايي: ((نن افغاني شعور او د پښتونولۍ غريزه په ټوله جامعه کې په سرعت سره په انکشاف روان دي، ښځې او نر په يوه شان د ژوند نويو غوښتنو او د مليت د نوو مبارزو لپاره په عصري ډول ځانونه اماده کول خپله وظيفه گڼي. اوس ښځې ته عاجزه، صنف نازک، مستوره، مخجوبه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه څه ویل عیب ګڼل کېږي، خو افغاني جامعه ښځه ملعبه، لوبونې او د نارینه وو د خوشوقتۍ شی نه ګڼي، ځکه د پښتنو په مصطلحاتو کې ښځه (مېرمن واکداره) او د پوره انساني حق حقداره ده.))

استاد خادم ملت د حکومت او حکومت د ملت لپاره ضروري ګڼي. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي کله کله ملتونه وي، چې حکومت جوړوي او کله کله حکومتونه وي چې د ملت دساتنې، هوساینې او پرمختګ سبب ګرځي، که د یوه حکومت تر شا ملت ولاړ نه وي،حکومت خپله له منځه ځي او که یو ملت حکومت ونه لري، نو له انارشۍ او ګډوډۍ سره مخامخېږي او د پرمختګ لاره یې ډب کېږي. خادم صیب د (ملت او حکومت) تر عنوان لاندې په یوه لیکنه کې دا موضوع څېړلې ده، هغه په دې باب وایي:

((حکومت هغه منظم صاحب اقتدار جماعت ته وایي چې د یو وطن د ادارې واګي د هغه په لاس کې وي او ملت هغه مجموعه افراد دي چې د دغسې یو ټولګي تر ادارې لاندې په یو وطن کې ژوند کوي.

که د حکومت افراد خپله د ملت څخه منتخب شوي او د حکومت ډله یې تشکیل کړې وي، نو په دې صورت کې حکومت او ملت بې له یو اعتباري فرق څخه کوم حقیقي فرق نه لري.

بلکې په دې صورت کې چې د قوم اداره د اجنبي افرادو په لاس کې نه وي او د قوم د خپلو اجزاوو په لاس کې وي، حکومت د ملت تنظیمه قوه بللی کېږي، په دې صورت کې چې د حکومت او ملت په مینځ کې کوم فرق دی، صرف اعتباري دي، مثلاً هماغه یوه ونه ده، لاندې حصې ته یې بېخ وایي او پاس ته یې ډډ یا ښاخونه یا مثلاً هماغه یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

درياب دی، هغه حصې ته يې چې له نور درياب څخه پورته او په حرکت کې شي موج يا چپه وايي.

يا مثلاً يو فرد راواخله چې د مختلفو اندامو څخه جوړ شوی دی، هر اندام يې بېله بېله وظيفه اجرا کوي، دماغ، زړه ، سږې، معده پښتورگي، ټول بېله بېله وظيفه لري او په عين زمان کې د همدغه فرد حيات په همدغه وخت کې د ځان لپاره خدمت کوي.

نو وگورئ ونه او بېخ، درياب او چپه، شخص او اعضا يې کوم بېل شخصيت لري؟ نه: نه يې لري، بلکې کوم فرق چې لري فقط د کل او جز فرق دی او دا معلومه ده چې جز بې کله او کل بې جزه مستقل وجود او حيات نه شي لرلی. دغه رنگه حکومت هم چې د خپله ملت څخه وي، د ملت څخه حسابېږي، همدغه افراد دي چې لږ شانې برجستگي په کې پيدا شي او د ملت اداره په لاس کې واخلي، نو حکومت شي، حکومت د ملت اداره او تنظيم کوي او د اعتلا خوا ته يې سوق کوي.

په عين حال کې چې حکومت د ملت خدمت کوي او د ملت زنده گي ساتي، د ځان لپاره هم همدغه کار کوي،ځکه چې د حکومت او ملت زنده گي ځانته متمايز وجود نه لري چې ملت نه وي، حکومت به هم نه وي او چې حکومت يانې تنظيم نه وي، ممکنه ده چې ملت هم ملت پاتې نه شي. مدعا دا ده چې زموږ په ژوند کې حکومت او ملت کومه متمايزه معنی نه لري، زموږ حکومت د خپل ملت د افرادو له خوا دی او په داسې حکومت کې ملت او حکومت په اصل کې يو شی وي.

هو؛ يو بل ډول حکومت هم شته چې هغه دا دی چې د يو قوم اداره د بل يو اجنبي په لاس کې وي، دلته نو د حاکم او محکوم ملت او حکومت په مينځ کې ډېر لوی فرق وي، په دې صورت کې حکومت قهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ملت مقهور ګڼل کېږي او حکومت د ملت د فایدې په غم کې نه وي، بلکې په دې فکر کې وي چې څنګه به د دې لاس لاندې خلکو څخه ګټه وکړي، ګویا حاکم انسان وي او محکوم حیوان، تېښته دې وي، خدای ته دې وي، خدای ته مه یې وینې دغسې ساعت؟)) (۲۴: ۶۲۵)

استاد خادم خپلواکي او استقلال هم دیوه ملت د بقا او سوکالۍ لپاره یو ضروري عنصر ګڼي چې له هغه پرته یو ملت له زوال سره مخامخېږي، استقلال په حقیقت کې د یوه ملت د شتوالي یوه اساسي نښه ده. استاد خادم ((زموږ استقلال)) په نامه یوه لیکنه کې دا موضوع څېړلې ده او استقلال یې داسې یو څیز ګڼلی چې هېڅ شی ورسره په تول کې برابر نه دی. هغه په دې باب وایي: ((استقلال یو لوی نعمت دی او د خدای یوه لویه عطیه ده، دا نعمت د نورو ټولو نعمتونو سرچشمه ده، په دې کې هر څه شته، ولې هېڅ شی په تول کې دده سره برابر نه دی)) نو ځکه خو یې استقلال د یوه ملت لپاره ډېر ضروري ګڼلی دی. خادم صیب خپله زمانه د ملتپالنې عصر ګڼي، حکومتونه او ملتونه دوه بېلابېل مفاهیم او جوړښتونه دي، خو یو بل سره ارتباط لري، دی وایي: ((دا عصر د ملیتونو دی)) په دې باب دی خپله تشریح لري:

((حکومتونه ډېر پخوا پیدا شوي دي، خو ملیتونه دغومره زمانه عمر نه لري، ځینې کسان متشکل حکومت ته ملیت وایي، مګر خبره داسې نه ده، حکومت بېل شی دی او ملیت بېل شی دی، حکومتونه په زمامدار او اداره چې اړه لري، د زمامدارۍ او مملکت چلولو شکل زرګونو کاله مخکې منځته راغلی او ډېر تحولات یې کړي چې څو یې د ((ملي حکومت)) شکل غوره کړی دی.

ملي حکومت یعنې هغه حکومت چې په ملي قوه متکي وي او د ملت د ارزوګانو او غوښتنو ممثل او پوره کوونکی وي، موږ په دې عصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې حکومت د ملت منظمه، اجتماعي قوه بللى شو او نور ټول تعريفونه چې پخوا شوي دي باطل دي، حکومت د ملت اجتماعي قوه وي، نو طبعاً د ټولو تر مخه د ملت د بقا او ارتقا وظيفه بايد پر مخ بوځي.

متاسفانه زموږ ځينې کسان لا اوس هم نه ملت پېژني او نه مليت، دوى فکر کوي چې اوسنى عصر د بين المللي توب پر خوا روان دى، نو د مليت شعار بېځايه دى او ځينې يې حکومت هر څه گڼي او د دې فکر نه غفلت کوي چې که د حکومت سره د ملت مفکوره نه وي، نو د منځنيو پېړيو حکومتونه د سړي فکر ته راولي.

د بين المللي توب د پاره د نن ورځې سوسيالستي او کاپيتالستي دواړه ډوله حکومتونه پروپاگند کوي، خو بايد سړى وپوهېږي چې بين‌المللي توب هغه وخت منځته راځي چې ملتونه موجود وي، نو د دغسې اوازو څخه زموږ د ځينو کسانو فکر ته د مليت نفې راځي؟

بله لا دا ده چې په دې عصر کې د بين المللیت نمايندگي د (يونو) پر غاړه ده چې تر اوسه هېڅ قوت نه لري، بعضې توصيې کوي او هغه يې هم څوک نه مني، بلکې پخپله (يونو) د قوي مليتونو د لاس اله ده.

د (هيگل) د اضدادو د فلسفې پر اساس ((هر شی خپل ضد پيدا کوي، بيا ضدين سره مجادله کوي او د دواړو د گډون نه نتيجه راوځي چې په هغې کې د دواړو ضدينو اثار او علايم موجود وي.))

نو کوم وخت چې سر ايله حکومتونه منځته راغلل، په خپل مقابل کې يې د مشروطه حکومتونو نظريه راپيدا کړه، خو کوم وخت چې مشروط ملي او قانوني حکومتونه چې که څه هم د خپل ملت د پاره ښه وو، د نورو په مقابل کې متجاوز ثابت شول، نو د انټرناسيونالېزم مفکوره پيدا شوه، خو په ټولو هغو حکومتونو کې چې د انټرناسيونالېزم نغاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنګوي، د ملیت صبغه په وضاحت سره څرګنده ده او دنیا لا د انټرناسیونالېزم له مرحلې ډېره لرې ده.

نو د پښتنو دنیا کې چې څوک پردې لاندې یا بې پردې د ملیت مخالفت کوي، نو یا غرض لري یا نه پوهېږي، زموږ منورین لا ځینې داسې هم دي چې په ملیت خو ټینګ دي، دلایل هم وایي، مګر د ملیت د ځینو یا ټولو مقاماتو پابندي او تحقیق نه مني، یعنې ملیت مني، خو شرایط یې نه مني.

په دې عصر کې چې که د ملت د تحکیم او قوام فکر ونه شي، نو ملت ورو ورو خپل تاریخي او کولتوري هویت بایلي او په پای کې د عربو غوندې په بلا اخته کېږي.

که په استعماري دوره کې عربو خپل کولتور له لاسه نه وای ورکړی، نو اسراییلو دغلته حکومت نه شو جوړولای او له بلې خوا که یهودو د دربدرۍ په وخت کې خپل یهودي ملیت بایلودی وای او د ملت مقاومت روحیه یې مړه شوې وای، دوی د عربو په مقابل کې خپل وجود نه شو څرګندولای.

همدغه شان که هند هندیت له لاسه ورکړی وای، هېڅکله به یې خپل هندي حکومت نه و جوړ کړی او که هند په یوه برخه کې پاکستانی کولتور نه وای پیدا شوی، نو هېڅکله به هم پاکستان نه وای جوړ شوی.

همدارنګه که پښتنو له خپل کولتوره غفلت نه وای کړی او له ځانه سره یې هند ته خپله ژبه او خپل کولتور وړی وای، اوس به د پاکستان پر ځای هلته پښتني حکومت موجود و، سوونه ملیونه پښتانه به په هند، ایران او پاکستان کې نه وو هضم شوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه پښتانه وو چې ژبه او کولتور یې و نه ساته، په خپل ملک کې ترې نور څه جوړ شول او که پام نه کوي، د پاتې هغو هم دغه حال وګنئ.

که ایران ایرانیزم او فارسي ژبه نه وای روزلې، نو په دغومره اوږد تاریخ کې به د دغو ټولو تهاجمونو او خطراتو په مقابل کې ژوندی نه و پاتې او وخته به تجزیه او د نورو ضمیمه شوی و.

نو دا خبره رښتیا ده چې ((ملیت یوه صبغه ده، نه د نسب سلسله)) او دا هم باید ومنو چې ((دا عصر د ملیتونو دی نه د حکومتونو)).

(۲۴: ۶۴۷-۶۴۸)

استاد خادم بیا د خپل پورتني بحث او تحلیل د نتیجې او توصیې په توګه وايي:

((اوس لازمه ده چې پښتانه خپل ملي جوړښت ته جدي توجه وکړي او د هر قسم استعمار نه ورته نجات ورکړي.))

ځینې خلک له نشنلیزم یا ملتپالنې څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په نژاد پالنې او قومپالنې تعبیروي چې د نورو حقوق تخریبوي، خو خادم صیب دې ډول اندېښنو او ناوړه تعبیرونو ته د (نشنلیزم او فاشیزم او په دې باب د اشتباهاتو رفع) په نامه یوه لیکنه کې څرګند ځواب ویلای دی. خادم صیب په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعاتو حدود ټاکلي او نشنلیزم یې نه یوازې یو روا عمل بللی، بلکې پر هغه یې زیات ټینګار هم کړی دی. په یوه بله لیکنه کې د وطنپالنې یادونه کوي او وايي چې ((وطن ونمانځو که خارج؟))، د خادم صیب هدف دا دی چې وطن نمانځنه کوم عیب نه دی، دی وايي چې (د وطن مینه غریزي ده) په طبیعي ډول په خلکو کې موجوده وي. خادم صیب د خپلو لیکنو په ترڅ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې یوې بلې جالبې موضوع ته هم نغوته کوي، هغه اشخاص چې د ملي فکر په باب د خلکو په زړونو کې خلل اچوي. استاد خادم دا ډول اشخاص په یوه لیکنه کې تشریح کوي، دوی ته (ملي منافقان) وايي. خادم صیب په دې لیکنه کې د ټولنې داسې یو اساسي رنځ ته متوجه شوی، چې د ټولنې له داخل څخه د ټولنې او ملتپالنې د تباهۍ سبب ګرځي. خادم صیب په دې نظر دی لکه څنګه چې په اسلام کې منافقان غندل شوي او خطرناک ګڼل شوي، دغسې په ملي مسایلو کې هم دا کته‌ګورۍ خلک څکه ډېر خطرناک دي چې تشخیص یې ګران او خطر یې زیات دی. د خادم صیب د دې لیکنې ارزښت هغو خلکو ته ډېر ښه معلومېږي چې عملاً همدا اوس د پردیپالو، ځان ساتو پښتنو افغانانو او ناوړه احتیاط کارو پر وړاندې پر مبارزه بوخت دي. منافقان او مضر احتیاط کاري په دې پلمه چې دمقابل لوري حساسیت راونه پارېږي، له غښو ملي داعیو څخه تېرېږي او هغه څوک چې د ملي هویت او ملتپالنې ملاتړ کوي، هغوی هم د توکم پالو او افراطیانو په نامه مشهوروي او په دې ډول یې په ټولنه کې د کار مخه نیسي. مقابل لوری چې د ملي هویت او جوړښت د کمزوري کولو لپاره شعوري هڅې کوي، نو بیا ورته دا ډول اشخاص د ښې وسیلې په توګه کارېږي او د ملتپالو افغانانو پر وړاندې یې په اسانۍ سره استعمالوي.

خادم صیب وايي: ((د هر مذهب، هر دین او هر مسلک په مقابل کې خلک په درې قسمه دي: مومنان، کافران او منافقان. مومنان خو منونکي، کافران نه منونکي او منافقان هغه دي چې هم منونکي دي او هم نه منونکي دي. یعنې منافقان د هر مذهب او مسلک سره خو ظاهراً د منلو وضع څرګندوي، مګر په باطن کې د نه منونکو رول لوبوي او ملک ړنګوي. د مذاهبو او مسالکو په نزد دغه ډول خلک (منافقان) له کافرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر بد او مضر دي او دا ځکه چې کافر یعنې مخالف خو خپل مخالفت ښکاره کوي، خپل دلیل او منطق وایي؛ نو که په مناظره یا مبارزه کې پړ شو، ډېره هیله شته چې وګرځي او ایمان راوړي، بله دا چې مخالف پېژندل کېږي او سړی ورنه ځان ساتلی شي، مګر منافق د وینې دننه خوراک کوي او لویه بنا سر د لاندې راغورځوي.

ناسونیالیزم د دې عصر عالم شموله مسلک او د استثمار او استعمار د مخنیوي ازمایل شوې وسله ده، استعمارچیان او امپریالیستان هم تل د دغې خطرناکې الې څخه کار اخلي چې نفاق یې بولي، دغه اله د هغې ملي وسلې په مقابل کې استعمالوي. استعمار وایي: (اختلاف واچوه، نو حکومت کوه) استعمار چې په هر ځای کې وغواړي خپل مرام پر مخ بوځي، منافقان پیدا کوي، منافقان تقویه کوي.

وړ سترګي، بې غیرته، خپل چاري او ټیټ فطرته خلک خو په هره جامعه کې وي، مګر که د دغو ټیټو اوصافو سره زرنګ، چالباز، دوه مخي او پل غلطي هم وي، نو د استعمار د لاس لپاره ښه اله کېدای شي. استعمار دغو اخلاقو ته کېپسېتې، هوښیاري، موقع شناسي او سیاست داني وایي او دغسې کسان په خپل لاس کې نیسي او په خپل ملت یې استعمالوي.

ای ځوانانو او منورینو، ای وطن پالونکو افغانانو، د استعمار د لاس وسلې، د استعمار د کورنۍ بچي او د امپرالیزم غلامان وپېژنئ. که تاسې دوه مخي منافقان وپېژندل؛ نو بیا مو یو مخیزه کافران نه شي تېر ایستلی، دلته د افغان ملت ډیوه بله شوې ده، ای ملي پتنګانو پرې راغونډ شئ او د دې ډیوې په رڼا کې د ملي منافقانو منحوسې څېرې وپېژنئ، دا هغه کسان دي چې د افغان، افغانیزم، افغاني او افغانستان له کلیمو څخه په چل ول ډډه کوي او کله په ښکاره هم ورته سپکې سپورې وایي؛ نو راځئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ګټه دا ترانه ووایو: (واړه افغانان یو، ټول مسلمانان یو، ګران هېواد زموږه، لکه ګل افغانستان دی، جګ له کل جهان دی.)) (۲۴: ٦٦۴)

خادم صیب د پورته یادو موضوعګانو تر تحلیل او ارزونې وروسته په اینده نړۍ کې د افغان ملت رول ته پاملرنه کوي او له افغانانو څخه هیله کوي چې له راتلونکې نړۍ سره ځان اعیار کړي، هغه ((افغان ملت او اینده دنیا)) په لیکنه کې دا موضوع تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه کې، د نړۍ د راتلونکي وړاندوینه کوي چې تل د تغیر په حال کې ده او په دې برخه کې د قران کریم مبارک ایت د دلیل په توګه راوړي.

حکومتونه او ایډیالوژي هم د تغیر په حال کې ګڼي، نو ځکه خو دی توصیه کوي چې د حکومت او ملت د بقا لپاره باید ملي اساسات ټینګ شي او حکومتونه د ملي مفکورو پر بنسټ جوړ شي، ددې لیکنې محتوا دا ده چې ملت دایمي ژوند لري، حکومتونه او ایډیالوژۍ د بدلون په حال کې دي. د ختیځ او لویدیځ بلاک د تغیر په باب چې په دې لیکنه کې د استاد خادم له خوا څه وړاندوینه شوې وه. نیمه پېړۍ وروسته هغه پر واقعیت بدله شوه. ختیځ او لویدیځ ایډیالوژیکو سستمونو خپل رنګ او جوړښت بدل کړ، سوسیالیستي بلاک خو لا بېخي له منځه لاړ، نړۍ د دوه زبرځواکیز بلاک پر ځای په یو قطبي ځواک بدله شوه، حکومتونه ړنګ شول، خو ملتونه لا ژوندي دي، نو ځکه خو خادم صیب پر ملتپالنې او ملي حکومت ټینګار کوي، هغه وايي:

((د سبا نړۍ د نن د دنیا په شان نه ده، نن دنیا د ایډیالوژیکي مفکورو او اختلافاتو په بنا روانه ده، په سرعت کومې خوا ته درومي، ځینې کسان داسې فکر کوي چې په دنیا کې به خلاف توقع حوادث پېښ شي او د دنیا نقشه به بدله شي، مګر دغسې غیر مترقب خو احتمالات دي، همدغه رنګه اټومي جنګ هم د احتمال نه زیات شی نه دی، البته د دغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احتمالاتو په څنګ کې واقعات هم شته، واقعات دا دي چې دنیا د سوسیالیستي او کاپیټالیستي بلاکونو تر منځ تقریباً وېشل شوې ده، بې طرفان شته، خو د دوه خوا جاذبه قوتونو د توازن له کبله په منځ کې ولاړ دي، هر کله چې په دنیا کې ثابت شی هېڅ وجود نه لري، نو څنګه باور کېدای شي چې دغه قوتونه دې تل په یوه توازن پاتې شي، قران کریم رښتیا ویلي دي چې: ((إِنَّ الأِءِنسَانَ لَيطْغَى أَن رَآهُ اسْتَغْنَى)) واړه او غیر منکشف دولتونه هېڅکله باید په هغه توازن چې د دوی په خپل لاس کې نه وي اتکا ونه کړي، بلکې په خپل ځان دې اتکا وکړي.

ځینې سیاست دانان داسې فکر کوي چې کوچني دولتونه د لویو په مقابل کې هېڅ کله متکي به خود سیاست نه شي غوره کولای، خو دوی باید سویډن، ناروې، هالنډ، ډنمارک، البانیا، کیوبا، ایرلینډ او دغسې نورو دولتونو ته وګوري، ښه به دا وي چې افغانستان د شرق او غرب د سیاساتو د یو طرفه کېدو نه لومړی د یو ملي، ثابت او غیر متزلل سیاست خطوط تعین کړي، یعنې د یو واحد، متمرکز، ارادي او په خپلو پښو ولاړ ملت اساسات ومني.

ملي پرابلمونه باید د خپل ملت د سرانو او طبقاتو د باهمي تفاهم، تساند، استدلال هلته چې د ډیموکراتیکو شرایطو لاندې وي پرېښودل شي.

په دې کار کې د افغانستان د دولت او ملت دواړو خیر دی، دستي د دولت د اوږو بار کمېږي، ملت په خپلو پښو د ودرېدلو چل زده کوي، بدګومانه کېږي، د فعالیت او مشغولیت زمینه برابرېږي او تخریبي افکار تعمیر ته متوجې کېږي، کوم وخت چې ملت متمرکز شي؛ نو که په دنیا کې هر څه حوادث پېښ شي افغان ملت به د یو واحد افغان په حیث په کې رول ولوبوي، که نن افغان ملت ته خپل لاس او اراده د ځان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انکشاف چانس نه برابرېږي، نو د سبا په تياره کې ډېر مشکلات د مخاوف او مهالک په مخ کې دي، رښتيا دا ده چې ملت سازول تر ټولو لومړی کار دی او تر ټولو وروسته پاتې دی، څو چې دا کار ونه شي، بل هېڅ پلان به ترسره نه شي او زموږ اصلي دردونه به دوا شي.)) (۲۴: ٦٦٨)

استاد خادم د ملتپالنې په باب چا ته هېڅ ډول شک او شبه نه پرېږدي، يوه مسئله چې د اکثرو په ذهن کې گرځي، لکه څنگه چې (د نشنليزم او فاشيزم) ترمنځ توپير نه کوي، دغسې (د نشنليزم او انټرنشنليزم) تر منځ هم توپير نه شي کولای، خادم صيب دا موضوع هم په ښه ډول تشريح کړې ده. ده په دې باب په دري ژبه يوه ليکنه کړې ده، دا ليکنه ((مليت و بين المليت)) نومېږي، استاد خادم په دې ليکنه کې د دې دواړو موضوعگانو بريدونه په څرگند ډول مشخص کړي دي.

استاد خادم (ملي يووالی) د يو ملت د بقا لپاره ضروري بولي، په دې برخه کې يې (ملت او ملي يووالی) په نامه يوه ځانگړې ليکنه لري، خادم صيب په دې ليکنه کې د ملت د يووالي ارکان تشريح کړي، په دې برخه کې يې د نورو پوهانو نظريات هم راوړي دي، ملي يووالی يې تعريف کړی، د ژبې، دين او نژاد يووالي ته يې اشاره کړې چې ايا دا د ملي يووالي اساسي عناصر دي که نه؟ په پای کې يې بيا د نتيجې په توگه ملي يووالی تعريف کړی دی. هغه په دې باب وايي:

((د ملت او ملي يووالي په شاوخوا کې علماوو او پوهانو مختلفې نظريې ورکړي دي چې زه د مثال په ډول د (ارنست رونان) د فرانس د يوه مشهور مورخ نظريه لاندې ډول سره بيانوم. ارنست رونان ملت يو قديمي او پخوانی شکل بولي چې په اوسني عصر کې ټولې جوامع په دې نامه و ميدان ته راوتلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که موږ ملت یوه درخته فرض کړو، ریښه به یې په تېر وخت او تنه به یې په اینده نصب العین کې پیدا کوو، نو په واضح ډول سره ملت عبارت له هغو افرادو څخه دی چې د ګډ تاریخ، یوې مفکورې او د یوه مرام او مقصد خاوندان وي او د یوه قوي (حکومت) تر ادارې لاندې په یوه جامعه او مفیده خاوره (مملکت) کې ژوند کوي.

ملي یووالی عبارت د اتفاق او اتحاد څخه دی چې د یوه ملت د افرادو په منځ کې چې نفع او ضرر کې یو د بله شریکان، خیر او شر یې یو وي. ملي یووالی په یوه جامعه او خاوره کې هغه وخت مونده شي چې د هغې خاورې په ټولو افرادو کې ملیت او ملت پرستي پیدا او موجود شي.

ایا د ملت او ملي یووالي اساس څه شی دی؟

پر اساس او بنسټ باندې هم د علماوو په منځ کې اختلاف نظر موجود دی.

ځینې پخواني علما او پوهان د ژبې وحدت، دین، نژاد د ملي یووالي او ملیت اساس بولي.

لېکن د نننې عصر علماء یوازې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملت او ملي یووالي اساس نه، بلکې بعضې نور عناصر او عوامل په دې جمله کې داخل او شریک بولي او د هغو اثبات په لاندې ډول سره کوي:

۱- د ژبې یووالی ، څرنګه چې معلومه ده چې د یوې ژبې خاوندان کولای شي چې خپل افکار او نظریات په صحیح ډول سره یو د بله اظهار او بیان کړي او د ژبې د یووالي په توسط سره اختلافات د منځه ورک او خپل مقصد په انساني صورت سره حاصلولای شي چې دا د ژبې یووالی د ملي یووالي د پاره کومک او معاونت کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو بیا هم ژبه په مطلق صورت سره د ملي یووالي اساس نه بلل کېږي او ځنې ممالک لکه امریکا او انګلستان چې ژبه یې سره یوه ده او دغه رنګه جرمني او سویس چې په یوه ژبه خبرې کوي، مګر ملتونه یې جلا او بېل دي، نو دا معلومه شوه چې د ژبې وحدت د ملي یووالي او ملیت مطلق اساس نه دي.

۲- د دین یووالی هم د ملي یووالي د پاره ضرور او حتمي شمېرل شوی دی، مګر څرنګه چې ژبه د ملیت اساس نه ده، دغه رنګه د دین وحدت هم د ملیت اساس نه بلل کېږي، د مثال په ډول سره ټول عربي او اسلامي ممالک چې د یوه دین خاوندان دي، بیا هم د بېلو ملتو درلودونکي دي، لکه مصر، عربستان، افغانستان، ایران او نور... دغه رنګه د عیسوي دین پیروانو هم بېل ملتونه تاسیس کړي دي.

۳- د نژاد یووالی د ملي یووالي دپاره مفید ګڼل کېږي، مګر د ملت او یووالي اساس کېدای نه شي او ډېر هم نژاده ممالک سته چې بېل او جلا ملتونه یې تشکیل کړي دي.

څرنګه چې معلومه شوه چې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملي یووالي اساس نه دی، نو ایا کوم شیان د ملیت اساس او بنسټ شمېرل کېږي؟

د ننیو علماوو په عقیده مشترک تاریخي مفاخر، ګډ منفعت، یوه مفکوره او ایده آل یو مرام او مقصد ملیت او د ملي یووالي اساس بلل کېږي.

زموږ په مملکت کې چې مختلف اقوام ژوند کوي، ټوله پښتانه د یوه تاریخ او د یوه مرام خاوندان که څه هم د هغوی ژبه، عنعنه او نژاد بېل دی، خو بیا هم د ټولو ارزو یوه، مقصد او مرام یې یو دی او د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاورې د ساتلو او حفاظت دپاره هر قوم په خپل نوبت او وار قربانۍ ورکړې او دملیت مهم شواهد یې څرګند کړي دي، محض زموږ د ملیت دښمنانو د خپلې استفادې د پاره دا مترادف نومونه بېل کړي دي.

نو د افغانستان هر فرد یو پښتون او هر پښتون د هر قوم او نژاده څخه چې وي، د مساوي حقوقو لرونکی د افغان او پښتانه له مفهوم څخه کوم اساسي بېلتون نه لري.

موږ لره لازمه ده چې دا بېځایه قومي او نژادي تعصبات او تفریق زموږ د بربادۍ سبب و نه ګرځي او ټوله په یوه لاس او اتفاق سره د دې وطن د استقلال د ساتلو د پاره په سر او مال اماده او تیار اوسو. د پردو او دښمنانو په اغراضو او پوچو افکارو ونه غولېږو.)) (۲۴: ۱۱۲٦-۱۱۲۷)

استاد خادم کینه او تعصب د ملي یووالي دښمن ګڼي او هغه له هر اړخه څېړي، تعصب تعریفوي، یانې پر وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې حق او حقیقت هم له یاده وباسي. استاد په دې لیکنه کې د تعصب عزم ، ارادې او ثبات ترمنځ بریدونه هم مشخصوي. زموږ په ټولنه کې اوسمهال د دې ډول موضوعګانو څېړل خورا مهم ځکه دي، چې یو شمېر داسې متعصبین شته چې په خپله تعصب ته لمن هي او هغه څوک چې د دې تعصب پر وړاندې ودرېږي، پر هغوی د تعصب تور پورې کوي، یانې هم تعصب کوي، هم ځان سپینوي او هم پر نورو تور پورې کوي، په دې توګه ددې ډول متعصبینو پر وړاندې مبارزه ګرانېږي. خادم صیب د دې موضوع د تشریح ضرورت شپږ اوه لسیزې وړاندې احساس کړی و او دا لیکنه یې کړې ده، خو اوس یې تشریح او تفسیر د وخت یو بل مهم ضرورت دی. خادم صیب وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هر څوک وايي تعصب بد دی، مگر دا چې تعصب څه شی دی او ولې بد وي؟ په دې باب هېڅوک څه نه وايي، دلیل یې دا دی چې یا خو اکثره خلک د خبرو په عمق نه پوهېږي، خو چې څه خبره چا په خوله کې ورکړه شخوند وربانديې وهي. یا دا چې ځینې خلک خو پوهېږي، مگر په رډو سترگو اوبه خړوي چې کبان په کې ونیسي.

پروپاگند په شرقي اصطلاح کې دېته وايي چې ثابت دلایل په کړه لاره د خپلې مدعا د پاره په کار واچول شي. د ارسطو د منطق په اصطلاح دغسې دلایلو ته مغالطه وايي چې پښتانه یې خطا ایستل بولي. تعصب دعصب ځینې ماخذ دی، یعنې په وینه او نژاد باندې دومره ټینگېدل چې په حق او حقیقت هم سړی سترگې پټې کړي. د عربو په جاهلیت کې خلک په قبایلي او عشایري افتخاراتو ډېر ټینگ ولاړ وو، هرې قبیلې به ځان بر تر او پورته گاڼه او داسې د یو واحد ملت او لویې جامعې دجوړولو بالغ و، نو ځکه داسلام په راتگ سره دغه حس ته تعصب وویل شو او دا کار وغندل شو. زموږ ستایلي استازي وویل: ((لیس منا من دعی الی عصیبته: څوک چې د عصیبت بلنه کوي زمونږ نه دي)).

نو پورته څېړنې څخه دا خبره معلومه شوه چې کوم شی چې د واحد ملت، جامعې او ټولنې دتشکیل مانع وي، کوم شی چې ځانځانۍ پیداکوي، کوم شی چې تفرق او تشتت پیدا کوي،کوم شی چې د شخصي اوخاندانۍ تفوق لپاره دعوت گڼل کېږي؛ دغه تعصب دی. وروسته بیا په دغه مفهوم کې لږه توسع پیدا شوېده او هر هغه کس چې په شخصي آر او افکارو اونظریاتو زیات ټینگار کوي، دومره ټینگار چې د نورو خلکو دلایلو ته هډو غوږ نږدي، نو دغه هم متعصب گڼل کېږي. په اصل کې تعصب هغه حس دی چې سړی په یوه نکته او نقطه دومره مرکوز اومنهمک کړي چې بس هماغه شی،هر څه گڼي او د موضوع نور اطراف

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوحواشي نه سنجوي، نو په دې لحاظ چې هېڅ ځانله په يوازيني صورت نه شي مطالعه کېدای، نو ځکه دغسې حس د شعور يو قسم ړوندوالی ګڼل کېږي او د نظر د وسعت منافي دي، نوځکه بد دی، خو په هېڅ صورت هغه جهد او ايمان، اذعان او عقيده چې د يوه نېک، اجتماعي او ملي کار لپاره يې څوک لري او ور باندې ټينګار کوي،دغسې ټينګار ته تعصب نه وايي، بلکې دغه ته عزم، ثبات او استقامت وايي. د پيغمبرانو لوی صفت چې په قران کې راغلې دا دی چې ځينو ته ((اوالاالعزم من الرسل)) ويل شوي دي اود ځينو نورو په حق کې راغلي دي: ((فلم نجدله عرفا)) يعنې ځينې پيغمبران چې په ځينې نورو فضيلت لري او دا فضيل د ((عزم)) پورې ډېر دخل لري، نو ګويا عزم، اراده ثبات او استقامت چې په نېک او مهذب صورت وي او د خلکو ملت او جامعې ګټه مضمره وي، دا تعصب نه دی. بلکې دا د سړيتوب لوی معيار دی، ځکه چې د بوالهوس، بې ايمانه او ابن الوقت انسان د لاسه هېڅ وخت لوی کار او لويه نامه نه کېږي.

نو په دې منطق او تحقيق سره ليډران، مشران او رهنمايان چې د يوې مدعا د اثبات لپاره ټينګار کوي، لکه؛ لينن، ګاندي او واشنګټن يا لکه جمال خان او داسې نور دغو ته متعصبان ويل لوی ظلم دی. ځينې کسان د اوبو خړولو او د خپلو معايبو د پټولو لپاره لوی کسان په تعصب متهم کوي، خو دا د خلکو کار دی چې غور وکړي په خبرو ځان پوه کړي او د خپل چارو کسانو دپروپاګند لاندې لاړ نه شي.

په اسلامي رواياتو کې ((ليس منامن ادعی لی عصيبته))يې په ((عصبيته لجاهليته)) باندې مقيد کړی دی. مدعا يې دا ده چې څوک د جاهليت د زمانې په شان تعصب لري، نو هغه بد دی. يعنې هغه تعصب چې د اسلام، ايمان او مسلمان ورور لپاره کېږي، بد نه دی، بلکې دغه شی تعصب نه حسابېږي. د پښتنو په رواياتو کې د ورور، تربور او قوم مرسته او

(c) ketabton.com: The Digital Library

طرفدار شته، خو هغه تعصب نه دی. څکه پښتانه وايي: ((کوتک وهه د ورور لپاره خبره کوه د خدای لپاره)). ددې متل معنی دا ده چې په پښتونولۍ کې له ورور څخه دفاع لازمه ده، خو داسې دفاع نه ده چې ورور د ګټې لپاره به سړی په حق پښې ږدي، نو هغه کسان چې په يوه لويه جامعه، تاريخ او ملت کې د خپلو ګټو لپاره تشتت پيدا کوي او زهر په کې شيندي يا دا چې د نورو وروڼو په ثابتو اجتماعي حقوقو سترګې پټوي. يا دا چې موقع نه ورکوي، نو دا تعصب دی. د غندلو وړ دی، د دې عصر په تشخيص سره تعصبات په څلور ډوله دي: مذهبي تعصب، نژادي تعصب، لساني تعصب او ايالتي تعصب.

خو که څوک د خپل مذهب، نژاد، لسان او ايالت لپاره داسې خدمت کوي چې د نورو حقوقو ته په کې سپکاوی نه وي. اتلاف او تحقير نه وي، دا تعصب نه دی او که څوک وايي چې ((ميم زور ما ټوله زما)) نو بېشکه دا تعصب دی او مذموم دی. څکه دا مفکوره د يو لوی ملت د تشکيل مانع ده او په دې صورت د انفراديت او شخصياتو پر خوا هڅه او ټينګار دی.)) (۲۴: ۱۲۴۴-۱۲۴۵)

استاد خادم پر يادو ليکنو سربېره (د استقلال او ملي ارتقا، د استقلال د استرداد يادګيرنه، ملي موسيقي، ملي ثقافت، افغان در معرض امتحان، مادر وطن، ولسي جامې) او ګڼ شمېر نورې ليکنې هم لري چې پر ټولو تبصره يې دا ليکنه ډېره اوږدوي، خو د ده د نثري ليکنو د يوې نتيجه په توګه وايو چې استاد خادم تر ټولو لوی قوت د ملت قوه ګڼي او وايي چې په ټولنه کې تر دې بل زيات څواکمن څواک نه شته. خادم ليډرشيپ د ملت د قوت لپاره مهم ګڼي، خو دا مشرتوب بايد تصنعي او جعلي نه وي، ملت ته دروغ ونه وايي، څينې خلک داسې فکر کوي چې دلته افغان ملت ساده دی او پر څه نه پوهېږي، د خادم صيب په نظر دا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی خپله ساده ګي ده، د ده په نظر ملت ته سپینه او ساده لاره ښودل په کار دي، دې کار سره ملت په خپلو پښو ودرېږي او کله چې ملت دې حالت ته ورسېد، نو يو غټ قوت ورڅخه جوړېږي، هغه په دې باب وايي:

((ددې وخت لوی قوت ملت دی. دا جمله کومه ابتکاري معنا نه لري، هر منور شخص پوهېږي چې د اجتماعي قوت منبع يوازې ملت دی او بس. مګر څنګه ملت؟ هغه ملت چې منظم او متمرکز شي او دا کار په شعوري صورت وي. يعنې په ملت کې د يووالي، ګډو موافقو او واحد ايډيال روحيه تقويه او وروزل شي او دا کار بيا څنګه کېږي؟ دا کار داسې کېږي چې په يوه ملت کې د اختلاف او تشتت پيدا کېدو ټول پرابلمونه ولټول شي او يو يو د دنيا د مسلماتو او مقرراتو په رڼا کې سپين او حل شي. حل هم بايد د عقل، منطق او برهاني اقناع په صورت وي، نه د چال، فرېب او رضا نمايه زور په ډول.

ښه نو که څوک غواړي چې د يوه ملت ټول اختلافي پرابلمونه په همدغه شان حل شي، نو طبيعي لاره يې څه ده؟ طبيعي لاره يې څنګه تر اوسه دنيا کشف کړې ده، د يو سم، روغ او حقيقي ليډرشيپ د روزلو په سېوري کې موندل کېدی شي. هغه وخت چې يو ملت سياسي او اجتماعي مشق او تمرين نه وي کړی، نو هره طبقه عجيبې او غريبې سوداګانې لري، نو دا سوداګانې چې کوم وخت د عمل په ميدان کې وازمايل شي، نو دغسې واقعيت نه لري، لکه څنګه چې طبقاتو فکر او سنجش کړی وي. لکه چې وايي د کور حساب په بازار کې سم نه راوځي، همدا رنګه تصوري او تخيلي خبرې د سياست او اجتماع په عملي ميدان کې اکثراً بل شان خبرې. مثلاً خلکو ګومان کاوه چې افغانان ساده او بېسواده او خيال پرست او احساساتي خلک دي، دوی د دنيا د حالاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم د ځان فیصله نه شي کولای، خو په عملي میدان کې د ډېرو هوښیارو خلکو دا گومان پوچ ثابت شو او افغانانو په تېرو دوه لویو جرگو کې پوره لیاقت او عاقبت بیني و سیاسي رشد وښود. لوی اجتماعي تحولات او سیاسي موافقو ته د دنیا له رجحاناتو سره سم درک کړی شول او ویې منل.

د افغانستان همدا طبقات چې سم نیم تخمونه په کې شیندل کېږي، دا خلک گومان کوي چې د ځان په فایده به ورنه گټه وکړي، هېڅ لرې نه ده چې ملت د عاقبت بینۍ او تاریخي رشد له کبله په اصل حقایقو پوه شي او بده استفاده ورنه ونشي کېدای، نو ځکه زما عقیده دا ده چې هېڅ هوښیار باید د ملت د غولولو د پاره اقدام ونه کړي، ځکه دا ملت دغومره ساده او نارسیده نه دی، لکه چې گومان کېږي، نو دوی ته له سمې او سپینې لارې رامخکې کېدل په کار دي او لازمه ده چې ملت خپلې خوښې ته پرېښودل شي چې خپل پرابلمونه په کوم شان حل کول غواړي، حل یې کړي. نو چې ملت پخپله خپل مشران پیدا کړي او هغوی په خپل منځ کې کښېني او یو د بل خبرو او منطق ته غوږ کېږدي، نو انجرې به ټولې حل شي.

هو! لږ وخت به وغواړي، خیر دی که وخت تېر شي، خو چې د طبقاتو د زړونو عقدې سمې او وسپړل شي او حل شي. هغه وخت چې ملت په دغه شان خپل مسایل حل کړي او د لفظ او معنا له مخې یوه خوله شي، نو بیا فکر وکړئ چې کومه ورانه به سمه نه کړي؟ او تر څو چې دغه کار نه وي شوی او ملت خپل ځان په خپله نه وي سنبال کړی او خپله لاره یې پخپله نه وي ایستلې، نو نور ټول کوښښونه چې هغه د اپلاتون او ارسطو په لاس ولې نه وي، بېځایه شوي او هېڅ هم نه شي کېدای، باید

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ ایمان ولرو چې په دې وخت کې لوی قوت ملت دی او باید چې ملت په خپلو پښو ودریږي.)) (۲۴: ۱۱۹۱)

د خادم صیب پر منثور کلام سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ملت، ملتپانه؛ افغانیت او پښتونولي په پراخه کچه منعکس شوي دي. که ووایو چې د ده د نظم (اویا سلنه) همدې موضوعګانو ته وقف شوې، نو مبالغه به مو نه وي کړې. په دې کې د ده لنډ او اوږده نظمونه، څلوریزې، قصیدې، چاربیتې او قطعې ټولې شاملې دي. د (ملي شهید حضورته) نظم یې هم ملي پیغام لري، (د استقلال جشن) نظم کې هم، هېوادپالنه، ملي ولوله او ملتپالنه ځلیږي:

بلبلـــه د زړه پورتـــه شـــه بهـــار راغلـــی دی
د ســـوزو د جـــذبې وخـــت د چغـــار راغلـــی دی
هغـه بـاغ چـې خـړوب کـړو ملـي شـهید پـه وینـو
نـن ښـه پـه تـازه ګـۍ او بـرګ و بـار راغلـی دی

(قومي ژوندون) نظم کې هم قومي او ملي روحیه انځور شوې ده. (د وطن بهبود) نظم هم ملي او وطني روحیه رانغاړي. (قام ته خطاب) نظم یې هم د ملتپالنې جذبه لري. (د شاعر مسلک) خو د خادم صیب هغه مشهور شعر دی چې د ده د شاعرۍ مانیفیسټ (مرام) ګڼل کېږي. (وطن غواړي خدمت) نظم یې هم د وطن د ابادولو روحیه لري. (حجره) نظم د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولنې د کلتور انځور کاږي، (څه شوه یارانه) او (ځوانان راټولوم) دواړه نظمونه کلتوري او ملي ارزښتونه پالي، (خوږ جهان او ملي ارشاد) نظمونو کې د پښتنو او افغانانو درد او غم انځور شوی دی. (سیاسي مشاعره) هم ملي پیغام لري، (روښان

(c) ketabton.com: The Digital Library

به شم) نظم هم افغاني فکر رانغاړي، (ستا يمه، لوی استعمار، ته يې وينې که نه؟) او نور نظمونه ټول يې ملي، پښتني او هېوادنی فکر انځوروي.

د دې نظمونو ترڅنګ د استاد خادم په څلوريزو او قطعو کې هم د ملتپالنې افکار په ډېره څرګنده بڼه انځور شوي او بيان شوي دي:

دی په يوه څلوريزه کې د اولاد د روزنې لپاره قومي چاپېريال ډېر مهم ګڼي دده په نظر هر هغه ماشوم چې له خپل کلي، کور او ولسه لرې شي، د همغوی خوی بوی او رنګ اخلي، نو ځکه خو خادم په خپل قومي او ملي چاپېريال کې د اولاد پر روزنه ټينګار کوي.

کــــه ببــــل قومونـــه دې، زوی ولـــور شـــي
د نـــورو خلکـــو ســـره محشـــور شـــي
دوی بـــه هغـــه شـــي چـــې چېـــرې اوســـي
پـــه رنـــګ د نـــورو، بـــه رنـــګ ضـــرور شـــي.

دی د افغانانو پر بد حالت ژاړي او خپل دا درد په يوه څلوريزه کې انځوروي:

افغـــان راټيـــټ شـــو، دومـــره ذليـــل شـــو
چـــې ســـپک يـــې خلکـــو تـــه هـــر يـــو دليـــل شـــو
نـــورې خبـــرې لـــــه منځـــــه لاړې
پـــه شـــرافت کـــې يـــې قـــال و قيـــل شـــو.

لکه څنګه چې د استاد خادم په نثر کې مو يادونه وکړه، افغان او افغانيت د ده د افکارو او نظرياتو محور جوړوي او ده پرې لسګونو ليکنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي، دغسې يې نظم کې هم دا موضوع په لسګونو ځايه ياده کړې ده، د افغانيت پر اوسني حالت چې ده ته ښه نه ښکاري افسوس کوي او وايي چې موږ بايد پرې ټول راټول واى او له لاسه مو نه واى ورکړى، دى وايي:

کاشکې غيرت مو مړ شوى نه واى
کاشکې همت مو مړى شوى نه واى
په پښتونوالـه واړه راغونډ واى
افغانيت مو، مړ شوى نه واى.

استاد خادم په خپله يوه بله څلوريزه کې مشر ته خطاب کوي چې ملت مه ټيټيوه، د هغه په ټيټاوي کې خپل لوړاوى مه ګوره او هر چا چې دا کار کړى، په پاى کې د ملت له ملي انتقام سره مخ شوى دى.

که ملت ټيټ کړې چې ته پرې بر شې
خلک ړانده کړې چې ته رهبر شې
بې غمه نه شې له انتقامه
ژر به له حاله ځنې خبر شې.

خادم صيب د ملت دښمنانو ته خطاب کوي، هغوى ته ګوتڅنډنه کوي چې د ملت له تجزيې لاس واخلي او افغانان د يو واحد ملت په توګه ارام پرېږدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټـــول يـــو افغـــان دی، ټـــول يـــو پښـــتون دی
تـــا چـــې کـــوم فکـــر کـــړی زبـــون دی
ټـــول يـــو وحـــدت دی، تـــا تجزيـــه کـــړ
پـــه لـــوی ملـــت دې کـــړی شـــبخون دی.

دې پسې بيا ملي حاسد او کينه گر ته چې د هيڅ ډول اصولو او قوانينو تابع نه دی، گواښ کوي . خادم صيب حاسد ته دا خبره په ډاگه کوي چې که دلته د قانون منگولو ته ونه سپارل شوې، نو د قيامت ورځ خو شته له هغې څخه به څنگه خلاصی مومې:

پـــه قوانينـــو را ايســـار نـــه شـــوې
لـــه لويـــه قامـــه، څخـــه ډار نـــه شـــوې
پـــه ورځ د حشـــر، بـــه څـــه ځـــواب کـــړې
فـــرض کـــړو چـــې دلتـــه کـــه سنگســـار نـــه شـــوې.

خادم صيب بيا افغان ته خطاب کوي چې له خپل کاروان سره يو ځای روان شه، د بل کاروان په تمه مه کېنه، د خپل کاروان لمنه ونيسه:

دنيـــا روانـــه، کـــه تـــه روان يـــې
پـــه فکـــر او تمـــه، د کـــوم کـــاروان يـــې
بـــې مليتـــه، بـــل کـــاروان نـــه شـــته
بـــاور يـــې وکـــړه کـــه تـــه افغـــان يـــې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې پسې خادم صيب خپل ملت ته (د وحدت فکر) ورکوي او دا ملي يووالی د هېواد د نجات لاره ګڼي، نو ځکه خو پرې ټينګار کوي:

راځــــئ چــــې فکـــــر، د ملــــت کــــړو
پــــه دې وطـــن کـــې د يـــو وحـــدت کــړو
پــــه نـــوم د قـــوم، کـــه بيـــرغ غـــواړو
د چـــا پـــه لاس يـــې بايـــد اوچـــت کــړو.

خادم صيب قام او ولس له ځانځانۍ څخه يووالي ته رابولي او دا د بدمرغۍ يوه علامه او اسماني ټکه ګڼي چې هر يو دې ځانته ډنګوي او وړوکی کلی دې هم ځان ته د ملت په سترګه ګوري:

تـــل يـــې د قـــوم بيـــرغ اوچـــت کــړو
دا يـــو افغـــان و چـــې يـــې همـــت کــړ
نـــن دا څـــه ټکـــه، شـــوله راښـــکته
چـــې هـــر يـــو کلـــي، خپـــل ځـــان ملـــت کـــړ.

د ملت يووالی دده ستر ارمان دی، نو ځکه خو يې هر وخت ورته (د توحيد شعار) ورکړی او پر يووالي يې ټينګار کړی دی:

دا يــــــو وطــــــن دی، افغانســــــتان دی
يـــو يـــې ملـــت دی، نـــوم يـــې افغـــان دی
د ملـــــت ژبـــــه خـــــوږه پښـــــتو ده
د ديـــن لـــه مخـــې ټـــول مســـلمان دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د ولس او لارښود تر منځ اړیکي بیانوي، پر یووالي ټینګار کوي او دا کار مدعا ته د رسېدو لپاره ښه وسیله ګڼي:

عــــوام محتـــــاج دي و راهنمـــــا تــــه
خـــواص تنــــویر او ،علـــم و رڼـــا تــــه
وطــــن د دوارو تــــــر مــــنځ کـــــړی ده
پـــــه دې شــــان رســـي، دوی مـــدعا تـــه.

استاد خادم د استعمار هغې نسخې ته هم په یوه څلوریزه کې نغوته کوي چې وايي: ((بېل يې کړه ا ایل يې کړه)). دا د استعمار یو فورمول و چې تر ننه هم له همدې فورمول څخه کار اخلي، استاد خادم د استعمار دې نسخې ته داسې اشاره کوي:

د اســـــتعمار دا، پخـــــه نســـــخه ده
ازمايـــــل شــــوې، او تجربـــــه ده
اخـــتلاف جـــوړ کـــړه، بيـــا حکومـــت کـــړه
کـــــه دې پـــــه زړه کـــــې اســـــتفاده ده.

استاد خادم د ځینو اشخاصو پر هغو ورانکارو عملونو خواشیني څرګندوي چې د هېواد د ورانولو سبب ګرځي:

هـــــر يــــو لګيـــا دی، پـــــه ورانولـــو
د لـــــوی افغــــان، پــــه را پرزولــــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دود او دستور او، دین پاتې نه شو
کار یې مشکل شو، د جوړولو.

استاد د ملت او حکومت بېلوالی د ګډوډۍ ستر عامل ګڼي او بیا همدا کار په یوه ټولنه کې د ټول نظام د ړنګونې سبب ګرځي:

که ملت بېل شي، حکومت بېل شي
له دې بېلتونه جوړ ټېل ما ټېل شي
نظام پخپله، نور خرابېږي
چې ملت خوار شي، حکومت فېل شي.

استاد، په یوه څلوریزه کې په پښتونخوا کې ملي مبارزو ته اشاره کوي، هلته د روان ظلم یادونه کوي، خو په پای کې دې نتیجې ته رسي چې دا توره شپه به تېرېږي او بری به د لوی افغان په نصیب کېږي:

په پښتونخوا کې، مجادله ده
د هر یو ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به، د لوی افغان وي
سبا راتلونکی، دې تېره شپه ده.

خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې د دې خبرې وضاحت کوي چې که مبارزه شعوري وي، نو نتیجه ورکوي، دی د روښان، خوشال بابا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا د مبارزو یادونه کوي چې مبارزو یې نتیجه ورکړې او دی هم همدغه شان افغان معمور کړی دی.

جهـــــاد ځـــــای ونیــــو، د میاروښـــــان
ملـــــت یــــوکیږي، د خوشــــحال خـــان
عطـــر پاشـــي چـــې، پـــرې رحمـــان وکـــړه
خـــــادم معمـــــور کـــــړ، هغــــه افغـــــان.

بیا د هوښیارو افغانانو په توګه، د خان عبدالغفار خان او وزیر محمدګل خان مومند یادونه کوي او وایي چې ویده خلک یې راویښ کړل:

خلـــک ویـــده وو، بابـــا بیـــدار کـــړل
روان پــــه لاره، عبـــــد الغفار کـــــړل
تـــا ژبــــه ورکـــړه، محمــــد ګـــل خانــــه!
خـــادم تـــه ګـــوره، څـــومره یـــې هوښـــیار کـــړل.

استاد خادم پر افغانیزم (افغانیت) ټینګار کوي او وایي چې همدا زموږ د خلاصون لاره ده، هغه مشر ته وایي چې ته همغه کار خپل کړه چې ملت یې غواړي:

د قـــــام لیـــــډره، ابتکـــــار وکـــــړه
چـــې خلـــک یـــې غـــواړي، هغـــه کـــار وکـــړه
افغـــان یـــــو کیـــږي، پـــــه افغـــــانیزم
لـــــه چـــور تقلیـــده څخـــه ډار وکـــړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم له افغانیت سره موازي د ملي هویت په ساتنه ټینګار کوي او د ځان پېژندنې د فکر تبلیغ ضروري ګڼي:

ملـــي هویـــت مـــو، ســـاتل پـــه کـــار دی
ځـــان پېژندنـــه، روزل پـــه کـــار دي
څـــه بـــه اخلـــو لـــه نـــورو خلکـــو
دې کـــې لـــږ غـــور او څېـــړل پـــه کـــار دي.

استاد خادم نه یوازې په خپلو نثري لیکنو کې د (ملیت) او (ملت) علمي تشریح کړې، بلکې په نظم کې یې هم په ډېر موثر ډول دا مفهوم څو څو ځله سپړلی دی، هغه د (ملیت) د پېژندنې لپاره اته شرطونه په ګوته کړي دي:

د ملیـــــت دي، اتـــــه شـــــرطونه
قـــام، وطـــن، ژبـــه خپـــل عادتونـــه
دیـــن، حکومـــت او تـــاریخ ثـــروت دی
جـــوړ دي پـــه دغـــو، ټـــول ملتونـــه

استاد خادم د (ملیت) د اتو شرطونو ترڅنګ، د هغه د استحکام او ملاتړ لپاره نور اته شرایط هم په ګوته کوي، په دې کې اقتصاد، کلتور او معنویات مهم ګڼي:

اتـــــه شـــــرطونه، مقومـــــات دي
همـــــدا کولتـــــور او معنویـــــات دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت چې ټینګ شي، اقتصاد سم شي
چې تشکیل سست وي، ډېر مشکلات دي.

بیا د ملي کلتور او اقتصاد تر منځ اړیکي څېړي او د ملت لپاره یې ګڼه او همدا دوه څیزونه د ملت د ژوند د دوام سبب ګڼي:

کولتور یې سا ده، ثروت غذا ده
عصر منلي دا نن سبا ده
ملت په دغه، دوه توکه ژوند کا
یوه ماده ده، بله معنی ده.

استاد خادم د افغان ملت د رغنده توکونو یادونه کوي، دی (کوردان او بلوڅان) هم د دې ملت برخه ګڼي، چې تر اوسه لا له خپلې اصلي سرچینې سره یو ځای شوي نه دي.

ملت جوړ نه دی، ملت جوړ نه دی
که چېرې جوړ شي، دومره ووړ نه دی
کورد او بلوڅ او پښتانه یو دي
دا مضمون نوی، دی لا زوړ نه دی.

بیا د افغان ملت د ترکیب یادونه کوي، کورد، بلوڅ او داردیان د دې ملت برخه او پښتون یې مشر ورور ګڼي:

پښت مشر ورور دی، له ابتدا نه
ان له باختره او بلهیکا نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـــــورد او بلـــــوخ او داردیـــــان واړه
ټـــول یـــو ټبـــر دی، لـــه ډېـــر پخـــوا نـــه.

استاد خادم د یو شمېر هغو تاریخ لیکونکو له نظرونو سره مخالف دی چې افغان ملت یې په بېلابېلو نومونو سره وېشلی دی، دده له فکره دا تاریخي وېش غلط اساس لري:

لـــه ابـــدالي یـــې، یفتلـــي جـــوړ کـــړ
لـــه یفتلـــي یـــې، بیـــا چینـــي جـــوړ کـــړ
ټـــــولې پلمـــــې وې، د مفســـــدانو
پـــه دې پلمـــو یـــې، افغـــان را ووړ کـــړ.

همده اندېښنه بیا په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا یادوي:

غلجـــی خلـــج شـــو، خلجیـــان ترکـــان شـــول
منگـــل مغـــول شـــول، خلـــک حیـــران شـــول
غـــوري پښـــتون یـــې، راتـــه تاجـــک کـــړ
بیـــا لـــه پښـــتونه، بېـــل افغانـــان شـــول.

استاد خادم په یوه بله څلوریزه کې د استعمار فساد، چل او نیرنگ ته نغوته کوي او وایي چې استعمار د دې توان لري چې بدرنگه سړی هم د علم په رنگ رنگ کړي او واک ته یې ورسوي. د خادم صیب دا وړاندوینه په تېرو څلوېښتو کلونو کې په هېواد کې په واضح ډول او څو ځله تجربه شوې ده:

د اســـــتعمار دي، هـــــزار نیرنگـــــه
خلاصـــی مشـــکل دی، دده لـــه چنگـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې مســـــلط شـــي، ســـحر او افســـون يـــې
پـــه علـــم رنـــګ کـــړي، خلـــک بـــد رنګـــه.

خادم صیب پرافغانانو باندې د سختې ورځې ازموینې ته هم اشاره کوي او وايي چې سختې ته هر څوک نه شي ټینګېدلی او نن د امتحان ورځ ده، معلومه به شي چې څوک له دې امتحانه بریمن راوځي:

نوبـــــــــت راغلـــــــــی، د امتحـــــــــان دی
نـــــــن پـــــــه افغـــــان او افغانســـــــتان دی
بـــــې پښـــــتو کلـــــه، ورتـــــه ټینګېـــــږي
نـــن بـــه معلـــوم شـــي، چـــې څـــوک افغـــان دی.

خادم صیب په خپله یوه څلوریزه کې د افغان تاریخ ته اشاره کوي چې فارسیانو په خپل هنر او چل د ځان په نامه تمام کړ، دی دا حال د افسوس وړ ګڼي:

تـــــاریخ زمـــــونږه، خلکـــــو د ځـــــان کـــــړ
اریانـــــا نـــــه، یـــــې جـــــوړ ایـــــران کـــــړ
دې تریجیـــــدی، تـــــه پـــــه خنـــــدا ګـــــوري
زمـــــانې د غـــــه، حـــــال د افغـــــان کـــــړ.

خادم صیب د ژبې یووالی د یو ملت د ارمان د بریا لپاره ضروري ګڼي او له ژبني وحدت پرته ملي ارمان ته رسېدل ناشوني ګڼي.

وران ملـــــت، کلـــــه شـــــي مـــــړ بـــــدلای
بـــې ژبـــې نـــه شـــي، څـــوک یـــو کېـــدلای

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې څو یو نشي، ولوړ مرام ته
قامونه کله، شي رسېدلای.

استاد خادم ملي وحدت د یوه ملت او قام لپاره لوی نعمت ګڼي او نشتوالی یې د خدای لعنت بولي. ملي یووالی د ملت د لوړتیا اساسي عامل ګڼي:

وحدت په قام کې یو لوی نعمت دی
چې وحدت نه وي، د خدای (ج) لعنت دی
چې څه لوړتیا ده، په دې دنیا کې
لومړی سبب یې، ملي وحدت دی.

استاد خادم نفاق د یوه ملت د پرزېدلو او تباهۍ اساسي وسیله ګڼي، خو پر دې هم افسوس کوي چې پر دې خبره د ملت پوهول ګران کار دی:

د ملتونو، دغورځېدلو
د پرزېدلو، دورکېدلو
بې له نفاقه، بل سبب نشته
خو کار مشکل دی، د پوهېدلو.

استاد خادم په خپل کلام کې څو ځایه له مشرانو غوښتي چې له خپل قام سره په رښتیني ډول ملګرتیا وکړي، ملت یووالي ته راوبولي، خو کله چې دی په خپله د ملت د بې اتفاقۍ سبب ګرځي دا نو بیا یو بل لوی عذاب او لوی ازار دی:

مشر، لیډر دی او که سر کار دی
چې ملت یو کا، دغه یې کار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خـــو کلـــه خپلـــه دوی نفـــاق راوړي
دا لـــوی عـــذاب دی او لـــوی ازار دی.

یو ځل بیا پر بې سره ملت او بې سره مشر نیوکه کوي، دا د خدای (ج) لوی عذاب ګڼي او کله چې پر یوه ملت داسې یو حالت واکمن شي، نو پر ملک باندې بې حسابه او بې کتابه محشر جوړ شي:

ملـــت بـــې ســـره، مـــال د قصـــاب دی
مشـــر بـــې ســـره، د خـــدای (ج) عـــذاب دی
چـــې بـــې ســـري شـــي، پـــه ملـــک راګـــډه
دغـــه محشـــر دی، خـــو بېحســـاب دی.

په یوه بله ځلوریزه کې یو ځل بیا له بې سرۍ څخه سر ټکوي، خو د ولسواکۍ یادونه هم کوي چې که هغه په منځ کې نه وي، نو واکوال یا زورواکي چې پر ملت هر څه غواړي، کولای یې شي:

ملـــت بـــې ســـره، ســـاتل کېـــدی شـــي
چـــې ســـر هـــېڅ نـــه وي، دا هـــم کېـــدی شـــي
دیموکراســـي، چـــې پـــه مـــنځ کـــې نـــه وي
واکـــوال چـــې غـــواړي، هغـــه کـــوی شـــي.

خادم صیب رسنۍ او ګوندونه د یوه ملت د ویښتابه لپاره ډېر مهم ګڼي او له هغو پرته یو ملت مړ ګڼل کېږي:

چـــې پـــریس او حـــزب، د ملـــت نـــه وي
دا ملـــت مـــړ دی، نـــور چـــې هـــر څـــه وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مــــــړو واک وي، د بــــــل پــــــه لاس کــــــې
پــــرې نــــه پــــوهېږي، بــــد او کــــه ښــــه وي.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر دوو کټګوريو وېشي: يو چې ځان د قام لپاره قربانوي او بل چې قام د ځان لپاره کاروي. دی لومړۍ ډله افراد د سړيتوب په معيار برابر ګڼي او دويمه ډله د دې معيار مخالفه ګڼي:

ځينــــې قــــام وژنــــي، د ځــــان د پــــاره
ځينــــې ځــــان وژنــــي، د قــــام د پــــاره
څــــوک پــــه مېړانــــه، ســــړيتوب ژونــــد کــــا
څــــوک کــــا ســــپيتانه، د خــــان د پــــاره

استاد خادم د زړه له تله پر افغانانو غږ کوي چې ستاسو د سوکالۍ او پرمختګ لاره قلم او کتاب دی، نور عيبونه نه لرئ، که همدغه يو مشکل مو حل کړ، نو د سوکالۍ پوړۍ ته به ورسېږئ، پر دې يوه څلوريزه باندې هم خورا لوی بحث کېدی شي، ځکه د افغانانو اصلي مشکل همدا فرهنګي فقر دی، کله چې دوی له قلم او کتاب سره روږدي شول، د دوی د ژوند ډېر مشکلات پرې حلېدلای شي:

قســــم پــــه لــــوح او بيــــا پــــه قلــــم خــــورم
افغانــــه ســــتا، د اعــــتلا غــــم خــــورم
قلــــم را پورتــــه، کتــــاب کــــړه مچــــې
بــــل عيــــب دې نشــــته، اوس بيــــا قســــم خــــورم.

پر پورتنيو سريزو او قطعو سربېره د استاد خادم يو شمېر نور نظمونه هم شته چې په هغو کې هم پښتونولي، پښتانه، افغانيت او ملتپالنه منعکس شوې ده.

د (شاعر او قوم) په نامه نظم کې يو قوم ته د شاعر اړتيا انځور شوې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هــر ملــت چــې شــاعر نــه لــري نــادار دی
د شــاعر چــې قــوم ونــه لــري نــو خــوار دی
پــه خپــل ســر بــه څــوک عــالي مــرام ســر نــه کــا
چــې روان د قــام پــه ســر کــې شــي ســردار دی.

په (مات قلم) نظم کې هم د ملت او ملتپالنې بېلابېلې برخې راغلې دي.
په (افغاني وطن) نظم کې هم له هېواد سره مينه څرګنده شوې ده:

ښــــکلی دی او بــــر دی افغــــاني وطــــن
هــــر ځــــای نــــه بهتــــر دی افغــــاني وطــــن
ډک دی لــــــه لعلونــــــو جــــــواهرو نــــــه
څــــه وشــــو کــــه غــــر دی افغــــاني وطــــن.

(غوره لاره، له پښتنو نه ګيله، پښتون ته خطاب، لاړې قافلې، نوي نسل ته پيغام، واړه افغانان يو، دا يوه ارزو لرو، پښتانيا ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، نوی جهان، ځوانانو ته بلنه، مستقل افغان ته، يو نظر کړه په ما) او ځينې نور نظمونه ټول د ملت، ملتپالنې او افغانيت پيغامونه لري. د ملت، ملتپالنې، ملي احساس او ملي روحيې په باب د استاد خادم نورې ليکنې او نظمونه هم شته، خو موږ د ده د ليکنو او نظمونو د مهمو بېلګو په توګه د پورته نثرونو او نظمونو يادونه وکړه. د وروستۍ جملې په توګه ويلای شو چې ملي فکر يا ملتپالنه د خادم د اثارو اساسي برخه ده او د ده د فکر محور جوړوي. کوم ملي اصطلاحات، مفاهيم او مسايل چې استاد خادم په خپلو ليکنو کې څېړلي او يا يې په نظمونو کې ياد کړي دي. د هغه تر مړيني نږدې څلور لسيزې وروسته موږ په خپل ټولنيز او سياسي ژوند کې محسوس کړل اوعملاً ورسره مخامخ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دینپالنه

دیني اعتقاد، دینپالنه، اسلامپالنه، د استاد خادم د افکارو او باورونو اساسي برخه ده. خادم اساساً یو دیني عالم او دینپال شخصیت و. ده خپلې لومړنۍ زده کړې له مسجد او مدرسې څخه پیل کړې وې، ان مخکې تر دې چې د مسجد او مدرسې په وره داخل شي، کور کلي کې یې پر دیني زده کړو پیل کړی و. د ده ټوله کورنۍ، له پلاره نیولې، بیا تر نیکه او غور نیکه پورې ټول دیني عالمان وو. دیني زده کړې د استاد د نورو ټولو زده کړو او په را وروسته کې د ټولو کارونو اساسات جوړوي. په کومه زمانه کې چې استاد خادم ژوند کاوه، زموږ په هېواد کې له دیني زده کړو پرته په واقعیت کې نورې زده کړې په اساسي مانا هډو وې نه او که وې هم نو په ډېره ابتدایي بڼه وې. نه یوازې د استاد خادم د علم او تجربې اساس پر دیني زده کړو ولاړ دی، بلکې د پښتو ادب نور پاتې ځلور ستوري، لکه استاد علامه عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، استاد گل پاچا الفت او استاد عبدالروف بېنوا د ټولو د زده کړو اساسات همدا دیني زده کړې وې. پر یادو پنځو ادبي ستورو سربېره د دې عصر او ان تر دې دوه درې لسیزې وروسته هم د پښتنو لیکوالو زده کړې پر دیني علومو ولاړې دي. ورو ورو بیا په هېواد کې عصري زده کړې پیل شوې، د دې عصر شاعرانو او لیکوالو هم د خپلو دیني زده کړو تر څنگ نه یوازې دا چې د نویو علومو مخالفت یې ونه کړ، بلکې په خپله یې هم ځان ورسره اعیار کړ، د هغو یوه برخه یې هم راخپله کړه او د دې ترڅنگ یې د هغو په دودونه کې خپل کارنده نقش ولوباوه. د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري او ورسره نور هممهاله لیکوال په هېواد کې په عملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول د دودیزو دیني علومو او عصري علومو تر منځ د وصل کړۍ هم ګڼل کېدی شي. د دې کټه ګورۍ د لیکوالو بل ستر خدمت دا و چې د خپل دیني منطق او علمي قوت په زور یې د یو شمېر هغو ارتجاعي عناصرو، چې د مذهب تر چت لاندې په ټولنه کې د هرې نوې پدیدې مخالفت کوي، د تخریب مخه هم ونیوله. که چېرې دوی د دین عالمان نه وای، نو بیا یې د دین په نامه له دنیا څخه د ناخبرو په اصطلاح عالمانو مخه هېڅکله نه شوای نیولای شو او په دې ډول به تر ډېره وخته په ټولنه کې له دین او مذهب څخه د ترقۍ او تمدن پر وړاندې ناوړه ګټه پورته کېدله. نو زموږ د ویښتیایي پیر دې ډول لیکوالو ستر تاریخي مسولیت او رسالت تر سره کړی دی. د خادم صیب د دیني علومو د زده کړې کیسه مو د هغه له خپلې خولې او د نورو لیکوالو له نظره مخکې تېره کړه. نه غواړم، هغه خبرې بیا تکرار کړم.

خو دلته غواړم په پیل کې د دینپالنې په برخه کې د خادم صیب د ځینو ځانګړو اثارو او لیکنو یادونه وکړم: د ځانګړو اثارو له جملې څخه (مکارم الاخلاق) او (اصحاب کرام، یا لوی اصحابان) د استاد هغه اثار دي چې پر دیني مسایلو لیکل شوي دي او استاد خادم پښتو ته ژباړلي دي. موږ ورته د همدې څېرکي په پیل کې اشاره کړې ده. سربېره پر دې: (دیانت او روحانیت بزرگترین نعمت خداوندی، فتنه قادیانیزم، قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان، خیر او نیکي، د اخلاقو موقعیت ، اخلاق او ایمان ، زړه سوی او مهرباني ، رحم او عاطفه، روز عاشورا، غندینه او بده ستاینه، چغلي او خبرې وړل ، انتقاد و نصیحت، مبینات شر منهات، فساد مه کوئ، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، د اسلام پیغمبر او قران) او ځینې نورې هغه لیکنې چې په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوې دي. دغه راز د نظم په برخه کې: (دعا، اسلامي ترانه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قران ساتونکی، د اسلام ارکان، اسلام او عبادت، توکل ، سردار عالم وفاداري، د اسلام پیغام، ای د دې جهان خاونده، یوه مثنوي، یوه عریضه ، د اسلام د علماوو په حضور ، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه. د استاد خادم د دیني افکاروځرگندونه کوي. په دې مانا چې خادم صیب دا لیکنې،ژباړې اونظمونه دبېلابېلو دیني مسایلو په باب لیکلي دي. غواړو دلته د همدغو لیکنو او نظمونو له جملې څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو تر تبصرې وړاندې غواړو ووایو چې د خادم صیب په دیني اثارو کې دوه سترې محتواوې او ارزښتونه زیات ځلیږي:

الف- د دین اصلي ماهیت

ب- د دین اخلاقي ایډیالونه

دلته غواړو پر همدغو مسایلو لنډه رڼا واچوو:

الف- د دین اصلي ماهیت:

استاد خادم په یوه لیکنه کې چې (بزرگترین نعمت های خداوندی) نومېږي او پر (۱۳۳۲ل) کال په (اصلاح) کې هم نشر شوې، د انسان په وجود کې خدای ورکړي نعمتونو ته نغوته کوي. له هغې جملې څخه صحت یا روغتیا نه اشاره کوي او پر هغې ټینگار کوي.

استاد په دې لیکنه کې وایي چې انسان باید د خپل خدای (ج) له خوا د وضع کړیو قوانینو او اصولو له مخې خپل صحت ته پام وکړي، که هغه قوانین یې عملي کړل، نو صحت به یې هم خوندي شي او که تر هغو یې سر غړاوی وکړ، نو طبعاً چې خپل صحت ته یې زیان اړولی دی. دی وایي انسان باید د خپلې روغتیا ساتنې لپاره خپل دین ته ډېر ژمن وي، ډېر کار وکړي او له کار څخه ونه ډار شي، بېل بېل کارونه ترسره کړي، پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل وخت غذا وخوري او ساده ژوند غوره کړي، جایزه تفریح او ساعتیري وکړي، په دنیا پورې ډېر زړه ونه تړي، په وړو خبرو او ناروغیو ډاکټر ته ډېره مراجعه ونه کړي، دلته د استاد هدف دا دی چې په وړو خبرو ډاکټر ته تګ د ناروغ اندېښنې لا پسې زیاتوي، په تېره بیا هغه ډاکټران چې په ډېر لنډ او تنګ وخت کې ګڼ شمېر مریضان هسې سرسري ګوري، نسخه ورکوي، خپل فیس اخلي او له طبابت څخه یې د تجارت یوه وسیله جوړه کړې ده. استاد په دې لیکنه کې نه یوازې د اسلام د مبارک دین د اصولو له مخې روغتیا یا (صحت) تشریح کوي، بلکې د خپل روزګار تجربې او توصیې هم ورسره ملګرې کوي، هغه وایي:

((انسان در نعمای خداوندی از سر تا پا پوشیده شده و بخشش های بی پایان او بر وی احتوا نموده است، ولی بزرگترین نعمت های او بعد از نعمت حیات و زندگی که در ان انسان هیچ دخل ندارد و تنها مرهون به قدرت میباشد، نعمت صحت و تندرستی است که کم و بیش اراده انسان در ان ذیدخل شمرده میشود، یعنی اگر انسان مطابق قوانین فطرت رفتار کند و کوشش نماید تا اندازه زیادی میتواند از لذایذ و حظوظ صحت بهرمند و مستفید شود، باالعکس اگر انسان از اصول، قوانین و نوامیس افرینش غفلت و یا سر تابی روا دارد، قدرت در مقابل ان سزا داده و نعمت تندرستی را از انسان میگیرد و با مراض دچار میشود، البته مرض تا مرض فرق دارد، که بعضی قابل تحمل و علاج بوده و برخی دیگر از توان و تحمل انسان ضعیف بیرون میباشد.

اکثراً نصایح و وصایای ادیان و مذاهب و مقررات حکما، و فلاسفه، راجع به صحت و تندرستی انسان باید هیچ وقت به این توصیه ها و مقررات طلایی پشت پا نزند و به ان بی اعتنایی را قابل نشود، که لطمه ها و

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدمه های سختی در قبال دارد و اغلبا در اخر پشیمانی هم فایده نمی کند.

مخصوصاً احکام و فرمایشات اسلام سراسر به فایده صحی انسان تمام می شود، اول دین اسلام به ایمان به خدا هدایت می کند، و با اثبات رسیده است انهائیکه طویل ترین اعمار داشته زهاد و اصحاب عقاید محکم می باشند و اصحاب اعمار قلیل کسانی هستند که عقاید راسخ و اتکای محکمی نداشته قلباً شکاک و وهمی میباشند. و همیشته از خوراک و جراثیم وغیره می ترسند.

دوم اسلام جداً توصیه عفت و ضبط نفس داشته است که مانع نشر امراض زهروی است و امراض زهروی مدهشترین و خطرناکترین مرض ها می باشد.

سوم اسلام هدایت می نماید که باید انسان با امراض نفسی چون حسد، رقابت بیجا، کینه، تکبر، غرور، ایذا رسانی وغیره مجادله نموده بر ان غلبه حاصل کند، و حقیقتاً وقتی انسان نفس خود را ازین بلاها پاک کند، از امراض عصبی نجات می یابد.

چهارم اسلام فرمایش به نظافت و پاکی فرموده و کار و فعالیت را برای انسان لازم دانسته و از عطالت منع نموده است و کار و فعالیت قوی ترین مؤید صحت و قوام دهنده بدن می باشد. ان هائیکه عقب غذا های خوب و دواهای مقوی می گردند و کار و فعالیت رافراموش می کنند و استراحت طلبی را خوش داشته چند قدمی هم بدون موتر نمی بردارند مرتکب مخالفت از قوانین فطرت شده و به امراض خون و عروق و مفاصل دچار می گردند و از نعمت عظیم خداوندی محروم می شوند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

من مختصرا چند یادداشت ارایه می کنم، هر چند که شاید راجع به صحت کتابهای ضخیمی خوانده باشید:

۱-به دین حنیف خویش پابند باشید.

۲-کار کنید و از زحمت کشی نترسید، ولی یکنواخت نه، نوع کار باید متنوع باشد.

۳- غذا بر وقت مقرر بخورید و بسادگی گرائید.

۴-تفریح های، و ساعت تیری های جایز را فراموش نکنید، و بدنیا انقدر دلبستگی نداشته باشید.

۵-در امراض عادی و خفیف که خود بخود و یا به پرهیز و یا تبدیل غذا خوب میشود، به داکتر مراجعه نکنید.

٦-و اگر مجبور مراجعه به داکتر شدید از کسانیکه به صحت مردم علاقه ندارند و پیش از تشخیص، نسخه نوشته می کنند، و در نیم ساعت ۲۰ نفر را معاینه می نمایند خود داری فرمائید. انشاء الله تعالی صحت و خوشی نصیب تان میشود.)) (۲۴: ۷۸۲)

استاد خادم په اسلام کې د بېلابېلو مذهبي فرقې رامنځته کېدل د اسلام په ګټه نه بولي او ځینو دا ډول مذهبي فرقو ته چې د سیاسي غرضونو پر بنسټ رامنځته شوي او غواړي د سني حنفي اسلام پر وړاندې ودرېږي، له هغې جملې څخه، (قادیانت) یادوي چې د هند او پاکستان تر وېش وروسته ورته دده په نظر د سیاسي اهدافو له مخې د ودې زمینه برابره شوه. استاد خادم دا په اسلامي امت کې یوه فتنه ګڼي او په دې باب په یوه لیکنه کې چې (فتنه قادیانیزم در پاکستان) نومېږي، د دې مذهبي فرقې سیاسي ماهیت څرګندوي. دا لیکنه داستاد دهغو لیکنو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

جملې څخه ده چې په يو نه يو ډول سياسي اسلام تشريح کوي. دی په دې ليکنه کې دې ټکي ته اشاره کوي چې د اسلام اکثره علما ان د علامه اقبال په ګډون او د پاکستان اکثريت علما په دې نظر وو چې (قاديانيزم) د اسلام برخه نه ده، خو د پاکستان د کراچۍ واکمنو دا ډله د اسلام د مشرانو او ممثلينو په توګه په واک کې وساتله او پر نورو مسلمانانو يې تحميل کړه. استاد خادم په دې ليکنه کې وايي:

((در نصف قرن گذشته تغييرات مهمی در جهان رخ داد، اسيای خوابيده نيز ازين تحولات بی نصيب نبوده، و مخصوصاً از قاره هند که در زير سلطه استعمار بود نعصت های عجيب و غريبی بروز نمود.

ديپلوماتهای دور انديش استعمار وقتی از رقباء و اقواميکه بطرف هند بچشم طمع ميديدند ميدان را ربود و تسلط شان بر خاک هند محکمتر گرديده و تمام مقاومت ها را از بين بردند، و نه می خواستند در دنيائيکه بسرعت پيش می رود، قاره هند عقب بماند.

بنا بر ان بر اساس ديموکراسی غرب دروازه های فعاليت اجتماعی را بر روی مردم باز نموده. و ملت هند را که بواسطه تعليم بيدار نموده بود در ساحه مشق و تمرين سياسی داخل ساخت. استعماريون می فهميدندکه هيچ چيز دنيا به يک حال و يک و تير نمی ماند، و هنديکه فردا بدست ديگران بيدار ميشود چرا بدست خود شان بيدار نشود؟ در صورتيکه معنی استعمار در اصل ادعای عمران و ابادی است. پس خواستند هند بيدار شود، ولی رجحانات و تمايلات او را در نظر داشته مطابق تقاظای عصر و زمان استفاده رانيز مدنظر بگيرند.

طوريکه مطالعه نموده احساس دين و مذهب را در هند بر تمام شعاير اجتماعی ديگر قويتر يافتند و اين احساس را تحريک دادند، از

(c) ketabton.com: The Digital Library

مذاهب و ادیان مختلفی که در هند وجود داشت قویترین انها را که هندویزم و اسلام بود انتخاب نموده یکی را بدیگری برقابت انداختند، اکثریت هند که هندوها بودند اولتر به نهضت شروع نموده و در صدد چاره کار خویش برامدند اما مسلمین که بحیث اقلیت در هند امرار حیات داشتند چندی بعد متوجه حال و احوال خود شان شدند، چناچه در نهضت مسلمین هند مساعی سر سید احمد خان و رفقای او، و حضرت شا ولی الله صاحب و تلامیذ شان و حضرت مولانا شیخ الهند (رح) و حلقه شاگردان او تا حالی و شبلی و سید سلیمان ندوی و مولانا محمد علی و مولانا محمد قاسم بانی دارالعلوم دیوبند وغیره تا ابد قابل یادگار است، خلص اینکه اساس نهضت هند بر بنیاد مذهب گذاشته شد و هر دو طبقه هند که هندو و مسلمان باشد محور تمام فعالیت های ادبی، اجتماعی و سیاسی خود را مذهب قرار دادند. شکی نیست که دین از قویترین عناصر زندگی بوده و اگر انسان طبق قوانین خداوندی بر ان کار پابند شود، تمام وسایل مادی در مقابل ان مات و مبهوت میماند، اما طبقه حاکم که می خواستند، هند بزودی از دست شان نرود. در صدد پیدا کردن انشعابات دیگری در هر دو طبقه بودند و بر ان کامیاب شدند. چانچه در نتیجه بزرگترین شخصیت هندوستان، مهاتما گاندی از دست یکنفر هندوی متعصب بقتل رسید، و در بین دین حنیف اسلام فتنه قادیانیزم را پیدا نموده تقویت بخشیدند. سیاسیون مغرب در هند توانستند که هند متحده را بدو حصه تقسیم کنند، ولی هند و پاکستان بذات خود قوتی بود که اگر به پای خویش ایستاده می شدند احتمال می رفت که بزودی سر از اطاعت اقایون. بنا بر ان از یکطرف، بریاست هند اختیار داده شد که در هند متحد، شرکت ورزند ویا استقلال خود را اعلان کنند، و از طرف دیگر لیدران مسلم لیگ را وادار ساختند که فرقه قادیانی را در شمار مسلمین محسوب نمایند، در مدت چند سال گذشته سر ان هندو بر تمام موانع

(c) ketabton.com: The Digital Library

غالب امدند، و ریاسات هند را در اتحادیه هند، داخل ساخته جمهوریت ازاد هند را تاسیس نمودند.

ولی روسای مسلم لیگ که جز از جاه طلبی و استفاده سوء مرامی نداشتند نه تنها ملت پاکستان را از غلامی نجات ندادند، بلکه فتنه قادیانیزم را نیز بر دین و ائین شان، مسلط ساختند، بیچاره مسلمان پاکستان، که میخواست، در اغوش حریت اسلام حیات ازاد و مرفهی داشته باشد در جنگ دو بلا گیر امد اکنون داد و فغان مسلمان پاکستان را هر شب تمام دنیا می شنود. از مطالعه حقایق فوق انسان درک کرده میتواند، که سیاسیون غرب از تاسیس حکومت اسلام، در پاکستان چه مرامی داشتند.

فتنه قادیانیزم که در مهد غلامی و استعمار پرورش یافته است، نه تنهای خطری برای پاکستان، بشمار می رود، بلکه از ان خطری بعالم اسلام نیز متصور است که تشتت و افتراق را، در ملیت اسلامیه خواهد انداخت. تمامی علمای متبحر پاکستان که مفکوره پاکستان زاده دماغ های شان است، و پاکستان بفدا کاری انها به حد دومینیون، رسیده است اتفاق دارند که قادیانیها، خارج از اسلام میباشند، علامه اقبال قادیانیزم را خطر اسلام گفته بود مگر اولیای امور کراچی زمام اختیار تمام مسلمانان پاکستان را در دست اش می دهند، ایا فیصله سیاست کراچی بر فیصله علمای دین در پاکستان در امور دینی تفوق دارد.

اگر مبنای پاکستان بر چنین سخایی نمیبود، مسئله پښتونستان که از روی قضاوت دین اسلام و سیاست عادلانه بخوبی فیصله شده میتواند، به صورت برادری حل می گردید، و پاکستان یقیناً به پشتیبانی عالم اسلام که در پهلوی ان وقوع دارد دولت قوی پاکستان محسوب میگردید. قادیانیزم معتقدات عجیبی دارد، که یکی از ان انکار مطلق از جهاد باسیف میباشد که به عقدهٔ ایشان به هیچگونه جایز نیست. سیاست غرب که از اسلام و

(c) ketabton.com: The Digital Library

قران به لحاظ مسئله جهاد همواره در هراس میباشد قادیانیزم را غنیمت شمرده تا حد توان از سر پاکستان دور نخواهد نمود.

زیرا اگر همچو غنیمت ها در بین میباشد پان اسلامیزم در انظار غرب کمتر از خطر زرد و خطر کمونیزم نمی باشد!!!

ولی ما مسلمان در مقابل تمام این دسایس و قوای قاهره باین ایه کریمه ایمان داریم که (انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون) و برین وعده زندگی مینمایم که (ولا تنهو او لا تحزنوا و انتم الاعلونه ان کنتم مومنین))

(۲۴: ۷۸۴)

د خادم صیب له اندېښنې سره سم وروسته له دې فرقې څخه په خلکو بې اتفاقي رامنځته کېږي او خلک يې پر وړاندې ودرېږي، دا مسايل او پېښې هم د استاد خادم په اثارو کې څېړل شوې دي. استاد خادم په ((قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان)) کې دې پېښو ته اشاره کوي او پر (۱۳۳۲ل) کال يې په (اصلاح) کې په دې باب يوه لیکنه هم خپره کړې ده. په دې لیکنه کې په پاکستان کې د دې فرقې پر وړاندې د نورو ولسونو د خلکو احساسات هم څرگند شوي او د پښتنو هم.

ب- د دین اخلاقي ايډيالونه:

استاد خادم د خپلو ديني ليکنو او ژباړو په لړ کې يو شمېر اخلاقي مسايل ژباړلي او څېړلي، له هغې جملې څخه (خير ښېگڼې، خلکو ته گټه رسول، ښه اخلاق او ښه سړيتوب) لیکنې دي. دده له خوا په يوه ژباړل شوې ليکنه کې چې (خير ښېگڼې) نومېږي، د اسلام له نظره د خير ښېگڼې پیغام څېړل شوی، د خير او شر تعريف شوی، د خير او ښېگڼې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوړۍ تشخیص شوي او د خیر ګټې بیان شوې دي. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((د خیر اطلاق کله کله په عمل صالح او نیکۍ باندې کېږي، لیکن خپله خیر بله خاصه لغوي معنا هم لري، لکه حال صله عطیه، بیا یې په کې توسع کړې ده، نو یې په هر صالح عمل احسان، ښېګڼې او ښو باندې اطلاق کړی دی چې یو انسان یې د خپل انسان ورور سره، بلکې د هر ژوندي حیوان سره کوي، تر دې چې حسن بصري ویلي: ((البر من لا یوذی الذر)) ښه سړی هغه دی چې مېږتون هم ازار نه کړي او د خیر ضد شر دی او د شر خاوند ته شریر او فاجر وایي، یعنې هغه څوک چې ظلمونه او فسادونه کوي او بل چا په ضرر او بد یې نه ډېل کېږي او هر کله چې د خیر فعل او د نیکو عملو ممارست د انساني ټولنې د راحت اطمینان او د سلامتیا سبب ګرځي او هر کامل انسان چې د انسانیت معنا پېژني پوهېږي چې د خیر د فعل نه د خلاصون چاره نشته، نو له دې کبله یې خیر ته واجب ویلي دي، یعنې هغه خیر چې په انسان واجب دی او اخلاق فاضله په انسان کې د خیر له هغې عاطفې څخه صادرېږي چې د ده په نفس کې راسخه شوې وي، نو ځکه مولفینو ویلي دي:

د علم اخلاق موضوع صرف ((د خیر فکر)) دی. دا هغه شی دی چې د تربیت علماوو ډېر اهمیت ورکړی دی او دا فکر باید په ورکوټوالي په زړونو کې پیدا او کلک کړی شي او له ورکوټوالي او صغارت څخه کوچنیو ته د خیر رسولو عادت ورکړی شي.

خلک د دې فکر په درلودلو او استحکام کې یو برابر نه دي، بلکې نسبت دې فکر ته په درجو او مراتبو وېشل شویدي چې حضرت نبي کریم (ص) ورته قانون او میزان ایښی دی او خدایږو چې دا له هغو ادبي قوانینو څخه ډېر باریک او رښتنې قانون دی چې سړی ورباندې له ځان

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره محاکمه کوي، دا دی د رسول الله (ص) قول ((کارونه ټول په نیت سره دي)) یعنې د هر کار او عمل د قبول او اعتبار مرتبه د دغه عمل د خاوند د نیت او قصد په لحاظ او د ده د ارادې د حسن او اعتدال په اندازه ده، مثلاً څوک چې د خپل پوروړي حق د حاکم د حکم نه وروسته ادا کړي، ده هم ګویا یو اندازه ښه وکړل، لیکن نه هغومره چې یو سړی بې له غوښتنې او حکم څخه د خپل پوروړي حق ادا کړي، مثلاً هغه څوک چې په خپله ځان ښه ساتي، خوري، څښي، راغونډوي، خپل حاجتونه پوره کوي، دی ښه کوي، لیکن نه هغومره لکه څوک چې له اهل، عیال او خپلوانو سره ښېګڼې کوي او دا سړی بیا د هغه سړي د فضل او ښه والي اندازې ته نه شي رسېدای چې له پردو او اجنبي خلکو سره چې هېڅ په ده حق نه لري، ښېګڼې کوي، همدا رنګه هغه څوک چې شر پرېږدي او ښه کار کوي، لېکن د خلکو له کبله او د هغو له وېرې دی پدې فضیلت کې له هغه چا سره نه شي سمېدای چې دی د ثواب د ګټلو او د خدای د وېرې له کبله ښه کارونه کوي او دا وروستنی سړی بیا په فضل او نېکۍ کې د هغه چا غوندې نه دی چې ښه کارونه کوي. تش د ښه والي د پاره او یوازې په دې سبب چې دی د ښو سره شوق او مینه لري، بې د یو د باندي موثر او محرک څخه نور دغه داخلي سایق چې سړی ښو ته راکاږي، د دې نه کله په ضمیر او وجدان سره او کله په شعور باالواجب سره تعبیر کاوه شي او د اخلاقو ځینې علماوو دې ته ((قانون ذاتي)) ویلی دی او دغه نفسي سایق په بشر کې هغه وخت کلکېږي او غالبېږي چې دی په ((دیني)) او اجتماعي تربیت او پالنه کې کامل شي، لکه چې د دیندارانو خواص او د صدیقینو او ابرارو طبقه ښه کار تش په دې لحاظ کوي چې دا ښه دی، لکه چې د خپل رب سبحانه تعالی عبادت خاص د ده د ذات د پاره او د دې د پاره کوي چې دی د عبادت مستحق دی، نه د جنت په طمع او نه د اور له وېرې، لکه چې ډېرو کاملینو په دې تصریح

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړېده، يو له دوی نه ويلي دي: ((زه د خدای (ج) عبادت محض د تعظيم او تجليل د پاره کوم او د ثواب طمع نه لرم)) او د ديني او نفسي تربيت همدغسې لوېې درجې ته زموږ سردار حضرت عمر (رض) اشارت کړی دی او زموږ د سردار ((صهيب رض)) په حق کې يې فرمايلي دي، نعم العبد صهيب: ((لولم يخف الله لم يعصه)) يعنې صهيب خورا ښه سړی دی، که له خدای (ج) نه نه وېرېدای، هم گناه به يې نه کولی، مطلب دا دی چې د ده نفس او فطرت دومره ښو ته راجع دی چې که فرض کړو چې دی له خداي نه وېرېږي او له عذابه ونه ډارېږي هم گناه نه کوي او هغه چې په ده واجب دي، نه يې پرېږدي، نو خصوصاً په داسې حال کې چې دی (رض) له خدايه وېرېږي او له قهره او عذابه يې ځان ساتي، څومره به له عصيانه وړاندې گرځي، نو صهيب (رض) د حضرت عم (رض) په شاهدۍ سره د هغه نيکانو او ښو خلکو سردار دی چې ښه محض د ښه‌والي په نيت او د ضمير او وجدان په غريزه او د واجب د پېژندگلوۍ په لحاظ ادا کوي.

د خير او شر پېژندگلوي او تميز د بشر په فطرت کې پرته ده، بلکې فطرت سليم او مزاج مستقيم وي، نو ده ته تقريباً بديهي وي.

هر څه چې د ښو ممارست او مشق وي، نو دا په نفس مشکل او سخت تماميږي او د ورکوټوالي نه تربيت روزنې، پالنې او عادت کولو ته احتياج لري، په ټولو کې يو ښه شی چې نفس ورباندې د ښو کولو او د بدو نه منع کېدلو ته تيارېږي، هغه دغه قاعده ده چې امتونو پر له پسې او د هر دين متدينينو منلې ده، هغه دا ده چې ((په بل هغه مه کوه چې په ځان دی نه وي خوښ)) او د همدې زرينې قاعدې په معنا ډېر نبوي احاديث راغلي دي چې هغه له دې نه ښه فصيح او خواږه دي له هغو څخه دا لاندې حديثونه دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ښه کوه او له بدو ځان ساته، هغه کارونه کوه چې ته یې ښه ګڼې، کوم وخت چې ته پاځېږې او خلق یې درپسې وایي، نو کوه یې او مه ګوره هغو ته چې ته یې بد ګڼې کوم وخت چې ته پاځېږې او قوم یې درپسې وایي، نو له دېنه ځان ساته)) ((کوم وخت چې ته د بل چا د عیبو د یادولو اراده وکړې، نو خپل عیبونه په یاد کړه.)) ((په خلکو هغه پېرزو کوه چې په ځان دې پېرزو وي.)) ((هغه چې ته نه غواړې چې خلک یې درڅخه وویني، نو چې یوازې اوسې هم مه یې کوه.)) له دې قسمه په دې باب کې ډېر حدیثونه او ایتونه راغلي دي چې استقصا یې دلته نه ده ممکنه، نو په همدغو مو کفایت وکړ.)) (۲۴: ۸۳۴)

ټولنیز او فردي اخلاق بله موضوع ده چې په ټولنه کې د عدالت د تامین سبب ګرځي او عامه نظم ټینګوي، استاد په خپلو ژباړل شویو دیني لیکنو کې د اخلاقو څېړنې ته ډېر پام کړی او په څو لیکنو کې یې دا موضوع څېړلې ده. په یوه ژباړل شوې لیکنه کې یې چې (د اخلاقو موقعیت)نومېږي، د اخلاقو موضوع څېړلې ده، په دې لیکنه کې، ښه اخلاق تعریف شوي او د دیني اساساتو پر بنسټ ښه خوی د دین نیمه برخه ګڼل شوې ده. په دې لیکنه کې دښو اخلاقو د ترویج په خاطر په خپله د رسول الله مبارک حدیث دا مبارک حدیث د قوي دلیل په توګه راوړل شوی چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی یم چې ښه خویونه تمام او پورته کړم)) الله تعالی هم د خپل استازي ستاینه په (حسن خلق) سره کړې ده. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((مکارم الاخلاق (ښه خویونه) هغه ادبي روح او الفاظ دي چې لوی ځښتن د بشر په نفسونو کې ایښي دي او د دوی سعادت او شقاوت یې پر دې پورې تړلي دي او د بشر د ډلو د پورته والي او کښته والي د مقایسې لپاره یې دغه اخلاق دغسې تله مقرره کړي دي چې خورا واړه باریک او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نري فرقونه په دې سره سنجول کېږي. لکه ځینې علماوو چې ویلي دي: امتونه په ابتدايي حالت کې په بدني قوت سره يو پر بل زياتېږي، نو چې څه پورته شي، بيا د علم پر اساس يو بل ته درناوی کوي، کله چې تر دې هم پورته شي، نو بيا د اخلاقو پر بنسټ يو بل ته درناوی کوي.

هو، لوی څښتن اسماني دينونه د دې لپاره چې انسان ته د سعادت لاره ښيي او د مدنيت او تهذيب مقام ته يې رسوي. ځکه چې لوی خاوند دا اراده کړې ده چې اخلاق او واجبات دې د دې شرايعو او دينونو د ظهور لپاره کلک رکن او لوی سبب وي، لکه حضرت انس (رض) روايت کړی دی:

((ان حسن الخلق نصف الدين))

ژباړه: ښه خوی نيم دين دی.

همدارنګه په صحيح حديث کې د انس (رض) په روايت راغلي دي: ((ان الخلق وعاء الدين)). يعنې ښه خوی د دين لوښی (ظرف) دی. معنا يې داسې ده چې ښه خوی نسبت دين ته داسې دی، لکه د لوښي نسبت هغه شي ته چې په کې پروت وي. د مثال په ډول: لکه اوبه چې په خپله يې له يو داسې لوښي نه چې راغونډې کړو او له ضايع کېدو نه يې وژغورو، نشي ټينګېدی، دا رنګه تعليمونه هم په خپل حال نه پاته کېږي او قوت يې نه ساتل کېږي، تر څو په مدينو کې داسې کلک او قابت اخلاق نه وي چې د دين د تعليمونو څخه چاپېره شي او له ضايع څخه يې وساتي. لکه رسول کريم (ص) چې فرمايلي دي: (ان الله حف الاسم مکارم الاخلاق و محاسن عمال) يعنې: ((لوی څښتن اسلام په نېکو خوينو او ښو عملونو سره ساتلی دی)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله رسول کریم (ص) د بعثت غرض دا ښودلی دی چې ښه خویونه خپاره کړم، لکه چې ویلي یې دي،: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی یم چې ښه خویونه تمام او پورته کړم)). کوم وخت چې خدای تعالی وغوښتل چې د خپل نبي ستاینه وکړي، نو د نوموړي ستایته یې په حسن خلق سره وکړه او ویې فرمایل:

(انک لعلی خلق عظیم)

دا ډېره رښتیا خبره ده چې ته په لویو خویونو باندې متخلق یې. همدارنگه حضرت علی کرام الله وجهه ویلي دي: ((لا فرین کحسن الخلق ولا تجارة کاالعمل الصالح. د ښه خوی په شان ملگري او د ښه عمل غوندې سوداگري هچېرې نشته)). د یو حکیم وینا ده هېڅ قوم د علم زیاتوالي ته دومره اړتیا نه لري، لکه د ښو خویونو ډېروالي ته یې چې لري.)) (۲۴: ۸٦٥)

استاد خادم د اخلاقو موضوع ډېره مهمه گڼي او په دې باب د (اخلاق او ایمان) په نامه یوه لیکنه ژباړي، ددې ژباړې هدف همدا دی چې (اخلاق او ایمان) خلکو ته په ښه ډول معلوم شي. په دې لیکنه کې د (ایمان) تعریف کېږي، د ایمان ډولونه او څانگې په گوته کېږي، د ایمان او اخلاقو تر منځ رابطه معرفي کېږي. هر څوک چې دا لیکنه لولي د ایمان د پیاوړتیا سبب یې گرځي. په دې لیکنه کې راځي:

((ایمان په لغت کې کلک یقین او د شرعې په ژبه د اسلام په تعلیمو او صحیحو عقایدو باندې ټینگ باور کولو ته وایي. مکارم الاخلاق د اسلام غټ غټ تعلیمونه په غېږ کې نیسي او په حدیث شریف کې راغلي دي: ایمان څه د پاسه اویا څانگې لري، خو خورا ښه یې کلمه طیبه ده او ادنا یې له لارې نه ضرري شی لرې کول دي. وگورئ ضرري شی لکه کاڼی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغزی او بل داسې شی چې لاروي ته ضرر رسوي، له لارې نه لرې کول يې د اسلام له خصلتونو څخه وبلل او دا بې له دې نه چې د اجتماعي واجباتو څخه يو واجب دی، بل نو څه شی دی؟ نو ښه چې د ضرري شي لرې کول د ايمان له شعبو څخه وبلل شو، نو د ايمان شعبې او خصال چې د شخصي او اجتماعي واجباتو سره تعلق لري، څومره ډېر شول او دا چې (څه د پاسه اويا) يې ويلي دي؛ دلته مراد حصر او تعين نه دی، بلکې مراد د مطلق ډېروالي او کثرت دی. په عربي او پښتو دواړو کې دا يو اسلوب دی چې له کثر څخه د اويا په لفظ تعبير کوي.

لکه وايي چې اويا وارې درغلم، مانا دا چې ډېر وارې درغلم. دلته ډېر داسې حديثونه شته دي چې د ايمان د شعبو، اخلاقو او ادبي خصايلو نمونې دي. لکه: اشرف د ايمانونو دا دی چې خلک دې امين وګڼي او اشرف اسلام دا دی چې خلک ستا له ژبې څخه سلامت اوسي. مومن هغه دی چې خلک ورباندې د خپلو مالونو او ځانونو له خوا ډاډه وي او مهاجر هغه دی چې له ګناهونو او بدو کارونو څخه بېزار وي.

هجرت پر مسلمانانو هغه وخت واجب و او ښه کار ګڼل کېده چې کوم وخت چې مکه مکرمه د شرک او کفارو ځای و، خو هغه وخت چې مکه فتحه شوه او د اسلام او توحيد ښار شو، نو د هجرت لپاره دغه ښه والی پاتې نه شو، نو په دغه وخت کې له ګناهونو او بدو کارونو څخه بېزاري د هجرت پر ځای ودرېدل. په حديث شريف کې راغلي دي:

((زښت ښه ايمان دا دی چې ته په خلقو هغه شی پېرزو کړې چې په ځان يې پېرزو کوې او په دوی پېرزو نه کړې کوم چې په ځان يې نه پېرزو کوې او ښې خبرې وکړې، يا غلی اوسې. (څوک چې پخپله نېکۍ خوشحاله او خپله بدي يې خفه کړي، نو دغه مومن دی) معنی يې دا ده چې داسې زړه او وجدان چې سړی په بد کار باندې خپه او په ښه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحاله کړي، نو دغه سړی مسلمان دی. حضرت علی کرم الله وجهه فرمايلي دي چې: ایمان دا دی چې په هغه ځای کې رښتیا غوره کړې چې ضرر در رسوي. په حدیث شریف کې هم راغلي دي: (هېڅوک تر هغه مسلمان نه بلل کېږي، تر هغه چې د خپل ورور لپاره هغه شی خوښ نه کړي کوم چې د ځان لپاره يې خوښوي، په تاسو کې ښه ایمانوال هغه دی چې اخلاق يې ښه وي).

(ښه ایمان له کاملونکيو څخه دی، همدارنګه لوړ همتي د ایمان له ارکانو څخه ده. لوړ همتي د لويو کارونو د کولو سعيه او د زړه غښتوالی دی. دین معامله ده، یعنې هغه څوک دیندار دی چې معامله يې ښه وي. په دې باب ډېر حدیثونه راغلي دي، خو مونږ به په همدې کفايت وکړو. دا ټول حدیثونه په دې دلالت کوي چې کوم شي ته چې مونږ مکارم‌الاخلاق وايو، هغه که شخصي وي او که اجتماعي، هغه د ایمان پوره کوونکي بلل کېږي، نو په چا کې چې دغه اخلاق زيات وي، نو د هغه ایمان ډېر بشپړ دی. له دې نه ښه معلومېږي چې اخلاق له ایمان سره څه اړیکه لري.

د حاتم طايي لور (سفانه) وايي: ((کوم وخت چې مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملګرو ونیولو، نو ما ورته وويل چې که تاسو دا مناسبه بولئ، نو ما پرېږدئ، د قبايلو دوستان راباندې خفه او دښمنان راباندې مه خوشالوئ. ځکه زه د هغه چا لور يم چې د خپل قوم مشر و، بنديان به يې خلاصول، بدکاران به يې وژل، ګاونډيان به يې ساتل، د خپل قوم حمايت به يې کاوه او له نورو سره به يې کمک کاوه. همدارنګه څوک يې نه نا اميده کول، د هغه نوم حاتم طايي دی.

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ورته وويل: ((ای نجلۍ! دا په رښتیا د اسلام صفتونه دي، نو حکم يې وکړ چې دا نجلۍ پرېږدئ، ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د دې پلار مکارم الاخلاق خوښول)) کله چې دوی خوښې شول، نو دا نجلۍ او ورور یې عدي بن حاتم مسلمانان شول.)) (۲۴: ۸۷۹)

د یادونې وړ ده چې دا پورته درې لیکنې د (مکارم الاخلاق) د اثر یوه برخه ده چې په اصلاح ورځپاڼه کې د مستقلو لیکنو په بڼه هم خپرې شوې دي. (مکارم الاخلاق) که څه هم د استاد له خوا ژباړل شوی اثر دی، خو په دې ژباړه کې له محتوا سره سم د وضاحت په خاطر ده خپل فکر هم ورسره ملګری کړی او د موضوع د څرګندتیا په خاطر یې زموږ په ټولنه او ژبه کې ورته مثالونه ورکړي دي.

استاد خادم د خپلو دیني لیکنو او ژباړو په لړ کې د فساد موضوع هم څېړلې ده. فساد چې هم د دین او هم د دنیا له نظره یو مردود عمل دی او د ډېرو زیاتو ټولنیزو ناروغیو سبب کېږي، استاد یادې موضوع ته نغوته کړې، هغه د (فساد مه کوئ!) تر عنوان لاندې په یوه امریه عنوان کې دا موضوع ارزولې ده، په دې لیکنه کې د فساد او فسادګر پر څرنګوالي په لنډو ټکو کې، خو په ډېر دقت سره بحث شوی، فساد داسې یوه مضره پدیده ګڼل شوې چې د ټولې ټولنې د تباهۍ سبب ګرځي. دا ډول لیکنې زموږ د ټولنې د پرون ضرورت هم و، د نن هم دی او د سبا به هم وي. په لیکنه کې راغلي:

((دا امر په قرانکریم کې په تکرار راغلی دی او په تکرار سره مسلمانان له فساد څخه منع شوي دي، قرانکریم د بشر د لارښوونې او هدایت لپاره نازل شوی دی او اکثره پکې ده ((یا ایها الناس)) ای خلکو په کلمه سره منع شوي دي، نو په دغه صورت سره انسانان د اسماني شرایعو پر اساس اصلاح ته رابلل شوي او له فساد څخه منع شوي دي. ((لا تبغ فی الارض الفساد))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژباړه: په ځمکه کې فساد مه جوړوئ

همدارنګه الله سبحانه وتعالی فرمايي: ((ان الله لا يحب الفساد))

ژباړه: بې له شکه چې الله سبحانه و تعالی فساد نه خوښوي.

همدارنګه ډېر رنګونه، عبارات او کلمات د فساد د مخنوي لپاره د قرانکريم په ايتونو کې راغلي دي. زنا او داسې نور کارونه الله سبحانه و تعالی فحشا بللي دي، غلا او رشوت يې ظلم او بد اخلاقي ګڼلې ده. اوس نو پوښتنه دا ده چې فساد څه شی دی؟

فساد شر انګېزي، د دښمنۍ پيدا کول او د دوو کسانو په منځ کې تيرو ټکولو او جګړې کولو ته وايي. د قرانکريم وروستۍ سوره د ناس سوره چې په دغه سوره کې د دغو مفسدانو او حاسدانو له شر څخه د ژغورنې لپاره د لوی څښتن په مرسته حضرت پيغمبر صلی الله عليه وسلم ته امر شوی دی. فساد خلک د خولې او ژبې په اور باندې دومره تباه کولای شي چې يو عسکر يې پخپله تخريبي قوه نه شي تباه کولای. هغه کسان چې ځانونه مسلمانان ګڼي دوی بايد خپل ځانونه له فساد څخه وساتي. د فساد دغه ډولونه د دروغو او دسيسو له ډولونو څخه دي. د شر خبرې جوړول او د خلکو په منځ کې د هغوی خپرول چې د دوستانو په منځ کې اختلاف پيدا شي، دا د هغو خلکو کار دی چې اخلاقي جراات نه لري، په دروغو نه شرمېږي او دسيسه عيب نه ګڼي.

نو دوی ټوله ورځ خبرې جوړوي او په همدې ډول يې په خلکو کې خپروي چې هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا کار چا کړی. د دې کسانو پېژندل خورا ګران کار دی، دوی ماسکونه لري او پر خپلو مخونو يې اچوي، په ښکاره يو ډول او په پټه بل ډول وي، مخامخ خوښي کوي او په پټه خلکو ته کوهي کني او خلک په کې ور غورځوي او په دې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلې موخې ترلاسه کوي. دا چې د دغو کسانو له شر او دسیسو نه خلاصون خورا گران کار دی، نو قران کریم په ډېر اهمیت ورته قایل شوی دی او په سورة فلق او سورة ناس دواړو کې یې د دغو مفسدانو له شر څخه مونږ ته د پناه غوښتلو امر کړی دی.

هغه کسان چې په صراحت خبرې نه شي کولای او هغه کسان چې دروغ وایي او پر ثابت شي او هغه کسان چې دسیسه کول روا گڼي، بې له شکه چې دغه کسان مفسدان دي. دوی د اوبو غوندې په نرمۍ سره کورنۍ او ملتونه له منځه وړي او دوی د خپلې موخې د ترلاسه کولو لپاره په هېڅ رذالت نه شرمېږي او په نرمه لهجه د خلکو ورمېږونه ماتوي.

دوی د وینو غوندې یو قوم او یو ملت خوري، تر هغه وخت یې خوري چې له منځه یې نه وي وړی. هر کله چې په یو قوم او ملت کې دا ډول کسان ولیدل شي چې په بدیو نه شرمېږي او عیب یې نه گڼي، نو په دې ډول فساد، دروغ او دسیسې خپله ریښه ټینگوي. که څوک مفسدان نه شي پېژندای، نو په عمومي صفاتو به وپېژندل شي، خو ځینې د زکاوت څښتن بیا دا ډول کسان په اسانۍ سره پېژندلای شي، گنې دوی ډېر چالاک وي او د خپل بام واورې د بل پر بام وراچوي، هو رزایل پسندي د مفسدانو لویه علامه ده، مسلمانانو! له مفسدانو ځان وساتئ. په تا پورې پناه غواړو ای زمونږ خدایه!!!)) (۲۴: ۱۰۸۱)

د استاد د دا ډول دیني لیکنو او ژباړو شمېر زیات دی چې موږ یې پورته یوازې څو بېلگې راوړې او د لیکنو عنوانونه مو ورته یاد کړل. پر پورته لیکنو او ځانگړو اثارو (ژباړو) سربېره استاد خادم په خپلو منظمو تخلیقي اثارو کې هم ځینې دیني مسایل یاد کړي او یا یې هم خپل کلام هغو ته وقف کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نظم په برخه کې د (دعا او اسلامي ترانه) نظمونه ديني اسلامي رنګ لري، د (قران ساتونکي) په نامه په يوه څلوريزه کې وايي:

له مخ د ځمکې چې ايمان وال وت
د احمد روح چې له جهان وال وت
په غر کې چا و اول نيولی
چا دی ساتلی چې قران وال وت.

په يوه څلوريزه (توکل) کې بيا پر خدای (ج) توکل کوي په مسلمان کې قوت او قران کې توري پاتې بولي او وايي، نهيلي کېږئ مه:

قوت لا شته دی په مسلمان کې
توري لا پاتې دي، په پاک قران کې
مايوسه نه شئ د خدای ج له رحمه
ای افغانانو په لوی جهان کې.

استاد خادم په خپل منظوم کلام کې يو حمد لري، د سر بيت يې دا دی:

د امت لپاره محمد مصطفی دی
حبيب يې خدا دی حبيب يې خدا دی

په دې نظم کې چې ټول (۱۵) بيته دی، د حضرت محمد (ص) اوصاف بيان شوي دي.

(د اسلام پيغام) په نامه يو نظم کې چې ټول (۵۹) بيته دی، پر مسلمان باندې غږ کوي چې د اسلام اصلي پيغام ته غاړه کېږدئ او له ناوړه کارونو لاس واخلئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ای د دې جهان خاونده) نظم کې د کایناتو له رب څخه هیله کوي چې په دې دنیا کې هر څه ستا په واک کې دي، نو د استعمار له ظلم او ستمه یې وژغوره او نړۍ له ظلم څخه پاکه کړه.

ددې ترڅنګ (یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه هم دیني پیغامونه لري. د دې بحث په پای کې غواړو د (مکارم الاخلاق) له اثر څخه د استاد خادم یوه ژباړه چې (چغلي او غیبت) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې د (چغلي او خبرې وړل) په نامه هم خپره شوې ده. د دې بحث د وورستي مطلب په توګه راوړم:

په دې لیکنه کې چغلي یا خبرې وړل او غیبت د اسلام له نظره څېړل شوي دي.

((چغلی او غیبت ورور او خور دي او اکثره سره یو ځای ذکر کېږي. چغلي چې په عربي ورته نعیمه وایي، دا ده چې سړی د چا داسې خبرې، احوال او واقعات خلکو ته یوسي چې سړي ته ضرر لري یا پرې شرمېږي یا د ده یو اینده کار ورخرابوي، دا معلومه خبره ده چې د دغه بد خوی له خپرېدو څخه په خلکو کې څومره شر او فساد پیدا کېږي او د دوستانو په منځ کې دښمني اچوي او د ښو یارانو تر منځ پرېکړه کوي، نو چغلي د اسلام له منافي اخلاقو څخه شمېرل شوې ده. رسو الله ویلي دي:

((د چغلي او حسد خاوند زمونږ څخه نه دی)). ((له تاسو څخه د خدای په نزد ډېر د قهر وړ هغه څوک دی چې چغلګري کوي، هغه چې د ورونړو په منځ کې بېلتون راولي)).

قران شریف په هغه چا عیب ویلي دي چې دغه خوی یې لرلو، لکه چې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((دی بد ستایونکی او چغلگر دی)).

چغلگري نمیمه د یو نه بل ته خبرې وړل دي، مگر جاسوسي دخلکو خبرې د واک او اختیار خاوندانو او هغه کسانو ته وړل دي چې د هغو قهر دډېرو تاوانونو سبب گرځي. دا قسم چغلگري ډېره بده ده، قران شریف د دې نه منع کړې ده، لکه چې وایي:

((ولا تجسسوا؛ جاسوسي مه کوئ)).

جاسوس د خلکو په پټو اسرارو کې لاس وهي او د خلکو پټ رازونه او دسینې خبرې دواک خاوندانو ته وړي او هغوی مشتبه کوي او په خلکو یې په قهر وي او په دغه شان د پاس لاس او لاندې لاس خلکو په منځ کې بدگوماني، بدنیتي، حسد او کینه پیدا کوي. غټه خبره دا ده چې د خلکو د سینو اوزړونو په کوایفو کې گوتې وهل شرعاً منع شوي دي، بلکې واکداران باید ظاهر او عمل ته وگوري.

قران کریم مونږ ته امر کړی دی چې د دغو جاسوسانو په خوله باور ونه کړو، تر څو چې پټه پلټنه وکړی شي او معامله ثبوت ته ورسېږي، خدای تعالی وایي:

((که تاسې ته کوم فاسق څه خبر راوړي، نو ښه یې ځان ته معلوم کړئ)).

یعنې: استیضاح یې وکړئ.

وگورئ جاسوس ته یې فاسق ووایه او همدغه شرم یې بس دی. هو! لکه څه رنگه چې غیبت په ځینې مواردو کې جواز لري، نو دغسې جاسوسي هم ده. که سړی ووینې چې زید د عمرو د پاره یو څه پسات جوړوي او غواړي چې ویې وژني، ویې شرموي یا یې حق تلف کاندي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې وخت کې نو دا عدل نه دی چې مونږ چپ کېنو او د واک خاوندان پرې خبر نه کړو. دا خو شخصي معاملات شو، راغلو اجتماعي مسايلو ته، د عام امنيت د ساتلو، د جنګونو، غزاګانو او فتنو په وخت کې د واک خاوندان مضطر دي، چې داسې کسان وساتي چې احوالات ورته راوړي، د خلفاوو په وخت کې يې داسې خلکو ته (اصحاب الاخبار) ويل: اوس ورته (پټ پوليس)، (رپوټ چيان) يا (مخبران) وايي.

اوس نو مدعا دلته دا ده چې کوم وخت دغسې غيبت او جاسوسي روا شوه، نو دا بيا هېڅکله روا نه ده چې دغه کار دې دغسې خلکو ته وسپارل شي چې په خلکو کې په بې وجدانۍ، اغراضو، حسد، بول پرستي او خباثت سره مشهور وي. بلکې واجب ده چې خبرې رسوونکي دې حر، پاک زړي، مخلصان او د داسې وجدان خاوندان وي چې هېڅکله د حق نه نه تېرېږي او د واک خاوندانو ته شخصي خبرې نه وړي او همېشه يې د ضرر رفع او د خبر رسول مراد وي.

خبره دا ده چې داستخباراتو په واسطه د خلکو اسرار او پټ رازونه معلومول په هغه خاص وختونو کې موجود وي چې که هوښياري و نه شي، نو فساد به پېښ شي او مملکت به خراب شي، مګر په عادي او معمولي حالاتو او حوادثو کې د خلکو په پټو کارو او موهومو اسرارو کې لاسونه وهل د خلکو زړونه بدوي او په مخالفت يې ټينګوي. پيغمبر صلعم ويلي دي:

((کوم وخت چې د واک خاوند په خلکو کې شک لټوي، نو فاسد به يې کړي)).

د چغلي او خبر وړلو، لوی نقصان دا دی چې چغلګران او خبرې وړونکي اکثره په خبرو کې خپل اغراض ، مقاصد او مطالب وړاندې بيايي، دوی ګوري چې کومې خبرې ښې خرڅېږي او له چا سره د دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کينه ده او چا ته بايد ضرر ورسوي او په څه صورت بايد خپل موږی ټينګ کاندي. اکثرا د عام نظام او ملي منفعت سره د دوی دل جمي نه وي، نو ځکه د دوی د فايدې په ځای ضرر ډېر وي. دا ضرر د دوی له لاسه دواړو خواوو ته متوجه دی، هم حکومت او هم ملت ته، ای خدايه! مونږ په تا پورې له ټولو شيطانانو څخه پناه غواړو.)) (۲۴: ۹۹۱)

په پای کې يو ځل بيا يادونه کوم چې په اسلامپالنه يا دينپالنه کې د استاد خادم ليکنې، ژباړنې او نظمونه تر دې زيات دي چې موږ يې پورته يادونه وکړه، خو موږ يې دلته دا څو ليکنې د بېلګې په توګه يادې کړې او د ځينو متن مو رانقتال کړ.

په مجموعي ډول که په ديني برخه کې موږ د استاد خادم، کار، زيار، فکر او اثار ارزوو، نو اکثره يې پر ټولنيزو اخلاقو او ټولنيز سمون راڅرخي، ده که په ديني برخه کې ژباړې کړي او يا يې خپلې ځانګړې ليکنې دي، اکثره يې د ټولنيز سمون او د يوه ايډيال مسلمان د جوړولو لپاره هڅه ده. خادم د يوه ديني عالم په توګه په دې برخه کې خپل مسوليت ترسره کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنپالنه

استاد خادم د خپلې ټولنې د پرمختګ، سوکالۍ او سمون لپاره د خپلې وسې تر وروستي بريده هلې ځلې کړي، د ده د اثارو يوه درنه برخه پر همدې ټولنپالنې راڅرخي، دی که کله هم د پښتو، پښتون، پښتونولۍ، افغان او افغانيت بحث کوي، نو هدف يې همدا دی چې همدا د افغاني ټولنې رغنده بشري او معنوي توکونه دي. د ده په نظر، ده چې کوم څلور کتابه ليکلي، هغه يې د همدغې ټولنې سوکالۍ، د سمون او پرمخيون لپاره ليکلي دي:

سـپينتمن راوړ د ژونـد کتـاب
کلـي رايـج کـړ، د خونـد کتـاب
خيرالبيـان شـو، الهـام روښـان تـه
خـادم تـه راغـی د ژونـد کتـاب.

بيا څلورو اسماني کتابونو ته اشاره کوي او پر پښتون غږ کوي چې د حق لاره مونده کړه او د مرګ له خوبه راويښ شه!

څلـور اسـتائي، څلـور کتابـه
درتـه راکـوز شـول، لـه لـوړ جنابـه
پښـتونه لار دې، حـق تـه مونـده کـړه
کـه لا ويښ نـه يـې د مـرګ لـه خوابـه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د ټولنې د پرمختګ لپاره سیاسي او خپرنیز حرکتونه پیل کړل، د ویښ زلمیانو غورځنګ کې ده فعال حضور درلود او هلته یې پر ټولنپالنې او ملتپالنې زیات ټینګار کاوه، د افغان ملت ګوند په جوړښت کې یې هم فعال ګډون درلود، د هغوی تګلاره هم پر ټولنپالنې ولاړه وه، (افغان ولس، طلوع افغان) او نورو ګڼو خپرونو کې د ده زیات شمېر لیکنې د همدې ټولنپالنې پر محور راڅرخېدې. منظوم او منثور کلام دواړو کې یې په دې اړه ګڼې لیکنې شته چې دلته یې ځینو ته نغوته کوو: (زموږ په وطن کې تر ټولو لوی سوال د کلچر سوال دی، د اجتماع جراثیم ، په ټولنه کې سوداګران ، اجتماعي اخلاق ، مشر او کشر ، زموږ جامعه ، ښځې په انتخاباتو کې) او ځینې نورې لیکنې یې پر همدې محور راڅرخي. په نظم کې: (عالم او ټولنه، اعتدال، نوې لاره، ګډوډي او استفاده، څلور کتابه، خپلواک پښتون او ټولنپالنه، ټولنیز اعلان) او داسې نور نظمونه یې د ټولنپالنې د فکر انځورنه کوي.

استاد خادم یو ټولنپال لیکوال او سیاسي فعال و، د ده ټولنپالنه په نظري او علمي ډګر کې څرګنده وه، په نظري ډګر کې خو د دې خبرې د سپیناوي لپاره د ده لیکنې پوره وضاحت ورکوي. دی په یوه لیکنه کې چې (د اجتماع جراثیم) نومېږي، له خپلې ټولنې سره خپله مینه په ډاګه کوي، دی په ټولنه کې ناروغي پر دوو ډولونو وېشي، یوه طبي یا شخصي او بله ټولنیزه ناروغي. دی په دې نظر دی چې د شخصي ناروغۍ درملنه اسانه ده، خو د ټولنیزې هغې ډېره سخته ده. دی رشوت، رشوت خواره، د ټولنیزې ناروغۍ جراثیم ګڼي، دی وایي که موږ غواړو خپله ټولنه ورغوو، نو په کار ده، چې د دې جراثیمو درملنه وکړو، دی وايي:

((څرنګه چې د طب د نوو تحقیقاتو څخه ثابته شوې ده، اکثره بدني مهلک امراض له جراثیمو څخه پیدا کېږي؛ دا رنګه د اجتماع د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانو تدقيقاتو څخه دا راپاته ده چې انساني اجتماع هم مهلک امراض لري او دا مهلک امراض هم د يو نوع مخصوصو جراثيمو په واسطه پيدا کېږي او نشرېږي. دومره قدرې خبره ده چې د بدني امراضو جراثيم بې له ذره بينه څخه نه ليدل کېږي. مګر د اجتماع جراثيم غټ غټ د هر چا په مخکې ګرځي او هر څوک يېويني او ګوري يې. د بدني امراضو د جراثيمو څخه ځان ساتل په لږ کوښښ سره هر څوک کولای شي؛ ليکن د اجتماع د جراثيمو په غېږ کې هر څوک، په خپله ځان غورځوي او نه پوهېږي چې دا وضعيت دوی او د دوی ټولو هم صنفانو ته مهلک اثر لري!

ښه نو دا د جمعيت جراثيم څه شی دي؛ دا بده‌ې خواره دي چې د مهلکو جراثيمو غوندې د اجتماع حياتي منابع مسموم کوي او فنا ته يې سوق کوي. د دې خبرې دليل دا دی چې په هر ملک کې چې بدې خواره پيدا شي، د هغوی په واسطه حق او باطل؛ رښتيا او درواغ سره ګډوډ شي. بيا نو نه په حق او رښتياوو خپله ثمره مرتبېږي او نه په باطل او دروغو باندې څوک ترټل کېږي. بلکې کله دا هم وشي چې حق او رښتيا ويونکي د باطل او دروغ پالونکو له خوا داسې غوبل شي، لکه بوس د خرو د پښو لاندې. په دغه شان سره بدې خواره په هر اجتماعي مقصد کې خپلو شخصياتو ته دخل ورکوي او له دغه پلوه څخه د ظلم په ترويج کې کومک او کوښښ کوي.

او دا خو صحيح حديث دی؛ ((الملک يبقی مع الکفرو لا يبقی معل الظلم.))

نو په اخره کې د يوې اجتماع دېوال له بېخه رالوېږي او يو ملت تباه شي.)) (۲۳: ۵۵۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم ډېره لنډه وه، خو د یوې اساسي ټولنیزې ناروغۍ د عاملانو د رشوت خورو څېره او د هغه د ضررونو کچه یې په ښه ډول ټولنې ته وړاندې کړې ده.

استاد خادم د ټولنې د سوکالۍ او پرمختګ لپاره پر مینه او محبت، ټولنیز توازن ټینګار کوي، دی (مشر او کشر) د ټولنې ده انډولیزې برخې ګڼي، په همدې نامه په یوه نثر کې د دواړو مکلفیتونه څرګندوي. استاد خادم په دې نظر دی که چېرې دا دواړه قشره خپل مسولیتونه ترسره نه کړي، نو په ټولنه کې عدالت، ثبات او پرمختګ نه رامنځته کېږي. دی وايي مینه او محبت د ژوندانه د پیاوړتیا اساسي عناصر دي، کوم کارونه چې په مینه او محبت ترسره کېږي، په بل هېڅ نه شي ترسره کېدلای، خادم د (مشر او کشر) په لیکنه کې وايي:

((دا دوه درجې دي چې ټول انساني افراد د قدرت له خوا په دې وېش وېشل شوي دي.

که د یوې ټولنې ټول افراد د دې وېش په لحاظ، هر یو خپله خپله وظیفه وپېژني او اجرا یې کړي، نو ډېر ډېر مشکلات به حل شي او ډېر زړه بدوالی به په خوشحالۍ سره بد ل شي.

مشري په درې قسمه ده: د رتبې، علم او د عمر په لحاظ نو کشروالی هم، دغسې په درې قسمه وېشل کېږي.

په جامعه او ټولنه کې لکه څرنګه چې مشر په کشر حق لري، دا رنګه کشر هم په مشر حق لري.

د مشر حق په کشر باندې دا دی چې باید د خپل مشر خبرو ته غوږ کېږدي، ویې مني او په در نه سترګه ورته وګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د کشر حق په مشر باندې دا دی چې مشر باید له ده سره زړې سوی، خواخوږي او مهرباني څرګنده کا.

نو مشران باید د کشرانو د ښېګڼې لپاره سعیه وکړي: ویې روزي او تربیه یې کاندي او کشران د خپلو مشرانو منښت وکړي او په عزت ورته وګوري.

که په یوه جامعه کې پر دغه اساس عمل وشي، نو رښتیا خبره دا ده چې تر ډېره حده پورې به جګړې او نښتې ورکې شي!

ځکه چې د دې قسم ګذران څخه مینه او محبت پیدا کېږي، مینه او محبت د ګډون، بلکې د ژوندانه لپاره قوام بلل کېږي، هغه کارونه چې په مینه او محبت باندې کېږي، په بل هېڅ شان نه شي کېدای!)) (۲۳: ۵۹۷)

استاد خادم په ټولنه کې د عدالت د تامین، ثبات، نظم او امن لپاره (اجتماعي اخلاق) ډېر ضروري ګڼي او په دې نامه یوه ځانګړې لیکنه لري. استاد په دې لیکنه کې د ټولنې د افراد ترمنځ د دندو بریدونه ټاکي او پر اخلاقي اصولو ټینګار کوي.

((په یوه ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود وي. نر، ښځې، واړه، غټ، مشران، کشران، مور وپلار، اولاد، قوي، ضعیف، امر، مامور، حاکم، محکوم او داسې نور.

اجتماعي حقونه چې ادیانو، فلسفې او اخلاقو تعین کړي دي، له دغو څخه مراد دا دی چې انسانان خپل خپل حدود وپېژني، پر خپلو حدودو ودرېږي او هر فرد هره ډله خپله وظیفه د نورو په نسبت اجرا کاندي. نو انسانان به خوشحاله، مسعود او نېکبخت شي او نزاع ګانې، جنجالونه او تصادمات به لرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلي صورت سره که سړی نظر وکاندي، اجتماعي حقوق هغه شيان دي چې د جامعې د افرادو په منځ کې د يو بل د قرضونو په صورت تثبيت شوي دي او د هرې ډلې د اړتيا او طبيعت سره سم د هغو حقوق منل شوي دي.

مثلاً ښځه او مينزه چې په يو کور کې اوسي، دوی مجبور دي چې يو تر بله ښه گذران وکاندي. نارينه چې نسبتاً کلک پيدا شوي دي. بايد د باندې کار او گټه وکړي او ښځه حمل، رضاعت د اولاد پالنه، دکور سامانول چې د دې په غاړه ايښودل شوي دي، بايدد کور رييسه وگڼل شي، نو ځکه خاوند د کور نه د باندې رييس او مېرمن د کور دننه چارو رييسه ده. کوم وخت چې سړی د کور په کارو کې مداخله کوي، نو د ښځې احترام به ساتي او که ښځه له کوره وځي، نو د څښتن په صلا او مشوره به وي. دواړه به يو تر بله مينه کوي او يو د بل زړه به ساتي. د همدغه متقابلو حقوقو په اساس په پښتو کې مېړه ته خاوند او ښځې ته مېرمن ويل شوې ده.

معنی يې دا ده چې يو د بل خاوند نه دی، بلکې دواړه د خپل حق خاوندان دي او مکلف په ښه گذران.

سړی چې له ښځې نه دا غواړي چې دا دې د مېړه پت وساتي او خپل ځان دې د حيا په پوړني کې ونغاړي. دغه رنگ ښځه هم دا حق لري چې د مېړه نه د خپلو حقوقو د مراعات انتظار وکړي.

مدعا دا ده چې اجتماعي حقوق هېڅکله يو طرفه نه دي. دا د خلکو ناقص تصور دی چې دوی د څښتن، مشر، معلم، امر، حاکم او مور و پلار په حق قايلېږي او د مېرمنې، کشر، شاگرد، مامور محکوم او اولاد حق ته اعتنا نه کوي. اجتماعي حقونه دوه جانبه دي. زموږ لوی استازی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي: ((چا چې زموږ پر کوچني رحم ونه کړ او چا چې زموږ د مشر عزت ونه کړ. هغه زموږ له ډلې نه دی.)) يعنې مسلمان نه دی، همدغه معنی لري، وګورئ، د کشر حق يې په مشر باندې رحم، مهرباني او مينه وښودله او کشر ته يې وويل چې د مشر عزت او احترام وساتي. دلته مراد له رحم څخه يوازې لساني او د ژبې د سر رحم نه دی، بلکې مراد دا دی چې مشر دې د کشر د تربيت، وړاندې تګ او انکشاف لارې ورته سمې کړي. چې سړيتوب او تکامل ته ورسېږي. ځکه چې دمشر تجربه او پوهه زياته ده، نو له دغه لارې څخه دې دکشر سره کومک او مرسته وکړي او کشر دې مشر ته د احترام سر ټيټ کاندي. خبره دې يې ومني او غاړه دې ورته کېږدي چې څو نظام قايم شي او له مشر څخه پوره ګټه او فايده واخلي. دغه رنګ اولاد او مور و پلار هم دي. مور و پلار په اولاد او اولاد په مور و پلار حق لري. له نکاح څخه مراد يوازې د جنسي ميل تقاضا نه ده. بلکې صالح اولاد پيدا کول هم دي او د صالح اولاد روزنه او لويونه د مور و پلار وظيفه ده. له دغه حديث څخه مراد چې ويلي يې دي: ((مور و پلار له اولاد څخه يهودي، نصراني او مجوسي جوړوي)) دا دی چې د مور و پلار لاس د اولاد په تربيه کې ډېر زيات تاثير لري، تر دې چې د اولاد بد اخلاقي او کفر هم مور و پلار ته راجع کېږي، نو که مور و پلار تش اولاد زېږوي او د سمې روزنې فکر يې نه کوي، نو لويه اجتماعي او ديني ګناه کوي.

دغه شان ټول اجتماعي حقوق دوه مخيزه دي. دا چې په حديث کې راغلي دي: ((ستاسو هر يو د رعيت خاوند دی او د خپل رعيت په باب به ورڅخه پوښتنه کېږي.))

دا معنی لري چې هر يو فرد او هره طبقه ښايي چې خپله وظيفه په ښه شان اجرا کړي، که نه وي اجتماعي سعادت لاس ته نه راځي.))(۲۳: ۵۸۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم د خپلو ټولنپالو ليکنو په لړ کې په ټولنه کې يو بل اساسي مضمون ته هم اشاره کوي، سره له دې چې دا خبره اوس د يوې کليشې حد ته رسېدلې چې ښځه د ټولنې نيمه برخه ده او د هر يو په ژبه دا خبره خوره ده، خو کله چې عملي ډګر ته داخلېږو، هېڅکله هم ښځو په ټولنه کې د ټولنې د نيم بدن رول نه دی ترسره کړی او نه چا دې رول ته پرې ايښي دي. په ټولنيز ژوند کې د ښځو د فعال ګډون يوه برخه هم انتخاباتي پروسه ده، چې اوس هم ډېرى افغانان حاضر نه دي، خپلې خويندې او ميندې يې په ازادانه توګه په ټاکنو کې ګډون وکړي. استاد خادم له نن څخه شپږ اووه لسيزې وړاندې دې نقطې ته متوجه شوی و او دا نيمګړتيا لا نيمه پېړۍ وروسته هم هماغه شان محسوس ده.

استاد خادم په ټاکنو کې د ښځو پر ګډون ټينګار کوي او په دې برخه کې دخپل وخت اساسي قانون ته اشاره کوي، هغه په دې باب وايي:

((نوي اساسي قانون ښځو ته پوره حقوق ورکړي دي، د اساسي قانون د پاس کېدلو په وخت کې په لويه جرګه کې هم د ښځو نماينده ګانې موجودې وې او اوس هم ښځې د پارلمان د عضويت لپاره د کانديدېدلو او رايه ورکولو حق لري، خو دغومره ده چې ښځې تر اوسه د سرشمارۍ په اساس د نفوسو تذکره نه لري، نو بايد چې د خپل هويت د ښودلو او شخصيت د اثبات لپاره انتخاباتي حوزو ته ورشي او د هويت ورقه واخلي، د دې لپاره چې د انتخاباتو د مراقبت جرګه ښځه وپېژني، بايد خپل کوم محرم شخص چې تذکره لري له ځانه سره بوځي. دا مسله څه ډېر مشکلات نه لري، خو په هر صورت اوس چې په ښځو کې د سواد او پوهې خاوندانې ډېرې دي، بايد خپلو قانوني حقونو ته ملتفتې واوسي او د دې فرصت نه پوره استفاده وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رایه ورکولو کې د ښځو دلچسپي اخیستل ضروري خبره ده، د ښځو حقونه مودې مودې خوړل شویدي، نو اوس چې قانون ښځو ته حق ورکړی دی، نو که ښځې د دې حق نه استفاده نه کوي، نو گویا معنا به یې دا وي چې ښځې خپل حق نه غواړي، یا دا چې ښځه په سیاسي او اجتماعي مسلو کې د حق او برخې اخیستلو استعداد نه لري، زموږ په عقیده خو ښځه هم لکه نر انسان دی، دې ته هم خدای (ج) عقل، فکر او دانش ورکړی دی. ښځه کولی شي چې علم او مطالعه وکړي. ښځه کولی شي چې د انسانیت لپاره خدمت وکړي. ښځه کولی شي چې لوی شهرت حاصل کاندي.

یوازې دا دنده چې ښځه گوندې د ښکلو هنرونو، ارټ او صنعت استعداد لري او د علومو، فنونو، سیاسیاتو او اجتماعیاتو استعداد نه لري، بلکې ښځې ټول انساني استعدادونه لري، څه زمانې داسې تېرې شوې چې ښځې حیثیت نه لاره، بلکې د غلامۍ دوره په ښځه او نر دواړو تېره شوېده اوس باید ښځې په پوره حریت سره د قوم، وطن او مملکت په چارو کې داخلې وي، خو دا کار په قانوني ډول نه و. اوس زموږ قوانینو صراحت وکړ او دا مسله په ښه صورت حل شوه.

د افغاني ښځو شهامت او مېړانه د افغانستان په تېر تاریخ کې د نارینه وو نه کمه نه وه او اوس هم دافغانانو د ازادو قومونو په ټولو واقعاتو او حوادثو کې ښځې له نارینه وو سره اوږه په اوږه ولاړې وې. به جرگو کې شاملې وې، په جنگونو، سنگرونو او دفاعي چارو کې موثر رول لري، د کرکیلې، مالدارۍ او د کور د پخلي او مېلمه پالنې زیاته برخه د ښځو په ذمه ده. اوس موږ د افغانانو د ښارونو ښځو ته دا غږ کوو چې خپلو نورو خویندو ته دې وگوري، یوازې په فیشن او غربي تقلید پسې دې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

گرځي. د علم، کمال کار کسب او په اجتماع کې د پوره برخې اخيستلو امتحان دې ورکړي.

دغه دی د امتحان ورکولو يو ميدان په انتخاباتو کې برخه اخيستل دي، دا مخه د ښځو لپاره کامله ازادي ده.)) (۲۴: ۱۲۲۳)

په پورتنۍ ليکنه کې نه يوازې په ټاکنو کې د ښځو پر ګډون ټينګار شوی، بلکې هغه حقوق چې اساسي قانون ښځو ته ورکړي، له هغو څخه پر ګټې اخيستنې هم ټينګار شوی، نن هم زموږ نوي اساسي قانون (د استاد خادم د زمانې له اساسي قانون څخه پوره شپږ لسيزې وروسته) په ټاکنو کې ښځو ته د ګډون پوره حق ورکړی، خو نه ښځو له دې حق څخه پوره ګټه پورته کړې او نه ورته حالاتو او نامناسب چاپېريال له دې حق څخه د کار اخيستلو پوره مجال ورکړی دی. د استاد خادم ليکنه موږ ته له نن څخه د شپږو لسيزو وړاندې تصوير راکوي، خو دا تصوير لا اوس هم په همغه شکل ژوندی دی او څه ډېر بدلون په کې نه دی راغلی.

د خادم صيب پر نثري ليکنو سربېره د هغه په نظم کې هم ټولنپالنې ته پاملرنه شوې او ډېر ځايه د ټولنې سمون، پرمختګ، تعادل او ثبات ته نغوته شوې ده. هغه په ټولنه کې د عالم رول ته اشاره کوي او وايي:

عمـــل هـــم كـــار دی، پـــه حقيقـــت كـــې
عـــالم عامـــل دی، پـــه جماعـــت كـــې
ځينـــې ښـــودل كـــا ، ځينـــې كـــول كـــا
دا تقســـيم شـــوی، دی پـــه فكـــرت كـــې

خادم په ټولنه او د ژوند په چارو کې پر (اعتدال) ټينګار کوي او وايي هر کله چې په ټولنه کې تعادل نه وي، سوکالي له منځه ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دنیـــــا ودانــــــه، پـــــه اعتـــــدال ده
دا د ژونــــــــد لاره، او د کمـــــــال ده
ژونـــد کـــه د فـــرد وي، کـــه د ټـــولنې
بـــــې توازنـــــه، ښـــادي محـــــال ده.

خادم د ټولنپالنې او ټولنپوهنې په باب ځانګړي اثار لیکلي او (نوی ژوندون) د ژوند (نوې لاره) ګڼي، په یوه څلوریزه کې پر هېوادوالو غږ کوي چې همدا لاره تعقیب کړي:

خــــــادم ایســــــتلې ده، نـــــوې لاره
نـــوي ژونـــدن تـــه، ســـمه هـــواره
ټولنپالنـــــــــه ، نـــــــوې رڼـــــــا ده
پاڅــــه روان شـــه، بـــې خـــوف و ډاره

دی ګډوډي د ټولنې او ځوان نسل تباهي بولي، ټوله کې یې د قام تباهي ګڼي او وايي چې ډېرې بدمرغۍ له همدې ګډوډۍ څخه زېږي:

محـیط ګـډوډ کـړه، ځـوان بـه ګـډوډ شـي
چـې ځـوان ګـډوډ شـو، قـام بـه ګـډوډ شـي
پـــه ګـــډوډۍ کـــې هـــر څـــه کېـــدی شـــي
هـر څـه بـه کـړی شـې شـان بـه ګـډوډ شـي.

استاد د (خپلواک پښتون او ټولنپالنه) په نامه په یوه څلوریزه کې یو ځل بیا خپلو هغو کتابونو ته نغوته کوي چې ده، د پښتون او په ټوله کې د افغان ولس د ویښتابه لپاره لیکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــــوی ژونـــدون دی، نــــوی رڼـــا ده
پـــه نــــوي لار کــــې، د ژونـــد بقـــا ده
خپلــواک پښتــون تــه، چــې پـرې رسـېږي
ټولنپالنـــــــه ، مــــــو مـــــــدعا ده.

او په پای کې د یوه (ټولنیز اعلان) په توګه پر خپلو هېوادوالو غږ کوي چې د ټولنې، وطن او ملت د بقا په خاطر څو شیان ضروري دي چې هغه باید خوندي وساتل شي:

چـــې وطـــن، ژبـــه، ملـــت در څخـــه لاړ شـــي
نـــو بـــه څـــه شـــی، درتـــه پـــاتې شـــي افغانـــه
خلـــک پـــه ژبـــه را ټـــولېږي، پـــه وطـــن کـــې
بیـــا پـــه دوی شــــي، د ملـــت خونـــه ودانـــه.

ددې بحث په پای کې غواړو یادونه وکړو چې د ټولنې د استحکام، جوړښت، رغښت، پرمختګ او سوکالۍ په برخه کې د خادم صیب په اثارو کې نورې لیکنې او نظمونه هم وو، خو موږ یې دا یو څو د بېلګې په توګه راوړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمونپالنه

لکه څنګه چې مو په تېرو برخو کې یادونه وکړه، استاد خادم یو ملتپال، دینپال او ټولنپال لیکوال و، دغسې یو سمونپال لیکوال او شاعر هم و. ده د ټولنې دسمون او پرمختګ لپاره چې څه کولای شول هغه یې تر سره کړل. د لیکوال په وس کې له قلم او لیکنې پرته نور څه نه شته، خادم هم د خپل وس تر وروستي بریده د ټولنې د اصلاح لپاره خپل قلم وکاراوه او په دې برخه کې یې په لسګونو لیکنې وکړې، خادم هم په نظم او هم په نثر کې د ټولنې د اصلاح لپاره ژور مفاهیم وړاندې کړل او ټولنې ته یې د خپلې اصلاح لارې په ګوته کړې. کومې لیکنې یا نظمونه چې خادم صیب یوازې په مشخص ډول د ټولنې او ولس دسمون لپاره لیکلي، هغه په دې ډول دي: ((د اصلاح لاره، د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف دارای یوه نمونه، ښځه د پښتنو په جامعه کې، نېکان او محسنان، تشدد او سختي، متقابل اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن و ترازو، د مېرمنې او خاوند ګډ ګوزران ، د چا غیبت مه کوئ، زړه سوی او مهرباني، د اجتماعي سمون لیاره، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا، متقابل احترام، په مملکت کې اصلاحي فعالیت، قوت او نېکي، سمه لار، د ځان تربیت، د سړیتوب لار، سپینتمن وایي، غم او زغم، اعتدال، ښځه انسان دی، د وطن اصلاح.)) او ځینې نورې لیکنې او نظمونه چې دلته به یې ځینې د بېلګې په توګه راوړو او خپل لنډ لنډ تحلیل به هم ورسره ملګری کړو. د سمونپالنې په برخه کې د استاد خادم لیکنې پر درېو محورونو راڅرخي. الف- فردي سمون، ب-ټولنیز سمون،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- هېوادنی سمون. چې دلته یې همدې درېو برخو ته په لنډیز سره اشاره کوو:

الف- فردي سمون:

استاد خادم په یوله لیکنه کې چې (د اصلاح لاره) نومېږي، د یوې ټولنې اصلاح په یوه ساده مثال سره توضیح کوي. دی په دې لیکنه کې دا واضح کوي چې پر یوه ناړامه شخص متواتر فشار، شکنجه او زور کارول د اصلاح لاره نه ده، تشویق، هڅونه او یو شخص ته د ښو کارونو د چانس ورکول هم کولای شي، یو منفي شخص پر یو مثبت شخص بدل کړي. دی په دې برخه کې د انګلستان د یوه چارواکي مثال راوړي چې څنګه یې یو منفي کرکتر په خپل تدبیر او هڅونه پر یوه مثبت شخص بدل کړ. زموږ په ټولنه کې هم د سمونپالنې داسې بېلګې وې. محمد ګل خان مومند چې کله په کندهار کې تنظیم رییس و، نو له ډېرو هغه سرزورو اشخاصو یې په ډېر تدبیر او هڅونه د قانون د حاکمیت لپاره کار اخیسته چې پخوا یې قانون ته غاړه نه ایښوده. د استاد خادم د دې لیکنې هدف دا دی چې د زور او فشار د کارونو په انډول کله کله تشویق او هڅونه د زیاتې اصلاح سبب ګرځي. استاد خادم وایي:

((اورېدلي مو دي چې د انګلستان پادشاه پنځم جارج د تخت د کېناستلو مخکې یو وخت امیر البحر مقرر شو، د هغه ځای قاعده ده چې هر نوی امر کومې ادارې ته ورشي، نو ړومبی څو ورځې خاص د دغه ادارې دفترونه ګوري، علم راولي او وروسته په کار شروع کوي.

پنځم جارج په دې سلسله کې کوم وخت چې د مامورینو د سوانحو دفتر ګوري، د یو سړي د سوانحو پاڼې یې ولوستلې چې پخوا څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

امران په هغه تېر شوي وو، ټولو په سرو قلمونو په دغه پاڼو کې د دغه شخص بېکاري او بد اخلاقي ليکلې وه.

امیر البحر (جارج) دغه سړی راوغوښت او د ده د سوانحو پاڼې یې ورښکاره کړې چې دغه دی ستا امرینو ستا په باب دا، دا یاداشتونه پرېښي دي، مگر زه نه غواړم چې ستا د سوانحو پاڼې په بدعملۍ ډکې وي، زه غواړم چې ته یو کاري او اخلاقي سړی شې! دغه دی زه ستا په مخکې ستا د سوانحو پخوانۍ لایحه شکوم، د ده د سوانحو لایحه یې وشکوله، دریاب ته یې واچوله، د دې ورځې نه وروسته سوانح بیا د سره څخه لیکل کېږي، اوس ته پوره اختیار لرې چې دخپلو سوانحو په لایحه کې د هر شي په لیکلو راضې اوسې، هغه به ولیکل شي!!

وايي چې د دې واقعې څخه د دغه سړي په حیات داسې عمیق اثر ولوېد چې تر دې وروسته هغه بېخي بل سړی شو او ښه ښه خدمتونه یې د لاسه وشوه.)) (۲۳: ۱۷)

دا له فشار او قوې کارولو پرته د فردي سمون یوه بېلگه وه.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر څلورو کته گوریو وېشي: (خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان)

استاد ددې هرې کته گورۍ ځانگړنې بیانوي، په دې ترڅ کې نیکي هم تعریفوي او صالح اشخاص هم په گوته کوي. دا ډول لیکنې د استاد په اثارو کې د فردي او ټولنیزې سمونپالنې څرگندې بېلگې دي. د موضوع د لا څرگندتیا په خاطر به ښه وي چې د (نېکان او محسنان) په نامه د استاد خادم خپله لیکنه دلته راوړوو:

((وگړي په اجتماعي لحاظ موږ په څلورو گروپو ویشلي وو. خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان یعنې محسنان. د درې اولو ډلو څخه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

درېو مخکې مقالو کې څېړنه وشوه او د دوی خواص ممیزات او نښې وښودل شوې. اوس غواړو چې نېکان او محسنان وښیو: وګړي ګومان کوي چې نېکان بس هغه خلک دي چې دوی پټه خوله، بېغرضه، بې ازاره او مظلومان وي.

مګر نه! بې ازاره خلک، خو هغه خلک دي چې موږ په ساده ګانو کې ګڼلي دي. نېکان او محسنان هغه کسان دي چې په منفي صفتونو او عباراتو د دوی تعریف کېږي. نېکان او محسنان د بابا ادم د اولاد بوره او مالګه ده. که دا ډله خلک په انساني جامعه کې نه وای او نه پیدا کېدای، نو ژوند به سراسر تریخ، ستغ او د زهرو ګوټ و، بیا به نو ددغسې ژوند څخه مرګ ډېر خوندور او مستریح و.

زموږ خالق جهان پیدا کړو په دې جهان کې ډېر ښه او بد، سپین او تور، مضر او مفید، خواږه او ترخه څیرونه پیدا شول او د ده قدرت وغوښتل چې د جهان ترکیب له متضادو شیانو څخه وکاندي. په دې عالم کې انسان هم پیدا شو، انسان یوه جامعه نسخه ده، هر هغه څه چې په ټول عالم کې وو، تقریباً هغه ټول د ده په ذات کې راغونډ شول، نو ځکه په خپله د انسان په خټه کې زمیني او اسماني، ملکي او شیطاني، نفساني او روحاني ګټې، منفعت او مادي خوند څخه یې نور هدف نشته، نو په عین زمان کې په همدې نوعه کې د داسې کسانو پیدا کېدل هم یوه طبیعي خبره ده چې هغوی د خیر، افادې، د عالم د تعمیر او خوشحالۍ لپاره ځانونه وقف کړي وي، زه پوهېږم چې ډېر خلک دا خبره نه مني او هغوی وایي چې انسان هم د نورو حیواناتو غوندې پوه او زمانې دومره لوی علما او فلاسفه د دې خبرې قایل او معتقد دي چې سړی یې د نوم په اورېدو د تاثیر لاندې راځي او بیا نو خپل فکر نه کوي. مګر دغسې ډېر قرون او اعصار په دې انسان تېر شوي دي او دغسې ډېرې د علم په رنګ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقیدې باطلې او مزخرفې ثابتې شوې دي چې یوه له هغو څخه د انسان د شلم قرن دغه سوچه مادي نظریه ده چې انسان یو خالص لذت پرست او منفعت خوښوونکی حیوان ګڼي او دغه لذت او نفع هم هغه لذت او نفع ګڼي چې خاص وده ته راجع وي. د دغه نظریې خاوندان د انسان د تاریخ ټول رجال، حوادث او مسلکونه په همدغه تله تلي او په همدغه شان یې تحلیل کوي، دوی نه مني چې انسان څنګه د نورو د پاره لاغرضه ایثار او فداکاري کولی شي؟! دا ډېر اوږد بحث دی، د دې موضوع ټول دلایل او اسناد دلته راغونډول ګران او مشکل کار دی.

دا موضوع دومره مبسوطه او وسیعه ده چې لوی کتاب لیکل غواړي، خو سره د دې ټولو خبرو بیا هم دومره ویل په کار دي چې که د انسان طبیعت همدغسې مادي او خپل چاري وای او د دنیا د تاریخ ټولې انساني واقعې فریبونه، دروغ او مزخرفات وای، نو د انسان په فلسفه او ادبیاتو کې به د خیر، فضیلت، ایثار، فداکاري، عشق، محبت، مینې او فایده رسانۍ لغات او کلمات څنګه موجود شوي وای!

که څوک ووایي چې د انسان په ژبه او لغت کې خو د شیطان او شریک الباري لغت هم شته او ناممکن هم یو لغت دی، مګر دلته فکر په کار دی چې د شریک الباري او ناممکن لغات منفي تعبیرونه دي، نه مثبت حقایق. خیر، نیکي او خوبي خو د انسان په لغت کې د یو مثبت حقیقت په صورت راګډ شوي دي. بله خبره دا ده چې هر کله ومنو چې د انسان په نوعه کې شیطاني طبیعتونه او هغه چې سراسر ځان غواړي او د بل په هیڅ ضرر رسولو اړ نه وي، موجودېدای شي، نو څه مانع موجود دي چې یو خالص منور، منافع او فیاض انسان دې هم پیدا شي؟ اګر چې له هرې خوا د نفې او اثبات د پاره دلایل پیدا کېدی شي، خو چې انسان خپل ضمیر ته رجوع وکړي هیڅکله د خیر، نېکۍ، عشق او ښکلا څخه ابا نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، بلکې دغه حقیقت ته په سجده پرېوځي، دغه حقیقت چې کوم وخت جسماني جامه واغوندي او د انسان په صورت رابښکاره شي، نو نېک او محسن سړی ورته ویل کېږي. نیکي او احسان هغه ښېګڼې ته ویل کېږي چې د غرض په ناولتیا ککړه نه وي:

د نیک او محسن لپاره دا لازمه نه ده چې په سر به یې جوغه ولاړه وي. دا یو طبیعت دی او یو فطرت دی. دغسې یو شخص خوند او مزه اخلي چې خلک مسعود خوشحاله، مرفه او مطمین وګوری او د همدغه عشق او خوند لپاره د ده حیات او ژوند وقف وي. په خپلو ناکامیو، الامو او مصایبو کې چې د نورو د سعادت لپاره وي، ډوب وي، خو دی غواړي چې لږ نور عذاب هم په خپل سر واخلي، څو چې په خلکو هوسایي راشي.

دغه کار مکر، فریب او ریا نه وي، بلکې دغه د ده طبیعت شوق او اراده او جبلي ذوق وي، دی کله د ځانه سره ډېر ژاړي، خو د نورو د پاره او کله هېڅ نه ژاړي. ځکه چې په عمل کې دومره منهمک وي، چې ژړا د پاره وخت نه لري. دغه انسان د نورو غوندې ښکاره ظاهره خو څه د بزرګۍ ښکرونه نه لري، خو حقیقتاً د ده زړه د ورېښمو د یو نري ویښته نه هم ډېر نرم، ولې قوت او اراده یې د فولادو او الماسو څخه کلکه وي. یو مرګ کولی شي چې د ده د فعالیت مخه ونیسي، بل هېڅوک نه!

مګر دا نېک او ښاغلی انسان مرګ یوه طبیعي او پېښېدونکې واقعه ګڼي، له مرګه دومره نه وېرېږي چې خپل وظایف او انساني ذوق او انسان پرستي د هغه له ډاره پرېږدي، یا پکې اهمال وکړي، دښمني په دغه سرشت کې نه وي هغه هر څه د نېکۍ لپاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یې هم نه ده چې دغه سړی گناه نه کوي. داسې هم نه ده چې په ده باندې خلک اعتراضونه او انتقادونه نه لري. داسې هم نه ده چې دی دښمنان نه لري. داسې هم نه ده چې دی قهر نه لري. داسې نه ده چې دی د انسان د طبیعي خواهشاتو څخه خلاص وي. دغه ښاغلی سړی خوري، څښي، اغوندي د نورو په شان کور کهول هم لري، قهر او محبت هم لري. خلک ورسره دښمني او دوستي هم کوي، خو د ده معیار د نور انسانانو له معیار څخه ډېر لوړ وي. د ده دښمنان دغومره سر سخت وي، لکه دوستان یې چې وي. قهر او مینه یې د نورو خلکو سره ډېر فرق لري، خو چې ورته په غور وکتل شي، د ده ښه او بد هم د خلکو د کلاسیکي معیارونو سره ډېر فرق لري. ډېر کرته دغسې یو انسان دې دنیا ته راشي او بېرته لاړ شي او څوک یې ونه پېژني او دی هم موفق نه شي چې په خلکو ځان وپېژني. داسې هم کېږي چې تمهیدونه کېږدي او نتیجه ورنه کړي.

داسې هم کېږي چې انسانانو ته داسې کامیابۍ او ارمغانونه راوړي چې تر ډېرو نسلونو یادېږي او د ده د کېنولو ونو لاندې خلک کېني او مېوې یې خوري.

دنیا کې تغیر راغلی دی او نور به هم په کې راشي، مگر په دنیا کې به دغه څلور طبقې خلک موجود وي، هو، د انسانانو په سویه کې به فرق راشي. داسې به وشي چې له انسانانو څخه به خود غرضي کمه شي، خو په عمرونو به خود غرضي ورکه نه شي او چې څو پورې خود غرضي موجوده وي، دغه خیر خواهان به هم پیدا کېږي، دنیا به د دغه فعل او انفعال په واسطه وړاندې ځي. دغه نېکان په کومه طبقه، نژاد او مسلک پورې اړه نه لري. دغه یو انساني طبیعت دی، په انسان تعلق لري، دا هم وایم چې دنیا کاپتیالیزم ته لاړه شي او که دغسې خلک ډېر نادر او نایاب دي. منم چې د دوی نظریات په سلو کې سل نه عملي کېږي، ولې د دوی په رنگ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالمونه رنګ کېدای شي. دغسې خلکو ته نوابغ هم وايي او لکه څنګه چې د دنیا هر څیز قسمونه او مدارج لري، همدغسې نبوغ هم قسمونه او درجې لري، چې دنیا ورنه خالي نه شي پاتې کېدای.)) (۲۳: ۵۷۷)

ب- ټولنیز سمون:

استاد خادم تر فردي سمون وروسته ټولنیز سمون ته راځي، په دې باب خپل نظر څرګندوي او د اجتماعي سمون لاره ښيي. استاد په یوه لیکنه کې چې (د اجتماعي سمون لیاره) نومېږي، د سمون بېلابېلو لارو ته نغوته کوي، دی وايي دا د پوهانو دنده ده چې د خپلو ویناوو او لیکنو له لارې ناپوهانو ته د ژوند لاره وښيي، سم تبلیغات د سمون بله لاره ده. استاد د الهي ارشاد له مخې د سمون لاره ښيي؛ (د بدو رفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي.) دی د اجتماعي سمون لاره په دې ډول بیانوي:

((ویل او لیکل د پوهانو له خوا، د ناپوهانو د اصلاح او سمون د پاره زرینه لیاره ده. په دغه اساس ښه فکرونه تصمیم کېږي، ښه نظریات منځ ته راځي او په ناسته ولاړه، نشست و برخاست، جلسو او کنفرانسو بې تربیې خلک تربیه کېږي، په دغه لیاره ټوله دنیا تللې ده، پس له معارفه ښه او موثره چاره همدغه ده.

صحیح تبلیغات په لړه موده کې زیات تاثیرونه بخښي (ښو ته ښه ویل او بدو ته بد) چې اغراض په کې مداخله ونه کاندي، د اصلاح بهترینه ذریعه ده او که په کومه جامعه کې سړی دځینې موجباتو له کبله بدو ته بد نه شي ویلی، نو ښو ته خو دې ښه وايي. زه په دغه اسانه او سهله طریقه خورا زیاته عقیده لرم. هو! لومړی لازم دی چې د اصلاحاتو شوقمن خپل اغراض له پښو لاندې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويل او ليكل چې د اصلاح د پاره وي، ځان ته اصول لري. قران كريم دغه اصول داسې ښودلي: ((وجادلهم باالتى هى احسن)) او ((ادفع باالتى هى احسن السيئته)) د دې دا معنا ده چې د بدو دفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي. داسې نه چې د بدو ځواب دې په بدو ورکړی شي، ځكه چې د دغه صورت نه عداوت او دښمني زېږي او د هاغه بل څخه دوستي او محبت پيدا كېږي.

زموږ نوجوان ليكوال په ښه نظريه ښه شيونه ليكي، زما سره د دغو ليكنو قدر موجود دی، كه دغسې ښې ليكنې ادامه شي، په دغو كې وطن، قندهار او طلوع افغان او خپله ليكونكو ته فايده ده. دا يو شی بايد هر ليكونكی په خپل فكر كې ښه وتلي چې زما دا عبارات او كلمات به كوم رنجش او ازردگي پيدا كاندي، كه پوهېده چې د چا د خپگان سبب گرځي او د يو چا حيثيت خرابوي، لازمه ده چې نور هم كوشش وشي چې دغه جنبه يې اصلاح شي. د يو سړي ازرده كول او خپه كول د هغه د اصلاح سبب نه گرځي، بلكې هغه سړی انتقام ته لا پسې اماده كوي. دغه سلسله دوام كوي او يو عالم شرونه پيدا كېږي. اگر چې رډ بډ چا ته د هغه عيوب ويل، د ادب طريقه نه ده او دغسې مضامين موږ نشر كړي او اخستي هم نه دي، په كنايه او اشاره يو سړی خپه كول هم ښه كار نه دی، وگورئ سترگكونه او تمسخر كول قران كريم منع كړي دي او شريعت ورباندې تعزير ويلی دی.

د يو ليكونكي او مبلغ وظيفه ډېره درنه او باريكه ده. دا د ((كج دار و مريز))

پـا درميـان قمـر درياتختـه بنـدم كـرده
بـاز ميگـويى كـه دامـن تـر مكـن هشـيار بـاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال لري پیغمبران او مصلحین په دغسې باریکه لیار تللي دي. که موږ د ځان څخه ځوک خفه کوو، ګویا خپله پښه په تبر وهو، ځکه چې زموږ د همدغو خلکو سره ګذران لرو، که څه هم د نن عصر ازادي د جامعې د حق په مقابل کې د شخص ولوکه هر څوک وي، پروا نه کوي، مګر اوس موږ په دغه لیار کې مبتدیان یو.

هوا! دومره شی بل هم شته چې د قلم حق باید هر څوک ومني. عام الفاظ او عام اصطلاحات باید په خاصه معنا محمول نکړی شي. که څوک داسې کوي عاملې کلمې ځان ته رااړوي او ځان خپه کوي دا به د قلم حق نه منل وي. دغسې تنقید ته چې د عامو کلمو په ذریعه شوي دي، غیر مستقیم تنقید وایي. په دې پسې څوک نه ګرځي او نه دا دومره قابل د خپګان شی دی.)) (۲۳: ۵۷۷-۵۵۸)

استاد خادم متقابل احترام او درناوی د ټولنیز سمون یوه بله اساسي لار ګڼي، دی وایي، متقابل احترام د متقابل چلند پر بنسټ ولاړ دی، ته باید یو چا سره ښه وکړې چې بل هم درسره ښه وکړي، داسې نه چې ته تر بله ځان په پوهه، مال او ټولنیز موقف کې لوړ وګڼې او له بله بیا هیله وکړې، څه چې ته غواړې بل یې باید هماغه شان درسره ومني. استاد خادم په دې برخه کې د اسلام دین پر لارښوونو هم ټینګار کوي، چې ټول خلک یې په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي.

هغه د (متقابل احترام) په نامه لیکنه کې وایي:

((د متقابل احترام معنا دا ده چې زه به تاته په درنه سترګه ګورم او ته ماته. زه به زه به ونکړې؛ زه به تا سره په سلام او خوږو عباراتو مخامخ کېږم او ته هم باید له ما سره همدغسې وکړې؛ هېڅوک دا نه شي ویلای

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې زه عالم فاضل، منصبدار، سپین ږیري، مشر پلانکی او پلانکی یم او دا بل ناپوه، بېسواده، بې منصبه، کشر، دا او دا دی- نو ځکه زه ورنه زیات حق، وجدان او شرافت لرم او په دې لحاظ ما که هر قسم وضع او کار کاوه، دی به زما لحاظ کوي.

د اسلام دین ټول خلک په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي. بد عبارات، بد نومونه اخیستل، چا پورې خندا، پوسخند، کنایه او اشارت، تردې چې د سترګو کږول او داسې لفظ یا وضع کول چې په کې د بل تحقیر یا سپکاوی وي، حرام او ممنوع ګڼلي دي.

په دې باب کې صریح ایتونه موجود دي او ډېر حدیثونه هم په دې معنا کې راغلي دي چې د لا ضررو لا ضررفي الاسلام، که د دنیا قوانینو ته مراجعه وکړو، نو د (یونو) انسانی حقوق وایي چې هر شخص د ضمیر، وجدان او شرافت او حیثیت خاوند دی، معنا یې دا ده چې هېڅوک دا حق نه لري چې د وجدان او شرافت په لحاظ ځان ته په زیات او بل ته په لږ حق قایل شي. د شعراوو او حکیمانو اقوال وایي، ادمیت احترام ادمی است.

د افغانانو او پښتنو په دنیا کې که څه هم دهمځولتیا او ملګرتیا په عالم کې د خوشطبعۍ لپاره ډېرې ټوکې ټکالې شته، خو په عامو محاورو، مجلسونو او معاشرت کې د ورور، عزیز، ملګري مېرمن، خور، ادې، بابا، کاکا، ماما، لالا، رورکي، کوکۍ، لالی، ګل، خان، د زړه سر، سردار، اغا او ښاغلي خطابونه موجود دي چې ډېر خواږه، درانده او مینه ناک دي، څوک چې د بل چا احترام نه کوي، په لفظ، وضع یا په زړه کې د خلکو کموالۍ کوي، داسې چې خلک غولوي، مستعملوي یې یا یې تېرباسي، نو پښتانه وایي چې ډېر سپک سړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن چې د خدای په فضل زمونږ په وطن کې سواد او علم خپرېږي، ښځې ازادۍ ته ورسېدې، پوهه او تهذیب عامېږي، حقوق او قوانین خپل ځای نیسي. د کار او فعالیت ساحه پراخېږي، افغانستان په بین‌المللي ژوند کې داخل شوی دی، خلک مونږ ته راځي او مونږ دنیا ته ځو، نو باید خپل د ژوند محترمانه او نجیبانه کرکټر ښکاره کړو. ښځې، ماشومان، سپین ږیري، مشران، عالمان او استاذان، د افغانانو په سوسایټي کې په درنه سترګه کتل کېږي.)) (۲۳: ۵۹)

ج- هېوادنی سمون:

استاد خادم، تر فردي او ټولنیز سمون وروسته پر هېوادني سمون بحث کوي او هغو ټکو ته اشاره کوي چې د ټول هېواد په کچه د سمون او اصلاح سبب ګرځي. دی هېوادني اصلاحات د وخت او چاپېریال تابع بولي. اول باید اصلاحاتو ته زمینه برابره شي او بیا د اصلاحاتو پلان وړاندې شي، کله چې ټولنې کې د اصلاحاتو د هضم ظرفیت نه وي او اصلاحات پرې عملي کېږي، د داسې طعام مانا نه لري چې یو ضعیف‌المعده انسان ته په زوره ورکول کېږي. استاد خادم په دې لیکنه کې د هېواد په کچه سمون په ښه ډول توضیح کړی دی، هغه د سمون لپاره، اعتدال، کورني او بهرني حالت ډېر ضروري ګڼي او پر فشاري او بې وخته اصلاحاتو ټینګار نه کوي، ځکه چې داسې یو ډول اصلاحات د غازي امان الله خان په وخت کې تجربه شوي وو.

استاد خادم (په مملکت کې اصلاحي فعالیت) تر عنوان لاندې لیکنه کې لیکي:

((څومره چې یو لوی لوښی د یو لوی ځایه څخه راولوېږي، هماغومره درې وړې کېږي، دا تمثیل زمونږ په مملکت صادق دی چې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرې مودې څخه د څه اسبابو او عواملو له امله چې اکثره يې خارجي وو انحطاط وکړ.

مگر يو مملکت چې يو وار انحطاط وکاندي، د هغه پورته کول په يو مخ نه کېږي، که څوک دا فکر لري، هغوی کله کله داسې خسارې هم ويني چې د دوی نه، بلکې د مملکت په ضرر هم تماميږي. لکه چې داسې مثالونه د دنيا په ټولو اقوامو او زموږ د وطن په تاريخ کې هم ليدل کېږي.

اجتماعي اصلاحات د قوم د فکر اصلاح پورې اړه لري، کوم وخت چې يو قوم د يو فکر او يو اصلاحي پلان د منلو د پاره تيار نه وي او په زوره ورباندې تطبيق کېږي، نو هغه د هغه طعام مثال لري چې يو ضعيف‌المعده انسان ته په زوره ورکړی شي او په پای کې په هغه قی او دستونه ولگوي.

د يوې جامعې د فکر اصلاح کولو که ډېر فعاليت هم په کې وښيي، وخت او زمان او د داخلي او خارجي اوضاعو په مساعدت پورې اړه لري.

سره د ټولو خبرو اوس بايد دا ووايو چې د څو وروستيو کلو په ظرف کې زموږ په مملکت کې يو اصلاحي فعاليت جاري دی، ځينې کسان عادت لري دوی حال ته گوري او له ماضي سره يې نه تطبيقوي. که رښتيا ووايو د شل کالو راهيسې په مملکت کې خورا ډېر اصلاحات شوي دي. هغه کسان چې انتقاد مفيد شی گڼي هغوی بايد په دې هم پوه شي چې تحسين او تمجيد او شکر هم د نعمتونو په زياتوالي کې مهم عامل دی. دا نننی اوضاع که د مملکت د شل کالو مخکې اوضاعو سره مقابله کړو، نو هغه وخت به موږ ته يو متمايز فرق معلوم شي چې د مملکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاحي لیاره کې شوی دی. موږ باید د دغه اصلاحاتو او د هغو د عاملینو تقدیر او تمجید وکړو.

د دې وخت او هغه وخت لوی فرق دا دی چې هغه وخت خلک کاملاً بېخبره وو، هغوی په دې فکر کې ډېر کم لوېدل چې زموږ حیات هم د دې نه بهتر کېدی شي او د دې د پاره باید څه وکړو؟

اوس خلک دومره هوښیار شوي دي چې تقریباً د دنیا د هوښیارو خلکو غوندې ښه او بد سنجولی او د اصلاحاتو لیارې ورته هم لټولی او پیدا کولی شي. البته د دغو افکارو عملي کول د زمان او مکان د تقاضاو پورې ضرور اړه لري چې هوښیار خلک ورباندې پخپله پوهېږي.

اوس که ځینې شکوې او شکایتونه اورېدل کېږي، د دې لوی عامل دا دی چې خلک پوه شوي دي، د حیات معیار سنجوي او کوشش کوي چې هغه حاصل کاندي چې دا پخپله د ترقۍ او اصلاحاتو لوی سبب دی. هغه امنیت او ارامي چې نن روی کار ده، یقیناً شل کاله دمخه نه وه، د حیات کوم معیار چې نن ثابت شوی دی، په هغه د شل کاله مخکې وضعیت سره د سره مقایسه کېږي نه. دغسې مهم د مملکت په هره خوا او هره ډډه کې محسوس تحول او تطور راغلی او اوضاع د پخوا په نسبت په اصلاحي صورت امید افزا دی.

هغه ځوانان چې غواړي مملکت په سرعت ترقي وکاندي، هغوی ته لازم دي چې د خپل حکومت سره د موافقت په صورت د اصلاحاتو د پاره د افکارو د تنویر په لیار کې کومک وکاندي او زمینه تیاره کړي، ځکه موږ نه شو کولی چې کوم کارونه چې قوم د هغو منلو ته تیار نه دی، قوم باندې یې په اجبار اجرا کړو، سره د دې چې ځوانان باید د اجبار څخه مخالف اوسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ باید د مملکت د اصلاحي اوضاعو څخه مطمین اوسو او هغه بدبیني چې مملکت ته ضرر لري، له ځانه لیرې کړو.

په اخره کې وایم ژوندی دې وي اعلیحضرت محمد شاهر شاه اصلاح غوښتونکی پادشاه او مترقي دې وي افغان او افغانستان.))

(۲۴: ۱۲۸۲-۱۲۸۳)

پر پورتنیو یادو لیکنو سربېره استاد خادم (د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف داری یوه نمونه، ښځه د پښتنو په جامعه کې، تشدد او سختي، اجتماعي اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن ترازو، د مېرمن او خاوند ګډ ګوزران، د چا غیبت مه کوئ!، زړه سوی او مهرباني، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا) او ځینو نورو لیکنو کې هم په فردي، ټولنیزو او هېوادنیو سمونونو او د هغو پر لارو چارو ښه رڼا اچولې ده چې موږ د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله مجبور شو، پر هغو لیکنو له تبصرې څخه تېر شو، خو که په مجموعي ډول په سمونپالنه کې د استاد ټولې لیکنې سره راټولې کړو، نو یو ځانګړی اثر ترې جوړېدی شي. پر نثري لیکنو سربېره استاد خادم په نظم کې هم سمون او سمونپالنې ته ځای ځای اشاره کړې ده. په یوه څلوریزه کې چې (سمه لار) نومېږي د سم او ښه سړي ځانګړنې ته اشاره کوي او وایي چې د (هوما) خوی لري او ځان له ناولو کارونو څخه لرې ساتي.

سم سړی نه ځي، په کږو لارو
لمن را نغاړي، له بدو چارو
له چل فریب او، دغا نه ځنګ کا
ساتي هوما تل، ځان له مردارو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا د (ځان تربیت) په باب وايي چې هر څوک غواړي د ښه خوی تربیت او انسانیت خاوند شي، نو ځان ته باید یولارښود او مشر پیدا کړي:

د ښــــــو عاداتو، نـــــــوم تربیــــــت دی
ښــــه خـــوی هماغــــه، د ښــو عـــادت دی
اســـتاذ مرشـــد او، لیـــډر پیـــدا کـــړه
کـــه خـــوښ دې ځـــان تـــه، انســـانیت دی.

بیا (د سړیتوب لار) په گوته کوي او وايي چې د سړیتوب لار او معیار همدا دی چې یو څوک ښه لارښوونکی ولري او د هغو خبرو ته غوږ کېږدي:

د لارښـــوونکوو، صـــحبت اختیـــار کـــړه
د دوی پــــه نغوتــــه، برابـــر کـــار کـــړه
دا ســــــمه لار ده، و ســـــړیتوب تـــــه
کـــه رســـېدل غـــواړې، و کـــوم معیـــار تـــه.

تر هغه وروسته د شخصیت جوړونې لپاره د مشرانو (سپینتمن) نظر راوړي او په هغه کې (نیت) (الفاظو) او (ښه عمل) ته اشاره کوي چې د یوه شخصیت د لوړاوي او د نړۍ د فتحې سبب گرځي:

ســـــپینتمن وایــــي نیــــت دې ســـم کـــړه
وینـــا دې ښـــه کـــړه، الفـــاظ دې کـــم کـــړه
کـــار او کـــړه بویـــه، چـــې بـــې ازار وي
پـــه دې دریـو کـــه، فتحـــه عـــالم کـــړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم په خپله يوه څلوريزه کې (غم او زغم) ته نغوته کوي او وايي چې يو څوک د (زغم او غم) ظرفيت ونه لري، هغه به لويو پوړيو ته ونه رسېږي، دی دا څيزونه په ژوند کې حتمي گڼي او د دنيا ځانگړنې يې بولي، نو که څوک غواړي د ژوند لوړو مدارجو ته ورسېږي، نو د غم د زغملو روحيه بايد ولري:

چې تـه سـم نـه شـې. کـار بـه سـم نـه شـي
پېښـې د غـم بـه، در نـه کـم نـه شـي
د دنيـا گـی دي ډېـر کړاوونـه
قـوي روح بويـه، بـې لـه زغـم نـه شـي.

استاد خادم په ژوند کې پر (اعتدال) ټينگار کوي او اعتدال په خپله د ژوند په مانا انگېري، دی د فرد او ټولنې او د ژوند په هر ډگر کې (اعتدال) لوی کمال گڼي:

ژونـدون پخپلـه، يـو اعتـدال دی
چـې نـا انـډول شـي، ژونـدون محـال دی
د جـامعې، وي کـه دا د فـرد وي
انـډول پـه هـر خـوا کـې لـوی کمـال دی.

استاد خادم وايي ښځه انسان دی، بايد قدر يې وشي، دی د ټولنيز سمون لپاره د ښځو پر حقوقو او د زوی او مور پر برابرۍ او د هغوی پر تعليم ټينگار کوي او همدا سمون او اصلاح يوه لاره گڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښـــځه انســـــان دی، انســـــان يـــې بولـــه
زوی دی کـــه لـــور ده، يـــو شـــان يـــې بولـــه
غيـــــرت و دوی تـــــه، زده کـــــول ښـــــايي
دوی پښـــــتانه دي، افغـــــان يـــــې بولـــــه.

استاد خادم بيا په ملي کچه د وطن د اصلاح لپاره وايي، کله چې يو هېواد له ستونزو او دسيسو سره مخامخ شي، نو د اصلاح يوازينۍ لاره يې دا ده چې علم او اخلاقو ته کار وشي او دا عناصر پياوړي شي، نو بيا کېدای شي، دسيسې، توطيې او اندېښنې کنترول کړی شي.

وطـــن چـــې وران شـــــي، پـــه دسايســـو
خلـــــک اختــــه شـــــي پـــــه خبــــايثو
قـــــوت د علـــــم او، اخلاقـــــو ښـــــايي
چـــــې بريـــــالی شـــــي، پـــــه وساوســـــو.

د استاد خادم په ځينو نورو منظومو اثارو کې هم دسمونپالنې په برخه کې نورې يادونې هم شته، خو موږ يې دلته دا څو ځلوريزې د بېلګو په توګه يادې کړې. په ټوليز ډول استاد خادم د بل هر ليکوال په شان يو سمونپال شخصيت دی، خو دی په ټولنه کې د سمون او اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې پر اعتدال ټينګار کوي او وايي چې افراطي اصلاحات د ګټې پر ځای په تاوان تمامېږي، نو لومړی بايد چاپېريال مساعد او بيا اصلاحات پلي شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کره کتنه

د استاد خادم په منظومو او منثورو اثارو کې یوه پاموړ برخه کره‌کتنه ده. دی کره کتنه د ژوند په ټولو برخو کې د پرمختګ او سمون یوه اساسي وسیله ګڼي او له هغې پرته د فرد، ټولنې او نظام اصلاح ناشونې ګڼي. د خادم صیب د کره کتنې ژبه، مستقیمه، ساده او تېزه ده، په همدې خاطر خو یو شمېر اشخاص د ده د کره کتنې د صراحت او تېزوالي له میتود سره زیات موافق نه دي. د استاد په اثارو کې ګڼ شمېر داسې لیکنې او نظمونه شته چې په مستقیم ډول پر کره کتنې راڅرخي او ځینې یې بیا داسې دي چې په نا مستقیم ډول د کره کتنې تومنه او عناصر په کې موجود دي.

دلته غواړو لومړی د هغو لیکنو او نظمونو سرلیکونو ته اشاره وکړو چې په مستیقم او نا مستقیم ډول د کره کتنې جوهر او عناصر په کې پراته دي او بیا غواړو په بېلابېلو برخو کې د استاد خادم له خوا شویو کره کتنو ته نغوته وکړو، یانې ډلبندي یې کړو. دکره کتنې په برخه کې د خادم په اثارو کې څو ډوله کره کتنه لیدل کېږي: الف- ژبپوهنیزه کره کتنه، ب- ادبي کره کتنه، ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه. هغه لیکنې چې د کره کتنې په باب دي، ځینې یې په دې ډول دي:

(ادبي قاچاق، د پښتو شاعرۍ معیار، پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، کور-لره، د غلطو شویو کلمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي، بدې، ملي منافقان، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، ازادي څه مانا؟، د جلال اباد ښار بې اصوله دی، د پښتو ادبي معیار، په انتخاباتو کې تهدید او تطمع او ځینې نور نثرونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نظم کې: (د ځان علاج ، بې تهدابه چې تعمیر کا، سیاست، فاسد حکومت، بد عملو ته ، د استعمار وسیله، فحش او شراب، بدنیتي، چل جوړول، د قام تباهي، واوا مسلماني، د تربګنۍ لعنت، سپین سترګي، دنیا واړه ټګي ده، مغربي فیشن او ځینې نور نظمونه.

الف- ژبپوهنیزه کره کتنه:

د کره کتنیزو لیکنو په لړ کې، استاد خادم د ژبې او ژبپوهنې په برخه کې هم یو شمېر داسې لیکنې لري چې دکره کتنې مالګه اوعناصر په کې څرګند دی. (پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، د غلطو شویو کلیمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي) او ځینې نورې لیکنې د دې ډول لیکنو له جملې څخه دي. (پښتو سمونه) او پښتو لیکل اولولول) د استاد هغه دوه وړې لیکنې دي چې د لیکونو په بڼه لوستونکو ته د ځواب په توګه لیکل شوي دي. په دې دواړو لیکونو کې د پښتو دلیکني څرنګوالي په باب بحث شوی دی. لومړی راځم (پښتو سمونه)لیکنې ته!

((ګرانه! د پښتو د ګرامري اصولو لپاره قاعده داسې ده چې کوم وخت له اسم عام څخه اسم معنی جوړول مراد وي؛ نو د اسم معنی الحاقیه توری (سفکس) د اسم عام پورې یو ځای کوي؛ نو اسم معنی شي.

مثلاً: ورور، تربور او پښتون عام اسمونه دي، ګلوي، ولي او واله؛ الحاقیه یا د سفکس توري دي، ورور؛ یعنې برادر، تربور؛ یعنې عموزاده، پشتون؛ یعنې دارنده پښتو؛ یعنې د غیرت او همت خاوند؛ نو کوم وخت چې ورور، تربور او پښتون څخه د برادرۍ، عمزادګۍ او افغانیت په معنی اسم جوړوي؛ نو الحاقیه توری ورپورې کوي؛ نو ورورولي، تربورولي، پښتون ولي؛ یا ورورګلوي، تربورګلوي ترې جوړه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون ګلوي صحیح نه ده؛ همدارنګه کله او د ځینې محاورو په لحاظ د پښتون (واو) لوېږي؛ نو پښتونولي یې وایي او د (واله) په الحاق سره له پښتون څخه پښتنواله جوړېږي؛ مګر ورور واله ا تربور واله نه ده صحیح او دلیل یې محاوره او استقراء ده؛ نو په دې اساس پښتونواله له پښتنواله څخه ضعیف دی او ضعیف صحت لري.)) (۲۳: ۲٦۷)

(پښتو لیکل او لولول) هم د همدغو لیکنو له جملې څخه ده، په دې لیکنه کې استاد، د نړه پښتو کلمو او همدارنګه له نورو ژبو څخه د راغلو مروجو کلموو د کارونې پر څرنګوالی بحث کوي. دی د دې پلوی دی چې کومې کلمې ساده، اسانه او عام فهمه وي، هغه دې کارول شي، نظر دې ته چې پر سوچه پښتو کلمو ټینګار وشي، خو د ګرامر په برخه کې د پښتو ژبې د خپل ګرامري جوړښت پر کارونې ټینګار کوي.

((اوس هغه وخت راغلی دی چې هم پښتو ولیکو او هم یې ولولو، یعنې په تدریساتو کې یې ننباسو، مګر د پښتو د لیکلو او لولولو لپاره بېلې بېلې مرحلې او مقامونه موجود دي، د هرې مرحلې او مقام تقاضا بېله ده او باید دغه تقاضاګانې یو تر بله ګډې نه شي، ځکه که ګډې شي، نو اصلي هدف چې د پښتو تعمیم او عملي کول دي؛ هغه پاتې او موانع او مشکلات به پیدا شي.

په شعر او شاعرۍ او ادبي مضامینو کې د روزمره محاورې څخه لږ شانې سرې ووځي، دومره ډېر عیب نه حسابېږي، ځکه د شعر او ادب ژبه د عوامو او حجرو له ژبې څخه لږ ډېر فرق کوي، که څه هم خورا ښه شعر او ادب هغه دی چې د فصاحت او بلاغت په اصولو برابر وي او دلته هم ثقیل، غریب او متهجن لغات او کلمات راوړل ادبي عیب ګڼل کېږي، راغلو د تدریس او معارف ژبې ته، دلته اوس زمینه په ډېره ساده، بسیطه او اسانه محاوره قایل یم، هغه عربي، فارسي او هندي لغات او کلمات چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو په روزمره محاوره کې راګډ شوي او رایج شوي وي او په ژبه او محاوره کې روان خولې ته راځي، د دغو استعمال او اخیستل زه له هغو پښتو لغاتو او محاورو څخه چې تش په قاموسونو کې وجود لري؛ بهتر ګڼم، ځکه چې په دغه مرحله کې چې موږ غواړو چې پښتو عامه، رایجه او مانوسه کړو باید په سهل، اسان او خوزرنګ کې وښودل شي. ولې که د یوې معما په شکل کې وښودل شي، نو نفرت او مقاومت به د پښتو د تامین مخه ونیسي او مخصوصاً په دې حال کې چې بره او کوزه پښتونخوا کې فارسي او اردو ژبې له پښتو سره د رقابت کولو په میدان کې ولاړې دي، لیکن په هیڅ صورت سره زما د خبرې معنا دا نه ده چې د پښتو اصلي بڼه او لهجه او ګرامري حدود او مزایا دې پرېښودی شي، د دغو ساتل او تصفیه کول لازم او ضروري دي.

هو د پښتو خاص لغت او لوړې محاورې او ادبي اصطلاحات باید متدرجاً د معارف لوړو صنوفو او عالي کورسونو ته د تخصیص او اقتدا په لومړي سر کې له ډېرې ساده ګۍ، بساطت او له مشترکو لغاتو او روزمره محاورې شروع وشي.

زه پوهېږم چې زما د دې نظریې سره به د پښتو ځینې هواخان موافق نه وي، ځکه دوی به وایي چې له ابتدا څخه د خلکو ژبې باید د پښتو په اصلي لغاتو او محاورو وخوځول شي، دوی وایي: طفل ته چې هر څه وروښودل شي، هغه زده کوي، نو ولې لیاره اوږده کړو، مګر دلته یوه خبره موجوده ده، هغه دا ده چې دا کار د فطرت له اصولو څخه مخالف دی، وګورئ هر طفل چې اول په خبرو راځي، څومره ماته ګوډه، لنډه او کوتاه محاوره او ژبه استعمالوي. مور هم چې د ژبې اصلي معلمه ده، الفاظ او کلمات نرموي، پستوي او په خوله کې یې ورکوي، وګورئ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډوډۍ نه ورته (دودۍ)، د مړۍ څخه ورته (پپه) او د سترګې نه ورته (تګه) جوړه کړي او علی هذالقیاس...

زه دا خبره بیا کول غواړم چې زما مدعا ژبه کړول نه دي، بلکې په اول سر کې ژبه نرمول او پستول او اسانول، وروسته په تدریج سره خپل اصلي معیار ته رسول دي. یقین لرم چې دا د ژبې د تعلیم او ښودلو اساسي لیار ده. د ژبې سوچه کول او په ژبه کې خپشاوه کول، دا هم یو ګډ کار دی، مګر دا د تعمیم له مرحلې څخه وروسته دی، هر کله چې ژبه په مکتوبونو، مکتبونو، اخبار، تبلیغ، تدریس، تالیف، تصنیف، شعر او شاعرۍ کې په عام صورت داخله شوه، ورو ورو به خپله د شاعر او ادیب او منتقد په قلم او ژبه، خپل مراحل طی کوي او ساده کېږي، هر کله چې خلک او علما پوه شي چې د قلم اصل کلم دی، نو په خپله ورو ورو قلم پرېږدي او کلم به لیکي، مګر په اوله مرحله کې د قلم په ځای لیکانې څه ضرورت لري، زه نه وایم چې دا کار بد دی، دا یو کار دی، دا دې هم وي، مګر په تعلیمي او تدریسي کتابونو کې دې دستي نه وي، څه لازم دی چې د کاغذ کلیمه وي، موږ د دې پر ځای چغزی ولیکو، په دې مرحله کې چې د پوهنې وزارت د پښتو په تعلیمي پروګرام کې اوس له سره غوره کوي باید دا نظریه چې ما په اختصار سره ولیکله، له نظره ونه غورځوي.)) (۲۳: ۲۵۹) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم له نن څخه نیمه پېړۍ وړاندې لیکل شوې، خو ژبپوهنیز او کره کتنیز ارزښت یې اوس هم پر ځپل ځای دی، اوس هم موږ له همغې وېرې او ستونزې سره مخامخ یو، لکه نیمه پېړۍ وړاندې چې مخ وو، اوس هم د نړه پښتو کلمو په کارونه کې له افراطه او تفریط څخه کار اخلو، نو یوازې له ژبني پلوه، بلکې له لیکني پلوه یې هم په لیکلو کې ستونزې لرو، د خادم صیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظر تر ډېره بریده منځلاری دریځ لري او د پښتو موقعیت یې هم له سیالو ژبو سره په پام کې نیولی دی.

ب- ادبي کره کتنه:

استاد خادم هغه ادبي اثر د ارزښت وړ ګڼي چې د کره کتنې یا انتقاد له فلتره تېر شوی وي، که په ټولنه کې پر یوه اثر نقد نه وي شوی، لیکوال یې خپل اثر ته په لوړ ارزښت قایل وي، یا هم له ناقدینو څخه غواړي چې د ده اثر د ده د خوښې مطابق وارزوي او د خپل اثر عیب په دې ډول له خلکو پټ کړي، نو دا یو ادبي قاچاق دی. دی وایي چې (قاچاق) یوه ترکي کلمه ده چې مانا یې په پټه د شیانو تېرول دي، لکه ځینې سوداګر چې د ګمرک له محصولاتو پټ خپل مال تېروي، یانې قاچاق کوي یې، دغسې په دې برخه کې د یوه اثر عیب پټونه هم قاچاق ګڼل کېږي، نو ځکه استاد خادم خپلې لیکنې ته (ادبي قاچاق) نوم ورکړی دی، په دې لیکنه کې وایي:

((قاچاق یو ترکي لفظ دی د ګرېزۍ او پټو تېرولو په معنی، یو تاجر چې وغواړي په خپل تجارتي مال باندې د ګمرګ قانوني محصول ورنه کړي او خپل مال د ګمرک له موظفو مامورینو نه پټ وارد کړي، یا یې صادر کاندي، دغې ته قاچاق وایي.

قاچاق یوه اقتصادي او ګمرکي اصطلاح ده، خاص په اقتصادیاتو او ګمرکي چارو کې مستعملېږي، مګر موږ په یو مناسبت سره غواړو چې په ادبیاتو کې هم دا کلمه مستعمله شي، دغه مناسبت دا دی:

لکه څنګه چې یو تاجر خپل مال په غیر قانوني صورت سره، خلاف د مقرراتو، په غلا تېروي او د خپل شخصي مفاد لپاره قانون او د جماعت ښېګڼه تر پښو لاندې کوي، ځینې لیکوال هم کټ مټ دغه شان دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثلاً؛ هغه کسان چې غواړي چې خپل قلمي زحمت کشۍ باندې ځان ته شهرت او دولت حاصل کړي، نو دوی باید لږ شانې دا فداکاري هم وکړي چې په سړه سینه سره ځان ته معلومه کړي چې د دوی دا لیکنې، جماعت او ټولنې ته څومره مفیدې دي؟ او د اجتماع متوسط ذوق تر څه حده د دوی د لیکنو طرفدار او تر څه حده ورنه بېزار دي.

دغه طرفداري او بېزاري څه معمولي خبره نه ده، د حسن او قبح، ظرافت او ښه والي، بابیزتوب او بدوالي معیار فقط همدغه شی دی، کوم شیونه او صنایع چې د اجتماع متوسط ذوق ورته ښه ووایي، هغه ښه دی او چې بد ورته ووایي، هغه بد دی او چې هېڅ په کې و نه وایي، هغه هېڅ نه دی.

د اجتماع د متوسط ذوق د معلومولو تله صحیح او اساسي انتقاد دی، هغه وخت چې د یو لیکونکي کوم اثر د انتقاد په تله وتلل شي، نو بیا د هغه د قیمت اندازه معلومېږي، ناقدین چې د صحیح ذوق او کاملو معلوماتو خاوندان وي او په صاف ضمیر سره د جماعت د فایدې لپاره تول کوي، هغوی حق لري چې د جماعت له متوسط ذوق څخه نمایندګي وکړي.

اوس نو هغه کسان چې په خپل کوم اثر یې د صحیح انتقاد تول ته په نورو ذرایعو ډبل قیمت غواړي او هېڅکله نه راضي کېږي چې د دوی متاع دې د انصاف په تله د انتقاد په میدان کې وتلل شي، فقط مقصد یې دا دی چې د څو کسو سترګې وتړي او خپل مال ګران خرڅ کړي، ټولنې ته په کې نقص وي اوکه فایده، ایا دا کسان یو قسم قاچاق نه تېروي؟ نو که داسې کارونه په ادبیاتو کې وي، نو بې له (ادبي قاچاق) یې نور څه بللی شو؟)) (۲۳: ۲۳۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادبي کره کتنيزو ليکنو په لړ کې استاد خادم د پښتو ادبي ليکنو معيار ته کتنه کړې، په دې برخه کې مخکې تر دې چې خبره يوه ادبي متن ليکلو ته ورسېږي، استاد د ژبې پر معياري کولو او معياري ليکلو ټينګار کوي. دی وايي که حکومتونه موږ ته هر څومره د ژبې د ودې ټولنې جوړې کړي، خو چې موږ خپله کار و نه کړو، نو ژبه نه معياري کېږي. دی د ژبې پر سمې املا او انشاء هم ټينګار کوي او دا کار بيا په خپل وار سره د ادبي معيار د رامنځته کېدو سبب ګڼي، استاد خادم (د پښتو ادبي معيار) په نامه ليکنه کې وايي:

((پښتو يوه ژبه ده چې ډېر خلک پرې ګړېږي، لوی تاريخ او لويه سابقه لري، خواږه ادبيات او رنګينه موسيقي لري، د ګريمر او فلالوجۍ د تحقيقاتو په واسطه سره يې ډېرې تاريخي او اجتماعي غوټې پرانيستل کېدی شي. د ډېر لرې لرې نه خلک راځي او دلته پښتو زده کوي او ځي. اوس په چين، جاپان، اتحاد شوروي، امريکا او اروپا کې د پښتو ژبې په واسطه زمونږ ډېر شاګردان دوستان او اشنايان شته.

د دنيا ډېر لوی علماء نن په اتحاد شوروي، امريکا، انګلستان، ناروې، جرمني، فرانس، چين، هندوستان او ډېرو نورو ممالکو کې د پښتو په زده کړه او تحقيقاتو بوخت دي او په شوق سره يې سپړي او لولي يې. ډېر کتابونه پرې ليکل شوي دي او ليکل کېږي ورباندې. د دنيا د ډېرو ممالکو راډيوګانې د پښتو ژبې منظم سرويسونه لري او په پښتو نشريات کوي. د دنيا ډېر ممالک له افغانستانه د پښتو استاذان غواړي او په ډېرو کې اوس هم د پښتو استاذان شته، ما ته معلومه ده چې په دنيا کې پښتو ډېر قيمت او اهميت لري.

زموږ په وطن کې د هرې دورې د حکومت په پروګرام کې د پښتو روزل، لوړول، معياري کول او علمي او ادبي سټنډرډ ته رسول داخل وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهید اعلیحضرت غازي محمد نادر شاه رحمة الله علیه چې د هېواد هرې خوا ته یې پام و، تر ټولو دمخه یې پښتو ته توجه وکړه او انجمنونه او موسسې یې ورته جوړې کړې. اعلیحضرت محمد ظاهر شاه ورته مخصوصه پاملرنه مبذوله کړه، کورسونه، اخبارونه، مکتبونه، دارالتالیفونه، اکاډیمي او د پښتو د تالیفاتو امتیاز یې منځ ته راوړ.

رښتیا خبره دا ده چې پښتو د نشت نه ډېر لوړ مقام ته ورسېده، خو یو ټکی لا پاتې دی. هغه دا چې د پښتو ادبي معیار سټنډرډ او میزان لا تر اوسه نه دی ټینګ شوی. که څوک ووایي چې معیار نشته، خو معیار شته، مګر دا چې د معیار پروا نه کېږي او د معیار د لوړولو کوښښ نه کېږي، دا یوه موضوع او مسئله ده چې د غور وړ ده.

جوړ شوی معیار ولې ګډ وډ شو؟ د معیار ساتنه او حفاظت د چا کار دی؟

لوحې غلطې، عناوین غلط، د مختلفو نشریاتو مختلف ډول لیکنې، یوه کلمه په څو شکله کښل، د یو ترکیب د پاره څو ډوله ګریمر، خام او اوسه سبکونه، ناسره او ناکره املاګانې او انشاګانې، غلطه تالیفات، بدرنګ راګونه او اشعار دا ټول د پښتو دپاره عیب دی.

که پښتانه خپله پښتو نه شي سمولای، رغولای او معیاري کولای، نو دوی د څه کار دي؟ د دې نه لوی، غټ، مهم او ضروري کار څه شی دی؟ زه نه شم کولای چې د دې نه زیات څه ووایم، دا د ټول قام، وطن او ملت وظیفه ده. علل اسباب او نقایص دې پیدا او رفع کړي. زموږ د ژوند، تاریخ او ثقافت د پاره پښتو مالګه ده. فکر په کار دی، جرګې په کار دي او ژبه سمول ضروري دي، که دا کار سم نه شو، ډېر کارونه به وران پاتې شي(۲۳: ۱۱٦۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورته لیکنه کې که څه هم تر ادبي معیاره پر ژبني سمون او معیار ډېر ټینگار شوی، خو اصلي هدف دا دی، تر هغه چې ژبنی معیار او کره‌والی رامنځته نه شي، نو ادبي معیار خو هېڅکله نه رامنځته کېږي. د دې کار علت دا دی چې ادبیات یو ژبنی هنر دی؛ د یوې معیاري ادبي لیکنې رامنځته کېدل په معیاري ژبې پورې اړه لري.

ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه:

په سیاسي او ټولنیزه برخه کې استاد ډېرې داسې لیکنې لري چې د کره کتنې، نیوکې او گوتنیونې تومنه لري، موږ یې په تېرو برخو کې د ځینو یادونه کړې ده. په دې برخه کې د استاد نورې لیکنې چې تحلیلي بڼه لري، په هغو کې هم د کره کتنې عنصر موجود دی. په سیاسي، ملي اوټولنیزه برخه کې استاد خادم زموږ په ټولنه کې له ډېرو واقعیتونو څخه پرده پورته کړې، له هغې جملې څخه دی د (منافقانو) یادونه هم کوي چې په څو څو ډوله ځان ښودلای شي، دی دې ډول اشخاصو ته ((ملي منافقان)) وایي چې موږ یې په به یوه بل بحث کې یادونه کړې، له تکرار څخه یې ډډه کوو.

خو د ملي منافقانو تر څنگ دی پر یوه بله ملي موضوع هم کره کتنه کوي، انتخابات او انتخاباتي موضوعگانې د هېواد په کچه یوه ملي، ټولنیزه او سیاسي پروسه گڼل کېږي، خو دا پروسه د رڼاوي او عدالت د نشتوالي له امله هر وخت له سختو نیوکو سره مخ وي، تهدید او تطمیع یا زور او رشوت په کې زیاتره وخت مطرح وي، استاد خادم چې عملاً هم په یوه انتخاباتي دوره کې له دې ستونزو سره مخ شوی و، نو دې موضوع ته سخت متوجه و او پر دې موضوع یې (په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع) په نامه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې استاد پر ټاکنو کره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتنه کړې، او ويلي يې دي چې په ټاکنو کې د تهديد مخه نيول کېدی شي، خو د تطميع مخه نيول اسانه کار نه دی، په دې ډول ټاکنو کې هغه څوک بريالی کېږي چې پيسې لري او دا خو څرګنده خبره ده چې پيسې خو پوهو کسانو سره نه شته، نو په دې ډول په اصطلاح ډيموکراسی ته لاره اوارېږي. استاد په دې ليکنه کې وايي:

((د ټولو قوانينو او مقرراتو هدف او فايده دا ده چې د خلکو لپاره سپينه لاره جوړه کړي او د خلکو د فعاليت او اجتماعي حرکت لپاره چې د ارتقا پر خوا کېږي لار پرانيزي او مشکلات کم کړي. ځکه که قانون نه وي، سړی نه شي ويلای چې ښه څه دي او بد څه دي؟ دا خو قانون دی چې ښه او بد بېلوي. د بدو مخه نيسي او د ښو لپاره لار خلاصوي.

که قوانين دغه صبغه او نتيجه ونه لري، نو ارتقايي قوانين به نه وي امتناعي به وي. امتناعي قوانين هغه دي چې نواهي په کې ډېر وي او ترغيبي جنبه يې لږه وي.

زمونږ مدعا په انتخاباتو کې ده، د انتخاباتو قانون تازه له تصويبه راوتلی دی، دې قانون ښځو او نرو ته په انتخاباتو کې د شمول حق ورکړی دی. موږ دا خبره څو ځله څېړلې ده چې د انتخاباتو مطلب او فلسفه څه ده؟ او ويلي مو دي چې له انتخاباتو څخه مقصد دا دی چې منور، فعال، پوه او وطن پرست خلک وچوټل شي او د امورو زمام دغه شان خلکو ته په لاس ورشي، ضمناً په انتخاباتو کې خلک هم ژر تربيه کېږي، نو په انتخاباتو کې دوه څيزه ډېر ضروري دي، يو دا چې تهديد دې په کې نه وي، بل دا چې تطميع دې په کې نه وي. خلک دې کانديد کېدو او رايه ورکولو کې کاملاً ازاد وي. زه يقين لرم چې زمونږ حکومت به د تهديد مخه ونيسي او څوک به پرې نږدې چې بل وډار کړي او په دې شان يې د کانديد کېدو او يا چا ته د رايې ورکولو مخه ونيسي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مگر د دې بل شي نه چې هغه ((تطميع)) ده، زه پخپله په ډار کې يم. زمونږ په بخوانو قوانينو کې په صراحت سره دا ټکي ذکر و چې په انتخاباتو کې تهديد او تطميع منع دي. يعنې دا چې که چا بل د انتخاباتو په وخت کې په ضرر وډاراوه يعنې دا چې چا بل ته وويل که ته داسې کوې، يا داسې نه کوې، نو زه به تاسره وگورم، نو بس دا جرم دی او سزا به لري. اوس هم يقين دی چې تهديد به منع شي، خو د تطميع په باب يعنې دا چې که ته داسې وکړې، دومره پيسې به درکړم، يا دا چې دومره پيسې واخله او رايه په دې ما ته او يا هغو کسانو په لاس ورشي، چې ډېرې پيسې لري، نو په دې حال کې ديموکراسي به وي، خو په نتيجه کې به ارسطو کراسي د ديموکراسۍ ځای ونيسي، بل لوی ضرر يې دا دی چې خلک به ټول پيسو ته مخه وکړي او په هر شان چې وي حلالې وي، که حرامې خو پيسې به گټي اخلاق او فضيلت به کډه وکړي او چې په کوم ملک کې اخلاق او فضيلت نه وي، نو که هلته هر څومره دولت زيات هم وي، مگر انسان بدحاله او پرېشان وي. د تطميع او تهديد په صورت کې حق حقدار ته نه رسېږي. عالم، ديندار او اخلاقي کسان هېڅکله ډېرې پيسې نه لري، نو دوی به تل ناکام وي او کامياب به هغه څوک وي چې د ډېرو کورونه يې وران کړي وي او خپل يې ودان کړي وي. نه پوهېږم چې په دې مساله چا فکر کړی دی که نه؟)) (۲۴: ۱۲۴۲)

استاد خادم په يوه بله ليکنه کې پر هغو خلکو نيوکه کوي چې د (ازادۍ) له نامه څخه غلطه گټه پورته کوي، هغه د بېباکۍ او لاقيدۍ په مانا اخلي او هر څه يې چې زړه غواړي هغه ترسره کوي. د دوی په فکر ازادي داسې يو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرايطو پابند نه وي، خو د استاد خادم په نظر ازادي دا مانا نه لري، د هغه په نظر بېباکي، لاقيدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، ازادي د انسان د طبيعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو رفع کولو ته وايي. خادم په دې ليکنه کې ازادي تشريح کوي:

نن ورځ د ازادۍ کلمې د انسانانو په نزد خورا زيات قيمت پيدا کړی دی. څوک په يو مسلک کې ازادي ډېرهويني او هغې خوا ته زغلي او څوک په بل مسلک کې د ازادۍ تکامل ويني او دغه خوا ته اوړي. نن انساني جوامع د ازادۍ د کلمې د تاثير لاندې په غټو غټو بحرانو مبتلا دي او د ازادۍ د کلمې داوريدو او د ازادۍ د معشوقې د ميندلو او غېږې ته راوستلو په مقابل کې هر قسم فداکارۍ ته تيار دي.

((مگر دلته ډېر داسې کسان شته چې د ازادۍ په صحيح معنا لا تر اوسه نه دي خبر، ډېر کرته ما داسې خلک ليدلي او په داسې مجلسو کې محشور شوی يم چې له ازادۍ څخه يوه عجيب و غريبه معنا د دوی مغزو ته راځي، دوی چې دا لفظ اوري فوراً د دوی فکر د بېباکۍ او لا قيدۍ خوا ته درومي.

د دوی په فکر ازادي داسې يو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرايطو پابند نه وي. دا کسان چې ازادي په دغه معنا اخلي، هم ملامت نه دي، ځکه چې ځينې بېباکان ازادي په همدغه معنا خلکو ته ورمجسمه کوي او دا مقدسه کلمه په خپلو ناپاکو اعمالو ملوثه کوي. تمرد، بد اخلاقي او بېباکي بايد د ازادۍ په ذېل کې ونه شمول شي.

بېباکي، لاقيدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی دی. ازادي د انسان د طبيعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو ارتفاع ته وايي. مثلاً هر انسان طبعاً حر او اصيل دی، کوم وخت چې يو انسان

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجباراً په مریي توب ونیول شي او د ده حق سلب شي کوم وخت چې دغه موانع رفع شي، نو وایي چې فلانی ازاد شو.

دغه رنګه کوم وخت چې یو قوم او ملت د خپلواکۍ او استقلال حق لري او څوک دا حق اجباراً سلب کاندي، نو دغه خت دغه توده غلامه وي، مګر کوم وخت چې خپلې واګې پخپله لاس کې واخلي، نو خلک وایي فلاني قوم ازادي حاصله کړه.

دغه رنګه که یو قام او ملت د ناوړو دودونو، تعصباتو او جهل په دام کې ګیر وي، یا یو انسان د یو طبعي اختیار په ځای کې له خپل اختیار او ازادۍ څخه کار نشي اخیستی او څه موانع موجود وي، نو دغلته سړی ویلی شي چې ازادي نشته. یو عالم یو نویسنده د یو غیر شرعي یا غیر اخلاقي کار په مقابل کې باید علیحده وینا وکولی شي، کوم وخت چې داسې نشي کېدای، ازادي ناقصه وي. په قانوني او انتخابي مسایلو کې رایه د هر انسان حق دی، که دا نه اجرا کېږي، نو په دغه وخت کې سړی ویلی شي چې ازادي نشته. په ځینې شخصي کارونو کې سړی ازاد دی، مګر که څوک د چا په شخصي کارو کې مداخله کوي، نو دغه وخت ویل کېږي ((دغلته شخصي ازادي نشته)). انسان په تعلیم، کسب، خوراک او څښلو کې ازاد دی، د تحریر او تقریر ازادي د ازادۍ د مهمو اقسامو څخه حسابېږي چې دا د هر انسان حق دی، په ازادۍ پورې د انسان ټول مادي او معنوي پېشرفتونه تړلي دي، چېرته چې ازادي نه وي انسان د حیواناتو له درجې نه هم ټیټېږي. علوم، فنون، اختراعات دا ټول د ازادۍ په برکت لاس ته راغلي دي، که ازادي نه وي د انسان څخه یو جامد شي جوړېږي.

هو، ازادي یو محترم شی دی انسانان باید یو د بل د ازادۍ احترام په زړه کې وساتي او د چا د ازادۍ د سلبولو کوشش ونه کاندي. دازادۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فورمول دا دی چې ((انسان تر هغو پورې ازاد دی چې بل ته یې ضرر نه وي)).

مباش درپـي ازار و هـر چـه خـواهی کـن
کـه در طریقـت مـا غیر ازیـن گناهی نیسـت.

هر وخت چې موږ د ازادۍ کلمه استعمالوو، نو هلته زموږ اخلاقي قانون او مذهبي حدود په نظر کې وي. ازادي د اخلاقي او قانوني حدودو سره مخالفت نه لري، بلکې د ازادۍ د پاره دا شیان ضروري دي. آزاد انسان هغه دی چې خپل جایز اعمال بې له ممانعته اجرا کاندي، جایز او ناجایز د قانون، شریعت او اخلاقو په اساس معلومېږي، نو ګویا قانون او شریعت له ازادۍ سره کومک کوي او د قانون په ذریعه ازادي حاصلېږي.

اوس نو که څوک چې د قانون، شریعت او اخلاقو په دایره دننه د بل چا حق نه مني او موانع پیدا کوي، لکه موږ چې د ښځو د میراث، ازدواج، تعلیم او حکومت ته په حاضرېدو کې موانع پیدا کوو، یا دغسې نور نو دا ظلم دی او په قران شریف کې راغلي دي چې (الا لمنة الله علی الظالمین)) (ای خدایه موږ ستا له لعنته خلاص کړې.) (۲۴: ۱۱۲۲)

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمونه او شعرونه شته چې په هغو کې دکره کتنې څرک لیدل کېږي، هغه په یوه نظم کې چې (د ځان علاج) نومېږي، پر خپل ځان نیوکه کوي، هغه وایي چې ما کله خپل ځان او جهان سره پرتله کړل، نو تر بهرنۍ نړۍ پر خپل ځان انتقاد ډېر ضروري دی. زما داخلي نړۍ تر هغه ډېره ارته ده چې ما فکر کاوه، هدف یې دا دی چې د هر چا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وجود کې دومره نیمګړتیاوې وي چې دی د بل په وجود کې هغو ته ګوته نیسي، دی وایي، په حقیقت کې دا ټولې نیمګړتیاوې زما په خپل ځان کې دي. بیا د خپل ځان درملنې ته هم ګوته نیسي، له هغې جملې څخه په خپل وجود کې د حسد او کینې کمولو ته ګوته نیسي. د خادم صیب دا نظم، د ده د نورو نظمونو په انډول له هنري پلوه هم قوي دی او مهمه محتوا هم لېږدوي. دا پر خپل ځان باندې د کره کتنې ښه بېلګه ده:

د ځان علاج

((ما د ځان ایینه کې وکاته و ځان ته
بیا مې واوړلې سترګې کل جهان ته
د خارج د انتقاد نه دا ضروروه
چې داخل شم طلسمي ښار پنهان ته
سر مې کېښودو په دوه زنګنو باندې
شوم داخله بلې ځمکې بل اسمان ته
مجرده حقایق په ژبه راغله
قوت هومره کله شته زما لسان ته
د ایینې د صفایي له برکته
وواته سرونه پټ راله عیان ته
چې په بل کې مې لیدو عکس د ځان و
تعجب مې راغی نفس د انسان ته
د ژوندون کنډو کپر چې لیده کېږي
تخییل ؤ چې مې وکاته ښه شان ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما دځان له پاره ځان کې علاج ومونډ
محتاج نه وم د طبيب دارو درمان ته
د هر رنځ علاج په کې مسيحايي و
مګر نه د حاسد غشي و کمان ته
اى خادمه په خدمت نه راضي کېږي
ورنه تېر شه ځان دې و سپاره سبحان ته))
(۱۲: ۱۴۴)

خادم صيب په يو بل نظم کې پر هغو خلکو نيوکه کوي چې بې بنسټه تعميرونه جوړوي، مانا دا چې يو شی چې هېڅ اساس ونه لري، پر هغو باندې زړه تړل د خپل وخت ضايع کول دي. دی پر ټولو هغو خلکو کره کتنه او نيوکه کوي چې په خوشې خوشې خبرو او کارونو خپل وخت تېروي.

دی وايي چې د يوه مرض درملنه د هغه تر شدته دمخه په کار ده، کله چې ناروغي د يو چا پر مرګ بدله شي، نو بيا پرې ماتمونه په کار نه دي او دا کار هسې د وخت ضايع کول دي، دا نظم ټول پر همدې نيوکو او نصيحتونو پايته رسېږي، دلته به ټول نظم ته مراجعه وکړو:

((بې تهدابه چې تعمير کا، کړي کارونه خوشې خوشې
د ورانۍ د پاره کاږي، زحمتونه خوشې خوشې
په څو ورځې ژوندانه کې، هوښيار زېرمه د محشر کا
غافل تېر په هغه دغه، کړي عمرونه خوشې خوشې
بلبل جوړه کړله جاله، ښه مامونه د ګل خوا کې
تېر په سم او کوږ کړه چتې، موسمونه خوشې خوشې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ شي لعل له هغو اوښکو، چې تويېږي و گوگل ته
چپ شه ای آبشاره مکړه، دا شورونه خوشې خوشې
چې ژوندون لري مړ کېږي، ښه هغه چې با شرف مري
که سپی زر کاله وپايي، وي کالونه خوشې خوشې
لوړهمت په دام د طمعې، کې ځوک کله شي نيولی
د هما د پاره مه ږده، دا دامونه خوشې خوشې
د مرض علاج په کار دی، څه لا مخکې له شد ته
پس له مرگه څه په کار دي، ماتمونه خوشې خوشې
زه د عشق په پياله مست يم، محتاج نه يم د شرابو
ساقي، مه ډکوه ماله، دا جامونه خوشې خوشې
چې حاصله خپل مرام کړ، په قوت د خپلو متو
ځوک دی ناست، کوي په زړه کې ارمانونه خوشې خوشې
په شهباز سره د شعر به، تازه د ژوند نغمه کړو
دا رباب د زړه غرېږي، ډېرعمرونه خوشې خوشې
د فرهاد تېشه په لاس کړه، که شېرينه معنی غواړې
پراته کله وي ايرو کې، سره لعلونه خوشې خوشې
چې روان تر اوبو نه وي، او ژور هم له دريابه
نه پوهېږم څله وايي دا شعرونه خوشې خوشې
دا نقصان د شعر نه دی، له خپل ذوقه سراغ وکړه
په (خادم) باندې مه وايه، تهمتونه خوشې خوشې))
(۱۲: ۱۵۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم زموږ په ټولنه کې د (سیاست) په عملي څېرې نیوکه کوي او هغه داسې یو کار ګڼي چې په رمز او اشارې ترسره کېږي، خبره یې پټ په پټه وي:

چې په خوله نه شي، ویل کېدلای
کار یې په رمزاو په اشارت وي
مور یې پټ ساتي له زوی او لوره
دا سیاست دی، دا سیاست دی.

خادم صیب پر (فاسد حکومت) هم نیوکه لري، دی وایي چې حکومت د قوم زړه او مرکز دی، باید له فساده پاک وي، کله چې زړه فاسد او ناروغ شي نو ټول وجود ورسره له منځه ځي یانې دا چې په فاسد حکومت سره ټول قام له هلاکت سره مخامخېږي:

حکومت زړه دی، د قام مرکز دی
فساد ددې زړه، شخصي غرض دی
چې زړه فاسد شي، بدن مریض شي
هلاک قوم، له دې مرض شي.

استاد خادم پر (بدنیته خلکو) او (بدنیتۍ) هم نیوکه لري، دی وایي هر څوک چې بل ته بد نیت لري، په پای کې خپله په خپل دام کې ګیر کېږي.

په څه سختیو، دې زنځیر جوړ کړ
چې ما به تل، ساتې اسیر په کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بـــــد نېتـــــې دا نتيجـــــه وي کنـــــه
اوس تـــه خپلـــه شـــوې، را گيـــر پـــه کـــې

استاد خادم (چل جوړول) او چا ته فريب ورکول هم غندي، که څه هم دا يو مشکل کار نه گڼي، خو نتيجه ډېره منفي ده. دی وايي:

چـــل جـــوړول، څـــه ډېـــر مشـــکل خـــو نـــه دي
دا مـــو کـــول چـــې، دا مـــو حـــال شـــولو
افغـــــان د شـــــرم او پېغـــــور شـــــو
د عـــزت ژونـــد ، ورتـــه محـــال شـــولو.

استاد خادم (بدعملونه) لکه، د (چرسو، شرابو او اپينو) کارول، بدعملونه او د استعمار نښې گڼي. او دا په پای کې د يوه قوم د اسارت لامل گڼي، هغه وايي:

دښـمن چـې غـواړي، يـو قـام محصـور کـا
چـې څـه يـې زړه وي، پـرې يـې مجبـور کـا
چـــرس او اپـــين او ، شـــراب ور ســـر کـــا
اســـتعمار دغـــه ، کـــانې ضـــرور کـــا.

استاد خادم وايي (د قام تباهي) هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دولت مشران او د واک څواک خاوندان يې بې لارې شي، د دوی د دغو فاسقو عملونو په نتيجه کې ټول قام د تباهۍ خوا ته لاړ شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلاکت د کوم يو قوم چې څه وخت راشي
د دولت او قوت خلک يې گمراه شي
د گناه فسق و فجور شرم ترې ورک شي
نو د دوی په شاميت ټول قوم تباه شي.

د استاد خادم انتقادي او کره کتنيزې ليکنې زياتې دي، خو موږ يې دلته دا څو ليکنې او نظمونه د نورو ليکنو او نظمونو د بېلگو په توگه ياد کړل اولنډه لنډه تبصره مو پرې وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښارپالنه

استاد خادم که څه هم په کلي او ولس کې زېږېدلی او رالوی شوی و، لومړنۍ زده کړې يې هم په خپل کلي او ولسي سيمو کې ترسره کړې وې، د کليوالي ژوند ډېرې خوږې او ترخې تجربې يې درلودلې، خو بيا يې هم له ښاره، ښاري ژوند او عصري ژوند او سمون سره زياته مينه درلودله. استاد چې کله هم په بېلابېلو کليوالي سيمو کې زده کړې وکړې، سفرونه يې وکړل او د عمر يوه اوږده برخه يې هلته تېره کړه، نو دکليوالي او وروسته پاتې سيمو د ژوند کړاوونه او ستونزې ورته ښې معلومې شوې، نو ځکه خو د يوه متمدن ژوندون په لټه کې شو، د خادم فکر او هنر هم دومره په جوش او فوران کې و چې کليوالي چاپېريال يې د انتشار ظرفيت نه درلود. څومره چې د خادم صيب علم زياتېده او ليکوالي يې پخېدله، نو له ښار، ښاري ژوند او هلته له کار او روزګار سره د ده اړتيا او لېوالتيا زياتېدله، کله چې له خپل کلي او ولسوالۍ څخه (جلال اباد ښار) ته راغی او دلته يې د ښوونکي دنده واخيسته نو دلته د ښاري ژوند له لومړيو اړتياوو او ځانګړتياوو سره اشنا شو. پېښور او هندوستان ته په تعليم پسې د سفر پر مهال هم له ښاري ژوند سره اشنا شوی و.

کله چې يې د کندهار په ادبي انجمن کې دنده واخيسته او بيا د (طلوع افغان) مسول مدير شو، نور نو د وظيفوي مکلفيت له مخې مجبور شو چې په ښار کې ژوند اختيار کړي او کله چې له کندهاره کابل ته راغی، نو دلته يې دايمي دنده شوه، نو بيا له جلال اباده کابل ته په کډه شو او دلته يې دايمي ژوند اختيار کړ. خادم په کابل کې ځان ته کور اور جوړ کړ او هغه سيمه چې دی په کې اوسېده هغه يې په (خادم مېنه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونوموله. خادم صیب دا مهال د ښار وړتیاوې لاپسې تشخیص کړې او په ښار کې د ملکیت، کور او ځای ځایگي له دایمي اخیستلو سره یې لېوالتیا وښودله.

نه یوازې خپله یې د دې کار لپاره هڅه وکړه، بلکې نور یې هم وهڅول چې کابل کې کور، هتې او ځمکې واخلي. له دې کار څخه د خادم یو هدف دا و چې پښتانه به له کلیوالي ژوند څخه ښار ته راشي، دلته به متمدن شي او ددې ترڅنگ به د ملکیت خاوندان هم شي.

ښار کې ژوند کول د وخت په تېرېدو سره خادم ته پر یوې اړتیا بدل شول او نور یې هم دېته وهڅول چې کابل کې مېشته شي، سره له دې چې له ژبني پلوه د کابل چاپېریال یو شمېر پښتنو ته په زیان تمامېده؛ هغوی په کې خپله ژبه هېروله او خادم هم پر دې حالت اندېښنه ښودله، خو ددې ترڅنگ د ښار گټې تر زیانونو زیاتې وې. خادم صیب چې کله هم په کندهار، کابل او ننگرهار کې دېلابېلو خپرونو مسول مدیر و، نو دا مهال یې د دې ښارونو په باب گڼ شمېر لیکنې خپرې کړې دي. دا لیکنې اکثره خبري او ژورنالیستیکه بڼه لري چې د هغه وخت د ښارونو د رغونې، نوې جوړونې او بیا جوړونې، ستونزې او پرمختیاوې انځوروي. د دې ترڅنگ خادم صیب د ښاري ژوند په هکله نورې لیکنې هم کړې دي چې د ښاري ژوند اړتیا په گوته کوي. دلته به لومړی ددې ډول لیکنو عنوانونه یاد کړو او بیا به یې د ځینو پر څرنگوالي هم لږه رڼا واچوو: ((ننگرهار، د ننگرهار منظره، لوگر، د گردېز جغرافیه، مدنیت او موږ، د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار، کلیو او دیهاتو ته د ډاک نظام، راه ها، معابر و سرک ها، هدایت تعمیر (نوی ښار) در لغمان، ریشخور یا غازي اباد، د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار، سرک گلبهار و سروبی، د تنگي غارو د سړک په باب نوی تصمیم، جلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

اباد و موضوع برق ان، د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳ل)کال پروګرام، د قندهار د ښاروالۍ انتخابات، د بلديې انتخابات شروع کېږي، د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نايب الحکومه بيانيه، د ۵۰ ورځو د کار راپور، په ۲۹ ولايتونو کې دمملکت وېش ، د جلال اباد ښار بې اصوله دی ، د جلال اباد ښاروالۍ انتخابات، د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟، د ښار په احاطه کې خشت مالي، د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاريانو په مخکې د ده تعهد، عصري ښارونه او ارزانه کورونه، کابل د څلورو بين‌المللي لارو په منځ کې، کابل د خوشبويۍ په درياب کې لامبو وهي، له ښاريانو ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظيفه ده، د کابل د ښار نتظيفات)) او ځينې نورې ليکنې.

په نظم کې (تهذيب ، تمدن، ننګرهار) او ځينې نور نظمونه

دلته غواړو د خادم صيب پر دې ډول ليکنو چې ښار، ښار جوړونې او ښارپالنې ته ځانګړې شوي، يو څو يې د بېلګې په توګه راوړو او لنډه لنډه تبصره هم پرې ولرو:

خادم صيب د (مدنيت او موږ) په نامه يوه ليکنه لري، په دې ليکنه کې يې مدنيت، مدينه يا ښار له لغوي پلوه هم شنلي او له محتوايي پلوه هم دی په دې نظر دی چې هر څومره چې يو فرد له خپل فردي ژوند څخه ټولنيز او ښاري ژوند ته لاره پيدا کړي، تجربه او پوهه يې زياتېږي. دی د ساري په توګه يو کليوالي او ښاري شخص سره پرتله کوي چې طبعاً يې په علم او مهارت کې ډېر توپير ليدل کېږي، خو که همداکليوال شخص څه موده وروسته ښار ته لاړ شي او هلته وخت تېر کړي، نو علم يې بروز کوي او ډېره نوره پوهه زده کوي، دی وايي چې دا ټول د مدنيت او ښاروالۍ برکت دی، دی په دې نظر دی چې په ښار کې ځکه علم زيات دی، چې دلته د کلونو په اوږدو کې د ګڼو انسانانو تجربې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راټولې شوي دي. نو خادم ځکه ښاري ژوند ګټور بولي، خو د مدنيت او مدني له نامه څخه ناوړه ګټه اخيستونکي هم ښه نه ګڼي، خادم صيب په دې ليکنه کې وايي:

((د مدنيت کلمې نن ورځ په دنيا کې له حده زيات اهميت موندلی دی، د دنيا ټول افراد، جوامع او ملل همدا کوښښ کوي چې مدني وبلل شي، هېڅ فرد او هېڅ جامعه دې ته تياره نه ده چې د غير مدني (شاړ) نوم په ځان قبول کړي!

نن ورځ چا ته شاړ (غير مدني) ويل دومره زور ورکوي، لکه لږه موده مخکې به چې کافر يا د بې دينه کرغېړن لقب خلکو بد منلو، که څه هم شکر دی، نن هم په دنيا کې د دين او خصوصاً د اسلام د دين پيروان او عقيدتمندان شته دي، لېکن زما وينا داکثريت او نورې دنيا په لحاظ ده!

هو؛ د مدنيت، کلمې د نن ورځې وګړو په زړه او دماغ داسې طلسم کړی دی چې دوی هر څه د لاسه ورکولی شي، مګر دغه ښکلې معشوقه له لاسه نه شي ورکولی!

لکه د تېرو ورځو انسان به چې د نورو قسم قسم اشياوو او مفهوماتو په مينه کې سر ورکولو او د زړه په شوق سره به يې د حيات قرباني کوله، دغه رنګ نننی انسان د دغه مفهوم په مينه او محبت کې داسې فاني دی چې اډو پته يې نه لګي او د دغه دلفرېبه مفهوم په حمايت کې د ځان، مال او هر څه نه تېر دی!

دا خو د دې کلمې عام مقبوليت او محبوبيت دی چې که يو قوي جماعت يا ملت وغواړي چې ځان ته د اغا لقب حاصل کړي او خپل تسلط او اقتدار په بل چا ومني او په دغه شان سره د بل وطن د اقتصادي ثروتي منابعو څخه استفاده وکړي او وړ يا غلامان ځان ته پيدا کړي، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرته له دې هېڅ چاره نه شته چې ووايي موږ مدني يو او دغه قام غير مدني يا شاړ دی او موږ غواړو چې دوی ته مدنيت وښيو!!!

نن ورځ د دنيا لويې لويې هنګامې او ډېر ډېر نهضتونه د دغه کلمې د نفسي اثر په واسطه سره تړلي دي چې د ټولو بيان زه دلته نه شم کولی، البته بې مبالغې به وي، که ووايم چې د انساني ټولنې د سمندر مد و جزر د دې بسيطې کلمې د جذب او راښکودنې په ذريعه دی!!!

نو راځئ چې دغه کلمه لږ شانې سره وشيندو او ويې سپړو وګورو چې په دې کې څه دي او ولې يې دومره ډېر اهميت موندلی دی؟!

يو شاعر وايي:

((د خلکو خولې د خدای نغاره ده))

هر شی چې دومره عموميت او محبوبيت ومومي، هغې ته په معمولي سترګه کتل د انسان په خپل حماقت او ناپوهۍ محمولېږي، نو ښه مدنيت، يعنې څه؟

مدنيت: شهريت، ښاروالي دا درې واړه کلمې يوه معنی لري، يعنې ښار ته منسوبېدل، مدينه او شهر وايي ښار ته. مدني، شهري، يعنې د ښار سړی.

دلته يوه بله کلمه هم شته چې اکثره د مدنيت سره يو ځای خولې ته راځي، څه؟

(تهذيب) د تهذيب معنی ده، شايستګي او (ښکليتوب).

اکثره ويلی شي، مدني او مهذب سړی دی، يا هېڅ تهذيب او مدنيت نه لري، يا مثلاً: د اروپا تهذيب او مدنيت، اوسنی تهذيب او مدنيت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دواړه کلمې سره په معنی کې ښېخې نږدې دي، مګر څه لږ فرق چې لري، هغه دا دی چې مدنیت په عمراني، معاشرتي او اجتماعي امورو ډېر اطلاق کېږي او تهذیب په علمي اخلاقي او ادبي شیونو زیات اطلاق کېدی شي!

کله داسې هم کېږي چې یوه کلمه د بلې په ځای مستعمله شي! او یوه د دواړو معنی ورکړي، ځکه چې کوم فرق چې موږ بیان کړو، دا اعتباري فرق دی، په خارج او د ذهن نه د باندې دنیا کې مدنیت او تهذیب لازم او ملزوم لیدل کېږي، د ښار خلک مهذوب وي، یا مهذب خلک په ښار کې وي!

اوس نو خبره دا ده چې د تهذیب او مدنیت په کلماتو انسان څنګه شیدا دی؟

د حکماوو او پوهانو رایه ده چې ((د انساني فرد ټوله پوهه او کمالات د جماعت د احسان مرهون دی، که دی د جماعت او ماحول نه زده کړه ونه کړي، نو دی هم د نورو حیواناتو په شان یو حیوان دی.))

هوښیارانو تحقیق ته رسولې ده چې انسان په اول سر کې د کور کهول، کلي او ښار نه نا اشنا و، نو ځکه دی د علم فن، اخلاقو او شایستګۍ نه عار و او ژوند یې کټ مټ د نورو حیواناتو په شان و، د قرنو او د عمرو په تېرېدو او د ډېرو پېړیو د اووښتو راووښتو په سبب یې د خپل همجنس سره وپېژندل او د یو تر بله فعل و انفعال او کسب د اکتساب په برکت د نن ورځې طلایي عصر ته راووت.

وایي چې د انسان د هغه حال نه دې حال ته انتقال په همدومره موده کې شوی دی، لکه په څومره کې چې د همالیه دا ایورسټ څوکه چې د ځمکې د سطحې سره برابره وه او معمولي باد و باران په ذریعه ترې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوره ځمکه وبهول او يوړلی شوه او دغه غر په دغه عظمت او لويۍ سره تشکيل شو.

وايي چې که انسان اوس هم د جماعت نه وايستل شي او د انسانانو نه لرې په کوم ځنګل کې لوی شي، نو بيا به هم د حيواناتو څخه يو حيوان وي.

دا خبره موږ ته ډېره بعيده معلومېږي، لېکن د دې تجربه زموږ په مخ کې پرته ده، راځئ يو د ښار او يو د لېرو او ځانته کلو يو سړی به سره کېنوو او وبه ګورو چې د دوی په افکارو، احساساتو او تعقلاتو کې سره څومره فرق دی، د دېنه موږ هغه حالت قياسولی شو چې انسان بېخي د انساني ټولنې نه وتلی لوی شوی وي!

هو؛ دا هم موږوينو چې د کلو او اطرافو سړی لږه موده په ښار او ټولنه کې واوسېږي، د هغه ټول استعدادونه بروز کوي او د کم استعداده ښاريانو نه وړاندې پل ږدي!

نو ګويا د نن ورځې ټول هغه څه چې انسان ورباندې دا فخر کوي چې:

برخيــز كــه ادم راهنگــام نمــود امــد
ايــن مشــت غبــاری را انجـم بسـجود امــد

د مدنيت، ګډون او ښاروالي په برکت سره دی.

د نن ورځې ټول علوم، فنون، حکمت، فلسفه محير العقول ايجادونه او اختراعات، لوی جمعيتونه او تشکيلات، حسن او شايستګي، ادبيات او مستظرفه صنايع دا واړه د دغه چينې نه راوتلی دی چې (مدنيت) يې بولي، نو د مدنيت کلمه د انسانيت ټول محتويات په غېږ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیسي او دا معلومه ده چې سړی ړومبی انسان کېږي او وروسته متمدن کېدی شي.

پخوا که هر څه وو هغه به وو، لېکن نن ورځ د مدنیت دا معنی نه ده چې سړی دې ضرور په تنګو، تېرو کوټو او متعفنو کوڅو کې اوسي، د فطرت د ټولو مظاهرو د تماشې نه دې بې نصیبه وي، اشیاو ته دې ګوري، که څه هم یې ونه ویني، خبرې دې اوري، که څه هم فکر پرې ونه کړي، بلکې د مدنیت معنی دا ده، لکه څه رنګ چې په ښار کې د کتلو، لیدلو، اورېدلو او غوږ باسلو ذریعې ډېرې وي، سړی کولی شي چې په لږه موده کې ډېرې تجربې وکړي او ډېر څه زده کړي، عالم، صنعت کار، کتاب، اخبار او نور د زده کړې اسباب مهیا وي، هر رقم شی او هر رقم خلک موجود وي، دا نه کېږي چې یو معمولي شي ته د سړي لوی کار بند پاتې شي او په دې واسطه سره هر استعداد او فطرت چې سړی یې لري ښکاره کولی یې شي! دغه رنګ که یو سړی په کلو کې اوسېږي او هغه ته دغه ټول وسایل ورسېږي او په لاس ورشي، نو دا سړی مدني دی او دغه کلی، کلی نه دی، بلکې ښار دی.

نن ورځ د مدنیت د تعمیم او انتشار لپاره ښه ښه اسبابونه او ډېر ډېر ذرایع پیدا شوي:

سرکونه، موټرونه، ګاډي، رېلونه، ټلېفونونه، تلګرافونه راډیو ګانې، ډاګخانې، برق، اخبارونه، مجلې، کتابخانې، ښارونه، هوټلونه،مسجدونه، شفاخانې، مکتبونه، دارالعلومونه، انجمنونه، بانکونه، شرکتونه، صنعت ګاهونه، مېلې، سینماګانې، تفریح ګاهونه او داسې نور...

دا ټول د مدنیت لوازم او د انسان د استعداد د بروز او عقلي انکشاف لپاره ممد او معاون شیان دي. د دغه ذرایعو په واسطه د خلکو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ کې د ناستې ولاړې او د افکارو د تبادلې موقعه پیدا کېږي، سوء تفاهم او تباعد په میل او اشنایي بدلېږي، خلکو ته د تجربو، زده کړې او معلوماتو حاصلولو زمینه تیارېږي او په اخره کې په ټولو اذهانو کې یوه نظریه او په ټولو طبایعو کې یو کولتور محکمېږي.

جګړې، جنګونه په اتفاق او مشوره تبدیلېږي او د توحید ملي نقطه لاس ته راځي.

د ټولو حکومتونو اوله وظیفه دا ده چې په مملکت کې مدنیت عام او ملت مدني کاندي، خکه چې تهذیب او مدنیت د ټولو خوبیو سر دی او شاړوالی او یاغیتوب د ټولو معایبو بېخ دی!!!

دلته نورې ډېر خبرې د مدنیت په اقسامو او وېش (لکه مادي او روحاني) او د ده په انتقالاتو او تحولاتو او ځینې معایبو کې شته چې د بحث د اوږدېدلو له وېرې یې نه شو لیکلی.

زموږ ګران وطن هم پخوا ډېر مدنیتونه لیدلي دي: بلخ، بامیان، هډه، ګندارا، بُست، هرات، غور، غزني په منځنیو پېړیو کې د ایشیا د منځ تجارتي، صنعتي او علمي مرکزونه وو، مدنیت زموږ د پلرونو پاتې میراث دی.)) (۲۳: ۴۴۹-۴۵۰)

په تېره لیکنه کې استاد خادم د ښار، مدنیت او تهذیب پر تعریف او څرنګوالي بحث کړی و، د هغه ګټې یې مشخصې کړې وې، خو خادم صیب خپلو ښارونو ته هم فکر وړی دی، دکابل ښار پر وضعیت اندېښنه څرګندوي او وایي چې دا د ډېر افسوس ځای دی چې د کابل ښار په بېلابېلو برخو کې (خشت مالي) کېږي. دې کار د کابل ښار ښکلا ته ډېر زیان اړولی دی. دی په دې اړه یوه لیکنه لري، د لیکنې نوم دی (د ښار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په احاطه کې خشت مالي). دی په دې لیکنه کې د کابل ښار عیني واقعیتونو ته اشاره کوي؛ هغه ځایونه په گوته کوي چې خښتې په کې وهل کېږي، ځمکې یې ژورې کړي او ښار یې سخت بدرنگه کړی دی. دی د مثال په توگه دکابل دهمزنگ سیمه او ځینې نورې سیمې یادوي، چې خشت مالانو سختې بدرنگه کړي دي. دی نه یوازې دکابل ښار پر حال افسوس ښکاره کوي او وایي چې د هېواد په ځینو نورو ښارونو کې هم داحال دی، خادم صیب هغه مینه چې له ښار اوښار پالنې سره لري، دخښتو دجوړولو، پخولو او د ښار د صفایۍ لپاره موثر وړاندیزونه لري چې په دې لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. ښه به وي چې دا لیکنه د ښار او ښار پالنې په باب د خادم د یوه نظر په توگه تر پایه ولولو:

((خښتې د هر ښار ضرورت دی. ښارونه خښتو ته اړتیا لري، خو دلته کومه خبره چې ډېره مهمه او د یاد وړ ده، هغه دا ده چې باید خښتې چېرته او څنگه واچول شي؟ ایا په هر ځای کې چې د هر چا خوښه شوه خښتې به اچوي، داش به دروي او خپل کار به کوي؟ او که نه ځینې ځایونه د خښتو اچولو د پاره مساعد نه وي او خښتې اچول د ښار په ضرر تمامېږي؟

په کوم ځای کې چې خښتې اچول کېږي، نو ایا دا هم اصول او اسلوب باید ولري او که نه، یوه ځمکه چې د خښت مالانو لاس ته ورغله، نو چې څومره یې گنده کولای او خرابولای شي، نو اختیار لري؟

زمونږ د پایتخت کابل په حال افسوس په کار دی، علاوه له نورو ډېرو خبرو څخه چې د سړي ورباندې افسوس راځي، د بېځایه او هر ځای خښتو اچولو څخه کابل ته سخت تاوان رسېدلی او متوجه دی، یوازې د کابل ښار نه دی څومره ښارونه چې ما لیدلي دي، لکه جلال اباد، کندهار، پروان، هرات او داسې نور دا ټول خشت مالانو بد وضعه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. د ښارونو په نږدې احاطه او هغسې ځايونو کې چې د ښار د نقشې لاندې وي، بايد قطعاً خښتې وانه چول شي او که څوک خښتې اچوي چې خاوره يې زياته وي او کمول غواړي او بيا هم چې خښتې اچول کېږي، بايد د مهندس د اجازې او نګرانۍ لاندې وي چې ځمکه هغومره ژوره او کنده نشي چې د سبا له استفادې ووځي.

مثلاً په سياه سنګ (توره تيږه) کې چې اوس د ښار نقشه روانه ده تطبيقېږي، خشت مالانو دومره لويې لويې کندې ايستلي دي چې که ښاروالي وغواړي چې ډکې يې کړي، نو څنګه به يې ډکوي؟ او که نه يې ډکوي نو د ښار په منځ کې به کندې جوړې وي چې مردارې اوبه، غلاظتونه او ناولتياوې به په کې پرتې وي او بدبويي به يې پورته کېږي. که په اوله کې دا فکر شوی وای چې دلته خشت مالي نه وای پرېښودل شوې، يا چا دا مراقبت کړی وای چې جګه ځمکه دومره ټيټه کړی شوې وای چې د نورې سره برابره شوې وای او بېځايه کندې نه وای پرېښودل شوې، نو اوس به د ښار په نقشه کې ګاټه او خرڅ نه پېښېدای.

همدغه شان بېځايه او بې ترتيبه خشت مالي د کابل د ښار په هره خوا کې روانه ده، اجرا کېږي، مګر هېڅوک د دې بد کار مخه نه نيسي. خشت مالي بايد په داسې ځای کې وشي چې يا کومه غونډۍ وي، هوارول غواړي، لکه د بلخه تپه يا جګه ځمکه وي ټيټول غواړي، لکه د پوستين د وزانو شا ته ځمکې، خو په هېڅ صورت بايد د ښار په احاطه کې داسې کندې او چقورې ګان جوړ نه شي چې ډکول يې مشکل وي او د غلاظتونو مرکزونه شي.

پخوا چې هر څه شوي دي، هغه خو شوي دي، لېکن اوس که دې کار ته پام نه کېږي، زموږ ټول ښارونه به بد وضعه او بد قواره شي. بله خبره دا ده چې د خښتو مراقبت دې هم وشي، کومې خښتې چې پخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي او نيم پخته وي، بايد ښاروالي يې مخه ونيسي او په تعميرونو کې دې يې لگول بند کړی شي، چې څو ښې او پخې خښتې رواج شي. پخې خښتې داسې وي لکه د پېښور د ښار، که څوک ورشي وگوري ورمعلومه به شي چې پخې خښتې څنگه وي؟ په دې باب بايد مؤظف اشخاص توجه وکړي.)) (۲۴: ۱۱۸۹)

خادم صيب دا ليکنه له نن څخه نږدې شپږ لسيزې وړاندې کړې ده، خو د افسوس ځای دا دی چې نن هم د هېواد ښارونه له هغې جملې کابل هغه ايډيال حالت ته نه دی رسېدلی چې د خادم صيب او د دې وطن د نورو خادمانو هيله وه. کابل يو وخت تنظيمي جگړو پسې خراب کړ، هر ځای کې کنډو کپرې جوړې شوې او د ښار اکثره واټونه د خاورو ډېريو ونيو. د (۱۳۷۲ل) کال په بهير کې چې د کابل ميوند واټ له خاورو سره برابر شوی و، د همدې خاورو له ډېرو څخه خلکو د خښتو جوړولو لپاره کار اخيسته او د ميوند واټ په عمومي سړک يې ايښودلې، تر (۱۳۸۱ل) کال وروسته د کابل ښار پر بيا جوړونې پيل وشو، ښار کې ډېره ابادي وشوه، خو بې پلانه ابادي هم تر حده زياته ترسره شوه. ښار بې نقشې وده وکړه. اوس کابل ښار د هوا د خرابوالي له خطر سره مخ دی، اوونۍ کې يوه ورځ رخصتي د هوا د ککړتيا له امله زياته شوه، اوس کابل د نړۍ په هغو لسو ښارونو کې راځي چې ډېره چټله هوا لري.

استاد خادم صيب بيا په کابل ښار کې د خښتو وهلو تر اندېښنې پورته د عصري ښارونو او ارزانه کورونو ايډيال حالت فکر هم کوي، ښکلي او ايډيال ښارونه تعريفوي او د ارزانه او صحي کورونو ضرورت تشريح کوي. (عصري ښارونه او ارزانه کورونه) په نوم ليکنه کوي، په لومړۍ برخه کې خپل ايډيال ښارونه تشريح کوي او بيا هغې پروژې ته گوته نيسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د وخت حکومت په کابل ښار کې د عصري او صحي کورونو لپاره په نظر کې نیولې ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((ښار د کورونو داسې مجموعې ته وایي چې د خلکو اکثر حوایج په کې پوره کېږي، کلی هم د کورونو مجموعه وي، خو هلته زیات حوایج نه پوره کېږي او خلک د خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره ښارونو ته ځي، خو د نن ورځې په ښارونو کې یو څو شرطونه نور هم زیات شوي دي، نو سړی باید د ښار تعریف داسې وکړي: ښار د کورونو هغې مجموعې ته وایي چې په مشترکو اجتماعي سیستمونو یو پر بل تړل شوی وي، مثلاً د دوی تر منځ د اوبو د رسولو سیستم، د تسخین او تبرید سیستم، د تنویر سیستم، د تنظیفاتو سیستم، د سپورت د میدانونو سیستم، د عمومي باغونو او تفریح ګانو سیستم، د دوکانونو منډیي ګانو او صنایعو انتظام، د خوراکي موادو، شفاخانو، مکتبونو، مساجدو او داسې نورو انتظامونه یې یو تر بله شریک وي، نو بس دا ښار دی.

او که کورونه په داسې ترتیب وي چې هر کور ځانته احاطه ولري. ځانته باغچه ولري ځانته کوهي یا نل ولري، د سړو او تودو اوبو په خپله ذمه وار وي. اوبه په صحي توګه برابرول د ده خپل کار وي. کوچنیان او ځوانان یې که په خپل کور او صحرا کې لوبې ونه کړي، بل ځای نه لري. یو کور وي او ښه بده یې په خپله ذمه وي. که په خپله غوا ونه ساتي د شودو درک نه وي. که وي هغه د صحت لپاره برابرې نه وي. که کور او کور شاوخوا په خپله پاکه او ستره نه کړي، کوم انتظام نه وي چې غم یې وخوري، نو بس داسې کورونه که څه هم زرګونه سره خوا په خوا پراته وي، دغه ښار نه دی او نه پرې د عصري ښار اطلاق کېدی شي، لکه زموږ د نوي ښار کورونه، کارتې او داسې نور دا دیهات دي. له یو څه مودې څخه دولت ته دا فکر پیدا شوی دی چې په منظم او عصري ډول ښاري

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونټونه جوړ کړي. دغسې یونټونه لږ ځای نیسي. کورونه یې کمصرفه اقتصادي، مجتمع او د ټولو عصري ضروریاتو له لحاظه مکمل وي. لومړنۍ نقشه واچول شوه او دغه دی دوه درې ورځې مخکې په دغه احاطه کې یو سلو څلوېښت کسانو ته د کورونو ځمکې وسپارل شوې. وایي چې دولت پس له فکر او تدبر څخه د کم مصرفه عصري کورونو یو زرو سل لمبرونه د سیاسنګ په سیمه کې وټاکل او څه برخه یې خلکو ته ورکړې شوه او نور هم مستحقینو ته ورکول کېږي. د کورونو نقشه داسې جوړه شوې ده چې ټولو کورونو ته د څښلو اوبه ورسول شي او هر کور باید پوره لمر او رڼا ولري.

دولت دا خبره فیصله کړې ده چې د خلکو سره د کورونو په جوړولو کې مرسته او کومک وکړي. په همدغه لحاظ په نظر کې دي چې په دغه ځای کې د نجارۍ یوه فابریکه ودرول شي چې د ودانیو سامانونه خلکو ته تهیه کړي. همدارنګه دغلته یوه تعمیراتي کمپنۍ هم موظفه شوېده چې خلکو ته لارښوونه وکړي. وایي چې دغه سیمه سینما، د کوچنیانو پارکونه، غذایي مارکېټونه، ښوونځی، جوماتونه او داسې نور لري. د کور یوه لمبر قیمت چې (۱۳۴) مربع متره کېږي (۷۱۵۰افغانۍ) ټاکل شوی دی. موږ داسې فکر کوو چې دغه سیسټم د عصري کورونو او عصري ښارونو لپاره خورا ښه سیسټم دی. باید تعمیم شي او په دغه شان د بې کورۍ او غیر صحي کورونو خاتمه وشي.)) (۲۴: ۱۲۲۲)

استاد خادم پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د تمدن، کلتور او ښاروالۍ ګټې تشریح کړي او د (تهذیب) په نامه یوه څلوریزه کې خپل زوی ته نصیحت کوي: د تمدن لمن ونیسه چې همدا د سرېتوب لاره ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تهـــذیب کولتـــور او تمـــدن بویـــه
ســـړی، ســـړی شـــي لـــه خپلـــه خویـــه
همـــدا هڅـــوب دی، پـــه پښـــتو ژبـــه
چـــې پـــرې یـــې نـــږدې ښـــاغلیه زویـــه.

په یوه بله څلوریزه کې تمدن ته هم اشاره کوي، یوازې فزیکي ابادي تمدن نه ګڼي تمدن لږ نور هم تشریح کوي سپېڅلی روح او پاک کارونه، د فزیکي تمدن ترڅنګ د معنوي تمدن ارکان ګڼي، اوسنیو پوهانو هم تمدن او کلتور د انسان د مادي او معنوي پانګې مجموعه ګڼلې، خادم صیب هم د (تمدن) په نامه څلوریزه کې دې موضوع ته نغوته کړې ده:

تمـــدن کلـــه د ښـــار کـــوڅې دي
ســـاز او ســـامان او مـــال او پیســـې دي
ښـــاغلی روح او ســـپېڅلې چـــارې
پـــه دې دوه توکـــه د ژونـــد نقشـــې دي.

پر پورتنیو لیکنو سربېره چې موږ پر لنډه لنډه تبصره وکړه، خادم صیب نورې دا ډول لیکنې هم لري چې د ځینو نومونه مو د دې لیکنې په پیل کې یاد کړل، خو د هغوی تر څنګ د تمدن، ښارپالنې او کلتور پالنې په باب د خادم صیب نورې لیکنې هم شته چې پر ټولو بحث ددې لیکنې له زغمه پورته کېږي. په وروستۍ جمله کې ویلای شو چې خادم په پښتنو لیکوالو کې داسې یو لیکوال و چې ښار، تمدن او ترقۍ سره یې زیاته مینه وه او په لیکنو کې یې د دې مینې ځلا له ورایه ښکاره کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي افکارو روزنه

استاد خادم له کوچنیتوبه یو متجسس انسان و، ده د طبیعت په هره برخه کې پلټنه کوله، د انسان په لاس جوړ شویو شیانو، لکه موټر، اورګاړی، توپک او نورو ته به هم ډېر ځیر و، په کور، کلي کې به له لویانو او مدرسه کې به یې له استاد څخه ډول ډول پوښتنې کولې، ان له پوښتنو څخه به یې هم خلک په تنګ وو. د بېلابېلو مسایلو په باب پوښتنې او د طبیعت پر رازونو باندې د ځان پوهول د فلسفې یوه برخه ده. خادم صیب کې دا فلسفي ماده په طبیعي ډول پرته وه. څومره چې دی فکري بلوغ ته رسېده، دې مادې خپل ځان ښوده. کله چې استاد خادم د لیکوالۍ لومړي ګامونه پورته کړل او د مطالعې ساحه یې پراخه شوه، نو د (رابندرانات ټاګور او علامه اقبال) اثار یې ولوستل له هغو څخه سخت متاثره شوه، د اقبال انساني او اسلامي فلسفې پرې سخت تاثیر وکړ. د وخت په تېرېدو سره استاد خادم ګڼ شمېر فلسفي افکار راخپل کړل او خپله طبیعي فلسفي تومنه یې هم ورسره ملګرې کړه. په نتیجه کې یې ګڼ شمېر لیکنې وکړې او همدارنګه د (نبوغ او عبقریت) په نامه یې یو مستقل فلسفي اثر هم ولیکه. پر دې اثر زموږ د هېواد نامتو لیکوالو خپل نظریات لیکلي او دا یې په پښتو کې په ټولیز ډول یو غوره فلسفي اثر بللی دی. د دې فلسفي اثر یوه ځانګړنه په دې کې ده چې تر ډېره حده په خپله د استاد خادم د افکارو زېږنده ده. ښاغلو (محمد قدیر تره کي، غلام جېلاني جلالي، دوکتور حفیظ الله ناصري او سید بهاو الدین مجروح) پر دې اثر سریزې او یادښتونه لیکلي دي. په دې اثر کې (ایا له نبوغه انکار کېدی شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، د اجتماع

(c) ketabton.com: The Digital Library

عصر او نبوغ، یوه لویه اشتباه، فلسفه او ساینس، ایا چنګېز خان نابغه و، د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نبوغ نسبي، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستنه، یو نابغه هلک، ملاحظات، د شلمې پېړۍ نابغه او د نبوغ مخالفت) بېلابېلې لیکنې خوندي شوي دي. په (نوې ژوندون، خیالي دنیا او نوې رڼا) کې هم په ځینو برخو کې فلسفي ماده لیدل کېږي. پر (نبوغ او عبقریت) سربېره استاد خادم ګڼ شمېر داسې لیکنې او ځینې ژباړې هم کړي چې هغه هم فلسفي افکار یا فلسفي رنګ لري. چې دلته یې د سرلیکونو یادونه کوو: (د ژوندانه درې لارې، د ستورو دنیا، طلسمي ښار، د ژوندانه مقصد، د ارتقا حس، حیات او مهات، د نویو انکشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت، د نبوغ اساسي لارې، اتفاق او اختلاف، دیانت او روحانیت، انسانیت او حیوانیت، انسان او فاضل ملکات، ژوند څه شی دی؟، سعادت په څه کې دی ، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) او ځینې نورې لیکنې چې ځینې دا ډول لیکنې یې په ځانګړو اثارو او ځینې نورې یې په جلا جلا ډول خپرې کړې دي.

نظم کې یې(د عروج رمز، انسان او کاینات) او ځینې نور نظمونه فلسفي مفاهیم لري.

د نبوغ او فلسفې په برخه کې د خادم راټول او منسجم اثر همغه د (نبوغ او عبقریت) اثر دی چې همدا فلسفي افکار په کې راټول شوي. په دې کتاب کې لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، بېلابېل فلسفي موضوعات شنل شوي او ارزول شوي دي، لوستونکو ته یوه نتیجه هم په لاس ورکوي. د دې اثر په یوه برخه کې استاد خادم (فلسفه او ساینس) یو بل سره پرتله کړي، ځانګړنې یې په ګوته کړي او په دې برخه کې یې د بېلابېلو پوهانو نظریات وړاندې کړي دي. دی ساینس پر تجربې ولاړ یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم ګڼي، وايي ساينس نظر له فلسفې نه يو شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري، يا په بل عبارت يو جسم دی چې روح نه لري او فلسفه بيا زيار باسي چې د پوهې حقيقت او د پېژندنې وړ شيانو قيمت تعين کړي. ساينس وايي، کوم شيان حقايق دي، لېکن فلسفه وايي، حقيقت څه شی دی؟ په دې ليکنه کې استاد د ساينس او فلسفې تر منځ رابطه او توپيرونه مطالعه کوي. هغه وايي:

((دلته بايد د دې څېړنو مطالعه کوونکی په دقت او بې طرفۍ سره لاندې نظريات چې لويو پوهانو ته راجع دي، ولولي او په خپله يوه فيصله وکړي:

څرنګه چې د پستمولوجي پوهان وايي د علمي تحقيقاتو موضوع خپله طبيعت دی، علمي تحقيقات له هغو کتنو او تجربو څخه عبارت دي چې د طبيعت پر تحولاتو باندې وشي او دا تحولات د قوانينو په توګه تعبير او په مختلفو علمي جدولونو ووېشل شي. بشر غواړي چې پرله پسې د نوو شيانو په اختراع خپله پوهه لا زياته او ددې علمي معرفت د صحت درجه پورته کړي. دغه کتنې او تجربې د طبيعت جزئيات مونږ ته په روښانه ډول ښيي او ورځ په ورځ د حوادثو تر منځ ابهام لرې کوي. ځکه چې که څه هم (دا علمي قوانين عيني حقايق نه دي) او د انسان فکري ساختمان په کې دخل لري. اما بيا هم د حقيقت يو نسبي دقيق تصوير ګڼل کېږي. په کلي ډول سره د علمي نظرياتو مطلب دا نه دی چې پر جزيي مجهولاتو باندې ودرېږي، بلکې غير له دې چې جزيي مجهولات په نظر کې ونيسي، غواړي چې تر کلي عناوينو لاندې د طبيعت اهميت روښانه کړي او دا نظريات بايد له تجربي نتايجو سره تضاد ونه لري. که څه هم د فلسفې تاريخ د متضادو فلسفي نظرياتو مجموعه ده او يو واحد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریف موندل یې اسانه کار نه دی، خو دلته یو بل حقیقت ته هم ملتفت کېدل په کار دي چې په ساینس کې هم پخه او کلکه هماهنګي نه شته.

(مانکس بلانک د کوانتم د تیوري کاشف) وايي: ((په نني عصر کې داسې یوه علمي تیوري چې څوک ورسره مخالفت ونه کړي، ډېره نادره ده. دقیقو قواعدو خپل پخوانی حتمیت او قیمت له لاسه ورکړی دی. نني فزیک پوهانو د نوو علمي قواعدو د کشفولو له پاره تر ډېره حده پورې د فیلسوفانو شکل غوره کړی دی.

د ب، م د لسمې پېړۍ په سر کې نامتو انګلیس فیلسوف (بیکن) د فلسفې د تعریف او مقصد خوا ته د اشارې په باب کې وویل: ((موږ د خپلې پوهې په اندازه د عمل قدرت لرو، یعنې علم یې پر طبیعت باندې د قدرت په حیث وګڼلو او هدف یې د طبیعت تسخیر و. د بیکن د وینا خلاصه دا ده چې (علم قدرت دی.)

مارکس وايي: ((دا چې د یو افاقي واقعیت تصویر زموږ په مغزو کې انعکاس کوي د تیوري خبره نه ده، بلکې کاملاً عملي جنبه لري)). جان دیوي وايي: ((پوهنه باید د عمل له پاره یوه اله شي.)) دا د علم او ساینس په باب نظریات وو. راغلو فلسفي ته: ساینس غیر له فلسفي نه یوه شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري. یا په بل عبارت: یو جسم دی چې روح نه لري. اما فلسفه غیر له ساینسه دغسې یو وحدت دی چې اجزا یې معلوم نه دي او داسې یو روح دی چې جسم نه لري. ځکه چې د ساینس هر شق د طبیعت جلا جلا برخو سره په ازاد ډول تعلق لري. د عمل د ساحې وېشل په ساینس کې یوه میتودولوژیکه اړتیا ده. نو بناء پر دې په کار دي چې د ساینس بېلې بېلې او ځانته ځانګې په یوه واحده (ایډیا) سره یو کړي. فلسفه زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې وړ شیانو قیمت تعین کړي، نو په دغه لحاظ د فلسفې ډګر بې له دې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ساینس مینځه وي، هم ډېر وسعت مومي. ټول طبیعي علوم چې په خپلو تحقیقاتو کې ډول ډول نتیجې لاس ته راوړي. مگر د ساینس کومه داسې ځانگه نه شته چې خپله د حقیقت پر مفهوم وغږېږي، دا کار د فلسفې دی. ساینس وایي کوم شیان حقایق دي، لیکن فلسفه وایي حقیقت څه شی دی؟ ساینس کوښښ کوي چې پر طبیعي قوانینو پوه شي، مگر فلسفه څېړنه کوي چې څه رنگه یو متفکر شخص د قواعدو کشفولو ته رسېږي.

نن د هر وخت نه زیات د ساینس اخرني سوالونه فلسفې ته ځان اړ بولي. البرټ انشټاین لیکي: د ساینس پوهه عجیب شی دی، خو د لارښوونې قدرت یې ډېر لږ دی. دی وایي: ((فلسفه سربېره پر دې چې د ساینسي مفاهیمو تدقیق کوي. دا هم کولی شي چې د انساني ژوند مختلفې خواوې، لکه مستظرفه صنایع، ادبیات، اقتصادیات، اخلاقیات، قانون، مذهب، ټولنه، تصوف، ژبه او تاریخ وڅېړي.))

تر دې ما د یو علمي بحث څه برخه راواخیسته، له دې څخه معلومېږي، چې ساینس انسان له فکر او تدبر څخه نه دی مستغني کړی. ساینس انسان ته ذرایع او وسایل په لاس ورکوي، مگر ذرایع په یواځېتوب سره سعادت نه شي تامینولای. د تفکر خاوندان پوهېږي چې نن سبا انسان تجسس او کومې سمې لارې پیدا کولو له پاره چې امن، ډاډ او ارامش ته ورغلی وي، له پخوا نه ډېر اړ او محتاج دی. که څوک د یو ملت له پاره په بې الایشۍ سره د نجات لاره لټوي، دا هم د انسان له پاره خدمت دی. علاوتاً فن او ادب ساینس نه دی، خو حیات او ژوند ته زیاته گټه رسوي. وگورئ دنیا هنرمندانو ته څومره اړتیا حس کوي. څومره تقدیر یې کوي.

فن او ادب د زنده گۍ تصویر دی. شاعر او ادیب جمال او کمال لټوي او دا په خپله یو حقیقت دی او د حقیقت تصویر، مگر ښکلی ظریف

(c) ketabton.com: The Digital Library

او قشنګ. اوس پرې پوه شوئ چې نبوغ ته ترڅو پورې چې دنیا ودانه وي او انساني حیات وجود ولري اړتیا شته او خورا ډېرې ارتې زمینې ورته په مخ کې پرانیستې پرتې دي چې دی په کې ظهور، بروز او پېشرفت وکړي. بله دا چې د نبوغ له پاره ډګر د انسان زنده ګي ده. د نابغه له خورا بارزو او غټو نښو څخه تېز ذکاوت، لوی عقل، توده مینه، ډاینامیک او فعال طبیعت، ځان هېروونکی او د خلکو د الامو او مصایبو له پاره لار لټوونکی مزاج او د فطرت د اسرارو او حقایقو د انکشاف عشق دی، نو په دې حساب چې هر چېرته او په هر وخت کې او له هرې خوا انسان په عذاب وي، خدای پاک څوک پیدا کوي چې هغه څه داسې لارې راوباسي چې د خلکو مشکلات اسان شي او کرغېړن حالات په نوو خوشګوارو اوضاعو بدل شي.

په موجوده دنیا کې عبدالغفار خان، ګاندي، نهرو، ابو الکلام، اقبال، ټاګور، ماووتسي تونګ، چوین لای، خروشچف، سردار محمد داود، برنارډشو، جمال ناصر، ډاکټر سوکارنو، هوچیمن، شکری القوتلی او داسې نورو کوښښ کاوه او وې یې چې محروم ملتونه د ازادۍ نعمت حاصل کاندي، ناکام قومونه کامیاب شي او بدبخت انسانان د ښې ورځې مخ وګوري. له استعمار سره مجادله او د محرومو انسانانو د صلاح او بهبود له پاره د زورورانو سره پنجه ورکول د لویو خلکو کار دی. که دغسې جرأت او کارنامو ته چې چا کړی دی او څوک یې په لاره کې روان ښکاري نبوغ او د نبوغ آثار ونه وایو، نو څه نوم ورته اخیستی شو؟ حال دا چې دا کارونه، نه فن حسابېږي او نه ساینس چې ځینو خلکو ورپورې نبوغ منحصر او تړلی بللی دی. البته یوه فلسفه خو ده، مګر هغه فلسفه هم نه ده چې د ساینس په اطرافو او محصولاتو کې وي. اقبال، ټاګور، ګاندي، نهرو، جمال عبدالناصر، ډاکټر سوکارنو، د یوې نوې حیاتي لارې کشف

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دی. د چا نظريات ډېر لوړ او عالي دي او د چا په يوه اندازه مهم دي، نو معلومه شوه چې نبوغ يواځې په فن، ساينس او اختراعاتو پورې اړه نه لري، بلکې د نبوغ د ظهور او تکامل له پاره ډېر فلسفي ميدانونه او ډگرونه شته او وي به. ښه نو فلسفي څنگه افلاس وکړ؟ او د نبوغ دروازه څنگه علماً او عملاً وتړل شوه؟)) (۱۵: ۲۸-۳۳)

زموږ په ټولنه او په ټوله کې ختيزه ټولنه کې دا يوه خبره عامه ده چې عوام کله کله يوه (نابغه) ته (لېونی) وايي او کله کله بيا پر يوه لېوني د نابغه گومان کوي، د دې لپاره چې دا موضوع عوامو او خواصو ته ښه څرگنده شي، نو استاد خادم د دې دواړو اصطلاحاتو په باب يو تحليلي بحث کړی او د (مجنون او نبوغ تر منځ فرق) يې تشريح کړی دی. هغه وايي، که لږ دقت وشي، نو د نابغه او لېوني تر منځ توپير اسانه کېږي، دی وايي د نابغه کارونه اعتدايي او ارتقايي وي او په فکر او کردار کې يې همغږي او انتظام موجود وي، مغرض نه وي او د خلکو د طبعې مطابق حرکت نه کوي، د عقل له جادې منحرف شوی نه وي او په ځان غوښتنه کې غرق نه وي، خو د مجانينو په اعمالو کې دا انتظام نه ليدل کېږي، ژوروالی او لرليد نه لري او که يې لري هم نو له خپلو رزيلو ارزوگانو سره يې لري، دده سره د خلکو توده مينه موجوده نه وي. هغه په دې اړه خپله ليکنه کې وايي:

((مجنون او لېونی يوازې هغه ته نه وايي چې خپل کالي څيرې کوي او خلک په لوټو او گټو ولي. بلکې جنون د دماغ خرابي ده، د عقل عدم توازن دی. د سنجش او دوربينۍ فقدان دی. د انساني اخلاقو له مستوي نه چې هر څوک په هره خوا کې ولوېږي، د هغه عقل سليم نه گڼل کېږي، نو ځکه جنون په ډېرو قسمونو وېشل شوی دی. د مال او دولت لېونی، د عيش او استلذاذ لېونی، د اقتدار او جاه طلبۍ لېونی، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرور او خودخواهۍ لېونی، د اغراضو لېونی او داسې نور. البته د عشق او مينې لېونی، د علم د فضيلت او حق لېونی هم خلک وايي، خو رښتيا دا ده چې دا جنون ذوفنون دی او کاشکې چې په هر ملت کې د اعلی مينې او عالي محبت لېونيان ډېر پيدا شي، نو هر کله چې انسان د ډېرو متضادو غرايزو او خواهشونو په منځ کې راګير دی وسط پيدا کول يې خورا مشکل دی، نو په هره خوا چې ډېر ميلان وکړي د هماغه شي لېونی بلل کېږي.

البته د علم، فضيلت، عدالت، د نوعې، قوم او انسانيت د محبت په خوا کې زيات ميلان هم وشي، افراط نه بلل کېږي. بلکې حسن او خدمت يې بولي، نو هغه ټول فعاليتونه او برياليتوبونه چې د انساني سطحې د سمې سويې له معيار نه د ټيټ کوم خواهش په اثر کې حاصل شي، نبوغ نه شي ثابتولای، ډاروين ويلي دي: ((انسان چې په خپل ارتقايي سير کې د رحم او عاطفې کوم معيار ته رسېدلی دی، د ده مقام يې خورا جګ بيولی دی او په دغه څېز دی، د انسانيت د لقب ګټلو مستحق ګرځېدلی دی)). نو هغه ټول لوی کارونه چې بې د خدمت او نوع پرورۍ او د انسانيت له اعتلا او ارتقاء نه به غير د بل کوم هدف او مرام له پاره اجراء شي، هغه د نبوغ نښې نه دي، يعنې ټول تخريبي او شخصی کارونه چې سم عقل يې تثبيت ونه کړي، هغه د نبوغ له دايرې وتلي دي. البته نابغه هم له عامې سويې او مفکورې څخه وتلي کارونه او فکرونه کوي، ځکه نو خلک ورته حيرانېږي او کله ورته په غصه کېږي هم. دغه شی دی چې د نابغه او لېوني په منځ کې عادي خلکو ته اشتباه پېښېږي او همدغه خبره ده چې په ډېرو لويو کسانو باندې ځينو خلکو د لېونو ګومانونه کړي دي. مګر په لږ دقت سره نابغه او عبقري له دغه تهمته خلاصېږي. ځکه چې د ده کارونه اعتلايي او ارتقايي وي او د ده په فکر او کردار کې هماهنګي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

انتظام وي. دی هیڅکله خود غرض او دنی الطبع او د خلکو بدخواه نه وي. په مقابل کې د عقل له جادې منحرف شوي کسان په اغراضو او خودخواهۍ کې غرق وي.

دوی په دني خواهشاتو پسې پړی شکوي، دوی وایي یو څه او کوي بل څه. د مجانینو په اعمالو کې انتظام نه لیدل کېږي. عمق او دوربیني په کې نه وي، مینه او محبت نه لري. که لري یې فقط د ځان او د خپلو رذیلو ارزوګانو سره یې لري. په دوی کې د وګړو او جامعې توده مینه نه حس کېږي. که څه هم د عقلي نقص او عدم تدبر له کبله کله داسې اقدامات کوي چې هغه د هر چا د کولو نه وي او سړی ګومان کوي چې دا لطونی سړی دی، خو په هر صورت په نبوغ کې د عقل او انسانیت تکامل لیدل کېږي. هو! دا خبرې موږ د عام او لوی اجتماعي نابغه په حق کې کوو. ممکنه ده چې فني نابغه غیر له خپل فن څخه په نورو خواوو کې ډېر نقصانونه ولري.)) (۱۵: ۳۸-۴۰)

استاد خادم د (حیات او ممات) په نامه په یوه لیکنه کې یو ژور فلسفي مفهوم رانغاړي او د ژوند او مرګ دا دوه متضاد مفهومونه په ښه ډول تشریح کوي. دی وایي زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات اسرار امېز حقیقت نمونه ده. دی په دې لیکنه کې د ژوند فلسفه څېړي. فلسفه رښتیا هم د حقیقت پېژندنې په لټه کې ده، خو استاد وایي چې هر څومره پلټنه کوې، سړی پر دې حقیقت نه پوهېږي چې موږ له کومه راغلي یو او کومې خوا ته ځو. دی حیات او ممات دواړه یوه معما ګڼي چې څوک یې پر حل نه پوهېږي. لیکوال د وروستۍ نتیجې په توګه وایي ژوند او مرګ دواړه داسې معماوې دي چې تر پایه زموږ سر پرې نه خلاصېږي، خو څومره چې موږ ته ژوند مجال راکوي، باید له هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه ډېره ګټه پورته کړو، د انسانيت دنده اجرا کړو ا له ځانه کامل انسان جوړ کړو، هغه وايي:

((د بشر يو ميليارد او پينځه سوه ميليونه نفوس پر دې خاورينه کره ژوند کوي او هره ورځ يو بل ته ګوري او يو د بل په احوالو کې دقيق کېږي او لږ لږ يو د بل سره کومک کوي! څه موده لا تېره نه وي چې ټول د حيات د صحنې څخه د باندې وځي او خپل ځای راتلونکو خلکو ته پرېږدي!

د بشر د دې بې شماره افرادو او د دې مليونونو انسانانو څخه چې سپين، تور او ژېړ نژادونه لري او نن د بشر جامعه تشکيلوي تر بلې پېړۍ پورې يو زر هم په دې خاورينه ځمکه نه پاتې کېږي.

په هره لحظه کې په زرګونو اشخاص زموږ د هم جنسانو له ډلې څخه له دې نړۍ ځنې سترګې پټوي او د هغوی پر ځای په زرګونو نور اشخاص د وجود په ميدان کې پښه ږدي!

په همدې ګړۍ کې چې تاسو دا کرښې لولئ، څومره خلک د ژوند اخرينۍ سلګۍ وهي او ساه يې له قالبه وځي او څومره کوچنيان زېږي او لومړی وار په دې نړۍ کې د هوا تنفس کوي. د نوو زېږېدېدونکو کوچنيانو فريادونه او د محتضرينو او غمجنو زګېروي پرله پسې اسمان خوا ته متصاعد کېږي.

ړومبی ځل چې موږ له مرګه سره اشنا کېږو، په رنځ او اندوه اخته کېږو او په تحير او ابهاماتو کې ډوبېږو هغه کوچنی چې د تور تابوت په اړخ کې دريږي او په تعجب ورته ګوري او د خپلو خپلوانو څخه سوالونه کوي، نو که دی خپلو سوالونو ته جواب نه شي ويلای ډېر پوه او دانا سړي هم نه شي کولی چې هغه قانع کاندي او تسلي يې راولي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ سره د دې علومو او پیشرفتونو او لوړ فرهنګ تر اوسه پورې یوه کوچنۍ اطلاع د مرګ او حیات له اسرارو څخه نه لرو.

موږ نه پوهیږو چې له کومه ځایه راغلي یو او کوم ځای ته ځو؟ او زموږ د راتلو اصل علت او زموږ د افرینش راز څه و.

مذهبي عقیده او دیانت کولی شي چې افکار او عقل د شک او تردید له کوځې څخه خارج کاندي او د دغه بې ځوابه سوالونو په مقابل کې تر یو حده پورې ځواب ووایي. بشر تر اوسه پورې د خپل ټول قوت او علومو د نوو لیارو په واسطه د دې معما دحل کولو کوښښ کړی دی او بری یې نه دی موندلی.

زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات د اسرار امیز حقیقت نمونه ده. شکسپیر د خپل رسا فکر او قوي روح له لیارې څخه د ژوند په اسرارو کې یو خوږ او ژور بحث کړی دی: هغه وخت چې (مارګینت) ته وویل شول چې ستا ښځه مړه شوه، دی د خپل ژوند نه مایوس شو او خپل ټول کوششونه او مساعې یې خوشې او بېهوده وبلل او په ډېره ناکامۍ یې وویل: ((په دې ورځې پسې بله ورځ! او د هغې پسې هم نورې ورځې دي؛ تر هغه ورځې پورې چې دا محدود ژوندون خاتمه ومومي او زموږ د مقدورو ورځو حساب پای ته ورسیږي.))

دا دی د ژوند تعبیر د هغو اشخاصو په نظر چې له خپله حیاته څخه مایوس او ناراض دی. زما یو دوست چې ژوندون ته په همدې سترګه ګوري، په دې اواخرو کې یې یو مکتوب رالیږلی دی او د هغه په ضمن کې وایي:

((تاسې د ژوندانه او د هغه د روزانه وظیفې په باب ډېر څه لیکلي او پرله پسې خلکو ته نصیحت او هدایت کوئ چې د ژوندانه رم او رواج او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دود او دستور زده کړئ، ولې تر اوسه پورې مو یوه کلمه هم نه ده لیکلې چې اصلاً ژوند څه شی دی؟ خلک پوه کړئ چې د دوی وجودونه لکه هغه حشرات دي چې د مسافرو په شاوخوا څو ثانیې پرواز کوي او بیا ژر ورک کېږي. هغوی متوجه کړئ چې فقط یوه لحظه ژوند لرئ او وروسته د نېستۍ په دریاب کې الی الابد معدوم کېږئ ولې خلک خوشې او بېهوده په رنځ او زحمت اخته کوئ او د دوه ورځو ژوند لپاره دومره پند او نصیحت اوروئ. د دېنه وروسته باید چې د خپل لیک طرز ته تغییر ورکړئ او د نصیحت کولو پر ځای ځینې مقالې د ژوند د بې فایده والي او پوچ توب په خصوص کې ولیکئ.))

دا زما دوست چې د ده د مفصل لیک څخه مو په پورتنیو کرښو کې څو مختصرې جملې ذکر کړې، ډېر فهیم او هوښیار سړی دی. ولې د ده د زلمیتوب دوره پای ته رسېدلې ده.

او بې له دېنه چې په خپله متوجه شي د ده په عاقله او ادراکه قوه کې لږ اختلال راغلی دی، ځکه که د ده د وینا له قراره د فکر له تربیته څخه غفلت وکړو، موږ ته لکه د ورانو شوو شیدو حالت راپېښېږي او په نتیجه کې به خلک تنبل او مهمل تربیه شي او همدا سبب دی چې ټول هغه اشخاص چې ژوندون ته د بدبینۍ په سترګه ګوري احوال یې په دغه شان دی.

موږ ټول اعتراف کوو چې د حیات او ممات د معما له تفسیره عاجز یو او هېڅ راز اطلاع نه لرو چې موږ دې دنیا ته څنګه راغلي یو او څنګه ځو؟ لېکن په عین حال کې نور اطلاعات او مطالب زموږپه فکر کې راځي او لاس په کې لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ پوهېږو چې زموږ په وجود کې تمایلات او احساسات شته او په ودیعت کېښودل شوي دي چې دهغو په هدایت او رهنمایي مو ژوندون اداره کېږي.

پوهېږو چې ممکن دي چې په خپل وجود یو د بل استفادې او نورو موجوداتو ته د فایدې رسولو لپاره چې زموږ نه وروسته دې نړۍ ته راځي اماده کړو.

زموږ ژوند لنډ دی او حیات زموږ په نظر کې یوه معما او ممات بله معما ده. ډېر ښه موږ منو، ولې که ژوند یو مهم او نافع شی وي، نو لازمه ده چې انتفاع او فایده ورڅخه واخلو او که یوه لنډه او فراري شبحه وي، نو بیا هم د ده د څو دقیقې وجود څخه کامله استفاده وکړو. د حیات ظهور نه مخکې او وروسته هر څه چې وي، مګر دا مسلم او ناقابل انکار امر دی چې هر څه مو له لاسه پوره وي د هغه په باره کې استحضاریت حاصل کړو چې دهرې اشتباه او خطا څخه مصؤن پاته شو.

نور هم ځینې داسې مشکلات شته دي چې زموږ د هر یوه عقل د هغوی په ایضاح او حل کولو قادر نه دی. احمق سړی د لاینحلو او خوشې مسئلو په مقابل کې په ځمکه زنګنونه وهي او خپل عمر د هغو په شاوخوا کې صرف کوي او عاقبت هېڅ ځای ته نه رسېږي. لېکن یوه او هوښیار سړی هر کله چې په داسې مشکلاتو اخته شي او حل یې د خپل توانه څخه لرې ویني، د هغه څخه صرف نظر کوي او خپلو مفیدو کارونو پسې ګرځي چې انجام یې کړي. مثلاً یو لوی منصبدار د دښمن په خاوره کې په جګړو مصروف دی او د ده په لیاره کې یوه ټینګه مستحکمه کلا پر جګ ځای ولاړه ده چې نه یې دحملې او نه یې د محاصرې په اثر فتح کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو دغه سړی که تجربه کار او ازموده منصبدار وي، نو د دغه کلا نه صرف نظر کوي او هېڅکله خپل وخت د داسې کلا په نیولو خوشې او بېهوده نه صرفوي، بلکې وړاندې ځي او ښايي چې یوه ضعیفه او بې دفاع کلا پیدا او هغه تسخیر کاندي او په داسې نظریو او اقداماتو کې ممکن دي چې د دښمن پر ټوله خاوره یې لاس بر شي او ټول ځایونه یې فتح کړي او هېڅکله هغې ټینګې کلا ته اهمیت ورنه کاندي.

پوه او خردمند سړی هم دژوند په عرصه کې لکه هغه تجربه کار منصبدار دی چې هر کله ورښکاره شي چې یوه موضوع د هغه د حوصلې او ادراک څخه خارجه ده. د هغې د مقابلې څخه ډډه کوي او نورو مفیدو کارونو پسې ګرځي.که ته نه پوهېږې چې ژوند څه دی او مرګ څه دی بیا هم د سعې په اثر کولای شې چې ددې لاینحلې موضوع له پاره یو ځواب پیدا کړې اویوې ښې نتیجې ته ورسېږې.

او خپل ژوند د ځان او د نورو له پاره مفید او نافع وګرځوې. نو ته کولی شې چې د خپل ژوند په اخرو دقیقو کې په ډېره نام نېکۍ او ابرومندۍ سترګې پټې کړې، په اخرینه لحظه کې چې د رحلت خبرې کوې، نو هغه وخت ممکن دي د ځان سره ووايې:

((زه نه پوهېدم چې له کومه ځایه څخه راغلم او نه پوهېږم چې کوم ځای ته ځم، ولې د دې نړۍ اقامت په وخت کې چې هر څومره قوه ما درلوده کوښښ مې وکړ چې یو کامل انسان شم او د خپل انسانیت وظیفه انجام کړم.)) نو هغه وخت ځان ته سعادتمند سړی ویلی شې او ممکنه ده چې د دوی دوو لویو او لاینحلو معماوو له فکره چې مرګ او ژوند دی هم بې نیاز شې!)) (۲۴: ٦۹٥- ٦۹٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د ارتقا حس) کې هم د ژوندانه د طبیعي ودې او انساني غریزې راز تشریح کوي، دی ترقي د انساني نفس یوه اړتیا ګڼي او سعادت د ارتقا شعور، دا ارتقا که په هر څه کې وي، په مال، په صحت، په رتبه او بل هر څه کې او کله چې موږ پر ځای ودرېدو او نوره ارتقا نه کوو، نو دغه زموږ د شقاوت (بدمرغۍ) لومړۍ مرحله ده. استاد وایي، انسان فکر کوي، تر هغه دی مسعود دی چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي. استاد په دې لیکنه کې د انسان نفسي خواهشات او نورې ډول ډول غوښتنې تشریح کوي، خو د خبرو او محتوا اصلي محور د ارتقا پر حس راڅرخي. هغه وایي:

((د انسان د نفس له پاره مهم او خورا ضروري شی (ترقي) ده یعنې دا چې له یوه حاله بل ته د ښه نه خورا ښه ته او له جګ نه خوراجګ وخېږي، دی دغه شی غواړي که څه هم په دې کې ځان بایلي.

نو انسان یو شریف مخلوق دی چې باالطبع ترقي غوښتونکی او د لوړتیا طالب دی، په دې خبره باندې د ده تېرو زمانو تطورات واضح دلالت کوي، بلکې د انسان د عقل او جنون، احلامو او خواطرو ټولو څخه دا معلومېږي چې دی دایماً اعتلایي او ترقي غواړي، نو د تطور نظریه په حقیقت کې ((د نشو او ارتقایي)) نظریه ده. د انسان تېر تاریخ راښیي چې انسان په خپل تطور او حرکت کې ترقي کړې ده او له یوه حاله بل حال ته پورته شوی دی، نو دا چې د انسان پخوانی تاریخ ترې ډک دی، هېڅ امکان نه لري چې دا به د ده دنفس سره اخښلی شوی شی نه وي او د غریزې په حیث به په ده باندې په اینده کې حکومت و نه کړي، لکه د ده په پلرونو یې چې کړی دی. پخوانو خلکو ډېر ځله د سعادت او خوشبختۍ څخه بحث کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکن نن موږ نږدې ده چې په دې خبره اتفاق وکړو چې سعادت فقط د ارتقا شعور دی دغه ارتقا په صحت وي که په مال او که په رتبې او علم، نو تر څو چې موږ پورته ځو او (ارتقا) کوو، نو موږ ((مسعود)) یو او دا له دې کبله چې ((د ارتقا حس)) زموږ په طبیعت او ختته کې ایښودل شوی دی، نو کوم وخت چې موږ د احس کړو چې موږ په ځای ودرېدو او ((ارتقا) نه کوو، نو دغه زموږ د (شقاوت) او (بدبختۍ) ړومبۍ مرحله ده.

ممکنه ده چې دغه غریزه موږ له هغه حالت څخه په ښه صورت وپېژنو چې کوم وخت موږ له ځانه جدیت کم کړو او خوږو خواطرو ته ځان تسلیم کړو، لکه دا چې موږ اعتقاد وکړو چې موږ لوړو منازلو ته ختلي یو، امر و نهې زموږ په لاسونو کې ده او د حل او عقد خاوندان شوي یو، نو کوم وخت چې موږ دا تصورات کوو، نو هم موږ د سعادت احساس کوو او دا ځکه چې دغه خواطرات او تصورات د ارتقا هغه شهوت چې زموږ په نفسونو کې پروت دی مړ کوي، په دغه شان سره هر سړی د ارتقا په طلب کې دی، څوک یې په قیمار کې لټوي، هغه گومان کوي چې ډېرې روپۍ به وگټم او د خلکو بادار به شم. مامور کوشش کوي چې لوړې رتبې ته به وخېږم او معزز به شم، طالب العلم وایي چې علم زده کړم، نو دولت او جاه دواړه به راپسې منډې وهي، بیا په همدغو خواطرو کې وسعت او ارتقا پیدا کېږي.

ځینې کسان داسې دي چې لېونیان شي، نو گومان کوي چې بادشاه او بادشاهي د ده حق دی، نو د بادشاهانو په لهجه امر او نهې کوي، نو دی گویا په خپل جنون کې هم د ارتقا خوا ته ساعي دی او غواړي چې د خپل ذلیل حالت نه هغه حال ته تحول وکاندي چې ده یې مخکې تخیل کاوه تر څو چې د ده د ذهن یو مرض شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راشئ! هغه سړي وګورئ چې انتحار کوي، چې دی څنګه د ځان په قتل راضي کېږي؟ ځکه چې دی ګوري چې محیط د ده د ارتقا غوښتلو د رغبت سره توافق نه لري، نو که انسان طبعاً منحط او ټیټ وای ارتقا او صعود یې نه غوښتای، نو هېڅکله به په مرګ نه وای راضي شوای. هو کله انتحار کوونکی او مجنون خطا کېږي او د ارتقا معنی نه پېژني، لېکن اعتبار دغه غریزه لري، هر څه چې معنی ده هغه خو سړی له محیط څخه اخلي.

د ژوندانه زړه دغه ارتقا ده او زموږ د نفسونو په اعماقو کې دغه ارمان پروت دی، تر دې چې که موږ ښکلی شی خوښوو او شوق لرو چې وايې خلو، نو ګویا موږ په دغه ارتقايي حس سره کوښښ کوو چې دغه جمیل ذات پورې ځان وصل کړو، لېکن په دې کې هم کله کله سړی غلطېږي.

نو انسان طبعاً ((ارتقا)) غوښتونکی دی او صالتاً ترقي او خیر غواړي، تر هغه دی مسعود دی، تر څو چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي او همدغه مهم شی دی چې د ده هموم د جنون، بلکې کله دانتحار سبب کېږي، نو د علم النفس د تحقیقاتو له رویه ((هغه جامعه مسعوده ګڼل کېږي، چې د ارتقا لاره یې ببرته وي)).

(۲۴: ۶۸۸-۶۸۹)

(ژوند څه شی دی؟) لیکنه هم د ژوند مانا او مفهوم تشریح کوي:

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه کړه چې د ژوند او مرګ څېړنه د فلسفې یوه اساسي موضوع ده، فلسفه په حقیقت کې د ژوند د مانا پېژندنه ده، په دې پېژندنه کې له فرد (ځان) څخه نیولې بیا تر لوی او اصلي خالق پورې ټول مسیر شامل دی. (ژوند څه شی دی) لیکنه کې خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

صیب وایي که موږ هر څومره ژوند ته متوجه شو او د ژوندانه بېلابېل پړاوونه وپېژنو، نو موږ ته به ژوند اسان شي، هدفمن ژوند به ترسره کړو او زموږ د ژوند ونه به مېوه ونیسي. دی وایي چې د ازل باغوان د ژوندانه زړي بې هدفه او بې مرامه نه دي کرلي. دی غواړي چې د حیات بڼ دې تازه، د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندګۍ هنګامه دې توده وي. جمال او کمال د حیات غایه ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((که موږ ړومبی له حیات او ژوندانه صحیح معلومات ولرو او د حیات په معنی پوه شو او هدف یې وپېژنو، نو موږ به مقصود خوا ته سم روان اوسو او هغه کوږوالی او اعوجاج چې یا منزل اوږدوي او یا مطلوب ته د رسېدو مانع ګرځي کم به مخې ته راشي او په ژوندانه کې به زموږ د سیر او حرکت فعالیت کامیاب وي او زموږ د ژوندانه ونه به مېوه داره اوسي.

زموږ خلقت او افرینش عبث چټي او بې مقصده نه دی، د ازل باغوان د ژوندانه زړي او تخم بې ارادې نه دي کرلي او زموږ د حیات اراده یې بې له مرامه نه ده کړې، دی غواړي چې د حیات بڼ دې تازه او د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندګۍ هنګامه دې توده وي، جمال او کمال د حیات غایه ده، دنیا په همدغه طرف روانه ده او دغې خوا ته درومي.

د کایناتو د ډېرو حقایقو په شان د ژوندانه مسئله چې له خورا مهمو مسایلو څخه ده، تر اوسه غامضه او پټه پاته ده، د ژوندانه اسرار چا نه دي کشف کړي، لېکن بیا هم نه ویل کېږي چې موږ د همدغه مسایلو په باب چې زموږ د تعمق لاندې دی، معلومات نه لرو، یا زموږ دغه معلومات بې نتیجې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ ډېر شیونه پېژنو او د هغو له پېژندګلوۍ او معرفت څخه مو فایده اخیستې ده، لېکن زموږ اکثره علم د اشیاوو او د هغو د خواصو او ممیزانو له مخه دی.

کوم وخت چې موږ د ژوندانه او ژوندو له موضوع څخه بحث کوو، ګورو چې ټول ژوندي اجسام له مړو اجسامو څخه په خپلو دغو خواصو متمایز دي چې ژوندي اجسام حرکت لري، نمو کوي او غذا خوري، د نبات او حیوان حیات د ارادې په لحاظ یو تر بله جدا کېږي.

حیوان اراده لري او نبات یې نه لري، مګر د ژوندانه مبحث چې کوم وخت انسان ته رسېږي، نورې معناګانې پیدا کوي او مخصوصاً هغه علاقه مندي چې ادب او اجتماعیات یې له حیات سره لري، پرته له هغو شیانو څخه ده چې ساینس او طبیعي علوم ورڅخه بحث کوي.

که څه هم د حیات ارتقاء د انسان په درجه درېږي، خو ترې پورته هم د هغه د کمال ډېرې درجې موجودې دي. ادب په دې چې ژوند تنفس، تغذیه، اراده او حرکت دی، قناعت نه کوي، دا وایي حیات قوت او اقتدار دی.

زنده ګي زور او اختیار دی، د حیات په تعریف کې د ادب نصب‌العین له ساینس او طبیعیاتو څخه جدا دی، ځکه د ادب موضوع چې حیات دی، په دې لحاظ دی چې حیات د احساس د خاصې او د احتیاج د ممیزې له کبله چې لري یې، د خپل خواو شا سره په تماس کې دی او د کمال په طلب کې ادب ژوندون د تاثیر او اثر، فعل او انفعال او د خیر و شر، جمال او کمال د مدارجو له رویه مطالعه کوي، هغه جرثومه چې له یوې خلیې یا سیل څخه متشکله ده، هغه هم قوت او اقتدار لري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو زموږ د ژوندانه معرفت له دغه ځایه شروع کېږي او له نبات او حیوان څخه تېرېږي، انسان ته رسي.

دلته د هغو مدارجو په لحاظ چې قطعه کړي يې وي، د حیات خاصه چې قوت او اقتدار، یا په بل عبارت زور او اختیار دی، خو پوړیو ته ختلی اوسي، تر دې پورته هم هر څومره چې قوه او اقتدار زور او اختیار زیاتېږي او کاملېږي، حیات او زندګي هم هماغومره د ارتقاء او اعتلاء مدارج طی کوي، تر څو چې حیات د خپل کمال اعلی درجې ته ورسېږي چې هلته پرې زوال او ضعف تسلط نه شي کولای.

انسان د ضعف او قوت، اقتدار او بې اختیارۍ، احتیاج او استغنا، انحطاط او کمال د مدارجو په مينځ کې ولاړ دی، حیات د دغه پل او مرصاد او د دغه معبر او ممر څخه عبور کوي، کوم وخت چې د ارتقا مدارج او د تنزل لارې لنډې وي، دا خبره ده چې انسان له سجينه تر اعلی علیینه مکان او قرارګاه لري، دی کولی شي او اختیار لري چې په یو ناپایاوه دریاب او لایتناهي فضا کې د خپلې ارتقاء او تکامل لپاره هرې خوا ته چې وغواړي لامبو ووهي او والوځي، یا ټیټوالی او د نایت په ځان قبول کړي او د حیواناتو نه لاندې درجه ځان ته ومني.

د حیات دغه معنی له معاصرو ادباوو څخه یوه په یوه وجیزه کې ځای کړې ده چې ذکر يې بې مورده نه دی.

حیـــــات قـــــوه ده او اقتـــــدار دی
زنـــده ګـــي زور او واکـــي اختیـــار دی
چـــې دا دوه خیـــزه پـــه کـــې کامـــل دي
هغـــه واجـــب دی پرورد ګـــار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان يعنې دغه يو موټی خاورې چې له يوې خوا کمزوری او له بلې خوا قوي دی، يوه ډده يې ظلماني او بله يې نوراني ده، د سر د پاسه يې د عشق هما سيوری غورځولی او د پښو لاندې يې د عقل ساحر زرين فرش غوړولی.

د علم په وزر په هوا کې الوځي او د فلسفې په تعمق د دريابونو تلويني، دين دی تجرد او روحانيت يې مجرداتو ته راکاږي، ښي لاس يې (حسب خير) او کين يې (حسب نفس) کلک نيولی دی.

هغه چې رحمان غواړي دی دې ښاغلی وي او شيطان غواړي چې مشغول يې کاندي، هر څومره چې قوي او مقتدر وي، په هماغه اندازه له حيات او ژوندانه څخه مستفيد او فيضيابه دی.

د قوة مدارج او د اقتدار مراتب لا محدود دي، هغه زور او اقتدار چې انسان ته ورکړی شوی دی، په اندازه کې نه دی راغلی، هغه قوة او استعداد چې يوه فرد ته اعطا شوی دی، د هغې په ذريعه هم انسان له نورو مخلوقاتو لوړ دی، لېکن هغه وخت چې يو شخص خپل قوت له بل سره مجتمع کړي، هغه قوت يو په دوه کېږي او درې هغومره کېږي، کوم وخت چې درې کسه سره متحد شي او څلور هغومره کېږي، کوم وخت چې څلور کسه سره موافقت وکاندي او همدغه شان تر اخره پورې.

ددې اجتماع اتحاد او موافقت معنی دا ده: لکه څرنگه چې فرد په جماعت کې موثر دی، دی بايد اختياراً تاثر او انفعال هم ومني، لکه څرنگه چې دی غواړي، د ده خبره دې واورېدل شي، دی دې هم د نورو خبرې واوري او څنگه چې دی استفاده کوي مفيد دې هم واقع شي.

تر ټولو ړومبی نن چې افراد مجتمع کوي او جمعيت ازادوي، فعاليت او قوت ورکوي قانون او انتظام دی، قانون که د (حب خير) د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غریزې د تاثیر لاندې وضع او اجرا شي، نو د عمران او خوشحالۍ نتایج ورکوي، د دغه دوه شیونو فقدان یا سوء استعمال غم او خرابي راولي.

هغه غم چې عام او عالمگیر وي، هغه ضمیر چې د خیر او ایثار تخم په کې شین کېږي، د سم معارف په ذریعه ایجاد کېږي، هغه معارف چې عام وي او د ملت درد پرې دوا شي، د ثروت او اقتصاد له ځمکې زرغونېږي.

لېکن د شجاعت او بېغرضۍ په اوبو خړوبه کېږي، هو؛ که زنده گي قوت او اقتدار وي او هغه چې ښه قوي او مقتدر وي، ښه ژوندی حسابېږي، نو د قوت او اقتدار اسباب باید وپلټو، شخصي قوت او اقتدار ددې وخت یو مفکر په څلورو شیونو منحصر گڼلی دی او په لاندې طور یې په یوه وجیزه کې ځای کړی دی:

زور او قــــوت دی پــــه څلــــور څیــــزه
درتــــه یــــې وایــــم زمــــا غریــــزه
صــــحت دولــــت او علــــم و شــــهرت دی
ښــــه یــــې پــــه یــــاد کــــړه اهــــل تمیــــزه

یقیناً صحت، علم، دولت او شهرت شخص ته قوت او اقتدار ښښي، لېکن شخصي قوة او اقتدار کوم وخت چې له بل سره ضم نه شي او د خیر لپاره نه وي ضعیف او ناڅیزه گڼل کېږي.

هغه صحت چې کار ترې نه اخیستل کېږي، هغه علم چې د گمراهو رهنما نه شي، هغه دولت چې د خیر په کارو کې استعمال نه شي وجود او عدم یې مساوي وي او که ضرر رسوي، نو عدم یې اولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه عقل او معرفت چې خدای انسان ته ښیلی دی، د هغه په برکت انسان کولی شي، خپل صحت، علم، دولت او شهرت ته ترقي ورکړي.

نوي عصر د دې هر یو لپاره سپینه لاره جوړه کړې ده، که انسان د فطرت د قوانینو په تقاضا تګ کوي، نه کمزوري کېږي او که کمزوری او ضعیف وي، قوه یې اعاده کېږي.

مکاتب، جراید او کتابخانې د علم لپاره عمده وسیلې دي، کار او د جمع و خرڅ توازن انسان مالدار کوي، ښه نیت او ښه عمل انسان ښه شهرت ته رسوي او که څوک دا شیونه د نارواوو لارو څخه طلبوي، نو پوه دې شي چې کوږ بار تر مزله نه رسېږي، لکه چې مخکې مو وویل، شخص باید خپل ځان د صحت، علم، دولت او شهرت په واسطه قوي کاندي او بیا دې دغه قوت د نورو افرادو له قوت سره ضم کاندي او اجتماعي قوة د فطرت په ذخایرو او محازونو لاس ومومي او ښه لوی قوة ترې تشکیل شي او دا چې دغه قوت د بشر په خیر او صلاح کې صرفوي، انسان ته وجداني حظ او باطني استراحت ښيي، چې دا عین سعادت او نېکبختي ده، زندګي همدغه شی لټوي او بس.)) (۲۴: ۷۱۳)

پر پورتنیو څو لیکنو سربېره چې موږ یې په تفصیل سره متن راوړو، استاد په فلسفي برخه کې نورې لیکنې هم لري چې د دې بحث په پیل کې مو له هغو څخه د ځینو عنوانونه یاد کړل، نه غواړم دلته یې بیا تکرار کړم، دا هره یوه لیکنه د ژوندانه د فلسفې یو اړخ تشریح کوي. په نظم کې هم ځینې فلسفي مفاهیم افاده شوي دي. (د عروج رمز) له دې ډول نظمونو څخه دی. دی په دې نظم کې د ارتقا یا عروج رمز ته اشاره کوي، دی وایي دا لاره له خطره او ابهامه ډکه ده، څومره چې په کې وړاندې ځې، کارونه یې سختېږي او زیاتېږي، خو زما زړه غوښتل چې همدا لاره وڅېړم، دا راته د یو طلسمي ښار په بڼه ښکاره شوه، ما غوښتل چې له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار او بازاره څه واخلم، دلته تورتم و، خو ما د رڼا لپاره تلاش کاوه، خو هلته لرې یوه کارخونه وه چې واک او اختیار یې د بل چا په لاس کې و او هلته تیټ او پاس ځمکې او اسمانونه نه وو. (د عروج رمز) نظم په لومړۍ برخه کې همدا محتوا رانغاړي:

مبدلـــــه، لـــــه خطـــــرو شـــــوم
ورکـــــه شـــــوه راځنـــــې لاره
کـــه هـــر څـــو مـــې مخکـــې لا ډېـــر وو
کـــــار بـــــې حـــــده بـــــې شـــماره
زړه مـــــې ډېـــــر پـــــه تلوســـــه وو
مګـــــر نـــــه کېدلـــــه چـــــاره
مـــــا قلـــــم بـــــه کـــــړه راپورتـــــه
شـــوم بـــه ځیـــر پـــه څـــو څـــو واره
لاړ بـــــه شـــــوم طلســـــمي ښـــــار تـــــه
چـــــې څـــــه راوړم د بـــــازاره
کـــوځې بنـــدې پـــه هـــر خـــوا وې
پـــه تـــورتم بـــه شـــوم دوچـــاره
مـــــا زارۍ قلـــــم تـــــه وکـــــړې
ده قســـــم کـــــاوه لـــــه کـــــاره
ویـــــل کـــــه څـــــه لاره ده ســـــپینه
زه یـــــې نـــــه ویـــــنم بـــــاداره
وې منفـــــي هغـــــه رڼـــــا ده
چـــې راتلـــه مالـــه، لـــه ښـــاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــا تـــلاش محـــزن د بـــرق کـــړ
د خپـــل ځـــان د کـــار د پـــاره
ډ یـــره لـــري کارخانـــه وه
واک اختیـــار د بـــل پـــه لاس و
نـــه دا ځمکـــه دا اســـمان و
نـــه دا کـــوزوو نـــه دا پـــاس و.

د نظم په دویمه برخه کې د ژوند له مبهمو او کړلیچنو لارو څخه راوځي او په حیرانتیا سره شاوخوا ګوري، خپله اراده کاروي او شاوخوا د غرونو پر راختلي لمر یې سترګې لګي، د قدرت نندارہ کوي، بل څه ته وخت نه پیدا کوي، د غوړېدلي سپرلي تازه هوا ته ګوري، د قدرت پنځول شوې ښکلا ته ګوري، پر دښتې یې نظر لګي، چې باغوان په کې څه کرلي دي. رنګارنګ ګلونو ته یې پام کېږي، داسې ډول ډول ګلونه چې ده ته یې لا نوموونه هم نه ورځي. د ګلونو منځ کې یې سیسیو او زرکو ته پام کېږي چې ځغلي راځغلي او پر ښېلیو باندې خپل ښایسته پلونه ږدي. په همدې نندارہ کې کله یوه او کله بل بوټې ته کېني او د زرکو په شان په ملي نغمو پیل کوي، تر دې ځایه بحث ټول فلسفي رنګ لري، خو د وروستي بیت په وروستۍ مسره کې بیا خبره یو څه سیاسي رنګ خپلوي:

پـــه حیـــرت ســـره ولاړ شـــوم
غـــم مـــې وغورځـــاوه شـــاته
اراده پـــه مخکـــې درومـــم
ګـــورم وړانـــدې کلـــه خـــوا تـــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمـــــر جـــــګ شـــــوی دی د غرونـــــو
د اســـــمان ښـــــکلې فضـــــا تـــــه
د قـــــدرت پـــــه تماشـــــه یـــــم
وزګـــــار نـــــه یمـــــه بـــــل چـــــا تـــــه
غوړېـــــدلی پســـــرلی دی
تـــــازه ګـــــي ده ډېـــــره زیاتـــــه
قـــــدرت کـــــړې ګلکـــــاري ده
چـــــې خـــــو ګورمـــــه بیـــــدیا تـــــه
د فطـــــرت بـــــاغوان کرلـــــي
دي ګلونـــــه پـــــه خـــــو ذاتـــــه
ســـــپین و زېـــــړ بانجـــــاني ســـــره دي
نـــــوم یـــــې نـــــه راځـــــي و مـــــا تـــــه
غوړســـــکې غوړســـــکې د ګلانـــــو
تېـــــټ و پـــــاس کېـــــږي ســـــبا تـــــه
سیســـــۍ زرکـــــې پـــــه کـــــې ځغلـــــي
کلـــــه پورتـــــه شـــــي هـــــوا تـــــه
پـــــل پـــــه فـــــرش د شـــــینیلو ږدم
د ګلونـــــو خـــــوا وو شـــــاته
کلـــــه دي بـــــوټې تـــــه کېـــــنم
کلـــــه هغـــــې تـــــه روان شـــــم
پـــــه نشـــــاط لکـــــه د زرکـــــو
پـــــه ملـــــي نغمـــــه ګویـــــان شـــــم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نظم په درېیمه او وروستۍ برخه کې د غره له لمنې څخه د غره سر ته خېږي او د نړۍ ننداره کوي، دی وايي هلته ګوري چې په اسمان کې وريځې نه شته، بارانونه تازه اورېدلي، هوا صافه او پاکه ده، ټول ملکونه شنه ښکاري، له يوه لوړ ځایه د اوبو شرشرې دي، نو په همدې لوړ ځای کې دی کېناست، لاندې د ښارونو ننداره کوي. شورماشور او غالمغال نه و، يو خدايي او فطري حسن خپور و، نو ځکه له دې څخه غمونو کډه وکړه، پر دې وخت طبيعت ورته لاره ورکړه، خيالونو ته لاړ او هغه ټول مشکلات دلته حل شول چې په زور رامنځته شوي وو، نو دلته دی پوهېږي چې په زور کلي نه کېږي، خو يوازې په قلم هم کار نه کېږي او د خير او برکت په لار کې پر مزاج او خيال باندې جبر هم نه کېږي، همدغه نکته که څه هم ډېره ساده ده، خو له ډېرو رازونو او د ارتقا له ډېرو رمزونو ډکه ده.

د لمـــــن د غـــــره نـــــه خېـــــږم
چـــــې پـــــاس وکمـــــه ســـــيلونه
پـــه اســـمان کـــې خـــړه نـــه شـــته
تـــــازه شـــــوي بارانونـــــه
هـــوا صـــافه ده هـــر خواتـــه
راتـــه ښـــکاري شـــنه ملکونـــه
پورتـــه جـــګ پـــه يـــو مقـــام کـــې
شـــر شـــرې کـــړه اوازونـــه
هلتـــه کېناســـتم بـــې غمـــه
لانـــدې ګورمـــه ښـــارونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فطـــــــرت ســـــــره همـــــــرازوم
نـــــه غوغـــــا وه نـــــه شـــــورونه
د فطـــــــري حســـــــن اثـــــــرو
رانـــــــه لاړلـــــــه غمونـــــــه
طبيعـــــــت لار راتـــــــه راکـــــــړه
زړه تـــــه راغللـــــه خيالونـــــه
هغـــــه واړه دلتـــــه حـــــل شـــــوو
چـــــې يـــــې شـــــوي وو زورونـــــه
دلتـــــه پـــــوه شـــــوم چـــــې پـــــه زوره
پـــــه قلـــــم نـــــه شـــــي کارونـــــه
نـــــه د فـــــيض پـــــه لار کـــــې کېـــــږي
پـــــه مـــــزاج بانـــــدې جبرونـــــه
دې ســـــاده نکتـــــه کـــــې شـــــته دی
د عـــــــــروج واړه رمزونـــــــــه.
(۱۲: ۵۲۷ ۵۲۲)

(انسان او کاينات) بيا بل نظم دی چې په هغه کې هم فلسفي مفاهيم او پيغامونه انځور شوي دي، دا هم يو اوږد نظم دی چې درې برخې لري. په لومړۍ برخه کې دځمکې او اسمان پيدايښت يادوي چې څنگه پيدا شول او بيا انسان په کې څنگه پيدا شو؟ په دې برخه کې په سلگونو زره خبرې وشوې، خو بيا هم د انسان د پيدايښت راز څرگند نه شو. که څه هم د ځمکې د جاذبې قوت ښکاره شو، خو د خلقت سر لا تر اوسه عيان شوی نه دی. دی وايي تر اټوم پورې خو برق کشف شو، خو پر دې کشف د انسان سر خلاص نه شو، خو زه چې کله مېگنېټ ته گورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دهغه کشش مطالعه کوم، نو ورته حیرانېږم، دا منم چې زړی او دانه زرغونېږي، خو د دې زرغونېدا اصلي کیفیت لا هم له موږه پټ دی، پر دې هم پوهېږم چې له چرګې څخه هګۍ پیدا کېږي، نو له دې هګۍ څخه بیا ولې ژوندی ځان جوړ شي، نو دا سلسله څنګه شروع شوله. دې خبرې ته فکر وړی یم، که موږ څه ژوندي موجودات ګورو، نو بیا خو به مړه نه وي، که مړه وي، نو بیا ژوندي څنګه؟ نو ما ته د ازلي او ابدي خطاب مه کوه، ځکه چې زه دې مسلې ته حیران یم. دی بیا وایي، څوک چې د یو شي په میکانیکي جوړښت باور لري، زما یې پر ایمان شک راځي، نو دا میکانیکي عمل څنګه راپیدا شو؟ میکانیکي عمل یوه فلسفي نظریه ده، ځینې فلسفیان وایي چې په طبیعت کې هر شی د تغیر په حال کې دی، خو دا تغیر د یو قوت په ذریعه ترسره کېږي، له کومې قوې او فشار پرته ممکن نه دی، دا چې ټول کاینات د تغیر او دوران په حالت کې دي، د دې تر شا د لایزال ذات (خدای ج) لاس دی، نو دلته هم دې ټکې ته اشاره ده چې میکانیکي عمل خو په خپل سر نه رامنځته کېږي، نو هغه څوک دی چې یو ساکن شي ته تغیر ورکوي او په هغه کې بدلون راولي.

دی وایي کله چې د طبیعت رازونو ته متوجه کېږي، نو د دې راز په انډول ورته لوی لوی عالمان او فلاسفه هم د ماشومانو په څېر ښکاري. دی وایي دا دنیا روانه ده، خو تر کله؟ ځواب یې ګران دی، دا د طلسم داسې یوه کارخونه ده چې د انسان طلسم او عقل ورته کار نه کوي:

څنګــه راپیــدا ځمکــه اســمان شــو؟
بیــا پکــې پیــدا څنګــه انســان شــو؟
ســـل زره خبـــرې هـــر چـــا وکړلـــې
دا راز چـــې و پـــټ پـــه هغـــه شـــان شـــو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـر د جـاذبې خـو څـه ښـکاره شـولو
سـر هـم د خلقـت ګونـدې عيـان شـو ؟
بـرق خـو د اټومـه پـورې کشـف شـو
کشـف يـې سـر کلـه پـه انسـان شـو ؟
وينمـه ميګنيـټ ورتـه حيـران يمـه
دا کشـش لـه کومـه نمايـان شـو ؟
زړی وي، دانـه وي، بيـا زرغونـه شـي
اصـل کيـف لـه مـوږ ولـې پنهـان شـو ؟
چرګـې نـه هګـۍ، څنګـه پيـدا شـوله؟
بيـا پيـدا هګـۍ کـې څنګـه ځـان شـو ؟
دا سلسـله څنګـه او لـه کلـه ده؟
ډوب مـې ورتـه عقـل او ګومـان شـو
هـر څـه کـه ژوندی وي، يـو بـه مـړ نـه وي
او کـه وي، نـو مـړ، څنګـه حيـوان شـو ؟
مـا تـه ازلـی ابـدی مـه وايـه
ترهـه مـې پـه زړه راغلـه حيـران شـو
څـوک چـې ميکانيـک بانـدې ايمـان لـري
سسـت يـې راښـکاره دغـه ايمـان شـو
دا ميکـانيکي عمـل لـه کومـه شـو ؟
څنګـه تـرې پيـدا دغـه دوران شـو ؟
څـومره عالمـان فلاسـفه چـې دي
هـر يـو لکـه طفـل راعيـان شـو !

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دنیـــــا روانـــــــه ده، روانـــــــه ده
څنګـــه؟او تـــر کلـــه؟ بېخـــي ګـــران شـــو
لویـــــــه د طلســـــــم کارخانـــــــه ده دا
ګیـــر پـــه دې طلســـم کـــې انســـان شـــو.

د دې نظم په دویمه برخه کې بیا وایي: دا دنیا یوه تیاره کوټه ده، لیدل کېږي نه، خو دې پوښتنې ته ځواب هم موږ ته په کار دی. په دې تیارې کې سفر زما په برخه دی، داسې تیاره ده چې عقل هم ورته ټپرېږي، خو دې تیارې سره سره ما په کې یو څه ولیدل او هغه ژوند دی. دا چې اسان دی که سخت، خو ژوند په کې دی. ټوله لاره یې راته څرګنده نه ده، د یوه ناپایه بحر مثال لري. علم او عقل دواړه ورته حیران دي، خو له تېرو تجربو څخه دا نتیجه تر لاسه کولای شو چې پلټنه موږ ته یو څه راڅرګندوي:

دا تیـــاره کوټـــه خـــو د لیـــدو نـــه ده
بیـــا هـــم را پـــه ســـر دا امتحـــان شـــو
برخـــه پـــه تیـــاره کـــې دی ســـفر زمـــا
عقـــــل ټپرېـــــږي ســـــرګردان شـــــو
څـــه خـــو مـــې پـــه دې تیـــاره کـــې وموندل
ژونـــد پـــرې شـــو مشـــکل او کـــه اســـان شـــو
لاره پـــه یقـــین راتـــه ښـــکاره نـــه ده
ژونـــد لکـــه یـــو بحـــر بـــې پایـــان شـــو
علـــم او عقـــل دواړه دارې وایســـــتې
یـــو طـــرف کـــه ســـم شـــو بـــل مـــو وران شـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــو، لـــه تېـــرو ټولـــو تجربـــو ځنـــې
دومـــره ټکـــې مـــوږ تـــه نمايـــان شـــو.

د نظم په درېيمه برخه کې بيا د فطرت غوټو پر سپړلو بحث کوي او وايي که ځينې رازونه يې نه شو حلولای، خو ځينې يې د حل وړ دي. بيا وايي چې انسان د مصايبو په منځ کې گير دی، چاره يې نه شته يانې دا چې په غاړه کې يې د ژوند زنځير پروت دی.

دی دا خبره ردوي چې انسان له بديو جوړ دی، دا خبره سمه نه ده، دی ژوند د ښو او بدو کارونو يو بهير گڼي، په دې ډول د نظم په دې درېيمه برخه کې بېلابېل فلسفي مفاهيم يو پر بل پسې سپړي. د همدې برخې په پای کې پر ځان ټينگار کوي او وايي چې: که موږ دا فطرت اړولای نه شو نو تغير او تحول خو راوستلای شو. دا نظم تر دې برخې پورې ډېر زيات فلسفي رنگ لري، خو په څلورمه برخه کې فلسفي رنگ ورو ورو کمېږي او سياسي رنگ غالبېږي.

غـــوټې د فطـــرت د ســـپړو د لـــو دي
څـــه کـــه نـــه دي څـــه د حـــل کېـــدلو دي
خـــوار انســـان د غـــنم پـــه دام کـــې گيـــر دی
پـــوه دی، کـــه فقيـــر او کـــه اميـــر دی
هـــر خـــوا بلاگـــانې ورتـــه وازې خـــولې
ډېـــر پـــه غـــم لړلـــی يـــې تقـــدير دی
څـــومره مصـــايب ترينـــه چـــاپيره دي
دا کمبخـــت پـــه منځکـــې يـــې اســـير دی
څـــه وکـــړي اخـــر د ژونـــد چـــاره څـــه ده؟
ژونـــد د ده پـــه غـــاړه کـــې زنځيـــر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

غــــورزي، پـــــرزي، درومــــي، تلوســـه کـــوي
تـــــل لکـــــه آبشــــار د ځـــان پــــه ويـــــر دی
وګـــــــوره خنــــــدا بـــــــه لـــــــړه ووينـــــــې
چغــــــې دي، ســــــلګۍ دي او نفيــــــر دی
نــــه پــــوهېږم څلــــه پــــه رســــمي خنــــدا
تېـــــر لـــــه خپلـــــه ځانــــه او ضــــمير دی
هــــېڅ حــــق پــــه نــــاحق حاصــــلېدی نــــه شــــي
نــــه پــــوهېږم کــــوم پلــــو تــــه ځيــــر دی
څوک که څوک بدبخت کي نو خوشبخت به شي
دا ټکـــــي پـــــه زړه مـــــې لکـــــه تيــــر دی
څــــوک وايــــي انســــان جــــوړ لــــه بــــديو دی
بــــد د ده فطــــرت او هــــم خميــــر دی
څنګـــــه لـــــه نېکـــــۍ ځنـــــې انکـــــار کـــــوي
وينــــو ژونــــد د ښــــو بــــدو بهيــــر دی
ښــــه وينــــو چــــې ځنــــې خرابــــې کــــوي
مــــخ د چــــا د ځمکــــې پــــه تعميــــر دی
مــــونږ کــــه دا فطــــرت چــــورا ړوی نشــــو
ګونــــدې تحــــول هــــم څــــه کــــوی نــــه شــــو؟

په څلورمه يا وروستۍ برخه کې که څه هم په پيل کې بحث پر فلسفي موضوعاتو پيلېږي، خو وروسته وروسته سياسي رنګ هم اخلي. په پيل کې د انسان د خوشبختۍ راوزنه يادوي، د زور کارونه د انسان کار نه بولي او د انسان د نېکمرغۍ او خوشالۍ اصلي عامل د هغه روحي خوشالي ګڼي او همدارنګه ځينې نور فلسفي مسايل رااخلي، په پای کې بيا د قام او حکومت پر يووالي ټينګار کوي او وايي يو ملت هغه وخت خوشالېدلای شي چې خپل واک او خپل اختيار ولري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه سودا چې خامه د انسان ده
دغه ((خوشبختي تنها د ځان)) ده
چا ته خوشبختي چې څه ممکنه ده
دا یوازې نه ده د انسان ده
هر څه زوراور کولی شي مګر
دا لار د انسان که د حیوان ده؟
څوک چې ژوند یوازې خوردو خواب ګڼي
دغه نقیصه یې د ګومان ده
ژوند د خوشالۍ سره معنی لري
ښه خوښي د روح او د وجدان ده
روح که معذب وي، خوښي نشته دی
دا معنی واضحه نمایان ده
هو، بدایي ښه ده ضروري ده
نه، مګر هغه، چې د کوم ځان ده
خوښ وي هر انسان خپله ټولنه کې
دا څه پټه نه ده! ښه عیان ده
ښه جامعه څنګه جوړېدلی شي؟
دا کشاله مخکې د افغان ده
لویه معضله ده د خپرلو ده
هو، زمونږ د فکر او د توان ده
ښه شي جامعه چې حکومت ښه شي
پرېکړه دا د عصر او زمان ده
شان د حکومت او قام که یو نه وي
ورانه مسئله بوله، بل شان ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلــــه یـــو ملــــت خوشـــحالېدلی شــــي
واک کــه د خپــل ځـان خپلـه کـولی شــي.))
(۱۲: ۵۰۶-۵۰۷)

(د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) کې بیا د علامه اقبال لاهوري پر فلسفې هر اړخیزه رڼا اچوي. څرنګه چې خادم صیب په خپله د اقبال له فلسفې افکار څخه ډېره متاثر و، نو ده د اقبال پر فلسفې ډېر کار کړی دی او هغه یې له هره پلوه ارزولې ده. چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او همدارنګه یو شمېر نورې لیکنې چې موږ د دې بحث په پیل کې ورته اشاره وکړه، په اکثرو کې یې فلسفي مسایل څېړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې

استاد خادم یو حساس او د ژور فکر خاوند لیکوال او شاعر و، هغه نه یوازې د خپلې سیمې او چاپېریال د حوادثو پر وړاندې حساس و؛ د هغو په باب یې پر خپل وخت غبرګون څرګند کړی او هر غبرګون یې په نثر او نظم کې انځور شوی، بلکې د سیمې او نړیوالو مسایلو، شخصیتونو او حوادثو په باب هم بې تفاوته نه دی پاتې شوی. د سیمې او نړۍ له ځینو شخصیتونو سره یې خو روحي او رواني پیوند دومره ټینګ و چې د هغو شخصیتونو او یا پېښو په باب یې د زړه د درد انځور د هغه په لیکنو او نظمونو کې په ښه توګه څرګند شوی دی. د مصطفی کمال اتاتورک، مهاتما ګاندي، علامه اقبال، ماکسیم ګورکي او ځینو نورو په باب مو په مخکیني څپرکي کې د استاد خادم د تاثر یادونه وکړه چې اکثرو ته ده په خپلو ادبي پنځونو کې اشاره کړې وه، خو استاد د سیمې او نړۍ د حوادثو په باب هم داسې ګڼ شمېر ژورنالیستیکي، خبري او تحلیلي لیکنې لري چې هره یوه د سیمې او نړۍ د خپل وخت مهم حوادث بیانوي، دلته د دې ډول ځینو لیکنو نومونه اخلو او بیا به وروسته پرې لږه لنډه رڼا هم واچوو: د مهاتما ګاندي افکار، د ټاګور له افکارو، د هندوستان په شخصي شفاخانو کې د علاج عبرتناک داستان، د ماوځې تونګ د ژوند یوه صحنه، خودی در نظر اقبال ، د کمال اتاترک یو تقریر، د مهاتما ګاندي د لویۍ سببونه، د هندوستان د ملیت بنیاد، فتنه قادیانیزم، ملت پاکستان در اتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با مسلمین پاکستان ، ایا وضعیت مصر راجع به کانال سویز جدی تر شده

(c) ketabton.com: The Digital Library

است؟، د کراچۍ ډومنیون کابینه ماته شوه، د کراچۍ پروپاګندي لهجه، اختتام جنگ کوریا، مسله هندو چین، مصر و کانال سویز، د مصر وضعیت وخیم دی، مصر جهت تمامیت خواهی می کوشد، د کوریا جګړې درې کاله وروسته خاتمه ومونډله، د کوریا متارکه لاسلیک شوه، دوستی صمیمانه دولتین ترک و افغانستان ، پروپاګند ناحق پاکستان، په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک، علت کشیدگی اوضاع در مراکش، موانع جنگ سوم جهانی، بین المللي منشور دې باید ترمیم شي، مجلس نام نهاد موسسان پاکستان، د پاکستان د ډومینیون یو بل ظالمانه اقدام، د یهودو عسکري تعرض پر عربي کلیو تصدیق شو، د پاکستان د حکومت قادیانت پروري، د بریتانوي ګیانا زعیم ډاکټر جګن، د هندوستان د جمهوریت جشن، فرانسه و هند و چین، د پاکستان واکداران وارخطا دي، د پاکستان د ازادۍ ورځ، د ښاغلي خروسچف د زیږېدنې د (۷۰)م کال او په دغه مناسبت مراسم، په کابل کې د اقبال د یادګیرنې وینا ، د اقبال د شاعرۍ محرکات، د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا، د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري به نوره هم ټینګه شي ، د فرانسې ناجي او مجدد صدر ګوګول د اعلیحضرت کوربه، فرانسه به له افغانستان سره په بېلابېلو ساحو کې مرسته وکړي، معظم ټولواک د فرانسې کوښښونه د مخ په انکشاف روانو هېوادونو ترقۍ کې وستایل، د ملګرو ملتونو موسسه، د امریکا د ازادۍ ورځ، د عراق او فرانسې ملي ورځ، د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو دیارلسم تلین، د فرانسې ناجي د ډیموکراسۍ بله مرحله، د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال، امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت، د واشنګټن په سیمه کې د همایون اعلیحضرت د مسافرت خاتمه) او ځینې نورې لیکنې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظم کې: (ماکسیم گورکي، ماکیاولیزم، ماکیاولیست، د شیطان لار، د افغان گمراهي، د اقبال په مرگ، د مصطفی کمال مرثیه او ځینې نور نظمونه.)

د نړیوالو حوادثو او شخصیتونو په باب د خادم صیب انگېرنې کولای شو، پر دوو برخو ووېشو: الف په سیمه یزه کچه انگېرنې، ب- په نړیواله کچه انگېرنې.

په پورته متن کې چې موږ د کومو لیکنو او نظمونو یادونه وکړه، په هغې کې دا دواړه کتگورۍ انگېرنې شاملې دي، هم د سیمې د هېوادونو او شخصیتونو په کچه او هم په نړیواله کچه دپام وړ شمېر هېوادونه او شخصیتونو په باب د خادم صیب فکر، نظر او انگېرنې مطرح دي: دلته غواړو پر همدې دوو کته گوریو او اړوندو لیکنو لنډه تبصره ولرو:

الف – په سیمه ییزه کچه انگېرنې:

استاد خادم د یو لیکوال، یوه ټولنیز او حساس موجود په توگه هر څه چې په خپل چاپېریال کې گوري، د هغو پر وړاندې غبرگون ښیي، هغه ثبتوي او خپل تاثر پرې څرگندوي. ده چې په کومه زمانه کې ژوند کاوه، نو پر هغه مهال چې زموږ شاوخوا او ځینو نورو گاونډیو هېوادونو کې څه پېښېدل، نو ده هغه ثبت کړي دي. خپل فکر او انگېرنې یې ورسره یو ځای کړي او د یوې نتیجې په توگه یې بېرته ټولنې ته وړاندې کړي. په سیمه ییزه کچه استاد خادم د خپلو گاونډیو هېوادونو د هغه وخت حالات څېړلي، د هغو پر ځینو مهمو شخصیتونو یې خپل نظر څرگند کړی او د نظم او نثر په بڼه یې خپلې ټولنې ته وړاندې کړي دي. د هند، پاکستان، پخواني شوروي اتحاد، چین او ځینو نورو هېوادونو د هغه وخت ځینې حالات یې څېړلي او د هغو د شخصیتونو په باب یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله انګېرنه او یادونه لیکلې ده. د دې ډول لیکنو عنوانونه مو د همدې لیکنې په پیل کې یاد کړل، اوس د سیمه ییزو انګېرنو په توګه غواړو چې د استاد خادم یوې لیکنې ته نغوته وکړو چې ده د خپل ګاونډي (هندوستان) هېواد د ملیت د بنسټونو په باب لیکلې ده. دا لیکنه (د هندوستان د ملیت بنیاد) نومېږي. استاد په دې لیکنه کې په هند کې د متفرقو فرقو د یووالي راز او هغه روح ته اشاره کوي چې دا ملت یې سره ساتلی دی. دی د هند لرغوني کلتور ته ګوته نیسي چې د هندي ملت معنوي پانګه ګڼل کېږي، دی په دې باب وایي:

((بېشکه د خندا ځای دی که چېرې څوک د هندوستان او یا د کوم بل مملکت موجودیت د یو انسان د موجودیت په شان متصور کړي، زه په خپله داسې فکر نه کوم. زه په هغه اختلاف او مغایرت چې د هندیانو په حیات کې وجود لري پوره پوه یم. په طبقاتو، فرقو، مذاهبو، انساني نژادونو او د هندي کولتور په تفاوت په عمومي ډول خبر یم. سره د دې هم فکر کوم چې دا مملکت په اوږدو کولتوري سوابقو او د زندګۍ په یوې عمومي نظریې سره هڅه کوي هغسې روحیې ته چې دغه مملکت پورې اختصاص لري، ترقي ورکړي او هغه روحیه په یو ښه ډول سره د هند په وړو کې پوه کړي!

ایا څوک کولی شي چې په چین کې د همدغسې قضیې د وقوع نه انکار وکړي، دا یو روح دی چې زه یې په هندوستان کې لټوم او دا لټونه ډېره تېزه ده او زه هم په خپل کار کې پوره کفایت خرڅوم. سبب دا دی چې زه تصور کوم چې دا کار به داسې کلۍ ما ته په لاس کې راکاندي چې ښایي په هغې سره به د خپل حکومت او ملت په منځ کې د مفاهمې او همدارنګه د هند په وسیعه ساحه کې د فکر او علم د لارښودنې جذره پرانیزم!

(c) ketabton.com: The Digital Library

پالیټکس او انتخابات د روزانه کارو څخه دي او موږ هره ورځ د جاري موضوعاتو له مخې متهیج کېږو. که چېرې زه وغواړم په اینده کې د هند د پاره داسې کور جوړ کړم چې محکم، مامون او قشنګ وي، باید چې له اوسه یې بنیاد داسې محکم کښېږدم چې د زمانې باد ورباندې کوم تاثیر ونه کړي. په لږه زمانه کې د هند لویې ترقۍ ته خلک حیران دي، مګر په کومه فلسفه باندې چې د هند د حکومت بنیاد د هند زعماوو ایښی دی، هغې ته نه ملتفت کېږي.

په پورته څو کرښو کې چې د ښاغلي نهرو د ((ډسکوري اف انډیا)) کتاب څخه اقتباس شوی دی، د دغه فلسفې د تهداو تیرې نظر ته راځي. د هند د حکومت د اساس تیږه د هند په ملیت او نشنالیزم ایښودل شوې ده او دغه ملیت او نشنالیزم د هند زرګونو کالو په تهذیب او ثقافت ولاړ دی. نو هغه بنا چې بېخ یې دومره پوخ وي، بېشکه چې ډېره ټینګه او مستحکمه وي!.

نو که د هر ملت زعماء دغومره عمیق او ژور فکر وکړي، په دغومره پوخ او متین کار باندې موفق کېدای شي.)) (۲۴: ۷۱۰)

له دې لیکنې څخه د استاد خادم هدف دا دی چې د خپل ملت د یووالي لپاره هم له همداسې نظریې او موډل څخه ګټه پورته شي.

ب- په نړیواله کچه انګېرنې:

د خادم صیب په اثارو کې نه یوازې د خپلې ټولنې، هېواد او سیمې په باب زیاتې انګېرنې او افکار لیدل کېږي، بلکې په نړۍ کې په بل کوم بل لرې او نږدې هېواد کې چې څه پېښ شوي او پر ده یې تاثیر کړی، هغه یې هم په خپلو لیکنو کې انځور کړي دي. یانې هغه لیکنې چې خادم صیب د کامې له (زرشوی) کلي څخه پیل کړې وې، په پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې یې سر (کوریا او شمالي افریقا) ته ورسېد. موږ د دې بحث په پیل کې د هغو لیکنو عنوانونه یاد کړل چې خادم صیب د سیمې او نړۍ د بېلابېلو هېوادونو د حالاتو او شخصیتونو په باب لیکلي دي. د هغو بیا یادونه دلته ضروري نه برېښي، خو یوازې دا یو څو لیکنې چې د خپل وخت خبري، ژورنالیستیکي او تحلیلي محتوا لري، په نړیواله کچه د ده د انګېرنو په توګه یادوم:

لومړۍ لیکنه یې د کوریا د جګړې په باب ده، دې جګړې درې کاله دوام وکړ او په پای کې د اوربند په لاسلیک سره پایته ورسېده. په دې لیکنه کې استاد خادم د جګړې پر ناخوالو خواشیني څرګندوي او وایي چې انسانان ولې دخپلې تباهۍ پر اسبابو نه پوهېږي. دی وایي تر جګړې وروسته حالت سوله ده. په دې لیکنه کې راځي چې کاشکې ټولې شخړې د ولسواکۍ د نظریې پر بنسټ اوارې شي. ځکه ولسواکۍ کې پرېکړې د اکثریت له مخې ترسره کېږي. په دې لیکنه کې په کوریا کې د جګړې پر متارکې هم رڼا اچول شوې ده:

((پس له ډېرې مودې انتظار او لسګونو انسانانو د تباهۍ او وینو تویېدلو، اخر د کوریا جګړه بس او متارکه لاسلیک شوه. ډېره د افسوس خبره ده چې انسانان ولې پر دې نه پوهېږي چې د ټولو اختلافونو او جګړو پای صلحه ده. کاشکې چې دغه متارکه پخوا لاسلیک شوې وای او د دومره انسانانو د وژلو سبب نه وای ګرځېدلې. اوس دې هم د ځمکې د کرې امنیت غوښتونکي انسانان د هغو کسانو، ټولنو، دولتونو له زحمتونو څخه متشکر وسي چې په دې لاره کې یې ګاللي دي. که د نړۍ انسانان په رښتیا سره د ډیموکراسۍ اصول ومني او انحرافات ورڅخه ونه کړي، نو شک نشته چې جنګ به اډو واقع نه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډیموکراسۍ د اصولو پر اساس اکثریت نظریه او رایه سند ده، نو په هره ټولنه کې چې د انسانانو او انساني ټولنو اختلافونه پیدا کېږي، باید رایه ګیري او عمومي ریفرنډم ته په کې مراجعه وشي. له رایې وروسته باید زور ګویي بس کړي، هو، د داسې غټو مسایلو او لویو خبرو د پرېکړې او فیصلې لپاره د قوي کسانو، ټولنو او دولتونو منځګړي کېدل ضروري دي. واقعات داسې ښیي چې نن سبا دا ډول نېک خلک، د لوی همت خاوندان او داسې دولتونه نوي راپیدا شوي چې دغه روحیه به تقویه کړي.

لکه څنګه چې لویو لویو کسانو ویلي چې په شرق کې به هم د قومونو ټولنه تاسیس شي او هغه وخت به نو د لویو قضیو د ضمانت لپاره ښه لاره موجوده وي. په دې ډول د شرق او غرب شخړې له زورګویۍ او د قوت له کارولو نه پرته د خبرو له لارې حل کړي. په هر صورت د کوریا په متارکې باندې مونږ د خوشحالۍ اظهار کوو، چې د کوربا جګړه په درېیم جنګ منجره نشوه. اوس غواړو چې د متارکې د څرنګوالي په اړه لوستونکو او علاقمندانو ته معلومات وړاندې کړو.

مونږ خبر یو چې د جولای پر (۲۷)مه، د اسد پر څلورمه او د ذولقعدې پر ۱۵مه د کوریا پر وخت د سهار پر لسو بجو چې د کابل پر وخت د سهار پنځه بجې وې؛ په دار الصلح کې دکوریا د متارکې قرارداد لاسلیک شو او وروسته له هغه جنرال مارک کلارک په کوریا کې د ملګرو ملتونو عمومي قومندان او جنرال کمیل سونک، د شمالي کوریا د ټولو لښکرو قوماندان هم دغه تړون لاسلیک کړ. د دغه تړون د لاسلیک مراسمو ته په (پانمونجام) کې د هغو (١٦) ګونو ملګرو دولتو لوی لوی منصبداران ورغلي وو چې د کوریا په جګړه کې د دوی نظامي قواو ګډون کړی و. راغلي اطلاعات وایي چې پرون به د کابل په وخت هغه نظامي عملیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

بس شوي وي چې د ۱۹۵۰ م کال د جون په ۲۵مه په جنوبي کوریا باندې د شمالي کوریا یو لک تنو عسکرو په تعرض شروع شوي وو.

د کوریا جګړه درې کاله او دوې ورځې جاري وه او په هغه کې دملګرو ملتونو د عسکرو تلفات دونیم لکه حساب شوي دي او د کمونیستانو د عسکرو مرګ ژوبله د هغوی پر څلورمه وه. د جنوبي کوریا د ملي دفاع وزارت وزیر تای پینګ وویل که څېرته د متارکې د تړون تر لاسلیک ۹۰ ورځې وروسته چې د کوریا د سیاسي قضایا د حل کولو لپاره کېږي، ونه کړای شي چې په درې میاشتو کې دغه قضایا حل کاندي، نو د کوریا نظامي عملیات به بیا شروع کړي. ټاکل شوې ده چې په مخکې پنځو ورځو کې به د متحدو دولتو قواوې او د شمالي کوریا او کمونیستي چین عسکر د کوریا هغه ټولې جزیرې خوشې کړي چې د یوه او بل د نیولیو علاقو په شاوخوا کې یې لاس ته راوستې وې.

د پاریس سیاسي ټولنو د کوریا د متارکې په لاسلیک کېدو باندې اندېښنه ښکاره کړې ده او وایي چې وروسته له دې به د کمونستي چین دولت د ویتمن له میلیونو سره ډېره مرسته وکړي او په دې سره به هندوچین کې د فرانسې مشکلات زیات کاندي. دوکتور (هانګ کي) د جنوبي کوریا د اطلاعاتو وزیر وویل چې د کوریا ولسمشر به د متارکې په لاسلیک کېدو باندې هېڅ تبصره ونه کړي او د هغې په باره کې به څه ونه وایي. جان فاستر دالس د اتازوني خارجه وزیر وویل تر څو چې اتازوني لازمه ونه ګڼي، په کوریا کې به خپلې قواوې لرې نه کړي. د یونو له واکمن مقام اعلان شوی دی چې سږ کال د اګسټ د میاشتې په ۱۷مه به د متحدو عمومي اسمابله جرګه وکړي او په هغې کې به د کوریا قضیو باندې خبرې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هغه خبرونه دي چې تر اوسه په دغه موضوع کې لاس ته راغلي دي. هیله ده چې دا صلحه به د دایمي متارکې او صلحې صورت غوره کاندي او لکه د دنیا ځینې لویو کسانو چې عقیده ښکاره کړېده، د دنیا د دوو بلاکو د قواوو توازن او د دهشتناکو وسلو اختراع به د درېیمې عمومي جګړې مخه ونیسي او زیات ګمان دا دی چې بل جنګ به نږدې نه وي.)) (۲۴: ۹۱۵-۹۱۶)

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې د دواړو کوریا وو، د جنګ څرنګوالی او اوربند تشریح شوی، بلکې د جګړې پر ناوړه عواقبو هم بحث شوی او خلکو ته له جګړې څخه نفرت تداعي کوي او سوله ییز پیغام وړاندې کوي.

خادم صیب د نړۍ ګډوډو حالتو ته په کتو سره په نړۍ کې پر یو درېیم سوله ییز قوت او جوړښت ټینګار کوي. دی د دې کار لپاره (د ملګرو ملتونو موسسه) تر ټولو یو ښه ارګان ګڼي، په همدې نامه یوه لیکنه کوي، په دې لیکنه کې نه یوازې د هغې موسسې جوړښت تشریح کوي، بلکې رول یې هم ګټور ارزوي. په دې سازمان کې د افغانستان رول او غړیتوب ته هم نغوته کوي او په نړۍ کې پر سوله او امن ټینګار کوي، دی د اټومي جنګ د مخنیوي لپاره پر بشر غږ کوي او دا هم وایي چې که چېرې ذروي جنګ پیل شي، نو د بشر ژوند به ورسره ختم شي. استاد خادم وایي:

((دا موسسه چې شل کاله مخکې د دنیا د یوه اضطراري حالت په وخت کې تاسیس شوې وه، په دنیا کې یې کامیاب رول بازي کړی دی، په ډېرو مغشوشو او ګډو وډو وختونو کې د یوین موسسې د دنیا د امن او سلامتۍ لپاره ښه خدمتونه کړي دي، د امنیت له ساتلو نه علاوه چې د دنیا د ملتونو او جوامعو لپاره تر ټولو لومړی سوال دی، یوین په صحي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتصادي او اجتماعي ساحو کې د دنيا او مخصوصاً د نامنکشفو ممالکو لپاره خپل وجود محتاج اليه ثابت کړی دی.

افغانستان چې له ابتدا څخه د دې موسسې غړی دی او خپل تعهدات يې د دغسې موسسې په نسبت په وفادارۍ سره ادا کړي دي او تل دغسې موسسې ته ارزوګانې او ښه تمنيات لري. غواړي چې د ملګرو ملتونو موسسه ورځ په ورځ قوي او فعاله شي. اوس چې د عصري وسايلو او تخنيک په ذريعه دنيا يو تر بله ډېره نږدې شوېده، نو ډېره ضروري ده چې د يونو غوندې يوه موسسه موجوده وي. د پنجشنبې په ورځ د دغسې موسسې د شلمې کليزې په نسبت په کابل کې د درناوي لپاره د يادګيرنې يو محفل جوړ شوی و چې په هغه کې دپايتخت مشهورو خلکو او ځينې محترمو مېرمنو ګډون کړی و، د ملګرو ملتو د موسسې د خدمتونو او تاريخ په مناسبت د ښاغلي صدراعظم، د صدارت د ښاغلي معاون او د ښاغلي صدقي له پلوه دلچسپ نظريات حاضرينو ته واورول شول او د افغانستان د حکومت او خلکو له خوا ښه علاقه مندي وښودل شوه. موږ داسې فکر کوو چې د نيشنليزم په دې عصر کې چې نړۍ په ملتونو وېشل شوې ده او په دغو کې قوي او ضعيف، منکشف او نا منکشف، د ذروي قوت خاوند دولتونه او ذروي قوت نه فاقد دولتونه، په وسله، لور او تش لاسي ملتونه موجود دي، نو که دملګرو ملتونو په شان يوه بېطرفه بين‌المللي موسسه موجوده نه وي، قوي احتمال شته چې په نړۍ کې د جنګ اتش فشان افلاق وکړي، موږ عقيده لرو چې په جنګ کې به د دنيا موجوده شرايطو په نظر کې نيولو سره هېچا ته ګټه نه وي، د دنيا عقل داسې فکر کوي چې ذروي جنګ به د دنيا خاتمه وکړي، نو لازمه ده چې انسانان او انساني ملتونه يو تر بله موافقه او ګذشت وکړي او پرېږدي چې د تاريخ جريان دنيا کوم پلو وړي.)) (۲۴: ۱۲۱۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر او ليکوال فطرتاً ازادي غوښتونکی شخصيت وي. د دنيا په هر گوټ کې چې د ازادۍ تحريک سر پورته کړي، نو شاعر يا ليکوال ورته دنړۍ په بل گوټ کې خوشاله وي. خادم صيب هم (په شمالي افريقا کې د ازادۍ تحريک) په نامه يوه ليکنه کړې او د ياد تحريک د فعاليتونو څرنگوالی يې تشريح کړی، د هغو تنگ موقعيت ته يې اشاره کړې او د استعماري ځواکونو، چل، فريب، د زر او زور کارونه يې بيان کړي دي. په مصر، ليبيا، مراکش، تونس او د شمالي افريقا په ځينو نورو سيمو کې يې د امريکا، فرانسې، بريتانيې، ايټاليې او نورو غټو قومونو توطيې، پلانونه او رقابتونه تشريح کړي دي. استاد وايي:

((د شمالي افريقا ټول ممالک له مراکش څخه د مصر پورې د استعماري طاقتونو د اقتصادي او سياسي تاثيراتو لاندې واقع دي. د فرانسې، هسپانيې او نورو غربي دولتو مستعمراتي او جنگي مفاد د دې متقاضي دي چې په دغه مملکتونو کې د حريت او استقلال تحريکونه ځان ونه نيسي.

په تيونس او الجزاير کې زرگونه وطن دوستان محض د دې گناه په سزا کې د قيد او بند سختۍ تېروي چې هغوی د زورورو قوتونو څخه د هغو حقوقو مطالبه کړې ده چې د متحده اقوامو په منشور کې د هغو ضمانت شوی دی.

د مراکش مسئله چې کوم وخت مصر او نورو عربي مملکتونو وغوښتله چې مجلس امنيه ته يې وړاندې کاندي، نو د مغرب ځينې لويو دولتونو چې مفاد يې د فرانس سره شريک دي، کوشش وکړ چې فرانس له هغه رسوايۍ څخه وژغوري چې د دغه بحث په نتيجه کې فرانس ته په برخه کېده. د مراکش او تيونس مسئله اوس هم په هغه مرحله کې ده چې کوم وخت لا متحده اقوام منځ ته نه وو راغلي. دا پېش گويي سړی نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي کولی چې د دنیا زورور قومونه به د شمالي افریقا په کمزورو مسلمانو قومونو څه وخت رحم او مهرباني وکاندي.

د شمالي افریقا ملکونو لا د ازادۍ خوب لیدلو چې د دوی د غلامۍ د دورې د اوږدېدلو د پاره نوی سامان تیار شو. مراکش امریکې ته د فضايي قواوو د میدانونو جوړولو اجازه ورکړه او لیبیا دغه قسم مراعات برطانیې ته ومانه.

د شلمې پېړۍ د اوایلو پورې به چې مغربي قوتونه په کوم کمزور ملک قابض کېدل، نو په اقتصادي اخذ و جر باندې به یې قناعت کاوه، په دغه وخت د استعماریت لویه فایده دا ګڼل کېده چې غالب قوم د ارزانه خامو موادو او کم مصرفه مزدورانو په ذریعه خپل صنعت او حرفت ته ترقي ورکړي او د تمول او تجمل په منډه کې د نورو اقوامو څخه مخکې شي.

لېکن د دویم لوی جنګ نه وروسته چې په دنیا کې کوم نور تغیرونه راغله، نو ورسره د استعمار په نصب العین کې هم فرق پیدا شو او په محکوم او مغلوب مملکتونو کې هوايي میدانونه جوړول د خپلې غلبې د دوام د پاره یو داسې ضروري او لازمي شی وګڼل شو، لکه مخکې د جنګ نه به چې د غلام مملکتونو په تجارتي بازارونو باندې قبضه کول، دوی ضروري بلل.

برطانیه په دغه رقابت کې له نورو مغربي قوتونو څخه وړاندې ولاړه او په جبل الطارق، مالټا، نهر سویز، عدن او سینګاپور کې یې خپل فوجي مراکز جوړ او ځان یې په کې تقویه کړ. ورپسې امریکا هم د یورپ او ایشیا په مختلفو ملکونو کې فضايي و بحري مراکز تاسیس کړل. د دویم جنګ نه وروسته د دغه دوه قوتونو په منځ کې یو قسم رقابت شروع شوی و، برطانیې په سیاسي او اقتصادي میدان کې که څه هم د امریکا سره رقابت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه شو کولی، لېکن په عسکری تیاریو کې د امریکا څخه پاته نه شوه. دغه وجهه وه چې کم وخت امریکا په مراکش کې پښې ټینګې کړې، نو برطانیې په لیبیا کې د ځان د پاره د هوایي میدانونو جوړولو اجازه حاصله کړه.

د برطانیې په واسطه لیبیا د ایټالیا له لاسه خلاصه شوه او برطانیې ورسره ډېر مالي او عسکری کومکونه وکړه او د لیبیا په ټولو پلانونو او پېشرفت کې یې ورسره مرسته وکړه. مګر په عوض کې یې ورته هغه مراعات حاصل کړ چې د مصر څخه یې حاصل کړی دی.

دغه رنګ کومک او پر دغه اساس امتیاز د پسمانده ملکونو د پاره مفید نه ثابتېږي.)) (۲۴: ۹٦۲-۹٦۳)

استاد پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د ځینو نړیوالو لیکوالو او تیوریستانو نظریې او افکار یا تائید کړي او یا یې رد کړي دي. دی د (ګاندي، اتاتورک، اقبال، ټاګور) او نورو نظریات تائیدوي، خو د (ماکیاولي) له نظریاتو سره حساسیت ښیي، دی ماکیاولیستي نظر ردوي او هغه څوک چې دا نظریات تعقیبوي هغه غندي، په یوه څلوریزه کې وایي:

چې وایي یو څه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نه شې ماکیاولست دی
په دروغو دربو، خطا ایسته کا.

دی د ماکیاولي لاره د شیطان لاره ګڼي چې زور او فریب د دې لارې مهم عناصر بولي، په یوه څلوریزه کې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماکیـــــــاولیزم لارد شـــــــیطان ده
چــې حــاوی شــوې، پــه ټــول انســان ده
زور او فریــب، چــې ســره یــو ځــای شــي
پنـــاه و ذات تـــه د لـــوی ســبحان ده.

دی بیا په افغاني ټولنه کې هم د ماکیاولي له نظریاتو اندېښنه لري، هغه ردوي او ايي چې افغانان همدې نظرياتو تباه کړي او لاره يې ورڅخه ورکه کړې ده. په یوه څلوریزه کې دې نظریې ته داسې نغوته کوي:

جهـــان تبـــاه کـــړ، ماکیـــاولیزم
عـــالم گمـــراه کـــړ، ماکیـــاولیزم
ادم یـــــې وایســــتو لـــــه جنتـــــه
افغـــان بـــد راه کـــړ، ماکیـــاولیزم.

د سیمې او نړۍ په باب د استاد خادم د اثارو، افکارو او انگېرنو لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي د مخنیوي په خاطر پر همدې بسنه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپالنه او نور افکار

تر ملتپالنې وروسته چې کومه موضوع د استاد خادم په اثارو کې تر ټولو زياته مطرح شوې ده، هغه همدغه ژبپالنه يا پښتو پالنه ده. ملتپالنه او ژبپالنه د خادم صيب د ټولې ليکوالۍ اصلي محور دی. دا موضوعګانې تر دې حده زياتې مطرح شوي چې ان په يو شمېر ديني نظمونو او ليکنو کې هم په يو نه يو ډول دا موضوعګانې تائيد شوي دي. دلته به لومړی د استاد منثورو او منظومو اثارو کې د ژبپالنې يا پښتو پالنې په باب سرليکنې راوړم او بيا به يې وروسته پر ځينو رڼا هم واچوم. هغه ليکنې او نظمونه چې دې موضوع ته وقف شوي دي په دې ډول دي: (پښتو کوم ډول ژبه ده؟، د پښتو ادبياتو لومړي اثار، د پښتو شاعرۍ معيار، د پښتو پخواني نومونه، د پښتو ترقي، پښتو تصفيه غواړي، په جنوبي ولاياتو کې د پښتو لغت، پښتو بايد تقويه شي، د پښتو دويمه منشاء، ملي ژبه او مشرق، د پښتو لرغوني تاريخ يو فصل، د پښتو په تاريخ کې يوه رڼا، د پښتو ادبي معيار، د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې، د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکايات بايد رفع شي.)

په نظم کې: (زور د استعمار، پښتو دلته او هلته،پښتون او پښتو، د پښتو دښمني، د انګرېز چل، د پښتون مقام، له قامه وتلي پښتانه، ملت په ژبه جوړېږي، نور به خير غواړو، په پښتو شهيدان، استعماري معنويت، د وطن محبت، پښتو ته لغتې وركول، له پښتو انحراف، قيامت، امتحان، ژبنی استعمار، د قام ژبه، د قام رسول، پښتني انقلاب، کابل او پښتو، پښتو او دربار، پښتو او اکثريت، په پښتو ژبه لوبې، دوه ژبې، بې دستوره افغان، د ژبې وحدت، د ملي ژبې قانون، د پښتون توهين، يونو او پښتو، په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوبې ، پښتانه او د پښتو مخالفت، د پښتو نتیجه، د باړ ګلۍ پښتو سیمینار) او ځینې نور نظمونه.

دلته غواړو له همدغو لیکنو څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو مخکې تر دې چې خپلو تبصرو ته لاړ شو، یو ټکی په وضاحت سره یادوو او هغه دا چې خپله ژبه ویل او پالل نه کوم تعصب دی او نه کومه ګناه، بلکې نه ویل یې ګناه او تعصب کې حسابېږي، خو زموږ په ټولنه کې خبره سرچپه ده، څوک چې پښتانه له پښتو منع کوي، هغو سره دتعصب ټاپه هم شته، پر هر هغه چا دا د تعصب ټاپه وهي چې د خپلې ژبې له خدايي حق څخه ګټه اخلي، خو دوی چې خپله ژبه پالي او د بل مخه هم نیسي، ځان ته متعصب نه وايي، د خادم صیب په ګډون هېڅ پښتانه لیکوال د چا د ژبې مخالفت نه دی کړی، په خپله ژبه ګړېدل یې هم خپل حق ګڼلی، خو دې سره سره په عملي ډګر کې په هر پښتانه لیکوال باندې د تعصب تور پورې شوی او هېڅوک له دې توره سپن پاتې شوی نه دی. دا زموږ دټولنې منفي واقعیتونه دي، خادم صیب هم په دغسې یو اغزن چاپېریال کې له منفي تورونو سره مقابله کړې او د پښتو ژبې د ترقۍ لپاره یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړی دی. (د پښتو ترقي) په نامه یوه لیکنه لري، هغه په دې لیکنه کې وايي: هر قوم په خپله ژبه کې ترقي کوي، ادب هم په ژبې پرې اړه لري او د یوه قوم د ترقۍ درجه دهغه قوم د ادب دترقۍ په درجې پورې تړلې ده. استاد خادم دا هم وايي چې افغان بې پښتو او پښتو بې افغانه ترقي نه شي کولای. استاد په دې لیکنه کې په هېواد کې دپښتو او پاړسي ژبې دواړو واقعیتونو ته اشاره کړې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتنو د پرمختګ لپاره پښتو لیکنې سمون ته هم اشاره کوي، هغه وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((پښتو د هغې ژبې نوم دی چې پښتون قام او د افغانستان مملکت او هېواد په هغې سره دنیا پېژندلی دی. د افغان، افغانستان او پښتون نوم چې د دنیا په هر ځای کې یاد شي؛ نو د هغه ځای خلک فوراً دا فکر کي چې دا د هغه قوم او وطن نوم دی چې خلک یې پښتو یعنې افغاني ژبه لري. دنیا ته په دغه خیال او مفکوره حاصلولو کې هېڅ پروپاګنډ او انساني ارادې کار نه دی کړی. بلکې په قدرتي صورت چې د دې قوم او وطن ژبه پښتو ده،په همدغه ډول افغانستان او پښتو لازم اوملزوم شیونه پېژندل شوي دي؛ نو دا خبره لاس ته راغله چې پښتو هر څنګه چې ده زموږ ژبه ده او هر کله چې هېڅ قوم په پردۍ ژبه ترقي نه ده کړې او له بلې خوا د یو قوم د ترقۍ اندازه د همدغه قوم د خپلې ژبې د ادب په ایینه کې لیدل کېږي.

نو د یو قوم د ترقۍ درجه همېشه د دغه قوم د ادب د درجې په اندازه وي؛ نو که د چا ژبې یا ادب پوره ترقي کړې نه وي، نو دا د قوم ګناه ګڼل کېږي، نه د ژبې، په هر صورت نه افغان بې پښتو او نه پښتو بې افغانه ترقي کولی شي.

دا خبره باید په خوله کې ونه ژویل شي چې په افغانستان کې ډېر خلک په پاړسۍ هم ګړېږي، لکه په پښتو چې خبرې کوي. وطنوالو او قومونو په وچو او تشو تعصباتو ګټه نه ده کړې، په قدرتي صورت سره دواړه ژبې په دې وطن کې شته او پاته شوې دي. دابه ډېر حیف او افسوس وي او هېڅکله به له همدې فروګذاشته خالي نه وي چې سړی د افغان او افغانستان له پخوانو اوضاعو څخه بحث وکړي او د پښتو له اهمیت سترګې پټې کړي، یا له پاړسي منکر شي، موږ باید په هغه شي فخر وکړو چې موږ پخپله د ځان د پاره کړی وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د بل چا کارونه چې زموږ په فایده وي. د انکار او بې قدرۍ وړ نه دي، خو په دې باید پوه شو چې زموږ فایده یقیناً په هغه شي کې ده چې زموږ اجتماعي روابط ټینګ او د علم او رڼا خوا ته مو سوق کاندي!

زه په دې ځای کې نورې خبرې پرېږدم، راځم د (نسیمي) صاحب هغه مقالې ته چې لیکلي یې وو (زموږ د ملي ژبې رسم الخط د توجه وړ دی) نسیمي صاحب د یو افغان او د اصلاح روزنامې د مدیر په حیث مکلف دی چې د پښتو له اوضاعو غلی پاته نه شي. ده په خپله مقاله کې د ژبې په باب د استفادې وړ خبرې کړي دي. دوی دا هم اعتراف کړی دی چې په دغو تېرو کلونو کې د پښتو د ادب او ګریمري قواعدو په باب ډېر پرمختګ او انکشاف شوی دی، مګر د رسم الخط په باب وایي: چې تر اوسه پورې یې دغه خوا نیمګړې ده او یوه کلمه د لیکوالو لخوا په راز راز اشکالو لیکل کېږي. تر دې وروسته بیا نهه مثاله راوړي او په اخر کې له پښتو ټولنې او پښتو لیکوالو څخه خواهش کوي چې د دغه نقایصو په لرې کولو کې کوشش وکاندي.

زه د یو افغان لیکونکي په حیث ځان مکلف بولم چې په دغه موضوع کې وغږېږم: (پښتو لیکوالو په تېرو کلونو کې له کوم وخت څخه چې داعلیحضرت نادر شاه په توجه په هېواد کې د پښتو ادبي انجمن او پښتو ټولنه تاسیس شوي دي د پښتو د نورو ادبي خواوو د څېړلو سره د پښتو د رسم الخط مسئله هم له نظره نه ده غورزولې او کافي بحثونه په دې موضوع کې شوي او نتایجو ته رسېدلي هم دي، پښتو ژبه د یو لوی ژوندي قوم د ژبې په حیث په منځ کې اچول شوې او د ادبي مسلماتو په رڼا کې د کلماتو صورت منل شوی دی، لکه دا چې: (۱) کلمه دې مکمله وي. (۲) دا چې مطرده دې وي. (۳) د ګریمر د مسلم قانون څخه مخالف

(c) ketabton.com: The Digital Library

صورت دې ونه لري. (۴) تر ممکن حده پورې دې د قدماوو د اسلوب مراعات په کې مد نظر وي. (۵) حروفی اعجامو ته دې له حرکتي څخه زيات اهميت ورکړی شي. (٦) غير ملتبس صورت دې په ملتبس صورت مرجح وګڼل شي، د دغسې مقرراتو په ملحوظ (کښې) په کې او کښ، زه، زما او زموږ په ځه، ځما، او ځموږ، چې په چه، کوچنی په کچني، پښه په پخه، خپه، زوی په ځوی، زلمی په ځلمي، پاته په پاتې مرجح ګڼلی شوی دی.) پاته شوه دا چې ځينې يې ولې په بل صورت ليکي، دا خبر هغه وخت فيصله کېدای شي چې ادبي فيصلې د جزايي فيصلو په شان قطعيت ولري. يا دا چې په ليکونکو کې هېڅ مبتدي نه اوسي. يا دا چې قلمي او طباعتي سهوې ببخي له منځه ووځي. په هر صورت د پښتو درسم الخط چاڼ شوی او فيصله شوی صورت لري. جزيي فرقونه د هرې ژبې د نويسنده ګانو په منځ کې موجود وي، لکه د پاړسي، اردو، عربي او حتی مغربي ژبو د ليکونکو په منځ کې چې شته چې ذکر يې طوالت پيدا کوي.

په هر صورت که د پښتو د مستندو مؤلفينو تاليفات په زيات تعداد نشر شي، نو دغه نقيصه که وي هم له منځه ځي اودلته د پښتو ډېر مهم کتابونه موجود دي چې طبع يې د پښتو د پاره خورا قيمت لري.))

(۲۳: ۳۰۹ - ۳۱۰)

استاد خادم په يوه بله ليکنه (پښتو دې تقويه شي) کې د پښتو د پياوړتيا او پرمختګ لارې چارې په ګوته کوي، دی وايي چې پښتو ټولنه دې پر رښتيني مانا د يو علمي اکاډمۍ حد ته پورته شي، د لغتونو د راټولو لپاره دې ببلابېلو سيمو ته هيئتونه ولېږل شي. ټول اثار دې د يوه واحد علمي مرکز له نظره تېر شي، متفرقه مرکزونه دې پر يوه واحد خو لوی مرکز بدل شي. دناوړه تبليغاتو د مخنيوي لپاره دې هڅه وشي. پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې د تعلیم، تعلم او مکاتبې ژبه شي، د پښتو د تالیفاتو څانګه دې رامنځته شي، د ادبي معیار لپاره دې کوښښ وشي.

((په دې خبره به اوس زموږ د وطن واړه او زاړه پوه شوي وي چې پښتو د افغانستان مهمه ژبه ده، د افغانستان د بهبود او د دې وطن تنویر او معارف د پرمخ بیولو د پاره لازمه هم ده چې د وطن د نورو شئوناتو د انکشاف او مترقي کولو سره پښتو ته هم بشپړه توجه وشي.

ادبي انکشاف او ژبه تقویه کول د نورو بیدارو شوو اقوامو او مللو د نهضت په سرنامه کې ځای لري. موږ د حیات په ټولو خواوو کې تجدد او پیش قدمۍ ته اړ یو او تر یو څه حده په هره لیاره کې ان زموږ په وطن کې حرکت هم پیدا شوی او د تقدم اثار لیدل کیږي. مګر اجتماعي کاروانه همېشه په یوه سویه پر مخ نه درومي کله اجتماعي حرکت تېزیږي او کله سکته پیدا کوي. مد و جزر د زندګۍ د جریان خاصه ده او په همدغه مد و جزر کې حیات یا صعود کوي یا نزول.

پښتو څه زمانه ښه پېشرفت وکړ، بیا دا هنګامه یو ناڅاپه سړه او غلې شوه. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د عصر نه مخکې په نږدې اعصارو کې پښتو یوازې د کلیو ژبه وه چې یوازې قدیم دېوانونه او ځینې دیني مسایل په کې د نظم په صورت خوندي شوي وو.

به دې دوره کې د اخبار، مکتب، تالیف او ترجمې د راډیو او خط او کتابت ژبه وګرزېده، د پښتو اکاډیمۍ ورته د پښتو ټولنې په نامه سازه شوه او هر څوک پوه شول چې افغانستان د خپلې ژبې (پښتو) خوا ته پوره توجو لري.

دغه وجهه ده چې د دنیا تبلیغاتي او نشراتي سرویسونه هم چې کوم وخت غواړي خپل اواز دې خاورې ته ورسوي، نو په پښتو خبرې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مورنۍ ژبه کې خط او کتابت او په مورنۍ ژبه کې تعلیم او تعلم او په مورنۍ ژبه افهام او تفهیم چې د دې عصر د احتیاجاتو او مسلماتو څخه حسابېږي، یو بل شی هم دی چې موږ د پښتو تقویه کولو ته مجبوروي، چې هغه د پښتونستان اواز دی.

ټول پښتانه په یو اواز پښتونستان غواړي او د پښتونستان ژبه پښتو ده، اگر چې اعلیحضرت شهید محمد نادر شاه رحمة الله د خپل جلوس سره سم په کابل کې انجمن ادبي کابل او په قندهار کې د پښتو ادبي انجمن تاسیس کړ. مگر څومره چې د وطن په نورو شئوناتو کې قدم لیدل کېږي، نسبتاً زموږ ادبي خوا هغومره وړاندې تگ نه دی کړی. موږ پخپله په ادبي خوا کې نه په پاړسی او نه په پښتو څومره چې ضرورت او د وخت تقاضا ده ادبي بروز نه دی کړی. مگر دومره چې پاړسي بل څوک هم لري او پښتو بل هېڅ د امید ځای نه لري، بې افغانستانه دا خبره باید زه بیا تکرار کړم چې دا عصر د پښتو د پاره خورا غنیمت عصر دی او د پښتو د تقویه کولو زیات امید او هیله ورڅخه کېدلی شي.

په دې ځای کې چې کومه خبره زه کول غواړم، هغه دا ده چې پښتو باید تقویه شي. یعنې ښه ترا - د تقویه کولو لیارې یې د پښتو ټولنې تقویه کول دي.

پښتو ټولنه باید د حقیقي اکاډیمې حد ته ورسولی شي، زه عقیده لرم چې حکومت په دې باب کې د هر پېشنهاد منلو ته تیار دی اوس باید پښتو ټولنه د پښتو د پاللو مرکز وبلل شي. دغه متفرق کوششونه چې د پښتو په نامه په وزارت حربیه یا معارف کې کېږي. دا باید د توحید مساعي رنگ قبول کاندي. د ټولو کورسونو انتظام باید له یوه ځایه وشي. د پښتو په باب هر قسم تالیف او تصنیف باید د یو قوي مرکز د نظر نه تېر شي د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لغاتو د راغونډولو له پاره باید سیار هئیتونه چې په عین زمان کې جغرافیایي او تاریخي تحقیقات هم وکولی شي باید جریان ومومي.

د نورو اصطلاحاتو او عصري لغاتو د پاره یو کمېسیون لازم دی چې د ژبې د فلالوژۍ د اصولو سره سم مجوزه لغات ترتیب او نشر یې کاندي او بیا د دغه ترتیباتو پر اساس د پښتو د دایرة المعارف اساس کېښودل شي د پښتو دایرة المعارف پس له دې محض د ترجمې په صورت وړاندې بیول ګران کار دی.

د پښتو تالیفات چې تر اوسه منځ ته راغلي دي. اګر چې زیات اهمیت لري ولې د ادب په ناقدانه تله نه دي تللی شوي، ډېره ضروري ده چې د پښتو معیاري ادب خلک وپېژني.

زموږ په وطن کې هر شي یو مرکز لري. مګر بدبختانه د پښتو په باب دغه مرکزیت تر اوسه عملاً لاس ته ندی راغلی زه نه وایم چې دغه مرکز دې څوک او چېرته وي مګر دا وایم چې د پښتو د تقویه کولو د پاره دغه تمرکز ضروري شي دی. دا خبرې چې دلته ما ولیکلې د یوې نظریې په صورت مې اظهار کړې، هیله ده که د قبلولو او د تائید وړ وي، متفکرین او عاملین به یې له نظره ونه غورځوي.!!! (۲۳: ۳۴۰ - ۳۴۱)

استاد خادم د یوې ژبې، له هغې جملې څخه د پښتو د لغوي زېرمې د بډاینې یوه لاره دا ګڼي چې پخواني لغتونه، متروکې کلمې او یا هم تغیر شوې کلمې بېرته راژوندۍ او ورغول شي او دژبې ورځنۍ محاورې ته داخلې شي. اوسني ژبپوهان هم د استاد خادم له دې نظر سره موافق دي، هغوی هم وایي چې د یوې ژبې د بډاینې او خوندیتابه لپاره څلور نړیوال معیارونه ټاکل شوي دي، یو دا چې د یوې ژبې پخواني متروک لغتونه باید بیا له سره راژوندي او د ورځنۍ محاورې برخه شي. دویم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځول‌کړدودونو ته باید مراجعه وشي او له هغو څخه لغوي زېرمه راټوله شي، درېیم نوي لغتونه باید جوړ شي او څلورم له نورو ژبو څخه باید ضروري لغتونه پور شي. دوی د دې هر یوه لپاره (۲۵) سلنه ونډه ټاکلې. که څه هم دا د ریاضي د فورمول په شان د تطبیق وړ نه ده، ځینې برخې به یې زیاتېږي او کمېږي، خو په دې برخه کې یو معیار ګڼل کېږي، خادم صیب هم د لومړي معیار یادونه کوي. هغه د ژبې د پخوانیو لغتونو د بیا ژوندي کولو په ترڅ کې د ځینو هغو پښتو لغتونو ریښې ته متوجه شوی چې دی ورسره په جنوبي ولایاتو کې د سفر پر مهال مخامخ شوی و، د دې لغتونو ښه اوس اووښتې، خو ده یې د خپل تحلیل له مخې ریښه پیدا کړې چې له اره پښتو لغتونه دي. خادم صیب په (پښتو پخواني نومونه) لیکنه کې وایي:

((چې سړی د افغانستان کاڼي بوټي، غر او درو ته ګوري، نو لږ شانې فکر او تعمق وکاندي، د دې ملک هره تیږه او لوټه پښتو پښتو نارې وهي، د دې ملک تقدیر د پښتو او پښتونولۍ سره اخښل شوی دی، مګرم متاسفانه پښتانه غافل دي او دپښتو او پښتونولۍ په ښکلي مخ خاورې او ایرې اچول شوي دي او اچول کېږي، دپښتو سپېڅلي نومونه عمداً یا سهواً او غفلتاً بدل شوي او بدلېږي، په دې باب کې باید پښتانه ادباء محتاط اوسي، زه دلته یو څو مثالونه راوړم چې د جنوبي ولایت د سفر په څو ورځې فراغت کې مې ورته پام شو او په دې باب کې صداقت د خوست قاضي هم ما سره برخه لري.

۱- لوګر: ښکاره نارې وهي چې (لوی غر) دی، غورځېدلې ده او (غ) په (ګ) بدل شوی دی او دا تغیر دومره متعارف دی چې هېڅ ثبوت ته حاجت نه لري او مشاهدات هم دلالت کي چې دغه ځمکه د لویو غرونو منځ کې راګیر ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- تېره: د (ر) په زورواکي او زور د (تېز) په معنا اول مذکر او دويم مونث صفت دی، د (تېرې کنډو) په معنا د (تېرې څوکې کنډو) دی او دا يو غاښی دی چې غر يې ډېر نېغ دی، يا (تېره کنډو) دی، غير اهل لسانو (تېرې کنډو) کړی دی، دا د هغه غره کنډو دی چې لوګر له ګردېزه بېلوي.

۳- ګردېز: په يقيني صورت سره (غرديس) دی، يعنې (غرنی) ديس د ملک په معنا پخوانۍ پښتو کليمه ده، لکه پرديس يعنې (پرديس ديس) پردی ملک او دغلته چې سړی ورشي، نو معلومه شي چې شاوخوا د لوړو غرونو او ځنګلونو سلسلې موجودې دي، معلومېږي چې زموږ پخواني پوونده پلرونه د زرګونو کالو څخه د خپلو مالونو سره دلته راتله او اوسېدل، د هغو اثار اوس هم دلته شته.

۴- خوست: په پښتو کې اوس د خوښت لغت د لوند په معنا موجود دی او (خيشت) د لوند په معنا ژوندی دی. (خېست) يوه لهجه ده، په خوشت او خيشت کې او دا ځمکه چې د غرونو په لمن او منځ کې پرته ده ډېرو بارانو او برساتو او د لوړو غرونو د زيم په واسطه همېشه لمده وي او اوس هم په خپل زيم اباده ده، که نه نو کوم سيند او جاري اوبه نه لري.

۵- هېرمند: غلط تلفظ دی، سهي يې هلمند دی، چې د ايلبند څخه جوړ شوی دی، ايلبند په پښتو کې د مال د پرېښودو ځمکې ته وايي، چې پرته له پيوونکي پکې مال څري، يقيناً دغه لوړې ځمکې چې د هلمند ناوه ترې راغلې ده، د ډېرو پخوانو زمانو څخه د مسلسلو او دايمي بارانو او واورو او ډېرو وښو په واسطه زموږ د مالدارانو نيکونو، د هستوګنې ځای و چې ژمی به په تودو ځمکو او اوړی به دغو ځمکو ته لکه نن چې هم ليدل کېږي راتله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- **کونړ**: په اصل کې (کنړ) دی، چې اوس هم دا نوم او دا لهجه د ننگرهار په پښتو کې موجوده ده، کنړ دغه غره ته وايي چې ننگرهار له شمالي ولاياتو بېلوي، چې لر سر ته يې پنجشير او کوز سر ته يې نورستان او چترال پراته دي، پامير د دغه غره لوړه څوکه ده او خلک دا غر هندوکش بولي پښتانه ورته کنړ وايي، ځکه کنړ سرپرې کړي شي ته وايي، کونړه ښځه هم سر پرېکړې غوندې ده او دا غر هم د ډېرو او مسلسلو واورو په واسطه په پورته حساب باندې ونې او بوټي نه لري، لکه سر پرې کړی دغسې دی، نو ځکه يې کونړ بولي.

٧- **زرلمه**: زر خو معلوم (هزار) ته وايي او (مله) د مېله يوه لهجه ده، مېله او مېنه يو شی دی او (زرمله) د (زر مېنو) او (زر کورو) په معنا ده، نو منسوب اسم يې (زرمتی) غلط دی. (زرملی) صحيح دی.

٨-**گرشک**: په اصل کې (غر او رسک) دی او دا معلومه خبره ده چې دغه ځای د غرونو په لمن کې او پوزه کې واقع کې دی، په دغه مناسبت سره دا نوم بېلکل صحيح دی.

٩- **تگاو**: په اصل کې له (تگ او) نه جوړ دی، (تگ) او (او) اوبو ته وايي، دلته هم ډېرې درې او شېلې راوتلي دي، نو څوک يې چې تگاب ليکي ظلم دی.

١٠- **ارغنداو**: په (ارغنداب) ليکل غلط دی، په اصل کې (ارغنداو) دی، د (اصيلې اوبه) په معنا دی.

په لږ وخت کې چې زه اوزگار وم، د دغو کليمو په اصالت پوه شوم، هيله ده چې ملي نويسنده گان دا کليمې غلطې نه کړي او رسمي مقامات يې په رسميت وپېژني. په دغه شان د دې ملک غر او سمه پښتو پښتو نارې وهي.)) (٢٤: ٢٧٩-٢٨٠)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې، ژبپالنې او پښتو ژبې د پرمختګ او ترقۍ په برخه کې خادم صیب ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي چې موږ یې د څو لیکنو متن د بېلګې په توګه راوړ او د ځینو نورو مو یوازې عنوان ته نغوته وکړه، خو ددې ډول لیکنو شمېر ډېر زیات دی. د خادم صیب په منصور کلام کې د ژبپالنې پر ګڼو لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظمونه شته چې ټول او یا یې یوه زیاته برخه همدې پښتوپالنې او ژبپالنې ته ځانګړې شوې ده. د (زور د استعمار) په نامه یوه نظم کې په پښتو ژبه د استعمار ظلم او انحصار ته اشاره کوي او هغه له پښتو ژبې سره سخت مخالف ګڼي:

زور د استعمار په پښتو ژبه دی
ځکه چې ټول کار په پښتو ژبه دی
هر څه شو ازاد او پښتو بنده شوه
دومره انحصار په پښتو ژبه دی
دا کاروان به ځي یا به ولاړ وي تل
ولې؟ چې یې بار په پښتو ژبه دی
نه شته ازادي به لې له پښتو ځنې
دغه مو شعار په پښتو ژبه دی
وګوره خادمه دا دې شعر دی
او که سور انګار په پښتو ژبه دی))
(۱۲: ۱۹۳)

استاد په یو بل نظم کې په بره او لره پښتونخوا کې د پښتو حالت ته اشاره کوي، هغه د اندېښنې وړ بولي، دی دې نظم ته د (پښتو دلته او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هلته) نوم ورکوي او په دواړو ځايونو کې دپښتو پر حال څوربږي. دی په دې نظم کې وايي:

((روغــه پښــتو ماتــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
خونــه مــو ميراتــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
چېرتــه چــې پښــتو نــه وي، څــه بــه تــرې اميــد کــوو
دا آرزو مــو پاتــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
دلتــه مــو پارســي وهــي ،هلتــه مــو هنکــو وهــي
ژبــه مــو وفاتــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
گرځــو پــه حکومــت پســې، درومــو پــه دولــت پســې
نــن چــار مــو ســبا تــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
زور پــه ثقافــت کــې دی، نــه چــې پــه حکومــت کــې دی
لاره مــو بــل خــوا تــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
وايــي پښــتو شــاړه ده، دا ژبــه ويجــاړه ده
دا ملنــډه زياتــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
ځوان کول مو غويمې کوي، زوړ را کې پلمې کوي
هيلــه مــو مــولا تــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
شــرم رانــه لاړلــو، مــړ شــولو غيــرت زمــونږ
مخــه نــا روا تــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم
مــړ محمــد گــل خــان شــولو، زوړ فخــر افغــان شــولو
مخکــې پښــتو شــا تــه شــوه، دلتــه هــم او هلتــه هــم))
(۱۲: ۱۹۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه څلوریزه کې چې (پښتون او پښتو) نومېږي، پښتو ژبه د پښتون قام ساه ګڼي چې له هغې پرته ورته ژوند ناشونی دی او همدارنګه په هر ډګر کې بیا د سیاست لپاره د ساه حیثیت لري:

پښتون او پښتو

پښتو ژبه د پښتون د ټبر ساه ده
په میدان د سیاست کې یې امسا ده
او س ګیر شوی هم د ژبې په ګناه دی
((خپله ژبه هم کلا ده هم بلا ده)).

په یوه بله څلوریزه کې (د انګرېز چل) ته اشاره کوي چې تر هغه پورې دلته ناکام و چې پښتو یې زده نه وه، کله چې یې پښتو زده کړه او د پښتنو په کلتور پوه شو، نو بیا یې پښتنو ته چل جوړ کړ.

د انګرېز چل

پرنګي چې په پښتون باندې یرغل کړ
خپل عکسر یې د پښتون په سیمه دل کړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتو ته یې ساز چل کړ.

استاد خادم د پښتون مقام په پښتو کې ګڼي او چې پښتو له چا څخه تللې، هغوی په مړو کې حساب شوي دي.

پښتو مو ژبه، پښتو مو ساه ده
افغانه پوه شه، دا مدعا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې چا نه لاره، هغوی خو مره شول
اوس مو دې پاتې، قام ته سودا ده.

استاد خادم هغو پښتنو ته هم نغوته کړې چې پښتو یې هېره شوې او د هېواد په بېلابېلو سیمو کې اوسي. دی دا ډول پښتانه له (قامه وتلي پښتانه) بللي دي:

کابل هرات دی، که کوهدامان دی
بلخ او تخار او که کهستان دی
زیات پښتانه دي، ان تر بادغیسه
خو کار د ژبې، تر پښه لر وران دی.

استاد خادم د یو ملت په جوړښت کې د ژبې ارزښت ته اشاره کوي، دی وايي له ژبې پرته ملت نه جوړېږي، خو پښتون لا پر دې حقیقت تر اوسه هم خبر نه دی:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټوله دنیا ده، په دې خبره
پښتون لا اوس هم، پرې نه پوهېږي.

استاد خادم د پښتنو پر غفلت خوربږي او وايي چې (نور به خیر غواړو)، یانې کېدی شي، حالات تر دې هم خراب شي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــــه دا غفلــــت وي، پښــــتو ورکېــــږي
چــــې پښــــتو لاړه، پښــــتون ډوبېــــږي
تللــــى خــــو تللــــي دي، خيــــر بــــه غــــواړو
پــــه پــــاتې قــــام مــــې اوس زړه رپېــــږي.

خادم صيب د پښتو ژبې د خدمت په لار کې د هغو اتلانو يادونه هم کوي چې د پښتو لپاره يې بې شانه قرباني ورکړې ده. دى د (محمد گل خان مومند، صمد خان اڅکزي، صادق کاسي او قاضي عطاء الله) نومونه يادوي او وايي:

چــې زړه يــې وچــاود محمــد گل خــان دى
چــې بــم پــرې پربــووت، دا صــمد خــان دى
صــادق کاســي هــم، پــه پښــتو مــړ شــو
د قاضــــي مــــرگ مــــو پــــه زړه ارمــــان دى.

استاد وايي کومو پښتنو چې پښتو پرې ايښې، نو هغو ته يو ډول (استعماري مصونيت) حاصل دى. دى وايي چې فارسي ته تمايل پيدا کړه او يا هم اردو ته قايل شه، نو بيا دې هر څه خوندي دي. که څه هم دا ډول مسايل بيانول به ځينو ته د زغم وړ نه وي او اتومات به پر استاد او نورو ورته اشخاصو باندې د تعصب ټاپه لگوي، خو له دې واقعيت څخه هم سترگې پټېدلای نه شي:

يــــا دې فارســــي تــــه، زړه کــــې مايــــل وي
يــــا دې اردو تــــه پــــه خولــــه قايــــل وي
پښــــتو دې پرېــــږدي، نــــور چــــې هــــر څــــه کــــا
مصــــــونيت بــــــه، ورتــــــه حاصــــــل وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب له یو بل حقیقت څخه هم پرده پورته کوي، هغه پښتانه چې پښتو خرڅوي او د ده په اصطلاح (پښتو ته لغتې ورکوي) نو هغه ډېر ژر لوړتیا او منصب ته رسېږي:

اوس هــــر چــا زده کــړه د لوړتیـا چــاره
و لــــور مقــــام تــــه د ختــــو لاره
یــو څــو لغتــې پښــتو تــه ورکــړه
چــار بــه دې ښــه شـي بـې لــه څــه زیــاره.

دی په دې لړ کې یو بل حقیقت ته هم متوجه کېږي، تر هغه چې پښتانه (له پښتو انحراف) و نه کړي، که څومره لوړه پوهه ولري، نو بیا به هم لوړ مقام ته ونه رسېږي:

نــه بــه پوهانــد شــي، نــه بــه وزیــر شــي
نــه بــه لیــډر شــي، نــه بــه امیــر شــي
څــو چــې لــه خپلــې، پښــتو وانــوړي
پښــتون کــه هــر څــو پــه علــم میــر شــي.

استاد خادم دا ډول حالت پر پښتنو یو قیامت بولي او عوامل یې په گوته کوي:

نــن پــه پښــتون او پښــتو قیامــت دی
وخــــت د ذلـــت او د حقـــارت دی
لــــه اســـتعماره، دا حکــــم شـــوی
پښــتون جاهــل دی، پښــتو بــدعت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د الله تعالی قانون ته اشاره کوي چې خپل رسول یو قام ته د همغه قام په ژبه لیږي او دا کار خدای ته مقبول هم دی، نو افغانه ته بیا د بل په ژبه ولې فخر کوې او دا ناوړه کار ترسره کوې؟

د قـــام پـــه ژبـــه، هـــر یـــو رســـول دی
خدای(ج) تـه پـه دې کـار، هر یـو مقبـول دی
د بـــل پـــه ژبـــه، فخـــر بـــه څـــه کـــړې
افغانـــه دا کـــار، دې ډېـــر فضـــول دی.

بیا (د قام رسول) په نامه په یوه بله څلوریزه کې د اسلام له نظره، موږ ته د ژبې اهمیت واضح کوي او وایي:

لســـان قومـــه، مـــونږ تـــه ارشـــاد دی
رســـول د قـــام دی، دا یـــې مـــراد دی
چـــې پـــه اســـلام کـــې لـــه قـــام منکـــر وي
پـــوه شـــوی نـــه دی، غریـــب بربـــاد دی.

خادم صیب په کابل کې د پښتو ژبې له حالت ډېر ځوریږي او بیا یې ورته (کابل او پښتو) په نامه یو نظم لیکلی دی، په دې نظم کې یې هغه ناخوالې یادې کړي چې په کابل کې پښتو او پښتانه ورسره مخ وو. دلته یې څو بندونه رااخلو:

چـــې پښـــتو نـــه لـــري افغـــانن بـــه څـــه وي؟
لا بـــې غیرتـــه مســـلمان بـــه څـــه وي؟
ځکـــه مـــین زه پـــه پښـــتو شـــولمه
چـــې خـــودي نـــه لـــري انســـان بـــه څـــه وي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

کابلـــه زړه د کـــوم هېـــواد یـــې تـــه
د چـــا لـــه فیضـــه نـــه ابـــاد یـــې تـــه
لـــړ خـــو دې ځـــان او بیـــا پښـــتون وګـــوره
دا چـــا ازاد کـــړې، کـــه ازاد یـــې تـــه؟

***

پښـــــتو ددې هېـــــواد ملـــــي ژبـــــه ده
لا ورســـــره هـــــم بیـــــا رســـــمي ژبـــــه ده
مخالفـــــت د پښـــــتو نـــــه دی روا
چـــې دا ددې خـــاورې بـــومي ژبـــه ده

***

کلـــه دې و خـــوړو پـــه زور کابلـــه
اوس را نـــه شـــوکه کـــړې پـــه شـــور کابلـــه
د تعصـــب او د فاشســـت پـــه چغـــو
ځـــان دې کـــړو ســـپین او مـــونږ دې تـــور کابلـــه.
(۳۱۱:۱۲)

استاد خادم د پښتو پر هغه حالت اندېښنه څرګندوي چې وخت پر وخت پرې تجارت کېږي، که څه هم پښتو داکثریت ژبه ده، خو هېڅکله هم خپل حق ته نه ده رسېدلې:

پښـــــتو لســـــان د اکثریـــــت دی
ټینـــګ پـــه دې ټکـــي، افغـــان ملـــت دی
خـــو پـــه عمـــل کـــې چـــې ورتـــه ګـــورو
پـــه پښـــتو شـــوی تـــل تجـــارت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بله څلوریزه کې بیا پر پښتو ژبه لوبې غندي او پر دې خواشیني څرګندوي چې پښتون پوه نه شو چې څنګه یې پر ژبه لوبې کېږي:

اکثریـــت چـــې تـــل تکرار بـــږي
افغـــان ملـــت چـــې، مـــونږ تـــه یـــاد یږي
مـــراد یـــې څـــه دی، پښـــتون پـــوه نـــه شـــو
پـــه پښـــتو ژبـــه چـــې لـــوبې کېـــږي.

استاد (د ملي ژبې قانون) ته هم اشاره کوي، خو په خواشینۍ سره باید ووایو چې که څه هم قانون کې همېش پښتو ته د ملي او لومړۍ ژبې مقام ورکړل شوی، خو په واقعیت کې پښتو خپل دې حق او مقام ته نه ده رسېدلې:

د ډېـــرو خلکـــو ژبـــه ملـــي وي
معنـــا یـــې داده، چـــې دولتـــي وي
دنیـــا منلـــی، دغـــه قـــانون دی
پـــه دې پـــوهېږي، چـــې څـــوک سـړي وي.

خادم صیب د یوې ژبې توهین د هغې د قام توهین ګڼي او نمانځل یې د هغه قوم نمانځه ګڼي:

تـــوهین د ژبـــې تـــوهین د قـــام دی
نمانځـــل د ژبـــې یـــو لـــوی مـــرام دی
پښـــتو ملـــي وه، ولـــې شـــوه تېتـــه
دا ســـوال پـــه مینـــه او احتـــرام دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم یو ځل بیا پر پښتو ژبه کېدونکې متواترې لوبې یادوي او د علت پوښتنه یې کوي:

پښتو جګېږي ببرته ټیټېږي
دا کوم کسات دی چې نه خلاصېږي
له میرویس خانه، ترنن زمانه
په پښتو ژبې دا لوبې کېږي.

خادم صیب پښتو ژبې سره د کېدونکي ظلم په برخه کې تر هر چا زیات د پښتو خپل پښتانه مخالفین د ملامتۍ وړ بولي، په دې برخه کې وايي:

ځوک ناپوه شو، ځوک محتاط او ځوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو دغسې تعین شو.

نو د یو شمېر پښتنو د همدغې بې تفاوتۍ او بې کفایتۍ له امله د پښتو او پښتون نتیجه ښه نه ګڼي او په پای کې وايي:

نه پوهاند نه به رییس نه په وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا
هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې ځرګنده د پښتو نه بېزاري کا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې د پرمختګ او پیاوړتیا لپاره د خادم صیب یو ارمان دا و چې علمي مرکزونه دې جوړ شي، سیمینارونه دې جوړ شي، ژبه دې معیاري شي او لیکدود دې اصلاح شي. خادم صیب که څه هم د پښتو د پرمختګ په برخه کې له پښتنو څخه ناراضه و او دې نارضایتۍ ته موږ دمخه اشارې وکړې، خو د (باړګلۍ سیمینار) چې د پښتو ژبې د لیکدود د سمون لپاره جوړ شوی و او دا یې لومړی سیمینار و، د خادم صیب ګډون په کې ده ته د خوښۍ سبب ځکه و چې د ده د ارمان لپاره یې کار کاوه. په دې سیمینار کې ګڼ شمېر پښتو پوهانو ګډون کړی و او خادم صیب هم د دې سیمینار برخوال و. د باړ ګلۍ ښایسته سیمې او د سیمینار چاپېریال د خادم صیب پر ذهن مثبت تاثیر کړی و، نو ځکه یې دا یو نظم ورته لیکلی دی. نظم پر محتوایي بډاینې سربېره لفظي او هنري ښکلا هم لري. دلته به دې نظم ته تم شو:

راټول د پښتو ژبې شول پوهان باړه ګلۍ کې
هوا لګي سپېڅلې د پغمان باړه ګلۍ کې
شنه غرونه جګ سرونه لوړې څوړې ځنګلونه
شین پوښه دي درې، لکه اسمان باړه ګلۍ کې
ناوونه، ګړنګونه، سختې تېرې هلې دلې
ځای ځای ښایسته کورونه نمایان باړه ګلۍ کې
نه ښار شته او نه کلی نه باغونه نه مېوه شته
نه ګل شته، نه بلبل او نه خبان باړه ګلۍ کې
چې شته نو څو کوټې دي، یو سرک ورته راغلی
یو څو دي ترهېدلي اشنایان باړه ګلۍ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلبر چې چېرته نه وي، نو رقيب به هلته څه کا
نو ځکه دلته نشته غمازان باړه ګلۍ کې
بلبله، نه کوتره، نه مې زرکه په نظر شوه
شاديانې په کې کرځي او کارغان باړه ګلۍ کې
مري لره وردرومه که د سترګو اوبه غواړې
تش لړې دي، څه وربځې او باران باړه ګلۍ کې
د ځمکې مخ لا وچ نه وي چې بيا پرې څاڅکې اوري
سرې وي په ارزو د شنه اسمان باړه ګلۍ کې
چې (بره ګلۍ) ګورم او بيا (کوزه ګلۍ) هم شته
نو (کلي) د پښتو شي راعيان باړه ګلۍ کې
رقيب به زهره چاودی شي له ګرومه که خبر شي
چې څنګه سيمينار و عاليشان باړه ګلۍ کې
پښتو زمونږه پټ دی بې له دې به ژوندون څه وي
لګيا وربانده دي ځوانان باړه ګلۍ کې
قربان د پښتونخوا د ښکلي قام له ژبې شمه
چې لوړه پرې شمله شوه د افغان باړه ګلۍ کې

رسا ! طرحه دې کېښوده، ته لاړلې کابل ته
نو کېږي به په تا پسې ارمان باړه ګلۍ کې
ښې ورځې، ښه ساعت و، پښتانه لکه ګلونه
يو ګل د دې باغچې و (پرېشان) باړه ګلۍ کې
هر څه که رانه هېر شي (مولانا) به مې هېر نه شي
خوښې پسې زمونږ به و روان باړه ګلۍ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خــادم پــه تـــوده مینـــه د پښـــتو او پښـــتونوالې
شـل ورځـې کړلـې تېـرې پـه ښـه شـان بـاړه ګلـۍ کـې.

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه پر یادو نظمونو او نثرونو سربېره د خادم صیب په منثور او منظوم کلام دواړو کې ګڼې نورې داسې بېلګې هم شته چې پښتو، پښتو پالنې او ژبپالنې ته ځانګړې شوې، خو پر ټولو بحث د یوه بل ځانګړې اثر یا کتابګوټي ایجاب کوي، دا څو بېلګې مو دده د ګڼو اثارو له څرنګوالۍ سره د اشنایۍ او بېلګو په توګه راوړې.

د دې دریېمې برخې یا څپرکي په پای کې چې ټول د استاد خادم افکار یا نړۍ لید ته ځانګړی شوی او تر (۹) بېلابېلو سرلیکونو لاندې موږ د خادم صیب افکار او نړۍ لید وڅېړه، دا په دې مانا نه ده چې د خادم د فکر وړانګې د ژوندانه نورو برخو ته نه دي وررسېدلې، خادم صیب پر نورو برخو، لکه : کلتوري، ادبي، سیاسي او نورو برخو هم ګڼ شمېر لیکنې کړې دي چې ځینو ته یې په ضمني ډول په همدې بحثونو کې اشاره وشوه، خو په ځانګړي ډول د هغو د هرې یوې څېړنه همدغسې جلا جلا بحثونو ته اړتیا لري، خو ما له خپلو مفرداتو سره سم هغو موضوعګانو ته زیاته پاملرنه وکړه او څه نا څه رڼا مو پرې واچوله چې مخکې تر مخکې مشخص شوي وو.

ددې خبرې یادول هم په کار دي، ما چې د دې اثر د لیکنې په نیت د خادم صیب بېلابېل اثار وپلټل، نو دا خبره راته لا ښه څرګنده شوه چې د خادم صیب د ټولو اثارو شننه د دوکتورا دورې په یوه اثر کې شونې نه ده، نو زه هم مجبور شوم په ټولو برخو کې له لنډیز څخه کار واخلم. هیله ده د درنو لوستونکو دې ټکي ته پام وي. اوس راځم د دې دریېمې برخې نچوړ ته:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې برخه کې موږ د خادم د نړۍ لید (۹) بېلابېلو برخو ته نغوته وکړه، په دې کې د خادم د فکر تر ټولو زیاته او درنه برخه همغه ده چې په لومړي گام کې ملت او ملتپالنې او په دویم گام کې ژبې او ژبپالنې ته وقف شوې ده.

نورې برخې هم په کې مطرح دي، خو په هغه کچه نه دي چې له دې یادو دوو برخو سره پرتله شي. که څه هم د ریاضي د ارقامو له مخې د افکارو سلنه معلومول اسانه کار نه دی او نه هم په دقیق ډول محاسبه کېدلای شي، خو بیا هم که له ریاضي څخه د یوې اټکلي محاسبې په توگه کار واخلو او د استاد خادم د افکارو د موضوعي وېش له مخې د هغه د افکارو سلنه معلومه کړو، نو داسې یوه بڼه به غوره کړي:

ملتپالنه: ۴۰ ٪

دینپالنه: ۴ ٪

ټولنپالنه: ۷ ٪

سمونپالنه: ٦ ٪

کره کتنه: ۸ ٪

ښارپالنه: ۲ ٪

د فلسفي افکارو روزنه: ۳ ٪

سیمه ییزه او نړیواله انگېرنه: ۴ ٪

ژبپالنه: ۱۵ ٪

متفرقه افکار: ۱۱ ٪

(c) ketabton.com: The Digital Library

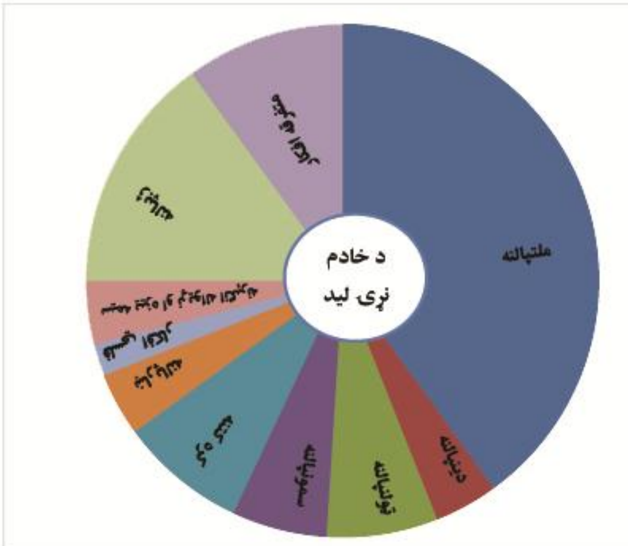

که څه هم دا وېش سل په سلو کې دقیق نه دی، خو موږ ته د موضوعي وېش له پلوه د خادم دافکارو یو تولیز تصویر څرګندولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلورمه برخه

خادم د نورو ليکوالو له نظره

لکه څنګه چې څو ځله مو دمخه يادونه وکړه استاد قيام الدين خادم په شلمه پېړۍ کې د پښتو ادب يو ځلاند ستوری او پخه سته ګڼل کېږي او د فکر وړانګو يې د ژوند بېلابېلې خواوې روښانه کړي دي. دغسې د خادم د زمانې ډېرو لويو ليکوالو د خادم خدماتو ته په درنه سترګه کتلي، هغه يې ستايلی او منلي دي. د هغه د ژوند او په تېره بيا پر فکري نړۍ ليد يې پر خپل وخت څرګندونې کړي دي. د خادم تر ژوند وروسته هم ګڼو ليکوالو د هغه د فکر پر ليدلوريو او اثارو څرګندونې کړې دي. يو شمېر بهرنيو اديبوهانو او د افغاني ادب متخصصينو هم خادم د خپلې زمانې يو لوی او رياليستيک ليکوال بللی دی. دلته غواړم د خادم د شخصيت او فکري نړۍ ليد په باب ددې پوهانو او ليکوالو نظريات څرګند کړم او ددې ترڅنګ يو شمېر نور ليکوال چې اوس لا هم ژوندي دي او د خادم مينه وال او لېوال دي او د هغه له فکره يې الهام او تاثر اخيستی، د هغو نظريات هم دلته راوړم، دا نظريات د خادم صيب د ځانګړو ليکنو او مستقلو اثارو په باب د مشخصو ليکنو، تبصرو، سريزو او تولېز جاج په بڼه مطرح شوي دي، دلته غواړم د ليکوالو همدا ډول نظريات په ترتيب سره راوړم، خو مخکې تر دې چې د ليکوالو نظريات راوړم، لازمه ګڼم د دې ټکي يادونه وکړم چې د دې ليکوالو له ځينو نظرونو څخه ددې کتاب په درېو تېرو برخو او همدارنګه دوو نورو برخو کې هم د ضرورت له مخې ګټه اخيستل شوې ده. په دې نظرياتو کې به کوښښ وکړو چې د تکرار د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخنیوي لپاره هغه برخې بیا غبرګې نه شي، د دې ترڅنګ دلیکوالو په دې لیکنو کې چې د استاد خادم کوم نظمونه او یا نثرونه د بېلګو په توګه راوړل شوي، هغه بېلګې به هم د تکرار د مخنیوي لپاره نه راوړل کېږي او ددې تر څنګ ځینې لیکنې چې ډېره تفصیلي بڼه لري، کوښښ به وکړو چې د هغو هغه غوښنه برخه دلته راانتقال کړو، نو که دلته د لیکوالو لیکنې یا نظریات په کټ مټ او پوره ډول نه راوړل کېږي، نو علتونه به یې همدا وي چې ما ورته نغوته وکړه، دلته لومړی غواړم د کورنیو لیکوالو او پوهانو نظرونه راوړم:

الف- کورني لیکوال:

په کورنیو لیکوالو او پوهانو کې تر ټولو لومړی، د پښتو ادب له پنځو ستورو څخه څلور ستوري راځي چې دوی د خادم د زمانې خلک وو، د پښتو ادب ستر پوهان وو، پنځم ستوری خپله خادم و. دا ستوري له لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، استاد ګل پاچا الفت، استاد عبدالروف بېنوا او استاد پوهاند صدیق الله رښتین څخه عبارت دي. پر دې ستورو سربېره د خادم نورو هممهاله لیکوالو او د هغه تر نسل څخه یو پښت یا دوه پښته وروسته لیکوالو هم د استاد خادم د افکارو په باب خپل نظریات څرګند کړي دي. دلته غواړم ددې لیکوالو د نظریاتو یوه زیاته برخه او یا هم یې د نظریاتو غورچاڼ وړاندې کړم:

۱-استاد پوهاند عبدالحی حبیبي: ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي د پښتو او دري ژبو پوخ لیکوال دی، په دواړو ژبو کې مهم او پاخه اثار لري، په تېره بیا دده ادبي، تاریخي او علمي څېړنې ډېرې ګټورې او د قدر وړ دي، ارواښاد علامه حبیبي د استاد قیام الدین خادم او دده د دوران دنورو شاعرانو او لیکوالو د فکر او فورم د نوي والي په اړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل نظر داسې څرګندوي: ((په هغه دوره کې موږ، لکه امين الله زمرياﻟی، غلام جيلاني جلالي، قيام الدين خادم... شاعران لرو چې په فکري لحاظ خو باالکل نوي دي اما د فورم له پلوه هم د دوی په ځينو اثارو کې د نوي توب څرکونه وينو.

د پښتو ادب په تاريخ کې دغه درنه ډله د پخواني کلاسيک مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حيثيت لري، دوی د ګذشته ګانو د ادبي رواياتو حامل دي او هغه زوړ ادبي ميراث يې نوی نسل ته رانقل کړی دی او د پښتو ادب تاريخ هېڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي، دوی له خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کې نوي افکار داخل کړل.

دوی نوی نسل له وطني او ملي حقايقو سره اشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله، په ادبي رواياتو کې چې کومه وظيفه د دوی پر غاړه وه، هغه يې په لکه غاړه اجراء کړه او د پيش قدمۍ عالي مقام يې وګاټه.)) (۵: ۲۵-۲۶)

پوهاند عبدالحی حبيبي د خپل پورتني نظر له مخې استاد خادم د هغو شاعرانو په ډله کې دروي، چې پښتو شعر يې د موضوع په لحاظ داسې يوې مرحلې ته ورساوه، چې د مينې پر موضوعاتو سربېره يې ټولنيز، سياسي، اصلاحي او انتقادي مضامين په کې راونغاړل، په رښتيا هم چې دا درنه ډله د مخکښۍ د عالي مقام خاوندان وو.

استاد عبدالحی حبيبي د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب په نورو کتابونو کې هم يادونه کړې، چې موږ ورته پر خپل ځای اشاره کړې، نه غواړو همغه خبرې يو ځل بيا دلته تکرار شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- استاد عبدالرووف بېنوا: استاد عبدالروف بېنوا، د پښتو ژبې لوی لیکوال دی او د دې ژبې په پرمختیا کې یې د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي. د خپلې یوې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د فلسفي افکارو په اړه لیکي: ((ښاغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی، دده د ژوندانه زیاته برخه په لوستلو او

لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لیکلو او لوستلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قام راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ویستلی دی او اوس هم لګیا دی زیار باسي، دده فلسفي افکار کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخیستی او کله درابندرناټ ټاګور معنوي فلسفي ته ورته دی، خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))
(۲: ۲۹۱)

د یادونې وړ ده چې استاد عبدالروف بېنوا د (اوسني لیکوال) په لومړي ټوک کې د استاد خادم پر خپل قلم د هغه پېژندنه خپره کړې ده. د دې اثر په ګډون اکثرو لیکوالو د استاد خادم دپېژندنې لپاره یاد اثر د یو مهم اخځ په توګه کارولی دی.

۳- پوهاند صدیق الله رښتین: د پښتو ژبې له پنځو ادبي ستورو څخه دی، دی د پښتو ژبې په ګرامر او لغتپوهنه کې لوی لاس لري او د استادۍ مرتبې ته رسېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند رښتین د استاد خادم پر نورو افکارو سربېره د هغه د یوه

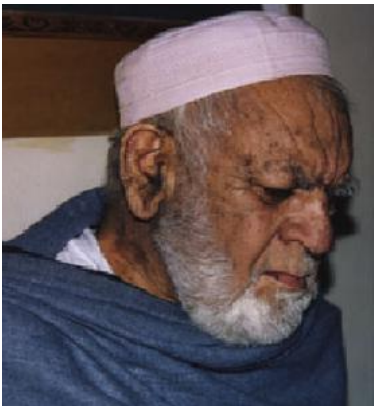

کتاب (پښتونولۍ) په هکله هم نظر ورکړی دی، هغه په دې باب وایي: ((ددې کتاب اهمیت په خپله د کتاب په نامه کې په داسې ډول ښکاره دی، لکه بوی، رنګ او ښایست چې دګلونو په غونچه کې یو ځای هم چاته ځان ښیي او پښتون د پښتنو تاریخي قوم نوم دی، پښتو د دوی خوږه او درنه ژبه ده، پښتونخوا د دوی د اوسېدو او زېږېدنې ټاټوبی دی... له بلې خوا چې دا مهمه موضوع د پښتو د یو قوي او پوخ لیکوال، ښاغلي خادم په قلم لیکل شوې ده، نو زموږ په نظر د کتاب اهمیت لا زیاتوي او موږ ته جرئت راکوي، چې دا کتاب هم د کابل په مجله کې او هم ځانله نشر کړو.)) (۱۰: سریزه) پر پورته نظر سربېره استاد رښتین د استاد خادم په باب په نورو برخو کې هم نظرونه څرګند کړي چې هغو ته موږ په خپل ځای کې اشاره کړې ده.

۴- کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي: استاد روهي د پښتو ادبیاتو یو مسلکي څېړونکی او لوی ادبپوه دی، له استاد خادم سره یې له نږدې پېژندل، د هغه اثار او افکار یې ښه تحلیل کړي دي. ارواښاد کاندید اکاډمیسین سر محقق محمد صدیق روهي دده او د ده د نورو همعصره لیکوالو په اړه په خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب (د پښتو د ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) کې لیکي. ((کله چې د ویښ زلمیانو پر ادبیاتو باندې بحث کېږي، د نو لومړي ځل لپاره د حبیبي، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې د پښتو د معیاري ژبې، لیکدود (املا) او ادبي سبک په پالنه کې یې ډېر ستر خدمتونه تر سره کړي او زیات شاګردان یې روزلي دي.

لوی استاد (حبیبي) او فاضل استاد (رشاد) دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله برخه کې د تبحر په لحاظ بې ساري دي، محترم استاد پوهاند رښتین هم په ګرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت ، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي، خو هغوی زیاتره د ویښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توګه شهرت لري.)) روهي صاحب دا هم زیاتوي چې ((خادم صاحب د پښتو او پښتونولۍ او دهېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، هغه د ښو احساساتو خاوند او د لهجې صراحت یې درلود.))

استاد روهي د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) کې د استاد خادم په باب بحث کړی چې هغه ته مو پله بله برخه کې ځای ورکړی، نو ځکه نه غواړو، هغه خبرې یو ځل بیا دلته تکراري بڼه خپله کړي.

۵- استاد سعد الدین شپون:

استاد شپون چې تر استاد خادم وروسته پښت کې د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او نقاد دی، د استاد خادم اثار یې پر خپل وخت هم تحلیل کړي او هم ارزولي دي، د استاد خادم کلام یې د پرمختګ له پلوه پر درې تکاملي پړاوونو وېشلی، هغه وایي: ((لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه یې دده د شاعرۍ ابتداء ده، چې د مذهبي تبلیغاتو او اسلامي وحدت وخت دی او نمونه یې اسلامي ترانه ده.

په دغه مرحله کې یعنې له (۱۳۱۲) څخه تر (۱۸-۱۹) پورې ډېر مذهبي اشعار لري. دوهمه برخه له (۱۳۲۰) نه راپېځوا پیل کېږي، چې د ویښو زلمیانو نهضت په کې لیدل کېږي، لکه د (شاعر مسلک) او (د شلم قرن پښتون زلمیان) یې ددې وخت لمنه رانغاړي او ورسره د خادم د بدبینۍ حس شروع کېږي او هغه دنیاګۍ چې ده په خوب کې لیدلې و، له بنسته خرابېږي، (ځوان) او (ترقي) یې د بدبینۍ اخري مرحله ښیي او (بدبخت قوم) یې سرباری دی، د (کابل سیند) چې په (۱۳۳۰ل) کال کې یې لیکلی دی دغه بدبینۍ نه استثنا دی او په دې شانې نشي تفسیرېدای تر څو سړی وانه وایي، چې ددې شعر په لیکلو کې د خادم په روحیه کې یو انقلابي توپیر راغلی دی او د یوې شپې لپاره خوشبین شوی دی.)) (۳۵:۳۸)

۶- عبدالرحمن پژواک: عبدالرحمن پژواک په هېواد کې

دپښتو او دري ژبې مطرح لیکوال او یو وتلی سیاستوال د استاد خادم په باب د ده نظر د هغه پر یو اثر (نوي ژوندون) باندې د تقریظ په توګه څرګندېږي، استاد پژواک د دې کتاب په باب وایي: ((لوی خدای لره شکرونه دي چې د هېواد د رفاه او ارامۍ تر سیوري لاندې پښتو ټولنه موفقه شوه چې د نوي ژوندون کتاب طبع او خپور کړي. دا کتاب د هغو هیلو پر اساس طبع شوی دی چې پښتو ټولنه یې د منثور ادب د خدمت په لاره کې لري، څرنګه چې واضحه ده، زموږ په اثارو کې منظوم اثار ډېر زیات دي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخصوصاً د پښتو د نهضت په دوره کې منثور اثارو ته ډېر زيات احتياج لرو، ځکه چې هغه کسان چې په کورسو کې يا په مکاتبو کې يې پښتو ويلې او درسي کتابونه يې لوستي دي او په پښتو کې يې د مطالعې استعداد پيدا کړی دی، داسې اثارو ته خورا ډېر محتاج دی. نو ځکه پښتو ټولنې د بلې ډېوې د کتاب پر اساس چې مخکې طبع او خپور شو، د نوي ژوندون کتاب ترتيب او سره د ډېرو مشکلاتو يې چاپ کړ.

په دې کتاب کې برسېره په هغه ملاحظاتو چې د ادب له خوا نظر لاندې نيول شوی دی، دا هم سنجول شوې ده چې مضامين ډېر عصري او حياتي افکار د جديدې تربيې له اساس سره سم وي.

څرنګه چې له لوستلو نه وروسته معلومېږي، د قيام الدين خان (خادم) د دې کتاب مولف زيار او زحمت ډېر زيات دی، زه د دې لپاره يو دليل لرم چې هغه د مولف لوی موفقيت دی او څرګنده ده چې دغومره موفقيت بې له ډېر زيار او زحمت څخه لاس ته نه راځي، نو پښتو ټولنه دې اثر ته د قدر په سترګه ګوري او مولف ته تبريک وايي.

موږ له ښاغلو لوستونکو هيله کوو چې له دې اثر نه استفاده وکړي او د پښتو ټولنې زيار او زحمت تقدير د کتاب په لوستو او استفاده کولو وکړي، ځکه چې زموږ بې له مفيد خدمته څخه بله هيله نه شته.

په پای کې دومره زياتوو چې د دې کتاب انشاء او اسلوب او سبک ډېر جديد او تازه او د دې د نامه او مضامينو سره سم دی، نو لوستونکو ته به برسېره په دې چې په پښتو ادب کې يو لوی سرمشق ګڼل کېږي، د فکري او دماغي استفادې په لاره کې هم مفيد لارښوونکی او مفيد اثر شمېرل کېږي.)) (۱۸: يادښت)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- سید قاسم رښتیا: د هېواد پېژندل شوی لیکوال او مؤرخ

ښاغلی سید قاسم رښتیا د استاد خادم په باب وايي: ((مولوي قیام الدین خان ذاتاً یو حساس او متفکر سړی دی چې د هر شي پر ماهیت باندې فکر کوي او سره له دې یو دقت نظر هم لري چې د هغه په ذریعه ډېرو نازکو شیانو ته ملتفت کېږي او د یوې لویې او پېچیده موضوع له منځه د دقت قابل قسمتونه استخراج کولی شي.

هو! دا خصوصیت د یو ادیب لپاره چې په اجتماعي مسایلو کې بوخت وي، خورا اهمیت لري، له بلې خوا مولینا د ابتکاري افکارو خاوند دی او ښه ښه نوي نوي مضمونونه پیدا کوي، اقای خادم په ادبیاتو کې ښه پوره دسترسي لري او هر کله چې پخپله یو ازاد سړی دی، اشعار یې هم اکثراً مؤثر او د ازادۍ د روح او د شور او فعالیت له جذباتو څخه ډک دي، خادم صاحب د پښتو په نهضت کې ښه برخه اخیستې ده، او قیمتي نظریات یې وړاندې کړې دي...)) (۳۰: ۳۳۹)

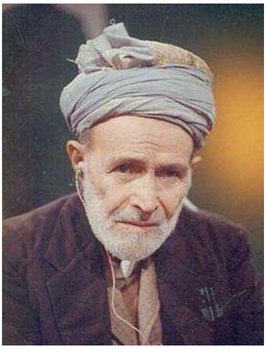

۸- حمزه شینواری: د پښتو ژبې

نامتو لیکوال او د پښتو غزل پلار امیر حمزه شینواری د خادم له افکارو او اثارو سره اشنا و، ده له استاد خادم سره په یوه ګډه مشاعره کې چې نورو لیکوالو هم په کې ګډون کړی و، برخه درلوده او هر یوه د یوه مقیدبیت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اقتضا شعرونه لیکلي وو. استاد حمزه هلته هم یو لنډ شعر لیکلی و چې موږ پر خپل ځای ورته اشاره کړې ده. سربېره پر هغه حمزه بابا په خپل یو منظوم یونلیک کې، چې د کابل د سفر په اړه یې کښلی دی، د نورو لیکوالو ترڅنګ د خادم د علم ستاینه کوي او د هغه په اړه داسې وایي:

بحث چې په (ی) و لر او بر ته یې ما خیال وکړ
یو محمد نور او بل ربښتین په کې کمال وکړ
کله به خادم په دعوه خپله استدلال وکړ
کله پکتیاني به په بل اړخ کې جنجال وکړ
کله به الفت په اختلاف کې منځګړی شو
ولو نه به یې دواړه سره یو کړه جوړ به پړی شو
ما چې د خادم او د ربښتین علم ته پام وکړ
زړه مې د پښتون و پاکې خاورې ته سلام وکړ.

۹- محمد قدیر تره کی: ښاغلی

محمد قدیر تره کی د هېواد له نامتو لیکوالو او پوهانو څخه ګڼل کېږي، د ژوند زمانه یې هم له خادم صیب سره هممهاله ده. د خادم په باب دده د نظریاتو یوه برخه په هغه لیکنه کې څرګندېږي چې د (نبوغ او عبقریت) په نامه پر کتاب یې د تقریظ په بڼه کړې ده.

محمد قدیر تره کي خپله دا لیکنه په کابل کې د (۱۳۳۷ل) کال د عقرب پر اوولسمه نېټه کړې ده او استاد خادم یې یو ژور او مفکر لیکوال ګڼلی دی. د هغه اثر یې د خپل وخت یو مهمه اړتیا ګڼلې. ده، خادم داسې یو لیکوال ګڼلی چې د خط او خال له دودیزو بندیزو راوتلی، ژور

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفکر او فلسفې نړۍ ته يې مخه کړې او داسې څه يې ليکلي چې د خپل وخت او خپل نسل يوه مهمه اړتيا ده. دده په نظر استاد خادم په خپل فکر د شرق او غرب علوم سره نږدې کړي دي.

ښاغلی تره کې د نبوغ او عبقريت په باب وايي: ((رساله مختصر و پرمعنی و عميق معنون به ((نبوغ و عبقريت)) نويسنده محقق و متعمق جناب ښاغلی ((خادم)) را خواندم و بدون مبالغه بايد عرض کرد که زيادتر حظ بردم و به اينده محيط علمی و ادبی خود اميدوار شدم و فهميدم که هنوز هستند مردميکه در محيط ما هم در مباحث مهم که از مشغله عقول متفکره جهان متمدن امروزه است، قلم و قدم می زنند و اثاری بيرون می دهند.

درين کتاب يا رساله از شعر و شاعری چيزی نيست، از زلف و کاکل بحثی به ميان نيامده و از سيمای زيبای معشوقه های فتان حکايتی نيست، ولی آنچه هست از موضوعات و مباحثی است که هنوز در محيط ما نيامده، ولی دنيای امروزه در آن بارها مدرسه و مسالک علمی و فلسفی داشته و دارند و از آن حظی می برند که مردم از زلف و کاکل و يا معاشقه های جوانان شيک و شنگ حاصل می کنند.

سالها است در همين موضوعات فکر و مطالعه می کردم و آرزو داشتم دران باره اثری بنويسم، ولی هنوز عطالت ها و تنبلی های که مولود بيکاری دائمی من است، به من مجال تحرير چنين اثری نه داده بود که ديدم خوشبختانه آن آرزوی ديرينم از دماغ و قلم ورزيده تر از من، بيرون آمد.

من اين اثر را قابل هرگونه تقدير می دانم و علم آن هم اين است که اين اثر و امثال آن اثاری است که مارا هم با دنيای تفکر غرب اشنا می

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنند و نیز هوس و ذوق می بخشد قدری جدی تر و عمیق تر بحث کنیم. بنا بر ان این اثر باید در درجه اول قدر شود و به سرعت ممکنه طبع گردد و مورد استفاده واقع شود. امید ما به تکثیر امثال این گونه اثار همیشه بدرقه همت و ذوق ارباب فضل خواهد بود.))(١٦: ج-د)

۱۰- غلام جیلاني جلالي:

ښاغلی غلام جیلاني د هېواد یو نامتو لیکوال او د استاد خادم همعصره سړی تېر شوی، ده مخکې تر دې چې د استاد قیام الدین خادم فلسفي اثر (نبوغ او عبقریت) چاپ شي، پر هغه یې د دویم تقریظ په توگه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې د استاد خادم پریاد اثر او د هغه پر فکر رڼا اچوي، غلام جېلاني جلالي لیکي:

((نبوغ او عبقریت د یو ښکلي کتاب نوم دی. دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي، اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو. لکه له عنوان څخه یې چې څرگندېږي، ددې کتاب محتویات پر یوه بغرنجه بشري فلسفه راڅرخېدلي او له شروع تر اخره پورې د نبوغ او عبقریت په شاوخوا کې علمي څېړنه کوي.

د نوموړي اثر لیکوال، مشهور لیکونکی ښاغلی قیام الدین خادم دی. ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع، ډېر مختلف مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي. سربېره پر دې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې نظریې او مقالې ترجمه کړي دي، مگر تراوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يواځې په دې موضوع مشتمل وي. ربښتيا خبره داده چې ښاغلی مولانا خادم د نبوغ او عبقريت د کراړې فلسفې موضوع ښه تعقيب کړې او د قدر وړ زحمت يې په کې گاللی دی. زما په عقيده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا ليکل شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی. ځکه دا کتاب د علمي اسلوب پر بنسټ سم ليکل شوی او د مخصوصې او ټاکلې بڼې او سبک خاوند دی. پوهان پوهېږي چې د پښتو د نوي ادبي رجحاناتو د تلې پله بې له کوم قيد او شرط نه په ډېرو پاڼو او حجم لرونکو اثارو نه درنېږي، بلکې يو متين او د موضوع په لحاظ پوخ اثر که وړوکی هم وي، د ژبې هغه حقيقي پانگه گڼل کېدی شي چې د ولس اړه ورپورې تړلې شوې وي.

که موږ غواړو چې د خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) اهميت په نا اشنا وگړو باندې ومنو، نو لومړۍ پلا دا لازمېږي چې دا مهمه او باقاعده ژبه په دغسې علمي او ادبي اثارو مجهزه کړو چې د هغو په لوستلو د هر چا ادبي تنده ماته او اړتياوې يې بشپړې شي. د نبوغ او عبقريت کتاب بې له مبالغې د هغو اثارو له جملې څخه يو اثر دی چې لوست يې هر چا ته گټور ثابتېږي. سربېره پر دې هر کله چې په دې ډول اثارو کې د متکامل انسان، عادي او تر عادي ټيټ انسان په فطري استعدادونو علمي څېړنه کېږي، نو د ادب په نړۍ کې هم ښه گرانښت لري.

ښاغلي مولانا خادم په دې کتاب کې دا لاندې مهم عناوين تر څېړنې لاندې نيولي دي: ايا له نبوغه انکار کېدای شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحيتونو تفاوت، ايا چنگېزخان هم نابغه و؟ د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نوابغو نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، نوابغ عصر پيداکوي او که عصر نوابغ؟ د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخيستل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صاحب دا ليکنه له دې کبله د قدر وړ ده چې دی هر ځای خپله مدعا او موضوع په منطقي، تمثيلي او حسي مثالونو څرگندول او ثابتول غواړي او له نظر سره يې عمل يوځای ملگری دی.

شک نه شته چې فلسفه او بيا تطبيقي فلسفه خورا گران کار دی، خو خادم صاحب موفق شوی دی چې په دې تنگ ډگر کې ارت گامونه اوچت کړي. که څه هم دده د بحث موضوع (نبوغ او عبقريت) دی خو دی د خپلې څېړنې د اسانه کولو لپاره د ځينو نورو پوهنو مقدمات او ځينې مظاهر هم يادوي او له بلې خوا يې په تضمني ډول ځينې پېښې، علمي شخصيتونه او د نورو مثبته حقايقو مجمله څېړنه هم تر کتنې لاندې نيولې ده چې د نبوغ پر موضوع له هرې خوا نه رڼا واچول شي او مطلب غامض پاتې نه شي.

خادم صاحب که څه هم د گربزي (روباه فطرت) په بلا اخته انسانان د ځان لپاره فوق العاده گڼي چې شهرت پيداکولی شي، نوابغ نه دي بللي او د ارستو په شان يې هغه بنيادمان انانيت پسند، نفع دوست او د فردي گټې مريان گڼلي دي. له دې خبرې څخه د خادم صاحب اوږده څېړنه او وسيع معلومات څرگندېږي.

دومره اجازه غواړم او ويلی شم چې خادم صاحب د (جنون او نبوغ) له موضوع څخه لنډ تېر شوی دی. يعنې ډېر بحث يې نه دی باندې کړی. خادم صاحب نوابغ پر دوه ډلو وېشي چې يو ته يې علمي او فني او بل ته يې اجتماعي او اصلاحي نوابغ وايي او ددې ادعا د اثبات لپاره يوناني او منطقي دلايل او څه نور عقلي مثالونه بيانوي. ده د سترو متصوفينو نظريات هم ياد کړي دي او د (لا ادري) طايفې له افکارو سره يې هم تماس کړی دی. دی شهرت د نبوغ پرچم بولي او داسې نوابغ هم مني چې شهرت يې د ځينو عواملو په وجه پټ پاتې شي دا خبره رښتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. په مجموعي ډول د خادم صاحب دا کتاب دده د ستر استعداد نماینده دی زه ده ته تبریک وایم او اوږد عمر ورته غواړم.))(۱۵: هـ-ز)

۱۱- دوکتور حفیظ الله ناصري: دوکتور حفیظ الله هم د دري ژبې له پیاوړو لیکوالو څخه دی. ده د استاد قیام الدین خادم (نبوغ او عقبریت) اثر لوستی او د (۱۳۳۷ل) کال د حمل میاشتې پر (۱۰مه) نېټه یې د هغه له مخې د استاد خادم فکر ارزولی دی.

استاد خادم ته په خطاب کې وایي: ((جناب محترم مولانا خادم صاحب!

کتاب شما را تحت عنوان ((نبوغ و عبقریت)) مطالعه کردم. با آنکه لسان پشتوی بنده چندان قوی نیست، لیکن انسجام معانی و جملات، مشکل را مرفوع می ساخت. گذشته از همه معانی بزرگ و تحلیلات علمی که در این کتاب به عمل آمده، هر محصل و طالب علم و معرفت اجتماعی را به خود می کشاند. مطالب پخته و قوی در این کتاب با اندک نقائص که شاید در تجدید نظر ثاني مرفوع شود مرموز گشته که از نقطه نظر کاوشهای علمی در بعضی گوشه های علوم اجتماعی و روحیاتی خیلی با ارزش است.

این کتاب از نقطه نظر عموم برای جمیع ذوقمندان دانش و از نقطه نظر خصوص برای محصلین فاکولته های حقوق و ادبیات و غیره خیلی مفید و چیز خواندنی و دانستنی می باشد. اگر که هم مطالب این کتاب از کدام ماخذ قوی اخذ شده باشد باز هم امثله ان محیطی و ادراک خواننده را به اصل مطلب روز رهبری کرده تعقیدات ذهنی را از بین می بردارد و هضم آن چندان ثقیل نیست و فعلاً برای مردمان ما مفید می باشد.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي ناصري د ((اندک نقائص)) په باب بیا استاد قیام الدین خادم خپله یوه توضیح ورکړې ده. هغه په دې باب وایي: ((ما له ښاغلي دوکتور ناصري څخه پوښتنه وکړه چې مراد په (اندک نقائض) سره مثلاً څه شی دی؟ ده راته وویل چې ((لکه په لومړۍ برخه کې الکترون ذکر شوی دی. دلته باید پوزیترونونه چې د ایتم اجزاء دي، هم ذکر شوي وای)) ما ورته په خندا وویل: دا خبره خو په اندک نقائض کې نه راځي، ځکه چې د الکترون ذکر دغلته ضمني او تمثیلي دی او د ایتم د نورو اجزاوو ذکر نه لازموي او په اصل مفهوم او مضمون کې فرق نه راولي.))(۱۵:ح)

۱۲- سید بهاوالدین مجروح:

استاد دوکتور سید بهاالدین مجروح چې په خپله د نبوغ او فلسفي ذهن خاوند لیکوال تېر شوی او په دې باب یې د (ځانځاني ښامار) په شان مهم اثر هم لیکلی دی، د استاد خادم د (نبوغ او عبقریت) په باب یې د (۱۳۳۹ل) کال د جوزا میاشتې پر (۲۸) مه نېټه یو تقریظ لیکلی، ښاغلی مجروح دا مهال د ادبیاتو پوهنځي رییس و، هغه په دې تقریظ کې ددې اثر په اړه وایي: ((ما د خادم صاحب (نبوغ او عبقریت) کتاب ولوست. دا موضوع یوه ډېره مهمه موضوع ده او ښاغلي خادم چې کوم زیار او زحمت ددې موضوع په شرح او تحلیل کې ایستلی دی، د ډېر قدر وړ دی.

زه د نبوغ او عبقریت له لوستلو څخه وروسته د خادم صاحب په خپل نبوغ قایل شوم. ځکه چې ده یوازې له خپل شخصي فکر څخه کار اخیستی او د نبوغ په باره کې یې د خپلو شخصي افکارو او د خپل ژوند د تجاربو نتیجې په دې کتاب کې ځای کړي دي. ښاغلي خادم صاحب

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې کتاب کې ډېرو مهمو موضوعاتو ته اشاره کوي. شک نه شته چې په دې موضوعاتو بل شان خبرې هم کېدی شي او د خادم صاحب په نظرياتو بعضې انتقادات وارېدېدی شي. مگر دا هم د (نبوغ او عبقريت) يو بل صفت دی چې د علمي بحثونو او فلسفي نقادی لپاره لار پرانيزي. هر څوک دې بايد دا کتاب ولولي. ددې لپاره ښايي چې پښتو ټولنه ددې پښتو اثر چاپولو ته توجه وکړي.)) (۱۵: ی)

ددې تقريظ تر لوستنې وروسته استاد خادم له استاد مجروح څخه په دې باب يوه پوښتنه مطرح کوي او هغه ته ليکي:

((ښاغلی محترم سيدبهاوالدين مجروح د ادبياتو د فاکولتې رئيس!

ستاسو په تبصره کې چې زما په کتاب ((نبوغ او عبقريت)) باندې مو ليکلې ده د ((يواځې د خپل شخصي فکر (او) د خپلو شخصي افکارو، د خپل ژوند د تجاربو نتيجې)) عبارات راغلي دي. لطفاً ددې پوښتنې اجازه او ځواب راکړئ چې د ((يواځې)) او ((شخصي)) کلماتو خو به گوندې دا معنی نه وي چې ددې کتاب مندرجات عندي دي او څه علمي او فلسفي قيمت نه لري؟ ستا کلمې قيمتي دي، نو ځکه مو صراحت وغوښت. په احترام. قيام الدين خادم))

د استاد خادم د دې غوښتنې په تعقيب بيا ښاغلی مجروح څلور ورځې وروسته ورته بېرته (ځواب) ورکوي او وايي:

((ښاغلی خادم! تاسې ته او ټولو خلکو ته به معلومه وي چې د فلسفې او علم الاجتماع په ساحه کې هر څه لکه په طبيعي علومو (ساينس) کې مثبت او بديهي نه وي. په انساني علومو مثبتيت او په طبيعي علومو کې مثبتيت يو ډېر عميق فرق لري. پر دې اساس په طبيعي علومو کې بايد هېڅکله عندي او نفسي ملاحظات داخل نه شي. مگر برعکس په انساني

(c) ketabton.com: The Digital Library

علومو کې له خپلو شخصي ملاحظاتو څخه کار اخیستل او د خپل شخصي فکر په وسیله تحقیقات کول ضروري او لازمي شی دی او په ذات خود علمي او فلسفي ارزش لري، نو گومان کوم چې اوس به زما د کلماتو مفهوم ښکاره شوی وي. ستاسې کتاب له هر نقطه نظر څخه ارزش لري. ښه مطالب په کې پراته دي. پر مختلفو موضوعاتو ښه ښه بحثونه شوي دي او په لوستلو کې یې د هر چا فایده وینم. سید بهاوالدین مجروح))

(۱۵:ی – ط)

۱۳- عبدالهادي هدایت: عبدالهادي هدایت، لیکوال، ټولنیز، قومي شخصیت او د ولسي جرگې غړی و. له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، د خادم له افکارو او اثارو ډېر ښه خبر و. هدایت صیب د خادم پر (څاروان) نومي اثر لیکنه کړې او ددې اثر له زاویې څخه یې د خادم افکار ارزولي دي. هدایت صیب خپله دا لیکنه د (۱۹۶۹م) کال د نومبر پر (۹)مه نېټه کړې ده، هغه وایي: ((ما د استاد خادم ټول تالیفات کتلي دي. د پښتني نړۍ لپاره د اب حیات په شان دي، خو ((څاروان)) چې شعر دی، دلته د لفظ او معنا دوه ډوله خوږوالی یوځای شوی دی او قند مکرر ترې جوړ شوی دی.)) هغه زیاتوي:

((زه د بختاني صاحب له دې جملې سره پوره موافقه لرم چې: ((خادم صاحب په خوشې خبرو خوشې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د ویښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي.))

د خادم صاحب فضل په دې کې دی، چې د معاصرې دورې په علمي ډله کې دمخه د پښتو د خدمت لپاره میدان ته راگډ شوی دی او تر اخره په کې لگیا دی او د اجتماع له پرمختگ سره سم پښتو ادب پرمخ بیایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خادم صاحب پښتو ملي ژبه د تعليم او ښوونې له دورې څخه د ادب او د ادب له دورې څخه د علم او د علم له دورې څخه د فلسفې، تحقيقاتو او سياست دورې ته راورسوله.

په هر حالت او هر وخت کې دده په قلم يې نوې ارتقايي بڼه غوره کړه.

د امان الله خان له زمانې نه پس د پښتو د خدمت دروازه اعليحضرت شهيد محمد نادرشاه افغان د محمدګل خان مومند په لاس بېرته کړه. محمدګل خان مومند په پښتو مين و. دده پر خوا پورې ډېر ځوانان او زاړه راغونډ شول. خو څلوېښت کاله په يوه لاره نېغ او سم تګ يوازې د ښاغلي استاد قيام الدين خادم په برخه ليکلی و او بس.

په دې لاره کې داسې نه چې مشکلات نه وو. لوی لوی غرونه او ګړنګونه په کې وو. خو په ټولو تېر شو. ډېر شاګردان يې وروزل. له ډېرو مخالفتونو سره مخامخ شو. زجرونه او ناخوالې يې وزغملې، خو اخر يې خپله دا خبره ترسره کړه چې:

ټـــولې ســـوبې د چـــا نـــه دي روزي شـــوې
ځـان بـه خـاورې کړمـه دا کـور بـه ابـاد کـړم.

استاد اوس د ډېرو تاليقاتو، تصنيفاتو چې په نظم او نثر مشتمل دي، خاوند دی. ډېر جرايد يې چلولي، ډلې يې جوړې کړي او بنيادونه يې ايښي دي.

خو په ټولو کې يو ټکی مشترک دی. خپل وطن او خپل ولس، بېنوا صاحب په ((اوسني ليکوال)) کې ويلي دي: ښاغلی قيام الدين خادم په اوسنيو ليکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري.)) رښتيا داده چې په ډېرو د استادۍ حق لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي قابل صادقوف ليکلي دي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تاليفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پيداکوي او په ټولو ژبو ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ويل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نيولې ده چې ((پوشکين)) په لويه روسيه کې ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنيا کې هم لوی شهرت پيداکړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مبسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټينګې منګولې لګولي دي چې ځلوېښت کاله يې هېڅ مانع مخه ونه شوه نيولای. دده کار ته بايد کار او ده ته بايد د لوی عزم خاوند ووايو.

استاد خادم د خپل شعر او ادب هدف ته د (ځاروان) په مقدمه کې داسې اشاره کړې ده، وايي: ((د پښتو شاعري له زرګونو کالو څخه په روان ډول سره په قومي او اجتماعي بڼه راغلې ده.)) بيا وايي: ((پښتون شاعر نه شي کولای چې خپل اس بې له ملي لارې په بله لاره وځغلوي. دی وايي: ما شعر د باطني شعور او تجسس له مخې ويلی دی او چې په بله ژبه مې څه ويلي شول، نو د شعر شپېلۍ مې نه غږولې.

يعنې شعر يې د ډېرو نازکو اداګانو ژبه ګرځولې او نور مفاهيم يې په نثر ادا کړي دي. دستي ورپسې وايي: ((لکه څنګه چې شعر ته په لوی ضرورت قايل يم، له شعري ضرورته چور منکر يم، نو ځکه هيله لرم چې د پښتو د ادب حقيقي نقادان به په دې مجموعه کې د ژبې سم استعمال د سلاست، فصاحت او بلاغت په قالب کې ومومي)).

ښاغلي ډاکتر دوريانکوف دده د شعر په باب ويلي دي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبياتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زياته استفاده کړې ده او معاصر مسايل

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بيان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پيروۍ يوه عصري نمونه ده چې ددې عصر يو ځلاند ممتاز سبک يې ګڼلی شو.))

دغه پورته مطلب ښاغلي بختاني هم نقل کړی او زياته کړې يې ده: ((شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، ځکه يې د شعر معنوي خوا بډايه ده.))

خو څه چې ما په ((څاروان)) کې موندلي او د خادم صاحب د کلاسيکو اشعارو درېيمه مجموعه چې (بلکا) نومېږي او لا نشر شوې نه ده. ددغې مجموعې له کتلو چې څه لاس ته راغلي دلته يې ليکم.

۱- د خادم صاحب شعر يو اجتماعي او ولسي شعر دی، دلته د شعري نزاکتونو له مهارتونو سره يو بل شی چې دی له نورو معاصرو شاعرانو ممتازوي هغه دادی چې دده د شعر افاقيت ډېر پراخه دی. دده په شعر کې دده ماحول، دده معاصرين، د افغاني دنيا نهضتونه او د دنيا معاصر سياست ښه اوترا او چې څومره په کې تعمق کېږي، نور نکات ترې راوځي.

۲- خادم صاحب شعر د ژوند او حيات لپاره ويلی دی. که څوک په کې ځير شي لکه د شرق او غرب ددغسې شاعرانو په شان به دده په شعر کې د ژوند د درياب ډېرې ملغلرې پيداکړي.

۳- د خادم شخصيت، دوستان او مخالفين، دده د عصر روحيه د افغان او افغانستان غوښتنې او د افغان حقيقي پېژندنه دده په شعر کې منعکسه شوې ده.

۴- دده د شعر له لوستلو څخه څرګندېږي، چې د عصر په پېژندلو کې د خادم صاحب مطالعه څومره ژوره او نظر يې څومره صائب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- خادم صاحب د (بلکا) په مقدمه کې لیکلي دي؛ د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، له ښکارندوی، میرزاخان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی، مګر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راګډ شوی دی. د پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنګ، ګنډلی او محدود دی.

دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبي، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي دا شکل د حضرت بایزید روښان د خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل وروګرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. ددې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د (ملغلرو امېل) څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسیعې پیداکولو لاره پیداشوې ده. په (ځاروان) کې دغه رنګ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله ښه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر لپاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوې مجموعه کې د (نوې پوهېتانه) په نامه راټولېږي.

تر دې وروسته بیا هدایت صیب د استاد د اړوند کلام څو بېلګې راوړي چې هغو ته موږ په ځینو برخو کې هم اشاره کړې ده، نو ځکه یې د تکرار د مخنیوي لپاره له راوړلو څخه تېرېږم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تر ښېلګو وروسته بیا دیوه یادښت په توګه وایي: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.))

(۱۲: ۵٦-٦٦)

۱۴- سر محقق عبدالله بختاني خدمتګار: سرمحقق عبدالله

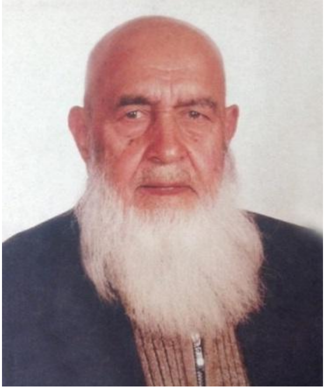

بختاني خدمتګار د هېواد یو پیاړوی څېړونکی او لوی لیکوال دی. په لسګونو عنوانه مستقل اثار یې لیکلي دي، له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، ((د ملي ادب او ژورنالېزم خادم)) په نامه یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو مستقل اثر هم لیکلی دی. هغه وخت چې سرمحقق استاد بختاني لا د (څېړنمل) علمي رتبه درلودله او استاد خادم د شپېتو کلونو عمر ته رسېدلی و، نو د استاد خادم پر (ځاروان) یې یو تقریظ هم لیکلی دی، دغه راز یې د استاد پر نورو اثارو هم تفصیلي لیکنې کړې دي، زه نه غواړم هغه ټولې لیکنې دلته راوړم، خو غواړم یوازې هغه لیکنه دلته د بېلګې په توګه راوړم چې استاد خدمتګار د خادم پر (ځاروان) اثر لیکلې ده. خدمتګار د استاد خادم د علمي شخصیت او (ځاروان) شعري ټولګې په باب وایي: ((د ښاغلي مولانا قیام الدین خادم د اشعارو مجموعه ماته وسپارل شوه چې څه پرې ولیکم. ښاغلی خادم د پښتو ژبې او ادب د معاصرو لیکوالو د لومړي صف یو لوی سړی دی. چې پښتو ژبې او ادب ته یې ښایسته د قدر وړ خدمتونه کړي دي. زموږ ددې پاخه لیکوال او شاعر عمر له شپېتو کلونو اوښتی دی. د پنځه دېرش کلونو راهیسې قلم چلوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطبوعاتي او ثقافتي خدمت کوي. دده لومړنی رسمي کار د کامې لومړني ښوونځي معلمي وه. د هغه وخت نه تراوسه څلوېښت کاله تېر دي او اوس د مشرانو په جرګه کې انتصابي سناتور دی. د پښتو ټولنې غړیتوب او د اتحاد مشرقي (ننګرهار)، طلوع افغان، زېری، اصلاح او هېواد اخبارونو مدیریتونه یې کړي دي. دده ادبي اجتماعي او سیاسي مقالې د هېواد په اخبارونو کې سلهاوو ځله چاپ شوي دي او یو شمېر ځانله کتابونه یې هم چاپ شوي دي. هند، پاکستان او شوروي اتحاد یې لیدلي دي.

په دې مجموعه (ژاروان) کې د ښاغلي خادم (۱۳۱۳ - ۱۳۴٦ هـ ش) یعنې د دري دېرش کلونو د اشعارو نمونې شته. کېدای شي چې دا به د خادم صاحب ټول اشعار نه وي. مګر د هغه ډېره او غوره برخه به وي. که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقۍ شرایط او عوامل د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هېنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او اوښتونو په اشعارو کې دا خبره څرګندېږي، چې هره پارچه یې د خپل خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صاحب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوښښ یې کړی دی چې د خپل هېواد خلک د خپل زړه په خبره پوه کړي. همدغه سبب دی چې کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه په یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو تر متضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی.

که موږ دغه انتقاد ونه منو او یا د محیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وبولو او ترې تېر شو، نو بیا دده په شعر کې د افغان ولس د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یووالي او پرمختګ او بیدارۍ یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده، چې کله په یو رنګ او کله په بل رنګ ځان ښیي.

سربېره پر ملي اشعارو دده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو سوز او درد موجود دی. چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت اداکوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه ډېر بلاغت پیداکوي. د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي. خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې د پښتو د لرغونو تحریري عنعنوي او هم د شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو. شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه د شعر معنوي خوا یې بډایه ده. دی وایي:

چې روان تر اوبو نه وي او ژور هم له دریابه
نه پوهېږم څله وايي دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د ویښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي. موږ په خپل وار هم ښاغلي خادم ته او هم د کتاب چاپولو موسسې ته ددغه خوندور اثر په خپرولو تبریک وایو. دا اثر د ملي احساس په پاللو او روزلو کې ډېر اغېزناک اثر او د پښتو معاصر شعر ډېره غوره نمونه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاسې به يې ولولئ او استفاده به ترې وکړئ. نور قضاوت ستاسې په لاس!!))(۱۲: ۴۸-۵۰)

۱۵- قتيل خوږياڼی: قتيل خوږياڼی د افغانستان د مطرح

ليکوالو او شاعرانو له جملې څخه دی. نه يوازې خپله يې پښتو ادب ته د يادونې وړ خدمتونه کړي؛ په لسګونو، علمي، څېړنيز او ادبي اثار يې پنځولي او ليکلي دي، بلکې ټولې کورنۍ يې هم د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي. قتيل صيب پر (۱۳۸۰ل) کال په پېښور کې د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز کې کار کاوه، نو د استاد خادم پر شعري ټولګې (بلکا) يې يوه ليکنه کړې ده چې دادی دلته يې لوستونکو ته وړاندې کوو، قتيل صيب دا ليکنه د (۱۳۸۰ل) کال د وږي پر (۱۹)مه نېټه په پېښور کې ليکلې ده.

((له ما نه د استاد خادم زوی ګران بشيرجا ن خادم هيله څرګنده کړه چې د علامه خادم صاحب په (بلکا) نومي شعري ټولګه څه وليکم. استاد چې د پښتو ادب په ځلانده اسمان کې د يوه ځلانده ستوري په شان، چې وړانګې او پلوشې يې يوازې په خپل هېواد کې منحصرې نه دي پاتې شوي، بلکې پر ګاونډيو هېوادونو سربېره په اروپايي هېوادونو کې يې هم علمي او ادبي غونډې روښانه کړي. په پښتو ادب کې ځانته مقام لري. دده شعر او نثر دواړه زيات اوچت ځکه دي، چې دده له هغه فکر او دماغ څخه سرچينه اخلي، چې له لوی خدای(ج) پرته يې د هېچا سجدې نه دي کړي. دی د ملحوظاتو په دايره کې دومره محصور شوی نه دی، چې د پښتو او پښتونولۍ په باره کې د چا د بې حيايۍ په مقابل کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلی پاتې شي او یا یې د کومې ډالۍ په انتظار کې په خبره سترګې پټې کړي.

علامه خادم حتی د درباري نازولو د بې ځایه شوخیو پر وړاندې خپله زړورتیا په مېړانه ښودلې او بې ادبان یې تادیب کړي دي. دده خبرې، دده لیکنې، دده شعر او نثر دومره جذابیت درلود چې زړونه ورماتېدل او ځای یې ورکاوه.

((کاروان او ځاروان)) د اروابناد استاد د کلاسیکو اشعارو هغه دوه ټولګې دي چې دده په ژوند چاپ شوي او دا ده (بلکا) دده د همدغه راز اشعارو درېیمه مجموعه ده چې دده د نېکو فرزندانو له خوا چې د (صدقه جاریه) حکم لري چاپېږي. د (بلکا) د سریزې په پیل کې په خپله استاد خادم لیکي:

چې د نړۍ رڼا په څه ده
ښـکلا هـم لـه هـمده ده
او بلـکاهـم پـــه ده ده

خادم صاحب لکه څومره چې په شاعرۍ کې د استادۍ هسک مقام ته رسېدلی دی، دغه راز په نثر کې هم دده مقام ډېر هسک دی. دی که تکړه شاعر او لیکوال دی، نو ورسره جوخت تکړه ژورنالیست او نامه نګار هم دی. دی چې کوم وخت د هېواد ورځپاڼې مسوول چلوونکی و، نو دده سرمقالې، مقالې او سیاسي تبصرې به نورو ورځپاڼو یعنې انیس او اصلاح کې د اقتراح په توګه تعقیبولې او دده په نقش قدم به یې ګام پورته کاوه. (د وخت سرکار) دده لیکنو ته د شک او تردید په نظر کتل، نو ځکه دده د څور او کړاو سبب کېدل او لوړ مقام یې نه ورکاوه. حتی چې د پښتو ټولنې د ریاست مقام ته د رسېدو په لار کې یې هم خنډونه ورته پیداکول، ځکه چې دی له دغو اوصافو سره سره سیاسي شخصیت هم و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې سیاسي شخصیت چې په خپله لاره په ټینګ عزم روان و او یو قدم ترې په شاکېدل یې بې ایماني ګڼله.

خادم صاحب سره له دې چې یو فلسفي شاعر و، انتقادي شاعر هم و او په خپل انتقاد کې یې نه د ملاحظانو خیال ساتلی او نه یې قلم ټکنی شوی دی، نو ځکه یو شمېر تطمیع شویو زلمیانو ته داسې ګوته نیسي:

ټول شوي په ښانک وو د حلوا په تمه باندې
ګوله چې په لاس ورغله خپاره غوندې ښکارېږي

دا چې تمدن اول له بلخه شروع شوی، خادم صاحب دغه ټکي ته په (افغاني ترانه) نومي شعر کې داسې اشاره کوي:

دنیا شوه منوره زما له کوهسانه
نړۍ شوه بهروره له دې باغ و بوستانه
او چت له ټولې ځمکې په بام ددې جهان یم
افغان یمه افغان یم- افغان یمه افغان یم

اروانباد استاد خادم (د قام سره مینه) تر سرلیک لاندې شعر کې وایي:

بې تاثیره چې ترې څوک خلاصېدی نه شي
یوه ژبه، بل مکتب، بل سینما ده
که پردي وي، په پردي رنګ کې راغلي
خپل لباس او خپل اساس درته په کار دی
که دې مینه له خپل قام سره رښتیا ده

قتیل صیب د خپلې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د ځینو نورو نظمونه یادونه هم کوي او په پای کې د استاد خادم په باب وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی په شعر کې د استادۍ مقام لري او زه يې د شاګردۍ وياړ لرم او خپله ليکنه ځوانانو ته د استاد خادم په دغې بلنې پای ته رسوم.

يـــــا ځـــــاروان د قـــــافلې شـــــه
يـــــا روان شـــــه پـــــه كـــــاروان كـــــې
اخـــــر تـــــه هـــــم يـــــو انســـــان يـــــې
كـــــار پـــــه مثـــــل د انســـــان كـــــړه
پـــــه دې لـــــوی جهـــــان كـــــې اوســـــې
لـــــږ ځـــــه غـــــم د خپـــــل جهـــــان كـــــړه
پـــــه شخصـــــي ســـــودا كـــــې ګيـــــره
تـــــګ پـــــه لاره د كـــــاروان كـــــړه
همـــــېش لافـــــې د ځـــــوانۍ كـــــړې
لـــــږ ځـــــو كـــــار هـــــم لكـــــه ځـــــوان كـــــړه
يـــــا د بـــــل پســـــې روان شـــــه
يـــــا نـــــور ځـــــان پســـــې روان كـــــړه
ښـــــه پوهېږمـــــه هوښـــــيار يـــــې
ســـــړيتوب غـــــواړې جهـــــان كـــــې
يـــــا ځـــــاروان د قـــــافلې شـــــه
يـــــا روان شـــــه پـــــه كـــــاروان كـــــې))
(۱۲: ۵۲-۵۵)

۱٦- حبيب الله رفيع: **استاد حبيب الله رفيع د هېواد د پياوړو ليكوالو او څېړونكو له جملې څخه دی، ده تر اوسه پورې په لسګونو علمي، څېړنيز او ادبي اثار چاپ كړي دي. نور هغه اثار چې استاد حبيب**

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله رفیع یې د ترتیب، اوډون او سمون چارې پر مخ وړې دي، تر (سلو عنوانو) هم اوړي، استاد رفیع له استاد خادم سره نږدې پېژندل، د هغه له فکر او ادبي فعالیتونو سره زیات اشنا و، هغه یې یو (پښتون مفکر) باله او د (پښتون مفکر) په نامه یې د استاد خادم د فکر په باب یوه هر اړخیزه لیکنه کړې، د استاد رفیع دا لیکنه د استاد خادم پر یو منظوم اثر (نصوص الحکم) راڅرخي او هغه وخت یې کړې وه چې یاد اثر لا چاپ شوی نه و، دادی دلته یې وړاندې کوو:

تانــــه قربــــان شــــم زمــــا قلمــــه
زمــــا ملګريــــه زمــــا همدمــــه
ملګــــري وا ړه پــــه بلــــه ولاړه
تــــه مــــې همــــراه یــــې لا تــــر دې دمــــه.

استاد رفیع وایي: ((اروانباد استاد قیام الدین خادم (۱۹۰۷- ۱۹۷۹) د یوې علمي کورنۍ غړی و او د خپل وخت له شرایطو سره سم یې په هېواد کې دننه او بهر دیني زده کړې وکړې او د دیني زده کړو ترڅنګ یې د ادب ژوره مطالعه او زده کړه وکړه او ددې ترڅنګ یې د فلسفې، سیاست او ټولنپوهنې په برخه کې پرله پسې اوږدو مطالعاتو ته دوام ورکړ او ورسره یې د خپلې افغاني ټولنې، چې دی یې پښتني ټولنه بولي د غرونو او رغونو له خاطرو او پندونو ډکې پاڼې ولوستې او د خپلې ټولنې د ویده کتاب ژورو ته وردننه شو او همدا و چې خپلې نظریې او علمي مطالعې نه یې د افغاني ټولنې په کچ مېچ برابر خاص او ځانګړې نظریات رامنځته کړل او د خپلې ټولنې د اقتصادي، کولتوري، سیاسي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

اجتماعي جوړښت لپاره يې نظريې او تېزسونه وړاندې کړل او په دې هره ساحه کې يې د خپل نظر پر بنسټ تيرې کېښودې او لارې يې ورته جوړې کړې.

استاد خادم د خپل پياوړي قلم له لارې وکړای شو، چې د نظم او نثر په ژبه خپل نظريات پاخه کړي او خپلې ټولنې ته يې ورسوي.

د استاد خادم د خپلو ټولو اثارو له جملې نه (نصوص الحکم) د ده يو داسې اثر دی چې د قطعو او څلوريزو په بڼه يې ليکلی دا اثر تر ډېره حده کرونولوژيکي بڼه لري او سره له دې يې چې دده ځانګړي افکار څرګندوي دده د فکري تکامل او وده هم رابښيي او ګام پرګام دده له افکارو نه دوړې او ګردونه پورته کوي او په پای کې يې د غوښتنو او تيورۍ واضحه بڼه راڅرګندوي.))

استاد رفيع په خپله ليکنه کې د همدې قلمي کتاب په رڼا کې دده د فکر ځينې اړخونه په لنډيز سره څېړلي او دې څېړنې ته يې د محتوا له پلوه کرونولوژيکه بڼه ورکړې ده. دی وايي:

استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور ځيزونه ضروري ګڼي:

زور او قـــوت دی پـــه څلـــور ځيـــزه
درتـــه يـــې وايـــم زمـــا عزيـــزه
صـــحت، دولـــت او علـــم و شـــهرت دی
ښـــه يـــې پـــه يـــاد کـــړه اهـــل تميـــزه.

دی دا څلور ځيزه په نورو قطعو کې يو بل پسې تشريح کوي، ترتيب يې لازم بولي او خپل دلايل ورسره راوړي، ورپسې واک او ازادي مهم بولي، د علماوو عمل، روزنه يې، اخلاقو، دنارينه و ښځو مساوي والی تر بحث وروسته قوم او ټولنې ته رارسېږي او د قوم تاثير او اغېز ډېر ژور بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او همدا ځای دی چې (ټولنپالنه) په نامه کتاب کې ليکي؛ پښتون د ژوند نوې لارې ته سيده کوي.

ورپسې له غربي تعليم او غربي فلسفې سره له دې کبله، چې زموږ خودي وژنې مخالفت ښيي او پښتانه په پښتونواله باندې راټولېدو ته رابولي.

خادم صيب په دې پسې د شخصي فکر پرځای د ملي فکر تلقين کوي او دا ارتقا او بره تګ لارو ته ځوانان رابولي، وحدت ته بلنه ورکوي او تشتت غندي.

او ځوانان د ښکېلاک هغې دسيسې ته چې پر (بېل يې کړه، اېل يې کړه) ولاړه ده ملتفت کوي.

استاد د ملي وحدت د ټينګښت لپاره پر واحد ملي، کولتوري او واحده ملي ژبه ټينګار کوي او دا د يوه ملت په وحدت کې د بنسټ ډبره ګڼي او ورانکاري غندي.

ورپسې فاسد حکومتونه د ملت د هلاکولو مرض ګڼي، دی پر کولتور او اقتصاد زور راوړي او د ملي سياست برياليتوب په همدې کې ګڼي.

دی د مليت په فلسفه کې عمل کول او دا لاره پالل د وخت د واک برياليۍ بڼه بولي.

دا هم بايد ياده کړم چې (مليت) په هغه مانا نه دی چې کمونستانو رايج کړی و او د افغانستان قومونه يې ((مليتونه)) بلل او د يو واحد مليت د سره بېلولو هڅه يې کوله، چې اوس ځينې نور غرضيان هم همدا کار کوي او په افغانستان کې د مليتونو په نامه نفاق ته لمن وهي، بلکې مليت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یو ملت د جوهر په معنا دی او ملت او ملیت داسې تړون سره لري، لکه انسان او انسانیت، شخص او شخصیت او داسې نور.

اروانښاد خادم همدا د افغاني ټولنې د اړانې د جوړولو په فکرونو کې ډوب و چې په هېواد کې د داود خان له د خوا جمهوریت اعلان وشو او خادم صیب یې داسې هرکلی وکړ:

جمهوریـــــــــت و، ارزو د خلکـــــــو
دا لـــــــوی نعمـــــــت و ارزو د خلکـــــو
افغـــان بـــه اوس شـــي، ســـیال د قومونـــو
ملـــــــي نهضـــــــت و، ارزو د خلکــــــو.

خو ده ته په دې خطرناکو نړیوالو حالاتو کې د جمهوریت یوه لاره هم ډېره باریکه ښکاري:

د بلاکونــــــو تــــــرمنځ تلـــــــل بویـــــه
لاس پــــه رســـۍ ده پــــرې ختــــل بویـــه
مــــــنځ د دې ټولـــــو خپـــــل ملیـــــت دی
پـــــه دې مـــــرام ښـــه پوهېــــدل بویـــــه.

همدا وخت دی چې خادم صاحب په خپلو تیوریو کې اجتهادي پوړیو ته رسېږي او د ملیت لپاره بنیادي شرطونه ټاکي.

او بیا د هغو پښتنو نمونې ورکوي چې په نورو لرې او نږدې قومونو کې ورک شوي، ژبه ترې هېره شوې او تش په نامه ځان ته پښتانه وایي.

اروانښاد خادم د قوم او ژبې د اهمیت لپاره د پاک قران محکمې رسۍ ته لاس غځوي او ددې مبارک ایات په رڼا کې ((و جعلنا کم شعوبا و قبایل لتعارفوا)) داسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـر يـو انسـان چـې کـوم ځـای کـې زېـږي
پـــه قـــام قبيـــل خپـــل پېژنـــدل کېـــږي
ددې خـــدايي کـــار چـــې دا حکمـــت دی
نفـــې او نهـــې يـــې نـــه ښـــايېږي.

او د ژبې په برخه کې د قران کريم د ارشاد ((و ما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه) يو علمي سبق بولي، وايي:

لســـان قومـــه، مـــورږ تـــه ارشـــاد دی
رســـول د قـــام دی دا يـــې مـــراد دی
چـــې پـــه اســـلام کـــې لـــه قـــام منکـــر وي
پـــوه شـــوی نـــه دی غريـــب بربـــاد دی.

او د همدې تيورۍ په رڼا کې پښتون قام ته پښتانه استازي داسې شمېري:

ســـپين تمـــن راوړه د ژونـــد کتـــاب
ملـــي رايـــج کـــړه د خونـــد کتـــاب
خيرالبيـــان شـــو الهـــام روښـــان تـــه
خـــادم تـــه راغـــی د ژوند کتـــاب.

او بيا د ځان په برخه کې نور وضاحت هم ورکوي:

خـــــادم راوړي ځلـــــــور کتابـــــــه
پـــه پښـــتو ژبـــه لـــه لـــوړ جنابـــه
ځلـــور اندامـــه د يـــو وجـــود دي
خپلـــواک پښـــتون شـــو جـــوړ پـــه ځـــو بابـــه

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

نــــوی ژونــــدون دی، نــــوې رڼـــا ده
پـــه نـــوې لار کـــې د ژونـــد بقـــا ده
خپلــواک پښــتون تــه چــې پــرې رســېږو
تړولنپالنـــــه مـــــو مـــــدعا ده.

دده له نظره د ژبې قوت ډېر زیات دی او استعمار هڅه کوي چې لومړی له ملتونو نه ژبې واخلي:

استعمار غــواړي چــې پښــتون مــړ شــي
لــه ځمکــې ورک شــي پــه خــاورو خــړ شــي
دا کـــار د ژبـــې پـــه مـــرګ کېـــدای شـــي
چــې پښــتو مــړه شــوه دښــمن بــه وړ شــي.

دی مشر او لیډر هغه بولي چې د ملي وحدت سمبول وي:

مشـــر لیـــډر دی او کـــه ســـرکار دی
چـــې ملـــت یـــو کـــا دغـــه یـــې کـــار دی
خـــو کلـــه خپلـــه دوی نفـــاق راوړي
دا لـــوی عـــذاب دی او لـــوی ازار دی.

استاد خادم ټول هغه رژیمونه چې ملي واک په کې نه وي که په هر نامه وي بد ګڼي:

شـــاهي عـــذاب دی دیکتـــاتوري هـــم
انارشـــي غـــم دی بوروکراســـي هـــم
د ملـــک مـــرګ تـــه ښـــه وســـیله ده
د غیـــر لـــه لاســـه سوسیالســـتي هـــم.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر عنوان کې واکوالي وي
مدعا داده چې واک ملي وي
چې بې ملته واکوال هر ثوک وي
د خدای لعنت دی خپل که پردي وي.

دی په یو ملي حکومت کې د مطبوعاتو ازادي او د احزابو ازادي یو ضروري شرط بولي:

چې پرنسیپ او حزب د ملت نه وي
دا ملت مړ دی نو چې هر څه وي
د مړیو واک وي د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي بد او که ښه وي.

استاد خادم چې د جمهوریت هرکلی کړی و، ویې لیدل چې د ده وضع کړي شرایط یې نه درلودل او واک ملي نشو، نو ویې ویل:

جمهوریت او قانون مو ولید
حال د بدبخته پښتون مو ولید
د مړي حال او عذاب د قبر
د سر پر سترګو مضمون مو ولید.

دی خپل زوزاد ته د پښتو او پښتون ساتلو او په دې لاره کې د جهاد د کولو وصیت کوي.

که پښتو پښتون مو پرېښوده زوزاده
په قیامت به زما لاس ستاسې ګرېوان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــورِ تـــه پـــاتې لـــه نیکونـــو نـــه جهـــاد دی
تـــل قومونـــه پـــه جهـــاد بانـــدې ودان وي

په دې ترتیب استاد خادم د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و، خو لیدل یې چې له هرې خوا دده ملت ته دسیسې جوړې دي، خو ددې دسیسو د افشا کولو په خاطر یې په نړیوالو غږ وکړ:

چـــا پـــه یـــو نـــوم وخـــوړم مـــات کـــړم
چـــا پـــه بـــل اســـم تبـــاه میـــرات کـــړم
ای نړیوالـــــــو د خـــــــدای لپـــــــاره
لـــه کـــومې لارې پیـــدا نجـــات کـــړم))
(۱۲: ۷۶-۷۷)

د استاد رفیع په دې لیکنه کې د استاد خادم د منظوم کلام پر پورته راوړل شویو بېلګو، ځینې نورې څلوریزې هم راوړل شوې وې، خو څرنګه چې همغه څلوریزې په ورته مفهوم او شرح نورو ځایونو کې هم راوړل شوې وې، نو د تکرار د مخنیوي لپاره له دې متن څخه حذف شوې.

۱۷- زرین انځور: زرین انځور د هېواد پیاوړی لیکوال، ژورنالېست، کره کتونکی اوپه تېره بیا یو ښه کیسه لیکوال دی.تر اوسه پورې د زرین انځور نږدې شل عنوانه بېلابېل اثار چاپ شوي دي. ده د (۱۳۹۳ل)کال د دلوې پر (۱۲)مه نېټه داستاد خادم پر منظومو کلیاتو (خادم باد سبایم) یوه سریزه لیکلې ده. په دې سریزه کې یې دخادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

صیب پر فکر اوکارونو هم لنډه رڼاچولې ده،چې دادی دلته یې وړاندې کوو:

((اروانښاد استاد قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو هغه نومیالی ستوری دی چې په خپلو شعرونو او نثرونو یې خپل نوم تلپاتې کړی دی. استاد د ګڼ شمېر منظومو او منثورو اثارو خاوند دی او په څېړنیزه برخه کې یې هم مهم اثار لیکلي دي.

د هغه منظوم اثار د معاصر پښتو ادب د مهمې دورې له اثارو څخه دي. په دغه دوره کې په تېره بیا د موضوع او محتوا له پلوه ډېر نوي مفاهیم، فکري مسایل، اجتماعي، اخلاقي او حتی فلسفي موضوعګانې زموږ شاعرۍ ته راداخلېږي. که د فورم او یا هنري ارزښتونو له پلوه په دغه ډول ځینو شعرونو کې ډېر نوي څه ونه مومو، د موضوع او محتوا له اړخه دغه منظومه شاعري د پوره پاموړ ده. په حقیقت کې ددغې دورې د نظمونو په مطالعه کې موږ ددغه دوران د فکري بدلونونو، سیاسي اندونو، اجتماعي نظرونو او پر وړاندې یې د دریځونو پوره جاج اخیستلای شو. له همدې کبله ددغې دورې نظمونه ددغې دورې د سیاسي او اجتماعي دریځونو او اندونو غوره بېلګې شمېرلای شو.

استاد قیام الدین خادم هم د شلمې پېړۍ د پیل له غوره لیکوالو او شاعرانو څخه و او شعرونه او نظمونه یې د اجتماعي نظریاتو له پلوه پوره غني دي او له مطالعې او څېړنې سره یې دغه ډول شاعرۍ د منځپانګې او محتوا په باب موږ ته غوره ټکي برجسته کېږي.

په دغو نظمونو او شعرونو کې به زموږ ځوان ادیب او ادبپال نسل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د فکري ودې د پرمختګ څېړونکي ډېر نوي څه پيداکړای شي او وبه توانېږي چې په افغاني ټولنه کې په ځانګړې مرحله کې په شعرونو او نظمونو کې د فکري، سياسي او اجتماعي دريځونو ښه مطالعه وکړي.))
(۱۲: ۴۶-۴۷)

۱۸- پوهاند ډاکتر زېور الدين زېور: ډاکتر زېورالدين زېور

د پښتو ادبپوهانو له جملې څخه دی، چې ډېر کلونه يې په کابل، ننګرهار او نورو پوهنتونونو کې (د پښتو ادبياتو تاريخ) مضمون تدريس کړی دی. ده (د پښتو ادبياتو تاريخ معاصره دوره) تدريسي اثر هم ليکلی دی چې د ژبو او ادبياتو پوهنځي په پښتو څانګه کې ترې د تدريسي اثر په توګه ګټه اخيستل کېږي. پوهاند زېور په دغه او ځينو نورو اثارو کې د استاد خادم د ژوند او هنري کلام په برخه کې خپل نظر څرګند کړی دی، چې دا دی دلته يې لنډيز وړاندې کوو، دی د استاد خادم په باب وايي:

((د برې پښتونخوا د پښتو په اوسنۍ ادبي نړۍ کې پنځه ادبي ستوري (خادم، الفت، حبيبی، رښتين، بېنوا) دي چې ډېر شهرت لري او د استاذۍ درجې ته رسيدلي دي. دوی نه يوازې ادبي، تاريخي، اجتماعي، اقتصادي، ژبني، فولکلوري او نور علمي مسايل څېړلي، ليکلي او چاپ کړي دي، بلکې ښېځي ډېر ښتانه ځوانان يې په دې لار کې هڅولي او روزلي دي. له دغو پخو استاذانو څخه يو هم استاذ (خادم) د پښتو ژبې ريښتينی خدمتګار، يو پوخ ليکوال، ښه شاعر، نومیالی اديب او د فلسفي افکارو خاوند دی.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکتر زېور د استاد خادم د ژوند او اثارو د پېژندنې په لړ کې د هغه نثري اثارو ته اشاره کوي او وايي:

((د استاذ خادم په دغو کتابونو کې لومړني اثرونه تدريسي دي (پښتونولي) او (بايزيد روښان) د پښتني روح د خوځولو لپاره ډېر ښه شيان لري.

(د مرغلرو امېل) يې هم له مرغلرو ډک دی او دغه نور کتابونه يې هم د موضوع او مقصد له مخې ډېر ګټور اثرونه ګڼل کېږي، په تېره بيا (د پښتنو د تاريخ سته) چې يوه برخه يې په ورځنۍ مجلې کې خپره شوې ده.

په نثر کې د مرحوم خادم تر ټولو سپېڅلي، خواږه او خوندور اثرونه يو (نوی ژوندون) او بل (خيالي دنيا) ده. دا دواړه د ده ادبي شاهکارونه دي.

د استاذ خادم په ليکنو کې د پښتو او پښتونولۍ مينه په پوره ډول ځلېږي او په دې برخه کې د يوې پخې عقيدې خاوند او د (مومند) د سبک کلک پيرو دی.)) (۳۴: ۱۸۱-۱۸۲)

پوهاند ډاکتر زېور د استاد خادم د نثر او نظم بېلګې هم يادې کړي چې موږ د ليکنې د اوږدوالي او د نورو ليکوالو له ليکنو او يادونو سره د تکرار له امله د هغو له راوړلو ډډه کوو.

۱۹- پوهنوال لال پاچا ازمون: پوهنوال لال پاچا ازمون تر دې دمه (۱۳۹٦ل) کال پورې نږدې دوه لسيزې کېږي د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې تدريس کوي، په لسګونو اثار يې ليکلي، تدوين کړي او چاپ کړي دي، په پښتو څانګه کې، ادبي کره کتنه، د پښتو ادبياتو معاصره دوره او ځينې نور مضامين تدريسوي. د خادم په باب

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ډېره مطالعه، څېړنه او پلټنه کړې ده. د خادم منظوم کليات (خادم باد سبا يم) او منثور کليات (رڼه چينه)، دواړه ده راټول کړي دي. رڼه چينه په دوو ټوکونو او (۱۲۸۸)مخونو کې په ښکلې کچه او صحافت د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ شوې ده. په دې ډول د خادم صيب د نظم او نثر د څرنګوالي او څومره والي په باب زيات معلومات لري. دلته دده هغه تفصيلي ليکنه راوړو چې د خادم پر نثر يې ليکلې او په (رڼه چينه) اثر لومړي ټوک کې يې چاپ کړې ده.

((استاد خادم په افغانستان کې د پښتو منثور شعر د لومړۍ ليکې يو بنسټګر او مخکښ ليکوال دی. دده لومړن ی شاعرانه نثر له (۱۳۱۲ل) کال راهيسې د طلوع افغان په لمن کې خپرېږي، دا نو داسې زمانه ده چې دغه ډول نثر لا دود شوی څه چې ليکل شوی هم نه و، استاد په لومړيو کې، هغه مهال چې دی د دوديزو او عربي علومو زده کړې و، له عربي ژبې اغېزمن نثر يې ليکه، په نثر کې يې د عربي ژبې د وينو او ترکيبونو اغېز وينو. بيا يې د سلېمان ماکو نه په اغېز يو څه ساده نثر وليکه، خپل شډل کلي او شډلې ژبې ته شو، دلته دده د نثر سبک بدل شو، خو علمي منطق يې لا پوخ شو، پر علمي منطق يې پښتني احساس هم سيوری وکړ، خادم د يو پښتون مفکر په توګه راڅرګند شو.

په پښتو او پښتونوالې دومره ستي شو چې پښتون يې ملت وباله او په همدې تفکر يې په وروستيو کې بيا د پير روښان لاره ونيوه، په مسجع نثر يې لاس پورې کړ، خو هغه نثر چې هنري ارزښت لري، هغه يې بيا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

روانه او خوږه ژبه ليکلې دی. هغه يې د پښتانه کليوال او لوستي په ژبه ليکلې دی.

استاد د داسې زمانې منثور شاعر دی چې د پښتو نثر يې له کړلېچونو او پېچومو وژغوره، د نثر ژبه يې روانه، ساده، رڼه او پخه کړه. د کلمو، ترکيبونو او جملو به اوډلو کې يې د نورو ژبو له اغېزه ځان وژغوره.

د پښتو په محاورو او اصطلاحاتو يې خپله وينا رنګينه کړه. دی د نثر په روح پوهېده. شاعرانه ذهن يې د کلمو په اوډلو کې د يو شاعر او مفکر انسان په توګه ځان راڅرګند کړ. هغه کومې ځانګړنې چې د منثور شعر لپاره وړاندې شوې، د استاد ليکنې پر دغه تله تلل کېږي.

استاد د هغو اوسنيو نثر ليکونکو په څېر نه و چې د پردۍ تيورۍ تر اغېز لاندې راغلی وای. دده او دده د زمانې د وتلو سټو هنري نثر يو ځانګړی پښتني جوړښت لاره. که موږ د استاد ځينې نثرونه راواخلو، په جملو او فقرو يې ووېشو، نو د سپين شعر بهترينې بېلګې دي.

بېلګه يې:

((ګله تر څو به دې دا نګهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له ګلشنه غېږ راچاپېره کړي!...))

اوس همدا نثر کولای شو، د سپين نظم يا سپين شعر په بڼه وليکو:

ګله!!!

تر څو به دې

دا نګهت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا خوشبويي
او دا خوږه وږمه
په خپلو نازکو پاڼو کې
رابنده کړې وي.
پرېږده !
چې له ګلشنه غېږ
راچاپېره کړي!...

استاد دغه نثرونه په داسې زمانه کې ليکلي دي چې د شعر سفيد څرک نه و، خو استاد په خپله خپل نثر ته منثور شعر ويلی دی. د دغې ادعا ثبوت يې همدغه شاعرانه نثرونه دي چې ددې ټولګې په لومړۍ برخه کې ځای شوي دي.

د استاد خادم د منثور شعر کمال دادی چې دی د نثر داخلي او معنوي موسيقي سره ښه غاړه کوي، ځکه خو يې د نثر ژبه هم تصويري، مجازي او نا مستقيم بيان کوي. د استاد په نثر کې ذهنيت او عينيت شاعرانه چاپېريال برابروي چې همدغې ځانګړنې يې پر لوستونکو اغېز ښندلی دی. د کلمو په غوراوي او شاعرانه ترکيبونو جوړولو کې حساس دی. ژبه يې د حسي کلمو د عواطفو په رنګ کې يو عيني انځور وړاندې کوي. دلته يې همدا ځانګړنې راسپړو:

پخې خبرې په شاعرانه نثر کې: خادم استاد شاعر دی، مفکر دی، فکر يې د شعر په وږمو د نظم او نثر پر ځمکه کرلی دی، له رنګونو سره خبرې کوي، ګلونه تخنوي، وږمې پېيي، په لفظونو کې مانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانغاړي، د ژوند ښکلا او ښایست په لفظونو کې ویني، هیله او غوښتنه د ژور فکر او لوړ خیال په مزي د انسانیت کور ته رسوي.

له واړه کلي راوځي، هېوادنی کېږي او بیا پر نړیواله دایره ورننوځي، خادم د سبا د باد په څېر به مړاوو غوټیو تېرېږي، د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښوي، د شعر له ملکې سره خبرې کوي، تصویر جوړوي، تصویر یې ژبه لري، د هر چا سره غږېږي، غږېدا یې مینه، خپلواکي او ښایست وېشي.

تفکر یې شاعرانه دی، مفکوره یوازې د علم په دایره کې نه پرېږدي، د خیال پر څڼو یې زنګوي.

د خادم وینا له نازکیو، ښایستونو، پاخه منطق او فلسفي افکارو نه ډکه ده، خوږلني یې لکه د ګل رنګ چې خوشبویي وېشي.

د خادم ذهن خپل فکر او خیال یوازې او یوازې د لنډ مهال او د لنډې زمانې په مزو کې نه تړي، خادم ژوند یو سفر بولي، خپل خیال او فکر د دغه سفر ملګری کوي.

د خادم لفظونه د هرې زمانې اوبه څښي، هرې زمانې ته رنګ او خوند ورکوي، په هره زمانه کې تازه کېږي، د هرې زمانې لپاره یو نوی پیغام لري او په زړه جامه کې نوی رنګ او خوند ځلوي، په زړه پیمانه کې د ژوند شراب وېشي او د هرې زمانې په زړه کې ځای نیسي.

ژوند انتها نه لري، ژوند یو بې انتها سفر دی، هنر د ژوند له سفر سره موازي روان دی، هنرمن لفظونه او د خادم په څېر عالي ذوق او عالي افکار هم په دې سفر کې ګډ دي، څو چې دا دنیا وي، څو چې د ژوند سفر وي، همدا تصویري نقشونه به یې د ښایست او خوږلنۍ بېلګې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاسې دغو ویناوو ته په عادي سترګه مه ګورئ، دا ویناوې د هغه ذهن او زړه هغه ګډ مترنم او خوږ امتزاج دی چې د ښکلا په سفر روان دی.

په دې تورو کې هغه تصویرونه ځلېږي چې رڼايي او ښکلا وېشي، د دغو تورو تر شا د دنیا او ژوند تر منځ یو تړون نغښتی دی، ژوند بې له دې تورو نه کېږي، ژوند بې د خوند او رنګ له تصویره نیمګړی دی، تصویر د ژوند تفسیر او رنګین تعبیر دی، خادم په دې مانا پوهېدلی دی، د خادم ذهن، د خادم ژبه، د خادم فکر، د خادم خیال او باالاخره د خادم قلم د ژوند د ښکلا په انځور پسې راوتی دی.

دا زمانه ورته رباب ښکاري، دی یې د ناز په ګوتو ترنګوي، د رباب له تارونو د ژوند د نغمو وزرونه پرانیزي، د خپل ذهن له طلايي قفسه زرین انځورونه ازادوي، د زړه له رګونو سندریزې ولولې راوباسي او باالاخره د ژوند رنګین تعریف کاږي. ژوند حرکت بولي او ښکلا یې رنګ او سوکالي.

ژوند نه راستنېږي، ژوند پر مخ ځي، ژوند هدف لري، ژوند د ښکلا او ذوق په مزاج پوهېږي، ژوند شېبه ده، ژوند لمحه ده، ژوند ورځ ده، ژوند شپه ده، ژوند کال دی، پېړۍ ده اوړي، له ځانه سره همداسې شاعرانه افکار په تصویري ژبه زمزمه کوي او د لوړو غرو مزل کوي. په سر یې واورې او په لمنو یې ګلونه بویوي. د زلفو تار اخلي او د حرکت ملا تړي، سبا د تورو غرو مزل دی.

د خادم وینا له بیاني او وچې معنوي ژبې نه خپله ازادي اخیستې، له ځان سره غږېږي، له ځان سره بوږنېږي، څه وايي، څه زمزمه کوي، اخر له دې وینا تصویر راوباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم لفظونه له تنګ چوکاټه ځان راوباسي، په یوه لویه دنیا او یوه لوی ارمان ورګډېږي، انساني افکار پالي، د انساني عواطفو رنګ اخلي او د بشریت احساس پالي.

د هر چا له نظره ژوند یو تعریف لري، ژوند سفر بلل کېږي، ژوند د زهرو پیاله ګڼل کېږي، ژوند د یوې چینې خوږې اوبه دي، ژوند لوبه ده، ژوند زیان دی او ستړیا ده، سکون یې په ستړیا کې دی.

خادم د ژوند ستنې علم، شعر او سیاست ګڼي، دده شاعرانه مزاج، دده فکر له همدې درېو ستنو جوړ دی.

په علم ذهن بوخت ساتي، څه کشفوي، په شعر احساس پالي او په سیاست کې عملي ډګر ته راوځي، ځان نبوغ او عبقریت ته رسوي، په شاعرانه تفکر خیالي دنیا جوړوي او سیاست د ملت د سرلوړۍ او پرمختګ یو اساس ګڼي.

د ژوند له تجربو ګټه اخلي، په دې قافله ورګډېږي، خادم په شاعرانه لفظونو کې سکون کټ مټ مرګ ګڼلی، د ژوند برکت او سکون یې په حرکت کې موندلی، خادم په زړه او ذهن کې له دنیا څه پټ نه پرېږدي، ازادي د ژوند ګاڼه بولي.

خادم له ولسه رنګ اخیستی، د خپلې سیمې هوا پرې چلېدلې، له خپلو خلکو او خپلو تجربو نه راولاړ شوی، نو داسې وینا چې د یوه حساس ذهن، پاک زړه، د ولس په رنګ رنګېدلې او پښتني ماحول نه راپورته شوې، په خپلو تجربو رنګېدلې وي، هغه به څنګه شاعرانه نه وي، داسې وینا چې د سپین غره باد پرې لګېدلای وي، د شمشاد د هسکې څوکې تر سیوري لاندې دمه شوی وي، د څېړیو، نمنځو شور پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لګېدلای وي، د تنزرو غړ او د هوسیو منډو او ترپکو تخنولای وي، نو څنګه به د خیال پر ځمکه نه ورګډېږي.

دده وینا لکه د متل په څېر د ژوند له تجربو راوتې، لنډه، ګنډه، رڼه او په شمېر شمارلو لفظونو کې حساسه وینا ده، چې خوند، کیف او مانا وېشي.

دغه وینا د ژوند ښایست او ملت ته له پنده ډک پیغام لري، دده دغه ویناوې زما له انده ژوند ته ساه ورکوي او ملت ته لوری ورښیي، چې نور یې هېڅ نه وای لیکلی همدا لنډې ویناوې به دده نوم ژوندی ساتي او دی به د ژوند په ور ګډ وي.

(کوم ملت چې اتفاق نه لري، ګویا هغوی سړی نه لري)

دا داسې یوه وینا ده چې زموږ د ملت بنسټونه راژوندي کوي او ځوان نسل ته د ژوند مفهوم ورښیي، اوس مهال موږ له دغې ستونزې سره مخامخ یو چې هغه د سړیو نشتوالی دی، ښېټ نیکه دعا وکړه، وګړي ډېر شول؛ خو سړي ورک شول، ځکه چې خبره یوه نه شوه، خولې ډېرې شوې، خو له خولو یوه خبره راونه وته، ځکه خو د پښتانه بخت کوټه دی.

د استاد د نثر یو لړ ځانګړنې: استاد پر عربۍ او اردو ژبو پوهېده او له انګرېزۍ سره هم بلد و، دده مطالعې او علمي استعداد دده پر نثر اغېز کړی دی، کله نا کله داسې زیږ پښتون شي چې په لیکنه کې کره پښتو محاورې، اصطلاحات، پښتنې ترکیبونه او د غرو رغو شډله او زیږه ژبه کاروي، خو کله بیا د مطالعې، زده کړې او پوهې اس زین کړي او د غرور په نیلي داسې مست ټوپونه وهي چې د عربۍ او دري ژبې کږلېچونو ته مخه کړي او هغه سخت ترکیبونه او میرزایي لغات راوړي چې تحلیل او مانا یې غور غواړي. دلته یې بیا یوه بله څېره راښکاره شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم کلتوري، سیاسي، ژورنالیستیک او ټولنیز نثرونه دده د ځانګړي استعداد، پوهې، منطق او استدلال داسې رنګیني لري چې دی په ټولنه کې د یو سترګور، خوله ور او نقاد لیکوال په توګه راڅرګندوي. کمه نه وایي، د کمې نه ویلو لاملونه یې ځانګړې پوهه، استدلال ، ځانګړی لیدلوری، منطق او پښتون جرات دی، نو بایده دي چې په تفکر او نثر کې د پیغمبرۍ دعوه هم وکړي. باید چې خپل صفت خپله وکړي، ځکه نورو یې صفت ته الفاظ هم نه لرل.

د یوه ښه نثر د پېژندنې لپاره د هر چا لیدلوری جلا دی، زما له انده د استاد خادم د نثر د سپړنې لپاره د لوستونکي ذهن ته یو څو ټکي ورځي، همدغه لاملونه او خوږلني به وي چې د استاد د نثر لوستونکي او مینه وال یې زیات کړي دي.

د یوه ښه نثر د پېژندنې په برخه کې لومړی لغوي زېرمه، معنوي او ښکلاییز اړخونه دي. معنا او ښکلا د جملو، ترکیبونو او فقرو په اوډون کې نغښتې. ددې ترڅنګ د کلام موسیقي هم د جملو، فقرو، ترکیبونو، پاراګرافونو او په ځانګړې توګه د غږونو په تکرار او اوډون کې نغښتې.

اهنګ د کلمې، جملې او پاراګراف د معنوي او لفظي ښکلا او بدلون یو بنسټي توکی دی. د غږونو تکرار او همغږي د کلام موسیقیت برابروي، همدارنګه په یوه نثر کې د کلمو او ترکیبونو معنوي تسلسل هم د کلام د ښکلا او اهنګین تړښت لامل کېږي.

په نثر کې د مترادفاتو، اضافت، تشبیهي او استعاري ترکیبونو کارول د انځورونو د رامنځته کېدو لامل کېږي، مستقیمه او نامستقیمه وینا هم د نثر یوه ځانګړنه ده. د نثر معنوي او لفظي ښکلا د مخامخ لوري اورېدونکي یا لوستونکي د حواسو په پارولو کې هم ځانګړې ونډه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنري نثر هم دې ته وايه شي چې د جادوگرو لفظونو په اهنگين ترون خيال اوفکر وړاندې کړي او پر خپل اغېز د مخامخ لوري حواس او تخيل راپاروي او له ځانه سره يې ملگری کوي.

د ښه نثر يوه ځانگړنه داده چې ليکوال خپله موخه او هيله په داسې شمېرلو او رڼو لفظونو کې وړاندې کړي، چې لفظي او معنوي ښکلا ولري او کلمې يې زياتره حسي وي، ځکه حسي کلمې زموږ حواس فعالوي، ذهني او عيني انځورونه په حرکت راولي، متضادې کلمې او جملې او همدارنگه په نثر کې ايجاز او اطناب يې ښکلا لا زياتوي او يو معجز نثر رامنځته کېږي.

د استاد خادم نثر په پورته څرگندونو برابر دی، استاد خادم د ناز په گوتو ورو ورو غونچې تخنوي، له غونچو سره دده د گوتو تړاو او بيا تخنول هغه څه دي چې زموږ شاعرانه حواس فعالوي، ترڅنگ يې ورږمو ته ژبه ورکوي او هغه بيا په خبرو راولي، ورږمو ته جسم ورکوي او بيا په خبرو راوستل دا د يوه شاعرانه ذهن تخليق دی. خادم هڅه کوي چې دی د يوه شاعر نثر ليکونکي په توگه د مخامخ لوري يا لوستونکي ذهن او زړه په حرکت راولي او هغه له ځانه سره بوخت او ملگری وساتي، بوختيا يې په لفظونو، ترکيبونو، جملو اوعباراتو کې ده. دی خپل لوستونکی له ځانه لېرې نه پرېږدي، د شاعرانه ذهن له ټکو سره يې غاړه کوي.

د خادم د نثر سترگه خبرې کوي، خبرې کول د ژبې کار دی، خو خادم حس امېزي کوي، بې ساه او بې ژبې څيزونو ته ژبه ورکوي او له هغوی سره غږېږي، گل او لمر مخاطبوي، په هغوی خپل پيغام رسوي.

انځوريزې ننداري: استاد د خپل نثر په لمن او مرغلين هار کې په خوږو او رڼو لفظونو انځوريزې ننداري وړاندې کوي، د لوستونکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهن یوه حالت، یوه ځانګړي شاعرانه چاپېریال، بېلابېلو اشخاصو او ښکلاوو ته بیایي، دا د یوې ادبي لیکنې ستره ځانګړنه هم ده، استاد په دې برخه کې د پیاوړي شاعرانه استعداد او حساس ذهن څښتن دی، هم ورسره علمي ځواک شته او هم تخیلي. د ده زیاتره هنري نثرونه له دغو خوږو مالامال دي، غوراوی په کې ګران دی، ځکه د رحمان تمام غزل دی انتخاب، د ده زیاتره انځوریز نثرونه د غوراوي دي، په دې برخه کې یې دا څو بېلګې ولولئ چې په یوه شاعرانه جام کې د ژوند خواږه وېشي:

((ګله تر څو به دې دا نګهت، دا خوشبویي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له ګلشنه غېږ راچاپېره کړي!

ای د رباب نرو تارونو، دا خوږ اواز، دا ملکوتی سرود چې له جنته راوتلې حوره ده، پرېږدئ چې نوره ونه ژاړي او خپل اصلي وطن ته لاړه شي.

(۵)

کوم وخت چې امېدونه په یاس بدل شي!

هغه وخت چې شرافت د ننګ جامه واغوندي!

هغه مهال چې افتخار ذلت ته سر ټیټ کړي!

هغه ورځ چې عشق او محب خپل د بوډۍ ټال د حیات له اسمانه وشلوي!

او په هغه نوبت کې چې حیات د زهر هلاهل ګوټ شي!

(٦)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو، دا مرگ دی!

نو ولې له ده دومره وېرېږئ؟

مور چې اولاد له یو تي جلا کوي، نو ژاړي؛ مگر دستي یې بل تي ته اچوي او کراروي یې!

ناوې چې د پلار له کوره بیایي، نو جیگر خونه او خواشینې وي؛ مگر دا ټولې خواشینۍ هغه وخت هېرې شي چې د خاوند د مینې په غېږ کې سر کېږدي او ویده شي.))

استاد د گل په پاڼو کې ورڅې تخنوي، د گل له پاڼو د عطار په توگه عطر نه جوړوي؛ بلکې دی په لفظونو کې د گل خوشبویي د لوستونکي تر حواسو رسوي. دی د عطرو خوږ بویي په خبرو راولي او له گل سره د زړه خواله کوي.

په خوشبو کې درمل وېشي او رنځور ژوند په خپلو پښو دروي. استاد خادم په خپل نثر کې د ژوند لپاره خوند ظرف یا پیکر گرځوي، ژوند د خوند په پیمانه کې وړاندې کوي. د یوه امریکایي پوه له قوله د ژوند ښایست او د عمر اوږدوالی د کار په درې حرفي کلمه کې دی، استاد د نثر ښکلا او پاېښت د شعر په درېو توریو کېویني.

شاعرانه مفکوره: د استاد د نثر بله ځانگړنه داده چې دی د خپل پاخه سیاسي فکر او بصیرت له مخې ژوندنۍ چارې ترسره کوي، یوازې ځان په علم پورې نه تړي، علم د ټولنې د پرمختگ او ادب د ښایست لپاره کاروي، وایي: د دنیا ماشین په تش علم نه چلېږي. د (یو ځنگلي بنیادم) په نثر کې دی د مدني ټولنو د وگړو تر منځ اړیکه ښیي، دغه اړیکه او مدنیت د انسان ژوند، ذوق، خوند او رنگ وړاندې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو متل دی چې يو يې ګټي او سل يې خټي، همدا متل راسپړي، په دې متل کې د ټولنې د وګړيو تر منځ کاري اړيکه، مسووليت او صلاحيت وړاندې کوي، نو کيسه کوي، لنډيز دا راباسي چې هغه چې د مسوليت احساس کوي او مشري ورپه غاړه کېږي، هغه تر ټولو لولنګر وي، هغه بايد ګټه وټه وکړي، د رهبرۍ مسوليت بايد وپېژني.

دده د مبارزې يو بل شاعرانه رنګ دادی چې (... د احسان په زور په زړونو حکومت کاوه شی او دا قوت په توره کې نشته) دلته استاد د يوه مفکر ليکوال په توګه د حساس ذهن له مخې غږېږي. د حکومت او ملت تر منځ اړيکه په لنډه وينا کې څرګندوي. پر ذهن حاکميت عمر نه لري، خو پر زړونو حکومت تلپاتې وي.

استاد دلته د ټولنې د رهبرۍ لپاره خپله پخه مفکوره وړاندې کوي، دی دلته د يو مفکر ناثر په توګه خپل لفظونه څرګندوي.

د استاد نثر يوه بله ځانګړنه داده چې دی د ښکلا په پيمانه کې د نثر معنوي قوت ته پاملرنه کوي، معنوي اړخ يې په حکيمانه فلسفي فکر ولاړ دی. دی همدغه حکيمانه او فلسفي خبرې شاعرانه کوي، دی غواړي چې خپل خبرې په زړونو کېنوي او زړونو ته لاره پيدا کړي، دا کار ديوه شاعر دی، خو کوم شاعر؟ هغه شاعر چې د خپلې ټولنې په نبض پوه وي او د خپلو خلکو په خبرو مين وي، دی د خپلې ټولنې له زړه څخه غږېږي.

د استاد د نثر بل معنوي قوت دا دی چې د يوې ټولنې د وګړو تر منځ ټولنيز تړښت، يو بل ته درناوی، له ظلم او تېري څخه لاس اخيستل او باالاخره يو بشري او انساني ژوند ته خلک رابولي. (د چا کچرې مه ترهوئ) په دغه نثر کې يې همدا فلسفه نغښتې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد په خپل نثر کې دا هڅه کړې ده چې په خوږو لفظونو او ترکيبونو کې شاعرانه خبرې وکړي او په دغو خبرو کې د ټولنې د پرمختګ او هوساينې لپاره يوه نسخه وړاندې کړي.

بله هڅه دا کوي چې په ټولنه کې د هرې طبقې ارزښت او فعاليت څرګند کړي، وايي: (عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سياست عملاً کار کوي) پايله دا راوباسي: (زندګي يوه سرسبزه او ښېرازه ونه ده، علم يې بېخ، شعر يې تنه او سياست يې مېوه ده.) داسې خبرې د ژوند فلسفه وړاندې کوي. د هر چا مخ ته هېنداره نيسي، هر سړی په دې هېنداره کې خپله څېرهويني او ځانته ځای پيدا کوي.

د استاد نثر يوازې او يوازې لفاظي نه ده او نه د لفظونو په ځل و بل لوستونکي تېرباسي؛ بلکې دی په لفظونو کې يوه مفکوره وړاندې کوي، د سبک په ځانګړنه کې يوه مهمه خبره دا ده چې سبک مفکوره او د ليکوال احساس او عواطف راښيي. د استاد په ليکنه کې مفکوره او دده احساسات او عواطف څرګند دي، مفکوره يوازې په وچو لفظونو کې هم نه وړاندې کوي؛ بلکې ددې چارې لپاره له خپلو احساساتو، عواطفو او تخيله هم کار اخلي، لکه په پورته جملو کې مو چې دده مفکوره د يوه شاعر له ليد لوري ولوستله.

د استاد ليکنې ژبه، محاورې، اصطلاحات او ترکيبونه خپل دي. دی له ولس سره پاتې شوی دی. د ولس په ژبه پوهېږي. د ولس اخلاق او پوهه ورته معلومه ده. د طبيعت مطالعه يې کړې ده، خو پر دغه لوست مطالعې او اورېدو سربېره يې خپل ذهن او فکر هم په کار اچولی دی، پايله يې يوه رنګينه مفکوره ده. دده په ليکنه کې شخصي عقيده، علمي- ادبي قوت، استدلال او منطق څپې وهي. په خپل نثر کې دژوند معنا،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکلا، مفهوم او روح څرګندوي، په تخیلي او تصویري ځواک خپله خبره وړاندې کوي.

حسي کلمې: د استاد هڅه دا ده چې لوستونکي په یو څه بوخت او ذهن یې فعال او متحرک وساتي، نو د همدې موخې په پار په خپلې وینا کې حسي کلمې ډېرې کاروي، په تصویري ژبه غږېږي.

د حسي کلمو یو ارزښت دا دی چې موږ ته مانا د ښکلا او هنر په جامه کې وړاندې کوي.

د استاد د نثر یو کمال دا هم دی چې دی هڅه کوي، خپله خبره او وینا په لنډو او غوڅو جملو کې وړاندې کړي، په لوی لاس جملې نه اوږدوي او نه د زړه خبره په مصنوعي خبرو او جملو کې کوي، ځکه خو وایي چې: ((کېدای شي چې نور کارونه په زور وچلېږي، مګر قلم نازکه شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي.))

دلته دی د قلم ارزښت د شمېرلو او رنېو لفظونو په یوه پاراګراف کې وړاندې کوي، د تورې او قلم خبره د هغه شخصیت څېره راڅرګندوي چې هغه هم لیکوال وي او هم تورزن، دا خبره د خوشال لپاره کلیشه شوې ده، ګرانه ده چې قلم او توره سره ملګري شي، د قلم او تورې پخلاینه استاد په خپل تفکر په څومره خوږ انداز کې وړاندې کوي.

قلم زور نه مني، قلم زنځیرونه شلوي، قلم د ټوپک ملا ماتوي، قلم د خبرو شی دی، خبرې انځوروي او ذهن تخنوي. د نورو د سترګو کسي پرې ګډوي، سترګو ته اوبه ورکوي، تورو ته ساه ورکوي، نو له قلم او قلموال سره چلن هره زمانه باید تعبیر او تفسیر کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((توره به خپل ځای کې دیکتاتوري ده او قلم په خپل ځای کې وړاندې والی، هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي.))

دا د ننني زمانې نسل ته یو پیغام دی، توره په نره ګڼي، خو د تورې د ساتلو هنر نه زده کوي، خادم د خپل ملت په مزاج پوه و، ځکه خو یې دا وینا له خولې راوویسته.

د شعر تعریف د خپل مفکر او شاعرانه ذهن له مخې داسې کوي چې شعر د خوند او کیف مجموعه ګڼي، خوشال په ټولو معناوو سره شاعر ګڼي، خو رحمان بابا ته د شاعر نه پورته مقام په سترګه ګوري، دغه او دې ته ورته خبرې د استاد ذهن پراخوالی، تفکر او د خبرو روح څرګندوي.

خادم یو سترګور نقاد دی، له چا یې سترګه نه سوځي، خو د لفظونو جادوګر دی، دی په ادبي او تصویري ژبه پوهېږي، یو شی وچ په وچه نه وړاندې کوي، خبره ښکاره او بربنډه نه کوي، خبره په پرده کې نغاړي، خو خپل جرات ساتي، دلته دده تصویري ژبه هم څرګندېږي، وایي:

((خوشال په ټوله معنایو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري.))

خوشال ته قایل دی او لکه زموږ ادیبان او شعر پېژندونکي چې وایي خوشال خان شاعر دی، خو د رحمان بابا نوم ته بیا د شعر له سترګیو ډېر قایل نه دي، دا خبره اوس څوک په ولس کې نه شي کولای چې رحمان بابا کمزوری دی، ان تر دې چې د ادب نقادان هم د رحمان بابا د منظوم کلام په باب دا خبره په جرات نه کوي چې د خوشال په پرتله یې په منظومه وینا کې شعري ارزښتونه او ښېګڼې تتې دي.

خادم دا خبره لوڅه او بربنډه نه کوي چې رحمان شاعر نه دی او خوشال بابا شاعر دی، همدا مفهوم او مانا د ادب په ژبه کوي. رحمان بابا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته په یوه بل څه قایلېږي، دا چې له شاعر نه پورته مقام څه دی، د رحمان بابا په څېر شاعر یو روحانیت لري، عاطفي رنګ یې پر نورو رنګونو غالب وي، له همدې امله په ټولنه کې یو اعزاز او درنښت لري.

به یوه نثر کې دی تېره او ښیښه په خبرو راولي او یو له بله سره خبرې اترې کوي، د دوی دواړو تر منځ خبرې یوه شاعرانه فضا رامنځته کوي.

د استاد د نثر یوه بله ښېګڼه داده چې دی د هر علت لپاره معلول او د هر دال لپاره یو مدلول کاروي.

په شاعرانه کلام کې یوه ښکلا دا ده چې شاعر د خپلې ادعا لپاره یو دلیل او ثبوت راوړي، استاد هم د خپلې خبرې لپاره یو هنري منطق کاروي، هڅه کوي چې د کلام د خوږلنۍ په برخه کې متناسبې کلمې ډېرې وکاروي، (د ګودر پېژندل، نیکي او سړیتوب) هغه لنډې ویناوې دي چې په رڼو ملغلرو کې د یوې پراخې دنیا تصویر جوړوي، د ژوند لپاره د علم، شعر او سیاست تعریف کوي، وایي:

((علم اکتشاف! شعر احساس! او سیاست کول دي، عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي.

عالم ګوري، شاعر خاندي او ژاړي او سیاستدان لوبي کوي، علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د ګېډې او غړو پورې تعلق لري...)))

د استدلال ځواک: د استاد د نثر یوه بله ځانګړنه دا ده چې دی د خپل تحلیل او نظر د پخلي لپاره بېلابېل روایات راوړي، د خپلې ټولنې او ولس خبرې را اخلي، په دې نظر دی چې له سوچه پرته باید پر یوه چا د ښو او بدو اطلاق ونه شي، د ښه سړیتوب لپاره هم دا معیار ټاکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه څوک چې په خپل مسلک کې ماهر او ژمن وي ټولنې ته ګټه رسوي، دا لوړ ځای لري.

دده نثر د ژوند د فلسفې یو رنګین تعبیر او تفسیر دی، په دې نثرونو کې د ولس ځوان نسل روزنه، وطن پالنه، ملت پالنه، دین پالنه او بشر پالنه په ترتیب نغښتي، د فکر او نظر د دایرې د پراخولو توصیه کوي، د یوه مفکر له لیده غږېږي، په (زه) کې ځان نه قیدوي، خلکو ته غوږ نیسي، خپلې خبرې ته د منطق اوبه ورکوي.

په دې برخه کې یوه ځانګړنه دا ده چې دی یوه واحده مانا په خپل شاعرانه استعداد په بېلابېلو بڼو او لارو داسې رسوي، چې تر منځ یې اړیکه تخییلي او تعقلي وي، یعنې هم د بیان او هم د معاني علم پالي.

په دې ټولګه کې دی د یوه افغان له لیده غږېږي.

موسیقي: د استاد خادم په منثور شعر کې د لفظي موسیقیت او د معنا د بشپړولو لپاره د منظوم شعر په څېر کله نا کله یوه نیمه جمله یا فقره تکرارېږي، لکه واخلې، په (طلسمي ښار) کې (ببرته شه د خدای په فضل) همدا موزونه وینا د نثري وینا معنوي لفظي ښکلا ساتي.

که دا جمله لرې شي، نو بیا به په دغه منثوره شاعرانه ټوټه کې هغه خوند او کیف نه وي.

شاعرانه نثر د منطق له مخې هغه نثر ته وایه شي چې شعري ځانګړنې او ارزښتونه په کې وي، شعر د خبرو هنر دی، مخیل کلام دی او د فکر و خیال عاطفي تړون دی، دې ته یې ورته نور تعریفونه هم شوي دي، په شعر کې بنسټي توکي خیال، عاطفه، فکر او اهنګ دی. په هره وینا کې چې دغه توکي موجود وي، هغه شعر نومېږي، یوه ادبي یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعرانه لیکنه له نورو لیکنو سره دا توپیر لري چې شاعرانه یا ادبي لیکنه تخیل پاروونکې وي، پر لوستونکي یا اورېدونکي اغېز کوي او د هغه احساسات، عواطف او تخییل راپاروي، د استاد خادم په دغو نثرونو کې همدغه ځانګړنې موجودې دي، همدغه ښېګڼې په کې تر سترګو او غوږ کېږي، نو ویلای شو چې د استاد نثر یو شاعرانه نثر دی.

د استاد د ادبي نثر په باب ډېرې خبرې کېدای شي، دده هر نثر ځانته سپړنه غواړي، خو ښه خبره دا ده چې له دغه شاعرانه نثر نه خوند او پند واخلو، د استاد خادم په دغه ټولګه (رڼه چینه) کې زیاتره ادبي نثرونه ځای شوي دي، ادبي نثر (تشبیه، استعاده، کنایه، مجاز، پاراډاکس، سمبول، اسطوره او ... رغېدلی دی.)

ادبي یا هنري نثر یو ځانګړی موسیقیت او اهنګ هم لري، د لفظونو ترمنځ اوډون، تکرار او هماهنګي یې موسیقیت جوړوي.

استاد په شمېرلو لفظونو، پرېوللو جملو او لنډو لنډو پاراګرافونو کې خپله خبره کوي، دی غواړي چې خپله خبره د داسې غږونو په اهنګین مزي کې وپیي چې مخامخ لوری تر خپل اغېزې لاندې راولي او د هغه حواس او تخیل راوپاروي، ددې موخې لپاره د لفظونو په ټرښت کې استادانه چلند کوي.

هر لفظ ځانته اهنګ لري، د توریو د زیر و بم جګوالی او ټیټوالی، د غږونو تکرار، لفظي او معنوي تسلسل او اهنګین تړاو د نثر موسیقي جوړوي، د استاد په نثر کې دغه خوږلني زیاته وینو، د لفظونو او غږونو تکرار غوڅې غوڅې جملې او د کلام زیروبم دده د نثر موسیقي ده.

د ده د نثر په لفظي او معنوي کلمو او جملو کې داسې یو اغېز نغښتی چې لوستونکی ځان ته رابولي، دی نه وایي چې پاڼې رپېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه د پاڼې د رپېدو خبره عامه او عادي ده؛ بلکې دی له پاڼې سره د خاندي فعل يو ځای کوي. پاڼې خاندي، په دې شاعرانه ترکيب کې د پاڼې (پا) او د خاندي (خا) د غږونو يو اهنگي تړښت دی او هم د خاندي فعل د پاڼو لفظ حسي کړی دی او خندا ته يې جسم ورکړی دی، ژبه يې له عادي حالته اړولې چې دغه حالت يې هم تصوير او هم موسيقي برابره کړې ده.

د استاد د نثر يوه خوږلني دا هم ده چې دی د ترکيبونو، فقرو، جملو او پاراګرافونو تړښت د غږونو په منسجم تکرار سندريز کوي، استاد ليکي:

(ای خدايه زه يوازې يم!

زه پرېشانه او بې مرستې يم.

وړې وړې مرغۍ چې جوړه او سيلونه سيلونه ګرځي ماته ژړا راځي.)

په دې نثر کې د (يم، ې، آ، ه) غږونو تکرار (وړې وړې او سيلونه سيلونه) لفظونو تکرار وينا سندريزه کړې ده چې دغه ښکلا يې د لوستونکي د زړه تارونه ترنګوي. دلته د استاد معنوي ځواک په تشبيهي جامه کې وړاندې شوی دی. دعا يې سندريزه او تشبيهي ده، (په زړه کې د وينې لارې کېدل) د ترحم خبره ده چې د دوو غواګانو په جنګ سره زړه ته راځي، نو په دې نثر کې مفکوره، ترحم، يووالی او محبت دی، ټولنې ته دا درس ورکوي چې انساني ژوند په مينه او محبت پايي.

د موسيقيت بله خوږلني يې په دې کې ده چې دی په انځوريزه ژبه غږېږي، دا ژبه يې له فصاحت او بلاغت نه ډکه ده، په دې (زما زړه پاچ ټيکری و، چې د ګل په بوټي غوړېدلی و، کوم وخت مې چې راغونډاوه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی) شاعرانه پاراګراف کې زړه او پاچ یوه تصویري ژبه او حالت رامنځته کړی دی. زړه یو چا ته ورکول او بېرته ترې اخیستل هماغه د پاچ او د اغزي تر منځ رابطه جوړول دي، دی دلته د خپلې خبرې لپاره حسي کلمې راوړي.

په بل ځای کې لیکي چې (مصنوعي خوشالي د پوکڼۍ غوندې چوي) لیکوال یا د قلم خاوند ته خبره رالنډوي او په لنډیز ورته وایي: ((د تروږمۍ د نیمې شپې په سکوت کې د غټو غټو ستورو نه ورهاغه پلو، د هغه وړو وړو سپرغیو په خفیفو اشارو کې ماته دا راز څرګندېږي، هلته وګورئ.))

د غړونو تکرار یې د کلمو تر منځ معنوي تړښت په تصویري ژبه وړاندې کړی دی.

((... شپه په ټوکو او مسخرو او ساز و سرود اخر ته ورسېده، شمعې ددې مجلس د انحلال او خورېدو له غمه ټوله شپه په سرو سترګو وژړل، ستوري د لویې شپې په بیدارۍ او کتلو کتلو ستړي شول او وار په وار لاړل، د افق په لمن کې یې ځانونه وغورځول، نازنینانې د خوب په شراب مخمورې شوې، ځینې یوه یوه ځانګې وانګې پرېتې او ځینې لاړې کورو ته، ببوجانه یوازې په میدان پاتې شوه، سید کمال چې ببو جانې ته مخامخ ناست و او تمامه شپه یې د شمعې د ژړا هم اهنګي کړې او دننه دننه سوی و، اوس چې د سبا سترګې د مشرق له خوا سر راپورته کړی و او په یوه یوه جلوه یې د نورو ستورو سره خبره کولې، په ورو ورو د ببوجانې خوا ته ور وړاندې شو او په زنانه لهجه یې ورته وویل: (خورې، څه چې مور هم کور ته ځو)، دواړه رراوان شول، سید کمال له سره پوړنۍ وغورځاوه او خپل چنګ چنګ برېتونه یې ښکاره کړل...))

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثري ټوټه کې د (س، ش او ... غږونو تکرار او همدارنګه د یو شمېر نومونو او فعلونو بیا بیا تکرار د جملو تر منځ یو اهنګین تړون رامنځته کړی او تصویر یې لا ښکلی کړی دی.

((... په خبرو خبرو... له مجلسه لاړل، د سیند غاړې ته ورسېدل، د سیند پر غاړه په یوه لویه تیږه سید کمال او ببوجانه دواړه مخامخ سره دوه په دوه کېناستل.

د اسمان ستوري د سیند په اوبو کې ځلېدل، په دې ځای کې یې ددې دوه سترګو څخه چې غړېدې، نورې غړېدلې سترګې نه وې، د سبا سترګه وار په وار رانږدې کېده او په غټو غټو یې دې مینو ته کتل.

سید کمال ببوجانې ته وویل، ببو جانې، ته خبر کوه او زه به درته ګورم، دا راز او نیاز د هغې پورې و، چې څو ملا الله اکبر وکړ او سپینوالی په افق کې خپور شو، اوس دا دواړه مین نیمریي او نیمه خوا بېل شول.

کوم وخت چې دوی دواړه راوتل، یوې زړې ښځې چې هغه وخت وینبه وه، دوی یې لیدلي او څارلي وو، سبا یې دا زړه چغول ګره په منډه لاړه او د ببو مشر ورور ته یې واقعه وویله، مشر ورور کشرانو څلور ورونو ته واقعه بیان کړه او هر کله چې دوی ددې دوه مینو په مینه څه د بدو اشتباه نه لرله، نو تجویز یې دا وکړ، چې ببو جانه دې په مېړه شي...))

په دویمه ټوټه کې د خبرو خبرو؛ نري نري؛ د (س، ش او یو شمېر نورو تورو) تکرار او همدارنګه د سید کمال او ببوجانې مخامېدو او یو د بل حالت څرګندول ددې نثري ټوټې موسیقي او تصویر لا رنګین کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لفظي ښېګڼې: استاد په نثر کې یو پښتون ملا دی، کله پرې عربي دومره زوروره شي چې د یوه ویي ښلابښلو ښې وړاندې کوي، هغه ښه زیاته کاروي چې لوستي پښتانه یې هم ډېر نه کاروي او زما په څېر خو ترې ځینې ناخبره دي، خو کله داسې هم شي چې د کلیو او باندېو شډله ژبه کاروي، دا نو هغه خادم دی چې کلي ته یې تګ راتګ زیات دی او له کلیوالو اوري، خپله هم یوه نیمه کلمه جوړوي.

د استاد په نثر کې لفظي یا بدیعي اړخونه ډېر بارز دي، دی د یوه شاعرانه ذهن په ورمو تصویر جوړوي، حرکت او هڅونه کوي، په تصویري جملو کې د زړه خبره او پیغام وړاندې کوي، لوستونکي له ځانه سره بیایي، د ژوند روح ورښیي، دی په وچه علمي او ګرامري ژبه مصنوعي خبرې نه کوي، بلکې د یوه شاعر په ژبه غږېږي او په هنري نثر کې ورته دا ارزښت لري چې څنګه پر لفظونو د ژوند ماهیت او حرکت وړاندې کړي: (پاڅئ سبا دی، وګورئ سترګه جګه راغلې ده) دلته دی غږ کوي، د غږ کولو فعل سر ته راوړي، (سبا دی) دومره په زړه پورې جمله نه ده، (سبا دی) جملې ته حرکت (پاڅئ) فعل ورکړی دی، د (پاڅئ) له غږ سره زموږ ذهن هغه چا ته ورګرځي چې د ژوند حرکت او خوړلنې ته باید راوبلل شي، (سبا دی) د یوه حرکت سبب کېږي، ورپسې بیا (وګورئ) له (پاڅئ) سره همغږې کلمه ده چې د کلام موسیقي یې برابره کړې او هم یې (سترګه جګه راغلې ده) حالت ته د یوه چا پام ور اړولی، (سبا او سترګه جګه راغلې) له (پاڅئ او وګورئ) سره د ژوند د حرکت لپاره دي. دلته (سترګه) د لمر لپاره استعاره ده. همداسې خپله خبره په تصویري ژبه را اخلي: (اوه، دا څومره تیاره ده، څومره توره وریځ ده، په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره، ته به وایې چې د تروږمۍ ماښام دی!!!) دلته (څومره) استفهام (تیاره، توره) نوموونه او همدارنګه (ټکنده غرمه، تروږمۍ او ماښام)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند بېلابېل هنرونه تفسیروي او په معنوي تسلسل سره هم د کلام موسیقي او هم يې لفظي او معنوي ښایست برابروي.

((اوه، دا څومره تیاره ده! څومره توره وریځ ده په دې تکنده غرمه کې دومره تیاره! ته به وایې چې د تروږمۍ ماښام دی!!!

د لمر خاته او لمر پرېواته له خوا تورې تورې غونډۍ غونډۍ ورېځې! اوه څومره په سرعت حرکت کوي، رڼا هېڅ نشته!!!

اوهو، غرهار، ډزهار سړی به وايي گوندې کوم لوی ښار بمبار کېږي! اوه، برېښناگانې، داسې ښکاري، لکه د اور متروکې! یا لکه اتشي ښیښې چې په کوم ځای ورول کېږي!

سخت حال دی، بده ورځ ده او اوضاح ډېره خرابه ده، ددې ورېځې د شان سره باران، ږلۍ، تندر او سېلاب لازم برېښي!

آه د سېلاب مخه او دغه کلی! دا څوک دي؟ دا ولې داسې بېخبره دي؟ دلته هېڅوک خوځېدونکی نه ښکاري، اوازونه نه اورېدل کېږي؛ دا ولې؟ د خدای لپاره دوی ویده دي او که مړه؟!!

دغه دی سېلاب راځي، دغه يې مخه ده، ټوب به یوسي، آه په دوی کې به ماشومان وي، ښځې به وي، ښکلې ښکلې نازنینان به وي، د ارمانونو او ارزوگانو ډک زړونه به وي، ټول به یوسي، آه، برباد به شي!!!

هلئ ویښ يې کړئ، ورغبږ کړئ چې څه چاره وکړي، دومره غفلت! دا غرمه او دا دروند خوب!! آه، دا ټول ویده دي، دا ټول ویده دي؟!!!

فرض کړو چې څومره غربېږي، هغومره نه وربېږي، توره وېرول کوي او سپینه ورول کوي، څومره چې وايي هغومره نه خېژي، مگر بیا هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوړو غرونو خو باران کېږي! او ددې نتیجه سېلاب وي، هر کله چې وي، دا سېلاب به راشي او ټول به یوسي!!!

دا چې ((د سېلاب مخه چا نیولې ده، سیندونه چا بند کړي، بل ځای هم نشته او نه د تېښتې لار چې څه به وي)) بې همتي ده!

سېلاب خو د کلکو ګټانو او ترو سره لګېږي، مګر ډډه ترې کوي!

د انسان عزم، همت او اراده د زمانې د سېلاب مخه لا هم ګرځوي، پاتې لا د باران سېلاب! او اسمان تل د همتناکو د ارادې په موافق حرکت کوي!!!))

په دې نثري ټوټه کې په تصویري یا انځوریزه ژبه د یوه متحرک ژوند بېلابېل اړخونه څرګند شوي دي، د نثر په رنګینه پایله کې د سېلاب یوه کیسه کوي.

((... بېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی لیکن بېړۍ، والا خوشال او په خندا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلا کېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي زر تر زره دده د سترګو نه پټ شي او د دوی یاد هم دده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت دده زړه نه چاپېره وو؛ دده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا ګومان کاوه چې زما سترګې د حقیقت تصویرویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنګونو کې خپل زړه رنګ کړو او له دغه رنګ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د ښایست سبا خپل جعلي نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت ورېځ په فضا کې خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چترۍ وغوړوله، وربېځ ورکه شوه، بیا نو د مستۍ، رنګ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو چې وې لیده ماښام نږدې دی، نو ورځرګنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنګ و رونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت، خودي، ازادي، ترقي، ښایست، مینهو علم او باور ددې ټولو پټ ښکاره شول!...))

په دې نثري ټوټو کې استاد شاعري کړې ده، دغه نثري ټوټې د منثور شعر لوړې بېلګې دي، ځکه له ژوند سره دده د خبرو انداز، هغه مخاطب کول، ژوند ته ژبه او جسم ورکول، د ژوند یو شاعرانه تعریف دی. (ای ژونده ته همدا وې؟ ده بیا سر وخوځاوه، ویې ویل: ته ټوکه یې او که نه! لیکن ځواني خو هرو مرو ټوکه ده.)

د استاد د نثر یوه بله ځانګړنه دا ده چې دی په کیسه یې بڼه خپل نظر وړاندې کوي، د ټولنې د یوې برخې وجود کې خپل تفکر وړاندې کوي: (زوړ باغوان)

((... دا ځل یې تسکوره ډېره پورته کړه او چې په پوره طاقت یې د یوه زوز په سټه وار کړه، نو تسکوره یې په خاورو کې ډوبه پرېښوده او کړوپه ملا یې لږه سمه کړه.

ښۍ خپړه یې د تسکورې په لاستي راچاپېره کړه، کیڼه منګوله یې پرې د پاسه کېښوده، سر یې لږ ګسې خوا ته واړاوه.

د لمر پلو ته یې وکاته چې په جړو وربېځو کې پټ و او زېړ بخنو وړانګو یې د ورځیو د نریو نریو درزونو څخه اوږده تنابونه په ځمکه راخپرول او لکه چې په ده یې خندل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې خپلو سپینو وېښتو ته وکتل، نو دده هم وښکي څه لږ غوندې سره وتښتېدل.

او چې په کینې لاس یې د تندي خوله پاکه کړه، نو په ورو ورو یې وویل:

اخر مازیگر شو، زما ټوله ورځ د زوزانو په وهلو تېره شوه.

گلان به څه وخت کرم؟

ځمکه لا بنجره پاتې ده

دا یې وویل او بېرته لگیا شو، د زوزانو په وهلو، دده په زړه کې تېره شوه، زوزان ایستل خو هم کار دی، زه به خپله وظیفه سر ته ورسوم...))

دی په دې نثر کې د زاړه باغوان کړه وړه، کردار یا کرکټر په داسې تصویري ژبه وړاندې کوي، چې د ټولنې نبض او حالت ترې څرگندېږي، په ټولنه کې د یوه مسول شخص ارزښت ښیي، سکون او خوشالي د خدمت په جذبه کې وړاندې کوي.

د استاد په یوې بلې تصویري نثري ټوټه کې چې خوندور خوب نومېږي، د مور او ماشوم تر منځ خبرې اترې دي، ماشوم په ژبه غږېدل، د دوی تر منځ د مینې او عاطفې تړاو یو تصویري شعر دی، په دې شاعرانه نثر انسان خودي او ازادي داسې تمثیل شوې، لکه د ماشوم ژوند او خوب.

استاد په یوې بلې نثري ټوټه (وروستۍ ورځې) کې وایي: ((... زه پوهېږم هغه ورځ به راشي چې ددې دنیا نظاره ما لپاره تماشه شي او ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر راخېژي او ساعتونه به د دریاب د چپو غوندې د غم او ښادۍ حساب کوي او موجونه به وي!...))

په دې پاراګراف کې ژوند په خپله مرګ ته سپاري، دی په شاعرانه لهجه د مرګ خبره نه کوي، بلکې ژوند قاتل بولي، پرده اچول او غلی تګ د مرګ حالت دی.

د استاد په نثر کې موږ لکه وړاندې چې وویل حسي کلمې یو شاعرانه منظر کاږي، دی وایي: (هوا ساړه اسویلي کوي) دا جمله یو ځانګړی حالت ښیي، هوا مشخص شکل نه لري او د حواسو په واسطه یې ښه وړاندې کېږي، دا حواس هم د یوه شاعر حواس دي. ((... غوټۍ نه دي غوړېدلې، یوازې هوا ساړه اوسېلي کوي، نه ما د هغه صورت وکوت او نه مې د هغه اواز؛ واورېد! ما، تش د هغه دورو قدمونو اواز له هغه سرک ځخه اورېدلی دی چې زما د کاله په مخکې دي! یوه لویه ورځ د فرض په غوړولو تېره شوه او ډېوه تر دغه وخته ونه لګېده؛ زه دې کور ته نه شم غوښتلی، زه د ده د وصال په ارزو ژوند کوم؛ لیکن دا ساعت تر اوسه نه دی راغلی!...))

تصویري ژبه: استاد خادم په دې برخه کې بیا د یوه استاد نثار په توګه خپل فکر او خیال کارولی دی. دده دغه نثرونه په بیاني ژبه نه؛ بلکې په بدیعي او تصویري ژبه وړاندې شوي دي، تر څنګ یې د ادبي نثر ټولې ښېګنې او ښکلاوې هم ساتلې دي، یوازې یې فکر نه دی وړاندې کړی او نه یې یوازې د خیال پروا ساتلې ده. خیال او فکر دواړه یې په یوه اهنګین مزي پېیلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو لیکنو ته یې خیال خوند او فکر ژوند ګڼلی دی. له غره سره خبرې کوي، غره ته ژبه ورکوي، غر مخاطبوي، غر په خبرو راولي، په همدغو خبرو او تصویرولو سره دی خپل فکر پالي.

دی وايي: ((ای د خیبر غرونو! بس کړئ دا د بېلتانه وظیفه پرېږدئ، پرېږدئ چې د یوې مور او پلار زامن سره په دیدار ماړه شي، په یوه کور په یوه انګړ کې دننه تاسو د کوه قاف مثال څه له جوړ کړی دی؟

راټیټ شئ! او په خپله سینه لیار ورکړئ، هغه میندو ته چې زامن یې تاسو یو تر بله فنا کړي او هغو خویندو ته چې ورونه یې د هغه په بې ابۍ په خپلو سرونو اورونه بلوي.

بس کړئ! د مینانو او عاشقانو په منځ کې رقیبانه سیاست تر کومه...))

اوس په همدغه نثر کې کړئ، پرېږدئ، شئ او ورکړئ هماهنګې کلمې او د دغو کلمو تکرار او همدارنګه لنډې او غوڅې غوڅې جملې او شاعرانه ترکیبونه د نثر موسیقي برابروي.

په همدې اهنګ په نثر کې نور زیات فعلونه هم تکرار شوي دي، بله ښېګڼه په کې دا ده چې دی دخیبر غرونه ځانته مخاطبوي، د بېلتانه پړه پرې وراچوي، له دغې پړې نه دده موخه یو سیاسي غرض دی، ده هغه غرض په بیاني ژبه نه؛ بلکې په تصویري یا ادبي ژبه وړاندې کړی دی.

دې ته ورته نورې نثري بېلګې هم لولو، په دې ټولګه کې چې د منثور شعر او یا ادبي نثر نوم پرې ایښودل کېږي، زیاتره همداسې نثرونه راټول شوي دي، معیار هم ورته همدا په پام کې نیول شوی چې دا نثرونه به د خادم له هغو نثرونو چې یوازې او یوازې په معني رنګ رنګېدلي یا یې مانا پر رنګینۍ زوروره وي، توپیر ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسې خو خادم په خپل ژوند کې ډېرې زياتې ليکنې کړي، خو دلته موږ له هغو نورو خبري او ژورناليستيکو، سياسي او... ليکنو تېر شو، يوازې مو دده همدغه شاعرانه خبرې او د ژور فکر تحليلي ليکنې چې ادبي مالگه هم لري، راواخيستې.

د خادم صيب په دغو نثرونو کې يو کمال دا دی چې کيسه يې طرحې وړاندې کوي او لوستونکي ته تلوسه په کې رانغاړي، همدارنگه خپله خبره د کيسې يا نکل په بڼه راسپړي او يوه لنډه، گنډه او شاعرانه پايله يې راوباسي.

دغه ښېگڼې موږ په (نوی اکتشاف، نوې لياره او...) کې لولو.

د نثر بله ښېگڼه يې دا ده چې تصويري جملې را اخلي، دغه تصويري جملې دده د خيال زېږنده دي، بېلگه يې (زما زړه داسې دی، لکه د سبا باد چې په لاله زار گډ وي)

د استاد کمال په دې کې دی چې تصويري ژبه په لوی لاس مصنوعي کوي نه، طبيعي هنر يې به مصنوعي وزرونو نه الوځي، بلکې طبيعي مناظر په طبيعي او تصويري ژبه وړاندې کوي، په لوی لاس د خيال په وزرونو نه الوځي. دلته يې يو څو بېلگې راوړو چې يوه طبيعي منظره يې په ډېرو طبيعي لفظونو او تصويري ژبه کې وړاندې کړې چې هم خوند او هم رنگ وېشي.

((مازيگر لمر په غړ غړه دی، د انگړ په منځ کې د گلانو د کياريو په غاړه وړوکی ماشوم په لوبو بوخت دی، په لمن کې خاورې اخلي له يوه ځايه يې بل ته وړي او هلته غونډوي!

مور د کاله په کار اخته ده، په ډېره بيړه لگيا ده کالي کوندي سنبالوي، ځکه چې ماښام دی او وخت ناوخته دی، د کار په منځ کې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پام شي، نو غږ کړي چې (زړګيه) څه کوې؟ ماشوم په خپله نيمکله او خوږه ژبه وايي (دودۍ پکه کم!).

مور: څه کوې؟

ماشوم: دودۍ پکه کم، یانې ډوډۍ پخوم

مور د کاله په کار بوخته او ماشو م په خپلو لوبو بوخت دی، وړې وړې مرغۍ چې په کیاریو کې یې ټوپونه وهل خوشحاله خوشحاله او جلتې جلتې ګرځېدې، یوه یوه والوته او ټولې خپلو بچیو او ځالو ته لاړې.

وخت تېرېږي، لمر ولوېد، له ښکته تیاره راپورته او د ځمکې په مخ راخوره شوه، د اسمان په شنه او نامحدوده فضا کې ځای په ځای ستوري راښکاره شول.

مور چې د کاله د بیړې نه خلاصه شوه، نو ځان سره یې وویل: آه! ماښام دی ژړغونې شوه، بچی مې هلته لوبې کړي، آه زما هېر شوی دی!!!

ورغله، څه ګوري، ماشوم د خاورو نه وړې وړې او پلنې پلنې ډوپکۍ جوړې کړي دي، جړ پړ پروت دی، چې ستړی شوی دی، په خاورو کې یې سر ایښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته یې ځان سپارلی دی.

د ماښام په خړه تیاره کې مور د خپل ماشوم سر ته ولاړه ده، زړه یې د یو عالم ترحم او رقت نه ډک دی او چرت وړې ده.

هو د ژوندانه مثال همدا دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغه لوبو اخته اوسو چې د مرګ دروند خوب په موږ خپله چپه راوړي او بل عالم ته مو بوځي.

مګر آه، څومره خوږې دي دا لوبې!

او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي!!!))

ددې ترځنګ يو بشپړ انځور هم وړاندې کوي، مکالمې او ډيالوګونه يې ډېر خواږه دي، دی نه وايي چې يو ماشوم خبرې کوي د ماشوم په ژبه د ماشوم له ذهنه غږېږي، دمور او ماشوم تر منځ عاطفه ښيي، د بشپړ انځور په برخه کې هغه بهترينه منثوره شاعرانه ټوټه ده چې موږ ته دشعر په ژبه فکر راکوي.

دلته تاسې وګورئ (مازيګر نمر به غړغړه دی) دی نه وايي چې لمر په لوېدو دی، ځکه لوېده کلمه د هر چا په خوله کې وي، خو غړغړه يو داسې انځور جوړوي، چې هم غږ لري، هم يو حالت وړاندې کوي او د لوېدو مانا ښندي.

په دغه نثر کې دی د يوه ماشوم ټول حرکات، هيلې او غوښتنې را اخلي، د مور مينه له ماشوم سره ښيي، د ماشوم په ژبه غږېږي، دا د نثر يوه ښېګڼه ده چې ته په هغه کې شخصيتونه او سبکونه څرګند کړې، د ماشوم نيمکۍ ژبه داسې راښيي (دودۍ پکه کم) که دی هېڅ ماشوم ونه وايي او همدا لفظونه وکاروي، نو د دغو لفظونو تر شا د ماشوم څېره انځورېږي.

ښه ماشوم په لوبو ستړی کېږي، باالاخره ((په خاورو کې يې سر ايښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته يې ځان سپارلی دی))

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته اوس دی نه وايي چې ماشوم ويده دی، ځکه هغه يوازې يوه بياني او خبري جمله گرځي، د خوب دقاصدانو لاس ته ځان سپارل تصوير او هنري جمله ده، دی د همدغې نثري ټوټې پايله راباسي او وايي ((هو د ژوندانه مثال همدا دی، موږ په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغو لوبو اخته اوسو چې د مرگ دروند خوب په موږ خپل چپاو راوړي او بل عالم ته مو بوځي، مگر آه څومره خوږې دي دا لوبې او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي.)

ددې نثر ډېر لفظ د پای په ټکو کې دا دی چې په وينه کار اوفعاليت او بيا خوب هلته خوندور بولي چې له ازادۍ سره وي.

دا يوه بېلگه وه چې موږ دلته وړاندې کړه،په دې تولگه کې همداسې نورې ډېرې بېلگې هم موږ لوستلای شو، زه نه غواړم چې نور د استاد خادم په شاعرانه وينا وغړېږم، دده د منثور شعر راسپړنه وخت او پوهه غواړي، همدومره ده چې لږ تر لږه ددې ټولگې (رڼه چينه) په تخنيکي اړخ يو څو جملې ليکم.

همدې نثر ته ورته خواږه موږ دده په يو شمېر نورو نثرونو، لکه د کوترو کور او ... کې هم موندلای شو، دا هغه نثرونه دي چې د فورم ياچوگاټ له مخې يې نثر بولو، خو د کيفيت له مخې د شعر خواږه او جوهر لري، نو دمنثور شعر ښې بېلگې يې گڼلای شو.

د استاد مسجع نثر يا منثور نظم: استاد عادي نثر ترڅنگ د مسجع نثر په ليکلو کې هم خپل قلم ازميلی دی، هڅه يې کړې ده چې خپلې تصويري ژبې ته يو موسيقيت وروبښي، دده له انده د لفظونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت او اهنگ کې پیغام او د ژوند تفسیر ډېر ښه وړاندې کېدای شي.

د مخامخ لوري د حواسو د پارونې لپاره اهنگینه تصویري ژبه تر عادي ژبې او وچو لفظونو غوره گڼي. ((...لوی افغانستان که کوچنی شوی وي، دا به ملي قصور نه وي،خو که جوړ نه شي او قهر به مو هم ورته سوړ نه شي.

وروري او دوستي په حساب ده، دا مسئله د پښتو د مقدس کتاب ده، غریبي به ومنو او مرگ، خو نه د ټپسورۍ ساز و برگ، دا زه نه وایم، دا وایي افغان، هغه چې بولي یې پښتون مسلمان، هغه چې نا دار دی، خو دارا دی د ایمان.

استعمار او استثمار دواړه لعنت دی، مفت خوري له ټولو بد عادت دی، چل ول کول د شیطانانو خصلت دی، موږ ټگان نه یو او خوښ مو نه دي ټگان، لعنت شه په هر شیطان.

دلته په دې ملک کې سپرغۍ دي او لمبې، پټې په ایرو کې پرتې دي او ویدې، په دې غرونو کې اورتونونه دي.

سلام ای پامیر او سپین غره!

درناوی ای امو او خیبره!

درځار شم ای د تاترې او تیرا سره!

ای مارگلۍ او هراته!

ای گوادر او سواته!

ای د لوړو څوکو گوربته سلام!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای لرغونیه غور او باختره احترام!))

استاد هڅه کوي چې په سمبولیکه ژبه هم وغږېږي، د یوه وفادار ملګري او سپي کیسه کوي. په دې نثر کې دی د خپلې ټولنې ټولنیز او سیاسي حالت وړاندې کوي.

د استاد دعلمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه: په دې ټولګه کې داستاد یو شمېر تحلیلي لیکنې هم ځای شوې دي. په دغو تحلیلي لیکنوکې ټولنیز، سیاسي او کولتوري مسایل نغښتي دي.

په دې لیکنو کې داستاد لوی کمال او هنر دا دی چې ده ټولنه، خلک او بېلابېلو خواووې مطالعه کړي، اوربدلي او لیدلي یې دي، وروسته یې پر خپلو مشاهدو ذهني فعالیت ترسره کړی دی، تر ذهني فعالیته وروسته یې دغه مشاهدې د خپلې مفکورې او نظر په لوښي کې د لفظونو په اهنګین اوډون وړاندې کړې دي، په دې لیکنو کې د استاد ذکاوت، نظر او پخه علمي مطالعه او ادبي ځواک له ورایه ښکاري، د ده د دغو لیکنو پله هم درنه ده.

د استاد کیسه یي نثر: استاد یو شمېر تخیلي، رومانتیکې او فولکلوري کیسې هم لیکلې دي، په دغو کیسو کې یې طبعي منظرې او رومانتیک اړخونه څرګند دي. خپله مفکوره یاتحلیل په لومړیو او یا په اخر کې راوړي، د خپلې خبرې دپخلي دزبات اوخوړلنۍ لپاره یوه کیسه یا نکل کوي، عجیبه دا ده چې دده د کیسو کرکټرونه په تېره هغه چې په ټولنه کې منفي تصویر لري، هغه مثبت انځور شوي دي، لکه درواخلې د سید کمال او ببوجانې په رومانتیکه کیسه کې.

ددې ټولګې په هنري نثري برخه کې دده یو شمېر داسې کیسه یي نثرونه هم ځای شوي دي چې د لنډو کیسو غوښتنې بشپړوي)). (۲۳: و-ظ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰- اسدالله غضنفر: اسدالله غضنفر د هېواد له نامتو

لیکوالو، کیسه لیکونکو او کره کتونکو څخه دی، ده د نثر پر جوړښت او هنري خواوو ډېرې لیکنې کړې دي، غضنفر د استاد قیام الدین خادم (نوې رڼا) اثر کتلی او په یوه ځانګړې لیکنه کې یې د دغه اثر خصوصیات ارزولي دي. دا لیکنه (له نوې رڼا څه راواخلو او څه راوانه خلو؟) تر نامه لاندې لیکل شوې ده. ښه به وي چې د استاد خادم له نثر سره د زیاتې اشنایۍ په خاطر یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړو:

((د افغانستان د شلمې پېړۍ په ادبیاتو کې د مقالو یوه مهمه ټولګه د استاد قیام الدین خادم (نوې رڼا) ده. نوې رڼا په درېیم ځل په (۱۳۸۴ل) کال کې په لویه کچه په پنځه سوه شپږ دېرش مخونو کې چاپ شوې ده.

اووه څلوېښت کاله پخوا په (۱۳۴۰ل) کې د (نوې رڼا) په لومړي چاپ باندې په خپله مقدمه کې استاد خادم لیکلي دي چې: ما د خپلو تېرو څلوېښتو کالو له مقالو، کانفرانسونو، ادبي ټوټو، ځینې تحقیقي مضامینو او قصو څخه په کتابي صورت یوه داسې مجموعه تیاره کړه چې ادبي اوافادي اهمیت ولري او د پښتو نثر نمونه وي.

ددې کتاب لویه برخه د مقالو ده. مقاله نثري ژانر دی. معمولاً لنډه وي، لکه لنډه کیسه. لنډه کیسه د یو چا په ټول ژوند رڼا نه اچوي، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاصو پېښو او د يو چا خاصو خويونو ته اشاره کوي. مقاله هم غالباً د موضوع له ځينو اړخونو راچورلي. په مقاله کې ليکوال معمولاً د يوې پېښې، موضوع يا مفکورې په اړه خپل نظر څرگندوي. ځينې مقالې د خاصو علمي او فني ساحو د کسانو لپاره ليکل کېږي، خو اکثره يې د عام لوستونکي لپاره وي او د ليکوال هڅه په کې دا وي چې صريحې، واضحې او جذابې خبرې وکړي چې په لوستونکي باندې خپله ليکنه ولولي.

له (کنفرانسونو) د استاد منظور هغه ليکنې ښکاري چې خلکو ته يې اورولې دي. دغسې وېناوې چې وليکل شي، مقالې يې بللی شو او هغه څه ته چې استاد (تحقيقي مضامين) وايي هغه هم د مقالې د ژانر برخه ده.

مقاله د استدلال او معلوماتو په مټ ليکل کېږي، تخييلي ژانر نه دی، خو ادبي يې د شعر په څېر ډېر ځله مجازي معناوې لري، د شعر غوندې يې لوی مقصد د احساس پارول دي او بيا هم د شعر غوندې د ژوند واقعي مسايلو ته واقعي حل لارې لټول خپل کار نه گڼي. په ذکر شوې مقدمه کې د استاد خادم دا خبرې د هغه په ذهن کې د مقالې او ادبي ټوټې د توپير څرنگوالی راښيي: زما د منثورو ادبي اثارو دوې مجموعې پخوا تر دې د نوي ادبيت پر خوا ميلان ښودل شوی دی. مگر په نوې رڼا کې دا کوشش شوی دی چې د پښتو په نثر کې يو داسې اسلوب ايجاد کړی شي چې د ټولو علمي، فني او افاقي معلوماتو د افادې لپاره مساعد وي.

(قصه) هم چې په نوې رڼا کې يې څو مثاله شته، د تخيل يا تخييل او واقعيت مشترک پيداوار دی او د ادبي ټوټې په څېر يې له مقالې په اسانه بېلولای شو، خو که يوه ليکنه د قصې غوندې پلاټ ولري، مگر پېښه او موضع يې ټوله واقعي وي، هغه بيا کيسه نه بولو. په نوې رڼا کې ځينې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنې د قصو غونډې پلاټ لري، خو واقعي حوادث دي، لکه د وزیر محمد گل خان مونډ مرحوم په لاس د جنایت کارو د نیولو یوه حادثه چې د یو پولیسي ابتکار، تر عنوان لاندې لیکل شوې ده. دغسې لیکنې ادبي او هنري رپورتږ بللی شو، خو ایا په خپله استاد به په نوې رڼا کې خپلو داسې لیکنو ته چې د کیسو غونډې مظبوط پلاټ لري، یا یې نه لري مگر واقع شوی حالت بیانوي، مثلاً:

د یوې خاطرې یا د سفر د مشاهدو (لکه د بحر اباد سمڅې) بیان یې په کې کړی دی، کوم نوم ورکاوه؟ زه بهتره بولم چې د (بحر اباد سمڅې) د یوه سفر راپورتاژ وبولم او په هغو ژانرونو کې یې شامل نه کړم چې استاد یې نومونه اخیستي دي.

په نوې رڼا کې دسوال و ځواب په بڼه یوه نیمه لیکنه هم شته چې واقعي هغې ته یې (لکه ایا د وطن مینه غریزي ده؟) رپورتږ ویلی شو او خیالي هغې ته یې تر دې چې مقاله یې وبولو ممکن دمکالمې یا داسې بل نوم ورکول مناسب وي.

په دې کې شک نه شته چې مقاله ډېر مهم ژانر دی، مگر په دې کې هم شته نه شته چې دې ته که هر شکل اوتعریف وټاکې، دا په کې نه ایسارېږي. همدا وجه ده چې د ژانر په توگه په مقالې باندې ډېرې لږې خبرې کوو، خو په دې کې موږ تاوان کړی دی، مقاله د فکر د لېږدولو ډېر مهم او ممکن تر ټولو مهم ژانر وي.

د استاد خادم لیکنې هم ددې پخواني میراث له اثراتو پوره پاکې نه دي، د مثال لپاره د نوې رڼا د ادب او حیات په نوم مقالې داجملې ولولئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په ایټم کې له هستې نه چاپېره الکترونونه او په افلاکو کې اقمار له شمسه او بیا شمس له خپلو ټولو اقمارو سره دیو بل شمس نه گرد چاپېره گرځي او مرکز د جاذبې په قوت سره خپله سلسله ساتي. هلته هېڅ زورور کمزوری نه خوري او نه یې هلاکت ته ورکوي، بلکې که احیاناً داسلسله خطا شي، نو هلاکت او تباهي طاري کېږي، نو ایا انسان له دې نظامه کوم وتلی شی دی چې دلته به اجتماعي مرکز چې شاه وي، که حکومت، بې له تنظیم او ادارې نه بله خوا ته چې تخریب ته منجر کېږي، نیسي؟ او که دا لیار ونیول شي، نو د کایناتو د دغه حاوي قانون نه به پرته بله نتیجه ورکاندي؟ بلکې د کایناتو نظام د ارتقا او تکامل خوا ته هدایت او رهبري کوي، نه د تخریب اوتباهي لور ته.))

استاد خادم په خپلو ځینو جدي مقالو کې هم له تشبیهي استدلاله استفاده کړې ده.

۱- په تشبیه باندې د واقعیت گومان کول: په خیال باندې د واقعیت گومان کول دي. په خیال باندې د واقعیت گومان ضرور نه دي چې خامخا د تشبیه په اساس وي. نور ډولونه هم لرلای شي. استاد خادم (د شهاب الدین غوري سیرت) په نوم مقاله کې لیکي: ((د دېنه پس په دویم کال ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجیک لښکر ورسره وو، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو. هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي. اخر یو زوړ سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی، ویې ویل: اعلحضرتا، ستاسو اراده څه ده؟ او ددې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل...)) دلته مونږ وینو چې واقعیت او تخییل سره گډ شوي دي. په تاریخي ناولونو کې تاریخ هم وي، خو څرنگه چې لیکوال تاریخ نه، بلکې ناول لیکي، نو د خپلې لیکنې د اغېز د زیاتولو لپاره بلا خیالي جزییات

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره يو ځای کوي. خو يوه مقاله چې دتاريخ او واقعيت په نوم ثبتوو، هلته بيا تخييل که ښکلا هم پيدا کوي، د ليکنې اهميت کموي. د استاد په ليکنو کې يو نيم بل ځای هم دخيال او واقعيت دغسې ګډول وينو.

۲- بې طرفه سبک: د (شېر شاه سوري اخلاق) په نوم مقاله کې لولو: ((... له دغه مينځه يو نفر پښتون چې يوسف خېل يې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې لاړ او مغول بابر پادشاه ته يې په سلطان ابراهيم لودي باندې د يرغل کولو لارې چارې وروښودې او ترغيب يې ورکړ چې ځو د دغه کورني نفاق او ملي خيانت په نتيجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهيم لودي د پاني پت په ميدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه دمغلو سره په جنګ کې په شهادت ورسېد.))

ايا که بابر په دې جګړه کې وژل شوی وای، بيا به هم ليکوال ورته ليکلي و چې په مېړانه شهيد شو؟ په دې کې شک نه شته چې تاريخ ډېر ځله د زورورو ملاتړ کړی او بلکې د زورورو په خوښه ليکل شوی دی، نو کله چې د مغلوب لوري ليکوال ته قلم په ګوتو ورغلی، د تاريخ د بې انصافۍ د ازالې لپاره يې د مغلوب ننګه کړې ده، مګر له بې انصافۍ سره ورته مقابله پخوانۍ بې انصافي نه ختموي، بلکې صرف يوه نوې بې انصافي زېږوي او بله دا چې که غواړو تاريخ زموږ خلکو ته خير ورسوي، نو دليکلو په وخت يې بايد خپلې ملي، نظرياتي، منطقوي، يا نورې خواخوږۍ هېرې کړو. يوازې په علم او تاريخ کې نه بلکې ان په بلکل تبليغاتي ليکنو کې هم د سبک بې طرفي په ګټه ده.

۳- د تېرو زمانو له خلکود خپلې زمانې دخلکو د ارزښتونو توقع لرل: په همدې پاسني مثال کې يوسف خېل په ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیانت تورن شوی دی، خو ایا په هغه زمانه کې د ملي خیانت هغه مفهوم وو، لکه اوس چې شته؟ د استاد په لیکنه کې د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو په څېر کله کله د تېرو زمانو د خلکو کړنې د اوسنیو ارزښتونو په تله تلل کېږي او یا پخوانیو خلکو ته اوسني ارزښتونه منسوبېږي.

۴- په نوې رڼا کې (د غزني ساحه) په نوم مقاله داسې پیل شوې ده: ((دغه ځمکه چې د امو او اباسین او پامیر او بحیره عرب په منځ کې پرته ده، د طبیعت او جغرافیایي وضعیت په لحاظ یو هویت او ځانته تشخص لري. دغه هېواد چې نن د افغانستان او پښتونخوا په نومو بېل یادېږي، په پخوانو اعصارو کې کله په اریانا او کله په پښتونخوا یاد شوی او نن ورته مونږ پښتیانا ویلی شو.

دا ځمکه یوه جګه سطحه ده چې داسې لوړو غرونو، اوچتو څوکو احاطه کړې ده چې تېرېدل ورنه په اسانۍ سره ممکن نه دي...))

لیکوال اصلي موضوع ته چې دغزني ساحه ده، ډېر وروسته راځي.

۵- د غزني د ساحې په مقاله کې یو ځای لولو: ((د غزني د ښار نه مخامخ د کندهار په لور د سړک دواړو غاړو ته یو څو کلي دي. دلته عنایت الله خان او د مهجور ډله زموږ اشنایان دي. حاکم عبدالوهاب د دغو کلیو سپین ږیری دی. دلته ځینې خلک په دې خبره سخت ټینګ دي چې مونږ خلج یوو.))

د مقالې یو لیکوال ممکن دغسې خصوصي موارد د مطلب د وضوح، د تصویري کولو او یا لوستونکي ته د زړه ورګډولو اود صمیمي حالت د پیدا کولو په خاطر ذکر کړي، خو که دغه کار د لیکنې د انسجام د ړنګېدو په بیه وي، بیا نو تاوان پېښوي. مقالې له لویه سره په جدي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

غیر جدي ډولونو وېشل کېږي. لوستونکی د یوې مقالې د لومړیو جملو په لوستلو سره پرېکړه کوي چې له څومره جدي یا غیر جدي متن سره مخامخ دی. د غزني په اړه د مقالې پیل د پوره جدي او بلکل غیر شخصي طرز احساس راکوي، خو پاسنۍ خبرې بیا زموږ له لومړي احساس سره اړخ نه لګوي. دنوې رڼا په ځینو مقالو کې دغه ناهماهنګي شته.

٦- شاعرانه تاکید: د شعر ژبه د مبالغې ژبه ده، خو مقاله که ان د تشو تبلیغاتو لپاره هم لیکل کېږي، د مبالغې په وجه تاوان کوي، استاد په یوه نیمه مقاله کې له شاعرانه تاکیده کار اخلي چې د لیکنې د معنا قوت ته تاوان رسوي.په(ادب او حیات) نومې مقاله کې لولو: ((زماپه فکر په وروستیو قرنونو کې دپښتنو ناکامي د حیات په ساحه کې فقط او فقط دې ته راجع ده چې زموږ د مشرانو عمل له ادبه خالي وو...)) استاد دلته د ادب په اهمیت شاعرانه تاکید کړی دی.

٧- د موضوعاتو تداخل: د استاد په ځینو مقالو کې د موضوع وحدت ته پام نه دی شوی، کله کله خو ان په یوه جمله کې هم وحدت نه وي. مثلاً: (د ګردېز جغرافیه) په نوم مقاله کې لولو: (خلاصه دا چې ګردېز مهم مرکز اوله کابله ډېر پورته او یخ دی.) دا جمله د مقالې د تېرو کرښو خلاصه نه، بلکې د تیت و پرک خبرو مجموعه ده.

٨- د کلمو د اصلي شکل او معنا تصور: د نوې رڼا لیکوال دشلمې پېړۍ د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو غوندې د کلمو د اصلي شکل او معنا په اړه خپل تصورات لري او کله کله خو د همدې شخصي اتمولوژي او فقه الغت په مټ تاریخ او واقعیتونه تفسیروي. د غزني د ساحې په نوم ذکر شوې مقاله کې یو ځای لولو: ((ډېر کرته به زما خاطرې ته راتله چې مقور څه معنا؟ مګر کوم وخت چې زه مقور ته لاړم او د دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای وضعیت مې په یو عام نظر مطالعه کړ، نو پوه شوم چې دا ځمکه یوه چراګاه ده، په دې ځای باندې د کوچیانو او مالدارو د کډو د تګ لاره ده. دا خلک به په اوړي د غور ایلبندو ته تلل او ژمی به د اباسین غاړو ته کوزېدل.

کوچیان په خپل حرکت کې معلوم ځایونه لري چې هلته اړوي، دغه ځای ته مېنه او کور وایي، نو مقور د مکور، موړ کور او زموږ کور په لاره مقور شوی دی، د مکور په لاره سړی جاغوري ته ځي چې په اصل کې جای غوري یعنې د غوریانو ځای دی او د دې نه معلومېږي چې په دې ځای کې د غوریانو حکومت او دارالسلطنه تېره شوې ده.))

د کلمو د اصلی شک د تصورولو په مټ د تاریخ بیان د افغانستان د شلمې پېړۍ په څېړنه او لیکوالۍ کې نور ګڼ مثالونه هم لري.

د استاد خادم په ادبي میراث کې غور مونږ ته ډېر څه رازده کولی شي. د استاد نوې رڼا یوازې د خپل وخت لپاره نوې نه وه، د اوسنو لپاره هم د لارې د یو مشال حیثیت لري، په دې ټولګه کې د عالي فکرونو خزانې او د ښې لیکوالۍ ګڼې باریکۍ پیدا کولای شو. زما په خیال ځینې هغه مهم ټکي چې مونږ یې باید په نوې رڼا کې له استاده زده کړو او په هغو کې د استاد پیروي وکړو، دا دي:

۱- په افعالو کې تنوع: اسم او فعل د جملې اصلي اجزا دي. جمله بې ستاینومه او بې قیده راتلای شي، مګر بې اسمه او بې فعله نه جوړېږي. کله چې وایم: راغی! که څه هم په دې جمله کې د چا نوم نه دی اخیستل شوی، خو د نوم مفهوم په کې شته. دلته یو چاته اشاره شوې ده، که چا ته په کې اشاره نه وای، بیا نو خبره نامفهومه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژبه کې اسمونه بې شمېره وي، خو فعلونه خورا محدود وي او په دې محدودو کې هم ځینې افعال ډېر تکرارېږي او یا خو که د ډېر تکرار د مخنیوي امکان موجود هم وي، لیکونکي د لټون له زحمته د ځان د بچولو په خاطر یوازې هغه افعال استعمالوي چې سمدستي وریادېږي. همدا وجه ده چې د معنا د دقت او د بدرنګ تکرار د مخنیوي لپاره په افعالو کې تنوع له لیکواله پوره زیار غواړي. موږ په دې برخه کې له استاده ډېر څه زده کولای شو.

استاد لیکي: ((ځینو خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینو نورو ته مالیاري کول او ګلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشالۍ باعث وي.)) د نوې رڼا د درېیم چاپ ۱۹۷مخ.

دا متن که بې تجربې لیکونکي لیکلای، نو شاید په درې واړو جملو کې یې یو فعل تکرار کړی وای.

یو بل مثال: ((د فرد او اجتماع حوایج او ضروریات یو تر بله سره فرق کوي، که نه؟ د فرد او جماعت روح سره تفاوت لري او که نه؟ د فرد او ډلې د پاره اصول او قوانین یو دي او که بېل بېل؟)) ۱۹۴ مخ

د استاد خادم په نثرونو کې دا رنګه ډېرې بېلګې وینو چې افعال د نثر د روانۍ، د موسیقي د قوت او د معنا د دقت درې واړه مقصدونه ترسره کوي. دلته که مثلاً د لومړۍ جملې فعل تکرار کړو، په معنا کې فرق نه راځي خو نثر به بې خونده شي او که د دغو مترادفو فعلونو ځایونه هم سره بدل کړو، د کلام رواني، موسیقي او د معنا رسایي به ورسره کمه شي.

استاد په خپله یوه مقاله کې چې دملګرو ملتونو د تاسیس د لسم کال په مناسبت یې کښلې، لیکلي دي: ((د ملګرو ملتو ټولنې وکولی شول

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د اروپا د جنگ د پېښېدو مخه ونيسي. په کوريا کې جگړه محدوده او په متارکه يې بدله کاندي. د هند-چين جگړه بس او ترک کړي. د يونان، ايطاليا او شرقي اروپا په اورونو اوبه واچوي، دجرمني خبره د حل خواته نږدې کړي. د چين او فارموسا معضله کې د وساطت او صلحې لاسونه کار کوي. د کشمير مسله غلې ده. ايران کې نن سبا ارامي ده. مصر، سوډان لږ و ډېر په ارام شول. دا خبرې د دنيا غټې غټې واقعې وې چې د ملگرو ملتو انجمن په کې موفق دی.)) ۱٦۲ او ۱٦۳ مخونه.

دلته وينو چې استاد د متنوع فعلونو په برکت د هغه وخت د نړۍ د بېلو بېلو ملکونو د امن و ثبات د وضعيت تر منځ ظريف توپيرونه راښودلي دي.

۲- نثر کې موسيقي: خېړونکو پخواني نثرونه له لويه سره د مسجع او مرسل په دوو ډلو وېشلي دي. په تېره زمانه کې اکثرو ليکونکو د معنا رسولو ته دومره اهميت نه ورکاوه، لکه د نثر هغه موسيقي ته چې د تسجيع په مټ پيدا کېدله،خو ځينو نورو ليکوالو د جملو تر داخلي قافيو او د کلمو تر مشترکې موسيقي د کلام معنا مهمه بلله. هغه لومړی تمايل د مسجع نثرونو او دا دويم تمايل د مرسل نثرونو له غوړېدو سره مرسته وکړه. زموږ په زمانه کې د مسجع نثرونو دود بې موده شو او ورسره ځينو ته د سجعې او د کلام د موسيقي نور صنعتونه بې ارزښه وايسېدل. حال دا چې د سجعې صنعتونه او د کلام د موسيقي نور صنعتونه که په طبيعي ډول راشي او د معنا په رسولو کې خنډ ونه گرځي، د کلام له ښکلا سره مرسته کوي. استاد خادم چې ديني علم لوستی او د بلاغت له پخواني علمه خبر و، د نثر و نظم په ښکلا کې د لفظي بديع په اهميت پوه و. دی د شلمې پېړۍ په هغو ليکوالو کې شامل دی چې له لفظي بديع يې خورا کاميابه استفاده کړې ده. مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ومې کاته، چې د اسمان دروازې او د ځمکې خزانې ماته ټولې بېرته دي، له هرې خوا دولتونه او نعمتونه راروان دي، یوه مې دوه کېږي او دوه مې لس کېږي او لس مې په سلو بدلېږي، بخت مې ویښ دی او چې په چپه یې اچوم راسته لوېږي.)) ۱۷۸ او ۱۷۹ مخونه.

دلته خزانې او دروازې، دولتونه او نعمتونه او یا مثلاً چپه و راسته له یو بل سره د موسیقي ارتباط لري چې دغسې موارد د تسجیع په صنعتونو کې مطالعه کېږي. یو بل مثال:

((په ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود دي.)) ۲۵۶ مخ

په دې جمله کې د (افراد، اشخاص او موجود) تر منځ متوازي سجعې او په افراد او اشخاص کې د (ا) د اوږد واول شتون، د (متفاوت او متعدد) د لومړیو څپو یوشانوالی او دغه راز په یوه مشترک توري (میم) باندې د څو کلمو پیل، یو بل ته لاسونه ورکړي، په جمله کې یې استحکام او لفظي ښکلا پیدا کړې ده.

۳- کامیابه تصویري ژبه: مونږ دمخه د استدلال په کمزورۍ کې د تخییل خطر ته اشاره وکړه، خو تصویري ژبه د مطلب د واضح کولو، د محسوسولو او ښکلي کولو لویه وسیله ده. د استاد خادم په نثر کې د تصویري ژبې کامیاب مثالونه مومو. استاد د ننگرهار د اب و هوا په اړه لیکي: ((د کونړ او سپین غره دامنې داسې یخې دي چې اوړی هم په کې بړستن اغوستل کېږي، مگر د کابل د سیند غاړې دومره تودې دي چې ژمی هم څوک لمر ته نه شي ټینگېدای.)) ۹۹مخ

دلته یوازې د یخنۍ او تودوخې مفهوم نه لولو، بلکې یخې او تودې سیمې وینو، متل دی چې: شنیده کی بود مانند دیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد په یوه بله مقاله کې د سوري شېرشاه د نیکه ابراهیم خان سوري د وختونو د هندوستان د سیاسي وضعیت بیان د تصویري ژبې په مرسته په دومره رسا انداز کړی دی:

((دا هغه وخت وو چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاؤ الدین، جونپور کې سلطان ابراهیم، د سطرنج لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و.)) ۲۰۱ مخ

دغه جملې د سطرنج د خانو غوندې وېشل شوي، هندوستان او په هغه کې د سیاسیونو کشمکش او د دغه کشمکش شاته شخصي از وهوس په یوه وار او په وضوح سره راښیي.

۴- سلاست و رواني: د استاد نثر په سلاست او رواني کې هم اوچت مقام لري. سلیس نثر هغه دی چې د ویلو په وخت مو ژبه تکلیف احساس نه کړي او روان یې ولولو. استاد لیکي: ((... په جهان کې داسې وحشي انسانان هم شته چې د بل غوښه خوري، غلام یې نیسي او د خپل مفاد د پاره یې داسې قربانوي، لکه باز چې مرغۍ نیسي او په مزه مزه یې خوري او د هغې په چغو او فریاد یې زړه نه سوزي. تاسې خپلو زړونو ته متوجه شئ، دغه کسان چې یوازې د جاه او جلال، عظمت او استبکار پسې ګرځي او د دغه شي په حصول کې په روا او ناروا باندې اړ نه وي، خوشامندې کوي، دروغ وایي، دسیسه او چل جوړوي، خلک غولوي، پیسې جمع کوي او ایمان او شرافت ورباندې خرڅوي، نور ازاروي او خپله خېټه یا د اولاد بدن غټوي یا خپلې ماڼۍ اوچتوي او د بل انسان،اهل وطن، همنوعه او ورور په حال یې زړه نه سوزي، هېڅکله د یتیم، یسیر، مظلوم او کونډې، غریب او مسافر په حال یې سترګې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمدېږي. خندا د غرض لپاره، خبرې د غرض لپاره، ورکړه راکړه د غرض لپاره، د پښتنو په اصطلاح بې مزده کار مې نه زده، چې مزد راکړې کار مې ښه زده، دا کسان چې پیر، استاد، پلار و مور، مشر و حقدار ورته د خپل غرض او مفاد په مقابل کې په کسیره نه ارزي او د گونگټ غوندې خپل مردار غونډاري ټولوي او تل یې په همدغه جیفه نظر وي، که ډېر دولتمن شي او د ډېرو شتو او رتبو خاوندان شي او ناز او نعمت یې له کوره بېرون وخوټېږي، تاسو ورته انسان ویلی شئ؟)) ۲۷۰ او ۲۷۱ مخونه

په دې جملو کې داسې مترادفې یا غیر مترادفې کلمې اوعبارتونه شته چې که یې وروسته وړاندې کړئ د جملو معنا ورسره نه بدلېږي. تاسې دا کار وکړئ او بیا وگورئ چې ایا بیا هم متن روان ویل کېږي؟ مثلاً: که د (جاه و جلال) یا (عظمت او استبکار) د کلمو ځایونه سره بدل کړو، نو وینو چې کلام د اصلي حالت غوندې روان نه پاتېږي. استاد په خپلو اکثرو لیکنو کې د کلام سلاست او موسیقی ته پام کړی او ډېر ځله یې د کلمو مترادفات د دې لپاره راوړي چې د متن اهنگ، موسیقي او رواني ورباندې وساتي.

۵- خطابي کیفیت: د نوې رڼا لیکوال په داسې طرز نثر لیکي لکه چاته چې خبرې کوي، دې ځانگړنې د استاد په نثر کې د صمیمیت و صراحت خصوصیت زیات کړی دی او د ده لیکنو ته یې د یو ژوندي انسان د خبرو کیفیت وربښلی دی. لکه څوک چې مخامخ درته ناست وي، بحث درسره کوي او د ساه گرمي یې احساسوې. استاد لیکي:

((تاسو پخپله فکر وکړئ که سړی ضرور یو فرضي او لزومي کار چې درجه یې له نورو نه مخکې وي، پرېږدي او په وروستي، متاخر او غیر مهم باندې مشغول شي، نو دا کار سره ددې چې بې ثمره به وي، مضر به

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګونډې نه وي؟ مثال وایم: اودس یې پرېښود او په لمانځه لګیا شو، ښه نو لمونځ یې وشو؟ او که وروسته اودس کوي، نو څله یې کوي؟ او دغه وخت چې په بې اودسه لمانځنه تېر شو، دا ګونډې کوم ضرر نه و؟

د ژوندانه ټولې چارې همدغسې دي. که سړی د علم د تحصیل دپاره ماغزه بایلي یا ګټلی دولت د شهرت د پاره په یو او بل، خبرو او ساعتېریو، هغه او دغه د ښې شپې د خوب په شان له لاسه وباسي، نو چې ویښ شي، زړه به یې په ډاګ ونه لګېږي؟)) ۷ مخ.

د استاد په نثر کې د مناظرې او مباحثې روحیه د هغوی د لیکنو د خطابې طرز یوه نتیجه بللی شو، تاسې په لاندې جملو کې هغه ژوندي حالت ته پام وکړئ چې د مباحثې د انداز په برکت پیدا شوی دی:

((اروپا، امریکا، روسیه، چین، هندوستان ټولو کې د ښځو حق منل شوی دی. اوس نو ممکنه ده چې زموږ خلک ووایي دا خلک خو ټول کافر دي او مونږ مسلمانان یو، نو زه ویلی شم چې عرب، ترک، ایران او پاکستان خو هم مسلمانان دي، وبه ګورو چې د هغه ځای د ښځو او ځینو پسماندو ممالکو په حقونو کې فرق شته او که نه؟ په دې وخت کې زموږ ځینې خلک دا ویلی شي چې مونږ د نورو خلکو په تقلید او پیروۍ څه مجبور یوو.

زموږ دین او مذهب چې څه وایي په هغې مکلف یوو. دلته خبره حقیقت ته نږدې کېږي. که دا خلک مونږ سره په قران او شریعت فیصله کوي، مونږ خوشاله یوو، اسلام ښځو ته د تعلیم، تملک، کار و کسب، میراث، نکاح، تجارت، حج، غزا، محکمې ته د حاضرېدو، دعوې، شهادت، جمعې ته د حاضرېدو، خطبه اورېدو حقوق ورکړي دي او مونږ هم له دېنه څه زیات نه وایو او نه نوره دنیا له دېنه زیات څه حقوق ښځو ته ورکولی شي. د ستر په باب لمانځه کې لا هم مخ، قدمونه، لاسونه ښکار کېدل ممنوع نه دي او د نورو ځایونو لوڅول بېباکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. ګومان کوم چې زموږ په جامعه کې به کوم معقول څوک د بېباکۍ طرفدار نه وي.)) ۵۵ مخ

د تخاطب کیفیت د استاد په نثر کې د سوالیه جملو مقدار زیات کړی دی او ژوندۍ ګړنۍ ژبې ته یې د نږدې کېدو په برکت د ده د نثر ژبه د لیکنۍ ژبې له کلیشو خوندي کړې ده. د ده د جملو طرز لکه کب چې په اوبو کې وي، همېشه تازه احساسوو او دا ځکه چې د استاد د جمله بندۍ طرز ژوندی او بې تکلفه ژبې ته بېخي ورنږدې دی. د ده د مقالو په نثر کې د ګړنۍ ژبې اصطلاحات، مثالونه او متکلم ته تر یوې خبرې پورې وریادې شوې خاطرې لولو. ځینو نورو لیکوالو هم کوشش کړی چې خپل نثر ژوندۍ ګړنۍ ژبې ته نږدې کړي، خو دهغو د ځینو هڅه ناکامه ده، ځکه متل، اصطلاح یا د شفاهي ژبې بل توکی یې داسې را اخیستی وي، لکه څوک چې په لوی لاس په خپله لیکنه کې دغه توکي داخلوي، ما د استاد په نثر کې د شفاهي ژبې د مصنوعي استعمال هېڅ نښه ونه لیده.

٦- صراحت: مقاله چې معمولاً د لیکوال نظر څرګندوي، صریح نثر غواړي. که یو څوک په خپله خبره باور نه لري، یا د سپینې خبرې د کولو جرأت نه کوي، د هغه مجلس د چا نه خوښېږي، د مقالې لیکوال هم چې صریح خبره نه کوي، لوستونکي ورنه ممکن خواتوري شي. مقاله لیکونکی خو په دې خاطر هم صریح نثر او واضح طرز ته اړتیا لري چې له تخصصي لیکنو پرته نورې مقالې د هر لوستونکي لپاره لیکل کېږي او د هرې سویې لوستونکی شاید په هغو خبرو پوه نه شي چې پوره واضح نه وي او هغه خبرې یې ستړی کړي چې صراحت ورکې نه وي. د استاد خادم په څېر صریح اللهجه لیکوال شاید په افغانستان کې بل ډېر کم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مثال لپاره به د استاد يوه څلوريزه راوړم چې د نوې رڼا په کتاب کې يې دوه ځله په دوو بېلو مقالو کې راوړې ده. استاد فرمايي:

اول صـــــحت دی بيـــــا ثـــــروت دی
وربپســــــې علـــــم و معرفـــــت دی
تــر دې نــه وروســته چــې خطــا نــه وځــې
لازم انســـان تـــه صـــحيح شـــهرت دی.

دغه څلوريزه که بل چا ويلی، نو دا امکان ډېر و چې د انسان په اول درجه ضرورياتو کې يې ثروت نه وای ياد کړی او که يې يادولی، نو دا بعيده وه چې تر علم يې وړاندې راوستی وای، شهرت يې هم شايد له لېسته ايستلی وای، ده به دا کار يا د اجتماعي تبليغاتو تر اغېز لاندې کاوه، يا به يې خپل عزت په دې کې ليده چې ځان ډېر معنوي وښيي. خو خادم صاحب د خپل زړه د خبرې په کولو کې تر نورو اکثرو ليکوالو زړه‌ور دی او دې ځانګړنې د ده د نثر په محبوبيت کې لويه برخه لرلې ده.

که زه راولاړ شم، د سمندرونو د اوبو د جريان په اړه څېړنه وکړم او د دې څېړنې لپاره ډېر کتابونه وګورم دا به مې په افغانستان کې نادر تحقيق کړی وي. زما لوستونکي شايد ووايي چې ليکوال ډېر زحمت ايستلی، ډېر کتابونه يې پسې کتلي او د تحقيق حق يې ادا کړی دی. مګر دا هغه نتيجه وه چې ګټه يې ما ته ورسېده. ځينې ليکوال يوازې په خپل ځان او په خپل شهرت مېين وي، دوی غالباً داسې څه نه شي ليکلی چې د لوستونکي د ژوند، فکر يا مهارت په بهترۍ کې په کار راشي، خو هغه ليکوال چې له خپلو لوستونکو سره مينه لري، هغه غالباً داسې څه ليکي چې لوستونکي ته يې ګټه رسېږي. استاد خادم د هغو ليکوالو په ډله کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی چې د ټولنې غم ورسره دی او اکثره وخت ددې لپاره لیکنه کوي چې فرد یا ټولنې ته خیر ورسوي.

د نوې رڼا د مقالو یوه لویه برخه د موضوع په لحاظ له اخلاقي فلسفې سره تعلق لري. استاد خادم د اخلاقي فلسفې په موضوعاتو کې هغه څه د بحث لپاره غوره کړي چې زموږ د ټولنې له اخلاقیاتو سره یې ارتباط دی. زموږ په دودیزه او پخوانۍ اخلاقي نظریه کې چې په کلاسیکو دېوانونو کې یې پوره ذکر راغلی دی، د فرد په ژغورنه خبرې کېږي، د ټولنې ژغورنې ته پام نه کېږي. استاد همدې کمزورۍ پاینټ ته پام شوی او په څو مقالو کې یې له بېلو بېلو اړخونو بحث وربانددې کړی دی. په یوه مقاله کې یې د اجتماعي اخلاقو په اهمیت باندې د تاکید لپاره د اسلام د دویم خلیفه دا کیسه راوړې ده: ((وایي د حضرت عمر (رض) په حضور یو صحابي دیو سړي تذکیه او سفارش وکړ او ویې ویل، دابنه سړی دی. حضرت فاروق ورڅخه پوښتنه وکړه چې تا د دغه سړي سره چې توصیف یې کوې، کله معامله یعنې راکړه ورکړه کړېده؟ صحابي وویل: نه. حضرت فاروق وویل، سفر دې ورسره کړی دی؟ صحابي وویل، نه. ویل یې نو د څه له مخې وایې چې ښه سړی دی؟ صحابي وویل، لمونځونه اودسونه او د قران تلاوت او نور عبادات مې یې لیدلي دي. حضرت فاروق وویل چې څو یو سړی د دغه اجتماعي امتحان لاندې رانه شي، تر هغه موږ ورته ښه سړی نه شو ویلای.

نو زهد و عبادت یقیناً دښه سړیتوب لویې علامې دي، خو دا شیونه د خدای او بنده تر منځ شیونه دي، موږ څه پوهېږو چې د یوه سړي دغه عبادات خدای پاک ته منظور دي او د نیت په صفایي اوخلوص بنا دي او که نه؟ نو ځکه مونږ یو سړي ته د ښه سړیتوب د شهادتنامې ورکولو د پاره چې څو د عمل په میدان کې امتحان ورنه کړي، په تش ذهد نه شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

متسلي کېدی، څکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې (الدین المعامله، یعنې دین معامله ده او قدسي حدیث کې راغلي دي چې خلک زما عیال دی چې څوک زما د عیال سره ښه سلوک او ښېګڼه کوي، هغه پر ما ګران دی)) (۳۳ او ۳۴مخ).

استاد خادم د دین عالم دی، ده په خپلو ګڼو مقالو کې له خپلې دیني پوهې استفاده کړې ده، خو د استفادې منظور یې دا نه وي چې د خپل علم زور راوښیي، بلکې دغه معلومات د ټولنې د بهترۍ او ترقۍ لپاره راوړي. استاد خادم په خپلو کابو ګردو مقالو کې د لوستونکي د حال بهتره کولو او په لوستونکي کې تحول راوستلو ته توجه کړې ده.

۸- مشاهدې: د بشر یو ډېر پخوانی تصور دا دی چې قدیم خلک تر مونږ ډېر پوهېدل او چې هر څومره لرغوني وخت ته ورشې هغومره به د لوی حقیقت په خزانه واوړي. د دغه ناسم تصور یوه نتیجه دا راوتې ده چې ګڼو پوهانو د خپل وخت، خپلو تجربو، خپلو مشاهدو او خپل چاپېریال په اړه څه نه دي ویلي، دا یې ښه ګڼلې ده چې راتلونکو خلکو ته د پخوانو کتابونو په مرسته د هغې زمانې په اړه معلومات ورکړي چې دی هم د راتلونکو خلکو غوندې ورنه لرې و. دغه تصور تر اوسه پورې ډېر اغېزمن دی. زموږ ګڼو اوسنو لیکوالو دا غوره بللې ده چې دخپلو تجربو او مشاهدو په اړه څه ونه وایي، خو استاد خادم له هغو لیکوالو څخه دی چې په خپلو مقالو کې خپلو خاطرو او مشاهدو ته بیا بیا مراجعه کوي او د خپل وخت په باره کې غږېدل ورته ضروري ښکاري.

استاد اووه پنځوس کاله پخوا (په ۱۳۳۰ل) کې د (ملي کالي) په نوم یوه مقاله لیکلې او هلته یې کښلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((د کابل خلک که قره قلي ترې لرې کړې، کوم علیحده طرز نه لري، خو که په عمومي او پراخ نظر وکتل شي، دلویې پښتونخوا ملي لباس وطني خولۍ، کمیس پرتوګ، څادر یا کورتۍ څپلۍ یابوټ د نرو او پوړنۍ، کمیس چې تر زنګنو لنډ نه وي، پرتوګ، بوټونه د ښځو جامه تشکیلوي.

د کمیس لستوڼي پوره وي او ګرېوان یې تنۍ لري او په عمومي صورت سره کمیسونه کمرچین وي. پښتنې ښځې وېښته نه لنډوي او اکثراً یې اوبي. د اوبدلو طریقې د هر ځای بېلې دي، نارینه په اس او وسله افتخار کوي او ښځې په ګاڼه. دې کې هم اختلاف شته. په مناطقو اړه لري. مګر چارګل، غوړوالۍ، غاړکۍ، پاولۍ، چکن دوزي، په لاسونو کې بنګړي یا وښي او ګوتې عمومیت لري. د دې نه چې زیات شي، نو افراط یې بولي. پښتانه نارینه ورېښمینه او رنګینه جامه نه اغوندي.)) ۳۵۹ مخ

د دغسې معلوماتو امتیاز په اصیل والي او اول لاس والي کې دی. د استاد اکثره لیکنې دهغه د زمانې په باره کې یو احساس او تصور راکوي چې دا د کامیابې لیکوالۍ لویه نښه ده. د یوه لیکوال لیکنه که د راتلونکو زمانو لوستونکي لولي، نو لویه وجه به یې دا وي چې هغه لیکوال به د خپلې زمانې په اړه خبرې ورته کړې وي. بنیادم د بل هر ژوندي ساري په څېر یوازې په یوه زمانه کې ژوند کولای شي، خو زړه یې غواړي چې مختلفې زمانې احساس کړي. دی په دغه لټون کې طبعاً د اول لاس معلوماتو ته ترجیح ورکوي.

۹- د نورو ژبو د لغتونو استعمال: استاد خادم د نورو ژبو د کلمو په رااخیستلو کې د پراخ نظر څښتن دی، دی چې له دري، اردو او عربي سره بلد دی، د دغو ژبو هغه لغتونه چې پښتو یې خپلولای شي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده په لیکنه کې له رواني، د معنا له دقت یا د نثر دموسیقي له پیاوړتیا سره مرسته کوي، په خلاص مټ را اخیستي دي. په نوې رڼا کې چې اکثره یې د شاوخوا پنځوس کاله پخوا مقالې دي، د نورو ژبو داسې لغتونه هم موندلای شو چې اوس یې مونږ نه استعمالوو او نا اشنا رابښکاري. ددې شي وجه دا نه ده چې استاد علم نمایي کوله او د نا اشنا لغتونو د راوړلو پلوی وو، وجه یې دا ده چې ژبه بدلېږي. استاد د کتاب د دویم چاپ په سریزه کې په نوې رڼا کې د خپلو تېرو لسیزو په نثر کې راوړل شویو کلمو باندې داسې تبصره کوي: ((که څه هم د هغه وخت رایج لغات او ترکیبونه چې اوس ورته ضرورت نه شته په کې راغلي دي، خو هغه وخت ناچاري وه، زمونږ مدعا افاده وه.))

استاد په همدې سریزه کې چې په (۱۳۵٦ل) کال کې لیکل شوې ده، د ژبې د خپلو کلمو په استعمال کې افراط په تاوان بولي، لیکي:

((... د ژبې تصفیه په ناڅاپي ډول ژبه له ترویجه غورځوي. ضرر یې له فایدې زیات دی.))

د استاد له دغو خبرو دا نتیجه اخلو چې دی د ژبې په تحول باوري وو، خو په دې کار کې یې د افراط ملګرتیا نه کوله.

که د نوې رڼا مقالې د موضوعاتو په لحاظ وګورو اکثره یې هغه خبرې دي چې اوس هم زمونږ لپاره ضروري بحثونه دي. مثلاً وطنپالنه، دموکراسي، له رشوت او نورو اجتماعي مفاسدو سره مبارزه، د ښځو حقونو ته توجه، د ملت په ماهیت او جوړولو باندې غور، د شعر و ادب د ماهیت او اهمیت په باره کې خبرې، د مطبوعاتو د ارزښت په اړه یادونې، د شخصي ژوند د کامیابۍ لپاره لارښوونې، هڅې او زیار ته د وګړیو وربلل، د ژبې اهمیت ته توجه او ځینې نور مسایل. که د نوې رڼا موضوعات د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه وخت د مقالو د موضوعاتو یوه بېلګه ومنو، نو ویلی شو تر اوسنو مقاله لیکونکو له هغو تېرو لیکوالو سره د وطن او خلکو غم ډېر وو. پخواني په خپل تېر تاریخ او هویت تر اوسنو ډېر ډاډه ښکارېدل چې دا کار که ګټې لري تاوان یې هم شته، ځکه ډېر ځله د مصنوعي ډاډ د پیدا کېدو سبب کېږي.

دغسې ډاډ مو ممکن تېرباسي او د ډېرې هڅې ضرورت ته مو متوجه نه کړي، خو اکثره اوسني مقاله لیکونکي سره له دې چې ډاډ نه لري داسې خبرې ډېرې نه کوي چې د لوستونکي اوسني مقاله لیکونکي له بیدارۍ او پرمختګ سره مرسته وکړي. دوی اکثره یا د اوبو وړیو غوندې وارخطا دي او یا ګومان کوي چې د دوی د وطن او ټولنې د سمون کار باید بل څوک وکړي. که په خپل تېر تاریخ او هویت باندې بېځایه تکیه د تېر نسل د لیکوالو عیب وبولو، نو اوسني چې په پردو ملکونو خیالي تکیه کوي، دا شاید لا لوی عیب وي.

زموږ په ټولنه کې له تېرو درېو لسیزو د تشدد اوربل دی. مونږ کابو هره ورځ د ظلمونو او قتلونو خبرونه اورو، خو ما په اوسنیو مطبوعاتو کې د خشونت په خلاف دومره پیاوړی مطلب نه دی لوستی، لکه استاد خادم چې اته پنځوس کاله پخوا (د ۱۳۲۹ ل د دلوې په ۲۷مه نېټه) لیکلی و. دا لیکنه (تشدد او سختي) نومېږي، کاشکې د معارف د نصاب په کتابونو کې شامله شي.

د افغانستان د وروستیو درېو لسیزو تحقیقي مقالو ته چې سړی ګوري په ځینو کې یې د بې ضرورته مأخذ ورکولو تمایل وینې. لکه د مقالې د اعتبار چې د مأخذونو په اوږده لېست پورې غوټه شوی وي. که زه لیکم چې کابل د افغانستان مرکز دی، دا خو ښکاره خبره ده، دلته ماخذ ته اړتیا نه شته. مګر په ځینو مقالو کې یې صرفه نه ده کړې، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم بیا په نوې رڼا کې په ځینو خورا ضروري ځایونو کې هم د منابعو یادونه هېره کړې ده. په دې کتاب کې ځینې داسې ژباړې شته چې لیکوال او منبع یې نه دي ذکر شوي. مثلاً: (د انسان معرفت) په نوم مقاله ماته د خپل سکښت او جوړښت له مخې داسې ښکاري چې ژباړه به وي. استاد په نوې رڼا کې د خپلو معاصرينو يوه نيمه ليکنه هم را اخيستې ده. استاد خادم له وفاته کال دوه دمخه د نوې رڼا د دويم چاپ لپاره په سريزه کې کښلي دي چې: په (۱۳۵٦) کال کې ما د نوې رڼا کتاب تصحيح کړ. نوټونه مې پرې وليکل او چاپ ته مې تيار کړ. استاد دا ځل تر وسه وسه ليکلي چې پلانۍ ليکنه ژباړه ده، خو ګومان کوم تېر عمر او ناروغۍ ورته دا اجازه نه ده ورکړې چې دغه نوټونه تکميل کړي. بهتره ده چې د استاد بختاني په څېر خادم شناسه عالم په لاربښوونه ځوک زلمی څېړونکی په نوې رڼا کې د استاد خپلې ليکنې د نورو له ليکنو بېلې کړي. د نوې رڼا درېيم چاپ چې د دې مقالې د ليکلو پر وخت له ما سره و، د اول چاپ په څېر چې پخوا مې لوستی و او نوي زلميتوب د وخت د شيرين ژوند خاطرې مې ورسره غوټه وې، له چاپي تېروتنو مالامال دی. بهتره ده دې خوا ته هم توجه وشي. د درېيم چاپ په دوتنې باندې د سل مقالې عبارت راغلی دی، خو په فهرست کې عناوين تر دې زيات دي چې دا ولې؟ دغسې نورې وړې وړې خبرې هم شته چې د نوې رڼا په راتلونکو چاپونو کې پام ورته په کار دی.

په تلو تلو کې مې زړه غواړي د (نوې رڼا) داستاني اړخ ته هم اشاره وکړم. په دې کتاب کې د (شنه غوا) او (د پلار مرګ) په نوم داستاني ليکنې د نثر د قوت، د انساني عواطفو د اثرناک بيان او روښانه انځورونو له جهته، لوستونکي ته د اروپا د نولسمې پېړۍ د داستاني ادب کلاسيک استادان وريادولی شي. زما وړانديز دی چې که ځوک په پښتو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر داستاني ادب په پیل او انکشاف څېړنه کوي، دا دوې لیکنې دې خامخا ولولي. په نوې رڼا کې استاد خادم (سید کمال او ببو جانې) د ولسي داستان یو روایت هم خوندي کړی دی. دغه روایت د پښتو د اکثرو ولسي نکلونو په خلاف، چې قتل او خشونت په کې ډېر وي، له تشدده خالي انساني داستان دی. کاشکې په دې نکل کې د زغم، لورېینې، عدم تشدد او پاکې مینې عالي ارزښتونه په فلم کې خلک ووینې. دغسې فلم به د ولس د ذوق او فکر په تلطیف کې برخه واخلي.))

۲۱- عبدالغفور لېوال: څېړندوی عبدالغفور لېوال د هېواد

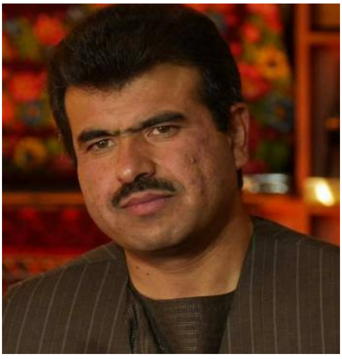

د اوسمهالو پیاوړو، لیکوالو، شاعرانو او کره کتونکو له جملې څخه دی، تر اوسه یې ګڼ شمېر ادبي، علمي او څېړنیز اثار چاپ شوي دي. ښاغلي لېوال په یوه ځانګړې لیکنه کې د استاد خادم ملي فکر یا ملتپالنه (نشنلیزم) څېړلی دی. ده په دې لیکنه کې استاد خادم د ملتپالنې عملي او نظري مبارز ګڼلی او په دې لاره کې یې د مخکښ شخص په توګه یاد کړی دی. د څېړندوی لېوال لیکنه (مولانا خادم او نشنلیزم) نومېږي، متن یې په دې ډول دی:

((نشنلیزم Nationalism یا ملت پالنه د یوې سیاسي مفکورې په توګه د یوه ملت د تشخص، پرمختګ او پر ځان متکي کېدو لپاره د یوه سیاسي تمایل ترڅنګ یو فردي او رواني تمایل هم دی، یعنې دا یوازې سیاسي مفکوره نه، بلکې یوه رواني غریزه هم ده. دغه رواني غریزه هغه مهال د یوې سیاسي مفکورې په بڼه را څرګندېږي چې د سیاست پوهنې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنپوهنې او ولسپوهنې له معیارونو سره سم په ځانګړو چوکاټونو، کړنلارو او منظمو خوځښتونو کې ځای شي. فرد له ځانه سره مینه لري له کورنۍ سره د ترلو مزي ټینګوي ځکه د ځان تر ټولو نږدې اړیکي یې له دوی سره وي، د روحي ترون دغه اړیکه په مخروطي بڼه له ځانه پیل بیا کورنۍ، قوم او بلاخره ملت ته پراخېږي، زه غواړم ووایم چې له خپل ملت او ولس سره مینه سیاسي نه، بلکې رواني تنده ده. د تېرو دېرشو کلونو په اوږدو کې سرو- شنو انقلابونو د ډېرو افغاني او ملي ارزښتونو ترڅنګ د افغانانو دغه روحي تنده او غریزه هم وځپله او زموږ د افغاني نشنلیزم هغه محرکه قوه چې د هېواد د ودانۍ او د ملت د سوکالۍ د حل لاره کېدای شوه په دې او هغه نامه تر برید لاندې راغله. انقلابونو ډېر ښه او محبوب نومونه او اصطلاحات وسولول او بدنامه یې کړل، انقلاب، ګوند، آزادي، سوله، پوهاند، پروفیسور، رهبر، دیموکراسي، تنظیم او بېلا بېل ایزمونه ځینې هغه اصطلاحات وو چې تر سیورو لاندې یې جنایتونه وشول او اوس یې حتی یادول زموږ د بېچاره خلکو خوا راګرځوي. یو له همداسې بدقستمه اصطلاحاتو څخه نشنلیزم یا ملتپالنه هم وه، چې کله ارتجاعی او کپیټالیستي تمایل او کله کله د کفر او غیر اسلامي تمایل په نامه وځپل شوه حال دا چې له خپل ملت او خلکو سره مینه او د ملت د سوکالۍ او هوساینې لپاره هلې ځلې نه ارتجاعی عمل و او نه هم کفري او غیر اسلامي کار. د خپل هېواد، ملت او خلکو قدر هغه وخت زیات شو چې افغان سرګردانه مهاجر په هر اسلامي او غیر اسلامي هېواد کې روحاً وځپل شول، وشړل شول، خوار او فقیر د پردیو په دروازو کې ودرېدل او ایله په دې وپوهېدل چې خپل هویت څومره ارزښت لري، ددې وطن هر اوسېدونکی له ملکه بهر اول افغان دی بیا احمد یا محمود او د کلبي یا مقصود زوی. ښه نو چې داسې ده، د ملت پالنې غریزه هغه څه ده چې د ملت جوړونې او هېواد جوړونې لومړۍ خښته یې ګڼلی شو او دا هغه څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې ترسرو او شنو انقلابونو ډېر پخوا زموږ یو سترگور، ویښ او متبحر دیني عالم ارواښاد مولانا قیام الدین خادم ورته متوجه شوی و. عجیبه دا ده، چې پر ملتپالنې معتقد ډېر افغان مشران له آره دیني عالمان وو، له پینځو ستورو یې راونیسه تر استاد عبدالله خدمتگار بختاني پورې چې لوی خدای «ج» دې تر ډېره راته ژوندی لري. زموږ په مشرانو کې استاد خادم هغه څوک دی چې نه یوازې پخپله یو عملي ملت پال شخصیت و، بلکې د ملتپالنې یا نشنلیزم پر تیوري او علمي اړخونو، پېژندنه او څېړنه یې کار هم کړی او دغه تمایل یې افغانانو ته ور معرفي کړی هم و. ارواښاد استاد خادم په خپله یوه لیکنه « د ملیت علمي تشریح» کې پر ملیت او بین الملیت باندې بحث کوي او د هغه مهال په فکري چاپېریال کې ددغو اصطلاحاتو تعریف لټوي،استاد یو ځای لیکي: ((د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستۍ پلوشې وطن ته راولوېدې. د ملت پرستي رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول . . . د قوم پرستۍ بنا د ملت پرستۍ خواته توسعه ومیندله تر څو چې لومړی ځل د ملت پروری عالي او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ)). په پورته کرښو کې هغه باور له ورایه لیدای شو چې استاد خادم یې پر افغاني نشنلیزم او د هغه پر نتایجو لري. استاد د نشنلیزم یا ملتپالنې پر اغېز غږېږي او نتیجه اخلي چې که د افغان ولس د افغانیت مینه او حب نه وای دغه ملت به څنگه تر نورو ولسونو وړاندې خپل استقلال گټلای وای. بل ځای د یوه نشنلیست انسان ځانگړنې داسې شماري : ((ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې د وطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې یوې بلې گټې نه ترجیح ورکوي. دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي.)) او دا کټ مټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماغه حس دی چې نن ورته د آب حیات په څېر اړتیا شته، د سرو او شنو انقلابونو په بهیر کې شخصي، ګوندي او ډله ییزې ګټې دومره مهمې وې چې افغانستان خو پرېږده حتی د انسانیت او اسلامیت آرونه هم هېر شول د وطن چور او ورانول څکه مباح ګڼل کېدل چې په سیاستبازانو کې د ملت او وطن د مینې حس نه و. هر چا خپله ګټه لټوله او ددې لپاره یې د افغان وینه داسې اسانه بهوله لکه د خوړ اوبه. ددې لیکنې هدف دادی چې د نشنلیزم په اړه د مولانا خادم نسخه همدا نن هم او سبا ته هم ددې ملت رنځ دوا کولای شي. اول دا چې که خدای مکړه نشنلیزم د کفر معادل وای نو ولې د مولانا خادم په څېر ګڼ دیني عالمان او روحانیون پرې معتقد وو؟ دوهم دا چې د استاد خادم په څېر افغانستان دوسته او افغان دوسته شخصیتونو کې د نشنلیزم د حس قوت ډېر طبیعي و، نه سیاسي. هغه مهال د ایډیولوژیو دیکته او تحمیل لا رواج نه و، د استاد خادم د سیاسي مفکورې او تمایل روزنه هغه پخپله کړې وه، هغه ډېر فکر کړی و چې د وطن او ملت د ژغورنې لاره کومه ده؟ او بلاخره دې باور ته رسېدلی و چې اول دې له وطن او ملت سره مینه تعریف کړي او بیا دې په ټولو افغانانو کې وروزي. ښایي استاد خادم او د هغه همزولی روڼ انده نسل د لومړي ځل لپاره متوجه شول چې یوازې په ادبیاتو او سندرو کې د وطن دوستۍ او وطن پرستۍ چیغې سورې کفایت نه کوي، بلکې افغانان باید عملاً خپله وطن پالنه او ملتپالنه زبات کړي. په اوسنۍ نړۍ کې په دې اړه د قضاوت معیار بدل شوی دی، تاسو نړیوالو ته یوازې په شعارونو او ترانو کې ځان ملتپال او وطن دوست نه شئ ثابتولی، بلکې اوس د هر ملت لپاره د وطن دوستۍ معیار د هغه ملت د آبادۍ، پرمختګ، رفاه او نړیوال اعتبار سطح ده که یو هېواد ډېر آباد او پرمختللی وي، نو ملت یې وطن دوسته دی او که یو هېواد وران، ویجاړ وروسته پاتې او فقیر وي، نو ملت یې وطن دوست نه شي ګڼل کېدای،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولاو که هر څومره یې په شعرونو او سندرو کې د وطن دوستۍ ډېرې پر سینه وهلې وي. لوی کار د همدغې مفکورې تعمیم دی. پنځه واړه ستوري په تېره بیا استاد خادم، استاد الفت او استاد بېنوا هغه مشران دي چې پخپلو خوږو نثرونو او لیکنو کې یې دې اصل ته پام کړی دی. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې که څه هم د افغانستان سیاسي وضعیت ثبات درلوده خو عامه شعور او اجتماعي پوهه خوار ټیټ وو، د بې سوادۍ کچه لوړه وه، اقتصاد کمزوری و او خلک له سیاسي – ټولنیز فرهنګ سره ډېر نه وو اشنا. له همدې امله د نشنلیزم په څېر اصطلاحات خلکو ته ناآشنا وو. د استاد خادم په څېر منلو پوهانو او لیکوالو ته ډېر کار په کار و چې دغه اجتماعي ارزښتونه معرفي کړي، استاد خادم او د هغو همزولو لیکوالو یو امکان درلوده او هغه دا چې د خپل اجتماعي موقف، دیني پوهې او ولسي شخصیتونو له برکته په عامو خلکو کې منلي وو او د هېڅ ډول بهرني سیاسي ایزم ټاپه نه وه پرې لګېدلې او خلکو پرې باور کاوه. استاد خادم څنګه نشنلیزم خلکو ته ورپېژانده؟ عجیبه ده، د اجتماعي اصطلاحاتو پېژندنه ځانګړي میتودونه لري او استاد خادم هغه مهال پردې میتودونو پوهېده. په نړۍ کې د نورو موډلونو معرفي او بېلګه یې شننه ددغه کار یوه برخه ده. استاد خادم پخپله یوه لیکنه کې چې (د ملیت حس) نومېږي د نشنلیزم موډلونه معرفي کوي. استاد د امریکا، هندوستان، پښتونستان او نورو ملتونو مثالونه معرفي کوي او د خپلې لیکنې په پای کې داسې نتیجه اخلي :« دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه ګڼي او هغه وخت ځان مسعود او نیک بخت ویني چې خپل قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.» په نوې ارواپوهنه کې له فردي اروپوهنې ورها خوا یوه اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته چې قومي ارواپوهنه يې بولي، قومي ارواپوهنه د هغو ګډو ارکيټيپونو مجموعه ده چې له ارثي پلوه له يوه نسل څخه بل ته لېږدي او آن په فردي تحت الشعور کې يوه لويه برخه جوړوي، فردي شخصيت د ودې په بهير کې په کلکه د لاشعور له دغو رسوبي خاطراتو څخه اغېز مني. له کورنۍ، مورنۍ ژبې، قومي جوړښت، نژاد، ملت او هېواد سره مينه مخامخ په همدغو ارثي اخيستنو پورې اړه لري.تاسو د (کارل ګوستاويونګ) په بحثونو کې د کلتوري او قومي ارزښتونو د انتقال او د قومي تمايل د رواني اړخونو ګڼ شمېر مثالونه کتلای شئ، څکه خو موږ ددې کرښو په پيل کې ياده کړه چې نشنليستي تمايل غريزي او رواني بنسټ لري. زموږ استاد خادم کلونه پخوا دې ته متوجه شوی و، د استاد دغه کرښې ولولئ. « که څه هم ځينې مورخان او فلاسفه د مليت او نشناليزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې يې زيار باسي خو سره ددې دوی نه شي موفق کېدلی چې د مليت حس له منځه يوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمايلاتو متکي دی او لکه څنګه چې خلک د خپل موروثي هېواد «مسقط الراءس» سره بې دليله محبت او علاقه لري. همدارنګه يې د خپل مليت سره هم لري، نو په دې لحاظ ويلی شو چې ددې مفکورې په ضد هر رنګ مقابله کول تاثير نه شي کولای». هېره دې نه وي چې له خپل ملت سره مينه او خپل ولس او هېواد ته کار هېڅکله د بل ملت او هېواد يا قوم پر ضد ګام اخيستل نه دي. د نړيوال کېدو يا (Globalization)په عصر کې هم ملتونو خپل جوړښت ساتلی، د اروپا په لويه وچه کې چې اوس د يوه هېواد په څېر سره يو ځای شوې ده، فرانسوی پر خپل فرانسوي توب نازېږي او جرمن پر خپل جرمنوالي وياړي، ملت ملت دی، له ملت سره همدا لېونۍ مينه وه چې له نړيوالې جګړې څخه را وتلې ټوټه ټوټه او ويجاړه جرمني يې ډېر ژر د اروپا په لومړي اقتصادي ځواک بدله کړه. افغانستان هم له جګړې څخه راوتلی، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نړیوالې ټولنې د مرستو د میلیونونو ډالرو بهیر هم ورته را روان دی، خو لا هم نه جوړېږي، ځکه موږ له خپل ملت سره مینه نه لرو او د نشنلیزم حس مو کمزوری دی .که څوک دا بهانه کوي چې موږ خو بهرنیان نه پرېږدي چې جوړ شو، دا ((عذر بدتر از گناه)) ده ځکه ولې بهرنیانو ته اجازه ورکوو چې موږ له ابادۍ څخه منع کړي او یو بل را باندې ووژني، موږ که پر هېواد او ملت مین وای او د هر سیاسي حرکت هدف مو د افغانستان او افغان هوساینه او آبادي وای بیا خو بهرنیو دا لوبې نه شوې را باندې کولای. نشنلیزم له بل سره دښمني نه، بلکې د ځان آبادي ده. د نشنلیزم بل منطق دادی چې تر هغو ټول قوم نېکمرغه نه شي فردي نېکمرغي ناممکنه ده. تاسو به ښکلی کور ولرئ، په ښکلي موټر کې به گرځئ، په بانک کې به ډېرې پیسې ولرئ، خو همدا چې ښار ته راووځئ او د سوالگرو کتار وگورئ، نو وجدان به مو وځورېږي چې د ښار سړک ویجاړ وي، نو ستاسو ښکلي موټر ته به تاوان ورسوي او ستاسو ښکلې جامې به په خټو شي، خاورې به تنفس کړئ او په یوه ویجاړ روغتون کې به مو علاج ونه شي. دا په دې مانا چې فردي نېکمرغي هم په ملی نېکمرغۍ کې نغښتې ده او د ملي نېکمرغۍ د رامنځته کېدو لپاره هاند او هڅې د نشنلیزم او ملت پالنې د روحیې پر اساس رامنځته کېږي. هغوی چې په سرو شنو انقلابونو کې ځانونه وپېرسول او نړیوال بانکونه یې له خپلو پیسو ډک کړل دغه اصل ته نه دي متوجه شوي، چې تر څو یې خلک نه وي نېکمرغه شوي دوی او کورنۍ یې نه شي نېکمرغه کېدای او دادی د افغاني نشنلیزم حکم. له پورتني بحث څخه داسې پایله اخلو : استاد خادم د یوه متبحر دیني عالم په توگه نشنلیزم را پېژنده او د ملتونو د نېکمرغۍ او رفاه لپاره یې د هڅو معنوي سرچینه گڼله، استاد باور درلوده چې هېوادونه یوازې د دوستۍ په شعارونو نه، بلکې له ملت او هېواد سره د کلک محبت او مینې پر اساس د عملي هلو ځلو په پایله کې ودانېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملتپالنه کومه را تپل شوې سیاسي ایډیولوژي نه، بلکې په افرادو کې یو ذاتي تمایل او رواني ځواک دی. ځکه خو انسان فطري ملتپال او هېواد دوست وي. اوس چې افغانستان له ملي پلوه ډېرې ستونزې لري او خدای مکړه بیرۍ یې ډوبه ده، یو ځل بیا ډېرو ملي مرشدانو ته اړتیا لرو چې د استاد خادم په څېر را پاڅېږي، په قلم، قدم او درهم ملت راویښ کړي، رالوییدونکی نسل په دې وپوهوي، چې دوی هم یو هېواد لري چې افغانستان نومېږي، دوی هم یو ملت لري چې افغان ورته وایي او دوی باید د افغاني نشنلیزم پر ګاڼه سینګار د ودانۍ معرکې ته ور ګډ شي. افغان نسل ته په تېر تاریخ تش ویاړونه روزي نه ورکوي او په ادبیاتو او سندرو کې د ملتپالنې او هېواد دوستۍ شعارونه کافي نه دي، بلکې د افغاني ملتپالنې پر روحیه سمبال نسل باید یو شمېر داسې عملي میکانیزمونه رامنځ ته کړي چې د هغو پر اساس وران افغانستان ودان او ځوریدلی ملت هوسا شي.

۲۲- احمد جاوېد نوري: د ګڼو نورو پښتنو لیکوالو تر

څنګ ښاغلي احمد جاوېد نوري هم د استاد قیام الدین خادم د لیکوالۍ، په تېره بیا د نثري برخې په باب یوه لیکنه کړې ده. جاوېد نوري په دې لیکنه کې د استاد د نثر پر ښکلاییزې برخې بحث کړی، خو تر اصلي موضوع دمخه یې د هغه ډېرې لنډې پېژندنې ته هم اشاره کړې ده.

په دې لیکنه کې جاوید نوري د استاد د نثر بېلابېل اړخونه څېړلي دي. نوري خپلې لیکنې ته (د استاد قیام الدین خادم په نثر کې ښکلا) نوم ورکړی دی، د ده لیکنه په دې ډول ده:

((استاد قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی پر (۱۲۸٦ل) کال د ننګرهار ولایت په کامې ولسوالۍ کې زېږېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خادم افغان سیاستپوه، د مشرانو جرگې سناتور، د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي استاد، پیاوړی لیکوال، ویښ شاعر، ادیب او د فلسفي اندونو یو پوه عالم و؛ نوموړی د پښتو ادب له ځلانده ستورو څخه یو ستوری گڼل کېږي .

خادم پښتو ژبې او ادب ته کابو (۵۰) په زړه پورې منظوم او منثور اثار لیکلي دي، چې ډېری برخه یې چاپ او لږ برخه یې لا ناچاپه پاتې ده، هیله مو دا ده چې هغه هم په لنډو وختو کې د چاپ په گاڼه سمبال شي.

استاد قیام الدین خادم په نثر کې د ځانگړي سبک خاوند تېر شوی؛ چې په دې برخه کې د استادۍ تر درجې رسېدلی دی.

د یوه نثر ښکلا د هغه په هنریت پورې اړه لري، هر څومره چې یو نثر هنري وي په هماغه کچه یې ښکلا هم زیاته وي؛ خو ځینې نثرونه په عین ساده گۍ کې هم یو هنري نثر گڼل کېدای شي، هغه داسې چې لیکوال په کې ښکلي الفاظ په پوره استادۍ اوډلي وي، لکه د رحمان بابا شاعري، چې شعر یې ډېر ساده خو په عین ساده گۍ کې هنري هم دی، استاد خادم هم په خپلو نثرونو کې دغه هنریت ته پام کړی.

قیام الدین خادم د سیاسي او اقتصادي نثرونو ترڅنگ خورا زیات هنري نثرونه هم لیکلي دي، د هغه هنري نثرونه ډېر ښکلي، لطیف او په گټورو کلیمو او مفاهیمو سمبال دي؛ کومې لفظي او ښکلې معناوې چې ده په خپلو نثرونو کې ځای کړي دي، هغه شعرونو ته ورته دي. دده لومړۍ مقاله چې له اردو ژبې څخه ژباړه وه په (اتحاد مشرقي) کې چاپ شوې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیل کې غواړم د ارواښاد خادم د نثر یوه ټوټه د خپلې څېړنې لپاره را واخلم، چې دا ټوټه د ده د لیکوالۍ له لومړنیو لیکنو څخه ده او د کندهار د پښتو مجلې د دویم کال په نهمه ګڼه کې خپره شوې ده.

((اورېدلي مې دي چې یو پادشاه د خپل زوی د تعلیم لپاره یو متدین او تجربه کاره عالم پیدا کړو او دده د ارام او راحت ټول اسباب یې راغونډ کړل او په مال او دولت یې ښه خوشاله کړ، نو د خپلو سترګو تور ګران ځوی یې د هغه د څپرې لاندې کېښود او ورته یې وویل :جناب دا زما ځوی دی، اوس یې ستا په شاګردي کې درکوم چې دې د سلطنت د ارزو نیالګي ته د علم او ادب په باغ کې داسې پرورش ورکړې چې وروسته د عالم د راحت او اسودګۍ لپاره د مېوې ډکه سایه داره ونه شي)).

دا بېلګه په نثر کې د دې لیکوال د استادۍ ښکارندویي کوي، نو ځکه روهي صاحب د خادم د نثر په هکله لیکي: ((د ده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي)). خادم صاحب د خپلې لیکوالۍ په لومړیو پوړیو کې د پښتو لرغوني او خپل وخت نثر ژوره او انتقادي مطالعه وکړه، پر (۱۳۱۹ل) کال یې د پښتو د نثر پر تطوراتو او بدلونونو څېړنه وکړه او تر دې وخته یې د پښتو نثارانو تذکره او پېژندګلوي وکښله، چې د (۱۳۱۹ ل) کال په کابل کلنۍ مجله کې یې خپره کړه، تر دې وروسته د پښتو نور زاړه متنونه لکه (خیرالبیان او پټه خزانه) هم رابرسېره شول، چې ده ولوستل او په خپلو لیکنو کې یې یاد او زیات کړل؛ دې لیکنو په خپل وار سره دده پر لیکوالۍ اثر وکړ او څرنګه چې ټول یې په غور لوستي او د کره کتنې په مرسته یې سنجولي وو، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پایله کې ده د یوه روان، خواږه او سلیس نثر د لیکلو لپاره خپله لار وټاکله او د بېلابېلو موخو لپاره یې درې ډوله نثرونه ولیکل :

۱- عادي نثرونه

۲- عالي یا هنري نثرونه

۳- لارښودي، ارشادي یا استاذیانه نثرونه

۱- عادي نثرونه : خادم صاحب تر ډېر زیار او ریاضت وروسته په نثر لیکلو کې د یوه ځانګړي سبک څښتن شو.

د لیکوالۍ په هره برخه کې لکه: کلتوري، علمي، ټولنیز او ان اقتصادي برخو کې یې سلیسې لیکنې وکړې او په دغو ټولو برخو کې یې فصیحه، بلیغه او روانه ژبه کارولې ده؛ لوی مطالب یې په لنډو جملو کې ځای کړي، له بې ځایه اوږدوالي، ګونګتیا او اطناب څخه یې ځان ژغورلی، چې همدا دده د نثر یوه مهمه ځانګړنه ګڼل کېږي.

۲- عالي یا هنري نثرونه: په لره او بره پښتونخوا کې د ادبي ټوټو یا منثورو اشعارو له دودېدو سره استاد هم په دې لاره کې په بریالیتوب ګامونه پورته کړل او ګڼې ادبي ټوټې یې ولیکلې؛ چې د دې ډول ټوټو لومړۍ ټولګه یې پر (۱۳۲۰ل) کال د (نوي ژوندون) په نامه خپره شوه، بیا یې د (خیالي دنیا) په نامه بل اثر پر (۱۳۳۹ل) کال خپور کړ، نورې پارچې یې خورې ورې په اخبارونو کې خپرې شوې دي، یو شمېر هغه ټوټې چې په (نوې رڼا) کې هم راغلي په یوه نثر کې وایي: ((کېدای شي چې نور څیزونه په زور وچلېږي مګر قلم نازک شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه د خوشال او رحمان بابا په هکله یې داسې نظر درلود: ((خوشال په ټولو معناو سره شاعر دی خو رحمان بابا له شاعر نه پورته مقام لري)).

د استاد خادم په ادبي ژبه او ټوټو کې د فلسفې او منطق قوت، خوږوالی او د الفاظو او کلمو عذوبت داسې سره اغږل شوی، لکه د ګل رنګ او بوی .

۳- لارښودی یا استاذیانه نثر: استاد خادم ته په لارښودي پښتو نثر لیکنه کې یو بل خیال پیدا شو او د بایزید روښان په څېر یې الهامي مسجع نثر پیل کړ .

ده په خپل دغه ډول نثر کې پندونه او نصیحتونه راوړل چې نمونې یې په (افغان ولس) اخبار او دده په ځینو وروستیو کتابونو لکه: (د پښتو پتۍ) او (لرغوني پښتانه قومونه) کې راغلي دي .

دده د درېیم ډول نثر یوه نمونه دا ده:

((ایمان لوی نعمت دی، اخلاق ستر قدرت دی، پوهنه برکت دی، یووالی دی، زور او قدرت، ازادي ده ژوند، بې پروایي ده خوند.))

د استاد خادم د عادي نثر، هنري نثر او لارښودي نثر لیکلارې سره بېلې دي؛ خو سلاست، صلابت، متانت، فصاحت، بلاغت، صراحت او ژبنی قوت یې سره یو دی؛ په همدې توګه د خادم بابا نثر د پښتو یو خوږ، پوخ، معیاري او داسې نثر دی چې د روانې او سلیسې پښتو لیکنې لارښوونې کوي او زموږ په پښتو لیکنه کې یو ځانګړی او د ستاینې وړ ځای لري .د خادم په اثارو کې (خیالي دنیا) او (نوی ژوندون) چې مخکې مو یې هم یادونه وکړه، د ده د نثر په دویمه ډله (هنري نثرونو)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ګڼل کېږي، نوموړي اثار د استاد خادم د اوچت فکر، پراخ نړۍ لید، له خپل ولس، هېواد او قوم سره د لاانتها مينې درلودلو ښکارندويي کوي.

ښاغلی عبدالوکیل اټک د خيالي دنيا په سريزه کې ليکي:

((خيالي دنيا په رښتيا هم چې خيالي دنيا ده، ډېرې د خوند او مينې خبرې په کې دي. لارښوونې لري، د پند او عبرت درسونه لري، د رنګ او رباب دنيا لري...)) او زياتوي چې د دې کتاب نثرونه دومره خواږه دي چې هر يو يې لولې، نو خوند او عبرت به ترې اخلې.

خو ډاکټره ثريا خادم بيا دغه نثري ټوټې شعر بولي او وايي:

((د استاد دغه اثر هنري ارزښت لري او د خيالي دنيا په هره نثري پارچه کې د ژبې فصاحت، بلاغت، خوږوالی، ښکلا، ژوروالی او خوند له ورايه ځلېږي؛ که لوستونکي يې په دقت ولولي وبه ګوري چې دا ژورې نثري ټوټې يې تر ډېرو منظومو اشعارو زيات شعريت او خوږوالی لري، نو که د خيالي دنيا دا نثري ټوټې اشعار وبولو پرځای خبره به وي)).

استاد خادم په خپل (خيالي دنيا) اثر کې د ژوند درې خواوې (علم ، شعر او سياست) داسې بيانوي:

((علـم اکتــشاف، شعر احساس او سيـاست کـول دي.

عالم فکر کوي، شاعـر خبـرې کوي او سياستدان عملاً کار کوي.

عالـم ګوري، شاعر خاندي او ژاړي او سيـاستدان لوبې کوي.

علم په مغزو، شعرپه زړه او سياست په ګېډه او غړو پورې اړه لري.

عالم قوانين، شاعـر ملل او سيـاستدان ډلې جـوړوي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېواد پالنه او ملتپالنه دده په ټولو منثورو او منظومو ليکنو کې ښکاره رول لري، دى تل خپل خلک يووالي او اتفاق ته رابولي او د يوه ملت ښېرازي، خپلواکي، کاميابي د هغه ملت په يووالي کې بولي.

دى وايې: ((ټولې قومي او ملي کاميابۍ د اتفاق مرهونې دي مګر اتفاق د پسرلي باران نه دى چې په خپله ورېږي، بلکې د هر ملت د اتفاق تهدابونه خواخوږي حکيمان او فلاسفه ږدي)).

تورې او قلم ته زيات ارزښت ورکوي او د يوه ملت د بقا لپاره د دې دواړو څيزونو شتون حتمي ګڼي او وايي: ((توره په خپل ځای دېکتاتوره ده او قلم په خپل ځای، وړاندېوالی هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي))!

د ده له نظره مليت د ملت د جوهر په معنا دى او ملت له مليت سره داسې تړون لري لکه انسان او انسانيت او شخص او شخصيت ... او داسې نور

دى د ژوند سعادت او خوشبختي، د مادياتو په زياتوالي نه، بلکې په خپلواکۍ پورې تړلې بولي او وايي: ((د ژوند سعادت او خوښي د ماديات په زياتوالي او ډېروالي پورې دومره اړه نه لري، لکه د ضمير په ازادۍ او د روح په خوشالۍ پورې)).

۲۳- سرمحقق عبدالواجد واجد: سر محقق عبدالواحد واجد د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړى دى. د ژبو او ادبياتو په برخه کې يې يو شمېر ليکنې او څېړنې کړې دي. د استاد خادم په باب چې مېرمن هوسا يوسفزۍ د ماسټرۍ کوم ځانګړی اثر ليکلی دی. په هغه کې د استاد خادم په باب د سرمحقق واجد يو لنډ نظر هم راغلی دی. هغه د خادم صيب په باب وايي: ((استاد خادم د ملي مفکورې خاوند و. ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشران او ملي شخصیتونه یې ښه ګڼل او وربانديې ډېر ګران وو، خو د ادبي انتقاد ژبه یې ډېره تېره وه او کله کله یې پر خپلو دوستانو هم چلولې ده.

په همدې ترتیب د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و.))

۲۴- استاد محمد اصف صمیم: استاد محمد اصف صمیم د

هېواد یو نومیالی، لیکوال، څېړونکی او ژبپوه دی، تر اوسه یې په لسګونو عنوانه بېلابېل اثار لیکلي او یو زیات شمېر یې چاپ کړي دي. دی د استاد خادم سیمه وال او د فکر لېوال یې هم دی. ما ورڅخه داستاد خادم په باب خپل نظر غوښتی و، ده راته خپل نظر په لنډو ټکو کې داسې څرګند کړ:

د کامې د یونان یو اپلاتون

څه پوښتنه د خادم کوې چې څه دی !
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره ګناه کې ګیر شو
څوک خبر نه شو چې څنګه دی او څه دی !

دا سرلیک د ځان او خپل علمي مقام په باب د هېواد د یوه وتلي عالم، ادیب، شاعر، فلسفي، ستر ملتپال (نېشنلسټ) او د پښتو ادب د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسمان د ځلاند ستوري استاد مولینا قیام الدین خادم دعوا ده، چې کامه یې ځان ته د خپل انتساب له امله یونان بللې او ځان یې له اپلاتون سره د خپل فکري او فلسفي تړاو له امله اپلاتون ګڼلی دی.

د استاد خادم دې علمي تعلي ته له ناکامه دعوا وویل شوه، ځکه بل تعبیر راسره نه و، ګنې د استاد فکري نبوغ او د خپلې ټولنې د ملي، سیاسي او کولتوري ښکلا او ځلا لپاره عبقریت ښه بېلګه ده او د نورو ثبوتونو او د لایلو اړتیا ورته نه شته.

استاد خادم د خپل ولس او ټولنې د ځوانانو په فکري روزنه کې د یوه ناستومان مبلغ او مبارز په توګه خپله استادانه ژمنه ښه په نره ترسره کړه. هغه په ړومبي ځل په خپله افغاني ټولنه کې چې دوه نیمې پېړۍ په کې پر افغاني نیشنلزم د سیاسي چارواکیو د ټولنیزو بې عدالتیو دوړې پرتې وې. د یوې رغنده او منصفانه ملتپالنې نظام متعارف کړ. پښتو او پښتونواله د استاد افغاني پېژند و، په خپلو څېړنو یې د پښتنو ساکیواله جوته کړه. بایزید روښان یې د ملي مشرتابه ایډیال او ارمانیال و.

استاد خادم د خپل فکر د مصداق او انځورنې لپاره خپل سباني کهول ته د خپل اغېزمن قلم په ژبه دومره څه پرېښودل چې که ځوان کهول یې د زړه په سترګو ولولي، هېڅکله به هم د بېنومۍ او نومورکۍ په دوړو کې ډوب نه شي.

ددې تنګ کاغذ په تنګه سینه کې د استاد خادم غوندې د سمندر فکر خاوند افکار او د ارمان و سعتونه ځایول به ډېره لویه دعوا وي او زه ځان هېڅکله ددې دعوې جوګه نه ګڼم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ گران منلی استاد پوهاند محمد اسمعیل یون په بختوره ورځ پیدا دی چې د خپلې دوکتورا د پایلیک لپاره یې د یوې داسې علمي او ملي ستې د ځلونې ژمنه وکړه. مبارک دې وي

محمد آصف صمیم

۱۰/۱۱/۱۳۹٦

۲۵- حفیظ الله غښتلی: ښاغلی حفیظ الله غښتلی د پښتو ژبې او ادبیاتو یو ښه ځوان څېړونکی او شنونکی دی، ده د نورو لیکوالو گڼ شمېر اثار کره کړي او چاپ ته یې تیار کړي دي، خپله هم د ښه قلم خاوند دی، د خادم په باب د ده یوه لنډه لیکنه په (هیله) مجله کې چاپ شوې ده. حفیظ الله غښتلي په خپله لیکنه کې استاد خادم (د پرون، نن او سبا خادم) گڼلی دی، د هغه پر ژوند یې هم لنډه رڼا اچولې ده. چې دلته یې د لیکنې متن وړاندې کوو:

((اروابناد استاد قیام الدین خادم د هېواد او ولس هغه خادم و چې خپل ولس او هېواد ته یې له (روهي گلونو) څخه د (مرغلرو امېل) وپېیه او ور ترغاړې یې کړ، د هېوادوالو لپاره یې (مکارم الاخلاق) سره (نوی ژوندون) غوښت او په مینه یې د خپل ولس خدمت کاوه. داسې خدمت چې د تېر، اوس او راتلونکي خادم پاتې شو او په خپله یې وویل:

خدمت د خپل ژبې قام وطن زما مسلک دی

په دې مینه به پایم، که وم وم، که نه وم نه وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروانښاد استاد قيام الدين خادم پر (۱۲۸٦ل) کال د ننگرهار ولايت د کامې په يوه پوهه پالونکې کورنۍ کې دنيا ته سترگې پرانيستې، پلار يې ملا حسام الدين او نيکه يې ملا علي گل اخونزاده، د خپل وخت نامتو پوهان وو، چې په سيمه کې يې د پوهې رڼا خوره کړې وه.

اروانښاد خادم لومړنۍ او منځنۍ زده کړې په کور و کلي کې ترسره کړې او بيا وروسته پېښور، ډيلي او لوديانې ته لاړ او هلته يې هم څه مهال په زده کړو تېر کړ او د وخت دودو علومو زده کړه يې ترسره کړه.

خادم د فلسفي اند او علمي شخصيت خاوند و، د خپل اند او شخصيت په رڼا کې يې هېواد، ولس مخ روڼې او سور مخې غوښت او په رښتينې بڼه يې د خپل ولس خدمت کاوه او دا خدمت يې لومړی په خپل کلي کې د ښوونکي په توگه پيل کړ.

اروانښاد استاد قيام الدين خادم د افغانستان د معاصرو ادبياتو له هغو پنځو ستوريو څخه و چې پښتو ادب او کلتور يې ځلولي دي او په يوه داسې ويښ زلمي احساس يې د پښتو ادب چوپړ کړی چې د نن زلميان به يې درناوی کوي.

اروانښاد خادم د ويښ زلميانو يو پياوړی غړی و، چې له خپلو نورو ملگريو سره يې اوږه پر اوږه د ولس د بيدارولو او ويښولو گړندۍ هڅې پر مخ بيولې.

اروانښاد استاد خادم، پر (۱۳۵۸ ل) کال له دې فاني دنيا څخه سترگې پټې کړې.)) (۴۷: ۲)

۲٦- سرمحقق سيد محی الدين هاشمي: ښاغلی سرمحقق سيد **محی الدين هاشمي د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی او د هېواد يو**

(c) ketabton.com: The Digital Library

وتلی نومیالی لیکوال او څېړونکی دی. هاشمي تر اوسه پورې په لسګونو

عنوانه بېلابېل علمي اثار چاپ او خپاره کړي دي. د استاد خادم له ژوند او اثارو سره له نږدې اشنایي لري. کله چې د استاد خادم د نثرونو ټولګه (رڼه چینه) د علومو اکاډمۍ له خوا چاپېدله، نو سرمحقق هاشمي پر دې ټولګې د نظر د څرګندولو ترڅنګ د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب هم خپل نظر څرګند کړی دی. ده دا لیکنه د (۱۳۹٦ل) کال د وږي پر لومړۍ نېټه لیکلې ده چې دا دی دلته یې همدا برخه دلته وړاندې کوو.

((استاد قیام الدین خادم زموږ د هېواد د معاصرې دورې نومیالی علمي، فرهنګي او سیاسي مفکر شخصیت دی، چې څه د پاسه پنځه لسیزې یې د پوهې، فرهنګ او ټولنیزو خدمتونو په ډګر کې د ستاینې وړ خدمتونه، علمي او عملي هلې ځلې کړي دي.

پیاوړی عالم او معلم و، په مدرسه، ښوونځي او د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د مدرس، ښوونکي او استاد په توګه دنده ترسره کړې وه، تکړه ژورنالېست و، د زېري، اتحاد مشرقي، کابل مجلې، طلوع افغان، هېواد، اصلاح او افغان ولس خپرونو د مسوول مدیر او چلوونکي چارې یې سمبال کړې وې. ښه شاعر، لیکوال او څېړونکی و، په لسګونو د نظم او نثر ځانګړي چاپ او ناچاپ اثار او په چاپي خپرونو کې په سلګونو خپرې شوې علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او تحلیلي لیکنې یې ددې لامل شوې چې زموږ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر ادب په پنځو ځلنده ادبي ستورو کې شمېر او د پښتو ادب په اسمان کې وځلېږي.

په عامه توګه د استاد خادم د نثري ليکنو زياته برخه ديني، علمي، ادبي، تاريخي او ژبنۍ څېړنې او د عامو ټولنيزو ، ملي ، سياسي مسايلو په اړه ژور تحليلونه او کره کتنې دي، چې هره يوه يې پر خپل ځای زموږ د علمي-فرهنګي شتمنۍ او زېرمې په بډاينه کې ځانګړی اهميت او ارزښت لري، خو تر څنګ يې د منثور تخليقي ادب ډېره ستره پانګه هم پنځولې ده، چې په هغو کې د هنري نثر ډېرې مهمې ځانګړنې، لوړ تخيل، د خبرې زړه راښکون، ساده ګي او رواني، د لفظ او معنا برابري او نورې ښې جوتې دي.

د منځپانګې له مخې که څه هم ددې هنري او ادبي ليکنو ځينې برخې ظاهراً په خپله لمنه کې د مينې د راز او ناز خبرې، د ګل او بلبل، شمعې او پتنګ د زړه خوالې، د طبيعت د ښکلو ننداړو او کيفيتونو منظرونه او داسې نور په عاطفي بڼه په الفاظو کې رانغاړي، خو تر څنګ يې د ټولنيز ژوند ډېر واقعيتونه، علمي، فلسفي، ملي، سياسي او نور عام ټولنيز مسايل په ډېره خوږه، ساده، روانه، خو رنګينه ادبي، هنري ژبه په داسې په زړه پورې بڼه بيانوي چې هره برخه يې د ليکوال د علمي او ادبي پياوړتيا، بشرپالنې او هېوادپالنې د ويښې جذبې د لوړتيا استازيتوب کوي.)) (۲۳: يادښت)

۲۷- څېړنوال ذکريا ملاتړ: څېړنوال ذکريا ملاتړ، د هېواد يو نامتو ليکوال او څېړونکی دی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی، ده ګڼ شمېر اثار ليکلي، چاپ کړي او ايډېټ کړي دي. ملاتړ استاد خادم له نږدې ليدلی و، د هغه په باب خپل نظر داسې څرګندوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((ارواښاد قیام الدین خادم نامتو پښتون مفکر، ملا، لیکوال او شاعر دی. هغه تر مرحوم علامه حبیبي وروسته د پښتون ژبې او ادب په اسمان کې راوخوت، د خدای بخښلي خیالات ډېر اوچت وو، ځان یې تر بل چا ټیټ نه باله، زما ورسره په لومړي ځل پر (۱۳۵۳ل) کال په ابن سینا کتاب پلورنځي کې، چې پل باغ عمومي ته مخامخ د منډوي کوڅې په خوله کې یې موقعیت درلود، ملاقات وشو.

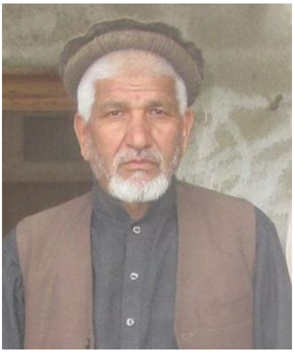

همغه وخت د سرحدونو چارو وزارت هم په همدې کوڅه کې و، په دې کتاب پلورنځي کې پښتو کتابونه خرڅېدل.

خادم صاحب به وخت ناوخت دغه کتابپلورنځي ته تګ راتګ کاوه، یوه ورځ زه په دې کتاب پلورنځي کې وم، استاد خادم له یو بل کس سره چې د ده په عمر و داسې کیسه کوله، چې زه یو ورځ سردار محمد داود خان وروغوښتلم، ډېر ښه روغبړ یې راسره وکړ او داسې یې راته وویل: خادم صیب څه کول په کار دي؟ تاسو له ما نه کومه غوښتنه لرئ؟ خادم صیب وایي چې ما ورته په ځواب کې وویل، هو! غوښتنه مې دا ده، چې که لوګر، میدان او پروان ولایتونه له کابل ولایت سره یو ځای شي، ښه به وي. زه ډېر وروسته په دې پوه شوم چې د خادم صیب په دې خبره کې لوی حکمت و.))

ذکریا ملاتړ په خپله لیکنه کې یادونه کوي چې: ((کله چې سردار محمد داود خان پر (۱۳۳۲ل) کال د صدارت واګې په لاس کې واخیستې، نو دا وخت ځینو اشخاصو سره چې یو نیم په کې دولتي چارواکی هم و، یو نظر و، غوښتل یې چې د افغانستان تاریخي نوم پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اریانا) بدل کړي، دې چارواکو د دې کار د عملي کولو لپاره د غلام حسن خان ساپي په خوله د وخت مشهور او پوه کسان، لکه (سراج الدین سعید، سید شمس الدین مجروح، محمد امین خوږیانی، استاد قیام الدین خادم، جلالي، عبدالروف بېنوا، مولانا ارشاد، محمد موسی شفیق، ارسلان سلیمي، پکتیانی، عبدالقدوس پرهیز، محمد ظاهر ساپی، صدیق دالله رښتین) او ځینې نور، چې شمېر یې (٦٠) تنو ته رسېده د یوې مېلمستیا په پلمه کور ته راوبلل، خو د غلام حسن خان ساپي په ګډون یو هم د مېلمستیا په علت پوه نه وو. په دې وخت کې یو چارواکي مېلمنو ته وویل څه کېږي، چې د افغانستان نوم بدل کړو او پر ځای یې د اریانا خوږه کلمه غوره کړو، ټول رابلل شوي کسان چې له اصلي موضوع څخه خبر نه وو، چوپه خوله ناست وو، یوازې خادم او رښتین اوچت شول او ویې ویل دا به سمه وي، خو که دا د غرو پښتانه چې د افغانستان نوم ورته ډېر خوږ او د اسلام مترادف ایسي، خدای خبر که هغوی په دې نزاکت پوه شي. ډېره وېره ده چې له دې کار به څومره غم او فساد جوړ شي. داود خان چې دې حساسیت ته متوجه شو، چې خبره رسوایي او بحث ته وځي، ژر یې د دې خبرې د مطرح کوونکي پر خوله لاس کېښود او ویې ویل چې دا د لوی احمد شاه بابا ستر میراث دی، پر دې بحث نه کوو.

لنډه دا چې پر پښتنو او پښتو ژبه باندې د استاد خادم مرحوم ډېر احسان دی، پښتانه یې باید قدر وکړي.

خادم صیب او د هغه ملګرو پښتو ویله، پښتو یې لیکله او پښتو یې کوله. الله پاک دې هغوی ټول وبخښي.))

۲۸- څېړنوال وجیه الله شپون: څېړنوال وجیه الله شپون د علومو اکاډمۍ غړی او دا مهال د پښتو څېړنپو د نړیوال مرکز رییس دی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې وروستیو کې یې د استاد خادم یو شمېر اثار ایډېټ کړي او د هغوی د کورنۍ په مرسته یې چاپ کړي دي. دی په یو یادښت کې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو په باب وایي:

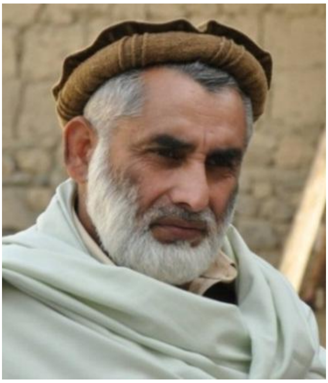

((مرحوم استاد خادم د هېواد نومیالی لیکوال، شاعر، مؤرخ، ژورنالیست او عالم شخصیت دی چې نوم به یې تل د علم او فرهنګ په تاریخ کې ژوندی وي. دا طبیعي خبره ده چې شاعر او لیکوال په خپله ټولنه کې سر راپورته کوي، په ټولنه کې اوسېږي او لیکنې یې د ټولنې لپاره وي. په هره برخه کې د فکر او قلم هره زېږنده یې په یو ډول نه یو ډول له ټولنې او اجتماع سره تړاو او سر و کار لري. پر دې بنسټ مرحوم استاد خادم هم خپلې تولنې ته ډېر علمي او فرهنګي آثار پرېښي چې تر اوسه ورڅخه د علم، پوهې او فرهنګ مینه وال د خپل فکر، ذهن او قلم په پیاوړتیا کې ګټه اخلي. پر لیکنې او قلم سربېره نور ټولنیز کارونه یې هم د خپل ژوند په موده کې سرته رسولي چې په مستقیم یا نا مستقیم ډول یې خیر او ښېګڼه ټولنې ته رسېدلې او د ټولنې په تنویر، سپېڅلتیا او پیاوړتیا کې یې نقش درلودلی دی. مثلاً هغه د ویښو زلمیانو د غورځنګ مؤسس غړی و، دې غورځنګ ته یې ډېر زلمیان جذب او دعوت کړي او په دغه غورځنګ کې یې تنظیم کړي وو چې د وخت د موجود جبر، اختناق او مطلق العنانیت په مقابل کې مبارزه وکړي او ټولنه له ستونزو خلاصه کړي. خلک خپلې غوښتنې، پوښتنې، ستونزې او نظریات په واز کومي پرته له ډاره له حکومت او مسولینو سره شریکې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنگه مرحوم استاد خادم د خپلې ټولنې په داسې شرايطو کې چې ښځينه قشر ته د زده کړې زمينه نه وه برابره او پر خپلې خور او لور باندې درس او ښوونځی لوستل خلکو ته عار او ننگ ښکارېده، په خپلو اولادونو باندې زده کړې وکړلې او ټولنې ته يې د خدمت جوگه کړل. حتمي ده چې د دوی دغه کار به په ټولنه کې ډېرو خلکو ته د الهام سبب شوی وي. په خپله هم ډېر کلونه ښوونکی و او د ډېرو خلکو اولادونه يې روزلي دي چې دا هم د مرحوم د ټولنيزو خدمتونو يوه بله بېلگه کېدی شي.

مرحوم استاد خادم پر (۱۳۴۴ل) کال په مشرانو جرگه کې د انتصابي سناتور په توگه دنده تر سره کړې چې له دې لارې يې له خپل ولس سره د هغوی د استازي په توگه نږدې اړيکي درلودلي او د هغوی ستونزې يې د حکومت غوږونو ته رسولي، د هغوی له حقوقو څخه يې دفاع کړې او د هغوی خادم پاتې شوی دی. دا ټول هغه څه دي چې د استاد خادم د ټولنيزو خدمتونو بېلابېلې بېلگې وړاندې کوي او د هغه پر ټولنيز شخصيت باندې د تائيد مهر لگوي.))

پر يادو ليکوالو او څېړونکو سربېره ځينو نورو ليکوالو هم د استاد خادم د فکر او نړۍ ليد په باب خپل خپل نظرونه څرگند کړي وو، خو د دې برخې د زيات اوږدوالي له امله مو د هغوی له راوړلو ډډه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- بهرني ليکوال:

د استاد خادم د ژوند، کار او افکارو په باب د کورنيو ادبپوهانو او ليکوالو تر څنګ يو شمېر بهرنيو ليکوالو او ادبپوهانو هم خپل نظرونه څرګند کړي دي او په دې برخه کې يې ځينې ليکنې کړې دي. د دې خبرې يادول ضروري دي چې کومه زمانه کې خادم ژوند کاوه، هغه وخت نړۍ تر ډېره حده دوه قطبي وه، پر ختيځ او لويديځ بلاک وېشل شو وه، د افغانستان نړيوال اړيکي هم ډېر نه و، نړۍ لکه د اوس په شان ازاده نه وه او نه هم تخنيکي، سياسي او ټولنيز اړيکي دومره پراخ وو، لکه اوس چې دي. ادبي اثار هم دومره نه چاپېدل چې د نړۍ بېلابېلو برخو ته په ښه ډول ورسېږي، له شوروي پوهانو پرته د نورې نړۍ ډېر کم ختيځپوهان افغانستان ته راتلل، خو دا مهال شوروي پوهانو د افغاني ادب مطالعې او شننې ته دوام ورکاوه. دوی د افغانستان د ادبياتو په باب بېلابېل اثار وليکل. (د افغانستان ملي ژبه او ادب) په نامه يو کتاب هم د شوروي پوهانو له خوا وليکل شو. شوروي ادبپوهانو او ځينو نورو بهرنيو ليکوالو دنورو افغان ليکوالو په ګډون د استاد خادم په باب هم خپل نظر څرګند کړی دی، چې دلته يې د ځينو يادونه کوو:

۱- ګراسيموا: مېرمن ګراسيموا د پخواني شوروي اتحاد پياوړې

ليکواله ده، چې د مسکو د ختيځ پېژندنې په انستيتيوت کې يې کار کاوه او د افغاني ادب په باب يې يو زيات شمېر مقالې ليکلي دي. مېرمن ګراسيموا د استاد خادم د ادبي شخصيت او مقام باب وايي: ((په اوسني پښتو ادب کې قيام الدين خادم هم څرګند مقام لري، دی هم لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېنوا او الفت يوازې شاعر نه دی، بلکې ليکوال، ادب پېژندونکی او بشر پېژندونکی هم دی، ده د خپل سفر مشاهدات (څو ورځې په شمال کې) پر (۱۹۴۱م) کال په اصلاح کې په مسلسل ډول خپاره کړل، په دغو مشاهداتو کې په رښتياني ډول سره افغاني ژوند تمثيل شوی دی. پر هماغه کال دده يوه مجموعه (نوی ژوندون) چاپ شوه، په دې مجموعې کې مضامين او منثور اشعار ځای شوي دي، دده د اثارو وروستۍ مجموعه (خيالي دنيا) پر (۱۹۶۰م) کال چاپ شوې ده. د خادم په اثارو کې وطن دوستۍ او پر فرهنگي موضوعاتو سربېره اجتماعي موضوعات هم ليدل کېږي.))

۲- گ.ف. گيرس: د پخواني شوروي اتحاد د ختيځ پېژندنې د انستيتيوت يو پېژندل شوی غړی دی، چې د پښتو ژبې او پښتنو ليکوالو په باب زياته مطالعه لري. ده ((د پښتو هنري نثر)) په نامه يو ځانگړی کتاب ليکلی دی. دا اثر چې د سرمحقق معتمد شينواري له خوا پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې اثر کې ليکوال د استاد خادم په باب ډېر څه ليکلي دي.

په دې اثر کې راغلي دي: ((پر (۱۹۴۱م) کال د دوه مجموعو (نوی ژوندون د قيام الدين خادم تصنيف او بله ډيوه د گل پاچا الفت تصنيف) چاپېدل د هغه وخت په ادبي ژوند کې يوه مهمه پېښه وگڼل شوه.

قيام الدين خادم د نويو معاصرو پښتنو ليکوالو څخه دی، دی پر (۱۹۱۲م) کال د ننگرهار د کامې په سيمه کې زېږېدلی دی او په قوم زاخېل دی، ده ډېر کلونه په هند کې تېر کړي دي او هلته يې خپل مذهبي تحصيلات او علوم تکميل کړل. کوم وخت چې ده خپل هېواد ته مراجعه وکړه، نو د معلم په حيث په کامه او جلال اباد کې مقرر شو، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

عين حال کې ده د ننګرهار په ورځپاڼه کې ههم کار کاوه او هلته يې شرکت درلود.

پر (۱۹۳۴م) کال خادم د کندهار په ادبي ټولنه کې داخل شو، په دې ځای کې دده فعاليت په ادبي کارونو کې ښکاره شو او وسعت او انکشاف يې پيدا کړ، ده يو ګرامري کتاب (د پښتو معلم) تصنيف کړ او پر (۱۹۳۵م) کال يې د سپينسر سر کتاب (د اطفالو اخلاقي تربيه) ترجمه کړ، په هماغو کلونو کې د خادم ډېر اشعار د کندهار په اخبار (طلوع افغان) کې چاپېدل او دا سلسله ورکې جاري وه.

خادم يو له هغو مبتکرينو څخه دی چې غوښتل يې پښتو تصفيه کړي او پردي لغات ورڅخه وباسي.

پر (۱۹۳۷م) کال چې د پښتو اکاډمۍ تشکيل شوه، نو خادم کابل ته راوغوښتل شو او په اکاډمۍ کې د يوې څانګې د مدير په حيث مقرر شو او هم يې د (زېري) چارې په غاړه واخيستې.

د څلورو کلونو په موده کې چې خادم په مرکز کې تېر کړل دغه لاندې کارونه ورڅخه صادر شول:

د معاصرو پښتنو ليکوالو سوانح يې وليکلې او چاپ يې کړې، يو ډرام يې (يو مسلمان او ټوله اروپا) په پښتو ترجمه کړ، يو کتاب يې (په پښتو نثر کې تاريخي تطورات او د نثر ليکونکي په باره کې معلومات) د چاپ لپاره تيار کړ. د (پښتانه شعرا) نومي کتاب په جوړولو او ترتيبولو کې يې برخه واخيسته، د امين الله زمريالي په ګډون د حکومتي مامورينو د تدريس لپاره يې دوه ټوکه پښتو کلی وليکلې، ملي قصو او مضامينو ته يې ادبي رنګ ورکړ د اشعارو يوه مجموعه يې (د مرغلرو امېل) د چاپ لپاره تياره کړه او هم يې د (نوی ژوندون) کتاب چاپ کړ، په دې کتاب کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې قصو او مضامينو لوستونکی له وړو وړو اشعارو سره هم مخامخ کېږي. په دې کتاب کې د خادم ډېر اثار او مضامين ځای شوي دي، هغه مضامين چې پخوا په طلوع افغان، زېري، په کابل مجلې او نورو نشراتي ځانګو کې چاپ شوي او نشر شوي وو.

د خادم په دې مجموعه (نوی ژوندون) کې چې کوم نثري اثار ځای شوي دي، هغه په درې ګروپو وېشل کېږي:

الف- مذاقي، عبرتي او اجتماعي قصې چې دا د شرقي ادبياتو يو مشهور سبک دی.

ب- د مولف خپل اصلي او ابتکاري نثري اثار.

ج- اجتماعي مضامين.

له دغو قصو څخه په زړه پورې قصې (پردی خط لوستل او د تيږې خال) دی ((د ثروت چل)) قصه د ټوکو او ټکالو په روح ليکل شوې ده، ددې قصې مضمون داسې دی:

يو وخت يو سړي په اخبارونو کې اعلان وکړ چې زما د دولت د ګټنې چل زده دی، زه دا چل وړيا د هېواد او وطن د استفادې لپاره ښيم، هر څوک چې غواړي دې موقع څخه ګټه واخلي، په کار دی چې د خپلې سمې پتې سره د ځواب لپاره دوه (آنی) او يا د دوه انو د ډاګ ټکسو نه راولېږي، نو ده ته به داسې چل ور وښودل شي چې په کاله کې ناست وي او معقوله ګټه وکړای شي.

په داسې وخت کې چې ډېر عالم د بې کارۍ او بې روزګارۍ نه سر ټکولو، دا اعلان زرګونو کسانو په ډېر شوق سره ولوست او د هر يوه په زړه کې دا راغله چې ځه بابا دوه (انې) څه شی دي ګوندې خدای مهربان

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي او په دوه انو راته پوره دولت لاس ته راشي، نو د هرې خوا څخه د سرې په نامه کاغذونه راروسېدل، څو ورځې وروسته سړی په اخبارونو کې دا بیان خپور کړ.

((د جنورۍ په پنځمه نېټه چې ما د دولت ګټلو د چل د ښودلو په باب اخبارونو کې اعلان کړی و د هغې په په اثر ماته شپاړس زره خطونه راغلل هر کله چې زه دې ټولو ته په انفرادي ډول ځواب نه شم ورکولای، نو حسب الوعده خپل ځواب د اخبارونو په خولو خپلو منتظرینو ته ورکوم، دا شپاړس زره خطونه چې ماته راغلي دي د هر یوه سره دوه دوه انې هم دي چې ټولې دوه زره کلدارې شوي، زه خو د تمام عمر لپاره د مفلسۍ له بار څخه خلاص شوم، د دولت د ګټنې لپاره ددې نه بهتر چل بل چېرې دی. دغه دی تاسې ته مې وړیا وښود.))

د خادم ځینې عجب نثرونه چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي په سوچه پښتو لیکل شوی دی. ددې جملې نه یو مضمون د (توتکۍ ځاله) او بل (د کوترو کور) دی لکه چې مخکې مو وویل خادم یو له هغو لومړنیو اشخاصو څخه دی چې د پښتو د سوچه والي د جریان طرفدار دی، نو ځکه کوښښ کوي چې خپل اثار د سوچه پښتو په سبک ولیکي او همدا سبک دده په اثارو کې لیدل کېږي.

د خادم دغه قصه (د کوترو کور) د (۱۹۳۹م) کال د کانکور لپاره وړاندې شوې وه او لوړ مفهوم لري.

په دې مجموعې (نوی ژوندون) کې ځینې اثار د طبیعت د ستاینې لپاره وقف شوي دي او د حیواناتو د ژوند او د دوی له څرنګوالي څخه بحث په کې شوی دی او د خادم بدیعي او هنر اثار چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي، لوستونکو ته ډېر په زړه پورې شیان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندې کوي او د دلچسپۍ وړ دي، دا اثار د محاورې په ژبه ليکل شوي دي، له متلونو نه ډک دي او اصطلاحات لري.

ددې مجموعې ټول مضامين د يوازې پښتو په سبک او سټايل ليکل شوي دي او په دې موضوع کې يو تر بله سره کوم فرق او توپير نه لري.

د خادم کوم اجتماعي مضامين چې دننه چاپ شوي دي هغه ډېر په زړه پورې دي او دلچسپي لري، دا مضامين په خپله د ليکوال ايډيال او مفکوره ښيي او هم دده د اثارو متضاد خاصيت ورنه څرګندېږي.

خادم د نوموړې مجموعې په يوه مضمون کې (استعداد) پر هغو خلکو چې وايي د ټولې نړۍ علوم او تخنيک د لقمان له معلوماتو څخه اخيستل شوي دي او دده په برکت خلکو کمال حاصل کړيدی، سخت انتقاد کړی دی او دا انتقاد يې په ډېره رښتيانۍ لهجه ليکلی دی، په يو بل مضمون (تنګ نظري) کې دی د پان افغانيت پر نظريې ټينګ دی.

په هغه مضمون کې (د غمجنو سره) دی له بېوزلو او مظلومو سره خپله خواله کوي او دوی ته توصيه کوي چې عفو کوئ، صبر او تحمل کوئ، خبره تېروئ، وروسته بيا دی هغو اشخاصو ته چې سخت سري دي، سر زنش ورکوي او رټي يې او هم هغه وګړي دده د تنقيد او فشار لاندې دي چې نه غواړي له خپل خواهش او ارزو څخه په لږه اندازه هم تېر شي، د خادم دا مضمون يوه ديني محتاطه نظريه ده او د پښتنو د مذهبي ټولنو افکار په کې منعکس شوي دي، دومره خبره بايد وويل شي چې خادم داسې نه دی چې ګوندې يوازې ددغو محتاطو او محافظه کارو ټولنو په زړه پورې او د علاقې وړ شيان ښکاره کوي، بلکې دده په اثارو کې متضاد تمايل ليدل کېږي او دده د جهان بينۍ مهم تحولات ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۹۴۱م) کال اصلاح ورځپاڼې د خادم د سفر سلسله (څو ورځې په شمالي کې) خپروله، دغه د سفر او سیاحت د کتنو لیکل او دغه ډول مضامین له ډېرې مودې راهیسې په پښتو نثر کې نه وو، خادم یو له هغه مبتکرینو نه دی چې دا سلسله یې شروع کړه او خپلې سفرنامې لیکي.

باید ښکاره او مستقیماً ووایو چې دده مضامینو هم د موضوع له حیثه او هم د خپل بدیعي مزیت له حیثه د معاصرو لیکوالو لپاره تراوسه پورې د سر مشق او نمونې په رنګ خدمت کړی دی.

د خادم د مضامینو ژبه ښخي د ننګرهار محاورې ته نږدې ده او د دغو خلکو په محاوره لیکل شوې ده.

په هغه دوره کې چې خادم په کابل کې کار کاوه دده دلچسپې دایرې وسعت او انکشاف پیدا کاوه، ده د اوسنیو عصري علومو په باره کې مقالې ترجمه کولې، د اټومي انرجۍ او فضایي وړانګو په خصوص کې یې ژباړې کولې او د ټاګور اثار یې په پښتو ژبه چاپول.

پر (۱۹۴۵م) کال خادم یوه کیسه د (تقدیر لاس) په کابل مجله کې چاپ کړه، ددې کیسې مضمون داسې دی:

((په یوه وخت کې دوه د وړکتوب دوستان سره مخامخ شول، پخوا دوی یوځای سره سبق ویلو، یوځای به یې لوبې کولې، بیا د مکتب نه فارغ شول او سره جلا شول، وروسته له ډېرو کلونو دا دی دوی بیا سره دوباره ولیدل. دغه یوه دوست بل دوست ته بلنه ورکړه چې بېګاته زما مېلمه یې، دا کوربه ډېر د ثروت څښتن و، ډېر ښه کور یې درلود، ډېر اعلی باغ یې درلود، مګر دغو شیانو نه خوشالاوه او غمګین معلومېدلو، بالاخره دغه کوربه خپل حال ورسره شریک کړ او د خپل ژوند سرګذشت یې ورته داسې بیان کړ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحصیل نه وروسته ډېر کارونه چې لازم وو، ما وکړل، ډېرې چوکۍ مې اشغال کړې او حتی د ګور تر رتبې ته دادی راورسېدم، پیسې ډېرې دي، عزت ډېر دی، لویه دارایي لرم، ډېر کورونه مې وران کړل او خپل مې اباد کړل، یوه پېغله مې ځانته انتخاب کړه، مګر د واده په اوله ورځ زما په لاس او پښو ګوزڼ ولګېد او چې هر څومره ډاکترانو باندې وګرځېدم تراوسه پورې لا هماغسې دی او نه ښه کېږي او د زړه داغ مې ورځ په ورځ تازه کېږي.))

په دې کیسه کې خادم د مامورینو پر حرص انتقاد کوي، هغه مامورین چې د خپلې هوسایۍ لپاره یې ډېر کورونه وران کړي دي او ډېر یې غریبان کړي دي. د مولف په عقیده نوموړي مامور خپله سزا ولیدله او حتی خپله ګناه یې په خپله حس کړه او خپل وجدان ته خجالت وباسي.

د خادم ډېرې مقالې د کورني ژوند لپاره وقف شوي دي، د ازدواج او د ښځو اوضاعو په باره کې ده لیکنې کړي دي، ده په یوه کیسه کې (په ماشومانو پام کوئ) هغه عوارض چې د ماشومانو د هلاکت سبب ګرځي بیان کړي دي، هغه خبرې چې دده نه بې اختیاره او د نورو موضوعاتو په ضمن کې وځي هغه ډېرې په زړه پورې وي، دی ضمناً لیکي: ((د پښتنو په یوه غریبه کورنۍ کې د یوه هلک د تلین مراسم نیول کېږي، ډېره مړۍ یې پخه کړه، سېرلکی یې حلال کړ او یوه ښه مېلمستیا یې ترتیب کړه، ددې مړۍ اکثره برخه یې ملا ته وروړه)) مولف دا واقعه په دې جمله ختموي:

((اخ! په پښتنو کې داسې دستورونه دي.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۹۴٦م) کال قیام الدین خادم د استقلال جایزه واخیسته، داجایزه ده ته له دې کبله ورکړې شوه چې ده د هند د یو معاصر لیکوال (نیاز فتح پوري) اثر (د شریف سرگذشت) له اردو نه ترجمه کړ. د خادم دغه ترجمه لومړی په (۴۸- ۱۹۴۷) کلونو کې د کندهار په ورځپاڼه (طلوع افغان) کې چاپ شوه، وروسته بیا په اصلاح کې نشر شوه او بالاخره بیا پر (۱۹۵۳م) کال د یوه مستقل اثر په حیث مینځته راووته.

(موضوعاتو د وسعت له کبله د خادم ترجمه په پښتو کې یو لوی اثر گڼل کېږي. پښتانه دا ترجمه په خپلې ملي ژبې کې د لومړي رومان په حیث شمېري. په هغو تقریظونو کې چې پر دې ترجمه باندې لیکل شوی دی په اتفاق سره دا لیکي:

((چې د مطلب د وضاحت نه، د کلام د روانۍ نه. محاورې ته د نږدېوالي نه، د جملو د ساخت او تاثیر نه او د عنعنوي اصطلاحاتو نه دا معلومېږي چې (د شریف سرگذشت) ترجمه نه، بلکې د خادم خپل اثر دی.)) پر (۱۹۴۷م) کال خادم یوه مقاله (پښتانه او پښتونستان) نشر کړې ده، په دې مقاله کې ده په ښکاره سره ویلي دي او ټینگار یې کړی دی چې نور اریایي خلک چې اوس په ایران، هند او اروپا کې اوسېږي له پښتنو نه تللي او جدا شوي دي او اصلي ټاټوبی یې دلته و.

قیام الدین خادم یوه مسلکي مخصوصه مقاله د ښځو د احوال لپاره وقف کړه، دا مقاله پر (۱۹۴۸م) کال هغه وخت چې په کابل مجلې کې دا اقتراح (ښځه د پښتنو په نظر کې) شروع شوې وه نشر کړه، په دې مقاله کې خادم وایي چې په افغانستان کې ښځې هم په ټولنه او هم په کورنۍ کې له ټولوحقوقو نه بې برخې دی حتی خرڅولی یې شي او بې له کومې سزا چې قاتل ته یې راجع شي وژلی یې شي. خادم د خپلې دې مدعا لپاره چې ښځې د حقوقو نه محرومې دي، ښکاره حقایق او روښانه دلایل

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړي دي. خادم په هغه عادت (چې کونډه د لېوره ده) سخت انتقاد کړی دی او دا خوی او دا عادت يې ناموزون ښودلی دی.

په ډېرو مواردو کې مور او پلار له خپلې لور سره موافقه نه کوي چې په خپله خوښه مېړه وکړي، بلکې تر ټولو لومړی دوی دا فکر کوي چې په څه شان او په کومو امکاناتو به وکړی شي چې ډېر (ولور) لاس ته راوړي، خادم پښتنو ته بلنه ورکړې ده چې دا درانه او بد عادتونه له منځه يوسي او ښځې ته د يوې کورنۍ او د يوې جامعې د غړي په حيث حقوق ورکړي او دې کار ته متوجه شي.

خادم د مېرمنو د خيريه ټولنې موسسې ته ډېرې هيلې لري او هم ده په ځلميانو پورې هيلې تړلې دي.

د خادم په عقيده دا لومړی ځل دی چې زموږ په هېواد او زموږ په ټولنو کې د ښځو پر حقوقو باندې بحث او غور کېږي، تر اوسه پورې نه اخبارونو او نه مجلو په دې باره کې خپرونې کړي دي او که چاپه دې باره کې څه ليکلي وي، نو هغوی به له ډار نه د تبجن غوندې لړزېدلی وي.

خادم د بدبختيو ريښې په دې کې ويني چې پښتنو د پيغمبر(ص) له اوامرو نه سرغړولی دی او د شريعت هغه احکام يې پرېښي دي چې د ښځو حقوق په کې ذکر شوي دي.

لکه چې وينو د خادم مذهبي او محيطي محدوديت دده د تنقيد لهجه په دې په زړه پورې موضوع کې ډېره راټيټه کړې ده او مضمون يې پوره نه دی رسولی.

خادم له ابتدا څخه د ويښ ځلميانو په ډله کې شريک و، ده په يوې مقالې کې چې د ځلميانو لپاره يې ليکلې ده داسې ويلي دي: موږ له متمدنې نړۍ څخه وروسته پاتې يو، هم د سواد له حيثه وروسته يو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د صنعت له حیثه تجارتي چارې مو نورو سره نه دي برابرې او هم مو د ژوند شرایط ټیټ دي. هغه مواد چې د خادم له خوا د افغانستان اوسنیو ځلمیانو ته وړاندې شوي دي، د توجه وړ دي، ځکه له هغو نه د خادم د نظریاتو بې ترتیبي او عدم موازنه ثابتېږي، دی نوموړي مواد داسې وړاندې کوي:

۱- باید هر یو خپل ځان په خپله ورسوي او هم دې نورو سره کومک کوي.

۲- دروغ او هغه خبرې چې حقیقت نه لري، نه دې وایي.

۳- له هغو پېښو نه چې په نړۍ کې واقع کېږي، ځان دې ور نه بې خبره نه اچوي.

۴- د شخصي غرض له خاطره دې له چا سره کینه نه کوي او هم دې د جامعې مفاد د شخصي مفادو نه وړاندې گڼي.

۵- تملق او چاپلوسي به نه کوي او نه به چاپسې د طمعې له کبله گرځي.

٦- خلکو ته به ضرر نه رسوي.

۷- خپل مذهب، هېواد، خپل ملیت او حکومت سره به مینه او عشق لري.

۸- د حقایقو نه به نه وېرېږي.

۹- رشوت به نه اخلي او پر هېچا به ظلم او تېری نه کوي.

لکه څنگه چې وینو په پورتني پروگرام کې قیام الدین خادم په څو مراحلو سره د ښځو له اوضاعو نه لرې شوی دی، په هغه مقاله کې چې دښځو په باره کې یې لیکلې ده، څومره یې د ښځو موضوع ته پاملرنه کړې ده او څومره یې خلک دښځو حقوقو ته وربللي دي، مگر دلته بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ځلمیانو ته کوم مواد وړاندې کوي هغه یوازې په نرانو پورې اړه لري او د ښځو کوم ذکر په کې نشته.

په (۱۹۵۰ ع) کال د یو کال د پاره خادم له کابل نه کندهار ته ولاړ، دی هلته د هغه ځای محلي اخبار (طلوع افغان) د مدیر په حیث تللی و، په راتلونکي کال کې دی بېرته کابل ته راغی او دلته د پښتو اکاډیمۍ د معاون په حیث وټاکل شو. پر (۱۹۵۱ع) کال د ده یوه مقاله (ملي کالي) چاپ شوه، په دې مقاله کې ده د خپل هېواد د لاسي صنعت طرفداري کړې ده او خلک یې له هغو زړو مالونو نه چې د سېلاب غوندې له خارج نه راځي د خپل هېواد لاسي محصول ته ورترغیب کړي دي او هم یې په عین حال کې هغه بدایان چې د دوی فوق العاده خرڅونو او بې اندازې مصرفونو د مملکت اقتصاد متاثره کړی دی، تر تنقید لاندې نیولي دي.

پر (۱۹۵۲ع) کال خادم یو کتاب (پښتونولي) چاپ کړ، په دې کتاب کې د پښتنو عادات او نوامیس بیان شوي دي، د خادم دې کتاب نه ممکنه ده چې ښه په زړه پورې شیان چې پښتون ملت په کلچر پورې اړه لري راوایستل شي، یو کال وروسته پښتو ټولنې د خادم یو تاریخي کتاب (بایزید روښان) چاپ کړ، دا کتاب د روښانیانو د نهضت مشر بایزیدانصاري ته چې یې فعال دیني لار ښوونکی دی وقف شوی دی.

د خادم د وینا له مخې تر (۱۹۵۰ع) کال پورې د ده اثار (تالیف اوترجمې) تر پنځه ویشتو پورې رسېږي. مگر له دغه وخته راهیسې د ده ادبي فعالیت لږ شو او د دې علت دا دی چې د ده نور کارونه ډېر شول، یعنې د اصلاح مدیر شو او د تالیف وخت یې له مینځه لاړ، بیا د پوهنې په وزارت کې د کورسونو مدیر شو او په عین حال کې د زېري مدیر هم و.

د قیام الدین خادم د لیکنې سبک او لار رنگا رنگ او پېچلې ده او له مختلفو موضوعاتو نه بحث کوي.

هو! د پښتنو د لویو معاصرو و لیکوالو په اثارو کې تضاد واقع کېدل کومه تصادفي خبره نه ده.))(۴۱:۳۸-۵۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- قابل صادقوف: د پورتنیو بهرنیو لیکوالو تر څنګ نورو شوروي لیکوالو هم د استاد خادم په باب نظرونه څرګند کړي دي. ښاغلی قابل صادقوف وايي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیداکوي او په ټولو ژبو ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیداکړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مبسوط بحث وکړو، خو دومره به ووایو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووایو.))

۴- دوریانکوف: ددې ترڅنګ شوروي ختیځپوه دوریانکوف د استاد خادم په باب وايي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې ګڼلی شو.))

د یادو بهرنیو لیکوالو تر څنګ یو شمېر نورو پوهانو هم د خادم په باب نظرونه څرګند کړي چې موږ د بېلګې په توګه د دې څو تنو یادونه وکړه. د نورو زیاتو معلوماتو لپاره (استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د ښاغلي سرمحقق متعمد شینواري څېړنه هم لوستلای شئ!

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

د خادم د خدمتونو ارزونه

د یوه لیکوال یا شاعر د خدمتونو ارزونه هغه وخت شونې شي چې د هغه د ژوند ټول بهیر له نظره تېر شي، اثار یې مطالعه شي، سیاسي، ټولنیز فردي او فرهنګي ژوند او ډله ییز فعالیتونه یې یو یو له نظره تېر شي، کوم شخص، اشخاصو یا چاپېریال سره چې ده اړیکي درلودل، له هغو څخه دده په باب وپوښتل شي او د هغوی نظرونه وشنل شي. دوه اړخیز اړیکي او تاثیرات مطالعه شي او ان د تېر نسل د اثارو او افکارو اغېزې پر ده او دده پر بل نسل وڅېړل شي. تر دغه پړاو وروسته سړی کولای شي، د یوه لیکوال یا خدمتګار د خدمتونو ارزونه وکړای شي. موږ د دې اثر په تېرو څلورو برخو کې دا بهیر تقریباً بشپړ کړ، په لومړي برخه کې مو د استاد خادم ژوند ته کتنه وکړه. له زوکړې بیا تر مړینې پورې (۷۲) کلن بهیر مو له نظره تېر کړ. په دې کې مو د خادم لومړني ټاټوبي یا استوګنځي ته نغوته وکړه، د هغه د زده کړو بهیر مو وڅېړه، دولتي او رسنیزې دندې مو وڅېړلې، د استاد سیاسي فعالیتونو، وکالت، ویښ زلمیانو غورځنګ او نورو ته مو نغوته وکړه او د ده ټولنیز او سیاسي ژوند مو له نظره تېر کړ، ورپسې مو د ده منظوم او منثور اثار له نظره تېر کړل، یو یو مو په لنډېز سره معرفي کړ، د هغو نوښتونو او پر هغوی د نورو د لیکوالو د اثارو تاثیراتو ته مو هم اشاره وکړه، سربېره پر دې مو هغو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو شخصیتونو ته مو هم نغوته وکړه چې د استاد خادم پر افکارو او اثارو یې خپل اغېز ښندلی او دی یې دې ته اړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی یا هڅولی چې د نظم او نثر په مروجو فورمونو کې د هغوی پر وړاندې خپل غبرګون څرګند کړي، دا ډول تاثیرات موږ ته د خادم د ټول علمي او ادبي شخصیت په باب یو مجموعي تصویر راپه ګوته کوي. د دې ترڅنګ موږ د خادم د نړۍ لید پر بېلابېلو خواوو بحث وکړ، لکه: ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، ښارپالنه، د فلسفي افکارو ارزونه، د سیمې او نړۍ په باب د هغه انګېرنه او همدارنګه ژبپالنه مو وڅېړل. ورپسې موږ د نږدې (٤٣) تنو بېلابېلو کورنیو او یو شمېر بهرنیو لیکوالو نظرونه هم راوړل او پر هغو مو هم لنډ بحث وکړ چې د استاد خادم پر فکر، ژوند او اثارو یې بحث کړی و. د دغو بحثونو مجموعې ته په پام سره اوس موږ ته دا خبره اسانه کېږي چې په ټولیز ډول د خادم د خدمتونو ارزونه وکړو، کېدی شي څوک ووایي چې خادم د ژوند بېلابېلو برخو کې افغاني ټولنې ته خدمتونه کړي دي، د هغو ډلبندي به څنګه کېږي؟ په دې برخه کې باید ووایو چې موږ دا ډول خدمتونه راټول کړي او تر دوو غټو عنوانو لاندې مو سره ډلبندي کړي: ١- فرهنګي برخه، ٢- ټولنیزه برخه.

دلته غواړو دا هره برخه او هغې سره نورې تړلې برخې په لږ تفصیل سره وڅېړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګي برخه کې
د استاد خادم خدمتونه

ټولنې او هېواد ته د استاد قیام الدین خادم د اساسي خدمتونو له جملې څخه تر ټولو اساسي خدمت همدا فرهنګي ډګر و، ده په دې برخه کې نږدې پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ متواتره مبارزه وکړه او د دې مبارزې ټوله نتیجه یې نږدې (اویا) عنوانه بېلابېل اثار شول چې اکثره یې چاپ شوي او ځینې یې لا تر دې دمه ناچاپه پاتې دي. که د استاد خادم فرهنګي کارونه له هرې بلې برخې سره پرتله کړو، نو دا برخه یې ډېره درنه ده. په حقیقت کې استاد خادم اساساً یو فرهنګي شخصیت و، د وخت اړتیاوو ټولنیزو، سیاسي او نورو خدماتي کارونو ته هم مجبور کړی او هڅولی دی. هغه کارونه یې په واقعیت کې فرعي یا څنګزني کارونه دي، اساسي او بنسټیز کار یې په همدې درېو فرهنګي برخو کې چې دی پرې ژوندی دی او تر ډېره به لا ژوندی وي. که ځینې سیاسي او ټولنیز کارونه که یې هم ترسره کړي، نو د همدې فرهنګي کار په زور او واسطه یې ترسره کړي دي. د ده فرهنګي کارونه کولای شو په دې ډول وڅېړو:

الف- لیکنیز خدمتونه ب- رسنیز خدمتونه، ج- دیني خدمتونه، دلته غواړو پر هرې برخې باندې یې لږه لږه رڼا واچوو:

الف- لیکنیز خدمتونه:

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه، استاد خادم (۷۲) کاله په دې نړۍ کې مزل وکړ ددې مزل تر (۵۰) زیات کلونه یې پر لیکوالۍ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعرۍ تېر کړل، کله چې یې لیک لوست زده کړ، نو پر شاعرۍ او لیکوالۍ یې لاس پورې کړ، د خپل وخت په مطرحو جریدو؛ طلوع افغان، اتحاد مشرقي، اصلاح، زېري او نورو کې یې شعرونه چاپ شول، په (۵۰) کلونو کې یې په لسګونو بېلابېل اثار ولیکل، په تېره بیا ادبي اثار، زموږ ځینې ادبپوهان له هغې جملې څخه استاد (عبدالله بختانی خدمتګار) په دې نظر دی چې: ((استاد خادم پښتو ژبې او ادبیاتو ته ډېر کار کړی دی او د دې ژبې دادبیاتو په ذخیره کې یې قدر وړ اثرونه زیات کړي دي، قیام الدین خادم پښتو ادبي ژبې ته د یو ښه معیار ورکولو په کار کې ډېر زیار ایستلی دی، له هغو لیکوالو څخه دی چې د ګوتو په شمېر دي، د پښتو د اوسني ساده، عام فهم او خوندور سټایل د هغه هلو ځلو او فعالیتونو پورې اړه او زموږ پر نسل د پښتو ادب او لیکوالۍ د استاذۍ حق لري.)). استاد بختانی زیاتوي:

((استاد قیام الدین خادم پر عربي او اردو ژبو ښه پوهېده، په پښتو او دري ژبې یې نظم او نثر لیکل او ترجمه کول، هغه به په نظم او نثر کې هڅه کوله چې یو څه ووایي او خلک بیدار کړي، خپل خیر او شر ته یې متوجه کړي، علم او کمال ته یې راوبولي او د ترقۍ او پرمختګ یووالي او یو راز والي خو ا ته یې وهڅوي، نور نو هغه به په غزل کې هم کوښښ کاوه چې د خپل عصر پیغام خپلو خلکو ته وړاندې کړي، د هغه د افادې لهجه به کله تونده، کله نرمه، کله به علمي او مستدلـله او کله به شاعرانه او احساساتي وه، مګر تل یې نقادانه نظر درلود)). (۲: ۱۱۷۳)

د استاد بختاتني د دې لیکنې محتوا او پیغام دا دی چې خادم د خپلې لیکوالۍ او بېلابېلو اثارو له لارې خپلې ژبې، قوم او ولس ته د زیاتو فرهنګي خدمتونو جوګه شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا خو په ادبي برخه کې دده د اثارو یوه ځانګړنه وه، استاد خادم د پښتو ادبیاتو دتاریخ په باب هم لیکنې کړي او اثار یې پنځولي دي. د یوې ژبې ادبیات هغه وخت ښه وده کولای شي چې لیکوال یې د خپلو تېرو ادبیاتو له تاریخ سره ښه اشنا شي، ځوان لیکوال د همدغې مطالعې او تجربې پر بنسټ کولای شي، په حال او راتلونکي کې د خپلو ادبیاتو دودې لپاره ګټه پورته کړي، لکه څنګه چې په یوه ټولنه یا هېواد کې سیاسي تاریخ د ځوان نسل لپاره ډېر ضروري دی او د ولس د حال حافظه د هغه له ماضي سره وصلوي، دغسې ادبي تاریخ هم له خپل ارزښت څخه برخمن دی. د ادب تاریخ تسلسل او ټینګښت ان تر سیاسي تاریخه هم زیات استحکام لري. سیاسي تاریخ کله کله لوستل کېږي او کله کله تکرارېږي، خو ادبي تاریخ له حال سره خپل تسلسل نه شلوي او هر مهال ورڅخه په تکراري ډول هم ګټه پورته کېږي.

د ساري په توګه د پښتو ادب کلاسیکه دوره کې چې خوشحال بابا، رحمان بابا او حمید بابا له کومو نظمي فورمونو څخه ګټه پورته کړې او شعر ته یې کومه ښکلا ورکړې ، اوسني شاعران هم همغه فورمونه کاروي او یو زیات شمېر د همدغو لویو شاعرانو له تجربو څخه په تکراري ډول هم ګټه پورته کوي. استاد خادم دغه مهم ضرورت ته پام کړی، په پښتو ادب کې یې هم ادبي تذکرې لیکلي، هم یې ولسي شاعري راټوله کړې، هم یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ څېړنه کړې او هم یې د هغو غورچاڼ راټول کړی دی. لکه پښتانه شعرا، د پیر روښان په باب ځانګړی اثر، روهي ګلونه او نور. په دې خاطر چې د خپلې زمانې د لیکوالو حال بلې زمانې ته انتقال کړي، نو (نننی لیکوال) اثر یې هم لیکلی، یانې د تېرې زمانې د ادیبانو حال یې خپلې زمانې او د خپلې زمانې یې راتلونکې زمانې ته انتقال کړی دی. د دې ترڅنګ یې په دې خاطر چې زموږ فرهنګي حوزه او دایره

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاپسې روښانه شي، نو استاد خادم په ټولیز ډول د ادب او په ځانګړي ډول د پښتو ادب په باب ځانګړي تحلیلي اثار هم لیکلي او متفرقه لیکنې یې هم کړې دي. د ساري په توګه د رحمان بابا او خوشال بابا په باب که هر څومره څېړنې وشي، بیا هم کمې دي، بیا به هم د دې سترو شاعرانو د فکر او کلام ډېرې خواوې ناسپړلې او نا ویلې پاتې شي، نو خادم دا اړتیا حس کړې ده او هڅه یې کړې چې (د خوشال او رحمان موازنه) کې دې اړتیا ته تر خپله وسه ځواب ووایي.

د خوشال (دستار نامه) چې د هېواد او سیمې په کچه یو ښه روزنیز، ښوونیز، ټولنیز او سیاسي اثر دی، ټولنې ته یې شننه او ارزونه خورا ضروري ده، استاد خادم دې اثر ته یوه کتنه کړې او هغه یې ارزولې ده.

(پټه خزانه) چې د پښتو ادبیاتو یوه مهمه تذکره ده، پښتو لرغوني او کلاسیک ادبیات یې خوندي کړي، پر دې مهم اثر یې هم لیکنه کړې، د هغې ځانګړنې یې تحلیل او توضیح کړي. د دې لپاره چې د (شعر ا ادب) په باب زموږ ځوانو لیکوالو او شاعرانو ته هدفمن مواد په لاس ورشي، نو د (شعر او ادب) په نامه یې یو ځانګړی کتابګوټی برابر کړی او په دې کې یې هغه لیکنې خوندي کړې چې د شعر له غایې سره اړیکي لري.

د هرې ژبې د تاریخي لرغونیت په باب نه یوازې د هغې ژبې له ویونکو سره لېوالتیا موجوده وي، بلکې د هغې ژبې د سیالانو او مخالفینو د پوښتنو ځوابولو لپاره هم کار په کار دي. د یوې ژبې ویونکي باید د خپلې ژبې له تېر حال، تاریخ او د تغیراتو له بېلابېلو پړاوونو څخه خبر شي. په تېره بیا په هغه حالت کې چې ژبه نه یوازې د یوې ژبې، بلکې د یوې سیاسي وسیلې په توګه وکارول شي او سیاسي مخالفین یې هم هر ډول پوښتنې، شک او تردید یوازې او یوازې د سیاسي غرضونو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرضونو له مخې مطرح کړي. له هغې ورځې چې پښتو ژبې، په حکومت، قانون په تېره بیا اساسي قوانینو کې د لومړۍ، ملي او رسمي ژبې په توګه خپل مقام تثبیت کړی، نو د یو شمېر ډلو او ډلګیو له خوا د پښتو او پښتنو د تاریخ په باب هم ډول ډول پوښتنې مطرح شوي. دا ډول پوښتنې او ګروېږنې کله کله د سیاسي او قومي کینې وروستي برید ته هم رسېدلي دي. په پښتو ژبه د تاریخي اثارو کمی او په دې برخه کې د زیاتو معلوماتو نشتوالی، د پښتنو کمسوادي او وروسته پاتې والي، کلیوالي ژوند او نورو نیمګړتیاوو هم د مخالفینو تبر ته لاستي برابر کړي دي. په دغسې یو حالت کې مطرح پښتانه لیکوال مجبور وو چې د خپل ادب، تاریخ او ژبې د تاریخي شالید په باب لیکنې وکړي، دا ډول لیکنې که څه هم سل په سلو کې د ژبپوهنې، تاریخپوهنې او لرغونپوهنې له عصري میتودولوژۍ، اصولو او پرنسیپونو سره برابرې او همغاړې نه وې، تر یوه حده یې د احساسي او عکس العملي لیکنو بڼه درلوده، خو بیا یې هم د خپل وخت اړتیاوې تر یوه حده پوره کولې.دا لیکنې په دې مانا هم نه وې چې هېڅ تاریخي حقایق یې نه دي بیان کړي، واقعیتونه یې بیان کړي، خو د احساس مالګه هم ورسره ملګرې ده. په پښتنو کې یو شمېر شاعرانو او د هنري نثر پنځوونکو لیکوالو هم په جبري یا ضروري ډول تاریخي لیکنو، تاریخي متن څېړنې اوتاریخي ژبپوهنې ته خپل قلم اوفکر وقف کړی دی. د پښتو ماصرو ادبیاتو پنځه ځلانده ستوري ټول په دې تاریخي جبر او غبرګونونو کې راټاله شوي، خو په دوی کې بیا لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي خپل زیات پام تاریخ لیکنې اوتاریخ څېړنې ته ځانګړی کړی، د علمي او تاریخي برخې په اندول یې احساساتي برخه کمه ده او که کله عکس العملي ځواب ویلو ته هم اړ شوی دی، نو بیا یې هم خپل علمي استقامت ساتلی او د هر شکاک پوښتنو ته یې د تاریخي اسنادو له مخې ځواب ویلای دی. لکه د پټې خزانې په باب د ځینو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکاکانو پر وړاندې د لوی استاد حبیبي، تاریخي، علمي او مستند دلایل چې د تاریخي لاسوندونو پر بنسټ وړاندې شوي دي، خو د استاد خادم په ګډون زموږ د یو شمېر لیکوالو په تاریخي ژېپوهنیزو اثارو کې د تاریخي حقایقو او واقعیتونو د بیان ترڅنګ د ملتپالنې انګېزه او احساسي مالګه هم څه نا څه څرګنده ده.

استاد خادم د وخت ناخوالو په غبرګون کې او د خپل ځوان پښت د ویښتابه لپاره د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي لرغونوالي په باب لیکنې کړې دي، د ساري په توګه (د پښتو د تاریخ په باب)، (پښتو کوم ډول ژبه ده؟) (پښتون او پښتونولي) او ځینې نور اثار. استاد لرغونی متون هم څېړلي او د پښتني کلتور او فولکلور په باب یې هم لیکنې کړي، (لرغوني پښتانه قومونه) یې هم تشریح کړي، دا ډول اکثره لیکنې او اثار د ملي احساس تر چتر لاندې لیکل شوي. خو دې لیکنو پر خپل وخت د حقایقو په رڼاوي او د ځوان نسل په ویښتابه کې خپل رول ولوباوه، پښتانه یې دې ته وهڅول چې په دې برخه کې نورې څېړنې او پلټنې وکړي او د خپل تاریخ تیاره ګوټونه لا پسې روښانه کړي. که استاد خادم او د ده په شان نور لیکوال نه وای، نو هغه فرهنګي او تاریخي تشیال چې په دې برخه کې محسوس و، هغه به تر ډېره وخته هم پر خپل ځای پاتې وای، خو د استاد خادم او د ده په شان د وخت د نورو لیکوالو د فرهنګي کار او زیار برکت و چې هغه زماني خلا یې تر ډېره حده ډکه کړه او نوي نسل ته یې د لا دقیقو تاریخي پلټنو بنسټونه کېښودل. په مجموعي ډول د استاد خادم د لیکوالۍ برخه د هغه د فرهنګي کارونو او خدمتونو اساسي برخه جوړوي، ده نور فرهنګي کارونه هم تر سره کړي، چې هغه هم د همدغې لیکوالۍ پر محور راڅرخي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- رسنيز خدمتونه:

لکه څنګه چې مو پورته يادونه وکړه، په فرهنګي ډګر کې د خادم صيب د خدمتونو ډېره درنه برخه د هغه پر خپلې ليکوالۍ راڅرخي. په دې برخه کې هغه په زغرده خپل کارونه ترسره کړي دي، خو د خپلې ليکوالۍ تر څنګ نورې داسې برخې يا ډګرونه هم شته چې استاد په کې هلته نه يوازې د خپلو فرهنګي هڅو د پرمخبيولو جوګه شوی، بلکې له دې لارې يې نورو ګڼو ليکوالو ته هم د فرهنګي کار د سر ته رسولو زمينه برابره کړې ده. دا ډګرونه د خپل وخت مطرح رسنۍ دي. دې رسنيو کې چې کله هم استاد خادم د مسول مدير چارې ترسره کړي، نو هلته يې نه يوازې د خپلو اثارو او افکارو خپرولو ته لاره اواره کړې، بلکې د نورو ليکوالو اثار يې هم د خپلې لېوالتيا او هم د وظيفوي مکلفيت له امله خپاره کړي دي. دا کار بيا په پايله کې د هېواد د علمي او فرهنګي شتمنۍ د بډاينې سبب شوی دی. استاد په دې رسنيو کې د ژبې او فرهنګ د بډاينې لپاره کله کله يوه نيمه علمي اقتراح هم خپروله، نورو ليکوالو به بيا دا اقتراح پسې شاربله، شنله او خپل نظريات، معلومات او وړانديزونه به يې ورسره يو ځای کول او په نتيجه کې به ټاکلې موضوع په ښه ډول توضيح کېدله. دې ډول اقتراحګانو ته موږ په ځينو برخو کې نغوته کړې ده.، خو اوس راځو، هغو رسنيو ته چې استاد خادم په کې د مسؤل چارواکي په توګه کار کړی او د هېواد په فرهنګي بډاينه کې يې رول لوبولی دی:

۱- اتحاد مشرقي: ((اتحاد مشرقي، زمونږ د هېواد يوه پخوانۍ جريده ده چې د هېواد د استقلال پر لومړي (۱۲۹۸ل) کال په (هډه) کې د ننګرهار او هغه پورې د نښتو سيمو د خلکو، قومونو او قبايلو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشرانو استازو د يوې لويې جرگې په موقع، تاسيس شوې او په همدې نوم په (اتحاد مشرقي) نومول شوې ده، ډېر وروسته بيا دا نوم په (ننگرهار) واوښت.

استاد قيام الدين خادم پر (۱۲۲۱ل) کال د دغې جريدې مسؤل مدير وټاکل شو او تر (۱۳۲۴ ل) کال پورې يې دې وظيفې ته دوام ورکړ.

دا جريده دمخه په پښتو او دري ژبو په ډبريزماشين خپرېدله. د استاد د مديريت پر وخت يوازې په پښتو ژبه په حروفي ماشين خپره شوه، په جريده کې د شعر او ادب خپرونه زياته شوه او په ساده ژبه پخو مضامينو ته په کې ځای ورکړی شو. په ډېر ظريفانه ډول په کې کله نا کله انتقادي ليکنې هم خپرېدلې او دا ليکنې زياتره د طنز په توگه پخپله د استاد خادم په قلم دي. لکه د (بډې) تر عنوان لاندې ليکنه او ځينې نورې...

د استاد خادم د (اتحاد مشرقي) د مديريت وخت د دويمې نړيوالې جگړې دوران و.زموږ په هېواد کې راډيوگانې ښخې کمې وې او د کابل راډيو د خپرونو وخت هم په شپه ورځ کې دوه درې ساعته و، جريدو او ورځپاڼو ته د لوستونکو کسانو ډېره تلوسه وه. د مرکز ورځپاڼې (اصلاح او انيس) په وړه قطع چاپېدلې او ولايتونو ته وروسته رسېدلې، نو د ولايتونو د جريدو بازار نسبتاً تود و او د نړيوالې جگړې د پېښو د اجمال او په جريده کې د ادبي طنزي ليکنو د خپرېدو په برکت د (اتحاد مشرقي) جريدې ښه مقبوليت درلود.)) (۲۹:۳٦- ۳۸)

(اتحاد مشرقي) جريدې پر خپل وخت نه يوازې د پخو ليکوالو ليکوالي لاپسې وغوړوله، بلکې د ځوانو ليکوالو د استعدادونو غوړېدو ته يې هم لاره اواره کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه وخت ځوانو ليکوالو له جملې څخه يو هم (عبدالله بختانی) و چې وروسته د پښتو ادب په يو کارنده خدمتګار بدل شو. هغه په دې باب وايي: ((زه پخپله په دغه وخت کې يو نوی ځوان طالب علم وم چې د خپرونو لوستو ته مې مخه شوې وه. زه د استاد قيام الدين خادم له نامه، د هغه له شعرونو او ليکنو سره د (اتحاد مشرقي) د لوستو په واسطه د لومړي ځل لپاره اشنا شوم.) (۲۹:۳۸)

د استاد بختاني په شان نورو ګڼو ځوانو ليکوالو هم دا جريده لوستله، د خپل کلام بېلګې يې ورلېږلې او د هغوی د استعدادونو د غوړونې سبب ګرځېدله.

۲- د طلوع افغان: (استاد خادم ((پر (۱۳۲۹ل) کال کې له هرات څخه کندهار ته تبديل او د (طلوع افغان) ورځپاڼې مسؤل مدير شو. (طلوع افغان) هم د (اتحاد مشرقي) په شان د پښتنو د يو بل ستر او مهم ولايت د مرکز دولتي ورځپاڼه وه. استاد خادم دغې ورځپاڼې ته، هم د چاپ او صحافت، هم د اطلاعاتو د نوي والي او جدت او هم د ادبي او انتقادي مضامينو د خپرولو له لارې ښه ښه ورکړه. استاد خادم په دغه ورځپاڼه کې هم د ويښ زلميانو د مرام تبليغ کاوه.)) (۲۹: ۴۵-٦۴)

استاد خادم د طلوع افغان د کيفيت د لوړوالي له لارې په دې بريالی شو چې يو زيات شمېر ليکوال دې جريدې سره همکارۍ ته مايل کړي او له دې لارې د هغو د ليکنو خپراوي ته لاره اواره کړي. استاد خادم د قام د ويښتابه لپاره په جريده کې ځينې اقتراحګانې هم خپرې کړې چې خلکو، په تېره بيا ليکوالو ورسره لېوالتيا ښوده.

۳- کابل مجله: استاد خادم ((پر (۱۳۳۰ل) کال د کابل مجلې چلوونکی و، د مجلې د مسؤل مدير چارې يې ترسره کولې، خو د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنې د لوی مدیریت او د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستې د نشتوالي له امله یې نوم د مجلې په سر کې د مسؤل مدیر په حیث نه چاپېده. سره له دې یې هم خپله وظیفه په ډېر دقت، شوق او علاقه مندۍ ترسره کوله.

کابل خو د سیاست او مطبوعاتو او پښتو ټولنه د سیاست او ثقافت مرکز و، خو د ثقافت خادم پکې نه ځایېده او ځورول کېده، له همدې کبله مجبور شو مطبوعات پرېږدې او پر ادراي چارو بوخت شي. هماغه و چې استاد خادم پر (۱۳۳۱ل) کال د سروبي د برېښنا فابریکې دکوپراتیف د لوی مدیر په حیث وګومارل شي.)) (۲۹: ۴۶-۴۷)

له پورته ستونزو سره سره، هغه مهال چې استاد خادم د کابل مجلې مسول مدیر و او کومې ګڼې چې د ده تر لارښوونې لاندې خپرې شوي، په هغو کې د مجلې کیفیت پورته شوی او ګڼو لیکوالو ته د دې زمینه برابره شوې چې په یاده مجله کې خپلې علمي او ادبي لیکنې خپرې کړي.

۴- اصلاح ورځپاڼه: د استاد بختاني د څېړنو له مخې ((پر (۱۳۳۲ل) کال، د مطبوعاتو د مستقل ریاست په مشرتابه کادر کې تغیرات راغلل. استاد خلیل الله خلیلي د مطبوعاتو مستقل رییس شو. د هغه په وړاندیز استاد خادم د (اصلاح) ورځپاڼې د مسول مدیر په حیث مقرر شو. (اصلاح) دولتي اورګان او د ټول هېواد سراسري ورځپاڼه وه. د دولت مامورین تر پنځمې رتبې (مدیر) پورې مکلف و چې په هغې کې اشتراک وکړي. د اهمیت له مخې یې نور مشترکین هم زیات وو. دا ورځپاڼه په پښتو او دري ژبو چاپېدله. کله د دواړو ژبو تناسب او تعادل پکې ساتل کېده او کله نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د استاد خادم په وړاندیز (اصلاح) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اویا) پښتو او (پنځه ویشت) دري او مقابل کې (انیس) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اویا) دري او (پنځه ویشت) پښتو شوه.

د ورځپاڼې د ژبې سبک او سټایل ښه شو. پښتو او دري برخې یې په خوږه، روانه، ساده، عام فهمه، ژورنالیستیکه ژبه خپرېدلې. دې کار ته د استاد خادم خاصه توجه وه.

استاد خادم به په (اصلاح) کې د ورځې مهم مسایل طرح کول. د (ملیت او بین الملیت) په باره کې د دې ورځپاڼې یوه په زړه پورې اقتراح وه، چې استاد خادم طرح کړې وه. پخپله یې په کې هم ښه مقاله لیکلې وه)) استاد بختانی وایي: ((ما هم یو څه لیکلي وو. د هغه وخت مشرانو، پوهانو او ځوانو لیکوالو په کې برخه اخیستې وه. زما په فکر دا مقاله او دا ډول څېړنې اوس هم زموږ د ځوانانو په درد خوري.))
(۲۹: ۴۷-۴۸)

اصلاح ورځپانه کې د خادم صیب ګڼې لیکنې خپرې شوي دي، نه یوازې دده لیکنې په کې راغلي، بلکې دنورو ګڼو لیکوالو لیکنې او شعرونه هم په کې خپاره شوي، (اصلاح) په واقعي مانا (اصلاحي کارونه) ترسره کړي دي.

۵- زېری: استاد بختانی وایي: ((کله چې استاد خادم په سروبي کې و او بیا د اصلاح د ورځپاڼې مسول مدیر شو، خپلې مقالې او شعرونه به یې د مهربانۍ له مخې زېري ته استول او هلته به خپرېدل. د زېري د اقتراحګانو: ((نېکي هدف دی که واسطه؟)) لپاره یې خپلې درنې مقالې استولې وې. په دغه وخت کې د شعر او ادب په باره کې یو کتاب چاپ شو او د استاد خادم دا مقالې هم پکې ځای لري: (۱- د شعر غرض او

(c) ketabton.com: The Digital Library

غایه. ۲- ادب او حیات ۳- د شعر او شاعرۍ په باب.) دا کتاب (شعر او ادب) نومېږي او پر (۱۳۳۳ل) کال د پښتو ټولنې له خوا د امریکې د سانفرانسسکو د اوسېدونکو پښتنو؛ (محمد خالد خان، ملا حیات خان، پیر محمد خان او امیر محمد خان) د اعانې په پیسو چاپ شو او تر چاپ وروسته د شوروي اتحاد د علومو اکاډمۍ د افغان پېژندونکو د توجه او استفادې وړ هم وګرځېد.)) (۲۹: ٥٦-٥۷) استاد بختانی وایي: ((په دغه وخت کې زه (خدمتګار) د زېري د جریدې مسؤل مدیر وم او د شعر او ادب کتاب هم زما ټولونه ده چې زما په اهتمام د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی.)) (۲۹: ٥۷)

استاد خادم بیا یو وخت د (زېري) د چلوونکي په توګه هم وګومارل شو. د ده په مسوول مدیریت کې د زېري جریدې کیفیت پورته شو. د ګڼو لیکوالو لیکنې په کې خپرې شوې، ځینې افتراحګانې هم په کې نشر شوې، د ځوانو لیکوالو د لیکنو خپراوي ته هم په کې لاره اواره شوه.

٦- هېواد: د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار په وینا : ((د (۱۳۴۱ل) کال په وروستیو کې د افغانستان د حکومت په چوکاټ کې تغیر پېښ شو، ډاکټر محمد یوسف د سردار محمد داود پر ځای صدراعظم شو. په نوې کابینه کې استاد ګل پاچا الفت د قبایلو مستقل رییس وټاکلی شو. د پښتو ټولنې د ریاست په مقام د ده د دغه مقام سلف پوهاند صدیق الله رښتین د ده خلف شو. استاد خادم ته په پښتو ټولنه کې د پاته کېدو ځای پاته نه شو. کار یې پرېښود. تر څه لنډې مودې اوزګارتیا نه وروسته د (۱۳۴۲ل) کال په لومړنیو میاشتو کې د هېواد ورځپاڼې د مسؤل مدیر په حیث وټاکل شو.

هېواد جریده پر (۱۳۲۸ل) کال په پښتو ژبه د نشر ډګر ته راووتله. وروسته بیا ورځپاڼه شوه، سربېره پر (اصلاح) د بلې دولتي ورځپاڼې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

توگه په پښتو خپرېدله. استاد خادم تر (۱۳۴۴ل) کال پورې د دې ورځپاڼې مسؤل مدير و. هغه يې په ډېره ښه سويه چلوله او له خپل عادت سره سم د نورو موضوعاتو په خوا کې ادبياتو او د ورځپاڼې د ژبې سمولو ته يې هم ډېره زياته توجه کوله. وخت په وخت يې مشاعرې هم په کې خپرولې.)) گڼو شاعرانو به په مشاعرو کې برخه اخيستله او همدارنگه په نورو برخو کې يې ليکنې خپرولې استاد بختانی وايي: ((زما په ياد دي چې ما ان له مسکو نه د (هېواد) له يوې مشاعرې سره ملگرتيا کړې وه.))

(۲۹: ٦٦-٦٧)

هېواد ورځپاڼې کې د پخو ليکوالو تر څنگ ځوانو ليکوالو ته هم زمينه برابره شوه چې خپل استعدادونه وغوړوي او خپلې ليکنی تجربې په کې پخې کړي.

۷- افغان ولس: ((کله چې افغان ملت گوند يا ډله کې انشعاب راغی او استاد خادم خواشينی شو، نو د خپلو افکارو، نظرياتو او اثارو د خپرولو لپاره يې پر (۱۳۴۸ل) کال کې د (افغان ولس) په نامه خپله جريده وابستله، د دې جريدې د امتياز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و، هغه غوښتل چې د دې جريدې په شاوخوا کې يوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شوه. استاد ډېره درنه او عميقه سياسي جريده خپروله چې فرهنگي رنگ ورباندې غالب و. د پېژندل شوو سياسي مکتبونو او فلسفو پيروي يا شديد مخالفت په کې نه و، له ورځنيو چارو سره يې ډېر تماس نه نيوه او د توندې لهجې انتقادونه په کې دومره نه خپرېدل.

استاد سره د جريدې د خپرولو او چاپ څارنې په چارو کې ښاغلو مسافر خان صادق (پخوانی ويښ زلمی) او ځوان (اباسين کونړي) مرسته کوله.)) استاد بختانی وايي: ((استاد په همدې بنسټ ما ته د ډلې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړولو وویل، مګر ما استاد ته احترام درلود، خو د ډلې د انکشاف امکانات راته ستونزمن ښکارېده، نو زه غلی شوم.

ډله نه وه او استاد یوازې و، د جریدې د چاپ او خرڅلاو مرستیالان نه وو، یا کم وو. د استاد مالي طاقت هم کم و، د حکومت فشار هم راغی او جریده تر یوولسو ګڼو خپرېدو وروسته بنده شوه. دا تبه هم وشلېده.)) (۲۹: ۷۹-۸۱)

له دې سره سره چې (افغان ولس) جریده د خپل وخت له سیاسي فشارونو او همدارنګه اقتصادي مشکلاتو سره مخ وه، خو څومره ګڼې چې یې خپرې شوي، په هغوی کې لیکنی او ژبنی معیار ساتل شوی او د وخت د یو شمېر مطرحو لیکوالو او شاعرانو کلام په کې خوندي شوی دی.

پورته چې موږ د کومو رسنیو یادونه وکړه، دا په حقیقت او واقعیت کې فرهنګي خدماتي وسیلې وې، خادم صیب د دې وسیلو چلوونکی و، نه یوازې له لیکوالو څخه یې د دې رسنیو د چلولو لپاره لیکنې را اخیستلې، بلکې هغوی یې دې ته هم هڅول چې ښې لیکنې وکړي او ډېرې لیکنې وکړي، د یوې رسنۍ تکړه چلوونکی همغه دی چې هم خپله رسنۍ پر خپل وخت خپره کړي، هم ښه پیغام ولري، هم نوی مطالب ولري، هم دایمي ملګري او همکاران ولري او هم خپل نوي لیکوال او مینوال زیات کړي. خادم د دې وړتیا لرله چې په خپلو چاپي رسنیو کې داسې نوې علمي اقتراحګانې وړاندې کړي چې هم لوستونکي جذب کړي او هم لیکوال وهڅوي چې هغه موضوع ښه تحلیل او تجزیه کړي. د خادم له خوا به په مطرح شویو اقتراحګانو کې ګڼ شمېر لیکوالو برخه اخیسته او تر هغه پورې به موضوع تعقیبېدله چې روښانتیا ته یې اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليدل کېدله، چې د دې ډول اقتراحګانو ځينې بېلګې مو په بېلابېلو برخو کې يادې کړې.

پر اقتراحګانو سربېره استاد خادم د ليکونو له لارې هم يو زيات شمېر مطرح ليکوال دې ته هڅولي چې يوه ادبي، يا ژبنۍ موضوع لا پسې ښه وسپړي، ده به د ليکوالو ځينې هغه شخصي ليکونه او سوالونه هم ځوابول چې ديوې ژبنۍ موضوع په باب يې له ده څخه پوښتلی وو. استاد بختانی چې له استاد خادم سره ډېر کلونه له نږدې پاتې شوی، د پښتو د يوې (يې) په باب چې دوی ورته د همدې ثقيلې (ۍ) نوم ورکړی، په يوه ليکنه کې د ثقيلې (يې) د شکل په باب له استاد خادم څخه پوښتلي:

((ښاغلی پوه مولانا خادم!

نور ليکوال ثقيله يې که د مؤنث اسم په اخره کې وي، داسې ليکي:

(ۍ) لکه کرکۍ، څپلۍ، نجلۍ او که د جمع مخاطب فعل په اخره کې وي، نو داسې يې ليکي: (ئ) لکه: ليکئ، وايئ، لولئ.

تاسو په دواړو مواردو کې يو شکل غوره کړی دی او: (ډوډۍ، خورئ) ليکئ، نو که د دواړو صورتونو په شکل کې فرق موجود وي، دا به ښه نه وي؟ (بختانی)

ځواب: نه! دا به ښه نه وي، ځکه چې دغه (يې) ته تاسو پخپله ثقيله (يې) ويلې ده، نو د دې نه پخپله معلومه شوه چې ثقيله (يې) که په اسم کې وي او که په فعل کې هماغه يوه ثقيله (يې) ده. يعنې تلفظ، صوت او اواز يې يو شی دی، نو څه ضرورت دی چې مونږ بلا ضرورته د ابجد خوان کوچنۍ دپاره د (يټۍ) د تورو اشکال نومونه او صورتونه ډېر کړو؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما مدعا دا ده چې ثقیله (يې) د پښتو د پټۍ (الف بې) په جمله کې یو حرف دی، چې ځانله اواز لري. د دې د پاره چې زمونږ رسم خط اسان او خوانا شي، نو موږ ورله یو ځانته صورت او شکل غوره کړ چې له معروفې، مجهولې او ملینه (يې) څخه وپېژندل شي او صوت يې په خپل اهنگ اداء او ملتبثه نه شي. دا خبره یوازې په ثقیلې (يې) پورې منحصر نه ده، بلکې د ابجد خوانۍ د ټولو حروفو اشکال د دې د پاره وضع شوي دي چې وپېژندل شي او هم هغسې په خپل اواز ادا کړی شي.

دا خبره چې ځیني خلک يې کوي چې دا صورت: (ۍ) د تانیث د ثقیلې (يې) او دا صورت (ئ) د فعل د ثقیلې (يې) د پاره ټاکل شوي دي، یوه خبره ده چې په خپله باطله ده. ځکه چې د ابجد خوانۍ د تورو اشکال خالصه په صوتي بنیاد ولاړ دي، نه په گرامري فلسفه. ځکه که گرامري فلسفه مد نظر ونیسو، نو یوازې ثقیله (يې) گنهگاره نه ده، بلکې معروفه، مجهوله او ملینه (يې) خو هم په اسم، فعل، مفرد او جمعې، مذکر او مؤنث کې راځي، نو هلته ولې متعدد صورتونه نه غوره کېږي؟ او که ځوک وغواړي چې هلته هم متعدد اشکال د گرامر په اساس وتراشي، هغه به هم دغسې غلطي وي، لکه د ثقیلې (يې) په مسئله کې چې پېښه شوې ده.)) (۲۹: ۱۴۱-۱۴۳)

خادم صیب دا ډول لیکونه نه یوازې له بختاني صیب سره تبادله کړي، بلکې له نورو گڼو لیکوالو، لکه صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا او ځینو نورو سره يې هم دا ډول لیکونه تبادله کړي دي.

دا لیکونه په ټوله کې د لیکوالو تر منځ د یوې فرهنگي بوختیا سبب هم کېدل، لیکوال هم تشویقېدل، موضوع هم لا پسې روښانېدله او په ټوله کې د فرهنگي غنا سبب گرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- ديني خدمتونه:

د استاد قيام الدين خادم په پېژندنه کې مو د خادم ديني زده کړو او د هغو بهير ته اشاره وکړه، ده خپلې لومړنۍ ديني زده کړې له خپل پلاره راپيل کړې، بيا ورپسې له کوره بهر شو، بوډيالۍ ته لاړ، پېښور، هندوستان او نورو ځايونو ته يې په علم پسې سفرونه وکړل، تر دې چې د خپل وخت ديني زده کړې يې ترسره کړې او د (مولوي) علمي پوړۍ ته ورسېد. په همدې خاطر خو د استاد په ځينو ليکنو کې هغه د مولانا، مولينا او مولوي په ديني علمي پوړيو هم ياد شوی چې د ده تر اصلي نامه دمخه ورسره ليکل کېږي. دده په منظومو او منثورو کلياتو کې هم ددې اصطلاح له کارونې څخه کار اخيستل شوی دی. کله چې استاد خادم ديني زده کړې بشپړې کړې، نو بيا يې پر ديني خدماتو هم لاس پورې کړ، دلته به دې ډول خدماتو ته په لنډيز سره نغوته کړو:

۱- تدريسي برخه: کله چې استاد خادم خپلې ديني زده کړې بشپړې کړې، نو عملاً يې پر ديني تدريس لاس پورې کړ، په لواړګي، ننګرهار او ځينو نورو سيمو کې يې پر تدريس پيل وکړ او ګڼ شمېر زده‌کوونکي يې ورزول. خادم زده کوونکو يا طالبانو ته پر ديني تدريس سربېره، د ليکوالۍ، املا او انشاء زده کړه هم ورښودله، ده خپله څو ځايه د دې يادونه کړې چې په څو مياشتو کې يې زده کوونکي ليک و لوست ته چمتو کړل او په شپږو مياشتو کې يې ليکوالۍ ته تيار کړل. د استاد خادم د ديني تدريس بڼې له دوديز تدريس سره توپير درلود، ده له ديني زده کړو څخه د دوديزې تنګنظرۍ جال پورته کړ، پر دوديز سستم سربېره د عصري زده کړو د تدريس له ميتود څخه يې هم کار واخيست. ياني يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

طالب العلم داسې فکر نه کاوه چې یوازې د مدرسې په چاپېریال کې درس لولي، بلکې فکر یې کاوه چې یو عصري ښوونځی هم ورسره لولي. د تدریسي میتود له مخې ده هڅه وکړه چې ښوونځی او مدرسه او همدارنګه طالب او زده کوونکي سره نږدې کړي، دا هغه واټن وو چې له سوونو کلونو راهیسې زموږ په ټولنه او تعلیمي نصاب کې موجود و. ان دا واټن تر اوسه هم په ځرګند ډول محسوس دی. په تېره نیمه لسیزه کې ګڼو سیاستوالو د خپلو ټاکنیزو کمپاینونو په بهیر کې د دې واټن د راکمولو او له منځه وړلو ژمنې وکړې. خادم او زموږ ځینو نورو لیکوالو که څه هم دا واټن ختم نه کړای شو او نه یې هم په کې کمی راوستلای شو، خو لږ تر لږه یې په دې برخه کې خپله شخصي هڅه وکړه. البته دا یو داسې تشیال او واټن دی چې د کوم لیکوال او ګڼو لیکوالو د وس خبره هم نه ده، خو تر هغه پورې چې حکومتونه او لوی سستمونه په دې برخه کې اساسي کارونه ونه کړي، ددې خلا، واټن او تضاد له منځه وړل اسانه کار نه دی، خو که په دې برخه کې د استاد خادم په شان یو شخص شخصي او فکري هڅه هم کړې وي، هغه د ستاینې وړ ده. خادم صیب چې په هر ځای کې دیني تدریس کړی، نو عصري علم ته یې د زده کوونکو د هڅونې لپاره هم کوښښ کړی دی. د دین اصلي جوهر او ماهیت همدا دی چې خادم ورته عملاً کار کاوه.

۲- دیني اثار :د استاد خادم د دیني اثارو او خدمتونو په باب مو مخکې هم یادونه کړې ده، اثار مو ورته معرفي کړي دي. (مکارم الاخلاق او لوی اصحابان) او ځینې نورې لویې وړې لیکنې د استاد د دیني اثارو له جملې څخه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مکارم الاخلاق) یې ځانګړی ژباړل شوی اثر دی. په (لوی اصحابان) ژباړل شوي اثر کې ستر صحابه معرفي شوي او د هغوی سرښندنې بیان شوي دي. پر (مکارم الاخلاق) مو دمخه هم رڼا اچولې، چې اکثره برخې یې پر اخلاقي محور راڅرخي، دغه راز د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره (د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نوم یو بل ځانګړی اثر یې هم ژباړلی دی، دې ژباړې سره یې خپلې خبرې او لارښوونې هم یو ځای کړې دي.

پر دې اثارو سربېره استاد خادم د یو دیني مبلغ، ملا او معلم په توګه هم خپل دیني مسولیت ادا کړی، محراب، ممبر، مسجد، دېره، ښوونځی او مدرسه یې ټول سره نږدې کړي وو او د دین متعدله نظریه یې خلکو ته وړاندې کړې وه. به ټولیز ډول که د خادم فرهنګي خدمتونه یادوو، نو دیني برخه یې هم د پاموړ برخې په توګه د یادونې او ستاینې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنيزه برخه کې
د استاد خادم خدمتونه

انسان يو ټولنيز موجود دی، د ژوند په هر ډګر کې چې کوم کار او فعاليت کوي، که يوه برخه يې شخصاً په ده پورې اړه لري، نو بله برخه يې ضرور په ټولنې پورې تړلې ده. د هر انسان مخاطب، بل فرد، افراد او په مجموع کې خپله ټولنه ده. له ټولنې جلا د انسان ژوند ستونزمن او ان ناممکن دی، نو ځکه چې موږ کله انسان مطالعه کوو، نو ټولنه يې ورسره حتمي تر څېړنې لاندې نيول کېږي. ليکوال او شاعر چې په انسانانو کې تر ټولو حساس قشر دی، د ټولنې د هرې پېښې پر وړاندې غبرګون ښيي، نو شاعر يا ليکوال چې هره پنځونه کوي، په هغې کې يو ټولنيز ارمان او درد پروت وي. خادم د يو ليکوال په توګه خپل ټولنيز مسوليتونه په ښه ډول ترسره کړی، د ده په ليکنو کې ټولنپوهنه، سياستپوهنه، ټولنپالنه، پر ټولنې ځوربدنه او کړېدنه، د هغې لپاره د خلاصون لارې چارې او دا ډول ډېر مسايل ليدل کېږي، چې موږ د ده افکارو د څېړنې په برخه کې دې ډول مسايلو ته اشاره کړې، نه غواړو هغه مسايل يو ځل بيا دلته تکرار شي، خو دلته غواړو ديوه ښوونکي او ټولنيز خدمتګار په توګه د استاد خادم د خدمتونو يو لنډ جاج واخلو او د هغو ارزونه وکړو. زموږ په نظر په دوو برخو کې: الف- کورني او سيمه ييز چاپېريال او ب- عامه ټولنه کې د خادم د ټولنيزو خدمتونو يادونه ضروري برېښي، موږ غواړو دلته پر همدغو دوو برخو لنډه لنډه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپېریال:

لکه څنګه چې مو د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې وویل؛ دی په یوه عالمه دیني کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی، نو طبیعي خبره ده چې دین د ټولنې د اساسي ستنې په توګه تر بل هر فکر او جریان څخه دخلکو په ټولنیز ژوند کې زیات اغېز لري. د دین عالم چې د دین د مبلغ، لارښود، ساتندوی او پالندوی په توګه کار کوي، زموږ په شان په یوه ټولنه کې تر هر چا زیات مطرح او اغېزناک شخص وي. استاد خادم د خپلې کورنۍ د مشرانو غړو په تعقیب او تسلسل دیني علوم زده کړل او دې زده کړې دی د یوه دیني عالم په توګه د ټولنې د خدمت لپاره په یوه پیاوړي دریځ کې ودرواوه. که خادم صیب دیني علوم نه وای لوستي، نو نه د ده د ټولنیزې سمونپالنې مفکورې د تبلیغ لپاره داسې زمینه برابرېده او نه هم ده په ټولنه کې د ارتجاعي ذهنیت د حاکمیت له امله داسې په زغرده اصلاحي انتقادونه کولای شول. دیني زده کړه د خادم د ټولنیزو خدمتونو لپاره د ملاتړ ښه وسیله شوه.

خادم د همدغه دیني علم او منطق په زور، ټولنیز ریفورمونه پیل کړل. دا سمون لومړی د یوه فکري جریان په توګه د ده په منظوم او منثور کلام کې څرګند شو. وروسته یې کورني چاپېریال ته غځونې وکړې.

خادم پر خپلو اولادونو عصري علوم زده کړل، پر لوڼو یې زده کړې وکړې. هغه وخت پر نجونو زده کړې دعامه ټولنیز ذهنیت له مزاج سره برابر کار نه و، خو خادم صیب دا ټولنیز او اخلاقي جرئت ترسره کړ، تر هغه وروسته بیا د ده په چاپېریال کې نورو خلکو هم دا جرئت پیدا کړ چې پر خپلو لوڼو زده کړې وکړي، نو په دې ډول سړی ویلای شي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد ټولنيز خدمت په خپل کورني چاپېريال کې له ريفورم څخه پيل کړی دی.

ب- عامه ټولنه:

د استاد قيام الدين خادم ټولنيز خدمتونه هغه وخت زيات محسوس شول چې دی له خپل کورني چاپېريال څخه لرې شو، په لواړګي او د ننګرهار په بېلابېلو سيمو کې يې د ښوونکي دنده واخيسته، سره له دې چې ښوونه او روزنه يوه فرهنګي پروسه ده، خو د فرهنګي کار تر څنګ يو ټولنيز کار هم ګڼل کېږي. استاد خادم دا بهير له ډېرو سختيو او کړاوونو سره سره، په ښه ډول ترسره کړ، يوه غټه ټولنيزه تجربه يې هم تر لاسه کړه او د راتلونکو لويو ټولنيزو کارونو د سر ته رسونې لپاره يې د پخو بنسټونو په توګه کار وکړ.

استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال په پای کې په کندهار کې (د پښتو ادبي انجمن) غړی شو. دا مهال دی هلته له بېلابېلو ليکوالو سره اشنا شو. په دې ادبي انجمن کې به د شاعرانو ترمنځ له ليکدود څخه نيولې تر نورو علمي او ادبي مسايلو پورې پر ټولو باندې بحث کېده، بحثونه که څه هم علمي او ادبي وو، خو د شاعرانو او ليکوالو راټولېدنه په خپله يو ټولنيز حرکت و، خادم صيب په دې ټولنيز فرهنګي حرکت کې خپله خاصه اغېزه درلودله، دی خپله په دې هکله ليکي: ((زه د دلوې په ۲۴-۱۳۱۱هـ (۱۹۳۲م) د (کوټې) او (چمن) له لارې (کندهار) ته ورسېدم، د کندهار پښتنو ما ته په ډېر ښه نظر کتل، په ډېرو محفلو او مجلسو کې به شاملېدم او ښه موقع به راکول کېده.)) (۲۹: ۲۸)

استاد خادم پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تاليف او ترجمې مدير په توګه مقررېږي او بيا د (۱۳۲۰ل) کال د اسد په پيل کې د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنې د مرستیال په توګه او دا کار تر (۱۳۲۱ل) کال پورې دوام کوي. خادم په دې دوره کې پر خپلو کلتوري کارونو سربېره یو شمېر ټولنیز کارونه هم ترسره کړل، له لیکوالو سره یې راشه درشه زیاته شوه، هغوی یې علمي کارونو ته وهڅول او له هغوی سره یې د اثارو په چاپ او خپراوي کې تر خپلې وسې مرسته وکړه.

د (۱۳۲۵ل) کال د دلوې پر (۲۵) نېټه د جلال اباد ښار په پېښوري دروازې؛ د استاد خادم په کور کې د وېښ زلمیانو بنسټ کېښودل شو، استاد خادم او استاد الفت یې له موسسانو څخه وو، د یوه کال په بهیر کې دغه غورځنګ د هېواد په کچه مطرح شو. د هند او پاکستان تر وېش وروسته د ویښ زلمیانو غورځنګ د پښتونخوا د ولسونو د خپلواکۍ غوښتنه کوله، په لومړي سر کې دغه سیمه د هند په خپرونو کې د (پټانستان) په نامه یادېده، د افغانستان په خپرونو کې هم دې نوم ځای ونیو. مګر د ننګرهار ویښ زلمیانو تر یوې جلسې وروسته د خوګیاڼو د کړېې له دروازې سره استاد قیام الدین خادم وینا وکړه او ویې ویل: ((دا سیمه دې نور (پټانستان) نه، بلکې (پښتونستان) وبلل شي.

تر دې وروسته د افغانستان په جرایدو او خپرونو کې د پښتونستان دا نوم رواج شو او بیا په پښتونخوا او نړۍ کې هم عام شو.)) (۲۹: ۴۳-۴۵)

استاد خادم د ټولنې د سمون او ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي حرکتونو جوړول او دنشراتي اورګانو رامنځته کول ډېر ضروري ګڼل. د استاد بختاني په وینا: ((۱۳۴۱ نه تر ۱۳۵۲ هـ ش کال پورې زمونږ د هېواد روښانفکران په ډلو او ګروپونو کې تنظیم شوي وو. یوه هم د افغان ملت ډله وه چې دملیت پر اساس جوړه شوې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه وخت کې د ملت روښانفکرانو په هر ځای، په هر کور، په هره دېره او حجره کې، څومره چې کېدای شوای یو تر بله د نزدې کېدو او ګډو سیاسي فعالیتونو د تنظیمولو، د حزبونو د جوړولو لپاره مشورې، مشاورې او مفاهمې کولې.

یوه ورځ زه د میوند واټ په کوزه برخه (خادم مېنه) کې له استاد سره ناست وم او خبرې مو کولې، خبرې دې ځای ته ورسېدې چې څنګه حزب او څه لپاره جوړ شي؟ نو خبره دې ته ورسېده: (کمونست حزب خو نشي جوړېدای، ځکه چې زموږ دینداره ټولنه یې هم نه مني او د خارجیانو د مداخلې امکان هم په کې شته، اسلامي حزب خو عام خلک به یې ومني، مګر د خارج د مداخلې لپاره ورته لار ښېرته ده او هم د ریاکارو مغرضانو د لاس د اله کېدو امکانات په کې زیات دي، ځکه چې د عامو طبقاتو دیني جذبات خو د قدر وړ دي، مګر د دوی د بې علمۍ په وجه د مغرضانو له خوا د دوی د بې ځایه استعمالېدو امکانات زیات دي، نو څه وشي؟

زما وړاندیز دا و چې باید داسې حزب جوړ شي چې ملي، اولسي او دیموکرات وي، نوم به یې څه وي؟ (افغان سوسیال دیموکرات)، استاد په ډېره مینه دا نوم تائید کړ، ویې ویل: مبارک، ډېر مبارک نوم دی.

ما وویل: استاده د دې نوم د کلماتو د سر توریو نه د هغه مخفف شکل (اسد) کېږي.

استاد وویل: دا خو لا ښه شو، اسد زمري ته وایي او افغانان خو په شجاعت کې زمریان دي.

ډېره موده وروسته په همدغه نامه او مفکوره د افغان ملت د حزب لومړنۍ کنګره یا د موسسانو جرګه په کابل کې داستاد خادم په کور کې دایره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خادم صاحب فکر، منطق او دلایل په کې د جرگې د لیارې مشال وو، زه دې جرگې ته چا نه وم خبر کړی. استاد خادم د دې ډلې په موسسانو کې شامل و، د هغه ډېرې زیاتې مقالې د دې ډلې په نشراتي اورگان (افغان ملت) جریده کې خپرې شوي. د دې جریدې د چاپولو په چارو کې یې هم پوره مرسته کوله او د جریدې چلوونکو د استاد خادم له سیاسي افکارو، ټولنیزو نظریاتو او ژورنالیستي تجربو نه زیاته گټه اخیستله.)) (۲۹: ۷۷-۷۹)

نو په دې ډول استاد تر خپله وسه پورې د ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي بهیرونو او حرکتونو په جوړونه کې برخه اخیستې او فعال رول یې لوبولی دی.

ده د ټولنیزو خدمتونو د سر ته رسونې لپاره د سیاست او وکالت میدان ته ودانگل، د سیاست عملي ډگر یې هماغه د ویښ زلمیانو حرکت وچې موږ څو څو ځله د هغه یادونه وکړه.

دی یو ځل له کامې ولسوالۍ څخه ولسي جرگې ته نوماند شو، خو د وخت ناخوالو بریالیتوب ته پرې نښود، نو بیا په مشرانو جرگه کې د انتصابي وکیل په توگه د دې جوگه شو چې هېوادوالو ته یو شمېر سیاسي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي.

که څه هم د استاد خادم ټولنیز خدمتونه د اوسمهال په شان د ټولنې پر فزیکي جوړونې او رغونې زیات راټول نه دي او نه هغه وخت د داسې کارونو د سر ته رسونې امکانات وو، خو ده په دې برخه کې تر ډېره بریده په ټولنه کې فکري خدمتونو ته کار کړی دی. فکري تولید یې په دې برخه کې زیات محسوس دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه

وروستۍ یادونې

لکه څنګه چې مې د دې اثر په پیل کې یادونه کړې وه چې د استاد خادم د افکارو او اثارو په باب ځینو لیکوالو متفرقه لیکنې کړې دي او یوازې یو مستقل اثر پرې چاپ شوی، د ماسترۍ دورې یو تېزس پرې لیکل شوی او هغه لا هم تر اوسه چاپ شوی نه دی. نور نو د استاد خادم په اثارو او افکارو کوم منظم او منسجم اثر نه دی لیکل شوی. ما چې د دوکتورا پروګرام د (ډېزرټېشن) د لیکلو کار پیل کړ، نو فکر مې کاوه چې د خادم د اثارو او افکارو شنل او سپړل به څکه اسانه وي چې دی یو ریالیستیک شاعر او لیکوال دی، ددې ډول شاعرانو او لیکوالو کلام کې ډېره پېچلتیا موجوده نه وي، پیغام ساده او په مستقیم ډول لېږدول کېږي او د هنر التزام ته هم لکه د سمبولیزم او نورو ښوونځیو په شان ډېر پام نه کېږي. د استاد خادم ذهني نړۍ لید هم راته دومره پراخ نه ښکارېده او په تېره بیا دا چې له وروستیو لیکنو څخه یې نیمه پېړۍ تېرېږي. ما ویل ځینې مطالب، مفاهیم او پیغامونه به یې زاړه وي او ځینې به یې د خپل وخت یو ضرورت و او هغه اړتیا به اوس ډېره نه احساسېږي، خو کله چې مې د استاد خادم اکثره اثار یو یو له نظره تېر کړل، د خادم نړۍ لید راته د یوې لویې فکري او ارماني نړۍ په توګه راڅرګند شو. څومره چې دې په دې سفر کې د نظر سفر کاوه، مزل لا پسې اوږدېده او د سفر په هر پړاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نوې څېرې رایبدا کېدلې. پر ټولو اثارو او افکارو بحث او تبصره هم د هغه چوکاټ تر بریده وتله چې ددې ډیزرټیشن یا پابلیک لپاره ټاکل شوی و. د ده د نړۍ لید وېش هم تر هغو مباحثو یا برخو زیات او پراخ و چې مخکې تر مخکې د څېړنې لپاره ټاکل شوي وو. د اثارو تنوع بله موضوع وه چې موږ یې لا نورې څېړنې او پلټنې ته هڅولو. په انصاف سره د یوه لیکوال د پنځوس کلن متواتر کار څېړنه او ارزونه هم اسانه کار نه و، نو په دې خاطر دې وروستۍ یادونې ته اړ شوم چې زما د (PhD) ډیزرټیشن د استاد خادم پنځوس کلن کار او د هغه د نړۍ لید د ځینو مهمو برخو یادونه او شننه ده، خو دا شننه په ټوله مانا کره او پوره نه ده او نه هم داسې ده چې د خادم د ټولو کارونو د رنګارنګ افکارو د هرې برخې سل په سلو کې تلنه، ارزونه او شننه. البته په دې برخه کې یو مهم ګام ګڼل کېدی شي. د خادم د کار او فکر د څېړنې او همدارنګه د هغه د لیکنۍ او ژبنۍ برخې په ثبت او رالېږد کې هم د ځینو خبرو یادول ضروري دي چې زه یې د وروستۍ بشپړونې د ځانګړي عنوان په توګه دلته یادونه کوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ بشپړونې

د هر سخت کار په جریان کې سړی له یو لړ ستونزو سره مخامخېږي. د دې اثر د لیکلو په بهیر کې هم په طبیعي ډول ستونزې وې، ما غوښتل چې د استاد خادم ټول چاپ شوي اثار ، یو په یو له نظره تېر کړم او هم یې ناچاپه اثار تر شوني بریده ترلاسه کړم، د چاپي اثارو په برخه کې تقریباً هدف ته ورسېدم، د خادم صاحب اکثره اثار مې ترلاسه او وکتل، خو نه ټول اثار، خو د خادم د چاپي او متفرقه اثارو ترلاسه کول راته هغه وخت اسانه شول چې د استاد خادم منظوم او منثور کلیات مې ترلاسه کړل. که څه هم د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) مې پر (۱۳۹۱ل) کال (تر چاپ وروسته) ترلاسه کړي او څو ځله مې له نظره تېر کړي وو، د خپل هدف اړوند مواد مې په کې په نښه کړي وو. د دې کلیاتو ښېګڼه په دې کې وه چې د استاد خادم پر پخوانیو چاپي شعري ټولګو سربېره یو شمېر متفرقه شعرونه هم په کې خوندي شوي وو. دې ټولګې (کلیاتو) کې د استاد خادم منظوم کلام د فورم له مخې ډلبندي شوی او چاپ شوی دی. که څه هم په دې برخه کې یو څو ځایه تېروتنې هم لري او یو څو نظمونه په کې په تکراري ډول هم چاپ شوي، خو په مجموعي ډول، د هغه چا لپاره چې د فورم او محتوا له پلوه د خادم منظوم کلام څېړي، د دې اثر کتنه ډېره دمه ورولي. د دې اثر د کتنې تر څنګ ما ته ډېره مهمه برخه د استاد خادم منثور اثار وو. د ده دا اثار ځکه ما ته ډېر مهم وو چې د کمیت له پلوه د خادم داثارو دا برخه د خادم منظومو اثارو په پرتله نږدې (۱۷) ځله زیات وو، د خادم د افکارو یوه ډېره درنه برخه هم په همدې منثوره برخه کې خوندي ده. د هنري ښکلا له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلوه هم په منثوره برخه کې ډېره تودوخه، خوند او لذت پروت دی. په تېره بیا د استاد خادم دوه هنري اثار (نوی ژوندون او خیالي دنیا) یې ان له هنري پلوه د ده تر منظوم کلامه هم زیات شعریت لري. په نورو منثورو اثارو په تېره بیا په ځینو ژباړو کې هم هنري قوت او جوهر لیدل کېږي.

مال له (۱۳۹۳ل) کال راهیسې هڅه کوله چې د استاد خادم ټول چاپي او تر ممکنه حده ناچاپه اثار له نظره تېر کړم، چاپي اثار یې اکثره پیدا شول، هغه مې یو په بل پسې له نظره تېر کړل، د ناچاپه اثارو په باب مې د استاد خادم له اولادونو سره چې اکثره یې په بهر کې مېشت دي، څو څو ځله په تماس کې شوم، هغوی د مرستې او همکارۍ ژمنه وکړه، خو عملاً مې څه ترلاسه نه کړای شول. له نېکه مرغه چې د (۱۳۹٦ل) کال په بهیر کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په دوو ټوکونو کې د استاد خادم (منثور کلیات) هم چاپ شول. پر دې کتاب لیکل شوي دي: ((د مولینا قیام الدین خادم د نثري لیکنو ټولګه، رڼه چینه)). (خادم باد سبا یم) او (رڼه چینه) دواړه د پوهنوال لال پاچا ازمون په زیار راټول شوي دي. په (رڼه چینه) کې د استاد خادم ټول پخواني چاپي مستقل اثار او په بېلابېلو اخبارونو کې د هغه متفرقه لیکنې راټولې شوي او له محتوایي پلوه ډلبندي شوي دي. د دې کلیاتو په ترلاسه کولو سره ما ته ډېره دمه راغله، د دې اثر (رڼه چینه) ښه والی په دې کې دی چې تر دې دمه د خادم د کومو منثورو اثارو پیدا کېدل شوني وو، هغه په کې خوندي شوي دي.

د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو په پخوانیو چاپي بڼو کې چې کومې تېروتنې وې، هغه تر یوه حده په دې دواړو منظومو او منثورو کلیاتو کې اصلاح شوې وې، خو په دې دواړو کلیاتو کې هم ځینې چاپي تېروتنې شوې دي او هم په شکلي او محتوایي ډلبندۍ کې یو څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېروتنې لري، خو دا ډلبندي داسې نه ده چې د خادم د اثارو پر شکل او محتوا کوم تاثير ولري.

د مننې ترڅنګ مې د دې پورته اثارو يادونه ځکه ضروري وګڼله چې زما کار، قلم او طرحه يې په يوه قوي دريځ کې راوستل. ياني دا مهال ما له کمي پلوه د خادم د اثارو د نشتوالي کومه ستونزه نه احساسوله. نو ځکه مې په زغرده خپل کار چټک کړ. د پخواني کار په تعقيب مې د نړدې شپږو مياشتو په بهير کې شپه او ورځ کار وکړ، نور ټول، ټولنيز، فرهنګي او سياسي کارونه مې څنډې ته کړل او د عوامو په اصطلاح همدې يوه کار ته اړم شوم. په شپه ورځ کې مې اتلس ساعته پر همدې موضوع کار وکړ، کاري مواد دومره زيات وو چې هر څومره مې د لنډون هڅه کوله بيا هم موضوع غځېدله، خو پر دې وخت راسره د انتخاب، غورچاڼ او تخليص مفکوره پيدا شوه. د يوې اړوندې موضوع په برخه کې مې هڅه وکړه چې د خادم تر ټولو غوره (نظم) او (نثر) انتخاب او بيا يې وشنم. لومړی مې د ټولو هغو اړوندو ليکنو نومونه راوړي او بيا مې ځينې ترې غوره کړي دي. د منظوم او منثور متن په انتخاب کې هم يو لړ ستونزې وې، ستونزې په دې ډول وې چې د خادم له زمانې څخه بيا تر دې دمه پښتو ليکني متن کې يو لړ بدلونونه او سمونونه پېښ شوي دي، دلته ستونزه دا وه که چېرې ليکنی متن دې له اوسني کارېدونکی ليکني متن سره همغاړی کاوه، د متن اصالت ته زيان رسېده، په تېره بيا د متن هغه برخه چې يو لړ ګرامري تېروتنې هم په کې ښکارېدې، د ساري په توګه، د (له) پر ځای د (د) کارونه، د (پر) پر ځای د (په) کارونه او ځينې نور سربلونه او اوستربلونه چې پر خپل ځای نه دي کارېدلي.

د دې ډول ګرامري تېروتنو سمون ته مو ځکه لاس ورنه وړ چې د متن پخواني اصالت ته زيان رسېده. ځينو برخو کې په سربلونو کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون راوړل شوی و، خو په هغو ځایونو کې چې متن کې یې سمون ته زیاته اړتیا وه.

زما په نظر دا ډول سمونونه یوې درنې ژبپوهنیزې کمېټې ته اړتیا لري چې لیکنی سمون یې مسلک وي او د استاد خادم په ګډون زموږ د نورو غښتو لیکوالو لیکنی متن په داسې ډول کره کړي چې هم له اوسنیو لیکنیو معیارونو سره برابر شي او هم د متن محتوایي اصالت ته زیان ونه رسېږي. په دې اثر کې چې د استاد خادم د منظوم او منثور کلام بېلګې راوړل شوي، که څه هم تر ډېره حده په اوسني پښتو لیکني معیار برابرې دي، خو په ځینو ځایونو کې لیکني سمون ته اړتیا لیدل کېږي، دا په دې مانا نه ده چې د پښتو پنځو ادبي ستورو او د دوی د مهال نورو لیکوالو په لیکني متن کې ځینې ګرامري تېروتنې دي، بلکې هغه وخت دوی سره په لیکنۍ بڼه کې همدا معیارونه وو. څرنګه چې ژبه یوه متحوله پدیده ده او لیک کې هم د وخت په تېرېدو سره اړتیا وړ بدلون او سمون راځي، نو ځکه موږ باید د هغوی د اصلي محتوا د سمې افادې په خاطر په لیکنۍ بڼه کې سمون راولو چې د هغوی د پیغام د افادې جوګه شي، خپله استاد خادم او نور لیکوال هغه وخت هم د لیکبڼې او ژبپوهنې ډېرو حساسو مسایلو ته متوجه وو. د ساري په توګه خادم د پښتو زورکي واله (ۍ) او حمزه واله (ئ) دواړو لپاره یوازې یو شکل (ۍ) غوره باله او پر دې یې ټینګار هم کاوه. د استاد خادم په نظر څرنګه چې دا دواړه یو غږ دی، نو د یوه اواز د افادې لپاره ولې دوه بېلابېل شکلونه ولرو؟ استاد خادم، استاد بختاني ته د هغو خلکو د شکونو، ګومانونو او پوښتنو د ځواب لپاره چې (ۍ) ګنې په نومونو او (ئ) په فعلونو کې راځي، نو ځکه یې باید په دوو بېلابېلو بڼو ولیکو، خو خادم دې ډول ناسمو انګېرنو ته غوښ ځواب ورکړی دی. هغه وایي که خبره د (فعل) او (نوم) وي، نو بیا خو دا درې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورې ياګانې (ې، ی، ي) هم په فعل او نوم دواړو کې راځي، نو ولې هغه پر دوو بېلابېلو بڼو نه ليکو او که يوازې همدا يوه زورکي (ۍ) ګناهګاره ده. که پښتو ليکوالو او علمي مرکزونو هغه وخت د زورکي واله (ۍ) د واحد شکل په باب د استاد خادم علمي او ژبپوهنيزه منطق منلای وای، نو نن به د حمزه والې (ئ) له ناضرورته کارونې څخه بې غمه شوي وو. له پورته خبرو څخه مې هدف دا دی چې په ليکدود کې بايد وخت پر وخت سمون راشي. څو کاله وړاندې جرمني د خپلې الفبې په دوو تورو کې بدلون راوست او همدا يو ليکنی بدلون هغو ته په ملياردونو يورو لګښت څکه تمام شو، چې دوی په تعليمي او تحصيلي کتابونو کې د دې نويو تورو له امله بدلون راوست. په ليکدود کې که پر وخت تغير راشي، نو د دغسې احتمالي لګښتونو مخه نيول کېدی شي.

زما له ډېرې هڅې سره سره بيا هم زه په دې اثر کې ټولو هغو هيلو ته ونه رسېدلم چې ما يې هيله درلوده، په تېره بيا د خادم د ناچاپه اثارو تر لاسه کول. دا يو مهم ضرورت و، خو تر اوسه پورې لا داسې مهم ادرس پيدا نه شو چې د استاد خادم د ناچاپه اثارو ډاډ ورکړي چې له دوی سره خوندي دي. د ده کورنۍ د دې اثارو لپاره تر اوسه هم يو ښه احتمالي ادرس کېدی شي، خو څرنګه چې د هغه اولادونه اوس له هېواده بهر په بېلابېلو هېوادونو کې اوسي، د هغوی له ځينو سره زما له پرله پسې تماسونو سره سره بيا هم د ناچاپه اثارو پر ترلاسه کولو بريالی نه شوم. البته د استاد خادم يوې قدرمنې لور (ډاکټر ثريا خادم) يوه هڅه پيل کړې چې د استاد خادم ناچاپه اثار او هم ځينې هغه پخواني اثار چې اوس يې پيدا کول اسانه کار نه دی، د بيا چاپ لړۍ پيل کړي. خدای (ج) دې وکړې چې دا لړۍ چټکه شي او په دې ډول په لومړي ګام کې د استاد خادم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ناچاپ اثار چاپ او په دویمه پوړۍ کې د هغه پخواني کم پیدا اثار له سره چاپ شي.

څرنگه چې هېواد کې د چاپي اثارو تیراژ ډېر کم دی، یانې (تر زر ټوکو نه پورته کېږي) نو ټولو هېواد مېشتو او بهر مېشتو افغانانو ته یې رسونه ممکنه نه ده. نو د دې یوه حل لاره دا ده چې د استاد خادم اثار د انټرنېټ له لارې د برېښنایي کتابتونونو په واسطه خوندي او هېوادوالو ته ورسول شي.

د دې لپاره له ټولو هغو اشخاصو، علمي او نشراتي بنسټونو څخه هیله کوو چې د استاد خادم اثار تر چاپ وروسته د انټرنېټ په څپو هم د دنیا گوټ گوټ ته ورسوي. په تېره بیا د افغانستان له علومو اکاډمۍ او دانش کتابتون څخه چې د استاد خادم منثور او منظوم کلیات یې چاپ کړي دي. زه خپله کوښښ کوم چې دا اثر تر قانوني پړاوونو او چاپ وروسته د انټرنېټ په ذریعه او هم په (سي ډي) بڼه هېوادوالو ته د مطالعې لپاره ورسوم.

د پورته یادونو ترڅنگ په دې اثر کې کېدی شي یو شمېر نورې نیمگړتیاوې هم موجودې وي، خو دا نیمگړتیاوې هغه وخت په ښه ډول محسوسېدی شي چې کتاب چاپ او د لوستونکو لاس ته ورشي. د هغو تر کتنې وروسته کېدی شي هغه تېروتنې په گوته او د سمون لپاره یې بیا کار وشي. خو اوس چې څومره زما وس و، د وخت او حالاتو د کاري ساحې څومره ظرفیت و، له هغو ټولو امکاناتو مې کار واخیست او دغه اثر مې تر دې ځایه راورسوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز او پايله

دا اثر (د خادم نړۍ لید) زما د دوکتورا دورې پایلیک دی. کله چې د کابل پوهنتون پښتو څانګه کې د دوکتورا کورس پیلېده، نو تر هغه لږه موده وروسته په کورس کې شامل هر غړي د (پایلیک) یا (ډیزرټیشن) لپاره یوه موضوع ټاکله. موضوع د لارښود استاد په مشوره او موافقه غوره کېدله او تائیدېدله، زما په ذهن کې هم څو موضوعګانې ګرځېدلې، ما ویل داسې یوه موضوع باید غوره کړم چې تر څېړنې او چاپ وروسته زموږ عام ولس او ځوانانو ته ګټوره وي؛ ژر زړه نه شي او ډېر وخت ترې خلک ګټه پورته کړي، ملي او فرهنګي مسایلو سره زما له پخوا څخه ډېره زیاته مینه ده. نو داسې یوه موضوع راته په کار وه چې دا دواړه عناصر په کې خوندي او راټول وي. په دې فکر کې وم چې ذهن ته مې د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري راغلل. زما زړه و چې د دې دورې پنځه تنه ملګري به یو یو ستوری انتخاب کړو، د هغو اثار او افکار به وڅېړو، هم به د دې حقوالو او خدمتګارو لیکوالو حق ادا شي او هم به د دوی د کار او زیار د شمېر نچوړ ولس ته وړاندې کړو. په دې کې مې هدف دا و چې دوی پښتو ادبیاتو لپاره اساسي کارونه ترسره کړي او ترڅنګ یې د ملي فکر د تبلیغ او ترویج لپاره بې شانه مبارزې کړي دي. هغه هدف چې زما په ذهن کې و، هغه په دې پنځه واړو ستورو کې محسوس وو. استاد بریالي باجوړي تر ما دمخه استاد الفت په نښه کړی و، استاد محمد رفیق رفیق پوهاند رښتین انتخاب کړی و ، ځینو نورو انډیوالانو نورې موضوعګانې په نښه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ما خادم صیب خوښ کړ او خپل ډیزرټیشن ته مې (د خادم نړۍ لید) نوم غوره کړ. (د خادم نړۍ لید) نوم مې ځکه انتخاب کړ چې د خادم له افکارو او ذهني دایرې یا نړۍ لید سره زما ډېره لېوالتیا وه. لارښود استاد هم دا موضوع خوښه او د موضوعاتو اوټ لاین مو ورته جوړ کړ. په شپږو برخو کې مو د یادې موضوع د څېړنې لپاره مفردات غوره کړل او د همدغو ټاکلو مفرداتو له مخې مې پر خپل وخت د اثر د لیکلو تکل وکړ. کله چې د پایلیک د لیکلو لپاره ټاکل شوی وخت راورسېد، نو کارونه مې سره پیل کړل، څه موده د اثارو پر راټولولو، انتظام او له فکری پلوه د هغو پر ډلبندۍ ولګېد. خو اساسي کار مې په وروستي یو کال او په تېره بیا په وروستیو شپږو میاشتو کې تر سره کړ. په وروستیو شپږو میاشتو کې بیا وروستۍ درې میاشتې داسې وې چې نور ټول کارونه مې یوې خوا ته کړل، شپه او ورځ دې کار ته اړم شوم، په نتیجه کې دغه اثر له سریزې پرته په شپږو برخو کې منظم، راټول او ترتیب شو. د سریزې په پیل کې د دغه اثر د لیکلو اړتیا په ګوته شوې او تر هغه وروسته د استاد خادم په باب د څېړنو شالید ته اشاره شوې او هغه چاپ او ناچاپ ځانګړي اثار او همدارنګه ځیني نورې مهمې لیکنې په ګوته شوي چې د دغه اثر تر لیکلو دمخه لیکل شوي وو.

وروسته بیا د دې اثر ګټورتیا او ترجیحات په ګوته شوي او همدارنګه د دغه اثر لیکنۍ میتودولوژۍ ته ګوته نیول شوې ده چې په دې کې ساحوي، کتابتوني او مشاهداتي میتود ته اشاره شوې چې په دې اثر کې ورڅخه ګټه پورته شوې ده.

د اثر په لومړۍ برخه کې (خادم څوک و؟) پوښتنې ته د خادم پېژندنې له لارې ځواب ویل شوی دی، د خادم زوکړه او زده کړه څېړل شوي، بیا یې لیکوالۍ ته ګوته نیول شوې او د لیکلو اثارو نومونه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستل شوي دي. تر هغه وروسته ټولو هغو دندو ته اشاره شوې چې خادم له پیله بیا د ژوند تر وروستیو شپو پورې تر سره کړي دي. بیا یې اثار په لنډیز سره معرفي شوي، یوازې نوموونه یې اخیستل شوي دي. بیا یې سیاسي فکر تشریح شوی، سیاسي ژوند یې بیان شوی او سیاسي فعالیتونه یې تشریح شوي دي. د دې ترڅنګ یې پر کورنې او ټولنیز ژوند بحث شوی او بیا یې د ژوند پر وروستیو کلونو، بند او مړینې خبرې شوې دي.

استاد خادم چې کله وفات شو تر هغه وروسته بیا د ده په باب چې کومې غونډې، یادونې او نمانځنې شوي، د هغو یادونه هم راغلې ده. دویمه برخه خادم څه کړي؟ موضوع ته وقف شوې، یانې د خادم اثار په کې څېړل شوي دي. د خادم اثار په کې پر دوو برخو وېشل شوي، منظوم اثار او منثور اثار. په منظومو اثارو کې ((د مرغلرو امېل، ځاروان، بلکا، نصوص الحکم، د بابا نصیحت، د شعرونو درېیمه مجموعه، اینده پښتنو ته، نوي پوهیتابه، خادم باد سبا یم)) ته نغوته شوې او په منثورو اثارو کې ((پښتونولي، نبوغ او عبقریت، لرغوني پښتانه قومونه، بایزید روښان، نوې رڼا، افغاني موسیقي، شلمه پېړۍ او پښتانه، پښتني پور، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، د تنقید حق، د پښتو ولسي ادب، افغاني حکومت، ملیت او بین الملیت، کوشانیان څوک وو؟، پارتیان څوک وو؟، د خوشال او رحمان موازنه، د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه، نوې لار، نوی ادب، علمي پښتونولي، غریزه حب خیر، اسماني غږ، د پښتون د ستې ځانګې، لرغوني افغانان، د پښتونولۍ ادب، لوی سهاک، ټولنپال افغان مونوفیسټ، کنفرانسونه، د پښتو ننني لیکوال، د پښتو نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره، پښتانه شعرأ، مجلسي شاعران، روهي ګلونه، په تذکرة الاولیا تبصره، د کوچنیانو اخلاقي پالنه، اصحاب کرام، د شریف

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرګذشت، د افغانستان پخوانی تاریخ، اریانا دایرة المعارف، مکارم‌الاخلاق، یو مسلمان او ټوله اروپا، د مور مینه، د ریګویدا سرودونه، نوی ژوندون، خیالي دنیا، سورګل، ادبي قصې، سید کمال او بابو جانه، د داستانونو مجموعه، د پښتونخوا کیسې، علمي سفرونه او یونلیک، پښتو پتې، پښتو په عربي لیکدود، پښتو نحوه، معلم پښتو، پښتو کلي اول جز، پښتو کلي دویم جز، پښتو کلي دریم جز، پښتو کلي څلورم جز، کره پښتو، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د دریېم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره، پښتو زده کړه، معیاري پښتو، مکالمات، سیاستپوهنه او ټولنپوهنه، علمي څېړنه او شننه، ژورنالیستیکي لیکنې، دري لیکنې)) اثار معرفي شوي دي.

د اثارو تر معرفۍ وروسته په ټولیز ډول د دې اثارو ارزښتونو، ماهیت او نوښتونو ته اشاره شوې او هغه بیا د ډلبندۍ له مخې پر منظوم او منثور کلام وېشل شوي او د هر یوه پر ځانګړنو بحث شوی دی. تر هغه وروسته بیا د پښتو ادبیاتو په ویښتیایي پړاو کې د خادم د اثارو مقام څېړل شوی، هم پر دې پړاو بحث شوی او د ده د اثارو رول ته ګوته نیول شوې ده او بیا وروسته له نورو کورنیو او بهرنیو لیکوالو څخه د خادم تاثر څېړل شوی او په دې کې لومړی د خپلې ټولنې اغېز، شاوخوا (۴۳) داسې کورني او یو شمېر بهرني لیکوال څېړل شوي چې په یو نه یو ډول یې د خادم پر فکر او ذهن اغېز کړی دی، دا لیکوال او موثر شخصیتونه په دې ډول دي: ((سلطان شهاب الدین غوري، بېټ نیکه، شېرشاه سوري، شېخ ملي، خوشال خان خټک، رحمان بابا، احمد شاه بابا، سید جمال الدین افغان، توکل ، باچا خان (فخر افغان)، کامل مومند، جهان زېب، اجمل خټک، خان عبدالولي خان، ماسټر عبدالکریم، وزیر محمد ګل خان مومند، غازي محمد نادرخان، سردار محمد داود خان، نور محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تره کی، موسی شفیق، غلام رحمن جرار، نصیر خان بلوخ، سید حسن خان، استاد عبدالروف بېنوا، حمزه شینواری، استاد گل پاچا الفت، پوهاند عبدالحی حبیبي، سلېمان لایق، سید رسول رسا، همېش خلیل، محمد عمر سیماب، مراد شینواری، سېلاب ساپی، قاضي عطاء الله، نصر الله حافظ، ولي محمد مخلص، سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار، ماکسیم گورکي، مصطفی کمال اتاتورک، رابندرنات ټاگور، مهاتما گاندي، علامه اقبال)) او ځینې نور...

د اثر په درېیمه برخه کې د دې اثر مرکزي او اساسي موضوع پیلېږي، په دې کې د خادم نړۍ څېړل شوې، په دې کې نهه برخې څېړل شوي دي: ۱- ملتپالنه ده چې د خادم د فکر محور جوړوي. دا برخه تر درېو جلال جلا عنوانو لاندې څېړل شوې ده. الف- پښتانه او پښتونولي. ب- پښتانه او پښتونستان، ج- افغان او افغانیت. بیا د خادم د نړۍ لید دویمه برخه پیلېږي. په دې برخه کې د خادم دینپالنه یا اسلامپالنه څېړل شوې، دا هم پر دوو جلا برخو کې څېړل شوې ده. (الف) برخه کې یې د دین اصلي ماهیت او په (ب) برخه کې یې د دین اخلاقي ایډیالونه څېړل شوي دي، دا دواړه د خادم په اثارو کې ډېر جوت دي. د خادم د نړۍ لید درېیمه برخه (ټولنپالنه) تشکیلوي، سمونپالنه د خادم له نظره څېړل شوې او په دې کې بیا هم په درې برخو کې پرې بحث شوی دی: (فردي سمون، ټولنیز سمون او هېوادنی سمون)، د خادم دفکر یا نړۍ لید بله برخه کره کتنه ده. په دې برخه کې چې د ده انتقادي اواصلاحي فکر پر کومه برخه زیات تمرکز لري پر هغو برخو بحث شوی دی، لکه (ژبپوهنیزه کره کتنه، ادبي کره کتنه، سیاسي کره کتنه او ټولنیزه کره کتنه.) د خادم د نړۍ شپږمه برخه (ښارپالنه) ده. دی د ښاري ژوند او تمدن سخت پلوی و او په دې برخه کې یې ګڼ شمېر لیکنې کړي دي. په دې برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخادم لیکل شوي لیکنو ته کتنه شوې ده. فلسفه او فلسفي افکار هم د خادم د فکر یوه مهمه موضوع جوړوي، په دې برخه کې دخادم لیکل شویو اثارو او متفرقه لیکنو ته نغوته شوې ده. خادم نه یوازې د خپلې ټولنې او هېواد په باب لیکنې کړي، بلکې د فکر دایره یې د سیمې او نړۍ په کچه هم پراخه وه، نو د سیمې او نړۍ په کچه او یا هم د سیمه ییزو او نړیوالو پېښو او شخصیتونو په باب چې ده کومې لیکنې کړي هغه هم څېړل شوې دي. ژبه، ژبپالنه او پښتو پالنه هم د استاد خادم دافکارو یوه مهمه برخه جوړوي، د خادم نړۍ لید په نهمه برخه کې دا موضع په تفصیل سره څېړل شوې او استاد خادم چې د خپل عمر په اوږدو کې، ژبې، ژبپالنې، پښتو او پښتوپالنې ته څه کړي، هغه په تفصیل سره دلته څېړل شوي دي. د دې اثر په څلورمه برخه کې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره د خادم ژوند، فکر او اثار څېړل شوي دي. په دې کې د دغو لاندې کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راغلي دي: ((استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، استاد عبدالرووف بېنوا، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق روهي، استاد سعد الدین شپون، عبدالرحمن پژواک، سید قاسم رښتیا، حمزه شینواری، محمد قدیر تره کی، غلام جیلاني جلالي، دوکتور حفیظ الله ناصري، سید بهاوالدین مجروح، عبدالهادي هدایت، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، قتیل خوږیانی، حبیب الله رفیع، زرین انځور، پوهاند ډاکترزېور الدین زېور، پوهنوال لال پاچا ازمون، اسدالله غضنفر، عبدالغفور لېوال، احمد جاوېد نوري، سرمحقق عبدالواجد واجد، حفیظ الله غښتلی، سرمحقق سید محی‌الدین هاشمي، محمد اصف صمیم، څېړنوال ذکریا ملاتړ، څېړنوال وجیه الله شپون، گراسیموا، دوریانکوف او ف.گ گیرس)) او ځینې نور..

د اثر په پنځمه برخه کې د خادم فرهنگي او ټولنیز خدمتونه ارزول

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي دي. په فرهنګي برخه کې د ده خدمتونه، په ليکنيزه، رسنيزه او ديني برخه کې تلل شوي او ارزول شوي دي او ټولنيز خدمتونه يې بيا پر کورني او سيمه ييز چاپېريال او همدارنګه د عامې ټولنې په کچه ارزول شوي دي.

شپږمه برخه د کتاب وروستۍ يادونې او بشپړونې دي چې د دې اثر پر ليکني بهير او ستونزو باندې بحث کوي او بله برخه يې لنډيز يا پايله ده چې همدا اوس مو له نظره تېره کړه. دا د دې اثر څرنګوالی او څومره والی و چې موږ يې لنډيز دلته وړاندې کړ.

په پای کې يو ځل بيا غواړم له قدرمنو استادانو؛ سرمحقق زلمي هېوادمل، پوهنوال دوکتور محمداجان حقپال، پوهاند دوکتور عبدالخالق رشيد، سرمحقق دوکتور سيد محی الدين هاشمي او نورو دوستانو څخه ډېره مننه وکړم چې ددې اثر د بشپړاوي لپاره يې راته خپلې ګټورې مشورې راکړې او د دې اثر په سمون او تکميل کې يې راسره مرسته وکړه.

له ګرانو ورونو؛ فياض حميد او ضياء الرحمن ضياء څخه هم ډېره مننه کوم چې د دې اثر په کمپوز، سمون او تخنيکي چارو په بشپړاوي کې يې خپله خپله مرسته وکړه، د ټولو دې کور ودان وي.

په هېواد کې د علمي څېړنو د پرمختيا په هيله

په درنښت

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱. اریانا دایرة المعارف، ۷ټوک، سریزه ، د اریانا دایرة المعارف ټولنه ، ۱۳۵۵ ل کال.

۲. بېنوا، عبدالروف ، اوسني لیکوال (بشپړ متن) د مطیع الله روهیال ترتیب او راټولونه، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.

۳. بېنوا، عبدالروف بېنوا، اوسني لیکوال، لومړی ټوک، د مطبوعاتو مستقل ریاست، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۴۰ل کال.

٤. جبارخېل، قاضي حفیظ الله ښاد،حکومت پوهنه، د افغانستان ملي تحریک، ۱۳۹۳ل کال .

۵. حبیبي، پوهاند عبدالحی ، په اوسني پښتو شعر کې د ژوندځپې، د افغانستان علومو اکاډمي، دولتي چاپخونه، ۱۳٦۰ل کال.

٦. حبیبي، پوهاند عبدالحی ، په پښتو ادب تاریخ کې قصیده، کابل، ۱۳۵۷ل کال.

۷. حبیبي، پوهاند عبدالحی ، د پښتو ادب لنډ تاریخ، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، کندهار، ۱۳۸۷ل کال.

۸. خادم قیام الدین، د افغانستان تاریخ، لومړي ټوک د یوې برخې ترجمه، انجمن تاریخ ، ۱۳۳۴ل کال.

۹. خادم قیام الدین، وړمه، لومړۍ ګڼه، د سید کمال او ببو جانې نکل، ۱۳۳۹ ل کال .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰. خادم، قیام الدین، پښتونولي، پښتو ټولنه، دولتي چاپخونه، ۱۳۳۱ل کال.
۱۱. خادم، قیام الدین، ځاروان، د کتاب چاپولو موسسه، کابل، ۱۳۴٦ل کال.
۱۲. خادم، قیام الدین ، خادم باد سبا یم (د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات)، د لال پاچا ازمون په زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.
۱۳. خادم، قیام الدین ، د مرغلرو امېل، د اصلاح د نشراتو مرکز، کابل،۱۳۳۲ل کال.
۱٤. خادم، قیام الدین ، لرغوني پښتانه قومونه، پېښور، ۱۳٥٦ل کال .
۱٥. خادم، قیام الدین ، نبوغ او عبقریت، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، دویم چاپ ، ۱۳۹۴ل کال.
۱٦. خادم، قیام الدین ، نبوغ او عبقریت، دویم چاپ، محمد قدیر تره کي تقریظ، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورد، ۱۳۹۴ل کال.
۱۷. خادم، قیام الدین ، نصوص الحکم، خادم ډاینسټي، ۱۳۷۹ل کال.
۱۸. خادم، قیام الدین ، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال .
۱۹. خادم، قیام الدین، بایزید روښان، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۲۰. خادم، قیام الدین، بلکا، خادم ډاینسټي، ۱۳۸۰ل کال.
۲۱. خادم، قیام الدین، پښتو چاپي اثار، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، ۱۳٥۷ل کال.
۲۲. خادم، قیام الدین، پښتو څېړنې، پښتو ټولنه، کابل ۱۳٥٦ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳. خادم، قیام الدین، رڼه چینه، لومړی ټوک، د لال پاچا ازمون راټولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹٦ ل کال.

۲٤. خادم قیام الدین، رڼه چینه، دویم ټوک، د لال پاچا ازمون راټولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹٦ ل کال.

۲۵. خادم، قیام الدین، کابل کالنۍ، ۱۳۱٦ کال ګڼه.

۲٦. خادم،قیام الدین، خیالي دنیا، د خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، القدس چاپخونه،کابل، ۱۳۹۴ل کال.

۲۷. خاورې، غوټۍ د پښتو شفاهي ادبیاتو شکل او مضمون، د افغانستان علومو اکاډمي، ۱۳٦۱ل کال.

۲۸. خدمتګار، عبدالله بختاني ، ژوندون مجله، ٦ ګڼه، د لیکوالو انجمن، کابل، ۱۳٦۸ل کال.

۲۹. خدمتګار، عبدالله بختانی سرمحقق، د ملي ادب او ژورنالیزم خادم، (دویم چاپ)، د افغانستان د قلم ټولنه او ګویته انسټیټیوټ، ، افغان مسلکي چاپخونه، کابل، ۱۳۸۹ل کال.

۳۰. رښتیا، سید قاسم، سالنامه کابل، ادبي انجمن، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۱۷ل کال.

۳۱. رفیع، حبیب الله، پښتو پانګه، ۲ ټوک، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵٦ل کال.

۳۲. روهـي، محمـد صـدیق کاندیـد اکاډمېسـن سرمحقـق، د پښـتو ادبیـاتو تـاریخ، معـاصره دوره، د محمـد صـدیق روهـي فرهنګـي ټولنه، ۱۳۷۸ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳. زغم، احمد شاه ، پښتو چاربیته، د پوهنملې تېزس، ناچاپ

۳٤. زېور، پوهاند ډاکټر زېور الدین ، د پښتو ادبیاتو تاریخ اوسنۍ دوره، مومند کتاب خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۴ کال .

۳٥. شپون،سعد الدین ، کابل مجله، ۷مه گڼه،، ۱۳۴۱ ل کال.

۳٦. طرزی محمود، د افغانستان کالنۍ، ۴۵-۴٦ گڼه، ۱۳۵۸- ۱۳۵۹کال .

۳۷. غبـار، مـیر غـلام محمد،افغانســتان در مســیر تــاریخ،څلورم چــاپ، ۱۳٦۸ل کال.

۳۸. گ، ف، گیرس، پښتو هنري نثر، د محمد اکبر معتمد ژباړه، د چاپ او نشر دولتي کمېټه، ۱۳٦٥ ل کال.

۳۹. ماکو،سلېمان ، تذکرة الولیا، د پوهاند عبدلاحی حبیبي سریزه او تعلیقات، د علامه حبیبي د خپرونو مرکز، ۱۳۷۹ل کال،

٤۰. هاشمي، پروفیسور ډاکټر سید محی الدین ، د پوهاند صدیق الله رښتین د ادبي، فرهنگي خدمتونو څېړنه او کره کتنه، میهن خپرندویه ټولنه، ۱۳۹٥ل کال.

٤۱. هلالي، عبدالحکیم ، کابل مجله، ۴ گڼه، ۱۳۴۱ل کال.

٤۲. هېوادمل، زلمی سرمحقق، دالفت یاد، کابل، ۱۳٦۱ کال.

٤۳. هېوادمل، زلمی سرمحقق ،د افغان یاد، د مقالو ټولگه، کابل،۱۳٦۰ل کال.

٤٤. هېوادمل، زلمی سرمحقق، امیر علیشېر نوایي،د افغانستان د علومو اکاډمي،۱۳٦۰ل کال.

٤٥. هېوادمل، سرمحقق زلمی ، د پښتو نثر اته سوه کاله، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۰ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٦. سرمحقق زلمی هېوادمل، ولسي سندرې، ۲ ټوک، ١٣٦٦ل کال.

٤٧. هیله مجله، پېښور، پنځمه گڼه، ۱۳۷۸ ل کال،

٤٨. یوسفزی، هوسا، د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه، (د ماسترۍ دورې تېزس)، ناچاپ، ۱۳۸۷ل کال.

٤٩. یون، محمد اسمعیل، ادب تاریخ، لرغونې دوره، د افغانستان ملي تحریک، ۱۳۹۴ل کال.

٥٠. یون، محمد اسمعیل،پښتو شعر هندسي جوړښت، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Certificate

This Thesis entitled " QAYAMODIN KHADAM' IEADA AND WORLD VIEW " submitted by **" MOHAMMED ISMAIL YOON "** Department of Pashto faculty of language and literature of Kabul university Kabul , for the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY is an original work and has not submitted so for in part or full for any other degree in any university.

This may be placed before the examiners for evaluation and the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY.

Prof. Abdul Khaliq Rashid

Department of Pashto,

Centre for Persian and central Asian Studies

School languages and culture

JAWAHARLAL NEHRU UNIVERSITY NU

New Delhi India

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ نښلونې

(دفاع)

الف- لومړنۍ یا مقدماتي دفاع: کله چې مې د دوکتورا علمي پوړۍ لپاره ډیزرټیشن بشپړ کړ، نو د دوکتورا بورډ، پښتو څانګې، ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د پوهنتون د علمي چارو معاونیت له خوا د مقدماتي دفاع ورځ وټاکل شوه. د دفاع لپاره د (۱۳۹٦ل) کال د سلواغې میاشتې (۲۵)مه نېټه غوره شوه. د ژبو او ادبیاتو پوهنځي (ترکي څانګې) نوی جوړې شوی تالار د لومړنۍ دفاع لپاره مناسب ځای وبلل شو.

د یادې نېټې لپاره مو ټول اړوند ضروري مواد، پرېزېنټېشن، باینرونه، د موضوع لنډیز او نور ټول برابر کړل. د کابل پوهنتون استادان، د لوړو زده کړو وزارت یو شمېر کارکوونکي او د یو شمېر نورو علمي موسسو علمي شخصیتونه مو خبر کړل، نږدې یو نیم سل تنو علمي شخصیتونو او یو شمېر محصلینو د مقدماتي دفاع په غونډه کې ګډون کړی و، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو یې په دې ځانګړي لېست کې خپل لاسلیکونه هم وکړل، له اصولو سره سم د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) تر مشرۍ لاندې غونډه پیل شوه، ژوري هیئت وټاکل شو او ما خپله دفاع پیل کړه. له

موضوع سره زما لېوالتیا ما ته د دې امکان برابر کړ چې زه پر موضوع پوره حاکم شم، زما توضیحات د حاضرینو او ژوري هیئت د پاملرنې وړ وګرځېدل، څو تنو استادانو چې ځینې پوښتنې مطرح کړې، هغه هم په ښه بڼه ځواب او مفهوم هم په ښه ډول افاده او انتقال شو. زما تر

پرېزنټېشن یا توضیحاتو وروسته ژوري هیئت خپله پرېکړه واوروله چې متن یې په دې ډول دی:

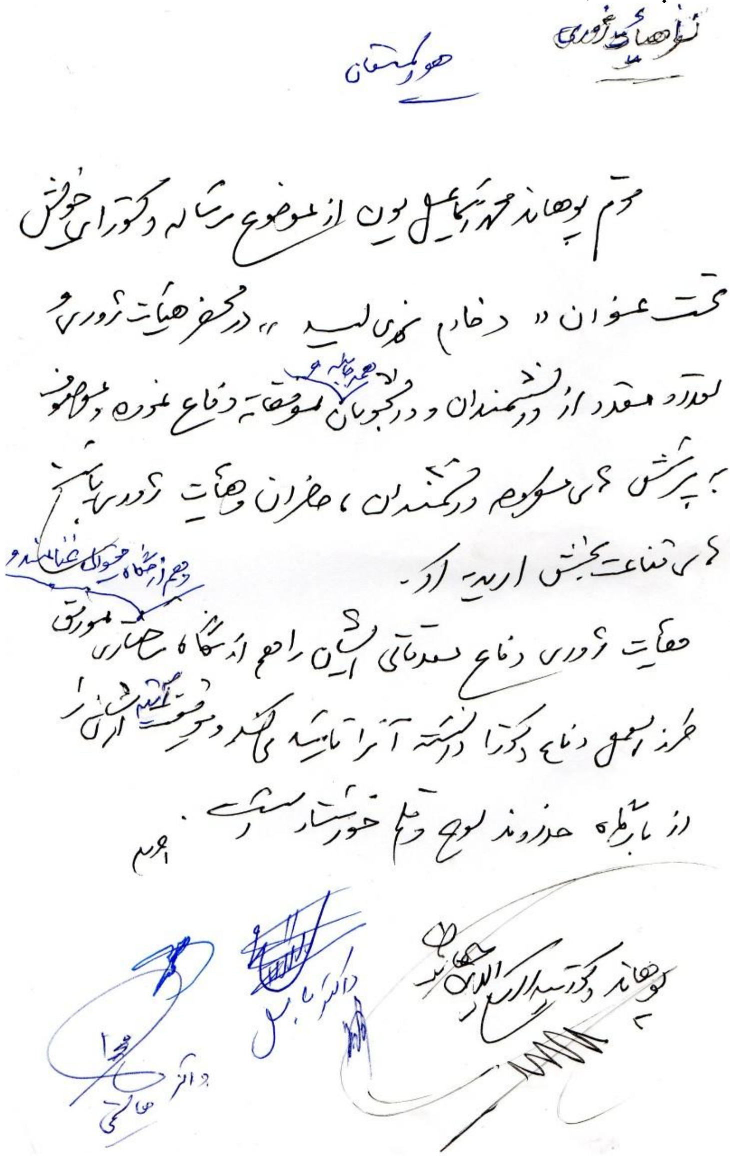
هیأت ژوری

محترم پوهاند محمد اسماعیل یون از موضوع رساله دکتورای خویش
تحت عنوان « د خادم نړی لید »، در محضر هیأت ژوری که
متشکل از دانشمندان و دانشجویان بود موفقانه دفاع نموده و موصوف
به پرسش های مطروحه دانشمندان، حاضران و هیأت ژوری پاسخ های
قناعت بخش ارایه کرد.
هیأت ژوری دفاع موفقانه ایشان را هم از نگاه ساختاری [illegible] موفق
[illegible] دفاع دکترا در رشته آثار تاریخ [illegible]
از بارگاه خداوند توفیق مزید خواستار است.
احترام

پوهاند دکتور سید [illegible]
داکتر [illegible]

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر هغه وروسته ټولو ګډونوالو ما ته د ښې او بریالۍ مقدماتي دفاع له امله مبارکي راکړه.

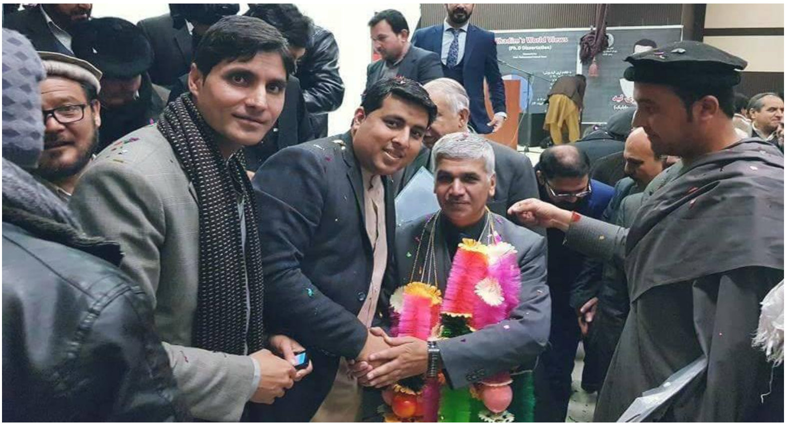

تر مبارکۍ وروسته مو اړوند استاد سره راټول او د وروستۍ دفاع لپاره مو د تیاري پلان جوړ کړ. هغو علمي شخصیتونو او دوستانو چې په دې

مقدماتي دفاع کې ګډون درلود، د ځینو څرنګوالی او لاسلیکونه یې په لاندې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا

د پایلیک مقدماتي دفاع ګډونوال

د پښتو خانګې د دوکتورا پروګرام د مقدماتي دفاع ګډونوال ۱۳۹۶/ ۱۱/ ۲۵

۱– ۲م محوړ

(د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا د پایلیک مقدماتي دفاع)

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۱	اسدالله واحدي	پوهنمل	واحدي		
۲	حسیب رسا	کارمند	الکوزی		
۳	سید اکرام الدین	پوهاند دکتور	حصاریان		
۴	ګل محمد	پوهنوال دکتور	باسل		
۵	محمد اجان حقپال	پوهنوال دکتر	حقپال		
۶	سید محی الدین هاشمي	سرمحقق دکتر	حقپال		
۷	زلمی هیوادمل	سرمحقق	هیوادمل		
۸	عطا محمد پویا	پوهنمل	پویا		
۹	دکتور خواجه محمد عطایي	پوهندوی	عطایي		
۱۰	غلام دستګیر بهسود	پوهنوال	بهسود		
۱۱	احمدشاه زغم	پوهاند	زغم		
۱۲	نعیم	پوهنیار	نعیمي		
۱۳	عطاالحق رستم زاده	پوهنیار	رستم زاده		
۱۴	امان الرحمن اردوال	[illegible]	اردوال		
۱۵	منصور	محصل	رفیقي		
۱۶	انوارالله	دکتور	هوښند		
۱۷	ماهر	دیپارتمنت رئیس	ماهر		
۱۸	حمیدالله	محصل	بهار		
۱۹	ضیاءالحق	ژورنالیست	حمید		
۲۰	حبیب جان	خبریال	عامر		

(c) ketabton.com: The Digital Library

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۲۱	قدرت الله بدلون	د ملي تحریک غړی	بدلون		
22	عبدالباقي صافي	پوهاند	صافي		
۲۳	ډاکتر صفورا جلالي		ملالي		
۲۴	فیروز "صافي"	[illegible]	"صافي"		
۲۵	ډاکتر ضیاالدین کمال	د ورګړي د قومي شورا مشر	کمال		
۲۶	استاد هیلاد احمد	مسلک ... د دارالمعلمین استاد	کمال		
۲۷	انیسه حیدر	دیپلوم انجنیري	حیدر		
۲۸	محمد صابر واحدي	پوهنمل	واحدي		
۲۹	یحیی همام	پوهنیار	همام		
۳۰	وفاالرحمن	پوهنیار	وفا		
۳۱	بیت الرحمن	پوهنیار	رود		
۳۲	رفیع الله	څېړنوی	نیازي		
۳۳	یار محمد	پوهاند	یزال		
۳۴	ملک شاه	مسول	فیضان		
۳۵	حمید الله	محصل	شیرزاد		
۳۶	نصرت الله	محصل	بصیر		
۳۷	هدایت [illegible]	لیسانس	[illegible]		
۳۸	نبي امین	محصل	مومند		
۳۹	لطف الرحمان	محصل	مومند		
۴۰	کمال الدین	پوهنیار	کمال		

(c) ketabton.com: The Digital Library

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۴۱	عبدالله سعید	مدیر اطلاعاتو او ارتباطات	سعید		
۴۲	دوکتور گل حکیم حقاني	مشاور د وزارت	حقاني		
۴۳	حمیدالله	پوهاند	امین		
۴۴	نصرالله	پوهاند	ستانکزی		
۴۵	محمد امیر	پوهندوی	کامه وال		
۴۶	داکتر عبدالقیوم	پوهندوی	کریم		
۴۷	څېړنوال ذکریا ملاتړ	څېړنوال	ملاتړ		
۴۸	لطف الله	پوهنه	صافي		
۴۹	حبیب الله حبیب	پوهاند	حبیب		
۵۰	محمود سلیم	پوهنوال دکتور	نسیمی		
۵۱	حاجي زمان	سناتور	لغماني		
۵۲	نسرین	رئیس شرکت هوایي	هدایي		
۵۳	محمد رسول	پوهنمل	[illegible]		
۵۴	محمد بشیر	پوهندوی	وزیرزاد		
۵۵	وږمه	محصله	حلیم		
۵۶	ولوله	محصله	لغماني		
۵۷	بصیره	محصله	لغماني		
۵۸	شیرآغا	محصل	نیازي		
۵۹	محمد ناصر	پوهیالی	نورزاد		
۶۰	محمد کبیر	پوهنمل	نظامي		

(c) ketabton.com: The Digital Library

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۶۱	آریانا	پوهنیار	حقیال		
۶۲	عظیمه	پوهنوال	مجید		
۶۳	محمدهارون		عمری		
۶۴	عبدالظاهر	څېړنوال	شاکیب		
۶۵	محمدعاکف	-	عاکف		
۶۶	[illegible]	پوهنوال	باجوړی		
۶۷	سلام	ناشر	دانش		
۶۸	حشمت دانش	محصل	دانش		
۶۹	نعمت الله لستون	دولتي کارکوونکی	لستون		
۷۰	امید	دولتي کارکوونکی	حیران		
۷۱	سروش	دولتي کارکوونکی	صمیمي		
۷۲	حکیم الله	محصل	ارغند		
۷۳	روح الله	محصل	امرخیل		
۷۴	حبیب الرحمن محافظ	[illegible]	محافظ		
۷۵	ضیاءالرحمن ضیاء	محصل ماستري	ضیاء		
۷۶	نثار احمد	مامور دولت	کریزی		
۷۷	عتیق الله	[illegible]	[illegible]		
۷۸	وحید الله بریال	پوهنیار	بریال		
۷۹	شاه محمود لمروال	پوهندوی	لمروال		

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدماتي دفاع بشپړ جریان د ژوندون ټلوېزیون پر څپو خپور شو او پر همغه مهال د یوټیوب څپو ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی: (https://www.youtube.com/watch?v=LH٦jH٧vcG١Q) تر مقدماتي دفاع وروسته مې د نهایي دفاع لپاره پلان جوړ کړ او د کارونو د انسجام په لټه کې شوم.

ب- وروستۍ یا نهایي دفاع: د وروستۍ دفاع لپاره څو ورځې وخت په کار و چې نور اړوند کارونه تر سره شي او د وروستۍ دفاع لپاره باید د بهرني استاد په توګه یو داسې استاد هم ګډون وکړي چې د کوم بل هېواد په یو معتبر پوهنتون کې استادي ولري او د ناظر استاد شرایط یې پوره کړي وي. ما چې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال د رسمي مکتوب پر اساس لا وار د مخه (استاد پروفیسبور دوکتور عبدالخالق رشید)

د ناظر استاد په توګه ټاکلی و او د دوکتورا تېزس مې وار دمخه ورلېږلی و، نو د مقدماتي دفاع له جزیاتو مې هم خبر کړ او په نهایي دفاع کې مې د هغه د حتمي ګډون خبره هم ورسره شریکه کړه، هغه په ورین تندې ومنله، د (١٣٩٦ل) کال د کب (٦)مه نېټه د نهایي دفاع لپاره وټاکل شوه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

استاد خالق رشید هم تشریف راوړو او د (چینایي څانګې) نوی تالار د وروستۍ دفاع لپاره غوره شو. په دې دفاع کې تر (دوه سوه پنځوس) تنو زیاتو استادانو، څېړونکو، محصلینو او د نورو علمي مرکزونو استازو ګډون کړی و. چې د ځینو لاسلیکونه او څرنګوالی په دې ډول دي:

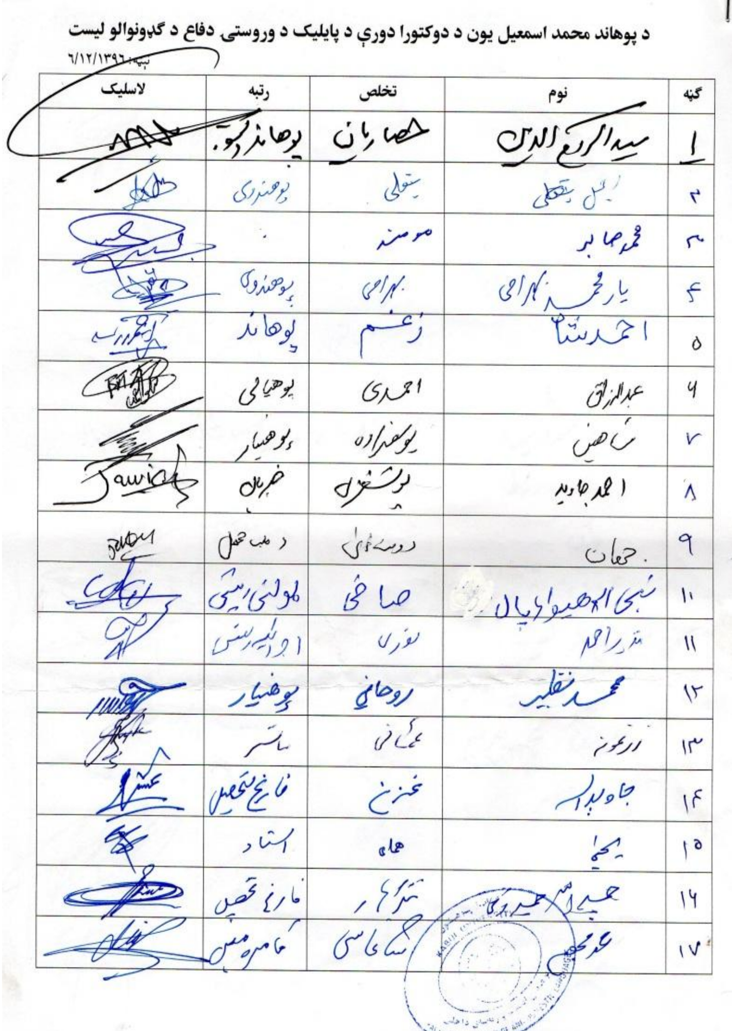

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ٦/١٢/١٣٩٦

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
١	سید اکرام الدین	حصاریان	پوهاند	
٢	اجمل بتیکی	بتیکی	پوهندوی	
٣	محمد صابر	مومند		
٤	یارمحمد بهرامی	بهرامی	پوهندوی	
٥	احمدشاه	زغم	پوهاند	
٦	عبدالرزاق	احمدی	پوهیالی	
٧	[illegible]	یوسفزاده	پوهنیار	
٨	احمد جاوید	[illegible]	[illegible]	
٩	جهان	[illegible]	د طب محصل	
١٠	شبیر احمد [illegible]	صافی	[illegible]	
١١	نذیر احمد	نوری	[illegible]	
١٢	محمد ثقلین	روحانی	پوهنیار	
١٣	زرغون	[illegible]	ماستر	
١٤	جاوید [illegible]	مخزن	فارغ التحصیل	
١٥	یحیی	هماه	استاد	
١٦	حمیدالله [illegible]	[illegible]	فارغ تحصیل	
١٧	[illegible]	[illegible]	[illegible]	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ٦/١٢/١٣٩٦

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
١٨	احمد فهیم	[illegible]	کارمند تحصیلات عالی	[signature]
١٩	[illegible]	[illegible]	تحصیلات عالی	[signature]
٢٠	عبدالله	سعید	تحصیلات عالی	[signature]
٢١	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٢٢	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٢٣	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٢٤	[illegible]	[illegible]	وزارت تحصیلات عالی	[signature]
٢٥	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٢٦	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٢٧	سرمحقق سید علیشاه روستایار		عضو اکادمی علوم	[signature]
٢٨	سرمحقق شریف الله	شریف	عضو اکادمی علوم	[signature]
٢٩	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٣٠	[illegible]	واصل	[illegible]	[signature]
٣١	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٣٢	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٣٣	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[signature]
٣٤	[illegible]	حمید	[illegible]	[signature]

KABUL UNIVERSITY

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستي دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۳۵	مشیده عبیدزۍ	شفیعی	پوهیالی	
۳۶	عبدالرحیم	حلیم	〃	
۳۷	داکتر سرور ساحه	رفیع زاده		
۳۸	خالده فروغ	فروغ	پوهنمل دکتور	
۳۹	سلوای نورانی ترکی		پوهیار	
۴۱	عظیمه	مجید	پوهنوال	
۴۱	هدی	آرزوی	محصل	
۴۲	هدیه	آرزوی	محصل	
۴۳	فرشته	هاشمی	محصل	Freshta
۴۴	درلیون	نادر	محصل	
۴۵	سوکه	یون	متعلم	
۴۶	بهیر سمور	محمدی	محصل	Baheer
۴۷	خالده	محمدی	سنونی	
۴۸	عزت	محمدی	سنونی	
۴۹	عشق دلدار	عزیزی	[illegible]	
۵۰	[illegible]	عشرتی	کارمند	
۵۱	لطیف الله	قریشی	پوهنمل	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستي دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ٦/١٢/١٣٩٦

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
٥٢	[illegible]	مفسردزاده	پوهنمل	
٥٣	دکتور محمد افضل بنووال	بنووال	پوهنیار	
٥٤	عبدالقیوم	قیوم	پوهاند دکتور	
٥٥	ګل محمد	باښتل	پوهندوی دکتور	
٥٦	لوېل	حسینی	ماستر	
٥٧	اسدالله	ساحل	ماستر	
٥٨	سنګر الکوزی	الکوزی	PhD	
٥٩	عبدالاحد	اولیادار	B.SC	
٦٠	عبدالقاهر	حامی	پوهاند	
٦١	شمولتوال حاجی عبدالرشید	مجدی	شمولتوال	
٦٢	محمد شعیب	[illegible]	[illegible]	
٦٣	میرستار	[illegible]	[illegible]	
٦٤	عبید . وکانی	برکی	پوهنیار	
٦٥	زبیر احمد	دعتدی	پوهنیار	
٦٦	سید کمال معنوی		پوهنیار	
٦٧	مصطفی پشتا	نظامی	B.SC	
٦٨	داکتر محمد اسماعیل	حنیف آبدین	DVM	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستي دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

لاسلیک	رتبه	تخلص	نوم	ګڼه
	استاد انستیتوت کنفوسیوس - لیسانس	عارف	سید نعمت الله	۶۹
	استاد انستیتوت کنفوسیوس - لیسانس	نشاط	نګینه	۷۰
	پوهاند	بیزال	یار محمد	۷۱
	امر نظارت	کریمزی	نثار احمد	۷۲
	پوهنمل	پوریا	عطا محمد	۷۳
	لیسانس	احمد	عابدالله	۷۴
	څیړیال	مومند	حقیق الله	۷۵
	څیړنیار	صابر	لطف الله	۷۶
	پوهنیار	فایق	زهرا	۷۷
	محصل	سموان	محمد مصطفی	۷۸
	لیسانس	لوړی	حبیب الله	۷۹
	ماستر	صوفی	شیر سوال عبدالشکور	۸۰
	پوهندوی	عزیزی	بخت میر	۸۱
	پوهنیار	وحدت	عبدالسمیع	۸۲
	پوهنیار	مرهون	محمود مرهون	۸۳
	ماستر	اتکری	حبیب الله	۸۴
	تحصیلات لاډه	شرزمی	فریدون	۸۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ٦/١٢/١٣٩٦

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
٨٦	محمد اسلم	نسیمی	پوهنمل	
٨٧	محمد یوسف	رهنورد	پوهنیار	
٨٨	غلام فاروق	عبدالحق	پوهندوی	
٨٩	عصمت الله	عثمانی	پوهاند	
٩٠	خوشحال روهي	روهي	—	
٩١	سید ولي شیدا	شیدا	—	
٩٢	عبید محمد	محمدی	آمر سرکرت	
٩٣	محمد	بازن	شغل آزاد	
٩٤	خان محمد	باز	تجارت	
٩٥	مسیر لتفر	لتفر غوری	تجارت	
٩٦	حاجی ادل تن	دوست زله	تجارت	
٩٧	استاد محمدحسن اخلاص	اخلاص	استاد	
٩٨	یحیی	همام	استاد	
٩٩	حاجی محمد زمان	[illegible]	تجارت	
١٠٠	قدرت الله بدلون	بدلون	دولتي کار کوونکی	
١٠١	برکت الله	هلال	محصل	
١٠٢	محمد خان	وردک	محصل	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۰۳	محمد رفیق	رفیق	پوهاند	
۱۰۴	امیر	الکوزی	زده کړیال	
۱۰۵	ضیاءالاسلام	شیدائی	ماستر	
۱۰۶	سیدالله نادری	نادری	لیسانس	
۱۰۷	رامین	آریانی	دانشجو	
۱۰۸	ستار	الکوزی	محصل	
۱۰۹	مسعود الهام	الهام	لیسانس	
۱۱۰	عزیزالرحمن حاصرزاده		لیسانس	
۱۱۱	رفیق خان	حیدرزی	لیسانس	
۱۱۲	سید عظیم سیدی	.	څارنوال	
۱۱۳	عبدالاحد	متین	ماستر	
۱۱۴	مصلح ودید	ساحل	لیسانس	
۱۱۵	حضرت آغا	همدرد	〃	
۱۱۶	حمید الله	شیرزاد	〃	
۱۱۷	عادله	ساجد	ماستر	
۱۱۸	احمد ضمیر نژال	نژال	عداپاس	
۱۱۹	عشق الله	عمرزی	لیسانس مدیر ...	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۲۰	فیصل	امین	پوهندوی	[signature]
۱۲۱	نفیسه	هاشمي	پوهنوال	[signature]
۱۲۲	دکتور عبدالمعصوم	عارف	پوهاند	[signature]
۱۲۳	سرمحقق زلمی هیوادمل	هیوادمل	سرمحقق	[signature]
۱۲۴	پوهندوی دکتور ولي الله ادیب	ولي الله ادیب	پوهندوی	[signature]
۱۲۵	عبدالعزیز بابکرخیل	بابکرخیل	رئیس پښتني بانک	[signature]
۱۲۶	عبدالخالق حسینی شپږی	حسینی شپږی	د سولې عالي شورا غړی	[signature]
۱۲۷	پوهاند حمیدالله امین	امین	پوهاند	[signature]
۱۲۸	پوهاند دکتور محمد سیلانی	سیلانی	پوهاند	[signature]
۱۲۹	بریالی	باجوړی	پوهنوال	[signature]
۱۳۰	شاکره	نیازی	پوهنیار	[signature]
۱۳۱	ضیا رفعت	رفعت	پوهندوی	[signature]
۱۳۲	عبدالحق	سلارزوی	محصل	[signature]
۱۳۳	مهرلطیف	خوښ محمد خوږ	پوهنیار	[signature]
۱۳۴	سجیه	سیدخیل	ماستر	[signature]

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۳۵	عبدالله	فروتن	مامور ۳	
۱۳۶	محمد احسان	سلطانی	۲	
۱۳۷	نسیم اکبر	ساداتی	استاد پوهنمل	
۱۳۸	محمد هارون	محمدی	مامور	
۱۳۹	نصیر احمد	هوتک	رئیس مرجع	
۱۴۰	امیر کروړ	کروړ	معلم	
۱۴۱	رحیم الله	رحیمی	محصل	
۱۴۲	محمد سلیم	کاروان	زده کړیال	
۱۴۳	نجیب الله	کاکړ	محصل	
۱۴۴	زین الله	مسید	//	
۱۴۵	گل الرحمن	مشعل	//	
۱۴۶	احسان الله	احسان	//	
۱۴۷	محمد یوسف	احمدی	//	
۱۴۸	[illegible] سراج الدین [illegible]	[illegible]	[illegible]	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۴۵	آریانا	حقیال	پوهنیار	
۱۵۰	پښتانا	حقیال	لیسانس	
۱۵۱	عادل	غنی	لیسانس	
۱۵۲	لینا	تمیزازی	لیسانس	
۱۵۳	محمد آصف هوتک	هوتک	۱۴ پاس	
۱۵۴	[illegible]	سادات	[illegible]	
۱۵۵	زیب‌الرحمان معکاب	معکاب	دکتور	
۱۵۶	محمد اسماعیل	عندلیب	ماستر	
۱۵۷	عزیزالله	[illegible]	ماستر	
۱۵۸	[illegible]	ر	فارغ التحصیل	
۱۵۹	هدایت شهید	[illegible]	لیسانس	

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ دفاع د ګډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

لاسلیک	رتبه	تخلص	نوم	ګڼه
	پوهنیار	[illegible]	محمد علی	۱۶۰
	پوهنمل	امینی	فضل احمد امینی	۱۶۱
	دکتور پوهنوال	عارف	سید [illegible] عارف	۱۶۲
	[illegible]	[illegible]	محمد یونس طغیان	۱۶۳
	پوهنوال	ازرقی	سید علی محمد	۱۶۴
	پوهنیار	امانی	سمیرا	۱۶۵
	پوهنمل	فرحت	فریبا	۱۶۶
			[illegible] خوشبخت	۱۶۷
	[illegible]	[illegible]	الحاج [illegible]	۱۶۸
	[illegible]	[illegible]	الحاج محمد [illegible]	۱۶۹
	استاد	[illegible]	[illegible]	۱۷۰
	استاد	[illegible]	[illegible]	۱۷۱
	برقی	خاکسار	مطیع الله	۱۷۲
	لیسانس	احمد	عابدالله	۱۷۳
	سیاسی	شجاع	مصطفی	۱۷۴
	سیاسی	محسنی	محمد یونس	۱۷۵
	پوهنمل	سادات	سید اکبر	۱۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډه له اجنډا سره سم د قران کریم د څو مبارکو ایتونو تلاوت وشو، بیا ملي سرود وغږول شو او ورپسې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) په وینا سره پیل شوه، بیا د دري څانگې امر (پوهاند دوکتور سید اکرام الدین حصاریان) لنډې خبرې وکړې او د

دوکتورا پروگرام یې تشریح کړ، وروسته د ماسترۍ بورډ امر (وفاء الرحمن وفا) له خوا زما لنډ ژوند لیک ولوستل شو او بیا مې خپل پرزنټیشن پیل کړ، پر ټاکلي وخت مې خپل پرزنټیشن په سم ډول افاده کړ او د ټولو گډونوالو د هرکلي وړ وگرځېد، وروسته د پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) له خوا له ما څخه غوښتنه وشوه چې تالار ترک کړم چې ژوري هیئت زما په نه شتوالي کې په ارامو اعصابو خپله عادلانه او ناپېیلې پرېکړه وکړي، تر څو دقیقو وروسته ما ته بېرته تالار ته د داخلېدو بلنه راکړل شوه او ژوري هیئت په دې ډول خپله پرېکړه واوروله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند محمد اسمعیل یون

د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستۍ

دفاع په باب د ژوري هیئت نظر

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

استاد پوهاند محمد اسمعیل یون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶)مه نېټه د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د چینایي څانګې په تالار کې د لوړو زده کړو وزارت، کابل پوهنتون د ځینو چارواکو، د بېلابېلو پوهنتونونو د ګڼ شمېر استادانو، د علومو اکاډمۍ او نورو علمي بنسټونو غړو او ځینو محصلینو په حضور کې (د خادم نړۍ لید) تر نامه لاندې خپل دېزرټېشن وړاندې کړ. استاد یون خپل دېزرټېشن په ډېره ښه او عالي بڼه افاده او تفهیم کړ چې د ټولو د پاملرنې وړ وګرځېد. ژوري هیئت د استاد یون دېزرټېشن په هر اړخیز ډول وارزوه او هغه یې یو بریالي او عالي دېزرټېشن وګاڼه او دا یې د دوکتورا دورې یوه ښه او بریالی دفاع وګڼله. ژوري هیئت استاد یون ته د دوکتورا دورې د پایلیک د دې بریالی دفاع له امله مبارکي وایي، د لوی خدای (ج) له درباره ورته د لا زیاتو بریاوو هیله کوي او د دې ترڅنګ له اړوندو لوړو مقاماتو څخه غواړي چې ده ته د دوکتورا تحصیلي سند منظور کړي.

په درناوي

ژوري هیئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې پرېکړې وروسته ټولو دوستانو، استادانو او اړوندو مسولینو ما ته مبارکي راکړه او په دې ډول هغه بهیر چې د (۱۳۹۲ل) کال د (ثور) میاشتې پر (۲۱)مه نېټه پیل شوی و، د (۱۳۹٦ل) کال د کب پر (٦)مه نېټه په بریالیتوب سره پایته ورسېد.

د دې پروګرام بشپړ جریان هم د ژوندون پر څپو خپور شو او تر هغه وروسته یوټیوب ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی: (https://www.youtube.com/watch?v=Y۰d۹۹qm۰W_Y)

د وروستۍ جملې په توګه یو ځل بیا ټولو هغو قدرمنو استادانو، مسولینو او دوستانو ته کور ودانی وایم او د زړه له تله مننه ورڅخه کوم چې په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې یې د دوکتورا پروګرام په دې ډول د بریالیتوب پوړیو ته ورسوه او په مستقیم او نا مستقیم ډول یې له ما سره مرسته وکړه چې دا تحصیلي او علمي پوړۍ ترلاسه کړم.

د ټولو دې کور ودان وي، لاره یې روښانه او ژوند یې سوکاله غواړم.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

۱۳۹٦ل کال د کب (٦)مه نېټه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library